Nagelate schriften

Benedictus de Spinoza

bron
Benedictus de Spinoza, *Nagelate schriften*. z.p., 1677

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/spin003nage01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Voorreeden.

SChoon de Geschriften, in dit boek begrepen, ten meestendeel onvolmaakt, veel minder van de Schrijver overgezien, beschaaft en verbetert zijn, zo heeft men echter niet ondienstig geoordeelt de zelfden in 't licht te geven, dewijl zy niet weinig nut aan de geletterde Werrelt, en geen kleine kennis aan de weetgierige Lezer zullen toebrengen, die, zich met geen waarschijnelijkheit, of gezach vernoegende, bondige redenen, en onfeilbare waarheden begeert.

En hoewel het voor een boek, in 't welk het geen, dat daar in is begrepen, meetkunstiglijk betoogt word, (gelijk in een groot gedeelte van dit Werk is geschied) van geen groot belang is, dat men weet van wie de Schrijver is gesproten, en hoedanig zijn leven heeft geweest; (wat regel van te leven hy gevolgt heeft blijkt genoechsaam uit zijn Schriften) zo hebben wy echter goet geacht, dit weinige, voor zo veel zijn leven betreft, van hem te zeggen: Dat hy, van zijn kintsheit af, zich in de letteren geoeffent, en in zijn jongelingschap veel jaren lang voornamelijk in de Godgeleertheit bezich geweest, en, nu die ouderdom bereikt hebbende, daar in het verstant rijp en bequaam is om de natuur der dingen na te

vorsschen, zich tot de Wijsbegeerte overgegeven heeft; doch dat hy, noch van zijn Meesters, noch van de Schrijvers dezer wetenschappen volle vernoeging ontfangende, en van een brandende begeerte tot te weten aangedreven, besloten heeft zelf te beproeven wat hy daar in zou vermogen; daar toe de Geschriften van de vermaarde Heer, Renatus Deskartes de welken in die tijt hem voorquamen, grotelijks dienstig zijn geweest. Hy dan, zich van alle werreltsche beslommeringen en bekommernissen, die gemenelijk aan 't onderzoek der waarheit hinderen, ontslaande, heeft, om te minder in zijn bespiegelingen, door zijn gemene vrienden, gesteurt te worden, zijn geboortestat Amsterdam verlaten, en, verre van zijn bekenden, eerst te Rijnsburg, daar na te Voorburg, en eindelijk in 's Gravenhage, zijn woonsteê genomen, in welke leste plaats hy in dit jaar 1677. op d' eenëntwintigste van Februarius, ruim vierënveertig jaren out zijnde, aan zekere ziekte, de Tering genoemt, overleden is. Hy heeft, behalven zijn gewone bezigheit in de wetenschappen, zijn bezondere oeffening in de Gezichtkunde, en in 't slijpen van Vergrootglazen en Verrekijkers genomen; daar in hy grote ervarentheit had getoont, en daar af men, zo de doot hem niet wechgerukt had, groter blijken had mogen verwachten. En hoewel hy zich (om zo te spreken) van alle de werrelt afgetrokken had, zo is hy echter, uit oorzaak van

zijn geleertheit, en groot verstant, aan zeer veel lieden bekent geworden, gelijk uit de Brieven, aan hem geschreven, en van hem beantwoord, klarelijk blijkt.

Hy heeft zijn meeste tijt in de naspeuring van de natuur der dingen, en in het geen, dat hy uitgevonden had, in ordening te stellen, om het zelfde aan andere menschen deelächtig te maken, besteed, en zeer weinig tot uitspanning, en om de geest te verfrisschen, gebruikt. Zijn brandende yver tot d' uitvinding der waarheit is zo overmatiglijk groot geweest, dat hy, volgens de getuigenis der gener, daar hy by woonde, in drie achterëenvolgende maanden niet buiten zijn huis geweest is: ja hy, om daar in naar zijn begeerte te mogen, en te konnen voortgaan, heeft niet goet-gevonden zelfs het ampt van Professor, of Hoogleeraar in d' Akademie, of hoge School te Heidelberg, van de deurluchtigste en hooggebore Keurvorst en Paltsgraaf hem opgedragen, aan te nemen; gelijk uit de drie- en vierënvijftigste Brief te zien is.

Uit deze zijn zucht tot waarheit, en grote naer-stigheit in 't onderzoek der zelfde zijn voor veel jaren voortgekomen, *het eerste en tweede Boek van Renatus Deskartes Beginselen der Wijsbegeerte, volgens een meetkundige Ordening geschikt en betoogt*; gelijk ook *zijn over-natuurkundige Gedachten*, en voor weinig jaren zijn *Tractatus Theologico-Politicus*, of *Godgeleerde staatkundige Verhandeling*, daar in zeer veel diepe en aanmerkelijke dingen, die de Godgeleertheit, en de hei-

lige Schrift, en daar beneffens de ware gronden van een gemene Staat aangaan, verhandelt worden.

Uit de zelfde zucht en naerstigheit zijn ook alle de Geschriften gesproten, die in dit boek begrepen zijn, en de welken wy hier, onder de Tytel der *Schriften van* B.D.S. enz. aan de Lezer meêdeelen. Dit is 't alles, dat, van enige waarde zijnde, wy uit zijn nagelate papieren, en uit enige afschriften, onder zijn vrienden en bekenden berustende, te zamen hebben konnen rapen. 't Is gelooffelijk dat 'er by d'een, of by d' ander noch wel iets van onze Schrijver berust, 't welk hier niet gevonden zal worden: maar men vertrout ook dat daar in niets bevat zal wezen, 't welk de Lezer hier niet meermalen gezegt zal vinden; 't en waar misschien een klein Geschrift van de Regenboog, 't welk hy, gelijk men weet, gemaakt heeft, en dat, zo hy 't niet verbrant heeft, gelijk gelooft word, noch by d' een, of d' ander, zonder dat men weet by wie, berust.

De naam van onze Schrijver is op de Tijtel, en elders alleenlijk met de voorste letteren daar af uitgedrukt; 't welk om geen andere reden is gedaan, dan om dat hy, weinig tijts voor zijn o verlijden, uitdrukkelijk begeert heeft dat men zijn naam niet voor zijn Zedekunst, die hy beval te doen drukken, zou stellen, zonder echter reden daar af te geven, de welke, naar onz oordeel, geen andere heeft geweest, dan dat hy niet gewilt heeft dat zijn wetenschap naar zijn

naam genoemt zou worden: dewijl hy, in 't Aanhangsel van 't vierde deel zijner Zedekunst, in 't vijfentwintigste Hooftdeel, zegt, dat de genen, die anderen met raat en daat begeren te helpen, om gezamentlijk het opperste Coet te genieten, niet zullen trachten dat hun wetenschap uit hen haar benaming heeft; en dewijl hy zelf, in het darde deel van de zelfde Zedekunst, in de Verklaring van de Roemzucht, (pag. 179.) de genen, die zulks doen, niet donkerlijk voor roemzuchtigen verdacht maakt.

Wat deze zijn Geschriften aangaat, de Zedekunst alleen, die verre het voornaamste van alle d' anderen is, kan voor een voltooit en voltrokke werk geacht worden, hoewel 'er echter de Voorreeden van 't eerste deel ontbreekt: van 't welk men alleenlijk dit zal zeggen, dat de Schrijver dit zelfde in vijf delen gedeelt en onderscheiden heeft. In 't eerste handelt hy *van God*; in het tweede *van de menschelijke Ziel*; in het darde *van de natuur en oorsprong der Hartstochten*; in 't vierde *van de menschelijke Dienstbaarheit*, gelijk ook van de Regel en Maat van te leven, en van der menschen goet en quaat, en in 't vijfde eindelijk *van 't vermogen des Verstants*, of *van de menschelijke Vrijheit*, mitsgaders van d' Eeuwigdurentheit der Ziel.

In 't eerste deel word, zo veel God aangaat, betoogt:

I. *Dat hy nootzakelijk wezentlijk is*.
II. *Dat hy enig is*.

III. *Dat hy uit de nootzakelijkheit van zijn natuur is, en werkt*.
IV. *Dat hy een vrije oorzaak aller dingen is, en dat alle dingen in hem zijn, en in dier voegen van hem afhangen, dat zy zonder hem niet konnen zijn, noch bevat worden*.
V. Eindelijk, *dat alle dingen van God voorbepaalt zijn, niet uit vrijheit van wil, of uit volstrekt welbehagen, maar uit zijn volstrekte natuur, of onëindig vermogen*.

Wat de zwarigheden aangaat, die van enigen tegen zijn *Tractatus Theologico-Politicus*, of *Godgeleerde staatkundige Verhandeling* voortgebracht zijn, te weten, dat de Schrijver God en de natuur te zamen smelt, of voor een en de zelfde (gelijk zy voorgeeven) neemt, en een nootschikkelijke nootzakelijkheit aller dingen en werkingen stelt; hy antwoord op d' eerste in d' eenëntwintigste brief aan de Heer H. Oldenburg in dezer voegen: *Ik stel dat God d' inblijvende oorzaak aller dingen*, (*gelijk men zegt*) *en niet d' overgaande is. Ik zeg en bevestig, met Paulus, en misschien ook met alle d'oude Wijsbegerigen, hoewel op een andere wijze, ja ik zou ook darren zeggen met alle d'oude Hebreen, voor zo veel men uit enige overleveringen, hoewel op veel wijzen vervalscht, kan bevatten; dat alle dingen in God zijn, en in God bewogen worden*.

Voorts, op de tweede zwarigheit antwoord hy in de drieëntwintigste Brief aan de zelfde Heer, H. Oldenburg. *Ik zal hier met weinig woorden verklaren op*

welke wijze ik een nootschikkelijke nootzakelijkheit aller dingen en werkingen stel. Ik onderwerp God geensins het nootlot, maar ik bevat dat alle dingen, door een onvermijdelijke nootzakelijkheit, uit Gods natuur volgen, op de zelfde wijze, als zy alle bevatten dat uit de natuur van God zelf volgt, dat God zich zelf verstaat. Warelijk, niemant ontkent dat dit nootzakelijk uit de goddelijke natuur volgt: en echter bevat niemant dat God door enig nootlot gedwongen word, maar dat hy gantsch vrijelijk, hoewel nootzakelijk, zich zelf verstaat. Wijders, deze onvermijdelijke nootzakelijkheit der dingen neemt noch de goddelijke, noch de menschelijke wetten wech. Want zelfs de zedige leerstukken, 't zy dat zy de vorm van wet, of van recht van God ontfangen, of niet, zijn echter goddelijk en heilsaam: en 't zy wy het goet, 't welk uit de deucht, en goddelijke liefde volgt, van God, als de Rechter, ontfangen, of dat het uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur uitvloeit; het zal daaröm niet meer, of min te begeren zijn. In tegendeel, het quaat, 't welk uit bedorve werkingen en hartstochten volgt, zal daaröm, om dat het nootzakelijk uit de zelfden volgt, niet minder zijn te vrezen. Eindelijk, 't zy wy de dingen, die wy doen, nootzakelijk, of gebeurelijk doen, wy worden echter door hoop en vrees geleid.

Deze nootschikkelijke nootzakelijkheit der dingen, en dat zy door oorzaken tot te wezen, en te werken bepaalt worden, welke oorzaken ook van andere oorzaken tot te wezen, en te werken bepaalt zijn, en deze weêr van anderen, en dus tot God

(d' eerste oorzaak van alles, en die veröorzaakt, en niet veröorzaakt word) voortgaan, gelijk onze Schrijver in de zes- zeven- acht- en negenëntwintigste Voorstellingen van 't eerste deel zijner Zedekunst betoogt, is van de zeer voortreffelijke Historieschrijver en Dichter, P.C. Hooft, in zijn leven Drost van Muiden, Virgilius gedicht, *Foelix qui potuit, &c.* uitbreidende, zo krachtiglijk uitgedrukt, dat ik dienstig geacht heb het zelfde hier in te voegen, gelijk volgt:

Gelukkigh, die d' oorzaeken van de dingen
Verstaet; en hoe zy vast zijn onderlingen
Geschaekelt zulks, dat geene leventheên
(*God uytgezeit*) *oyt iet van zelve deên*,
Oft leên; maar al, door ander' oorzaeks dringen.

Door oorzaeks kracht, men al wat schiedt ziet drijven.
Waer die te flaeuw, geen' werking zouw beklijven;
En oorzaek zijn geen' oorzaek. Wat gewracht
Ter werreldt wordt, is dan te weegh gebracht,
Door kracht zoo groot, dat het niet nae kan blijven.

Elk' oorzaek heeft haer' moeder oorzaek weder.
't Gaet al zoo 't moet; en daelt van Gode neder.
Zijn goedtheid wijs en maghtig, is de bron,
Daar 't al uit vloeyt, als straelen uit de Zon.
Hy kon, en zouw, waer 't nutst, ons helpen reder.

Wat dit aangaat, dat, als men stelt dat God volstrektelijk d' oorzaak van alles is, of dat alles nootza-

kelijk van God uitvloeit, dan schijnt te volgen, dat God ook d' oorzaak van de zonde, en van 't quaat gestelt word; hier op, en op 't geen, dat daar aan behoort, antwoord onze Schrijver in de twee- vier- en zesendartigste brieven: behalven dat klaar en open-baar is, dat, zo veel deze zaak betreft, tusschen dit, dat alles nootzakelijk van God uitvloeit, en dat alles door een eeuwig besluit van God bepaalt en gevoorschikt is, ('t welk van veel Christenen niet alleenlijk gelooft, maar als een nootzakelijke waarheit beweert en verdedigt word) gantschelijk geen verschil kan wezen.

Boven de voorgedachte zwarigheden word noch deze voortgebracht, dat de Schrijver een geheel andere regel en maat van te leven, en, voor zo veel het opperste goet der menschen betreft, gantschelijk iets anders stelt, dan van Christus, onze Zaligmaker, en van zijn Apostelen in de heilige Schrift geleert en onderwezen word. Om deze zwarigheit ook wech te nemen, zal verëischt zijn dat men 't gevoelen van onze Schrijver, deze zaak aangaande, vertoont, en vervolgens aan wijst dat het zelfde niet van 't geen verschilt, 't welk de Heer Christus, en zijn Apostelen daar af leren en onderwijzen. Onze Schrijver dan handelt hier af (gelijk alreê gezegt is) in 't vierde deel van zijn Zedekunst, en tracht in de zes- en zevenën-twintigste Voorstellingen van dit deel te betogen, dat de ziel, voor zo veel zy reden gebruikt, dit alleen nut

voor zich oordeelt, 't welk tot verstaan dienstig is, en dat quaat, 't welk beletten kan dat wy verstaan: gelijk ook, [a]dat het deucht is, de zaken zuiver verstandelijk, of evenmatiglijk te bevatten, en dat uit de zelfde bevattingen te werken volkomentlijk uit deucht te werken is. Voorts leid hy hier van af, [b]dat, dewijl God het opperste is, 't welk van de ziel verstaan kan worden, de kennis van God het opperste goet der ziel, en God te kennen d'opperste deucht der ziel is. Hy past wijders al 't geen, dat wy begeren en werken, van 't welk wy oorzaak zijn, voor zo veel wy Godt kennen, op de Godsdienst toe. Maar de begeerte, die hier uit voortkoomt, dat wy naar 't beleit van de reden leven, noemt hy godvruchtigheit. Hy noemt de begeerte, door de welk de mensch, die naar 't beleid van de reden leeft, verplicht is d'anderen door vrientschap aan zich te voegen, eerlijk; gelijk ook het geen, dat van de menschen, die naar 't beleit van de reden leven, geprezen word: in tegendeel, dat schandelijk, 't welk strijdig is tot vrientschap te verkrijgen.

[a]23 *en* 24. *Voorstelling van 't vierde deel.*

[b]28. *Voorst.* 4. *deel.*

Wijders, hy toont [d]dat de menschen, voor zo veel zy naar 't beleit van de reden leven, alleenlijk altijt in natuur (te weten, zo veel het verstant, de wil, begeerte, en andere hartstochten aangaat) overëenkomen: [c]Dat zy het goet, 't welk zy voor zich betrachten, ook voor d'andere menschen begeren, en zo veel te meer, als zy groter kennis van God hebben: [f]Dat zy, zo veel als hen mogelijk is, pogen eens anders haat, gram-

[d]35. *Voorst.* 4. *deel.*

[c]37. *Voorst.* 4. *deel.*

[f]46. *Voorst.* 4. *deel.*

schap, versmading, enz. tot hen, met liefde, of edelmoedigheit daarëntegen te vergelden.

Hy zegt daar beneffens, zo veel dit leste aangaat, [g]dat uit de bepalingen, die hy van liefde en verstant gegeven heeft, klarelijk volgt, dat de genen, die de haat door liefde pogen te verwinnen, met vrolijkheit en veiligheit strijden, dat zy zo lichtelijk veel menschen, als een enige wederstaan, en d'onderstant van 't geval zeer weinig van noden hebben; en eindelijk dat de genen, die zy verwinnen, blijdelijk wijken, niet uit gebrek, maar door vermeerdering van krachten. Voorts spreekt hy [h] van 't onderscheit, 't welk tusschen een mensch is, die alleenlijk van hartstocht, of waan geleid word, en een ander, die de reden tot zijn geleide heeft, en zegt, dat d'eerste, 't zy hy wil, of niet, het geen doet, daar af hy meest onkundig is; maar dat de leste niemant, dan zich zelf, onderworpen is, en alleenlijk die dingen doet, de welken hy de voornaamsten in 't leven kent te wezen, en die hy dieshalven meest begeert; om 't welk hy ook d'eerste een slaaf, en de leste vry noemt.

[g] *Byvoegs.* 46. *Voorst.* 4. *deel.*

[h] *Byvoegs.* 66. *Voorst.* 4. *deel.*

Hy toont wijders van dusdanige vrije menschen, onder andere dingen, [i]dat hun deucht even groot is in de gevarelijkheden te mijden, als in hen te verwinnen:

[k]Dat zy alleen dankbaar tegen malkander zijn:

[l]Dat zy nooit door bedroch, maar getrouwelijk handelen.

[m]Dat zy meer vry zijn in een Staat, daar in men

[i] 69. *Voorst.* 4. *deel.*

[k] 71. *Voorst.* 4. *deel.*

[l] 72. *Voorst.* 4. *deel.*

[m] 73. *Voorstelling.* 4. *deel.*

naar 't gemeen besluit leeft, dan in d'eenzaamheit, daar zy zich zelven alleen gehoorzamen.

[n]Hy past alle deze dingen, die hy van de ware vryheit toont, tot de vroomheit toe, en zegt, dat een vroom man niemant haat, op niemant vergramt word, niemant benijd, zich tegen niemant kant, niemant versmaad, en geensins verwaant word.

[n] *Byvoegs. Voorst.* 73.

In 't vijfde deel van zijn Zedekunst poogt hy te tonen, dat wy door 't verstant, of door de zuiver verstandelijke en evenmatige kennis, die men van God, en van de dingen verkrijgt, de quade hartstochten verwint, en dat daar uit [o]d'opperste gerustheit, die 'er in de ziel kan wezen, te voorschijn koomt; en ook [p]Gods liefde, die eeuwig is: en eindelijk [q]dat in deze bestandige en eeuwige liefde tot God onze opperste welstant, of zaligheit, of vryheit bestaat.

[o] 27. *Voorst. van 't* 5. *deel, en* 52. *Voorst. en Byvoegsel van 't* 4. *deel.*

[p] *Toegist van de* 32. *en* 33. *Voorst.*

[q] *Byvoegsel van de* 36. *Voorstelling*, 5. *deel.*

Dit is het voornaamste van 't geen, 't welk, volgens de betoging van onze Schrijver, de Reden, of 't Verstant voorschrijft, voor zo veel de regel van wel te leven, en het opperste Goet der menschen betreft. En indien men nu het zelfde met het geen vergelijkt, dat van Christus, onze Zaligmaker, en van d' Apostelen, deze zaak aangaande, geleert en onderwezen word, zo zal men zeer lichtelijk bevinden, dat 'er niet alleenlijk een zeer grote overëenkoming tusschen dit beide is, en dat het geen, ' t welk van de Reden voorgeschreven word, het zelfde is, dat zy leren en onderwijzen; maar ook dat daar in de zedelijke leerstuk-

ken van de Christelijke Godsdienst volkomentlijk begrepen zijn: dewijl al 't geen, tot het welk wy van Christus, onze Zaligmaker, en van d' Apostelen verplicht worden, [r]als in één hooftsomme is begrepen, te weten, dat men God boven alles, en onze naasten als ons zelven moet lief hebben; en dewijl deze zelfde liefde tot God, en tot onze naasten in 't geen is vervat, 't welk, gelijk onze Schrijver toont, van de Reden voorgeschreven word.

[r] *Matt. c.* 7. *v.* 12. *c.* 22. *v.* 37. 38. 39. 40. *Luc. c.* 10. *v.* 27. 28. *Rom. c.* 13. *v.* 8. 9. 10. *Galat. c.* 5. *v.* 14.

Uit het geen, dat hier gezegt is, bemerkt men klarelijk in wat opzicht d' Apostel de Christelijke Godsdienst een redelijke Godsdienst noemt, of zegt dat zy een redelijke Godsdienst is: te weten, ten opzicht van dat de Reden haar voorschrijft, en van dat zy op de Reden gegrontvest is. Erasmus [*]tekent in deze plaats (bezie zijn Aanteekeningen over 't nieu Testament) ook aan, dat Origenes het geen, van 't welk reden gegeven kan worden, redelijke Godsdienst noemt, en dat Theofylaktus zegt, dat alle onze werken volgens de Reden beleid moeten worden: welk leste Erasmus ook bekent dat warelijk gezegt is.

[*] *Rom.* 12. *v.* 1.

Voorts, dat de wedergeboorte, zonder de welke niemant in Gods Koninkrijk kan komen, in Gods[+]liefde, die (gelijk onze Schrijver betoogt) uit de verstandelijke kennis van God spruit, begrepen, of ingesloten is, dit blijkt klarelijk genoech uit het geen, dat d' Apostel Joannes, in zijn eerste brief, van de[+] liefde getuigt. Desgelijks, dat de wedergeboorte

[+] *Joan.* 6. 3. *v.* 3. 5.

[+] *Cap.* 4. *v.* 7. 16. 17. 18. Vergel. met *v.* 20. 21.

gantschelijk bestaat in 't afleggen, of verwinnen der quade hartstochten, en in 't doden der aardsche en ydele begeerten, die naturelijk in ons zijn; mitsgaders in het deelächtig worden, en verkrijgen van goede begeerten, of van begeerten, die zich alleenlijk tot het geen uitstrekken, dat goet en waar is, van Gods liefde, van vrede, of van ware gerustheit des gemoeds, van blijschap, van waarheit, van rechtvaerdigheit, (die een volstandige en eeuwige wil is, om aan yder het zijne te geven) van goedertierentheit, enz. ('t welk alles, gelijk van onze Schrijver betoogt word, nootzakelijke vruchten, of gewrochten van 't verstant zijn) zulks blijkt uit het geen, 't welk van d' Apostel [s]van d'oude en nieuwe mensch, en [t]van de heerschappy, die de geest over 't vleesch verkrijgt, gezegt word.

[s]*Ephes.* 4. *v.* 22. 23. 24. *Coll.* 3. *v.* 9. 10.

[t]*Rom.* 8. *van vers* 5. *tot* 15. *Gal.* 5. *v.* 16. *tot aan 't einde.*

Dat wijders ook dit, namentlijk, naar vermogen te trachten de waarheit van 't geen, dat ter zaligheit geweten en gekent moet worden, te verstaan, of ('t welk het zelfde is) daar af zuiver verstandelijke bevattingen te verkrijgen, en naar dit verstaan, of naar deze bevattingen, dat is, naar de voorspelling van 't verstant te leven, en uit het verstant te werken, niet tegen de heilige Schrift, noch tegen de gronden van de Christelijke Godsdienst strijd; ('t welk van veel gelooft word, die alleenlijk door de letter, of door de schrift, en niet door de geest, of door 't verstant onderwezen en geleid worden) maar in tegen-

deel met beide overëenkoomt: het zelfde blijkt, eerstelijk zo veel de heilige Schrift aangaat, klarelijk [v]uit alle de plaatsen van deze Schrift, in de welken het betrachten en verkrijgen van waarheit, wijsheit, kennis, verstaan enz. aangeprezen en bevolen, en [w]daar in wijsheit, kennis en verstaan, als oorzaken van heilsame uitwerkselen, gestelt word. Want wie zal konnen ontkennen, dat het voorwerp van deze kennis, van dit verstaan, enz. of het geen, daar af de waarheit verstaan, en dat gekent moet worden, de leerstukken der zaligheit zijn, of het geen, 't welk ter zaligheit geweten en gekent moet worden? Voorts, waar toe kan het betrachten en verkrijgen van kennis, verstant, enz. dienen, als men niet verplicht zou zijn naar 't geen, dat het zelfde voorspelt, te leven, en daar uit te werken?[+]

Men heeft niet te denken dat, met de namen van waarheit, wijsheit, kennis, verstaan, enz. in de heilige Schrift, kennis of toestemming des gemoeds, die op de letter, of op de getuigenis der Schrift rust betekent en aangewezen word; 't welk warelijk grote onkunde zou aanwijzen; dewijl het alleenlijk in

[v] *Job c.* 28. *v.* 12. *tot v.* 20. *Prov.* 1. *v.* 20. *tot het einde. cap.* 2. *tot v.* 13. *cap.* 3. *v.* 13. *tot v.* 18. *cap.* 4. *v.* 5. 6. 7. *cap.* 7. *v.* 4. 5. *cap.* 8. *deurgaans. cap.* 16, *v.* 22. *cap.* 23. *v.* 23. 1. *Cor.* 14. *v.* 20. *Gal.* 5. *v.* 1. *Col. c.* 2. *v.* 2. 3. 1. *Tim.* 2. *v.* 3. 4. 1 *Pet.* 2. *v.* 2. 9.

[w] Bezie, zo veel d' uitwerkselen van de kennis, van 't verstant, enz. aangaat, d'aangetrokke plaatsen van de Proverbia, en noch *Jes. cap.* 33. *v.* 6. *cap.* 53. *v.* 11. *Matth.* 13. *v.* 15. 23. *Joann. cap.* 8. *v.* 31. 33. *cap.* 17. *v.* 3. *Phillip.* 3. *v.* 8. 9. 10. *Jac.* 3. *v.* 17.

[+] Wat in deze leste plaats, namelijk in 't negende vers, by Christus wonderbaar licht, tot het welk hy de genen roept, die in de duisternis [der onweetenheit] zijn, verstaan moet worden; dit zullen alle de genen weten, die verstaan dat zy, die alleenlijk zodanige kennis van God, en van zijn wil hebben, de welke op de wet, of op de Schrift rust, (gelijk de Joden in 't algemeen, bezie *Rom.* 2. *v.* 17. 18. en in 't bezonder de geroepenen hadden) noch in de duisternis der onwetenheit zijn, en dat volkome klaarheit een eigenschap van de waarheit, of van de ware en zuiver verstandelijke bevatting is.

de genen plaats kan hebben, die in de waarheit, wijsheit, enz. gantschelijk onkundig zijn.

Wat het tweede aangaat, hoe zal het mogelijk zijn dat dit, te weten dat men zuiver verstandelijke en evenmatige bevattingen van de Leerstukken der zaligheit, of van 't geen tracht te verkrijgen, 't welk men ter zaligheit moet weten, en naar deze bevattingen, of naar de voorspelling van 't verstant te leven, en uit de zelfde te werken, niet met de gronden van de Christelijke Godsdienst overëen zou komen? voorëerst, dewijl de heilige Schrift, die (gelijk alle de Christenen zullen toestaan) geen strijdige leringen in zich kan vervatten, het zelfde in veel plaatsen leert en onderwijst, gelijk terstont getoont is: ten anderen, dewijl het nieu Verbont, 't welk God door Christus opgerecht heeft, en daar af [w]Christus de Middelaar is, hier in bestaat, [x]dat God zijn wetten, die hy door letteren, in tafelen geschreven, aan d' Israëliten bekent had gemaakt, in 't verstant der menschen inschrijft; dat is, maakt dat zy de waarheit van deze wetten verstaan: en wijders, dewijl de dienaars van dit nieu Verbont niet door de letter, of door de Schrift geleid worden, [y]gelijk de dienaren van 't oud Verbont; maar [z]door de geest; dat is, door 't verstant, gelijk uit het eerste, en ook uit de getuigenis des Apostels Joannes *cap.* 5. *v.* 6. en elders meer, klarelijk blijkt.

Maar om dat het geen, 't welk hier van 't nieu

[w] *Hebr. cap.* 8. *v.* 6. *cap.* 9. *v.* 15. *c.* 12. *v.* 24.

[x] *Jer. c.* 31. *v.* 33. 34. 2. *Cor. c.* 3. *v.* 3. *Hebr. c.* 8. *v.* 8. 9. 10. *c.* 10. *v.* 16.

[y] *Rom. c.* 2. *v.* 27. 29. *cap.* 7. *v.* 6. 2. *Cor. c.* 3. *v.* 6. 7. 9. *Hebr. c.* 7. *v.* 16.

[z] Bezie de drie voorgaande aangetrokke plaatsen, en ook *Rom. c.* 8. *tot v.* 17. *Gal. c.* 5, *v.* 18. 25.

Verbont, of van de Christelijke Godsdienst getoont is, zeer veel van 't geen verschilt, dat in 't algemeen daar af gelooft word, en dewijl de vooröordeelen, van de welken zy, die anders hier af gevoelen, ingenomen zijn, oorzaak zouden konnen wezen van dat zulks van weinigen toegestemt zou konnen worden, zo zal men hier beneffens noch enige zeer aanmerkelijke getuigenissen uit de heilige Schrift bijbrengen, uit de welken dit ook blijkt, of daar uit men klarelijk ziet dat het ampt van Christus, onze Zaligmaker, en het einde, daar toe hy in de werrelt is gekomen, voornamelijk geweest is, de kennis te leren, of t'onder- wijzen dat men (om zo te spreken) niet blindelings, gelijk de Joden, door wet, of door gebod, maar door 't licht der kennis geleid zou worden.

D' eerste getuigenis dan is die van Joannes de Doper, de welke dus luid: [a]*De Wet is door Mosen gegeven; de genade en waarheit is door Jesum Christum geworden*. Dat is, volgens onze Verklaring, door wet, of gebodgeleid te worden, uit drang van wet, of gebod te werken, enz. is door Moses geleert en onderwezen: maar door het [b]licht der genade, en der waarheit geleid te worden, te leven, en uit het zelfde te werken, is door Jesus Christus in 't licht gebracht.

De tweede getuigenis is van onze Zaligmaker zelf, die, van Pilatus gevraagt, of hy een Koning was, aan hem antwoordde: [m]*Hier toe ben ik geboren, en hier toe ben ik in de werrelt gekomen, op dat ik van de waarheit zoude*

[a]*Joan. c.* 1. *v.* 17.

[b]Bezie *Joan. c.* 1. *v.* 4. 9. vergeleken met *vers* 1. *en* 14. *en c.* 8. *v.* 12. *c.* 12. *v.* 35. 36. 46. vergeleken met *cap.* 14. *vers* 6.

[m]*Joan.* 18. *vers* 37. Bezie *Tremellius* overzetting uit het Syrisch.

+*getuigen:* te weten, dat zy Gods reden, of verstantis. Ik zeg *Reden*, in plaats van *Woort*, gelijk het oorspronkelijk en Grieksch woort *Logos* gemenelijk vertaalt + word, en met het welk d'Euangelist en Apostel Joannes Gods Zoon aanwijst: *Vooreërst*, om dat, volgens 't oordeel van Erasmus, (bezie zijn Aanteekeningen op Joann. cap. 1. v. 1.) en van veel andere Taalkundigen *Logos* op veelderhande wijzen beter en bequamelijker met *Reden*, dan met *Woort*, uitgedrukt word: *Ten anderen*, om dat het geen, 't welk de voorgedachte +Euangelist en Apostel van 't geen bevestigt, dat hy met *Logos* aanwijst, en te kennen geeft, zeer lichtelijk van de *Reden*, dat is van d'innerlijke reden, of van 't verstant verstaan, en geensins aan *Woort*, of woorden, toegepast kan worden; te weten, dat zy (namelijk de reden) in 't begin by God, en God (dat is aan de goddelijke wezentheit deelächtig) was: dat zonder de zelfde niets gemaakt is, dat in de zelfde het leven was, en dat dit leven het [verstandelijk] licht der menschen was, enz. Want wie is hier in onkundig, dat Gods innerlijke reden, of verstant, niet iets van God verscheiden is, en dieshalven in 't begin by God, en God zelf, of aan de goddelijke Wezentheit deelachtig, is geweest? Wijders, dat zonder de zelfde niets is gemaakt? en eindelijk, dat het gemoed der menschen door het goddelijk verstant, met een wonderlijk licht bestraalt word? Voorts, dat niets hier af van *Woort*, of woorden (te weten gesproken woor-

+*Joann. c.* 17. *v.* 17. omgekeert.

+*Joan. c.* 1. *v.* 1. 14. 1. *Joan. c.* 1. *v.* 1. *c.* 5. *vers* 7. *Openb. c.* 14. *v.* 13.

+*Joan. c.* 1. *v.* 1. 2. 3. 4.

den, en die, in zich aangemerkt, alleenlijk een beweging van de lucht zijn) verstaan kan worden; dit is, naar mijn oordeel, zo klaarblijkelijk, dat het geen ernst zou schijnen, zo ik zulks met redenen poogde te tonen. En hoewel Erasmus by *Logos*, 't welk hy *Reden* vertaalt, niet d'innerlijke reden, of 't verstant, maar eerder d'uitwendige reden, daar meê d'innerlijke reden aan anderen verklaart word, schijnt begrepen te hebben; zo belet dit echter niet, dewijl hy uitdrukkelijk getuigt, (gelijk ook veel andere taalkundigen getuigen) dat de voorgedachte benaming *Logos* by de Grieken ook d'innerlijke reden, of het verstant, betekent.

Voorts, de Heer Christus getuigt van de waarheit, dat [f]zy heilig maakt, [g]dat zy wederbaart, [h]dat zy warelijk vry maakt, [i]dat wy door de zelfde in alle waarheit geleid worden, [k]dat men door de zelfde alleen tot God koomt, [l]en zonder de zelfde gantschelijk niets [dat ter zaligheit verëischt word] kan doen.

Dat het geen, 't welk de Heer Christus (Matth. 5. v. 17. 18.) uitdrukkelijk verklaart, namelijk, dat hy niet gekomen is om de wet t' ontbinden, maar om te vervullen, en dat eerder de hemel en aarde, dan een *jota* (dat is de minste, of kleinste letter van 't A.B.C.) van de wet, zullen voorby gaan, of ophouden, geen-

[f] *Joan. c.* 17. *v.* 17. 19.

[g] *Joan. c.* 3. *v.* 5. 6. *Tit. c.* 3. *v.* 5. vergeleken met 1. *Joan. c.* 5. *v.* 6.

[h] *Joan. c.* 8. *v.* 31. 32.

[i] *Joan. c.* 14. *v.* 26. *c.* 15. *v.* 16. *c.* 16. *v.* 13.

[k] *Joan. c.* 14. *v.* 6. vergeleken met 1. *Cor.* 1. *v.* 24.

[l] *Joan. c.* 15. *v.* 3. 4. 5. vergel. met *Joan. c.* 14. *vers* 6. daar men dit, 't welk Christus zegt, te weten, *dat hy de waarheit is*, nootzakelijk in die zin genomen moet worden, gelijk men het zelfde ter plaats neemt, daar Salomon zegt, dat hy 't verstant, en d'eeuwige wijsheit is.

sins met deze getuigenis van hem, noch met de gedachte getuigenis van Joannes de Doper strijd; dit zal aan yder klarelijk blijken, die aanmerkt, *vooreërst*, dat de verbintenis van 't geen te doen, 't welk de wet gebied, en het geen, door 't welk zy, die onder de wet zijn, bewogen en aangedreven worden de zelfde te gehoorzamen, twee zeer verscheide dingen zijn: *ten anderen*, dat deze verbintenis niet minder plaats in de genen heeft, en niet minder betrekkelijk tot hen is, aan de welken 't licht der genade, en der waarheit is verschenen, en uit kennis het geen doen, 't welk van de wet geboden word, als in de genen, die naar de wet leven, of uitgebod het zelfde pogen te doen; want daar uit kan men lichtelijk verstaan dat de Heere Christus in deze plaats alleen lijk van deze verbintenis spreekt, en niet van naar wet te leven.

Men bemerkt dit echter noch klarelijker uit het geen, 't welk, van d' Apostel, zo veel de wet aangaat, geleert en onderwezen word; namentlijk, [m]dat wy door Christus van de wet verlost en vrygemaakt worden, [n]dat door Christus lighaam ons de wet gedoot is, [o]dat de wet ophoud, als het geloof verschijnt, [p]dat de bediening des letters te niet gedaan word, [q]dat zy, die onder de genade zijn, niet onder de wet zijn, [r]en dat de wet niet voor de Rechtvaerdigen is gezet: want dit kan (gelijk onwedersprekelijk uit de gezeide verklaring van de Heer Christus blijkt, en ook uit het geen gezien word, 't welk d' Apostel zelf, Rom.

[m] *Rom. c.* 7. *v.* 6. *c.* 8. *v.* 2. *Galat. c.* 4. *vers* 5.
[n] *Rom. c.* 7. *v.* 4. 6. *Gal. c.* 2. *v.* 19.
[o] *Gal. c.* 3. *v.* 23. 24. 25.
[p] 2 *Cor. c.* 3. *v.* 7. 11. *Heb. c.* 7. *v.* 16. 18.
[q] *Rom. c.* 6. *v.* 14. 15.
[r] 1 *Timoth. c.* 1. *v.* 9. *Gal. cap.* 5. *v.* 22. 23.

cap. 8. v. 3. 4. cap. 13. v. 8. 9. 10. en elders meer, getuigt) niet van de verbintenis van het geen te doen, dat de wet gebied, maar alleenlijk van naar wet te leven, en uit wet te werken, verstaan worden; dewijl in d'aangeweze plaatsen openbaar is, dat d' Apostel niet alleenlijk van de çeremoniale, maar ook, en bezonderlijk van de zedelijke wet spreekt.

De darde getuigenis, die men hier bybrengen zal, is die van d' Apostel Paulus, in zijn Brief aan d' Efesers, cap. 4. vers 11. te weten: *De zelfde*, (namelijk Christus) *heeft gegeven, sommigen tot Apostelen, en sommigen tot Profeten, en sommigen tot Euangelisten, en sommigen tot Harders en Leeraars*. Vers 12. *Tot de volmaking der Heiligen, tot het werk der bediening, tot opbouwing van Christus lighaam*. Vers 13. *Tot dat wy alle zullen komen tot d'eenigheit des geloofs, en der kennis van Gods Zoon, tot een volkome man, tot de mate der grootte van Christus volheit*. Bezie wijders vers 14. en 15. Want wie kan loghenen dat d' Apostel hier leert en onderwijst, dat de Heer Christus Apostelen, Profeten, enz. gegeven heeft, met dit ooggemerk, dat wy alle hier toe zouden komen, dat wy zouden kennen, gelijk Christus gekent heeft, zelfs tot de grote mate van zijn kennis? Wijders, dat der zelfder arbeit, en het werk van hun bediening geweest is, de menschen tot zo groot een mate van kennis te brengen? en eindelijk dat door de zelfde kennis, of door 't verkrijgen van de zelfde de volmaking der heiligen

te weeggebracht, en Christus lighaam opgebout word?

Wijders, dat de kennis van onze Zaligmaker, en by gevolg de gene, tot de welke hy wil dat wy alle zullen komen, de kennis der waarheit, of de zuiver verstandelijke kennis is, te weten van God, en van zijn wil, en dat het geen kennis kan zijn, die op autoriteit, of op uitterlijke getuigenis rust; dit blijkt *voorëerst* hier uit, dat de Heer Christus zijns Vaders wil, of de waarheit der Leerstukken van de zaligmakende Leering, die van hem verkondigt is, verstaan heeft, en dat de kennis daar af, die op uitterlijke getuigenis rust, (gelijk yder zal toestaan) in hem geen plaats gehad heeft. Ten anderen, wy zijn niet, voor zo veel wy kennis van 't geen verkrijgen, dat men ter zaligheit moet kennen en weten, 't welk op uitterlijke getuigenis rust, tot d' eenigheit des geloofs gekomen; dat is, niet hier toe, [s]dat wyonderling, en met Christus een zijn gelijk hy met God een is, [t]noch tot de vastigheit, die d' Apostel eischt, en die hy als een gevolg van Christus kennis stelt; maar alleenlijk voor zo veel wy de waarheit daar af verstaan. Voorts, het geen, dat hier getoont is, blijkt ook uit het geen dat in 't vijftiende vers gezegt word.

[s]Zie *Joan. c.* 17. *v.* 21. 22. 23. *Gal. cap.* 3. *v.* 28.
[t]*Ephes.* 4. *vers* 14.

Men zou meer getuigenissen konnen voortbrengen, door de welken het geen, dat belooft is te tonen, met geen minder kracht, dan in deze drie bijgebrachte getuigenissen, bevestigt word. Maar om in een zaak,

die in de heilige Schrift zo klaar is, niet te lang te wezen, zullen wy alleenlijk noch dit zeggen, dat het voornaamste van 't geen, dat in de Schrift getuigt word, voor zo veel het zaligmakend geloof aangaat, zonder 't welk men, gelijk alle Christenen toestaan, geen Christen kan wezen, en door welks deelächtigwording men een Christen word, gantschelijk op de geestelijke, of zuiver verstandelijke kennis past, en daar af alleen verstaan kan en moet worden: gelijk onder anderen dit, dat het is [v]het gelove Gods, [w]het gelove Jesu Christi [x]des Zoons Gods, (want in God kan, gelijk yder weet, die God kent, geen andere, dan zuiver verstandelijke kennis plaats hebben; en de Heer Christus heeft, gelijk alreê gezegt is, de waarheit van de Leer der zaligheit, die van hem verkondigt is, verstaan) [y]waarheit, [z]kennis der waarheit, [a]wijsheit, [b]geest, [c]een vrucht des geests, [d]het woort, daar door de kennis van 't geen, 't welk men ter zaligheit moet weten, inwendiglijk, of in 't gemoed verkregen word, [e]Gods getuigenis, die God van zijn Zoon in ons getuigt, [f]een gave, en [g]werking van God, door de welke [h]de liefde, [i]onze herschepping, of geestelijke levendigmaking en zaligmaking krachtelijk en dadelijk gewrocht word; [k]een andere wet, of voorschrift om na te leven, dan het is naar wet, of gebod te leven, [l]het geen, daar door de zin der Schrift begre-

[v] *Rom. c.* 3. *vers* 3.
[w] *Rom. c.* 3. *vers* 22. 26. *Galat. c.* 2. *v.* 16. *cap.* 3. *v.* 22. *Phil. cap.* 3. *v.* 9.
[x] *Galat. c.* 2. *vers* 20.
[y] 2. *Thess. c.* 2. *v.* 13. 1. *Timoth. c.* 2. *v.* 7.
[z] *Tit. c.* 1. *v.* 1. *Joan. c.* 17 . *v.* 3.
[a] *Hand. c.* 6. *v.* 5. 8. vergleken met *v.* 10. *Rom. c.* 10. *v.* 8. vergeleken met 1. *Cor. c.* 1. *vers* 24.
[b] 2. *Cor. c.* 4. *v.* 13.
[c] 1. *Cor. c.* 12. *v.* 9. *Galat c.* 5 *vers* 22.
[d] *Rom. c.* 10. *vers* 8.
[e] 1. *Joann. c.* 5. *v.* 10.
[f] *Rom. c.* 12. *v.* 3. *Ephes. c.* 2. *v.* 8.
[g] *Joan. c.* 6. *vers* 29.
[h] *Gal. c.* 5. *vers* 6.
[i] *Col. c.* 2 *v.* 12. 1. *Pet. c.* 1. *v.* 5. 1. *Joan. c.* 5. *vers* 4.
[k] *Rom. c.* 3. *v.* 27. *Gal. c.* 3. *v.* 11. 12.
[l] 2. *Timoth. c.* 3. *v.* 15.

pen, en de zaken, van de welken de Schrift spreekt, gekent moeten worden; [m]dat het volkome zekerheit in zich heeft, [n]en volstrektelijk alle twijffel uit sluit: eindelijk, [o]dat door het zelfde de Wet (het woort wet betekent hier, de verbintenis tot het geen te doen, 't welk van de wet geboden word, en niet naar wet te leven, of uit dwang van wet te werken) bevestigt word, en Gods rechtvaerdigheit, [p]die noch door de wet, [q]noch uit de werken der wet verkregen kan worden, en [r]die door de wet, en door de Profeten (dat is door de Schrift) betuigt, en zonder de wet (dat is zonderde Schrift) geopenbaart word, alleenlijk te verkrijgen is.

Wat de dingen aangaat, van de welken de Wet en de Propheten getuigen, en zonder de Wet, of zonder de Schrift geopenbaart worden, ('t welk strijdig schijnt te wezen, en veel niet hebben konnen bevatten) zy zijn eigentlijk de genen, de welken niet dan geestelijk, of zuiver verstandelijk gekent konnen worden: gelijk tot een voorbeelt zijn, God, Gods Zoon, namelijk Gods reden, of Gods wijsheit, de waarheit, de gedachte rechtvaerdigheit, (dewijl zy een zekere en zeer voortreffelijke gestalte des gemoeds is, gelijk uit het geen, dat hier voor daar af gezegt is, blijkt) en in 't algemeen de wezentheden der dingen. Want dewijl de Schrift hier af getuigt, en dewijl zy uit de getuigenis, die de Schrift daar af geeft, niet gekent konnen worden, zo word, om hen te kennen,

[m] *Hebr. c.* 10 *v.* 22. *cap.* 11. *v.* 1. *Ephes. c.* 6. *v.* 16. *Coll. c.* 2. *v.* 5.
[n] *Matth. c.* 21. *v.* 21. *Rom. c.* 14. *v.* 23. *Jac. c.* 1. *v.* 6.
[o] *Rom. c.* 3. *vers* 31.
[p] *Galat. c.* 3. *v.* 11. 21. *Philipp. c.* 3. *vers* 9.
[q] *Rom. c.* 3. *v.* 21. 28. *c.* 9. *v.* 31. 32. *Galat. c.* 2. *v.* 16.
[r] *Rom. c.* 3. *vers* 31.

noch, boven en behalven d'uitterlijke getuigenis der Schrift, verëischt dat men (om met de woorden van de heilige Schrift te spreken) openbaring, of innerlijke getuigenis des geefts daar af verkrijgt.

Dit, en niets anders, is de reden van dat de Heer Christus, na dat hy aan zijn Leerlingen, en ook aan de Joden, zijns Vaders wil volkomentlijk bekent had gemaakt, te weten uitterlijk, en door woorden, noch tot hen [q]zegt, dat niemant tot hem kan komen, 't en zy het van God aan hem gegeven word; [r]Dat zy, om tot hem te komen, van God gehoort moeten hebben, en van God geleert wezen; [s]Dat de Geest der waarheit noch zou komen, dat die alles aan hen zou leren, van hem getuigen, en hen in alle waarheit leiden.

Dit is ook de reden van dat d' Apostel, na dat hy [t]aan de Gemeenten van Ephelen en Kolossen, door het uitterlijk woort, zo schriftelijk, als mondelings, alle de raat Gods verkondigt had, zonder iets achtergehouden te hebben, noch bid, te weten: [v]voor de Gemeente van Ephesen, dat God aan haar geef de Geest der wijsheit, en der openbaring in zijn (te weten Gods) kennis; namentlijk, verlichtte ogen des verstants, op dat zy mogen weten wat de zodanigen te verhopen hebben, die van hem geroepen zijn, en hoe rijk en heerlijk zijn erffenis is, die hy den heiligen toegeschikt heeft, enz. en [w]voor de Gemeente van Kolossus, Dat zy vervult mogten worden met de

[q] *Joan. c.* 6. *vers* 65.

[r] *Joan. c.* 6. *v.* 44. 45. *c.* 5. *v.* 37. *c.* 8. *v.* 43. 47.

[s] *Joan. cap.* 14. *v.* 16. 17. 26. *cap.* 15. *v.* 26. *c.* 16. *v.* 13.

[t] *Handel. c.* 20. *v.* 17. *tot v.* 27.

[v] *Ephes. c.* 1. *v.* 16. 17.

[w] *Coll. c.* 1. *v.* 9. 10.

kennis van Gods wil, in alle wijsheit, en geestelijk verstant, en in Gods kennis wassen.

Dit was ook de reden van dat [x]Israël, die door de letter alleen geleert was, of [y] alleenlijk door de zelfde van God, en van zijn wil kennis had, de welke op de getuigenis der Schrift rustte, in 't lezen van 't oude Testament, een deksel op 't hart lag; van [z]dat de naturelijke mensch (dat is een mensch, die ook alleenlijk door de letter, of door de Schrift, en niet door de geest, of door 't verstant geleert is) de dingen, die des geests zijn, of geestelijk begrepen worden, niet begrijpt, maar dat zy hem dwaasheit zijn, en dat hy hen niet kan verstaan, (namentlijk met zijn inbeeldige kennis) en van dat, in tegendeel, [a]de geestelijke mensch (dat is een mensch, die van God, van Gods Zoon, enz. geestelijke, of zuiver verstandelijke bevattingen verkregen heeft) alles onderscheid, of oordeelt, en van niemant [der naturelijke menschen] onderscheiden, of geoordeelt kan worden.

[x]2. *Cor. c.* 3. *v.* 14. 15.
[y]*Rom. c.* 2. *v.* 17. 18.
[z]1. *Cor. c.* 2. *v.* 14.
[a]1. *Cor.* 2. *v.* 15.

Eindelijk, hier staat, zo veel het geloof betreft, noch dit te zeggen, dat, in de Brief aan de Romainen, (cap. 10. v. 17.) de benaming van gehoor niet betekent, en dat d' Apostel daar meê niet aanwijst, het gehoor van 't oor, maar het innerlijk gehoor, of het verstaan; 't welk aan yder, die de zin van al 't geen heeft begrepen, dat d' Apostel in dit kapittel, zo voor als na, leert, klarelijk zal blijken.

Wy willen vertrounwen dat de Lezer, die de waar-

heit lief heeft, en het geen, dat nu gezegt, en uit de heilige Schrift voortgebracht is, met aandacht gelezen, en op alles rijpelijk gemerkt heeft, volkomentlijk toestaan zal, dat het geen, 't welk men daar in heeft voorgehad, en belooft te tonen, alreê getoont is; namelijk dat het geen, 't welk onze Schrijver betoogt dat de Reden voorschrijft, zo veel de regel van wel te leven, en der menschen opperste goet aangaat, naaukeuriglijk met het geen overëenkoomt, dat onze Zaligmaker, en d' Apostelen daar af leren en onderwijzen, en dat de zedelijke Leerstukken van onze Christelijke Godsdiénst, of al 't geen, dat men doen moet, om zalig te worden, volkomentlijk in het zelfde is begrepen, en eindelyk dat dit, namelijk te trachten de waarheit van de leerstukken der euangelische Leer te verstaan, en uit dit verstaan te levens, en te werken, met de heilige Schrift, en met de Christelijke Godsdienst gelijkvormig is.

Wat het geen betreft, 't welk onze Schrijver in 't vierde deel van zijn Zedekunst betoogt, voor zo veel de krachten der hartstochten, en de menschelijke onmacht, in hen te matigen, en te bedwingen, aangaat, indien men dit met het geen vergelijkt, 't welk d' Apostel van 't vleesch, en van de vleesschelijke mensch (daar by niets anders verstaan kan worden, dan de dierlijke begeerlijkheden, en een mensch, die de zelfden onderworpen is, of noch geen heerschappy over hen heeft verkregen,) leert

en onderwijst, zo zal tusschen dit beide geen minder overëenkoming, dan in 't ander, 't welk nu getoont is, bevonden worden.

Wy hebben noch, ten aanzien van dat wy Christenen zijn, als een zeer voortreffelijke zaak aan te merken, dat onze Schrijver, voor zo veel hy het geen betoogt, 't welk de heilige Schrift leert en onderwijst, en dat met de gronden van de Christelijke Godsdienst overëenkoomt, ook, zo veel dit betreft, de goddelijkheit en geloofwaerdigheit van deze Schrift, en de waarheit van de Christelijke Godsdienst betoogt: te weten in dier voegen, dat wy van de zelfde door deze betoging zo zeker zijn, of konnen wezen, dat noch Jode, noch Heiden, noch Atheïst, wie en hoedanig hy is, machtig zal zijn de zelfde in 't minste te doen waggelen.

Wat deze zekerheit aangaat, die op wonderdaden gegrontvest is, wie zal zeggen dat zy onder de Christenen plaats heeft? dewijl, volgens het geen, dat men nu heeft getoont, aan hen eigen is, en bezonderlijk aan hen behoort, dat zy de waarheit van de Leerstukken der zaligheit verstaan, en dewijl de volstrekte en onverwrikbare zekerheit een eigenschap van de waarheit, of van de ware verstandelijke bevatting is, en dien volgens deze bevatting volstrekte zekerheit insluit. Want hoe is 't mogelijk dat de genen, die de waarheit verstaan, (tot een voorbeelt, van dat 'er een God is, of dat God wezentlijk is, van dat Gods

Zoon, namelijk Gods Reden, of Gods Wijsheit, de Zaligmaker der menschen is, en dat men zonder hem niet zalig kan worden, van dat men, om deze zaligheit te verkrijgen, God, en zijn Zoon moet kennen, lief hebben, enz.) noch wonderdaden behoeven, om van deze waarheit verzekert te wezen? dewijl zy daar af in zich meer zekerheit bevinden, dan door alle de Wonderdaden, die ooit geschied zijn, verkregen konnen worden. D' Apostel heeft dieshalven wel te recht gezegt, [b]dat de Joden (dat is de genen, die onder de Wet zijn, en de waarheit van de zaak niet verstaan) Wonderdaden begeren, (gelijk zy ook, om de zelfden te bekomen, [c]meermaals aan de Heer Christus lastig zijn geweest) en daarom ook met grote reden zo krachtiglijk gearbeid, en zo veel [d]bekommering gehad om de genen, die Christus toegevoegt waren, tot de volle verzekertheit des verstants te brengen; gelijk hy getuigt dat hy gedaan heeft.

[b] 1. *Cor. c.* 1. *v.* 22.

[c] *Matth. c.* 12. *v.* 38. *c.* 16. *v.* 1. 3. 4. *Marc. c.* 8. *v.* 11. *Luc. c.* 11. *v.* 29.

[d] *Coloss. c.* 2. *v.* 1. 2.

Dit alles, dat wy tot voorstant der voortreffelijke Schriften van onze Schrijver bygebracht hebben, zal tot wederlegging en overtuiging der gener konnen dienen, die, ontwijffelijk uit grove onkunde, en door hun driften vervoert, zich niet ontzien hebben, in gedrukte boeken, als anders, hem niet alleenlijk met de gruweldaat van godverloghening te bekladden, maar ook, naar hun vermogen, te trachten den Lezer in te boezemen, dat hy in zijn geschriften deze godverloghening leert en onderwijst, en dat zijn stellingen

alle Godsdienst en Godvruchtigheit uit de gemoeden der menschen wechneemen. Zeker, indien deze tegenstrevers slechs op het geen hadden gemerkt, [+]'t welk van de Psalmist gezegt word, te weten: *De dwaze zegt in zijn harte, daar en is geen God*; zo zou dit hen wijzer hebben konnen maken, en nu noch hun onbedachtheit tonen: dewijl hy met deze woorden klarelijk genoech aanwijst, dat deze gedachte gruwel-daat in de Wijzen (onder welker getal onze Schrijver zekerlijk getelt moet worden, gelijk zy zelven niet konnen loghenen) geen plaats heeft; gelijk zy warelijk in hen geen plaats kan hebben. Men wil dieshalven deze gedachte en alle andere tegenstrevers van deze Schrijver ernstiglijk vermaant hebben, dat zy, als zy zich begeven tot deze zijn Schriften ook t'onderzoeken, zich hebben te wachten van iets daar af valsch, en tegen de heilige Schrift, en de Christelijke Godsdienst strijdig t'oordeelen, voor dat zy de mening van deze Schrijver wel verstaan, en de zelfde met de ware zin der Schrift, en met de ware Godsdienst vergeleken, of daar aan gemeten en geproeft hebben, en dat zy voornamelijk hier in moeten toezien, dat zy hun dwaalbare bevattingen, en onzeekere meningen van de zin der heilige Schrift niet tot een regelmaat, of proefsteen van 't geen maken, dat waar, of leugen is, of van 't geen, dat met de heilige Schrift, en met de Christelijke Godsdienst overëenkoomt, of daar tegen strijd: want het zou aan hen, indien zy zulks

[+]P*s.* 14. *v.* 1. *en* 53. *v.* 2.

deden, niet alleenlijk gantsch onmogelijk wezen, naar waarheit daar af t' oordeelen; maar zy zouden ook in gevaar zijn van weêr tot hun voorgaande sporeloosheden te vervallen, en van het geen, dat waar en goet is, voor valsch en quaat, en dat, 't welk met de heilige Schrift, en met de Christelijke Godsdienst overëenkoomt, als daar tegen strijdig, uit te spreken: want dit, dat de Christenen zich in zo veel secten of gezintheden verdeelt hebben, de welken gezamentlijk, en yder van hen in 't bezonder ten hoogsten voorgeeven, en met gelijke heftigheit drijven, dat hun bezondere Leerstukken, hoe zeer de zelfden ook van malkander verschillen, en tegen elkänder strijden, de Leerstukken der euangelische Leer zijn; dat het geen, 't welk van d' een, gelijk een goddelijke Leer, als goet en heilig aangeprezen, en van d' ander, gelijk een Leer der duivelen, als goddeloos en quaat verworpen word; en voorts alle d' andere verwarringen, die ooit onder hen zijn geweest, en noch zijn: dit, zeggen wy, heeft geen andere oorzaak, en is nergens anders uit gesproten, dan uit deze hun valsche waan van dat hun dwaalbare bevattingen, en onzeekere meningen van de zin der heilige Schrift deze Schrift zelve, en Gods onfailbaar Woort zijn, en by gevolg van hen tot een regelmaat en proefsteen van waarheit en valsheit, enz. gemaakt word. Deze verdeeltheden, verwarringen enz. zullen ook zekerlijk stant houden, zonder dat men daar in enige

verbetering te verwachten heeft, zo lang de Christenen daar in voortgaan, en naar de ware en onbedriegelijke regelmaat, of proefsteen van waarheit en valsheit, en van 't geen, dat met de heilige Schrift, en met de Christelijke Godsdienst overeenkoomt, of daar af verschilt, niet omzien.

Het zal niet nodig zijn met veel redenen te tonen wat deze regelmaat, of proefsteen is, (over 't welk onder de Christenen mede verscheide gevoelens zijn gerezen;) dewijl zulks uit het geen, dat tot dus verre gezegt is, lichtelijk verstaan kan worden. Doch de geen, die, zonder veel t' onderzoeken, dit tracht te weten, heeft alleenlijk aan te merken: voorëerst, +dat alle Gods geboden, getuigenissen en wetten eeuwig, +en de waarheit, dat is eeuwige waarheden, zijn; en dat de Leer des Euangeliums, die de Christelijke Godsdienst in zich begrijpt, alleenlijk op de waarheit gegrontvest is, gelijk van geen Christenen geloghent zal konnen worden: ten anderen, dat de waarheit zich zelve, en ook d' onwaarheit, of valsheit aanwijst, en alleenlijk door zich zelve, en niet door iets anders, gekent kan worden; dewijl daar uit klarelijk genoech blijkt, dat de gedachte regelmaat, of proefsteen niets anders, dan de waarheit, kan wezen. De Christenen dan, die de waarheit van 't geen, dat van de heilige Schrift geleert en onderwezen word, verstaan, of daar af ware en zuiver verstandelijke bevattingen verkrijgen, zullen volgens het geen, dat terstont

+*Psalm* 19. *v.* 10.
+*Ps.* 119. *v.* 86. 138. 142. 144. 151. 152. 160.

van de waarheit, of van de ware verstandelijke bevattingen gezegt is, klarelijk en onfailbarelijk weten, of volstrektelijk verzekert zijn van dat zy de zin der heilige Schrift bevat, en Gods onfailbaar Woort hebben.

Voorts, dewijl de waarheit, even als de natuur, of wezentheit der dingen, enkelt, of eenvoudig en ondeelbaar is, en dewijl dieshalven van een zelfde zaak niet meer, dan een waarheit, en een ware zin kan wezen; zo zullen de Christenen, voor zo veel zy de waarheit van deze zaak verstaan, nootzakelijk (om met d' Apostel te spreken) in een zelfde zin, en in een zelfde[+] gevoelen te zamen gevoegt wezen. Wijders, zy zullen,[+] voor zo veel dit betreft, een volstandige en eeuwige wil verkrijgen tot het geen te doen, 't welk van de heilige Geest in de heilige Schrift, zo veel de verdraagsaamheit aangaat, geleert en onderwezen word; te weten, tot de [a]zwakken in 't geloof (dat is, de genen, die in kennis noch gebrekkelijk zijn) aan te nemen, en de zwakheden der onsterken (dat is, d'onweetenheden der dwalenden) te dragen; [b]tot hun eige werk te beproeven, en tot geen heerschappy over eens anders geloof te voeren; [c]tot vriendelijk tegens de dwalenden te wezen, tot hen met zachtmoedigheit t'onderwijzen, en tot te wachten of God t'enige tijt bekering aan hen gaf, tot erkentenis der waarheit.

Uit het geen, dat van d' Apostel zelf gedaan is, blijkt

[+]1. *Cor. c.* 1. *v.* 10. 11.

[+]*Phil. cap.* 2. *v.* 2. *cap.* 3. *vers* 16.

[a]*Rom. c.* 14. *v.* 1. *c.* 15. *vers* 1.

[b]*Gal. c.* 6. *v.* 4. *Rom. c.* 14. *v.* 4. *tot. v.* 14. 2. *Cor. c.* 1. *vers* 14. 1. *Pet. c.* 5. *vers* 23.

[c]2. *Tim. c.* 2. *v.* 24. 25. 26. 1. *Thessal. cap.* 5. *vers* 14. 15. *Matth. cap.* 12. *vers* 19. 20. in welke leste plaats ontwijffelijk het gekrookte riet, en het rokende lemmet zodanige menschen betekent, die noch in veel twijffelingen gedompelt leggen, en in de welken het licht der waarheit noch niet is opgegaan, maar dat in hen noch onder de nevelen der onwetenheden en dolingen bezwalkt is.

klarelijk dat dit, 't welk wy hier van de verdraagsaamheit zeggen, zich niet alleenlijk tot de genen uitstrekt, die in geringe dolingen gedompelt leggen, maar ook tot de zodanigen, die in fondamentale, of wezentlijke punten dwalen: dewijl hy de Gemeente der Galaters, [d]van de welke hy getuigt dat zy tot een geheel ander Euangelium, dan dat van Christus, overgebracht waren, en in deze doling stonden, [e]dat de rechtvaerdigheit, en d'andere geestelijke gewrochten niet uit het geloof, noch uit het gehoorzamen van de waarheit, maar uit de werken des wets, en door de wet te verkrijgen waren, dat is, die in 't fondamentaal punt der rechtvaerdigmaking doolden; dewijl hy, zeg ik, deze Gemeente, zonder op dit alles enige achting te hebben, [f]voor zijn broeders, [g]en voor zijn kinderkens erkent. Wijders, [h]als d' Apostel tot de Gemeente van Philippen zegt; *Laat ons dit gevoelen*, (te weten het geen, dat hy even te voren aan hen geleert had, voor zo veel de kennisse van de Heer Jesus Christus, en zijn kracht aangaat, door welk onze geestelijk levendigmaking, rechtvaerdigmaking enz. gewrocht word) *en indien gy iets andersins gevoelt, ook dat zal God aan u openbaren:* zo geeft hy daar meê ook klarelijk genoech te kennen, dat hy de genen, die van dit fondamentaal punt anders, dan hy, gevoelden, dat is niet zodanig, als 't behoorde, wilde verdragen, en voor zijn broederen en Ledematen van Christus Gemeente erkennen. En zeker, waarom zullen zy, die in fondamentale of wezentlijke punten dolen, min-

[d] *Gal. c.* 1. *v.* 6. 7.

[e] *Gal. c.* 2. *v.* 21. *c.* 3. *en* 5. *deurgaans*.

[f] *Gal. c.* 1. *v.* 11. *cap.* 3. *vers* 6. 15. en in verscheide andere plaatsen.

[g] *Cap.* 4. *vers* 19.

[h] *Phil. c.* 3. *vers* 15.

der, dan andere dwalenden, verdragen konnen worden? dewijl zy niet minder uit onmacht, of uit gebrek van kennis, en dieshalven ook niet minder, dan deze anderen, tegen hun wil dolen, en dewijl een kint in Christus (dat is een mensch, die, gelijk terstont getoont is, van enige fondamentale, of wezentlijke punten niet behorelijk gevoelt) niet minder nootzakelijk een kint is, als een naturelijk kint; en dewijl daar beneffens tot de jongelingschap en manschap in Christus niet minder d'opwassing, en een lange tijt, als in d'anderen, verëischt word: want uit de plaatsen der heilige Schrift, in de welken van deze zaak gehandelt word, blijkt klarelijk dat een kint, een jongeling, en een man in Christus zodanig genoemt worden ten opzicht van de trappen der kennis, daar in d'een d'ander overtreft.

Men kan niet ontkennen dat het geen, 't welk nu van de Christelijke Godsdienst uit de heilige Schrift getoont is, tegen dit schijnt te strijden, 't welk onze Schrijver in zijn godgeleerde en staatkundige Verhandeling zich voorgestelt heeft te tonen; te weten, dat de Godsdienst alleenlijk in gehoorzaamheit bestaat, en dat d'uitvorssching der waarheit van 't geen, dat de Schrift onderwijst en getuigt, of de betrachting van daar af zuiver verstandelijke en evenmatige bevattingen te verkrijgen, in de zelfde geen plaats heeft. Maar de geen, die deze Verhandeling wel deurgezien heeft, zal niet onkundig van de redenen wezen, die

deze Schrijver bewogen hebben tot dit te beweren, en met enen bevinden dat de zelfde ook de verstandelijke Godsdienst erkent. Daar by, wie weet niet dat het met ons menschen in dier voegen is gestelt, dat wy nootzakelijk eerst tot zulk een stant geraken, dat wy slechs door gehoorzaamheit, en niet door kennis, geleid konnen worden, ja dat zeer veel menschen hun leven lang in dusdanige stant blijven? Ten opzicht van de zodanigen kan zeer wel het geen toegestaan worden, 't welk onze Schrijver in deze zijn gedachte Verhandeling poogt te tonen; namelijk, dat God in de Schrift geen andere kennis van zich eischt, dan dat hy ten hoogsten rechtvaerdig, ten hoogsten barmhartig, of 't enig voorbeelt van 't waar leven is, en dat men hem alleenlijk door gehoorzaamheit, en door 't oeffenen van liefde en gerechtigheit moet dienen. D' Apostel geeft ook in verscheide plaatsen klarelijk te kennen, dat alle menschen niet even bequaam zijn om door kennis geleid te worden, en dat 'er, indien men hen by 't geheel menschelijk geslacht vergelijk, zeer veel zijn, die door gehoorzaamheit geleid moeten worden. Want hy schrijft (om enige weinigen [+]daar af by te brengen) aan de Gemeente van Korinthen: *En ik, Broeders, en konde tot u met spreken, als tot geestelijken*, (dat is tot zodanigen, die door de geest, of door 't verstant geleid worden) *maar als tot vleesschelijken, als tot jonge kinderen in Christo*. (dat is, gelijk wy alreê getoont hebben, die door gehoorzaamheit geleid

[+]1. *Cor. c.* 3. *v.* 1. 2.

moeten worden) *Ik heb u met melk gevoed*, (dat is de weg van gehoorzaamheit aangewezen, en daar meê opgequeekt) *en niet met* [*vaste*] *spijs:* (dat is, niet met kennis) *Want gy vermogt* [*doen*] *noch niet, ja gy vermoogt nu noch niet*. D' Apostel zegt wijders, (1. Cor. c. 2. v. 6.) *Wy spreken wijsheit onder de Volmaakten*; dat is, wy spreken van de weg der wijsheit onder de Geeftelijken, (bezie vers 15.) of onder de genen, die door de geest, of door 't verstant geleid worden. Eindelijk, in zijn tweede Brief aan Timotheus (*cap.* 3. *v.* 7.) verhaalt hy van de zodanigen, die altijt leren, en nimmer tot de kennis der waarheit konnen komen; dat is nimmer daar toe konnen komen, dat zy de waarheit van 't geen verstaan, 't welk men weten moet om zalig te worden: want dit door de Wet, of door de Schrift te weten is (gelijk men alreê getoont heeft) aan de Joden en jonge kinderen in Christus eigen; en alle menschen, ouden en jongen, geleerden en ongeleerden, de genen, die groot, of klein verstant hebben, zijn even bequaam daar toe.

De genen, die het geen, dat terstont gezegt is, en 't welk onze Schrijver, in zijn meergedachte Verhandeling, poogt te tonen,(namelijk, dat God in de Schrift alleenlijk gehoorzaamheit eischt, enz. en ook dat de Philosophie, of Wijsbegeerte, en de Godgeleertheit met malkander niets gemeen hebben, maar dat zy beide, zo wel d'een als d'ander, op hun eige benen staan)

heilloze en schadelijke gevoelens oordeelen te wezen, en met alle hun krachten gepoogt hebben te tonen valsch te zijn, zullen ontwijffelijk hun toestemming aan 't geen geven, 't welk wy van de Christelijke Godsdienst, zo veel de kennis aangaat, getoont hebben.

Dit is dan het geen, dat men nodig geacht heeft te zeggen, zo van de *Zedekunst*, als tot verdediging van des Schrijvers gevoelen, 't welk wijtlopiger, dan men gedacht had, gevallen is. Men zal het dieshalven met de volgende Verhandelingen, daar toe men nu overtreed, kort maken, om de Lezer niet al te lang op te houden.

Onze Schrijver heeft de Verhandeling van *de Staatkunde* weinig tijts voor zijn doot gemaakt, die ook belet heeft dat zy volmaakt is geworden. De zelfde is dieshalven net van gedachten, en klaar van stijl. Hy beschrijft daar in, zonder veel staatkundige Schrijvers, en hun gevoelens overhoop te halen, zijn gevoelen zeer bondiglijk, en trekt en bereid deurgaans het volgende uit het voorgaande. In de vijf eerste Hooftdeelen handelt hy van de Staatkunde in 't algemeen, in het zeste en zevende van de Monarchy, of een-hoofdige Heerschappy, en in 't achtste, negende en tiende van d'Aristokratie, of van de Heerschappy der Voornaamsten, en het elfde is een begin van de Demokratie, of volkelijke Heerschappy. Doch zijn ontijdige doot heeft hem belet de zelfde te voltrekken, en ten einde te brengen, gelijk ook het geen, dat hy

voorgenomen had daar by te voegen; namentlijk van de wetten, en van verscheide aanmerkenswaerdige staatkundige geschillen in 't bezonder, volgens het geen, dat in een Brief van onze Schrijver aan een zijner vrienden geschreven, en voor deze staatkundige Handeling gedrukt, klarelijk blijkt.

De Handeling van *de Verbetering van 't Verstant* enz. is een van des Schrijvers eerste werken geweest, gelijk zijn stijl en gedachten zelfs getuigen. De waerdigheit van de zaak, die hy daar in verhandelt, en het nut einde, 't welk hy in 't zelfde beoogt heeft, dat is de weg te banen, langs de welk het verstant op het beste tot de ware kennis der dingen zou konnen geleid worden, hebben hem geduriglijk doen overwegen de zelfde op te maken, en te voltojen. Maar het gewicht van de zaak, de diepe bespiegelingen, en de wijtuitgestrekte kennis, die daar toe verëischt wierden, hebben een zeer trage voortgang aan 't werk gegeven; 't welk veröorzaakt heeft dat het ook onvolmaakt is gebleven, niet alleenlijk ten opzicht van dat het niet ten einde is gebracht, maar zelfs ten opzicht van 't geen, dat hier en daar gebreekt: dewijl de Schrijver in d'Aanteekeningen, die alle van hem zelf zijn, meermaals vermaant, dat het geen, 't welk hy schrijft, naaukeuriglijker bewezen, of wijtlopiglijker verklaart moet worden, of in zijn Wijsbegeerte, of ergens anders alreede van hem gezegt is, of noch gezegt zal worden. Doch dewijl het zeer veel voortreffelijke en

nutte dingen begrijpt, die aan een oprecht onderzoeker der waarheit grote lust zullen verschaffen, en hem niet weinig hulp in zijn navorssching toebrengen; zo heeft men niet ondienstig gevonden het zelfde meê in 't licht te geven, gelijk alreê in het Bericht aan de Lezer, voor dit geschrift gestelt, gezegt is. Hy handelt daar in voorëerst van de goederen, naar de welken de menschen gemenelijk trachten, van de rijkdom, wellust en eer, en van het ware goet, en hoe men het zelfde zal verkrijgen. Daar na schrijft hy enige regelen van leven voor, en treed van daar over tot de Verbetering van 't Verstant. En om deze verbetering uit te werken, telt hy vier verscheide wijzen van bevatting op, die hy daar na enigsins wijtlopig verklaart, en degene, die best tot zijn ooggemerk dient, daar uit kiest. En op dat men wijders zou weten hoe men de zelfde moet gebruiken, zo handelt hy van de werktuigen des verstants, namelijk van de ware denkbeelden, en met enen van de rechte middel om het verstant te leiden, en van des zelfs delen. Het eerste deel leert en onderwijst de ware denkbeelden van d'anderen t'onderscheiden, en toezien dat men geen valsche, verdichte en twijffelächtige denk beelden met de waren vermengt: en by deze gelegentheit handelt hy wijtlopig van de ware, valsche, verdichte en twijffelächtige denkbeelden; daar eindelijk iets van de geheugenis, en van de vergetenheit by gevoegt word. In het tweede deel geeft hy regelen, om d'onbekende

dingen recht te verstaan. Hy stelt dan dat de verstaning tweesins geschied, of door de wezentheit, of door de naaste oorzaak. En dewijl dit beide niet, dan uit de ware bepaling, kan geschieden, zo stelt hy de wetten daar af, zo in de geschape, als ongeschape dingen. Wijders, op dat alle onze bevattingen te zamen geschakelt zouden worden, stelt hy de hulpmiddelen, om tot de kennis van de bezondere eeuwige dingen te komen. Hier toe handelt hy van de krachten des verstants; en om de zelfden te kennen, telt hy des zelfs eigenschappen op; en hier by blijft het werk steken.

Wat de *Brieven* aangaat, zy zijn niet volgens de stoffe, daar af zy handelen, noch volgens d'aanzienelijkheit der gener, van, of aan de welken zy geschreven zijn, maar volgens de tijt, daar in men hen geschreven heeft, in ordening geschikt: doch echter in dier voegen, dat alle de Brieven van een zelfde persoon, met d'Antwoorden, na malkander geplaatst zijn. Dat sommige namen volkomentlijk, sommigen alleenlijk met de voorste letteren, en sommigen gantschelijk niet uitgedrukt zijn, is om reden geschied, dewijl men toch hier niet te zien heeft wie schrijft, maar alleenlijk wat geschreven word. De Lezer gelief daar beneffens aan te merken, dat het hem niet vreemt moet voorkomen, dat in verscheide Brieven de Zedekunst, die door de druk noch niet gemeen was gemaakt, zo wel van de Schrijver, als van d' Antwoorder, aangetrokken, en ook aangewezen word;

dewijl de zelfde alreê over veel jaren van verscheide lieden uitgeschreven, en gemeen geweest is. Wy hebben dienstig geacht het zelfde hier te berichten; vermits men andersins mogt denken dat de zelfde al voorheenen in druk had geweest. Voorts heeft men aan te merken dat alle de Werken (enige weinige Brieven uitgezondert) in de Latijnsche taal zijn geschreven.

Onze Schrijver heeft noch, boven 't geen, dat wy hier voor gedacht hebben, in de Latinsche taal een Hebreeusche Grammatika, of Letterkunst, in geschrift, doch onvolmaakt, nagelaten; en hoewel de zelfde van verscheide geleerde lieden, onder de welken verscheide afschriften berusten, grotelijks geprezen word; zo hebben wy echter niet dienstig geacht, haar in de Nederlantsche Taal door de druk gemeen te maken, maargeraden gevonen de zelfde voor de Latijnen in de Latijnsche taal in druk te laten: dewijl men zelden tot het leren van 't Hebreeus toetreed, voor dat men de Latijnsche taal machtig is geworden.

Dit is 't geen, dat men raadsaam geoordeelt heeft aan de Lezer bekent te maken, zo veel de Schriften aangaat, die (de Letterkunst uitgezondert) in dit Boek begrepen zijn. Het zal zonder twijffel alle de genen, die de waarheit oprechtelijk lief hebben, en naar een vaste en ontwijffelbare kennis der dingen trachten, hartelijk smarten, dat deze Geschriften van onze Schrijver ten meestendeel niet gantschelijk volmaakt zijn. En zeker, 't is te beklagen dat hy, die alreê zo veel in de kennis

der waarheit gevordert, en zo grote bequaamheit, om daar in voort te gaan, verkregen had, zo vroeg, door een ontijdige doot, uit de werrelt is gerukt; te meer dewijl men van hem niet alleenlijk de volmaking van deze onvolmaakte Handelingen te verwachten had, maar noch ook een gehele Philosophie, gelijk hy daar af in verscheide plaatsen van zijn Geschrift, de Verbetering van 't Verstant genoemt, gewach maakt; daar in hy zonder twijffel *de rechte natuur van de beweging, en op welke wijze men van voren zo veel verscheidenheden in de stoffe*, enz. *zou konnen afleiden*, getoont zou hebben; van 't welk in de drie- en vierenzestigste Brief gesproken word. Hy had ook voorgenomen d' Algebra, of Stelreegel op een verstanelijker en korter wijze te beschrijven, en noch meer andere Werken met 'er tijt toe te stellen; gelijk verscheiden van zijn vrienden meermaals uit zijn mont gehoort hebben. Maar de doot heeft ook in hem getoont dat het voorneemen der menschen zelden ten einde gebragt word. Men verhoopt nochtans dat men aan de geletterde werrelt geen ondienst gedaan zal hebben, maar dat de zelfde in dank zal aanneemen dat men deze Geschriften, hoe onvolmaakt zy ook mogen wezen, in 't licht geeft. Men heeft hier in geen ander oogwit, dan dat deze werrelt daar door verlicht, en de kennis der waarheit hoe langer hoe klaarder zou deurbreeken.

******4r

Zedekunst, In vijf delen onderscheiden;

Daar in gehandelt word

I. Van GOD.
II. Van de Menschelijke ZIEL.
III. Van de Natuur en Oorsprong der HARTSTOCHTEN.
IV. Van de Menschelijke DIENSTBAARHEIT.
V. Vari de Menschelijke VRYHEIT.

Alles op een Meetkundige orde geschikt en betoogt.

Eerste Deel Der zedekunst. Van God.

Bepalingen.

I. **B**Y [a]oorzaak van zich zelf versta ik het geen, welks [b]wezentheit [c]wezentlijkheit [d]insluit; of het geen, welks natuur niet anders, dan [e]wezentlijk, bevat kan worden.

II. Dat ding, 't welk door een ander van de zelfde natuur [f]bepaalt kan worden, word in zijn [g]geslacht [h]eindig gezegt. Tot een voorbeelt; het [i]lighaam word eindig gezegt; om dat wy altijt een ander, dat groter is, bevatten. Dus word ook een [k]denking door een andere bepaalt. Maar 't lighaam word door geen denking, noch de denking door enig lighaam bepaalt.

III. By [l]zelfstandighèit versta ik 't geen, dat in zich is, en door zich bevat word: dat is, welks [m]bevatting niet de bevatting van een anderding, van 't welk het [n]gevormt moet worden, behoeft.

IV. By [o]toeëigening versta ik 't geen, dat het [p]verstant wegens de [q]zelfstandigheit, als haar [r]wezentheit [s]stellende, [t]bevat.

V. By [u]wijze versta ik [w]d'aandoeningen der [x]zelfstandigheit, of dit, 't welk in iets anders is, daar door het ook bevat word.

VI. By God versta ik een [y]wezend, [z]volstrektelijk [a]onëindig: dat is, een [b] zelfstandigheit, die uit [c]onëindige toeëigeningen [d]bestaat, van de welken yder een eeuwige onëindige [e]wezentheit uitdrukt.

[a] *Causa sui*.
[b] *Essentia*.
[c] *Existentia*.
[d] *Involvere*.
[e] *Existens*.
[f] *Terminare*.
[g] *Genus*.
[h] *Finita*.
[i] *Corpus*.
[k] *Cogitatio*.
[l] *Substantia*.
[m] *Conceptus*.
[n] *Formare*.
[o] *Attributum*.
[p] *Intellectus*.
[q] *Substantia*.
[r] *Essentia*.
[s] *Constituens*.
[t] *Concipere*.
[u] *Modus*.
[w] *Affectiones*.
[x] *Substantia*.
[y] *Ens*.
[z] *Absolutè*.
[a] *Infinitum*.
[b] *Substantia*.
[c] *Attributa infinita*.
[d] *Constare*.
[e] *Essentia*.

[f]Verklaring.

Ik zeg [g]volstrektelijk, en niet in zijn [h]geslacht [i]onëindig: want van al 't geen, dat alleenlijk in zijn geslacht onëindig is, konnen wy onëindige [k]toeëigeningen [l] ontkennen: (*dat is, men kan onëindige toeëigeningen bevatten, die tot des zelfs natuur niet behoren*) maar tot de [m]wezentheit van 't geen, dat volstrektelijk oneindig is, behoort al 't geen, 't welk wezentheit [n]uitdrukt, en geen [o]ontkenning [p]insluit.

VII. Deze zaak word gezegt [q]vry te zijn, de welke alleenlijk uit de [r]nootzakelijkheit van haar natuur [s]wezentlijk is, en van zich alleen [t]tot iets te werken [u]bepaalt word: maar die [w]nootzakelijk, of eerder [x]gedwongen, de welke van een andere bepaalt word op zekere [y]wijze wezentlijk te zijn, en te werken.
By [z]eeuwigheit versta ik de [a]wezentlijkheit zelve, voor zo veel zy [b]bevat word [c]nootzakelijk uit de [d]bepaling van d'eeuwige zaak alleen te volgen.

VIII.

[f]*Explicatio*.

[g]*Absolutè*.
[h]*Genus*.
[i]*Infinitum*.
[k]*Attributa*.
[l]*Negare*.
[m]*Essentia*.
[n]*Exprimere*.
[o]*Negatio*.
[p]*Involvere*.
[q]*Libera*.
[r]*Necessitas*.
[s]*Existere*.
[t]*Ad agendum*.
[u]*Determinare*.
[w]*Necessaria*.
[x]*Coacta*.
[y]*Modus*.
[z]*Aeternitas*.
[a]*Existentia*.
[b]*Concipere*.
[c]*Necessariò*:
[d]*Definitio*.

[e]Verklaring.

Want zodanige [f]wezentlijkheit, gelijk de [g]wezentheit van een zaak, word als een [h]eeuwige waarheit bevat, en kan dieshalven door geen [i]during, of tijt uitgedrukt worden, schoon men de during zonder begin en einde bevat.

[e]*Explicatio*.

[f]*Existencia*.
[g]*Essentia*.
[h]*Veritas aeterna*.
[i]*Duratio*.

[k]Kundigheden.

[k]*Axiomata*.

I. Alles, dat 'er is, is in zich, of in een ander.
II. Het geen, dat door een ander niet bevat kan worden, moet door zich bevat worden.
III. Uit een [l]gestelde bepaalde oorzaak volgt nootzakelijk het [m]gewrocht. In tegendeel, indien men geen bepaalde oorzaak stelt, zo is 't onmogelijk dat het gewrocht zal volgen.
IV. De [n]kennis van [o]gewrocht [p]hangt af van de kennis van zijn [q]oorzaak, en [r]sluit de zelfde in.
V. De dingen, die met malkander niets gemeen hebben, konnen niet door malkander verstaan worden; of de

[l]*Data causa determinata*.
[m]*Effectus*.

[n]*Cognitio*.
[o]*Effectus*.
[p]*Dependere*.
[q]*Causa*.
[r]*Involvere*.

[s]bevatting van 't een [t]sluit niet de bevatting van 't ander in.

VI. Het waar [u]denkbeelt moet met zijn [w]gedachte zaak overëenkomen.

VII. De [x]wezentheit van al 't geen, dat men als niet [y]wezentlijk kan [z]bevatten, [a] sluit geen [b]wezentlijkheit in.

[s]*Conceptus*.
[t]*Involvere*.
[u]*Idea*.
[w]*Ideatum*.
[x]*Essentia*.
[y]*Existens*.
[z]*Concipere*.
[a]*Involvere*.
[b]*Existentia*.

Eerste [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

De [d]zelfstandigheit is eerder in natuur, dan haar [e]aandoeningen.

[d]*Substantia*.
[e]*Affectiones*.

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio*.

Dit blijkt uit de voorgaande darde en vijfde [g]Bepaling.

[g]*Definitio*.

Tweede [h]Voorstelling.

[h]*Proposito*.

Twee [i]zelfstandigheden, twee verscheide [k]toeëigeningen hebbende, hebben niets met malkander gemeen.

[i]*Substantiae*.
[k]*Attributa*.

[l]Betoging.

[l]*Demonstratio*.

Dit blijkt ook uit de darde [m]Bepaling: want yder [n]zelfstandigheit moet in zich zelve zijn, en door zich zelve [o]bevat worden: of anders, de [p]bevatting van d'een [q]sluit de bevatting van d'ander niet in.

[m]*Definitio*.
[n]*Substantia*.
[o]*Concipi*.
[p]*Conceptus*.
[q]*Involvere*.

Darde [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

De dingen, die onder zich niets gemeen hebben, konnen 't een geen oorzaak van 't ander wezen.

[s]Betoging.

[s]*Demonstratio*.

Indien zy met malkander niets gemeen hebben, zo konnen zy (*volgens de vijfde* [t]*Kundigheit*) niet door malkander verstaan worden: en dieshalven konnen zy (*volgens*

[t]*Axioma*.

de vierde Kundigheit) 't een geen oorzaak van 't ander wezen; *'t welk te bewijzen stond*.

Vierde Voorstelling.

Twee, of meer onderscheide dingen worden of naar de verscheidenheit van de [u] *toeëigeningen der* [w] *zelfstandigheden, of naar de verscheidenheit van der zelfder* [x] *aandoeningen onderscheiden*.

[u] *Attributa*.
[w] *Substantiae*.
[x] *Affectiones*.

[y]Betoging.

Alles, dat 'er is, is in zich, of in een ander; (*volgens d' eerste* [z]*Kundigheit*) dat is, (*volgens de darde en vijfde* [a]*Bepaling*) buiten het [b]verstant word niets gestelt, dan [c]zelfstandigheden, en der zelfder [d]aandoeningen. Daar word dieshalven buiten het verstant niets gestelt, door 't welk veel dingen onder malkander onderscheiden konnen worden, dan de zelfstandigheden, of, 't welk het zelfde is, (*volgens de vierde* [e]*Kundigheit*), der zelfder [f]toeëigeningen, en der zelfder [g] aandoeningen; *'t welk te betogen stond*.

[y]*Demonstratio*.
[z]*Axioma*.
[a]*Definitio*.
[b]*Intellectus*.
[c]*Substantiae*.
[d]*Affectiones*.
[e]*Axioma*.
[f]*Attributa*.
[g]*Affectiones*.

Vyfde [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

In de natuur konnen geen twee, of meer [i]*zelfstandigheden van een zelfde natuur, of* [k]*toeëigening gestelt worden*.

[i]*Substantiae*.
[k]*Attributum*.

[l]Betoging.

Indien 'er twee, of meer [k]onderscheide zelfstandigheden gestelt wierden, zo moesten zy of door de verscheidenheit der [l]toeëigeningen, of door de verscheidenheit der [m]aandoeningen (*volgens de voorgaande* [n]*Voorstelling*) van malkander onderscheiden worden. Indien dit alleenlijk door de verscheidenheit der [o]toeëigeningen gestelt word, zo staat men toe dat 'er niet meer dan een enige van een en de zelfde toeëigening is. Maar indien de [p]zelfstandigheden alleenlijk door de verkheidenheit van hun [q]aandoeningen [r]onderscheiden zijn, dewijl de zelfstandigheit uit haar natuur eerder is, dan haar aandoeningen; (*volgens d' eerste* [s]*Voorstelling*) zo zal men, als men d'aandoeningen ter zijden stelt, en de zelfstandigheit in zich aanmerkt, dat is (*volgens de darde en zeste* [t]*Bepaling*) warelijk aanmerkt, niet konnen bevatten dat d' een van d' ander onderscheiden is: dat is (*volgens de voorgaande Voorstelling*) men zal geen twee, of meer, maar alleenlijk een, konnen stellen; *gelijk te betogen stond*.

[l]*Demonstratio*.
[k]*Substantiae distinctae*.
[l]*Attributa*.
[m]*Affectiones*.
[n]*Propositio*.
[o]*Attributa*.
[p]*Substantiae*.
[q]*Affectiones*.
[r]*Distinguere*.
[s]*Propositio*.
[t]*Definitio*.

Zeste [u]Voorstelling.

[u]*Propositio*.

Een [w]*zelfstandigheit kan niet van een andere zelfstandigheit voortgebracht worden*.

[w]*Substantia*.

[x]Betoging.

[x]*Demonstratio*.

Daar konnen (*volgens de voorgaande* [y]*Voorstelling*) geen twee [z]zelfstandigheden van een zelfde [a]toeëeigening gestelt worden: dat is, (*volgens de tweede Voorstelling*) die met malkander iets gemeen hebben: en dieshalven kan (*volgens de darde Voorstelling in dit deel*)

[y]*Propositio*.
[z]*Substantiae*.
[a]*Attributum*.

d' een niet [b]d' oorzaak van d' andere wezen, noch d' een van d' andere voortgebracht worden; *'t welk men betogen moest*.

[b]*Causa*.

[c]Toegift.

[c]*Corollarium*.

Hier uit volgt dat een [d]zelfstandigheit niet van iets anders voortgebracht kan worden. Want in de natuur word niets gestelt, dan zelfstandigheden, en hun [e] aandoeningen; *gelijk uit d'eerste* [f]*Kundigheit, en uit de darde en vijfde* [g]*Bepaling blijkt*. En een zelfstandigheit kan van geen zelfstandigheit voortgebracht worden; *volgens de voorgaande* [h]*Voorstelling*. Dieshalven, een zelfstandigheit kan [i] volstrektelijk niet van iets anders voortgebracht worden; *gelijk te betogen stond*.

[d]*Substantia*.
[e]*Affectiones*.
[f]*Axioma*.
[g]*Definitio*.
[h]*Propositio*.
[i]*Absolutè*.

Anders.

Deze [k]Voorstelling word lichtelijker uit [l]d'ongerijmtheit van haar [m]tegenstelling bewezen. Want indien een [n]zelfstandigheit van iets anders voortgebracht kon worden, zo moest (*volgens de vierde* [o]*Kundigheit*) haar [p]kennis van de kennis van haar [q]oorzaak [r]afhangen, en zou dieshalven (*volgens de darde* [s]*Bepaling*) geen zelfstandigheit wezen.

[k]*Propositio*.
[l]*Absurditas*.
[m]*Contradictio*.
[n]*Substantia*.
[o]*Axioma*.
[p]*Cognitio*.
[q]*Causa*.
[r]*Dependere*.
[s]*Definitio*.

Zevende [t]Voorstelling.

[t]*Propositio*.

[u]*Wezentlijk te zijn behoort tot de natuur van een* [w]*zelfstandigheit*.

[u]*Existere*.
[w]*Substantia*.

[x]Betoging.

[x]*Demonstratio*.

Een zelfstandigheit kan (*volgens de* [y]*Toegift van de voorgaande* [z]*Voorstelling*) niet van iets anders voortgebracht worden. Zy zal dan [a]d'oorzaak van zich zelve wezen: dat is, (*volgens d' eerste* [b]*Bepaling*) haar [c]wezentheit sluit [d]nootzakelijk de [e]wezentlijkheit in; of [f]wezentlijk te zijn behoort tot haar natuur: *gelijk te betogen stond*.

[y]*Corollarium*.
[z]*Propositio*.
[a]*Causa*.
[b]*Definitio*.
[c]*Essentia*.
[d]*Necessariò*.
[e]*Existentia*.
[f]*Existere*.

Achtste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

Alle [h]zelfstandigheit is [i]nootzakelijk [k]oneindig.

[h]*Substantia.*
[i]*Necessariò.*
[k]*Infinita.*

[l]Betoging.

[l]*Demonstratio.*

Van een enige [m]toeëigening kan niet meer, dan een enige [n]zelfstandigheit [o] wezentlijk wezen; (*volgens de vijfde* [p]*Voorslelling van dit deel*) en [q]wezentlijk te wezen behoort tot haar natuur; *volgens de zevende Voorstelling in dit deel*. Zy zal dan uit haar natuur of [r]eindig of [s]onëindig [t]wezentlijk wezen. Niet eindig: want (*volgens*

[m]*Attributum.*
[n]*Substantia.*
[o]*Existere.*
[p]*Propositio.*
[q]*Existere.*
[r]*Finita.*
[s]*Infinita.*
[t]*Existere.*

de weede [u]*Bepaling*) zy moest door een andere [w]zelfstandigheit van de zelfde natuur, die ook (*volgens de zevende Voorstelling in dit deel*) nootzakelijk wezentlijk moest zijn, [x]bepaalt worden: en dieshalven zouden 'er twee [y]zelfstandigheden van een zelfde [z]toeëigening gestelt worden; 't welk ongerijmt is: *volgens de vijfde Voorstelling*. Zy is dan wezentlijk onëindig, *gelijk te betogen stond*.

[u]*Définitio*.
[w]*Substantia*.
[x]*Terminare*.
[y]*Substantiae*.
[z]*Attributum*.

Eerste [a]Byvoegsel.

[a]*Scholium*.

Dewijl [b]eindig te zijn warelijk ten deel een [c]ontkenning is, en [d]onëindig een [e] volstrekte bevestiging van de [f]wezentlijkheit van enige natuur, zo volgt (*uit de zevende* [g]*Voorstelling van dit deel alleen*) dat alle [h]zelfstandigheit onëindig moet wezen. Want indien men de zelfstandigheit eindig stelde, zo zou men in haar natuur ten deel het [i]wezentlijk te zijn [k]ontkennen; 't welk, (*volgens de gezeide Voorstelling*) ongerijmt is.

[b]*Finitum*.
[c]*Negatio*.
[d]*Infinitum*.
[e]*Affirmatio absoluta*.
[f]*Existentia*.
[g]*Propositio*.
[h]*Substantia*.
[i]*Existere*.
[k]*Negare*.

Tweede [l]Byvoegsel.

[l]*Scholrum*.

Ik twijffel niet of de genen, die verwardelijk van de dingen oordeelen, en niet gewent zijn de zaken door hun eerste [m]oorzaken te kennen, zullen zwarelijk de [n] Betoging van de zevende [o]Voorstelling in dit deel [p]bevatten; om dat zy geen onderscheit tusschen de [q]wijzen van de zelfstandigheden, en de [r]zelfstandigheden zelven maken, en niet weten hoe de dingen voortgebracht worden. Hier uit spruit het dat zy het [s]beginsel, 't welk zy in de naturelijke en zichtbare dingen gewaar worden, ook aan de zelfstandigheden toepassen. Want de genen, die in de ware oorzaken der dingen onkundig zijn, verwarren alles, en [t]verdichten, zonder enige [u]tegenstrijdigheit van 't gemoed, dat zo wel de bomen, als de menschen spreken, en beelden zich in dat de menschen zo wel uit stenen, als uit zaat voortkomen, en dat alderhande [x]vormen in alderhande vormen veränderen. In dezer voegen eigenen de genen, die de goddelijke met de menschelijke natuur verwarren, lichtelijk menschelijke [y]aandoeningen en tochten aan God toe; inzonderheit zo lang zy noch niet weten hoe d' aandoeningen, of tochten in de menschelijke ziel voortkomen: Maar indien de menschen op de natuur van de [z]zelfstandigheit merkten, zy zouden geensins aan de waarheit van de zevende [a]Voorstelling in dit deel twijffelen: ja deze Voorstelling zou by alle menschen tot een [b]geloofsspreuk verstrekken, en onder de [c]gemene Kundigheden getelt worden. Want zy zouden by zelfstandigheit het geen verstaan, dat in zich is, en door zich bevat word; dat is het geen, daar af de kennis niet de kennis van enig ander ding behoeft:

[m]*Causae*.
[n]*Demonstratio*.
[o]*Propositio*.
[p]*Concipere*.
[q]*Modi*.
[r]*Substantiae*.
[s]*Principium*.
[t]*Fingere*.
[u]*Repugnantia*.
[x]*Formae*.
[y]*Affectiones*.
[z]*Substantia*.
[a]*Propositio*.
[b]*Axioma*.
[c]*Notiones communes*.

en by [d]wijzen het geen, dat in een ander is, en welker [e]bevattingen van de bevatting des dings, daar zy in zijn, [f]gevormt word. En hier uit spruit het dat wy van de [g] wijzen, schoon zy niet [h]wezentlijk zijn, echter ware [j]denkbeelden konnen hebben: want hoewel zy [k]dadelijk niet buiten 't verstant wezentlijk zijn, zo word echter hun [l]wezentheit in een ander in dier voegen begrepen, dat zy door 't zelfde bevat konnen worden. Maar het voorwerp van een waar denkbeelt der [m]zelfstandigheden kan geen ander zijn, dan de zelfstandigheden zelven, om dat zy door zich bevat worden. Indien dan iemant zeide, dat hy een [n]klaar en onderscheide, dat is een waar [o]denkbeelt van een zelfstandigheit had, en dat hy echter twijffelde of zodanige zelfstandigheit [p]wezentlijk is, dit zou warelijk even het zelfde zijn, als of hy zeide, dat hy een waar denkbeelt had, en echter twijffelde of het niet valsch was; gelijk klarelijk aan de geen blijkt, die wel opmerkt: of indien iemant stelt dat een zelfstandigheit, die niet was, nu begint te zijn, die stelt met enen dat een valsch denkbeelt waar geworden is; 't welk warelijk het ongerijmste is, dat men kan bedenken. Men moet dieshalven nootzakelijk belijden, dat de [q]wezentlijkheit van de [r]zelfstandigheit, gelijk haar [s]wezentheit, een eeuwige waarheit is. Wy konnen dan hier uit op een andere wijze besluiten dat 'er niet meer dan een enige van de zelfde natuur is; en ik heb 't de moeite waerdig geächt het zelfde hier te tonen. En om dit zelfde in ordening te doen, zo staat aan te merken, *vooreerst*, dat de ware [t]bepaling van yder ding niets anders [u]insluit, noch uitdrukt, dan de natuur van de [w]bepaalde zaak: Uit het welk *ten tweeden* volgt, dat geen bepaling enig zeker getal van [x]ondeeligen insluit, of uitdrukt, dewijl zy niets anders uitdrukt, dan de natuur van de bepaalde[+] zaak. Tot een voorbeelt; de [y]bepaling van de [z]driehoek drukt niets anders uit, dan [a]d'enkelde natuur van de driehoek, maar niet enig zeker getal van driehoeken. *Ten darden* staat aan te merken, dat nootzakelijk van yder ding een [b]stellige oorzaak, door de welke het is, gestelt moet worden. *Ten vierden* en eindelijk heeft men aan te merken, dat deze [d]oorzaak, door de welke enig ding is, of in de natuur zelve, en in de [e]bepaling van de wezentlijke zaak (namentlijk om dat wezentlijk te zijn tot haar natuur behoort, en het zelfde insluit) moet begrepen, of daar buiten gestelt worden. Uit deze [f]stellingen volgt, dat, zo 'er in de natuur enig zeker getal van [g]ondeeligen is, men nootzakelijk oorzaak moet stellen, waaröm deze ondeeligen, en waarom zy niet meer, of min in getal, zijn. Tot een voorbeelt, indien 'er in de natuur twintig menschen

[d] *Modi*.
[e] *Conceptus*.
[f] *Formari*.
[g] *Modi*.
[h] *Existere*.
[j] *Ideae*.
[k] *Actu*.
[l] *Essentia*.
[m] *Substantiae*.
[n] *Clara & distincta*.
[o] *Idea*.
[p] *Existere*.
[q] *Existentia*.
[r] *Substantia*.
[s] *Essentia*.
[t] *Definitio*.
[u] *Involvere*.
[w] *Res definita*.
[x] *Individua*.
[+] By ondeeligen worden de bezonderen verstaan, die onder een geslacht behoren.
[y] *Definitio*.
[z] *Triangulus*.
[a] *Natura simplex*.
[b] *Causa positiva*.
[d] *Causa*.
[e] *Definitio*.
[f] *Positiones*.
[g] *Individua*.

zijn, die ik, tot groter klaarheit, en om verwarring te mijden [h]onderstel gelijkelijk te zijn, en dat 'er voor hen geen anderen geweest hebben, zo zal 't (te weten om reden te geven, waaröm dat 'er twintig menschen zijn) niet genoech wezen, dat men d' oorzaak van de menschelijke natuur in 't algemeen toont; maar het zal daarënboven ook nootzakelijk wezen, dat men toont waaröm dat 'er niet meerder, of minder dan twintig zijn: want (*volgens de darde Aanmerking*) van yder bezonder mensch moet nootzakelijk [i]oorzaak, waaröm hy is, gestelt worden. Maar (*volgens de tweede en darde Aanmerking*) deze oorzaak kan niet in de menschelijke natuur zelve begrepen worden; vermits de ware [k]bepaling van de mensch niet het getal van twintig [l]insluit. Dieshalven (*volgens de vierde Aanmerking*) d'oorzaak, waaröm deze twintig menschen zijn, en by gevolg waaröm yder is, moet nootzakelijk buiten yder gestelt worden. Men heeft dan [m]volstrektelijk te besluiten, dat alle de dingen, van de welken men bevat dat zy veelvoudig konnen wezen, nootzakelijk, om te zijn, een uitterlijke oorzaak moeten hebben. Maar dewijl (*volgens het geen, dat wy in 't begin van dit [n]Byvoegsel getoont hebben*) [o]wezentlijk te zijn tot de natuur van de [p]zelfstandigheit behoort, zo moet haar [q]bepaling [r] nootzakelijke wezentlijkheit [s]insluiten: en by gevolg moet uit haar bepaling alleen haar wezentlijkheit besloten worden. Doch uit haar bepaling (*gelijk wy in de tweede en darde Aanmerking getoont hebben*) kan niet de wezentlijkheit van veel zelfstandigheden volgen: zo volgt dan daar uit nootzakelijk, dat 'er niet meer dan een enige zelfstandigheit van de zelfde natuur is; gelijk voorgestelt wierd.

[h] *Supponere*.
[i] *Causa*.
[k] *Definitio*.
[l] *Involvere*.
[m] *Absolutè*.
[n] *Scholium*.
[o] *Existere*.
[p] *Substantia*.
[q] *Definitio*.
[r] *Existentia necessaria*.
[s] *Involvere*.

Negende [t]Voorstelling.

[t] *Propositio*.

Hoe yder ding meer [u]zakelijkheit, of [w]zijn heeft, hoe 'er meer [x]toeëigeningen toe behoren.

[u] *Realitas*.
[w] *Esse*.
[x] *Attributa*.

[y]Betoging.

[y] *Demonstratio*.

Dit blijkt uit de vierde [z]Bepaling.

[z] *Definitio*.

Tiende [a]Voorstelling.

[a] *Propositio*.

Yder [b]toeëigening van een enige [c]zelfstandigheit moet door zich bevat worden.

[b] *Attributum*.
[c] *Substantia*.

[d]Betoging.

[d] *Demonstratio*.

Want de [e]toeëigening is 't geen, 't welk het [f]verstant van de zelfstandigheit, als haar [g]wezentheit stellende, bevat; (*volgens de*

[e] *Attributum*.
[f] *Intellectus*.
[g] *Essentia*.

vierde [h]*Bepaling:* en dieshalven moet zy, *volgens de darde Bepaling*) door zich begrepen worden; *gelijk te betogen stond*.

[h]*Definitio*.

[i]Byvoegsel.

[i]*Scholium*.

Hier uit blijkt dat, hoewel twee [k]toeëigeningen, [l]zakelijk [m]onderscheiden, [n]bevat worden, (dat is d' een zonder hulp van d' ander,) wy echter daar uit niet konnen besluiten dat zy twee [o]wezenden, of twee verscheide [p]zelfstandigheden stellen: want dit behoort tot de natuur van de zelfstandigheit, dat yder van haar [q] toeëigeningen door zich bevat word: dewijl alle de toeëigeningen, die zy heeft, altijt gelijkelijk en te zamen in haar geweest hebben, en d' een niet van d' ander heeft voortgebracht konnen worden; maar yder op zich zelve de [r]zakelijkheit, of het [s]zijn van de zelfstandigheit uitdrukt. 't Is dan verre van daar, dat het [t]ongerijmt zou wezen, dat men aan een enige [u]zelfstandigheit veel [w]toeëigeningen zou [x] toevoegen: ja daar is in de natuur niet klaarblijkelijker, dan dat yder [y]wezend onder enige toeëigening bevat moet worden. En hoe het meer [z]zakelijkheit, of [a] zijn heeft, hoe het ook meer [b]toeëigeningen heeft, die nootzakelijkheit, of eeuwigheit, en onëindigheit uitdrukken: en by gevolg is 'er ook niets klaarblijkelijker, dan dat een [c]wezend, 't welk [d]volstrektelijk onëindig is, nootzakelijk (*gelijk wy in de Zeste* [e]*Bepaling aangewezen hebben*) dus [f]bepaalt moet worden: een [g]wezend, dat uit [h]onëindige toeëigeningen bestaat, van de welken yder zekere slach van [i]wezentheit, die eeuwig en onëindig is, uitdrukt. Indien iemant nu vraagt uit welk teken wy de [k]verscheidenheit der [l]zelfstandigheden zouden konnen onderscheiden, die lees de volgende [m]Voorstellingen, de welken tonen dat 'er in de natuur niet meer, dan een enige zelfstandigheit [n]wezentlijk, en dat de zelfde [o]volstrektelijk onëindig is; in voegen dat men te vergeefs naar dit teken vraagt.

[k]*Attributa*.
[l]*Realiter*.
[m]*Distincta*.
[n]*Concipere*.
[o]*Entia*.
[p]*Substantiae*.
[q]*Attribüta*.
[r]*Realitas*.
[s]*Esse*.
[t]*Absurdum*.
[u]*Substantia*.
[w]*Attributa*.
[x]*Tribuere*.
[y]*Ens*.
[z]*Realitas*.
[a]*Esse*.
[b]*Attributa*.
[c]*Ens*.
[d]*Absolutè infinitum*.
[e]*Definitio*.
[f]*Definire*.
[g]*Ens*.
[h]*Attributa infinita*.
[i]*Essentiae*.
[k]*Diversitas*.
[l]*Substantiae*.
[m]*Propositiones*.
[n]*Existere*.
[o]*Absolutè infinita*.
[q]*Substantia*.
[r]*Attributa infinita*.
[s]*Essentia*.
[t]*Existere*.

Elfde [p]Voorstelling.

[p]*Propositio*.

Godt, of een [q]*zelfstandigheit, uit* [r]*onëindige toeëigeningen bestaande, van de welken yder een eeuwige en onëindige* [s]*wezentheit uitdrukt, moet nootzakelijk* [t] *wezentlijk wezen*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

Indien gy 't ontkent, zo begrijp, indien het mogelijk is, dat God niet [w]wezentlijk is. Zijn [x]wezentheit zal dan (*volgens de zevende* [y]*Kundigheit*) geen [z]wezentlijkheit [a]

[w]*Existere*.
[x]*Essentia*.
[y]*Axioma*.
[z]*Existentia*.
[a]*Involvere*.

insluiten. Doch dit is ([b]*volgens de zevende* [b]*Voorstelling in dit deel*) ongerijmt.
Zo is dan God nootzakelijk [c]wezentlijk; *gelijk te betogen stond*.

[b]*Propositio*.

Anders.

Van yder ding moet nootzakelijk [c]oorzaak, of [d]reden aangewezen worden, zo wel waaröm het is, als waaröm het niet is. Tot een voorbeelt; Indien 'er een [e]driehoek is, zo moet 'er reden, of oorzaak zijn, waaröm hy is: en indien 'er geen driehoek is, zo moet 'er ook reden, of oorzaak zijn, de welke belet dat hy 'er is, of die zijn [f]wezentlijkheit uitsluit. Doch deze reden, of oorzaak moet of in de natuur van de zaak zelve begrepen worden, of daar buiten wezen. Tot een voorbeelt; de reden, om de welke een [g]vierkantige kring niet [h]wezentlijk is, blijkt uit de natuur van de zaak zelve, te weten om dat zy [i]tegenzeggelijkheit [k]insluit. Maar waaröm, in tegendeel, een [l]zelfstandigheit wezentlijk is; dit volgt uit haar eige natuur, die [m] wezentlijkheit insluit. (*bezie de zevende* [n] *Voorstelling in dit deel*) Doch de reden, om de welke een [o]kring, of [p]driehoek [q]wezentlijk, of niet wezentlijk is, volgt niet uit hun natuur; maar uit [r]d' ordening van [s]d'algemene lighamelijke natuur: want daar uit moet volgen of dat de driehoek nootzakelijk wezentlijk is, of dat het onmogelijk is dat hy wezentlijk is. Uit deze dingen, die uit zich zelven bekent zijn, volgt dat het geen, van 't welk geen reden noch oorzaak is, die zijn [t]wezentlijkheit belet, of uitsluit, nootzakelijk [u]wezentlijk moet wezen. Dieshalven, indien 'er geen reden, noch oorzaak kan zijn, die belet dat God wezentlijk is, of die zijn wezentlijkheit wechneemt, en uitsluit, zo zal men moeten besluiten dat hy nootzakelijk wezentlijk is. Doch indien 'er zodanige reden, of oorzaak kon zijn, zo moest de zelfde of in Gods natuur, of buiten zijn natuur, dat is in een andere [w]zelfstandigheit van een andere natuur, wezen. Want indien zy van een zelfde natuur gestelt word, zo staat men daar door toe, dat God [x]wezentlijk is. Maar een zelfstandigheit, die van een andere natuur is, dan de goddelijke, heeft met God niets gemeen; (*volgens de tweede* [y] *Voorstelling in dit deel*) en kan dieshalven zijn [z]wezentlijkheit niet stellen, noch wechneemen. Dewijl 'er dan geen reden, of oorzaak, die de goddelijke wezentlijkheit wechneemen, of uitsluiten, buiten de goddelijke natuur kan zijn, zo zal men nootzakelijk moeten zeggen dat zy, zo hy niet wezentlijk is, in zijn eige natuur is, die dieshalven (*volgens onz tweede* [a] *Voorbeelt*) [b]tegenzeggelijkheit zou [c]insluiten. Doch dit van een [d]wezend, dat volstrektelijk onëindig en ten opperste volmaakt is, te zeggen, zou ongerijmt wezen. Daar is dan noch in, noch buiten God enige oorzaak, of reden, die

[c] *Causa*.
[d] *Ratio*.
[e] *Triangulus*.
[f] *Existentia*.
[g] *Circulus quadratus*.
[h] *Existere*.
[i] *Contradictio*.
[k] *Involvere*.
[l] *Substantia*.
[m] *Existentia*.
[n] *Propositio*.
[o] *Circulus*.
[p] *Triangulus*.
[q] *Existere*.
[r] *Ordo*.
[s] *Natura universa corporea*.
[t] *Existentia*.
[u] *Existere*.
[w] *Substantia*.
[x] *Existere*.
[y] *Propositio*.
[z] *Existentia*.
[a] *Exemplum*.
[b] *Contradictio*.
[c] *Involvere*.
[d] *Ens absolutè infinitum & summè perfectum*.

zijn [e]wezentlijkheid uitsluit, of wechneemt: en dieshalven is God nootzakelijk [f] wezentlijk; *gelijk te betogen stond*.

[e]*Existentia*.
[f]*Existere*.

Anders.

Te konnen [g]niet zijn is warelijk onvermogen: in tegendeel, te konnen [h]zijn is vermogen; gelijk uit zich zelf blijkt. Indien dan 't geen, dat nootzakelijk is, niets anders is, dan [i]eindige wezenden, zo zijn d' eindige wezenden machtiger, dan [k] 't wezend, dat volstrektelijk onëindig is; 't welk, gelijk uit zich zelf blijkt, [l]ongerijmt is. Daar is dieshalven of [m]niets wezentlijk, of het [n]wezend, dat volstrektelijk onëindig is, is ook nootzakelijk [o]wezentlijk. Maar wy zijn wezentlijk of in ons zelven, of in iets anders, dat nootzakelijk wezentlijk is: (*bezie d' eerste* [p]*Kundigheit, en de zevende* [q]*Voorstelling in dit deel*) Dieshalven, een [r]wezend, dat volstrektelijk onëindig is, dat is God, (*volgens de zeste* [s]*Bepaling*) moet nootzakelijk [t]wezentlijk wezen; *gelijk te betogen stond*.

[g]*Non existere*.
[h]*Existere*.
[i]*Entiafinita*.
[k]*Ens absolutè infinitum*.
[l]*Absurdum*.
[m]*Nihil existit*.
[n]*Ens absolutè infinitum*.
[o]*Existere*.
[p]*Axioma*.
[q]*Propositio*.
[r]*Ens absolutè infinitum*.
[s]*Definitio*.
[t]*Existere*.

[u]Byvoegsel.

In deze leste [w]betoging heb ik goet gevonden Gods [x]wezentlijkheid [y]van achteren te tonen, op dat men het bewijs te lichtelijker zou begrijpen; en niet om dat uit de zelfde grontvest Gods wezentlijkheid niet [z]van voren volgt. Want dewijl te konnen [a]zijn vermogen is, zo volgt dat, hoe 'er meer [b]zakelijkheid tot de natuur van een ding behoort, hoe het ook van zich meer krachten heeft om te zijn; en dieshalven dat een [c]wezend, 't welk volstrektelijk onëindig is, of God een volstrekte onëindige macht van te zijn in zich heeft, die daaröm ook [d]volstrektelijk is. Veel zullen echter misschien de [e]klaarblijkelijkheid van dit [f]betoging niet lichtelijk konnen zien, om dat zy gewent zijn alleenlijk die dingen, de welken hun oorsprong uit uiterlijke oorzaken hebben, t' aanschouwen: en van dezen zien zy de genen, die haastig worden, dat is die lichtelijk konnen zijn, ook lichtelijk vergaan. In tegendeel, zy oordeelen die dingen, tot de welken zy bevatten veel dingen te behoren, zwaar om te worden, dat is niet zo gemakkelijk om te konnen [g]wezen. Doch om hen van deze [h]vooröordeelen t' ontlasten, behoef ik hier niet aan hen te tonen in welke zin dit spreekwoort, (*dat haastig koomt, vergaat ook haastig*,) waar is; noch oock of, ten opzicht van de gehele natuur, alles even licht is te doen, of niet. 't Is genoech dat men alleenlijk aanmerkt, dat ik hier niet van dingen spreek, die van uitterlijke oorzaken voortkomen, maar alleenlijk van de [i]zelfstandigheden, die (*volgens de zeste* [k]*Voorstelling*

[u]*Scholium*.

[w]*Demonstratio*.
[x]*Existentia*.
[y]*A posteriori*.
[z]*A priori*.
[a]*Existere*.
[b]*Realitas*.
[c]*Ens absolutè infinitum*.
[d]*Absolutè*.
[e]*Evidentia*.
[f]*Demonstratio*.
[g]*Existere*.
[h]*Praejudicia*.
[i]*Substantiae*.
[k]*Propositio*.

van dit deel) van geen uitterlijke oorzaak voortgebracht konnen worden: want alle de [l]volmaaktheit, of [m]zakelijkheit van die dingen, de welken van [n]uitterlijke oorzaken voortkomen, of uit veel, of uit weinig delen bestaan, hangt van de kracht van d'uitterlijke oorzaak af; en dieshalven spruit hun [o]wezentlijkheit alleenlijk uit de volmaaktheit van hun uitterlijke oorzaak, en niet uit hun eige volmaaktheit. In tegendeel, een [k]zelfstandigheit is alle de volmaaktheit, die zy heeft, niet aan enige uitterlijke oorzaak verplicht; en dieshalven moet haar wezentlijkheit ook uit haar eige natuur alleen volgen, die dieshalven niets anders is, dan haar eige [l] wezentheit. De [m]volmaaktheit van een zaak dan neemt de [n]wezentlijkheit van de zaak niet wech, maar, in tegendeel, stelt de zelfde. Doch d' onvolmaaktheit daarëntegen neemt de zelfde wech. Wy konnen dieshalven van de wezentlijkheit van geen ding zekerder wezen, dan van de wezentlijkheit van [o]'t volstrekt onëindig, of volmaakt wezend, dat is van God: want dewijl des zelfs [p]wezentheit alle onvolmaaktheit uitsluit, en alle volmaaktheit insluit, zo neemt de zelfde daar door alle oorzaak wech, om van zijn [q]wezentlijkheit te twijffelen, en geeft de hoogste zekerheit daar af; 't welk, gelijk ik vertrou, aan de geen, die slechs matiglijk opmerkt, klaarblijkelijk zal wezen.

[l] *Perfectio*.
[m] *Realitas*.
[n] *Causae externae*.
[o] *Existentia*.
[k] *Substantia*.
[l] *Essentia*.
[m] *Perfectio*.
[n] *Existentia*.
[o] *Ens absolutè infinitum, sive perfectum*.
[p] *Essentia*.
[q] *Existentia*.

Twaalfde [r]Voorstelling.

[r] *Propositio*.

Men kan geen [s]toeëigening van [t]zelfstandigheit warelijk [u]bevatten, uit de welke volgt dat de zelfstandigheit gedeelt kan worden.

[s] *Attributum*.
[t] *Substantia*.
[u] *Concipere*.

[w]Betoging.

[w] *Demonstratio*.

Want de [x]delen, in de welken een [y]zelfstandigheit, dus bevat, gedeelt zou worden, zullen de natuur van de zelfstandigheit of behouden, of niet. Indien het eerste, namelijk dat zy de natuur van de zelfstandigheit behouden, zo zal (*volgens d'achtste [z]Voorstelling van dit deel*) yder deel [a]onëindig, en (*volgens de zeste Voorstelling van dit deel*) ook oorzaak van zich moeten zijn, en (*volgens de vijfde Voorstelling in dit deel*) yder uit een verscheide [b]toeëigening bestaan: en dus zouden uit een enige zelfstandigheit veel gemaakt konnen worden; 't welk (*volgens de zeste Voorstelling in dit deel*) ongerijmt is. Voeg hier by, dat (*volgens de tweede Voorstelling in dit deel*) de delen niets gemeen met hun geheel zouden hebben, en dat (*volgens de vierde [c]Bepaling, en de zeste Voorstelling*) het geheel zonder zijn delen zou konnen zijn, en bevat worden;

[x] *Partes*.
[y] *Substantia*.
[z] *Propositio*.
[a] *Infinita*.
[b] *Attributum*.
[c] *Definitio*.

't welk, gelijk niemant daar aan kan twijffelen, [d]ongerijmt zou wezen. Doch indien men het tweede wil stellen, te weten dat de [e]delen de natuur van de [f]zelfstandigheit niet zullen behouden, zo zal de zelfstandigheit, als zy in gelijke delen gedeelt wierd, de natuur van zelfstandigheit verliezen, en van te zijn ophouden; 't welk (*volgens de zevende voorstelling in dit deel*) ongerijmt is.

[d] *Absurdum*.
[e] *Partes*.
[f] *Substantia*.

Dartiende [g]Voorstelling.

[g] *Propositio*.

Een [h]zelfstandigheit, die volstrektelijk onëindig is, is [i]ondeelbaar.

[h] *Substantia absolutè difinita*.
[i] *Indivisibilis*.

[k]Betoging.

[k] *Demonstratio*.

Want indien zy deelbaar is, zo zullen de delen, in de welken zy gedeelt word, of de natuur van een zelfstandigheit, die volstrektelijk onëindig is, behouden, of niet. Indien men 't eerste stelt, zo zullen 'er veel zelfstandigheden van een zelfde natuur konnen wezen; 't welk (*volgens de vijfde [l]Voorstelling van dit deel*) ongerijmt is. Maar indien men het tweede stelt, zo zal (*gelijk in de voorgaande Voorstelling gestelt is*) een [m]zelfstandigheit, die volstrektelijk onëindig is, konnen ophouden te zijn; 't welk (*volgens d'elfde Voorstelling van dit deel*) ook ongerijmt is.

[l] *Propositio*.
[m] *Substantia absolutè infinita*.

[n]Toegift.

[n] *Corollarium*.

Hier uit volgt, dat geen [o]zelfstandigheit, en by gevolg ook niet de [p]lighamelijke zelfstandigheit, voor zo veel men haar als zelfstandigheit [q]bevat, [r]deelbaar is.

[o] *Substentia*.
[p] *Substentia corporea*.
[q] *Concipere*.
[r] *Divisibilis*.

[s]Byvoegsel.

[s] *Scholium*.

Dat de [t]zelfstandigheit [u]ondeelbaar is, word [w]eenvoudiglijker hier uit verstaan, te weten, dat de natuur van de zelfstandigheit niet anders, dan [x]onëindig, bevat kan worden, en datmen by deel van zelfstandigheit niets anders kan verstaan, dan [y] eindige zelfstandigheit; 't welk (*volgens d' achtste Voorstelling van dit deel*) openbare [z]tegenzeggelijkheit insluit.

[t] *Substantia*.
[u] *Indivisibilis*.
[w] *Simplicius*.
[x] *Infinita*.
[y] *Substantia finita*.
[z] *Contradictio*.

Veertiende [a]Voorstelling.

[a] *Propositio*.

Buiten God kan geen [b]zelfstandigheit wezen, noch bevat worden.

[b] *Substantia*.

[c]Betoging.

Dewijl God een [d]wezend, volstrektelijk onëindig is, van de welke geen [e] toeëigening, die [f]wezentheit van [g]zelfstandigheit uitdrukt, ontkent kan worden, (*volgens de zeste* [h]*Bevaling*) en

[c]*Demonstratio*.

[d]*Ens Absolutè infinitum*.
[e]*Attributum*.
[f]*Essentia*.
[g]*Substantia*.
[h]*Definitia*,

hy nootzakelijk [i]wezentlijk is; (*volgens d' elfde* [k]*Voorstelling van dit deel*) zo zou, indien 'er enige zelfstandigheid behalven God was, de zelfde door enige [l] toeëigening van God moeten verklaart en uitgedrukt worden; en dus zouden 'er twee zelfstandigheden van een zelfde toeëigening zijn; 't welk (*volgens de vijfde Voorstelling van dit deel*) ongerijmt is. Daar kan dieshalven geen zelfstandigheid buiten God gestelt, en by gevolg ook niet [m]bevat worden. Want indien zy bevat kon worden, zo zou men haar nootzakelijk, als [n]wezentlijk zijnde, moeten bevatten. Doch dit is ongerijmt; *volgens 't eerste deel van deze Voorstelling*. Buiten God dan kan geen [o]zelfstandigheid gestelt, noch bevat worden; *gelijk te betogen stond*.

[i]*Existere*.
[k]*Propositio*.
[l]*Attributum*.
[m]*Concipere*.
[n]*Existens*.
[o]*Substantia*.

Eerste [p]Toegift.

Hier uit volgt zeer klaarblijkelijk, dat God enig is, dat is (*volgens de zeste* [q] *Bepaling*) dat in de natuur niet meer, dan een enige [r]zelfstandigheid, en dat de zelfde [s]volstrektelijk onëindig is; gelijk wy (*in* [t]*'t Byvoegsel van de tiende* [u] *Voorstelling*) hebben aangewezen.

[p]*Corollarium*.
[q]*Definitio*.
[r]*Substantia*.
[s]*Absolutè infinita*.
[t]*Scholium*.
[u]*Propositio*.

Tweede [w]Toegift.

Ten tweeden volgt, dat [x]d' uitgestrekte en denkende zaak of Gods [y]toeëigeningen, of (*volgens d' eerste* [z]*Kundigheid*) [a]aandoeningen van Gods toeëigeningen zijn.

[w]*Corollarium*.
[x]*Res extensae & cogitans*.
[y]*Attributa*.
[z]*Axioma*.
[a]*Affectiones*.

Vyftiende [b]Voorstelling.

Alles, dat 'er is, is in God, en zonder God kan 'er niets zijn, noch [c]*bevat worden*.

[b]*Propositio*.
[c]*Concipere*.

[d]Betoging.

Buiten God kan 'er geen [e]zelfstandigheid wezen, noch bevat worden; (*volgens de veertiende* [f]*Voorstelling van dit deel*) dat is (*volgens de darde* [g]*Bepaling van dit deel*) iets, 't welk in zich is, en door zich bevat word. Maar de [h]wijzen (*volgens de vijfde Bepaling van dit deel*) konnen zonder zelfstandigheid niet zijn, noch bevat worden: zy konnen dieshalven alleenlijk in de goddelijke natuur zijn, en door de zelfde alleen bevat worden. En dewijl 'er buiten zelfstandigheid en wijzen niets is; (*volgens d' eerste* [i]*Kundigheid in dit deel*) zo volgt dat alles in God is, en zonder hem niet kan zijn, noch bevat worden; *gelijk te betogen stond*.

[d]*Demonstratio*.
[e]*Substantia*.
[f]*Propositio*.
[g]*Definitio*.
[h]*Modi*.
[i]*Axioma*.

[k]Byvoegsel.

Men vind 'er, die God, gelijk een mensch, uit lighaam en ziel bestaande, en de [l] toehten onderworpen, verdichten. Maar hoe verre de zodanigen van Gods ware kennis afdwalen, blijkt klarelijk genoech uit die dingen, de welken wy nu alreê bewezen hebben. Doch ik scheid van hen: want alle de genen, die de goddelijke natuur met enig verstant hebben aangeschout, ontkennen opentlijk dat God lighamelijk is: 't welk zy ook hier meê zeer wel bewijzen, dat wy by lighaam alderhande [m]hoegrootheit, die langte, breette en diepte heeft, en in zekere [n]gestalte bepaalt is, verstaan; 't welk warelijk het ongerijmste is, dat van God, namelijk van een [o]wezend, dat volstrektelijk onëindig is, gezegt kan worden. En echter tonen zy ondertusschen uit andere redenen, met de welken zy dit zelfde pogen te bewijzen, zeer klarelijk dat zy de [p]lighamelijke, of uitgestrekte zelfstandigheit zelve gantschelijk van de goddelijke natuur afweeren, en stellen dat de zelfde van God geschapen is. Doch uit welke goddelijke macht de zelfde geschapen heeft konnen worden, daar in zijn zy gantschelijk onkundig; 't welk klarelijk toont dat zy 't geen, 't welk zy zelven zeggen, niet verstaan. Immers ik heb, naar mijn oordeel, klarelijk genoech getoont, (*bezie de* [q]*Toegift van de zeste* [r]*Voorstelling, en het tweede* [s]*Byvoegsel van d' achtste Voorstelling in dit deel*) dat geen [t]zelfstandigheit van een andere voortgebracht, of geschapen kan worden. Wijders hebben wy (*in de veertiende Voorstelling van dit deel*) getoont, dat 'er buiten God geen zelfstandigheit kan zijn, noch bevat worden: en hier uit (*in de tweede* [u]*Toegift van de zelfde Voorstelling in dit deel*) hebben wy besloten, dat [w]d' uitgestrekte zelfstandigheit een van Gods [x]onëindige toeëigeningen is. Maar tot meerder verklaring zal ik de [y]bewijzen der tegenstrevers wederleggen, de welken alle, als men hen beziet, hier op uitkomen. Voorëerst, dat de [z]lighamelijke zelfstandigheit, voor zo veel zy zelfstandigheit is, in [a]delen, gelijk zy menen, bestaat: en dieshalven ontkennen zy dat de zelfde [b]onëindig kan wezen, en by gevolg tot God behoren; 't welk zy met veel [c]voorbeelden verklaren, van de welken ik een, of twee zal bybrengen. Indien, zeggen zy, de lighamelijke zelfstandigheit onëindig is, zo laat ons haar eens in twee delen gedeelt bevatten. Yder deel zal dan of eindig, of oneindig wezen. Indien men 't eerste zegt, zo zal [d]'t onëindig uit twee [e]eindige delen te zamen gezet worden; 't welk ongerijmt is. Maar indien men het tweede zegt, te weten dat yder deel onëindig is, zo

[k] *Scholium*.
[l] *Passiones*.
[m] *Quantitas*.
[n] *Figura*.
[o] *Ens absolutè infinitum*.
[p] *Substantia corporea, sive extensa*.
[q] *Corollarium*.
[r] *Propositio*.
[s] *Scholium*.
[t] *Substantia*.
[u] *Corollariam*.
[w] *Substantia extensa*.
[x] *Attributa infinita*.
[y] *Argumenta*.
[z] *Substantia corporea*.
[a] *Portes*.
[b] *Infinita*.
[c] *Exempla*.
[d] *Infinitum*.
[e] *Partes finita*.

kan een onëindig twee malen groter zijn, dan een ander onëindig; 't welk ook ongerijmt is. Wijders, indien een [f]onëindige hoegrootheit met [g]delen, gelijk voeten, gemeten wierd, zo zal zy uit oneindige zodanige delen moeten bestaan, gelijk ook uit een onëindig getal van duimen, zo zy ook met delen, zo groot als duimen, gemeten word. En dieshalven zal een enig onëindig getal twaalf malen groter zijn, dan een ander onëindig getal; 't welk niet minder ongerijmt is. Eindelijk, indien men uit een [h]punt van zekere [i]oneindige hoegrootheit twee lijnen, gelijk A B en A C, in 't begin met een zekere en [k]bepaalde afstant, en zich tot aan het onëindig uitstrekkende, begrijpt; 't is zeker dat d' affstant tusschen B en C geduriglijker groter, en eindelijk

[f] *Quantitas infinita*.
[g] *Partes*.
[h] *Punctum*.
[i] *Quantitas infinita*.
[k] *Distantia determinata*.

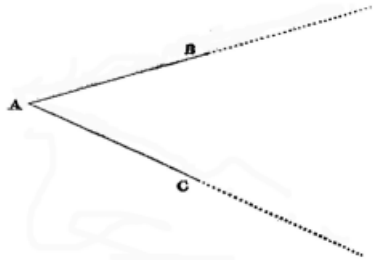

van [l]bepaalt [m]onbepaalbaar zal worden, Dewijl dan deze [n]ongerijmtheden, gelijk zy achten, hier uit volgen, dat men een [o]onëindige hoegrootheit [p]onderstelt, zo besluiten zy hier uit, dat de [q]lighamelijke zelfstandigheit [r]eindig moet wezen, en by gevolg niet tot Gods [s]wezentheit behoort. Het tweede [t]bewijs word ook uit Gods opperste volmaaktheit gehaalt. Want dewijl, zeggen zy, God een [u]wezend, ten opperste volmaakt, is, zo kan hy geen lijden onderworpen wezen: maar de [w]lighamelijke zelfstandigheit, [x]deelbaar zijnde, is lijden onderworpen; zo volgt dan dat zy niet tot Gods [y]wezentheit behoort. Dit zijn de [z]bewijzen, die ik by de Schrijvers vind, door de welken zy pogen te tonen dat de lighamelijke zelfstandigheit buiten de goddelijke natuur is, en niet tot de zelfde kan behoren. Maar de geen, die wel opmerkt, zal bevinden dat ik alreê hier op geantwoord heb, dewijl hun bewijzen alleenlijk hier op gegrontvest worden, dat zy [a]onderstellen dat [b]d' uitgestrekte zelfstandigheit uit delen te zamen is gezet; 't welk ik alreê (*in de twaalfde* [c]*Voorstelling, en in de* [d]*Toegift van de dartiende Voorstelling in dit deel*) getoont heb ongerijmt te wezen. Wijders, indien iemant de zaak wel en te recht wil overwegen, hy zal zien en bevinden dat alle

[l] *Determinata*.
[m] *Indeterminabilis*.
[n] *Absurditates*.
[o] *Quantitas infinita*.
[p] *Supponere*.
[q] *Substantia corporea*.
[r] *Finita*.
[s] *Essentia*.
[t] *Argumentum*.
[u] *Ens summè perfectum*.
[w] *Substantia corporea*.
[x] *Devisibilis*.
[y] *Essentia*.
[z] *Argumenta*.
[a] *Supponere*.
[b] *Substantia extensa*.
[c] *Propositio*.
[d] *Corollarium*.

die [e]ongerijmtheden, (zo zy warelijk alle ongerijmtheden zijn, van 't welk ik hier niet zal spreken) uit de welken zy willen besluiten dat d' uitgestrekte zelfstandigheit [f]eindig is, geensins hier uit volgen, dat men een [g]gonëindige hoegrootheit [h] onderstelt, maar wel hier uit, dat zy een [i]meetbare onëindige hoegrootheit, en uit [k]eindige delen te zamen gezet, onderstellen. Zy konnen dieshalven uit d' ongerijmtheden, die daar uit volgen, niets anders besluiten, dan dat d' onëindige hoegrootheit niet meetbaar is, en dat zy niet uit eindige delen te zamen gezet kan worden. Dit is het zelfde, 't welk wy hier voren (*in de twaalfde* [l]*Voorstelling, en in d' anderen van dit deel*) alreê bewezen hebben: in voegen dat zy met de pijlen, die zy tegen ons schieten, zich zelven treffen. Indien zy echter uit deze hun ongerijmtheit willen besluiten dat [m]d' uitgestrekte zelfstandigheit [n]eindig moet wezen, zo doen zy warelijk niets anders, dan of iemant hier uit, dat hy verdicht heeft dat de [o]kring [p]d' eigenschappen van een [q]vierkant heeft, besluit dat de kring geen [r]middelpunt heeft, uit het welk alle de [s]lijnen, die tot aan [t]d' omtrek getrokken konnen worden, [u]gelijk zijn. Want zy, om tot hun besluit te komen, bevatten dat de [w]lighamelijke zelfstandigheit, die niet anders, dan [x]onëeindig, [y]enig en [z] ondeelbaar bevat kan worden, (*bezie de vijfde, achtste en twaalfste* [a]*Voorstelling van dit deel*) eindig is, uit [b]eindige delen bestaat, en [c]veelvoudig en [d]deelbaar is. Dus gaat het ook met anderen, die, na dat zy verdicht hebben dat de lijn uit punten te zamen gezet is, veel [e]bewijzen weten te vinden, door de welken zy tonen dat de lijn niet tot in 't onëindig gedeelt kan worden. En zeker, te stellen dat de [f]lighamelijke zelfstandigheit uit [g]lighamen, of uit [h]delen te zamen is gezet, is niet minder ongerijmt, dan dat het [i]lighaam uit [k]vlakten, de vlakten uit [l]lijnen, en de lijnen eindelijk uit [m]punten te zamen gezet zijn. Alle de genen, die weten dat de klare reden onfailbaar is, moeten dit bekennen, en voornamelijk de genen, die ontkennen dat 'er [n]ydel in de natuur is. Want indien de lighamelijke zelfstandigheit in dier voegen gedeelt kan worden, dat haar delen [o]zakelijk onderscheiden zijn; waaröm zou dan een enig deel niet vernietigt konnen worden, terwijl d' andere delen, gelijk te voren, te zamen gevoegt blijven? en waaröm moeten zy in dier voegen geschikt worden, dat 'er geen [p]ydel zou zijn? Warelijk, de dingen, die [q]zakelijk van malkander onderscheiden zijn, konnen 't een zonder 't ander wezen, en in hun staat blijven. Dewijl 'er dan geen ydel in de natuur gestelt word, (doch hier af elders) maar alle delen in dier voegen te zamen moeten komen, dat 'er

[e] *Absurditates*.
[f] *Finita*.
[g] *Quantitas infinita*.
[h] *Supponere*.
[i] *Quantitas infinita mensurabilis*.
[k] *Partes finita*.
[l] *Propositio*.
[m] *Substantia Extensa*.
[n] *Finita*.
[o] *Circulus*.
[p] *Proprietates*.
[q] *Quadratum*.
[r] *Centrum*.
[s] *Lineae*.
[t] *Circumferentia*.
[u] *AEquales*.
[w] *Substantia corporea*.
[x] *Infinita*.
[y] *Unica*.
[z] *Indivisibilis*.
[a] *Propositio*.
[b] *Partes finita*.
[c] *Multiplex*.
[d] *Divisibilis*.
[e] *Argumenta*.
[f] *Substantia corporea*.
[g] *Corpora*.
[h] *Partes*.
[i] *Corpus*.
[k] *Superficies*.
[l] *Lineae*.
[m] *Puncta*.
[n] *Vacuum*.
[o] *Realiter distinctae*.
[p] *Vacuum*.
[q] *Realiter*.

niets ydel blijft, zo volgt ook hier uit, dat zy niet zakelijk van malkander gescheiden konnen worden; dat is dat de [r]lighamelijke zelfstandigheit, voor zo veel zy zelfstandigheit is, niet gedeelt kan worden. Indien echter iemant vraagt waaröm wy van natuur zo genegen zijn tot de [s]hoegrootheit te delen, zo zal ik aan hem antwoorden, dat wy de hoegrootheit op twee [t]wijzen bevatten, te weten als van de [u]stoffe afgetrokken, gelijk wy ons de zelfde gemenelijk inbeelden, of als [w] zelfstandigheit, 't welk van [x]'t verstant alleen, zonder behulp van [y]d' inbeelding, geschied. Indien wy dan op de [z]hoegrootheit merken, gelijk zy in [a]d' inbeelding is, 't welk meermaals, en lichtelijker van ons gedaan word, zo zal zy [b]eindig, [c] deelbaar, en uit delen te zamen gezet, bevonden worden. Maar indien wy op de zelfde, gelijk zy in [d]'t verstant is, merken, en haar als [e]zelfstandigheit bevatten; 't welk zelden, en zeer zwarelijk geschied: zo zal zy, gelijk wy alreê genoech getoont hebben, [f]onëindig, [g]enig en [h]ondeelbaar bevonden worden, 't welk aan alle de genen, die onderscheit tusschen [i]inbeelden en [k]verstaan konnen maken, klarelijk genoech bekent zal zijn, voornamelijk zo men ook hier op merkt, dat de [l]stoffe overäl de zelfde is, en dat wy daar in geen delen onderscheiden, dan voor zo veel als wy bevatten dat de stoffe verscheidelijk [m]aangedaan is; om 't welk haar delen alleenlijk in de [n]wijze, en niet [o]zakelijk onderscheiden worden. Tot een voorbeelt, wy bevatten dat het water, voor zo veel het water is, gedeelt, en dat zijn delen van malkander gescheiden konnen worden: maar niet voor zo veel het [p]lighamelijke zelfstandigheit is: want voor zo veel het zodanig is, kan het niet gescheiden, noch gedeelt worden. Wijders, 't water, voor zo veel het water is, word [q]voortgebracht, [r]en vergaat: maar voor zo veel het zelfstandigheit is, word niet voortgebracht, en vergaat ook niet. Ik acht dat ik hier meê ook op het tweede [s]bewijs geantwoord heb; dewijl dit mede hier op gegrontvest is, dat de [t]stoffe, als [u]zelfstandigheit aangemerkt, [w]deelbaar, en uit delen te zamen gezet is. En schoon dit niet dus was, zo weet ik echter niet waaröm zy niet voor de goddelijke natuur waerdig zou wezen; dewijl (*volgens de veertiende* [x] *Voorstelling in dit deel*) buiten God geen zelfstandigheit, van de welke zy zou konnen lijden, gestelt kan worden. Alle dingen, zeg ik, zijn in God; en alles, dat gedaan word, word alleenlijk door de wetten van Gods onëindige natuur, en die uit de [y]nootzakelijkheit van zijn [z] wezentheit volgen, gelijk ik wel haast zal tonen, gedaan. Men kan dieshalven met geen reden zeggen dat Godt van iets anders zou lijden, of dat d' uitge-

[r] *Substantia corporea*.
[s] *Quantitas*.
[t] *Modi*.
[u] *Materia*.
[w] *Substantia*.
[x] *Intellectus*.
[y] *Imaginatio*.
[z] *Quantitas*.
[a] *Imaginatio*.
[b] *Finita*.
[c] *Divisibilis*.
[d] *Intellectus*.
[e] *Divisibilis*.
[f] *Substantia*.
[g] *Unica*.
[h] *Indivisibiles*.
[i] *Imaginari*.
[k] *Intelligere*.
[l] *Materia*.
[m] *Affecta*.
[n] *Modus*.
[o] *Realiter*.
[p] *Substantia corporea*.
[q] *Generatur*.
[r] *Corrumpitur*.
[s] *Argumentum*.
[t] *Materia*.
[u] *Substantia*.
[w] *Divisibilis*.
[x] *Propositio*.
[y] *Necessitas*.
[z] *Essentia*.

strekte [a]zelfstandigheit, schoon men haar [b]deelbaar [c]onderstelde, voor de goddelijke natuur onwaerdig zou zijn, zo men slechs toestaat dat zy eeuwig en onëindig is. Maar hier af voor het tegenwoordige genoech.

[a]*Substantia*.
[b]*Divisibilis*.
[c]*Supponere*.

Zestiende [d]Voorstelling.

[d]*Propositia*.

Uit de [e]nootzakelijkheit van de goddelijke natuur moeten nootzakelijk [f]onëindige dingen op [g]onëindige wijzen (*dat is alles, dat van een [h]onëindig verstant bevat kan worden*) *volgen*.

[e]*Necessitas*.
[f]*Infinita*.
[g]*Modi Infiniti*.
[h]*Intellectus finitus*.

[i]Betoging.

[i]*Demonstratio*.

Deze [k]Voorstelling moet aan yder bekent en openbaar zijn, zo hy alleenlijk hier op merkt, dat het [l]verstant uit een [m]gestelde bepaling van yder ding veel [n] eigenschappen besluit, die warelijk uit deze bepaling, dat is uit de [o]wezentheit zelve van de zaak, nootzakelijk volgen; en zo veel te meer, als de [p]bepaling van de zaak meer [q]zakelijkheit uitdrukt, dat is naar dat de wezentheit van de [r]bepaalde zaak meer zakelijkheit insluit. Maar dewijl de goddelijke natuur (*volgens de zeste Bepaling*) [s]toeëigeningen, die volstrektelijk onëindig zijn, insluit, van de welken yder ook een [t]onëindige wezentheit in haar geslacht uitdrukt, zo moeten uit de [u] nootzakelijkheit van deze goddelijke natuur nootzakelijk [w]onëindige dingen op [x] onëindige wijzen (dat is alles, 't welk van een [y]onëindig verstant bevat kan worden) volgen; gelijk voorgestelt wierd.

[k]*Propositio*.
[l]*Intellectus*.
[m]*Definitio deta*.
[n]*Proprietates*.
[o]*Essentia*.
[p]*Definitio*.
[q]*Realitas*.
[r]*Res definita*.
[s]*Attributa absolutè infinita*.
[t]*Essentia infinita*.
[u]*Necessitas*.
[w]*Infinita*.
[x]*Modi infiniti*.
[y]*Intellectus infinitus*.

Eerste [z]Toegift.

[z]*Corollarium*.

Hier uit volgt dat God de [a]werkende oorzaak van alle de dingen is, die van een [b]onëindig verstant bevat konnen worden.

[a]*Causa efficiens*.
[b]*Intellectus infinitus*.

Tweede [a]Toegift.

[a]*Corollarium*.

Ten tweeden volgt, dat God een [b]oorzaak door zich, en niet [c]door toeval is.

[b]*Causa per se*.
[c]*Per accidens*.

Darde [d]Toegift.

[d]*Corollarium*.

Ten darden volgt, dat God [e]volstrektelijk [f]d'eerste oorzaak is.

[e]*Absolutè*.
[f]*Causa prima*.

Zeventiende [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

Godt werkt alleenlijk uit kracht van de wetten van zijn natuur, zonder van iemant gedwongen te zijn.

[h]Betoging.

Wy hebben (*in de zestiende* [i]*Voorstelling*) getoont, dat uit de [k]nootzakelijkheit van de goddelijke natuur alleen, of ('t welk het zelfde is) uit de wetten van Gods natuur alleen [l]volstrektelijk oneindige dingen volgen: en in de vijftiende [m] Voorstelling van dit deel hebben wy getoont, dat 'er niets zonder God kan zijn, noch bevat worden; maar dat alles in God is. Dieshalven kan 'er buiten hem niets zijn, van 't welk hy [n]tot werken [o]bepaalt, of gedwongen word: maar hy werkt alleenlijk uit kracht van zijn eige natuur; *gelijk te betogen stond*.

[h]*Demonstratio*.

[i]*Propositio*.
[k]*Necessitas*.
[l]*Absolutè*.
[m]*Propositio*.

[n]*Ad agendum*.
[o]*Determinare*.

Eerste [p]Toegift

Hier uit volgt, dat 'er geen oorzaak gestelt kan worden, die God [q]uitterlijk of [r] innerlijk [s]tot werken aanprikkelt, maar dat hy uit kracht van zijn volmaaktheit alleen een [t]werkende oorzaak is.

[p]*Corollarium*.

[q]*Extrincisè*.
[r]*Intrincisè*.
[s]*Ad agendum*.
[t]*Causa efficiens*.

Tweede [u]Toegift.

Ten tweeden volgt, dat God alleen een [w]vrije oorzaak is. Want (*volgens d' elfde* [x]*Voorstelling, en de* [y]*Toegift van de veertiende Voorstelling in dit deel*) God alleen [z]is wezentlijk uit d' enige nootzakelijkheit van zijn natuur, en (*volgens de voorgaande Voorstelling*) [a]werkt uit d' enige nootzakelijkheit van zijn natuur, en is dieshalven (*volgens de zevende* [b]*Bepaling*) alleen een [c]vrije oorzaak; *gelijk te betogen stond*.

[u]*Corollarium*.

[w]*Causa libera*.
[x]*Propositio*.
[y]*Corollarium*.
[z]*Existere*.
[a]*Agere*.
[b]*Definitio*.
[c]*Causa libera*.

[d]Byvoegsel.

Anderen achten dat God een [e]vrije oorzaak is, om dat hy, gelijk zy menen, kan maken dat die dingen, de welken, gelijk wy gezegt hebben, uit zijn natuur volgen, dat is, die in zijn macht zijn, niet voortkomen, of dat zy van hem niet voortgebracht worden. Maar dit is even zo veel, als of zy zeiden dat God kan maken dat uit de natuur van de [f]driehoek niet volgt dat zijn drie [g]hoeken met twee rechte [h]hoeken [i] gelijk zijn, of dat uit de [k]gestelde oorzaak niet het [l]gewrocht volgt; 't welk ongerijmt is. Wijders, wy zullen, zonder behulp van deze [m]Voorstelling, tonen dat tot Gods natuur noch [n]verstant, noch [o]wil behoort. Ik weet wel dat 'er veel zijn, die achten dat zy konnen tonen dat een [p]opperste verstant, en een [q]vrije wil tot Gods natuur behoren: want zy zeggen dat zy niets volmaakter kennen, 't welk zy aan God konnen toevoegen, dan dit, 't welk in ons d' opperste volmaaktheit is. Voorts,

[d]*Scholium*.

[e]*Causa libera*.

[f]*Triangulus*.
[g]*Anguli*.
[h]*Anguli recti*.
[i]*AEquales*.
[k]*Causa data*.
[l]*Effectus*.
[m]*Propositio*.
[n]*Intellectus*.
[o]*Voluntas*.
[p]*Intellectus summus*.
[q]*Voluntas libera*.

hoewel zy God [r]dadelijk ten opperste verstandig bevatten, zo geloven zy echter niet dat hy kan [s]uitwerken, dat alle de dingen, die hy [t]dadelijk verstaat, [u]wezentlijk zijn; want zy achten dat zy op deze wijze Gods macht vernietigen. Indien God, zeggen zy, alle de dingen, die in zijn verstant zijn, geschapen had, zo zou hy niet meer konnen scheppen: 't welk, gelijk zy geloven, tegen zijn almachtigheit strijd. Zy hebben dieshalven liever willen stellen dat God in alles [w]onverschillig is, zonder iets anders te scheppen, dan dat hy, door zekere [x]volstrekte wil, besloten had te scheppen. Doch ik acht dat ik (*bezie de zestiende* [y]*Voorstelling van dit deel*) klarelijk genoech getoont heb, dat uit Gods [z]opperste mogentheit, of uit zijn [a] onëindige natuur [b]onëindige dingen op [c]onëindige wijzen, dat is alles nootzakelijk, zijn gevloeit, of altijt uit de zelfde nootzakelijkheit volgen; op de zelfde wijze, als van, en in eeuwigheit uit de natuur van de [d]driehoek volgt, dat zijn drie [e]hoeken met twee [f]rechte hoeken [g]gelijk zijn. Gods almogentheit dan, daar door hy gezegt word alles te vermogen, is van eeuwigheit [h]dadelijk, of werkelijk geweest, en zal in de zelfde [i]dadelijkheit blijven. Op deze wijze word, naar mijn oordeel, Gods almogentheit veel volmaakter gestelt: ja de tegenstrevers schijnen (indien men recht uit mag spreken) Gods almogentheit t' ontkennen. Want zy zijn gedwongen te belijden dat God [k]onëindige schepbare dingen verstaat, die hy echter nooit zou konnen scheppen: want anders, namelijk indien hy alles schiep, dat hy schepbaar verstaat, zou hy, volgens hun stelling, zijn almogentheit uitputten, en zich onvolmaakt maken. Om dan God volmaakt te stellen, worden zy hier toe genootzaakt, dat zy te gelijk moeten stellen, dat hy niet alles, tot het welk zijn macht zich uitstrekt, kan doen: doch ick zie niet dat men iets ongerijmder, of dat Gods almogentheit meer tegenstreeft, kan verdichten. Wijders, om hier ook iets van het [l] verstant, en van de [m]wil te zeggen, die wy gemenelijk aan God toeëigenen, indien zy, te weten het verstant, en de wil, tot Gods eeuwige [n]wezentheit behoren, zo moet men warelijk by deze beide [o]toeëigeningen iets anders verstaan, dan gemenelijk van de menschen daar by verstaan word. Want het verstant, en de wil, die Gods wezentheit zouden stellen, zouden zo verre, als de hemel van d' aarde af is, van onz verstant, en van onze wil verschillen, en in geen ding, dan in de naam, overëen konnen komen; te weten niet anders dan de hont, die een [p] hemelteken is, met de hont, een [q]bassend dier, overëenkoomt; 't welk ik dus bewijs. Indien

[r] *Actu*.
[s] *Efficere*.
[t] *Actu*.
[u] *Existere*.
[w] *Indifferens*.
[x] *Voluntas absoluta*.
[y] *Propositio*.
[z] *Potentia summa*.
[a] *Natura infinita*.
[b] *Infinita*.
[c] *Modi infiniti*.
[d] *Triangulus*.
[e] *Anguli*.
[f] *Anguli recti*.
[g] *AEquales*.
[h] *Actu*.
[i] *Actualitas*.
[k] *Infinita creabilia*.
[l] *Intellectus*.
[m] *Voluntas*.
[n] *Essentia*.
[o] *Attributa*.
[p] *Signum coeleste*.
[q] *Animal latrans*.

het [r]verstant tot de goddelijke natuur behoort, zo zal het niet, gelijk onz verstant, [s] na, gelijk veel willen, of [t]te gelijk in natuur met de [u]verstanelijke dingen wezen; dewijl God (*volgens d' eerste* [w]*Toegift van de zestiende* [x]*Voorstelling*) in [y] oorzakelijkheit [z]eerder dan alle dingen is. Maar men moet nootzakelijk stellen, dat de waarheit, en de [a]vormelijke wezentheit der dingen daaröm dus of zo is, om dat Gods verstant de zelfde zodanig, [b]als zy zijn, begrepen heeft. Gods verstant dan, voor zo veel het bevat word Gods [d]wezentheit te stellen, is warelijk [e]d' oorzaak zo wel van de [f]wezentheit, als van de [g]wezentlijkheit der dingen; 't welk, gelijk het schijnt, ook van de genen is gemerkt, die gezegt hebben dat Gods verstant, wil en macht een en de zelfde zaak is. Dewijl dan Gods verstant d' enige oorzaak der dingen is, te weten (gelijk wy getoont hebben) zo wel van hun wezentheit, als van hun wezentlijkheit, zo moet het zelfde nootzakelijk, zo wel ten opzicht van [h]wezentheit, als ten opzicht van [i]wezentlijkheit, van hen verschillen. Want het [k]veröorzaakte verschilt van zijn [l]oorzaak [m]bestiptelijk hier in, dat het van zijn oorzaak heeft, daaröm het een [n]gewrocht van zulk een oorzaak gezegt word. Tot een voorbeelt, een mensch is wel oorzaak van de [o]wezentlijkheit van een ander mensch, maar niet van des zelfs [p]wezentheit, die een eeuwige waarheit is: en dieshalven konnen zy in wezentheit wel gantschelijk overëenkomen; maar [q]in wezentlijk te zijn moeten zy verschillen. Dieshalven, indien de wezentlijkheit van d' een vergaat, zo zal daaröm die van d'ander niet vergaan. Maar indien de wezentheit van d' een vernietigt, en valsch kon worden, zo zou ook de wezentheit van d'ander vernietigt en valsch worden. De zaak dan, die [r]oorzaak zo wel van de [s]wezentheit, als van de [t]wezentlijkheit van enig [u]gewrocht is, moet, zo wel ten opzicht van wezentheit, als ten opzicht van wezentlijkheit, van zodanig gewrocht verschillen. Maar Gods verstant is d' oorzaak zo wel van de wezentheit, als van de wezentlijkheit van onz verstant. Gods verstant dan, voor zo veel men bevat dat het goddelijke wezentheit stelt, verschilt van onz verstant, zo ten opzicht van de wezentheit, als van de wezentlijkheit, en kan nergens anders in, dan in de naam, met het zelfde overëenkomen; gelijk wy voorgestelt hebben. Wat Gods wil aangaat, van de zelsde word op de zelfde wijze gehandelt, gelijk yder lichtelijk kan zien.

[r] *Intellectus*.
[s] *Posterior*.
[t] *Simul naturâ*.
[u] *Res intellectae*.
[w] *Corollarium*.
[x] *Propositio*.
[y] *Causalitas*.
[z] *Prior*.
[a] *Essentia formalis*.
[b] *Objectivè*.
[d] *Essentia*.
[e] *Causa*.
[f] *Essentia*.
[g] *Existentia*.
[h] *Essentia*.
[i] *Existentia*.
[k] *Causatum*.
[l] *Causa*.
[m] *Praecise*.
[n] *Effectus*.
[o] *Existentia*.
[p] *Essentia*.
[q] *In existendo*.
[r] *Causa*.
[s] *Essentia*.
[t] *Existentia*.
[u] *Effectus*.

Achtiende [w]Voorstelling.

[w]*Propositio.*

God is een [x]inblijvende, en geen overgaande oorzaak van alle dingen.

[x]*Causa immanens non transiens.*

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio.*

Alles, dat 'er is, (*volgens de vijftiende [z]Voorstelling*) is in God, en moet door God bevat worden. Dieshalven, (*volgens d' eerste [a]Toegift van de zestiende Voorstelling*) God is oorzaak van alle dingen, die in hem zijn. Dit is 't eerste. Wijders, buiten God kan 'er geen [b]zelfstandigheit zijn; (*volgens de veertiende Voorstelling van dit deel*;) dat is, *volgens de darde [c]Bepaling*) iets, 't welk buiten God in zich is. Dieshalven, God is geen oorzaak van iets, dat buiten hem is; 't welk het tweede is, dat wy voorgestelt hebben.

[z]*Propositio.*
[a]*Corollarium.*
[b]*Substantia.*
[c]*Definitio.*

Negentiende [d]Voorstelling.

[d]*Propositio.*

God, of alle Gods [e]toeëigeningen zijn eeuwig.

[e]*Attributa.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

Want God (*volgens de zeste [g]Bepaling*) is een [h]zelfstandigheit, die (*volgens d' elfde [i]Voorstelling van dit deel*) nootzakelijk [k]wezentlijk is; dat is (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) tot welks natuur wezentlijk te zijn behoort, of, 't welk het zelfde is, uit welks bepaling volgt dat hy wezentlijk is, en dieshalven (*volgens d' achtste Bepaling*) eeuwig. Wijders, by Gods [l]toeëigeningen moet (*volgens de vierde [m]Bepaling*) het geen verstaan worden, 't welk de [n]wezentheit van de goddelijke [o]zelfstandigheit uitdrukt; dat is, het geen, 't welk tot de zelfstandigheit behoort; dit zelfde, zeg ik, moet van de toeëigeningen ingesloten worden; en d' eeuwigheit behoort tot de natuur van de zelfstandigheit, gelijk wy nu terstont uit de zevende [p]Voorstelling betoont hebben: dieshalven, yder der [q] toeëigeningen moet d' eeuwigheit [r]insluiten; en zo zijn zy alle eeuwig; 't welk te betogen stond.

[g]*Definitio.*
[h]*Substantia.*
[i]*Propositio.*
[k]*Existere.*
[l]*Attributa.*
[m]*Definitio.*
[n]*Essentia.*
[o]*Substantia.*
[p]*Propositio.*
[q]*Attributa.*
[r]*Involvere.*

[s]Byvoegsel.

[s]*Scholium.*

Deze [t]Voorstelling blijkt ook zeer klarelijk uit de [u]wijze, door de welke ik (*in d' elfde Voorstelling*) Godts [w]wezentlijkheit heb betoogt. Uit deze [x]betoging, zeg ik, blijkt dat Gods wezentlijkheit, gelijk zijn [y]wezentheit, een eeuwige waarheit is. Wijders, in de negentiende Voorstelling van Kartesius [z]beginselen heb ik ook op een andere wijze Gods eeuwigheit betoogt; en dieshalven is 't niet nodig deze betoging hier weêr by te brengen.

[t] *Propositio*.
[u] *Modus*.
[w] *Existentia*.
[x] *Demonstratio*.
[y] *Essentia*.
[z] *Principia*.

Twintigtste [a]Voorstelling.

[a]*Propositio.*

Gods [b]wezentlijkheid, en zijn [c]wezentheit zijn een en 't zelfde.

[b]*Existentia.*
[c]*Essentia.*

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio.*

God (*volgens de voorgaande [e]Voorstelling*) en alle zijn [f]toeëigeningen zijn eeuwig; dat is (*volgens d' achtste [g]Bepaling*) dat yder van zijn toeëigeningen [h]wezentlijkheid uitdrukt. Dieshalven, de zelfde toeëigeningen van God, die (*volgens de vierde [i]Bepaling*) Gods eeuwige [k]wezentheit uitdrukken, drukken te gelijk ook zijn eeuwige [l]wezentlijkheid uit: dat is het zelfde, 't welk Gods wezentheit stelt, stelt te gelijk zijn wezentlijkheid. Dieshalven, zijn wezentlijkheid, en zijn wezentheit zijn een, en 't zelfde; gelijk te betogen stond.

[e]*Propositio.*
[f]*Attributa.*
[g]*Definitie.*
[h]*Existentia.*
[i]*Definitio.*
[k]*Essentia.*
[l]*Existentia.*

Eerste [m]Toegift.

[m]*Corollarium.*

Hier uit volgt dat Gods [n]wezentlijkheid, gelijk zijn [o]wezentheit, een eeuwige waarheit is.

[n]*Existentia.*
[o]*Essentia.*

Tweede [p]Toegift.

[p]*Corollarium.*

Ten tweeden volgt, dat God, of alle Gods [q]toeëigeningen onveränderlijk zijn. Want indien zy, ten opzicht van hun [r]wezentlijkheit, veränderden, zo moesten zy ook, (*volgens de voorgaaude [s]Voorstelling*) ten opzicht van hun [t]wezentheit, veränderen; dat is (gelijk uit zich bekent is) van waar valsch worden: 't welk ongerijmt is.

[q]*Attributa.*
[r]*Existentia.*
[s]*Propositio.*
[t]*Essentia.*

Eenentwintigste [u]Voorstelling.

[u]*Propositio.*

Alle de dingen, de welken uit de [w]volstrekte natuur van enigen van Gods [x]toeëigeningen volgen, hebben altijt, en [y]oneindig [z]wezentlijk moeten wezen, of zijn door de zelfde toeëigening eeuwig en onëindig.

[w]*Natura absoluta.*
[x]*Attributa.*
[y]*Infinita.*
[z]*Existere.*

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio.*

Indien gy dit ontkent, zo [b]bevat, is 't mogelijk, dat 'er in enige [c]toeëigening van God, uit kracht van zijn [d]volstrekte natuur, iets volgt, 't welk [e]eindig is, en een [f]bepaalde wezentlijkheit, of [g]during heeft; tot een voorbeelt, het [h]denkbeelt van God in de denking. Nu, dewijl de [i]denking [k]onderstelt word een [l]toeëigening van God te zijn, zo is zy nootzakelijk, (*volgens d' elfde* [m]*Voorstelling van dit deel*) uit haar natuur onëindig. Maar voor zo veel zy

[b] *Concipere*.
[c] *Attributum*.
[d] *Natura absoluta*.
[e] *Finita*.
[f] *Existentia determinata*.
[g] *Duratio*.
[h] *Idea*.
[i] *Cegitatio*.
[k] *Suppenere*.
[l] *Attributum*.
[m] *Propositio*.

Gods [o]denkbeelt heeft, word zy onderstelt [p]eindig te wezen. Doch zy kan (*volgens de tweede* [q]*Bepaling*) niet eindig bevat worden, 't en zy dat zy door de [r]denking zelve [s]bepaalt word. Maar dit geschied niet door de denking zelve, voor zo veel zy Gods [t]denkbeelt stelt; want dus verre word zy [u]onderstelt [w]eindig te wezen: dieshalven door de [x]denking, voor zo veel zy Gods [y]denkbeelt niet stelt, 't welk echter (*volgens d' elfde* [z]*Voorstelling van dit deel*) nootzakelijk [a]wezentlijk moet wezen. En dieshalven is 'er een denking, die Gods denkbeelt niet stelt: in voegen dat uit des zelfs natuur, voor zo veel zy een [b]volstrekte denking is, niet nootzakelijk Gods [c]denkbeelt volgt: want men bevat haar als het geen, dat Gods denkbeelt stelt, en niet stelt; 't welk tegen [d]d' onderstelling is. Dieshalven, indien Gods denkbeelt in de [e]denking, of iets anders (want het is even veel wat men neemt, dewijl de [f]betoging [g]algemeen is) in enige [h]toeeigening van God uit de [i] nootzakelijkheid van de [k]volstrekte natuur van zijn toeëigening volgt, zo moet het nootzakelijk [l]onëindig zijn; 't welk het eerste van onze [m]Voorstelling is.

Wijders, het geen, dat uit de nootzakelijkheid van de natuur van, enige [n] toeëigening op deze wijze volgt, kan geen [o]bepaalde wezentlijkheid, of during hebben. Indien gy dit ontkent, zo [p]onderstel een zaak, die uit de nootzakelijkheid der natuur van enige [q]toeeigening volgt, te weten, dat 'er in enige toeëigening van God, tot een voorbeelt, Gods [r]denkbeelt in de [s]denking, gestelt word, en [t] onderstel dat het zelfde t' eniger tijt niet geweest heeft, of niet zal wezen. Maar dewijl men onderstelt dat de denking een toeëigening van God is, zo moet zy nootzakelijk en eeuwiglijk onveränderlijk wezen; *volgens d' elfde* [u]*Voorstelling, en de tweede* [w]*Toegift van de twintigste Voorstelling*. Dieshalven zal de [x]denking buiten de [y]palen der [z]during van Gods [a]denkbeelt, (want men onderstelt dat Gods denkbeelt t' enige tijt niet geweest heeft, of niet zal wezen,) zonder Gods denkbeelt moeten wezen. Maar dit is tegen [b]d' onderstelling: want men onderstelt dat uit de [c]gestelde denking nootzakelijk Gods denkbeelt volgt. Zo kan dan Gods denkbeelt in de denking, of iets anders, dat nootzakelijk uit de [d]volstrekte natuur van enige van Gods [e]toeëigeningen volgt, geen [f]bepaalde during hebben, maar moet, uit kracht van de zelfde toeëigening, eeuwig zijn; 't welk het tweede is, dat te betogen stond. Hier staat aan te merken dat het zelfde van yder ding, 't welk in enige van Gods toeëigeningen uit Gods volstrekte natuur nootzakelijk volgt, bevestigt moet worden.

[o] *Idea*.
[p] *Finita*.
[q] *Definitio*.
[r] *Cogitatio*.
[s] *Determinare*.
[t] *Idea*.
[u] *Supponere*.
[w] *Finita*.
[x] *Cogitatio*.
[y] *Idea*.
[z] *Propositio*.
[a] *Existere*.
[b] *Cogitatio absoluta*.
[c] *Idea*.
[d] *Hypoehesis*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Demonstratio*.
[g] *Universalis*.
[h] *Attributum*.
[i] *Necessitas*.
[k] *Natura absoluta*.
[l] *Infinita*.
[m] *Propositio*.
[n] *Attributum*.
[o] *Existentia, sive duratio determinata*.
[p] *Supponere*.
[q] *Attributum*.
[r] *Idea*.
[s] *Cogitatio*.
[t] *Supponere*.
[u] *Propositio*.
[w] *Corollarium*.
[x] *Cogitatio*.
[y] *Limites*.
[z] *Duratio*.
[a] *Idea*.
[b] *Suppositio*.
[c] *Cogitatio data*.
[d] *Natura absoluta*.
[e] *Attributa*.
[f] *Duratio determinata*.

Tweeentwintigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio.*

Al 't geen, dat uit een van Gods [h]toeëigeningen, voor zo veel zy met een [i]wijze is [k] aangedaan, die uit kracht van deze toeëigening onëindig en eeuwig is, volgt, moet ook nootzakelijk eeuwig en onëindig wezen.

[h]*Attributa.*
[i]*Modus.*
[k]*Affectum.*

[1]Betoging.

[1]*Demonstratio.*

De Betoging van deze Voorstelling gaat op de zelfde wijze voort, als die van de voorgaande Voorstelling.

Drieentwintigste [m]Voorstelling.

[m]*Propositio.*

Alle [n]wijze, die nootzakelijk en eindig is, heeft nootzakelijk moeten volgen, of uit de [o]volstrekte natuur van een van Gods [p]toeëigeningen, of uit een van Gods toeëigeningen, voor zo veel de zelfde met een [q]wijze is [r]aangedaan, die ook nootzakelijk en onëindig is.

[n]*Modus.*
[o]*Natura absoluta.*
[p]*Attributa.*
[q]*Modus.*
[r]*Affectum.*

[s]Betoging.

[s]*Demonstratio.*

[t]Wijze in iets anders is het geen, door 't welk het [u]bevat moet worden; *volgens de vijfde [w]Bepaling*: dat is (*volgens de vijftiende [x]Voorstelling van dit deel*) iets, 't welk in God alleen kan zijn, en door God alleen verstaan worden. Indien men dan begrijpt dat een [y]wijze nootzakelijk [z]wezentlijk en [a]onëindig is, zo moet men nootzakelijk dit beide besluiten, of door een van Gods [b]toeeigeningen bevatten, voor zo veel men bevat dat de zelfde [c]oneindigheit, en [d]nootzakelijkheit van [e] wezentlijkheit, of, 't welk (*volgens d' achtste [f]Bepaling*) het zelfde is, eeuwigheit uitdrukt: [g]dat is (*volgens de zeste Bepaling, en de negentiende Voorstelling van dit deel*) voor zo veel zy [h]volstrektelijk aangemerkt word. De [i]wijze dan, die nootzakelijk en onëindig is, heeft nootzakelijk uit de [k]volstrekte natuur van enige van Gods [l]toeëigeningen moeten volgen; en dit of [m]onmiddelijk, (*bezie hier af d'*

[t]*Modus.*
[u]*Concipere.*
[w]*Definitio.*
[x]*Propositio.*
[y]*Modus.*
[z]*Existere.*
[a]*Infinitus.*
[b]*Attributa.*
[c]*Infinitas.*
[d]*Necessitas.*
[e]*Existentia.*
[f]*Definitio.*
[g]*AEternitas.*
[h]*Absolutè.*
[i]*Modus.*
[k]*Natura absoluta.*
[l]*Attributa.*
[m]*Immediatè.*

eenëntwintigste [n] *Voorstelling*) of [o] door middel van enige [p] wijze, die uit de volstrekte natuur van een van zijn toeëigeningen volgt: dat is (*volgens de voorgaande Voorstelling*) die ook nootzakelijk en onëindig is; *gelijk te betogen stond*.

[n] *Propositio*.
[o] *Mediatè*.
[p] *Modus*.

Vierentwintigste [q]Voorstelling.

[q]*Propositio.*

De [r]wezentheit der dingen, die van God voortgebracht zijn, [s]sluit geen [t]wezentlijkheit in.

[r]*Essentia.*
[s]*Involvere.*
[t]*Existentia.*

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio.*

Dit blijkt uit d' eerste [w]Bepaling. Want het geen, welks natuur (te weten in zich aangemerkt) [x]wezentlijkheid [y]insluit, is oorzaak van zich zelf; en is alleenlijk uit kracht van zijn eige natuur [z]wezentlijk.

[w]*Definitio.*
[x]*Existentia.*
[y]*Involvere.*
[z]*Existere.*

[a]Toegift.

[a]*Corollarium.*

Hier uit volgt dat God niet alleenlijk [b]oorzaak is, van dat de dingen beginnen [c] wezentlijk te zijn, maar ook van dat zy volharden wezentlijk te wezen: want het zy de voort gebrachte dingen wezentlijk zijn, ofniet, wy bevinden, zo dikwils als wy op hun [d]wezentheit merken, dat deze wezentheit noch [e]wezentlijkheit, noch [f]during insluit. En dieshalven kan hun during wezentheit geen oorzaak van hun wezentlijkheit, noch van hun during wezen; gelijk ook niets anders, behalven God, tot welks natuur alleen (*volgens d' eerste [g]Toegift van de veertiende Voorstelling*) behoort [h]wezentlijk te zijn.

[b]*Causae.*
[c]*Existere.*

[d]*Essentia.*
[e]*Existentia.*
[f]*Duratio.*
[g]*Corollarium.*
[h]*Existere.*

Vyfentwintigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio.*

God is niet alleenlijk een [k]werkende oorzaak van de [l]wezentlijkheit, maar ook van de [m]wezentheit der dingen.

[k]*Causa efficiens.*
[l]*Existentia.*
[m]*Essentia.*

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio.*

Indien gy dit ontkent, zo is God geen oorzaak van de [o]wezentheit der dingen, en zo kan men (*volgens de vierde [p]Kundigheit*) de wezentheit der dingen zonder God bevatten. Maar dit is ongerijmt; (*volgens de vijftiende [q]Voorstelling van dit deel*) zo is dan God ook d'oorzaak van de wezentheit der dingen; *gelijk te bewijzen stond.*

[o]*Essentia.*
[p]*Axiome.*
[q]*Propositio.*

[r]Byvoegsel.

[r]*Scholium.*

Deze [s]Voorstelling volgt klarelijker uit de zestiende Voorstelling van dit deel. Want daar uit volgt zeer klarelijk dat uit de [t]gestelde goddelijke natuur nootzakelijk zo wel de [u]wezentheit, als de [w]wezentlijkheit der dingen besloten moet worden; en, om weinig woorden te maken, in de zelfde zin, daar in men zegt dat God oorzaak van zich is, moet hy ook d'oorzaak van alle dingen gezegt worden; 't welk noch klarelijker uit de volgende Toegift zal blijken.

[s] *Propositio*.
[t] *Data natura divina*.
[u] *Essentia*.
[w] *Existentia*.

[x]Toegift.

De bezondere dingen zijn niets anders, dan [y]aandoeningen van Gods [z] toeëigeningen, of [a]wijzen, door de welken Gods toeëigeningen op een zekere en bepaalde wijze uitgedrukt worden. Het [b]bewijs blijkt klarelijk uit de vijftiende Voorstelling, en uit de vijfde [c]Bepaling van dit dee.

[x]*Corollarium*.

[y]*Affectiones*.
[z]*Attributa*.
[a]*Modi*.
[b]*Demonstratio*.
[c]*Definitio*.

Zesentwintigste [d]Voorstelling.

[d]*Propositio*.

Een zaak, die [e]tot iets te werken [f]bepaalt is, is nootzakelijk van God dus bepaalt geweest; en de gene, die van God niet is bepaalt, kan zich zelve niet tot werken bepalen.

[e]*Ad aliquid operandum*.
[f]*Determinata*.

[g]Betoging.

Het geen, door 't welk de dingen [h]tot iets te werken [i]bepaalt gezegt worden, moet nootzakelijk iets [k]stellig wezen; gelijk uit zich zelf blijkt. Dieshalven, God is, uit de nootzakelijkheid van zijn natuur, de [l]werkende oorzaak, zo wel van zijn [m] wezentheid, als van zijn [n]wezentlijkheid; *volgens de zestiende en vijfentwintigste [o]Voorstelling van dit deel.* Dit was het eerste van de Voorstelling, uit het welk ook het tweede; dat wy voorgestelt hebben, zeer klarelijk volgt. Want indien enig ding, 't welk van God niet [p]bepaalt is, zich zelf kan [q]bepalen, zo zou 't eerste deel van deze voorstelling valsch wezen: 't welk ongerijmt is; gelijk wy getoont hebben.

[g]*Demonstratio*.

[h]*Ad aliquid operandum*.
[i]*Determinata*.
[k]*Positivum*.
[l]*Causa efficens*.
[m]*Essentia*.
[n]*Existentia*.
[o]*Propositio*.
[p]*Determinata*.
[q]*Determinare*.

Zevenentwintigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

Een zaak, die van God [s]bepaalt is [t]tot iets te werken, kan zich zelve niet [u]onbepaalt maken.

[s]*Determinata*.
[t]*Ad aliquid operandum*.
[u]*Indeterminata*.

[w]Betoging.

Deze Voorstelling blijkt uit de darde [x]Kundigheit.

[w]*Demonstratio*.

[x]*Axioma*.

Achtentwintigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

Yder bezonder ding, of dat[z] eindig is, en een[a] bepaalde wezentlijkheit heeft, kan niet [b]wezentlijk zijn, noch [c]tot werken [d]bepaalt worden, zo het niet van een andere [e] oorzaak, die ook eindig is, en een bepaalde wezentlijkheit heeft, bepaalt word tot wezentlijk te zijn, en tot te werken. Wijders, deze oorzaak kan ook niet wezentlijk zijn, noch tot werken bepaalt worden, zo zy niet van een andere, die ook

[z] *Finita*.
[a] *Existentia determinata*.
[b] *Existere*.
[c] *Ad operandum*.
[d] *Determinare*.
[e] *Causa*.

eindig is, en een bepaalde wezentlijkheid heeft, tot wezentlijk te zijn, en tot te werken bepaalt word: en dus tot aan 't onëindig.

[f]Betoging.

Alles, dat [g]bepaalt is [h]tot wezentlijk te zijn, en [i]tot te werken, is van God dus bepaalt; *volgens de zesëntwintigste [k]Voorstelling, en de [l]Toegift van de vierëntwintigste Voorstelling in dit deel.* Maar 't geen, dat [m]eindig is, en een [n] bepaalde wezentlijkheid heeft, kan niet van de [o]volstrekte natuur van enige van Gods [p]toeëigeningen voortgebracht wezen: want al 't geen, dat uit de volstrekte natuur van enige van Gods toeëigeningen volgt, is [q]onëindig en eeuwig; *volgens d' eenëntwintigste [r]Voorstelling van dit deel.* Het heeft dieshalven uit God, of uit enige van zijn toeëigeningen, voor zo veel zy met enige [s]wijze [t]aangedaan aangemerkt word, moeten volgen: want daar is niets buiten de [u]zelfstandigheit, en de [w]wijzen; *volgens d' eerste [x]Kundigheit, en de darde en vijfde [y]Bepaling.* En de wijzen (*volgens de [z]Toegift van de vijfëntwintigste Voorstelling in dit deel*) zijn niets anders, dan [a]aandoeningen van Gods [b]toeëigeningen. Maar het heeft ook uit God, of uit enige van zijn toeëigeningen, voor zo veel zy met [c]wijziging [d] aangedaan is, die eeuwig en [e]onëindig is, niet konnen volgen; *volgens de tweeëntwintigste [f]Voorstelling van dit deel.* Het heeft dan van God, of van enige van zijn [g]toeëigeningen, voor zo veel deze [h]toeëigening [i]gewijzigt is met een [k] wijziging, die eindig is, en een [l]bepaalde wezentlijkheid heeft, moeten volgen, of tot [m]wezentlijk te zijn, en [n]tot te werken [o]bepaalt worden; 't welk eerst voorgestelt is.

Wijders, deze [p]oorzaak, of deze [q]wijze heeft ook (volgens de zelfde reden, door de welke wy nu terstont het eerste deel van deze [r]Voorstelling getoont hebben) van een andere oorzaak, die ook [s]eindig is, en een [t]bepaalde wezentlijkheid heeft, bepaalt moeten worden, en deze leste weêr (volgens de zelfde reden) van een andere oorzaak, en dus (volgens de zelfde reden) altijt voort tot aan 't onëindig; *gelijk te betogen stond.*

[u]Byvoegsel.

Dewijl enige dingen [w]onmiddelijk van God hebben moeten voortgebracht worden, te weten de genen, die nootzakelijk uit zijn [x]volstrekte natuur volgen, en anderen door middel van deze eersten, die echter niet zonder God konnen wezen, noch zonder

[f]*Demonstratio.*

[g]*Determinatum.*
[h]*Ad existendum.*
[i]*Ad operandum.*
[k]*Propositio.*
[l]*Corollarium.*
[m]*Finitum.*
[n]*Existentia determinata.*
[o]*Natura absoluta.*
[p]*Attributa.*
[q]*Infinitum.*
[r]*Propositio.*
[s]*Modus.*
[t]*Affectum.*
[u]*Substantia.*
[w]*Modi.*
[x]*Axioma.*
[y]*Definitio.*
[z]*Corollarium.*
[a]*Affectiones.*
[b]*Attributa.*
[c]*Modificatio.*
[d]*Affectum.*
[e]*Infinita.*
[f]*Propositio.*
[g]*Attributa.*
[h]*Attributum.*
[i]*Modificatum.*
[k]*Modificatio.*
[l]*Existentia determinata.*
[m]*Existere.*
[n]*Ad operandum.*
[o]*Determinari.*
[p]*Causa.*
[q]*Modus.*
[r]*Propositio.*
[s]*Finita.*
[t]*Existentia determinata.*
[u]*Scholium.*
[w]*Immediatè.*
[x]*Natura absoluta.*

hem bevat worden; zo volgt hier uit, voorëerst, dat God [y]volstrektelijk de [z]naaste oorzaak der dingen is, die [a]onmiddelijk van hem voortgebracht zijn. Ik zeg volstrektelijk de naaste oorzaak, en niet [b]in zijn geslacht, gelijk men zegt: om dat Gods [c]gewrochten in dier voegen in hem blijven, en van hem [d]afhangen, dat hun [e]oorzaak geensins zonder God kan wezen, noch verstaan worden. *Bezie de vijftiende [f]Voorstelling, en de [g]Toegift van de vierëntwintigste Voorstelling in dit deel.* Ten tweeden volgt, dat God niet [h]eigentlijk [i]d' afgelege oorzaak der bezondere dingen gezegt mag worden, 't en waar misschien om deze oorzaak, te weten, op dat wy dezen van die, de welken hy [k]onmiddelijk voortgebracht heeft, of eerder, die uit zijn [l]volstrekte natuur volgen, zouden onderscheiden. Want by afgelege oorzaak verstaan wy een zodanige oorzaak, die geensins met haar [m] gewrocht te zamen gevoegt is. Doch alle dingen, die zijn, zijn in God, en hangen in dier voegen van God af, dat zy zonder hem niet konnen wezen, noch bevat worden.

[y]*Absoluta*.
[z]*Causa proxima*.
[a]*Immediatè*.
[b]*In suo genere*.
[c]*Effectus*.
[d]*Dependere*.
[e]*Causa*.
[f]*Propositio*.
[g]*Corollarium*.
[h]*Propriè*.
[i]*Causa remota*.
[k]*Immediatè*.
[l]*Natura absoluta*.
[m]*Effectus*.

Negenentwintigste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio*.

In de natuur is geen [o]gebeurelijkheid: maar alle dingen zijn uit de [p]nootzakelijkheid van de goddelijke natuur [q]bepaalt tot op zekere [r]wijze [s]wezentlijk te zijn, en te [t] werken.

[o]*Contingentia*.
[p]*Necessitas*.
[q]*Determinata*.
[r]*Modus*.
[s]*Existere*.
[t]*Ad operandum*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

Alles, dat'er is, is in God; *volgens de vijftiende Voorstelling van dit deel.* Maar God kan niet een [w]gebeurelijk ding gezegt worden. Want (*volgens d' elfde [x] Voorstelling van dit deel*) hy is [y]wezentlijk, niet [z]op een gebeurelijke wijze, maar [a]nootzakelijk. Wijders, de [b]wijzen van de goddelijke natuur zijn (*volgens de zelfde Voorstelling*) ook nootzakelijk, en niet gebeurelijk, uit de zelfde gevolgt; *volgens de zestiende Voorstelling van dit deel*: en dit of voor zo veel de goddelijke natuur [c]volstrektelijk, (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) of voor zo veel zy op zekere [d]wijze [e]tot werken [f]bepaalt, (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) aangemerkt word. Voorts, God is niet alleenlijk [g]d' oorzaak van deze [h]wijzen, voor zo veel zy [i]enkelijk; (*volgens de [k]Toegift van de vierëntwintigste [l]Voorstelling in dit deel*) maar ook (*volgens de zesëntwintigste Voorstelling van dit deel*) voor zo veel zy [m]tot iets te werken bepaalt aangemerkt worden. Want indien zy (*volgens de zelfde Voorstelling*) van

[w]*Res contigens*.
[x]*Propositio*.
[y]*Existere*.
[z]*Contingenter*.
[a]*Necessariò*.
[b]*Modi*.
[c]*Absolutè*.
[d]*Modus*.
[e]*Ad agendum*.
[f]*Determinata*.
[g]*Causa*.
[h]*Modi*.
[i]*Simpliciter*.
[k]*Corollarium*
[l]*Propositio*.
[m]*Ad aliquid operandum*.

God niet bepaalt zijn, 't is [n]onmogelijk, en niet [o]gebeurelijk, dat zy zich zelven zullen [p]bepalen. In tegendeel, (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) indien zy van God bepaalt zijn, 't is onmogelijk, en niet gebeurelijk, dat zy zich zelven als onbepaalt zouden schikken. Alle dingen dan zijn uit de [q]nootzakelijkheit van de goddelijke natuur [r]bepaalt, niet alleenlijk [s]tot te zijn, maar ook tot op zekere wijze te wezen, en [t]te werken; en daar is niets [u]gebeurelijk; *gelijk te betogen stond*.

[n] *Impossibile*.
[o] *Contingens*.
[p] *Determinare*.
[q] *Necessitas*.
[r] *Determinate*.
[s] *Ad existendum*.
[t] *Ad operandum*.
[u] *Contingens*.

[w]Byvoegsel.

[w] *Scholium*.

Eer ik wijder voortga, heb ik goetgevonden hier te verklaren, wat wy by de [x] naturende natuur, en wat by de [y]genatuurde natuur te verstaan hebben, of liever zulks te vermanen: want ik acht dat het zelfde genoech uit het voorgaande blijkt; te weten, dat wy by naturende natuur het geen moeten verstaan, dat in zich is, en door zich bevat word, of zodanige [z]toeëigeningen van de [a]zelfstandigheit, die een eeuwige en onëindige [b]wezentheit uitdrukken; dat is (*volgens d' eerste* [c] *Toegift van de veertiende Voorstelling, en de tweede Toegift van de zeventiende Voorstelling in dit deel*) God, voor zo veel hy als een [d]vrije oorzaak aangemerkt word. Maar by de [e]genatuurde natuur versta ik dit alles, 't welk uit de nootzakelijkheit van Gods natuur, of van yder van Gods [f]toeëigeningen volgt, dat is alle de [g]wijzen van Gods toeëigeningen, voor zo veel zy als dingen aangemerkt worden, die in God zijn, en die zonder God niet konnen wezen, noch bevat worden.

[x] *Natura naturans*.
[y] *Natura naturata*.
[z] *Attributa*.
[a] *Substantia*.
[b] *Essentia*.
[c] *Corollarium*.
[d] *Causa libera*.
[e] *Natura naturata*.
[f] *Attributa*.
[g] *Modi*.

Dartigste [h]Voorstelling.

[h] *Propositio*.

Een [i]dadelijk verstant, dat eindig, of onëindig is, moet Gods [m]toeëigeningen, en Gods [n]aandoeningen, en [o]niets anders, [p]bevatten.

[i] *Intellectus actu finitus sive infinitus*.
[m] *Attributa*.
[n] *Affectiones*.
[o] *Nihil aliud*.
[p] *Concipere*.

[q]Betoging.

Een waar [r]denkbeelt moet met de zaak, daar afhet een denkbeelt is, overëenkomen, *volgens de zeste* [s]*Kundigheit*; dat is (gelijk door zich blijkt) het geen, dat in 't verstant [t]voorwerpelijk begrepen word, moet nootzakelijk in de natuur zijn: maar (*volgens d' eerste* [u]*Toegift van de veertiende* [w]*Voorstelling in dit deel*) in de natuur is niet meer, dan een enige [x]zelfstandigheit, namelijk God, en (*volgens de vijftiende Voorstelling van dit deel*) geen andere [y]aandoeningen, dan die in God zijn, en die (*volgens de zelfde Voorstelling*) niet zonder God

[q] *Demonstratio*.
[r] *Idea*.
[s] *Axioma*.
[t] *Objectivè*.
[u] *Corollarium*.
[w] *Propositio*.
[x] *Substantia*.
[y] *Affectiones*.

konnen wezen, noch bevat worden. Dieshalven, een [z]dadelijk verstant, 't zy eindig of onëindig, moet Gods [b]toeëigeningen,

[z] *Intellectus, actu finitus sive infinitus*.
[b] *Attributa*.

en Gods [c]aandoeningen, en niets anders begrijpen; gelijk te betogen stond.

[c]*Affectiones*.

Eenendartigste [d]Voorstelling.

[d]*Propositio*.

Het [e]dadelijk verstant, 't zy het eindig, of onëindig is, gelijk ook de wil, begeerte, liefde, en d' anderen, moeten tot de [h]genatuurde natuur, en niet tot de [i]naturende natuur, betrokken en toegepast worden.

[e]*Intellectus actu finitus sive infinitus*.
[h]*Natura naturata*.
[i]*Naturata naturans*.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

By [l]verstant (gelijk door zich bekent is) verstaan wy geen [m]volstrekte denking, maar alleenlijk zekere [n]wijze van denken; welke wijze van anderen, te weten van begeerte, liefde, enz. verschilt. En dieshalven moet (*volgens de vijfde [o]Bepaling*) het zelfde door de volstrekte denking begrepen worden: dat is, het moet (*volgens de vijftiende [p]Voorstelling, en de zeste [q]Bepaling van dit deel*) door enige van Gods [r]toeëigeningen, die een eeuwige en onëindige [s]wezentheit van [t]denking uitdrukt, in dier voegen bevat worden, dat het nootzakelijk zonder de zelfde noch zijn, noch bevat zou konnen worden. Het moet dan (*volgens het [u]Byvoegsel van de negenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) tot de [w]genatuurde, en niet tot de [x]naturende natuur betrokken en toegepast worden; gelijk ook alle d' andere [y] wijzen van denken, gelijk voorgestelt is.

[l]*Intellectus*.
[m]*Cogitatio*
[n]*Modus cogitandi*.
[o]*Definitio*.
[p]*Propositio*.
[q]*Definitio*.
[r]*Attributa*.
[s]*Essentia*.
[t]*Cogitatio*.
[u]*Scholium*.
[w]*Naturata*.
[x]*Naturans natura*.
[y]*Modi cogitandi*.

[z]Betoging.

[z]*Scholium*.

De reden, om de welke ik hier van [a]dadelijk verstant spreek, is niet om dat ik toesta dat 'er enig [b]verstant in [c]'t vermogen is, gelijk men zegt: maar dewijl ik gaerne alle verwarring zou mijden, zo heb ik alleenlijk van een ding, 't welk zeer klarelijk van ons bevat word, willen spreken; te weten van de [d]verstaning zelve, boven de welke wy niets klarelijker bevatten. Want wy konnen niets [e]verstaan, of het is aan ons dienstig tot volmaakte [f]kennis van de [g]verstaning.

[a]*Intellectus actu*.
[b]*Intellectus*.
[c]*Potentia*.
[d]*Intellectio*.
[e]*Intelligere*.
[f]*Cognitio*.
[g]*Intellectio*.

Tweeendartigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

De [i]wil kan geen [k]vrije, maar alleenlijk een [l]nootzakelijke oorzaak genoemt worden.

[i]*Voluntas*.
[k]*Libera*.
[l]*Necessaria causa*.

[m]Betoging.

De [n]wil is, gelijk het [o]verstant, alleenlijk zekere [p]wijze van denken. Dieshalven, (*volgens d' achtëntwintigste* [q]*Voorstelling van dit deel*) yder [r]willing kan niet [s]zijn, noch [t]tot werken bepaalt worden, zo zy niet van een andere [u]oorzaak, en deze weêr van een ande-

[m]*Demonstratio*.

[n]*Voluntas*.
[o]*Intellectus*.
[p]*Modus cogitandi*.
[q]*Propositio*.
[r]*Volitio*.
[s]*Existere*.
[t]*Ad operandum*.
[u]*Causa*.

re, en dus tot aan 't onëindig, [w]bepaalt word. Indien men de wil [x]onëindig [y]onderstelt, zo moet hy ook van God tot zijn, en tot werken bepaalt worden; van God, zeg ik, niet voor zo veel hy een [z]zelfstandigheit, [a]volstrektelijk onëindig, is, maar voor zo veel hy een [b]toeeigening heeft, die een onëindige en eeuwige [c]wezentheit van denking uitdrukt; *volgens de drieëntwintigste* [d]*Voorstelling van dit deel.* De [e]wil dan, op welke wijze hy ook [f]bevat word, 't zy [g]eindig, of [h]onëindig, verëischt een oorzaak, de welke hem tot [i]te zijn, en tot [k]te werken [l]bepaalt: en kan dieshalven (*volgens de zevende* [m]*Bepaling*) geen [n]vrije, maar alleenlijk een [o]nootzakelijke, ofgedwonge oorzaak gezegt worden; *gelijk te betogen stond*.

[w]*Determinare*.
[x]*Infinita*.
[y]*Supponere*.
[z]*Substantia*.
[a]*Absolutè infinita*.
[b]*Attributum*.
[c]*Essentia cogitandi*.
[d]*Propositio*.
[e]*Voluntas*.
[f]*Concipere*.
[g]*Finita*.
[h]*Infinita*.
[i]*Ad existendum*.
[k]*Ad operandum*.
[l]*Determinare*.
[m]*Definitio*.
[n]*Libara*.
[o]*Necessaria sive coacta causa*.

Eerste [p]Toegift.

Hier uit volgt, dat God niet uit de [q]vrijheit van wil werkt.

[p]*Corollarium*.
[q]*Libertas voluntatis*.

Tweede [r]Toegift.

Ten tweeden volgt, dat de [s]wil, en [t]'t verstant zodanig tot Gods natuur zijn, als de [u]beweging en [w]stilte, en [x]volstrektelijk als alle naturelijke dingen, die (*volgens de negenëntwingste* [y]*Voorstelling van dit deel*) van God [z]tot te zijn, en [a]tot de werken op zekere [b]wijze [c]bepaalt moeten worden. Want de wil (*gelijk ook d' andere dingen*) verëischt oorzaak, van de welke hy tot te zijn, en te werken op zekere wijze bepaalt word. En hoewel uit de [d]gestelde wil, en uit het verstant onëindige dingen volgen, zo kan men echter daaröm niet meer zeggen dat Godt uit [e]vrijheit van wil werkt, als men zou konnen zeggen dat God uit vryheit van beweging en stilte werkt, om dat uit deze twee ook onëindige dingen volgen. De wil dan behoort niet meer, dan d'andere dingen, tot Gods natuur: Maar hy is tot des zelfs natuur gelijk de [f]beweging en stilte, en alle d' andere dingen, die, gelijk wy getoont hebben, uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur volgen, en van de zelfde op zekere wijze tot te zijn, en te werken bepaalt worden.

[r]*Corollarium*.
[s]*Voluntas*.
[t]*Intellectus*.
[u]*Motus*.
[w]*Quies*.
[x]*Absolutè*.
[y]*Propositio*.
[z]*Ad existendum*.
[a]*Ad operandum*.
[b]*Modus*.
[c]*Determinare*.
[d]*Voluntas data*.
[e]*Libertas voluntatis*.
[f]*Motus & quies*.

Drieendartigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

De dingen hebben op geen andere [h]*wijze, noch in geen andere* [i]*ordening van God voortgebracht konnen worden, dan zy voortgebracht zijn*.

[h]*Modus*.
[i]*Ordo*.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

Want alle dingen zijn nootzakelijk uit Gods [l]gestelde natuur gevolgt, (*volgens de zestiende* [m]*Voorstelling van dit deel*) en uit de nootzakelijkheit van Gods natuur [n]bepaalt [o]tot op zekere wijze te

[l]*Natura data*.

[m]*Propositio*.

[n]*Determinata*.

[o]*Ad certo modo existendum, & operandum*.

zijn, en te werken; *volgens de negenëntwintigste Voorstelling van dit deel*. Indien dan de dingen van een ander natuur hadden konnen zijn, of op een andere [p]wijze tot werken bepaalt worden, om dus in een andere [q]ordening malkander te volgen, zo zou Gods natuur ook anders konnen wezen, dan zy nu is: en dieshalven zou (*volgens d' elfde Voorstelling van dit deel*) de zelfde ook moeten zijn: en by gevolg zouden 'er twee, of meer goden konnen wezen; 't welk (*volgens d' eerste [r]Toegift van de veertiende Voorstelling*) ongerijmt is. Dieshalven konnen de dingen op geen andere [s]wijze, noch in enige andere [t]ordening voortgebracht worden; gelijk voorgestelt is.

[p]*Modus*.
[q]*Ordo*.
[r]*Corollarium*.
[s]*Modus*.
[t]*Ordo*.

Eerste [u]Byvoegsel.

[u]*Scholium*.

Dewijl ik hier door klarelijker, dan de middagzon, getoont heb dat 'er in de dingen [w]volstrektelijk niets is, om de welken zy [x]gebeurelijk gezegt konnen worden, zo zal ik nu met weinig woorden verklaren wat wy by gebeurelijk té verstaan hebben; maar eerst wat men by [y]nootzakelijk, en by [z]onmogelijk te verstaan heeft. Enig ding word nootzakelijk gezegt, of ten opzicht van zijn [a]wezentheit, often opzicht van zijn [b]oorzaak. Want de [c]wezentlijkheit van enig ding volgt nootzakelijk of uit des zelfs wezentheit en [d]bepaling, of uit een [e]gestelde werkende oorzaak. Wijders, om deze oorzaken word enige zaak onmogelijk gezegt, namelijk, om dat haar [f] wezentheit en [g]bepaling [h]tegenzeggelijkheit [i]insluit, of om dat'er geen [k]uitterlijke oorzaak tot zodanig een ding voort te brengen [l]bepaalt is. Maar geen ding word om enige andere oorzaak [m]gebeurelijk gezegt, dan ten opzicht van 't gebrek onzer kennis. Want die zaak, van welks [n]wezentheit wy niet weten of zy [o] tegenzeggelijkheit insluit, of van de welke wy wel weten dat zy geen tegenzeggelijkheit insluit, en van welks [p]wezentlijkheit wy echter niets zekerlijk konnnen [q]bevestigen, om dat [r]d' ordening der oorzaken voor ons verborgen is, kan nooit aan ons [s]nootzakelijk, noch [t]onmogelijk schijnen; en dieshalven noemen wy haar of [u]gebeurelijk, of [w]mogelijk.

[w]*Absolutè*.
[x]*Contingentes*.
[y]*Necessarium*.
[z]*Impossibile*.
[a]*Essentia*.
[b]*Causa*.
[c]*Existentia*.
[d]*Definitio*.
[e]*Data causa efficiens*.
[f]*Essentia*.
[g]*Definitio*.
[h]*Contradictio*.
[i]*Involvere*.
[k]*Causa externa*.
[l]*Determinata*.
[m]*Contingens*.
[n]*Essentia*.
[o]*Contradictio*.
[p]*Existentia*.
[q]*Affirmare*.
[r]*Ordo*.
[s]*Necessaria*.
[t]*Impossibilis*.
[u]*Contingens*.
[w]*Possibilis*.

Tweede [x]Byvoegsel.

[x]*Scholium*.

Uit het voorgaande volgt klarelijk dat de dingen naar hun [y]opperste volmaaktheit van God voortgebracht zijn; vermits zy uit de [z]gestelde volmaaktste natuur van God nootzakelijk zijn gevolgt. Dit wijst in God ook geen onvolmaaktheit aan: want zijn volmaaktheit heeft ons gedwongen dit te bevestigen: ja uit het tegendeel hier af (gelijk ik alreê getoont heb) zou klarelijk volgen, dat God niet ten opperste volmaakt is. Want indien de dingen op een an-

[y]*Perfectio summa*.
[z]*Data natura perfectissima*.

dere [a]wijze voortgebracht waren, zo zou men ook aan God een andere natuur, verscheiden van de gene, die wy, uit aanmerking van zijn [b]volmaaktste wezend, gedwongen zijn aan hem toe t' eigenen, moeten toeschrijven. Doch ik twijffel niet hier aan, dat veel dit gevoelen, als ongerijmt, zullen verwerpen, zonder het zelfde eens te willen overwegen; en dit om geen andere oorzaak, dan om dat zy gewent zijn een andere vryheit, verscheiden van de gene, die wy (*in de zeste* [c]*Bepaling*) aan God toegeschreven hebben, aan hem toe t' eigenen, te weten een [d]volstrekte wil. Ik twijffel ook niet hier aan, dat, zo zy de zaak wel willen bedenken, en het gevolg onzer [e]betogingen recht en wel overwegen, zy eindelijk zodanige vryheit, als zy nu aan God toeëigenen, niet alleenlijk als beuzelächtig, maar ook als een grote hinderpaal tot de wetenschap, gantschelijk zullen verwerpen. 't Is ook niet nodig dat ik de dingen, die in het [f]Byvoegsel van de zeventiende [g]Voorstelling in dit deel gezegt zijn, hier herhaal. En nochtans zal ik, om hen te believen, hier weêr tonen dat, schoon men toestond dat de wil tot Gods [h]wezentheit behoort, uit zijn [i]volmaaktheit echter volgt dat de dingen op geen andere [k]wijze, en in geen andere [l]ordening van God geschapen hebben konnen worden. Men zal dit lichtelijk konnen tonen, zo wy eerst het geen, dat zy zelven toestaan, overwegen: te weten dat alleenlijk van Gods [m]besluit en [n]wil [o]afhangt dat yder ding het geen is, dat het is; want anders zou God niet [p]d' oorzaak van alle dingen wezen: daar na, dat alle Gods besluiten van alle eeuwigheit van God zelf ingestelt zijn; want andersins zou hy van onvolmaaktheit en onstantvastigheit overtuigt worden. Maar dewijl in d' eeuwigheit geen *wanneer, voor*, noch *na* is, zo volgt hier uit, te weten uit Gods volmaaktheit alleen, dat God nooit iets anders kan, of heeft konnen [q]besluiten, of dat God voor zijn [r]besluiten niet heeft geweest, en zonder de zelfden niet zijn kan. Maar (zullen zy zeggen) hoewel men [s]onderstelde dat God een andere natuur, of van eeuwigheit een ander besluit van de natuur, en van haar [t]ordening gemaakt had, zo zou daar uit geen onvolmaaktheit in God volgen. Indien zy dit zeggen, zo staan zy ook toe dat God zijn besluiten kan veränderen. Want indien God een ander besluit van de natuur, en van haar ordening gemaakt had, dan hy 'er af gemaakt heeft, dat is, dat hy de natuur anders had gewilt, en anders had begrepen, zo zou hy nootzakelijk een ander [u]verstant, en een andere [w]wil, dan hy nu heeft, gehad hebben. Maar indien men een ander verstant, en een andere wil aan

[a] *Modus*.
[b] *Ens perfectissimum*.
[c] *Definitio*.
[d] *Voluntas absoluta*.
[e] *Demonstrationes*.
[f] *Scholium*.
[g] *Propositio*.
[h] *Essential*.
[i] *Perfectio*.
[k] *Modus*.
[l] *Ordo*.
[m] *Decretum*.
[n] *Voluntas*.
[o] *Dependere*.
[p] *Causa*.
[q] *Decernere*.
[r] *Decreta*.
[s] *Supponere*.
[t] *Ordo*.
[u] *Intellectus*.
[w] *Voluntas*.

God mag toeëigenen, zonder zijn [x]wezentheit en [y]volmaaktheit te veränderen; waaröm zou hy dan ook zijn [z]besluiten omtrent de [a]geschape dingen niet konnen veränderen, en echter even volmaakt blijven? want met zijn verstant en wil omtrent de geschape dingen, en hun ordening is het, ten opzicht van zijn wezentheit en volmaaktheit, evenëens, op wat wijze de zelfde ook bevat word. Wijders, alle de [b]Wijsbegerigen, die ik gezien heb, staan toe dat in God geen [c]verstant in vermogen, maar alleenlijk [d]in daat is: en dewijl zijn verstant en wil niet van zijn [e]wezentheit onderscheiden word, gelijk zy alle ook toestaan; zo volgt dan hier ook uit, dat, zo God een ander [f]verstant in daat, en een andere wil had gehad, zijn wezentheit nootzakelijk ook anders zou zijn. Dieshalven (gelijk wy in 't begin besloten hebben) indien de dingen anders, dan zy nu zijn, van God voortgebracht waren, zo zou ook Gods verstant, en zijn wil, dat is (gelijk toegestaan word) zijn [g]wezentheit, anders, dan zy nu is, moeten wezen; 't welk ongerijmt is. Dewijl dan de dingen op geen andere wijze, noch in geen andere ordening van God hebben konnen voortgebracht worden, en dewijl dit uit Gods opperste volmaaktheit volgt; zo kan warelijk geen gezonde reden ons overreden te geloven dat God alle de dingen, die in zijn verstant zijn, met de zelfde volmaaktheit, daar meê hy hen verstaat, niet heeft willen scheppen. Maar, zullen zy zeggen, in de dingen zelven is noch volmaaktheit, noch onvolmaaktheit. Doch het geen, 't welk in hen is, om 't welk zy volmaakt, of onvolmaakt, goed, of quaad gezegt worden, hangt alleenlijk van Gods wil af: en dieshalven zou God, indien hy gewilt had, gemaakt konnen hebben dat het geen, 't welk nu volmaaktheit is, de hoogste onvolmaaktheit geweest zou hebben, en dat het geen, 't welk nu in de dingen een onvolmaaktheit is, het volmaaktste geweest zou zijn: zeker, wat zou dit anders zijn, als opentlijk te zeggen, dat God (die 't geen, dat hy wil, nootzakelijk verstaat) door zijn wil kan maken dat hy de dingen op een andere wijze verstaat, dan hy hen verstaat; 't welk, gelijk ik nu getoont heb, een grote ongerijmtheit is. Ik kan dan dit [h]bewijs tegen hen omkeeren, op deze wijze. Alle dingen [i]hangen van Gods macht af. Indien dan de dingen anders zouden wezen, zo moest nootzakelijk Gods wil ook anders wezen: maar Gods wil (gelijk wy nu uit Gods volmaaktheit zeer klarelijk getoont hebben) kan niet anders zijn: zo konnen dan de dingen ook niet anders wezen. Ik beken echter dat dit gevoelen, 't welk alle dingen zekere onverschillende wil van God onderwerpt, en stelt

[x] *Essentia*.
[y] *Perfectio*.
[z] *Decreta*.
[a] *Res creatae*.
[b] *Philosophi*.
[c] *Intellectus potentiâ*.
[d] *Actu*.
[e] *Essentia*.
[f] *Intellectus actu*.
[g] *Essentia*.
[h] *Argumentum*.
[i] *Dependere*.

dat alles van Gods welbehagen afhangt, minder van de waarheit afdwaalt, dan dat van de genen, die stellen dat God alles in opzicht van 't goede doet. Want deze schijnen iets buiten God te stellen, 't welk van God niet afhangt, op 't welk hy, [k]in zijn werking, als op een [l]voorschrift merkt, of naar 't welk hy, als naar zeker doelwit, mikt: dat warelijk niets anders is, als God het [m]nootlot [n]t' onderwerpen, boven 't welk men niets ongerijmder van God kan stellen, van God, zeg ik, die, gelijk wy getoont hebben, d'eerste en enige vrije oorzaak aller dingen, zo wel van hun [o] wezentheit, als van hun [p]wezentlijkheid, is. Ik zal dieshalven geen tijt spillen met deze ongerijmtheit te wederleggen.

[k] *In operando*.
[l] *Exemplar*.
[m] *Fatum*.
[n] *Subjicere*.
[o] *Essentia*.
[p] *Existentia*.

Vierendartigste [q]Voorstelling.

[q] *Propositio*.

Gods [r]vermogen is niets anders, dan zijn [s]wezentheit zelve.

[r] *Potentia*.
[s] *Essentia*.

[t]Betoging

[t] *Demonstratio*.

Want uit d'enige [u]nootzakelijkheit van Gods wezentheit volgt, (*volgens d' elfde Voorstelling van dit deel*) dat God [w]d' oorzaak van zich, en (*volgens de Zestiende Voorstelling van dit deel, en der zelfder [x]Toegift*) ook d' oorzaak van alle dingen is. Dieshalven, Gods vermogen, door 't welk hy, en alle dingen zijn, en werken, is zijn [y]wezentheit zelve; *gelijk te betogen stond*.

[u] *Necessitas*.
[w] *Causa sui*.
[x] *Corollarium*.
[y] *Essentia*.

Vyfendartigste [z]Voorstelling.

[z] *Propositio*.

Al 't geen, dat wy begrijpen in Gods [a]macht te zijn, is nootzakelijk.

[a] *Potestas*.

[b]Betoging.

[b] *Demonstratio*.

Want al 't geen, dat in Gods macht is, moet (*volgens de voorgaande Voorstelling*) in zijn [c]wezentheit in dier voegen begrepen zijn, dat het nootzakelijk daar uit volgt; en dieshalven is 't nootzakelijk; *gelijk te betogen stond*.

[c] *Essentia*.

Zesendartigste [d]Voorstelling.

[d] *Propositio*.

Daar is niets, uit welks natuur niet enig [e]gewrocht volgt.

[e] *Effectus*.

[f]Betoging.

Alles, dat 'er is, drukt op een zekere en bepaalde [g]wijze Gods [h]natuur, of [i] wezentheit uit: (*volgens de* [k] *Toegift van de vijfëntwintigste Voorstelling in dit deel*) dat is (*volgens de vierëndartigste Voorstelling van dit deel*) al 't geen, 't welk is, drukt op een zekere en bepaalde wijze Gods [l]vermogen uit, dat d' oorzaak

[f] *Demonstratio*.

[g] *Modus*.
[h] *Natura*.
[i] *Essentia*.
[k] *Corollarium*.
[l] *Potentia*.

van alle dingen is. Dieshalven, (*volgens de zestiende Voorstelling van dit deel*) uit al 't geen, dat is, moet enig [m]gewrocht volgen; *gelijk te betogen stond*.

[m] *Effectus*.

[a]Aanhangsel.

[a] *Appendix*.

Wy hebben hier meê Gods natuur, en zijn [b]eigenschappen verklaart; namelijk, dat hy nootzakelijk [c]wezentlijk is, dat hy [d]enig is, dat hy uit d'enige nootzakelijkheit van zijn natuur is en werkt, dat hy de [e]vrije oorzaak aller dingen is, en hoe alle dingen in God zijn, en in dier voegen van hem [f]afhangen, dat zy zonder hem niet konnen zijn, noch [g]bevat worden: eindelijk, dat alle dingen van God [h]voorbepaalt zijn, niet uit [i]vrijheitvan wil, of [k]volstrekt welbehagen, maar uit Gods [l]volstrekte natuur, of [m]onëindig vermogen. Wijders heb ik overäl, daar my gelegentheit voorgekomen is, getracht de [n]vooröordeelen, die beletten zouden konnen mijn [o] betogingen te bevatten, wech te nemen. Maar dewijl 'er noch niet weinig vooröordeelen zijn, de welken grotelijks zouden konnen beletten dat de menschen de [p]samenschakeling der dingen op die wijze, op de welke ik hen verklaart heb, zouden aanneemen, zo heb ik dienstig geächt de zelfden hier t'onderzoeken. En vermits alle de [q]vooröordeelen, die ik onderneem hier aan te wijzen, van dit alleen af hangen, te weten, dat de menschen gemenelijk [r]onderstellen dat alle naturelijke dingen, gelijk zy zelven, om zeker einde werken, ja voor zeker stellen dat God zelf alles naar enig zeker einde [s]stiert; want zy zeggen dat God alle dingen om de menschen, en de menschen op dat zy God zouden dienen, heeft gemaakt: zo zal ik dit enige eerst overwegen; te weten met vooreerst t' onderzoeken waaröm veel zich in dit [t]vooröordeel gerust houden, en alle van natuur zo geneigt zijn tot het zelfde t'omhelzen. Daar na zal ik de valsheit daar af tonen; en eindelijk hoe hier uit alle de vooröordeelen van goet en quaat, van verdienste en zonde, van lof en laster, van ordening en verwarring, van schoonheit en lelijkheit, en van andere diergelijke dingen zijn gesproten. Doch dit is de plaats niet, om zulks van de natuur der menschelijke [u]ziel af te leiden. 't Zal genoech zijn dat ik hier het geen, dat van alle menschen toegestaan en beleden moet worden, tot [w]grontvest neem; te weten dit, *Dat alle menschen in d' oorzaken der dingen [x]onkundig geboren worden, en dat zy alle [y]begeerte hebben om 't geen, dat niet voor hen is, te zoeken*; daar af zy bewust zijn. Want hier uit volgt, *Vooreerst*, dat de menschen wanen dat zy vry zijn; vermits zy van hun [z]willin-

[b] *Proprietates*.
[c] *Existere*.
[d] *Unicus*.
[e] *Causa libera*.
[f] *Dependere*.
[g] *Concipere*.
[h] *Pradeterminata*.
[i] *Libertas voluntatis*.
[k] *Beneplacitum absolutum*.
[l] *Natura absoluta*.
[m] *Potentia infinita*.
[n] *Praejudicia*.
[o] *Demonstrationes*.
[p] *Concatenatio*.
[q] *Praejudicia*.
[r] *Supponere*.
[s] *Dirigere*.
[t] *Praejudicium*.
[u] *Mens*.
[w] *Fundamentum*.
[x] *Ignari*.
[y] *Appetitus*.
[z] *Volitiones*.

gen, en van hun [a]begeerten bewust zijn, zonder op d' oorzaken, van de welken zy [b]geschikt worden [c]tot te begeren, en te willen, dewijl zy onkundig daar in zijn, te denken, ja zelfs niet in hun dromen. *Ten tweeden* volgt, dat de menschen alles tot zeker einde doen; te weten om 't nut, dat zy begeren. Hier uit spruit het dat zy altijt [d]d' eindelijke oorzaken der [e]gedane dingen trachten te weten, en, als zy de zelfden verstaan hebben, zich gerust stellen, zonder daar door enige gelegentheit van wijder te twijffelen te nemen. Indien zy de zelfden niet uit anderen konnen horen, zo is voor hen niets overig, dan dat zy zich tot zich zelven keren, en hun gedachten tot [f]d' einden wenden, van de welken zy gemenelijk tot diergelijke dingen [g]bepaalt worden; en dus zijn zy gedwongen eens anders verstant naar 't hunne t' oordeelen. Wijders, dewijl zy in zich en buiten zich niet weinig middelen vinden, die niet weinig dienstig zijn tot hun nu te verkrijgen, gelijk (om een voorbeelt by te brengen) d' ogen om te zien, de tanden om te knaauwen, de kruiden en beesten tot voedsel, de zon om te lichten, de zee om visch te voeden, en dus byna met alle andere dingen, van welker naturelijke oorzaken zy geen oorzaak om te twijftelen hebben; zo aanmerken zy alle deze naturelijke dingen als middelen, om hun nuttigheit te verkrijgen, En dewijl zy weten dat zy deze middelen wel bedacht, maar niet toegestelt hebben, zo hebben zy hier uit oorzaak genomen om te geloven dat 'er iemant anders is, die deze middelen tot hun gebruik bereid heeft. Want na dat zy deze dingen als middelen hebben aangemerkt, zo hebben zy niet konnen geloven dat zy de zelfden gemaakt hadden: maar uit de middelen, die zy, om hun einde te bereiken, gewent zijn voor zich te werk te stellen, hebben zy moeten besluiten dat 'er een, of enige [h]stierders der natuur zijn, met menschelijke vrijheit begaaft, die alle dingen voor hen bevordert, en alles tot hun gebruik gemaakt hebben. Zy hebben ook het verstant van dezen, dewijl 't by hen ongehoort was, naar hun verstant moeten oordeelen. En dieshalven hebben zy vast gestelt dat de goden alles tot gebruik der menschen stieren, op dat zy de zelfden aan hen zouden verbinden, en by hen in de hooghste eer gehouden zouden worden. Hier uit is gesproten dat yder uit zijn [i]vernut verscheide [k]wijzen van God te dienen bedacht heeft; op dat God hem boven d' anderen zou beminnen, en de gehele natuur na de wensch van zijn blinde begeerlijkheit, en van zijn onverzadelijke gierigheit schikken. In dezer voegen is dit [l]vooröordeel in [m]waangeloof verändert, en heeft diepe wortelen in de geeft geschoten; 't welk veröorzaakt heeft dat yder

[a] *Appetius*.
[b] *Disponi*.
[c] *Ad appetendum & volendum*.
[d] *Causae finales*.
[e] *Res peractae*.
[f] *Fines*.
[g] *Determinare*.
[h] *Rectores*.
[i] *Ingenium*.
[k] *Modi*.
[l] *Praejudicum*.
[m] *Superstitio*.

met zeer grote naerstigheit getracht heeft [n]d' eindelijke oorzaken en 't ooggemerk van alle dingen te verstaan, en hen te verklaren. Maar hoewel zy getracht hebben te tonen dat de natuur niets te vergeefs (dat is 't welk niet tot het gebruik der menschen dient) doet, zo schijnen zy echter niets anders getoont te hebben, dan dat de natuur, en de goden, even gelijk de menschen, [o]hollen, en buiten 't speur lopen. Zie, ik bid u, hoe verre de zaak eindelijk is gekomen. Onder zo veel [p] gemakken der natuur hebben zy ook niet weinig [q]ongemakken moeten beproeven; te weten stormen, aardbeevingen, ziekten enz. En zy hebben gestelt dat deze dingen daarom gebeuren, om dat de goden (die zy van een zelfde aart als de hunne oordeelen) versteurt waren, uit oorzaak van 't ongelijk, door de menschen hen aangedaan, of om de zonden, in hen te dienen bedreven. En hoewel; d' ervarentheit dagelijks hier tegenspreekt, en door onëindige voorbeelden toont dat de gemakken en ongemakken zo wel den vromen, als den onvromen zonder onderscheit overkomen, zo hebben zy echter niet van dit oud en ingewortelt [r] vooröordeel afgelaten: want zy hebben dit lichtelijker onder d' andere onbekende dingen, daar af 't gebruik, en de nuttigheit aan hen onbekent was, konnen stellen, en dus hun tegenwoordige en ingebore stant van onwetenheit behouden, dan dit geheel gebou om verre werpen, en een nieu uitvinden. Zy hebben dieshalven voor vast en zeker gestelt, dat d' oordeelen der goden de menschelijke bevattingen zeer verre overtreffen; 't welk warelijk d' enige oorzaak geweest zou hebben van dat de waarheit in eeuwigheit voor 't menschelijk geslacht verborgen zou zijn, zo de [s] Wiskunde, die niet met [t]d' einden, maar alleenlijk met de [u]wezentheden en [w] eigenschappen der [x]gestalten bezich is, niet een ander [y]regel en richtsnoer van waarheit aan de menschen had getoont. En behalven de [z]Wiskunde kan men noch andere oorzaken, onnodig om hier opgetelt te worden, aanwijzen, door de welken de menschen (doch zeer weinig, ten opzicht van 't geheel menschelijk geslacht) deze gemene vooröordeelen hebben konnen bemerken, en tot de ware kennis der dingen gebracht worden.

[n] *Causae finales*.
[o] *Delirare*.
[p] *Commoda*.
[q] *Incommoda*.
[r] *Praejudicium*.
[s] *Mathesis*.
[t] *Fines*.
[u] *Essentiae*.
[w] *Proprietates*.
[x] *Figurae*.
[y] *Norma*.
[z] *Mathesis*.

Door 't geen, dat tot nu toe gezegt is, heb ik dit, dat ik voor 't eerste belooft heb, genoech verklaart. Maar om nu te tonen dat de natuur geen [a]voorgestelt einde heeft, en dat alle [b]eindelijke oorzaken niets anders zijn, dan menschelijke [c]verdichtselen; hier toe zijn weinig woorden nodig: want ik geloof dat dit klarelijk genoech blijkt, zo uit de [d]grontvesten en [e]oorzaken, daar uit dit

[a] *Finis praefixa*.
[b] *Causae finales*.
[c] *Figmenta*.
[d] *Fundamenta*.
[e] *Causae*.

[f]vooröordeel zijn oorsprong getrokken heeft, gelijk ik getoont heb, *als uit de zestiende* [g]*Voorstelling, en uit de* [h]*Toegift van de tweeëndartigste Voorstelling in dit deel*; en wijders uit alle die dingen, door de welken ik getoont heb dat alles naar zekere eeuwige nootzakelijkheit der natuur, en naar de hoogste volmaaktheit voortgaat. Ik zal 'er echter noch dit by voegen, dat deze [i]leering van 't einde de gehele natuur omwerpt: want zy aanmerkt als een [k]gewrocht het geen, dat warelijk een [l]oorzaak is, en in tegendeel, het geen als een oorzaak, 't welk een gewrocht is. Wijders, zy maakt het geen, dat in de natuur [m]eerder is, [n]later, en eindelijk dat, 't welk het opperste en volmaakste is, 't onvolmaakste: want (ik zal de twee eersten achterlaten, om dat zy door zich bekent zijn) dat [o]gewrocht, 't welk [p]onmiddelijk van God voortgebracht word, is het volmaaktste, gelijk uit *d' een-twee-en drieëntwintigste* [q]*Voorstellingen* blijkt, en hoe iets meer [r]tusschenmiddelige oorzaken behoeft, om voortgebracht te worden, hoe het onvolmaakter is. Maar indien de dingen, die [s]onmiddelijk van God voortgebracht zijn, om die oorzaak waren voortgebracht, dat God zijn [t]einde en ooggemerk zou bereiken, zo zouden nootzakelijk de lesten, om welker oorzaak d' eersten gemaakt zijn, de voortreffelijksten van alle wezen. Wijders, deze [u]lering neemt ook Gods volmaaktheit wech. Want indien God om zeker einde werkt, zo begeert hy nootzakelijk iets, dat aan hem ontbreekt. En hoewel de [w]Godgeleerden, en [x]d' Overnatuurkundigen onderscheit tusschen einde van [y]ontbreeking, en einde van [z]weldadigheit maken, zo belijden zy echter dat God alles om zich, en niet om de dingen, die te scheppen waren, gemaakt heeft: om dat zy voor de [a]schepping niets, behalven God, om 't welk God zou werken, konnen aanwijzen: in voegen dat zy nootzakelijk gedwongen zijn te belijden, dat God die dingen, om de welken hy middelen heeft willen bereiden, gederft, en de zelfden begeert heeft, gelijk klarelijk uit zich blijkt. Wijders staat hier aan te merken dat de [b]navolgers van deze [c]lering, die hun schranderheit hebben willen tonen, in aan yder ding zijn [d]einde en ooggemerk aan te wijzen, een nieuwe wijze van [e]redeneren, om deze hun lering te bewijzen, ingevoert hebben, te weten niet met hun toevlucht tot onmogelijkheit, maar tot onkunde te nemen; 't welk aanwijst dat 'er geen andere middel voor deze lering geweest heeft. Want indien, tot een voorbeelt, een steen van enige hoogte op iemants hooft is gevallen, en hem gedoot heeft, zo zullen zy op deze wijze trachten te betogen dat deze steen gevallen is om de mensch te doden. Want indien hy niet door Gods wil tot dit [f]einde

[f]*Praejudicium*.
[g]*Propositio*.
[h]*Corollarium*.
[i]*Doctrina de fine*.
[k]*Effectus*.
[l]*Causae*.
[m]*Prius*.
[n]*Posterius*.
[o]*Effectus*.
[p]*Immediatè*.
[q]*Propositiones*.
[r]*Causa intermedia*.
[s]*Immediatè*.
[t]*Finis*.
[u]*Doctrina*.
[w]*Theologi*.
[x]*Metaphysici*.
[y]*Indigentiae*.
[z]*Assimilatio*.
[a]*Creatio*.
[b]*Seclatores*.
[c]*Doctream*.
[d]*Finis*.
[e]*Argumentari*.
[f]*Finis*.

en ooggemerk gevallen was, hoe zouden zo veel [g]omstandigheden (dewijl 'er dikwijls veel te zamen komen) by geval konnen voorkomen? Gy zult misschien antwoorden, om dat het hard waaide, en de man langs die weg ging. Maar, zullen zy u tegenvoeren, waaröm waaide 't hard in die tijt? en waaröm ging de man in de zelfde tijt langs die weg? Indien gy weêr aanwoord dat het toen hard waaide, om dat in de voorgaande dag, terwijl het noch stil weêr was, de zee ongestuimig begon te worden, en de man van zijn vrient genodigt was; zo zullen zy (dewijl 'er geen einde aan 't vragen is) weêr hier op aanparssen, waaröm de zee ongestuimig wierd, en waaröm deze man juist in die tijt genodigt was. In dezer voegen zullen zy niet ophouden van naar [h]d' oorzaak der oorzaken te vragen, tot dat gy uw toevlucht tot Gods wil, de schuilplaats der onweetentheit, genomen zult hebben. In dezer voegen zijn zy ook verbaast, als zy 't gebou van 't menschelijk lighaam zien; en om dat zy in d' oorzaken van dit kunstig gebou onkundig zijn, zo besluiten zy daar uit dat het zelfde niet door [i]werkdadige, maar door goddelijke, of [k]bovennaturelijke kunst gemaakt, en op zodanige wijze geschikt is, dat het een deel 't ander niet beschadigt. En hier uit spruit het dat de genen, die de ware oorzaken der [l] wonderdaden navorsschen, en die trachten de naturelijke dingen als wijzen te verstaan, en niet als zotten daar over verwondert te zijn, deurgaans van de genen, die van 't gemeen als tolken en verklaarders van de natuur, en van de goden geächt zijn, voor ketters gehouden, en van hen daar voor uitgekreten worden. Want de zodanigen weten dat, als men d' onwetenheit, of liever botheit wechneemt, dan de [m]verwondering, of verbaastheit, dat is, d' enige middel, die zy hebben, om hun redenering, en hun gezach te verdedigen, wechgenomen word. Doch ik geef aan hen zelven t' oordeelen wat kracht in zodanig [n]redeneren is. Laat ons nu tot het geen voortgaan, 't welk ik ten darden voorgenomen heb te verhandelen.

[g] *Circumstantiae*.
[h] *Causa causarum*.
[i] *Mechanica*.
[k] *Supra naturalis ars*.
[l] *Miracula*.
[m] *Stupor*.
[n] *Argumentari*.

Na dat de menschen aan zich zelven vroed gemaakt hebben dat alles, 't welk geschied, om hen geschied, zo hebben zy in yder ding dit, 't welk nutste aan hen was, het voornaamste moeten oordeelen, en al 't geen, van 't welk zy op 't aangenaamste [o]aangedaan wierden, voor het voortreffelijkste achten. Zy hebben dan hier uit deze [p]kundigheden moeten maken, door de welken zy de naturen der dingen verklaren: te weten, goet, quaat; ordening, verwarring; kout, warm; schoonheit en lelijkheit. En dewijl zy zich vry hielden, zo zijn daar uit meer kundigheden gesproten, namelijk lof en laster, zonde

[o] *Affici*.
[p] *Notiones*.

en verdienste. Doch wy zullen deze lesten hier na, als wy van de menschelijke ziel zullen handelen, maar d' eersten hier kortelijk verklaren. Zy noemen al 't geen, dat tot de gezontheit, en tot Gods dienst dienstig is, goet, en 't geen, dat daar tegen is, quaat. En dewijl de genen, die de natuur der dingen niet verstaan, maar de dingen alleenlijk [q]inbeelden, en in deze [r]inbeelding rusten, en haar voor, [s]verstant nemen, zo geloven zy, onkundig in de dingen, en in hun natuur zijnde, vastelijk dat 'er ordening in de dingen is.[t] Want als zy in dier voegen zijn gestelt, dat wy, als zy door de [x]zinnen aan ons vertoont worden, hen lichtelijk konnen [y]inbeelden, en by gevolg lichtelijk onthouden, en daar aan gedenken, zo zeggen wy van hen dat zy in goede [z]ordening, of in ordening zijn; maar indien het tegendeel, dat zy in quade ordening, of verwart zijn. En dewijl die dingen, de welken wy lichtelijk konnen [a]inbeelden, boven d' anderen aangenaam aan ons zijn, zo hebben de menschen d' ordening boven de verwarring gestelt, als of d' ordening iets in de dingen was, buiten d' opzicht van onze inbeelding. Zy zeggen ook dat God alle dingen in ordening geschapen heeft; en in dezer voegen eigenen zy, zonder dat zy 't weten, aan God [b]inbeelding toe, 't en zy dat zy mistchien willen zeggen, dat God, in de menschelijke inbeelding verzorgende, alle dingen op zodanige wijze heeft geschikt, dat zy de zelfden zeer lichtelijk zouden inbeelden, en dat dit aan hen niet zou hinderen dat 'er veel dingen gevonden worden, die onze inbeelding verre overtreffen, en ontellijken, die de zelfde, uit oorzaak van haar zwakheit, verwarren. Maar al genoech hier af. Wijders d' andere [c]Kundigheden, zijn ook niets, dan [d]wijzen van inbeelden, door de welken [e]d' inbeelding verscheidelijk [f]aangedaan word. En echter worden zy van d' onkundigen als de voornaamste [g]toevoegingen der dingen aangemerkt; om dat zy, gelijk wy alreê gezegt hebben, geloven dat alle dingen om hen gemaakt zijn, en zeggen dat de natuur van yder ding goet of quaat, gezont, of verrot en bedorven is, naar dat zy van de zelfden [h]aangedaan worden. Tot een voorbeelt, indien de [i]beweging, die de [k]zenuwen van de [l] voorwerpen, door d' ogen vertoont, ontfangen, tot de gezontheit dienstig is, zo zullen zy, de voorwerpen, van de welken zy veröorzaakt word, schoon, en de genen, die een strijdige beweging voortbrengen, lelijk noemen. Wijders, de voorwerpen, die door middel van de neusgaten het [m]gevoel bewegen, worden van hen welriekend, of stinkend genoemt: de genen, die door de tong bewegen,

[q] *Imaginari.*
[r] *Imaginatio.*
[s] *Intellectus.*
[t] *Ordo.*
[x] *Sensus.*
[y] *Imaginari.*
[z] *Ordo.*
[a] *Imaginari.*
[b] *Imaginatio.*
[c] *Notiones.*
[d] *Modi imaginandi.*
[e] *Imaginatio.*
[f] *Affici.*
[g] *Attributa.*
[h] *Affici.*
[i] *Motus.*
[k] *Nervi.*
[l] *Objecta.*
[m] *Sensus.*

hebben de naam van zoet of bitter, smakelijk of onsmakelijk, enz. Eindelijk, de [n] voorwerpen, die door d' oren de zenuwen raken, worden gezegt geluit, gedruis, of [o]aangename klank te geven, door de welke de menschen zo verre van 't speur zijn afgeweken, dat zy geloven dat God ook vermaak in [p]aangename klank heeft: ja men vind [q]Wijsbegerigen zelven, die zich [r]vroedgemaakt hebben dat de [s] hemelsche bewegingen een zoete overëenstemming maken: alle welke dingen klarelijk genoech tonen dat yder mensch van de dingen, naar de [t]gesteltheit van zijn brein, geöordeelt, of liever dat hy [u]daandoeningen van [w]d'inbeelding voor de dingen zelven aangezien heeft. 't Is dieshalven geen wonder, (om dit ook in 't voorbygaan t'aanmerken) dat onder de menschen zo veel [x]verschillen, als wy bevinden, ontstaan zijn, daar uit ook eindelijk het [y]twijffeldom is gesproten. Want hoewel de menschelijke lighamen in veel dingen overëenkomen, zo verschillen zy echter in zeer veel anderen. En dieshalven, 't geen, dat aan d' een goet schijnt, word van d'ander quaat geächt, dat by d'een wel in ordening is, word vah d'ander verwart gehouden, en 't geen, dat by d' een aangenaam schijnt, is by d' ander onäangenaam: en dus met veel andere dingen, van de welken ik hier niet zal spreken, zo om dat dit de plaats niet is, om daar af voordachtelijk te handelen, als om dat alle menschen dit genoech ondervonden hebben. Hier uit spruiten ook deze spreekwoorden, zo veel hoofden, zo veel zinnen; dat yder meent dat zijn uil een valk is, en dat 'er niet minder verschil in de verstanden, dan in de smaken is. Deze spreuken tonen genoech dat de menschen naar de gesteltheit van hun harssenen van de dingen oordeelen, en dat zy de dingen eerder [z]inbeelden, dan [a]verstaan. Want indien zy de dingen hadden verstaan, zo zouden zy alle (ik neem de [b] Wiskunde tot getuige) daar af, indien niet aangelokt, ten minsten overtuigt zijn.

Wy zien dan dat alle de [c]kundigheden, door de welken het gemeen gewent is de natuur te verklaren, alleenlijk [d]wijzen van inbeelden zijn, en niet de natuur van enig ding, maar alleenlijk de [e]gesteltenis van [f]d' inbeelding verklaren. En dewijl zy namen hebben, als van [g]wezenden, die buiten d' inbeelding [h]wezentlijk zijn, zo noem ik hen [i]wezenden, niet van [k]reden, maar van [l]inbeelding: en dieshalven konnen de bewijzen, die men door diergelijke [m]kundigheden tegen ons bybrengt, lichtelijk afgedreven worden. Want veel zijn gewent hun [n]bewijzen dus te stellen: Indien alle dingen volgens de nootzakelijkheit van Gods volmaaktste

[n] *Objecta*.
[o] *Harmonia*.
[p] *Harmonia*.
[q] *Philosophi*.
[r] *Persuadere*.
[s] *Motus caelestis*.
[t] *Dispositio*.
[u] *Affectiones*.
[w] *Imaginatio*.
[x] *Controversiae*.
[y] *Scepticismus*.
[z] *Imaginari*.
[a] *Intelligere*.
[b] *Mathesis*.
[c] *Notiones*.
[d] *Modi imaginandi*.
[e] *Constitutio*.
[f] *Imaginatio*.
[g] *Entia*.
[h] *Existere*.
[i] *Entia*.
[k] *Ratio*.
[l] *Imaginatio*.
[m] *Notiones*.
[n] *Argumenta*.

natuur zijn gevolgt en voortgebracht; waar uit zijn dan zo veel onvolmaaktheden in de natuur gesproten? te weten het bederf der dingen, zelfs tot stinkens toe, de lelijkheit, die ons doet walgen, de verwarring, het quaat, de zonde, enz. Maar men kan hen, gelijk ik gezegt heb, lichtelijk wederleggen. Want de volmaaktheit der dingen, moet naar hun natuur en vermogen alleen geächt worden; en de dingen zijn daaröm niet meer, of min volmaakt, om dat zy aan de. [o]menschelijke zinnen aangenaam zijn, of de zelfden quetsen, noch ook daaröm, dat zy voor de menschelijke natuur dienstig zijn, of de zelfde tegenstreven. Maar aan de genen, die vragen waaröm God alle menschen niet zodanig heeft geschapen, dat zy door 't beleit van de reden alleen bestiert worden? zal ik niet anders antwoorden, dan om dat aan hem geen [p]stoffe heeft ontbroken om alles van de hoogste tot de laegste trap van volmaaktheit te scheppen, of, om eigentlijker te spreken, om dat de wetten van zijn natuur zich zo wijt uitgestrekt hebben, dat zy genoegsaam waren om alles voort te brengen, dat van enig [q]onëindig verstant bevat kan worden; gelijk ik in *de zestiende* [r]*Voorstelling van dit deel* betoogt heb.

Dit zijn de [s]vooröordeelen, die ik ondernomen heb hier aan te tekenen. Indien' er noch enige diergelijken overig zijn, zy zullen van yder met kleine moeite, en matige overdenking verbetert worden: en dieshalven vind ik geen reden om op deze dingen langer te blijven, enz.

[o] *Sensus humani*.

[p] *Materia*.

[q] *Intellectus infinitus*.

[r] *Propositio*.

[s] *Praejudicia*.

Einde van 't eerste Deel.

Tweede Deel Der zedekunst. *Van de natuur en oorsprong* der [a]ziel.

[a] *Mens.*

I*K ga nu voort tot die dingen te Verklaren, de welken nootzakelijk uit de* [b] *wezentheit van God, of van* [c] *'t eeuwig en onëindig wezend hebben moeten volgen. Doch niet tot alle de dingen; want wy hebben* (in de zestiende Voorstelling van 't eerste deel) [d] *betoogt, dat daar uit onëindige dingen op* [e] *onëindige wijzen en moeten volgen: maar alleenlijk de genen, die ons, als met de hant, tot de kennis van de* [f] *menschelijke ziel, en van der zelfder* [g] *operste zaligheit konnen leiden.*

[b] *Essentia.*
[c] *Ens aeternum & infinitum.*
[d] *Demonstrare.*
[e] *Modi infiniti.*
[f] *Mens humana.*
[g] *Summa beatitudo.*

[h] Bepalingen.

[h] *Definitiones.*

I. By [i] lighaam versta ik de [k] wijze, die Gods [l] wezentheit, voor zo veel zy als een [m] uitgestrekte zaak bevat word, op een zekere en bepaalde wijze uitdrukt. (*Bezie de* [n] *Toegift van de vijfëntwintigste* [o] *Voorstelling in 't eerste deel.*

II. Ik zeg dat tot de wezentheit van enig ding dit behoort, 't welk, gestelt zijnde, ook de zaak nootzakelijk stelt, en wech genomen zijnde, nootzakelijk ook de zaak wechneemt; of dit, zonder 't welk, of, als men 't omkeert, 't welk zonder de zaak, niet kan zijn, noch bevat worden.

III. By [p] denkbeelt versta ik de [q] bevatting van de [r] ziel,

[i] *Corpus.*
[k] *Modus.*
[l] *Essentia.*
[m] *Res extensa.*
[n] *Corollarium.*
[o] *Propositio.*

[p] *Idea.*
[q] *Conceptus.*
[r] MENS.

die van de ziel, om dat zy een [s]denkende zaak is, [t]gevormt word.

[s]*Res cogitans*.
[t]*Formari*.

Verklaring.

Ik zeg liever [u]bevatting, dan [w]gewaarwording, om dat de naam van gewaarwording schijnt aan te wijzen dat de [x]ziel van enig [y]voorwerp lijd. Maar [z]bevatting schijnt een [a]werking van de ziel uit te drukken.

IV. By [b]evenmatig denkbeelt versta ik dat denkbeelt, 't welk, voor zo veel het in zich, zonder [c]betrekking tot het [d]voorwerp, aangemerkt word, alle [e]d' eigenschappen van een [f]waar denkbeelt, of [g]d' innerlijke benamingen heeft.

[u]*Conceptus*.
[w]*Perceptio*.
[x]*Mens*.
[y]*Objectum*.
[z]*Conceptus*.
[a]*Actio*.
[b]*Idea adaequata*.
[c]*Relatio*.
[d]*Objectum*.
[e]*Proprietates*.
[f]*Idea vera*.
[g]*Denominationes intrinseca*.

Verklaring.

Ik zeg innerlijke Benamingen, om de genen, die uitterlijk zijn, uit te sluiten; te weten [h]d' overëenkoming van het [i]denkbeelt met zijn [k]gedenkbeelde.

V. De [l]during is een [m]onbepaalde volharding van wezentlijk te zijn.

[h]*Convenientia*.
[i]*Idea*.
[k]*Ideatum*.
[l]*Duratio*.
[m]*Continuatio indefinita existendi*.

Verklaring.

Ik zeg [n]onbepaalt, om dat zy geensins door de natuur van de [o]wezentlijke zaak zelve bepaalt kan worden, noch ook door de [p]werkende oorzaak, die nootzakelijk de [q]wezentlijkheit van de zaak stelt, en niet wechneemt.

VI. By [r]zakelijkheit en [s]volmaaktheit versta ik het zelfde.

VII. By [t]bezondere dingen versta ik dingen, die [u]eindig zijn, en een [w]bepaalde wezentlijkheit hebben. En indien veel [x]ondeeligen, of [y]bezonderen in een [z]werking in dier voegen te zamen komen, dat zy alle te gelijk [a]oorzaak van een eenich [b] gewrocht zijn, zo aanmerk ik alle de zelfden voor zo verre, als een enige bezondere zaak.

[n]*Indefinita*.
[o]*Res existens*.
[p]*Causa efficiens*.
[q]*Existentia*.
[r]*Realitas*.
[s]*Perfectio*.
[t]*Res singulares*.
[u]*Finita*.
[w]*Existentia definita*.
[x]*Individua*.
[y]*Singularia*.
[z]*Actio*.
[a]*Causa*.
[b]*Effectus*.

[c]Kundigheden.

[c]*Axiomata*.

I. De [d]wezentheit van de mensch sluit geen nootzakelijke [e]wezentlijkheit in; dat is, uit [f]d' ordening der natuur

[d]*Essentia*.
[e]*Existentia*.
[f]*Ordo*.

kan zo wel wezen dat deze en die mensch [g]wezentlijk, al dat hy niet wezentlijk is.

II. De mensch [h]denkt; of anders, wy [l]weten dat wy denken.

III. Daar zijn geen wijzen van te denken, gelijk liefde. begeerte, en alle de genen, die met de naam van [m]lijdinger aangewezen worden, 't en zy in het zelfde [n]ondeelige, of in de zelfde mensch het [o]denkbeelt van de beminde, en begeerde zaak is, enz. Maar het denkbeelt kan 'er zijn, hoewel 'er geen andere wijze van denken was.

IV. Wy [p]gevoelen dat onz lighaam op veelderhande [q]wijzen [r]aangedaan word.

V. Wy gevoelen en bemerken geen [s]bezondere dingen, of niets van de [t] genatuurde natuur, dan [u]lighamen, en [w]wijzen van denken.

De [x]Verëisschingen staan even voor de veertiende Voorstelling van dit deel.

[g]*Existere.*
[h]*Cogitare.*
[l]*Modi cogitandi..*
[m]*Affectus.*
[n]*Individuum.*
[o]*Idea rei amatae.*

[p]*Sentire.*
[q]*Modi.*
[r]*Affici.*
[s]*Res singulares.*
[t]*Natura naturata.*
[u]*Corpora.*
[w]*Modi cogitandi.*
[x]*Postulata.*

Eerste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio.*

De [z]denking is een [a]toeëigening van God, of God is een [b]denkende zaak.

[z]*Cogitatio.*
[a]*Attributum.*
[b]*Res Cogitans.*

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio.*

De [d]bezondere denkingen, of deze en die denking zijn [e]wijzen, die Gods natuur op een zekere en bepaalde wijze uitdrukken; (*volgens de [f]Toegift van de vijfentwintigste Voorstelling in 't eerste deel.*) Aan God dan (*volgens de vijfde [g] Bepaling van 't eerste deel*) past een [h]toeëigening, welker [i]bevatting van alle de [k]bezondere denkingen ingesloten word, en door de welke zy ook bevat en verstaan worden. Dieshalven, de denking is een van Gods onëindige toeëigeningen, die Gods eeuwige en onëindige [l]wezentheit uitdrukt; (*bezie de zeste Bepaling van 't eerste deel*) of God is een [m]denkende zaak; *gelijk te betogen stond.*

[d]*Cogitationes singulares.*
[e]*Modi.*
[f]*Corollarium.*
[g]*Definitio.*
[h]*Attributum.*
[i]*Conceptus.*
[k]*Cogitationes singulares.*
[l]*Essentia.*
[m]*Res cogitans.*

[n]Byvoegsel.

[n]*Scholium.*

Deze [o]Voorstelling blijkt ook hier uit zeer klarelijk, dat wy een [p]onëindig denkend wezend konnen bevatten. Want hoe een [q]den-

[o]*Propositio.*
[p]*Ens cogitans infinitum.*
[q]*Ens cogitans.*

kend wezend meer dingen kan denken, hoe wy bevatten dat het zelfde meer [r] zakelijkheid, of [s]volmaaktheit begrijpt. Dieshalven, het [t]wezend, dat op [u]onëindige wijzen onëindige dingen kan [w]bedenken en uitvinden, is nootzakelijk [x]onëindig in de kracht van te denken. Dewijl wy dan, met op de [y]denking alleen te merken, een [z]oneindig wezend bevatten, zo is nootzakelijk (*volgens de vierde* [a]*Bepaling, en de zeste Voorstelling van 't eerste deel*) de denking een van Gods onëindige [b]toeëigeningen; *gelijk wy hadden te betogen*.

[r]*Realitas*.
[s]*Perfectio*.
[t]*Ens*.
[u]*Modi infiniti*.
[w]*Excogitare*.
[x]*Infinitum*.
[y]*Cogitatio*.
[z]*Ens infiniti*.
[a]*Definitio*.
[b]*Attributa*.

Tweede [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

[d]*D' uitstrekking is een* [e]*toeëigening van God, of God is een* [f]*uitgestrekte zaak*.

[d]*Extensio*.
[e]*Attributum*.
[f]*Res extensa*.

[g]Betoging.

[g]*Demonstratio*.

De betoging van dit gaat op een zelfde wijze voort, als de betoging van de voorgaande Voorstelling.

Darde [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

In God is nootzakelijk een [i]*denkbeelt, zo van zijn* [k]*wezentheit, als van alles, dat uit zijn wezentheit nootzakelijk volgt*.

[i]*Idea*.
[k]*Essentia*.

[l]Betoging.

[l]*Demonstratio*.

Want God kan (*volgens d' eerste Voorstelling van dit deel*) [m]oneindige dingen op [n]onëindige wijzen [o]bedenken, of, 't welk het zelfde is, (*volgens de zestiende Voorstelling van 't eerste deel*) het [p]denkbeelt van zijn [q]wezentheit, en van alle de dingen, die nootzakelijk uit zijn wezentheit volgen, [r]vormen. Maar alles, dat in Gods [s]macht is, is nootzakelijk: (*volgens de vijfendartigste Voorstelling van 't eerste deel*) zo moet dan nootzakelijk zodanig een denkbeelt zijn, eu (*volgens de vijftiende Voorstelling*) niet dan in God; *gelijk voorgestelt wierd*.

[m]*Infinita*.
[n]*Modi infiniti*.
[o]*Excogitare*.
[p]*Idea*.
[q]*Essentia*.
[r]*Formare*.
[s]*Potestas*.

[t]Byvoegsel.

[t]*Scholium*.

Het [u]gemeen volk verstaat by Gods [w]vermogen Gods [x]vrije wil, en zijn recht, dat hy over alle dingen heeft, de welken zijn, en die daarom gemenelijk als [y]gebeurelijk aangemerkt worden. Want zy zeggen dat God macht heeft om alles te verwoesten, en te vernietigen. Wijders, zy vergelijken zeer dikwijls Gods vermogen met het vermogen der koningen. Maar wy hebben dit (*in d' eerste en tweede* [z]*Toegift van de tweeëndartigste* [a]*Voorstelling in 't eerste deel*) wederlegt, en (*in de zestiende Voorstelling*) getoont dat God op een zelfde wijze nootzakelijk [b]werkt, als hy zich zelf [c]verstaat: dat is, gelijk

[u] *Vulgus*.
[w] *Potentia*.
[x] *Voluntas libera*.
[y] *Contingentia*.
[z] *Corollarium*.
[a] *Propositio*.
[b] *Agere*.
[c] *Intelligere*.

uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur volgt, ('t welk alle menschen eenpariglijk stellen) dat God zich zelf verstaat: zo volgt [d]ook uit de zelfde nootzakelijkheit dat God op onëindige wijzen [e]oneindige dingen werkt. Wijders, wy hebben (*in de vierëndartigste voorstelling van 't eerste deel*) getoont dat Gods [f]vermogen niets anders is, dan Gods [g]werkige wezentheit. En dieshalven is 't aan ons zo onmogelijk te bevatten dat God niet [h]werkt, als dat hy niet is. Voorts, indien 't my lustte deze zaak wijder te vervolgen, ik zou hier ook konnen tonen dat dit vermogen, 't welk het gemeen volk aan God toeschrijft, niet alleenlijk menschelijk is; 't welk aanwijst dat het gemeen volk een god, die een mensch, of als een mensch is, bevat) maar ook dat de zelfde enig [i]onvermogen insluit. Doch ik wil van een en de zelfde zaak niet zo dikwijls spreken, maar u alleenlijk t' elkens weêr bidden dat gy de dingen, die van deze zaak *in 't eerste deel, van de zestiende Voorstelling tot aan 't einde*, gezegt zijn, meermalen overweegt: want niemant zal het geen, dat ik zeggen wil, recht konnen bevatten, zo hy niet wel toeziet dat hy Gods vermogen niet met het menschelijk vermogen, of met het recht der koningen vermengt.

[d] *Modi infiniti.*
[e] *Infinita.*
[f] *Potentia.*
[g] *Essentia acluosa.*
[h] *Agere.*
[i] *Impotentia.*

Vierde [k]Voorstelling.

[k] *Propositio.*

Gods [l]denkbeelt, uit het welk [m]onëindige dingen op [n]oneindige wijzen volgen, kan alleenlijk een en enig wezen.

[l] *Idea.*
[m] *Infinita.*
[n] *Modi infiniti.*

[o]Betoging.

[o] *Demonstratio.*

Een [p]onëindig verstant kan niets, dan Gods [q]toeëigeningen, en des zelfs [r] aandoeningen begrijpen: (*volgens de dartigste [s]Voorstelling van 't eerste deel*) Maar God is een en enig (*volgens d' eerste [t]Toegift van de veertiende Voorstelling in 't eerste deel*) Dieshalven, Gods denkbeelt, uit het welk [u]onëindige dingen op [w]onëindige wijzen volgen, kan alleenlijk een en enig wezen; *gelijk te betogen stond.*

[p] *Intellectus infinitus.*
[q] *Attributa.*
[r] *Affectiones.*
[s] *Propositio.*
[t] *Corollarium.*
[u] *Infinita.*
[w] *Modi infiniti.*

Vyfde [x]Voorstelling.

[x] *Propositio.*

God, voor zo veel hy alleenlijk als een [y]denkende zaak aangemerkt word, is [z]oorzaak van [a]'t vormelijk wezen der [b]denkbeelden; maar niet voor zo veel hy door een andere [c]toeeigening uitgedrukt en verklaart word: dat is, God alleen voor zo veel hy een [d]denkende zaak is, en niet de [e]voorwerpen der denkbeelden, zijn de [f] werkende oorzaak van alle

[y] *Res cogitans.*
[z] *Causa.*
[a] *Esse sormale.*
[b] *Ideae.*
[c] *Attributum.*
[d] *Res cogitans.*
[e] *Objecta.*
[f] *Causa effitiens.*

denkbeelden, zo wel die Gods toeëigeningen, als die de [g]bezondere dingen uitdrukken.

[g]*Res singulares.*

[h]Betoging.

[h]*Demonstratio.*

Dit blijkt klarelijk uit *de darde [i]Voorstelling van dit deel*. Want daar hebben wy besloten, dat God het [k]denkbeelt van zijn [l]wezentheit, en van alle de dingen, die daar uit nootzakelijk volgen, kan [m]vormen, te weten hier uit alleen, dat God een [n]denkende zaak is, en niet hier uit, dat hy [o]'t voorwerp van zijn denkbeelt is. God dan, voor zo veel hy een denkende zaak is, is oorzaak van 't [p]vormelijk wezen der denkbeelden. Doch dit kan ook anders, en op deze volgende wijze [q]betoogt worden.

Het vormelijk wezen der denkbeelden is een [r]wijze van denken, gelijk door zich bekent is: dat is (*volgens de [s]Toegift van de vijfëntwintigste [t]Voorstelling in 't eerste deel*) een [u]wijze, die Gods natuur, voor zo veel hy een [w]denkende zaak is, op zekere wijze uitdrukt, en sluit dieshalven (*volgens de tiende Voorstelling van 't eerste deel*) niet de [x]bevatting van enige andere van Gods [y]toeëigeningen in, en is by gevolg (*volgens de vierde [z]Kundigheit in 't eerste deel*) geen [a]gewrocht van enige andere toeëigening, dan van de [b]denking: in voegen dat God, voor zo veel hy alleenlijk als een denkende zaak aangemerkt word, d'oorzaak van [c]'t vormelijk wezen der [d]denkbeelden is, enz. *gelijk te betogen stond*.

[i]*Propositio.*
[k]*Idea.*
[l]*Essentia.*
[m]*Formare.*
[n]*Res cogitans.*
[o]*Objectum.*
[p]*Esse formale.*
[q]*Demonstrare.*
[r]*Modus cogitans.*
[s]*Corollarium.*
[t]*Propositio.*
[u]*Modus.*
[w]*Res cogitans.*
[x]*Conceptus.*
[y]*Attributa.*
[z]*Axioma.*
[a]*Effectus.*
[b]*Cogitatio.*
[c]*Esse formale.*
[d]*Ideae.*

Zeste [e]Voorstelling.

[e]*Propositio.*

God is [f]oorzaak van de [g]wijzen van yder [h]toeëigening, voor zo veel hy alleenlijk onder die toeëigening, daar af zy wijzen zijn, en niet voor zo veel hy onder enige andere aangemerkt word.

[f]*Causa.*
[g]*Modi.*
[h]*Attributum.*

[i]Betoging.

[i]*Demonstratio.*

Want yder [k]toeëigening word door zich, en niet door een andere, [l]bevat. (*volgens de tiende Voorstelling van 't eerste deel*) Dieshalven, de [m]wijzen van yder toeëigening sluiten de [n]bevatting van hun toeëigening in, en niet die van een andere, en hebben gevolgelijk (*volgens de vierde [o]Kundigheit van 't eerste deel*) God tot [p]oorzaak, voor zo veel hy alleenlijk onder die toeëigening, van de welke zy wijzen zijn, en niet voor zo veel hy onder enige andere toeëigening, aangemerkt word; *gelijk te [q]betogen stond*.

[k]*Attributum.*
[l]*Concipi.*
[m]*Modi.*
[n]*Conceptus.*
[o]*Axioma.*
[p]*Causa.*
[q]*Demonstrandum.*

[r]Toegift.

Hier uit volgt dat het [s]vormelijk wezen der dingen, die geen [t]wijzen van denken zijn, niet daaröm uit de goddelijke natuur volgt, dat God de dingen eerst heeft gekent: Maar dat de [u]voorwerpen op de zelfde wijze, en door de zelfde nootzakelijkheit uit hun [w]toeeigeningen volgen en besloten worden, als wy getoont hebben dat de [x]denkbeelden uit de toeëigening van de [y]denking volgen.

[r]*Corollarium*.

[s]*Esse formale*.
[t]*Modus cogitandi*.
[u]*Objecta*.
[w]*Attributa*.
[x]*Ideae*.
[y]*Cogitatio*.

Zevende [z]Voorstelling.

[z]*Propositio*.

[a]*D' ordening en* [b]*samenknoping der* [c]*denkbeelden is de zelfden als d' ordening en samenknoping der dingen*.

[a]*Ordo*.
[b]*Connexio*.
[c]*Ideae*.

[d]Betoging.

De betoging blijkt *de vierde* [e]*Kundigheit van 't eerste deel*. Want het denkbeelt van yder [f]gewrocht hangt af van [g]d'oorzaak, van de welke het een gewrocht is.

[d]*Demonstratio*.

[e]*Axioma*.
[f]*Effectus*.
[g]*Cansa*.

[h]Toegift.

Hier uit volgt dat Gods [i]dadelijk vermogen van te denken gelijk is met zijn dadelijk vermogen [k]van te werken: dat is, al 't geen, 't welk uit Gods [l]onëindige natuur [m] vormelijk volgt, ook [n]voorwerpelijk in God volgt uit zijn [o]denkbeelt, in de zelfde [p] ordening, en met de zelfde [q]samenknoping.

[h]*Corollarium*.

[i]*Potentia actualis cogitandi*.
[k]*Agendi*.
[l]*Natura infinita*.
[m]*Formaliter*.
[n]*Objective*.
[o]*Idea*.
[p]*Ordo*.
[q]*Connexio*.

[r]Byvoegsel.

Wy moeten, eer wy hier wijder voortgaan, aan 't gene, dat wy *in 't eerste deel* getoont hebben, gedenken; te weten dat al 't geen, 't welk, als [s]wezentheit van [t] zelfstandigheit stellende, van een [u]onëindig verstant [w]bevat kan worden, alleenlijk tot een enige zelfstandigheit behoort, en by gevolg, dat [x]d' uitgestrekte, en de denkende zelfstandigheit een en de zelfde zelfstandigheit is, die nu onder deze, en dan onder die [y]toeëigening [z]begrepen word. In dezer voegen is ook [a]de wijze van d' uitstrekking, en het [b]denkbeelt van die [c]wijze een en de zelfde zaak, doch op twee wijzen uitgedrukt: 't welke enigen der Hebreen als deur een nevel schijnen

[r]*Scholium*.
[s]*Essentia*.
[t]*Substantia*.
[u]*Intellectus infinitus*.
[w]*Concipi*.
[x]*Extensa & cogitans substantia*.
[y]*Attributum*.
[z]*Comprehendi*.
[a]*Modus extensionis*.
[b]*Idea*.
[c]*Modus*.

gezien te hebben; namelijk om dat de zelfden stellen dat God, Gods [d]verstant, en de dingen, die van hem verstaan worden, een en 't zelfde is. Tot een voorbeelt, de [e]kring, die in de natuur [f]wezentlijk is, en het denkbeelt van de [g]wezentlijke kring, dat ook in God is, is een en de zelfde zaak, die door verscheide [h] toeeigeningen verklaart word. Dieshalven, 't zy wy de natuur of on-

[d] *Intellectus*.

[e] *Circulus*.
[f] *Existere*.
[g] *Circulus existens*.
[h] *Attributa*.

der de toeëigening van [i]uitstrekking, of onder die van [k]denking, of onder enige andere [l]bevatten; wy zullen een en de zelfde [m]ordening, of een en de zelfde [n] samenknoping der oorzaken, dat is, dat de zelfde dingen op een zelfde wijze malkander volgen, vinden. Ik heb ook om geen andere oorzaak te voren gezegt, dat God [o]d' oorzaak van 't denkbeelt (tot een voorbeelt des [p]krings) is, voor zo veel hy alleenlijk een [q]denkende zaak, en ook van de kring, voor zo veel hy alleenlijk een [r]uitgestrekt ding is, als om dat het [s]vormelijk wezen van het denkbeelt des krings niet, dan door een andere [t]wijze van denken, als de [u]naaste oorzaak van dat [w]denkbeelt, en deze wijze van denken weêr door een andere, en dus tot aan 't onëindig, [x]begrepen kan worden: invoegen dat, zo lang de dingen als wijzen van denken aangemerkt worden, wy [y]d' ordening van de gehele natuur, of de [z] samenknoping der oorzaken door de [a]toeëigening van denking alleen moeten verklaren: en voor zo veel zy als [b]wijzen van uitgestrektheit aangemerkt worden, moet ook d' ordening van de gehele natuur door de toeëigening van d'uitgestrektheit alleen verklaart worden; en dus met alle d'andere [c]toeëigeningen. Dieshalven, God, voor zo veel hy uit onëindige toeëigeningen bestaat, is warelijk d'oorzaak der dingen, gelijk zy in zich zijn: en ik kan voor tegen woordig dit niet duidelijker verklaren.

[i] *Estensio*.
[k] *Cogitatio*.
[l] *Concipere*.
[m] *Ordo*.
[n] *Connexio*.
[o] *Causa idea*.
[p] *Circulus*.
[q] *Res cogitans*.
[r] *Res extensa*.
[s] *Esse formale*.
[t] *Modus cogitandi*.
[u] *Causa proxima*.
[w] *Idea*.
[x] *Percipi*.
[y] *Ordo*.
[z] *Connexio*.
[a] *Attributum cogitationis*.
[b] *Modi extensionis*.
[c] *Attributa*.

Achtste [d]Voorstelling.

[d] *Propositio*.

De [e]denkbeelden der [f]bezondere dingen, of der [g]wijzen, die niet wezentlijk zijn, moeten in Gods onëindig denkbeelt in dier voegen zijn [h]begrepen, als de [i] vormelijke wezentheden der bezondere dingen, of der [k]wijzen in Gods [l] toeëigeningen zijn [m]begrepen.

[e] *Ideae*.
[f] *Res singulares*.
[g] *Modi non existentes*.
[h] *Comprehendi*.
[i] *Essentiae formales*.
[k] *Modi*.
[l] *Attributa*.
[m] *Contineri*.

[n]Betoging.

Deze Betoging blijkt uit de voorgaande *Voorstelling*, maar kan echter klarelijker uit het voorgaande [o]*Byvoegsel* verstaan worden.

[n] *Demonstratio*.

[o] *Scholium*.

[p]Toegift.

[p] *Corollarium*.

Hier uit volgt dat, zo lang de [q]bezondere dingen niet [r]wezentlijlk zijn, dan voor zo veel zy in Gods [s]toeëigeningen begrepen worden, hun [t]voorwerpig wezen, of [u] denkbeelt ook niet wezentlijk is, dan voor zo veel Gods onëindig denkbeelt wezentlijk is; en als de bezondere dingen gezegt worden wezentlijk te zijn, niet alleenlijk voor zo veel zy in Gods toeëigeningen zijn begrepen,

[q] *Res singulares*.
[r] *Existere*.
[s] *Attributa*.
[t] *Esse objectivum*.
[u] *Idea*.

maar ook voor zo veel als men zegt dat zy [w]duren, zo zullen ook hun denkbeelden [x]wezentlijkheit, door de welke de dingen gezegt worden te duren, [y]insluiten.

[w]*Durare*.
[x]*Existentia*.
[y]*Involvere*.

[z]Byvoegsel.

[z]*Scholium*.

Indien iemant, tot overvloediger verklaring van deze zaak, een voorbeelt hier af begeert, ik zal warelijk geen konnen geven, dat de zaak, van de welke ik hier spreek, als een en enig zijnde, [a]evenmatiglijk verklaart. Ik zal echter, zo veel, als 't mogelijk is, trachten de zaak met een voorbeelt te verklaren. De [b]kring is van zodanige natuur, dat de [c]rechthoeken, van de twee delen van alle de [d]rechte lijnen begrepen, die malkander in de zelfde [e]snijden, [g]gelijk [f]zijn. Dieshalven worden in de kring [h] onëindige rechthoeken, die met malkander gelijk, en even groot zijn, begrepen. En echter kan men van geen van hen zeggen, dat hy [i]wezentlijk is, dan voor zo veel de kring wezentlijk is. Men kan ook niet zeggen dat het [k]denkbeelt van een dezer rechthoeken wezentlijk is, dan voor zo veel het in het denkbeelt van de kring is begrepen. Dat men nu uit deze onëindige rechthoeken bevat, dat alleenlijk twee, namelijk D en E, wezentlijk zijn. Zeker, hun denkbeelt zal ook niet alleenlijk nu wezentlijk wezen, voor zo veel het zelfde alleenlijk in het denkbeelt van de kring is begrepen; maar ook voor zo veel het de [l]wezentlijkheit van die rechthoek [m] insluit: want hier door word het van d'andere [n]denkbeelden der andere [o] rechthoeken onderscheiden.

[a]*Adaequate*.
[b]*Circulus*.
[c]*Rectanguli*.
[d]*Lineae rectae*.
[e]*Segmentum*.
[g]*AEquales*.
[f]*Secare*.
[h]*Rectanguli infiniti*.
[i]*Existere*.
[k]*Idea*.
[l]*Existentia*.
[m]*Involvere*.
[n]*Ideae*.
[o]*Rectanguli*.

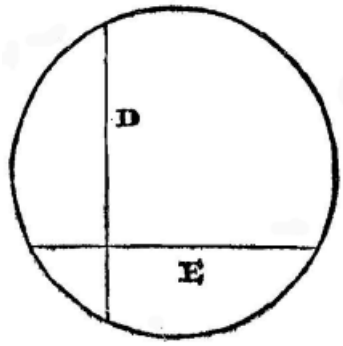

Negende [p]Voorstelling.

[p]*Propositio*.

Het [q]denkbeelt van een [r]bezonder ding, dat [s]dadelijk [t]wezentlijk is, heeft God tot [u] oorzaak, niet voor zo veel hy [w]onëindig is, maar voor zo veel hy aangemerkt word met een ander denkbeelt van een bezonder ding, dat [x]dadelijk wezentlijk is, [y] aangedaan, van 't welk God ook oorzaak is, voor zo veel hy met een ander darde denkbeelt aangedaan is; en dus tot aan 't onëindig.

[q]*Ideae*.
[r]*Res singularis*.
[s]*Actu*.
[t]*Existens*.
[u]*Causa*.
[w]*Infinitus*.
[x]*Actu existens*.
[y]*Affectus*.

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio*.

Het [a]denkbeelt van een bezonder ding, dat [b]dadelijk wezentlijk

[a] *Idea*.
[b] *Actu existens*.

is, is een bezondere [c]wijze van denken, die van d' anderen onderscheiden is; (*volgens de [d]Toegift, en het [e]Byvoegsel van-d' achtste [f]Voorstelling in dit deel*) en heeft dieshalven (*volgens de zeste Voorstelling van dit deel*) God, voor zo veel hy alleenlijk een [g]denkende zaak is, tot ooraak; doch niet (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) voor zo veel hy [h]volstrektelijk denkt, maar voor zo veel hy aangemerkt word met een andere [i]bepaalde wijze van denken [k] aangedaan; van 't welk God ook oorzaak is, voor zo veel hy met een andere bepaalde wijze van denken aangedaan is; en dus tot in 't onëindig. Maar [l]d' ordening en [m]samenknoping der [n]denkbeelden, (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) is de zelfde, als d' ordening en samenknoping der dingen: dieshalven, een ander bezonder denkbeelt, of God, voor zo veel hy aangemerkt word met een ander denkbeelt [p]aangedaan, is oorzaak van een bezonder denkbeelt, en ook van dit, voor zo veel hy met een ander denkbeelt aangedaan is, en dus tot in 't onëindige, *gelijk te betogen stond*.

[c]*Modus cogitandi*.
[d]*Corollarium*.
[e]*Scholium*.
[f]*Propositio*.
[g]*Res cogitans*.
[h]*Absolutè cogitare*.
[i]*Modus definitus cogitandi*.
[k]*Affectus*.
[l]*Ordo*.
[m]*Connexio*.
[n]*Ideae*.
[p]*Affectus*.

[q]Toegift.

Alles, dat in een bezonder [r]voorwerp van yder [s]denkbeelt gebeurt, daar af is de kennis in God, alleenlijk voor zo veel hy het denkbeelt van 't zelfde voorwerp in zich heeft.

[q]*Corollarium*.
[r]*Objectum*.
[s]*Idea*.

[t]Betoging.

Al 't geen, dat in [u]'t voorwerp van yder [w]denkbeelt gebeurt, daar af is in God het denkbeelt; (*volgens de darde [x]Voorstelling van dit deel*) niet voor zo veel hy [y] onëindig is, maar voor zo veel hy aangemerkt word met een ander denkbeelt van een bezondere [z]wezentlijke zaak: (*volgens de voorgaande Voorstelling*.) Maar (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) [a]d' ordening en [b] samenknoping der [c]denkbeelden is de zelfde, als d' ordening en samenknoping der dingen: zo zal dan de [d]kennis van 't geen, dat in enig bezonder [e]voorwerp gebeurt, in God zijn alleenlijk voor zo veel hy 't denkbeelt van 't zelfde voorwerp in zich heeft; *'t welk te betogen stond*.

[t]*Demonstratio*.
[u]*Objectum*.
[w]*Idea*.
[x]*Propositio*.
[y]*Infinitus*.
[z]*Res existens*.
[a]*Ordo*.
[b]*Connexio*.
[c]*Ideae*.
[d]*Cognitio*.
[e]*Objectum*.

Tiende [f]Voorstelling.

[f]*Propositio*.

Tot de [g]wezentheit van de mensch behoort niet het [h]wezen van [i]zelfstandigheit; of de zelfstandigheit stelt niet de [k]vorm van de mensch.

[g]*Essentia*.
[h]*Esse*.
[i]*Substantia*.
[k]*Forma*.

[l]Betoging.

Want [m]wezen van [n]zelfstandigheid sluit (*volgens de zevende Voorstelling van 't eerste deel*) nootzakelijke [o]wezentlijkheid in. Indien dan tot de [p]wezentheid van de mensch het [q]wezen van zelfstandigheid behoort, zo zou, als de zelfstandigheid gestelt wierd, ook nootzakelijk (*volgens de tweede [r]Bepaling van dit deel*) de mensch gestelt worden; en by gevolg zou de mensch nootzakelijk [s]wezentlijk wezen, 't welk (*volgens d' eerste [t]Kundigheid in dit deel*) ongerijmt is.

[l]*Demonstratio*.

[m]*Esse*.
[n]*Substantia*.
[o]*Existentia*.
[p]*Essentia*.
[q]*Esse substantiae*.
[r]*Defintio*.
[s]*Existere*.
[t]*Axioma*.

[u]Byvoegsel.

Deze [w]Voorstelling word ook uit de *vijfde Voorstelling van 't eerste deel* [x]betoogt; te weten, dat 'er geen twee [y]zelfstandigheden van een zelfde natuur zijn. Maar dewijl 'er veel menschen te gelijk konnen wezen, zo is dan dit, 't welk de [z]vorm van de mensch stelt, niet het [a]zijn van zelfstandigheid. Wijders deze Voorstelling blijkt uit d' overige [b]eigenschappen van zelfstandigheid, te weten hier uit, dat de zelfstandigheid uit haar natuur onëindig, onveränderlijk, ondeelbaar, enz. is; gelijk yder lichtelijk kan zien.

[u]*Scholium*.

[w]*Propositio*.
[x]*Demonstare*.
[y]*Substantiae*.
[z]*Forma*.
[a]*Esse. Substantiae*.
[b]*Proprietates*.

[c]Toegift.

Hier uit volgt dat de [d]wezentheid van de mensch uit zekere [e]wijzigingen van Gods [f]eigenschappen bestaat.

[c]*Corollarium*.

[d]*Essentia*.
[e]*Modificationes*.
[f]*Proprietates*.

[g]Betoging.

Want het [h]zijn van zelfstandigheid (*volgens de voorgaande [i]Voorstelling*) behoort niet tot de wezentheid van de mensch. 't Is dan iets, (*volgens de vijftiende Voorstelling van 't eerste deel*) 't welk in God is, en 't welk zonder God niet is, noch bevat kan worden: of (*volgens de [k]Toegift van de vijfëntwintigste Voorstelling in 't eerste deel*) een [l]aandoening, of [m]wijze, die op zekere en bepaalde wijze Gods natuur uitdrukt.

[g]*Demonstratio*.

[h]*Esse substantiae*.
[i]*Propositio*.

[k]*Corollarium*.
[l]*Affectio*.
[m]*Modus*.

[n]Byvoegsel.

Warelijk, alle menschen moeten toestaan dat 'er niets zonder God is, en niets zonder hem bevat kan worden: want zy belijden alle dat God d' enige oorzaak van alle dingen, zo wel van hun [o]wezentheid, als van hun [p]wezentlijkheit, is: dat is, gelijk zy zeggen, God is d'oorzaak der dingen, niet alleenlijk [q]voor zo veel zy worden,

[n]*Scholium*.

[o]*Essentia*.
[p]*Existentia*.
[q]*Secundum fieri*.

maar ook [r]voor zo veel zy zijn. Ondertusschen zijn 'er veel menschen, de welken zeggen dat dit tot de wezentheit van een ding behoort, zonder 't welk het zelfde niet kan zijn, noch [s]bevat worden:

[r] *Secundum esse*.

[s] *Concipi*.

in voegen dat zy geloven, of dat Gods natuur tot de [t]wezentheit der [u]geschape dingen behoort, of dat de geschape dingen niet zonder God konnen zijn, of bevat worden; of zy, 't welk zekerder is, komen niet met zich zelven overëen. Ik geloof dat dit d'oorzaak daar af heeft geweest, dat zy het rechte pad, om tot wijsheit te komen, niet gehouden hebben. Want zy hebben gelooft dat de goddelijke natuur, die zy voor alle dingen aangeschout moesten hebben, om dat zy zo wel in [w]ordening van kennis, als in ordening van natuur de voorgang heeft, in ordening van kennis de leste, en de dingen, die voorwerpen der zinnen genoemt worden, d' eersten van alle zijn. En hier uit is gesproten dat zy, terwijl zy de naturelijke dingen hebben aangeschout, nergens minder, dan op de goddelijke natuur, gedacht hebben, en dat, toen zy daar na hun gemoed wendden tot de goddelijke natuur t' aanschouwen, zy nergens minder op konden denken, dan op hun eerste [x]verdichtselen, op de welken zy de kennis der naturelijke dingen gebout hadden, dewijl die tot de kennis van de goddelijke natuur niets konden helpen. 't Is dieshalven geen wonder dat zy zich zelven deurgaans tegengesproken hebben. Maar ik scheid hier af: want mijn ooggemerk is niet zo zeer hen tegen te spreken, als wel om hier reden te geven waaröm ik niet gezegt heb dat dit tot de [y]wezentheit van enig ding behoort, zonder 't welk het zelfde niet kan [z]zijn, noch [a]bevat worden; namelijk om dat de [b]bezondere dingen niet zonder God konnen zijn, noch bevat worden, zonder dat God echter tot der zelfder wezentheit behoort. Maar ik heb gezegt dat dit nootzakelijk de wezentheit van enig ding stelt, daar door, als men het zelfde stelt, de zaak gestelt word, en daar door, als men 't wechneemt, ook de zaak wechgenomen word; of dit, zonder 't welk de zaak, en weêr recht anders, dit, dat zonder de zaak niet kan zijn, noch bevat worden.

[t] *Essentia*.
[u] *Res creatae*.
[w] *Ordo*.
[x] *Figmente*.
[y] *Essentia*.
[z] *Esse*.
[a] *Concipi*.
[b] *Res singulares*.

Elfde [c]Voorstelling.

[c] *Propositio*.

't Eerste, 't welk het [d]dadelijk wezen van de [e]menschelijke Ziel stelt, is niets anders, dan het [f]denkbeelt van enige bezondere [g]zaak, die dadelijk wezentlijk is.

[d] *Esse actuale*.
[e] *Mens humana*.
[f] *Idea*.
[g] *Res actu existens*.

[h]Betoging.

[h] *Demonstratio*.

De [i]wezentheit van de mensch (*volens de [k]Toegift van de voorgaande Voorstelling*) word van zekere [l]wijzen van Gods [m]toeëgeningen gestelt, namelijk (*volgens de tweede [n]Kundigheit van dit deel*) van de [o]wijzen van denken, van alle de welken (*volgens de*

[i] *Essentia*.
[k] *Corollarium*.
[l] *Modi*.
[m] *Attributa*.
[n] *Axioma*.
[o] *Modi cogitandi*.

darde [p]*Kundigheit van dit deel*) het [q]denkbeelt in ordening van natuur 't eerste is, en als dit gestelt is, zo moeten d' andere [r]wijzen (te weten de genen, die in ordening van natuur het denkbeelt volgen) met het denkbeelt (*volgens de vierde Kundigheit van het tweede deel*) een en de zelfde zaak stellen. In dezer voegen dan is het denkbeelt het [s]eerste, 't welk het wezen van de [t]menschelijke ziel stelt. Voorts, men kan niet zeggen dat dit [u] denkbeelt van een [w]niet wezentlijke zaak is; want dan (*volgens de* [x]*Toegift van d' achtste* [y]*Voorstelling in dit deel*) zou het denkbeelt zelf niet gezegt konnen worden [z]wezentlijk te wezen. Het zal dan het denkbeelt van een zaak zijn, die [a]dadelijk wezentlijk is: doch echter niet van een [b]onëindige zaak. Want een onëindige zaak (*volgens d' een en drie-entwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) moet altijt nootzakelijk [c]wezentlijk wezen. Doch dit (*volgens d' eerste* [d]*Kundigheit van dit deel*) is ongerijmt. Zo is dan het [e] denkbeelt van een bezondere zaak, die [f]dadelijk wezentlijk is, het eerste, 't welk het [g]wezen van de [h]menschelijke ziel stelt; *gelijk te* [i]*betogen stond*.

[p]*Axioma*.
[q]*Idea*.
[r]*Modi*.
[s]*Primum*.
[t]*Mens humana*.
[w]*Res non existens*.
[x]*Corollarium*.
[y]*Propositio*.
[z]*Existere*.
[a]*Actu existens*.
[b]*Res infinita*.
[c]*Existere*.
[d]*Axioma*.
[e]*Idea*.
[f]*Actu existere*
[g]*Esse*.
[h]*Mens humana*.
[i]*Demonstrandum*.

[k]Toegift.

Hier uit volgt dat de [l]menschelijke ziel een deel van Gods [m]oneindig verstant is. En dieshalven, als wy zeggen dat de menschelijke ziel dit of dat [n]begrijpt, zo zeggen wy niets anders, dan dat God, niet voor zo veel hy onëindig is, maar voor zo veel hy door de natuur van de menschelijke ziel verklaart word, of voor zo veel hy de [o]wezentheit van de menschelijke ziel stelt, dit of dat [p]denkbeelt heeft: en als wy zeggen dat God dit of dat denkbeelt heeft, niet alleenlijk voor zo veel hy de natuur van de menschelijke ziel stelt, maar voor zo veel hy, met de menschelijke ziel te gelijk, ook het denkbeelt van een andere zaak heeft; zo zeggen wy dat de menschelijke ziel de zaak ten deel, of [q]onëvenmatiglijk begrijpt.

[k]*Corollarium*.
[l]*Mens humana*.
[m]*Intellectus infinitus*.
[n]*Percipere*.
[o]*Essentia*.
[p]*Idea*.
[q]*Inadaequatè*.

[r]Byvoegsel.

De lezers zullen hier zonder twijffel stil staan, en aan veel dingen gedenken, die hen zullen ophouden. Ik verzoek dieshalven van hen dat zy zachtelijk met my voortgaan, en hier af geen oordeel vellen, dan na dat zy alles deurgelezen zullen hebben.

[r]*Scholium*.

Twaalfde [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

Al 't geen, dat in [t]*'t voor werp van* [u]*'t denkbeelt, 't welk de* [w]*menschelijke ziel stelt, gebeurt, moet van de menschelijke ziel* [x]*begrepen worden, of het denkbeelt van die zaak*

[t]*Objectum*.
[u]*Idea*.
[w]*Mens humana*.
[x]*Percipi*.

zal nootzakelijk in de ziel wezen: dat is, indien het voorwerp van het denkbeelt, dat de menschelijke ziel stelt, [y]*lighaam is, zo zal in dat lighaam niets konnen gebeuren, 't welk niet van de ziel begrepen zal worden, of zonder dat daar af een denkbeelt inde ziel is.*

[y]*Corpus.*

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio.*

Al 't geen, dat in [a]'t voorwerp van enig [b]denkbeelt gebeurt, daar af is nootzakelijk de [c]kennis in God, (*volgens de* [d]*Toegift van de negende Voorstelling in dit deel*) voor zo veel hy aangemerkt word met het denkbeelt van 't zelfde voorwerp aangedaan; dat is (*volgens d' elfde Voorstelling van dit deel*) voor zo veel hy de [e]ziel van enig ding stelt. Al 't geen dan, dat in 't voorwerp van het denkbeelt, 't welk de menschelijke ziel stelt, gebeurt; daar af is de kennis nootzakelijk in God, voor zo veel hy de natuur van de menschelijke ziel stelt; dat is, (*volgens de Toegift van d'elf de Voorstelling in dit deel*) de kennis van die zaak zal nootzakelijk in de ziel zijn, of de ziel begrijpt dit; *gelijk te* [f]*betogen stond.*

[a]*Objectum.*
[b]*Idea.*
[c]*Cognitio.*
[d]*Corollarium.*
[e]*Mens.*

[f]*Demonstrandum.*

[g]Byvoegsel.

[g]*Scholium.*

Deze Voorstelling blijkt ook, en word klarelijker verstaan uit het Byvoegsel van de zevende Voorstelling in dit deel, die men na te zien heeft.

Dartiende [h]Voorstelling.

[h]*Propositio.*

Het [i]*voorwerp van* [k]*'t denkbeelt, 't welk de* [l]*menschelijke ziel stelt, is een* [m]*lighaam, of zekere* [n]*wijze van uitgestrektheid, die* [o]*dadelijk wezentlijk is, en niets anders.*

[i]*Objectum.*
[k]*Idea.*
[l]*Mens humana.*
[m]*Corpus.*
[n]*Modus extensionis.*
[o]*Actu existere.*

[p]Betoging.

[p]*Demonstratio.*

Indien het [q]voorwerp van de [r]menschelijke ziel geen [s]lighaam was, zo zouden de [t]denkbeelden van [u]d'aandoeningen des lighaams niet in God zijn, (*volgens de* [w]*Toegift van de negende* [x]*Voorstelling in dit deel*) voor zo veel hy onze [y]ziel, maar wel voor zo veel hy de ziel van enig ander ding zou stellen; dat is, (*volgens de Toegift van d' elf de Voorstelling in dit deel*) de denkbeelden der aandoeningen des lighaams zouden niet in onze ziel wezen: maar wy hebben (*volgens de vierde*

[q]*Objectum.*
[r]*Mens humana.*
[s]*Corpus.*
[t]*Ideae.*
[u]*Affectiones.*
[w]*Corollarium.*
[x]*Propositio.*
[y]*Mens.*

[z]*Kundigheit van dit deel*) [a]denkbeelden der [b]aandoeningen des lighaams. Dieshalven, [c]'t voorwerp van 't denkbeelt, dat de menschelijke ziel stelt, is een lighaam, en dat (*volgens d' elfde* [d]*Voorstelling van dit deel*) [e]dadelijk wezentlijk is.

[z]*Axioma*.
[a]*Ideae*.
[b]*Affectiones corporis*.
[c]*Objectum*.
[d]*Propositio*.
[e]*Actu existere*.

Wijders, indien het voorwerp van de ziel noch iets anders was, dan lighaam; dewijl'er (*volgens de zesendartigste Voorstelling van 't eerste deel*) niets [f]wezentlijk is, uit het welk niet enig [g]gewrocht volgt, zo moest (*volgens de twaalfde Voorstelling van dit deel*) nootzakelijk het [h]denkbeelt van enig gewrocht daar af in onze [i]ziel wezen: maar (*volgens de vijfde [i]Kundigheit van dit deel*) daar af is geen denkbeelt in onze ziel: Dieshalven, het [l]voorwerp van onze ziel is een [m]wezentlijk lighaam, en niets anders; *gelijk te betogen stond*.

[f]*Existere*.
[g]*Effectus*.
[h]*Idea*.
[i]*Mens*.
[i]*Axioma*.
[l]*Objectum*.
[m]*Corpus existens*.

[n]Toegift.

Hier uit volgt dat de mensch uit [o]ziel en lighaam bestaat, en dat het menschelijk lighaam, gelijk wy het zelfde gewaar worden, [p]wezentlijk is.

[n]*Corollarium*.
[o]*Mens de Corpus*.
[p]*Existere*.

[q]Byvoegsel.

Wy verstaan hier uit niet alleenlijk dat de menschelijke [r]ziel met het lighaam verëenigt is; maar ook wat by [s]verëeniging van ziel en lighaam te verstaan is. Doch niemant zal de zelfde [t]evenmatiglijk, of [u]onderscheidelijk konnen verstaan, 't en zy hy eerst evenmatiglijk de natuur van onz lighaam kent. Want de dingen, die wy tot noch toe getoont hebben, zijn gemeen, en behoren niet meer tot de menschen, dan tot d'andere [w]ondeeligen, die echter alle, hoewel naar verscheide trappen, [x]bezielt zijn. Want van yder ding is nootzakelijk in God een [y]denkbeelt, van 't welk hy [z]oorzaak is, op de zelfde wijze, als van het denkbeelt van 't menschelijk lighaam: en dieshalven, al 't geen, dat wy van 't denkbeelt van 't menschelijk lighaam gezegt hebben, moet nootzakelijk van het denkbeelt van yder ding gezegt worden. Wy konnen echter niet ontkennen, dat de denkbeelden, gelijk de [a]voorwerpen zelven, van malkander verschillen, en dat het een voortreffelijker is, dan 't ander en meer [b]zakelijkheit [c]begrijpt, gelijk het voorwerp van 't een voortreffelijker is, dan 't voorwerp van 't ander, en meer zakelijkheit begrijpt. Om dan 't onderscheit tusschen een [d]menschelijke ziel, en d' andere zielen te [e]bepalen, en waar in zy d' anderen overtreft, zo is, gelijk wy gezegt hebben, aan ons nodig dat wy de natuur van haar [f]voorwerp, dat is van 't menschelijk lighaam, kennen. Doch het is my heden onmogelijk de zelfde hier te verklaren; en 't is my ook niet nootzakelijk tot de dingen, die ik te [g]betogen heb. Ik zeg echter dit in 't algemeen, hoe enig lighaam bequamer is dan d' anderen om veel dingen te gelijk te [h]doen, of te [i]lijden, hoe des

[q]*Scholium*.
[r]*Mens*.
[s]*Unio*.
[t]*Adaquatè*.
[u]*Distinctè*.
[w]*Individua*.
[x]*Animata*.
[y]*Idea*.
[z]*Causa*.
[a]*Objecta*.
[b]*Realitas*.
[c]*Continere*.
[d]*Mens humana*.
[e]*Determinare*.
[f]*Objectum*.
[g]*Demonstrate*.
[h]*Agere*.
[i]*Puti*.

zelfs [k]ziel ook bequamer is om veel dingen te gelijk te begrijpen; en hoe de [l]werkingen van een lighaam meer van 't zelfde alleen afhangen, en hoe'er minder andere lighamen [m]in de werking by het zelfde te zamen komen, hoe de ziel van dit lighaam ook bequamer is [n]tot onderscheidelijk te verstaan. Hier uit konnen wy de voortreffelijkheid van d' een [o]ziel boven d'anderen kennen, en wijders ook zien waaröm wy niet, dan een zeer verwarde kennis, van onz lighaam hebben, en meer andere dingen, die wy in 't volgende hier van zullen afleiden. En dieshalven acht ik 't de moeite waerdig te zijn, deze dingen zelven hier [p]naaukeuriglijker te verklaren, en te [q]betogen; doch hier toe is van node dat wy enige weinige dingen van de natuur der lighamen vooräf laten gaan.

[k] *Mens.*
[l] *Actiones.*
[m] *In agendo.*
[n] *Ad distinctè intelligendum.*
[o] *Mens.*
[p] *Accuratius.*
[q] *Demonstrare.*

Eerste [r]Kundigheid.

Alle lighamen bewegen zich, of rusten.

[r] *Axioma.*

Tweede [s]Kundigheid.

Yder lighaam word nu tragelijker, en dan gezwindelijker bewogen.

[s] *Axioma.*

Eerste [t]Voorbewys.

De lighamen worden, ten opzicht van [u]beweging en [w]rust, van gezwintheid en traagheid, en niet ten opzicht van [x]zelfstandigheid, van malkander [y]onderscheiden.

[t] *Lemma.*
[u] *Motus.*
[w] *Quies.*
[x] *Substantia.*
[y] *Distinguere.*

[z]Betoging.

Ik [a]onderstel het eerste deel hier af, als door zich bekent. Maar dat de lighamen, ten opzicht van [b]zelfstandigheid, niet onderscheiden worden, dit blijkt zo wel uit de vijfde, als uit d'achtste [c]Voorstelling van 't eerste deel, en noch klarelijker uit de dingen, die wy in 't [d]Byvoegsel van de vijftiende Voorstelling in 't eerste deel gezegt hebben.

[z] *Demonstratio.*
[a] *Supponere.*
[b] *Substantia.*
[c] *Propositio.*
[d] *Scholium.*

Tweede [e]Voorbewys.

Alle de [f]lighamen komen in enige dingen overëen.

[e] *Lemma.*
[f] *Corpora.*

[g]Betoging.

Want alle de lighamen komen hier in overëen, dat zy alle de [h]bevatting van een en de zelfde [i]toeëigening [k]insluiten; *volgens d' eerste* [l]*Bepaling van dit deel*. Wijders, dat zy nu tragelijker, en dan gezwindelijker, en [m]volstrektelijk nu konnen bewogen worden en dan rusten.

[g]*Demonstratio*.

[h]*Conceptus*.
[i]*Attributum*.
[k]*Involvere*.
[l]*Definitio*.
[m]*Absolutè*.

Darde [n]Voorbewys.

Een lighaam, bewogen, of in rust zijnde, moet van een ander lighaam tot beweging of rust [o]bepaalt worden; en dit lighaam is ook van een ander lighaam tot beweging, of rust bepaalt, en dit weêr van een ander; en dus tot aan 't oneindig.

[n]*Lemma.*

[o]*Determinari.*

[p]Betoging.

De [q]lighamen (*volgens d' eerste [r]Bepaling van dit deel*) zijn [s]bezondere dingen, die (*volgens 't eerste [t]Voorbewijs in dit deel*) ten opzicht van [u]beweging en [w]rust van malkander onderscheiden worden. Dieshalven, (*volgens d' achtëntwintigste [x]Voorstelling in het eerste deel*) yder lighaam moet nootzakelijk van een ander bezonder ding tot beweging, of rust [y]bepaalt worden, namelijk (*volgens d' zeste Voorstelling van dit deel*) van een ander lighaam, 't welk (*volgens d' eerste [z] Kundigheit*) ook bewogen word, of in rust is. En dit (volgens de zelfde reden) kon ook niet bewogen worden, of in rust zijn, 't en waar het van een ander lighaam tot beweging, of tot rust bepaalt had geweest; en dit (volgens de zelfde reden) weêr van een ander: en dus tot aan 't onëindig; *gelijk [a]te betogen stond.*

[p]*Demonstratio.*

[q]*Corpora.*
[r]*Definitio.*
[s]*Res singulares.*
[t]*Lemma.*
[u]*Motus.*
[w]*Quies.*
[x]*Propositio.*
[y]*Determinari.*
[z]*Axioma.*

[a]*Demonstrandum.*

[b]Toegift.

Hier uit votgt, dat een [c]bewoge lighaam zo lang bewogen word, tot dat het van een ander lighaam [d]tot te rusten [e]bepaalt word, en dat een [f]rustend lighaam ook zo lang rust, tot dat het van een ander tot [g]beweging word bepaalt; 't welk ook door zich bekent is. Want als ik [h]onderstel, dat, tot een voorbeelt, het lighaam A rust, en niet op d' andere bewoge lighamen merk, zo kan ik van 't lighaam A niets anders zeggen, dan dat het rust. Maar indien daar na gebeurt dat het lighaam A bewogen word, zo kan warelijk dit hier uit, dat het rustte, niet gebeuren: want daar uit kan niets anders volgen, dan dat het lighaam A rustte. Indien men, in tegendeel, onderstelt dat A bewogen word, zo zal men, zo dikwils als wy alleenlijk op A merken, niets anders vah het zelfde konnen bevestigen, dan dat het bewogen word. Maar indien namaals gebeurt dat A rust, zo kan dit ook niet uit de [i]beweging, die dit lighaam A had, voortkomen: want uit zijn beweging kon niets anders volgen, dan dat A bewogen wierd. Het gebeurt dieshalven door iets, 't welk in A niet was, namelijk door een [k]uitterlijke oorzaak, van de welke het [l]bewoge lighaam A [m]tot te rusten is [n]bepaalt.

[b]*Corollarium.*

[c]*Corpus motum.*
[d]*Ad quiescere.*
[e]*Determinari.*
[f]*Corpus quiescens.*
[g]*Motus.*
[h]*Supponere.*

[i]*Motus.*

[k]*Causa externa.*
[l]*Corpus motum.*
[m]*Ad quiescendum.*
[n]*Determinatum.*

Eerste [o]Kundigheid.

Alle de [p]wijzen, met de welken enig [q]lighaam van een ander lighaam [r]aangedaan word, volgen zo wel uit de natuur van [s]'t lighaam, dat aangedaan word, als uit de natuur van [t]'t lighaam, dat aandoet: in voegen dat een en 't zelfde lighaam verscheidelijk [u]bewogen word, naar de verscheidentheit van de natuur der lighamen, die 't bewegen; en in tegendeel dat verscheide lighamen van een en 't zelfde lighaam verscheidelijck bewogen worden.

[o]*Axioma.*

[p]*Modi.*
[q]*Corpus.*
[r]*Affici.*
[s]*Corpus affectum.*
[t]*Corpus affictiens.*
[u]*Moveri.*

Tweede [w]Kundigheid.

Als een [x]bewoge lighaam tegen een ander, dat [y]rust, aanstoot, en daar voor niet wijkt, zo word het te rug gekaatst, en behoud zijn beweging; en de [z]lijn, die het in de [a]wederkaatsing

[w]*Axioma.*

[x]*Corpus motum.*
[y]*Quiescens.*
[z]*Linea.*
[a]*Reflectio.*

beschrijft, zal met het [b]plat van [c]'t rustend lighaam, daar het aangestoten heeft, een [d]hoek maken, die [e]gelijk is met de hoek, de welk van de lijn gemaakt is, die dit bewoge lighaam, tegen 't rustend lighaam aanstotende, beschreven heeft.

Dit zy genoech van [f]d' eenvoudigste lighamen, te weten die alleen lijk door [g] beweging en rust, en door [h]gezwintheit en traagheit van malkander onderscheiden worden. Laat ons nu tot de [i]genen; die te zamen gezet zijn, toetreeden.

[b]*Planum.*
[c]*Corpus quiescens.*
[d]*Angulus.*
[e]*AEqualis.*
[f]*Corpora simplicissima.*
[g]*Motus & quies.*
[h]*Celeritas & tarditas.*
[i]*Composita.*

[k]Bepaling.

Als enige [l]lighamen van verscheide, of van de zelfde [m]grootheit in dier voegen van anderen geparst en gedwongen worden, dat zy op malkander leggen, of indien zy met de zelfde, of met verscheide [n]trappen van [o]gezwintheit bewogen worden, dat zy hun [p]beweging op zekere wijze aan malkander mededelen, zo zullen wy zeggen dat die lighamen te zamen verënigt zijn, en alle te zamen een enig [q]lighaam, of [r]ondeelig maken, 't welk, door deze verëeniging der lighamen, van d' anderen onderscheiden word.

[k]*Definitio.*

[l]*Corpora.*
[m]*Magnitudo.*
[n]*Gradus.*
[o]*Celeritas.*
[p]*Motus.*
[q]*Corpus.*
[r]*Individuum.*

Darde [s]Kundigheit.

Hoe de [t]delen van [u]'t ondeelig, of van [w]'t zamengezet lighaam, naar groter of kleinder [x]vlakten op malkander [y]rusten, hoe zy zwarelijker, of lichtelijker gedwongen konnen worden tot hun [z]stant te veranderen: en by gevolg zal ook zwarelijker of lichtelijker gemaakt konnen worden dat het [a]ondeelig zelf een andere [b]gestalte [c]aandoet. En dieshalven zullen wy voortäan de lighamen, welker delen volgens grote [d]vlakten, op malkander leggen, of rusten, [e]hard, en de genen, welker delen volgens kleine vlakten op malkander rusten, [f]zacht, en eindelijk de genen, welker delen zich onder malkander bewegen, [g]vloedig noemen.

[s] *Axioma*.

[t] *Partes*.
[u] *Individuum*.
[w] *Corpus compasitum*.
[x] *Superficies*.
[y] *Incumbere*.
[z] *Situs*.
[a] *Individuum*.
[b] *Figura*.
[c] *Induere*.
[d] *Supersicies*.
[e] *Dura*.
[f] *Mollia*.
[g] *Fluida*.

Vierde [h]Voorbewys.

Indien enige lighamen van een lighaam, of van een [i]ondeelig, dat uit veel lighamen te zamen gezet is, zich afscheiden, en indien te gelijk zo veel anderen van de zelfde natuur in hun plaats komen, zo zal het lighaam, of 't ondeelig zijn natuur, gelijk te voren, zonder enige verändering van zijn [k]vorm, behouden.

[h] *Lemma*.
[i] *Individuum*.

[k] *Forma*.

[l]Betoging.

Want de [m]lighamen; (*volgens 't eerste [n]Voorbewijs*) worden niet, [o]ten opzicht van hun zelfstandigheit, onderscheiden. Maar het geen, 't welk de [p]vorm van [q]'t ondeelig stelt, bestaat (*volgens de voorgaande [r]Bepaling*) alleenlijk in de [s] verëeniging der lighamen: en deze verëeniging (*volgens [t]d' Onderstelling*) word behouden, schoon 'er een gedurige [u]verwisseling van lighamen geschied: het [w] ondeelig dan behoud zijn natuur, zo ten opzicht van [x]zelfstandigheit, als van [y] wijze, gelijk te voren; *'t welk [z]te betogen stond.*

[l] *Demonstratio*.

[m] *Corpora*.
[n] *Lemma*.
[o] *Ratione substantiae*.
[p] *Forma*.
[q] *Individuum*.
[r] *Definitio*.
[s] *Unio*.
[t] *Hypothesis*.
[u] *Mutatio*.
[w] *Individuum*.
[x] *Substantia*.
[y] *Modus*.
[z] *Demonstrandum*.

Vyfde [a]Voorbewys.

Indien de [b]delen, die een [c]ondeelig te [d]zamen zetten, groter of kleinder worden, en echter volgens die [e]evenredigheit, dat zy alle, gelijk te voren, de zelfde reden van [f]beweging en [g]rust tot malkander behouden, zo zal desgelijks het ondeelig

[a] *Lemma*.
[b] *Partes*.
[c] *Individuum*.
[d] *Componere*.
[e] *Proportio*.
[f] *Motus*.
[g] *Quies*.

zijn natuur, gelijk te voren, zonder enige verändering van [h]vorm, behouden.

[h]*Forma.*

[i]Betoging.

De betoging hier af is de zelfde, als die van 't voorgaand Voorbewijs.

[i]*Demonstratio.*

Zeste [k]Voorbewys.

Indien enige [l]lighamen, die een [m]ondeelig te zamen zetten, gedwongen woorden de [n]beweging, die zy naar d' een zijde hadden, naar een ander te keren, doch in dier voegen, dat zy in hun voorgaande beweging konnen volharden, en de zelfde, gelijk te voren, aan malkander meêdeelen, zo zal desgelijks het ondeelig, zonder enige verändering van [o]vorm, zijn natuur behouden.

[k]*Lemma.*

[l]*Corpora.*
[m]*Individuum.*
[n]*Motus.*

[o]*Forma.*

[p]Betoging.

Dit blijkt door zich: want men [q]onderstelt dat het al 't geen behoud, 't welk, gelijk wy gezegt hebben, in des zelfs [r]Bepaling zijn [s]vorm stelt. *Bezie de Bepaling voor 't vierde Voorbewijs.*

[p]*Demonstratio.*

[q]*Supponere.*
[r]*Definitio.*
[s]*Forma.*

Zevende [t]Voorbewys.

Wijders, het [w]ondeelig, dus [x]te zamen gezet, behoud zijn natuur, 't zy het zelfde in 't geheel bewogen word, of zich naar deze, of naar die zijde beweegt, indien slechs yder deel zijn [y]beweging behoud, en de zelfde, gelijk te voren, aan d' anderen mededeelt.

[t]*Lemma.*

[w]*Individuum.*
[x]*Compositum.*
[y]*Motus.*

[z]Betoging.

Dit blijkt ook uit des zelfs [a]Bepaling, die men voor 't vierde [b]Voorbewijs kan zien.

[z]*Demonstratio.*

[a]*Definitio.*
[b]*Lemma.*

[c]Byvoegsel.

Wy zien dan hier uit hoe een [d]samengezet ondeelig op veel wijzen kan aangedaan worden, en echter zijn natuur behouden. Doch wy hebben tot hier toe slechs zodanig een ondeelig bevat, dat van [e]d' enkelste lighamen [f]te zamen gezet is, te weten van zodanige lighamen, die alleenlijk door beweging en rust, door

[c]*Scholium.*

[d]*Individuum compositum.*

[e]*Corpora simplicissima.*
[f]*Compositum.*

gezwintheit en traagheit onderling onderscheiden worden. Maar indien wy een ander willen [g]bevatten, dat uit veel [h]ondeeligen van verscheide na-

[g] *Concipere*.
[h] *Individua*.

tuur te zamen is gezet, wy zullen bevinden dat het zelfde, echter zijn natuur behoudende, op meer andere [i]wijzen, dan 't voorgaande, [k]aangedaan kan worden. Want dewijl yder deel daar af uit veel lighamen te zamen is gezet, zo kan (*volgens het voorgaande* [l]*Voorbewijs*) yder deel, zonder enige verändering van zijn natuur, nu tragelijker, en dan gezwindelijker bewogen worden, en by gevolg zijn bewegingen spoediglijker, of tragelijker aan d' anderen mededeelen. Indien wy wijders een darde [m]geslacht van [n]ondeeligen, uit veel ondeeligen van het vorige tweede geslacht te zamen gezet, bevatten, wy zullen bevinden dat het zelfde, zonder enige verändering van zijn [o]vorm, op meer andere [p]wijzen [q]aangedaan kan worden. En indien wy dus tot in 't onëindige voortgaan, zo zullen wy lichtelijk bevatten dat de gehele natuur een enig [r]ondeelig is, van 't welk de [s]delen, dat is alle de [t]lighamen, zonder enige verändering van [u]'t geheel ondeelig, op [w]onëindige wijzen veränderen. Ik beken dat ik, zo ik van voorneemen had geweest, om met voordacht, en bezonderlijk van de stoffe, of van [x]'t lighaam te handelen, deze dingen bredelijker behoorde te verklaren, en te [y]betogen. Maar ik heb alreê gezegt, dat ik iets anders voorgenomen heb, en dat ik deze dingen nergens anders om aanroer, dan om dat ik daar uit het geen, dat ik besloten heb te betogen, lichtelijk kan afleiden.

[i] *Modi*.
[k] *Affici*.
[l] *Lemma*.
[m] *Genus*.
[n] *Individua*.
[o] *Forma*.
[p] *Modi*.
[q] *Affici*.
[r] *Individuum*.
[s] *Partes*.
[t] *Corpora*.
[u] *Individuum totum*.
[w] *Modi infiniti*.
[x] *Corpus*.
[y] *Demonstrare*.

[z]Vereisschingen.

[z] *Postulata*.

I. Het menschelijk lighaam is van zeer veel [a]ondeeligen van verscheide natuur te zamen gezet, daar afyder weêr uit zeer veel ondeeligen te zamen gezet is.

II. Van deze [b]ondeeligen, uit de welken het menschelijk lighaam te zamen is gezet, zijn sommigen [c]vloedig, sommigen [d]zacht, en anderen [e]hard.

III. [f]D' ondeeligen, het menschelijk lighaam te zamen zettende, en by gevolg het menschelijk lighaam zelf, worden van [g]d' uitterlijke lighamen op zeer veel [h] wijzen [i]aangedaan.

IV. Het menschelijk lighaam behoeft tot zijn behoudenis veel andere lighamen, van de welken het geduriglijk als herboren word.

V. Als een [k]vloedig deel van 't menschelijk lighaam van een [l]uitterlijk lighaam bepaalt word tot dik wijls tegen een

[a] *Individum*.
[b] *Individua*.
[c] *Fluida*.
[d] *Mollia*.
[e] *Dura*.
[f] *Individua*.
[g] *Corpora externa*.
[h] *Modi*.
[i] *Affici*.
[k] *Pars fluida*.
[l] *Corpus externum*.

ander [m]zacht deel te stoten, zo verändert het vloedige de [n]vlakte van 't zachte, en drukt'er als zekere [o]speuren van 't uitterlijk lighaam in, van 't welk het vloedige gedreven word.

VI. Het menschelijk lighaam kan d' uitterlijke lighamen op zeer veel [p]wijzen [q] bewegen, en op zeer veel wijzen [r]schikken.

[m]*Pars mollis*.
[n]*Superficies*.
[o]*Vestigia*.
[p]*Modi*.
[q]*Movere*.
[r]*Disponere*.

Veertiende [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

De [t]menschelijke ziel is bequaam om zeer veel dingen te begrijpen; en zo veel te bequamer, als haar lighaam op meer [u]wijzen [w]geschikt of aangedaan kan worden.

[t]*Mens humana*.
[u]*Modi*.
[w]*Disponi*.

[x]Betoging.

[x]*Demonstratio*.

Want het menschelijk lighaam word (*volgens de darde en zeste [y]Verëissching*) op zeer veel [z]wijzen van d' uitterlijke lighamen [a]aangedaan, en [b]geschikt om d'uitterlijke lighamen op zeer veel wijzen [c]aan te doen. Maar de [d]menschelijke ziel moet alle de dingen, die in 't menschelijk lighaam gebeuren, (*volgens de twaalfde [e]Voorstelling van dit deel*) [f]begrijpen: zo is dan de menschelijke ziel bequaam om veel dingen te begrijpen, en zo veel te bequamer, als het [g] menschelijk lighaam bequamer is; *gelijk voorgestelt wierd*.

[y]*Postulatum*.
[z]*Modi*.
[a]*Affici*.
[b]*Disponere*.
[c]*Afficere*.
[d]*Mens humana*.
[e]*Propositio*.
[f]*Percipere*.
[g]*Corpus humanum*.

Vyftiende [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

Het [i]denkbeelt, 't welk het [k]vormelijk wezen van de [l]menschelijke ziel stelt, is niet [m] enkel, maar uit veel denkbeelden te zamen gezet.

[i]*Idea*.
[k]*Esse formale*.
[l]*Mens humana*.
[m]*Simplex*.

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio*.

Het [o]denkbeelt, 't welk het [p]vormelijk wezen van de menschelijke ziel stelt, is een denkbeelt van [q]'t lighaam, (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) dat (*volgens d' eerste [r]Verëissching*) uit veel [s]ondeeligen, mede uit veel andere ondeeligen [t]bestaande, te zamen gezet is: Maar van yder ondeelig, het lighaam te zamenzettende, moet nootzakelijk (*volgens de [u]Toegift van de darde Voorstelling in dit deel*) een [w]denkbeelt in God wezen: Dieshalven, (*Volgens de zevende Voorstelling van dit deel*)het denkbeelt van 't menschelijk lighaam is van alle deze [x]denkbeelden der delen, die 't lighaam te zamen zetten, te zamen gezet; *gelijk te betogen stond*.

[o]*Idea*.
[p]*Esse formale*.
[q]*Corpus*.
[r]*Postulatum*.
[s]*Individua*.
[t]*Composita*.
[u]*Corollarium*.
[w]*Idea*.
[x]*Ideae partium*.

Zestiende [y]Voorstelling.

[y]*Propositio.*

Het [z]denkbeelt van yder [a]wijze, daar meê het menschelijk lighaam van d' uitterlijke lighamen [b]aangedaan word, moet de natuur van [c]'t menschelijk lighaam, en te gelijk de natuur van [d]'t uitterlijk lighaam insluiten.

[z]*Idea.*
[a]*Modus.*
[b]*Affici.*
[c]*Corpus humanum.*
[d]*Corpus externum.*

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio.*

Want alle de [f]wijzen, van de welken enig lighaam [g]aangedaan word, volgen nootzakelijk (*volgens d' eerste [h]Kundigheit na de [i]Toegift van het darde [k]Voorbewijs in dit deel*) uit de natuur van [l]'t aangedaan lighaam, en te gelijk uit de natuur van [m]'t aandoende lighaam. Dieshalven, hun [n]denkbeelt (*volgens de vierde [o]Kundigheit van 't eerste deel*) sluit nootzakelijk de natuur der beide lighamen in: in voegen dat het denkbeelt van yder [p]wijze, met de welke het menschelijk lighaam van een uitterlijk lighaam [q]aangedaan word, de natuur van 't menschelijk lighaam, en van 't uitterlijk lighaam [r]insluit; *gelijk voorgestelt wierd.*

[f]*Modi.*
[g]*Affici.*
[h]*Axioma.*
[i]*Corollarium.*
[k]*Lemma.*
[l]*Corpus affectum.*
[m]*Corpus afficiens.*
[n]*Idea.*
[o]*Axioma.*
[p]*Modus.*
[q]*Affici.*
[r]*Involvere.*

Eerste [s]Toegift.

[s]*Corollarium.*

Hier uit volgt dat de [t]menschelijke ziel de natuur van veel lighamen, gezamentlijk met die van haar eige lighaam, [u]begrijpt.

[t]*Mens humana.*
[u]*Percipere.*

Tweede [w]Toegift.

[w]*Corollarium.*

Ten tweeden volgt, dat de [x]denkbeelden, die wy van [y]d'uitterlijke lighamen hebben, meer de [z]gesteltenis van onz lighaam, dan de natuur der uitterlijke lighamen, aanwijzen; 't welk ik in [a]'t Aanhangsel van 't eerste deel met veel [b]voorbeelden verklaart heb.

[x]*Ideae.*
[y]*Corpora externa.*
[z]*Constitutio.*
[a]*Appendix.*
[b]*Exempla.*

Zeventiende [c]Voorstelling.

[c]*Propositio.*

Indien het menschelijk lighaam met een [d]wijze [e]aangedaan word, die de natuur van enig [f]uitterlijk lighaam [g]insluit, zo zal de menschelijke ziel het zelfde uitterlijk lighaam als [h]dadelijk wezentlijk, of als voor haar tegenwoordig zijnde,

[d]*Modus.*
[e]*Affici.*
[f]*Corpus externum.*
[g]*Involvere.*
[h]*Actu existens.*

aanschouwen, en dit zo lang 't lighaam op een andere [i]wijze [k]aangedaan word, die de [l]wezentlijkheit, of de [m]tegenwoordigheit van 't zelfde lighaam [n]uitsluit.

[i] *Modus.*
[k] *Affici.*
[l] *Existentia.*
[m] *Praesentia.*
[n] *Secludere.*
[o] *Demonstratio.*

[o]Betoging.

De Betoging blijkt. Want zo lang het menschelijk lighaam dus aangedaan is, zo lang zal ook de menschelijke ziel (*volgens de*

twaalfde [p] *Voorstelling van dit deel*) deze [q]aandoening des lighaams aanschouwen: dat is, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zy zal een [r]denkbeelt van een [s]wijze hebben, die [t]dadelijk wezentlijk is, en de natuur van 't uitterlijk lighaam [u]insluit: dat is, een denkbeelt, 't welk de [w]wezentlijkheit, of [x]tegenwoordigheit van de natuur van 't uitterlijk lighaam niet [y]uitsluit, maar stelt. Dieshalven, de ziel (*volgens d' eerste* [z] *Toegift van de voorgaande* [a] *Voorstelling*) zal 't uitterlijk lighaam, als [b] dadelijk wezentlijk, of als [c]tegenwoordig zijnde, aanschouwen, zo lang het [d] aangedaan word, enz. *gelijk te* [e] *betogen stond*.

[p] *Propositio*.
[q] *Affectio*.
[r] *Idea*.
[s] *Modus*.
[t] *Actu existens*.
[u] *Involvere*.
[w] *Existentia*.
[x] *Praesentia*.
[y] *Secludere*.
[z] *Corollarium*.
[a] *Propositio*.
[b] *Actu existens*.
[c] *Praesens*.
[d] *Affici*.
[e] *Demonstrandum*.

[f] Toegift.

Hoewel [g]d' uitterlijke lighamen, van de welken het [h]menschelijk lighaam eens [i] aangedaan heeft geweest, niet [k]wezentlijk, noch tegenwoordig zijn, zo zal de ziel hen echter, als of zy tegenwoordig waren, konnen aanschouwen.

[f] *Corollarium*.
[g] *Corpora externa*.
[h] *Corpus humanum*.
[i] *Affectum*.
[k] *Existere*.

[l] Betoging.

Terwijl [m]d' uitterlijke lighamen de [n]vloedige delen van 't menschelijk lighaam in dier voegen [o]bepalen, dat zy dikwils tegen de genen, die [p]zacht zijn, aanstoten, zo veränderen zy (*volgens de vijfde* [q] *Verëissching*) de [r]vlakten van deze zachte delen. En hier uit volgt dat zy (*bezie de tweede* [s] *Kundigheit des* [t] *Toegifts van het darde* [u] *Voorbewijs*) volgens andere lijnen, dan te voren, [w]weêrstuiten. Maar als daar na deze vloedige delen van zelfs tegen deze nieuwe [y]vlakten in dier voegen aanlopen, dat zy op de zelfde wijze weêr te rug stuiten, en by gevolg het menschelijk lighaam op deze zelfde wijze schikken, als het geschikt was, toen de vloedige delen door 't uitterlijk lighaam naar de vlakten wierden gedreven, zo zal (*volgens de twaalfde* [b] *Voorstelling van dit deel*) de [c]ziel weêr op deze gestalte des lighaams denken; dat is (*volgens de zeventiende Voorstelling van dit deel*) de ziel zal weêr het uitterlijk lighaam, als tegenwoordig zijnde, aanschouwen, en dit zo dikwijls, als deze [d]vloedige delen van 't menschelijk lighaam van zelfs tegen de zelfde [f]vlakten aanlopen. Dieshalven, hoewel [g]d' uitterlijke lighamen, van de welken het lighaam eenmaal [h]aangedaan heeft geweest, niet [i]wezentlijk zijn, zo zal echter de ziel de zelfden zo dikwijls, als deze [k]doening des lighaams hervat word, als tegenwoordig aanschouwen; *gelijk te betogen stond*.

[l] *Demonstratio*.
[m] *Corpora externa*.
[n] *Partes fluidae*.
[o] *Determinare*.
[p] *Mollis*.
[q] *Postulatum*.
[r] *Plana*.
[s] *Axioma*.
[t] *Corollarium*.
[u] *Lemma*.
[w] *Reflectere*.
[y] *Plana*.
[b] *Propositio*.
[c] *Mens*.
[d] *Partes fluidae*.
[f] *Plana*.
[g] *Corpora externa*.
[h] *Affectum*.
[i] *Existere*.
[k] *Actio corporis*.

[l] Byvoegsel.

Wy zien dan hoe 't wezen kan dat wy die dingen, de welken niet

[l] *Scholium*.

zijn, dikwijls als tegenwoordig aanschouwen. Het kan zijn dat dit ook uit andere oorzaken gebeurt: Maar 't is my hier genoech dat ik een getoont heb, door de welke ik de zaak dus kan verklaren, als of ik haar door haar ware oorzaak getoont had. Ik geloof echter niet dat ik verre van de waarheit afgeweken ben, dewijl alle de [m] Verëisschingen, die ik [n]onderstelt heb, naauwelijks iets begrijpen, 't welk niet door d' ervarentheit blijkt, aan de welken wy ook niet konnen twijffelen, na dat wy getoont hebben dat het menschelijk lighaam, gelijk wy 't gevoelen en gewaar worden, [o]wezentlijk is. (*bezie de* [p]*Toegift achter de dartiende* [q]*Voorstelling van dit deel*) Wijders, uit de voorgaande Toegift, en uit de tweede Toegift van de zestiende Voorstelling in dit deel verstaan wy klarelijk, wat [r]onderscheit dat'er is tusschen het [s]denkbeelt (tot een voorbeelt) van Pieter, die de [t]wezentheit van Pieters ziel zelve stelt, en tusschen het denkbeelt van de zelve Pieter, 't welk in een ander mensch is, namelijk in Jan.

Want het eerste verklaart [u]regelrecht de wezentheit van Pieters lighaam zelf, en sluit geen [w]wezentlijkheit in, dan zo lang Pieter zelf [x]wezentlijk is: maar het leste wijst meer de [y]gesteltheit van Jans lighaam, dan van Pieters natuur aan. (*bezie de tweede* [z]*Toegift van de zestiende* [a]*Voorstelling in dit deel*) En dieshalven, zo lang die [b]gesteltheit van Jans lighaam duurt, zal Jans [c]ziel, 't zy Pieter [d] wezentlijk is, of niet, hem echter als tegenwoordig aanschouwen. Voorts, om de woorden, die in 't gebruik zijn, te behouden; wy zullen [e]d'aandoeningen van 't menschelijk lighaam, welker [f]denkbeelden [g]d' uitterlijke lighamen als tegenwoordig aan ons vertonen, de [h]beelden der dingen noemen, schoon zy d' uitterlijke [i] gestalten der dingen niet vertonen: en als de [k]ziel de lighamen door deze middel aanschout, zullen wy zeggen dat zy zich de zelfden [l]inbeeld. Eindelijk, om hier te beginnen aan te wijzen wat [m]doling is, zo wilde ik wel dat men aanmerkte, dat [n]d' inbeeldingen van de ziel, in zich alleen aangeschout, geen doling in zich hebben, of dat de ziel hier uit, dat zy inbeeld, niet doolt; maar alleenlijk voor zo veel zy aangemerkt word het [o]denkbeelt te [p]derven, 't welk de [q]wezentlijkheit van die dingen, die zy zich als tegenwoordig inbeeld, [r]uitsluit. Want, dien de [s]ziel, terwijl zy de dingen, die niet zijn, als tegenwoordig [t]inbeeld, te gelijk wist dat die dingen warelijk niet zijn, zo zou zy dit [u]vermogen van inbeelden voor een [w]deucht van haar natuur, en niet voor een [x]gebrek reekenen, voornamelijk zo dit vermogen van in te beelden van haar natuur alleen [y]afhing, dat is (*volgens de zevende* [z] *Bepaling in 't eerste deel*) zo dit vermogen van in te beelden in de ziel vry was.

[m] *Postulata*.
[n] *Supponere*.
[o] *Existere*.
[p] *Corollarium*.
[q] *Propositio*.
[r] *Differentia*.
[s] *Idea*.
[t] *Essentia*.
[u] *Directè*.
[w] *Existentia*.
[x] *Existere*.
[y] *Constitutio*.
[z] *Corollarium*.
[a] *Propositio*
[b] *Constitutio*.
[c] *Mens*.
[d] *Existere*.
[e] *Affectiones*.
[f] *Ideae*.
[g] *Corpora externa*.
[h] *Imagines rerum*.
[i] *Figurae*.
[k] *Mens*.
[l] *Imaginaeri*.
[m] *Error*.
[n] *Imaginationes mentis*.
[o] *Idea*.
[p] *Carere*.
[q] *Existentia*.
[r] *Secludere*.
[s] *Mens*.
[t] *Imaginari*.
[u] *Facultas*.
[w] *Virtus*.
[x] *Vitium*.
[y] *Dependere*.
[z] *Definitio*.

Achtiende [a]Voorstelling.

[a]*Propositio*.

Indien het menschelijk lighaam eens van twee, of meer lighamen te gelijk [b]aangedaan heeft geweest, zo zal de [c]ziel, als zy namaals een daar af zich inbeeld, terstont ook aan d' anderen gedenken.

[b]*Affectum*.
[c]*Mens*.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio*.

De ziel (*volgens de voorgaande [e]Toegift*) [f]beeld zich enig lighaam om die oorzaak in, te weten, om dat het menschelijk lighaam van d' indrukkingen, of [g]speuren van 't uitterlijk lighaam op de zelfde [h]wijze [i]aangedaan, en [k]geschikt word, als het [l]aangedaan is, wanneer enigen van zijn delen door 't uitterlijk lighaam zelf voortgedreven wierden. Maar (*volgens [m]d' Onderstelling*) het lighaam was toen zodanig gestelt, dat de ziel zich twee lighamen te gelijk [n]inbeeldde: zy zal dan nu ook zich twee dingen te gelijk inbeelden, en, als zy zich een van beiden zal inbeelden, terstont ook aan 't ander gedenken: *gelijk [o]te betogen stond*.

[e]*Corollarium*.
[f]*Imaginari*.
[g]*Vestigia*.
[h]*Modus*.
[i]*Affici*.
[k]*Disponi*.
[l]*Affectum*.
[m]*Hypothesis*.
[n]*Imaginari*.
[o]*Demonstrandum*.

[p]Byvoegsel.

[p]*Scholium*.

Wy verstaan hier uit klarelijk wat de [q]geheugenis is, namelijk niet anders, dan zekere [r]samenschakeling der [s]denkbeelden, die de natuur der dingen, de welken buiten het menschelijk lighaam zijn, [t]insluiten; welke samenschakeling in de [u]ziel geschied, volgens [w]d' ordening en samenschakeling der [x]aandoeningen van 't menschelijk lighaam. Ik zeg voorëerst dat dit een samenschakeling alleenlijk van die [y]denkbeelden is, die de natuur der dingen, dewelken buiten 't menschelijk lighaam zijn, [z]insluiten, en niet van die denkbeelden, de welken de natuur der zelfder dingen verklaren. Want daar zijn warelijk (*volgens de zestiende [a] Voorstelling van dit deel*) [b]denkbeelden der [c]aandoeningen van 't menschelijk lighaam, die zo wel de natuur van 't menschelijk lighaam, als de natuur der uitterlijke lighamen insluiten. Ik zeg, ten tweeden, dat deze [d]samenschakeling volgens [e]d' ordening en samenschakeling der [f]aandoeningen van 't menschelijk lighaam geschied; om de zelfden van de samenschakeling der [g]denkbeelden t' onderscheiden, die volgens d' ordening van [h]'t verstant geschied, door 't welk de [i]ziel de dingen door hun eerste [k]oorzaken [l]begrijpt, en dat in alle menschen het zelfde is. Wijders, hier uit verstaan wy klarelijk waaröm de ziel een zaak door een andere zaak, de welke geen gemeenschap noch gelijkheit met de voorgaande heeft, indachtig gemaakt kan worden: gelijk, tot

[q]*Memoria*.
[r]*Concatenatio*.
[s]*Ideae*.
[t]*Involvere*.
[u]*Mens*.
[w]*Ordo & concatenatio*.
[x]*Affectiones*.
[y]*Ideae*.
[z]*Involvere*.
[a]*Propositio*.
[b]*Ideae*.
[c]*Affectiones*.
[d]*Concatenatio*.
[e]*Ordo*.
[f]*Affectiones*.
[g]*Ideae*.
[h]*Intellectus*.
[i]*Mens*.
[k]*Causae*.
[l]*Percipere*.

een voorbeelt, een Neêrlander zal op de denking van deze stem *Appel* terstont op de denking van een vrucht vallen, die geen gelijkheit met dit geluit, noch niets anders daar meê gemeen heeft, dan dat het lighaam van de zelfde mensch dikwijls te gelijk van deze twee dingen [n]aangedaan heeft gewees; dat is, dat deze mensch dikwijls de stem van *Appel* heeft gehoort, terwijl hy die vrucht aanzag: en op deze wijze zal yder van d' een op d' ander [o]denking vallen, naar dat yders gewoonte de [p] beelden der dingen in 't lighaam geschikt heeft. Want een krijgsman, tot een voorbeelt, de [q]voetstappen van een paert in 't zant ziende, zal terstont van de [r] denking van 't paert op de denking van de ruiter, en van daar op die van d' oorlog, en zo voort, vallen. Maar een [s]lantman zal van de denking van 't paert op die van de ploeg, akker, en zo voort op de dingen vallen, die tot zijn werk behoren; en dus zal yder, naar dat hy gewent is de [t]beelden der dingen op deze, of op die wijze te voegen, en te zamen te schakelen, van een en de zelfde denking op d' ander vallen.

[n] *Affectum*.
[o] *Cogitatio*.
[p] *Imagines*.
[q] *Vestigia*.
[r] *Cogitatio*.
[s] *Rusticus*.
[t] *Imagines*.

Negentiende [u]Voorstelling.

[u] *Propositio*.

De menschelijke [w]ziel kent het menschelijk [x]lighaam niet, en weet ook niet dat het [y]wezentlijk is, dan door de [z]denkbeelden der [a]aandoeningen, van de welken het lighaam [b]aangedaan word.

[w] *Mens*.
[x] *Corpus*.
[y] *Existere*.
[z] *Ideae*.
[a] *Affectiones*.
[b] *Affectum*.

[c]Betoging.

[c] *Demonstratio*.

Want de [d]menschelijke ziel zelve is het [e]denkbeelt, of de [f]kennis van 't menschelijk lighaam, (*volgens de dartiende [g]Voorstelling van dit deel*) die (*volgens de negende Voorstelling van dit deel*) in God is, voor zo veel hy aangemerkt word met een ander denkbeelt van een bezondere zaak [h]aangedaan: of om dat (*volgens de vierde [i]Verëissching*) het menschelijk lighaam zeer veel lighamen behoeft, van de welken het geduriglijk als [k]herboren word, en om dat (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) [l]d' ordening en [m]samenknoping der [n]denkbeelden de zelfde is, als d' ordening en samenknoping der dingen; zo zal dit denkbeelt in God zijn, voor zo veel hy aangemerkt word met de denkbeelden van zeer veel [p] bezondere dingen [q]aangedaan te wezen. God dan heeft het denkbeelt van 't menschelijk lighaam, of kent het menschelijk lighaam, voor zo veel hy met zeer veel andere denkbeelden aangedaan is, en niet voor zo veel hy de natuur van de menschelijke ziel stelt: dat is (*volgens de [r]Toegift van d' elfde [s]Voorstelling in dit deel*) de mensche-

[d] *Mens humana*.
[e] *Idea*.
[f] *Cognitio*.
[g] *Propositio*.
[h] *Affectus*.
[i] *Postulatum*.
[k] *Regenerari*.
[l] *Ordo*.
[m] *Connexio*.
[n] *Ideae*.
[p] *Res singulares*.
[q] *Affectus*.
[r] *Corollarium*.
[s] *Propositio*.

lijke ziel kent niet het menschelijk lighaam. Maar de [t]denkbeelden der [u]aandoeningen van 't lighaam zijn in God, voor zo veel hy de natuur van de [w]menschelijke ziel [x] stelt; of de menschelijke ziel (*volgens de twaalfde [y]Voorstelling van dit deel*) begrijpt de zelfde [z]aandoeningen, en by gevolg (*volgens de zestiende Voorstelling in dit deel*) het menschelijk lighaam zelf; en dit (*volgens de zeventiende Voorstelling van dit deel*) als het geen, dat [a]dadelijk wezentlijk is. De menschelijke ziel dan [b]begrijpt alleenlijk dus verre het menschelijk lighaam zelf; *gelijk te betogen stond*.

[t]*Ideae*.
[u]*Affectiones*.
[w]*Mens humana*.
[x]*Constituere*.
[y]*Propositio*.
[z]*Affectiones*.
[a]*Actu existens*.
[b]*Percipere*.

Twintigste [c]Voorstelling.

[c]*Propositis*

In God is ook het [d]denkbeelt, of de [e]kennis van de menschelijke ziel, die in God op de zelfde wijze volgt, en op de zelfde wijze tot God [f]betrokken en toegepast word, als het denkbeelt, of de kennis van 't menschelijk lighaam.

[d]*Idea*.
[e]*Cognitio*.
[f]*Referri*.

[g]Betoging.

[g]*Demonstratio*.

De [h]denking is (*volgens d' eerste Voorstelling van dit deel*) een [i]toeëigening van God: en dieshalven (*volgens de darde [k]Voorstelling van dit deel*) moet 'er nootzakelijk in God een [l]denkbeelt zo wel van de [m]denking, als van alle zijn [n] aandoeningen, en by gevolg ook van de menschelijke ziel, wezen. Wijders, dit denkbeelt, of deze kennis van de menschelijke ziel volgt niet in God, voor zo veel hy [o]onëindig, maar voor zo veel hy met een ander denkbeelt van een bezondere zaak [p]aangedaan is: (*volgens de negende Voorstelling van dit deel*) maar [q]d' ordening en [r]samenknoping der [s]denkbeelden is de zelfde, als d' ordening en samenknoping der dingen; (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) zo volgt dan dat dit denkbeelt, of deze kennis van de ziel in God is, en tot God op de zelfde wijze, als het denkbeelt, of de kennis van 't lighaam, [u]betrokken en toegepast word; *gelijk te [w]betogen stond*.

[h]*Cogitatio*.
[i]*Attributum*.
[k]*Propositio*.
[l]*Idea*.
[m]*Cogitatio*.
[n]*Affectiones*.
[o]*Infinitus*.
[p]*Affectus*.
[q]*Ordo*.
[r]*Connexio*.
[s]*Ideae*.
[u]*Referri*.
[w]*Demonstrandum*.

Eenentwintigste [x]Voorstelling.

[x]*Propositio*.

Dit [y]denkbeelt van de ziel is op de zelfde [z]wijze met de ziel [a]verëenigt, als de ziel zelve met het lighaam verëenigt is.

[y]*Idea*.
[z]*Modus*.
[a]*Unita*.

[b]Betoging.

[b]*Demonstratio*.

Dat de [c]ziel met het [d]lighaam [e]verëenigt is, hebben wy hier uit getoont, namelijk, dat het lighaam het [f]voorwerp van de ziel is:

[c]*Mens*.
[d]*Corpus*.
[e]*Unita*.
[f]*Objectum*.

(*bezie de twaalfde en dartiende* [g]*Voorstelling van dit deel*) in voegen dat, om de zelfde reden, het [h]denkbeelt van de ziel met haar [i]voorwerp, dat is met de ziel zelve op de zelfde wijze verëenigt moet wezen, als de ziel zelve met het lighaam verëenigt is; *gelijk voorgestelt wierd*.

[g]*Propositio*.
[h]*Idea*.
[i]*Objectum*.

[k]Byvoegsel.

Deze [l]Voorstelling word veel klarelijker uit het geen verstaan, dat wy, *in* [m]*'t Byvoegsel van de Zevende Voorstelling*, gezegt hebben. Want wy hebben daar getoont, dat het [n]denkbeelt des lighaams, en 't lighaam, dat is (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) de ziel en 't lighaam een en het zelfde [o] ondeelige is, 't welk nu onder de [p]toeëigening van [q]denking, en dan onder die van [r]uitgestrektheit [s]bevat word. Dieshalven, de [t]denking van de ziel, en de [u]ziel zelve is een en de zelfde zaak, die onder een en de zelfde [w]toeëigening, namelijk onder die van [x]denking, word bevat: of, om beter te zeggen, het [y]denkbeelt van de ziel en de ziel zelve volgen in God uit de zelfde [z]nootzakelijkheit, en uit het zelfde vermogen van te denken. Want het denkbeelt van de ziel, dat is het [a] denkbeelt van een denkbeelt, is warelijk niets anders, dan de [b]vorm van het denkbeelt, voor zo veel het zelfde als een [c]wijze van denken, zonder [d]betrekking tot het [e]voorwerp, aangemerkt word: want zo haast iemant iets weet, zo weet hy ook dat hy 't weet; en te gelijk weet hy ook dat hy weet dat hy dit weet; en dus tot aan [f]'t onëindig. Maar daar af hier na.

[k]*Scholium*.

[l]*Propositio*.
[m]*Scholium*.
[n]*Idea corporis*.
[o]*Individuum*.
[p]*Attributum*.
[q]*Cogitatio*.
[r]*Extensio*.
[s]*Concipi*.
[t]*Cogitatio*.
[u]*Mens*.
[w]*Attributum*.
[x]*Cogitatio*.
[y]*Idea mentis*.
[z]*Necessitas & potentia cogitandi*.
[a]*Idea ideae*.
[b]*Forma*.
[c]*Modus cogitandi*.
[d]*Relatio*.
[e]*Objectum*.
[f]*Infinitum*.

Tweeentwintigste [g]Voorstelling.

De [h]*menschelijke ziel* [i]*begrijpt niet alleenlijk* [k]*d' aandoeningen des lighaams, maar ook de* [l]*denkbeelden dezer aandoeningen*.

[g]*Propositio*.
[h]*Mens humana*.
[i]*Percipere*.
[k]*Affectiones*.
[l]*Ideae*.

[m]Betoging.

De [n]denkbeelden van de denkbeelden der [o]aandoeningen volgen in God op de zelfde wijze, en worden tot hem op de zelfde wijze [p]betrokken, als de denkbeelden der aandoeningen zelven: 't welk op de zelfde wijze, als de twintigste [q]Voorstelling van dit deel, betoogt word: Maar de denkbeelden der aandoeningen van 't lighaam zijn (*volgens de twaalfde Voorstelling*) in [r]de menschelijke ziel; dat is (*volgens de* [s]*Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) in God, voor zo veel hy de [t] wezentheit van de menschelijke ziel stelt: Dieshalven, de [u]denkbeelden dezer denkbeelden zullen in God zijn,

[m]*Demonstratio*.
[n]*Idea idearum*.
[o]*Affectiones*.
[p]*Referri*.
[q]*Propositio*.
[r]*Mens humana*.
[s]*Corollarium*.
[t]*Essentia*.
[u]*Ideae harum idearum*.

voor zo veel hy de [w]kennis, of het denkbeelt van de menschelijke ziel heeft; dat is (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) in de menschelijke ziel zelve, die dieshalven niet alleenlijk [x]d' aandoeningen des lighaams, maar ook de [y]denkbeelden der aandoeningen begrijpt: *gelijk te betogen stond*.

[w] *Cognitio*.
[x] *Affectiones*.
[y] *Ideae*.

Drieentwintigste [z]Voorstelling.

[z] *Propositio*.

De [a]ziel kent zich zelve niet, dan voor zo veel zy de [b]denkbeelder der [c]aandoeningen des lighaams begrijft.

[a] *Mens*.
[b] *Ideae*.
[c] *Affectiones*.

[d]Betoging.

[d] *Demonstratio*.

Het [e]denkbeelt, of de [f]kennis van de ziel (*volgens de twintigste Voorstelling van dit deel*) volgt op de zelfde wijze in God, en word op de zelfde wijze tot God [g] betrokken, als het denkbeelt, of de kennis van 't lighaam. Maar dewijl (*volgens de negentiende [h] Voorstelling van dit deel*) de [i]menschelijke ziel het [k]menschelijk lighaam zelf niet kent, dat is, (*volgens de [l] Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) dewijl de kennis van 't menschelijk lighaam niet tot God betrokken word, voor zo veel hy de natuur van de menschelijke ziel [m]stelt; zo kan ook de kennis van de ziel niet tot God betrokken worden, voor zo veel hy de [n]wezentheit van de menschelijke ziel stelt: dieshalven, (*volgens de zelfde Toegift van d' elfde Voorstelling*) de menschelijke ziel, enkelijk aangemerkt, kent zich zelven niet. Wijders, de [o]denkbeelden der [p]aandoeningen, van de welken 't lighaam [q]aangedaan word, [r]sluiten (*volgens de zeftiende Voorstelling van dit deel*) de natuur van 't menschelijk lighaam zelf in, dat is, (*volgens de dartiende Voorstelling in dit deel*) komen met de natuur van de ziel overëen; en dieshalven sluit de [s]kennis dezer [t]denkbeelden nootzakelijk de kennis van de ziel in. Maar (*volgens de voorgaande Voorstelling*) de kennis dezer denkbeelden is in de menschelijke ziel zelve; zo kent dan de menschelijke ziel alleenlijk dus verre zich zelve, *gelijk te betogen stond*.

[e] *Idea*.
[f] *Cognitio*.
[g] *Referri*.
[h] *Propositio*.
[i] *Mens humana*.
[k] *Corpus humanum*.
[l] *Corollarium*.
[m] *Constituere*.
[n] *Essentia*.
[o] *Ideae*.
[p] *Affectiones*.
[q] *Affici*.
[r] *Involvere*.
[s] *Cognito*.
[t] *Ideae*.

Vierentwintigste [u]Voorstelling.

[u] *Propositio*.

De menschelijke ziel [w]sluit [x]d'evenmatige kennis der [y]delen, die het menschelijk lighaam te [z]zamen zetten, niet in.

[w] *Involvere*.
[x] *Cognitio adaequata*.
[y] *Partes*.
[z] *Componere*.

[a]Betoging.

[a] *Demonstratio*.

De [b]delen, die 't menschelijk lighaam [c]te zamen zetten, behoren niet tot de [d] wezentheit van 't lighaam, dan voor zo veel zy hun [e]bewegingen door zekere wijze aan malkander mededelen (*bezie de*

[b] *Partes*.
[c] *Componere*.
[d] *Essentia*.
[e] *Motus*.

[f]*Bepaling na de* [g]*Toegift van het darde* [h]*Voorbewijs in dit deel*) en niet voor zo veel zy als [i]ondeeligen, zonder [k]betrekking tot het menschelijk lighaam, aangemerkt konnen worden. Want de delen van't menschelijk lighaam, (*volgens d'eerste* [l] *Verëissching in dit deel*) zijn [m]ondeeligen, van veel andere ondeeligen te zamen gezet, en welker delen (*volgens het vierde* [n]*Voorbewijs in dit deel*) van 't menschelijk lighaam, met behoudenis van zijn natuur en [o]vorm, afgcscheiden konnen worden, en hun [p]bewegingen (*bezie de tweede* [q]*Kundigheit achter het darde* [r]*Voorbewys in dit deel*) aan andere lighamen op een andere [s]wijze mededelen. Dieshalven, (*volgens de darde* [t]*Voorstelling in dit deel*) het [u]denkbeelt, of de [w]kennis van yder deel zal in God wezen; en dit (*volgens de negende Voorstelling van dit deel*) voor zo veel God aangemerkt word met een ander denkbeelt van een bezondere zaak, die, volgens d' ordening der natuur, [x]eerder dan het deel is; (*volgens de zevende Voorsteling van dit deel*) 't welk desgelijks van yder deel van [y]'t ondeelige zelf, het menschelijk lighaam [z]te zamen zettende, gezegt moet worden. Dieshalven, de kennis van yder deel, het menschelijk lighaam te zamen zettende, is in God, voor zo veel hy met zeer veel [a]denkbeelden der dingen [b]aangedaan is, en niet voor zo veel hy alleenlijk het denkbeelt van 't menschelijk lighaam heeft; dat is (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) het denkbeelt, 't welk de natuur van de [c]menschelijke ziel stelt: in voegen dat (*volgens de* [d]*Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) de menschelijke ziel [e]d' evenmatige kennis der delen, die 't menschelijk lighaam te [f]zamen zetten, niet [g] insluit; *'t welk te betogen stond*.

[f]*Definitio*.
[g]*Corollarium*.
[h]*Lemma*.
[i]*Individua*.
[k]*Relatio*.
[l]*Postularum*.
[m]*Individua*.
[n]*Lemma*.
[o]*Forma*.
[p]*Motus*.
[q]*Axioma*.
[r]*Lemma*.
[s]*Ratio*.
[t]*Propositio*.
[u]*Idea*.
[w]*Cognitio*.
[x]*Prior*.
[y]*Individuum*.
[z]*Componens*.
[a]*Idea*.
[b]*Affectus*.
[c]*Mens humana*.
[d]*Corollarium*.
[e]*Cognitio adaequatu*.
[f]*Componere*.
[g]*Involvere*.

Vyfentwintigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

Het [i]*denkbeelt van yder* [k]*aandoening van 't menschelijk lighaam* [l]*sluit geen* [m] *evenmatige kennis van 't uitterlijk lighaam in*.

[i]*Idea*.
[k]*Affectio*.
[l]*Involvere*.
[m]*Cognitio adaquata*.

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio*.

Wy hebben getoont.(*bezie de zestiende* [o]*Voorstelling van dit deel*) dat het [p] denkbeelt van enige [q]aandoening van 't menschelijk lighaam de natuur van 't uitterlijk lighaam zo verre [r]insluit, als het uitterlijk lighaam zelf het menschelijk lighaam op enige zekere wijze [s]bepaalt. Maar voor zo veel het [t]uitterlijk lighaam een [u]ondeelig is, 't welk niet tot het menschelijk lighaam [w]betrokken word, voor zo veel is des zelfs denkbeelt, of kennis in God; te weten, voor zo veel God (*volgens de negende* [x]*Voorstelling in dit deel*) aan-

[o]*Propositio*.
[p]*Idea*.
[q]*Affectio*.
[r]*Involvere*.
[s]*Determinare*.
[t]*Corpus externum*.
[u]*Individuum*.
[w]*Referri*.
[x]*Propositio*.

gemerkt word met het [y]denkbeelt van enige andere zaak aangedaan, 't welk, (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) naar d' ordening der natuur, eerder is, dan 't uitterlijk lighaam zelf. Dieshalven, [z]d' evenmatige kennis van 't uitterlijk lighaam is niet in God, voor zo veel hy het denkbeelt der [a]aandoening van 't menschelijk lighaam heeft: of, het denkbeelt van d' aandoening van 't menschelijk lighaam sluit geen evenmatige kennis van 't uitterlijk lighaam in; *gelijk te betogen stond*.

[y] *Idea*.

[z] *Cognitio adaequatu*.
[a] *Affectio*.

Zesentwintigste [b]Voorstelling.

[b] *Propositio*.

De [c]menschelijke ziel kan geen uitterlijk lighaam, als [d]dadelijk wezentlijk zijnde, [e] bevatten, dan door de [f]denkbeelden der [g]aandoeningen van haar lighaam.

[c] *Mens humana*.
[d] *Actu existens*.
[e] *Percipere*.
[f] *Idea*.
[g] *Affectiones*.

[h]Betoging.

[h] *Demonstratio*.

Indien het menschelijk [i]lighaam geensins van enig uitterlijk lighaam [k]aangedaan is, zo kan ook (*volgens de zevende [l]Voorstelling in dit deel*) het [m]denkbeelt van 't menschelijk lighaam, dat is (*volgens de dartiende Voorstelling in dit deel*) de menschelijke [n]ziel geensins met een denkbeelt aangedaan wezen, 't welk de [o] wezentlijkheit van dat lighaam uitdrukt; dat is, kan geensins de wezentlijkheit van dat lighaam [p]bevatten. Maar voor zo veel het menschelijk lighaam van enig uitterlijk lighaam enigsins aangedaan word, bevat de ziel ook (*volgens de zestiende Voorstelling van dit deel, en der zelfder Toegift*) het uitterlijk lighaam; *gelijk te [q]betogen stond*.

[i] *Corpus*.
[k] *Affici*.
[l] *Propositio*.
[m] *Idea*.
[n] *Mens*.
[o] *Existentia*.
[p] *Percipere*.

[q] *Demonstrandum*.

[r]Toegift.

[r] *Corollarium*.

De menschelijke [s]ziel heeft geen [t]evenmatige kennis van een uitterlijk [u]lighaam, voor zo veel zy het zelfde flechs [w]inbeeld.

[s] *Mens*.
[t] *Cognitio adaequata*.
[u] *Corpus*.
[w] *Imaginari*.

[x]Betoging.

[x] *Demonstratio*.

Als de [y]menschelijke ziel [z]d' uitterlijke lighamen door de [a]denkbeelden der [b] aandoeningen van haar lighaam [c]aanschout, zo zeggen wy dat zy dan [d]inbeeld: (*bezie het [e]Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling in dit deel*) en de ziel kan op geen andere wijze (*volgens de voorgaande Voorstelling*) d'uitterlijke lighamen als [f]dadelijk wezentlijk inbeelden: dieshalven, (*volgens de vijfentwintigste*

[y] *Mens humana*.
[z] *Corpora externa*.
[a] *Idea*.
[b] *Affectiones*.
[c] *Contemplari*.
[d] *Imaginari*.
[e] *Scholium*.
[f] *Actu existens*.

Voorstelling van dit deel) voor zo veel de ziel d' uitterlijke lighamen inbeeld, heeft zy geen [9]evenmatige kennis daar af; *gelijk te betogen stond*.

[9]*Cognitio adaequata*.

Zevenentwintigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio.*

Het [i]denkbeelt van yder [k]aandoening van 't menschelijk lighaam [l]sluit niet [m]d' evenmatige kennis van 't menschelijk lighaam zelf in.

[i]*Idea.*
[k]*Afeectio.*
[l]*Involvere.*
[m]*Cognitio adaequata.*

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio.*

Yder [o]denkbeelt van yder [p]aandoening van 't menschelijk lighaam [q]sluit de natuur van 't menschelijk lighaam zo verre in, voor zo veel het menschelijk lighaam zelf op zekere wijze aangedaan aangemerkt word. (*bezie de zestiende Voorstelling van dit deel*) Maar voor zo veel het menschelijk lighaam een [r]ondeelig is, 't welk op veel andere [s]wijzen [t]aangedaan kan worden, moet des zelfs [u]denkbeelt, enz. *bezie de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel.*

[o]*Idea.*
[p]*Affectio.*
[q]*Involvere.*
[r]*Individuum.*
[s]*Modi.*
[t]*Affici.*
[u]*Idea.*

Achtentwintigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio.*

De [x]denkbeelden der [y]aandoening van 't menschelijk lighaam, voor zo veel zy alleenlijk tot de menschelijke [z]ziel [a]betrokken worden, zijn niet klaar en onderscheiden, maar verwart.

[x]*Idea.*
[y]*Affectiones.*
[z]*Mens.*
[a]*Referri.*

[b]Betoging.

[b]*Demonstratio.*

De [c]denkbeelden der [d]aandoeningen van 't menschelijk lighaam [e]sluiten zo wel de natuur der uitterlijke lighamen, als die van het menschelijk lighaam zelf in; (*volgeris de zestiende [f]Voorstelling van dit deel*) en niet alleenlijk de natuur van 't menschelijk lighaam in 't geheel; maar moeten ook de natuur der delen van het zelfde insluiten. Want d'aandoeningen (*volgens de darde [g]Veërisscching in dit deel*) zijn de [h]wijzen, op de welken de delen van 't menschelijk lighaam, en by gevolg het geheel lighaam, [i]aangedaan word. Maar (*volgens de vierëntwintigste en vyfëntwintigste Voorstelling van dit deel*) [k]d' evenmatige kennis der uitterlijke lighamen, gelijk ook der delen, die 't menschelijk lighaam [l]te zamen zetten, is wel in God voor zo veel hy met dekennis van andere lighamen te hebben aangemerkt word, maar niet voor zo veel hy de kennis van 't menschelijke lighaam heeft: dat is, (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) deze kennis is niet in God, voor zo veel hy de natuur van de [m]menschelijke ziel stelt. Zo zijn dan deze [n]denkbeelden der [o]aandoeningen, voor zo veel zy tot de menschelijke ziel alleen [p]betrokken

[c]*Idea.*
[d]*Affectones.*
[e]*Involvere.*
[f]*Propositio.*
[g]*Postulatum.*
[h]*Modi.*
[i]*Affici.*
[k]*Cognitio adaequata.*
[l]*Componere.*
[m]*Mens humana.*
[n]*Idea.*
[o]*Afectiones.*
[p]*Referri.*

worden, als [q]gevolgen zonder [r]voorgaanden, dat is (gelijk van zelfs blijkt) [s]verwarde denkbeelden; *gelykvoorgestelt wierd*.

[q]*Consequentiae*.
[r]*Pramtssae*.
[s]*Idea confusae*.

[t]Byvoegsel.

Men kan op de zelfde wijze [u]betogen dat het denkbeelt, 't welk de natuur van de menschelijke ziel [w]stelt, in zich alleen aangemerkt, niet [x]klaar en onderscheiden is. Men kan dit ook van het denkbeelt der [y]menschelijke ziel betogen, en wijders van de [z]denkbeelden der denkbeelden van [a]d' aandoeningen van 't menschelijk lighaam; te weten dat zy [b]verwart zijn, voor zo veel zy alleenlijk tot de menschelijke ziel betrokken worden; gelijk aan yder lichtelijk kan blijken.

[t] *Scholium*.

[u] *Demonstrare*.
[w] *Constituere*.
[x] *Clara & distincta*.
[y] *Mens humana*.
[z] *Idea idearum*.
[a] *Affectiones*.
[b] *Confusae*.

Negenentwintigste [c]Voorstelling.

[c] *Propositio*.

Het [d]denkbeelt van 't denkbeelt van yder [e]aandoening van 't menschelijk lighaam [f] sluit geen [g]evenmatige kennis van de menschelijk [h]ziel in.

[d] *Idea*.
[e] *Affectio*.
[f] *Involvere*.
[g] *Cognitio adaequata*.
[h] *Mens*.

[i]Betoging.

Want het [k]denkbeelt der [l]aandoening van 't menschelijk lighaam (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) sluit geen [m]eenmatige kennis van 't lighaam zelf in, of drukt niet [n]evenmatiglijk des zelfs natuur uit; dat is (*volgens de dartiende [o]Voorstelling van dit deel*) koomt met de natuur van de ziel niet evenmatiglijk overëen. Dieshalven (*volgens de zeste [p]Kundigheit van 't eerste deel*) het [q]denkbeelt van dit denkbeelt zal ook niet evenmatiglijk de natuur van de menschelijke [r]ziel [s]uitdrukken, of geen evenmatige kennis daar af [t]insluiten; *gelijk te [u]betogen stond*.

[i] *Demonstratio*.

[k] *Idea*.
[l] *Affectio*.
[m] *Cognitio adaequatè*.
[n] *Adaequatè*.
[o] *Propositio*.
[p] *Axioma*.
[q] *Idea*.
[r] *Mens*.
[s] *Exprimere*.
[t] *Involvere*.
[u] *Demonstrandum*.

[w]Toegift.

Hiet uit volgt dat de [x]menschelijke ziel, zo lang zy, volgens de gemene loop der natuur, de dingen begrijpt, geen [y]evenmatige, maar alleenlijk een [z]verwarde en verminkte kennis van zich, van haar lighaam, en van d' uitterlijke lighamen heeft. Want de ziel kent zich zelve niet, dan voor zo veel zy de [a]denkbeelden der [b] aandoeningen van 't lighaam begrijpt; (*volgens de drieëntwintigste [c]Voorstelling van dit deel*. En zy [d]begrijpt (*volgens de negentiende Voorstelling van dit deel*) ook haar lighaam niet, dan door de denkbeelden der aandoeningen, door de welken zy ook alleenlijk (*volgens de zesentwintigste Voorstelling van dit deel*) d' uitterlijke lighamen begrijpt: Dieshalven heeft zy, voor zo veel zy deze denkbeelden heeft, geen [e]evenmatige kennis, noch van zich, (*volgens de negenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) noch van haar lighaam, (*volgens de zevenentwintigste Voorstelling van dit deel*) noch van d'uitterlijke ligha-

[w] *Corollarium*.

[x] *Mens humana*.
[y] *Adaequata*.
[z] *Confusa ac mutilata cognitio*.
[a] *Idea*.
[b] *Affectiones*.
[c] *Propositio*.
[d] *Percipere*.

[e] *Cognitio adaequata*.

men; (*volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel*) maar alleenlijk (*volgens d' achtëntwintigste* [f]*Voorstelling van dit deel, en der zelfder* [g]*Byvoegsel*) een [h] verminkte en verwarde kennis; *gelijkte betogen stond*.

[f]*Propositio*.
[g]*Scholium*.
[h]*Cognitio mutilata & confusa*.

[i]Byvoegsel.

[i]*Scholium*.

Ik zeg [k]uitdrukkelijk dat de menschelijke [l]ziel geen [m]evenmatige, maar alleenlijk een [n]verwarde en verminkte kennis van zich, van haar lighaam, en van d' uitterlijke lighamen heeft, zo lang zy volgens de gemene [o]loop der natuur de dingen [p]begrijpt, dat is, zo lang zy [q]uitterlijk, te weten uit de [r]gevallige voorkoming der dingen, [s] bepaalt word tot dit, of tot dat t' aanschouwen, en niet zo dikwijls zy [t]innerlijk, te weten hier uit, dat zy veel dingen te gelijk aanschout, bepaalt word tot der zelfder [u]overëenkomingen, verscheidenheden, en strijdigheden te verstaan. Want zo dikwijls als zy op deze, of op die wijze innerlijk geschikt word tot iets t' aanschouwen, zal zy de zaken [w]klarelijk en onderscheidelijk [x]begrijpen; gelijk ik hier na zal tonen.

[k]*Expressè*.
[l]*Mens*.
[m]*Adaequata*.
[n]*Confusa & mutilata cognitio*.
[o]*Ordo*.
[p]*Percipere*.
[q]*Externè*.
[r]*Occursus fortuitus*.
[s]*Determinare*.
[t]*Internè*.
[u]*Convenientiae*.
[w]*Clarè & distinctè*.
[x]*Percipere*.

Dartigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

Wy konnen van de [z]*during van onz lighamen geen andere, dan een zeer* [a] *onëvenmatige kennis hebben*.

[z]*Duratio*.
[a]*Cognitio inadaequata*.

[b]Betoging.

[b]*Demonstratio*.

De [c]during van onz lighaam hangt niet van des zelfs [d]wezentheit af; (*volgens d' eerste* [e]*Kundigheit van dit deel*) noch ook (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) van Gods [f]volstrekte natuur; maar (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) word, [g]tot te wezen, en te werken, van zodanige andere [h]oorzaken [i]bepaalt, die ook van anderen tot op een zekere en bepaalde wijze wezentlijk te zijn, en te werken bepaalt worden, en dezen weêr van anderen, en dus tot aan t onëindig. De [k]during van onz lighaam dan [l]hangt af van de gemene [m]ordening der natuur, en van de [n]gesteltheit der dingen. Doch hoedanig de dingen geschikt en gestelt zijn, [o]d' evenmatige kennis daar af is in God, voor zo veel hy de [p]denkbeelden aller dingen, en niet voor zo veel hy alleenlijk het denkbeelt van 't menschelijk lighaam heest; *volgens de* [q]*Toegift van de negende Voorstelling in dit deel*. Dieshalven, de [r]kennis der during van onz lighaam is in

[c]*Duratio*.
[d]*Essentia*.
[e]*Exioma*.
[f]*Natura absoluta*.
[g]*Ad existendum & operandum*.
[h]*Causae*.
[i]*Determinare*.
[k]*Duratio*.
[l]*Dependere*.
[m]*Ordo*.
[n]*Constitutio*.
[o]*Cognitia adaequata*.
[p]*Ideae*.
[q]*Corollarium*.
[r]*Cognitio durationis*.

God zeer [s]onëvenmatig, voor zo veel hy aangemerkt word dat hy alleenlijk de natuur van de menschelijke ziel [t]stelt; dat is (*volgens de Toegift van d' elfde Voor-*

[s] *Inadaequata*.
[t] *Constituere*.

stelling in dit deel) deze kennis is in onze ziel zeer onëvenmatig; gelijkte betogen stond.

Eenendartigste [u]Voorstelling.

[u] *Propositio*.

Wy konnen van de [w] during der bezondere dingen, die buiten ons zijn, geen andere, dan een zeer [x] onëvenmatige kennis hebben.

[w] *Duratio*.
[x] *Cognitio inadaequatata*.

[y]Betoging.

[y] *Demonstratio*.

Want yder bezonder ding moet, gelijk het menschelijk lighaam, Van een ander bezonder ding bepaalt worden [z] tot op een zekere en bepaalde wijze wezentlijk te zijn, en te werken, en dit weêr van een ander, en dus tot aan 't onëindig; *volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel* Maar dewijl wy uit deze algemene [a] eigenschap der bezondere dingen in de voorgaande Voorsteling getoont hebben, dat wy van de [b] during van onz lighaam niet, dan een zeer [c] onëvenmatige kennis hebben, zo zal men het zelfde van de during der bezondere dingen moeten besluiten; te weten dat wy daar af niet, dan een zeer onëvenmatige kennis, konnen hebben; *gelijk te betogen stond*.

[z] *Ad existendum & operandum certaat determinata ratione*.
[a] *Proprietas*.
[b] *Duratio*.
[c] *Cognitio inadaequata*.

[d]Toegift.

[d] *Corollarium*.

Hiet uit volgt dat alle [e] bezondere dingen [f] gebeurelijk en verdersfelijk zijn: want wy konnen geen [g] evenmatige kennis van der zelfder [h] during hebben; *volgens de voorgaande* [i] *Voorstelling*. En dit is 't geen, 't welk wy by [k] gebeurelijkheit, en by mogelijkheit van verdervenis der dingen te verstaan hebben; (*bezie het eerste* [l] *Byvoegsel van de drieëndartigste Voorstelling in 't eerste deel*.) Want (*volgens de negenëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) behalven dit kan er geen gebeurelijkheit wezen.

[e] *Res particulares*.
[f] *Contingentes*.
[g] *Cognitio adaequata*.
[h] *Duratio*.
[i] *Propositio*.
[k] *Contingentia*.
[l] *Scholium*.

Tweeendartigste [m]Voorstelling.

[m] *Propositio*.

Alle [n] denkbeelden, voor zo veel zy tot God [o] betrokken worden, zijn [p] waar.

[n] *Idea*.
[o] *Referre*.
[p] *Verae*.

[q]Betoging.

[q] *Demonstratio*.

Want alle de [r]denkbeelden, die in God zijn, komen met hun [s]Voorwerpen en [t]gedachte zaken gantschelijk overëen, *volgens de Toegift van de zevende Voorstelling in dit deel*. Dieshalven, (*volgens de zeste* [u]*Kundigheit van 't eerste deel*) zy zijn alle waar; *gelijk te betogen stond*.

[r] *Idea*.
[s] *Objecta*.
[t] *Ideatum*.
[u] *Axioma*.

Drieendartigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

In de [x]denkbeelden is niets [y]stellig, om 't welk zy [z]valsch gezegt worden.

[x]*Idea*.
[y]*Positum*.
[z]*Falsae*.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio*.

Indien gy 't ontkent, zo [b]bevat, is 't mogelijk, een [c]stellige wijze van denken, die de [d]vorm, of gedaante van doling, of valsheit stelt. Deze wijze van denken kan niet in God zijn; *volgens de voorgaande Voorstelling*. Zy kan ook niet buiten God wezen, noch bevat worden; *volgens de vijftiende Voorstelling van 't eerste deel*. En dieshalven kan 'er in de [e]denkbeelden [f]niets stellig gestelt worden, om 't welk men hen valsch zegt; *gelijkje betogen stond*.

[b]*Concipere*.
[c]*Modus positivus cogitandi*.
[d]*Forma*.
[e]*Idea*.
[f]*Nihil positivum*.

Vierendartigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

Yder [h]denkbeelt, 't welk in ons [i]volstrekt; of [k]evenmatig en [l]volmaakt is, is [m]waar.

[h]*Idea*.
[i]*Absoluta*.
[k]*Adaequata*.
[l]*Perfecta*.
[m]*Vera*.

[n]Betoging.

Als wy zeggen dat 'er in ons een [o]evenmatig en volmaakt denkbeelt is, zo zeggen wy niets anders, (*volgens de [p]Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) dan dat in God, voor zo veel hy de [q]wezentheit van onze ziel stelt, een evenmatig en volmaakt denkbeelt is, en by gevolg (*volgens de tweeëndartigste Voorstelling van dit deel*) zeggen wy niets anders, dan dat zodanig [r]denkbeelt [s]waar is; *gelijk voorgestelt was*.

[n]*Demonstratio*.
[o]*Idea adaequata & perfecta*.
[p]*Corollarium*.
[q]*Essentia*.
[r]*Idea*.
[s]*Vera*.

Vyfendartigste [t]Voorstelling.

[t]*Propositio*.

De [w]valsheit bestaat in [x]derving van [y]kennis, die [z]d' onevenmatige, of [a]verminkte en verwarde denkbeelden [b]insluiten.

[w]*Fasitas*.
[x]*Privatio*.
[y]*Cognitio*.
[z]*Inadaequata*.
[a]*Mutilatae & confusae Ideae*.
[b]*Involvere*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

In de [d]denkbeelden is (*volgens de drieëndartigste Voorstelling van dit deel*) [e]niets stellig, 't welk de [f]vorm, of de gedaante van de [g]valsheit stelt. Maar de valsheit, in tegendeel, kan niet in een [+]volstrekte derving van kennis bestaan; want men zegt dat de [i]zielen, niet de [k]lighamen, dolen, en misschien bedrogen worden: noch ook in een [l]volstrekte onweetenheit; want niet te weten, en te dolen zijn twee verscheide dingen. Zy bestaat dan in de [m]derving van kennis, die van [n]d' onëvenmatige kennis der dingen, of van [o]d' onevenmatige en verwarde denkbeelden [p]ingesloten word; *gelijk te betogen stond*.

[d] *Idea*.
[e] *Nihil positivum*.
[f] *Forma*.
[g] *Falsitas*.
[+] *Privatio absoluta*.
[i] *Mentes*.
[k] *Corpora*.
[l] *Ignorantia absoluta*.
[m] *Privatio cognitionis*.
[n] *Cognitio inadaequata*.
[o] *Idea inadaequata & confusae*.
[p] *Involvere*.

[q]Byvoegsel.

In 't Byvoegsel van de zeventiende [r]Voorstelling in dit deel heb ik verklaart hoe de [s]doling in de [t]derving van kennis bestaat: maar ik zal, tot breder verklaring van de zaak, een of twee voorbeelden bybrengen: want de menschen worden gemenelijk hier in bedrogen, dat zy menen dat zy vry zijn, dat is, zy achten dat zy vrywilliglyk iets konnen doen, of laten. Deze waan bestaat alleenlijk hier in, dat zy [u]meêwustig van hun [w]doeningen zijn, en [x]onkundig in [y]d'oorzaken, van de welken zy aangedreven, of [z]bepaalt worden. Dit is dan het [a]denkbeelt van hun vryheit, te weten dat zy geen oorzaak van hun [b]doeningen kennen. Zy zeggen wel dat de menschelijke doeningen van de wil af hangen: maar dit zijn alleenlijk woorden, van de welken zy geen denkbeelt hebben: want zy zijn alle noch hier in onkundig, wat de wil is, en hoe hy 't lighaam beweegtr De genen, die anders voorgeeven te weten, en [c]zetels en woningen voor de [d]ziel verdichten, maken dat zy bespot worden, of dat men de walg van hen heeft. Desgelijks, als wy de zon aanschouwen, beelden wy ons in dat zy omtrent twee hondert voeten van ons af is. Deze doling bestaat niet in deze [e]inbeelding, maar hier in, dat wy, terwijl wy haar dus inbeelden, van haar ware [f]afstant, en van d'oorzaak van deze inbeelding onkundig zijn. Want hoewel wy daar na komen te weten dat zy meer dan zeshondert [g]middellijnen van het aardrijk van ons afstaat, zo zullen wy ons echter inbeelden, dat zy naby onz is. Want wy beelden ons niet in dat de zon zo naby is, om dat wy van haar ware afstant onzeeker zijn; maar om dat [h]d' aandoening van onz lighaam de [i]wezentheit der Zon [k]insluit, voor zo veel als onz lighaam van de zelfde [l]aangedaan word.

[q]*Scholium*.
[r]*Propositio*.
[s]*Error*.
[t]*Privatio cognitionis*.
[u]*Conscii*.
[w]*Actiones*.
[x]*Ignari*.
[y]*Causae*.
[z]*Determinari*.
[a]*Idea*.
[b]*Actiones*.
[c]*Sedes*.
[d]*Mens*.
[e]*Imaginatio*.
[f]*Distantia*.
[g]*Diametri*.
[h]*Affectio*.
[i]*Essentia*.
[k]*Involvere*.
[l]*Affici*.

Zesendartigste [m]Voorstelling.

[m]*Propositio*.

[n]*D' onëvenmatige en verwarde denkbeelden volgen met de zelfde nootzakelijkheit, als [o]d' evenmatige, of [p]klare en onderscheide denkbeelden*.

[n]*Inadaequatae & confusae ideae*.
[o]*Adaequatae*.
[p]*Clarae & distinctm Ideae*.

[q]Betoging.

Alle de [r]denkbeelden (*volgens de vijftiende Vootstelling van 't eerste deel*) zijn in God, en, voor zo veel zy tot God betrokken worden, [s]waar; (*volgens de tweeëndartigste Voorstelling van dit deel*) en (*volgens de [t]Toegift van de zevende [u]Voorstelling in dit deel*) [w]evenmatig. En dieshalven zijn 'er geen [x]onëvenmatig, noch [y]verwart, dan voor zo veel zy tot iemants bezondere ziel betrokken

[q]*Demonstratio*.
[r]*Idea*.
[s]*Verae*.
[t]*Corollarum*.
[u]*Propositio*.
[w]*Adaequatae*.
[x]*Inadaequatae*.
[y]*Confusae*.

worden: (*bezie hier af de vierëntwintigste en achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) in voegen dat alle de denkbeelden, zo wel d'evenmatigen, als d'onëvenmatigen met de zelsde nootzakelijkheit (*volgens de Toegift van de zeste Voorstelling in dit deel*) volgen; *gelijkte betogen stond*.

Zevenendartigste [z]Voorstelling.

[z]*Prepositio*.

Het geen, dat aan alle [a]gemeenis, en 't welk even in het deel, als in 't geheel is, stelt niet de [b]wezentheit van enige bezondere zaak.

[a]*Bezie hier af het tweede Voorbewijs hier voor*.
[b]*Essentia*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

Indien gy dit ontkent, zo [d]bevat, is 't mogelijk, dat dit de [e]wezentheit van enige bezondere zaak stelt, te weten de wezentheit van B. Dieshalven kan (*volgens de tweede [f]Bepaling van dit deel*) dit zonder B niet wezen, noch bevat worden. Doch zulks is tegen [g]d'onderstelling: zo stelt dan dit niet de wezentheit van B, noch van enige andere bezondere zaak; *gelijkvoorgestelt wierd*.

[d]*Concipere*.
[e]*Essentia*.
[f]*Definitio*.
[g]*Hypothesis*.

Achtendartigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

Die dingen, de welken aan alle gemeen, en die even in het deel, als in 't geheel zijn, konnen niet, dan [i]evenmatiglijk, [k]*bevat worden*.

[i]*Adaequatè*.
[k]*Concipere*.

[l]Betoging.

[l]*Demonstratio*.

Dat A iets zy, 't welk aan alle lighamen gemeen, en dat zo wel in het deel van yder lighaam, als in 't geheel is: ik zeg dat A niet, dan [m]evenmatiglijk, [n]bevat kan worden. Want des zelfs [o]denkbeelt (*volgens de [p]Toegift van de zevende [q] Voorstelling in dit deel*) zal nootzakelijk [r]evenmatig in God zijn, zo wel voor zo veel hy een denkbeelt van 't menschelijk lighaam, als voor zo veel hy de denkbeelden van des zelfs [s]aandoeningen heeft, die (*volgens. de zestiende, vijfëntwintigste en zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) zo wel de natuur van 't menschelijk lighaam, als die van d' uitterlijke lighamen ten deel [t]insluiten; dat is, (*volgens de twaalfde en dartiende Voorstelling van dit deel*) dit [u]denkbeelt zal nootzakelijk [w]evenmatig in God zijn, voor zo veel hy de menschelijke [x]ziel [y] stelt, of voor zo veel hy denkbeelden heeft, die in de menschelijke ziel zijn. De ziel dan (*volgens de [z]Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) begrijpt

[m]*Adaequatè*.
[n]*Concipi*.
[o]*Idea*.
[p]*Corollarium*.
[q]*Propositio*.
[r]*Adaequata*.
[s]*Affectiones*.
[t]*Involvere*.
[u]*Idea*.
[w]*Adaequata*.
[x]*Mens*.
[y]*Constituere*.
[z]*Corollarium*.

nootzakelijk A [a]evenmatiglijk, en dit zo wel voor zo veel zy zich zelve, als voor zo veel zy haar, of enig uit-

[a] *Adaequatè*.

terlijk lighaam begrijpt; en A kan ook op geen andere wijze begrepen worden, *gelijkwy voorstelden*.

[b]Toegift.

Hier uit volgt dat men enige [c]denkbeelden, of [d]kundigheden, die aan alle menschen gemeen zijn, moet toestaan. Want (*volgens het tweede* [e]*Voorbewijs*) alle de lighamen komen in enige dingen overëen, de welken (*volgens de voorgaande Voorstelling*) van alle menschen [f]evenmatiglijk, of klarelijk en [g]onderscheidelijk [h] begrepen moeten worden.

[b]*Corollarium*.

[c]*Ideae*.
[d]*Notiones*.
[e]*Lemma*.
[f]*Adaequatè*.
[g]*Distinctè*.
[h]*Percipi*.

Negenendartigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

Van het geen, 't welk aan 't menschelijk lighaam, en aan enige andere uitterlijke lighamen, van de welken het menschelijk lighaam [k]*aangedaan word, gemeen en eigen is, 't welk zo wel in 't deel, als in 't geheel van yder dezer lighamen is, zal ook een* [l]*evenmatig denkbeelt in de* [m]*ziel wezen*.

[k]*Affici*.

[l]*Idea adaequata*.
[m]*Mens*.

[n]Betoging.

Dat A het geen zy, 't welk aan t' menschelijk lighaam, en aan enige uitterlljke lighamen [o]gemeen en eigen is, en dat zo wel in 't menschelijk lighaam, als in d' andere uitterlijke lighamen, en eindelijk dat zo wel in 't deel van alle deze lighamen, als in 't geheel is. Van deze A moet nootzakelijk (*volgens de* [p]*Toegift van de zevende Voorsteling in dit deel*) een [r]evenmatig denkbeelt in God zijn, zo wel voor zo veel hy het denkbeelt van 't menschelijk lighaam, als voor zo veel hy de denkbeelden der gestelde uitterlijke lighamen heeft. Stel nu dat het menschelijk lighaam van een van deze uitterlijke lighamen door 't geen, dat aan hen beide gemeen is, dat is van A, [s]aangedaan word: het [t]denkbeelt van deze [u]aandoening zal de [w]natuur van A [x]insluiten; (*volgens de zestiende Voorstelling van dit deel*) Dieshalven, (*volgens de zelfde* [y]*Toegift van de zevende Voorstelling in dit deel*) het denkbeelt van deze aandoening, voor zo.veel het de natuur van A insluit, zal [z]evenmatig in God zijn, voor zo veel hy met het denkbeelt van 't menschelijk lighaam [a]aangedaan is; dat is (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) voor zo veel hy de natuur van de menschelijke ziel [b]stelt: in voegen dat (*volgens de* [c]*Toegift van d' elfde* [d]*Voorstelling in dit deel*) dit denkbeelt ook in de menschelijke ziel evenmatig is; *gelijk voorgestelt wierd*.

[n]*Demonstratio*.

[o]*Commune & proprium*.

[p]*Corollarium*.
[r]*Idea adaequata*.

[s]*Affici*.
[t]*Idea*.
[u]*Affectio*.
[w]*Natura*.
[x]*Involvere*.
[y]*Corollarium*.
[z]*Adaequata*.
[a]*Affectus*.
[b]*Constituere*.
[c]*Corollarium*.
[d]*Propositio*.

[e]Toegift.

Hier uit volgt dat de [f]ziel zo veel te bequamer is om veel dingen [g]evenmatiglijk te begrijpen, naar dat haar lighaam meer dingen met d'andere lighamen gemeen heeft.

[e]*Corollarium*.

[f]*Mens*.
[g]*Adaequatè*.

Veertigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

Alle de [i]denkbeelden, die in de ziel uit de denkbeelden volgen, de welken in haar [k] evenmatig zijn, zijn ook evenmatig.

[i]*Ideae*.
[k]*Adaequatae*.

[l]Betoging.

De Betoging hier af blijkt klarelijk: Want als wy zeggen dat in de [m]menschelijke ziel een [n]denkbeelt uit de denkbeelden volgt, die in haar [o]evenmatig zijn, zo zeggen wy (*volgens de [p]Toegift van d'elfde Voorstelling in dit deel*) niet anders, dan dat in 't goddelijk [q]verstant een denkbeelt is, van 't welk God [r]d' oorzaak is, niet voor zo veel hy [s]eindig, noch voor zo veel hy met de denkbeelden van meer bezondere dingen [t]aangedaan is, maar voor zo veel hy alleenlijk de [u]wezentheit van de menschelijke ziel stelt; en dieshalven moet het [w]evenmatig wezen.

[l]*Demonstratio*.

[m]*Mens humana*.
[n]*Idea*.
[o]*Adaequatae*.
[p]*Corollarium*.
[q]*Intellectus*.
[r]*Causa*.
[s]*Finitus*.
[t]*Affectus*.
[u]*Essentia*.
[w]*Adaequata*.

[x]Byvoegsel.

Hier meê heb ik [y]d'oorzaak der [z]Kundigheden, die [a]gemeen genoemt worden, en die de [b]grontvesten van onze [c]redenering zijn, verklaart. Maar daar zijn noch andere oorzaken van enige Kundigheden, of gemene stellingen, de welken naar deze onze [d]wijze, of middel dienden verklaart te worden: want daar uit zou blijken welke kundigheden de besten, en ook welken naauwelijks van enig gebruik zouden wezen; wijders, welken [e]gemeen, en welken alleenlijk voor de genen, die geen [f]vooröordeelen hebben, [g]klaar en onderscheiden, en eindelijk welken qualijk [h]gegrontvest zijn. Voorts zou blijken van waar die [i]Kundigheden, de welken men [k]tweeden noemt, en by gevolg de [l]Kundigheden, die daar op gegrontvest zijn, hun [m]oorsprong hebben genomen, en meer andere dingen, die ik somtijts omtrent dit stuk overwogen heb. Maar dewijl ik deze dingen tot een ander werk heb geschikt, en ook om geen walging, uit oorzaak van d' al te grote lankheit in deze zaak, te veröorzaken, zo heb ik besloten dit hier by te laten. Doch om niets van 't geen, 't welk men nootzakelijk moet weten, achter te laten, zo zal ik hier d'oorzaken byvoegen, uit de welken de [n]bewoordingen, die men [o]overklimmende noemt, hun oorsprong hebben gehad;

[x]*Scholium*.

[y]*Causa*.
[z]*Notiones*.
[a]*Communia*.
[b]*Fundamenta*.
[c]*Ratiocinium*.
[d]*Methodus*.
[e]*Communia*.
[f]*Praejudicia*.
[g]*Clarae & distinctae*.
[h]*Fundatae*.
[i]*Notiones*.
[k]*Secundae*.
[l]*Axiomata*.
[m]*Origo*.

[n]*Termimi*.
[o]*Supratransedentales*.

gelijk [p]*wezend*, [q]*zaak*, [r]*iets*. Deze [s]bewoordingen zijn hier uit gesproten, te weten, dat het menschelijk lighaam, dewijl het [t]bepaalt is; alleenlijk bequaam is om zeker getal van [u]beelden (en wat beelt is, heb ik in [w]'t By voegsel van de zeventiende [x]Voorstelling in dit deel verklaart) te gelijk [y]onderscheidelijk te [z]vormen. Indien dit getal groter word; zo beginnen deze beelden verwart te worden: en indien dit getal der beelden, tot de welken het lighaam bequaam is, om hen te gelijk onderscheidelijk in zich te vormen, de maat verre te buiten gaat, en onze [a] inbeelding overtreft, zo zullen zy alle gantschelijk onder malkander verwart worden. Dewijl dit dus gestelt is, zo blijkt (*uit de* [b]*Toegift van de zeventiende Voorstelling, en uit d' achtiende Voorstelling van dit deel*) dat de menschelijke ziel zo veel lighamen te gelijk [c]onderscheidelijk kan [d]inbeelden, als 'er in haar lighaam [e]beelden te gelijk [f]gevormt konnen worden. Maar als de beelden in 't lighaam gantschelijk verwart worden, zo zal de ziel ook alle de lighamen verwardelijk, en zonder enige onderscheiding inbeelden, en als onder een enige [g]toeëigening, te weten van [h]*wezend*, [i]*zaak*, enz. [k]begrijpen. Dit kan ook hier van [l]afgeleid worden, dat de beelden niet altijt even levendig en krachtig zijn, en van andere oorzaken, die hier meê overëenkomen, en de welken ik hier niet behoef te verklaren. Want tot onz ooggemerk, daar wy naar doelen, is genoech dat wy een enige oorzaak aanmerken: dewijl zy alle hier op uitkomen, dat deze [m] bewoordingen [n]denkbeelden, die ten hoogsten verwart zijn, betekenen. Uit diergelijke [o]oorzaken zijn ook die [p]Kundigheden, de welken men [q]algemeene noemt, gesproten; gelijk *mensch, paert, hont* enz. te weten, om dat in 't menschelijk lighaam zo veel [r]beelden (tot een voorbeelt) van menschen te gelijk gevormt worden, dat zy de kracht van in te beelden wel niet gantschelijk, maar echter zo verre overtreffen, dat de ziel de kleine [s]verscheidenheden van yder in 't bezonder (te weten van yders verwe, grootheit enz.) en hun [t]bepaalt getal niet kan inbeelden, en alleenlijk dit, daar in zy alle overëenkomen, voor zo veel het lighaam daar af [u]aangedaan word, onderscheidelijk inbeeld. Want dewijl dit van yder mensch geschied, zo word het lighaam daar af op het krachtigste aangedaan; en de ziel drukt dit dan met de naam van mensch uit, en schrijft [w]onëindige bezonderen daar aan toe, om dat zy het bepaalt en recht getal der menschen, gelijk wy gezegt hebben, niet kan inbeelden. Maar hier staat aan te merken, dat deze [x]Kundigheden niet van alle menschen op een zelfde wijze gemaakt worden, en dat zy by yder verscheiden zijn, naar reden van de

[p]*Ens*.
[q]*Res*.
[r]*Aliquid*.
[s]*Termini*.
[t]*Limitatum*.
[u]*Imagines*.
[w]*Scholium*.
[x]*Propositio*.
[y]*Distinctè*.
[z]*Formare*.
[a]*Imaginatio*.
[b]*Corollarium*.
[c]*Distinctè*.
[d]*Imaginari*.
[e]*Imagenes*.
[f]*Formari*.
[g]*Attributum*.
[h]*Ens*.
[i]*Res*.
[k]*Comprehendere*.
[l]*Deduci*.
[m]*Termeni*.
[n]*Ideae*.
[o]*Causae*.
[p]*Nationes*.
[q]*Universales*.
[r]*Imagines*.
[s]*Differentiae*.
[t]*Numerus determinatus*.
[u]*Affectum*.
[w]*Singulares infiniti*.
[x]*Notiones*.

zaak, van de welke het lighaam meermaals [y]aangedaan heeft geweest, en die lichtelijker van de ziel ingebeeld, of vastelijker onthouden worden. Tot een voorbeelt, de geen, die meermaals met opmerking de [z]gestalte der menschen aangeschout heeft, zal onder de naam van de mensch een dier verstaan, dat recht overëinde gaat. Maar de genen, die gewent zijn iets anders t' aanschouwen, zullen een ander gemeen beelt van menschen [a]vormen, te weten, dat de mensch een [b]lachend dier is, een [c]twee voetig dier zonder pluimen, een [d]redelijk dier; en in dezer voegen zal yder van d' andere dingen, naar de gesteltheit van zijn lighaam, [e]algemene beelden der dingen vormen. 't Is dieshalven geen wonder dat onder de [f]Wijsbegerigen, die alleenlijk door de beelden der dingen de naturelijke dingen hebben willen verklaren, zo veel [g]twisten en verschillen zijn gerezen.

[y] *Affectum*.
[z] *Statura*.
[a] *Formare*.
[b] *Animal risibile*.
[c] *Animal bipes*.
[d] *Animal rationale*.
[e] *Imagines universales*.
[f] *Philosophi*.
[g] *Controversia*.

Tweede [h]Byvoegsel.

Uit alle het voorgaande blijkt klarelijk, dat wy veel dingen begrijpen, of [i]algemene kundigheden maken, namelijk.

1. Uit de [k]bezondere dingen, die door de [l]zinnen [m]verminktelijk, [n]verwardelijk, en zonder ordening ten opzicht van 't verstant, aan ons vertoont worden; *Bezie de* [o]*Toegift van de negenëntwintigste* [p]*Voorstelling in dit deel*) en dieshalven ben ik gewent zodanige [q]begrijpingen een [r]kennis, uit de zwervende, of losse ondervinding ontstaande, te noemen.
2. Uit de [s]tekenen; tot een [t]voorbeelt, dat wy hier uit alleen, dat wy enige woorden gehoort, of gelezen hebben, aan de dingen gedachtig worden, en enige [u]denkbeelden daar af [w]vormen, die met de genen gelijk zijn, door de welken wy de dingen [x]inbeelden. (*bezie het* [y]*Byvoegsel van d' achtiende* [z] *Voorstelling in dit deel*) Ik zal voortäan deze beide [a]wijzen, van de dingen t' aanschouwen, de [b]kennis van 't eerste geslacht, [c]waan, of [d]inbeelding noemen.
3. Eindelijk, hier uit, dat wy [e]gemene kundigheden, en [f]evenmatige denkbeelden van [g]d' eigenschappen der dingen hebben. (*Bezie de* [h]*Toegift van d' achtëndartigste, en de negenëndartigste* [i]*Voorstelling, met der zelfder Byvoegsel, en de veertigste Voorstelling in dit deel.*) En dit zal ik [k]reden, of redenering, en kennis van het tweede geslacht noemen.

Behalven deze twee [l]geslachten van [m]kennis word' er, gelijk ik in 't volgende zal tonen, noch een ander darde gestelt, 't welk wy [n]zienige kennis zullen noemen.

[h] *Scholium*.
[i] *Nationes universales*.
[k] *Singularia*.
[l] *Sensus*.
[m] *Mutilatè*.
[n] *Confuse*.
[o] *Corollarium*.
[p] *Propositio*.
[q] *Perceptiones*.
[r] *Cognitio*.
[s] *Signa*.
[t] *Exemplum*.
[u] *Ideae*.
[w] *Formare*.
[x] *Imaginari*.
[y] *Scholium*.
[z] *Propositio*.
[a] *Modi*.
[b] *Cognitio primi generis*.
[c] *Opinio*.
[d] *Imaginatio*.
[e] *Notiones universales*.
[f] *Ideae adaequatae*.
[g] *Proprietates*.
[h] *Corollarium*.
[i] *Propositio*.
[k] *Ratio*.
[l] *Genera*.
[m] *Cognitio*.
[n] *Scientia intuitiva*.

En dit geslacht van kennis gaat voort van [o]dit evenmatig denkbeelt der [p]vormelijke wezentheit

[o] *Idea adaequata*.

[p] *Essentia formalis*.

van enigen van Gods [q]toeëigeningen tot [r]d'evenmatige kennis van de vormelijke wezentheit der dingen. Ik zal dit alles met het voorbeelt van een enige zaak verklaren. Men stelt drie getallen, om een vierde te vinden, dat tot het darde is, gelijk het eerste tot het tweede. De kooplieden twijffelen niet hier aan, dat men het tweede met het darde [s]vermenigvuldigen moet, en [t]'t uitbrengsel van deze twee door 't eerste [u]delen. Ik zeg dat zy hier aan niet twijffelen, om dat zy het geen, dat zy van hun meester, zonder enige [w]betoging, hebben geleert, noch niet vergeten hebben; of om dat zy dit meermaals in [x]zeer enkelde getallen hebben bevonden, of uit kracht der betoging van de negentiende [y]Voorstelling in Euklides zevende boek, namelijk uit de gemene [z]eigenschap der [a]evenredige getallen. Doch in zeer enkelde getallen is dit niet nodig: tot een voorbeelt; indien men de getallen 1. 2. 3. stelt, zo ziet yder wel dat het vierde [b]evenredig getal 6. is; en dit zo veel te klarelijker, om dat wy alleenlijk op de bezondere reden der twee eerste getallen, en niet op d' algemene eigenschap de evenredige getallen behoeven te denken.

[q]*Attributa*.
[r]*Cognitio adaequata*.
[s]*Multiplicare*.
[t]*Productum*.
[u]*Dividere*.
[w]*Demonstratio*.
[x]*Numeri simplicissimi*.
[y]*Propositio*.
[z]*Proprietas*.
[a]*Numeri proportionales*.
[b]*Numerus proportionalis*.

Eenenveertigste [d]Voorstelling.

[d]*Propositio*.

De [e]kennis van 't eerste geslacht is d' enige [f]oorzaak van [g]valsheit: maar die van het tweede en darde is nootzakelijk [h]waar.

[e]*Cognitio primi generis*.
[f]*Causa*.
[g]*Falsitas*.
[h]*Vera*.

[i]Betoging.

[i]*Demomstratio*.

In 't voorgaande [k]Byvoegsel hebben wy gezegt, dat alle die [l]denkbeelden, die [m] onëvenmatig en verwart zijn, tot de [n]kennis van 't eerste geslacht behoren. En dieshalven is (*volgens de vijfendartigste Voorstelling van dit deel*) deze kennis d' enige oorzaak van valsheit. Wijders hebben wy gezegt, dat die denkbeelden, de welken [o]evenmatig zijn, tot de kennis van het tweede en darde geslacht behoren: en dieshalven (*volgens de vierëndartigste Voorstelling van dit deel*) is deze kennis nootzakelijk waar; *gelijk te betogen stond*.

[k]*Scholium*.
[l]*Ideae*.
[m]*Inadaequatae & confusae*.
[n]*Cognitio*.
[o]*Adaequatae*.

Tweeenveertigste [p]Voorstelling.

[p]*Propositio*.

De kennis van het tweede en darde, en niet die van het eerste, geslacht leert ons het [q]ware van [r]'t valsche [s]t' onderscheiden.

[q]*Verum*.
[r]*Falsum*.
[s]*Distinguere*.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio*.

Deze [u]Voorstelling blijkt door zich. Want de geen, die het ware

[u]*Propositio*.

van 't valsche kan [w]onderscheiden, moet een [x]evenmatig denkbeelt van 't ware en valsche hebben; dat is (*volgens het tweede [y]Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in dit deel*) het ware en valsche door het tweede, of darde [z]geslacht van kennis kennen.

[w]*Distinguere*.
[x]*Idea adaequata*.
[y]*Scholium*.
[z]*Genus*.

Drieenveertigste [a]Voorstelling.

[a]*Propositio*.

De geen, die een [b]waar denkbeelt heeft, weet te gelijk dat hy een waar denkbeelt heeft, en kan aan de waarheit van de zaak niet twijffelen.

[b]*Idea Vera*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

Dit is in ons een [d]waar denkbeelt, 't welk [e]evenmatig in God is, voor zo veel hy door de [f]menschelijke ziel verklaart, of uitgedrukt kan worden; *volgens de [g]Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*. Laat ons dan stellen dat in God, voor zo veel hy door de menschelijke ziel verklaart, of uitgedrukt kan worden, het evenmatig denkbeelt A is. Van dit denkbeelt moet ook nootzakelijk in God een denkbeelt zijn, 't welk op de zelfde wijze, als het denkbeelt A, (*volgens de twintigste [h]Voorstelling van dit deel, welker [i]Betoging [k]algemeen is, en tot alle denkbeelden toegepast kan worden*) tot God [l]betrokken word: maar men [m]onderstelt dat het denkbeelt A tot God betrokken word, voor zo veel hy door de menschelijke ziel verklaart, of uitgedrukt kan worden: dieshalven moet ook het denkbeelt van 't denkbeelt A op de zelfde wijze tot God betrokken worden; dat is (*volgens de zelfde Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*) dit [n]evenmatig denkbeelt van 't denkbeelt A zal in de [o]ziel zelve zijn, die 't evenmatig denkbeelt A heeft: in voegen dat de geen, die een evenmatig denkbeelt heeft, of (*volgens de vierëndartigste Voorstelling van dit deel*) die een zaak warelijk kent, te gelijk een evenmatig denkbeelt van zijn kennis, of een ware kennis moet hebben; dat is, gelijk door zich blijkt, moet te gelijk zeker daar af wezen: *gelijk te [p]betogen stond*.

[d]*Idea Vera*.
[e]*Adaequata*.
[f]*Mens humana*.
[g]*Corollarium*.
[h]*Propositio*.
[i]*Demonstratio*.
[k]*Universalis*.
[l]*Referri*.
[m]*Supponere*.
[n]*Idea adaequata*.
[o]*Mens*.
[p]*Demonstrandum*.

[q]Byvoegsel.

[q]*Scholium*.

In 't Byvoegsel van d' eenëntwintigste [r]Voorstelling in dit deel heb ik verklaart wat het [s]denkbeelt van een denkbeelt is. Maar hier staat aan te merken dat de voorgaande Voorstelling uit zich zelve klaarblijkelijk genoech is. Want yder, die een waar denkbeelt heeft, weet wel dat een waar denkbeelt de hoogste [t]zekerheit [u]insluit: dewijl een waar denkbeelt te hebben, niets anders betekent, dan een zaak volmaaktelijk te kennen. En zeker, niemant kan van deze zaak twijffelen, 't en zy hy acht dat een [w]denkbeelt gelijk een stom beelt

[r]*Propositio*.
[s]*Idea Idea*.
[t]*Certitudo*.
[u]*Involvere*.
[w]*Idea*.

in een Schildery is, en niet een [y]wijze van denken, te weten het [z]verstaan zelf. En zeg my, ik bid u, wie kan weten dat hy enige zaak verstaat, 't en zy hy te voren de zaak verstaat: dat is, wie kan weten dat hy van een zaak zeker is, zo hy niet te voren van de zaak zeker is? Wijders, wat kan 'er klaarder en zekerder, dan een [a]waar denkbeelt wezen, om tot een [b]richtsnoer der waarheit te verstrekken? Warelijk, gelijk het licht zich zelf, en de duisternissen openbaart, zo openbaart de waarheit ook zich zelve, en de valsheit. Voorts, ik acht dat ik hier meê op deze volgende [c]geschillen geäntwoord heb; te weten: Indien een waar denkbeelt, niet voor zo veel 't een [d]wijze van denken, maar voor zo veel het gezegt word met de [e]gedachte zaak overëen te komen, van een valsch denkbeelt [f]onderscheiden word, zo heeft een waar denkbeelt niet meer [g]zakelijkheit, of [h]volmaaktheit, dan een [i]valsch denkbeelt, dewijl zy alleenlijk door [k]d' uitterlijke, en niet door [l]d' innerlijke afnoeming onderscheiden worden: en by gevolg heeft ook een mensch, of menschelijke ziel, die [m]ware denkbeelden heeft, geen meer zakelijkheit, noch volmaaktheit, dan de geen, die alleenlijk valsche denkbeelden heeft. Ten anderen, waar uit het spruit dat de menschen valsche denkbeelden hebben. Eindelijk, waar uit iemant zekerlijk kan weten dat hy denkbeelden heeft, die met hun [n] voorwerpen, of [o]gedachte zaken overëenkomen. Ik acht, zeg ik, dat ik alreê op deze [p]geschillen geantwoord heb. Want wat het [q]onderscheit tusschen een waar en valsch denkbeelt aangaat, het blijkt (*volgens de vijfëndartigste* [r]*Voorstelling van dit deel*) dat het eerste zich tot het tweede heeft, gelijk het [s]wezend tot het [t] niet wezend. Voorts, van de negentiende tot aan de vijfëndartigste Voorstelling, met der zelfder [u]Byvoegsel heb ik zeer klarelijk [w]d' oorzaken der valsheit getoont; uit het welk ook blijkt wat [x]onderscheit dat 'er is tusschen een mensch, die [y]ware denkbeelden heeft, en de geen, die geen anderen, dan valsche denkbeelden heeft. Eindelijk, wat het leste aangaat, te weten waar uit de mensch kan weten dat hy een [z]denkbeelt heeft, 't welk met zijn [a]voorwerp, of met de [b]gedachte zaak overëenkoomt; ik heb genoech, en meer dan genoech getoont dat dit hier uit alleen voortkoomt, dat hy een denkbeelt heeft, 't welk met zijn voorwerp, of met zijn gedachte zaak overëenkoomt, of om dat de waarheit de [c]regel en 't richtsnoer van zich zelve is. Voeg hier by, dat onze ziel, voor zo veel zy de dingen warelijk begrijpt, een deel van Gods [d]onëindig verstant is; *volgens de* [e]*Toegift van d' elfde Voorstelling in dit deel*: in voegen dat het even

[y] *Modus cogitandi*.
[z] *Intelligere*.
[a] *Idea vera*.
[b] *Norma*.
[c] *Quaestiones*.
[d] *Modus cogitandi*.
[e] *Ideatum*.
[f] *Distingui*.
[g] *Realitas*.
[h] *Perfectio*.
[i] *Idea falsa*.
[k] *Externa*.
[l] *Interna denominatio*.
[m] *Ideae verae*.
[n] *Objecta*.
[o] *Ideata*.
[p] *Quaestiones*.
[q] *Differentia*.
[r] *Propositio*.
[s] *Ens*.
[t] *Non ens*.
[u] *Scholium*.
[w] *Causae*.
[x] *Differentia*.
[y] *Ideae verae*.
[z] *Idea*.
[a] *Objectum*.
[b] *Ideatum*.
[c] *Norma*.
[d] *Intellectus infinitus*.
[e] *Corollarium*.

nootzakelijk is dat de klare en onderscheide denkbeelden van de ziel, als Gods denkbeelden, waar zijn.

Vierenveertigste [f]Voorstelling.

[f]*Propositio.*

Tot de natuur van de [g]reden behoort, de dingen niet als [h]gebeurelijk, maar als [i] nootzakelijk t' aanschouwen.

[g]*Ratio.*
[h]*Contingentes.*
[i]*Necessariae.*

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio.*

Tot de natuur van de reden behoort, de dingen warelijk te begrijpen; (*volgens d' eenënveertigste Voorstelling in dit deel*) namelijk (*volgens de zeste [l]Kundigheit van 't eerste deel*) gelijk zy in zich zijn: dat is (*volgens de negenëntwintigste [m] Voorstelling van 't eerste deel*) niet als [n]gebeurelijk, maar als [o]nootzakelijk; *gelijk te betogen stond.*

[l]*Axioma.*
[m]*Propositio.*
[n]*Contingentes.*
[o]*Necessariae.*

Eerste [p]Toegift.

[p]*Corollarium.*

Hier uit volgt dat van [q]d' inbeelding alleen [r]afhangt, dat wy de dingen, zo wel ten opzicht van de voorgaande, als van de toekomende tijt, als [s]gebeurelijk aanschouwen.

[q]*Imaginatio.*
[r]*Dependere.*
[s]*Contingentes.*

[t]Byvoegsel.

[t]*Scholium.*

Doch op welke wijze dit geschied, zal ik met weinig woorden verklaren. Wy hebben hier voor (*in de zeventiende [u]Voorstelling van dit deel, en in der zelfder [w]Toegift*) getoont dat de [x]ziel de dingen, schoon zy niet [y]wezentlijk zijn, echter, als voor zich tegenwoordig, [z]inbeeld, 't en zy 'er [a]oorzaken voorkomen, die hun tegenwoordige [b]wezentlijkheit [c]uitsluiten. Wijders, wy hebben (*in d' achtiende [d] Voorstelling van dit deel*) getoont dat, indien het menschelijk lighaam eens van twee uitterlijke lighamen te gelijk [e]aangedaan heeft geweest, de [f]ziel namaals, als zy zich een van deze beiden inbeeld, terstont ook aan 't ander zal gedenken: dat is, zy zal hen beide als aan zich tegenwoordig aanschouwen, 't en zy 'er oorzaken voorkomen, die hun tegenwoordige [g]wezentlijkheit uitsluiten. Voorts, niemant twijffelt hier aan, dat wy ook de tijt konnen inbeelden, te weten hier uit, dat wy ons inbeelden dat, als wy de bewegingen der lighamen vergelijken, enige lighamen tragelijker dan anderen, of snellijker, of even gezwindelijk bewogen worden. Laat ons dan stellen dat een jongen gisteren voor d'eerste maal in de morgenstont Pieter, op de middag Jan, en in d' avontstont Symon, en heden in de

[u]*Propositio.*
[w]*Corollarium.*
[x]*Mens.*
[y]*Existere.*
[z]*Imaginari.*
[a]*Causae.*
[b]*Existentia.*
[c]*Seeludere.*
[d]*Propositio.*
[e]*Affectum.*
[f]*Mens.*
[g]*Existentia.*

morgenstont weêr Pieter heeft gezien: uit d'achtiende [h]Voorstelling van dit deel blijkt
dat de jongen, zo haaft hy de morgenstont ziet, zich ook terstont zal inbeelden, [h]*Propositio*.
dat de zon de zelfde keer zal doen, die zy in de voorgaande dag gedaan

heeft, dat is de gehele dag, en te gelijk met de dageraat Pieter, met de middag Jan, en in d' avontstont Symon; dat is dat hy de wezentlijkheit van Jan en Symon by de toekomende tijt zal voegen. In tegendeel, indien hy in d' avontstont Symon ziet, zo zal hy Jan en Pieter aan de voorgaande tijt voegen, namelijk met hen te gelijk met de voorgaande tijt in te beelden, en dit zo veel te vaster, als hy hen meermaals in deze ordening gezien heeft. Doch indien het gebeurt is dat hy in een andere avontstont, in plaats van Symon, Jakob gezien heeft, zo zal hy in de volgende morgenstont dan Symon, en dan Jakob aan de volgende avontstont voegen. Ik zeg dan d' een, en dan d' ander, en niet beide te gelijk: want men [i]onderstelt dat de jongen in d' avontstont t' elkens een van beide, en niet hen beide te gelijk, gezien heeft. [k]D' inbeelding van deze jongen dan zal als [l]vlot en wankelbaar zijn, en zich met d'aanstaande avontstont nu deze, dan die [m]inbeelden; dat is, hy zal geen van beide als zekerlijk, maar beide als gebeurelijk met d' avontstont te zullen komen aanschouwen. En deze [n]vlotheit van inbeelding zal de zelfde wezen, zo d' inbeelding op de dingen valt, die wy op de zelfde wijze, met [o]betrekking tot de verlede, of tegenwoordige tijt, aanschouwen: en by gevolg zullen wy ons de dingen op deze wijze als [p]gebeurelijk, zo wel ten opzicht van de tegenwoordige, als van de verlede, en ook van d' aanstaande tijt inbeelden.

[i] *Supponere*.
[k] *Imaginatio*.
[l] *Fluctuabslis*.
[m] *Imaginare*.
[n] *Fluctuatio*.
[o] *Relatio*.
[p] *Contingentas*.

Tweede [q]Toegift.

Tot de natuur der reden behoort, de dingen onder zekere [r]gedaante van [s] eeuwigheit te [t]begrijpen.

[q] *Corollarium*.
[r] *Species*.
[s] *AEternitas*.
[t] *Peecipere*.

[u]Betoging.

Tot de natuur der [w]reden (*volgens de voorgaande* [x] *Voorstelling*) behoort, de dingen als [y]nootzakelijk, en niet als [z]gebeurelijk t'aanschouwen. Wijders, deze nootzakelijkheit der dingen, die wy door de reden [a]begrijpen, moet (*volgens d' eenënveertigste Voorstelling in dit deel*) waar zijn, dat is (*volgens de zeste* [b] *Kundigheit van 't eerste deel*) moet van ons, gelijk zy is, bevat worden. Maar deze [c]nootzakelijkheit der dingen (*volgens de zestiende Voorstelling van't eerste deel*) is niets anders, dan d'eeuwige nootzakelijkheit van Gods natuur: dieshalven, tot de natuur der reden behoort, de dingen onder deze [d]gedaante van [e]eeuwigheit t' aanschouwen. Voeg hier by, dat de [f]grontvesten van de reden [g]Kundigheden zijn, (*volgens d'achtëndartigste Voorstelling in dit deel*) die de dingen verklaren, de welken aan allen gemeen zijn, en die (*volgens de*

[u] *Demonstratio*.
[w] *Ratio*.
[x] *Propositio*.
[y] *Necessariae*.
[z] *Contingentes*.
[a] *Percipere*.
[b] *Axioma*.
[c] *Necessitas*.
[d] *Species*.
[e] *AEternitas*.
[f] *Fundamenta*.
[g] *Axiomata*.

zevenëndartigste Voorstelling van dit deel) de [h]wezentheit van geen bezondere zaak stellen, en de welken dieshalven zonder enige opzicht van tijt, maar onder zekere gedaante van eeuwigheit, bevat moeten worden.

[h]*Essentia*.

Vyfenveertigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

Yder [k]denkbeelt van yder bezonder lighaam, of van yder bezondere zaak, die [l]dadelijk wezentlijk is, sluit nootzakelijk Gods eeuwige en onëindige [m]wezentheit in.

[k]*Idea*.
[l]*Actu existens*.
[m]*Essentia*.

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio*.

Het [o]denkbeelt van een [p]bezondere zaak, die [q]dadelijk wezentlijk is, [r]sluit (*volgens de [s]Toegift van d' achtste Voorstelling in dit deel*) nootzakelijk zo wel de [t] wezentheit, als de [u]wezentlijkheit van de zelfde zaak in. Maar de bezondere zaken (*volgens de vijftiende [w]Voorstelling van't eerste deel*) konnen niet zonder God [x]bevat worden. Maar in tegendeel, dewijl zy (*volgens de zeste Voorstelling van dit deel*) God tot [y]oorzaak hebben, voor zo veel hy onder een [z]toeëigening, van de welke de zaken [a]wijzen zijn, aangemerkt word, zo moeten nootzakelijk der zelfder [b]denkbeelden (*volgens de vierde [c]Kundigheit van 't eerste deel*) de [d] bevatting van hun [e]toeëigening, dat is (*volgens de zeste [f]Bepaling van't eerste deel*) Gods eeuwige en onëindige [g]wezentheit [h]insluiten; *gelijk te betogen stond*.

[o]*Idea*.
[p]*Res singularis*.
[q]*Actu existens*.
[r]*Involvere*.
[s]*Corollarium*.
[t]*Essentia*.
[u]*Existentia*.
[w]*Propositio*.
[x]*Concipi*.
[y]*Causa*.
[z]*Attributum*.
[a]*Modi*.
[b]*Ideae*.
[c]*Axioma*.
[d]*Conceptus*.
[e]*Attributum*.
[f]*Definitio*.
[g]*Essentia*.
[h]*Involvere*.

[i]Byvoegsel.

By [k]wezentlijkheit versta ik hier niet de [l]during, dat is de wezentlijkheit, voor zo veel zy als van de dingen afgetrokken, en als zekere [m]gedaante van [n]hoegrootheit [o]bevat word. Want ik spreek hier van de natuur der wezentlijkheit zelve, die aan de bezondere dingen [p]toegeëigent word, om dat uit d'eeuwige [q]nootzakelijkheit van Gods natuur onëindige dingen op onëindige [r]wijzen volgen. (*bezie de zestiende [s]Voorstelling van 't eerste deel*) Ik spreek, zeg ik, van de [t]wezentlijkheit zelve der bezondere dingen, voor zo veel zy in God zijn. Want hoewel yder bezondere zaak van een andere bezondere zaak [u]bepaalt word tot op zekere wijze wezentlijk te zijn, zo volgt echter de kracht, door de welke yder zaak volhard

[i]*Scholium*.
[k]*Existentia*.
[l]*Duratio*.
[m]*Species*.
[n]*Quantitas*.
[o]*Concipi*.
[p]*Tribuere*.
[q]*Necessitas*.
[r]*Modi*.
[s]*Propositio*.
[t]*Existentia*.
[u]*Determinari*.

[w]in wezentlijk te zijn, alleenlijk uit d'eeuwige nootzakelijkheit van Gods natuur. *bezie hier af de* [x]*Toegift van de vierëntwintigste Voorstelling in 't eerste deel*.

[w]*In existendo*.

[x]*Corollarium*.

Zesenveertigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio.*

De [z]kennis van Gods eeuwige en onëindige [a]wezentheit, die van yder [b]denkbeelt [c] ingesloten word, is [d]evenmatig en volmaakt.

[z]*Cognitio.*
[a]*Essentia.*
[b]*Idea.*
[c]*Involvere.*
[d]*Adaequata & perfecta.*

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio.*

De betoging van de voorgaande [f]Voorstelling is [g]algemeen; en 't zy een zaak als een deel, of als een geheel aangemerkt word, haar [h]denkbeelt, het zy van 't geheel, of van 't deel, zal (*volgens de voorgaande Voorstelling*) Gods [i]eeuwige en onëindige wezentheit [k]insluiten. Dieshalven, het geen, dat de kennis van Gods eeuwige en onëindige wezentheit geeft, is aan alle dingen gemeen, en zo wel in 't deel, als in 't geheel; in voegen dat (*volgens d' achtëndartigste Voorstelling van dit deel*) deze [l]kennis [m]evenmatig moet wezen; *'t welk te betogen stond.*

[f]*Propositio.*
[g]*Universalis.*
[h]*Idea.*
[i]*Essentia aterna & infinita.*
[k]*Involvere.*
[l]*Cognitio.*
[m]*Adaequata.*

Zevenenveertigste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio.*

De [o]menschelijke ziel heeft een [p]evenmatige kennis van Gods eeuwige en onëindige [q]wezentheit.

[o]*Mens humana.*
[p]*Cognitio adaequata.*
[q]*Essentia.*

[r]Betoging.

[r]*Demonstratio.*

De menschelijke [s]ziel heeft (*volgens de tweeëntwintigste Voorstelling van dit deel*) [t]denkbeelden, uit de welken (*volgens de drieentwintigste Voorstelling van dit deel*) zy zich zelve, en haar lighaam, (*volgens de negentiende [u]Voorstelling van dit deel*) en (*volgens de [w]Toegift van de zestiende Voorstelling, en volgens de zeventiende Voorstelling in dit deel*) [x]d' uitterlijke lighamen, als [y]dadelijk wezentlijk zijnde, [z]begrijpt: en dieshalven heeft zy (*volgens de vijfen zevenënveertigste Voorstelling van dit deel*) een [a]evenmatige kennis van Gods eeuwige en onëindige [b]wezentheit; *gelijk te betogen stond.*

[s]*Mens.*
[t]*Idea.*
[u]*Propositio.*
[w]*Corollarium.*
[x]*Corpora externa.*
[y]*Actu existentes.*
[z]*Percipere.*
[a]*Cognitia adaequata.*
[b]*Essentia.*

[c]Byvoegsel.

[c]*Scholium.*

Wy zien hier uit dat Gods [d]onëindige wezentheit, en zijn [e]eeuwigheit aan alle menschen bekent is. En dewijl alles in God is, en door hem bevat word, zo volgt

[d]*Essentia infinita.*
[e]*AEternitas.*

dat wy uit deze [f]kennis veel dingen konnen [g]afleiden, die wy [h]evenmatiglijk moeten kennen, en dieshalven dit darde [i]geslacht van kennis [k]vormen, daar af wy (*in het tweede* [l]*Byvoegsel van de veertigste* [m]*Voorstelling in dit deel*) gesproken hebben; en van welks [n]voortreftelijkheit en nuttigheit wy in

[f]*Cognitio*.
[g]*Deducere*.
[h]*Adaequatè*.
[i]*Genus*.
[k]*Formare*.
[l]*Scholium*.
[m]*Propositio*.
[n]*Praestantia*.

't vijfde deel zullen spreken. Voorts, dat de menschen geen zo klare kennis van God, als van de [o]gemene Kundigheden hebben; dit spruit hier uit, dat zy God niet, gelijk de lighamen, konnen [p]inbeelden, en dat zy de naam God aan de [q]beelden van de dingen, die zy gemenelijk zien, gevoegt hebben: 't welk de menschen naauwelijks konnen mijden, om dat zy geduriglijk van d' uitterlijke dingen [r] aangedaan worden. En zeker, de meeste [s]dolingen bestaan hier in alleen, dat wy de namen niet wel aan de dingen toepassen. Want als iemant zegt dat de [t] lijnen, die uit het [u]middelpunt van een [w]kring naar des zelfs [x]omtrek getrokken worden, [y]ongelijk en niet even lang zijn, zo verstaat hy, ten minsten dan, by kring iets anders, dan de [z]Wiskundigen. Desgelijks, als de menschen in hun rekening missen, zo hebben zy andere [a]getallen in hun geest, en anderen op 't papier. Dieshalven, indien men op hun gedachten ziet, zo dolen zy warelijk niet. Zy schijnen echter te dolen, om dat wy menen dat zy de getallen, die op 't papier staan, in hun [b]geest hebben: want indien dit dus niet was, wy zouden niet geloven dat zy doolden; gelijk ik niet geloofde dat iemant doolde, toen ik hem (hoewel zijn woorden ongerijmt waren) hoorde roepen, dat zijn plaats in zijns buurmans hoen was gevlogen; te weten om dat ik zijn mening zeer wel verstond. En hier uit rijzen veel [c]geschillen, te weten om dat de menschen hun mening niet wel en recht uitdrukken, of om dat zy de mening van anderen qualijk uitleggen. Want warelijk, terwijl zy malkander op 't heftigste tegenspreken, hebben zy of de zelfde gedachten, of zy denken op verscheide dingen; in voegen dat zy malkanders gedachten t' onrecht van dolingen en ongerijmtheden beschuldigen.

[o] *Notiones*
[p] *Imaginari.*
[q] *Imagines.*
[r] *Affici.*
[s] *Errores.*
[t] *Lineae.*
[u] *Centrum.*
[w] *Circulus.*
[x] *Circumferentia.*
[y] *Inaequales.*
[z] *Mathematici.*
[a] *Numeri.*
[b] *Mens.*
[c] *Controversiae.*

Achtenveertigste [d]Voorstelling.

[d] *Propositia.*

De [e]ziel heeft geen [o]volstrekte, of vrije wil, maar zy word tot dit, of dat te willen van een andere [p]oorzaak bepaalt, die ook van een andere bepaalt is, en deze weêr van een andere; en dus tot aan 't onëindig.

[e] *Mens.*
[o] *Absoluta vel libera voluntas.*
[p] *Causa.*

[q]Betoging.

[q] *Demonstratio.*

De ziel is (*volgens d' elfde [r]Voorstelling in dit deel*) [s]zekere en bepaalde wijze van denken. En dieshalven (*volgens de tweede [t]Toegift van de zeventiende Voorstelling in 't eerste deel*) kan zy geen [u]vrije oorzaak van haar [w]doeningen wezen: of, zy kan geen [x]volstrekte macht van te willen, en niet te willen hebben. Maar zy moet

[r] *Propositio.*
[s] *Certus & determinatus modus cogitandi.*
[t] *Corollarium.*
[u] *Causa libera.*
[w] *Actiones.*
[x] *Facultas absoluta.*

(*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van't eerste deel*) tot dit, of dat te willen van een oorzaak [y]bepaalt worden, die ook van een andere bepaalt is, en deze weêr van een andere, en zo voort: *gelijk voorgestelt wierd*.

[y]*Determinari*.

[z]Byvoegsel.

[z]*Scholium*.

Op deze zelfde wijze kan ook [a]betoogt worden dat de [b]ziel geen [c]volstrekte macht heeft om te verstaan, te begeren, te beminnen, enz. Hier uit volgt dat deze en diergelijke vermogens of gantschelijk verdicht, of niets anders zijn, dan [d] overnatuurkundige, of algemene wezenden, die wy gewent zijn uit de [e]bezonderen te [f]vormen: in voegen dat het [g]verstant en de [h]wil zich tot dit en dat [i]denkbeelt, of tot deze en die [k]willing, op de zelfde wijze hebben, als de [l]stenigheit zich tot deze en die steen; of gelijk mensch zich tot Pieter en Jan heeft. Voosts, wy hebben [m]d' oorzaken, om de welken de menschen zich vry achten te zijn, in [n]'t Aanhangsel van 't eeste deel verklaart. Doch eer wy wijder voortgaan, staat hier aan te merken, dat ik by [o]wil het [p]vermogen van te [q]bevestigen, en van [r]t' ontkennen, en niet de [s]begeerte versta. Ik zeg dat ik 'er het vermogen by versta, door 't welk de ziel bevestigt, of ontkent wat waar, of wat valsch is, en niet de begeerte, door de welke de ziel iets tracht te hebben, of te vlieden. En dewijl wy [t]betoogt hebben dat deze vermogens [u]algemene Kundigheden zijn, die van de [w] bezonderen, uit de welken wy de zelfden [x]vormen, niet [y]onderscheiden worden, zo staat ons nu t' onderzoeken, of de [z]willingen zelven iets anders zijn, dan de [a] denkbeelden der dingen zelven: ik zeg dat men t' onderzoeken heeft, of in de [b] ziel een andere [c]bevestiging en [d]ontkenning is, als de gene, die in 't denkbeelt, voor zo veel 't een denkbeelt is, [e]ingesloten is. Bezie hier af de volgende [f] Voorstelling, doch, eerst en te voren de darde [g]bepaling van dit deel; op dat onze [h]denking op geen schilderijen zou vallen: want by [i]denkbeelden versta ik geen [k] beelden, gelijk zy in de gront van 't oog, of, indien 't u dus aanstaat, in de harssenen gevormt worden; maar de [l]bevattingen van de denking, of het [m] voorwerpelijk wezen van een zaak, voor zo veel 't alleenlijk in denking bestaat.

[a]*Demonstrari*.
[b]*Mens*.
[c]*Facultas absoluta*.
[d]*Metaphysicae sive universaliae Entia*.
[e]*Singularia*.
[f]*Formare*.
[g]*Intellectus*.
[h]*Voluntas*.
[i]*Idea*.
[k]*Volitio*.
[l]*Lapiditas*.
[m]*Causae*.
[n]*Appendix*.
[o]*Voluntas*.
[p]*Facultas*.
[q]*Affirmare*.
[r]*Negare*.
[s]*Cupiditas*.
[t]*Demonstrare*.
[u]*Notiones universales*.
[w]*Singulares*.
[x]*Formare*.
[y]*Distinguere*.
[z]*Volitiones*.
[a]*Ideae*.
[b]*Mens*.
[c]*Affirmatio*.
[d]*Negatio*.
[e]*Involvere*.
[f]*Propositio*.
[g]*Definitio*.
[h]*Cogitatio*.
[i]*Ideae*.
[k]*Imagines*.
[l]*Conceptus*.
[m]*Esse objectivum*.

Negenenveertigste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio*.

In de [o]ziel is geen andere [p]willing, of [q]bevestiging en [r]ontkenning, dan de gene, die in [s]'t denkbeelt, voor zo veel 't een denkbeelt is, [t]ingesloten is.

[o] *Mens.*
[p] *Vohitio.*
[q] *Affirmatio.*
[r] *Negatio.*
[s] *Idea.*
[t] *Involvere.*

[u]Betoging.

In de [w]ziel is (*volgens de voorgaande* [x]*Voorstelling*) geen [y]volstrekt vermogen van te willen, of niet te willen, maar alleenlijk bezondere [z]willingen, namelijk deze en die [a]bevestiging, en deze en die [b]ontkenning. Laat ons dan enige bezondere willing [c]bevatten, tot een voorbeelt, een [d]wijze van denken, door de welke de ziel bevestigt dat de drie [e]hoeken van een [f]driehoek met twee [g]rechte hoeken [h]gelijk zijn. Deze bevestiging sluit de [i]bevatting, of het denkbeelt van de driehoek in, dat is, kan zonder het [k]denkbeelt van de driehoek niet bevat worden. Want dit, dat men zegt dat A de bevatting van B insluit, is even het zelfde, als dat A zonder B niet bevat kan worden. Wijders, deze [l]bevestiging (*volgens de darde* [m]*Kundigheit van dit deel*) kan ook niet zonder het denkbeelt van de driehoek wezen. Deze bevestiging dan kan niet zonder het denkbeelt van de driehoek zijn, noch [n]bevat worden. Voorts, dit denkbeelt van de driehoek moet nootzakelijk deze zelfde bevestiging [o]insluiten, te weten, dat zijn drie hoeken met twee rechte hoeken gelijk zijn. Van d'andere zijde, dit denkbeelt van de driehoek kan ook zonder deze zelfde bevestiging niet zijn, noch bevat worden: in voegen dat (*volgens de tweede* [p]*Bepaling van dit deel*) deze bevestiging tot de [q]wezentheit van het [r]denkbeelt des [s]driehoeks behoort, en niets buiten het zelfde is. Het geen dan, dat wy van deze [t]willing gezegt hebben, (dewijl wy de zelfde naar onz welgevallen hebben genomen) moet ook van alle willingen gezegt worden, te weten dat zy buiten het denkbeelt niet zijn; *gelijk wy voorgestelt hebben*.

[u]*Demonstratio*.

[w]*Mens*.
[x]*Propositio*.
[y]*Facultas absoluta valendi & nolendi*.
[z]*Volitiones*.
[a]*Affirmatio*.
[b]*Negatio*.
[c]*Concipere*.
[d]*Modus cogitandi*.
[e]*Anguli*.
[f]*Triangulus*.
[g]*Anguli recti*.
[h]*AEquales*.
[i]*Conceptus*.
[k]*Idea*.
[l]*Affirmatio*.
[m]*Axioma*.
[n]*Concipere*.
[o]*Involvere*.
[p]*Definitio*.
[q]*Essentia*.
[r]*Idea*.
[s]*Triangulus*.
[t]*Volitio*.

[u]Toegift.

De [w]*wil, en* [x]*'t verstant zijn een, en 't zelfde*.

[u]*Corellarium*.

[w]*Voluntas*.
[x]*Intellectus*.

[y]Betoging.

De wil en 't verstant zijn niets buiten de bezondere [z]willingen en [a]denkbeelden: (*volgens d' achtënveertigste* [b]*Voorstelling van dit deel, en der zelfder* [c]*Byvoegsel*. Maar de bezondere willingen en denkbeelden (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zijn een en 't zelfde: dieshalven, de [d]wil, en [e]'t verstant zijn een en 't zelfde; *gelijk te betogen stond*.

[y]*Demonstratio*.

[z]*Volitiones*.
[a]*Ideae*.
[b]*Propositio*.
[c]*Scholium*.
[d]*Voluntas*.
[e]*Intellectus*.

[f]Byvoegsel.

Hier meê hebben wy 't geen, dat gemenelijk voor d' oorzaak van de doling gestelt word, wechgenomen; en hier voren hebben wy getoont dat de valsheit in de [g]derving alleen, de welke de [h]ver-

[f]*Scholium*.

[g]*Privatio*.
[h]*Ideae mutilatae & confusae*.

minkte en verwarde denkbeelden [i]insluiten, bestaat: in voegen dat het [k]valsch denkbeelt, voor zo veel het valsch is, geen zekerheit insluit. Als wy dan zeggen, dat iemant in iets, dat valsch is, [l]gerust is, en niet daar aan twijffelt, zo zeggen wy daaröm niet dat hy 'er [m]zeker af is, maar alleenlijk dat hy 'er niet aan twijffelt, of dat hy in iets, 't welk valsch is, gerust is, om dat 'er geen oorzaken zijn, die te weegbrengen dat zijn [n]inbeelding [o]vlot is, of die hem daar af doen twijffelen. (*bezie hier af het [p]Byvoegsel van de vierenveertigste [q]Voorstelling in dit deel.*) [r]Onderstel dan dat een mensch by iets, dat valsch is, zo hardnekkiglijk blijft, dat men hem geensins daar aan kan doen twijffelen; men zal echter nooit konnen zeggen dat hy 'er [s]zeker af is. Want wy verstaan by [t]zekerheit iets [u]stellig, (*bezie de drieënveertigste Voorstelling in dit deel, en der zelfder Byvoegsel*) en niet de [w] derving van [x]twijffeling: maar by derving van zekerheit verstaan wy [y]valsheit. Doch tot breder verklaring van de voorgaande [z]Voorstelling is noch overig enige dingen te vermanen. Wijders is ook overig dat ik op de [a]tegenwerpingen antwoord, die tegen deze onze [b]lering [c]tegengeworpen konnen worden. Eindelijk, om alle [d]zwarigheit wech te nemen, heb ik 't ook de moeite waerdig geächt enige nuttigheden van deze lering aan te wijzen. Ik zeg enigen; want de voornáamsten zullen beter uit het geen, dat wy in 't vijfde Deel zullen zeggen, verstaan worden.

Ik zal dan van 't eerste beginnen, en de lezers vermanen dat zy naaukeurig [e] onderscheit tusschen [f]denkbeelt, of [g]bevatting van de [h]ziel, en [i]beelden der dingen, die wy [k]inbeelden, moeten maken. Wijders is nootzakelijk dat zy onderscheit tusschen de denkbeelden en de woorden maken, daar meê wy de dingen aanwijzen. Want dewijl deze drie dingen, namentlijk [l]beelden, [m]woorden en [n] denkbeelden, van veel menschen of gantschelijk verwart, of niet naaukeuriglijk genoech, of eindelijk niet voorzichtiglijk genoech onderscheiden worden, zo zijn zy van de [o]lering van de [p]wil, die echter zeer nootzakelijk dient geweten te worden, zo ten opzicht van [q]d'opmerking, en van de wetenschappen, als tot het leven wijsselijk te regelen, gantschelijk onkundig gebleven. Want de genen, die menen dat de [r]denkbeelden in [s]beelden bestaan, de welken uit de [t]voorkoming der uitterlijke lighamen [u]gevormt worden, maken zich vroed dat die denkbeelden, de welken van dingen zijn, die geen speur in onze harssenen konnen maken, of daar af wy geen [w]beelt in onz brein konnen vormen, geen [x]denk-

[i] *Involvere.*
[k] *Idea falsa.*
[l] *Acquiescere.*
[m] *Certus.*

[n] *Imaginatio.*
[o] *Fluctuat.*
[p] *Scholium.*
[q] *Propositio.*
[r] *Supponere.*
[s] *Certus.*
[t] *Certitudo.*
[u] *Positivum.*
[w] *Privatio.*
[x] *Dubitatio.*
[y] *Falsitas.*
[z] *Propositio.*
[a] *Objectiones.*
[b] *Doctrina.*
[c] *Objicere.*
[d] *Scrupulus.*
[e] *Distinctio.*
[f] *Idea.*
[g] *Conceptus.*
[h] *Mens.*
[i] *Imagines.*
[k] *Imaginari.*
[l] *Imagines.*
[m] *Verba.*
[n] *Ideae.*
[o] *Doctrina.*
[p] *Voluntas.*
[q] *Speculatio.*
[r] *Ideae.*
[s] *Imagines.*
[t] *Occursus.*
[u] *Formari.*
[w] *Imago.*
[x] *Ideae.*

beelden zijn, maar alleenlijk [y]verdichtfelen, die wy volgens de keur van onze wil verdichten. Zy aanschouwen dan de denkbeelden gelijk stomme beelden in een schildery, en, van dit [z]vooröordeel ingenomen, zien niet dat het denkbeelt, voor zo veel 't een denkbeelt is, [a]bevestiging of [b]ontkenning insluit. Wijders, de genen, die de [c]woorden met het [d]denkbeelt, of met de [e]bevestiging zelve, die in het denkbeelt ingesloten is, verwarren, wanen dat zy tegen het geen, 't welk zy gevoelen, konnen willen, als zy met de woorden alleen iets tegen 't geen, dat zy gevoelen, bevestigen, of ontkennen. Doch de geen, die op de natuur van de [f] denking merkt, de welke niets, dat lighamelijk is, [i]insluit, zal zich lichtelijk van deze [k]vooröordeelen konnen ontslaan. Want hy zal dan klarelijk verstaan dat het [l]denkbeelt, vermits 't een [m]wijze van denken is, niet in [n]'t beelt van enig ding, noch in de [o]woorden bestaat: dewijl de [p]wezentheit der woorden, en der beelden alleenlijk van de lighamelijke [q]bewegingen, die geensins de [r]bevatting van denking insluiten, gestelt word. 't Is genoech dat ik dit weinige hier af vermaant heb: en dieshalven ga ik tot de voorgedachte [s]tegenwerpingen over.

D'eerste hier af is, dat zy menen dat klarelijk blijkt, dat de [t]wil zich wijder uitstrekt, dan [u]t' verstant, en dat hy dieshalven van 't verstant verscheiden is. De reden, om de welke zy achten dat de wil zich wijder uitstrekt, dan 't verstant, is, om dat zy zeggen, dat zy bevinden dat zy geen groter [w]vermogen van toe te stemmen, of van te [x]bevestigen en [y]t' ontkennen behoeven, om onëindige andere dingen, die wy niet begrijpen, toe te staan, dan wy alreê hebben; maar wel groter vermogen van te verstaan. De wil is dan van 't verstant onderscheiden, om dat het verstant eindig, en de wil onëindig is.

Ten tweeden kan men ons [z]tegenwerpen, dat [a]d'ervarentheit niets klarelijker schijnt te [b]leren, dan dat wy onz oordeel konnen [c]schorssen, om de dingen, die wy [d]begrijpen, niet toe te stemmen; 't welk ook hier meê bevestigt word, dat men niet zegt dat iemant bedrogen word voor zo veel hy iets begrijpt, maar alleenlijk voor zo veel hy toestemt, of tegenstemt. Tot een voorbeelt; de geen, die een gevleugelt paert verdicht, staat daaröm niet toe dat'er een gevleugelt paert is; dat is, word daaröm niet bedrogen, zo hy niet met enen toestemt dat 'er een gevleugelt paert is. D' ervarentheit schijnt dieshalven niets klarelijker te leren, dan dat de [e]wil, of de [f]macht van te bevestigen, en t'ontkennen vry, en van de [g]macht van te verstaan [h]verscheiden is.

[y] *Figmenta*.
[z] *Praejudicium*.
[a] *Affirmatio*.
[b] *Negatio*.
[c] *Verba*.
[d] *Idea*.
[e] *Affirmatio*.
[f] *Cogitatio*.
[i] *Involvere*.
[k] *Praejudicia*.
[l] *Idea*.
[m] *Modus cogitandi*.
[n] *Imago*.
[o] *Verba*.
[p] *Essentia*.
[q] *Motus*.
[r] *Conceptus cogitationis*.
[s] *Objectiones*.
[t] *Voluntas*.
[u] *Intellectus*.
[w] *Facultas*.
[x] *Affirmare*.
[y] *Negare*.
[z] *Objicere*.
[a] *Experientia*.
[b] *Docere*.
[c] *Suspendere*.
[d] *Percipere*.
[e] *Voluntas*.
[f] *Facultas affirmandi & negandi*.
[g] *Facultas intelligendi*.
[h] *Diversa*.

Ten darden kan men [i]tegenwerpen, dat d' een [k]bevestiging niet meer [l]zakelijkheit schijnt te [m]bevatten, dan d'ander; dat is, wy schijnen geen groter [n]vermogen te behoeven om te [o]bevestigen dat dit, 't welk [p]waar is, waar is, dan om te bevestigen dat iets, 't welk valsch is, waar is. Maar met de [q]denkbeelden is 't anders gestelt: want wy [r]begrijpen dat het een denkbeelt meer [s]zakelijkheit, of [t]volmaaktheit heeft, dan 't ander; dewijl het een denkbeelt zo veel volmaakter is, dan 't ander, als 't een [u]voorwerp ook voortreffelijker is, dan 't ander: daar uit ook [w]'t onderscheit tusschen [x]wil en [y]verstant schijnt te blijken.

Ten vierden kan men ons [z]tegenwerpen; Indien de mensch niet uit [a]vrijheit van wil werkt, wat zal 'er dan af worden, zo hy tot [b]gelijkwichtigheit geraakt, gelijk Buridaans ezel? zal hy niet van honger en dorst sterven? Indien ik ja zeg, zo zal ik schijnen een ezel, of een menschelijk stokbeelt, en geen redelijk mensch, te bevatten. Indien ik neen zeg, zo zal ik moeten toestaan dat de mensch zich zelf [c]bepaalt, en by gevolg dat hy [d]'t vermogen heeft om te gaan daar hy wil, en om te doen dat hem belieft. Men zal misschien, behalven deze, noch andere dingen konnen voorwerpen. Maar dewijl ik niet gehouden ben te deursnuffelen wat yder kan dromen, zo zal ik trachten alleenlijk op deze [e]tegenwerpingen, zo kortelijk, als my mogelijk zal zijn, t'antwoorden.

Wat *d' eerste* aangaat, ik zeg dat ik toesta dat de [f]wil zich wijder uitstrekt, dan [g]'t verstant, zo men by verstant alleenlijk de [h]klare en onderscheide denkbeelden verstaat. Maar ik ontken dat de wil zich wijder uitstrekt, dan de [i]begrijpingen, of [k]'t vermogen van te bevatten. En zeker, ik zie niet waaröm het vermogen van te willen eerder, dan 't vermogen van te gevoelen, onëindig gezegt moet worden. Want gelijk wy, door het zelfde vermogen van te willen, onëindige dingen, doch 't een na 't ander, en niet te gelijk, ('t welk onmogelijk is) konnen bevestigen; zo konnen wy ook, door het zelfde vermogen van te gevoelen, onëindige lighamen, 't een na 't ander, en niet te gelijk, gevoelen, of gewaar worden. Indien zy zeggen dat 'er onëindige dingen zijn, die wy niet konnen begrijpen, of gewaar worden, zo zal ik hen weêr te gemoet voeren, dat wy de zelfden ook door geen [l]denking, en by gevolg door geen [m]vermogen van te willen, konnen bereiken. Maar, zeggen zy, indien God wilde maken dat wy ook de zelfden zouden begrijpen, of gewaar worden, zo zou hy wel groter macht van te begrijpen, of gewaar te worden aan ons moeten geven, maar geen groter ver-

[i] *Objicere*.
[k] *Affirmatio*.
[l] *Realitas*.
[m] *Continere*.
[n] *Potentia*.
[o] *Affirmare*.
[p] *Verum*.
[q] *Ideae*.
[r] *Percipere*.
[s] *Realitas*.
[t] *Perfectio*.
[u] *Objectum*.
[w] *Differentia*.
[x] *Voluntas*.
[y] *Intellectus*.
[z] *Objicere*.
[a] *Libertas voluntatis*.
[b] *AEquilibrium*.
[c] *Determinare*.
[d] *Facultas*.
[e] *Objectiones*.
[f] *Voluntas*.
[g] *Intellectus*.
[h] *Ideae clarae & distinctae*.
[i] *Perceptiones*.
[k] *Facultas conciprendi*.
[l] *Cogitatio*.
[m] *Facultas volendi*.

mogen van te willen, dan hy gegeven heeft. Dit is even het zelfde, als of zy zeiden dat, indien God wilde maken dat wy [n]onëindige andere wezenden zouden [o]begrijpen, hy wel groter verstant aan ons zou moeten geven; maar geen [p]algemeender denkbeelt van [q]'t wezend, dan hy gegeven heeft, om alle de zelfde wezenden [r]t' omhelzen, of onder een [s]algemeen wezend te konnen brengen. Want wy hebben alreê getoont dat de wil een algemeen wezend is, of een [t]denkbeelt, door 't welk wy alle de bezondere [u]willingen, dat is het geen, 't welk aan hen alle gemeen is, verklaren. Dewijl zy dan menen dat deze [w]algemene willing van alles, of dit [x] algemeen denkbeelt van wil als een [y]vermogen van onze ziel is, zo is 't geen wonder dat zy zeggen dat dit vermogen zich buiten de palen van 't verstant tot aan 't onëindig uitstrekt: want algemeen ondeelig word zo wel van een, als van veel, en van onëindige [z]ondeeligen gezegt.

Op *de tweede* [a]tegenwerping antwoord ik, met t' ontkennen dat wy vrije [b]macht hebben om onz oordeel te [c]schorssen. Want als wy zeggen dat iemant zijn oordeel schorst, zo zeggen wy niets anders, dan dat hy ziet dat hy de zaak niet [d] evenmatiglijk [e]begrijpt. De [f]schorssing van oordeel dan is warelijk een [g]begrijp, niet een [h]vrije wil. Laat ons, om dit klarelijker te verstaan, een jongen voor ogen stellen, die zich een paert inbeeld, en niets anders begrijpt. Dewijl deze [i]inbeelding de [k]wezentlijkheit van 't paert (*volgens de* [l]*Toegift van de zeventiende* [m]*Voorstelling in dit deel*) [n]insluit, en de jongen niets begrijpt, 't welk de wezentlijkheit van 't paert [o]uitsluit, zo zal hy nootzakelijk het paert, als tegenwoordig, aanschouwen, en van des zelfs wezentlijkheit niet konnen twijffelen, schoon hy van de zelfde niet zeker is. Wy bevinden dit zelfde dagelijks in onze dromen; en ik geloof niet dat 'er iemant is, die acht dat hy, terwijl hy droomt, [p]vrije macht heeft om zijn [q]oordeel van die dingen, de welken hy droomt, te [r]schorssen, en te maken dat hy het geen, 't welk hy droomt te zien, niet droomt: en echter gebeurt het dat wy in onze dromen onz oordeel schorssen; te weten, als wy dromen dat wy dromen. Wijders, ik sta toe dat niemant bedrogen word voor zo veel hy enkelijk [s]begrijpt: dat is, ik sta toe dat [t]d'inbeeldingen van de ziel, in zich alleen aangemerkt, geen doling [u] insluiten: *bezie het* [w]*Byvoegsel van de zeventiende* [x]*Voorstelling in dit deel*. Maar ik ontken dat een mensch, voor zo veel hy enkelijk begrijpt, niets [y]bevestigt. Want wat is anders een gevleugelt paert te begrijpen, dan van het paert de vleugels te be-

[n] *Infinita alia entia*.
[o] *Percipere*.
[p] *Idea universalior*.
[q] *Ens*.
[r] *Amplecti*.
[s] *Ens universale*.
[t] *Idea*.
[u] *Volitiones*.
[w] *Volitio universalis*.
[x] *Idea universalis*.
[y] *Facultas*.
[z] *Individua*.
[a] *Objectio*.
[b] *Potestas*.
[c] *Suspendere*.
[d] *Adaequatè*.
[e] *Percipere*.
[f] *Suspensio judicii*.
[g] *Perceptio*.
[h] *Voluntas libera*.
[i] *Imaginatio*.
[k] *Existentia*.
[l] *Corollarium*.
[m] *Propositio*.
[n] *Involvere*.
[o] *Secludere*.
[p] *Potestas libera*.
[q] *Judicium*.
[r] *Suspendere*.
[s] *Percipere*.
[t] *Imaginatio*.
[u] *Involvere*.
[w] *Scholium*.
[x] *Propositio*.
[y] *Affirmare*.

vestigen? Want indien de ziel niets anders, dan een gevleugelt paert, begreep, zo zou zy het zelfde als voor zich tegenwoordig aanschouwen, en geen oorzaak hebben om van des zelfs [z]wezentlijkbek te twijffelen; en ook geen [a]vermogen van tegen te stemmen, zo [b]d' inbeelding van 't gevleugelt paert niet by een ander [c]denkbeelt gevoegt was, 't welk de wezentlijkheit van 't zelfde paert uitsluit, of zo zy niet begreep dat het denkbeelt van 't gevleugelt paert, 't welk zy heeft, [d]onëvenmatig is; en dan zal zy nootzakelijk, of de wezentlijkheit van't zelfde paert ontkennen, of daar aan twijffelen.

Hier meê meen ik ook op *de darde* [e]tegenwerping geantwoord te hebben; te weten, dat de [f]wil een [g]algemeen is, 't welk van alle de [h]denkbeelden gezegt word, en 't welk alleenlijk dit betekent, dat aan alle de denkbeelden gemeen is, namelijk de [i]bevestiging. En dieshalven moet des zelfs [k]wezentheit, voor zo veel zy dus [l] afgetrokken bevat word, in yder denkbeelt [m]evenmatig zijn; gelijk de [n]bepaling van de mensch geheel en gelijkelijk aan yder bezonder mensch toegepast moet worden. Op deze wijze dan konnen wy bevatten dat de [o]wil altijt in alle [p] denkbeelden de zelfde is, maar geensins voor zo veel hy aangemerkt word dat hy de [q]wezentheit van het denkbeelt stelt: want dus verre verschillen de bezondere [r]bevestigingen van malkander, gelijk de denkbeelden zelven. Tot een voorbeelt; de bevestiging, die in 't denkbeelt van de [s]kring [t]ingesloten is, verschilt zo veel van die, de welke in het denkbeelt van de [u]driehoek ingesloten is, als het denkbeelt van de kring van het denkbeelt van de driehoek. Wijders, ik ontken [w]volstrektelijk, dat wy [x]gelijk vermogen van te denken behoeven om te [y]bevestigen het geen, 't welk waar is, waar te zijn, als om te bevestigen het geen, dat valsch is, waar te wezen. Want deze twee bevestigingen, zo men alleenlijk op de [z]ziel, en niet op de woorden merkt, zijn tot malkander als het [a]wezend tot het [b]niet wezend. Want in de [c]denkbeelden is [d]niets stellig, 't welk de [e]vorm van valsheit stelt; *Bezie de vijfëndartigste* [f]*Voorstelling van dit deel, met der zelfder* [g]*Byvoegsel, en het Byvoegsel van de zevenënveertigste Voorstelling in dit deel*. Men heeft dieshalven hier voornamentlijk aan te merken, hoe lichtelijk wy bedrogen worden, als wy [h]d' algemenen met de [i]bezonderen, en de [k]wezenden der reden, en [l]d' afgetrokke met de [m]zakelijke wezenden verwarren.

Wat eindelijk *de vierde* [n]Tegenwerpingen aangaat, ik zeg dat

[z] *Existentia*.
[a] *Facultas*.
[b] *Immaginatio*.
[c] *Idea*.
[d] *Inadaequate*.

[e] *Objectio*.
[f] *Voluntas*.
[g] *Universale*.
[h] *Ideae*.
[i] *Affirmatio*.
[k] *Essentia*.
[l] *Abstractè*.
[m] *Adaequata*.
[n] *Definitio*.
[o] *Voluntas*.
[p] *Ideae*.
[q] *Essentia*.
[r] *Affirmationes*.
[s] *Circulus*.
[t] *Involvere*.
[u] *Triangulus*.
[w] *Absolutè*.
[x] *AEqualis potentia cogitandi*.
[y] *Affirmare*.
[z] *Mens*.
[a] *Ens*.
[b] *Non ens*.
[c] *Ideae*.
[d] *Nihil positivum*.
[e] *Forma*.
[f] *Propositio*.
[g] *Scholium*.
[h] *Universalia*.
[i] *Particularia*.
[k] *Entia rationis*.
[l] *Abstracta*.
[m] *Entia realia*.
[n] *Objectiones*.

ik volkomentlijk toesta dat een mensch, in zodanige [o]gelijkwichtigheit gestelt, (te weten, die niets anders begrijpt, dan dorst, honger, zodanige spijs, en zodanige drank, die even verre van hem af is) van honger en dorst zal sterven. Indien men aan my vraagde, of zodanig een mensch niet eerder voor een ezel, dan voor een mensch, gehouden moet worden; ik zal antwoorden dat ik dit niet weet; gelijk ik ook niet weet hoe hoog men de geen moet achten, die zich zelf verdoet, en hoe hoog men de kinderen, zotten, razenden, enz. moet achten.

[o] *AEquilibrium*.

Nu is noch overig, dat ik aanwijs hoe veel nuttigheit de kennis van deze lering tot gebruik en dienst van onz leven aanbrengt: 't welk wy lichtelijk uit dit volgende zullen bemerken.

Voorëerst, voor zo veel deze [p]kennis leert, dat wy naar Gods [q]wenk en stiering alleen werken, en aan de goddelijke natuur deelächtig zijn, en zo veel te meer, als wy volmaakter werken doen, en God meer en meer verstaan en kennen. Deze lering dan, behalven dat zy het gemoed gantschelijk gerust maakt, heeft noch ook dit in zich, dat zy ons aanwijst waar in onz hoogste geluk, of onze zaligheit bestaat, te weten in d' enige [r]kennis van God, door de welke wy aangedreven worden tot alleenlijk die dingen te doen, de welken ons van de liefde en godvruchtigheit aangeraden worden. Daar uit wy klarelijk verstaan hoe verre de genen van de ware schatting en achting des deuchts afdwalen, de welken voor hun deucht en goede werken, als voor de grootste dienst, verwachten dat zy van God met d' uitsteekentste vergeldingen verëert en beschonken zullen worden; als of de deucht zelf, en de godsdienst niet de hoogste gelukzaligheit, en d' opperste vryheit was.

[p] *Cognitio*.
[q] *Nutus*.
[r] *Cognitio Dei*.

Ten tweeden, voor zo veel zy aan ons leert hoe wy ons in de dingen van 't geval, of die niet in onze macht zijn, dat is, die niet uit onze natuur volgen, moeten dragen; namelijk, voorspoet en tegenspoet gelijkmoediglijk te verwachten, en te dragen; te weten, om dat alles met een zelfde nootzakelijkheit uit Gods eeuwig [s]besluit volgt, als uit de [t]wezentheit van de [u]driehoek, dat zijn drie [w]hoeken met twee rechte hoeken gelijk zijn.

[s] *Decretum*.
[t] *Essentia*.
[u] *Triangulus*.
[w] *Anguli*.

Ten darden. Deze [x]lering is ook tot het [y]gezellig leven vorderlijk, voor zo veel zy aan ons leert, dat wy niemant moeten haten, verächten, bespotten, noch benijden, en op niemant toornig zijn. Wijders, voor zo veel zy ook leert met het zijne vernoegt te wezen, en aan zijn naaste behulpsaam te zijn, niet met een vrouwelijke [z]erbarmenis, noch uit [a]eenzigdigheit, noch uit [b]waangelovigheit;

[x] *Doctrina*.
[y] *Vita socialis*.
[z] *Misericordia*.
[a] *Partialitas*.
[b] *Superstitio*.

maar alleenlijk door 't beleit van de reden, te weten, naar dat de tijt en gelegentheit verëisschen; gelijk ik in 't darde deel zal tonen.

Eindelijk, deze [c]lering is ook niet weinig vorderlijk tot de gemene [d]gezelligheit en rust, voor zo veel zy aanwijst hoe de burgers en onderzaten bestiert en geleid moeten worden, namelijk niet om te dienen, maar om vrywilliglijk het geen, dat best is, te doen. Dit zy genoech tot de voltrekking van 't geen, dat ik in dit [e] Byvoegsel voorgenomen had te verhandelen.

[c] *Doctrina*.
[d] *Societas*.
[e] *Scholium*.

Ik acht dat ik hier meê de natuur van de [f]menschelijke ziel, en haar [g] eigenschappen, wijdlopig genoech, en, zo veel de moejelijkheit van de zaak meêbrengt, klarelijk verklaart, en zodanige dingen verhandelt heb, uit de welken veel treffelijke zaken, die ten hoogsten nut zijn, en die men nootzakelijk moet weten, besloten konnen worden, gelijk ten deel uit het volgende zal blijken.

[f] *Mens humane*.
[g] *Proprietates*.

Einde van het tweede Deel.

Darde Deel Der zedekunst. *Van de Natuur en Oorsprong* der hartstochten.

D*E genen, die vande [a]de Hartstochten, en van der menschen regel van leven geschreven hebben, schijnen ten meestendeel niet van naturelijke zaken, die de gemene wetten der natuur volgen, maar van zaken, die buiten de natuur zijn, te handelen; ja zy schijnen de menschen in de natuur, gelijk een heerschappy in een heerschappy, te bevatten. Want zy geloven dat de mensch eerder [b]d' ordening der natuur ontroert en verwart, dan volgt, en dat hy volkome macht in zijn [c]werkingen heeft, en dat zy van niemant anders, als van hem zelf*, [d]*bepaalt worden. Wyders, zy eigenen d' oorzaak van de menschelijke onmacht, en onbestandigheit niet aan de gemene macht der natuur toe, maar ik weet niet aan welk gebrek van de menschelijke natuur, de welke zy dieshalven bewenen, belachen, verächten, of, 't welk ten meestendeel gebeurt, vervloeken; en de geen, die d' onmacht van de menschelijke [c]ziel welspreekentlijker, of scherpzinniglijker kan overhalen en uitmaken, word als goddelijk gehouden. Daar ontbreeken echter geen zeer voortreffelijke mannen*, (*aan*

[a]*Affectus*.
[b]*Ordo*.
[c]*Actiones*.
[d]*Determinari*.
[c]*Mens*.

welker arbeit en naerstigheit wy belijden grotelijks verplicht te zijn) *die eer veel voortreffelijke dingen van de rechte regel van te leven geschreven, en raden, die vol voorzichtigheit zijn, aan de menschen gegeven hebben: maar niemant, by mijn weten, heeft tot noch toe de ware natuur der* [d] *Hartstochten, en hun krachten* [e] *bepaalt, noch wat, in tegendeel, de* [f] *ziel vermag in de zelfden te bezadigen. Ik weet wel dat de zeer vermaarde Descartes schoon hy ook gelooft heeft dat de ziel in haar* [g] *doeningen volkome macht heeft, echter heeft gepoogt de menschelijke* [h] *hartstochten door hun eerste oorzaken te verklaren, en gezamentlijk de middel te tonen, daar door de ziel volkome heerschappy over de hartstochten zou konnen hebben: maar hy doet* (*immers naar mijn oordeel*) *niets anders, dan dat hy de scherpzinnigheit van zijn groot vernuft ten toon stelt; gelijk ik op zijn plaats zal tonen. Want ik wil my weêr tot de genen keren, die liever de hartstochten en doeningen der menschen willen vervloeken, of belachen, dan verstaan. Aan dezen zal het, zonder twijffel, wonderlijk schijnen, dat ik my onderneem de zonden der menschen, en hun ongerijmtheden, volgens het gebruik der* [h] *Meetkundigen, te verhandelen, en naar zekere reden die dingen wil* [i] *betogen, de welken tegen de reden strijden, en die, gelijk zy uitroepen, ydel, ongerijmt en afschuwelijk zijn. Maar dit is mijn reden en regel: In de natuur geschied niets, dat aan haar tot gebrek toegeëigent kan worden. Want de natuur is altijt de zelfde, en haar kracht en vermogen van te werken overäl een en de*

[d] *Affectus*.
[e] *Determinare*.
[f] *Mens*.
[g] *Actiones*.
[h] *Affectus*.
[h] *Mathematici*.
[i] *Demonstrare*.

zelfde; dat is, de wetten en regelen der natuur, volgens de welken alle dingen geschieden, en van d' een in d' ander [k]vorm veränderen, zijn overäl en altijt de zelfden; en dieshalven moet de reden en regel van de natuur der dingen, hoedanig zy ook zijn, te verstaan, een en de zelfde wezen, namelijk naar de wetten en regelen van d' algemene natuur. De [l]Hartstochten dan van Haat, Gramschap, Nijt, enz. in zich zelven aangemerkt, volgen uit de zelfde nootzakelijkheit en kracht der natuur, als d' andere bezondere dingen, en erkennen dieshalven zekere oorzaken, door de welken zy verstaan worden, en hebben zekere [f]eigenschappen, even waerdig tot onze kennis, als d'eigenschappen van alle andere dingen, door welker aanschouwing alleen wy vermaakt worden. Ik zal dan van de natuur en krachten der [m]Hartstochten, en van 't vermogen der [n]ziel over de zelfden op de zelfde wijze handelen, volgens de welken ik in 't voorgaande van God, en van de ziel heb gehandelt, en de menschelijke [l]doeningen en [m]lusten evenëens aanmerken, als of men van [n]lijnen, [o]platten, of van [p]lighamen handelde.

[k] *Forma.*
[l] *Affectus.*
[f] *Proprietates.*
[m] *Affectus.*
[n] *Mens.*
[l] *Actiones.*
[m] *Appetitus.*
[n] *Lineae.*
[o] *Plana.*
[p] *Corpora.*

[a]Bepalingen.

[a] *Definitiones.*

I. Ik noem deze oorzaak [b]evenmatig, welker [c]gewrocht klarelijk en onderscheidelijk door de zelfde [d]begrepen kan worden; en die [e]onëvenmatig, of bezonder, welker gewrocht door haar alleen niet verstaan kan worden.

II. Ik zeg dat wy dan [f]doen, of werken, als 'er in ons, of buiten ons iets geschied, van 't welk wy [g]d' evenmatige oorzaak zijn: dat is (*volgens de voorgaande* [h]*Bepaling*) als uit onze

[b] *Adaequata.*
[c] *Effectus.*
[d] *Percipi.*
[e] *Inadaequata.*
[f] *Agere.*
[g] *Causa adaequata.*
[h] *Definitio.*

natuur iets in ons, of buiten ons volgt, 't welk door de zelfde alleen [i]klarelijk en onderscheidelijk [k]verstaan kan worden. In tegendeel, ik zeg dat wy [l]lijden, als in ons iets geschied, of dat uit onze natuur iets volgt, van 't welk wy niet, dan ten deel, oorzaak zijn.

III. By [m]Hartstocht versta ik [n]d' aandoeningen des lighaams, door de welken des lighaams [o]vermogen van te werken vermeerdert of vermindert, geholpen, of ingetoomt word, en gezamentlijk de [p]denkbeelden dezer [q]aandoeningen.

Indien wy dan [r]d' evenmatige oorzaak van enige dezer [s]aandoeningen konnen wezen, zo versta ik by [t]hartstocht [u]doening; andersins [w]lijdingen.

[i] *Clarè & distinctè.*
[k] *Intelligere.*
[l] *Pati.*
[m] *Affectus.*
[n] *Affectiones.*
[o] *Potentia agendi.*
[p] *Ideae.*
[q] *Affectiones.*
[r] *Causa adaequata.*
[s] *Affectiones.*
[t] *Affectus.*
[u] *Actio.*
[w] *Passiones.*

[x]Vereisschingen.

[x] *Postulata.*

I. Hetmenschelijk lighaam kan op veel [y]wijzen [z]aangedaan worden, door de welken zijn [a]vermogen van te werken vermeerdert, of vermindert word; en ook op andere wijzen, die des zelfs vermogen van te werken noch meerder, noch minder maken. Deze [b]Verëissching, of [c]Kundigheit steunt op d'eerste Verëissching, en op de vijfde en zevende [d]Voorbewijzen, die achter de dartiende [e]Voorstelling van het tweede deel te zien zijn.

II. Het menschelijk lighaam kan veel veränderingen lijden, en echter [f] d'indrukkingen, of [g]speuren der [h]voorwerpen behouden, (*bezie hier af de vijfde [i] Vereïssching in het tweede deel*) en by gevolg de zelfde [k]beelden der dingen, welker [l]Bepaling in 't [m]Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling in het tweede deel te zien is.

[y] *Modi.*
[z] *Affici.*
[a] *Potentia agendi.*
[b] *Postulatum.*
[c] *Axioma.*
[d] *Lemmata.*
[e] *Propositio.*
[f] *Impressiones.*
[g] *Vestigia.*
[h] *Objecta.*
[i] *Postulatum.*
[k] *Imagines.*
[l] *Definitio.*
[m] *Scholium.*

Eerste [n]Voorstelling.

[n] *Propositio.*

Onze [o]ziel doet sommige dingen, maar sommigen [p]lijd zy: namelijk, voor zo veel zy [q]evenmatige denkbeelden heeft, voor zo veel doet zy nootzakelijk enige dingen; en

[o] *Mens.*
[p] *Pari.*
[q] *Ideae adaequatae.*

voor zo veel zy [r] onëvenmatige denkbeelden heeft, voor zo veel lijd zy ook nootzakelijk enige dingen.

[r] *Ideae inadaequatae.*

[s] Betoging.

Enige denkbeelden van yder [t] menschelijke ziel zijn [u] evenmatig, en enigen [w] verminkt en [x] verwart; *volgens het [y] Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*. Doch de [z] denkbeelden, die in iemants ziel [a] evenmatig zijn, zijn evenmatig in God, voor zo veel hy de [b] wezentheit van de zelfde [c] ziel stelt; *volgens de [d] Toegift van d' elfde [e] Voorstelling in het tweede deel*. Wijders, die [f] denkbeelden, de welken in de ziel [g] onëvenmatig zijn, zijn ook (*volgens de zelfde Toegift*) [h] evenmatig in God, niet voor zo veel hy alleenlijk de [i] wezentheit van de zelfde ziel, maar ook voor zo veel hy gezamentlijk de ziel der andere dingen in zich begrijpt. Wijders, uit yder [k] gestelt denkbeelt moet nootzakelijk enig [l] gewrocht volgen; (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling in 't eerste deel*) van welk gewrocht God [m] d'evenmatige oorzaak is: (*bezie d' eerste [n] Bepaling van dit deel*) niet voor zo veel hy [o] onëindig is; maar voor zo veel hy met dat gestelt denkbeelt [p] aangedaan aangemerkt word; *bezie de negende Voorstelling in het tweede deel*. Maar van dat [q] gewrocht, van 't welk God d' oorzaak is, voor zo veel hy met een [r] denkbeelt, dat in iemants ziel evenmatig is, aangedaan is; van dat gewrocht is de zelfde ziel d'evenmatige oorzaak; *volgens de [s] Toegift van d' elfde Voorstelling in het tweede deel*. Dieshalven, onze [t] ziel (*volgens de tweede [u] Bepaling van dit deel*) voor zo veel zy [w] evenmatige denkbeelden heeft, doet nootzakelijk enige dingen; 't welk het eerste was. Wijders, al 't geen, 't welk nootzakelijk uit het denkbeelt volgt, dat in God evenmatig is, niet voor zo veel hy alleenlijk de ziel van een enig mensch, maar voor zo veel hy de zielen van andere dingen, gezamentlijk met de ziel van de zelfde mensch, in zich heeft; daar af (*volgens de zelfde [x] Toegift van d' elfde [n] Voorstelling in het tweede deel*) is de ziel van die zelfde mensch niet [y] d'evenmatige oorzaak, maar ten deel: en dieshalven (*volgens de tweede [z] Bepaling van dit deel*) lijd de ziel, voor zo veel zy [a] onëvenmatige denkbeelden heeft, nootzakelijk enige dingen; 't welk het tweede was.

[s] *Demonstratio.*

[t] *Mens humana.*
[u] *Adaquatae.*
[w] *Mutilatae.*
[x] *Consusae.*
[y] *Scholium.*
[z] *Ideae.*
[a] *Adaequatae.*
[b] *Essentia.*
[c] *Mens.*
[d] *Corollarium.*
[e] *Propositio.*
[f] *Ideae.*
[g] *Inadaequatae.*
[h] *Adaequatae.*
[i] *Essentia.*
[k] *Idea data.*
[l] *Effectus.*
[m] *Causa adaequata.*
[n] *Definitio.*
[o] *Infinitus.*
[p] *Affectus.*
[q] *Effectus.*
[r] *Idea.*
[s] *Corollarium.*
[t] *Mens.*
[u] *Definitio.*
[w] *Ideae adaequatae.*
[x] *Corollarium.*
[n] *Propositio.*
[y] *Causa adaequata.*
[z] *Definitio.*
[a] *Ideae inadaequatae.*

[b] Toegift.

Hier uit volgt dat de ziel zo veel te meer [c] lijdingen onderworpen is, als zy meer [d] onëvenmatige denkbeelden heeft; en in tegendeel, dat zy zo veel te meer dingen werkt, als zy meer evenmatige denkbeelden heeft.

[b] *Corollarium.*
[c] *Passiones.*
[d] *Ideae inadaequatae.*

Tweede [e]Voorstelling.

[e]*Propositio.*

Het lighaam kan de [f]ziel niet tot denken, noch de ziel het lighaam tot beweging, noch tot rust, noch tot iets anders (*zo 'er iets anders is*) [g]*bepalen.*

[f]*Mens.*
[g]*Determinare.*

[h]Betoging.

[h]*Demonstratio.*

Alle [i]wijzen van denken hebben God tot oorzaak, voor zo veel hy een [k]denkende zaak is, en niet voor zo veel hy door een andere [l]toeëigening verklaart word; *volgens de zeste Voorstelling in het tweede deel.* Dit dan, 't welk de [m]ziel tot denken [n]bepaalt, is een [o]wijze van denken, en niet van [p]uitgestrektheit: dat is, (*volgens d' eerste [q]Bepaling in het tweede deel*) geen lighaam; 't welk het eerste was. Wijders, de [r]beweging en [s]rust des lighaams moet uit enig ander lighaam spruiten, 't welk ook van een ander lighaam tot beweging, of tot rust bepaalt heeft geweest. En zeker, al 't geen, dat in een lighaam ontstaat, moet uit God ontstaan, voor zo veel hy, met enige [t]wijze van uitgestrektheit, en niet voor zo veel hy met enige [u]wijze van denken [w]aangedaan, aangemerkt word: (*volgens de zelfde zeste Voorstelling van het tweede deel*) dat is, het kan niet uit de [y]ziel voortkomen, die (*volgens d' elfde [z]Voorstelling van het tweede deel*) een wijze van denken is; 't welk het tweede was.

[i]*Modi cogitandi.*
[k]*Res cogitans.*
[l]*Attributum.*
[m]*Mens.*
[n]*Determinare.*
[o]*Modus cogitandi.*
[p]*Extensio.*
[q]*Definitio.*
[r]*Motus.*
[s]*Quies.*
[t]*Modus extensionis.*
[u]*Modus cogitandi.*
[w]*Affectus.*
[y]*Mens.*
[z]*Propositio.*

[a]Byvoegsel.

[a]*Scholium.*

Deze dingen worden klarelijker uit het geen verstaan, 't welk in het Byvoegsel van de zevende [b]Voorstelling in het tweede deel gezegt is: namelijk, dat de [c]ziel en [d]'t lighaam een en 't zelfde ding is, 't welk nu onder de [e]toeëigening van [f]denking, en dan onder die van [g]uitgestrektheit bevat word. Hier uit spruit het dat [h]d' ordening, of de [i]samenschakeling der dingen een en de zelfde is, 't zy de natuur onder deze, of onder die toeëigening word bevat; en by gevolg dat d' ordening der [k]doeningen en [l]lijdingen van onz lighaam van natuur gelijk is met d' ordening der doeningen en lijdingen van de [m]ziel; 't welk ook uit de [n]wijze blijkt, daar door wy de twaalfde [o]Voorstelling van het tweede deel betoogt hebben.

Maar hoewel deze dingen zodanig zijn, dat 'er geen reden van te twijffelen overig is, zo kan ik naauwelijks geloven dat, indien ik de zaak niet door d' ervarentheit bevestig, de menschen bewogen konnen worden tot deze dingen met een rechtmatig gemoed t' overwegen; zo krachtiglijk zijn zy overreed dat het lighaam alleenlijk op de [p]wenk van de [q]ziel nu bewogen word, dan rust, en zeer veel dingen

[b]*Propositio.*
[c]*Mens.*
[d]*Corpus.*
[e]*Attributum.*
[f]*Cogitatio.*
[g]*Extensio.*
[h]*Ordo.*
[i]*Concatenatio.*
[k]*Actiones.*
[l]*Passiones.*
[m]*Mens.*
[n]*Modus.*
[o]*Propositio.*
[p]*Nutus.*
[q]*Mens.*

doet, de welken alleenlijk van de wil der ziel, en van de kunst van te denken [r] afhangen. En zeker, niemant heeft tot noch toe [s]bepaalt wat het lighaam vermag: dat is, d' ervarentheit heeft tot noch toe aan niemant geleert, wat het lighaam, uit de wetten der natuur alleen, voor zo veel zy slechs lighamelijk aangemerkt word, kan doen, en wat het niet kan doen, 't en zy het van de ziel bepaalt word. Want niemant kent tot noch toe het [t]gebou des lighaams zo naaukeuriglijk, dat hy alle des zelfs [u]ampten en bedieningen heeft konnen verklaren: ik zwijg noch dat in de stomme beesten veel dingen aangemerkt worden, die de menschelijke [w] schranderheit verre overtreffen, en dat de [x]wandelslapers in hun slaap veel dingen doen, die zy, wakker zijnde, niet zouden darren aanvangen; 't welk klarelijk genoech toont dat het lighaam zelf, uit de wetten van zijn natuur alleen, veel dingen vermag, over de welken zijn [y]ziel zelf verwondert is. Wijders, niemant weet op welke [z]wijze, en door welke [a]middelen de ziel het lighaam beweegt, noch hoe veel trappen van beweging zy aan 't lighaam kan mededelen, en met hoe grote gezwintheit het zelfde bewegen. Hier uit volgt dan dat de menschen, als zy zeggen dat deze, of die [b]doening des lighaams uit de ziel spruit, die heerschappy over 't lighaam heeft, niet weten wat zy zeggen, en niets anders doen, dan met schone woorden belijden, dat zy, zonder verwondering, van de ware oorzaak van die doening onkundig zijn. Maar, zullen zy zeggen, 't zy men weet, of niet weet door welke middelen de [c]ziel het lighaam beweegt, men ondervind echter dat het lighaam [d]onmachtig en onbequaam zou zijn, zo de menschelijke ziel niet bequaam was om te denken, en uit te vinden: wijders, dat men ondervind dat zo wel te spreken, als te zwijgen in de macht van de ziel alleen bestaat, en veel andere dingen, van de welken men dieshalven gelooft dat zy van 't besluit der ziel afhangen. Wat het eerste aangaat, ik vraag hen, of d' ervarentheit ook niet leert, dat, indien in tegendeel het lighaam [e]onmachtig en onbequaam is, de ziel ook niet te gelijk onmachtig en onbequaam is. Want als het lighaam door de slaap rust, zo is de ziel ook daar meê in slaap, en heeft geen [f]macht van te denken gelijk dan, als zy wakker is. Wijders, ik geloof dat alle menschen ondervonden hebben dat de ziel niet altijt even bequaam is om op een zelfde [g]voorwerp te denken, maar dat, gelijk het lighaam bequamer is om het [h]beelt van dit, of dat voorwerp daar in te verwekken, de ziel ook in dier voegen bequamer is om dit, of dat voorwerp t' aanschouwen. Maar, zullen zy zeggen, d' oorzaken der gebouwen, schilderijen,

[r] *Dependere.*
[s] *Determinare.*
[t] *Fabrica.*
[u] *Functiönes.*
[w] *Sagacitas.*
[x] *Somnambuli.*
[y] *Mens.*
[z] *Modus.*
[a] *Media.*
[b] *Actio.*
[c] *Mens.*
[d] *Inert.*
[e] *Iners.*
[f] *Potestas cogitandi.*
[g] *Objectum.*
[h] *Imago.*

en diergelijke dingen, die door menschelijke kunst alleen worden gemaakt, konnen niet van de wetten der natuur alleen, voor zo veel zy slechs lighamelijk aangemerkt word, afgeleid worden; en het menschelijk lighaam zou niet machtig wezen om enige kerk te bouwen, zo het niet van de [i]ziel bepaalt en geleid word. Maar ik heb alreê getoont dat zy niet weten wat het lighaam vermag, of wat uit de [k] beschouwing van des zelfs natuur alleen [l]afgeleid kan worden, en dat zy zelven bevinden dat zeer veel dingen uit de wetten der natuur alleen geschieden, van de welken zy gelooft zouden hebben dat zy nooit konden geschieden, dan uit de bestiering van de ziel; gelijk die dingen zijn, de welken van de [m]wandelslapers in hun slaap worden gedaan, en daar over zy, wakker geworden, zich verwonderen. Ik voeg hier by het gebou zelf van 't menschelijk lighaam, 't welk alle de gebouwen, die door menschelijke kunst gemaakt zijn, zeer verre in kunst overtreft; ik zwijg noch dat, gelijk ik hier voor getoont heb, uit de natuur, onder welke [n]toeëigening ook aangemerkt, onëindige dingen volgen. Voorts, wat het tweede betreft, zeker, het zou veel beter met de menschelijke zaken gestelt zijn, zo het zo wel in de macht van de mensch stond te zwijgen, als te spreken. Maar d' ervarentheit leert meer dan genoech, dat de menschen niets minder in hun macht hebben, dan de tong, en niets minder vermogen, als hun [o]lusten te matigen. Hier uit spruit het dat de menschen ten meestendeel geloven, dat wy alleenlijk die dingen vrywilliglijk doen, die wy [p]als ter loop begeren, om dat de begeerte der zelfder dingen lichtelijk door de geheugenis van enig ander ding, daar aan wy dikwijls gedenken, [q]ingetrokken kan worden, maar geensins de genen, die wy met grote toegenegentheit begeren, en die niet door de geheugenis van een ander ding gestilt konnen worden. Maar indien wy niet hadden ondervonden dat wy veel dingen doen, van de welken wy namaals berou hebben, en dat wy dikwijls, te weten als wy door strijdige [r]hartstochten bestreden worden, beter dingen zien, en erger volgen, zo zou 'er niets wezen, 't welk ons zou beletten te geloven dat wy alles [s]vrywijlliglijk doen. Dus gelooft een kint dat het de melk vrywilliglijk begeert, een vergramde jongen dat hy wraak wil, en een blode dat hy de vlucht begeert. Wijders, een dronke mensch gelooft dat hy met een vrywillig besluit van de ziel die dingen spreekt, de welken hy, sedert nuchter geworden, wel zou willen dat hy gezwegen had. In dezer voegen geloven de sporelozen, klappers, kinderen, en veel diergelijken, dat zy met een [t]vrywillig besluit spreken, hoewel zy echter de drift van te

[i] *Mens.*
[k] *Contemplatio.*
[l] *Deduci.*
[m] *Somnambuli.*
[n] *Attributum.*
[o] *Appetititus.*
[p] *Leviter.*
[q] *Contrahi.*
[r] *Affectus.*
[s] *Liberè.*
[t] *Libero decreto.*

spreken, die zy hebben, niet konnen intomen: in voegen dat d' ervarentheit zelve met geen minder klaarblijkelijkheit, als de reden, leert dat de menschen zich om deze oorzaken alleen vry achten, om dat zy van hun werken kundig zijn, en d' oorzaken, van de welken zy [u]bepaalt worden, niet weten, en wijders geloven dat de [w]besluiten van de ziel niets anders zijn, dan de [x]lusten zelven, die daarom verscheiden zijn, naar de verscheide [y]geschiktheden des lighaams. Want yder matigt alles naar zijn [z]hartstocht; en daarënboven de genen, die van strijdige hartstochten bestreden worden, weten niet wat zy willen: maar de genen, die van geen hartstocht worden bewogen, worden zeer lichtelijk herwaarts en derwaarts gedreven. Zeker, alle deze dingen tonen klarelijk, dat zo wel het [a]besluit van de ziel, als de [b]lust, en de [c]bepaling des lighaams gelijk van natuur zijn, of liever een en de zelfde zaak, die wy, als zy onder de [d]toeëigening van [e]denking aangemerkt, en daar door verklaart word, [f]besluit noemen, en als men haar onder de [g]toeëigening van [h]uitgestrektheit aanmerkt, en van de wetten der beweging en rust afleid, met de benaming van [i]bepaling aanwijzen; 't welk noch klarelijker uit het geen zal blijken, dat wy nu zullen zeggen. Want iets anders is 't geen, dat ik hier voornamelijk aangemerkt wil hebben, namelijk dat wy niets uit het [k]besluit der ziel konnen doen, 't en zy wy daar aan gedenken. Tot een voorbeelt, wy konnen niet een woort spreken, 't en zy wy daar aan gedenken. Wijders, aan enig ding te gedenken, of het zelfde te vergeten bestaat niet in de vrije [l]macht van de [m]ziel. Dieshalven gelooft men dat dit alleen in de macht van de ziel staat, dat wy de zaak, aan de welke wy gedenken, alleenlijk uit het [n]besluit van de ziel konnen zwijgen, of daar af spreken. Maar als wy dromen dat wy spreken, zo geloven wy dat wy uit een [o]vry besluit der ziel spreken; en echter spreken wy niet, of zo wy spreken, dit geschied uit een [p]gewillige beweging des lighaams. Voorts, wy dromen dat wy voor de menschen enige dingen verbergen, en dit met het zelfde besluit van de ziel, daar door wy, wakker zijnde, die dingen, de welken wy weten, verzwijgen. Eindelijk, wy dromen dat wy, uit een besluit van de ziel, enige dingen doen, die wy, wakker zijnde, niet zouden darren bestaan: en dieshalven zou ik wel gaerne willen weten, of in de ziel tweederhande slach van besluiten plaats hebben, namelijk, 't een [q]ingebeeld, en 't ander [r]vry. Indien wy niet zo verre buiten 't spoor willen hollen, zo moeten wy nootzakelijk toestaan dat dit [s]besluit van de ziel, 't welk men gelooft vry te wezen, niet van [t]d' inbeelding

[u] *Determinari*.
[w] *Decreta*.
[x] *Appetitus*.
[y] *Dispositiones*.
[z] *Affectus*.
[a] *Decretum*.
[b] *Appetitus*.
[c] *Determinatio*.
[d] *Attributum*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Decretum*.
[g] *Attributum*.
[h] *Extensio*.
[i] *Determinatio*.
[k] *Decretum*.
[l] *Potestas*.
[m] *Mens*.
[n] *Decretum mentis*.
[o] *Libero decreto*.
[p] *Spontaneus motus*.
[q] *Phantastica*.
[r] *Libera*.
[s] *Decretum mentis*.
[t] *Imaginatio*.

zelve, of van de geheugenis onderscheiden word, en niets anders is, als deze [u] bevestiging, die van [w]'t denkbeelt, voor zo veel het een denkbeelt is, nootzakelijk ingesloten word: (*bezie de negenënveertigste* [x] *Voorstelling van het tweede deel*) en dus verre spruiten deze besluiten van de ziel door de zelfde nootzakelijkheit in de ziel, als de denkbeelden der dingen, die [y]warelijk wezentlijk zijn. De genen dan, die geloven dat zy uit een [z]vry besluit van de ziel spreken, of zwijgen, of iets doen, slapen en dromen met ope ogen.

[u] *Affirmatio*.
[w] *Idea*.
[x] *Propositio*.
[y] *Actu existentes*.
[z] *Librum decretum mentis*.

Darde [a]Voorstelling.

[a] *Propositio*.

De [b] *doeningen van de* [c] *ziel spruiten uit* [d] *d' evenmatige denkbeelden alleen; en de* [e] *lijdingen hangen van* [f] *d' onëvenmatige denkbeelden alleen af*.

[b] *Actiones*.
[c] *Mens*.
[d] *Ideae adaequatae*.
[e] *Passiones*.
[f] *Ideae inadaequatae*.

[g]Betoging.

Voorëerst, het geen, 't welk de [h]wezentheit van de ziel maakt, is niets anders, dan het [i]denkbeelt van 't lighaam, 't welk [k]dadelijk wezentlijk is; *volgens d' elfde en dartiende Voorstelling van het tweede deel*) en dit denkbeelt word, (*volgens de vijftiende Voorstelling van het tweede deel*) uit veel anderen te zamen gezet, van de welken sommigen (*volgens de* [l] *Toegift van d' achtëndartigste Voorstelling in het tweede deel*) [m]evenmatig, en sommigen (*volgens de* [n] *Toegift van de negenëntwintigste Voorstelling in het tweede deel*) [o]onëvenmatig zijn. Al 't geen dan, dat uit de natuur van de ziel volgt, en van 't welk de ziel de naaste oorzaak is, door de welke dit verstaan moet worden, moet nootzakelijk uit het evenmatig, of uit het onëvenmatig denkbeelt volgen. Maar voor zo veel de ziel (*volgens d' eerste Voorstelling van dit deel*) [p]onëvenmatige denkbeelden heeft, voor zo veel lijd zy nootzakelijk; dieshalven, de [q]doeningen van de ziel volgen uit [r]d'evenmatige denkbeelden alleen; en daaröm lijd de ziel alleenlijk, om dat zy onëvenmatige denkbeelden heeft; gelijk wy voorgaven.

[g] *Demonstratio*.
[h] *Essentia*.
[i] *Idea*.
[k] *Actu existens*.
[l] *Corollarium*.
[m] *Adaequatae*.
[n] *Corollarium*.
[o] *Inadaequatae*.
[p] *Ideae inadaequatae*.
[q] *Actiones*.
[r] *Ideae adaequatae*.

[s]Byvoegsel.

Wy zien dan dat de [t]lijdingen niet tot de [u]ziel toegepast worden, dan voor zo veel zy iets heeft, dat [w]ontkenning [x]insluit, of voor zo veel zy voor een deel der natuur aangemerkt word, 't welk door zich zelf, zonder anderen, niet klarelijk en onderscheidelijk bevat kan worden: en door deze middel zou ik konnen tonen, dat de [y]lijdingen op de zelfde wijze tot de bezondere dingen, als tot de ziel, toegepast, en door geen andere middel bevat konnen worden.

[s] *Scholium*.
[t] *Passiones*.
[u] *Mens*.
[w] *Negatio*.
[x] *Involvere*.
[y] *Passiones*.

Maar mijn oogmerk is, van de [z]menschelijke ziel alleen te handelen.

[z]*Mens humana*.

Vierde [a]Voorstelling.

[a]*Propositie*.

Geen ding kan vernietigt worden, dan van een uitterlijke oorzaak.

[b]Betoging.

[b]*Demonstratie*.

Deze Voorstelling blijkt uit zich zelf: want de [c]bepaling van yder ding bevestigt de [d]wezentheit van de zaak, en ontkent haar niet; of stelt de wezentheit van de zaak, en neemt haar niet wech. Terwijl wy dan alleenlijk op de zaak zelve, en niet op d' uitwendige oorzaken merken, zo zullen wy in de zelfde niets konnen vinden, dat haar zou konnen vernietigen; *gelijk wy voorgestelt hebben*.

[c]*Definitie*.
[d]*Essentie*.

Vyfde [e]Voorstelling.

[e]*Propositio*.

De dingen zijn voor zo veel strijdig van natuur, dat is, konnen voor zo veel niet in een zelfde [f]onderwerp zijn, voor zo veel 't een het ander kan vernietigen.

[f]*Subjectum*.

[g]Betoging.

[g]*Demonstratie*.

Want indien zy met malkander konden overëenkomen, of gezamentlijk in een zelfde onderwerp wezen, zo zou in een zelfde [h]onderwerp iets konnen zijn, dat het zelfde zou konnen vernietigen; 't welk (*volgens de voorgaande Voorstelling*) ongerijmt is.

[h]*Subjectum*.

Zeste Voorstelling.

Yder ding poogt, voor zo veel als 't in zich is, in zijn [i]wezen te volharden.

[i]*Esse*.

Betoging.

Want de bezondere dingen zijn [k]wijzen, door de welken Gods [l]toeëigeningen op een zekere en bepaalde wijze uitgedrukt worden; (*volgens de [m]Toegift van de*

[k]*Modi*.
[l]*Attributa*.
[m]*Corollarium*.

vijfëntwintigste [n] *Voorstelling in het eerste deel*) dat is, (*volgens de vierëndartigste Voorstelling van het eerste deel*) de dingen, die Gods macht, daar door God is en werkt, op een zekere en bepaalde wijze uitdrukken; en geen ding heeft in zich iets, daar af het vernietigt kan worden, of 't welk zijn [o] wezentlijkheit wechneemt; *volgens de vierde Voorstelling van dit deel*: maar in tegendeel stelt zich (*volgens de voorgaande Voorstelling*) tegen al 't geen, dat des zelfs wezentlijkheit kan wechneemen, en poogt dieshalven zo veel, als het kan, en als 't in zich heeft, in zijn wezen te blijven; *gelijk te betogen stond*.

[n] *Propositie*.

[o] *Existentia*.

Zevende [p]Voorstelling.

[p]*Propositio*.

De [q]poging, door de welke yder ding in zijn [r]wezen poogt te volharden, is niets anders, dan de [s]dadelijke wezentheit.

[q]*Conatus*.
[r]*Esse*.
[s]*Essentia actualis*.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratie*.

Uit de [u]gestelde wezentheit van yder ding volgen nootzakelijk enige dingen; *volgens de zesendartigste Voorstelling van 't eerste deel*: en de dingen vermogen niets anders, dan dit, 't welk uit hun bepaalde natuur nootzakelijk volgt; *volgens de negenëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*. Dieshalven, de [w]macht, of de [x]poging van yder ding, daar door het of alleen, of met anderen iets doet, of poogt te doen, dat is, (*volgens deze zeste Voorstelling*) de macht, of de poging, daar door het poogt in zijn wezen te blijven, is niets anders, dan de [y]gestelde, of [z] dadelijke wezentheit van het ding zelf; *gelijk voorgestelt wierd*.

[u]*Data essentia*.
[w]*Potentia*.
[x]*Conatus*.
[y]*Data*.
[z]*Actualis essentia*.

Achtste Voorstelling.

De [a]poging, door de welke yder ding in zijn [b]wezen poogt te blijven, sluit geen [c] eindige, maar een [d]onbepaalde tijt in.

[a]*Conatus*.
[b]*Esse*.
[c]*Finitum*.
[d]*Indefinitum tempus*.

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio*.

Want indien zy een bepaalde tijt insloot, die de during van het ding bepaalde, zo zou uit d'enige macht zelve, daar door het ding [f]wezentlijk is, volgen dat het ding, na die bepaalde tijt, niet wezentlijk zou konnen wezen, maar vernietigt moest worden. Doch dit is ongerijmt; *volgens de vierde Voorstelling van dit deel*. De poging dan, door de welke het ding wezentlijk is, sluit geen bepaalde tijt in: maar in tegendeel, dewijl, (*volgens de zelfde vierde Voorstelling van dit deel*) zo het van geen uitwendige oorzaak vernietigt word, de zelfde macht, daar door het nu wezentlijk is, altijt voortvaart wezentlijk te zijn, zo sluit deze poging een onbepaalde tijt in; *gelijk te betogen stond*.

[f]*Existere*.

Negende [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

De [h]ziel, zo wel voor zo veel zy klare en onderscheide, als voor zo veel zy verwarde [i]denkbeelden heeft, poogt door zekere onbepaalde during in haar [k]wezen te blijven, en is van deze haar poging bewust.

[h]*Mens*.
[i]*Ideae*.
[k]*Esse*.

Betoging.

De [l]wezentheit van de ziel [m]bestaat uit [n]evenmatige en [o]onevenmatige denkbeelden, *gelijk wy in de darde Voorstelling van dit deel getoont hebben*; en poogt dieshalven (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) zo wel voor zo veel zy deze, als voor zo veel zy die denkbeelden heeft, in haar [p]wezen te volharden, en dit (*volgens d'achtste Voorstelling van dit deel*) door zekere onbepaalde during. Maar dewijl de [q]ziel, (*volgens de drieëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*) door de [r]denkbeelden der [s]aandoeningen van 't lighaam nootzakelijk meêwustig van zich is, zo is dan, (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) de ziel [t]meêwustig van haar pogingen; *'t welk te betogen stond*.

[l]*Essentia mentis*.
[m]*Constituitur*.
[n]*Adequatae*.
[o]*Inadequatae Ideae*.
[p]*Esse*.
[q]*Mens*.
[r]*Ideae*.
[s]*Affectiones*.
[t]*Conscius*.

[u]Byvoegsel.

[u]*Scholium*.

Deze [w]poging, als men haar tot de ziel alleen toepast, word [x]wil genoemt; maar als men haar gelijkelijk tot de ziel, en tot het lighaam toepast, zo voert zy de naam van [y]lust, die dieshalven niets anders is, dan de [z]wezentheit zelve van de mensch, uit welker natuur nootzakelijk die dingen volgen, die tot haar behoudenis dienstig zijn; en zo verre is de mensch [a]bepaalt tot de zelfden te doen. Wijders, tusschen [b]lust en [c]begeerte is geen onderscheit, dan dat de begeerte deurgaans tot de menschen toegepast word, voor zo veel zy [d]meêwustig van hun [e]lust zijn, en kan dieshalven dus bepaalt worden; namelijk, de [f]begeerte is een [g]lust met der zelfder [h]medeweting. Uit alle deze dingen dan blijkt, dat wy niets pogen, willen, begeren noch betrachten, om dat wy dit goet oordeelen te wezen: maar dat wy, in tegendeel, daaröm iets goet oordeelen te zijn, om dat wy het zelfde pogen, willen, begeren en betrachten.

[w]*Conatus*.
[x]*Voluntas*.
[y]*Appetitus*.
[z]*Essentia*.
[a]*Determinatus*.
[b]*Appetitus*.
[c]*Cupiditas*.
[d]*Conscii*.
[e]*Appetitus*.
[f]*Cupiditas*.
[g]*Appetitus*.
[h]*Conscientia*.

Tiende [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

Het [k]denkbeelt, 't welk de [l]wezentlijkheit van onz lighaam ontkent, kan in onze ziel geen plaats hebben, maar strijd daar tegen.

[k]*Idea*.
[l]*Existentia*.

[m]Betoging.

[m]*Demonstratio*.

Al 't geen, dat onz lighaam kan vernietigen, kan in 't zelfde geen plaats hebben, (*volgens de vijfde Voorstelling van dit deel*) en dieshalven kan het [n]denkbeelt van die zaak in God geen plaats hebben, voor zo veel hy het denkbeelt van onz lighaam heeft; (*volgens de [o]Toegift van de negende Voorstelling in het tweede deel*) dat is

[n]*Idea*.
[o]*Corollarium*.

(*volgens d' elfde en dartiende Voorstelling van het tweede deel*) het [p]denkbeelt van dat ding kan in onze ziel geen plaats hebben: maar in tegendeel, dewijl (*volgens d' elfde en dartiende* [q]*Voorstelling van het tweede deel*) het eerste, 't welk de [r] wezentheit van de ziel stelt, het denkbeelt van 't lighaam is, dat [s]warelijk wezentlijk is, zo is 't eerste en voornaamste der poging van onze [t]ziel, (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) de [u]wezentlijkheit van onz lighaam te bevestigen: en dieshalven, het [w]denkbeelt, 't welk de wezentlijkheit van onz lighaam loghent, strijd tegen onze ziel, enz. *gelijk voorgestelt wierd*.

[p]*Idea*.
[q]*Propositio*.
[r]*Essentia*.
[s]*Actu existens*.
[t]*Mens*.
[u]*Existentia*.
[w]*Idea*.

Elfde Voorstelling.

Al 't geen, 't welk onze lighaams macht van te doen en te werken vermeerdert, of vermindert, bevordert, of intoomt; het denkbeelt van dat ding vermeerdert, of vermindert, bevordert, of beteugelt de macht van te denken van onze ziel.

Betoging.

Deze Voorstelling blijkt uit de zevende Voorstelling van het tweede deel, of ook uit de veertiende Voorstelling van het zelfde deel.

[x]Byvoegsel.

[x]*Scholium*.

Wy zien dan dat de ziel grote veränderingen kan lijden, en nu tot meerder, en dat tot minder volmaaktheit overgaan; welke [y]lijdingen aan ons de [z]hartstochten van blijschap en droefheit verklaren. Ik zal dan vervolgens by blijschap die [a]lijding verstaan, door de velke de [b]ziel tot groter volmaaktheit, en by droefheit die lijding, daar door zy tot minder volmaaktheit overgaat. Wijders, de [c]hartstocht van [d] blijschap, gezamentlijk tot de ziel en 't lighaam toegepast, noem ik [e]kitteling, of [f] vrolijkheit, en die van [g]droefheit [h]treurigheit, of [i]naargeestigheit. Doch hier staat aan te merken, dat de [k]kitteling en [l]treurigheit tot de mensch toegepast word, als een van zijn delen meer dan d' anderen aangedaan is; en [m]vrolijkheit en [n] naargeestigheit, als zy alle gezamentlijk aangedaan zijn. Voorts, wat [o]begeerte is, heb ik in [p]'t Byvoegsel van de negende [q]Voorstelling in dit deel verhaalt: en behalven deze drie ken ik geen andere voorname [r]hartstocht; want in 't volgende zal ik tonen, dat d' anderen uit deze drie spruiten. Doch eer ik wijder voortga, zo lust het my hier de tiende Voorstelling van dit deel bredelijker te verklaren, op dat men

[y]*Passiones*.
[z]*Affectus*.
[a]*Passio*.
[b]*Mens*.
[c]*Affectus*.
[d]*Laetitia*.
[e]*Titillatio*.
[f]*Hilaritas*.
[g]*Tristitia*.
[h]*Dolor*.
[i]*Melancholia*.
[k]*Titillatio*.
[l]*Dolor*.
[m]*Hilaritas*.
[n]*Melancholia*.
[o]*Cupiditas*.
[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.
[r]*Affectus*.

klarelijker zou verstaan, op welke wijze het een [s]denkbeelt tegen 't ander strijd.

In [t]'t Byvoegsel van de zeventiende [u]Voorstelling in het tweede deel hebben wy getoont, dat het [w]denkbeelt, 't welk de [x]wezentheit van de [y]ziel [z]stelt, de [a] wezentlijkheit van 't lighaam zo lang influit, als het lighaam zelf [b]wezentlijk is. Wijders, uit de dingen, die wy in de [c]Toegift van d' achtste Voorstelling in het tweede deel, en in der zelfder [d]Byvoegsel getoont hebben, volgt dat de tegenwoordige [e]wezentlijkheit van onze ziel van dit enige afhangt, namentlijk dat de ziel de [f]dadelijke wezentlijkheit des lighaams insluit. Eindelijk, wy hebben getoont, (*bezie de zeventiende en achtiende Voorstelling van het tweede deel, met der zelfder* [g]*Byvoegsel*) dat het [h]vermogen van de [i]ziel, daar door zy de zaken inbeeld, en daar aan gedenkt, ook van dit afhangt, dat zy zelve [k]dadelijke wezentlijkheit des lighaams insluit. Uit het welk volgt, dat de tegenwoordige wezentlijkheit van de ziel, en der zelfder vermogen van in te beelden wechgenomen word, zo haast de ziel aflaat van de tegenwoordige wezentlijkheit des lighaams te bevestigen. Maar d' oorzaak, daarom de [l]ziel aflaat deze wezentlijkheit des lighaams te bevestigen, kan niet de ziel zelve zijn, (*volgens de vierde Voorstelling van dit deel*) noch ook dat het lighaam aflaat te wezen: want (*volgens de zeste Voorstelling van het tweede deel*) d' oorzaak, om de welke de ziel de wezentlijkheit van 't lighaam bevestigt, is niet om dat het lighaam begonnen heeft wezentlijk te zijn. Dieshalven, volgens de zelfde reden, laat zy niet af van de wezentlijkheit des lighaams zelf te bevestigen, om dat het lighaam aflaat te wezen : maar dit (*volgens d' achtste* [m]*Voorstelling in het tweede deel*) spruit uit een ander [n]denkbeelt, 't welk de [o]tegenwoordige wezentlijkheit van onz lighaam, en by gevolg ook van onze [p]ziel, uitsluit, en 't welk zo verre tegen dat denkbeelt strijd, 't welk de [q]wezentheit van onze ziel [r]stelt.

[s] *Idea*.
[t] *Scholium*.
[u] *Propositio*.
[w] *Idea*.
[x] *Essentia*.
[y] *Mens*.
[z] *Constituere*.
[a] *Existentia*.
[b] *Existere*.
[c] *Corollarium*.
[d] *Scholium*.
[e] *Existentia*.
[f] *Actualis existentia*.
[g] *Scholium*.
[h] *Potentia*.
[i] *Mens*.
[k] *Existentia actualis*.
[l] *Mens*.
[m] *Propositio*.
[n] *Idea*.
[o] *Existentia praesens*.
[p] *Mens*.
[q] *Essentia*.
[r] *Constituere*.

Twaalfde Voorstelling.

De ziel poogt, zo veel als haar mogelijk is, die dingen in te beelden, de welken des lighaams [s] *vermogen van te doen, of te werken vermeerderen, of bevorderen*.

[s] *Potentia agendi*.

Betoging.

Zo lang het menschelijk lighaam met die [t]wijze is aangedaan, de welke de natuur van enig uitterlijk lighaam insluit, zo lang zal de menschelijke ziel het zelfde lighaam, als tegenwoordig, beschou-

[t] *Modus*.

wen; (*volgens de zeventiende Voorstelling in het tweede deel*) en by gevolg, (*volgens de zevende Voorstelling van het tweede deel*) zo lang de menschelijke ziel enig uitterlijk lighaam als tegenwoordig aanschout, dat is (*volgens het* [u]*Byvoegsel van de zelfde Voorstelling*) inbeeld, zo lang is het menschelijk lighaam met die [w]wijze aangedaan, de welke de natuur van des zelfs uitterlijk lighaam insluit; en dieshalven, zo lang de [x]ziel die dingen inbeeld, de welken onzes lighaams vermogen van te doen, of te werken vermeerderen, of bevorderen, zo lang is het lighaam met die [y]wijzen aangedaan, de welken des zelfs vermogen van te doen, of te werken vermeerderen, of bevorderen; (*bezie d' eerste* [z]*Verëissching van dit deel*) en by gevolg (*volgens d' elfde* [a]*Voorstelling van dit deel*) zo lang het vermogen van te denken in de ziel vermeerdert, of bevordert word; en dieshalven (*volgens de zeste, of negende Voorstelling van dit deel*) poogt de ziel, zo veel als zy kan, de zelfde dingen in te beelden; *gelijk te betogen stond*.

[u]*Scholium*.
[w]*Modus*.
[x]*Mens*.
[y]*Modi*.
[z]*Postulatum*.
[a]*Propositione*.

Dartiende Voorstelling.

Terwijl de ziel die dingen inbeeld, de welken des lighaams verrmogen van te doen, of te werken verminderen, of intomen, zo poogt zy, zo veel als zy kan, aan die dingen te gedenken, de welken der zelfder [b]*wezentlijkheit uitsluiten*.

[b]*Existentia*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

Zo lang de ziel iets zodanig inbeeld, zo lang word het vermogen der ziel, en des lighaams vermindert, of ingetoomt: (*gelijk wy in de voorgaande Voorstelling betoogt hebben*) en echter zal dit zo lang ingebeeld worden, tot dat de ziel iets anders inbeeld, 't welk de tegenwoordige [d]wezentlijkheit van dit uitsluit; (*volgens de zeventiende* [e]*Voorstelling van het tweede deel*) dat is, gelijk wy alreê getoont hebben, het vermogen van de ziel, en van 't lighaam word zo lang vermindert, of ingetoomt, tot dat de ziel iets anders inbeeld, 't welk de wezentlijkheit van dit uitsluit, en 't welk de ziel (*volgens de negende Voorstelling van dit deel*) zo veel, als haar mogelijk is, zal pogen in te beelden, of daar aan te gedenken; *gelijk te betogen stond*.

[d]*Existentia*.
[e]*Propositio*.

[f]Toegift.

[f]*Corollarium*.

Hier uit volgt, dat de ziel een afkeer heeft van dingen in te beelden, de welken haar, en des lighaams vermogen verminderen, of intomen.

[g]Byvoegsel.

Hier uit verstaan wy klarelijk wat liefde, en wat haat is. Namentlijk, de [h]liefde is niets anders, dan een [i]blijschap, die van het [k]denkbeelt van een uitterlijke oorzaak verzelt word; en de [l]haat niets anders, dan een [m]droefheit, die van het denkbeelt van een uitterlijke oorzaak verzelt is. Wy zien wijders, dat de geen, die bemint, nootzakelijk poogt het geen, dat hy bemint, tegenwoordig te hebben, en te bewaren, en in tegendeel, dat de geen, die haat, het geen, daar op hy haat heeft, poogt te verdrijven, en te vernietigen. Maar van dit alles zullen wy hier na bredelijker spreken.

[g]*Scholium*.
[h]*Amor*.
[i]*Latitia*.
[k]*Idea*.
[l]*Odium*.
[m]*Tristitia*.

Veertiende Voorstelling.

Indien de ziel eens van twee [n]hartstochten te gelijk [o]aangedaan heeft geweest, als zy daar na van een van beiden aangedaan zal worden, zo zal zy ook van d' ander worden aangedaan.

[n]*Affectus*.
[o]*Assici*.

[p]Betoging.

Indien het menschelijke lighaam eenmaal te gelijk van twee lighamen [q]aangedaan heeft geweest, zo zal de ziel namaals, als zy een van hen beide inbeeld, terstont ook aan d' ander gedenken: (*volgens d' achtiende Voorstelling van het tweede deel*.) Maar [r]d' inbeeldingen der ziel wijzen meer de [s]gesteltheit van onz lighaam aan, dan de natuur der uitterlijke lighamen; *volgens de tweede [t]Toegift van de zestiende [u]Voorstelling in het tweede deel*: dieshalven, indien het lighaam, en by gevolg de ziel, (*bezie de darde [w]Bepaling van dit deel*) eenmaal met twee [x] hartstochten te gelijk aangedaan heeft geweest, als het daar na van een van hen beide aangedaan zal worden, zo zal het ook van 't ander aangedaan worden; *'t welk te betogen stond*.

[p]*Demonstratio*.
[q]*Assici*.
[r]*Imaginatiomes*.
[s]*Constitutio*.
[t]*Corollarium*.
[u]*Propositio*.
[w]*Definitio*.
[x]*Affectus*.

Vyftiende Voorstelling.

Yder ding kan by toeval oorzaak van [y]blijschap, [z]droefheit, of [a]begeerte wezen.

[y]*Laetitia*.
[z]*Tristitia*.
[a]*Cupiditas*.

Betoging.

Laat ons stellen dat een ziel van twee [b]hartstochten te gelijk [c]aangedaan word, namentlijk van een, die haar [d]macht van te doen, of te werken noch vermeerdert, noch vermindert; en van een ander, die de zelfde of vermeerdert, of vermindert: (*bezie d' eerste [e]Verëissching van dit deel*) uit de voorgaande [f]Voorstelling blijkt,

[b]*Affectus*.
[c]*Affici*.
[d]*Potestas agendi*.
[e]*Postulutum*.
[f]*Propositio*.

dat, als de ziel namaals van gene, als haar ware oorzaak, die (*volgens* [g] *d'onderstelling*) door zich haar macht van te denken noch vermeerdert, noch vermindert, aangedaan zal worden, zy terstont ook van deze andere, die haar macht van te denken vermeerdert, of vermindert, dat is (*volgens het* [h] *Byvoegsel van d'elfde Voorstelling in dit deel*) van [i] blijschap, of van [k] droefheit, aangedaan zal worden: en in dezer voegen zal die zaak, niet door zich, maar door toeval, oorzaak van blijschap of droefheit zijn. En door deze middel kan men lichtelijk tonen, dat die zaak by toeval oorzaak van [l] begeerte kan wezen, *gelijk wy voorgaven*.

[g] *Hypothesis*.
[h] *Scholium*.
[i] *Laetitia*.
[k] *Tristitia*.
[l] *Cupiditas*.

[m] Toegift.

[m] *Corollarium*.

Uit dit alleen, dat wy enige zaak met de [n] hartstocht van blijschap, of droefheit, van de welke zy geen [o] werkende oorzaak is, aangeschout hebben, konnen wy de zelfde beminnen, of haten. Want hier uit alleen geschied het (*volgens de veertiende* [p] *Voorstelling van dit deel*) dat de [q] ziel, met deze zaak namaals in te beelden, dpor de [r] hartstocht van blijschap, of van droefheit aangedaan word; dat is (*volgens het* [s] *Byvoegsel van d'elfde Voorstelling in dit deel*) dat het vermogen van de ziel, en van 't lighaam, vermeerdert, of vermindert word, enz. en by gevolg (*volgens de twaalfde Voorstelling van dit deel*) dat de ziel de zelfde zaak begeert in te beelden, of (*volgens de* [t] *Toegift van de dartiende Voorstelling in dit deel*) een afkeer daar af heeft: dat is (*volgens het* [u] *Byvoegsel van de dartiende* [w] *Voorstelling in dit deel*) dat zy de zelfde bemint, of haat; *'t welk te betogen stond*.

[n] *Affectus*.
[o] *Causa efficiens*.
[p] *Propositio*.
[q] *Mens*.
[r] *Affectus*.
[s] *Scholium*.
[t] *Corollarium*.
[u] *Scholium*.
[w] *Propositio*.

[x] Byvoegsel.

[x] *Scholium*.

Hier uit verstaan wy, hoe het kan geschieden dat wy enige dingen beminnen, of haten, zonder enige oorzaak, die aan ons bekent is, maar alleenlijk (gelijk men zegt) door [y] toegenegentheit en [z] afkeerlijkheit. En hier toe moeten ook die [a] voorwerpen, de welken ons met [b] blijschap, of met [c] droefheit aandoen, toegepast worden, alleenlijk hier om, dat zy iets gelijk met de [d] voorwerpen hebben, die ons gemenelijk met de zelfde [e] hartstochten aandoen; gelijk ik in de volgende [f] Voorstelling zal tonen. Ik weet wel dat de Schrijvers, die d' eersten deze namen van [g] toegenegentheit en [h] afkeerlijkheit ingevoert hebben, met de zelfden zekere verborge [i] hoedanigheden der dingen hebben willen aanwijzen: Maar echter geloof ik dat het aan ons vrystaat by de zelfden de bekende, of openbare hoedanigheden te verstaan.

[y] *Sympathia*.
[z] *Antipathia*.
[a] *Objecta*.
[b] *Laetitia*.
[c] *Tristitia*.
[d] *Objecta*.
[e] *Affectus*.
[f] *Propositio*.
[g] *Sympathia*.
[h] *Antipathia*.
[i] *Qualitates*.

Zestiende [k]Voorstelling.

[k]*Propositio.*

Hier uit alleen, dat wy ons inbeelden, dat enig ding iets heeft, dat gelijk is met het [l] *voorwerp, 't welk de ziel gemenelijk met blijschap, of met droefheit* [m]*aandoet, hoewel het geen, daar door de zaak met het voorwerp gelijk is, niet* [n]*d' uitwerkende oorzaak van deze* [o]*hartstochten is*; *hier uit alleen, zeg ik, zullen wy echter die zaak of beminnen, of haten.*

[l]*Objectum.*
[m]*Afficere.*
[n]*Causa efficiens.*
[o]*Affectus.*

[p]Betoging.

[p]*Demonstratio.*

Wy hebben dit, 't welk gelijk is met het [q]voorwerp, in 't voorwerp zelf (*by* [r] *onderstelling*) met de [s]hartstocht van blijschap, of van droefheit aangeschout. En dieshalven, (*volgens de veertiende* [t]*Voorstelling van dit deel*) als de [u]ziel met des zelfs beelt [w]aangedaan zal worden, zo zal zy ook terstont met deze, of die hartstocht aangedaan worden: en by gevolg, de zaak, die wy bevatten dit zelfde te hebben, zal (*volgens de vijftiende Voorstelling van dit deel*) by toeval oorzaak van blijschap, of droef heit wezen: in voegen dat (*volgens de voorgaande* [x]*Toegift*) wy de zelfde, schoon dit, daar door het met het [y]voorwerp gelijk is, niet [z] d'uitwerkende oorzaak dezer [a]hartstochten is, echter zullen beminnen, of haten; *gelijk te betogen stond.*

[q]*Objectum.*
[r]*Hypothesis.*
[s]*Affectus.*
[t]*Propositio.*
[u]*Mens.*
[w]*Afficere.*
[x]*Corollarium.*
[y]*Objectum.*
[z]*Causa efficiens.*
[a]*Affectus.*

Zeventiende Voorstelling.

Indien wy ons inbeelden dat de zaak, die ons gemenelijk met de [b]*hartstocht van droefheit* [c]*aandoet, iets gelijk heeft met een andere, die ons gemenelijk met een even grote hartstocht van blijschap aandoet, zo zullen wy de zelfde te gelijk haten en beminnen.*

[b]*Affectus.*
[c]*Afficere.*

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio.*

Want deze zaak is (*volgens* [e]*d'onderstelling*) door zich oorzaak van droefheit: en (*volgens het* [f]*Byvoegsel van de dartiende* [g]*Voorstelling in dit deel*) voor zo veel wy ons de zelfde met deze [h]hartstocht inbeelden, haten wy haar; en voor zo veel wy ons daerënboven inbeelden dat zy iets heeft, 't welk met het ander gelijk is, dat ons gemenelijk met even grote hartstocht van blijschap [i]aandoet, met even grote poging van blijschap zullen wy haar beminnen; (*volgens de voorgaande Voorstelling*) en dieshalven zullen wy gelijkelijk de zelfde haten en beminnen: *'t welk te betogen stond.*

[e]*Hypothesis.*
[f]*Scholium.*
[g]*Propositio.*
[h]*Affectus.*
[i]*Afficere.*

[k]Byvoegsel.

Deze [l]gesteltenis van de ziel, namelijk, die uit twee strijdige [m]hartstochten spruit, word [n]vlotheit, of wankelheit van gemoed genoemt, de welke dieshalven op de hartstocht haar opzicht heeft, gelijk de [o]twijffeling op [p]d'inbeelding; *bezie het* [q] *Byvoegsel van de vierenveertigste* [r] *Voorstelling in het tweede deel:* en de [s]vlotheit, of wankelheit des gemoeds, en de [t]twijffeling verschillen niet van malkander, dan in meerder en minder. Maar hier staat aan te merken dat ik (*in de voorgaande Voorstelling*) deze [u]vlotheden, of wankelheden des gemoeds van oorzaken heb afgeleid, die door zich oorzaak van d'een, en by toeval oorzaak van d'ander [w] hartstocht zijn: 't welk ik daaröm gedaan heb, om dat zy dus gemakkelijker uit de voorgaanden afgeleid konnen worden: en niet om dat ik ontken dat de vlotheden, of wankelheden des gemoeds ten meestendeel uit het [x]voorwerp voortkomen, 't welk [y]d'uitwerkende oorzaak van de beide [z]hartstochten is. Want het menschelijk lighaam (*volgens d'eerste* [a] *Verëissching in het tweede deel*) bestaat uit zeer veel [b]ondeeligen van verscheide natuur, en kan dieshalven (*volgens d'eerste* [c] *Kundigheit na het darde* [d] *Voorbewijs, 't welk achter de dartiende* [e] *Voorstelling in het tweede deel te zien is*) van een en het zelfde lighaam op zeer veel en verscheide wijzen [f]aangedaan worden: en in tegendeel, dewijl een en het zelfde ding op veel wijzen aangedaan kan worden, zo kan ook een en het zelfde deel des lighaams op verscheide wijzen aangedaan worden. Uit het welk wy lichtelijk konnen begrijpen, dat een en het zelfde [g]voorwerp d'oorzaak van veel en strijdige [h]hartstochten kan wezen.

[k] *Scholium.*

[l] *Constitutio.*
[m] *Affectus.*
[n] *Fluctuatio animi.*
[o] *Dubitatio.*
[p] *Imaginatio.*
[q] *Scholium.*
[r] *Propositio.*
[s] *Fluctuatio animi.*
[t] *Dubitatio.*
[u] *Fluctuationes.*
[w] *Affectus.*
[x] *Objectum.*
[y] *Causa efficiens.*
[z] *Affectus.*
[a] *Postulatum.*
[b] *Individua.*
[c] *Axioma.*
[d] *Lemma.*
[e] *Propositio.*
[f] *Affici.*

[g] *Objectum.*
[h] *Affectus.*

Achtiende [i]Voorstelling.

[i] *Porpositio.*

De menschword van het beelt van de voorgaande, of toekomende zaak met de zelfde [k] *hartstocht van blijschap en droefheit aangedaan, als van het beelt van de tegenwoordige zaak.*

[k] *Affectus.*

[l]Betoging.

Zo lang de mensch van het beelt van enige zaak [m]aangedaan word, zo aanschout hy de zaak als tegenwoordig, schoon zy niet [n]wezentlijk is; (*volgens de zeventiende Voorstelling in het tweede deel, met der zelfder* [o] *Toegift*) en beeld het zich niet in als alreê voorby, of toekomende, dan voor zo veel des zelfs beelt aan het beelt van de voorgaande, of toekomende tijt gevoegt is. (*bezie het*

[l] *Demonstratio.*

[m] *Affici.*
[n] *Existere.*
[o] *Corollarium.*

[p]*Byvoegsel van de vierënveertigste* [q]*Voorstelling in het tweede deel*) Dieshalven, het beelt van de zaak, in zich alleen aangemerkt, is het zelfde, 't zy zy op de toekomende, of op de verlede, of op de tegenwoordige tijt toegepast word; dat is (*volgens de* [r]*Toegift van de zestiende* [s]*Voorstelling in het tweede deel*) des lighaams [t]gesteltenis, of [u]hartstocht is de zelfde, 't zy het beelt is van een voorgaande, of toekomende, of tegenwoordige zaak; en dieshalven is de [w] hartstocht van blijschap en droefheit de zelfde, 't zy het beelt is van een voorgaande, of toekomende, of tegenwoordige zaak; *gelijk te betogen stond*.

[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.
[r]*Corollarium*.
[s]*Propositio*.
[t]*Constitutio*.
[u]*Affectus*.
[w]*Affectus*.

Eerste [x]Byvoegsel.

[x]*Scholium*.

Ik noem een zaak voor zo veel verlede, of toekomende, als wy van de zelfde [y] aangedaan geweest hebben, of aangedaan zullen worden. Tot een voorbeelt, voor zo veel wy de zelfde gezien hebben, of zien zullen, voor zo veel verheugt zy ons, of zal ons verheugen, heeft zy ons beledigt, of zal ons beledigen, enz. Want voor zo veel wy ons de zelfde dus inbeelden, voor zo veel bevestigen wy der zelfder [z]wezentlijkheit: dat is, het lighaam word van geen [a]hartstocht aangedaan, die de [b] wezentlijkheit van de zaak uitsluit en dieshalven (*volgens de zeventiende* [c] *Voorstelling in het tweede deel*) word het lighaam door het beelt van de zelfde zaak op de zelfde wijze aangedaan, als of de zaak zelve tegenwoordig was. Maar dewijl echter dikwijls gebeurt dat de genen, die veel dingen beproeft hebben, [d] vlot en in waggeling zijn, zo lang zy de zaak als toekomende, of verlede aanschouwen, en deurgaans aan d'uitgang van de zaak twijffelen; (*bezie het* [e] *Byvoegsel van de vierënveertigste Voorstelling in het tweede deel*) zo gebeurt het dat de [f]hartstochten, die uit gelijke beelden der dingen spruiten, niet zeer bestandig zijn, maar dat zy dikwijls door de beelden der andere dingen ontroert worden, tot dat de menschen van d' uitgang van de zaak zeker zijn.

[y]*Affici*.
[z]*Existentia*.
[a]*Affectus*.
[b]*Existentia*.
[c]*Propositio*.
[d]*Fluctuare*.
[e]*Scholium*.
[f]*Affectus*.

Tweede Byvoegsel.

Uit de dingen, die nu gezegt zijn, verstaan wy wat [g]hoop, [h]vrees, [i]gerustheit, [k] wanhoop, [l]vreucht en [m]knaging van geweten is. Want de hoop is niets anders, dan een onbestandige [n]blijschap, uit het beelt van een toekomende, of verlede zaak gesproten, van welker uitgang wy twijffelen. De vrees, in tegendeel, is een onbestandige [o]droef heit, ook uit het beelt van een twijffelachtige zaak gesproten. Wijders, indien de [p]twijffeling dezer [q]hartstochten wechgenomen word, zo word uit hoop gerustheit, en uit vrees

[g]*Spes*.
[h]*Metus*.
[i]*Securitas*.
[k]*Desperatio*.
[l]*Gaudium*.
[m]*Morsus conscientiae*.
[n]*Laetitia*.
[o]*Tristitia*.
[p]*Dubitatio*.
[q]*Affectus*.

wanhoop; namentlijk blijschap, of droefheit, uit het beeelt van de zaak gesproten, die wy gevreest, of gehoopt hebben. Voorts, de [r]vreucht is een [s]blijschap, uit het beelt van een voorgaande zaak gesproten, van welker uitgang wy getwijffelt hebben. Eindelijk, de [t]knaging van geweten is een [u]droefheit, tegen de [w]vreucht gestelt.

[r] *Gaudium*.
[s] *Latitia*.
[t] *Morsus conscientiae*.
[u] *Tristitia*.
[w] *Gaudium*.

Negentiende [x]Voorstelling.

[x] *Propositio*.

Degeen, die zich inbeeld dat het geen 't welk hy bemint, vernietigt word, zal zich bedroeven; en zich verblijden, zo het bewaart word.

[y]Betoging.

[y] *Demonstratio*.

De [z]ziel poogt zo veel, als zy kan, die dingen in te beelden, de welken des lighaams vermogen van te doen vermeerderen, of bevorren; (*volgens de twaalfde* [a] *Voorstelling van dit deel*) dat is (*volgens het* [b] *Byvoegsel van der zelfder Voorstelling*) de dingen, die zy bemint. Marr d' inbeelding word van die dingen gevordert en geholpen, de welken de [c]wezentlijkheit van de zaak stellen, en, in tegendeel, van die dingen ingetoomt, de welken de wezentlijkheit van de zaak uitsluiten; *volgens de zeventiende* [d] *Voorstelling van het tweede deel*: dieshalven, de beelden der dingen, de welken de wezentlijkheit van de beminde zaak stellen, helpen en bevorderen de [e]poging der [f]ziel, door de welke zy de beminde zaak poogt in te beelden; dat is (*volgens het* [g] *Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*) doen de ziel met blijschap aan: in tegendeel, de beelden, die de [h] wezentlijkheit van de beminde zaak uitsluiten, tomen de zelfde poging der ziel in; dat is, (*volgens het zelfde Byvoegsel*) doen de ziel met droefheit aan. De geen dan, die zich inbeeld dat het geen, 't welk hy bemint, vernietigt word, zal zich bedroeven, enz. *gelijk te betogen stond*.

[z] *Mens*.
[a] *Propositio*.
[b] *Scholium*.
[c] *Existentia*.
[d] *Propositio*.
[e] *Conatus*.
[f] *Mens*.
[g] *Scholium*.
[h] *Existentia*.

Twintigste [i]Voorstelling.

[i] *Propositio*.

De geen, die zich inbeeld dat het geen, 't welk hy haat, vernietigt word, zal zich verblijden.

[k]Betoging.

[k] *Demonstratio*.

De [l]ziel (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) poogt die dingen in te beelden, de welken de [m]wezentlijkheit der zaken, door de welken des lighaams vermogen van te doen vermindert, of ingetoomt word, uitsluiten; dat is (*volgens*

[l] *Mens*.
[m] *Existentia*.

het [n] *Byvoegsel van de zelfde Voorstelling*) poogt die dingen in te beelden, de welken de [n] *Scholium*.

wezentlijkheit der zaken, die zy haat, uitsluiten: en dieshalven, het beelt van de zaak, die de wezentlijkheit van 't geen uitsluit, 't welk; van de ziel gehaat word, helpt en bevordert deze [o]poging der ziel; dat is (*volgens het Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*) doet de ziel met [p]blijschap aan. De geen dan, die zich inbeeld dat het geen, 't welk hy haat, vernietigt word, zal zich verblijden; *gelijk te betogen stond*.

[o] *Conatus*.
[p] *Laetitia*.

Eenentwintigste [q]Voorstelling.

[q] *Propositio*.

De geen, die zich inbeeld dat het geen, 't welk hy bemint, met blijschap, of met droefheit aangedaan is, zal ook met blijschap, of met droefheit aangedaan worden: en deze beide [r]hartstochten zullen in de minnaar groter, of kleinder wezen, naar dat zy beide groter, of kleinder in de beminde zaak zijn.

[r] *Affectus*.

[s]Betoging.

[s] *Demonstratio*.

De beelden der dingen, (*gelijk wy in de negentiende Voorstelling van dit deel betoogt hebben*) die de [t]wezentlijkheit van de beminde zaak stellen, helpen en bevorderen de [u]poging van de ziel, daar door zy de beminde zaak zelve poogt in te beelden. Maar de blijschap stelt de wezentlijkheit van de blijde zaak, en zo veel te groter, als de [w]hartstocht van blijschap groter is: (want daar is, *volgens het [x]Byvoegsel van d' elfde [y]Voorstelling in dit deel*, een [z]overgang tot een groter volmaaktheit) dieshalven, het beelt der blyschap van de beminde zaak in de minnaar helpt en bevordert de poging van de ziel zelve; dat is (*volgens het Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*) doet de minnaar met blijschap aan, en met zo veel te groter blijschap, als deze [a]hartstocht in de beminde zaak groter heeft geweest; 't welk het eerste was. Wijders, voor zo veel enig ding met droefheit aangedaan word, voor zo veel word het vernietigt, en zo veel te meer, als het met groter droefheit aangedaan word; *volgens het zelfde [b]Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*: dieshalven (*volgens de negentiende Voorstelling in dit deel*) de geen, die zich inbeeld dat het geen, 't welk hy bemint, met droefheit word aangedaan, zal ook met droefheit aangedaan worden, en met zo veel te groter droefheit, als deze [c]hartstocht groter in de beminde zaak geweest zal hebben; *gelijk voorgestelt was*.

[t] *Existentia*.
[u] *Conatus*.
[w] *Affectus*.
[x] *Scholium*.
[y] *Propositio*.
[z] *Transitio*.
[a] *Affectus*.
[b] *Scholium*.
[c] *Affectus*.

Tweentwintigste [d]Voorstelling.

[d] *Propositio*.

Indien wy ons inbeelden dat iemant een zaak, die wy beminnen, met blijschap aandoet, zo zullen wy met liefde tot

hem aangedaan worden. Indien, in tegendeel, wy ons inbeelden dat de zelfde deze zaak met droefheit aandoet, zo zullen wy ook met haat tegen hem aangedaan worden.

[c]Betoging.

De geen, die de zaak, de welke wy beminnen, met blijschap, of met droefheit aandoet, doet ons ook met blijschap, of met droefheit aan; namelijk, zo wy ons de beminde zaak met blijschap, of met droefheit aangedaan inbeelden; *volgens de voorgaande Voorstelling*. En deze blijschap, of droefheit word in ons onderstelt met het [f]denkbeelt van een uitterlijke oorzaak verzelt te zijn: dieshalven, (*volgens de dartiende Voorstelling in dit deel*) indien wy ons inbeelden dat iemant een ding, 't welk wy beminnen, met blijschap, of met droefheit aandoet, zo zullen wy tegen de zelfde met liefde, of met haat aangedaan worden; *'t welk te betogen stond*.

[c] *Demonstratio*.

[f] *Idea*.

[h]Byvoegsel.

D' eenentwintigste [i]Voorstelling verklaart aan ons, wat [k]medelijden is, die wy konnen bepalen, dat het is een droefheit, uit eens anders schade gesproten. Maar ik weet niet met welke naam de blijschap, die uit eens anders goet spruit, genoemt moet worden. Voorts, de liefde tot de geen, die aan een ander wel gedaan heeft, zullen [l]wy gunst, en, in tegendeel, de haat tegen de geen, die aan iemant quaat gedaan heeft, [m]euvelneeming noemen. Eindelijk staat aan te merken, dat wy niet alleenlijk [n]medelijden met die zaak hebben, de welke wy beminnen; (*gelijk wy in de voorgaande eenëntwintigste* [o]*Voorstelling hebben getoont*) maar ook met de gene, die wy te voren met geen genegentheit gevolgt hebben, zo wy de zelfde ons gelijk oordeelen: (gelijk wy hier na zullen tonen) en dat wy dieshalven ook de geen begunstigen, die aan 't gelijke wel gedaan heeft, en, in tegendeel, ons tegen de geen vergrammen, die 't gelijke schade aangedaan heeft.

[h] *Scholium*.

[i] *Propositio*.

[k] *Commiseratio*.

[l] *Favor*.

[m] *Indignatio*.

[n] *Miseratio*.

[o] *Propositio*.

Drieentwintigste Voorstelling.

De geen, die zich het geen, dat hy haat, met droefheit aangedaan inbeeld, zal zich verblijden: integendeel, indien hy zich het zelfde met blijschap aangedaan te zijn inbeeld, zo zal hy zich bedroeven: en deze beide [p]*hartstochten zullen groter of kleinder wezen, naar dat des zelfs strijdige hartstocht groter of kleinder in 't geen is, dat hy haat.*

[p] *Affectus*.

[q]Betoging.

[q]*Demonstratio.*

Voor zo veel een hatelijke zaak met droefheit aangedaan word, voor zo veel word zy vernietigt, en zo veel te meer, als zy met groter droefheit word aangedaan; *volgens het* [r]*Byvoegsel van d' elfde* [s]*Voorstelling in dit deel*. De geen dan, die (*volgens de twintigste Voorstelling van dit deel*) zich een zaak, die hy haat, met droefheit aangedaan inbeeld, zal in tegendeel met blijschap aangedaan worden, en met zo veel te groter blijschap, als hy zich inbeeld dat de hatelijke zaak met groter droefheit aangedaan is; *'t welk het eerste was.* Wijders, de blijschap stelt [t] wezentlijkheit van de blijde zaak, (*volgens het zelfde* [u]*Byvoegsel van d'elfde* [w] *Voorstelling in dit deel*) en zo veel te groter, als de blijschap groter word bevat. Indien iemant zich inbeeld dat de geen, die hy haat, met blijschap aangedaan is, zo zal (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) deze [x]inbeelding zijn [y] poging intomen; dat is, (*volgens het Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*) de geen, die haat, zal met droefheit aangedaan worden, enz. *'t welk te betogen stond*.

[r]*Scholium.*
[s]*Propositio.*
[t]*Existentia.*
[u]*Scholium.*
[w]*Propositio.*
[x]*Imaginatio.*
[y]*Conatus.*

[z]Byvoegsel.

[z]*Scholium.*

Deze blijschap kan naauwelijks bestandig, en zonder enige strijt des gemoeds wezen. Want (*gelijk ik terstont in de zevenëntwintigste Voorstelling, zal tonen*) voor zo veel hy zich inbeeld een zaak, hem gelijk, met de [a]hartstocht van droefheit aangedaan te worden, voor zo veel moet hy zich ook bedroeven; en recht anders, zo hy zich inbeeld dat de zelfde met blijschap aangedaan word. Maar wy merken hier op de haat alleen.

[a]*Affectus.*

Vierentwintigste [b]Voorstelling.

[b]*Propositio.*

Indien wy ons inbeelden dat iemant een zaak, die wy haten, met blijschap aandoet, zo worden wy ook met haat tegen hem aangedaan. Maar indien wy, daarëntegen, ons inbeelden dat de zelfde de zelfde zaak met droefheit aandoet, zo worden wy met liefde tot hem aangedaan.

Betoging.

Deze Voorstelling word op de zelfde wijze betoogt, als de tweeëntwintigste Voorstelling van dit deel, die men na te zien heeft.

[c]Byvoegsel.

[c]*Scholium.*

Deze en diergelijke [d]hartstochten van haat worden op de [e]nijt toegepast, die dieshalven niets anders is, dan de [f]haat zelf voor

[d] *Affectus*.
[e] *Invidia*.
[f] *Odium*.

zo veel de zelfde aangemerkt word dat zy de mensch in dier voegen geschikt maakt, dat hy in eens anders quaat vermaak schept, en, in tegendeel, dat hy zich over des zelfs goet bedroeft.

Vyfentwintigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio.*

Wy pogen dit alles van ons, en van de beminde zaak te bevestigen, 't welk wy ons inbeelden dat ons, of de beminde zaak met blijschap aandoet; en, in tegendeel, dit alles t' ontkennen, 't welk wy ons inbeelden dat ons, of de beminde zaak met droefheit aandoet.

[h]Betoging.

[h]*Demonstratio.*

Dit, 't welk wy ons inbeelden dat de beminde zaak met blijschap, of met droefheit aandoet, doet ons ook met blijschap, of met droefheit aan; *volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van dit deel*: maar de ziel poogt, (*volgens de twaalfde Voorstelling van dit deel*) zo veel als haar mogelijk is, die dingen, de welken ons met blijschap aandoen, in te beelden, dat is (*volgens de zeventiende Voorstelling van het tweede deel, en des zelfs Toegift*) als tegenwoordig t'aanschouwen, en in tegendeel (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) de dingen, die ons met droefheit aandoen, en der zelfder [i]wezentlijkheit uit te sluiten. Dieshalven, wy pogen van ons, en van de beminde zaak dit alles te bevestigen, 't welk wy ons inbeelden dat ons, of de beminde zaak met blischap aandoet; en in tegendeel, *gelijk te betogen stond*.

[i]*Existentia.*

Zesentwintigste Voorstelling.

Wy pogen van de zaak, die wy haten, al 't geen te bevestigeu, 't welk wy ons inbeelden dat haar met droefheit aandoet, en in tegendeel dat t' ontkennen, 't welk wy ons inbeelden dat haar met blijschap aandoet.

Betoging.

Deze [k]Voorstelling, volgt uit de drieëntwintigste Voorstelling, gelijk de voorgaande uit d' eenëntwintigste Voorstelling van dit deel.

[k]*Propositio.*

[l]Byvoegsel.

[l]*Scholium.*

Wy zien dat hier door lichtelijk gebeurt, dat de mensch van zich, en van de beminde zaak hoger gevoelt, dan billijk is, en in tegendeel, van de zaak, die hy haat, laeger gevoelt. Deze [m]inbeelding,

[m] *Imaginatio*.

als zy haar opzicht op de mensch heeft, die hoger van zich gevoelt, dan billijk is, word [n]verwaantheit genoemt, en is zeker slach van [o]sporeloosheit, om dat de mensch met ope ogen droomt dat hy alle die dingen vermag, de welken hy door d' inbeelding alleen bekoomt, en die hy dieshalven als [p]zakelijk aanschout, en zich daar over verheugt, zo lang hy die dingen zich niet kan inbeelden, de welken der zelfder [q]wezentlijkheit uitsluiten, en zijn vermogen van te doen [r]bepalen. De [s] verwaantheit dan is een blijschap, hier uit gesproten, dat de mensch hoger, dan billijk is, van zich gevoelt. Wijders, de blijschap, die hier uitspruit, dat de mensch van een ander hoger, dan billijk is, gevoelt, word [t]achting, en eindelijk die blijschap, de welke hier uitspruit, dat hy van een ander laeger gevoelt, dan billijk is, [u] verachting genoemt.

[n]*Superbia*.
[o]*Delirium*.
[p]*Realia*.
[q]*Existentia*.
[r]*Determinare*.
[s]*Superbia*.
[t]*Existimatio*.
[u]*Despectus*.

Zevenentwintigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

Hier uit, dat wy ons inbeelden dat een zaak, ons gelijk, en die wy met geen [x]hartstocht vervolgt hebben, met enige hartstocht aangedaan word, worden wy met gelijke hartstocht aangedaan.

[x]*Affectus*

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio*.

De [z]beelden der dingen zijn [a]d'aandoeningen van 't menschelijk lighaam, welker [b]denkbeelden d'uitterlijke lighamen als tegenwoordig aan ons vertonen; (*volgens het [c]Byvoegsel van de zeventiende [d]Voorstelling in het tweede deel*) dat is (*volgens de zestiende Voorstelling van het tweede deel*) welker [e]denkbeelden de natuur van onz lighaam, en te gelijk de tegenwoordige natuur van 't uitterlijk lighaam [f] insluiten. Indien dan de natuur van 't uitterlijk lighaam met de natuur van onz lighaam gelijk is, zo zal het denkbeelt van 't uitterlijk lighaam, 't welk wy inbeelden, een [g]aandoening onzes lighaams, die met d' aandoening van 't uitterlijk lighaam gelijk is, [h]insluiten; en by gevolg, indien wy ons inbeelden dat iemant, ons gelijk, met enige [i]hartstocht aangedaan is, zo zal deze [k]inbeelding een [l]aandoening, met deze aandoening onzes lighaams gelijk, uitdrukken. Dieshalven, hier uit, dat wy ons inbeelden dat enig ding, ons gelijk, met enige [m]hartstocht aangedaan word, worden wy met een zelfde hartstocht, als dat ding zelf, aangedaan. Maar indien wy een zaak, ons gelijk, haten, zo worden wy dus verre (*volgens de drieëntwintigste [n]Voorstelling van dit deel*) met een [o]hartstocht, die daar tegen strijdig is, aangedaan, en niet met een gelijke; *gelijk voorgestelt wierd*.

[z]*Imagines*.
[a]*Affectiones*.
[b]*Ideae*.
[c]*Scholium*.
[d]*Propositio*.
[e]*Ideae*.
[f]*Involvere*.
[g]*Affectio*.
[h]*Involvere*.
[i]*Affectus*.
[k]*Imaginatio*.
[l]*Affectio*.
[m]*Affectus*.
[n]*Propositio*.
[o]*Affectus*.

[p]Byvoegsel.

Deze [q]navolging van [r]hartstochten, op de droefheit toegepast, word [s]medelijden, (*bezie hier af het* [t]*Byvoegsel van de tweeëntwintigste* [u]*Voorstelling in dit deel*) en, op de [w]begeerte toegepast, [x]nayvering genoemt; de welke dieshalven niets anders is, dan de begeerte van enig ding, de welke in ons hier uit geboren word, dat wy ons inbeelden dat anderen, ons gelijk, de zelfde begeerte hebben.

[p]*Scholium.*

[q]*Imitatio.*
[r]*Affectus.*
[s]*Commiseratio.*
[t]*Scholium.*
[u]*Propositio.*
[w]*Cupiditas.*
[x]*AEmulatio.*

Eerste [y]Toegift.

Indien wy ons inbeelden dat iemant een zaak, ons geljk, en de welke wy met geen [z]*hartstocht nagejaagt hebben, met blijschap aandoet, zo zullen wy met liefde tot hem aangedaan worden*: *in tegendeel, indien wy ons inbeelden dat de zelfde de zelfde zaak met droefheit aandoet, zo zullen wy met haat tot hem aangedaan worden.*

[y]*Corollarium.*

[z]*Affectus.*

Betoging.

Dit word op de zelfde wijze uit de voorgaande [a]Voorstelling betoogt, als de tweeëntwintigste Voorstelling van dit deel uit d'eenentwintigste Voorstelling.

[a]*Propositio.*

Tweede [b]Toegift.

Wy konnen een zaak, daar wy deernis meê hebben, niet om dat der zelfder [c] *elende ons met droefheit aandoet.*

[b]*Corollarium.*

[c]*Miseria.*

[d]Betoging.

Want indien wy daarom de zelfde konden haten, zo zouden wy (*volgens de drieëntwintigste Voorstelling van dit deel*) ons uit der zelfder droefheit verblijden; 't welk tegen [e]d'onderstelling is.

[d]*Demonstratio.*

[e]*Hypothesis.*

Darde [f]Toegift.

Wy zullen, zo veel als ons mogelijk is, pogen de zaak daar over wy deernis hebben, van elende te verlossen.

[f]*Corollarium.*

[g]Betoging.

Het geen, 't welk de zaak, daar over wy deernis hebben, met droefheit aandoet, doet ons ook met gelijke droefheit aan; *volgens de voorgaande* [h]*Voorstelling*. En dieshalven zullen wy pogen al het geen, dat de [i]wezentlijkheit van die zaak wechneemt, of dat de zaak vernietigt, te gedenken; (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) dat is (*volgens het* [k]*Byvoegsel van de negende Voorstelling in dit deel*) wy zullen trachten dit te vernietigen, of wy zullen bepaalt worden tot dit te vernietigen: en dieshalven zullen wy pogen de zaak, daar over wy deernis hebben, van haar elende te verlossen; *'t welk te betogen stond*.

[g]*Demonstratio*.

[h]*Propositio*.

[i]*Existentia*.

[k]*Scholium*.

[l]Byvoegsel.

[l]*Scholium*.

Deze wil, of deze [m]luft van wel te doen, die hier uit spruit, dat wy deernis over de zaak hebben, aan de welke wy weldaat willen doen, word [n]goetwilligheit genoemt, de welke dieshalven niets anders is, dan een [o]begeerte uit [p]medelijden gesproten. Voorts, wat de liefde en haat tot de geen aangaat, die de zaak, de welke wy ons inbeelden ons gelijk te zijn, goet of quaat aangedaan heeft, bezie hier af het [q] Byvoegsel van de tweeëntwintigste Voorstelling in dit deel.

[m]*Appetitus*.
[n]*Benevolentia*.
[o]*Cupiditas*.
[p]*Commiseratio*.
[q]*Scholium*.

Achtentwintigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*

Wy pogen al 't geen te bevorderen, 't welk wy ons inbeelden tot [s]blijschap dienstig te zijn, en in tegendeel al 't geen af te weren, of te vernietigen, 't welk wy ons inbeelden tot [t]droefheit te konnen strekken.

[s]*Laetitia*.
[t]*Tristitia*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

Wy pogen, zo veel als wy konnen, het geen in te beelden, dat wy ons inbeelden tot blijschap te konnen strekken: (*volgens de twaalfde [w]Voorstelling van dit deel*) dat is, (*volgens de zeventiende Voorstelling van het tweede deel*) wy zullen pogen, zo veel als ons mogelijk is, het zelfde als tegenwoordig, of als [x]warelijk wezentlijk zijnde, t' aanschouwen. Maar de poging van de ziel, of het vermogen in te denken, en gezamentlijk de natuur is gelijk met des lighaams poging, of macht in te werken; *gelijk klarelijk volgt uit de [y]Toegift van de zevende [z]Voorstelling, en uit de Toegift van d' elfde Voorstelling in het tweede deel*. Dieshalven pogen wy [a]volstrektelijk dat het zelfde [b]wezentlijk zy, of ('t welk, *volgens het [c]Byvoegsel van de negende Voorstelling in dit deel*, het zelfde is) wy hebben 'er trek toe, en doen 'er onze best om, *'t welk het eerste was*. Voorts, indien wy dit, 't welk wy geloven oorzaak van droefheit te zijn, dat is, (*volgens het Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) indien wy ons inbeelden dat dit, 't welk wy haten, vernietigt word, zo zullen wy ons verblijden; *volgens de twintigste Voorstelling in dit deel*: en dieshalven zullen wy (*volgens 't eerste deel van deze Voorstelling*) het zelfde pogen te vernietigen, of (*volgens de dartiende Voorstelling van dit deel*) van ons af te weren, op dat wy het zelfde niet als tegenwoordig zouden aanschouwen; *'t welk het tweede was*.

[w]*Propositio*.
[x]*Actu Existens*.
[y]*Scholium*.
[z]*Propositio*.
[a]*Absolutè*.
[b]*Existere*.
[c]*Scholium*.

Negenentwintigste [a]Voorstelling.

[a]*Propositio.*

Wy zullen ook pogen al 't geen te doen, 't welk, gelijk wy[+] ons inbeelden, de menschen met blijschap aanschouwen; en, in tegendeel, zy zullen een afkeer hebben van het geen te doen, van 't welk de menschen, gelijk wy ons inbeelden, een afkeer hebben.

[+]*Versta hier, gelijk ook in het volgende, zodanige menschen, tot de welken wy geen trek, noch afkeer hebben.*

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio.*

Hier uit, dat wy ons inbeelden dat de menschen iets beminnen, of haten, zullen wy het zelfde beminnen, of haten; (*volgens de zevenentwintigste* [f]*Voorstelling in dit deel*) dat is, (*volgens het* [g]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) daar door zelfs zullen wy ons over de tegenwoordigheit van die zaak of verblijden, of bedroeven: en dieshalven (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zullen wy pogen al 't geen te doen, 't welk, gelijk wy ons inbeelden, de menschen beminnen, of met blijschap aanschouwen, enz. *gelijk te betogen stond*.

[f]*Propositio.*
[g]*Scholium.*

[h]Byvoegsel.

[h]*Scholium.*

Deze [i]poging van iets te doen, en ook van iets na te laten, alleenlijk daarom, op dat wy aangenaam aan de menschen zouden wezen, word [k]roemzucht genoemt; voornamelijk als wy zo gratiglijk pogen het gemeen volk te behagen, dat wy, met onze, of eens anders schade, enige dingen pogen te doen, of na te laten: andersins heeft zy gemenelijk de naam van [l]heusheit Wijders, ik noem die blijschap [m]lof, met de welke wy ons de [n]doening van een ander inbeelden, daar meê hy gepoogt heeft ons te verheugen, en in tegendeel [o]lafter die droefheit, daar door wy een [p]afkeer van zijn bedrijf hebben.

[i]*Conatus.*
[k]*Ambitio.*
[l]*Humanitas.*
[m]*Laus.*
[n]*Actio.*
[o]*Vituperium.*
[p]*Aversio.*

Dartigste [q]Voorstelling.

[q]*Propositio.*

Indien iemant iets gedaan heeft, 't welk, gelijk hy zich inbeeld, d' anderen met blischap aandoet, deze, van zijn [r]denkbeelt, als des zelfs oorzaak, verzelt, zal met blijschap aangedaan worden, of zich zelf met blijschap aanschouwen. In tegendeel, indien hy iets doet, 't welk, gelijk hy zich inbeeld, d' anderen met droefheit aandoet, zo zal hy zich zelf met droefheit aanschouwen.

[r]*Idea.*

[s]Betoging.

[s]*Demonstratio.*

De geen, die zich inbeeld dat hy d' anderen met blijschap, of met

droefheit aandoet, zal daar door (*volgens de zevenëntwintigste* [t]*Voorstelling in dit deel*) met blijschap, of met droefheit aangedaan worden. Maar dewijl de mensch (*volgens de negentiende en drieëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*) van zich zelf [u]meêwustig is door [w]d' aandoeningen, door de welken hy tot doen [x] bepaalt word, zo zal de geen, die iets gedaan heeft, 't welk, gelijk hy zich inbeeld, d' anderen met blijschap aandoet, van blijschap, met [y]bewustheit van zich zelf, als d' oorzaak van zijn blijschap, aangedaan worden, of zich zelf met blijschap aanschouwen: en in tegendeel, *gelijk voorgestelt is*.

[t]*Propositio*.
[u]*Conscius*.
[w]*Affectiones*.
[x]*Determinari*.
[y]*Conscientia*.

[z]Byvoegsel.

[z]*Scholium*.

Dewijl de liefde (*volgens het Byvoegsel van de dartiende* [a]*Voorstelling in dit deel*) een blijschap is, die van het [b]denkbeelt van een uitterlijke zaak verzelt is, zo zal dan deze blijschap en droef heit zeker [c]slach van liefde en haat wezen. Maar vermits de liefde en haat tot d' uitterlijke [d]voorwerpen toegepast worden, zo zullen wy deze [e]hartstochten met andere namen aanwijzen: te weten, wy zullen de blijschap, van het [f]denkbeelt van een innerlijke oorzaak verzelt, [g]roem, en de droef heit, hier tegen strijdig, [h]schaamte noemen; ik wil zeggen dat, als de blijschap, of droefheit hier uit spruit, de mensch meent dat hy geprezen, of gelastert word: andersins zal ik de blijschap, van het denkbeelt van een inwendige oorzaak verzelt, met de naam van [i]gerustheit op zich zelf, en de droefheit, daar tegen strijdig, met de naam van [k]berou aanwijzen. Wijders, dewijl het (*volgens de* [l]*Toegift van de zeventiende Voorstelling in het tweede deel*) gebeuren kan dat de blijschap, met de welke iemant zich inbeeld d' anderen aan te doen, alleenlijk [m]inbeeldig is, en (volgens de *vijfëntwintigste* [n]*Voorstelling van dit deel*) yder poogt alles zich in te beelden, 't welk hy meent dat hem met blijschap aandoet, zo kan lichtelijk gebeuren, dat de [o]roemrijke verwaant is, en zich inbeeld dat hy by alle menschen aangenaam is, als hy aan alle tot een last verstrekt.

[a]*Propositio*.
[b]*Idea*.
[c]*Species*.
[d]*Objecta*.
[e]*Affectus*.
[f]*Idea*.
[g]*Gloria*.
[h]*Pudor*.
[i]*Acquiescentia in se ipso*.
[k]*Panitentia*.
[l]*Corollarium*.
[m]*Imaginaria*.
[n]*Propositio*.
[o]*Gloriosus*.

Eenendartigste Voorstelling.

Indien wy ons inbeelden dat iemant iets bemint, begeert, of haat, 't welk wy zelf beminnen, begeren, of haten, zo zullen wy daarom die zaak stantvastiglijker beminnen, enz. Maar indien wy ons inbeelden dat hy een afkeer of tegenheit van 't geen heeft, dat wy beminnen, of in tegendeel, dat hy

't geen bemint, 't welk wy haten, zo zullen wy zekere [p] *vlotheit des gemoeds lijden*.

[p] *Fluctuatio*.

[q] Betoging.

[q] *Demonstratio*.

Hier om alleen, dat wy ons inbeelden dat iemant iets bemint, zullen wy het beminnen; *volgens de zevenëntwintigste* [r] *Voorstelling van dit deel*: maar wy onderstellen dat wy, zonder dit, het zelfde beminnen; zo koomt 'er dan nieuwe oorzaak by de liefde, van de welke zy gequeekt word; en dieshalven zullen wy dit, dat wy beminnen, hier door stantvastelijker beminnen. Wijders, hier uit, dat wy ons inbeelden dat iemant een afkeer van iets heeft, daaröm zullen wy 'er ook een afkeer af hebben; *volgens de zelfde Voorstelling*. Maar indien wy [s] onderstellen dat wy ter zelfde tijt het zelfde beminnen, zo zullen wy ter zelfde tijt het zelfde beminnen, en te gelijk af keerig daar af wezen, of (*volgens het* [t] *Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling in dit deel*) [u] vlotheit des gemoeds lijden; *gelijk te betogen stond*.

[r] *Propositio*.

[s] *Supponere*.

[t] *Scholium*.

[u] *Fluctuatio animi*.

[w] Toegift.

[w] *Corollarium*.

Hier uit, en uit d' achtëntwintigste [x] Voorstelling van dit deel volgt dat yder, zo veel als hem mogelijk is, poogt dat yder het geen, 't welk hy zelf bemint, zal beminnen, en dat hy ook het geen, 't welk hy haat, zal haten. Hier uit spruit dit van de [y] Dichter: wy minnaars hopen gezamentlijk, en vrezen gezamentlijk; straf en onbuigsaam is hy, die het geen bemint, 't welk van een ander gelaten word.

[x] *Propositio*.

[y] *Poëta*.

[z] Byvoegsel.

[z] *Scholium*.

Deze [a] poging van uit te werken dat yder het geen, 't welk hy zelf bemint, of haat, zal goet keuren, is, warelijk [b] roemzucht. (*Bezie het Byvoegsel van de negenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) En dieshalven zien wy dat yder van natuur begeert dat d' anderen naar zijn zin en verstant leven. En dewijl zy alle gezamentlijk hier naar trachten, zo zijn zy aan malkander een beletsel; en dewijl zy alle van alle geprezen, of bemint willen zijn, zo haten zy elkänder.

[a] *Conatus efficiendi*.

[b] *Ambitio*.

Tweendartigste Voorstelling.

Indien wy ons inbeelden dat iemant zich over een zaak verheugt, die een alleen kan genieten, zo zullen wy pogen te weeg te brengen dat hy die zaak niet geniet.

Betoging.

Hier uit alleen, dat wy ons inbeelden dat iemant over enige zaak verheugt is, zullen wy (*volgens de zevenëntwintigste* [w] *Voorstelling*

[w] *Propositio*.

van dit deel, met der zelfder eerste [x] *Toegift*) die zaak bemminen, en ons daar mede begeren te vermaken: maar (*volgens* [y] *d' onderstelling*) wy beelden ons in dat dit aan deze blijschap hinderlijk is, dat hy zich over die zaak verheugt; en dieshalven zullen wy (*volgens d'achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) pogen dat hy de zelfde niet geniet; *'t welk te betogen stond*.

[x] *Corollarium*.
[y] *Hypothesis*.

[z] Byvoegsel.

[z] *Scholium*.

Wy zien dan dat het met de natuur der menschen deurgaans in dier voegen is gestelt, dat zy medelijden met de genen hebben, die in een quade staat staan, en dat zy de genen benijden, die voorspoedig zijn; en (*volgens de voorgaande* [a] *Voorstelling*) met zo veel te groter haat, als zy de zaak, die zy zich inbeelden, dat van een ander genoten word, meer beminnen. Wy zien wijders dat uit de zelfde [b] eigenschap van de menschelijke natuur, uit de welke volgt dat de menschen [c] medelijdig zijn, ook volgt dat zy [d] nijdig en [e] roemzuchtig zijn. Eindelijk, indien wy met d' ervarentheit zelve te raat willen gaan, wy zullen bevinden dat zy dit alles leert, voornamelijk zo wy op d' eerste jaren van onz leven zullen merken. Want wy bevinden dat de kinderen, om dat hun lighaam geduriglijk als [f] in gelijk gewicht is, hier om alleen lachen, of huilen, om dat zy anderen zien lachen of huilen; en voorts, al 't geen, dat zy anderen zien doen, begeren zy terstont na te volgen, en willen eindelijk voor zich al 't geen, met het welk, gelijk zy zich inbeelden, anderen zich verheugen: namelijk, om dat de beelden der dingen, gelijk wy gezegt hebben, [g] d' aandoeningen van 't lighaam zelven zijn, of de [h] wijzen, door de welken het menschelijk lighaam van d' uitwendige oorzaken word aangedaan, en geschikt tot dit, of dat te doen.

[a] *Propositio*.
[b] *Proprietas*.
[c] *Misericordes*.
[d] *Invidi*.
[e] *Ambitiosi*.
[f] *In aequilibrio*.
[g] *Affectiones*.
[h] *Modi*.

Drieendartigste [i] Voorstelling.

[i] *Propositio*.

Als wy een zaak, ons gelijk, beminnen, zo pogen wy, zo veel als ons mogelijk is, te maken dat zy ons ook bemint.

[k] Betoging.

[k] *Demonstratio*.

Wy pogen ons de zaak, die wy beminnen, zo veel, als ons mogelijk is, boven d' anderen in te beelden; volgens de twaalfde *Voorstelling van dit deel*) Indien dan de zaak ons gelijk is, zo zullen wy (*volgens de negenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) pogen haar met blijschap boven d' anderen aan te doen; of wy zullen, zo veel als ons mogelijk is, pogen te weeg te brengen dat de beminde zaak, van blijschap, [l] in 't byzijn van onz denkbeelt, aangedaan word;

[l] *Concomitante idea nostri*.

dat is, (*volgens het* [m]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) dat zy ons weêr bemint; *gelijk te betogen stond*.

[m]*Scholium*.

Vierendartigste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio*.

Hoe wy ons inbeelden dat de beminde zaak met groter [o]*hartstocht tot ons aangedaan is, hoe wy meer daar op zullen roemen*.

[o]*Affectus*.

[p]Betoging.

[p]*Demonstratio*.

Wy pogen (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zo veel als ons mogelijk is, dat de beminde zaak ons weêr bemint; dat is (*volgens het* [q]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) dat de beminde zaak van blijschap, [r]in 't by zijn van onz denkbeelt, aangedaan word. Hoe wy ons dan inbeelden dat de beminde zaak om onzent wil met groter blijschap aangedaan is, hoe deze poging ook meer geholpen en bevordert word; dat is (*volgens d' elfde* [s]*Voorstelling in dit deel, met der zelfder* [t]*Byvoegsel*) hoe wy met groter blijschap aangedaan worden. Maar, gelijk wy ons hier over verblijden, dat wy een ander, ons gelijk, met blijschap aandoen, zo aanschouwen wy ons zelven met blijschap; *volgens de dartigste Voorstelling van dit deel*. Dieshalven, hoe wy ons inbeelden dat de beminde zaak met groter [u]hartstocht tot ons aangedaan is, hoe wy ons zelven met groter blijschap zullen aanschouwen; of (*volgens het Byvoegsel van de dartigste Voorstelling in dit deel*) hoe wy meer zullen roemen; *'t welk te betogen stond*.

[q]*Scholium*.
[r]*Concomitante idea nostri*.
[s]*Propositio*.
[t]*Scholium*.
[u]*Affectus*.

Vyfendartigste Voorstelling.

Indien iemant zich inbeeld dat de beminde zaak met de zelfde, of een enger bant van vrientschap, daar meê hy de zelfde alleen genoot, een ander aan zich voegt, zo zal hy met haat tot de beminde zaak zelve aangedaan worden, en haar aan die ander benijden.

[w]Betoging.

[w]*Demonstratio*.

Hoe iemant zich inbeeld dat de beminde zaak met groter liefde tot hem aangedaan is, hoe hy meer zal roemen; (*volgens de voorgaande Voorstelling*) dat is, (*volgens het* [x]*Byvoegsel van de dartigste* [y]*Voorstelling in dit deel*) zich verblijden. En dieshalven zal hy (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling in dit deel*) pogen zo veel, als hem mogelijk is, zich in te beelden dat de beminde zaak op het engste aan hem is verbonden; welke [z]poging, of [a]lust noch aan-

[x]*Scholium*.
[y]*Propositio*.
[z]*Conatus*.
[a]*Appetitus*.

gequeekt word, zo hy zich inbeeld dat een ander het zelfde voor hem begeert; *volgens d' eenëndartigste Voorstelling van dit deel*. Maar men onderstelt dat deze poging, of [b]lust door het beelt van de beminde zaak zelve, verzelt van het beelt van de geen, de welk van de beminde zaak word aangehaalt, ingetoomt word. Dieshalven zal hy (*volgens het [c]Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in dit deel*) daar door zelf met droefheit, die met het [d]denkbeelt van de beminde zaak, als der zelfder oorzaak, verzelt is, en te gelijk met het beelt van die ander aangedaan worden; dat is, (*volgens het Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) hy zal met haat tot de beminde zaak aangedaan worden, en te gelijk ook tot die ander, (*volgens de [e]Toegift van de vijftiende [f]Voorstelling in dit deel*) die hy (*volgens de drieëntwintigste Voorstelling in dit deel*) daaröm zal benijden, om dat hy door de beminde zaak vermaakt word; *gelijk te betogen stond*.

[b]*Appetitus*.
[c]*Scholium*.
[d]*Idea*.
[e]*Corollarium*.
[f]*Propositio*.

[g]Byvoegsel.

[g]*Scholium*.

Deze [h]haat tot de beminde zaak, aan de [i]nijt gevoegt, word [k]yverzucht, of jeloersheit genoemt, de welke dieshalven niets anders is, dan een [l]vlotheit des gemoeds, te gelijk uit liefde en haat gesproten, met het denkbeelt van een ander verzelt, die benijd word. Wijders, deze haat tot de beminde zaak zal groter zijn, naar maat van de blijschap, daar meê [m]d' yverzuchtige, uit de weêrkeerige liefde van de beminde zaak, gemenelijk aangedaan word, en ook naar maat van de [n] hartstocht, met de welk hy tot de geen aangedaan was, die, naar zijn inbeelding, van de beminde zaak aangehaalt. Want indien hy hem haat, zo zal hy daar door ook (*volgens de vierëntwintigste [o]Voorstelling in dit deel*) de beminde zaak haten, om dat hy zich inbeeld dat het geen, 't welk hy haat, haar met blijschap aandoet; en ook (*volgens de [p]Toegift van de vijftiende Voorstelling in dit decl*) hierom, dat hy gedwongen is het beelt van de beminde zaak by het beelt van de geen, die hy haat, te voegen. Deze zaak zal deurgaans plaats hebben in de liefde tot een vrou: want de geen, die zich inbeeld dat de vrou, die hy bemint, zich aan een ander overgeeft, zal niet alleenlijk, om dat zijn lust ingetoomt word, bedroeft worden, maar ook een afkeer van haar krijgen, om dat hy genootzaakt is het beelt van de beminde zaak aan het schaamtelijke en aan d' uitwerpselen van een ander te voegen: daar noch eindelijk bijkoomt dat [q]d'yverzuchtige niet van de beminde zaak met het zelfde gelaat, 't welk zy gewonelijk aan hem toonde, word ontfangen: om welke oorzaak de minnaar ook bedroeft word, gelijk ik nu zal tonen.

[h]*Odium*.
[i]*Individia*.
[k]*Zelotypia*.
[l]*Fluctuatio animi*.
[m]*Zelotypus*.
[n]*Affectus*.
[o]*Propositio*.
[p]*Corollarium*.
[q]*Zelotypus*.

Zesendartigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio.*

De geen, die aan de zaak gedenkt, de welke hem eens vreucht aangebracht heeft, begeert de zelfde [s]omstandigheden, met de welken hy zich te voren daar meê verheugt heeft, te genieten.

[s]*Circumstantiae.*

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio.*

Al 't geen, dat de mensch gezamentlijk met de zaak, die hem heeft verheugt, gezien heeft, zal (*volgens de vijftiende [u]Voorstelling van dit deel*) by toeval oorzaak van blijschap wezen; en dieshalven zal hy (*volgens d'achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) begeren dit alles, gezamentlijk met de zaak, die hem verheugt heeft, te genieten, of hy zal begeren de zaak in alle haar omstandigheden te genieten, gelijk hy te voren zich daar meê verheugt heeft; *'t welk te betogen stond.*

[u]*Propositio.*

[w]Toegift.

[w]*Corollarium.*

Indien men dan bevind dat 'er een van deze [x]omstandigheden ontbreekt, zo zal de minnaar droevig worden. Want voor zo veel als hy bevind dat 'er enige omstandigheit ontbreekt, voor zo veel beeld hy zich iets in, dat de [y]wezentlijkheit van die zaak uitsluit. Maar dewijl hy, uit oorzaak van de liefde, (*volgens de voorgaande [z]Voorstelling*) begerig naar die zaak, of naar die omstandigheit is, zo zal hy (*volgens de negentiende Voorstelling van dit deel*) bedroeft worden, voor zo veel hy zich inbeeld dat 'er de zelfde ontbreekt; *'t welk te betogen was.*

[x]*Circumstantia.*

[y]*Existentia.*

[z]*Propositio.*

[a]Byvoegsel.

[a]*Scholium.*

Deze [b]droefheit, voor zo veel zy op 't afwezen van 't geen ziet, dat wy beminnen, word [c]verlangen genoemt.

[b]*Tristitia.*

[c]*Desiderium.*

Zevenendartigste Voorstelling.

De [d]begeerte, die uit de droefheit of blijschap, en uit de haat of liefde spruit, is zo veel te groter, als de [e]hartstocht groter is.

[d]*Cupiditas.*

[e]*Affectus.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

De droefheit vermindert, of beteugelt des menschen macht van te doen; (*volgens het* [g]*Byvoegsel van d' elfde* [h]*Voorstelling in dit deel*) dat is, (*volgens de zevende Voorstelling van dit deel*) vermindert of beteugelt de [i]poging, door de welke de mensch poogt in zijn [k]wezen te blijven, en is dieshalven (*volgens de vijfde Voorstel-*

[g]*Scholium*.
[h]*Propositio*.
[i]*Conatus*.
[k]*Esse*.

ling van dit deel) strijdig tegen deze poging; en al 't geen, dat de mensch poogt, die met droef heit aangedaan word, is droefheit af te weren. Maar (*volgens de* [l]*Bepaling van de droefheit*) hoe de droefheit groter is, hoe zy ook nootzakelijk een groter deel van des menschen macht van te doen tegenstaat. Dieshalven, hoe de droefheit groter is, hoe de mensch ook met groter macht van te doen zal pogen de droefheit te verdrijven: dat is (*volgens het* [m]*Byvoegsel van de negende Voorstelling in dit deel*) hy zal met te groter [n]begeerte en [o]lust de droefheit pogen te verdrijven. Wijders, dewijl de blijschap (*volgens het zelfde* [p]*Byvoegsel van d'elfde* [q]*Voorstelling in dit deel*) des menschen macht van te doen vermeerdert, of bevordert, zo kan door de zelfde middel lichtelijk betoogt worden, dat de mensch, met blijschap aangedaan, niets anders begeert, dan de zelfde te behouden, en dit met zo veel te groter begeerte, als de blijschap groter zal wezen. Eindelijk, dewijl de haat en liefde zelven [r]hartstochten van droefheit en blijschap zijn, zo volgt op gelijke wijze dat de [s]poging, [t]lust, of [u]begeerte, die uit oorzaak van de haat, of liefde te voorschijn koomt, groter zal zijn naar de maat van de haat en liefde; *'t welk te betogen stond*.

[l]*Definitio*.
[m]*Scholium*.
[n]*Cupiditas*.
[o]*Appetitus*.
[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.
[r]*Affectus*.
[s]*Conatus*.
[t]*Appetitus*.
[u]*Cupiditas*.

Achtendartigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

Indien iemant de beminde zaak in dier voegen heeft beginnen te haten, dat de liefde gantschelijk uitgewischt word, zo zal hy de zelfde met groter haat, uit gelijke oorzaak gesproten, vervolgen, dan of hy haar nooit bemint had, en met zo veel te groter haat, als de liefde te voren groter heeft geweest.

[x]Betoging.

[x]*Demonstratio*.

Want indien iemant de zaak, die hy bemint, begint te haten, zo zullen meer van zijn [y]lusten ingetoomt worden, dan of hy de zelfde nooit bemint had. Want de liefde is een blijschap, (*volgens het* [z]*Byvoegsel van de dartiende* [a]*Voorstelling in dit deel*) die de mensch, zo veel als hem mogelijk is, (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) poogt te behouden; en dit (*volgens het zelfde Byvoegsel*) met de beminde zaak als tegenwoordig t'aanschouwen, en de zelfde (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) met blijschap, zo veel als hem mogelijk is, aan te doen; welke [b]poging (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zo veel te groter is, als de liefde ook groter is, gelijk ook de poging van te weech te brengen

[y]*Appetitus*.
[z]*Scholium*.
[a]*Propositio*.
[b]*Conatus*.

dat de beminde zaak daarëntegen hem ook bemint. (*Bezie de drieëndartigste Voorstelling van dit deel.*) Maar deze pogingen worden met haat tot de beminde zaak geparst; *volgens de* [c]*Toegift van de drieendartigste Voorstelling in dit deal*: dieshalven zal de minnaar (*volgens het* [d]*Byvoegsel van d' elfde* [e]*Voorstelling in dit deel*) ook om deze oorzaak met droefheit aangedaan worden, en met zo veel te groter droefheit, als de liefde groter heeft geweest: dat is, behalven de droefheit, die d' oorzaak van de haat heeft geweest, spruit noch een andere, te weten hier uit, dat hy de zaak bemint heeft; en by gevolg zal hy met groter [f]hartstocht van droefheit de beminde zaak aanschouwen, dat is, (*volgens het* [g]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) met groter haat vervolgen, dan of hy haar niet bemint had, en met zo veel te groter haat, als de liefde groter heeft geweest; *'t welk te betogen stond*.

[c]*Corollarium*.
[d]*Scholium*.
[e]*Propositio*.
[f]*Affectus*.
[g]*Scholium*.

Negenendartigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio*.

De geen, die iemant haat, zal pogen hem quaat aan te doen, 't en zy hy vreest dat daar uit groter quaat voor hem zal voortkomen: in tegendeel, de geen, die iemant bemint, zal, op de zelfde wijze pogen hem wel te doen.

[i]Betoging.

[i]*Demonstratio*.

Iemant te haten, is, (*volgens het* [k]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) zich iemant als d' oorzaak van zijn droefheit in te beelden. Dieshalven, (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) de geen, die iemant haat, zal pogen hem te verdrijven, of te vernietigen. Maar indien hy daar uit iets droeviger, of ('t welk het zelfde is) enig groter quaat voor zich vreest, en gelooft dat hy dit kan ontgaan met den geen, die hy haat, met dat quaat, 't welk hy overwoog, aan te doen, zo zal hy begeten zich t' onthouden van hem quaat aan te doen, (*volgens de zelfde achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) en dit (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) met groter [l]poging dan de gene, daar door hy gehouden was hem quaat aan te doen; welke poging dieshalven, gelijk wy wilden, d' overhant zal verkrijgen. De [m]Betoging van het tweede deel gaat op gelijke wijze voort.

[k]*Scholium*.
[l]*Conatus*.
[m]*Demonstratio*.

[n]Byvoegsel.

[n]*Scholium*.

By goet versta ik hier allerhande blijschap; en wijders het geen, dat tot de zelfde dienstig is, en voornamelijk dit, 't welk het [o]verlangen, hoedanig het ook is, voldoet; en by quaat alderhande droefheit, en voornamelijk deze, die ons van onz verlangen berooft.

[o]*Desiderium*.

Want hier voor (*in het Byvoegsel van de negende Voorstelling in dit deel*) hebben wy getoont, dat wy niets begeren om dat wy het goet oordeelen te zijn: maar in tegendeel, wy noemen het goet, om dat wy het begeren, en by gevolg dit quaat, van 't welk wy een afkeer hebben. Dieshalven, yder oordeelt, ofschat naar zijn [p] hartstocht en drift wat goet, wat quaat, wat beter, wat erger, en eindelijk wat best en ergst is. Dus oordeelt een gierigaart, dat d' overvloet van gelt best, en 't gebrek daar af, ergst is. Maar d' eerzuchtige begeert niets zo zeer, als de roem, en in tegendeel ontziet niets zo zeer als de schande. Wijders, den nijdige is niets aangenamer, dan eens anders ongeluk, en niets lastiger, dan eens anders geluk; en dus oordeelt yder, naar zijn [q]hartstocht, dat enig ding goet of quaat, nut of onnut is. Voorts, deze hartstocht, door de welke de mensch dus geschikt word, dat hy dit, 't welk hy wil, niet wil, of dat hy dit wil, 't welk hy niet wil, word [r]schroomte genoemt, die dieshalven niets anders is, dan [s]vrees, voor zo veel de mensch van de zelfde geschikt word tot het quaat, dat hy toekomende oordeelt, door een minder quaat te schouwen. (*bezie d' achtëntwintigste* [t]*Voorstelling van dit deel*) Maar indien het quaat, 't welk hy schroomt, [u]schaamte is, zo word de [w]schroomte [x]beschaamtheit genoemt. Eindelijk, indien de [y]begeerte van het toekomende quaat te schuwen door de [z]schroom van eens anders quaat in dier voegen ingetoomt word, dat hy niet weet wat hy liever wil, zo word de [a]vrees [b]verbaastheit genoemt, voornamelijk zo de beide quaden, daar voor men schroomt, van de grootsten zijn.

[p] *Affectus*.
[q] *Affectus*.
[r] *Timor*.
[s] *Metus*.
[t] *Propositio*.
[u] *Pudor*.
[w] *Timor*.
[x] *Verecuxdia*.
[y] *Cupiditas*.
[z] *Timor*.
[a] *Metus*.
[b] *Consternatio*.

Veertigste [c]Voorstelling.

[c] *Propositio*.

De geen, die zich inbeeld dat iemant hem haat, en gelooft dat hy geen oorzaak van te haten aan hem heeft gegeven, zal de zelfde ook haten.

[d]Betoging.

[d] *Demonstratio*.

De geen, die zich inbeeld dat iemant met haat aangedaan is, zal ook met de zelfde haat aangedaan worden; (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) dat is, (*volgens het* [e]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) met droefheit, die met het [f]denkbeelt van d' uitwendige oorzaak verzelt is. Maar hy (by [g]onderstelling) beeld zich geen oorzaak van deze droefheit in, als de [h]geen, die hem haat: dieshalven hieröm, dat hy zich inbeeld dat iemant hem haat, zal hy met droefheit aangedaan worden, die met

[e] *Scholium*.
[f] *Idea*.
[g] *Hypothesis*.
[h] *Idea*.

het denkbeek van de geen, die hem haat, verzelt is; of (*volgens het zelfde Byvoegsel*) hy zal de zelfde haten; *gelijk te betogen stond*.

[i]Byvoegsel.

[i]*Scholium*.

Maar indien hy zich inbeeld dat hy aan hem gerechtige oorzaak van haat gegeven heeft, zo zal hy (*volgens de dartigste Voorstelling van dit deel, en der zelfder Byvoegsel*) met schaamte aangedaan worden. Maar dit (*volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel*) gebeurt zeer zelden. Wijders, deze [k]wederkering van haat kan ook hier uit rijzen, dat de [l]poging om den geen, die men haat, quaat aan te doen, op de haat volgt; *volgens de negenëndartigste Voorstelling van dit deel*. De geen dan, die zich inbeeld dat iemant hem haat, zal zich ook inbeelden dat de zelfde d' oorzaak van enig quaat, of droefheit is, en dieshalven met droefheit, of met vrees aangedaan worden, terwijl het [m]denkbeelt van de geen, die hem haat, als d' oorzaak, daar by is, dat is, hy zal ook met haat aangedaan worden; gelijk te voren gezegt is.

[k]*Reciprocatio*.
[l]*Conatus*.
[m]*Idea*.

Eerste [n]Toegift.

[n]*Corollarium*.

De geen, die zich inbeeld dat de geen, die hy bemint, met haat tot hem aangedaan is, zal gezamentlijk van haat en liefde bestreden worden: want voor zo veel hy zich inbeeld dat de zelfde hem haat, zo word hy ook [o]bepaalt (*volgens de voorgaande* [p] *Voorstelling*) tot de zelfde te haten: maar (*volgens* [q]*d' Onderstelling*) hy bemint hem echter: dieshalven zal hy gelijkelijk van haat en liefde bestreden worden.

[o]*Determinare*.
[p]*Propositio*.
[q]*Hypothesis*.

Tweede [r]Toegift.

[r]*Corollarium*.

Indien iemant zich inbeeld dat iemant, tot de welk hy te voren met geen [s]*hartstocht was ingenomen, hem, uit haat, enig quaat aangedaan heeft, Zo zal hy terstont pogen hem met gelijk quaat te vergelden*.

[s]*Affectus*.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio*.

De geen, die zich inbeeld dat iemant met haat tegen hem aangedaan is, zal (*volgens de voorgaande* [u]*Voorstelling*) hem ook haten, en (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) pogen dit alles uit te vinden, 't welk de zelfde met droefheit kan aandoen, en trachten dit aan de zelfde (*volgens de negenëndartigste Voorstelling van dit deel*) toe te brengen: maar (*volgens* [w]*d' onderstelling*) 't eerste, 't welk de zodanige zich inbeeld, is het quaat, hem aangedaan: dieshalven zal hy terstont pogen het zelfde den zelfde aan te doen; *'t welk te betogen stond*.

[u]*Propositio*.
[w]*Hypothesis*.

[x]Byvoegsel.

De [y]poging om den geen, die wy haten, quaat aan te doen, word [z]gramschap genoemt: en de poging om het quaat, dat ons aangedaan is, te vergelden, word [a]wraak geheten.

[x] *Scholium.*
[y] *Conatus.*
[z] *Ira.*
[a] *Vindicta.*

Eenenveertigste [b]Voorstelling.

[b] *Propositio.*

Indien iemant zich inbeeld dat iemant hem bemint, en niet gelooft dat hy enige oorzaak daar toe heeft gegeven, ('t welk, volgens de [c]Toegift van de vijftiende Voorstelling, en volgens de zestiende Voorstelling van dit deel, kan geschieden) *zo zal de zelfde hem weêr beminnen.*

[c] *Scholium*

Betoging.

Dit word op de zelfde wijze betoogt, als de voorgaande Voorstelling, daar af men ook het Byvoegsel na te zien heeft.

[d]Byvoegsel.

[d] *Scholium.*

Maar indien hy gelooft dat hy gerechtige oorzaak van liefde heeft gegeven, zo zal hy zich beroemen; (*volgens de dartigste Voorstelling van dit deel, met der zelfder Byvoegsel*) 't welk (*volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel*) dikwijls gebeurt, en dat, gelijk wy gezegt hebben, recht anders voorvalt, als iemant zich inbeeld dat iemant hem haat. *Bezie het [e]Byvoegsel van de voorgaande [f]Voorstelling.* Voorts, deze [g]wederkerige liefde, en by gevolg (*volgens de negenëndartigste Voorstelling van dit deel*) de [h]poging van wel te doen aan de geen, die ons bemint, en die (*volgens de zelfde [e]negenendartigste Voorstelling van dit deel*) aan ons poogt wel te doen, word [i]dankbewijs, of [k]dankbaarheit genoemt: en dieshalven blijkt dat de menschen veel vaerdiger zijn tot wraak, dan tot weldaat te vergelden.

[e] *Scholium.*
[f] *Propositio.*
[g] *Reciprocus Amor.*
[h] *Conatus.*
[i] *Gratia.*
[k] *Gratitude.*

[l]Toegift.

[l] *Corollarium.*

De geen, die zich inbeeld dat hy van de geen bemint word, die hy haat, word gelijkelijk van haat en liefde bestreden; 't welk op de zelfde wijze getoont word, als d' eerste [m]Toegift van de voorgaande [n]Voorstelling.

[m] *Corollarium.*
[n] *Propositio.*

[o]Byvoegsel.

[o] *Scholium.*

Indien de haat d' overhant verkrijgt, zo zal hy pogen den geen, die hem bemint, quaat aan te doen; en deze [p]hartstocht word [q]wreètheit genoemt, voornamelijk zo men gelooft dat de geen, die bemint, geen gemene oorzaak van haat heeft gegeven.

[p] *Affectus*.
[q] *Crudelitas*.

Tweeenveertigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio.*

De geen, die, door liefde, of door hoop van roem bewogen, aan iemant weldaat heeft gedaan, zal bedroeft worden, zo hy ziet dat de weldaat met een ondankbaar gemoed ontfangen word.

[s]Betoging.

[s]*Demonstratis.*

De geen, die enig ding, hem gelijk, bemint, poogt, zo veel als hem mogelijk is, dat het zelfde hem weêr bemint; *volgens de drieëndartigste Voorstelling van dit deel*. De geen dan, die, uit oorzaak van liefde, aan iemant weldaat bewijst, doet zulks uit verlangen 't welk hy heeft van weêr bemint te worden; dat is (*volgens de vierëndartigste* [t]*Voorstelling van dit deel*) door hoop van roem, of (*volgens het* [u] *Byvoegsel van de dartigste Voorstelling van dit deel*) van blijschap; en dieshalven (*volgens de twaalfde Voorstelling in dit deel*) zal hy pogen deze oorzaak van roem, zo veel als hy kan, zich in te beelden, of, [w]als dadelijk wezentlijk zijnde, t' aanschouwen: maar (*volgens* [x]*d' onderstelling*) hy beeld zich iets anders in; 't welk de [y]wezentlijkheit van de zelfde zaak uitsluit: dieshalven zal hy (*volgens de negentiende Voorstelling van dit deel*) daaröm bedroeft worden: *'t welk te betogen stond.*

[t]*Propositis.*
[u]*Scholium.*
[w]*Ut actu existens.*
[x]*Hypothesis.*
[y]*Existentia.*

Drieenveertigste [z]Voorstelling.

[z]*Propositio.*

De haat word door wederkerige haat vermeerdert, en kan daarëntegen door liefde uitgewischt worden.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio.*

De geen, die zich inbeeld dat de geen, die hy haat, weêr met haat tegen hem aangedaan is, zal daar door (*volgens de veertigste Voorstelling van dit deel*) met nieuwe haat ontsteken worden, terwijl (*volgens* [b]*d' onderstelling*) d' eerste noch duurt. Maar indien hy, in tegendeel, zich inbeeld dat de zelfde met liefde tot hem aangedaan is, zo zal hy, voor zo veel hy zich dit inbeeld, zich zelf (*volgens de dartigste Voorstelling van dit deel*) met blijschap aanschouwen, en ook (*volgens de negenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) pogen hem te behagen; dat is (*volgens de veertigste Voorstelling van dit deel*) hy poogt zo verre hem niet te haten, en met geen droef heit aan te doen: en deze [c]poging (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) zal groter of kleinder zijn, naar mate van de [d]hartstocht, daar zy uit spruit. Dieshalven, indien zy groter is

[b]*Hypothesis.*
[c]*Conatus.*
[d]*Affectus.*

dan de gene, die uit haat spruit, en daar door hy de zaak, die hy haat, (*volgens de zesentwintigste Voorstelling van dit deel*) poogt met droefheit aan te doen, zo zal zy d' overhant daar over verkrijgen, en de haat uit de ziel wisschen; *'t welk te betogen stond*.

Vierenveertigste [e]Voorstelling.

[e]*Propositio*.

De haat, die van de liefde gantschelijk word verwonnen, gaat tot liefde over; en dieshalven is de liefde groter, dan of de haat niet voorgegaan was.

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio*.

De Betoging hier afgaat op de zelfde wijze voort, als de gene van d'achtëndartigste Voorstelling in dit deel. Want de geen, die de zaak, de welk hy haat, of die hy met droefheit plag t' aanschouwen, begint te beminnen, verblijd zich daaröm, dat hy haar bemint; en by deze blijschap, de welke van de liefde ingesloten word, (*bezie der zelfder [g]Bepaling in [h]'t Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) komt ook de gene by, die hier uit spruit, dat de [i]poging om de droef heit te verdrijven, die de haat in zich sluit (gelijk wy *in de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel* vertoont hebben) ganschelijk geholpen word, terwijl het [k]denkbeelt van de geen, die hy haatte, als d' oorzaak, daar by is.

[g]*Definitio*.
[h]*Scholium*.
[i]*Conatus*.
[k]*Idea*.

[l]Byvoegsel.

[l]*Scholium*.

Hoewel het met de zaak dus is gelegen, zo zal echter niemant pogen enig ding te haten, of dat het met droefheit [m]aangedaan word, om deze groter blijschap te genieten: dat is, niemant zal, op hoop van de schade te vergoeden, begeren zich zelf schade aan te doen, noch wenschen ziek te zijn, op hoop van weêr gezont te worden. Want yder zal altijt pogen zijn [n]wezen te behouden, en de droefheit, zo veel als hem mogelijk is, te verdrijven. Doch indien men daarëntegen kan bevatten, dat de mensch kan begeren iemant te haten, om hem daar na met groter liefde te beminnen, zo zal hy altijt begeren de zelfde te haten. Want hoe de haat groter geweest zal hebben, hoe de liefde ook groter zal wezen; en dieshalven zal hy altijt begeren dat de haat groter en groter word: en om de zelfde oorzaak zal de mensch pogen meer en meer ziek te zijn, om namaals uit de gezontheit, die hy weder zal bekomen, groter blijschap te genieten; en dieshalven zal hy pogen altijt ziek te wezen: 't welk (*volgens de zeste Voorstelling van dit deel*) ongerijmt is.

[m]*Affici*.

[n]*Esse*.

Vyfenveertigste [o]Voorstelling.

[o]*Propositio.*

Indien iemant zich inbeeld dat iemant, hem gelijk, met haat tot een zaak, hem gelijk, en die hy bemint, aangedaan is, zo zal hy de zelfde haten.

[p]Betoging.

[p]*Demonstratio.*

Want de beminde zaak haat weêr de geen, die daar haat; *volgens de veertigste Voorstelling van dit deel*: in voegen dat de minnaar, die zich inbeeld dat iemant de beminde zaak haat, zich daaröm ook inbeeld dat de beminde zaak met haat, dat is, (*volgens het* [q]*Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) met droefheit aangedaan is, en by gevolg zich bedroeft, en dit terwijl het [r]denkbeelt van de geen, die de beminde zaak haat, als d' oorzaak, daar by is: dat is (*volgens het Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) hy zal hem haten; *'t welk betoogt moest worden.*

[q]*Scholium.*
[r]*Idea.*

Zesenveertigste [s]Voorstelling.

[s]*Propositio.*

Indien iemant van een ander van een zelfde [t]*stant, of van een volk, van het zijne verscheiden, met blijschap, of droefheit aangedaan heeft geweest, terwijl zijn* [u] *denkbeelt, onder d'algemene naam van* [w]*stant, of volk, als d'oorzaak, daar by is, zo zal deze niet alleenlijk hem, maar alle de genen van de zelfde stant, of van het zelfde volk beminnen, of hatën.*

[t]*Classis.*
[u]*Idea.*
[w]*Classis.*

[x]Betoging.

[x]*Demonstratio.*

De Betoging van deze zaak blijkt uit de zestiende Voorstelling van dit deel.

Zevenenveertigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio.*

De blijschap, die hier uit spruit, namelijk, dat wy ons inbeelden dat de zaak, die wy haten, vernietigt, of met enig ander quaat aangedaan word, koomt niet voort zonder enige droefheit des gemoeds.

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio.*

De Betoging blijkt uit de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel. Want voor zo veel wy ons inbeelden dat een zaak, ons gelijk, met droef heit aangedaan word, voor zo veel worden wy bedroeft.

[a]Byvoegsel.

[a]*Scholium.*

Deze Voorstelling kan ook uit de Toegift van de zeventiende Voorstelling in het tweede deel betoogt worden. Want zo dikwijls als wy aan een zaak gedenken, hoewel zy niet [b]dadelijk wezentlijk is, zo aanschouwen wy echter de zelfde als tegenwoordig, en het lighaam word op de zelfde wijze aangedaan, als of zy tegenwoordig was. Dieshalven; voor zo veel de geheugenis van de zaak varsch is, voor zo veel word de mensch [c]bepaalt tot de zelfde met droef heit t' aanschouwen. Deze [d]bepaling word, terwijl het beelt van de zaak noch blijft, wel door de geheugenis van die dingen, de welken de [e]wezentlijkheit hier af uitsluiten, ingetoomt, maar niet wechgenomen: en dieshalven verblijd de mensch zich zo verre, als deze [f]bepaling ingetoomt word. En hier uit gebeurt het dat deze blijschap, de welke uit elende van die zaak spruit, de welke wy haten, zo dikwijls herhaalt en vernieut word, als wy aan de zelfde zaak gedenken. Want, gelijk wy gezegt hebben, als het beelt van de zelfde zaak verwekt word, om dat het zelfde de [g]wezentlijkheit van de zaak zelve insluit, zo [h]bepaalt het de mensch tot de zaak met de zelfde droef heit t'aanschouwen, daar meê hy de zelfde plag t'aanschouwen, toen zy [i]wezentlijk was. Maar dewijl hy aan het beelt van de zelfde zaak anderen bygevoegt heeft, die der zelfder [k]wezentlijkheit uitsluiten, zo word deze [l]bepaling tot droefheit terstont ingetoomt; en de mensch verblijd zich van nieus, en dit zo dikwijls, als deze [m]herhaling en vernieuwing geschied. Dit zelfde is ook oorzaak, om 't welk de menschen zich verblijden, zo dikwijls als zy aan enig quaat, dat alreê voorby is, gedenken, en om 't welk zy vermaak scheppen in de gevarelijkheden, van de welken zy verlost zijn, te verhalen. Want als zy zich enig gevaar inbeelden, zo aanschouwen zy het zelfde als noch aanstaande, en worden [n]bepaalt tot het zelfde te vrezen. Deze [o]bepaling word van nieus ingetoomt door het [p]denkbeelt van de verlossing, 't welk de denkbeelden van dit gevaar te zamen hebben gevoegt, toen zy van het zelfde verlost zijn, en maakt hen op nieus verzekert; en dieshalven verblijden zy zich van nieus.

[b]*Actu existens.*
[c]*Determinare.*
[d]*Determinatio.*
[e]*Existentia.*
[f]*Determinatio.*
[g]*Existentia.*
[h]*Determinare.*
[i]*Existere.*
[k]*Existentia.*
[l]*Determinatio.*
[m]*Repititio.*
[n]*Determinare.*
[o]*Determinatio.*
[p]*Idea.*

Achtenveertigste [q]Voorstelling.

[q]*Propositio.*

De liefde en haat (by voorbeelt) tot Pieter zal vernietigt worden, zo de droefheit, die de leste, en de blijschap, die d' eerste insluit, aan d' oorzaak van een ander [r]denkbeelt

[r]*Idea.*

word gevoegt; en voor zo veel zullen zy beide verslappen, als wy ons inbeelden dat Pieter niet alleen d' oorzaak van een van beide heeft geweest.

[s]Betoging.

De Betoging blijkt uit d' enige [t]Bepaling van liefde en haat, die men in het [u] Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel na te zien heeft. Want hieröm alleen word de liefde tot Pieter blijschap, en de haat tot hem droefheit genoemt, namelijk om dat Pieter aangemerkt word d' oorzaak van deze, of die [w]hartstocht te wezen. Indien dit dan geheellijk, of ten deel wechgenomen word, zo zal ook de hartstocht tot Pieter gantschelijk, of ten deel verslappen; *gelijk wy voorgaven*.

[s]*Demonstratio.*
[t]*Definitio.*
[u]*Scholium.*
[w]*Affectus.*

Negenenveertigste [x]Voorstelling.

[x]*Propositio.*

De liefde en haat tot een zaak, die wy ons inbeelden vry te zijn, moeten uit gelijke oorzaak beide groter wezen, dan tot een, die nootzakelijk is.

[y]Betoging.

De zaak, die wy ons inbeelden vry te zijn, moet (*volgens de zevende [z]Bepaling van 't eerste deel*) door zich, zonder anderen, bevat worden. Indien wy ons dan inbeelden dat de zelfde d' oorzaak van blijschap, of droefheit is, zo zullen wy daaröm (*volgens het [a]Byvoegsel van de dartiende [b]Voorstelling*) de zelfde beminnen, of haten; en dit (*volgens de voorgaande Voorstelling*) met de grootste liefde, of haat, de welk uit een [c]gestelde hartstocht kan voortkomen. Maar indien wy ons de zaak, die oorzaak van de zelfde hartstocht is, als nootzakelijk inbeelden, zo zullen wy (*volgens de zevende [d]Bepaling van het eerste deel*) ons de zelfde niet alleen, maar met anderen, oorzaak van de zelfde [e]hartstocht inbeelden; en dieshalven zal (*volgens de voorgaande [f]Voorstelling*) de liefde en haat tot de zelfde minder zijn; *'t welk te betogen stond*.

[y]*Demonstratio.*
[z]*Defiuitio.*
[a]*Scholium.*
[b]*Propositio.*
[c]*Datus Affectus.*
[d]*Determinatio.*
[e]*Affectus.*
[f]*Propositio.*

[g]Byvoegsel.

Hier uit volgt dat de menschen, om dat zy zich vry achten te wezen, malkander met groter liefde, of haat vervolgen, dan d' andere dingen; daar noch de [h]navolging der hartstochten bykoomt. *Bezie hier af de zevenëntwintigste, vierëndartigste, veertigste en drieenveertigste Voorstelling van dit deel.*

[g]*Scholium.*
[h]*Imitatio Affectuum.*

Vyftigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio.*

Yder zaak kan by toeval oorzaak van hoop of vrees wezen.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio.*

Dit word opgelijke wijze betoogt, als de vijftiende Voorstelling van dit deel, die men na te zien heeft, gezamentlijk met het [l]. Byvoegsel van d' achtiende Voorstelling in dit deel.

[l]*Scholium*

Byvoegsel.

De dingen, die by toeval oorzaken van hoop of vrees zijn, worden goede of quade [m]voorteekenen genoemt. Wijders, voor zo veel deze zelfde voorteekenen oorzaken van hoop, of van vrees zijn, voor zo veel zijn zy (*volgens de* [n]*bepalingen van hoop en vrees, die men in het tweede* [o]*Byvoegsel van d'achtiende* [p]*Voorstelling in dit deel na te zien heeft*) oorzaken van bljschap, of van droefheit; en by gevolg (*volgens de* [q]*Toegift van de vijftiende Voorstelling in dit deel*) beminnen, of haten wy hen zo verre, en (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van dit deel*) pogen hen als middelen tot het geen, dat wy verhopen, aan te wenden, of als verhindernissen, of oorzaken van vrees te verdrijven. Wijders, uit de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel volgt, dat wy van natuur zo gestelt zijn, dat wy de dingen, die wy verhopen, lichtelijk, en de dingen, die wy vrezen, zwarelijk geloven, en daar af hoger af laeger, dan billijk is, gevoelen. En hier uit zijn de [r]waangelovigheden gesproten, van de welken de menschen aan alle zijden bestreden worden. Voorts, ik acht het niet de moeite waerdig te zijn, hier de [s]vlotheden des gemoeds te vertonen, die uit hoop en vrees voortkomen; dewijl uit de [t]Bepaling dezer [u] hartstochten alleen volgt, dat 'er geen hoop zonder vrees, en geen vrees zonder hoop is; gelijk wy op zijn plaats bredelijker zullen verklaren: en wijders, om dat wy, voor zo veel wy iets hopen of vrezen, het zelfde voor zo veel beminnen, of haten. Dieshalven, al 't geen, dat wy van de liefde en haat gezegt hebben, zal yder lichtelijk tot de hoop en vrees konnen toepassen.

[m]*Omina.*
[n]*Definitiones.*
[o]*Scholium.*
[p]*Propositio.*
[q]*Corollarium.*
[r]*Superstitiones.*
[s]*Fluctuationes animi.*
[t]*Definitio.*
[u]*Affectus.*

Eenenvyftigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio.*

Verscheide menschen konnen verscheidelijk van een en het zelfde [x]*voorwerp aangedaan worden*; *en een en de zelfde mensch kan in verscheide tijden van een en 't zelfde voorwerp verscheidelijk worden aangedaan.*

[x]*Objectum.*

[y]Betoging.

Het menschelijk lighaam (*volgens de darde* [y]*Verëïssching van het tweede deel*) word op zeer veel wijzen van uitterlijke lighamen aangedaan. Twee menschen konnen dieshalven in een zelfde tijt verscheidelijk aangedaan wezen, en in dier voegen (*volgens d' eerste* [a]*Kundigheit, de welke na het darde* [b]*Voorbewijs volgt, 't welk na de dartiende* [c]*Voorstelling in het tweede deel te zien is*) van een en het zelfde [d]voorwerp verscheidelijk aangedaan worden. Wijders (*volgens de zelfde* [e]*Verëïssching*) het menschelijk lighaam kan nu op deze, dan op die wijze aangedaan worden, en by gevolg (*volgens de zelfde* [f]*Kundigheit*) van een en 't zelfde [g]voorwerp in verscheide tijden verscheidelijk aangedaan worden; *gelijkwy voorgaven*.

[y]*Demonstratit.*

[y]*Postulatum.*

[a]*Axioma.*
[b]*Lemma.*
[c]*Propositio.*
[d]*Objectum.*
[e]*Postulatum.*
[f]*Axioma.*
[g]*Objectum.*

[h]Byvoegsel.

Wy zien dan dat het gebeuren kan dat het geen, 't welk d' een bemint, van d' ander gehaat word, en dat het geen, 't welk d' een vreest, van d' ander niet word gevreest, en dat een en de zelfde mensch nu het geen bemint, dat hy te voren gehaat heeft, en dat hy nu het geen dart bestaan, daar voor hy te voren heeft gevreest, enz. Wijders, dewijl yder naar zijn [i]hartstocht oordeelt, wat goet, wat quaat, wat beter, en wat erger is; (*Bezie het* [k]*Byvoegsel van de negendartigste* [l] *Voorstelling in dit deel*) zo volgt dat de menschen, zo wel in hun oordeel, als in hun [m]hartstocht, konnen [*]veränderen: en hier uit spruit het dat wy, als wy anderen by anderen vergelijken, hen naar de verscheidenheit der hartstochten alleen onderscheiden, en sommigen onversaagt, anderen blode, en eindelijk anderen met een andere naam noemen. Tot een voorbeelt, ik zal de geen onversaagt noemen, die 't quaat verächt, 't welk ik gewent ben te vrezen: en indien ik daarënboven noch hier op merk, dat zijn begeerte om den geen, die hy haat, quaat aan te doen, en den geen, die hy bemint, goet te doen, niet door de vrees van quaat weêrhouden word, daar door ik gemenelijk word weêrhouden, zo zal ik hem stout noemen. Wijders, de geen zal my blode schijnen, die voor het quaat vreest, 't welk ik gemenelijk verächt: en indien ik daarënboven noch hier op merk, dat zijn begeerte door de vrees van 't quaat, 't welk my niet weêrhouden kan, wederhouden word, zo zal ik hem kleinmoedig noemen; en dus zal yder doen. Eindelijk, uit deze onbestandigheit van de menschelijke natuur, en van 't menschelijk oordeel, gelijk ook hieriut, dat de mensch dikwijls volgens zijn [n]hartstocht alleen van de dingen oordeelt, en dat de dingen, de welken, gelijk hy gelooft, tot blijschap,

[h]*Scholium.*

[i]*Affectus.*
[k]*Scholium.*
[l]*Propositio.*
[m]*Affectus.*
[*]*In 't Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling van het tweede deel hebben wy getoont dat dit kan geschieden, schoon de menschelijke ziel een deel van 't goddelijk verstant is.*

[n]*Affectus.*

of tot droef heit dienstig zijn, en die hy dieshalven (*volgens d' achtentwintigste* [o] *Voorstelling van dit deel*) poogt te doen komen, of af te weren, dikwijls niets anders, dan [p]inbeeldig zijn; (ik verzwijg noch andere dingen, die wy, in het tweede deel, van d' onzeekerheit der dingen getoont hebben) zo bevatten wy lichtelijk dat de mensch dikwijls d' oorzaak kan wezen, zo van dat hy droevig, als van dat hy blijde word, of van dat hy zo wel van droefheit, als van blijschap, beide in tegenwoordigheit van het [q]denkbeelt van zich, als d' oorzaak daar af, aangedaan word. In dezer voegen verstaan wy lichtelijk wat [r]berou, en wat [s]gerustheit in zich is: te weten Berou is een droefheit, met het [t]denkbeelt van zich verzelt; en gerustheit in zich is een blijfchap, van het denkbeelt van zich verzelt, als d' oorzaak. Deze [u]hartstochten zijn zeer geweldig, om dat de menschen geloven dat zy vry zijn. *Bezie de negenënveertigste Voorstelling van dit deel*.

[o] *Propositio*.
[p] *Imaginaria*.
[q] *Idea*.
[r] *Paenitentia*.
[s] *Acquiescentia in se*
[t] *Idea sui*.
[u] *Affectus*.

Tweenvyftigste [w]Voorstelling.

[w] *Propositio*.

Het [x] voorwerp, 't welk wy te voren gelijk met anderen hebben gezien, of 't welk, gelijk wy ons inbeelden, niets heeft, dan dat met veel gemeen is, zullen wy niet zo lang aanschouwen, als het geen, 't welk, gelijk wy ons inbeelden, iets bezonder heeft.

[x] *Objectum*.

[y]Betoging.

[y] *Demonstratio*.

Zo haast als wy ons het [z]voorwerp, dat wy met anderen gezien hebben, inbeelden, zo gedenken wy ook terstont aan d' anderen. (*volgens d' achtiende* [a] *Voorstelling van het tweede deel, van de welke men ook het* [b] *Byvoegsel na te zien heeft*) en dus vervallen wy uit [c]d' aanschouwing van 't een terstont tot d'aanschouwing van 't ander. En dit is de zelfde reden van [d]'t voorwerp, 't welk, gelijk wy ons inbeelden, niets heeft, dan dat met veel gemeen is. Want daarom [e]onderstellen wy, dat wy daar in niets aanschouwen, 't welk wy niet te voren by anderen hebben gezien. Maar als wy onderstellen dat wy ons in enig [f]voorwerp iets bezonder, dat wy te voren nooit gezien hebben, inbeelden, zo zeggen wy niets anders, dan dat de [g] ziel, terwijl zy dit voorwerp aanschout, geen ander in de geest heeft, tot welke [h] beschouwing zy, uit des zelfs beschouwing, kan vervallen; en dieshalven is zy bepaalt tot dat alleen t' aanschouwen.

[z] *Objectum*.
[a] *Propositio*.
[b] *Scholium*.
[c] *Contemplatio*.
[d] *Objectum*.
[e] *Supponere*.
[f] *Objectum*.
[g] *Mens*.
[h] *Contemplatio*.

[i]Byvoegsel.

[i] *Scholium*.

Deze [k]aandoening der [l]ziel, of bezondere inbeelding van de zaak, voor zo veel zy alleen in de ziel verkeert, word [m]verwondering

[k] *Affectio*.
[l] *Mens*.
[m] *Admiratio*.

genoemt, de welke, zo zy uit het [n]voorwerp ontstaat, 't welk wy vrezen, [o]verslagentheit word geheten; om dat de verwondering van 't quaat de mensch in dier voegen in d'enige aanschouwing van zich bezich houd, dat hy op geen andere dingen, door de welken hy dit quaat zou konnen mijden, kan denken. Maar indien het geen, daar over wy verwondert zijn, de voorzichtigheit, naerstigheit, of iets diergelijk van de mensch is, om dat wy aanschouwen dat die mensch ons daar door verre overtreft, zo word de [p]verwondering [q]eerbiedigheit genoemt, andersins [r] afschuwelijkheit, zo wy over de gramschap, nijdigheit enz. van die mensch verwondert zijn. Wijders, indien wy over de voorzichtigheit, naerstigheit, enz. van die mensch, de welk wy beminnen, verwondert zijn, zo zal de liefde daar door (*volgens de twaalfde* [s]*Voorstelling van dit deel*) groter zijn; en deze liefde, aan de [t]verwondering, of [u]eerbiedigheit gevoegt, word [w]verloving, of overgeving genoemt. En op deze wijze konnen wy ook de haat, hoop, [x]gerustheit, en d'andere [y]hartstochten, aan de verwondering gevoegt, bevatten. In dezer voegen zullen wy meer hartstochten konnen afleiden, dan die gemenelijk met d'aangenome [z] bewoordingen aangewezen worden. Daar uit dan blijkt dat de namen der hartstochten meer uit het gemeen gebruik der zelfder, dan uit hun naaukeurige kennis, gevonden zijn.

[n]*Objectum*.
[o]*Consternatio*.
[p]*Admiratis*.
[q]*Veneratio*.
[r]*Horror*.
[s]*Propositio*.
[t]*Admiratio*.
[u]*Veneratio*.
[w]*Devotio*.
[x]*Securitas*.
[y]*Affectus*.
[z]*Vocabula*.

Tegen de [a]verwondering word de [b]versmading gestelt, daar af echter dit deurgaans d'oorzaak is, namelijk dat wy hier door, dat wy iemant over enig ding verwondert zien, en dat hy het bemint, vreest, enz. of dat wy hier door, dat enig ding met d'eerste aanschouwing gelijk blijkt met de dingen, daar over wy verwondert zijn, die wy beminnen, vrezen, enz. dat wy, zeg ik, daar door (*volgens de vijftiende* [c] *Voorstelling, met der zelfder* [d]*Toegift, en volgens de zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) bepaalt worden tot over dat ding verwondert te zijn, het zelfde te beminnen, te vrezen, enz. Maar indien wy uit de [e]tegenwoordigheit van de zaak zelve, of uit der zelfder naaukeurige beschouwing gedwongen worden van de zelfde zaak dit alles t' ontkennen, dat d'oorzaak van de verwondering, liefde vrees; enz. kan wezen; zo blijft de ziel, door de tegenwoordigheit van de zaak zelve, meer bepaalt tot die dingen te denken, die niet in [f]'t voorwerp zijn, dan die daar in zijn, hoewel zy echter in tegendeel, uit de tegenwoordigheit van 't voorwerp, gewent is dit voornamelijk, dat in 't voorwerp is, te denken. Wijders, gelijk de [g] verloving, of overgeving uit de verwondering van de zaak, die wy beminnen, voortkoomt, zo spruit

[a]*Admiratio*.
[b]*Contemptus*.
[c]*Propositio*.
[d]*Corollarium*.
[e]*Praesentia*.
[f]*Objectum*.
[g]*Devotio*.

de [h]bespotting uit de versmading van de zaak, die wy haten, of vrezen, en de [i] verontwaerdiging uit de versmading van de dwaasheit, gelijk d'eerbiedigheit uit de verwondering van de voorzichtigheit. Eindelijk, wy konnen de liefde, hoop, roem, en d'andere [k]hartstochten aan de versmading gevoegt bevatten, en van daar ook andere hartstochten afleiden, die wy niet gewent zijn met enige bezondere [l]bewoordingen van d'anderen t'onderscheiden.

[h] *Irristo*.
[i] *Dedignatio*.
[k] *Affectus*.
[l] *Vocabula*.

Drieenvyftigste [m]Voorstelling.

[m] *Propositio*.

Als de [n]ziel zich zelve, en haar vermogen van te doen aanschout, zo word zy verblijd, en zo veel te meer, als zy zich zelve, en haar vermogen van te doen onder scheidelijker inbeeld.

[n] *Mens*.

[o]Betoging.

[o] *Demonstratio*.

De mensch kent zich zelf niet, dan door [p]d'aandoeningen van zijn lighaam, en der zelfder [q]denkbeelden; *volgens de negentiende en drieëntwintigste* [r] *Voorstellingen van het tweede deel*. Dewijl dan de ziel zich zelve kan beschouwen, zo onderstelt men dat zy daar door tot groter volmaaktheit overgaat; dat is (*volgens het* [s]*Byvoegsel van d' elfde* [t]*Voorstelling in dit deel*) met blijschap aangedaan word, en met zo veel te groter blijschap, als zy zich zelve, en haar vermogen van te doen onderscheidelijker kan inbeelden; *gelijk wy voorgaven*.

[p] *Affectiones*.
[q] *Ideae*.
[r] *Propositiones*.
[s] *Scholium*.
[t] *Propositio*.

Toegift.

Deze blijschap word meer en meer gevoed en aangequeekt, naar dat de mensch zich meer inbeeld dat hy van anderen geprezen word. Want hoe hy zich meer inbeeld dat hy van anderen word geprezen, hoe hy zich ook inbeeld dat hy anderen met groter blijschap aandoet, en dit met zijn denkbeelt verzelt; *volgens het Byvoegsel van de negenentwintigste Voorstelling in dit deel*: en dieshalven (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) word hy zelf, in 't gezelschap van zijn denkbeelt, met groter blijschap aangedaan; *'t welk te betogen stond*.

Vierenvyftigste Voorstelling.

De ziel word gedwongen, alleenlijk die dingen in te beelden, de welken haar vermogen van te doen stellen.

[u]Betoging.

De [w]poging, of macht der ziel is zelfs de [x]wezentheit der ziel

[u] *Demonstratio*.

[w] *Conatus*.
[x] *Essentia*.

zelve; *volgens de zevende* [y] *Voorstelling van dit deel*. Maar de wezentheit der ziel (gelijk uit zich is bekent) bevestigt alleenlijk dit, dat de ziel is, en vermag, en niet dit, dat zy niet is, noch vermag: en dieshalven poogt zy alleenlijk dit in te beelden, dat haar vermogen van te doen bevestigt, of stelt; *'t welk te betogen stond*.

[y] *Propositio*.

Vyfenvyftigste Voorstelling.

Als de [z] *ziel zich haar onmacht inbeeld, zo word zy daar over bedroeft*.

[z] *Mens*.

[a] Betoging.

[a] *Demonstratio*.

De [b] wezentheit der ziel bevestigt dit alleenlijk, dat de ziel is, en vermag; dat is, de natuur van de ziel is alleenlijk die dingen in te beelden, die haar vermogen van te doen stellen; *volgens de voorgaande* [c] *Voorstelling*. Als wy dan zeggen, dat de [d] ziel, terwijl zy zich zelve beschout, zich haar onmacht inbeeld, zo zeggen wy niets anders, dan dat, als de ziel zich iets poogt in te beelden, 't welk haar macht van te doen stelt, deze haar poging belet of verhindert word, of (*volgens het* [e] *Byvoegsel van d'elfde* [f] *Voorstelling in dit deel*) dat zy bedroeft word; *'t welk te betogen stond*.

[b] *Essentia*.

[c] *Propositio*.

[d] *Mens*.

[e] *Scholium*.

[f] *Propositio*.

[g] Toegift.

[g] *Corollarium*.

Deze [h] droef heit word meer en meer gevoed en aangequeekt, zo zy zich inbeeld dat zy van anderen gelastert word: 't welk op de zelfde wijze, als de Toegift van de drieënveertigste [i] Voorstelling in dit deel, [k] betoogt word.

[h] *Tristitia*.

[i] *Propositio*.

[k] *Demonstratio*.

[g] Byvoegsel.

[g] *Scholium*.

Deze droef heit, van het [h] denkbeelt van onze zwakheit verzelt, word [i] nederigheit genoemt; en de blijschap, die uit de beschouwing van ons zelven spruit, heeft de naam van [k] zelfsliefde, of [l] gerustheit op zich zelf. En dewijl de zelfde zo dikwijls vernieut word, als de mensch zijn [m] deuchden, of zijn vermogen van te doen beschout, zo is dit ook d'oorzaak dat yder zijn daden gaerne wil verhalen, en zo wel de krachten van zijn lighaam, als van zijn gemoed tonen, en dat de menschen om deze oorzaak aan malkander lastig zijn. Uit het welk weder volgt, dat de menschen van natuur nijdig zijn, (*bezie het* [n] *Byvoegsel van de vierëntwintigste* [o] *Voorstelling, en het Byvoegsel van de tweeëndartigste Voorstelling in dit deel*) of zich om de zwakheit van huns gelijken verblijden, en in tegendeel om hun [p] deucht zich bedroeven. Want zo dikwijls yder zich zijn [q] doeningen inbeeld, word hy (*volgens de drieënvijftigste Voorstel-*

[h] *Idea*.

[i] *Humilitas*.

[k] *Philautia*.

[l] *Acquiescentia in se ipso*.

[m] *Virtutes*.

[n] *Scholium*.

[o] *Propositio*.

[p] *Virtus*.

[q] *Actiones*.

ling in dit deel) met blijschap aangedaan, en met zo veel te groter blijschap, als hy zich inbeeld dat zijn [d]doeningen meer volmaaktheit uitdrukken, en als hy de zelfden zich onderscheidelijker inbeeld; dat is (*volgens het geen, 't welk in 't eerste* [r] *Byvoegsel van de veertigste* [s] *Voorstelling in het tweede deel gezegt is*) hoe hy de zelfden meer van d'anderen kan onderscheiden, en als bezondere dingen beschouwen. Dieshalven zal yder zich dan uit d'aanschouwing van zich zelf meest verblijden, als hy in zich iets beschout, 't welk hy in d'anderen ontkent. Maar indien hy dit, dat hy van zich zelf bevestigt, aan 't algemeen [t]denkbeelt van de mensch, of van het dier toepast, zo zal hy zich niet zo zeer verblijden, maar, in tegendeel, zich bedroeven zo hy zich inbeeld dat zijn [u]doeningen, by die van anderen geleken, zwakker zijn. En deze droef heit (*volgens d'achtentwintigste* [w] *Voorstelling van dit deel*) zal hy pogen te verdrijven; en dit met de doeningen van zijns gelijken qualijk uit te leggen; of de zijnen, zo veel als hem mogelijk is, op te pronken. Hier uit blijkt dan dat de menschen van natuur tot haat en nijt genegen zijn; daar d'opvoeding zelve noch bijkoomt. Want d'ouders zijn gewent hun kinderen door d'enige prikkel van eer en nijt ter deucht aan te prikkelen. Maar hier zal misschien noch deze zwarigheit overig zijn, dat wy dikwijls over de deuchden der menschen verwondert zullen wezen, en hen eren. Om dan deze zwarigheit wech te nemen, zal ik de volgende Toegift hier by voegen.

[d] *Actiones.*
[r] *Scholium.*
[s] *Propositio.*
[t] *Idea.*
[u] *Actiones.*
[w] *Proposotio.*

[x]Toegift.

Niemant benijd iemants deucht, 't en zy hy hem gelijk is.

[x] *Corollarium.*

[y]Betoging.

Nijt is een haat zelf, (*bezie het* [z] *Byvoegsel van de vierëntwintigste* [a] *Voorstelling in dit deel*) of (*volgens het Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in dit deel*) een [b]droefheit, dat is (*volgens het Byvoegsel van d'elfde Voorstelling in dit deel*) een [c]aandoening, daar door de macht, of poging van de mensch om te doen, bedwongen, en ingetoomt word. Maar de mensch (*volgens het Byvoegsel van de negende Voorstelling in dit deel*) poogt, noch begeert niets te doen, dan 't geen, dat uit zijn gestelde natuur kan volgen: dieshalven, de mensch zal niet begeren dat'er enig vermogen, of ('t welk het zelfde is) deucht, die aan eens anders natuur eigen, en aan de zijne vreemt is, aan zijn natuur toegeëigent word: in voegen dat zijn begeerte niet kan bedwongen en ingetoomt, dat is (*volgens het* [d] *Byvoegsel van d'elfde* [e] *Voorstelling in*

[y] *Demonstratio.*
[z] *Scholium.*
[a] *Propositio.*
[b] *Tristitia.*
[c] *Affectio.*
[d] *Scholium.*
[e] *Propositio.*

dit deel) hy zelf niet bedroeft worden, namelijk hieröm, dat in iemant, hem ongelijk, enige deucht word aangeschout; en by gevolg zal hy hem ook niet konnen benijden: maar wel zijns gelijkel, die met hem van een zelfde natuur onderstelt word; *gelijk de Voorstelling meêbracht*.

[f]Byvoegsel.

Als wy dan hier voor (*volgens het Byvoegsel van de tweeënvijftigste Voorstelling in dit deel*) gezegt hebben, dat wy een mensch hieröm eren, dat wy over zijn voorzichtigheid, sterkheid, enz. verwondert zijn, zo geschied dit, (*gelijk uit de [g] Voorstelling zelve blijkt*) om dat wy ons inbeelden dat deze deuchden bezonderlijk in hem zijn, en niet als aan onze natuur gemeen: en dus zullen wy aan hem de zelfden zo weinig benijden, als aan de bomen de hoogte, en aan de leeuwen de sterkheid, enz.

[f] *Scholium*.

[g] *Propositio*.

Zesenvyftigste Voorstelling.

Daar zijn zo veel [h]soorten, of gedaanten van blijschap, droef heit, en begeerte, en by gevolg van yder [i]hartstocht, die uit dezen bestaat, als van [k]vlotheit des gemoeds, of die van dezen afgeleid worden, namentlijk van liefde, haat, hoop, vrees, enz. als'er [l]soorten, of gedaante van [m]voorwerpen zijn, van de welken wy aangedaan worden.

[h] *Species*.
[i] *Affectus*.
[k] *Fluctuatio*.
[l] *Species*.
[m] *Objecta*.

[n]Betoging.

De blijschap en droef heit, en by gevolg de [o]hartstochten, die uit de zelfden te zamen gezet, of daar van afgeleid worden, zijn [p]lijdingen; *volgens het [q]Byvoegsel van d' elfde [r]Voorstelling in dit deel*. Maar wy (*volgens d' eerste Voorstelling van dit deel*) lijden nootzakelijk voor zo veel wy [s]onëvenmatige denkbeelden hebben; en voor zo veel wy de zelfden hebben, (*volgens de darde Voorstelling in dit deel*) voor zo veel lijden wy alleenlijk; dat is, (*bezie het Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) voor zo veel lijden wy alleenlijk nootzakelijk, als wy ons inbeelden, of (*bezie de zeventiende Voorstelling in het tweede deel, met der zelfder Byvoegsel*) voor zo veel worden wy met de [t]hartstocht aangedaan, die de natuur van onz lighaam, en de natuur van een uitterlijk lighaam [u]insluit. De natuur van yder [w]lijding dan moet nootzakelijk zodanig verklaart worden, dat de natuur van het [x]voorwerp, van het welk wy aangedaan worden, uitgedrukt word: te weten, de blijschap, die, om een voorbeelt by te brengen, uit het voorwerp A spruit, sluit

[n] *Demonstratio*.
[o] *Affectus*.
[p] *Passiones*.
[q] *Scholium*.
[r] *Propositio*.
[s] *Ideae inadaequatae*.
[t] *Affectus*.
[u] *Involvere*.
[w] *Passio*.
[x] *Objectum*.

de natuur van 't voorwerp A zelf in, en de blijschap, die uit het voorwerp B spruit, de natuur van 't voorwerp B zelf: in voegen dat deze twee [y]hartstochten van blijschap verscheiden van natuur zijn, om dat zy uit oorzaken van een verscheide natuur spruiten. In dezer voegen is ook de hartstocht van droef heit, die uit een [n]voorwerp spruit, verscheiden van de natuur van de droef heit, die uit een andere oorzaak spruit: 't welk ook van de liefde, haat, hoop, vrees,

[z]vlotheit des gemoeds, enz. te verstaan is: en dieshalven moeten 'er nootzakelijk zo veel [a]soorten, of gedaanten van blijschap, droef heit, liefde, haat, enz. wezen, als'er soorten of gedaanten van [b]voorwerpen [c]zijn, van de welken wy aangedaan worden. Maar de begeerte is de [d]wezentheit zelve, of de natuur van yder, voor zo veel zy, uit yder gegeve gesteltenis daar af, bepaalt bevat word tot iets te doen; *bezie het* [e]*Byvoegsel van de negende* [f]*Voorstelling in dit deel*: dieshalven, naar dat yder, door d'uitwendige oorzaken, van deze of die [g]soort, of gedaante van blijschap, droef heit, liefde, haat, enz. aangedaan word, dat is, naar dat zijn natuur op deze of die wijze gestelt is; zo is nootzakelijk dat zijn [h]begeerte anders en anders is, en dat de natuur van de begeerte des eens zo veel van die van d'ander verschilt, als de [i]hartstochten, uit de welken yder spruit, van malkander verschillen. Daar zijn dieshalven zo veel [k]soorten, of gedaanten van [l]begeerte, als 'er soorten, of gedaanten van blijschap, droef heit, liefde, enz. zijn, en by gevolg (volgens het geen, dat alreê getoont is) als men soorten, of gedaanten van [m]voorwerpen vind, van de welken wy aangedaan worden: *'t welk te betogen stond*.

[y]*Affectus*.
[n]*Objectum*.
[z]*Fluctuatio*.
[a]*Species*.
[b]*Objects*.
[c]*Cupiditas*.
[d]*Essentia*.
[e]*Scholium*.
[f]*Propositio*.
[g]*Species*.
[h]*Cupiditas*.
[i]*Affectus*.
[k]*Species*.
[l]*Cupiditas*.
[m]*Objecta*.

[n]Byvoegsel.

[n]*Scholium*.

Onder de [o]soorten, of gedaanten van [p]hartstochten, die (*volgens de voorgaande* [q]*Voorstelling*) zeer veel moeten wezen, munten uit, d' overdaat, dronkenschap, gailheit, gierigheit, en roemzucht, de welken niets anders zijn, dan [r]kundigheden van liefde, en van [s]begeerte, de welken de natuur van deze beide hartstochten verklaren, te weten door de [t]voorwerpen, op de welken zy toegepast worden. Want by overdaat, dronkenschap, gailheit, gierigheit, en eerzucht verstaan wy niets anders, dan een overmatige liefde, of lust van te gasten, te drinken, by te slapen, der rijkdommen, en eer. Wijders, deze [u]hartstochten, voor zo veel wy hen door [w]'t voorwerp alleen, tot het welk zy toegepast worden, van d' anderen onderscheiden, hebben geen [x]strijdigen. Want de matigheit, die wy tegen d' overdaat, en de nuchterheit, die wy tegen de dronkenschap, en eindelijk de kuisheit, die wy tegen de gailheit gemenelijk stellen,

[o]*Species*.
[p]*Affectes*.
[q]*Propositiones*.
[r]*Notiones*.
[s]*Cupiditas*.
[t]*Objecta*.
[u]*Affectus*.
[w]*Objectum*.
[x]*Contrarii*.

zijn geen [y]hartstochten, of [z]lijdingen, maar wijzen aan het vermogen, 't welk deze hartstocht matigt. Voorts, ik kan d' andere [a]soorten, of gedaanten van hartstochten hier niet verklaren, om dat zy zo groot in getal zijn, als de soorten, of gedaanten der [b]voorwerpen; en schoon ik zulks vermogt, zo zou het niet nootzakelijk zijn. Want tot het geen, daar wy 't op gemunt hebben, namelijk tot de krachten der [c] hartstochten, en het vermogen van de [d]ziel daar in te bepalen, is ons genoech dat wy d' algemene [e]bepaling van yder hartstocht hebben. 't Is ons, zeg ik, genoech de gemene [f]eigenschappen der hartstochten, en der ziel te verstaan, om te konnen bepalen hoedanig en hoe groot het vermogen van de ziel is, om de hartstochten te matigen, en te bedwingen. Hoewel 'er dan groot onderscheit tusschen deze en die hartstocht van liefde, haat, of begeerlijkheit is, tot een voorbeelt, tusschen de liefde tot zijn kinderen, en tusschen de liefde tot zijn gemalin, zo is ons echter niet nodig deze [g]onderscheiden te kennen, en de natuur en oorsprong der [h] hartstochten wijder t' onderzoeken.

[y] *Affectus.*
[z] *Passiones.*
[a] *Species.*
[b] *Objecta.*
[c] *Affectus.*
[d] *Mens.*
[e] *Definitio.*
[f] *Proprietates.*
[g] *Differentia.*
[h] *Affectus.*

Zevenenvyftigste [i]Voorstelling.

[i] *Propositio.*

Yder [k]hartstocht van yder [l]ondeelig verschilt zo veel van de hartstocht van een ander ondeelig, als de [m]wezentheit van 't een van de wezentheit van 't ander verschilt.

[k] *Affectus.*
[l] *Individuum.*
[m] *Essentia.*

[n]Betoging.

[n] *Demonstratio.*

Deze [o]Voorstelling blijkt uit d'eerste [p]Kundigheit, die na het darde [q]Voorbewijs van het [r]Byvoegsel op de dartiende Voorstelling van het tweede deel te zien is. Maar wy zullen echter de zelfde uit drie [s]Bepalingen der [t]eerste, of oorspronkelijke hartstochten [u]betogen.

Alle Hartstochten worden tot de begeerte, blijschap, of droefheit toegepast; gelijk de [w]Bepalingen der hartstochten, die wy gegeven hebben, tonen. Maar deze [x]begeerte is de natuur, of [y]wezentheit zelve van yder; *bezie des zelfs [z] Bepaling in [a]'t Byvoegsel van de negende [b]Voorstelling in dit deel.* Dieshalven, de [c]begeerte van yder [d]ondeelig verschilt zo veel van de begeerte van een ander ondeelig, als de natuur, of de [e]wezentheit van 't een van de wezentheit van 't ander verschilt. Voorts, de blijschap en droefheit zijn [f]lijdingen, door de welken yders macht, of poging van in zijn [g]wezen te blijven, vermeerdert, of vermindert, geholpen, of ingetoomt word; *volgens d' elfde [h]Voorstelling in dit deel, en in der*

[o] *Propositio.*
[p] *Notio.*
[q] *Lemma.*
[r] *Scholium.*
[s] *Definitiones.*
[t] *Affectus primitivi.*
[u] *Demonstrare.*
[w] *Definitiones.*
[x] *Cupiditas.*
[y] *Essentia.*
[z] *Definitio.*
[a] *Scholium.*
[b] *Propositio.*
[c] *Cupiditas.*
[d] *Individuum.*
[e] *Essentia.*
[f] *Passiones.*
[g] *Esse.*
[h] *Scholium.*

zelfder [i]*Byvoegsel*. Maar by de [k]poging, van in zijn wezen te blijven, verstaan wy de [l]lust en [m]begeerte, voor zo veel zulks te gelijk tot de ziel, en tot het lighaam toegepast word; *bezie het* [n]*Byvoegsel van de negende* [o]*Voorstelling in dit deel*: Dieshalven,de blijschap en droef heit is de begeerte, of de lust zelve, voor zo veel zy door uitterlijke oorzaken vermeerdert of vermindert, geholpen, of ingetoomt word; dat is, (*volgens het zelfde Byvoegsel*) zy is de natuur zelve van yder: en dieshalven, yders blijschap, of droefheit verschilt ook zo veel van des anders blijschap, of droef heit, als de natuur, of [p]wezentheit van d' een van de wezentheit des anders verschilt. Dieshalven, yder [q]hartstocht van een [r]ondeelig verschilt zo veel van de hartstocht van een ander ondeelig, enz. *gelijk te betogen stond*.

[i]*Scholium*.
[k]*Conatus*.
[l]*Appetitus*.
[m]*Cupiditas*.
[n]*Scholium*.
[o]*Propositio*.
[p]*Essentia*.
[q]*Affectus*.
[r]*Individuum*.

[s]Byvoegsel.

[s]*Scholium*.

Hier uit volgt dat de [t]hartstochten der dieren, die [u]onreedelijk worden genoemt, (want wy konnen geensins twijsfelen dat de beesten gevoele,n na dat wy d' oorsprong van de ziel kennen) zo veel van de hartstochten der menschen verschillen, als hun natuur van de menschelijke verschilt. De hengst, en de mensch worden wel van [w]lust tot voortteelen gedreven; maar d' eerste door een paertsche, en d' ander door een menschelijke lust. In dezer voegen moeten de lusten en begeerten der bloedeloze beestjes, visschen en vogelen ook anders en anders wezen. Dieshalven, hoewel yder [x]ondeelig met zijn natuur, daar door hy bestaat, vergenoegt leeft, en zich daar in verheugt, zo is echter dit vernoegt leven van yder, en vreucht niets anders, dan het [y]denkbeelt, of de ziel van yder ondeelig: in voegen dat de vreucht van d' een van de vreucht van d' ander zo veel van natuur verschilt, als de [z]wezentheit van 't een van de wezentheit van 't ander verschilt. Eindelijk, uit de voorgaande [a]Voorstelling volgt, dat 'er niet weinig onderscheit is tusschen de vreucht, daar af een dronke mensch (om een voorbeelt by te brengen) geleid word, en tusschen de vreucht, die een Wijsbegerige geniet; 't welk ik hier in 't voorbygaan heb willen vermanen. Dit zy gezegt van de hartstochten, die tot de mensch, voor zo veel als hy lijd, toegepast worden. Nu is noch overig dat ik 'er noch iets van 't geen byvoeg, dat tot de zelfde, voor zo veel hy doet, of werkt, toegepast word.

[t]*Affectus*.
[u]*Irrationales*.
[w]*Libido*.
[x]*Individuus*.
[y]*Idea*.
[z]*Essentia*.
[a]*Propositio*.

Achtenvyftigste [b]Voorstelling.

[b]*Propositio*.

Behalven de blijschap, en begeerte, die [c]*lijdingen zijn, vind men noch andere* [d] *hartstochten van blijschap en begeerte, die tot ons, voor zo veel wy* [e]*doen, of werken, toegepast worden*.

[c]*Passiones*.
[d]*Affectus*.
[e]*Agere*.

[f]Betoging.

Dewijl de ziel zich zelve, en haar [g]vermogen van te doen bevat, zo verblijd zy zich; *volgens de drieënvijftigste* [h]*Voorstelling in dit deel*: Maar de [i]ziel aanschout nootzakelijk zich zelve, als zy een waar, of [k]evenmatig denkbeelt bevat; *volgens de drieënveertigste* [l]*Voorstelling in het tweede deel*: Maar de ziel bevat zekere evenmatige denkbeelden; *volgens het tweede* [m]*Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel:* Dieshalven, voor zo veel verblijd zy zich ook, voor zo veel zy evenmatige denkbeelden bevat: dat is, (*volgens d'eerste Voorstelling in dit deel*) voor zo veel zy [n]doet. Wijders, de [o]ziel, zo wel voor zo veel zy [p]klare en onderscheide, als voor zo veel zy [q]verwarde denkbeelden heeft, poogt in haar [r]wezen te blijven; *volgens de negende* [s]*Voorstelling van dit deel*. Maar by [t]poging verstaan wy hier [u]begeerte; *volgens het* [w]*Byvoegsel daar af*: dieshalven, de [x]begeerte word tot ons toegepast, zelfs voor zo veel wy verstaan, of (*volgens d'eerste Voorstelling in dit deel*) voor zo veel wy [y]doen, of werken; *'t welk te betogen stond*.

[f]*Demonstratio*.
[g]*Potentia agendi*.
[h]*Propositio*.
[i]*Mens*.
[k]*Idea adaequata*.
[l]*Propositio*.
[m]*Scholium*.
[n]*Agere*.
[o]*Mens*.
[p]*Clarae & distinctae*.
[q]*Confusae Ideae*.
[r]*Esse*.
[s]*Propositio*.
[t]*Conatus*.
[u]*Cupiditas*.
[w]*Scholium*.
[x]*Cupiditas*.
[y]*Agere*.

Negenenvyftigste [z]Voorstelling.

[z]*Propositio*.

Alle de [a]*hartstochten, die tot de ziel toegepast worden, voor zo veel zy* [b]*doet, of werkt, zijn geen anderen, dan die tot de blijschap, of tot de begeerte toegepast worden*.

[a]*Affectus*.
[b]*Agere*.

[c]Betoging.

Alle de [d]hartstochten worden tot de begeerte, blijschap, of droef heit toegepast; *gelijk de* [e]*Bepalingen, die wy daar af gegeven hebben, aanwijzen*. Maar by droef heit verstaan wy het geen, dat het vermogen van de ziel om te denken vermindert, of intoomt; *volgens d' elfde Voorstelling in dit deel, en het* [f]*Byvoegsel daar op*: in voegen dat, voor zo veel de ziel zich bedroeft, ook haar vermogen van te verstaan, dat is haar vermogen van te doen, (*volgens d'eerste* [g]*Voorstelling in dit deel*) vermindert en ingetoomt word; en dieshalven konnen geen [h]hartstochten van droef heit tot de ziel toegepast worden, voor zo veel zy doet, dan alleenlijk de hartstochten van blijschap en begeerte, die (*volgens de voorgaande Voorstelling*) ook dus verre tot de ziel toegepast worden; *'t welk te betogen stond*.

[c]*Demonstratio*.
[d]*Affectus*.
[e]*Definitiones*.
[f]*Scholium*.
[g]*Propositio*.
[h]*Affectus*.

[i]Byvoegsel.

[i]*Scholium*.

Alle [k]doeningen, die uit de [l]hartstochten volgen, de welken tot de [m]ziel toegepast worden, voor zo veel zy verstaat, pas ik op

[k] *Actiones*.
[l] *Affectus*.
[m] *Mens*.

de [n]vroomheit toe, die ik in [o]kloekmoedigheit en [p]edelmoedigheit onderscheid. Want by kloekmoedigheit versta ik de [q]begeerte, door de welke yder poogt zijn [r]wezen, alleenlijk volgens de [s]voorspelling van de reden, te bewaren. Maar by [t] edelmoedigheit versta ik de [u]begeerte, door de welke yder, alleenlijk volgens de [w]voorspelling van de reden, poogt d'andere menschen te helpen, en door vrientschap aan zich te verbinden. Ik pas dan die [x]doeningen, de welken alleenlijk op het nut van de doender zien, op de [y]kloekmoedigheit, en de genen, die ook op eens anders nut zien, op [z]d'edelmoedigheit toe. De matigheit dan, soberheit, onbeteutertheit des gemoeds in de gevarelijkheden, enz. zijn [a]soorten, of gedaanten van [b]kloekmoedigheit. Maar de zedigheit, goedertierentheit, enz. zijn soorten, of gedaanten van [c]edelmoedigheit. Hier mede meen ik de voornaamste hartstochten, en de [d]vlotheden des gemoeds, die uit de [e]samenzetting der drie [f] eerste en oorspronkelijke hartstochten (namelijk van begeerte, blijschap en liefde) spruiten, verklaart, en door hun eerste oorzaken getoont te hebben; uit de welken blijkt dat wy door d'uitterlijke oorzaken op veelderhande wijzen [g]gedreven en bewogen worden, en dat wy dieshalven, gelijk de golven der zee, van strijdige winden bewogen, en omgefolt worden, zonder dat wy kennis van onze uitgang en [h]lot hebben. Ik heb gezegt dat ik alleenlijk de voornaamste [i]hartstochten, niet alle de strijden des gemoeds, die gelevert konnen worden, getoont heb. Want wy, op de zelfde wijze, als te voren, voortgaande, konnen lichtelijk tonen dat de [k]liefde aan [l]berou, [m]veröntwaerdiging, [n]schaamte enz. gevoegt is. Ja ik geloof dat uit het geen, 't welk nu gezegt is, klarelijk blijkt dat deze hartstochten op zo veelderhande wijzen met anderen te zamen gezet konnen worden, en dat daar uit zo veel veränderingen spruiten, dat zy in geen getal bepaalt konnen worden. Maar tot mijn ooggemerk is genoech dat ik alleenlijk de voornaamsten opgetelt heb. Want d'anderen, die ik voorby gegaan ben, hebben meer keurlijkheit, dan nuttigheit. Doch van de liefde is noch dit overig t'aanmerken; namelijk dat het zeer dikwils gebeurt dat, terwijl wy de zaak, die wy begeren, genieten, het lighaam uit deze genieting een nieuwe [o]gesteltheit verkrijgt, door de welke het anders bepaalt word, en andere beelden der dingen daar in verwekt worden, en dat de ziel te gelijk andere dingen begint in te beelden, en anderen te begeren. Tot een voorbeelt, als wy ons iets, dat gemenelijk aangenaam aan onze smaak is, inbeelden, zo begeren wy het zelfde te

[n] *Fortitudo*.
[o] *Animositas*.
[p] *Generositas*.
[q] *Cupiditas*.
[r] *Esse*.
[s] *Dictamen*.
[t] *Generositas*.
[u] *Cupiditas*.
[w] *Dictamen*.
[x] *Actiones*.
[y] *Animesitas*.
[z] *Generositas*.
[a] *Species*.
[b] *Animositas*.
[c] *Generositas*.
[d] *Fluctuationes animi*.
[e] *Compositio*.
[f] *Primitivi Affectus*.
[g] *Agitari*.
[h] *Fatum*.
[i] *Affectus*.
[k] *Amor*.
[l] *Paenitentia*.
[m] *Dedignatio*.
[n] *Pudor*.
[o] *Constitutio*.

nuttigen, dat is t' eten. Maar terwijl wy het zelfde dus nuttigen, zo word de maag vol, en het lighaam anders gestelt. Indien dan, terwijl het lighaam anders gestelt is, het beelt van de zelfde spijs, om dat zy tegenwoordig is, gevoed en aangequeekt word, en by gevolg ook de poging, of de lust van de zelfde t' eten, zo zal deze nieuwe gesteltheit tegen deze poging, of begeerte strijden; en by gevolg zal de tegenwoordigheit der spijs, die wy begeerden, lastig zijn; en dit is het geen, dat wy [p]walging en [q]zadheit noemen. Wat voorts d'uitterlijke [r]aandoeningen des lighaams aangaan, die in de [s]hartstochten bespeurt worden, te weten de [t]siddering, [u] verbleeking, [w]hik, [x]gelach enz. ik heb hen overgeslagen, om dat zy tot het lighaam alleen, zonder enige [y]betrekking tot de [z]ziel, toegepast worden. Eindelijk, van de [a]bepalingen der hartstochten staan enige dingen aan te merken, die ik dieshalven hier weêr in ordening zal optellen, en het geen, dat in yder waar te nemen is, daar tusschen voegen.

[p] *Fastidiunae.*
[q] *Taedium.*
[r] *Affectiones.*
[s] *Affectus.*
[t] *Tremor.*
[u] *Livor.*
[w] *Singultus.*
[x] *Risus.*
[y] *Relatio.*
[z] *Mens.*
[a] *Definitiones.*

[b]Bepalingen der [c]Hartstochten.

[b] *Definitiones.*
[c] *Affectus.*

I De [d]begeerte is de [e]wezentheit zelve van de mensch, voor zo veel zy uit alle gestelde [f]aandoening bepaalt bevat word, tot iets te doen of te werken.

[d] *Cupiditas.*
[e] *Essentia.*
[f] *Affectio.*

[g]Verklaring.

[g] *Explitatio.*

Wy hebben hier voor (*in* [h] *'t Byvoegsel van de negende* [i] *Voorstelling in dit deel*) gezegt dat de [k]begeerte een [l]lust met der zelfde [m]medeweting is; maar dat de lust de [n]wezentheit zelve van de mensch is, voor zo veel hy bepaalt is tot die dingen te doen, de welken tot zijn behoudenis dienen. Maar in het zelfde [o] Byvoegsel heb ik ook vermaant, dat ik geen onderscheit kende tusschen de menschelijke [p]lust en [g]begeerte. Want het zy de mensch meêwustig is van zijn lust, of niet, de lust blijft echter een en de zelfde, en dieshalven, op dat ik herhaling van woorden zou mijden, heb ik de [q]begeerte niet door [r]lust willen verklaren; maar de zelfde gepoogt in dier voegen te bepalen, dat ik alle [s]pogingen van de menschelijke natuur, die wy met de naam van [t]lust, [u]wil, [w]begeerte, of [x]drift aanwijzen, gezamentlijk zou begrijpen. Want ik had konnen zeggen, dat de [y] begeerte de [z]wezentheit zelve van de mensch is, voor zo veel zy bepaalt bevat

[h] *Scholium.*
[i] *Propositio.*
[k] *Cupiditas.*
[l] *Appetitus.*
[m] *Conscientia.*
[n] *Essentia.*
[o] *Scholium.*
[p] *Appetitus.*
[g] *Cupiditas.*
[q] *Cupiditas.*
[r] *Appetitus.*
[s] *Conatus.*
[t] *Appetitus.*
[u] *Voluntas.*
[w] *Cupiditas.*
[x] *Impetus.*
[y] *Cupiditas.*
[z] *Essentia.*

word tot iets te doen. Maar uit deze [a]Bepaling (*volgens de drieëntwintigste* [b] *Voorstelling van het tweede deel*) volgt niet, dat de ziel [c]meêwustig van zijn [d] begeerte,

[a] *Definitio*.
[b] *Propositio*.
[c] *Conscia*.
[d] *Cupiditas*.

of [e]lust kan wezen. Dieshalven, om d'oorzaak van deze [f]meêwustigheit in te sluiten, zo was 't nootzakelijk (*volgens de zelfde Voorstelling*) daar by te voegen, *voor zo veel uit yder gegeve* [g]*Aandoening daar af bepaalt*, enz. Want by aandoening van de menschelijke [h]wezentheit verstaan wy alle [i]gesteltheit van des zelfs wezentheit, 't zy de zelfde ingeboren, of van buiten aangekomen, of dat zy alleenlijk door de [k]toeëigening van de [l]denking, of van [m]d'uitgestrektheit bevat word, of eindelijk dat men de zelfde gelijkelijk tot beide toepast. By de naam van [n]begeerte dan versta ik hier alle [o]pogingen, [p]driften, [q]lustenen [r]willingen van de mensch, de welken, naar de verscheide gesteltheit van de zelfde mensch, verscheiden, en dikwijls zo strijdig tegen malkander zijn, dat de mensch verscheidelijk word getrokken, en niet weet werwaarts hy zich zal keren.

II. De [s]Blijschap is een [t]overganing van de mensch van een minder tot een meerder volmaaktheit.

III. De [u]Droefheit is een overganing van de mensch van een meerder tot een minder volmaaktheit.

[e]*Appetitus*.
[f]*Conscientia*.
[g]*Affectio*.
[h]*Essentia*.
[i]*Constitutio*.
[k]*Attributum*.
[l]*Cogitatio*.
[m]*Extensio*.
[n]*Cupiditas*.
[o]*Conatus*.
[p]*Impetus*.
[q]*Appetitus*.
[r]*Volitiones*.
[s]*Laetitia*.
[t]*Transitio*.
[u]*Tristitia*.

[w]Verklaring.

Ik zeg een [x]overganing: want de blijschap zelve is geen volmaaktheit; dewijl de mensch, indien hy met de volmaaktheit, tot de welke hy overgaat, geboren wierd, de zelfde, zonder [y]hartstocht van blijschap, machtig zou wezen; 't welk klarelijker blijkt uit de hartstocht van droef heit, de welk [z]rechtstrijdigh tegen deze is. Want niemant kan loghenen dat de droef heit in een [a]overganing tot een minder volmaaktheit, en niet in de minder volmaaktheit zelve, bestaat; dewijl de mensch niet voor zo veel droevig kan worden, als hy enige volmaaktheit deelächtig is. Wy konnen ook niet zeggen dat de droefheit in de [b]derving van een groter volmaaktheit beltaat: want de derving is niets; en de [c]hartstocht van droef heit is een [d]daat, die dieshalven geen andere kan zijn, dan de daat van tot minder volmaaktheit over te gaan, dat is een daat, daar door des menschen macht van te doen vermindert, of ingetoomt word; *Bezie het* [e]*Byvoegsel van d'elfde* [f] *Voorstelling in dit deel*. Voorts, ik ga de [g]Bepalingen van [h]vrolijkheit, [i]kitteling, [k] naargeestigheit en [l]treurigheit voorby, die meest tot het lighaam toegepast worden, en alleenlijk [m]geslachten van blijschap en droef heit zijn.

IV [n]Verwondering is [o]d'inbeelding van enig ding, op

[w]*Explicatio*.
[x]*Transitio*.
[y]*Affectus*.
[z]*Contrarius*.
[a]*Transitio*.
[b]*Privatio*.
[c]*Affectus*.
[d]*Actus*.
[e]*Scholium*.
[f]*Propositio*.
[g]*Definitiones*.
[h]*Hildritas*.
[i]*Titillatio*.
[k]*Melanchelin*.
[l]*Dolor*.
[m]*Genera*.
[n]*Admiratio*.
[o]*Imaginatio*.

het welk de ziel daaröm gehecht blijft, om dat deze bezondere inbeelding geen [p] samenknoping met d' anderen heeft: *bezie de tweeënvijftigste* [q]*Voorstelling in dit deel, met der zelfder* [r]*Byvoegsel*.

[p]*Connexio*.
[q]*Propositio*.
[r]*Scholium*.

Verklaring.

In 't Byvoegsel van d' achtiende Voorstelling in het tweede deel hebben wy getoont, wat d' oorzaak is om de welke de ziel terstont van de [s]beschouwing van een ding op [t]de denking van een ander valt; namelijk, om dat de beelden dezer dingen te zamen geschakelt, en in dier voegen geschikt zijn, dat het een het ander volgt; 't welk niet bevat kan worden, als het beelt van het ding nieu is: maar de [u]ziel zal in de beschouwing van de zelfde zaak gehouden worden, tot dat zy van anderen oorzaken bepaalt word tot andere dingen te denken. [w]D' inbeelding van een nieu ding dan, in zich aangemerkt, is van een zelfde natuur, als d' anderen; en om deze oorzaak tel ik de [x]verwondering niet onder de [y]hartstochten. Ik zie ook niet waarom ik dit zou doen; dewijl deze [z]aftrekking der ziel niet spruit uit enige [a]stellige oorzaak, die de [b]ziel van d' anderen aftrekt; maar alleenlijk hier uit, dat 'er oorzaak ontbreekt, om de welke de ziel uit de beschouwing van een enig ding tot anderen te denken [c]bepaalt word.

Ik ken dan (*gelijk ik in het* [d]*Byvoegsel van d' elfde* [e]*Voorstelling in dit deelverhaalt heb*) alleenlijk die oorspronkelijke, of voorname [f]hartstochten; namelijk, die van [g]blijschap, [h]droef heit en [i]begeerte. Ik heb ook, om geen andere oorzaak, van de [k]verwondering gewach gemaakt, dan om dat het door de gewoonte zo verre is gekomen, dat sommigen de [l]hartstochten, die van de drie [m]oorspronkelijken afgeleid worden, gemenelijk met andere namen aanwijzen, als zy tot de [n] voorwerpen, daar over wy verwondert zijn, toegepast worden. En deze reden beweegt my ook met recht om hier de [o]Bepaling van de Versmading neffens te voegen.

V. De. [p]Versmading is [q]d' inbeelding van enige zaak, de welke de ziel zo weinig treft, dat de ziel zelve door de tegenwoordigheit van de zaak meer bewogen word tot die dingen in te beelden, die in de zaak zelve niet zijn, dan die daar in zijn. *Bezie het* [r]*Byvoegsel van de tweenvijftigste* [s]*Voorstelling in dit deel*.

[s]*Contemplatio*.
[t]*Cogitatio*.
[u]*Mens*.
[w]*Imaginatio*.
[x]*Admiratio*.
[y]*Affectus*.
[z]*Distractio*.
[a]*Causa positiva*.
[b]*Mens*.
[c]*Determinari*.
[d]*Scholium*.
[e]*Propositie*.
[f]*Affectus*.
[g]*Laetitia*.
[h]*Tristitia*.
[i]*Cupîditas*.
[k]*Admiratio*.
[l]*Affectus*.
[m]*Primitivi*.
[n]*Objecta*.
[o]*Definitio*.
[p]*Contemptus*.
[q]*Imaginatio*.
[r]*Scholium*.
[s]*Propositie*.

Verklaring.

Ik ga hier de [t]Bepalingen van [u]Eerbiedigheit een [w]Veröntwaer-diging voorby, om dat, by mijn weten, geen [x]hartstochten naam uit hen te trekken.

VI. De [y]Liefde is een [z]blijschap, van het [a]denkbeelt van een uitterlijke oorzaak verzelt.

[t]*Definitiones*.
[u]*Veneratio*.
[w]*Dedignatio*.
[x]*Affectus*.
[y]*Amor*.
[z]*Laetitia*.
[a]*Idea*.

Verklaring.

Deze [b]Bepaling drukt klarelijk genoech de [c]wezentheit van de Liefde uit. De Bepaling der Schrijvers, die de Liefde bepalen te zijn, de wil van de minnaar om zich met de beminde zaak te verënigen, drukt niet de [d]wezentheit van de Liefde, maar der zelfder [e]eigenschap uit. En dewijl de Schrijvers geen volkome deurzicht van de wezentheit der Liefde hebben gehad, zo hebben zy daaröm geen klare [f]bevatting van haar [g]eigenschap konnen hebben. Hier uit is gesproten dat men alle geöordeelt heeft dat hun [h]Bepalingen zeer duister geweest hebben. Maar hier staat aan te merken dat ik, als ik zeg dat het een [i]eigenschap in de minnaar is, zich door de [k]wil met de beminde zaak te verënigen, by wil niet versta een toestemming, of berading des gemoeds, of een [l]vry besluit; want wy hebben (*in d' achtënveertigste* [m]*Voorstelling van het tweede deel*) getoont, dat dit verziert en verdicht is: noch ook de [n]begeerte van zich met de beminde zaak te verënigen, als zy afweezig is, of van in haar tegenwoordigheit te volharden, als zy tegenwoordig is; want de liefde kan zonder deze, of die begeerte bevat worden: maar dat ik by wil versta een, [o]gerustheit, die in de minnaar is, uit oorzaak der tegenwoordigheit van de beminde zaak, daar door de blijschap van de Minnaar versterkt, of ten minsten gevoed word.

VII. De [p]Haat is een droef heit, [q]met het denkbeelt van d' uitterlijke oorzaak verzelt.

[b]*Definitio*.
[c]*Essentia*.
[d]*Essentia*.
[e]*Proprietas*.
[f]*Conceptus*.
[g]*Proprietas*.
[h]*Definitiones*.
[i]*Proprietas*.
[k]*Voluntas*.
[l]*Liberum Decretum*.
[m]*Propositio*.
[n]*Cupiditas*.
[o]*Acquiescentia*.
[p]*Odium*.
[q]*Idea*.

Verklaring.

De dingen, die hier t' aanmerken zijn, worden uit het geen, dat in de voorgaande [r] Bepaling gezegt is, lichtelijk begrepen. Bezie dieshalven het [s]Byvoegsel van d' elfde [t]Voorstelling in dit deel.

VIII. De [u]Toegenegentheit is een [w]blijschap, verzelt van het [x]denkbeelt van enig ding, dat by toeval oorzaak van blijschap is.

[r]*Definitio*.
[s]*Scholium*.
[t]*Propositio*.
[u]*Propositio*.
[w]*Laetitia*.
[x]*Idea*.

IX. [y]D' Afkeer is een droefheit, verzelt van het [z]denkbeelt van enig ding, dat by toeval oorzaak van droefheit is. *Bezie hier af het* [a]*Byvoegsel van de vijftiende* [b] *Voorstelling in dit deel*.

X. [c]D' Overgeving of Verloving is een liefde tot de geen, over de welk wy verwondert zijn.

[y]*Aversio*.
[z]*Idea*.
[a]*Scholium*.
[b]*Propositio*.
[c]*Devotio*.

Verklaring.

Wy hebben (*in de tweeënvijftigste Voorstelling van dit deel*) getoont dat de Verwondering uit de nieuwigheit van de zaak voortkoomt. Indien dan gebeurt dat wy het geen, daar over wy verwondert zijn, ons dikwijls inbeelden, zo zullen wy ophouden daar over verwondert te wezen; en dus zien wy dat de [d]hartstocht van [e] Overgeving of Verloving lichtelijk in enkelde liefde verändert.

XI De [f]Bespotting is een blijschap, hier uitgesproten, dat wy ons inbeelden dat 'er iets, 't welk wy verächten, in een zaak is, die wy haten.

[d]*Affectus*.
[e]*Devotio*.
[f]*Irrisio*.

Verklaring.

Voor zo veel wy de zaak, die wy haten, verächten, voor zo veel ontkennen wy de [g] wezentlijkheit daar af; *bezie het* [h]*Byvoegsel van de tweeënvijftigste* [i]*Voorstelling in dit deel*) en voor zo veel (*volgens de twintigste Voorstelling van dit deel*) verblijden wy ons. Maar dewijl wy [k]onderstellen dat de mensch het geen haat, 't welk hy bespot, zo volgt dat deze blijschap niet vast en bestandig is: *bezie het Byvoegsel van de zevenënveertigste Voorstelling in dit deel*.

XII. De [l]Hoop is een onbestandige blijschap, gesproten uit het: [m]denkbeelt van een toekomende, of verlede zaak, van welks uitgang wy noch enigsins twijffelen.

XIII. De [n]Vrees is een onbestandige droefheit, gesproten uit het [o]denkbeelt van een toekomende, of verlede zaak, van welks uitgang wy noch enigsins twijffelen. *Bezie van deze beiden het tweede* [p]*Byvoegsel van d' achtiende* [q]*Voorstelling in dit deel*.

[g]*Existentia*.
[h]*Scholium*.
[i]*Propositio*.
[k]*Supponere*.
[l]*Spes*.
[m]*Idea*.
[n]*Metus*.
[o]*Idea*.
[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.

Verklaring.

Uit deze [r]Bepalingen blijkt dat 'er geen hoop is zonder vrees, en geen vrees zonder hoop is. Want men [s]onderstelt dat de geen, die van hoop af hangt, en van d' uitgang van een zaak twijffelt, zich iets

[r]*Definitiones*.
[s]*Supponere*.

inbeeld, 't welk de [t]wezentlijkheit van d' aanstaande zaak uitsluit, en dieshalven zich dus verre bedroeft; (*volgens de negentiende* [u]*Voorstelling van dit deel*) en by gevolg, terwijl hy van hoop afhangt, vreest dat de zaak zal gebeuren. Maar in tegendeel, de geen, die vreest, dat is dat hy van d' uitgang van een zaak, die hy haat, twijffelt, beeld zich ook iets in, 't welk de [w]wezentlijkheit van de zelfde zaak uitsluit, en is dieshalven (*volgens de twintigste* [x]*Voorstelling van dit deel*) verblijd, en hoopt by gevolg dat de zaak niet zal komen.

[t]*Existentia*.
[u]*Propositio*.
[w]*Existentia*.
[x]*Propositio*.

XIV. De [y]Gerustheit is een blijschap, gesproten uit het [z]denkbeelt van een toekomende, of verlede zaak, van de welke d[t] oorzaak van te twijffelen wechgenomen is.

[y]*Securitas*.
[z]*Idea*.

XV. De [a]Wanhoop is een droef heit, gesproten uit het denkbeelt van een toekomende, of verlede zaak, van de welke d' oorzaak van te twijffelen wechgenomen is.

[a]*Deperatio*.

Verklaring.

Uit de hoop dan volgt [b]gerustheit, en uit de vrees [c]wanhoop, als d' oorzaak, om van d' uitgang van de zaak te twijffelen, wechgenomen word: 't welk geschied om dat de mensch zich inbeeld dat de verlede, of toekomende zaak tegenwoordig is, en haar als tegenwoordig aanschout, of om dat hy zich andere dingen inbeeld, die de [d]wezentlijkheit van die dingen, de welken hem deden twijffelen, uitsluiten. Want hoewel wy (*volgens de* [e]*Toegift van d' eenëndartigste* [f]*Voorstelling in het tweede deel*) van d' uitgang der bezondere dingen nooit zeker konnen zijn, zo kan echter gebeuren dat wy van der zelfder uitgang niet twijffelen. Want wy liebben getoont (*bezie het* [g]*Byvoegsel van de negenënveertigste Voorstelling in het tweede deel*) dat het iets anders is, van een zaak niet te twijffelen, en iets anders, zekerheit van een zaak te hebben: en dieshalven kan gebeuren dat wy door het beelt van een verlede, of toekomende zaak met de zelfde [h]hartstocht van blijschap, of van droef heit aangedaan worden, als door het beelt van de tegenwoordige zaak, gelijk wy in d' achtiende [i]Voorstelling van dit deel betoogt hebben, de welke men, met der zelfder [k]Byvoegsel, na te zien heeft.

[b]*Securitas*.
[c]*Desperatio*.
[d]*Existentia*.
[e]*Corollarium*.
[f]*Propositio*.
[g]*Scholiura*.
[h]*Affectus*.
[i]*Propositio*.
[k]*Scholium*.

XVI. De [l]Vreucht is een [m]blijschap, verzelt met het [n]denkbeelt van een verlede zaak, die buiten hoop gebeurt is.

[l]*Gaudium*.
[m]*Laetitiae*.
[n]*Idea*.

XVII. De [o]Knaging van 't geweten is een droefheit, verzelt met het denkbeelt van een verlede zaak, die buiten hoop gebeurt is.

XVIII. [p]Medelijden is een droefheit, verzelt met het [q]denkbeelt van een quaat, 't welk aan een ander toevalt, die wy ons inbeelden ons gelijk te zijn. *Bezie het [r] Byvoegsel van de tweeëntwintigste [o]Voorstelling, en het Byvoegsel van de zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel.*

[o]*Morsus conscientiae.*
[p]*Commiseratio.*
[q]*Idea.*
[r]*Scholium.*
[o]*Propositio.*

Verklaring.

Tusschen [t]Medelijden en [u]Barmhartigheit schijnt geen onderscheit en verschil te wezen, dan dat misschien medelijden op de bezondere [w]hartstocht ziet, en de barmhartigheit op des zelfs [x]hebbelijkheit.

XIX. De [y]Gunst is een liefde tot iemant, die aan een ander welgedaan heeft.

XX. [z]D'Euvelneeming is een haat tot iemant, die aan een ander quaat gedaan heeft.

[t]*Commiseratio.*
[u]*Misericordia.*
[w]*Affectus.*
[x]*Habitus.*
[y]*Favor.*
[z]*Indignatio.*

Verklaring.

Ik weet wel dat deze namen, volgens het gemeen gebruik, iets anders betekenen. Doch mijn voorneemen is niet de betekenissen der woorden, maar der zaken te verklaren, en hen met die benamingen aantewijzen, welker betekenis, die zy door de gewoonte hebben, naast aan die betekenis komen, met de welken ik de zelfden wil gebruiken: en ik acht het genoech dit zelfde eenmaal gezegt te hebben. *Bezie d'oorzaak van deze [a]hartstochten in d' eerste [b]Toegift van de zevenëntwintigste, [c] Voorstelling, en in het [d]Byvoegsel van de tweeëntwintigste Voorstelling in dit deel.*

XXI. [e]D'Achting is, van iemant, liefdeshalven, ecn groter gevoelen te hebben, dan billijk is.

XXII. [f]D'Ongeachtheit is, van iemant, haatshalven, een kleinder gevoelen te hebben, dan billijk is.

[a]*Affectus.*
[b]*Corollarium.*
[c]*Propositio.*
[d]*Scholium.*
[e]*Existimatio.*
[f]*Despectus.*

Verklaring.

[g]D'Achting dan is een [h]gewrocht, of [i]eigenschap van de liefde, en [k]d'ongeächtheit van de haat. En dieshalven kan men [l]d'achting ook bepalen, dat zy een liefde is, voor zo veel zy de mensch in dier voegen [m]aandoet, dat hy hoger, dan billijk is, van de beminde zaak

[g]*Existimatio.*
[h]*Effectus.*
[i]*Proprietas.*
[k]*Despectus.*
[l]*Existimatio.*
[m]*Afficere.*

gevoelt: en in tegendeel, dat de [n]d'ongeächtheit een haat is, voor zo veel zy de mensch in dier voegen aandoet, dat hy van de geen, die hy haat, laeger gevoelt, dan billijk is: *bezie hier af het* [o]*Byvoegsel van de zesentwintigste* [p]*Voorstelling in dit deel*.

XXIII. De [q]Nijt is een haat, voor zo veel zy de mensch in dier voegen aandoet, dat hy om eens anders voorspoet zich bedroeft, en in tegendeel, om eens anders quaat zich verblijd.

[n]*Despectus*.
[o]*Scholium*.
[p]*Propositio*.
[q]*Invidia*.

Verklaring.

De [r]barmhartigheit word gemenelijk tegen de nijt gestelt, de welke dieshalven, met een [s]onëige betekenis van de benaming, dus bepaalt kan worden.

XXIV. De [t]Barmhartigheit is een liefde, voor zo veel zy de mensch in dier voegen [u]aandoet, dat hy zich om eens anders goet verblijd, en in tegendeel om eens anders quaat bedroeft word.

[r]*Misericordia*.
[s]*Invita significatio*.
[t]*Misericordia*.
[u]*Afficere*.

Verklaring.

Wat de Nijt aangaat, bezie daar af het [w]Byvoegsel van de vierentwintigste [x] Voorstelling, en het Byvoegsel van de tweeëndartigste Voorstelling in dit deel. En dit zijn [y]hartstochten van blijschap, of van droefheit, die van het [z]denkbeelt van d'uitterlijke zaak, als oorzaak door zich, of by toeval, verzelt zijn. Van hier ga ik tot d'anderen over, de welken van het denkbeelt van d'innerlijke zaak, als d'oorzaak, verzelt worden.

XXV. De [a]Gerustheit in zich zelf is een blijschap, hier uit gesproten, dat de mensch zich zelf, en zijn vermogen van te doen aanschout.

XXVI. De [b]Nederigheit is een droefheit, hier uit gesproten, dat de mensch zijn onmacht, of zwakheit beschout.

[w]*Scholium*.
[x]*Propositio*.
[y]*Affectus*.
[z]*Idea*.
[a]*Acquiescentia in se ipso*.
[b]*Humilitas*.

Verklaring.

De Gerustheit in zich zelf word tegen de Nederigheit gestelt, voor zo veel wy door de zelfde een blijschap verstaan, die hier uit spruit, dat wy onze macht van te doen beschouwen. Maar voor zo veel wy daar door ook een blijschap verstaan, van het [c]denkbeelt van enig bedrijf verzelt, 't welk wy geloven uit een vrijwillig besluit

[c]*Idea*.

van de ziel gedaan te hebben, zo word zy tegen [d]'t berou gestelt 't welk wy dus [e] bepalen.

XXVII. Het [f]Berou is een droef heit, van het [g]denkbeelt van enig bedrijf verzelt, 't welk wy geloven uit een vrijwillig besluit van de ziel gedaan te hebben.

[d] *Poenitentia.*
[e] *Definere.*
[f] *Poenitentia.*
[g] *Idea.*

Verklaring.

In het [h]Byvoegsel van d'eenënvijftigste [i]Voorstelling, en in de drieënvijftigste, vierënvijftigste en vijfënvijftigste Voorstelling, en in der zelfder Byvoegsel in dit deel hebben wy d'oorzaken dezer [k]hartstochten getoont. Voorts, wat het vrijwillig besluit der ziel aangaat, bezie daar af het Byvoegsel van de vijfëndartigste Voorstelling in het tweede deel. Maar hier staat wijder t'aanmerken, dat het geen wonder is dat gantschelijk op alle werken, die uitgewoonte quaat genoemt worden, droefheit, en op de genen, die men goed en oprecht noemt, blijschap volgt: want wy konnen uit het voorgaande lichtelijk verstaan, dat dit voornamelijk van d' opvoeding af hangt; dewijl onze ouders, met d'eersten te verwijten, en hun kinderen dikwijls daar over te bekijven, en in tegendeel met de lesten aan te raden, en aan te prijzen, te weeg gebracht hebben, dat d' ontroerenissen van droef heit zich by d' eersten, en die van blijschap zich by de lesten hebben gevoegt. Dit zelfde word ook door d'ervarentheit bevestigt: want de menschen hebben niet alle een zelfde gewoonte en godsdienst. In tegendeel, de dingen, die by sommigen heilig zijn, worden by anderen onheilig, en de genen, die by sommigen eerlijk zijn, by anderen voor schandelijk gehouden. Dieshalven, naar dat yder opgevoed is, daar naar heeft hy berou van enig bedrijf, of roemt daar op.

[h] *Scholium.*
[i] *Propositio.*
[k] *Affectus.*

XXVIII. [l]Verwaantheit is, van zich, wegens liefde tot zich zelf, een hoger gevoelen te hebben, dan billijk is.

[l] *Superbia.*

Verklaring.

De [m]Verwaantheit verschilt dan van [n]d'achting, om dat deze leste tot het uitterlijk [o] voorwerp, maar de verwaantheit tot de mensch zelf, hoger van zich gevoelende, dan billijk is, toegepast word. Voorts, gelijk d'achting een [p]gewrocht, of [q]eigenschap van de liefde is, zo is de verwaantheit een gewrocht, of eigenschap van [r]zelfsliefde, de welke dieshalven ook dus bepaalt kan worden, dat zy een liefde tot zich zelf, of een [s]gerustheit op zich zelf is, voor zo veel zy de mensch in dier voegen aandoet, dat hy hoger dan bil-

[m] *Superbia.*
[n] *Existimatio.*
[o] *Objectum.*
[p] *Effectus.*
[q] *Proprietas.*
[r] *Philantia.*
[s] *Acquiescentia.*

lijk is, van zich zelf gevoelt. (*Bezie het* [t]*Byvoegsel van de zesentwintigste* [u]*Voorstelling in dit deel*) Tegen deze [w]hartstocht is geen strijdige: want niemant, wegens haat tot zich zelf, gevoelt laeger van zich, dan billijk is; ja niemant gevoelt minder van zich zelf, dan billijk is, voor zo veel hy zich inbeeld dat hy dit, of dat niet vermag. Want al 't geen, 't welk de mensch zich inbeeld niet te vermogen, beeld hy zich nootzakelijk in; en door deze inbeelding word hy in dier voegen geschikt, dat hy warelijk dit niet kan doen, 't welk hy zich inbeeld niet te vermogen: dewijl hy zo lang, als hy zich inbeeld dat hy dit, of dat niet vermag, niet bepaalt is tot het zelfde te doen; en by gevolg is 't hem zo lang onmogelijk dat hy dit doet. Maar indien wy op die dingen merken, de welken van de [x]waan alleen af hangen, zo zullen wy konnen begrijpen, dat het mogelijk is, dat de mensch minder, dan billijk is, van zich gevoelt. Want het kan gebeuren dat iemant, terwijl hy, bedroeft zijnde, zijn zwakheit beschout, zich inbeeld dat hy van alle menschen versmaad word; en dit terwijl d'anderen nergens minder op denken, dan op hem te verachten. De mensch kan ook minder, dan billijk is, van zich gevoelen, zo hy iets van zich tegenwoordiglijk ontkent, met [y]betrekking tot de toekomende tijt, van de welk hy onzeker is; gelijk dus, dat hy zegt, dat hy niets zeker kan begrijpen, en dat hy niets, dan dat quaat en schandelijk is, kan begeren, of doen, enz. Wy konnen wijders zeggen dat iemant minder, dan billijk is, van zich gevoelt, als wy zien dat hy, uit al te grote vrees van schaamte, die dingen niet dart bestaan, die van anderen, hem gelijk, aangevangen worden. Wy konnen dan deze [z]hartstocht tegen de [a]verwaantheit stellen, de welk ik [b]nederslachtigheit zal noemen: want gelijk uit de [c]gerustheit in zich zelf verwaantheit spruit, zo rijst uit de [d]nederigheit nederslachtigheit, die dieshalven dus van ons bepaalt word.

XXIX. De [e]Nederslachtigheit is, van zich zelf, wegens droefheit, minder, dan billijk is, te gevoelen.

[t]*Scholium*.
[u]*Propositio*.
[w]*Affectus*.
[x]*Opinio*.
[y]*Relatio*.
[z]*Affectus*.
[a]*Superbia*.
[b]*Abjectio*.
[c]*Acquiescentia in se ipso*.
[d]*Humilitas*.
[e]*Abjectio*.

Verklaring.

Wy zijn echter dikwijls gewent de [f]nederigheit tegen de [g]verwaantheit te stellen: maar wy merken dan meerder op de [h]gewrochten, dan op de natuur van beide: want wy zijn gewent de geen [i]verwaant te noemen, die al te hoog roemt; *bezie het* [k]*Byvoegsel van de dartigste* [l]*Voorstelling in dit deel*: die niets verhaalt, dan zijn deuchden, en van anderen niets, dan hun gebreken, vertelt; die boven

[f]*Humilitas*.
[g]*Superbia*.
[h]*Effectus*.
[i]*Superbus*.
[k]*Scholium*.
[l]*Propositio*.

alle gestelt wil wezen, en eindelijk, die met zulk een stemmigheit er verçiering heentreed, als gemenelijk anderen doen, die hem verre overtreffen. In tegendeel, wy noemen de geen nederig, die dikwijls schaamroot word, die zijn zonden belijd, en de deuchden van anderen verhaalt, die voor alle wijkt, en eindelijk, die met een nederhangend hooft gaat, en zich verwareloost op te pronken. Voorts, deze [m] hartstochten, namelijk de [n]nederigheit en [o]nederslachtigheit, worden zeer zelden gevonden. Want de menschelijke natuur, in zich zelve aangemerkt, strijd tegen de zelfden zo veel, als 't mogelijk is; *bezie de vijftiende en vierënvijftigste* [p] *Voorstelling van dit deel*: en dieshalven, de genen, die meest [q]nederslachtig en [r]nederig geacht worden, zijn deurgaans meest [s]eerzuchtig en [t]nijdig.

XXX. De [u]Roem is een blijschap, van het [w]denkbeelt van enige van onze daden verzelt, die, gelijk wy ons inbeelden, van anderen geprezen word.

XXXI. De [x]Schaamte is een droefheit, van het denkbeelt van enige van onze daden verzelt, die, gelijk wy ons inbeelden, van anderen gelastert word.

[m] *Affectus*.
[n] *Humilitas*.
[o] *Abjectio*.
[p] *Propositio*.
[q] *Abjecti*.
[r] *Humiles*.
[s] *Ambitiosi*.
[t] *Invidi*.
[u] *Gloria*.
[w] *Idea*.
[x] *Pudor*.

Verklaring.

Bezie hier af het [y]Byvoegsel van de dartigste [z]Voorstelling in dit deel. Maar hier staat op het onderscheit, dat tusschen de [a]Schaamte en [b]Schaamächtigheit is, te merken. Want de schaamte is een droefheit, de welk op de daat volgt, daar over men beschaamt is: maar de schaamächtigheit is een [c]vrees, of [d]schroomte van [e]schaamte, door de welke de mensch gedwongen word om niets schandelijk te bedrijven. Tegen de [f]schaamächtigheit word gemenelijk [g]d' onbeschaamtheit gestelt, de welke warelijk geen [h]hartstocht is, gelijk ik op zijn plaats zal tonen: maar de namen van hartstochten, gelijk ik alreê gezegt heb, zien meer op hun gebruik, dan op hun natuur. En hier meê heb ik de hartstochten van blijschap en droefheit, die ik voorgenomen had te verklaren, afgedaan. Ik ga dan tot de genen voort, die ik tot de begeerte toepas.

XXXII. [i]'t Verlangen is een [k]begeerte, of [l]lust van enig ding te genieten, de welke door de geheugenis van de zelfde zaak gevoed, en te gelijk door de geheugenis van anderen dingen, dewelken de wezentlijkheit van de zelfde begeerde zaak uitsluiten, ingetoomt word.

[y] *Scholium*.
[z] *Propositio*.
[a] *Pudor*.
[b] *Verecundia*.
[c] *Metus*.
[d] *Timor*.
[e] *Pudor*.
[f] *Verecundia*.
[g] *Impudentia*.
[h] *Affectio*.
[i] *Desiderium*.
[k] *Cupiditas*.
[l] *Appetitus*.

Als wy aan enig ding gedenken, gelijk wy alreê meermaals gezegt hebben, zo worden wy daar door geschikt tot het zelfde met de zelfde [m]hartstocht te beschouwen, als of de zaak tegenwoordig was. Maar deze [n]schikking, of [o]poging word, terwijl wy waken, deurgaans belet en verhindert door de beelden der dingen, die de [p] wezentlijkheit van 't geen, daar aan wy gedenken, uitsluiten. Als wy dan aan een zaak gedenken, die ons met [q]enig slach van blijschap aandoet, zo pogen wy daar door de zelfde met de zelfde [r]hartstocht van blijschap als tegenwoordig te beschouwen; welke [s]poging terstont belet en verhindert word door de geheugenis der dingen, die des zelfs [t]wezentlijkheit uitsluiten. Het [u]verlangen is dieshalven warelijk een droef heit, de welke tegen die blijschap word gestelt, die uit de tegenwoordigheit van de zaak rijst, de welke wy haten: *bezie hier af het* [w] *Byvoegsel van de zevenënveertigste* [x] *Voorstelling in dit deel*: Maar dewijl de naam van [y]Verlangen op [z]begeerte schijnt te zien, zo pas ik deze [a]hartstocht tot de hartstocht van begeerte toe.

XXXIII. De [b]Nayvering, of Krijgelheit is een [c]begeerte van enig ding, de welke hier uit ons ingeboren word, dat wy ons inbeelden dat anderen de zelfde begeerte hebben.

[m] *Affectus*.
[n] *Dispositio*.
[o] *Conatus*.
[p] *Existentia*.
[q] *Aliquod genus*.
[r] *Affectus*.
[s] *Conatus*.
[t] *Existentia*.
[u] *Desiderium*.
[w] *Scholium*.
[x] *Propositio*.
[y] *Desiderium*.
[z] *Cupiditas*.
[a] *Affectus*.
[b] *AEmulatio*.
[c] *Cupiditas*.

Verklaring.

De geen, die vlucht, om dat hy anderen ziet vluchten, of vreest, om dat hy anderen ziet vrezen, of ook de geen, die hieröm de hant naar zich trekt, om dat iemants hant verbrand is, en zijn lighaam beweegt, als of zijn eige hant verbrant zou worden; van de zelfde zullen wy zeggen, dat hy wel de [d]hartstocht van een ander [e]navolgt, maar niet de zelfde [f]nayvert, of nakrijgelt: niet om dat wy een andere oorzaak van [g] nayvering of krijgelheit, en een ander van [h]navolging kennen; maar om dat het door de gewoonte zo verre is gekomen, dat wy de geen alleen [i]nayverig of krijgelig noemen, die het geen navolgt, 't welk wy eerlijk, nut, of aangenaam oordeelen te wezen. Wat d' oorzaak van [k]nayvering of krijgelheit aangaat, bezie hier af de zevenëntwintigste [l]Voorstelling in dit deel, met der zelfder [m]Byvoegsel. Maar waaröm de [n]Nijt deurgaans aan deze [o]hartstocht gevoegt is, bezie hier af de tweeëndartigste Voorstelling in dit deel, met der zelfder Byvoegsel.

[d] *Affectus*.
[e] *Agitari*.
[f] *AEmulari*.
[g] *AEmulatio*.
[h] *Imitatio*.
[i] *AEmulus*.
[k] *AEmulatio*.
[l] *Propositio*.
[m] *Scholium*.
[n] *Invidia*.
[o] *Affectus*.

XXXIV. [p]Dank, of [q]dankbaarheit is een [r]begeerte, of een betrachting van liefde, daar door wy aan de geen trachten wel te doen, die uit gelijke [s]hartstocht van liefde weldaat gedaan heeft. *Bezie de negenëndartigste* [t]*Voorstelling, met het* [u]*Byvoegsel van d' eenënveertigste Voorstelling in dit deel*.

XXXV. De [w]Goetwilligheit is een [x]begeerte van wel te doen aan de geen, met de welk wy deernis hebben. *Bezie het Byvoegsel van de zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*.

XXXVI. De [y]Gramschap is een begeerte, daar door wy uit haat aangeprikkelt worden tot de geen, die wy haten, quaat aan te doen. *Bezie de negenëndartigste* [z]*Voorstelling in dit deel*.

XXXVII. De [a]Wraak is een [b]begeerte, door de welke wy uit [c]wederkerige haat aangeprikkelt worden tot de geen quaat aan te doen, die met gelijke [d]hartstocht ons schade aangedaan heeft. *Bezie de tweede* [e]*Toegift van de veertigste Voorstelling in dit deel, met der zelfder* [g]*Byvoegsel*.

XXXVIII. De [h]Wreetheit, of [i]Straf heit is een [k]begeerte, door de welke iemant aangeprikkelt word tot de geen quaat aan te doen, die wy beminnen, of over de welk wy deernis hebben.

[p]*Gratia*.
[q]*Gratitude*.
[r]*Cupiditas*.
[s]*Affectus*.
[t]*Propositio*.
[u]*Scholium*.
[w]*Benevolentia*.
[x]*Cupiditas*.
[y]*Ira*.
[z]*Propositio*.
[a]*Vindicta*.
[b]*Cupiditas*.
[c]*Odium reciprocum*.
[d]*Affectus*.
[e]*Corollarium*.
[g]*Scholium*.
[h]*Crudelitas*.
[i]*Saevitia*.
[k]*Cupiditas*.

Verklaring.

Tegen de [l]Wreetheit stelt men de [m]Goedertierentheit, die geen [n]lijding ts, maar een vermogen van 't gemoed, daar door de mensch de gramschap en wraak matigt.

XXXIX. De [o]Schroomte is een [p]begeerte van een meerder quaat, daar voor wy vrezen, door een minder te vermijden. *Bezie het* [q]*Byvoegsel van de negenëndartigste* [r]*Voorstelling in dit deel*.

XL. De [s]Stoutheit is een begeerte, daar door iemant

[l]*Crudelitas*.
[m]*Clementia*.
[n]*Passio*.
[o]*Timor*.
[p]*Cupiditas*.
[q]*Scholium*.
[r]*Propositio*.
[s]*Audacia*.

aangeprikkelt word tot iets, 't welk zijns gelijken vrezen aan te gaan, met gevaar te doen.

XLI. De [t]Kleinmoedigheit word den geen toegeëigent, welks [u]begeerte ingetoomt word doorde [w]schroom van 't gevaar, 't welk zijns gelijken darren aangaan.

[t]*Pusillanimitas*.
[u]*Cupiditas*.
[w]*Timor*.

Verklaring.

De Kleinmoedigheit is dieshalven niets anders, dan de vrees van enig quaat, 't welk de meeste menschen niet gewent zijn te vrezen. Ik pas haar daaröm tot de [x]hartstocht van [y]begeerte niet toe. Ik heb echter goet geächt de zelfde hier te verklaren, om dat zy, voor zo veel wy op de begeerte merken, warelijk tegen de hartstocht van [z]Stoutheit gestelt word.

[x]*Affectus*.
[y]*Cupiditas*.

XLII. De [a]Verslagentheit word den geen toegeëigent, diens begeerte van 't quaat te mijden door de [b]verwondering van 't quaat, dat hy vreest, ingetoomt word.

[z]*Audacia*.
[a]*Consternatio*.
[b]*Admiratio*.

Verklaring.

De Verslagentheit is dan zeker [c]soort, of gedaante van [d]kleinmoedigheit. Maar dewijl de verslagentheit ook uit een tweevoudige [e]schroom voortkoomt, zo kan zy bequamelijker dus bepaalt worden; dat zy een [f]vrees is, die de [g]verbaasde, of vlottende mensch in dier voegen houd, dat hy het quaat niet kan afweeren. Ik zeg verbaasde mensch, voor zo veel wy verstaan dat zijn begeerte van het quaat af te weren door de [h]verwondering ingetoomt word; en ik zeg [i]vlottende, voor zo veel wy bevatten dat de zelfde begeerte door de [k]schroom van een tweede quaat, 't welk hem even zeer pijnigt, ingetoomt en bedwongen word; daar uit voortkoomt dat hy niet weet welk van beide hy afweeren zal; *bezie hier af de [l]Byvoegsels van de negenëndartigste en tweeënvijftigste [m]Voorstelling in dit deel*. Wat de [n] Kleinmoedigheit en [o]Stoutheit aangaan, bezie hier af het [p]Byvoegsel van d' eenënvijftigste [q]Voorstelling in dit deel.

[c]*Species*.
[d]*Pusillanimitas*.
[e]*Timor*.
[f]*Metus*.
[g]*Homo stupefactus, aut fluctuans*.
[h]*Admiratio*.
[i]*Fluctuans*.
[k]*Timor*.
[l]*Scholia*.
[m]*Propositio*.
[n]*Pusillaninimitas*.
[o]*Audacia*.
[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.

XLIII. De [r]Heusheit, of [s]Zedigheit is een [t]begeerte van die dingen te doen, de welken aan de menschen behagen, en van die na te laten, de welken aan hen mishagen.

XLIV. De [u]Roemzucht is een onmatige begeerte van eer en roem.

[r]*Huminatas*.
[s]*Modestia*.
[t]*Cupiditas*.
[u]*Ambitio*.

Verklaring.

De [w]Roemzucht is een [x]begeerte, daar door alle de [y]hartstochten (*volgens de zevenëntwintigste en eenëndartigste* [z]*Voorstelling in dit deel*) gevoed, aangequeekt, en versterkt worden: en dieshalven kan deze hartstocht naauwelijks overwonnen worden: want zo lang de mensch van enige begeerte bezeten word, zo word hy nootzakelijk ook van deze bezeten. *De vroomsten zelven*, zegt Cicero, *worden meest door roem geleid. De Philosophen, of Wijsbegerigen schrijven zelfs hun naam voor die boeken, de welken zy van de Verächting des roems maken*.

[w]*Ambitio*.
[x]*Cupiditas*.
[y]*Affectus*.
[z]*Propositio*.

XLV. De [w]Brassery is een overmatige [x]begeerte, of ook [y]liefde van te gasten.

XLVI. De [z]Dronkenschap is een overmatige begeerte, en liefde van te drinken.

XLVII. De [a]Gierigheit is een overmatige begeerte en liefde van rijkdom.

XLVIII. [b]D' Onkuisheit, of Gailheit is ook een begeerte en liefde in de lighamen te zamen te mengen.

[w]*Luxuria*.
[x]*Cupiditas*.
[y]*Amor*.
[z]*Ebrietas*.
[a]*Avaritia*.
[b]*Libido*.

Verklaring.

't Zy deze [c]begeerte van te zamen te komen [d]matig is, of niet, zy word gemenelijk [e] Onkuisheit, of gailheit genoemt. Voorts, deze vijf [f]hartstochten, (*gelijk ik in* [g]*'t Byvoegsel van de zesenvijftigste* [h]*Voorstelling vermaant heb*) hebben geen [i] strijdigen. Want de [k]zedigheit is een [l]soort, of gedaante van [m]roemzucht; *bezie hier af het Byvoegsel van de negenëntwintigste Voorstelling in dit deel*. Ik heb ook alreê gezegt, dat de [n]matigheit, [o]soberheit, en [p]kuisheit het vermogen van de ziel, en geen [q]lijding aanwijzen. En hoewel het gebeuren kan dat een gierig, roemzuchtig, of vreesachtig mensch zich van al te veel spijs, drank en bijslapen onthoud, zo zijn echter de gierigheit, eerzucht en vrees niet strijdig tegen de brassery, dronkenschap, of kuisheit: want de gierige wenscht deurgaans dat hy eens anders spijs en drank mag inzwelgen. D' eerzuchtige zal zich nergens in matigen, zo hy slechs hoopt dat het verborgen zal blijven; en indien hy onder de dronkaarts en onkuischen leeft, zo zal hy tot deze zonden meer genegen zijn, om dat hy roemzuchtig is. Eindelijk, de vreesachtige doet het geen, dat hy niet wil: want hoewel hy, om de doot t'ontgaan, zijn rijkdom in zee werpt, zo blijft hy echter gierig; en indien d'onkuische droevig is,

[c]*Cupiditas*.
[d]*Moderata*.
[e]*Libido*.
[f]*Affectus*.
[g]*Scholium*.
[h]*Propositio*.
[i]*Contrarii*.
[k]*Modestia*.
[l]*Species*.
[m]*Ambitio*.
[n]*Temperantia*.
[o]*Sobrietas*.
[p]*Castitas*.
[q]*Passio*.

om dat hy zijn lust niet kan voldoen, zo laat hy echter daaröm niet onkuisch te wezen. Deze [r]hartstochten zien [s]volstrektelijk niet zo zeer op de daden van te zuipen en te brassen, enz. als wel op de [t]lust en [u]liefde daar toe. Daar kan dieshalven niets tegen deze hartstochten gestelt worden, als [w]d'edelmoedigheit en [x] kloekmoedigheit, van de welken wy hier na zullen spreken.

Ik ga de [y]bepalingen van de [z]nay vering, en der andere [a]vlotheden des gemoeds met stilzwijgen voorby, zo om dat zy uit de samenzetting der [b]hartstochten, die wy alreê beschreven hebben, spruiten, als om dat veel van hen geen [c]benamingen hebben; 't welk aanwijst dat het tot gebruik van 't leven genoech is, de zelfden alleenlijk in 't algemeen te kennen. Voorts, uit de [d]bepalingen der [e]hartstochten, die wy verklaart hebben, blijkt dat zy alle uit [f]begeerte, uit [g]blijschap, of uit [h]droef heit spruiten; of eerder, dat'er geen anderen, dan deze drie zijn, van de welken yder gemenelijk met verscheide namen genoemt word, uit oorzaak van hun verscheide [i]betrekkingen, en uitwendige [k]afnoemingen. Indien wy nu op dcze [l] eerste en oorspronkelijke hartstochten, en op de dingen, die wy hier voor van de natuur der ziel gezegt hebben, willen merken, zo konnen wy, voor zo veel zy tot de ziel alleen toegepast worden, hen dus [m]bepalen.

[r] *Affectus*.
[s] *Absolutè*.
[t] *Appetitus*.
[u] *Amor*.
[w] *Generositas*.
[x] *Animositas*.
[y] *Definitiones*.
[z] *Zelotypia*.
[a] *Fluctuationes*.
[b] *Affectus*.
[c] *Vocabula*.
[d] *Definitiones*.
[e] *Affectus*.
[f] *Cupiditas*.
[g] *Laetitia*.
[h] *Tristitia*.
[i] *Relationes*.
[k] *Denominationes*.
[l] *Primitivi Affectus*.
[m] *Definire*.

Algemene [n]Bepaling der [o]Hartstochten.

[n] *Definitio*.
[o] *Affectus*.

De Hartstocht, die een [p]lijding des gemoeds word genoemt, is een verward [q] denkbeelt, door 't welk de ziel een meerder of minder macht, dan te voren, van haar lighaam, of van enig gedeelte daar af [r]van wezentlijk te zijn, bevestigt, en door 't welk, gestelt zijnde, de ziel zelve bepaalt word eerder op dit, dan op dat te denken.

[p] *Pathema*.
[q] *Idea*.
[r] *Existendi*.

[s]Verklaring.

[s] *Explicatio*.

Ik zeg voorëerst, dat de [t]hartstocht, of de [u]lijding des gemoeds *een [w]verwart denkpeelt* is. Want wy hebben (*bezie hier af de darde [x]Voorstelling in dit deel*) getoont dat de ziel alleenlijk zo verre lijd, als zy [y]onëvenmatige, of [z]verwarde denkbeelden heeft. Ik zeg wijders, *door 't welk de ziel een meerder of minder macht, dan te voren, van haar lighaam, of van enig gedeelte daar af [a]van wezentlijk te zijn bevestigt*: want alle de [b]denkbeelden der lighamen, die wy hebben, wijzen meer aan de [c]dadelijke gesteltenis van onz lig-

[t] *Affectus*.
[u] *Passio animi*.
[w] *Idea confusa*.
[x] *Propositio*.
[y] *Inadaequatae*.
[z] *Confusae Ideae*.
[a] *Existendi*.
[b] *Ideae*.
[c] *Constitutio Actualis*.

haam, (*volgens de tweede* [d]*Toegift van de zestiende* [e]*Voorstelling in het tweede deel*) dan de natuur van 't uitterlijk lighaam. Maar dat, 't welk de vorm van de [f] hartstocht stelt, moet de gesteltenis van 't lighaam, of van enig deel daar af, 't welk het lighaam zelfs, of enig deel daar af heeft, aanwijzen, of uitdrukken; namelijk hieröm, dat des zelfs [g]vermogen van te doen, of [h]macht van wezentlijk te zijn vermeerdert of vermindert, geholpen of ingetoomt word. Maar hier staat aan te merken dat ik, als ik zeg *een meerder of minder macht van wezentlijk te zijn, dan te voren*, niet versta dat de ziel de tegenwoordige [i]gesteltenis van 't lighaam met de voorgaande gelijkt; maar dat het [k]denkbeelt, 't welk de [l]vorm van de [m] hartstocht stelt, iets van 't lighaam bevestigt, dat warelijk meerder, of minder [n] zakelijkheid insluit, dan te voren. En dewijl de [o]wezentheit van de ziel hier in bestaat, (*volgens d'elfde en dartiende* [p]*Voorstelling in het tweede deel*) dat zy de [q]dadelijke wezentlijkheit van haar lighaam bevestigt, en wy, by volmaaktheit, de [r]wezentheit zelve van de zaak verstaan, zo volgt dat de ziel tot meerder, of minder volmaaktheit overgaat, als 't haar toevalt iets, dat meerder of minder [s]zakelijkheit insluit, dan te voren, van haar lighaam, of van enig deel daar af te bevestigen. Als ik dieshalven hier voor gezegt heb, dat de macht van te denken van de ziel vermeerdert of vermindert word, dan heb ik daar by niets anders verstaan willen hebben, dan dat de ziel een [t]denkbeelt van haar lighaam, of van enig gedeelte daar af gevormt heeft, 't welk meerder of minder [u]zakelijkheit uitdrukt, dan zy van haar lighaam bevestigt had; want de [w]voortreffelijkheit der denkbeelden, en het [x]dadelijk vermogen van te denken word naar de voortreffelijkheit van [y]'t voorwerp geschat. Eindelijk heb ik 'er by gevoegt, *en door 't welk, gestelt zijnde, de ziel zelve* [z]*bepaalt word eerder op dit, dan op dat te denken*; op dat ik, boven de natuur van de blijschap en droef heit, de welke in 't eerste deel van de [a]Bepaling verklaart word, ook de natuur van de [b]begeerte zou uitdrukken.

Einde van 't darde Deel.

[d] *Corollarium*.
[e] *Propositio*.
[f] *Affectus*.
[g] *Potentia agendi*.
[h] *Vis existendi*..
[i] *Constitutio*.
[k] *Idea*.
[l] *Forma*.
[m] *Affectus*.
[n] *Realitas*.
[o] *Essentia*.
[p] *Propositio*.
[q] *Existentia actualis*.
[r] *Essentia*.
[s] *Realitas*.
[t] *Idea*.
[u] *Realitas*.
[w] *Praestantia idearum*.
[x] *Potentia actualis*.
[y] *Objectum*.
[z] *Determinari*.
[a] *Definitio*.
[b] *Cupiditas*.

Vierde Deel Der zedekunst. *Van de menschelijke Dienstbaarheit*, of *Van de Krachten* der hartstochten.

Voorreeden.

I*K noem de menschelijke onmacht in de* [a]*Hartstochten te matigen, en te temmen dienstbaarheit: want de mensch, die zijn hartstochten onderworpen is, is niet in zijn macht, maar in die van 't geval, in welks vermogen hy in dier voegen staat, dat hy dikwijls gedwongen word, schoon hy beter voor zich ziet, echter het erger te volgen. Ik heb voorgenomen d'oorzaak hier af, en wat goet of quaat de hartstochten wijder in zich hebben, in dit Deel te betogen. Maar eer ik begin, lust het my iets vooräf van de volmaaktheit en onvolmaaktheit, en van 't goet en quaat te spreken.*

Indien iemant voorgenomen heeft iets te doen, en het zelfde volbracht heeft, zo zal niet alleenlijk hy, maar ook alle de genen, die de mening des makers van dat werk, of zijn ooggemerk recht kennen, of menen dat zy 't kennen,

[a] *Affectus.*

zeggen dat zijn werk volmaakt en uitgevoert is. Tot een voorbeelt, indien iemant enig werk, 't welk ik [b]onderstel noch niet ten einde gebracht te zijn, ziet, en weet dat het ooggemerk van de [c]toesteller van dat werk is, een huis te bouwen, zo zal hy zeggen dat het huis onvolmaakt is; en in tegendeel volmaakt, zo haast hy ziet dat het werk tot dat einde is gebracht, 't welk de [d]toesteller daar af voorgenomen had daar aan te geven. Maar indien iemant enig werk ziet, welks gelijk hy nooit had gezien, of de mening van de werkmeester niet weet; zeker, deze kan niet weten of dit werk volmaakt, of niet volmaakt is. En dit schijnt d' eerste betekenis dezer [e]benamingen geweest te hebben. Maar na dat de menschen begonnen hebben [f]algemene denkbeelden te vormen, en schetsen en voorbeelden van huizen, gebouwen, torens, enz. te bedenken, en andere voorbeelden der dingen boven anderen te stellen, zo is hier uit voortgekomen, dat yder dit volmaakt heeft genoemt, 't welk hy met het algemeen denkbeelt, dat hy van diergelijk zaak gevormt had, zag overëenkomen, en in tegendeel, dat onvolmaakt, 't welk hy met het voorbeelt, dat hy daar af begrepen had, niet zag overëenkomen, schoon het, naar 't ooggemerk van de werkmeester, gantschelijk voltrokken was. Daar schijnt mede geen andere reden te zijn, om de welken men ook de naturelijke dingen, te weten die niet van menschelijke handen gemaakt zijn, gemenelijk volmaakt, of onvolmaakt noemt. Want de menschen zijn gewent algemene [g]denkbeelden zo van de naturelijke dingen, als van de genen, die met de hant gemaakt zijn,

[b] *Supponere.*
[c] *Author.*
[d] *Author.*
[e] *Vocabula.*
[f] *Ideae universales.*
[g] *Ideae.*

te vormen, die zy als tot voorbeelden der dingen stellen, en daar, gelijk zy geloven, de natuur, (die, gelijk zy menen, niets doet, dan tot enig einde) op ziet, en die zy aan zich tot voorbeelden voorstelt. Als zy dan zien dat 'er in de natuur iets geschied, 't welk niet met het bevat voorbeelt, dat zy van zodanige zaak hebben, overeenkoomt, zo geloven zy dat de natuur te kort geschoten, of gemist, of die zaak onvolmaakt gelaten heeft. Wy zien dieshalven dat de menschen gewent zijn de naturelijke dingen volmaakt, of onvolmaakt te noemen, meer uit [h] vooröordeel, dan uit der zelfder ware kennis. Want wy hebben (in [i] 't Aanhangsel van 't eerste deel) *getoont dat de natuur niet om zeker einde werkt; dewijl dit eeuwig en onëindig [k] wezend, 't welk wy God noemen, door de zelfde nootzakelijkheit werkt, daar door het [l] wezentlijk is. Want wy hebben* (in de zestiende [m] Voorstelling van 't eerste deel) *getoont, dat hy uit de zelfde nootzakelijkheit der natuur werkt, uit de welke hy wezentlijk is. De reden dan, of d' oorzaak, om de welke God werkt, en om de welke hy wezentlijk is, is een en de [n] zelfde. Gelijk hy dan niet om enig einde wezentlijk is, zo werkt hy ook niet om enig einde; Maar gelijk hy geen begin of einde van wezentlijk te zijn heeft, zo heeft hy ook geen van te werken. Maar d' ooraak, die [o] d' eindelijke genoemt word, is niets, dan de menschelijke [p] lust, voor zo veel de zelfde als het beginsel, of d' eerste oorzaak van enig ding aangemerkt word. Tot een voorbeelt, als wy zeggen dat de [q] bewoning [r] d' eindelijke oorzaak van dit of*

[h] *Praejudicium.*
[i] *Appendix.*
[k] *Ens.*
[l] *Existere.*
[m] *Propositio.*
[n] *Existere.*
[o] *Finalis.*
[p] *Appetitus.*
[q] *Habitatio.*
[r] *Causa finalis.*

dat huis heeft geweest, zo verstaan wy daar by niets anders, dan dat de mensch, om dat hy het gemak van 't huisselijk leven tot zijn ooggemerk heeft gehad, [s]*lust gehad heeft om het huis te bouwen. De bewoning dan, voor zo veel zy als d' eindelijke oorzaak aangemerkt word, is niets anders, dan deze bezondere lust, die warelyk* [t]*d' uitwerkende oorzaak is, de welke als d' eerste aangemerkt word, om dat de menschen gemenelijk onkundig van d' oorzaken van hun* [u]*lusten zijn. Want zy zijn, gelijk ik alreê dikwijls gezegt heb, wel kundig van hun* [w]*doeningen en* [x] *lusten; maar onkundig van d' oorzaken, van de welken zy* [y]*bepaalt worden tot iets te* [z]*begeren. Voorts, wat dit aangaat, dat men gemenelijk zegt, dat de natuur somtijts te kort schiet, of mist, of de dingen onvolmaakt voortbrengt, ik tel het onder de* [a]*verdichtselen, van de welken ik in* [b]*'t Aanhangsel van 't eerste deel gehandelt heb. De volmaaktheit dan, en onvolmaaktheit zijn in der daat alleenlijk* [c]*wijzen van denken, te weten* [d]*Kundigheden, die wy gemenelijk hier uit verdichten, dat wy* [e]*d' ondeeligen van yder* [f]*soort, of gedaante, of van* [g]*yder geslacht onderling vergelijken*; *en om deze oorzaak heb ik hier voor* (in de zeste [h]Bepaling van het tweede deel) *gezegt, dat ik by* [i]*zakelijkheid en* [k]*volmaaktheit een en 't zelfde versta. Want wy zijn gewent alle* [l]*d' ondeeligen der natuur weêr tot een enig* [m]*geslacht, 't welk algemeenst genoemt word, te brengen, te weten tot de* [n]*kundigheid van* [o] *'t wezend, 't welk* [p]*volstrektelijk tot alle d' ondeeligen der natuur behoort. Voor zo veel wy dan* [q]*d' ondeeligen der*

[s] *Appetitus*.

[t] *Causa efficiens*.
[u] *Appetitus*.
[w] *Actiones*.
[x] *Appetitus*.
[y] *Determinare*.
[z] *Appetere*.

[a] *Commenta*.
[b] *Appendix*.
[c] *Modi cogitandi*.
[d] *Notiones*.
[e] *Individua*.
[f] *Species*.
[g] *Genus*.
[h] *Definitio*.
[i] *Realitas*.
[k] *Perfectio*.
[l] *Individua*.
[m] *Genus*.
[n] *Notio*.
[o] *Ens*.
[p] *Absolutè*.
[q] *Individus*.

natuur weêr tot dit [r]geslacht brengen, en by malkander vergelijken, en bevinden dat anderen meer [s]wezendheit, of [t]zakelijkheit hebben, dan anderen, voor zo veel zeggen wy dat sommigen volmaakter zijn, dan anderen; en voor zo veel wy aan de zelfden iets toeëigenen, dat [u]ontkenning insluit, als [w]paal, [x]einde, [y]onmacht, enz. voor zo veel noemen wy hen onvolmaakt, om dat zy onze ziel niet even zo aandoen, als de genen, die wy volmaakt noemen, en niet om dat aan hen iets ontbreekt, dat het hunne is, of om dat de natuur gemist heeft. Want daar is niets, dat aan de natuur van enig ding behoort, als het geen, dat uit de nootzakelijkheit der natuur van [z]d' uitwerkende oorzaak volgt; en het geen, dat uit de nootzakelijkheit van de natuur der uitwerkende oorzaak volgt, geschied nootzakelijk.

[r] *Genus.*
[s] *Entitas.*
[t] *Realitas.*
[u] *Nigatio.*
[w] *Terminus.*
[x] *Finis.*
[y] *Impotentia.*
[z] *Causa effisiens.*

Wat het goet en quaat aangaat, zy wijzen ook niets [a]stellig in de dingen aan, te weten die in zich aangemerkt worden, en zijn niets anders, dan [b]wijzen van denken, of [c]Kundigheden, die wy hier uit vormen, dat wy de dingen by malkander vergelijken. Want een en de zelfde zaak kan in een zelfde tijt goet en quaat, en ook [d]middelmatig wezen. Tot een voorbeelt, het gezang is goet voor een naargeestige, quaat voor iemant, die schreit; maar voor een dove noch goet noch quaat. Doch hoewel het met de zaak dus gestelt is, zo moeten wy echter deze [c] benamingen behouden. Want dewijl wy het [f]denkbeelt van de mensch, als het voorbeelt van de menschelijke natuur, 't welk wy aanschouwen, begeren te [g] vormen, zo zal 't ons dienstig

[a] *Positivum.*
[b] *Modi cogitandi.*
[c] *Notiones.*
[d] *Indifferens.*
[c] *Vocabula.*
[f] *Idea.*
[g] *Formare.*

zijn deze zelfde benamingen in de zelfde zin, als ik gezegt heb, te behouden. By goet dan zal ik hier na vervolgens het geen verstaan, 't welk wy zekerlijk weten een middel te wezen, om het voorbeelt van de menschelijke natuur, 't welk wy aan ons voorstellen, nader en nader te komen; en by quaat dit, 't welk wy zekerlijk weten hinderlijk te zijn tot het zelfde voorbeelt gelijk te wezen. Wijders, wy zullen zeggen dat de menschen volmaakter, of onvolmaakter zijn, voor zo veel zy dit zelfde voorbeelt nader komen, of veerder daar af wijken. Want hier staat bezonderlijk aan te merken, dat ik, als ik zeg dat iemant van een minder tot een meerder, en weêr van een meerder tot een minder volmaaktheit overgaat, niet wil verstaan hebben, dat hy uit d'een [h]wezendheit, of [i]vorm in d'andere verändert; want, tot een voorbeelt, het paert word vernietigt, zo wel als het in een mensch, dan als 't in een bloedeloos beestje, verändert: maar dat wy bevatten dat des zelfs vermogen van te doen vermeerdert, of vermindert, voor zo veel het zelfde door zijn natuur verstaan word. Eindelijk, by volmaaktheit in 't algemeen zal ik de [k]zakelijkheit, gelijk ik gezegt heb, verstaan; dat is de [l]wezentheit van yder ding, voor zo veel het op zekere wijze [m]wezentlijk is, en werkt, zonder inzicht op zijn during te hebben. Want geen bezonder ding kan daaröm volmaakter genoemt worden, om dat het meer tijt in wezentlijkte zijn gebleven is; devvijl de [n]during der dingen niet naar de [o]wezentheit der zelfder bepaalt kan worden, vermits de vvezentheit der dingen geen zekere en be-

[h] *Essentia.*
[i] *Forma.*
[k] *Realitas.*
[l] *Essentia.*
[m] *Existere.*
[n] *Duratio.*
[o] *Essentia.*

paalde tijt van [e]vvezentlijk te zijn insluit. Maar yder ding, 't zy het zelfde volmaakter is, of niet, kan door de zelfde kracht, daar door het begint vvezentlijk te zijn altijt in vvezentlijk te vvezen volharden; in voegen dat zy alle hier in gelijk zijn.

[e] *Existere.*

Bepalingen.

I. By goet zal ik dit verstaan, 't welk wy zekerlijk weten nut aan ons te wezen.

II. Maar by quaat dit, 't welk wy zekerlijk weten hinderlijk te wezen, om 't goede machtig te worden.

Beide van deze beide de voorgaande Voorreeden, naar 't einde.

III. Ik noem de bezondere dingen [f]gebeurelijk, voor zo veel wy, terwijl wy op hun [g]wezentheit alleen merken, niets vinden, dat hun [h]wezentlijkheit nootzakelijk stelt, of dat de zelfde nootzakelijk uitsluit.

IV. Ik noem de zelfde bezondere dingen [i]mogelijk, voor zo veel wy, terwijl wy op d'oorzaken merken, uit de welken zy voortgebracht moeten worden, niet weten of zy [k]bepaalt zijn tot de zelfden voort te brengen.

In 't eerste [l]Byvoegsel van de drieëndartigste [m]voorstelling in het eerste deel heb ik geen onderscheit tusschen het [n]mogelijke en [o]gebeurelijke gemaakt, om dat het daar niet nodig was onder die dingen naaukeuriglijk onderscheit te maken.

V. By [p]strijdige hartstochten zal ik voortäan de genen verstaan, die de mensch verscheidelijk trekken, hoewel zy van een zelfde [q]geslacht zijn, gelijk [r] d'overdaat en [s]gierigheit, die [t]soorten, of gedaanten van liefde zijn, en niet van natuur, maar by toeval tegen malkander strijden.

VI. Wat ik by [u]hartstocht tot de toekomende, tegenwoordige en verlede zaak zal verstaan, heb ik in 't eerste en tweede [w]Byvoegsel van d'achtiende [x] Voorstelling in 't darde deel verklaart, 't welk men na te zien heeft.

[f] *Contingentes.*
[g] *Essentia.*
[h] *Existentia.*
[i] *Possibiles.*
[k] *Determinata.*
[l] *Scholium.*
[m] *Propositio.*
[n] *Possibile.*
[o] *Contingens.*
[p] *Affectus contrarii.*
[q] *Genus.*
[r] *Luxuries.*
[s] *Avaritia.*
[t] *Species.*
[u] *Affectus.*
[w] *Scholium.*
[x] *Propositio.*

Maar hier staat ook aan te merken dat wy zo wel [y]d'afstant van de tijt, als van de plaats niet onderscheidelijk konnen inbeelden, dan tot zekere [z]paal: dat is, gelijk wy gewent zijn alle die voorwerpen, de welken veerder dan tweehondert voeten van ons af zijn, of welker [a]afstant van de plaats, daar in wy zijn, de gene overtreft, die wy ons onderscheidelijk inbeelden, in te beelden even verre van ons af te zijn, en dieshalven als in de zelfde vlakte te wezen; zo beelden wy ons ook in dat alle de [b]voorwerpen, welker tijt van [c] wezentlijk te zijn, wy ons inbeelden veerder van de tegenwoordige [d] tusschentijt af te wezen, dan wy gewent zijn onderscheidelijk in te beelden, even verre van de tegenwoordige af te zijn, en passen hen alle als op een ogenblik tijts toe.

[y]*Distantia*.
[z]*Limes*.
[a]*Distantia*.
[b]*Objecta*.
[c]*Existere*.
[d]*Intervallum*.

VII. By [e]'t einde, om 't welk wy iets doen, versta ik de [f]lust.

VIII. By [i]deucht en [k]vermogen versta ik een en 't zelfde: dat is, (*volgens de zevende* [l]*Voorstelling in het darde deel*) de deucht, voor zo veel zy tot de mensch toegepast word, is de [m]wezentheit, of natuur zelve van de mensch, voor zo veel hy macht heeft om enige dingen uit te werken, de welken door wetten van zijn natuur alleen verstaan konnen worden.

[e]*Finis*.
[f]*Appetitus*.
[i]*Virtus*.
[k]*Potentia*.
[l]*Propositio*.
[m]*Essentia*.

[g]Kundigheit.

[g]*Aniomaea*.

In de natuur word geen bezonder ding gestelt, boven 't welk noch niet iets machtiger en sterker is: maar boven al 't geen, dat men aanwijzen kan, word noch een ander gestelt, dat machtiger is, en van 't welk het gestelde vernietigt kan worden.

Eerste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio*.

Niets, 't welk het [o]valsch denkbeelt [p]stellig heeft, word door de tegenwoordigheit van 't ware, voor zo veel het waar is, wechgenomen.

[o]*Idea falso*.
[p]*Positivum*.

[q]Betoging.

[q]*Demonstratio*.

De valsheit bestaat alleenlijk in de [r]derving van de kennis, die in [s]d'onëvenmatige denkbeelden ingesloten word; *volgens de vijf-*

[r]*Privatio*.
[s]*Idea inadequatae*.

endartigste [t]*Voorstelling van het tweede deel*. Zy hebben ook niets [u]stellig, om 't welk zy valsch genoemt worden; *volgens de drieëndartigste Voorstelling van het tweede deel*. Maar in tegendeel, voor zo veel zy tot God toegepast worden, zijn zy waar; *volgens de tweeendartigste Voorstelling in het tweede deel*. Indien dan het geen, 't welk in het valsch [w]denkbeelt [x]stellig is, door de tegenwoordigheit van 't ware, voor zo veel het waar is, wechgenomen wierd, zo zou ook het waar denkbeelt van zich zelf wechgenomen worden: 't welk ongerijmt is; *volgens de vierde* [y]*Voorstelling van het darde deel*.

[t]*Propositio*.
[u]*Positivum*.
[w]*Idea*.
[x]*Positivum*.
[y]*Propositio*.

[z]Byvoegsel.

[z]*Scholium*.

Deze Voorstelling zal klarelijker door de tweede [a]Toegift van de zestiende Voorstelling in het tweede deel verstaan worden. Want [b]d'inbeelding is een [c] denkbeelt, 't welk meer de tegenwoordige [d]gesteltenis van 't menschelijk lighaam, dan de natuur van 't uitterlijk lighaam aanwijst; wel niet [e]onderscheidelijk, maar [f]verwardelijk: en hier uit spruit het dat de ziel gezegt word te dolen. Tot een voorbeelt, als wy de zon aanschouwen, zo beelden wy ons in dat de zelfde omtrent tweehondert voeten van ons af is: daar in wy zo lang dolen, als wy van der zelfder ware [g]afstant onkundig zijn. Maar als der zelfder afstant bekent is, zo word wel de doling, doch niet [h]d'inbeelding wechgenomen, dat is het [i]denkbeelt der zon, 't welk alleenlijk der zelfder natuur zo verre verklaart, als het lighaam daar af aangedaan word. Dieshalven, hoewel wy der zelfder ware [k]afstant kennen, zo beelden wy ons echter in dat zy naby is. Want (*gelijk wy in* [l]*'t Byvoegsel van de vijfendartigste* [m]*Voorstelling in het tweede deel gezegt hebben*) wy beelden ons in de zon daarom niet zo naby te wezen, om dat wy van der zelfder ware afstant onkundig zijn; maar om dat onze ziel zo verre de grootheit der zon bevat, als het lighaam van de zelfde aangedaan word. In dezer voegen, als de stralen der zon, op de vlakte van 't water vallende, weêr naar onze ogen keren, beelden wy ons de zelfde in, als of zy in 't water was, schoon wy haar ware plaats kennen; en dus met d'ander [n]inbeeldingen, door de welken onze ziel bedrogen word, die, 't zy dat zy de naturelijke [o]gesteltenis des lighaams aanwijzen, of te kennen geven dat des zelfs vermogen van te doen vermeerdert, of vermindert, niet strijdig tegen het ware zijn, noch door des zelfs tegenwoordigheit verdwijnen. Het gebeurt wel dat, als men t'onrecht enig quaat vreest, de vrees verdwijnt, als men de ware tijding hoort. Maar in tegendeel gebeurt ook, dat, als wy met recht enig

[a]*Corollarium*.
[b]*Imaginatio*.
[c]*Idea*.
[d]*Constitutio*.
[e]*Distinctè*.
[f]*Confusè*.
[g]*Distantia*.
[h]*Imaginatio*.
[i]*Idea*.
[k]*Distantia*.
[l]*Scholium*.
[m]*Propositio*.
[n]*Imaginationes*.
[o]*Constitutio*.

quaat vrezen, de vrees weêr wechgenomen word, als men een valsche tijding daar af hoort. In dezer voegen verdwijnen d'inbeeldingen niet door de tegenwoordigheit van 't ware, voor zo veel het waar is; maar om dat 'er anderen voorkomen, die sterker zijn dan de genen, de welken de tegenwoordige [p]wezentlijkheit der ingebeelde dingen uitsluiten; *gelijk wy in de zeventiende* [q]*Voorstelling van het tweede deel getoont hebben*.

[p]*Existentia*.
[q]*Propositio*.

Tweede Voorstelling.

Wy lijden voor zo veel als wy een deel van de natuur zijn, 't welk niet door zich, zonder anderen, begrepen kan worden.

[r]Betoging

[r]*Demonstratio*.

Men zegt dan dat wy lijden, als 'er in ons iets rijst, van 't welk wy niet, dan ten deel, oorzaak zijn; (*volgens de tweede* [s]*Bepaling van het darde deel*) dat is (*volgens d' eerste Bepaling van het darde deel*) iets, 't welk van de wetten van onze natuur alleen niet afgeleid kan worden. Wy lijden dan voor zo veel wy een deel van de natuur zijn, dat niet door zich, zonder d' anderen, bevat kan worden; *'t welk te betogen stond*.

[s]*Definitio*.

Darde [t]Voorstelling.

[t]*Propositio*.

De kracht, door de welke de mensch volhard in [u]*wezentlijk te zijn, is bepaalt, en word van 't vermogen der uitwendige oorzaken onëindelijk overtroffen*.

[u]*Existere*.

[w]Betoging.

[w]*Demontratio*.

Dit blijkt uit de [x]Kundigheit van dit deel. Want als men de mensch als mensch gestelt heeft, zo moet men ook iets anders stellen, dat machtiger is, namentlijk A. En als men A gestelt heeft, zo stelt men iets anders, te weten B, machtiger dan A zelf, en dus tot aan 't onëindige: en dieshalven word het vermogen van de mensch door 't vermogen van een ander ding bepaalt, doch van het vermogen der, uitterlijke oorzaken onëindelijk overtronffen; *'t welk te betogen stond*.

[x]*Axioma*.

Vierde [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

't Is hiet mogelijk dat de mensch niet een deel van de natuur zou wezen, en dat hy geen veränderingen zou konnen lijden, dan de genen, de welken door zijn natuur alleen verstaan zou-

den konnen worden, en van de welken hy een [z] *evenmatige oorzaak is*.

[z] *Causa adaequata*.

[a] Betoging.

[a] *Demonstratio*.

Het vermogen, door 't welk de bezondere dingen, en by gevolg de mensch, hun [b] wezen behouden, is het vermogen zelf van God, of van de natuur: (*volgens de* [c] *Toegift van de vierëntwintigste* [d] *Voorstelling in het tweede deel*) niet voor zo veel het zelfde onëindig is; maar zo veel het door de menschelijke [e] dadelijke wezentheit verklaart kan worden; *volgens de zevende Voorstelling van het darde deel*. Het vermogen van de mensch dan, voor zo veel het door zijn dadelijke [f] wezentheit verklaart word, is een deel van het oneindig vermogen van God, of van de natuur; dat is (*volgens de vierëndartigste* [g] *Voorstelling van 't eerste deel*) van zijn [h] wezentheit: *'t welk het eerste was*. Wijders, indien het geschieden kon dat de mensch geen veranderingen kon lijden, dan die door de natuur van de mensch zelf alleen verstaan zouden konnen worden, zo zou, (*volgens, de vierde en zeste Voorstelling van het darde deel*) volgen, dat hy niet zou konnen vergaan, maar dat hy altijt nootzakelijk [i] wezentlijk zou wezen. En dit zou moeten volgen uit een oorzaak, welks vermogen eindig, of oneindig is; namelijk of uit het enig vermogen van de mensch, te weten die machtig zou zijn om d' andere veränderingen, die van d' uitterlijke oorzaken zouden konnen voortkomen, van zich af te weren, of van het onëindig vermogen van de natuur, van 't welk alle bezondere dingen in dier voegen gestiert worden, dat de mensch geen andere veränderingen zou konnen lijden, dan die tot zijn behoudenis dienstig zijn. Maar 't eerste (*volgens de voorgaande* [k] *Voorstelling, welker* [l] *betoging algemeen is, en tot alle bezondere dingen toegepast kan worden*) is ongerijmt. Dieshalven, indien 't mogelijk is dat de mensch geen veränderingen zou lijden, dan die door de natuur van de mensch zelf alleen verstaan zouden konnen worden, en by gevolg (*gelijk wy alreê getoont hebben*) dat hy altijt nootzakelijk [m] wezentlijk zou wezen, zo zou dit moeten volgen uit Gods onëindig vermogen; en by gevolg zou (*volgens de zestiende* [n] *Voorstelling van 't eerste deel*) d'ordening van de gehele natuur, voor zo veel zy onder de [o] toeëigeningen van [p] uitgestrektheit en [q] denking bevat word, uit de nootz akelijkheit van de goddelijke natuur, voor zo veel God met het denkbeelt van enig mensch aangemerkt word, afgeleid moeten worder; en dieshalven zou (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*) volgen dat de mensch onëindig zou wezen; 't welk

[b] *Esse*.
[c] *Corollarium*.
[d] *Propositio*.
[e] *Essentia actualis*.
[f] *Essentia*.
[g] *Propositio*.
[h] *Essentia*.
[i] *Existere*.
[k] *Propositio*.
[l] *Demonstratio*.
[m] *Propositio*.
[n] *Idea*.
[o] *Artributa*.
[p] *Extensio*.
[q] *Cogitatio*.

(*volgens 't eerste deel hier af*) ongerijmt is. 't Is dan onmogelijk dat de mensch geen veränderingen zou lijden, dan de genen, van de welken hy zelf [r]d'evenmatige oorzaak zou zijn: *'t welk te betogen stond*.

[r]*Causa adaequata*.

[s]Toegift.

[s]*Corollarium*.

Hier uit volgt dat de mensch nootzakelijk altijt de [t]lijdingen onderworpen is, en de gemene ordening der natuur volgt, en de zelfde gehoorzaamt, en zich naar de zelfde voegt, voor zo veel de natuur der dingen verëischt.

[t]*Passiones*.

Vyfde [u]Voorstelling.

[u]*Propositio*.

De kracht en aanwas van yder [w]lijding, en van der zelfder volharding [x]wezentlijk te zijn, word niet bepaalt door het verwogen, door 't welk wy pogen te volharden in wezentlijk te zijn, maar door 't vermogen van een uitterlijke oorzaak, met het onze vergeleken.

[w]*Passio*.
[x]*Existere*.

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio*.

De [k]Wezentheit van de [l]lijding kan niet door onze wezentheit alleen verklaart worden; (*volgens d' eerste en tweède [m]Bepaling van het darde deel*) dat is (*volgens de zevende [n]Voorstelling van het darde deel*) het [o]vermogen van de [p] lijding kan niet bepaalt worden door het vermogen, daar door wy pogen in onz [q] wezen te volharden, maar moet (*gelijk in de zestiende Voorstelling van het tweede deel getoontis*) nootzakelijk door 't vermogen van een uitwendige oorzaak, methet onze vergeleken, bepaalt worden; *gelijk voorgestelt wierd*.

[k]*Essentia*.
[l]*Passio*.
[m]*Definitio*.
[n]*Propositio*.
[o]*Potentia*.
[p]*Passio*.
[q]*Esse*.

Zeste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

De kracht van enige [s]lijding, of [t]hartstocht kan d' andere [u]doeningen van de mensch, of zijn [w]vermogen overwinnen; in voegen dat de [x]hartstocht hardnekkiglijk den mensch byblijft.

[s]*Passio*.
[t]*Affectus*.
[u]*Actiones*.
[w]*Potentia*.
[x]*Affectus*.

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio*.

De kracht en aanwas van yder [z]lijding, en der zelfder volharding in [a]wezentlijk te zijn, word door het vermogen van een uitwendige oorzaak, met het onze

[z]*Passio*.
[a]*Existere*.

vergeleken, bepaalt, (*volgens de voorgaande* [b]*Voorstelling*) en kan dieshalven (*volgens de darde voorstelling van dit deel*) het vermogen van de mensch verwinnen, enz. (*gelikj voorgestelt wierd*.

[b]*Propositio*.

Zevende [c]Voorstelling.

[c]*Propositio.*

Een [d]hartstocht kan niet ingetoomt, noch wechgenomen worden; dan door een strijdige hartstocht, en die sterker is, dan de geen, die ingetoomt moet worden.

[d]*Affectus.*

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio.*

De [f]hartstocht, voor zo veel hy tot de ziel toegepast word, is een [g]denkbeelt, door 't welk de ziel meerder of minder kracht haars lighaams van [h]wezentlijk te zijn, dan te voren, bevestigt; *volgens d' algemene [i]Bepaling der [k]hartstochten*. Als dan de ziel van enige hartstocht word bestreden, zo word te gelijk het lighaam [l] aangedaan door [m]d' aandoening, door de welke des zelfs [n]vermogen van te doen vermeerdert, of vermindert word. Wijders, deze aandoening des lighaams (*volgens de vijfde [o]Voorstelling van dit deel*) ontfangt van haar oorzaak de kracht van in haar [p]wezen te volharden, de welke dieshalven niet ingetoomt, noch wechgenomen kan worden, dan van een lighamelijke oorzaak, (*volgens de zeste Voorstelling van het tweede deel*) die 't lighaam met een [q]aendoening, tegen het zelfde strijdig, [r]aandoet, (*volgens de vifde Voorstelling van het darde deel*) en met een sterker aandoening*; volgens de [s]Kundigheit van dit deel*. En dieshalven, de ziel zal met het [t]denkbeelt van een sterker [u]aandoening, tegen de voorgaande strijdig, aangedaan worden; dat is, (*volgens d' algemene [w]Bepaling der [x] hartstochten*) de ziel zal aangedaan worden met een sterker hartstocht, en die tegen de voorgaande strijdig is, te weten, die de [y]wezentlijkheit van de voorgaande uitsluit, of wechneemt: en dieshalven, de [z]hartstocht kan niet wechgenomen, noch ingetoomt worden, dan door een strijdige en sterker hartstocht; *'t welk te betogen stond*.

[f]*Affectus.*
[g]*Idea.*
[h]*Existere.*
[i]*Definitio.*
[k]*Affectus.*
[l]*Affici.*
[m]*Affectio.*
[n]*Potentia.*
[o]*Propositio.*
[p]*Esse.*
[q]*Affectio.*
[r]*Afficere.*
[s]*Axioma.*
[t]*Idea.*
[u]*Affectio.*
[w]*Definitio.*
[x]*Affectus.*
[y]*Existentia.*
[z]*Affectus.*

[a]Toegift.

[a]*Corollarium.*

De hartstocht, voor zo veel hy tot de ziel toegepast word, kan niet ingetoomt, noch wechgenomen worden, dan door het [b]denkbeelt van een strijdige [c]aandoening des lighaams, en sterker dan d'aandoening, door de welke wy lijden. Want de hartstocht, door de welk wy lijden, kan niet ingetoomt, noch wechgenomen worden, dan door een hartstocht, sterker dan de zelfde, en daar tegen strijdig; (*volgens de voorgaande [e]Voorstelling*) dat is (*volgens d' algemene [f]Bepaling der hartstochten*) niet dan door het [g]denkbeelt des lighaams van een sterker [h] aandoening, en strijdig tegen d' aandoening, door de welke wy lijden.

[b]*Idea.*
[c]*Affectus.*
[e]*Propositio.*
[f]*Definitio.*
[g]*Idea.*
[h]*Propositio.*

Achtste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio.*

De kennis van goet en quaat is niets anders, dan de [k]hartstocht van blijschap, of droefheit, voor zo veel wy daar af [l]meêwustig zijn.

[k]*Affectus.*
[l]*Conscii.*

[m]Betoging.

[m]*Demonstratio.*

Wy noemen dit goet, of quaat, 't welk vorderlijk of schadelijk is om onz [n]wezen te behouden; (*volgens d'eerste en tweede [o]Bepaling van dit deel*) dat is (*volgens de zevende [p]Voorstelling van het darde deel*) 't welk onz vermogen van te doen vermeerdert, of vermindert, bevordert, of intoomt. Voor zo veel wy dan (*volgens de [q]Bepalingen van blyschap en droefheit, die te zien zijn in het [r]Byvoegsel van d'elfde [s]Voorstelling in het darde deel*) bevatten dat enigding ons met blijschap of droefheit aandoet, voor zo veel noemen wy het zelfde goet, of quaat; en dieshalven is de kennis van goet en quaat niets anders, dan het [t]denkbeelt van blijschap of droefheit, 't welk nootzakelijk uit de [u]hartstocht zelf van blijschap of droefheit volgt; *volgens de tweeëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*. Maar dit denkbeelt is op de zelfde wijze met de hartstocht vereenigt, als de ziel met het lighaam verëenigt is; *volgens d'eenëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*) dat is, (*gelijk wy in [w]'t Byvoegsel van de zelfde [x]Voorstelling getoont hebben*) dit [y]denkbeelt word van de [z]hartstocht zelf, of (*volgens d'algemene [a]Bepaling der hartstochten*) van het denkbeelt van des lighaams [b]aandoening warelijk niet onderscheiden, dan door de [c]bevatting alleen: dieshalven, deze kennis van 't goet en quaat is niets anders, dan de hartstocht zelf, voor zo veel wy daar af meêwustig zijn; *'t welk te betogen stond*.

[n]*Esse.*
[o]*Definitio.*
[p]*Propositio.*
[q]*Definitiones.*
[r]*Scholium.*
[s]*Propositio.*
[t]*Idea.*
[u]*Affectus.*
[w]*Scholium.*
[x]*Propositio.*
[y]*Idea.*
[z]*Affectus.*
[a]*Definitio.*
[b]*Affectio.*
[c]*Conceptus.*

Negende [d]Voorstelling.

[d]*Propositio.*

De [e]hartstocht, welks oorzaak wy ons inbeelden tegenwoordiglijk by ons te zijn, is sterker dan of wy ons inbeelden dat hy noch niet tegenwoordig was.

[e]*Affectus.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

[g]D'inbeelding is het [h]denkbeelt, door 't welk de ziel de zaak als tegenwoordig beschout, (*bezie de [i]Bepaling daar af in het [k]Byvoegsel van de zeventiende [l]Voorstelling in het tweede deel*) de welke echter meer de [m]gesteltenis van 't

[g]*Imaginatio.*
[h]*Idea.*
[i]*Definitio.*
[k]*Scholium.*
[l]*Propositio.*
[m]*Constitutio.*

menschelijk lighaam, dan de natuur van d'uitwendige zaak aanwijst; *volgens de tweede* [n] *Toegift*

[n] *Corollarium*.

van de zestiende [o] *Voorstelling in het tweede deel*. De [p]hartstochs dan (*volgens d'algemene* [q] *Bepaling der hartstochten*) is een [r]inbeelding, voor zo veel hy de [s] gesteltenis des lighaams aanwijst. Maar d'inbeelding (*volgens de zeventiende Voorstelling van het tweede deel*) is [t]meer ingespannen, zo lang wy ons niets inbeelden, dat de tegenwoordige [u]wezentlijkheit van d' uitterlijke zaak uitsluit: dieshalven, de hartstocht, welker oorzaak wy ons inbeelden tegenwoordiglijk by ons te zijn, is ook meer ingespannen, of krachtiger, dan of wy ons inbeeldden dat de zelfden niet tegenwoordig was; *'t welk te betogen stond*.

[o] *Propositio*.
[p] *Affectus*.
[q] *Definitio*.
[r] *Imaginatio*.
[s] *Constitutio*.
[t] *Intensior*.
[u] *Existentia*.

[w] Byvoegsel.

[w] *Scholium*.

Als ik hier voor (*in d'achtiende* [x] *Voorstelling van het darde deel*) gezegt heb, dat wy door het beelt van de toekomende, of verlede zaak met een zelfde [y]hartstocht aangedaan worden, als of d'ingebeelde zaak tegenwoordig was, zo heb ik wel uitdrukkelijk gezegt, dat dit waar is, voor zo veel wy op het beelt van de zaak zelve alleen merken; want het is van een zelfde natuur, 't zy d'ingebeelde zaak tegenwoordig is, of niet. Doch ik ontken niet dat de zelfde zwakker word, als wy andere zaken, aan ons tegenwoordig, en die de tegenwoordige [z]wezentlijkheit van de toekomende zaak uitsluiten, beschouwen; 't welk ik toen nagelaten heb te vermanen, om dat ik in dit deel voorgenomen had van de krachten der [a] hartstochten te handelen.

[x] *Propositio*.
[y] *Affectus*.
[z] *Existentia*.
[a] *Affectus*.

[b] Toegift.

[b] *Corollarium*.

Het beelt van de toekomende, of verlede zaak, dat is van die zaak, de welke wy, met [c]betrekking tot de toekomende of verlede tijt, met uitsluiting van de tegenwoordige, aanschouwen, is, als 't overige gelijk is, zwakker dan het beelt van de tegenwoordige zaak; en by gevolg is de [d]hartstocht tot de toekomende, of verlede zaak, als d'andere dingen gelijk zijn, flaauwer dan de hartstocht tot de tegenwoordige zaak.

[c] *Relatio*.
[d] *Affectus*.

Tiende [e] Voorstelling.

[e] *Propositio*.

Wy worden tot een toekomende zaak, die wy ons inbeelden dat haast zal komen, naerstiglijker aangedaan, dan zo wy ons inbeelden dat der zelfder tijt van [f] wezentlijk te zijn, veerder van de tegenwoordige af is: en wy worden ook door de geheugenis van enig ding, 't welk wy ons inbeelden niet lang

[f] *Existere*.

voorby te zijn, naerstiglijker aangedaan, dan zo wy ons inbeelden dat het zelfde al lang voorby is.

[g]Betoging.

Want voor zo veel wy ons inbeelden dat een zaak haast zal komen, of onlangs voorby is gegaan, daar door zelf beelden wy ons iets in, 't welk de tegenwoordigheit van de zaak minder uitsluit, dan als wy ons inbeelden dat der zelfder aanstaande tijt van [h]wezentlijk te zijn veerder van de tegenwoordige af, of al overlang voorby is; (gelijk uit zich bekent is) en dieshalven zullen wy (*volgens de voorgaande* [i] *Voorstelling*) zo veel te naerstiglijker tot de zelfde [k]aangedaan worden; *'t welk te betogenstond*.

[g]*Demonstratio*.
[h]*Existere*.
[i]*Propositio*.
[k]*Affici*.

[l]Byvoegsel.

Uit de dingen, die wy (*op de zeste* [m]*Bepaling van dit deel*) aangemerkt hebben, volgt dat wy tot die [n]voorwerpen, die een langer [o]tusschenwijtte van tijt van de tegenwoordige af zijn, dan wy met inbeelden konnen bepalen, hoewel wy verstaan dat zy onderling een lange tusschenwijtte van tijt van malkander af zijn, echter ever flaauwelijk [p]aangedaan worden.

[l]*Scholium*.
[m]*Definitio*.
[n]*Objecta*.
[o]*Intervallum*.
[p]*Affici*.

Elfde [q]Voorstelling.

De [r]hartstocht tot een zaak, die wy ons als nootzakelijk inbeelden, is, als d'andere dingen gelijk zijn, [s]*krachtiger ingespannen, dan tot de* [t]*mogelijke, of* [u]*gebeurelijke, of* [w]*niet nootzakelijke*.

[q]*Propositio*.
[r]*Affectus*.
[s]*Intensior*.
[t]*Possibilis*.
[u]*Contingens*.
[w]*Non necessaria*.

[x]Betoging.

Voor zo veel wy ons inbeelden enige zaak nootzakelijk te zijn, voor zo veel bevestigen wy der zelfder [y]wezentlijkheit; en in tegendeel, ontkennen de wezentlijkheit van de zaak, voor zo veel wy ons inbeelden de zelfde niet nootzakelijk te wezen *volgens 't eerste* [z]*Byvoegsel van de drieëndartigste* [a]*Voorstelling in 't eerste deel*: en dieshalven, (*volgens de negende Voorstelling in dit deel*) de [b]hartstocht tot de nootzakelijke zaak, als d'andere dingen gelijk zijn, is [c]krachtiger ingespannen, dan tot de niet nootzakelijke; *gelijk te betogen stond*.

[x]*Demonstratio*.
[y]*Existentia*.
[z]*Scholium*.
[a]*Propositio*.
[b]*Affectus*.
[c]*Intensior*.

Twaalfde [d]Voorstelling.

[d] *Propositio*.

De [e] hartstocht tot een zaak, die wy weten dat tegenwoordiglijk niet [f] wezentlijk is, en die wy ons als [g] mogelijk in-

[e] *Affectus*.
[f] *Existere*.
[g] *Possibilis*.

beelden, is, als d'andere dingen gelijk zijn, [h]*krachtiger ingespannen, dan tot de* [i] *gebeurelijke*.

[h]*Intensior*.
[i]*Contingens*.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

Voor zo veel als wy ons een zaak als [l]gebeurelijk inbeelden, worden wy met geen beelt van een andere zaak aangedaan, die de [m]wezentlijkheit van de zaak stelt; *volgens de darde* [n]*Bepaling in dit deel*. Maar in tegendeel, (*volgens* [o]*d' onderstelling*) wy beelden ons sommige dingen in, die der zelfder tegenwoordige [p]wezentlijkheit uitsluiten. Doch voor zo veel wy ons inbeelden dat de zaak voor 't aanstaande [q]mogelijk is, voor zo veel beelden wy ons enige dingen in, die de wezentlijkheit van de zaak stellen; (*volgens de vierde* [r]*Bepaling in dit deel*) dat is (*volgens d'achtiende* [s]*Voorstelling van 't darde deel*) die de hoop of vrees voeden; en zo verre is de [t]hartstocht tot de mogelijke zaak geweldiger; *'t welk te betogenstond*.

[l]*Contingens*.
[m]*Existentia*.
[n]*Definitio*.
[o]*Hypothesis*.
[p]*Existentia*.
[q]*Possibilis*.
[r]*Definitio*.
[s]*Propositio*.
[t]*Affectus*.

[u]Toegift.

[u]*Corollarium*.

[w]*De hartstocht tot een zaak, van de welke wy weten dat zy tegenwoordiglijk niet* [x]*wezentlijk is, en die wy als* [y]*gebeurelijk inbeelden, is veel flaauwer, dan of wy ons inbeelden dat de zaak tegenwoordiglijk by ons is*.

[w]*Affectus*.
[x]*Existere*.
[y]*Contingens*.

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio*.

De [a]hartstocht tot een zaak, die wy ons inbeelden tegenwoordig [b]wezentlijk te zijn, is [c]krachtiglijker, ingespannen, dan of wy ons de zelfde als toekomende inbeelden, (*volgens de* [d]*Toegift van de negende* [e]*Voorstelling in dit deel*) en veel geweldiger, zo wy ons inbeelden dat de toekomende tijt verre van de tegenwoordige af is; *volgens de tiende Voorstelling in dit deel*. De hartstocht dan tot een zaak, welker tijt van wezentlijk te zijn wy ons inbeelden verre van de tegenwoordige af te wezen, is veel flaauwer, dan zo wy ons de zelfde als tegenwoordig inbeelden: en echter is hy (*volgens de voorgaande Voorstelling*) [f] krachtiglijker, ingespannen, dan of wy de zelfde zaak als [g]gebeurelijk in beelden; en dus verre zal de [h]hartstocht tot een gebeurelijke zaak veel flaauwer wezen, dan of wy ons inbeelden dat de zaak tegenwoordiglijk by ons is; *'t welk te betogenstond*.

[a]*Affectus*.
[b]*Existere*.
[c]*Intensior*.
[d]*Corollarium*.
[e]*Propositio*.
[f]*Intensior*.
[g]*Contingens*.
[h]*Affectus*.

Dartiende [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De hartstocht tot een [k]gebeurelijke zaak, van de welke wy weten dat zy tegenwoordig niet wezentlijk is, is, zo d'andere dingen gelijk zijn, flaauwer dan de [l]hartstocht tot de verlede zaak.

[k] *Res contingens.*
[l] *Affectus.*

[m]Betoging.

Zo lang wy ons een zaak als [n]gebeurelijk inbeelden, zo worden wy door geen beelt van een andere zaak aangedaan, die de [o]wezentlijkheit van de zaak zal stellen; *volgens de darde [p]Bepaling van dit deel*: Maar in tegendeel, (*volgens [q] d'onderstelling*) wy beelden ons enige dingen in, die der zelfder tegenwoordige wezentlijkheit uitsluiten. Doch voor zo veel wy ons de zelfde, met [r]betrekking tot de verlede tijt, inbeelden, voor zo veel [s]onderstellen wy dat wy ons iets inbeelden, 't welk de zelfde voor de geheugenis brengt, of 't welk het beelt van de zaak verwekt, (*bezie d'achtiende [t]Voorstelling van het tweede deel, met der zelfder [u] Byvoegsel*) en brengt dieshalven zo veel te weeg, dat wy de zelfde, als of zy tegenwoordig was, aanschouwen; (*volgens de [w]Toegift van de zeventiende Voorstelling in het tweede deel*) en voor zo veel (*volgens de negende Voorstelling van dit deel*) zal de [x]hartstocht tot de [y]gebeurelijke zaak, van de welke wy weten dat zy tegenwoordig niet [z]wezentlijk is, als d'andere dingen gelijk zijn, flaauwer wezen dan de hartstocht tot een voorgaande zaak; *'t welk te betogenstond*.

[m]*Demonstratio*.
[n]*Contingens*.
[o]*Existentia*.
[p]*Definitio*.
[q]*Hypothesis*.
[r]*Relatio*.
[s]*Supponere*.
[t]*Propositio*.
[u]*Scholium*.
[w]*Corollarium*.
[x]*Affectus*.
[y]*Res contingens*.
[z]*Existere*.

Veertiende [a]Voorstelling.

[a]*Propositio*.

De ware kennis van 't goet en quaat, voor zo veel als waar, kan geen [b]hartstocht intomen, maar alleenlijk voor zo veel zy als een hartstocht aangemerkt word.

[b]*Affectus*.

[c]Betoging.

De [d]hartstocht is een [e]denkbeelt, daar door de ziel een meerder of minder kracht haars lighaams van wezentlijk te zijn, dan te voren, bevestigt; (*volgens d' algemene [f]Bepaling der hartstochten*) en heeft dieshalven (*volgens d' eerste [g] Voorstelling in dit deel*) niets [h]stellig, 't welk door de tegenwoordigheit van 't ware kan wechgenomen worden; en by gevolg kan de ware kennis van 't goet en quaat, voor zo veel zy waar is, geen hartstocht intomen; maar zo veel zy een hartstocht is, (*besie d' achtste Voorstelling in dit deel*) kan zy, zo zy krachtiger is dan de hartstocht, die ingetoomt moet worden, alleenlijk (*volgens de zevende Voorstelling in dit deel*) de hartstocht intomen; *gelijk te betogen stond*.

[c]*Demonstratio*.
[d]*Affectus*.
[e]*Idea*.
[f]*Definitio*.
[g]*Propositio*.
[h]*Positivum*.

Vyentiende [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De [k]begeerte, die uit de ware kennis van goet en quaat spruit, kan door veel andere begeerten, die uit de [l]harts-

[k]*Cupiditas*.
[l]*Affectus*.

tochten rijzen, de welken ons bestrijden, ingetoomt, of bedwongen woaden.

[m]Betoging.

[m]*Demonstratio*.

Uit de ware kennis van 't goet en quaat, voor zo veel de zelfde (*volgens d' achtste* [n]*Voorstelling in dit deel*) een [o]hartstocht is, spruit nootzakelijk de [p]begeerte, (*volgens d' eerste* [q]*Bepaling der hartstochten*) de welke zo veel te groter is, als de hartstocht, daar zy uit rijst, groter is; *volgens de zevenëndartigste Voorstelling van het darde deel*. Maar dewijl deze begeerte (*volgens* [r]*onderstelling*) hier uit spruit, dat wy warelijk iets verstaan, zo volgt dat zy in ons is, voor zo veel wy doen, of werken; (*volgens de darde* [s]*Voorstelling in het darde deel*) en voor zo veel moet zy door onze enige [t]wezentheit verstaan worden; (*volgens de tweede* [u]*Bepaling van het darde deel*) en by gevolg (*volgens de zevende Voorstelling van het darde deel*) moet der zelfder kracht en aanwas door het menschelijk vermogen alleen bepaalt worden. Wijders, de [w]begeerten, die uyt de [x]hartstochten spruiten, van de welken wy bestreden worden, zijn zo veel te groter, als deze hartstochten geweldiger zullen wezen: en dus verre moet hun kracht en aanwas (*volgens de vijfde Voorstelling in dit deel*) door 't vermogen der uitterlijke oorzaken bepaalt worden, 't welk, zo het met het onze vergeleken word, onz vermogen onëindiglijk overtreft; *volgens de darde Bepaling in dit deel*: en dus verre konnen de begeerten, die uit gelijke hartstochten spruiten, geweldiger zijn dan die, de welke uit de ware kennis van 't goet en quaat spruit, en konnen dieshalven (*volgens de zevende Voorstelling in dit deel*) de zelfde intomen, of intrekken: *'t welk te betogenstond*.

[n]*Propositio*.
[o]*Affectus*.
[p]*Cupiditas*.
[q]*Definitio*.
[r]*Hypothesis*.
[s]*Propositio*.
[t]*Essentia*.
[u]*Definitio*.
[w]*Cupiditates*.
[x]*Affectus*.

Zestiende [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

De [z]begeerte, die uit de kennis van goet en quaat spruit, voor zo veel deze kennis op het toekomende ziet, kan lichtelijker door de begeerte der dingen, die tegenwoordiglijk zoet en aangenaam zijn, ingetoomt en bedwongen worden.

[z]*Cupiditas*.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio*.

De [b]hartstocht tot een zaak, die wy ons toekomende inbeelden, is flaauwer dan tot een tegenwoordige zaak; (*volgens de* [c]*Toegift van de negende* [d]*Voorstelling in dit deel*. Maar de [e]begeerte, die uit de ware kennis van 't goet en quaat spruit, schoon deze kennis omtrent dingen verkeert, die tegenwoordiglijk goet zijn, kan door enige

[b]*Affectus*.
[c]*Corollarium*.
[d]*Propositio*.
[e]*Cupiditas*.

[f]roekeloze begeerte (*volgens de voorgaande* [g]*Voorstelling, welker* [h]*Betoging algemeen is*) ingetoomt en bedwongen worden: Dieshalven, de begeerte, die uit de zelfde kennis voortkoomt, voor zo veel deze het toekomende voorziet, zal lichtelijker ingetoomt, of bedwongen konnen worden, enz. *gelijk te betogen was*.

[f]*Cupiditas tomerarta*.
[g]*Propositio*.
[h]*Demonstratio*.

Zeventiende [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De [k]*begeerte, die uit de kennis van 't goet en quaat spruit, voor zo veel de zelfde omtrent de* [l]*gebeurelijke dingen verkeert, kan noch veel lichtelijker door de begeerte der dingen, die tegenwoordig zijn, ingetoomt worden*.

[k]*Cupiditas*.
[l]*Res contingentes*.

Betoging.

Dit word op de zelfde wijze, als de voorgaande Voorstelling, uit de [m]Toegift van de twaalfde Voorstelling in dit deel betoogt.

[m]*Corollarium*.

[n]Byvoegsel.

[n]*Scholium*.

Ik acht dat ik hier door d' oorzaak heb getoont, om de welke de menschen meer door de [o]waan, dan door de ware [p]reden, bewogen worden, en waaröm de ware kennis van 't goet en quaat ontroerenissen des gemoeds verwekt, en dikwijls voor alderhande onkuisheit en ontucht wijkt; daar uit dit van de [q]Dichter spruit: *Ik zie en ken beter dingen, en volg de genen, die erger zijn*. Hier op schijnt ook de Prediker gezien te hebben, toen hy gezegt heeft: *Die wetenschap vermeerdert, vermeerdert moeite*. Ik zeg dit echter niet met dit ooggemerk, dat ik daar uit wil besluiten, dat het beter is onkundig te wezen, dan te weten, of dat 'er, in 't bezadigen van de [r]hartstochten, geen onderscheit tusschen de verstandige en dwaze is: maar alleenlijk hieröm, dat het nootzakelijk is zo wel het onvermogen, als het vermogen van onze natuur te kennen; op dat wy zouden konnen bepalen wat de reden in 't bezadigen van de hartstochten vermag, en niet vermag; en in dit deel heb ik gezegt dat ik alleenlijk van 't menschelijk onvermogen zou handelen: want ik heb voorgenomen bezonderlijk van de macht der reden op de hartstochten te spreken.

[o]*Opinio*.
[p]*Ratio*.
[q]*Poëta*.
[r]*Affectus*.

Achtiende [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

De [t]*begeerte, die uit* [u]*blijschap spruit, is, als d' andere dingen gelijk zijn, krachtiger, dan de begeerte, die uit* [w]*droefheit spruit*.

[t]*Cupiditas*.
[u]*Laetitia*.
[w]*Tristitia*.

[x]Betoging.

De begeerte is de [y]wezentheit zelve van de mensch; (*volgens d' eerste [z]Bepaling der [a]hartstochten*) dat is, (*volgens de Zevende [b]Voorstelling van het darde deel*) de [c]poging, door de welke de mensch in zijn [d]wezen poogt te volharden. En dieshalven word de [e]begeerte, die uit blijschap spruit, door de [f]hartstocht van blijschap zelf (*volgens de [g]Bepaling van de blijschap, die men in [h]'t Byvoegsel van d' elfde [i]Voorstelling in het darde deel kan zien*) geholpen, of vermeerdert. In tegendeel, de begeerte, die uit droefheit spruit, word door de [k]hartstocht van droefheit zelf (*volgens het zelfde [i]Byvoegsel*) vermindert, of ingetrokken: en dieshalven moet de macht van de begeerte, die uit blijschap spruit, door het menschelijk vermogen, en gezamentlijk door 't vermogen van d' uitterlijke oorzaak, maar de begeerte, die uit de droefheit spruit, alleenlijk door 't menschelijk vermogen, bepaalt worden; 't welk ook oorzaak is van dat deze eerste krachtiger is, dan d' ander; *gelijk te betogen stond*.

[x]*Demonstratio*.
[y]*Essentia*.
[z]*Definitio*.
[a]*Affectus*.
[b]*Propositio*.
[c]*Conatus*.
[d]*Esse*.
[e]*Cupiditas*.
[f]*Affectus*.
[g]*Definitio*.
[h]*Scholium*.
[i]*Propositio*.
[k]*Affectus*.
[i]*Scholium*.

[i]Byvoegsel.

Ik heb met deze weinige woorden d' oorzaak van 't menschelijk onvermogen, en van de menschelijke onstantvastigheit verklaart, en waaröm de menschen [l]d' onderwijzingen der reden niet gebruiken. Nu is noch overig dat ik toon wat het geen is, 't welk de reden aan ons voorschrijft, en welke [m]hartstochten met de regelen van de menschelijke reden overëenkomen, of welken, in tegendeel, daar tegen strijden. Maar eer ik begin deze dingen in 't brede, volgens onze [u] Meetkundige wijze, te betogen, zo zal ik hier eerst in 't kort de [o]voorspellingen zelven van de reden tonen, op dat yder de dingen, die ik gevoel, te lichtelijker zou konnen bevatten. Dewijl de reden niets verëischt, dat tegen de natuur is, zo verëischt zy dan dat yder zich zelf bemint, zijn [p]nut, 't welk warelijk nut is, zoekt, en naar al 't geen tracht, 't welk de mensch warelijk tot groter volmaaktheit leid, en, om [q]rechtüit te spreken, dat yder, zo veel in hem is, zijn [r]wezen poogt te behouden: 't welk immers zo nootzakelijk waar is, als dat het geheel groter, dan zijn deel is. (*Bezie de vierde [s]Voorstelling van het darde deel*. Wijders, dewijl de deucht (*volgens d'achtste Bepaling van dit deel*) niets anders is, dan naar de wetten van zijn eige natuur te doen, en niemant (*volgens de zevende Voorstelling van het darde deel*) zijn [t]wezen poogt te behouden, dan volgens de wetten van zijn eige natuur; zo volgt hier uit, voorëerst, dat de poging zelve van zijn eige wezen te bewaren de grontvest van de deucht is, en dat de gelukza-

[i]*Scholium*.
[l]*Praecepta*.
[m]*Affectus*.
[u]*Mos geometricus*.
[o]*Dictamina*.
[p]*Utile*.
[q]*Absolutè*.
[r]*Esse*.
[s]*Propositio*.
[t]*Esse*.

ligheit hier in bestaat, dat de mensch zijn wezen kan bewaren. Ten tweeden volgt, dat de deucht om zich zelve te begeren is, en dat 'er niets gevonden word, 't welk beter, of nutter aan ons is, om welks oorzaak zy begeert moet worden. Eindelijk en ten darden volgt, dat de genen, die zich zelven doden, hun gemoed niet machtig zijn, en dat zy gantschelijk van d'uitterlijke oorzaken, tegen hun natuur strijdende, verwonnen worden. Wijders, uit de vierde [u]Verëissching van het tweede deel volgt, dat wy nooit te weech konnen brengen, dat wy niet iets, 't welk buiten ons is, behoeven, om onz [w]wezen te bewaren, en dat wy in dier voegen levèn, dat wy niets met de dingen, die buiten ons zijn, te doen hebben; en dat, zo wy ook onze ziel aanmerken, onz verstant warelijk onvolmaakter zou wezen, indien de ziel alleen was, en niets behalven zich zelve verstond. Daar zijn dan buiten ons veel dingen, die aan ons nut zijn, en die wy dieshalven moeten begeren: en van de zodanigen konnen 'er geen voortreffelijker bedacht worden, als de genen, die gantschelijk met onze natuur overëenkomen. Want indien, tot een voorbeelt, twee [x]ondeeligen, die gantschelijk van een zelfde natuur zijn, te zamen gevoegt worden, zo maken zy een ondeelig, dat tweemaal machtiger is, dan yder in 't bezonder. Daar is dan niets nutter voor de mensch, als der mensch. De menschen, zeg ik, konnen niet voortreffelijker wenschen, om hun [y]wezen te bewaren, als dat zy alle in alles in dier voegen overëenkomen, dat de zielen en lighamen van hen alle als een ziel, en een lighaam maken, en alle te gelijk, zo veel als hen mogelijk is, hun wezen pogen te bewaren, en alle te gelijk het gemeen nut van hen alle voor zich zoeken. Hier uit volgt dan dat de menschen, die door reden bestiert worden, dat is, die, volgens het beleit der reden, hun nut zoeken, niets voor zich betrachten, 't welk zy ook niet voor d'andere menschen zouden begeren, en voor zo verre rechtvaerdig, getrou en eerlijk zijn.

[u] *Postulatum*.

[w] *Esse*.

[x] *Individus*.

[y] *Esse*.

Dit zijn die [y]voorspellingen van de reden, de welken ik voorgenemon had hier met weinig woorden te tonen, eer ik beginnen zou hen in breder ordening te [a]betogen. D'oorzaak, om de welke ik dit gedaan heb, is op dat ik, indien het mogelijk was, d'opmerking der gener zou bekomen, de welken geloven dat dit [b]beginsel, namelijk dat yder gehouden is zijn nut te zoeken, de grontvest van goddeloosheit, en niet van deucht en godvruchtigheit is. Na dat ik dan met korte woorden getoont heb, dat het geheel anders met de zaak is gelegen, zo zal ik voortgaan met zulks door de zelfde middel, die ik tot hier toe gebruikt heb, te betogen.

[y] *Dictamina*.

[a] *Demonstrare*.

[b] *Principium*.

Negentiende [c]Voorstelling.

[c]*Propositio.*

Yder, volgens de wetten van zijn natuur, begeert nootzakelijk het geen, dat hy goet oordeelt, of heeft nootzakelijk een afkeer van 't geen, dat hy quaat acht.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio.*

De kennis van 't goet en quaat is (*volgens d'achtste Voorstelling in dit deel*) zelve een [e]hartstocht van blijschap, of droefheit, voor zo veel wy daar af bewust zijn. En dieshalven, (*volgens d'achtëntwintigste [f]Voorstelling van het darde deel*) yder begeert nootzakelijk het geen, dat hy goet acht, en heeft een afkeer van 't geen, dat hy quaat oordeelt. Maar deze [g]lust is niets anders, dan de [h]wezentheit zelve van de mensch, of zijn natuur; *volgens de [i]Bepaling der [k]lusten, die in het [l]Byvoegsel van de negende [m]Voorstelling van het darde deel, en in d'eerste Bepaling der [n]hartstochten te zien is.* Dieshalven, yder begeert, volgens de wetten van zijn natuur alleen, nootzakelijk dit, of heeft'er een afkeer af, enz. *gelijk te betogenstond.*

[e]*Affectus.*
[f]*Propositio.*
[g]*Appetitus.*
[h]*Essentia.*
[i]*Definitio.*
[k]*Appetitus.*
[l]*Scholium.*
[m]*Propositio.*
[n]*Affectus.*

Twintigste Voorstelling.

Hoe meer yder zijn nut, dat is zijn [o]wezen te bewaren, poogt en kan zoeken, hoe hy meer met deucht begaaft is. In tegendeel, voor zo veel iemant zijn nut, dat is zijn wezen te behouden, verwareloost, voor zo veel is hy ook onmachtig.

[o]*Esse.*

[p]Betoging.

[p]*Demonstratio.*

De deucht is het menschelijk vermogen zelf, door 't welk alleen de [q]wezentheit van de mensch bepaalt word; (*volgens d'achtste [r]Bepaling in dit deel*) dat is, (*volgens de zevende [s]Voorstelling van het darde deel*) de welke door d'enige [t]poging bepaalt word, daar door de mensch poogt in zijn [u]wezen te volharden. Hoe meer dan yder poogt en kan zijn wezen behouden, hoe meer hy met deucht begaaft is; en by gevolg, (*volgens de vierde en zeste [w]Voorstelling van het darde deel*) voor zo veel iemant verwareloost zijn wezen te behouden, voor zo veel is hy ook onmachtig; *gelijk te betogen stond.*

[q]*Essentia.*
[r]*Definitio.*
[s]*Propositio.*
[t]*Conatus.*
[u]*Esse.*
[w]*Propositio.*

[x]Byvoegsel.

[x]*Scholium.*

Niemant dan verwareloost zijn nut te betrachten, of zijn [y]wezen te behouden, 't en zy hy van uitterlijke oorzaken, en die tegen zijn natuurstrijden, verwonnen is. Niemant heeft, zeg ik, uit noot-

[y]*Esse.*

zakelijkheit van zijn natuur, maar door uitterlijke oorzaken gedwongen, af keer van 't voedsel, of doot zich zelf; 't welk op veel wijzen kan geschieden: want iemant doot zich zelf, als hy van een ander word gedwongen, die des zelfs rechte hant, met de welk hy by geval het zwaert gevat had, verdraait, en hem dwingt de degen naar zijn hart te wenden, of als hy, volgens het bevel van de dwingelant, gedwongen word, gelijk Seneka, zijn aderen t'openen, dat is, dat hy een meerder quaat door een minder begeert te schuwen; of eindelijk hier om, dat d'uitterlijke verborge oorzaken zijn [z]inbeelding in dier voegen schikken, en zijn lighaam op die wijze aandoen, dat het zelfde een andere natuur, tegen de voorgaande strijdig, aandoet, en van 't welk geen [a]denkbeelt in de ziel gestelt kan worden; *volgens de tiende* [b]*Voorstelling van het darde deel*. Maar dat de mensch, uit nootzakelijkheit van zijn natuur, zou pogen [c]niet wezentlijk te zijn, of in een andere [d]vorm te veränderen; dit is zo onmogelijk, als dat uit [e]niets [f]iets zou worden, dat een yder, zelfs met een weinig bedenken, kan zien.

[z]*Imaginatio*.
[a]*Idea*.
[b]*Propositio*.
[c]*Non existere*.
[d]*Forma*.
[e]*Nihil*.
[f]*Aliquid*.

Eenentwintigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

Niemant kan begeren zalig te zijn, wel te doen, en wel te leven, die gezamentlijk niet begeert te zijn, te doen, en te leven, dat is met'er daat [h]*wezentlijk te wezen*.

[h]*Existere*.

[i]Betoging.

[i]*Demonstratio*.

De Betoging, of liever de zaak blijkt uit zich zelve, en ook uit de [k]Bepaling van de begeerte. Want de [l]wezentheit van de mensch zelve, dat is, (*volgens de zevende* [m]*Voorstelling van het darde deel*) de [n]poging, door de welke yder poogt zijn [o]wezen te behouden, is (*volgens d'eerste* [p]*Bepaling der* [q]*hartstochten*) een [r] begeerte van zalig, of wel te leven, te doen, enz.

[k]*Definitio*.
[l]*Essentia*.
[m]*Propositio*.
[n]*Conatus*.
[o]*Essé*.
[p]*Definitio*.
[q]*Affectus*.
[r]*Cupiditas*.

Tweentwintigste [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

Geen deucht kan eerder dan deze (*namelijk dan de* [t]*poging van zich zelf te behouden*) *bevat worden*.

[t]*Conatus*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

De poging van zich zelf te behouden, is de [w]wezentheit zelve van de zaak; *volgens de zevende* [x]*Voorstelling van 't darde deel*. Indien dan enige deucht eerder dan

[w]*Essentia*.
[x]*Propositio*.

deze, namelijk dan deze [y]poging, bevat kon worden, zo zou (*volgens d'achtste* [z] *Bepaling van dit deel*) de [a]wezentheit zelve van de zaak eerder dan zich zelve bevat worden; 't welk (gelijk uit zich zelfblijkt) ongerijmt is.

[y] *Conatus*.
[z] *Definitio*.
[a] *Essentia*.

[b]Toegift.

De poging van zich zelf te behouden is d'eerste en enige [c]grontvest des deuchts. Want men kan geen ander [d]beginsel eerder als dit bevatten; (*volgens de voorgaande Voorstelling*) en zonder het zelfde (*volgens d'eenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) kan geen deucht bevat worden.

[b] *Collorarium*.
[c] *Fundamentum*.
[d] *Principium*.

Drieentwintigste [e]Voorstelling.

Demensch, voor zo veel hy hier door, dat hy [f]onëvenmatige denkbeelden heeft, bepaalt word tot iets te doen, kan niet volkomentlijk gezegt worden uit deucht te doen; *maar alleenlijk voor zo veel hy uit het geen, dat hy verstaat, bepaalt word*.

[e] *Propositio*.
[f] *Ideae inadaequatae*.

[g]Betoging.

Voor zo veel de mensch hier door, dat hy [h]onëvenmatige denkbeelden heeft, bepaalt word tot te doen, voor zo veel (*volgens d'eerste [i]Voorstelling van het darde deel*) lijd hy, dat is, (*volgens d'eerste en tweede [k]Bepaling van het darde deel*) voor zo veel doet hy iets, 't welk door zijn enige [l]wezentheit niet bevat kan worden; dat is, (*volgens d'achtste Bepaling in dit deel*) 't welk uit zijn deucht niet volgt. Maar voor zo veel hy hier door, dat hy verstaat, bepaalt word tot iets te doen, voor zo veel (*volgens de zelfde eerste [m]Voorstelling van het darde deel*) werkt hy; dat is (*volgens de tweede Bepaling van het darde deel*) doet hy iets, 't welk door zijn [n]wezentheit alleen bevat word; of (*volgens d'achtste [o]Bepaling van dit deel*) 't welk uit zijn deucht [p]evenmatiglijk volgt; *'t welk te betogen stond*.

[g] *Demonstratio*.
[h] *Ideae inadaequatae*.
[i] *Propositio*.
[k] *Definitio*.
[l] *Essentia*.
[m] *Propositio*.
[n] *Essentia*.
[o] *Definitio*.
[p] *Adaequate*.

Vierentwintigste [q]Voorstelling.

Uit de deucht volkomentlijk te werken is by ons niets anders, dan uit het beleit van de reden te werken, te leven, en zijn [r]wezen te behouden, (deze drie dingen hebben een zelfde betekenis) *en dit uit de grontvest van zijn eige nut te zoeken*.

[q] *Propositio*.
[r] *Esse*.

[s]Betoging.

Uit de deucht [t]volkomentlijk te werken is niet anders, (*volgens d'achtste Bepaling in dit deel*) dan uit de wetten van d'eige natuur te werken. Maar wy werken alleenlijk voor zo veel, als wy verstaan;

[s] *Demonstratio*.
[t] *Absoluté*.

(*volgens de darde* [u] *Voorstelling in het darde deel*) dieshalven, uit deucht te werken is in ons niets anders, dan uit het beleit der reden te werken, leven, en zijn [w] wezen te behouden, en dit (*volgens de* [x] *Toegift van de tweeëntwintigste Voorstelling in dit deel*) uit de [y] grontvest van zijn nut te zoeken, *'t welk te betogen stond*.

[u] *Propositio*.
[w] *Esse*.
[x] *Corollarium*.
[y] *Fundamentum*.

Vyfentwintigste [z] Voorstelling.

[z] *Propositio*.

Niemant poogt [a] *zijn wezen om een andere zaak te behouden*.

[a] *Suum esse*.

[b] Betoging.

[b] *Demonstratio*.

De [c] poging, door de welke yder ding poogt in [d] zijn wezen te volharden, word door de [e] wezentheit van de zaak zelve alleen bepaalt; *volgens de zevende* [f] *Voorstelling in het darde deel*: en als dit alleen gestelt is, zo volgt, doch niet uit de wezentheit van enig andere zaak, nootzakelijk (*volgens de zeste Voorstelling van het darde deel*) dat yder poogt [g] zijn wezen te behouden. Wijders, deze Voorstelling blijkt uit de [h] Toegift van de tweeëntwintigste Voorstelling in dit deel. Want indien de mensch poogde om een andere zaak zijn [i] wezen te behouden, zo zou deze zaak d'eerste grontvest van de deucht zijn; gelijk van zelfs blijkt) 't welk (*volgens de voorgedachte* [k] *Toegift*) ongerijmt is.

[c] *Conatus*.
[d] *Suum esse*.
[e] *Essentia*.
[f] *Propositio*.
[g] *Suum esse*.
[h] *Corollarium*.
[i] *Esse*.
[k] *Corollarium*.

Zesentwintigste [l] Voorstelllng.

[l] *Propositio*.

Al'tgeen dat wy uit de reden pogen, is niets anders, dan verstaan: en de ziel, voor zo veel zy de reden gebruikt, oordeelt niets anders nut voor zich te wezen, dan dit, 't welk tot verstaan dienstig is.

[m] Betoging.

[m] *Demonstratio*.

De [n] poging van zich zelf te behouden is niets, dan de [o] wezentheit van de zaak zelve, (*volgens de zevende* [p] *Voorstelling van het darde deel*) de welke, voor zo veel zy zodanig is, bevat word macht te hebben tot te volharden [q] in wezentlijk te zijn, (*volgens de zeste Voorstelling van het darde deel*) en tot die dingen te doen, de welken uit hun gestelde natuur nootzakelijk volgen. (*Bezie hier af de* [r] *Bepaling van de* [s] *lust* [t] *'t Byvoegsel van de negende* [u] *Voostèlling in het darde deel*. Maar

[n] *Conatus*.
[o] *Essentia*.
[p] *Propositio*.
[q] *In existendo*.
[r] *Definitio*.
[s] *Appetitus*.
[t] *Scholium*.
[u] *Propositio*.

de [w]wezentheit der reden is niets anders, dan onze [x]ziel, voor zo veel zy klarelijk en onderscheidelijk verstaat: (*bezie der zelfder Bepaling in het tweede Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) dieshalven, (*volgens de veertigste*

[w]*Essentia rationis*.
[x]*Mens*.

Voorstelling in het tweede deel) al 't geen, dat wy uit reden pogen, is niets anders, dan verstaan. Wijders, dewijl deze poging der ziel, daar door de ziel, voor zo veel zy [y]redeneert, [z]haar wezen poogt te behouden, niets anders is, dan verstaan, (*volgens 't eerste deel hier af*) zo is deze poging van te verstaan (*volgens de* [a] *Toegift van de tweeëntwintigste Voorstelling in dit deel*) d'eerste en enige grontvest des deuchts; en wy zullen niet om enig einde (*volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel*) de zaken pogen te verstaan: maar in tegendeel, de ziel, voor zo veel zy redeneert, zal niet konnen bevatten dat iets goet voor haar is, als het geen, dat tot verstaan dienstig is; *volgens d' eerste* [b]*Bepaling in dit deel*) *'t welk te betogen stond*.

[y]*Ratiocinari*.
[z]*Suum esse*.
[a]*Corollarium*.
[b]*Definitio*.

Zevenentwintigste [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

Wy weten niet zekerlijk dat iets goet of quat is, dan 't geen, 't welk warelijk tot verstaan dienstig is, of 't welk beletten kan dat wy verstaan.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio*.

De ziel, voor zo veel zy redeneert, betracht niets anders, dan te verstaan. Zy acht ook niets anders nut voor zich, dan 't geen, 't welk tot verstaan dienstig is: *volgens de voorgaande* [e]*Voorfelling*. Maar de [f]ziel (*volgens d' een- en drieënveertigste Voorstellingen van het tweede deel*) *daar af men ook het Byvoegsel nazien kan*) heeft niet de zekerheit der dingen, dan voor zo veel zy [g]evenmatige denkbeelden heeft, of, 't welk (*volgens het* [h]*Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) het zelfde is, voor zo veel zy redeneert: dieshalven, wy weten niet zekerlijk dat iets goet is, dan dit, 't welk warelijk tot verstaan dienstig is, en in tegendeel, dit quaat, 't welk beletten kan dat wy verstaan; *'t welk te betogen was*.

[e]*Propositio*.
[f]*Mens*.
[g]*Ideae adaequatae*.
[h]*Scholium*.

Achtentwintigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De kennis van God is 't opperste goet der ziel, en God te kennen d' opperste deucht van de ziel.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

God is het opperste, 't welk van de ziel verstaan kan worden, dat is, (*volgens de zeste* [l]*Bepaling van 't eerste deel*) dat hy een [m]gantschelijk onëindig wezend is, en zonder 't welk (*volgens de vijftiende* [n]*Voorstelling van 't eerste deel*) niets kan zijn, noch bevat worden; en dieshalven (*volgens de zes- en zevenëntwintigste Voorstellingen*

[l]*Definitio*.
[m]*Ens absolutè infinitum*.
[n]*Propositio*.

van dit deel)[o]'t opperste nut van de ziel: of (*volgens d' eerste Bepaling van dit deel*) 't opperste goet van de ziel is Gods kennis. Wijders, de ziel werkt alleenlijk voor zo veel, als zy verstaat; *volgens d' eerste en darde Voorstelling van 't darde deel*: en voor zo veel (*volgens de drieëntwintigste Voorstelling van dit deel*: alleenlijk kan zy volkomentlijk gezegt worden dat zy uit deucht werkt. Het verstaan dan is een volstrekte deucht van de ziel. Maar het opperste, 't welk de ziel verstaan kan, is God, gelijk wy alreê betoogt hebben: dieshalven, d' opperste deucht van de ziel is, God te verstaan, of te kennen; *'t welk te betogen stond*.

[o] *Summum utile*.

Negenentwintigste [p]Voorstelling.

[p] *Propositio*.

Yder bezonder ding, welks natuur gantschelijk van d' onze verscheiden is, kan raan onz vermogen van te werken noch behulfsaam, noch nadeelig wezen: ja geen ding, wat het ook is, kan ons goet of quaat zijn, 't en zy het iets met ons gemeen heeft.

[q]Betoging.

[q] *Demonstratio*.

Het [r]vermogen van yder bezonder ding, en by gevolg (*volgens de [s]Toegift van de tiende [t]Voorstelling in het tweede deel*) van de ziel, daar door zy [u]wezentlijk is, en werkt, word niet bepaalt, dan van een ander bezonder ding, (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*) welks natuur (*volgens de zeste Voorstelling van het tweede deel*) door de zelfde [w]toeëigening, door de welke de menschelijke natuur word bevat, verstaan moet worden. Onz [x]vermogen dan van te werken, hoe het zelfde ook bevat word, kan door het vermogen van een ander bezonder ding, dat iets met ons gemeen heeft, en niet door het vermogen van een ding, welks natuur gantschelijk van d' onze verscheiden is, bepaalt, en by gevolg geholpen, of ingekort en ingetoomt worden: en dewijl wy dit goet of quaat noemen, 't welk oorzaak van blijschap, of van droef heit is, (*volgens d' achtste Voorstelling van dit deel*) dat is, (*volgens het [y]Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in het darde deel*) 't welk onz vermogen van te werken vermeerdert, of vermindert, bevordert, of intoomt; zo kan een ding, welks natuur gantschelijk van d' onze verscheiden is, aan ons noch goet, noch quaat wezen: *'t welk te betogen stond*.

[r] *Potentia*.
[s] *Corollarium*.
[t] *Propositio*.
[u] *Existere*.
[w] *Attributum*.
[x] *Potentia*.
[y] *Scholium*.

Dartigste [z]Voorstelling.

[z] *Propositio*.

Geen ding kan, volgens het geen, dat het met onze natuur

gemeen heeft quaat wezen: *maar voor zo veel het quaat voor ons is, voor zo veel is het strijdig tegen ons*.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio*.

Wy noemen dit quaat, 't welk oorzaak van droef heit is; (*volgens d' achtste* [b] *Voorstelling van dit deel*) dat is, (*volgens des zelfs* [c]*Bepaling, die in* [d]*'t Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in 't darde deel te zien is*) 't welk onz vermogen van te werken vermindert, of intoomt. Indien dan enig ding door dit, 't welk het met ons gemeen heeft, quaat aan ons kon wezen, zo zou het ding, dit zelfde, dat het met ons gemeen heeft, konnen verminderen, of intomen; 't welk (*volgens de vierde* [e] *Voorstelling van 't darde deel*) ongerijmt is. Geen ding dan kan door dit, 't welk het met ons gemeen heeft, quaat aan ons wezen: maar, in tegendeel, voor zo veel het quaat is, dat is, (gelijk wy alreê getoont hebben) voor zo veel het onz vermogen van te werken kan verminderen, of intomen, voor zo veel (*volgens de vijfde Voorstelling in het darde deel*) is het strijdig tegen ons; *'t welk te betogen stond*.

[b]*Propositio*.
[c]*Definitio*.
[d]*Scholium*.
[e]*Propositio*.

Eenendartigste [f]Voorstelling.

[f]*Propositio*.

Voor zo veel enig ding met onze natuur overëenkoomt, voor zo veel is het nootzakelijk goet.

[g]Betoging.

[g]*Demonstratio*.

Want voor zo veel enig ding met onze natuur overëenkoomt, kan het (*volgens de voorgaande Voorstelling*) niet quaat wezen. Het zal dan nootzakelijk of goet, of [h]middelmatig zijn. Indien men dit leste stelt, te weten, dat het noch goet, noch quaat is, zo zal 'er (*volgens de* [i]*gemene Kundigheit van dit deel*) niets uit des zelfs natuur volgen, 't welk tot de behoudenis van onze natuur dient; dat is, (*volgens* [k]*onderstelling*) 't welk tot de behoudenis der natuur van het ding zelf dient. Maar dit is ongerijmt; *volgens de zeste* [l]*Voorstelling in 't darde deel*. Het zal dan, voor zo veel het met onze natuur overëenkoomt, nootzakelijk goet wezen; *'t welk te betogen stond*.

[h]*Indifferens*.
[i]*Axioma*.
[k]*Hypothesis*.
[l]*Propositio*.

[m]Toegift.

[m]*Corollarium*.

Hier uit volgt dat enig ding zo veel te nutter, of beter aan ons is, als het meer met onze natuur overëenkoomt. In tegendeel, hoe enig ding nutter aan ons is, hoe het ook meer met onze natuur overëenkoomt. Want voor zo veel het met onze natuur niet overëenkoomt, voor zo veel zal het nootzakelijk verscheiden van onze natuur

zijn, of daar tegen strijden. Indien het verscheiden is, zo zal het (*volgens de negenëntwintigste* [n] *Voorstelling in dit deel*) noch goet noch quaat konnen wezen. Maar indien het strijdig is, zo zal het ook strijdig tegen 't geen zijn, 't welk met onze natuur overëenkoomt; dat is, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) strijdig teger 't goet; of anders quaat. Dieshalven, niets kan goet zijn, dan voor zo veel het met onze natuur overëenkoomt: en daarom, hoe enig ding meer met onze natuur overëenkoomt, hoe het nutter is; er weêr het tegendeel, gelijk voorgestelt is.

[n] *Propositio*.

Tweeendartigste [o] Voorstelling.

[o] *Propositio*.

Voor zo veel de menschen de [p] *lijdingen onderworpen zijn, voor zo veel konnen zy niet gezegt worden in natuur overëen te komen*.

[p] *Passiones*.

[q] Betoging.

[q] *Demonstratio*.

De dingen, die gezegt worden in natuur overëen te komen, worden verstaan in macht of [r] vermogen overëen te komen; *volgens de zevende* [s] *Voorstelling van het darde deel*: maar niet in onvermogen, of in [t] d'ontkenning, en by gevolg (*bezie het* [u] *Byvoegsel van de darde Voorstelling in het darde deel*) ook niet in [w] lijding. Dieshalven konnen de menschen, voor zo veel zy de lijdingen onderworpen zijn, niet gezegt worden dat zy in natuur overëenkomen; *gelijk te betogen stond*.

[r] *Potentia*.
[s] *Propositio*.
[t] *Negatio*.
[u] *Scholium*.
[w] *Passio*.

[x] Byvoegsel.

[x] *Scholium*.

Deze zaak blijkt ook uit zich zelve. Want de geen, die zegt dat het wit en zwart hier in alleenlijk overëenkomen, dat geen van beiden root is, bevestigt volkomentlijk dat het wit en zwart nergens in overëenkomen. Zo ook, indien iemant zegt dat een steen en een mensch alleenlijk hier in overëenkomen, dat zy beide [y] eindig, [z] onvermogende, of uit de nootzakelijkheit van hun natuur [a] niet wezentlijk zijn, of eindelijk dat zy door 't vermogen der uitwendige oorzaken [b] onbepaaldelijk overtroffen worden; deze bevestigt gantschelijk dat een steen, en een mensch nergens in overëenkomen: want de dingen, die in d'enige [c] ontkenning, of in 't geen, dat zy niet hebben, overëenkomen, komen warelijk nergens in overëen.

[y] *Finiti*.
[z] *Impotentes*.
[a] *Non existere*.
[b] *Indefinitè*.
[c] *Negatio*.

Drieendartigste [d] Voorstelling.

[d] *Propositio*.

De menschen konnen van natuur verschillen, voor zo veel zy van de [e]hartstochten, die [f]lijdingen zijn, bestreden

[e]*Affectus*.

[f]*Passiones*.

worden; *en voor zo veel is ook een en de zelfde mensch veranderlijk en onstantvastig*.

[g]Betoging.

De [h]wezentheit der [i]hartstochten, of der zelfder natuur kan niet door onze wezentheit, of natuur alleen verklaart worden; *volgens d'eerste en tweede* [k] *Bepaling van het darde deel*: maar moet door [l]'t vermogen, dat is (*volgens de zevende* [m]*Voorstelling van 't darde deel*) door de natuur der uitwendige oorzaken, met d'onze vergeleken, bepaalt worden. Hier uit spruit het dat'er zo veel [n]soorten of gedaanten van yder [o]hartstocht gestelt worden, als'er soorten of gedaanten van [p]voorwerpen zijn, van de welken wy aangedaan worden; (*bezie de zesenvijftigste* [q]*Voorstelling in het darde deel*) en dat de menschen van een en 't zelfde voorwerp op verscheide wijzen worden aangedaan, (*bezie d' eenënvijftigste Voorstelling van 't darde deel*) en dus verre van natuur verschillen; en eindelijk dat een en de zelfde mensch (*volgens de zelfde eenënvijftigste Voorstelling van het darde deel*) tot het zelfde [r]voorwerp verscheidelijk aangedaan word, en dus verre verscheiden is, enz. *gelijk te betogen stond*.

[g]*Demonstratio*.
[h]*Essentia*.
[i]*Affectus*.
[k]*Definitio*.
[l]*Potentia*.
[m]*Propositio*.
[n]*Species*.
[o]*Affectus*.
[p]*Objecta*.
[q]*Propositio*.
[r]*Objectum*.

Vierendartigste [s]Voorstelling.

Voor zo veel de menschen van de [t]*hartstochten, die* [u]*lijdingen zijn, bestreden woorden, voor zo veel konnen zy strijdig tegen malkander wezen*.

[s]*Propositio*.
[t]*Affectus*.
[u]*Passiones*.

[w]Betoging.

Tot een voorbeelt, de mensch Pieter kan oorzaak zijn van dat Jan bedroeft is, om dat hy iets heeft, 't welk met het geen gelijk is, dat van Jan gehaat word; (*volgens de zestiende* [x]*Voorstelling van 't darde deel*) of om dat Pieter alleen enig ding bezit, 't welk ook van Jan zelf word bemint; (*bezie de tweeëndartigste Voorstelling van 't darde deel, met der zelfder* [y]*Byvoegsel*) of om andere oorzaken. *Bezie de voornaamsten hier af in het Byvoegsel van de vijfënvijftigste Voorstelling in 't darde deel*. En dieshalven zal hier uit spruiten, (*volgens de zevende* [z]*Bepaling der* [a]*hartstochten*) dat Jan Pieter haat; en by gevolg zal lichtelijk gebeuren, (*volgens de veertigste* [b]*Voorstelling van 't darde deel, met der zelfder* [c]*Byvoegsel*) dat Pieter in tegendeel ook Jan haat, en dat zy dieshalven (*volgens de negenëndartigste Voorstelling van 't darde deel*) zullen pogen malkander quaat aan te doen; dat is, (*volgens de dartigste Voor-*

[w]*Demonstratio*.
[x]*Propositio*.
[y]*Scholium*.
[z]*Definitio*.
[a]*Affectus*.
[b]*Propositio*.
[c]*Scholium*.

stelling van dit deel) dat zy strijdig tegen malkander zullen wezen. Maar de [d]hartstocht van droefheit is altijt [e]lijding; *volgens de negenënvijftigste Voorstelling van 't darde deel:* dieshalven, de menschen, voor zo veel zy van hartstochten, die lijdingen zijn, bestreden worden, konnen strijdig tegen malkander wezen; *'t welk te betogen stond*.

[d]*Affectus*.
[e]*Passio*.

[f]Byvoegsel.

[f]*Scholium*.

Ik heb gezegt dat Jan Pieter zal haten, om dat hy zich inbeeld dat de zelfde het geen bezit, 't welk van Jan zelf ook bemint word: daar uit met [g]d'eerste aanschouwing schijnt te volgen-dat deze twee hier uit, dat zy een zelfde ding beminnen, en by gevolg hier uit, dat zy in natuur overëenkomen, aan malkander schadelijk zijn; en dieshalven, indien dit waarächtig is, zo zullen de dartigste en eenendartigste [h] Voorstellingen van dit deel valsch wezen. Maar indien wy de zaak gelijkmatiglijk willen onderzoeken, zo zullen wy bevinden dat alle deze dingen gantschelijk overëenkomen. Want deze twee zijn niet laftig aan malkander voor zo veel zy in natuur overëenkomen, dat is, voor zo veel zy beide een zelfde ding beminnen; maar voor zo veel zy van malkander verschillen. Want voor zo veel zy beide een zelfde ding beminnen, zo word daar door zelf hun beider liefde gevoed; (*volgens d' eenëndartigste* [i]*Voorstelling van 't darde deel*) dat is, (*volgens de zeste* [k]*Bepaling der* [l]*hartstochten*) daar door zelf word hun beider blijschap gevoed. 't Is dieshalven verre van daar, dat zy, voor zo veel zy een zelfde ding beminnen, en in natuur overëenkomen, lastig aan malkander zijn. Maar daar is, gelijk ik gezegt heb, geen andere oorzaak van deze zaak, dan om dat men [m]onderstelt dat zy in natuur verschillen. Want wy onderstellen dat Pieter het [n]denkbeelt van een beminde zaak, die alreê bezeten word, heeft, en Jan in tegendeel het denkbeelt van een verlore beminde zaak. Hier uit spruit het dat deze leste met droefheit, en d'ander, in tegendeel, met blischap aangedaan word; en voor zo veel zijn zy tegen malkander strijdig. En op deze wijze konnen wy lichtelijk tonen, dat d'andere oorzaken van haat alleenlijk hier van afhangen, dat de menschen van natuur verschillen, en niet hier in, daar in zy overëenkomen.

[g]*Prima fronte*.
[h]*Propositiones*.
[i]*Propositio*.
[k]*Definitio*.
[l]*Affectus*.
[m]*Supponert*.
[n]*Idea*.

Vyfendartigste [o]Voorstelling.

[o]*Propositio*.

Voor zo veel de menschen naar 't beleit van de reden leven, voor zo veel alleenlijk komen zy altijt nootzakelijk in natuur overëen.

[p]Betoging.

Voor zo veel de menschen van [q]hartstochten, die [r]lijdingen zijn, bestreden worden, voor zo veel konnen zy verscheiden van natuur, (*volgens de drieëndartigste* [s] *Voorstelling van dit deel*) en strijdig tegen malkander wezen; *volgens de voorgaande Voorstelling*. Maar de menschen worden gezegt alleenlijk voor zo veel te [t]werken, als zy naar 't beleit der reden leven; *volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*. En dieshalven, al 't geen, dat uit de menschelijke natuur volgt, voor zo veel zy door de reden bepaalt word, moet (*volgens de tweede* [u]*Bepaling van 't darde deel*) door de menschelijke natuur alleen, als door zijn naaste oorzaak, verstaan worden. Maar dewijl yder, volgens de wetten van zijn natuur, het geen betracht, 't welk hy goet oordeelt, en het geen poogt af te weren, dat hy quaat acht te wezen; (*volgens de negentiende* [w]*Voorstelling van dit deel*) en dewijl wijders het geen, 't welk wy uit de [x]voorspelling der reden goet of quaat oordeelen te zijn, nootzakelijk goet of quaat is; *volgens d' eenënveertigste Voorstelling van het tweede deel:* zo werken de menschen, voor zo veel zy naar 't beleit van de reden leven, alleenlijk nootzakelijk die dingen, die voor de menschelijke natuur, en by gevolg voor yder mensch, nootzakelijk goet zijn; dat is, (*volgens de* [y]*Toegift van d' eenëndartigste Voorstelling in dit deel*) die met de natuur van yder mensch overëenkomen: en in dezer voegen komen ook de menschen, voor zo veel zy naar 't beleit van de reden leven, nootzakelijk altijt met malkander overëen; *'t welk te betogen stond*.

[p]*Demonstratio*.
[q]*Affectus*.
[r]*Passiones*.
[s]*Propositio*.
[t]*Agere*.
[u]*Definitio*.
[w]*Propositio*.
[x]*Dictamen*.
[y]*Corollarium*.

Eerste [z]Toegift.

In de natuur der dingen is niets bezonder, 't welk nutter voor de mensch is, als de mensch zelf, die naar 't beleit van de reden leeft. Want dit is het nutste voor de mensch, 't welk meest met zijn natuur overëenkoomt; (*volgens de* [a]*Toegift van d' eenëndartigste* [b]*Voorstelling in dit deel*) dat is, (gelijk uit zich zelf blijkt) de mensch. Maar de mensch werkt volkomentlijk volgens de wetten van zijn natuur, als hy naar 't beleit der reden leeft; (*volgens de tweede Bepaling van het darde deel*) en dus verre alleenlijk koomt hy nootzakelijk altijt met de natuur van een ander mensch overëen; *volgens de voorgaande Voorstelling*. Daar is dan, onder de bezondere dingen, niets nutter voor de mensch, dan de mensch zelf, enz. *gelijk te betogen stond*.

[z]*Corollarium*.
[a]*Corollarium*.
[b]*Propositio*.

Tweede [d]Toegift.

Dewijl yder mensch voornamelijk zijn nut voor zich zoekt, zo zijn de menschen voornamelijk aan malkander nut. Want hoe meer yder zijn nut zoekt, en zich zelf poogt te behouden, hoe hy meer met deucht begaaft is, *volgens de twintigste* [e] *Voorstelling van dit deel*) of, 't welk het zelfde is, (*volgens d' achtste* [f]*Bepaling van dit deel*) hoe hy met groter [g]vermogen begaaft is, om volgens de wetten van zijn natuur te werken; dat is, (*volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*) om naar 't beleit der reden te leven. Maar de menschen komen dan meest in natuur overëen, als zy naar 't beleit der reden leven; *volgens de voorgaande Voorstelling*: dieshalven, *volgens de voorgaande* [h]*Toegift*) de menschen zijn dan voornamelijk nut aan malkander, als yder voornamelijk zijn nut voor zich zoekt; *'t welk te betogen stond*.

[d] *Corollarium*.
[e] *Propositio*.
[f] *Definitio*.
[g] *Potentia*.
[h] *Corollarium*.

[i]Byvoegsel.

D'ervarentheit zelve betuigt ook dagelijks het geen, dat wy nu getoont hebben, en dit door zo veel, en zo klaarblijkelijke getuigenissen, dat by na alle menschen in de mont hebben, dat de mensch een god voor de mensch is. Het gebeurt echter zelden dat de menschen naar 't beleit van de reden leven; maar 't is met hen in dier voegen gestelt, dat zy deurgaans nijdig, en aan malkander lastig zijn. Zy konnen nochtans naauwelijks hun leven in eenzaamheit overbrengen; 't welk zo verre loopt, dat deze [k]Bepaling, dat de mensch een gezellig dier is, aan veel zeer wel behaagt heeft. En zeker, 't is in dier voegen gestelt, dat 'er veel meer voordeelen, dan schaden, uit de gemene gezelligheit der menschen rijzen. Dat dieshalven de schimpers en hekelaars de menschelijke zaken zo veel, als zy willen, belachen, en de [l]godgeleerden hen verfoejen, en de [m]naargeestigen een woest en eenzaam leven, zo veel, als hen mogelijk is, prijzen, de menschen verächten, en over de beesten verwondert zijn; zy zullen echter bevinden dat de menschen, door onderlinge behulpsaamheit, veel lichtelijker die dingen, de welken zy behoeven, voor zich verkrijgen, en niet, dan met samengevoegde krachten, de gevarelijkheden, die hen van alle zijden dreigen, konnen vermijden: ik verzwijg noch dat het veel voortreffelijker, en waerdiger voor onze kennis is, de werken der menschen, dan die van de beesten, t' aanschouwen; doch hier af bredelijker in een andere plaats.

[i] *Scholium*.
[k] *Definitio*.
[l] *Theologi*.
[m] *Melancholici*.

Zesendartigste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio.*

't Opperste goet der gener, die de deucht volgen, is aan alle gemeen; en alle menschen konnen het zelfde gelijkelijk genieten.

[o]Betoging.

[o]*Demonstratio.*

Uit deucht te werken is naar 't beleit der reden te werken; *volgens de vierëntwintigste Voorstelling van dit deel*: en al 't geen, dat wy uit reden pogen te werken, is verstaan; *volgens de zesentwintigste Voorstelling van dit deel*: en dieshalven (*volgens d' achtëntwintigste* [p]*Voorstelling van dit deel*) 't opperste goet der gener, die de deucht volgen, is, Godt te kennen; dat is, (*volgens de zevenënveertigste Voorstelling van het tweede deel, en der zelfder* [q]*Byvoegsel*) een goet, 't welk aan alle menschen gemeen is, en van alle menschen, voor zo veel zy van een zelfde natuur zijn, gelijkelijk bezeten kan worden; *'t welk te betogen stond.*

[p]*Propositio.*

[q]*Scholium.*

[r]Byvoegsel.

[r]*Scholium.*

Maar indien iemant vraagt; wat dan, zo 't opperste goet der gener, die de deucht volgen, niet aan alle gemeen was? zou daar uit niet, gelijk hier voor, (*bezie de vierëndartigste* [s]*Voorstelling van dit deel*) volgen, dat de menschen, die naar 't beleit der reden leven, dat is, (*volgens de vijfëndartigste Voorstelling in dit deel*) de menschen, voor zo veel zy in natuur overëenkomen, tegen malkander strijdig zouden wezen? Aan deze zal dit tot antwoort dienen; dat niet uit [t]toeval, maar uit de natuur van de reden voortkoomt, dat het opperste goet van de mensch aan alle menschen gemeen is: namelijk om dat het van de menschelijke [u]wezentheit zelve, voor zo veel het naar de reden is bepaalt, afgeleid word; en om dat de mensch niet kan zijn, noch bevat worden, indien hy niet de macht had van dit opperste goet te genieten: want het behoort (*volgens de zevenënveertigste voorstelling van het tweede deel*) tot de wezentheit van de menschelijke ziel, een [w] evenmatige kennis van Gods eeuwige en onëindige [x]wezentheit te hebben.

[s]*Propositio.*

[t]*Accidens.*

[u]*Essentia.*

[w]*Cognitio adaequata.*

[x]*Essentia.*

Zevenendartigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio.*

Yder, die de deucht volgt, zal ook het goet, dat hy voor zich betracht, voor d' andere menschen begeren, en zo veel te meer, als hy groter kennis van God heeft.

[z]Betoging.

De menschen, voor zo veel zy naar 't beleit der reden leven, zijn nutst aan de mensch; *volgens d' eerste* [a]*Toegift van de vijfëndartigste* [b]*Voorstelling in dit deel*). En dieshalven, (*volgens de negentiende Voorstelling van dit deet*) naar 't beleit der reden zullen wy nootzakelijk pogen te weeg te brengen, dat de menschen naar 't beleit der reden leven. Maar 't goet, 't welk yder, die naar de [c]voorspelling der reden leeft, dat is, (*volgens de vierëntwintigste Voorstelling van dit deel*) die de deucht volgt, voor zich zelf betracht, is verstaan; *volgens de zesentwintigste Voorstelling in dit deel*: dieshalven, yder, die de deucht volgt, zal ook 't goet, 't welk hy voor zich betracht, voor d' andere menschen begeren. Wijders, de [d]begeerte, voor zo veeel zy tot de ziel toegepast word, is de [e]wezentheit zelve der ziel; *volgens d'eerste* [f]*Bepaling der* [g]*Hartstochten*: maar de wezentheit der ziel bestaat in de kennis, (*volgens d' elfde* [h]*Voorstelling in het tweede deel*) die Gods kennis insluit, (*volgens de Zevenenveertigste voorstelling in het tweede deel*) en zonder de welke (*volgens de vijftiende Voorstelling in 't eerste deel*) zy niet kan wezen, noch bevat worden: in voegen dat, hoe de [i]wezentheit der ziel groter kennis van God insluit, hoe de begeerte, door de welke de geen, die de deucht volgt, het goet, 't welk hy voor zich betracht, voor een ander begeert, ook groter zal wezen, *'t welk te betogen stond*.

[z]*Demonstratio*.
[a]*Corollarium*.
[b]*Propositio*.
[c]*Dictames*.
[d]*Cupiditates*.
[e]*Essentia*.
[f]*Definitio*.
[g]*Affectus*.
[h]*Propositio*.
[i]*Essentia*.

Anders:

De mensch zal het goet, 't welk hy voor zich betracht, en dat hy bemint, stantvastiglijker beminnen, zo hy ziet dat anderen het zelfde beminnen; *volgens d' eenëndartigste* [k]*Voorstelling in 't darde deel*: en dieshalven zal hy (*volgens de* [l]*Toegift van de zelfde Voorstelling*) trachten dat d' anderen het zelfde beminnen. En dewijl dit goet (*volgens de voorgaande Voorstelling*) aan alle menschen gemeen is, en alle menschen het zelfde gelijkelijk konnen genieten, zo zal hy, (volgens de zelfde reden) pogen dat alle menschen het zelfde genieten, en (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van 't darde deel*) zo veel te meer, als hy dit goet meer geniet; *'t welk te betogen stond*.

[k]*Propositio*.
[l]*Corollarium*.

Eerste [m]Byvoegsel.

De geen, die uit [n]hartstocht alleen poogt te maken dat d' anderen het geen beminnen, 't welk hy zelf bemint, en dat d' anderen naar zijn [o]verstant leven, werkt alleenlijk door [p]drift, en is dieshalven hatelijk, voornamelijk by de genen, die in andere dingen vermaak

[m]*Scholium*.
[n]*Affectus*.
[o]*Ingenium*.
[p]*Impetus*.

scheppen, en de welken dieshalven ook hun vlijt aanwenden, en met een zelfde drift betrachten, dat, in tegendeel, d' anderen naar hun verstant leven. Wijders, dewijl het opperste goet, daar de menschen zo vuriglijk naar trachten, dikwijls zodanig is, dat een alleenlijk de bezitter daar af kan wezen, zo gebeurt dat de genen, die beminnen, geen vaste zinnen hebben, en vrezen dat zy gelooft zullen worden, terwijl zy vermaak scheppen in 't lof van de zaak, die zy beminnen, te verhalen. Doch de geen, die d' anderen door de reden poogt te leiden, werkt niet door [q]drift, maar op een vriendelijke en meêgaande wijze, en koomt meest met zich zelf overëen. Voorts, al 't geen, dat wy begeren en werken, van 't welk wy oorzaak zijn, voor zo veel wy Gods [r]denkbeelt hebben, of voor zo veel wy God kennen, pas ik op de [s]godsdienst toe. Maar de [t]begeerte van wel te doen, die hier uit in ons voortkoomt, dat wy naar 't beleit der reden leven, noem ik [u]godvruchtigheit. Wijders, de begeerte, door de welke de mensch, die naar 't beleit van de reden leeft, verplicht is d' anderen door vrientschap aan zich te vervoegen, noem ik eerlijk, gelijk ook 't geen, 't welk van de menschen, die naar 't beleit der reden leven, geprezen word; en in tegendeel, dat schandelijk, 't welk strijdig is tot vrientschap te verkrijgen. Ik heb ook getoont welke de [w]grontvesten van een Staat zijn. Voorts, het onderscheit tusschen de ware deucht, en 't onvermogen word lichtelijk uit het geen, dat hier voren gezegt is, verstaan; te weten, dat de ware deucht niets anders is, dan alleenlijk naar 't beleit der reden te leven: en dieshalven bestaat het onvermogen alleenlijk hier in, dat de mensch lijd dat hy van de dingen, die buiten hem zijn, geleid, en daar door bepaalt word tot die dingen te doen, tot de welken een gemene gesteltheit der uitterlijke zaken word verëischt, en niet tot die dingen te werken, tot de welken zijn eige natuur, in zich alleen aangemerkt, word gevordert. Dit is 't geen, 't welk ik (*in [x]'t Byvoegsel van d' achtiende [y]Voorstelling in dit deel*) belooft heb te betogen; uit het welk blijkt dat deze wet, van de beesten niet te slachten, meer op een ydel waangeloof, en wijffelijk meêdogen, dan op de gezonde reden, gegrontvest is. De reden van onz nut te zoeken leert ons wel de nootzakelijkheit van ons met de menschen te vervoegen, maar niet met de beesten, of met die dingen, welker natuur van de menschelijke natuur verscheiden is, en dat wy een zelfde recht over hen, als zy over ons hebben. Ja dewijl yders recht door yders deucht, of vermogen bepaalt word, zo hebben de menschen veel groter recht over de beesten, dan de beesten over de menschen. Ik ontken echter

[q] *Impetus*.
[r] *Idea*.
[s] *Religio*.
[t] *Cupiditas*.
[u] *Pietas*.
[w] *Fundamenta*.
[x] *Scholium*.
[y] *Propositio*.

niet dat de beesten gevoelen: maar ik ontken dat het ons daaröm niet geöorloft zou zijn onze nuttigheit te bevorderen, en hen naar onz believen te gebruiken, en hen te handelen naar dat het meest dienstig voor ons is; dewijl zy van natuur niet met ons overëenkomen, en dewijl hun [z]hartstochten van de menschelijke hartstochten, zo veel hun natuur aangaat, verscheiden zijn, *Bezie het* [a]*Byvoegsel van de zevenenvijftigste Voorstelling in 't darde deel*. Nu is noch overig dat ik verklaar wat gerechtig, wat ongerechtig, wat zonde, en eindelijk wat verdienste is. Maar bezie hier af het volgende Byvoegsel.

[z]*Affectus*.
[a]*Scholium*.

Tweede [b]Byvoegsel.

[b]*Scholium*.

Ik heb (*in* [c]*'t Aanhangsel van 't eerste deel*) belooft te verklaren, wat lof en laster, verdienste en zonde, rechtvaerdig en onrechtvaerdig is. Wat lof en laster aangaat, ik heb hen (*in* [d]*'t Byvoegsel van de negenëntwintigste* [e]*Voorstelling in 't darde deel*) verklaart. Doch wat d'overigen aangaan, wy zullen, hier nu daar af spreken. Maar eerst staat ons iets van de naturelijke en burgerlijke stant van de mensch te zeggen.

[c]*Appendix*.
[d]*Scholium*.
[e]*Propositio*.

Yder bestaat door 't opperste recht der natuur, en by gevolg yder doet door 't opperste recht der natuur die dingen, de welken uit de nootzakelijkheit van zijn natuur volgen; en dieshalven, yder oordeelt, door 't opperste recht der natuur, wat goet, en wat quaat is, en zorgt voor zijn nuttigheit volgens zijn verstant, (*bezie de negentiende en twintigste Voorstelling van dit deel*) en verdedigt zich zelf, (*bezie de tweede* [f]*Toegift van de veertigste* [g]*Voorstelling in het tweede deel*) en poogt het geen, dat hy bemint, te behouden, en het geen, dat hy haat, te vernietigen. *Bezie d'achtëntwintigste Voorstelling in 't darde deel*. Voorts, indien de menschen naar 't beleit der reden leefden, zo zou yder (*volgens d'eerste* [h]*Toegift van de vijfendartigste, Voorstelling in dit deel*) dit zijn recht, zonder eens anders schade, genieten. Maar dewijl zy de [i]hartstochten onderworpen zijn, (*volgens de* [k]*Toegift van de vierde* [l]*Voorstelling in dit deel*) die het menschelijk vermogen, of de menschelijke macht verre overtreffen; *volgens de zeste Voorstelling van dit deel*: zo worden zy dikwijls verscheidelijk getrokken, (*volgens de drieëndartigste Voorstelling van dit deel*) en zijn strijdig tegen malkander, (*volgens de vierëndartigste Voorstelling in dit deel*) terwijl zy malkanders hulp behoeven; *volgens het* [m]*Byvoegsel van de vijfëndartigste* [n]*Voorstelling in dit deel*. Op dat dan de menschen eendrachtiglijk

[f]*Corollarium*.
[g]*Propositio*.
[h]*Corollarium*.
[i]*Affectus*.
[k]*Corollarium*.
[l]*Propositio*.
[m]*Scholium*.
[n]*Propositio*.

zouden konnen leven, en aan malkander tot hulp verstrekken, zo is nootzakelijk dat zy van hun naturelijk recht afgaan, en aan malkander verzekeren dat zy niets zullen doen, 't welk tot des anders schade en nadeel kan gedijen. Doch door welke middel dit zou konnen geschieden, namelijk dat de menschen, die nootzakelijk de [o] hartstochten onderworpen, (*volgens de* [p] *Toegift van de vierde Voorstelling in dit deel*) en aan zich zelven onstantvastig en verscheiden zijn, malkander zouden konnen zeker maken, en getrou aan elkänder wezen; dit blijkt uit de zevende [q] Voorstelling van dit, en uit de negenëndartigste Voorstelling van 't darde deel; te weten, dat geen [r] hartstocht ingetoomt kan worden, dan met de zelfde door een sterker hartstocht, tegen d'ander strijdig, te dwingen, en dat yder zich, door vrees van groter schade, onthoud van schade aan te doen. Op deze voorwaarde dan zal de [s] gemeenschap bevestigt konnen worden, indien zy zelve het recht, dat yder heeft, van zich te wreken, en van 't goet en quaat t'oordeelen, aan zich trekt, en indien zy in dezer voegen macht heeft om een gemene regel van te leven voor te schrijven, en wetten te maken, en de zelfden niet door de reden, de welken de [t] hartstochten niet kan intomen, (*volgens het* [u] *Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling in dit deel*) maar door dreigingen te bevestigen. Deze [w] gemeenschap, door wetten en macht, van zich zelve te behoeden, bevestigt, word [x] Staat, en de genen, die door haar recht verdedigt worden, [y] burgers genoemt. Wy konnen hier uit lichtelijk verstaan dat 'er in de naturelijke stant niets is, 't welk volgens aller toestemming goet of quaat is; vermits yder, die in de naturelijke stant staat, alleenlijk voor zijn eige nuttigheit zorgt, en volgens zijn verstant, en alleenlijk voor zo veel hy inzicht op zijn nuttigheit heeft, oordeelt wat goet, of wat quaat is, en door geen wet verbonden is voor iemant anders, als voor zich zelf alleen, te zorgen: in voegen dat in de naturelijke stant geen zonde bevat kan worden; maar wel in de burgerlijke stant, daar met gemene toestemming geöordeelt word wat goet, en wat quaat is, en daar in yder gehouden is de [z] Staat onderdanig te wezen. De zonde dan is niets anders, dan een ongehoorzaamheit, die dieshalven alleenlijk naar 't recht van de Staat gestraft word. In tegendeel, de gehoorzaamheit word met recht in een burgerhoog geächt, om dat hy daar door waerdig geöordeelt word tot de voordeelen van de Staat te genieten. Wijders, in de naturelijke stant is niemant met gemene toestemming Heer van enig ding; en in de natuur is niets, 't welk gezegt mag worden aan deze, en niet aan die

[o] *Affectus.*
[p] *Corollarium.*
[q] *Propositio.*
[r] *Affectus.*
[s] *Societas.*
[t] *Affectus.*
[u] *Scholium.*
[w] *Societas.*
[x] *Civitas.*
[y] *Cives.*
[z] *Civitas.*

mensch te behoren; maar alles behoort aan alle: en dieshalven, in de naturelijke stant kan geen wil van aan yder het zijne te geven, of van iemant het geen, dat het zijne is, af te nemen bevat worden: dat is, in de naturelijke stant word niets gedaan, 't welk gerechtig, of ongerechtig genoemt kan worden: maar wel in de burgerlijke stant, daar met gemene stemming onderscheiden word wat aan deze, of wat aan die behoort. Uit deze dingen blijkt dan, dat gerechtig en ongerechtig, zonde en verdienste uitterlijke [a]Kundigheden zijn, en geen [b]toeëigeningen, die de natuur van de ziel verklaren. Maar hier af genoech gesproken.

[a]*Notiones*.
[b]*Attributa*.

Achtendartigste [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

Het geen, 't welk het menschelijk lighaam in dier voegen schikt, dat het op veel wijzen aangedaan kan worden, of 't welk het zelfde bequaam maakt om d'uitterlijke lighamen op veel wijzen aan te doen, is aan de mensch nut, en zo veel te nutter, als het lighaam daar door bequamer gemaakt word om op veelderhande wijzen aangedaan te worden, en andere lighamen aan te doen. In tegendeel, dit is schadelijk, 't welk het lighaam hier toe minder bequaam maakt.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio*.

Hoe het lighaam hier toe bequamer word gemaakt, hoe de ziel ook bequamer tot bevatten gemaakt word; *volgens de veertiende* [e]*Voorstelling in het tweede deel*. Dieshalven, 't geen, 't welk het lighaam door deze middel schikt, en hier toe bequaam maakt, is nootzakelijk goet, of nut, (*volgens de zes- en zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) en zo veel te nutter, als 't het lighaam hier toe bequamer kan maken; en in tegendeel (*volgens de zelfde veertiende Voorstelling van het tweede deel, omgekeert zijnde, en volgens de zes- en zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) schadelijk, indien 't het lighaam hier toe minder bequaam maakt; *'t welk te betogen stond*.

[e]*Propositio*.

Negenendartigste [f]Voorstelling.

[f]*Propositio*.

De dingen, die maken dat de [g]*reden van beweging en rust, de welken de delen van 't menschelijk lighaam op hun beurt hebben, behouden word, zijn goet, en in tegendeel de genen quaat, de welken maken dat de delen van 't menschelijk lig-*

[g]*Ratio*.

haam op hun beurt een andere reden van beweging en rust hebben.

[h]Betoging.

[h]*Demonstratio*.

Het menschelijk lighaam behoeft, om bewaart en behouden te worden, zeer veel andere lighamen; *volgens de vierde* [i]*Verëissching van het tweede deel*. Maar dit, 't welk de [k]vorm van 't menschelijk lighaam stelt, bestaat hier in, dat des zelfs delen hun bewegingen, naar zekere maat en regel, aan malkander mededelen; *volgens de* [l]*Bepaling voor het vierde* [m]*Voorbewijs, 't welk achter de dartiende* [n]*Voorstelling van het tweede deel te zien is*. Dieshalven, de zelfde dingen, de welken maken dat de [o]reden van beweging en rust, de welken de delen van 't menschelijk lighaam onderling hebben, behouden en bewaart worden, bewaren en behouden ook de [p]vorm van 't menschelijk lighaam, en maken by gevolg (*volgens de darde en zeste* [q]*Verëisschingen van het tweede deel*) dat het menschelijk lighaam op veel wijzen aangedaan kan worden, en dat het zelfde d'uitterlijke lighamen op veel wijzen kan aandoen; en zijn dieshalven goet; *volgens de voorgaande* [r] *Voorstelling*. Wijders, de zelfde dingen, de welken maken dat de delen van 't menschelijk lighaam een andere [s]reden van beweging en rust verkrijgen, maken ook (*volgens de zelfde* [t]*Bepaling van het tweede deel*) dat het menschelijk lighaam een andere [u]vorm aanneemt; dat is, (gelijk uit zich zelf blijkt, en gelijk wy in 't einde der voorreeden van dit deel vermaant hebben) dat het menschelijk lighaam vernietigt, gesloopt, en by gevolg gantschelijk onbequaam gemaakt word, om op veel wijzen aangedaan te worden: en dieshalven (*volgens de voorgaande* [w] *Voorstelling*) zijn zy quaat; *gelijk te betogen stond*.

[i]*Postulatum*.
[k]*Forma*.
[l]*Definitio*.
[m]*Lemma*.
[n]*Propositio*.
[o]*Ratio*.
[p]*Forma*.
[q]*Postulata*.
[r]*Propositio*.
[s]*Ratio*.
[t]*Definitio*.
[u]*Forma*.
[w]*Propositio*.

[x]Byvoegsel.

[x]*Scholium*.

Hoe zeer deze dingen schadelijk, of vorderlijk aan de ziel konnen zijn, zal in 't vijfde deel verklaart worden. Maar hier staat aan te merken, dat ik versta dat het lighaam dan sterft, als des zelfs delen in dier voegen geschikt worden, dat zy onderling een andere [y]reden van beweging en rust verkrijgen: want ik dar niet loghenen dat het menschelijk lighaam, met behouding van [z]d'omloop des bloets, en d'andere dingen, om de welken men acht dat het lighaam leeft, echter in een andere natuur, die gantschelijk van de zijne verscheiden is, verändert word: dewijl'er geen reden is, die my dwingt te stellen dat het lighaam niet sterft, 't en zy het in een lijk verändert; te meer vermits d' ervarentheit zelve anders schijnt t' overreden.

[y]*Ratio*.
[z]*Circulatio*.

Want het gebeurt somtijts dat de mensch zodanige veränderingen lijd, dat ik niet gaerne zou zeggen, dat hy de zelfde was: gelijk ik van zeker Spaansch [a]Dichter heb horen verhalen, die van een ziekte aangetast had geweest; en hoewel hy weêr gezont wierd, zo bleef hy echter zo onkundig van zijn voorgaande leven, dat hy niet geloofde dat de fabelen en treurspeelen, die hy gemaakt had, de zijnen waren, en warelijk voor een volwasse kint gehouden had mogen worden, zo hy ook zijn moederlijke taal vergeten had gehad. En indien dit ongelooffelijk schijnt, wat zullen wy van de kinderen zeggen? welker natuur een mensch, tot hoge jaren gekomen, gelooft zo verre van de zijne verscheiden te wezen, dat men hem niet zou konnen overreden dat hy ooit een kint had geweest, zo hy niet, naar 't voorbeelt van d'anderen, gissing van zich zelf maakte. Maar op dat ik aan de [b]waangelovigen geen stoffe, van nieuwe geschillen op te brengen, zou geven, zo wil ik dit liever daar laten.

[a]*Poeta*.

[b]*Superstisiost*.

Veertigste [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

De dingen, de welken tot de gemeenschap der menschen dienstig zijn, of de welken maken dat de menschen eendrachtiglijk leven, zijn nut: in tegendeel, de dingen, die tweedracht in een Staat invoeren, zijn quaat.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio*.

Want de dingen, de welken maken dat de menschen in eendracht leven, maken ook dat zy naar 't beleit der reden leven; (*volgens de vijfëndartigste* [e]*Voorstelling in dit deel*) en zijn dieshalven goet; (*volgens de zes- en zevenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) en (volgens de zelfde [f]reden) de genen, die tweedracht en onëenigheit verwekken, zijn daarëntegen quaat.

[e]*Propositio*.

[f]*Ratio*.

Eenenveertigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

De [h]*blijschap is* [i]*regelrecht niet quaat, maar goet: maar de droefheit in tegendeel is regelrecht quaat*.

[h]*Laetitia*.

[i]*Directè*.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

De blijschap (*volgens d'elfde Voorstelling van het darde deel, en der zelfder* [l] *Byvoegsel*) is een [m]hartstocht, door 't welk des lighaams vermogen van te werken vergroot, of geholpen word: maar de droefheit in tegendeel is een hartstocht, door de welk des lighaams vermogen van te werken vermindert, of ingetoomt word.

[l]*Scholium*.

[m]*Affectus*.

Dieshalven (*volgens d' achtëndartigste Voorstelling van dit deel*) de blijschap is [n] regelrecht goet, enz. *gelijk te betogen stond*.

[n] *Directè*.

Tweeenveertigste [o] Voorstelling.

[o] *Propositio*.

De [p] Vrolijkheit kan geen overmaat hebben, maar is altijt goet, en, in tegendeel, de [q] Naargeestigheit altijt quaat.

[p] *Hilaritas*.
[q] *Melancholia*.

[r] Betoging.

[r] *Demonstratio*.

De [s] vrolijkheit (*bezie der zelfder [t] Bepaling in het [u] Byvoegsel van d' elfde [w] Voorstelling in het darde deel*) is een [x] blijschap, die, voor zo veel zy tot het lighaam toegepast word, hier in bestaat, dat alle de delen van 't lighaam gelijkelijk aangedaan zijn; dat is, (*volgens d' elfde Voorstelling in 't darde deel*) dat des lighaams vermogen van te werken, in dier voegen vermeerdert, of geholpen word, dat alle des zelfs delen onderling een zelfde reden van beweging en rust verkrijgen: en dieshalven (*volgens de negenëndartigste Voorstelling in dit deel*) is de [y] vrolijkheit altijt goet, en kan geen overmaat hebben. Maar de [z] naargeestigheit (*bezie der zelfder [a] Bepaling ook in het zelfde [b] Byvoegsel van d' elfde [c] Voorstelling in 't darde deel*) is een [d] droefheit, die, voor zo veel zy tot het lighaam toegepast word, hier in bestaat, dat zy des lighaams vermogen van te werken gantschelijk vermindert, of intoomt, en dieshalven (*volgens d' achtendartigste Voorstelling van dit deel*) altijt quaat; *'t welk te betogen stond*.

[s] *Hilaritas*.
[t] *Definitio*.
[u] *Scholium*.
[w] *Propositio*.
[x] *Laetitia*.
[y] *Hilaritas*.
[z] *Melancholia*.
[a] *Definitio*.
[b] *Scholium*.
[c] *Propositio*.
[d] *Tristitia*.

Drieenveertigste [e] Voorstelling.

[e] *Propositio*.

De [f] Kitteling kan overmaat hebben, en quaat wezen. Maar de [g] Treurigheit kan voor zo veel goet zijn, als de kitteling, of [h] blijschap quaat is.

[f] *Titillatio*.
[g] *Dolor*.
[h] *Laetitia*.

[i] Betoging.

[i] *Demonstratio*.

De [k] kitteling is een [l] blijschap, die, voor zo veel zy tot het lighaam toegepast word, hier in bestaat, dat een, of enigen van des zelfs delen, meer dan d' anderen, aangedaan worden; *bezie der zelfder [m] Bepaling in [n] 't Byvoegsel van d' elfde [o] Voorstelling in 't darde deel*: en het vermogen van deze [p] hartstocht kan zo groot wezen, dat het d' andere werken des lighaams overtreft, (*volgens de zeste voorstelling in dit deel*) en hardnekkiglijk daar aan kleeft, en dieshalven maakt dat het lighaam niet bequaam is om op veel andere wijzen aangedaan te worden,

[k] *Titillatio*.
[l] *Laetitia*.
[m] *Definitio*.
[n] *Scholium*.
[o] *Propositio*.
[p] *Affectus*.

en dus verre (*volgens d' achtëndartigste Voorstelling in dit deel*) quaat kan wezen.
In tegendeel, de [q]Treurigheit,

[q]*Dolor*.

die de [r]droefheit is, in zich alleenlijk aangemerkt, kan niet goet zijn; *volgens d'eenënveertigste* [s]*Voorstelling van dit deel*. Maar dewijl der zelfder kracht en aanwas door 't vermogen van een uitwendige oorzaak, met d' onze vergeleken, bepaalt word; *volgens de vijfde Voorstelling van dit deel*: zo konnen wy onëindige trappen en wijzen der krachten van deze [t]hartstocht begrijpen, (*volgens de darde Voorstelling in dit deel*) en ook zodanig een bevatten, die de [u]Kitteling zou konnen intomen, en die geen overmaat heeft, en dus verre (*volgens 't eerste deel van deze Voorstelling*) te weeg brengen, dat het lighaam niet minder bequaam word; en dieshalven zal zy dus verre goet wezen; *'t welk te betogen stond*.

[r]*Tristitia*.
[s]*Propositio*.
[t]*Affectus*.
[u]*Titillatio*.

Vierenveertigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

De [x]*Liefde en* [y]*Begeerte konnen overmaat hebben*.

[x]*Amor*.
[y]*Cupiditas*.

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio*.

De [a]Liefde (*volgens de zeste* [b]*Bepaling der* [c]*Hartstochten*) is een [d]blijschap, door het [e]denkbeelt van een uitwendige oorzaak verzelt. De [f]kitteling dan, (*volgens het* [g]*Byvoegsel van d' elfde Voorstelling in 't darde deel*) van het [h]denkbeelt van een uitterlijke oorzaak verzelt, is liefde; en dieshalven kan de liefde (*volgens de voorgaande* [i]*Voorstelling*) [k]overmaat hebben. Wijders, de [l]begeerte is zo veel te groter, als de [m]hartstocht, daar zy uit rijst, groter is; *volgens de zevenëndartigste Voorstelling van 't darde deel*. Dieshalven, gelijk de hartstocht (*volgens de zeste Voorstelling van dit deel*) d' andere [n]werkingen van de mensch kan overtreffen, zo[u] kan ook de [o]begeerte, die uit de zelfde [p]hartstocht spruit, d' andere begeerten overtreffen, en dieshalven de zelfde [q]overmaat hebben, die, gelijk wy in de voorgaande Voorstelling hebben getoont, de [r]kitteling heeft; *gelijk voorgestelt wierd*.

[a]*Amor*.
[b]*Definitio*.
[c]*Affectus*.
[d]*Laetitia*.
[e]*Idea*.
[f]*Titillatio*.
[g]*Scholium*.
[h]*Idea*.
[i]*Propositio*.
[k]*Excessus*.
[l]*Cupiditas*.
[m]*Affectus*.
[u]*Actiones*.
[o]*Cupiditas*.
[p]*Affectus*.
[q]*Excessus*.
[r]*Titillatio*.

[s]Byvoegsel.

De [t]vrolijkheit, die ik goet genoemt heb, kan lichtelijker bevat, dan waargenomen worden. Want de [u]hartstochten, de welken ons dagelijks bestrijden, worden gemenelijk tot enig deel van 't lighaam toegepast, dat meer dan d' anderen aangedaan word. En dieshalven hebben de hartstochten ten meestendeel [w] overmaat, en houden de [x]ziel in dier voegen in een enige [y]beschouwing van een enig [z]voorwerp, dat zy op geen anderen kan denken: en hoewel de menschen veel [a]hartstochten onderworpen zijn, en dat 'er dieshalven

[s]*Scholium*.
[t]*Hilaritas*.
[u]*Affectus*.
[w]*Excessus*.
[x]*Mens*.
[y]*Contemplatio*.
[z]*Objectum*.
[a]*Affectus*.

weinig gevonden worden, die altijt van een en de zelfde hartstocht worden bestreden, zo zijn 'er echter geen gebreck van zodanigen, den welken een en de zelfde hartstocht hardnekkiglijk aankleeft. Want wy zien dat de menschen somtijts van een [b]voorwerp in dier voegen aangedaan worden, dat zy, schoon het niet tegenwoordig is, echter geloven dat zy 't voor hen hebben; en als dit een mensch, die niet slaapt, overkoomt, zo zeggen wy dat de zelfde sporeloos, en buiten westen is. Men gelooft ook dat de genen niet minder sporeloos zijn, die van liefde branden, en die gehele dagen en nachten nergens anders, dan op hun vrijster, of boelin denken, om dat zy zich in 't gemeen belachelijk maken. Doch als een gierigaart nergens anders, dan op winst, en op zijn gelt denkt, en een eerzuchtige op roem, enz. zo gelooft men niet dat de zodanigen buiten 't spoor hollen, om dat zy gemenelijk lastig zijn, en hatenswaerdig geächt worden. Maar warelijk, de gierigheit, eerzucht, onkuisheit, enz. zijn [c]soorten, of gedaanten van [d]sporeloosheit, hoewel zy niet onder de ziekten getelt worden.

[b] *Objectum.*

[c] *Species.*
[d] *Delirium.*

Vyfenveertigste [e]Voorstelling.

[e] *Propositio.*

De [f]Haat kan nooit goet wezen.

[f] *Odium.*

[g]Betoging.

[g] *Demonstratio.*

Wy pogen de mensch, die wy haten, te dempen; *volgens de negenendartigste [h] Voorstelling in 't darde deel*) dat is, (*volgens de zevendartigste Voorstelling van dit deel*) wy pogen naar iets, dat quaat is.

[h] *Propositio.*

[i]Byvoegsel.

[i] *Scholium.*

Men heeft aan te merken dat ik hier, en in 't volgende, by [k]haat alleenlijk de gene versta, die tegen de menschen is.

[k] *Odium.*

Eerste [l]Toegift.

[l] *Corollarium.*

De [m]nijt, [n]bespotting, [o]versmading, [p]gramschap, [q]wraak, en d' andere [r]hartstochten, die tot de haat toegepast worden, of daar uit spruiten, zijn quaat; 't welk ook uit de negenëndartigste [s]Voorstelling van 't darde deel, en uit de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel blijkt.

[m] *Invidia.*
[n] *Irrisio.*
[o] *Contemptus.*
[p] *Ira.*
[q] *Vindicta.*
[r] *Affectus.*
[s] *Propositio.*

Tweede [t]Toegift.

[t] *Corollarium.*

Al 't geen, 't welk wy hier uit, dat wy met haat aangedaan zijn, betrachten, is schandelijk, en in een Staat ongerechtig; 't welk ook uit de negenëndartigste [u] Voorstelling van 't darde deel, en uit de [w]Bepalingen van het schandelijke en ongerechtige blijkt, die men

[u] *Propositio*.

[w] *Definitiones*.

in 't Byvoegsel van de zevenëndartigste Voorstelling in dit deel nazien kan.

[x]Byvoegsel.

[x]*Scholium.*

Ik maak groot onderscheit tusschen [y]bespotting, die ik (*in d'eerste Toegift*) quaat heb genoemt, en [z]gelach. Want het gelach, gelijk ook het [a]jok, of de boertery is een zuivere blijschap, en, indien het geen [b]overmaat heeft, voor zo verre goet door zich; *volgens d'eenënveertigste* [c]*Voorstelling in dit deel*. En zeker, daar is niets, dan het stuursch en droevig [d]waangeloof, 't welk verbied vermaak te scheppen: want waaröm past het beter de honger en dorst te blusschen, dan de [e]naargeestigheit te verdrijven? Dit is mijn [f]reden, en regel; en dus heb ik mijn gemoed aangestelt. Geen godheit, noch iemant anders, dan de nijdige, schept vermaak in mijn onvermogen, en ongemak, noch acht de tranen, zuchten, vrees, en andere diergelijke dingen, die tekenen van een gemoed zijn, 't welk geen heer van zich zelf is, voor deucht in ons. Maar in tegendeel, hoe wy met groter blijschap aangedaan worden, hoe wy tot groter volmaaktheit overgaan; dat is, hoe wy nootzakelijk meer van de goddelijke natuur deelächtig moeten wezen. Dieshalven, 't ampt van een wijs man is, de dingen te gebruiken, en zich zo veel, als 't mogelijk is, daar meê te vermaken: doch niet tot walgens toe; want dit is geen vermaak scheppen. 't Ampt van een wijs man, zeg ik, is zich met matige en aangename spijs en drank te verheugen; gelijk ook met reuken, aangename groente, verçiering, zang en speelkunst, oeffenspeelen, schouspeelen, en met andere diergelijke dingen, die van yder, zonder eens anders schade, gebruikt konnen worden: want het menschelijk lighaam bestaat uit zeer veel delen van verscheide natuur, die geduriglijk nieu en verscheide voedsel behoeven; op dat het geheel lighaam tot alles, dat uit zijn natuur kan volgen, even bequaam zou wezen, en by gevolg op dat ook de ziel even bequaam zou zijn om veel dingen te gelijk te verstaan. Deze gewoonte van leven dan koomt best met onze beginselen, en met de gemene oeffening overëen. Dieshalven, deze wijze van leven is de beste, die'er gevonden word, en moet op alle wijzen aangeprezen worden: en 't is niet nootzakelijk hier af klarelijker en bredelijker te handelen.

[y]*Irrisio.*
[z]*Risum.*
[a]*Jocus.*
[b]*Excessus.*
[c]*Propositio.*
[d]*Superstitio.*
[e]*Melancholia.*
[f]*Ratio.*

Zesenveertigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio.*

De geen, die naar 't beleit van de reden leeft, poogt, zo veel als hem mogelijk is, eens anders haat, gramschap,

versmading, enz. tot hem, met liefde, of edelmoedigheit daarentegen te vergelden.

[h]Betoging.

[h]*Demonstratio*.

Alle haat is een quade [i]hartstocht; *volgens d'eerste* [k]*Toegift van de voorgaande* [l]*Voorstelling*. Dieshalven, de geen, die naar 't beleit der reden leeft, zal, zo veel als hem mogelijk is, pogen te weeg te brengen dat hy niet van de [m]hartstochten van haat bestreden word; *volgens de negentiende Voorstelling van dit deel*: en by gevolg (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) zal pogen dat een ander ook niet de zelfde hartstochten lijd. Maar de haat word door onderlinge haat vergroot, en kan, in tegendeel, door liefde uitgebluscht worden; *volgens de drieënveertigste Voorstelling van 't darde deel*: in voegen dat de haat tot liefde overgaat; *volgens de vierënveertigste Voorstelling van 't darde deel*: dieshalven, de geen, die naar 't beleit der reden leeft, zal pogen eens anders haat, enz. daarentegen door liefde te vergelden, dat is door [n]edelmoedigheit; (*bezie de* [o]*Bepaling hier af in* [p]*'t Byvoegsel van de negenënvijftigste* [q]*Voorstelling in 't darde deel*) *'t welk te betogen stond*.

[i]*Affectus*.
[k]*Corollarium*.
[l]*Propositio*.
[m]*Affectus*.
[n]*Generositas*.
[o]*Definitio*.
[p]*Scholium*.
[q]*Propositio*.

[r]Byvoegsel.

[r]*Scholium*.

De geen, die 't ongelijk met onderlinge haat wil wreken, leeft warelijk in elende. Maar in tegendeel, de geen, die poogt de haat door liefde te verwinnen, strijd met vrolijkheit en veiligheit, wederstaat zo lichtelijk een enig mensch, als veel, en heeft d'onderstant van 't geval zeer weinig van noden; en de genen, die hy verwint, wijken blijdelijk, niet uit gebrek, maar door vermeerdering van krachten. Alle welke dingen zo klarelijk uit de [s]Bepalingen van liefde en verstant alleen volgen, dat het niet nodig is de zelfden bezonderlijk te betogen.

[s]*Definitiones*.

Zevenenveertigste [t]Voorstelling.

[t]*Propositio*.

De [u]*hartstochten van hoop en vrees konnen uit zich zelven niet goet wezen*.

[u]*Affectus*.

[w]Betoging.

[w]*Demonstratio*.

De [x]hartstochten van hoop en vrees zijn niet zonder droefheit: want de vrees (*volgens de dartiende* [y]*Bepaling der hartstochten*) is een droefheit; en de hoop (*bezie de verklaring van de twaalfde en dartiende der Bepalingen van de hartstochten*) is niet zonder vrees: en dieshalven, (*volgens d'eenënveertigste* [z] *Voorstelling in dit deel*) deze hartstochten konnen uit zich zelven niet goet zijn; maar alleen-

[x]*Affectus*.
[y]*Definitio*.
[z]*Propositio*.

lijk voor zo veel zy [a]d'overmaat van blijschap konnen intomen; (*volgens de drieënveertigste Voorstelling in dit deel*) *'t welk te betogen stond*.

[a]*Excessus*.

[b]Byvoegsel.

[b]*Scholium*.

Hier koomt noch by, dat deze [c]hartstochten gebrek van kennis, en onvermogen van de ziel aanwijzen: en om deze oorzaak zijn de [d]gerustheit, [e]wanhoop, [f]vreucht, en knaging van 't geweten tekenen van een onvermogend en zwak gemoed. Want hoewel de gerustheit en vreucht [g]hartstochten van blijschap zijn, zo onderstellen zy echter dat'er droefheit voorgegaan is, te weten hoop en vrees. Hoe wy dan meer pogen naar 't beleit der reden te leven, hoe wy meer pogen weinig van hoop af te hangen, ons zelven van vrees t'ontslaan, en zo veel, als wy konnen, over 't geval te heerschen, en onze [h]werking naar zekere berading der reden te stieren.

[c]*Affectus*.
[d]*Securitas*.
[e]*Desperatio*.
[f]*Gaudium*.
[g]*Affectus*.
[h]*Actiones*.

Achtenveertigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De [k]hartstochten van [l]Achting en [m]Verächting zijn altijt quaat.

[k]*Affectus*.
[l]*Existimatio*.
[m]*Despectus*.

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio*.

Want deze [o]hartstochten (*volgens d' een- en tweeëntwintigste [p]Bepalingen der hartstochten*) strijden tegen de reden, en zijn (*volgens de zes- en zevenëntwintigste [q]Voorstellingen in dit deel*) dieshalven quaat; *'t welk te betogen stond*.

[o]*Affectus*.
[p]*Definitiones*.
[q]*Propositiones*.

Negenenveertigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

[s]D' Achting maakt de mensch, die geächt word, lichtelijk [t]verwaant.

[s]*Existimatio*.
[t]*Superbus*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

Indien iemant ziet dat een ander door liefde hoger, dan billijk is, van hem gevoelt, zo zal hy zich lichtelijk verhovaerdigen, (*volgens het [w]Byvoegsel van d'eenënveertigste [x]Voorstelling in 't darde deel*) of met blijschap aangedaan

[w]*Scholium*.
[x]*Propositio*.

worden, (*volgens de negenëntwintigste* [y]*Bepaling der* [z]*hartstochten*) en dit goede, dat hy van zich hoort verkondigen, lichtelijk geloven, (*volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van 't darde deel*) en dus, van wegen eige liefde, hoger, dan billijk is, van zich gevoelen: dat is, (*volgens de zevenëntwintigste Bepaling der hartstochten*) lichtelijk verwaant en hovaerdig worden; *'t welk te betogen stond*.

[y]*Definitio*.
[z]*Affectus*.

Vyftigste [a]Voorstelling.

[a]*Propositio.*

Het [b]*Medelijden in een mensch, die naar 't beleit der reden leeft, is uit zich zelve quaat, en onnut.*

[b]*Commiseratio.*

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio.*

Want het [d]medelijden (*volgens d' achtiende* [e]*Bepaling der* [f]*hartstochten*) is een droefheit, en dieshalven (*volgens d' eenënveertigste* [g]*Voorstelling van dit deel*) uit zich zelve quaat. Wat het goet aangaat, 't welk daar uit volgt, namelijk dat wy de mensch, met de welk wy medelijden hebben, van d'elende pogen te verlossen, (*volgens de darde* [h]*Toegift van de zevenëntwintigste Voorstelling in 't darde deel*) wy begeren het zelfde alleenlijk uit de [i]voorspelling der reden te doen, (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling in dit deel*) en konnen niet iets doen, 't welk wy zekerlijk weten goet te wezen, dan volgens d'enige voorspelling van de reden; *volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*: en dieshalven, [k]het medelijden in een mensch, die naar 't beleit der reden leeft, is uit zich zelve quaat, en onnut; *'t welk te betogen was.*

[d]*Commiseratio.*
[e]*Definitio.*
[f]*Affectus.*
[g]*Propositio.*
[h]*Corollarium.*
[i]*Dictamen.*
[k]*Commiseratio.*

[l]Toegift.

[l]*Corollarium.*

Hier uit volgt, dat de mensch, die naar de [m]voorspelling der reden leeft, poogt, zo veel als hem mogelijk is, te weech te brengen, dat hy niet van [n]medelijden geraakt zal worden.

[m]*Dictamen.*
[n]*Commiseratio.*

[o]Byvoegsel.

[o]*Scholium.*

De geen, die wel en recht weet, dat alle dingen uit nootzakelijkheit van de goddelijke natuur volgen, en volgens eeuwige wetten en regelen der natuur geschieden, zal warelijk niets vinden, dat haat, gelach, of versmading waerdig is, noch met iemant medelijden hebben; maar, zo veel de menschelijke deucht meêbrengt, pogen wel te doen, (gelijk men zegt) en vrolijk te wezen. Hier koomt noch by, dat de geen, die lichtelijk van de [p]hartstocht van [q]medelijden geraakt, en door eens anders elende, of tranen bewogen word, dikwijls iets doet, daar af hy namaals berou heeft: zo om dat wy niets uit hartstocht doen, 't welk wy zekerlijk weten goet te wezen, als om dat wy door valsche tranen lichtelijk bedrogen worden. Ik spreek hier uitdrukkelijk van die mensch, de welk naar 't beleit van de reden leeft: want de geen, die noch door reden, noch door medelijden bewogen word om aan anderen behulpsaam te zijn, word met recht onmenschelijk, of ontmenscht genoemt; dewijl hy (*vol-*

[p]*Affectus.*
[q]*Commiseratio.*

gens de zevenëntwintigste Voorstelling in het darde deel) den mensch ongelijk schijnt te wezen, of alle menschelijkheit uitgetrokken te hebben.

Eenenvyftigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

De [s]Gunst strijd niet tegen de reden, maar kan met de zelfde overëenkomen, en daar uit spruiten.

[s]*Favor*.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio*.

Want de [u]gunst is een liefde tot de geen, die aan een ander welgedaan heeft, (*volgens de negentiende [w]Bepaling der [x]Hartstochten*) en kan dieshalven tot de ziel toegepast worden, voor zo veel zy gezegt word te werken; (*volgens de negenënvijftigste [y]Voorstelling in het darde deel*) dat is, (*volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*) voor zo veel zy verstaat; en koomt dieshalven met de reden overëen, enz. *gelijk te betogen stond*.

[u]*Favor*.
[w]*Definitio*.
[x]*Affectus*.
[y]*Propositio*.

Anders.

De geen, die naar 't beleit van de reden leeft, begeert het goet, 't welk hy voor zich zelf betracht, ook voor een ander; *volgens de zevenëndartigste [z]Voorstelling van dit deel*: dieshalven, om dat hy ziet dat iemant aan een ander weldoet, zo word daar door zelfs zijn poging van wel te doen geholpen, dat is, (*volgens d' elfde Voorstelling van 't darde deel*) verblijd, en dit (*volgens [a]d' onderstelling*) met verzelling van [b]'t denkbeelt des geens, die aan een ander weldoet, en dieshalven (*volgens de negentiende [c]Bepaling der [d]hartstochten*) hem begunstigt.

[z]*Propositio*.

[a]*Hypothesis*.
[b]*Idea*.
[c]*Definitio*.
[d]*Affectus*.

[e]Byvoegsel.

[e]*Scholium*.

[f]D'Euvelneeming, gelijk zy van ons bepaalt word, (*bezie de twintigste [g]Bepaling der [h]hartstochten*) is nootzakelijk quaat; *volgens de vijfënveertigste [i]Voorstelling van dit deel*. Maar hier staat aan te merken dat, als d' opperste macht, uit begeerte van de rust en vrede te verdedigen, een burger straft, die een ander ongelijk aangedaan heeft, ik niet zeg dat de zelfde [k]met euvel tegen deze burger ingenomen is, om dat deze macht niet door haat, om deze burger te verdelgen, aangeprikkelt is, maar door godvruchtigheit, tot hem te straffen, word bewogen.

[f]*Indignatio*.
[g]*Definitio*.
[h]*Affectus*.
[i]*Propositio*.
[k]*Indignari*.

Tweeenvyftigste [l]Voorstelling.

[l]*Propositio.*

[m]*Gerustheit in zich zelf kan uit reden spruiten; en deze gerustheit alleen, die uit reden spruit, is d' opperste, die 'er kan wezen.*

[m]*Acqui escentia in se ipso.*

[n]Betoging.

[n]*Demonstratio.*

[o]Gerustheit in zich zelf is een [p]blijschap, die hier uit spruit, dat de mensch zich zelf, en zijn vermogen van te werken aanschout; *volgens de vijfëntwintigste* [q] *Bepaling der* [r]*hartstochten*. Maar des menschen waar vermogen van te werken, of zijn [s]deucht is de reden zelve, (*volgens de darde* [t]*Voorstelling van 't darde deel*) die van de mensch klarelijk en onderscheidelijk aangeschout word; *volgens de veertigste en drieënveertigste Voorstelling van het tweede deel*: dieshalven, de gerustheit in zich zelf spruit uit de reden. Wijders, de mensch, terwijl hy zich zelf beschout, bevat niets [u]klarelijk en [w]onderscheidelijk, of [x]evenmatiglijk, dan die dingen, de welken uit zijn vermogen van te werken volgen; (*volgens de tweede* [y]*Bepaling van 't darde deel*) dat is, (*volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*) die uit zijn vermogen van te verstaan volgen: en dieshalven, uit deze enige [z]beschouwing spruit d'opperste [a]gerustheit, die 'er wezen kan; *'t welk te betogen stond.*

[o]*Acquiescentia in se ipso.*
[p]*Laetitia.*
[q]*Definitio.*
[r]*Affectus.*
[s]*Virtus.*
[t]*Propositio.*
[u]*Clarè.*
[w]*Distinctè.*
[x]*Adaequatè.*
[y]*Definitio.*
[z]*Contemplatio.*
[a]*Acquiescentia.*

[b]Byvoegsel.

[b]*Scholium.*

Warelijk, de gerustheit in zich zelf is het opperste, dat wy verhopen konnen. Want, (*gelijk wy in de vijfëntwintigste* [c]*Voorstelling van dit deel getoont hebben*) niemant poogt [d]zijn wezen om enig einde te behouden. En dewijl deze [e]gerustheit door lof meer en meer gevoed en versterkt word, (*volgens de* [f]*Toegift van de drieënvijftigste Voorstelling in 't darde deel* en in tegendeel (*volgens de Toegift van de vijfënvijftigste Voorstelling van het darde deel*) door laster meer en meer ontroert word, zo worden wy meest door [g]roem geleid, en konnen naauwelijks een leven, dat met schand vermengt is, verdragen.

[c]*Propositio.*
[d]*Suum esse.*
[e]*Acquiescentia.*
[f]*Corollarium.*
[g]*Gloria.*

Drieenvyftigste [h]Voorstelling.

[h]*Propositio.*

De [i]*Nederigheit is geen deucht, en spruit niet uit reden.*

[i]*Humilitas.*

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio.*

De [l]Nederigheit is een [m]droefheit, die hier uit volgt, dat de mensch zijn onvermogen aanschout; *volgens de zesentwintigste* [n]*Bepaling der* [o]*hartstochten*. Maar voor zo veel de mensch zich zelf

[l] *Humilitas*.
[m] *Tristitia*.
[n] *Definitio*.
[o] *Affectus*.

door ware reden kent, voor zo veel word hy [p]onderstelt zijn [q]wezentheit, dat is, (*volgens de zevende* [r]*Voorstelling van 't darde deel*) zijn vermogen, te verstaan. Dieshalven, indien de mensch, terwijl hy zich zelf aanschout, zijn onvermogen bevat, dit spruit niet hier uit, dat hy zich zelf verstaat; maar (*gelijk wy in de vijfënvijftigste Voorstelling van 't darde deel getoont hebben*) hier uit, dat zijn vermogen van te werken ingetoomt word. Doch indien wy [s]onderstellen, dat de mensch zijn onvermogen hier uit bevat, dat hy verstaat dat 'er iets machtiger is, dan hy, door welks kennis hy zijn vermogen van te werken [t]bepaalt, zo bevatten wy niets anders, dan dat de mensch zich zelf [u]onderscheidelijk verstaat, of (*volgens de zesentwintigste* [w]*Voorstelling van dit deel*) dat zijn vermogen van te werken geholpen word. Dieshalven, de [x]nederigheit, of [y]droefheit, die hier uit spruit, dat de mensch zijn onvermogen aanschout, rijst niet uit ware [z]beschouwing, of uit de reden; en is ook geen deucht, maar een [a]lijding; *'t welk te betogen stond*.

[p]*Supponere*.
[q]*Essentia*.
[r]*Propositio*.
[s]*Supponere*.
[t]*Determinare*.
[u]*Distinctè*.
[w]*Propositio*.
[x]*Humilitas*.
[y]*Tristitia*.
[z]*Contemplatio*.
[a]*Passio*.

Vierenvyftigste [b]Voorstelling.

[b]*Propositio*.

[c]*Berou is geen deucht; en spruit niet uit reden: maar de geen, die berou van zijn bedrijf heeft, is dubbelt elendig, of onvermogende*.

[c]*Paenitentia*.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio*.

Het eerste deel hier af word gelijk de voorgaande [e]Voorstelling betoogt; en het tweede blijkt alleenlijk uit de [f]Bepaling van deze [g]hartstocht; *bezie de zevenëntwintigste Bepaling der hartstochten*. Want voorëerst lijd hy dat hy door een bedorve begeerte, en daar na door droefheit verwonnen word.

[e]*Propositio*.
[f]*Definitio*.
[g]*Affectus*.

[h]Byvoegsel.

[h]*Scholium*.

Dewijl de menschen zelden naar [i]'t Voorschrift der reden leven, zo brengen deze twee [k]hartstochten, namentlijk [l]nederigheit en [m]berou, en, behalven dezen, de hoop en vrees, meer nuttigheit, dan schade aan; en dieshalven heeft men, als men doch zondigen moet, liever over deze zijde te zondigen. Want indien de menschen, onmachtig om hun gemoed te bedwingen, alle even verwaant waren, zich niets schaamden, en niets vreesden; met welke banden zouden zy dan te zamen gevoegt, en bedwongen konnen worden? De menigte is verschrikkelijk; zo zy niet vreest. 't Is dieshalven geen wonder dat de Profeten, die niet voor de welstant van weinigen, maar voor 't gemeen nut gezorgt hebben, de [n]nederigheit, het [o]berou,

[i]*Dictamen*.
[k]*Affectus*.
[l]*Humilitas*.
[m]*Paenitentia*.
[n]*Humilitas*.
[o]*Paenitentia*.

en [p]d' eerbiedigheid zo hoog aanbevolen hebben. En zeker, de genen, die deze [q] hartstochten onderworpen zijn, konnen veel lichtelijker, dan anderen, bewogen worden om eindelijk naar 't beleit der reden te leven, dat is, om vry te zijn, en 't leven der zaligen te genieten.

[p]*Reverentia*.
[q]*Affectus*.

Vyfenvyftigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

De grootste [s]Verwaantheit, of [t]Nederslachtigheid is de grootste onkunde van zich.

[s]*Superbia*.
[t]*Abjectio*.

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio*.

De Betoging blijkt uit d' acht- en negenëntwintigste [w]Bepaling der [x]hartstochten.

[w]*Definitio*.
[x]*Affectus*.

Zesenvyftigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

De grootste [z]Verwaantheit, of [a]Nederslachtigheid, wijst [b]de grootste onmacht des gemoeds aan.

[z]*Superbia*.
[b]*Abjectio*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

D' eerste grontvest van de deucht is, [d]zijn wezen te behouden; (*volgens de [e] Toegift van de tweeëntwintigste [f]Voorstelling in dit deel*) en dit naar 't beleit der reden; *volgens de vierëntwintigste Voorstelling van dit deel*. De geen dan, die van zich zelf onkundig is, is onkundig van de grontvest aller deuchden, en by gevolg van alle deuchden zelven. Wijders, uit deucht te werken is niets anders, dan naar 't beleit der reden te werken; *volgens de vierëntwintigste Voorstelling van dit deel*: en de geen, die naar 't beleit der reden werkt, moet nootzakelijk weten dat hy naar 't beleit der reden werkt; *volgens de drieënveertigste Voorstelling van het tweede deel*. De geen dan, die van zich zelf, en by gevolg (gelijk wy alreê getoont hebben) van alle deuchden meest onkundig is, werkt geensins uit deucht; dat is, *gelijk uit d' achtste [g]Bepaling van dit deel blijkt*) is meest onmachtig van gemoed: en dieshalven, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) de grootste [h]verwaantheit, of [i]nederslachtigheit wijst de grootste onmacht van 't gemoed aan; *'t welk te betogen stond*.

[d]*Suum esse*.
[e]*Corollarium*.
[f]*Propositio*.
[g]*Definitio*.
[h]*Superbia*.
[i]*Abjectie*.

[k]Toegift.

[k]*Corollarium*.

Hier uit volgt zeer klaarblijkelijk, dat de [l]verwaanden en [m]nederslachtigen de [n] hartstochten meest onderworpen zijn.

[l]*Superbi*.
[m]*Abjecti*.
[n]*Affectus*.

[o]Byvoegsel.

[o]*Scholium*.

De [p]nederslachtigheit kan echter lichtelijker verbetert, en te

[p]*Abjectio*.

recht gebracht worden, dan de [q]verwaantheit; dewijl deze leste een [r]hartstocht van blijschap, en d' ander van droefheit, en dieshalven (*volgens d' achtiende Voorstelling van dit deel*) deze leste sterker dan d' eerste is.

[q]*Superbia*.
[r]*Affectus*.

Zevenenvyftigste [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

De [t]verwaande bemint de tegenwoordigheit der vleiders en pluimstrijkers, en haat [u]d'edelmoedigen.

[t]*Superbus*.
[u]*Generosi*.

[w]Betoging.

[w]*Demonstratio*.

De [x]verwaantheit is een blijschap, hier uit gesproten, dat de mensch hoger, dan billijk is, van zich gevoelt; *volgens d'achtentwintigste en zeste [y]Bepaling der [z] hartstochten:* en een verwaant mensch zal pogen, zo veel als hem mogelijk is, deze [a]waan te voeden; *bezie het [b]Byvoegsel van de dartiende [c]Voorstelling in dit deel*. De [d]verwaanden dan zullen de tegenwoordigheit der vleiders en pluimstrijkers (*welker [e]Bepaling ik nagelaten heb, om dat zy al te wel bekent zijn*) beminnen, en die van [f]d'edelmoedigen, de welken van zich zelven gevoelen naar dat het billijk is, vlieden.

[x]*Superbia*.
[y]*Definitio*.
[z]*Affectus*.
[a]*Opinio*.
[b]*Scholium*.
[c]*Propositio*.
[d]*Superbi*.
[e]*Definitio*.
[f]*Generosi*.

[g]Byvoegsel.

[g]*Scholium*.

Alle de quaden van de [h]verwaantheit hier op te tellen zou al te langwijlig wezen: dewijl de [i]verwaanden alle de [k]hartstochten onderworpen zijn; doch geen minder, dan de hartstochten van liefde en barmhartigheit. Maar hier staat geensins te verzwijgen, dat deze ook verwaant word genoemt, die van anderen laeger, dan billijk is, gevoelt. En dieshalven moet de [l]verwaantheit dus [m]bepaalt worden, dat zy een [n]blijschap is, uit een valsche [o]waan gesproten van dat de mensch zich hoger, dan anderen, acht. De [p]nederslachtigheit, rechtstrijdig tegen deze verwaantheit, zou dus bepaalt konnen worden, dat zy een [q]droefheit is, uit een valsche waan gesproten, van dat de mensch zich laeger, dan anderen, acht. Uit deze [r]stelling konnen wy lichtelijk bevatten, dat de verwaande nootzakelijk nijdig moet wezen, (*bezie het [s]Byvoegsel van de vijfënvijftigste [t]Voorstelling in 't darde deel*) en voornamentlijk de genen haten, die, om hun deuchden, hoogst geprezen zijn, en dat hun haat niet lichtelijk door liefde, of weldaat verwonnen kan worden, (*bezie het Byvoegsel van d'eenënveertigste Voorstelling in 't darde deel*) en dat zy alleenlijk door de tegenwoordigheit der gener, die hen in hun onmachtig gemoed volgen, vermaak scheppen, en hen van zotten tot ontzinnigen maken.

[h]*Superbia*.
[i]*Superbi*.
[k]*Affectus*.
[l]*Superbia*.
[m]*Definire*.
[n]*Laetitia*.
[o]*Opinio*.
[p]*Abjectio*.
[q]*Tristitia*.
[r]*Positio*.
[s]*Scholium*.
[t]*Propositio*.

Wat de [u]nederslachtigheit aangaat, hoewel zy rechtstrijdig tegen de [w]verwaantheit is, zo is echter de nederslachtige naast aan de verwaande. Want dewijl zijn droefheit hier uit spruit, dat hy zijn onmacht naar eens anders vermogen, of deucht oordeelt, zo zal zijn droefheit verlicht worden; dat is, hy zal zich verblijden, zo zijn [x]inbeelding zich bezich houd in de gebreken van anderen t'aanschouwen. En hier uit spruit dit spreekwoort: Medegezellen in 't quaat te hebben is een vertroosting voor d'elendigen. In tegendeel, hy zal zich zo veel te meer bedroeven, als hy zich minder dan d'anderen acht. Hier uit spruit het, dat'er geen meerder tot nijt zijn genegen, dan de [y]nederslachtigen, en dat de zodanigen meest pogen de werken der menschen waar te nemen, meer om hen te berispen, dan om hen te verbeteren, en eindelijk, dat zy de [z]nederslachtigheit alleen prijzen, en daar op roemen; maar in dier voegen, dat zy echter nederslachtig schijnen. Deze dingen volgen uit deze [a]hartstocht zo nootzakelijk, als uit de natuur van de [b]driehoek, dat zijn driehoeken [c]even groot zijn als twee rechten. Ik heb alreê gezegt, dat ik deze en diergelijke [d]hartstochten quaat noem, voor zo veel ik op de menschelijke nuttigheit alleen merk: maar dat de wetten der natuur hun opzicht op de gemene ordening der natuur hebben, van de welke de mensch een deel is: 't welk ik hier, als in 't voorbygaan, heb willen vermanen, op dat niemant zou achten, dat ik hier de gebreken der menschen, en hun ongerijmde werken heb willen verhalen, en niet de natuur en [e]eigenschappen der dingen betogen. Want, gelijk ik in de Voorreeden van 't darde deel gezegt heb, ik aanmerk de menschelijke [f]hartstochten, en hun eigenschappen even als d'andere naturelijke dingen. En zeker, de menschelijke hartstochten wijzen, is 't niet het menschelijk vermogen, ten minsten dat van de natuur, en de kunst, niet minder aan, dan veel andere dingen, over de welken wy verwondert zijn, en door welker beschouwing wy verheugt worden. Maar ik ga voort met die dingen van de [g]hartstochten aan te merken, de welken den menschen nuttigheit toebrengen, of hen schade aandoen.

[u] *Abjectio*.
[w] *Superbia*.
[x] *Imaginatio*.
[y] *Abjecti*.
[z] *Abjectio*.
[a] *Affectus*.
[b] *Triangulus*.
[c] *AEqualis duobus rectus*.
[d] *Affectus*.
[e] *Proprietates*.
[f] *Affectus*.
[g] *Affectus*.

Achtenvyftigste [h]Voorstelling.

[h] *Propositio*.

De [i]roem strijd niet tegen de reden, maar kan daar uit voortkomen.

[i] *Gloria*.

Betoging.

De [k]Betoging blijkt uit de dartigste [l]Bepaling der [m]hartstoch-

[k] *Demonstratio*.
[l] *Definitio*.
[m] *Affectus*.

ten, en uit de Bepaling van 't eerlijke, de welke men in 't eerste [n]Byvoegsel van de zevenëndartigste [o]Voorstelling in dit deel kan zien.

[n] *Scholium.*
[o] *Propositio.*

[p]Byvoegsel.

[p] *Scholium.*

De [q]roem, die ydel gezegt word, is een [r]gerustheit in zich zelf, die alleenlijk door de [s]waan van 't gemeen volk gevoed word; en als deze waan ophoud, zo houd ook de gerustheit zelve op; dat is (*volgens het* [t]*Byvoegsel van de tweeënvijftigste* [u] *Voorstelling in dit deel*) het opperste goet, 't welk van yder bemint word. Hier uit spruit het dat de geen, die zich op de waan van 't gemeen verheft, door de dagelijkse bekommering aangetast, het gerucht poogt en tracht te behouden: want het gemeen volk is veränderlijk en onbestandig; en dieshalven verdwijnt het gerucht wel haast, zo het niet waargenomen word. Ja dewijl alle menschen naar de toejuighing van 't gemeen trachten, zo verdrukt yder gaerne d'achting van een ander; daar uit (dewijl men om dat goet strijd, 't welk het opperste geächt word) een grote begeerte van malkander op alle wijzen te verdrukken spruit; en de geen, die eindelijk verwinner word, roemt meer hier op, dat hy aan een ander schadelijk, dan dat hy aan zich zelf vorderlijk geweest heeft. Deze [w]roem dan, of [x]gerustheit is warelijk ydel, om dat hy niets is.

[q] *Gloriae.*
[r] *Acquiescentia in seipso.*
[s] *Opinio.*
[t] *Scholium.*
[u] *Propositio.*
[w] *Gloria.*
[x] *Acquiescentia.*

De dingen, die van de [y]Schaamte aan te merken zijn, worden lichtelijk uit het geen verstaan, 't welk wy van de [z]barmhartigheit, en van [a]'t berou gezegt hebben. Ik zal 'er alleenlijk dit byvoegen, dat de schaamte, hoewel zy geen deucht is, echter zo wel, als het [b]medelijden, goet is, voor zo veel zy aanwijst dat in de mensch, die van schaamte overstort word, een begeerte van eerlijk te leven is; gelijk de pijn, die voor zo veel goet gezegt word, als zy aanwijst dat het gequetste deel noch niet bedorven en verrot is. Dieshalven, hoewel de mensch, de welk berou over enig bedrijf heeft, warelijk droevig is, zo is hy echter beter en volmaakter dan d'onbeschaamde, die geen begeerte van eerlijk te leven heeft. Dit is 't geen, 't welk ik aangenomen had van de [c]hartstochten van [d]blijschap en [e]droefheit aan te tekenen. Maar wat de [f]begeerten aangaat, dezen zijn warelijk goet of quaat, voor zo veel zy uit goede, of quade [g]hartstochten spruiten. Doch zy alle, voor zo veel zy uit de hartstochten, die [h]lijdingen zijn, in ons voortgebracht worden, zijn warelijk blint, (gelijk men lichtelijk uit het geen kan verstaan, 't welk wy, *in* [i] *'t Byvoegsel van de vierënveertigste* [k] *Voorstelling in dit deel* gezegt hebben) en zouden zonder gebruik zijn,

[y] *Pudor.*
[z] *Misericordia.*
[a] *Poenitentia.*
[b] *Commiseratio.*
[c] *Affectus.*
[d] *Laetitia.*
[e] *Tristitia.*
[f] *Cupiditates.*
[g] *Affectus.*
[h] *Passiones.*
[i] *Scholium.*
[k] *Propositio.*

zo de menschen lichtelijk bewogen konden worden om naar d'enige [l]voorspelling van de deucht te leven, gelijk ik nu met weinig woorden zal tonen.

[l] *Dictamen*.

Negenenvyftigste [m]Voorstelling.

[m] *Propositio*.

Wy konnen tot alle de [n]doeningen, tot de welken wy door enig [o]hartstocht, die een [p]lijding is, worden bepaalt, zonder deze hartstocht, door de reden bepaalt worden.

[n] *Actiones*.
[o] *Affectus*.
[p] *Passio*.

[q]Betoging.

[q] *Demonstratio*.

Uit de reden te werken is niets anders, (*volgens de darde [r]Voorstelling, en de tweede [s]Bepaling van 't darde deel*) dan die dingen te doen, de welken uit de nootzakelijkheit van onze natuur, in zich alleen aangemerkt, volgen: Maar de droefheit is voor zo veel quaat, als zy dit vermogen van te werken vermindert, of intoomt; (*volgens d' eenënveertigste Voorstelling van dit deel*: dieshalven, wy konnen door deze [t]hartstocht tot geen [u]werking bepaalt worden, die wy niet zouden doen, zo wy door reden geleid wierden. Wijders, de blijschap is alleenlijk voor zo veel quaat, als zy maakt dat de mensch minder tot werken bequaam is; *volgens d'een- en drieënveertigste [w]Voorstellingen in dit deel:* en dieshalven konnen wy dus verre ook tot geen [x]doening bepaalt worden, die wy niet zouden konnen doen, zo wy door reden geleid wierden. Eindelijk, voor zo veel de blijschap goet is, voor zo veel koomt zy met de reden overëen: want zy bestaat hier in, dat zy des menschen vermogen van te werken vermeerdert, of bevordert. Zy is ook geen [y] lijding, dan voor zo veel zy des menschen vermogen van te werken niet zo verre vermeerdert, dat hy zich zelf, en zijn [z]doeningen [a]evenmatiglijk bevat; *volgens de darde [b]Voorstelling van 't darde deel, met der zelfder [c]Byvoegsel*. Dieshalven, indien de mensch, van blijschap aangedaan, tot zulk een grote volmaaktheit geleid wierd, dat hy zich zelf, en zijn [d]doeningen [e]evenmatiglijk begreep, zo zou hy tot de zelfde doeningen, tot de welken hy nu door de [f]hartstochten, die [g]lijdingen zijn, bepaalt word, bequaam, ja bequamer wezen. Maar alle hartstochten worden tot [h]blijschap, [i]droefheit, of [k]begeerte toegepast: (*bezie de Verklaring van de vierde [l]Bepaling der [m]hartstochten*) en de [n]begeerte (*volgens d'eerste Bepaling der hartstochten*) is niets anders, dan de [o]poging zelve van te werken: dieshalven, wy konnen tot alle [p]doeningen, tot de welken wy door enige [q]hartstocht, die een [r]lijding is, worden bepaalt, zonder deze hartstocht, door de reden alleen, bepaalt worden; *'t welk te betogen stond*.

[r] *Propositio*.
[s] *Definitio*.
[t] *Affectus*.
[u] *Actio*.
[w] *Propositiones*.
[x] *Actio*.
[y] *Passio*.
[z] *Actiones*.
[a] *Adaequatè*.
[b] *Propositio*.
[c] *Scholium*.
[d] *Actiones*.
[e] *Adaequatè*.
[f] *Affectus*.
[g] *Passiones*.
[h] *Laetitia*.
[i] *Tristitia*.
[k] *Cupiditas*.
[l] *Definitio*.
[m] *Affectus*.
[n] *Cupiditas*.
[o] *Conatus*.
[p] *Actiones*.
[q] *Affectus*.
[r] *Passio*.

Anders.

Alle [s]werking word voor zo veel quaat gezegt, als daar uit spruit, dat wy met haat, of met enige quade [t]hartstocht aangedaan zijn; *bezie d'eerste* [u]*Toegift van de vijfënveertigste* [w]*Voorstelling in dit deel*: Geen [x]werking, in zich zelve aangemerkt, is goet, of quaat; *gelijk wy in de voorreeden van dit deel getoont hebben*) maar een, en de zelfde werking is nu goet, dan quaat: dieshalven, wy konnen tot de zelfde werking, die nu quaat is, of die uit enige quade [y]hartstocht spruit, door de reden geleid worden; *volgens de negentiende* [z]*Voorstelling van dit deel: 't welk het voorgestelde was*.

[s]*Actio*.
[t]*Affectus*.
[u]*Corollarium*.
[w]*Propositio*.
[x]*Actio*.
[y]*Affectus*.
[z]*Propositio*.

[a]Byvoegsel.

[a]*Scholium*.

Deze dingen worden klarelijker door een [b]voorbeelt verklaart. De [c]doening van te slaan, voor zo veel zy naturelijk aangemerkt word, en voor zo veel wy alleenlijk hier op merken, dat de mensch zijn arm opheft, de hant sluit, en de gehele arm met kracht nederwaarts drijft, is een [d]deucht, die uit het gebou van 't menschelijk lighaam bevat word. Indien dan de mensch, door gramschap, of haat bewogen, bepaalt word tot de hant te sluiten, of d' arm te bewegen, zo geschied dit (*gelijk wy in het tweede deel getoont hebben*) om dat een en de zelfde [e]doening by alle [f] beelden der dingen gevoegt kan worden; en dieshalven konnen wy, zo wel door die beelden der dingen, de welken wy verwardelijk, als uit de genen, die wy klarelijk en onderscheidelijk bevatten, tot een en de zelfde doening bepaalt worden. Het blijkt dan dat alle [g]begeerte, die uit een [h]hartstocht spruit, de welk een [i]lijding is, van geen gebruik zou zijn, zo de menschen door reden geleid konden worden. Laat ons nu bezien waaröm de [k]begeerte, die uit een hartstocht spruit, de welk een lijding is, van ons blint genoemt word.

[b]*Exemplum*.
[c]*Actio*.
[d]*Virtus*.
[e]*Actio*.
[f]*Imagines*.
[g]*Cupiditas*.
[h]*Affectus*.
[i]*Passio*.
[k]*Cupiditas*.

Zestigste [f]Voorstelling.[l]

[l]*Propositio*.

De [m]*Begeerte, die uit blijschap of droefheit spruit, de welke tot een, of tot enige, en niet tot alle de delen des lighaams toegepast word, heeft geen* [n]*opzicht tot nuttigheit van de gehelemensch*.

[m]*Cupiditas*.
[n]*Ratio*.

[o]Betoging.

[o]*Demonstratio*.

Men stel, tot een voorbeelt, dat het deel des lighaams A door de kracht van enige uitwendige oorzaak in dier voegen versterkt word, dat het d' anderen in kracht overtreft; *volgens de zeste* [p]*Voor-*

[p]*Propositio*.

stelling van dit deel. Dit deel zal echter niet pogen zijn krachten daarom te verliezen, op dat d' andere delen des lighaams hun dienst zouden bedienen: want het zou kracht, of vermogen van zijn krachten te verliezen moeten hebben; 't welk (*volgens de zeste Voorstelling van 't darde deel*) ongerijmt is. Dit deel dan, en by gevolg (*volgens de zevende en twaalfde Voorstelling van't darde deel*) ook de ziel, zal pogen die staat te behouden: dieshalven, de [q]begeerte, die uit zodanige [r]hartstocht van [s]blijschap spruit, heeft geen [e]opzicht tot het geheel. Maar indien men, in tegendeel, onderstelt dat het deel A in dier voegen ingetoomt en geprangt word, dat d' anderen d' overhant hebben, zo word op de zelfde wijze betoogt, dat ook de begeerte, die uit droefheit spruit, geen opzicht tot het geheel heeft; *gelijk voorgestelt is*.

[q]*Cupiditas*.
[r]*Affectus*.
[s]*Laetitia*.
[e]*Ratio*.

[f]Byvoegsel.

[f]*Scholium*.

Dewijl dan de blijschap deurgaans (*volgens het Byvoegsel van de vierënveertigste* [g]*Voorstelling in dit deel*) tot een enig gedeelte des lighaams toegepast word, zo begeren wy deurgaans [h]onz wezen te behouden, zonder enige opzicht op onze gehele gezontheit te hebben; daar noch bykoomt dat de [i]begeerten, daar wy meest aan gebonden zijn, (*volgens de* [k]*Toegift van de negende Voorstelling in dit deel*) alleenlijk op de tegenwoordige, en niet op de toekomende tijt opzicht hebben.

[g]*Propositio*.
[h]*Nostrum esse*.
[i]*Cupiditates*.
[k]*Corollarium*.

Eenenzestigste [l]Voorstelling.

[l]*Propositio*.

De [m]*Begeerte, die uit reden spruit, kan geen* [n]*overmaat hebben*.

[m]*Cupiditas*.
[n]*Excessus*.

[o]Betoging.

[o]*Demonstratio*.

De [p]begeerte, (*volgens d' eerste* [q]*Bepaling der* [r]*Hartstochten*) [s]volstrektelijk aangemerkt, is de [t]wezentheit zelve van de mensch, voor zo veel zy op alderhande wijzen [u]bepaalt bevat word tot iets te werken: dieshalven, de begeerte, die uit reden spruit, dat is, (*volgens de darde* [w]*Voorstelling van't darde deel*) die in ons voortgebracht word, voor zo veel als wy werken, is de wezentheit zelve van de mensch, of zijn natuur, voor zo veel zy bepaalt bevat word tot die dingen te werken, de welken alleenlijk door de wezentheit van de mensch [x]evenmatiglijk bevat worden; *volgens de tweede Bepaling van't darde deel*. Indien dan deze [y] begeerte [z]overmaat kon hebben, zo zou de menschelijke natuur, in zich alleen aangemerkt, zich zelve konnen overtreffen, of meer vermogen, dan zy vermag;

[p]*Cupiditas*.
[q]*Definitio*.
[r]*Affectus*.
[s]*Absolutè*.
[t]*Essentia*.
[u]*Determinata*.
[w]*Propositio*.
[x]*Adaequatè*.
[y]*Cupiditas*.
[z]*Excessum*.

't welk een klaarblijkelijke [a]tegenzeggelijkheit is; en dieshalven deze begeerte kan geen overmaat hebben; *'t welk te betogen stond*.

[a] *Contradictis*.

Tweeenzestigste [b]Voorstelling.

[b] *Propositio*.

Voor zo veel de [c]ziel naar het [d]voorschrift van de reden de zaken bevat, zo word zy ook op de zelfde wijze aangedaan, 't zy het een [e]denkbeelt van een toekomende, of verlede, of tegenwoordige zaak is.

[c] *Mens*.
[d] *Dictamen*.
[e] *Idea*.

[f]Betoging.

[f] *Demonstratio*.

Al 't geen, 't welk de ziel, door 't beleit van de reden, bevat, bevat zy onder een zelfde [g]gedaante van eeuwigheit, of van nootzakelijkheit, (*volgens de tweede [h]Toegift van de vierënveertigste [i]Voorstelling in het tweede deel*) en word met de zelfde zekerheit aangedaan; *volgens de drieënveertigste Voorstelling van het tweede deel, en der zelfder Byvoegsel:* dieshalven, 't zy het [k]denkbeelt van een toekomende, of verlede, of tegenwoordige zaak is, de [l]ziel bevat de zaak met de zelfde nootzakelijkheit, en word met de zelfde zekerheit aangedaan; en 't zy het [m]denkbeelt van een toekomende, verlede, of tegenwoordige zaak is, zy zal echter even waar zijn; (*volgen d' eenënveertigste [n]Voorstelling van het tweede deel*) dat is, (*volgens de vierde [o]Bepaling in het tweede deel*) zy zal echter altijt de zelfde [p]eigenschappen van [q]'t evenmatig denkbeelt hebben; en word dieshalven, voor zo veel de ziel de zaken naar het [r]voorschrift van de reden bevat, op de zelfde wijze aangedaan, 't zy het denkbeelt van een toekomende, verlede, of tegenwoordige zaak is; *'t welk te betogen stond*.

[g] *Species*.
[h] *Corollarium*.
[i] *Propositio*.
[k] *Idea*.
[l] *Mens*.
[m] *Idea*.
[n] *Propositio*.
[o] *Definitio*.
[p] *Proprietates*.
[q] *Idea adaequata*.
[r] *Dictamen*.

[s]Byvoegsel.

[s] *Scholium*.

Indien wy een [t]evenmatige kennis van de during der dingen konden hebben, en hun tijden [u]van wezentlijk te zijn naar de reden bepalen, zo zouden wy de toekomende en tegenwoordige dingen met een zelfde [w]hartstocht aanschouwen, en het goede, 't welk de ziel als toekomende bevat, even als tegenwoordig, betrachten, en by gevolg het tegenwoordig minder goet om een groter toekomend goet nootzakelijk verwarelozen, en geensins het geen, dat tegenwoordiglijk wel goet is, maar echter d' oorzaak van enig toekomend quaat, begeren; gelijk wy terstont hier na zullen betogen. Maar wy konnen van de during der dingen (*volgens d' eenëndartigste [x]Voorstelling van het tweede deel*) geen, dan een zeer [y]onëvenmatige, kennis hebben; en wy [z]bepalen de tijden der dingen van we-

[t] *Cognitio adaequata*.
[u] *Existendi*.
[w] *Affectus*.
[x] *Propositio*.
[y] *Cognitio adaequata*.
[z] *Determinare*.

zentlijk te zijn (*volgens het* [a]*Byvoegsel van de vierënveertigste Voorstelling in het tweede deel*) alleenlijk door [b]d' inbeelding, die niet even zeer door het beelt van een tegenwoordige, als van een toekomende zaak aangedaan word. Hier uit spruit het dat de ware kennis van 't goet en quaat, welke wy hebben, niets anders, dan [c]afgetrokken, of [d]algemeen is, en dat het oordeel, 't welk wy van d' ordening der dingen, en van de samenknoping der oorzaken doen, op dat wy zouden konnen [e]bepalen wat tegenwoordiglijk goet of quaat voor ons is, eerder [f]inbeeldig, dan [g]zakelijk is. 't Is dieshalven geen wonder, zo de [h]begeerte, die uit de kennis van 't goet en quaat spruit, voor zo veel de zelfde op het toekomende ziet, lichtelijker door de begeerte der dingen, die tegenwoordiglijk zoet en lieffelijk zijn, ingetoomt kan worden. *Bezie hier af d' achtiende Voorstelling van dit deel*.

[a]*Scholium*.
[b]*Imaginatio*.
[c]*Abstracta*.
[d]*Universalis*.
[e]*Determinare*.
[f]*Imaginarium*.
[g]*Reale*.
[h]*Cupiditas*.

Drieenzestigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De geen, die door vrees geleid word, en het goet doet, om het quaat te mijden, word niet door reden geleid.

[k]Betoging.

[k]*Demonstratio*.

Daar zijn geen andere [l]hartstochten, die tot de ziel, voor zo veel zy werkt, dat is, (*volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*) die tot de reden toegepast worden, dan de hartstochten van blijschap en begeerte; *volgens de negenënvijftigste* [m]*Voorstelling van 't darde deel*: en dieshalven (*volgens de dartiende* [n]*Bepaling der hartstochten*) de geen, die door vrees geleid word, en goet doet, uit vrees van quaat, word niet door reden geleid; *'t welk te betogen stond*.

[l]*Affectus*.
[m]*Propositio*.
[n]*Definitio*.

[o]Byvoegsel.

[o]*Scholium*.

De [p]waangelovigen, die meerder de zonden konnen verwijten, dan de deuchden onderwijzen, en die de menschen niet door reden pogen te leiden, maar door vrees in toom te houden, eerder om het quaat te vlieden, dan de deuchden te beminnen, trachten nergens anders naar, dan om d' anderen, even als zich zelven, elendig te maken: en dieshalven is 't geen wonder dat zy deurgaans aan de menschen lastig en hatelijk zijn.

[p]*Superstitiosi*.

[q]Toegift.

[q]*Corollarium*.

Door de [r]*begeerte, die uit de reden spruit, volgen wy* [s]*regelrecht het goet, en vlieden het quaat* [t]*niet regelrecht*.

[r]*Cupiditas*.
[s]*Directè*.
[t]*Indirectè*.

[u]Betoging.

Want de begeerte, die uit reden spruit, kan alleenlijk uit de [w]hartstocht van blijschap, die geen [x]lijding is, spruiten; (*volgens de negenënvijftigste [y]Voorstelling van 't darde deel*) dat is, uit de [z]blijschap, die geen [a]overmaat kan hebben; *volgens d' eenenzestigste Voorstelling van dit deel:* maar niet uit de [b]droefheit. Dieshalven, deze [c]begeerte (*volgens d'achtste Voorstelling van dit deel*) spruit uit de kennis van 't goet, maar niet uit die van 't quaat: en in dezer voegen betrachten wy, uit het beleit der reden, [d]regelrecht het goet; en dus verre schuwen wy alleenlijk het quaat; *'t welk te betogen stond*.

[u]*Demonstratio*.
[w]*Affectus*.
[x]*Passio*.
[y]*Propositio*.
[z]*Laetitia*.
[a]*Exceffus*.
[b]*Tristitia*.
[c]*Cupiditas*.
[d]*Directè*.

[e]Byvoegsel.

Deze [f]Toegift word door het voorbeelt van de zieke en gezonde verklaart. De zieke eet, uit vrees van de doot, het geen, dat hem tegen is: maar de gezonde heeft vermaak in de spijs, en geniet dus beter het leven, dan of hy de doot vreesde, en hem dus [g]regelrecht begeerde te schuwen. In dezer voegen word de rechter, die niet door haat, gramschap, enz. maar alleenlijk door liefde tot de gemene welstant, de schuldige ter doot verwijst, door de reden alleen geleid.

[e]*Scholium*.
[f]*Corollarium*.
[g]*Directè*.

Vierenzestigste [h]Voorstelling.

De kennis van 't quaat is een [i]onëvenmatige kennis.

[h]*Propositio*.
[i]*Cognitio inadaequatae*.

[k]Betoging.

De kennis van 't quaat (*volgens d' achtste [l]Voorstelling in dit deel*) is de droefheit zelve, voor zo veel wy daar af meêwustig zijn: maar de droefheit is een [m] overganing tot een minder volmaaktheit, (*volgens de darde [n]Bepaling der [o] hartstochten*) de welke dieshalven niet door de [p]wezentheit zelve van de mensch verstaan kan worden; *volgens de zeste en zevende Voorstellingen van't darde deel:* en dieshalven is zy (*volgens de tweede [q]Bepaling van 't darde deel*) een [r] lijding, de welke (*volgens de darde Voorstelling van't darde deel*) van [s] onëvenmatige denkbeelden af hangt; en by gevolg (*volgens de negenëntwintigste Voorstelling van het tweede deel*) is der zelfder kennis, namelijk de kennis van 't quaat, onëvenmatig; *'t welk te betogen stond*.

[k]*Demonstratio*.
[l]*Propositio*.
[m]*Transitio*.
[n]*Definitio*.
[o]*Affectus*.
[p]*Essentia*.
[q]*Definitio*.
[r]*Passio*.
[s]*Ideae inadaequatae*.

[t]Toegift.

[t]*Corollarium*.

Hier uit volgt dat de menschelijke ziel, zo zy geen anderen dan [u] evenmatigedenkbeelden had, geen kennis van 't quaat zou [w]vormen.

[u] *Ideae adaequatae*.
[w] *Formare*.

Vyfenzestigste [x]Voorstelling.

[x]*Propositio.*

Volgens het beleit van de reden zullen wy van twee goeden het meeste, en van twee quaden het minste volgen.

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio.*

Het goet, 't welk belet dat wy een groter goet genieten, is warelijk quaat: want goet en quaat (*gelijk wy in de voorreeden van dit deel getoont hebben*) word van de dingen gezegt, voor zo veel wy de zelfden met malkander vergelijken; en volgens de zelfde reden is een minder quaat warelijk goet. Dieshalven (*volgens de [z]Toegift van de voorgaande [a]Voorstelling*) zullen wy, door 't beleit der reden, alleenlijk een meerder goet, en een minder quaat betrachten, of volgen; *gelijk te betogen stond.*

[z]*Corollarium.*
[a]*Propositio.*

[b]Toegift.

[b]*Corollarium.*

Wy zullen, door 't beleit der reden, een minder quaat als een meerder goet volgen, en een minder goet, 't welk oorzaak van een groter quaat is, verwarelozen. Want het quaat, 't welk hier minder gezegt word, is warelijk goet, en het goet in tegendeel quaat. Dieshalven (*volgens de [c]Toegift van de voorgaande Voorstelling*) betrachten wy 't eerste, en verwarelozen het ander; *gelijk voorgestelt wierd.*

[c]*Corollarium.*

Zesenzestigste [d]Voorstelling.

[d]*Propositio.*

Wy begeren, uit beleit van de reden, een groter toekomend, boven een minder tegenwoordig goet, en betrachten een minder tegenwoordig quaat, 't welk oorzaak is van enig toekomend groter goet.

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio.*

Indien de ziel een [f]evenmatige kennis van de toekomende zaak kon hebben, zo zou zy met een zelfde [g]hartstocht tot de toekomende, als tot de tegenwoordige zaak aangedaan worden; *volgens de tweeënzestigste [h]Voorstelling in dit deel.* Dieshalven, voor zo veel wy op de reden zelve merken, gelijk wy [i]onderstellen dat wy in deze Voorstelling doen, zo is 't een zelfde zaak, 't zy men een groter goet, of quaat toekomend, of tegenwoordig onderstelt: en daaröm (*volgens de vijfënzestigste Voorstelling in dit deel*) zullen wy een groter toekomend goet boven een minder tegenwoordig enz. begeren; *gelijk te betogen stond.*

[f]*Cognitio adaequata.*
[g]*Affectus.*
[h]*Propositio.*
[i]*Supponere.*

[k]Toegift.

Wy begeren, door 't beleit van de reden, een minder tegenwoordig quaat, 't welk oorzaak van een meerder toekomend goet is, en verwarelozen een minder tegenwoordig goet, dat oorzaak van een meerder toekomend quaat is. Deze [l]Toegift heeft zich tot de voorgaande [m]Voorstelling, gelijk de Toegift van de vijfënzestigste Voorstelling tot de vijfënzestigste Voorstelling zelve.

[k]*Corollarium.*
[l]*Corollarium.*
[m]*Propositio.*

[n]Byvoegsel.

Indien wy dan deze dingen met de genen, die wy in dit deel, tot aan d'achtiende [o]Voorstelling, van de krachten der [p]hartstochten getoont hebben, vergelijken, zo zullen wy lichtelijk zien wat onderscheit dat'er tusschen een mensch is, die alleenlijk van hartstocht, of [q]waan geleid word, en een ander, die de reden tot zijn geleide heeft. Want d'eerste, 't zy hy wil of niet, doet het geen, daar af hy meest onkundig is: maar de leste is niemant, dan zich zelf, onderworpen, en doet alleenlijk die dingen, de welken hy de [r]voornaamsten in 't leven kent te wezen, en die hy dieshalven meest begeert; om 't welk ik ook d'eerste een slaaf, en de leste vry noem; van welks vernuft en [s]regel van leven ik noch iets zal aantekenen.

[n]*Scholium.*
[o]*Propositio.*
[p]*Affectus.*
[q]*Opinio.*
[r]*Primae.*
[s]*Ratio.*

Zevenenzestigste [t]Voorstelling.

[t]*Propositio.*

Een vry mensch denkt nergens minder of, dan op de doot; en zijn wijsheit is geen overdenking des doots, maar des levens.

[u]Betoging.

Een vry mensch, dat is, die alleenlijk naar het [w]voorschrift van de reden leeft, word niet door de vrees [x]bewogen; (*volgens de drieënzestigste [y]Voorstelling in dit deel*) maar begeert [z]regelrecht het goet; (*volgens de [a]Toegift van de zelfde Voorstelling*) dat is te werken, te leven, en [b]zijn wezen te behouden, volgens de [c]grontvest van zijn eige nut te zoeken; en denkt dieshalven nergens minder op, dan op de doot: maar [p]d'overdenking des levens is zijn wijsheit; *'t welk te betogen stond.*

[u]*Demonstratio.*
[w]*Dictamen.*
[x]*Duci.*
[y]*Propositio.*
[z]*Directè.*
[a]*Corollarium.*
[b]*Suum esse.*
[c]*Fundamentum.*
[p]*Meditatio.*

Achtenzestigste [q]Voorstelling.

[q]*Propositio.*

Indien de menschen vry geboren wierden, zo zouden zy geen [r] *bevatting van goet en quaat vormen, zo lang zy vry waren*.

[r] *Conceptus*.

[s]Betoging.

Ik noem de geen vry te wezen, die van de reden alleen geleid word. De geen dan, die vry geboren word, en vry blijft, heeft geen anderen, dan [t]evenmatige denkbeelden, en dieshalven geen [u]bevatting van 't quaat; (*volgens de* [w]*Toegift van de vierënzestigste* [x]*Vorstelling in deel*) en by gevolg ook niet van't goet; want goet en quaat zijn niet dan betrekkingen, die op malkanderen zien: *'t welk te betogen stond*.

[s]*Demonstratio*.
[t]*Ideae adaequatae*.
[u]*Conceptus*.
[w]*Corollarium*.
[x]*Propositio*.

[y]Byvoegsel.

Uit de vierde Voorstelling van dit deel blijkt dat [z]d'onderstelling van deze [a] Voorstelling valsch is, en niet bevat kan worden, dan voor zo veel wy alleenlijk op de menschelijke natuur, of liever op God merken, niet voor zo veel hy [b]onëindig, maar alleenlijk voor zo veel hy oorzaak is van dat de mensch [c]wezentlijk is. Dit, en andere dingen, die wy alreê betoogt hebben, schijnen van Moses, in de historie van d'eerste mensch, aangewezen te worden. Want daar in word geen ander [d] vermogen van God begrepen, dan dit, door 't welk hy de mensch heeft geschapen; dat is een vermogen, door 't welk hy alleenlijk voor de nuttigheit en welstant van de mensch zorgt: en voor zo veel word verhaalt, dat God aan de vrije mensch verboden heeft van de boom der kennis des goets en quaats t' eten, en dat, zo haast als hy daar af geëten zou hebben, hy meer vrees voor de doot, dan begeerte om te leven zou hebben: wijders, dat de mensch, een gemalin gevonden hebbende, die gantschelijk met zijn natuur overëenquam, bekende dat'er in de natuur niets kon zijn, dat nutter, als zy, voor hem kon wezen; maar dat hy, na dat hy geloofde dat de beesten hem gelijk waren, terstont hun [e]hartstochten begon na te volgen, (*bezie de zevenëntwintigste* [f]*Voorstelling van 't darde deel*) en zijn vrijheit te verliezen, de welke sedert van [g]d' Aartsvaders weder bekomen is, die door Christus geest geleid wierden, dat is door Gods [h]denkbeelt, van 't welk alleen afhangt dat de mensch vry is, en dat hy het goet, 't welk hy voor zich begeert, ook voor d'andere menschen begeert; *gelijk wy hier voor* (*in de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) *betoogt hebben*.

[y]*Scholium*.
[z]*Hypothesis*.
[a]*Propositio*.
[b]*Infinitus*.
[c]*Existere*.
[d]*Potentia*.
[e]*Affectus*.
[f]*Propositio*.
[g]*Patriarchae*.
[h]*Idea*.

Negenenzestigste [i]Voorstelling.

[i]*Propositio*.

De deucht van een vry mensch word even groot in de gevarelijkheden te mijden, als in hen te verwinnen, gezien.

[k]Betoging

De [l]hartstocht kan niet bedwongen, noch wechgenomen worden, dan met hem door een strijdige en sterker hartstocht te bedwingen; *volgens de negende* [m] *Voorstelling van dit deel*: maar een blinde stoutheit en vrees zijn hartstochten, die even groot bevat konnen worden; *volgens de vijfde en darde Voorstelling van dit deel*: dieshalven, een even grote deucht des gemoeds, of kloekmoedigheit (*bezie de* [n]*Bepaling hier af in* [o]*'t Byvoegsel van de negenënvijftigste* [p]*Voorstelling in 't darde deel*) word verëischt zo wel om de stoutheit, als om de vrees te bedwingen: dat is, (*volgens de veertigste en eenenveertigste* [q]*Bepalingen der* [r]*Hartstochten*) een vry mensch ontwijkt met een zelfde deucht des gemoeds de gevarelijkheden, daar meê hy de zelfde poogt t' overwinnen; *'t welk te betogen stond*.

[k]*Demonstratio*.
[l]*Affectus*.
[m]*Propositio*.
[n]*Definitio*.
[o]*Scholium*.
[p]*Propositio*.
[q]*Definitiones*.
[r]*Affectus*.

[s]Toegift.

In een vry mensch dan word een tijdige vlucht, zo wel, als de strijt, grote stoutmoedigheit toegeëigent, dat is, de vrije mensch verkiest deze vlucht met de zelsde stoutmoedigheit, of stantvastigheit, als de strijt.

[s]*Corollarium*.

[t]Byvoegsel.

Wat de [u]kloekmoedigheit is, of wat ik daar by versta, heb ik in het [w]Byvoegsel van de negenenvijftigste voorstelling in 't darde deel verklaart. By [x]gevarelijkheit versta ik dit alleen, 't welk oorzaak van enig quaat, namelijkj van droefheit, haat, tweedracht, enz. kan

[t]*Scholium*.
[u]*Amimositas*.
[w]*Scholium*.
[x]*Periculum*.

Zeventigste [y]Voorstelling.

Een vry mensch, die onder de [z]*bloden leeft, tracht, zo veel als hem mogelijk is, hun weldaden te schuwen*.

[y]*Propositio*.
[z]*Ignavi*.

[a]Betoging.

Yder oordeelt naar zijn verstant wat goet is; *bezie het* [b]*Byvoegsel van de negenëndartigste* [c]*Voorstelling in 't darde deel*. De [d]blode dan, die aan iemant goet gedaan heeft, zal het zelfde naar zijn verstant schatten, en, zo hy ziet dat het van de geen, aan de welk het gegeven is, minder gëacht word, zich bedroeven; volgens de tweeënveertigste Voorstelling van 't darde deel. Maar een vry mensch poogt d' andere menschen door vrientschap aan zich te voegen,

[a]*Demonstratio*.
[b]*Scholium*.
[c]*Propositio*.
[d]*Ignavus*.

(*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) en de menschen niet, naar hun [e]hartstocht, met gelijke weldaden te vergelden, maar zich

[e]*Affectus*.

zelf, en d' anderen door een vry oordeel der reden te geleiden, en alleenlijk zodanige dingen te doen, die hy weet de voornaamsten te wezen: dieshalven, een vry mensch zal pogen, zo veel als hem mogelijk is, de weldaden der [f]bloden te mijden, om niet van hen gehaat te worden, en niet hun lust, maar de reden alleen te volgen.

[f] *Ignavi*.

[g]Byvoegsel.

[g] *Scholium*.

Ik zeg *zo veel als hem mogelijk is*. Want schoon de menschen [h]bloden waren, zo zijn zy echter menschen, die in de noden menschelijke hulp, de welke de beste van allen is, konnen toebrengen. Dieshalven gebeurt het dikwijls dat het nootzakelijk is weldaat van hen t' ontfangen, en by gevolg aan hen, naar hun verstant en oordeel, dank te bewijzen. Hier koomt noch by dat men, in hun weldaden te mijden, wel toezien moet, dat men niet schijnt hen te verachten, of uit gierigheit de vergelding te vrezen, en dat men dus, terwijl men hun haat ontvlucht, niet in hun gramschap valt. Men moet dan, in de weldaden te mijden, op 't nut en eerlijk acht nemen.

[h] *Ignavi*.

Eenenzeventigste [i]Voorstelling.

[i] *Propositio*.

De vrije menschen alleen zijn dankbaar tegen malkander.

[k]Betoging.

[k] *Demonstratio*.

De vrije menschen alleen zijn nutst aan malkander, en worden door de grootste nootzakelijkheit van vrientschap te zamen verbonden, (*volgens de vijfëndartigste* [l] *Voorstelling van dit delt, en der zelfder eerste* [m] *Toegift*) en pogen door gelijke [n] poging van liefde aan malkander wel te doen; *volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*: dieshalven, de vrije menschen alleen (*volgens de vierëndartigste* [o] *Bepaling der* [p] *hartstochten*) zijn de dankbaarsten aan malkander; *'t welk te betogen stond*.

[l] *Propositio*.
[m] *Corollarium*.
[n] *Studium*.
[o] *Definitio*.
[p] *Affectus*.

[q]Byvoegsel.

[q] *Scholium*.

De [r]dank, die de menschen, de welken van een blinde begeerte geleid worden, aan malkander bewijzen, is deurgaans koopmanschap, of eerder een aanloksel, dan dank. Voorts, [s]d' ondankbaarheit is geen [t]hartstocht. En echter is zy schandelijk, om dat zy deurgaans aanwijst dat de mensch met al te grote haat, gramschap, verwaantheit, of gierigheit, enz. aangedaan is. Want de geen, die niet weet te vergelden, uit oorzaak van zijn dwaasheit, is niet ondankbaar, en noch veel minder de geen, die niet door hoerengiften bewogen word

[r] *Gratia*.
[s] *Ingratitudo*.
[t] *Affectus*.

om aan de lust en wulpsheit der ontuchtigen behulpsaam te wezen, noch die door giften zo verre gebracht kan worden, dat hy de dieverijen van zodanig een, of van andere diergelijken verbergt. Want deze, in tegendeel, toont dat hy een bestandig gemoed heeft, 't welk zich niet, tot zijn schade, of tot die van 't gemeen, laat omkopen en verrukken.

Tweeenzeventigste [u]Voorstelling.

[u] *Propositio.*

Een vry mensch handelt nooit door bedroch, maar getrouwelijk.

[w]Betoging.

[w] *Demonstratio.*

Indien een vry mensch, voor zo veel als hy vry is, iets door bedroch deê, zo zou hy dit naar het [x]voorschrift van de reden doen, (want voor zo veel word hy alleenlijk van ons vry genoemt) en zo zou door bedroch te werken deucht wezen, (*volgens de vierëntwintigste* [y] *Voorstelling van dit deel*) en by gevolg (*volgens de zelfde Voorstelling*) zou voor yder, om [z]zijn wezen te behouden, dienstiger zijn door bedroch te werken: dat is, (gelijk uit zich zelf blijkt) het zou voor de menschen dienstiger zijn alleenlijk met de woorden overëen te komen, en in de zaak strijdig tegen malkander te wezen: 't welk (*volgens de* [a] *Toegift van d' eenëndartigste Voorstelling in dit deel*) ongerijmt is.

[x] *Dictamen.*

[y] *Propositio.*

[z] *Suum esse.*

[a] *Corollarium.*

[b]Byvoegsel.

[b] *Scholium.*

Indien men vraagt, of, indien een mensch zich door meinëedigheit van het tegenwoordig gevaar des doots kan verlossen, de [c]regel van [d]zijn wezen te behouden hem niet gantschelijk zou raden meineedig te wezen? Men zal op de zelfde wijze hier op antwoorden, dat, zo de reden dit raad, zy dit aan alle menschen raad, en dat dieshalven de reden gantschelijk aan alle menschen raad, niet, dan met bedroch, verbonden te maken, de krachten te zamen te voegen, en gemene rechten te hebben, dat is, om warelijk geen gemene rechten te hebben; 't welk ongerijmt is.

[c] *Ratio.*

[d] *Suum esse.*

Drieenzeventigste [e]Voorstelling.

[e] *Propositio.*

Een mensch, die door reden geleid word, is meer vry in een [f] *Staat, daar in men naar 't gemeen besluit leeft, dan in d' eensaamheit, daar hy zich zelf alleen gehoorzaamt.*

[f] *Civitas.*

[g]Betoging.

De mensch, die de reden volgt, word niet door vrees tot gehoorzamen geleid; (*volgens de drieënzestigste* [h]*Voorstelling van dit*

[g]*Demonstratio*.

[h]*Propositio*.

deel) maar voor zo veel hy, volgens het [i]voorschrift van de reden, [k]zijn wezen poogt te behouden; dat is, (*volgens* het [l]*Byvoegsel van de ze sënzestigste Voorstelling in dit deel*) voor zo veel hy vry poogt te leven, de [m]reden en regel van 't gemeen leven, en de gemene nuttigheit begeert te behouden, (*volgens de zevenëndartigste Voorstelling van dit deel*) en by gevolg (*gelijk wy in het tweede* [n]*Byvoegsel van de zevenëndartigste Voorstelling in dit deel getoont hebben*) naar 't gemeen besluit van de Staat te leven. De mensch dan, die door reden geleid word, begeert de gemene rechten van de Staat, t' onderhouden, om vrijer te leven; *'t welk te betogen stond*.

[i] *Dictamen*.
[k] *Suum esse*.
[l] *Scholium*.
[m] *Ratio*.
[n] *Scholium*.

[o]Byvoegsel.

[o] *Scholium*.

Deze en diergelijke dingen, die wy van de ware vrijheit van de mensch getoont hebben, worden tot de [p]vroomheit, dat is, (*volgens het* [q]*Byvoegsel van de negenënvijstigste* [r]*Voorstelling in 't darde deel*) tot de [s]kloekmoedigheit en [t] edelmoedigheit toegepast. Ik acht het ook niet nodig hier alle [u]d'eigenschappen der [w]vroomheit bezonderlijk te betogen, en veel minder dat een [x]vroom man niemant haat, op niemant vergramt word, niemant benijd, zich tegen niemant kant, niemant versmaad, en geensins verwaant word. Want deze, en alle dingen, die hun opzicht op het ware leven, en de ware Godsdienst hebben, worden lichtelijk uit de zevenëndartigste en zesënveertigste [y]Voorstelling van dit deel bewezen: namelijk, dat de haat door liefde word verwonnen, en dat yder, die door de reden geleid word, het goet, 't welk hy voor zich zelf betracht, ook voor d' anderen begeert. Daar noch dit bykoomt, 't welk wy in [z]'t Byvoegsel van de vijftigste Voorstelling in dit deel, en in andere plaatsen aangemerkt hebben; te weten dat een [a]vroom man dit voornamelijk aanmerkt, te weten dat alle dingen uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur volgen, en dieshalven, dat al 't geen, 't welk hy acht lastig en quaat te zijn, en wijders dat alles, 't welk boos, schrikkelijk, onrechtvaerdig en schandelijk schijnt, hier uit voortkoomt, dat hy de dingen zelven onördentlijk, verminktelijk en verwardelijk bevat; en dat hy om deze oorzaak voornamelijk poogt de dingen, gelijk zy in zich zijn, te bevatten, en de beletselen van de ware kennis te verdrijven; gelijk daar zijn de haat, gramschap, nijt, bespotting, verwaantheit, en andere diergelijken, die wy in 't voorgaande aangemerkt hebben: hy poogt dan, zo veel als hem mogelijk is, gelijk wy gezegt hebben, wel te doen, en vrolijk te wezen. Maar hoe verre de menschelijke deucht zich uitstrekt om deze dingen te verkrijgen, en wat zy vermag, zal ik in 't volgende deel betogen.

[p] *Fortitude*.
[q] *Scholium*.
[r] *Propositio*.
[s] *Animositas*.
[t] *Generositas*.
[u] *Proprietates*.
[w] *Fortitudo*.
[x] *Vir fortis*.
[y] *Propositiones*.
[z] *Scholium*.
[a] *Vir fortis*.

[a]Aanhangsel.

[a]*Appendix*.

De dingen, de welken ik in dit deel vertoont heb, namelijk van de rechte [b]middel en maat van te leven, zijn niet in dier voegen geschikt, dat zy met een enige aanschouwing gezien konnen worden. Maar ik heb hen verscheidelijk betoogt; te weten naar dat ik het een gemakkelijker van 't ander heb konnen afleiden: en dieshalven heb ik voorgenomen de zelfden hier weêr op te tellen, en in Hooftdeelen te brengen.

[b]*Ratio*.

Eerste Hooftdeel.

Alle onze [c]pogingen, of [d]begeerten volgen uit de nootzakelijkheit onzer natuur in dier voegen, dat zy of door de zelfde alleen, als door haar naaste oorzaak, verstaan konnen worden, of voor zo veel wy een deel van de natuur zijn, 't welk door zich, zonder d'andere [e]ondeeligen, niet [f]evenmatiglijk begrepen kan worden.

[c]*Conatus*.
[d]*Cupiditates*.
[e]*Individus*.
[f]*Adaequatè*.

Tweede Hooftdeel.

De [g]begeerten, die uit onze natuur in dier voegen volgen, dat zy door de zelfde alleen verstaan konnen worden, zijn de zodanigen, die tot de [h]ziel toegepast worden, voor zo veel deze bevat word uit [i]evenmatige denkbeelden te bestaan. Maar d'andere begeerten worden niet tot de ziel betrokken en toegepast, dan voor zo veel zy de dingen [k]onëvenmatiglijk bevat, en welker kracht en aanwas niet door 't menschelijk vermogen, maar door de macht derdingen, die buiten ons zijn, [l]bepaalt moeten worden. En daaröm worden d'eersten met recht [m] doeningen, en de lesten [n]lijdingen genoemt: want d'eersten geven altijt onz vermogen, en de lesten, in tegendeel, onz onvermogen, en gebrekkelijke kennis te kennen.

[g]*Cupiditates*.
[h]*Mens*.
[i]*Ideae adaequatae*.
[k]*Inadaequatè*.
[l]*Definiri*.
[m]*Actiones*.
[n]*Passiones*.

Darde Hooftdeel.

Onze [o]doeningen, dat is die [p]begeerten, de welken door 't vermogen van de mensch, of door de reden bepaalt worden, zijn altijt goet: maar d'anderen konnen zo wel goet, als quaat wezen.

[o] *Actiones*.
[p] *Cupiditates*.

Vierde Hooftdeel.

In 't leven dan is voornamelijk nut, het verstant, of de reden, zo veel als ons mogelijk is, volmaakt te maken: en in dit enige bestaat het opperste geluk van de mensch, of de zaligheit; want de [q]zaligheit is niets anders, dan de [r]gerustistheit zelve des gemoeds, de welke uit Gods [s]inzienige kennis spruit. Maar 't verstant volmaakt te maken is ook niets anders, dan God, en Gods [t]toeëigeningen en [u]werkingen, de welken uit de nootzakelijkheit van zijn natuur volgen, te verstaan. Dieshalven, 't uitterste einde van de mensch, die door de reden geleid word, dat is d'opperste begeerte, door de welken hy alle d'anderen poogt te regelen, is het geen, daar door hy bewogen word tot zich zelf, en alle de dingen, die in zijn [w]verstant konnen komen, [x]evenmatiglijk te bevatten.

[q] *Beatitudo*.
[r] *Acquiescentia*.
[s] *Cognitio intuitius*.
[t] *Attributa*.
[u] *Actiones*.
[w] *Intelligentia*.
[x] *Adaequatè*.

Vyfde Hooftdeel.

Dat leven, 't welk zonder kennis is, kan geen leven genoemt worden: en de dingen zijn alleenlijk voor zo veel goet, als zy aan de mensch vorderlijk zijn tot het leven der ziel, 't welk door de [z]kennis bepaalt word, te genieten. In tegendeel, de dingen, de welken verhinderen dat de mensch de reden volmaakt kan maken, en een redelijk leven genieten, de zelfden worden alleenlijk quaat van ons genoemt.

[z] *Intelligentia*.

Zeste Hooftdeel.

Maar dewijl alle de dingen, van de welken de mensch [a]d'uitwerkende oorzaak is, nootzakelijk goet zijn, zo kan den mensch niets quaat overkomen, dan van d'uitterlijke

[a] *Causa efficiths*.

oorzaken; namelijk voor zo veel hy een deel van de gehele natuur is, welks wetten de menschelijke natuur gedwongen word onderdanig te zijn, en zich, op byna onëindelijke wijzen, naar de zelfde te schikken.

Zevende Hooftdeel.

Het kan ook niet anders wezen, of de mensch moet een deel van de natuur zijn, en der zelfder gemene ordening volgen. Maar indien hy onder zodanige [b]ondeeligen verkeert, die met de natuur van de mensch zelf overëenkomen, zo zal daar door des menschen vermogen van te werken geholpen en gevoed worden. In tegendeel, indien hy onder zodanigen is, die met zijn natuur geensins overëenkomen, zo zal hy zich, zonder zijn grote verändering, naauwelijks naar de zelfden konnen voegen.

[b] *Individua*.

Achtste Hooftdeel.

Het staat aan ons vry, al 't geen in de natuur, het welk wy oordeelen quaat te wezen, of te konnen beletten dat wy wezentlijk zijn, en een redelijk leven genieten, door die middel, de welk veiligst schijnt, van ons af te weren; en, in tegendeel, al 't geen, dat 'er is, het welk wy oordeelen goet, of nut te wezen tot onz wezen te behouden, en een redelijk leven te genieten, tot onz gebruik aan te tasten, en het zelfde op alderhande wijzen te gebruiken. Eindelijk, yder mag [c]volstrektelijk met het hoogste recht der natuur het geen doen, 't welk hy oordeelt tot zijn nuttigheit dienstig te wezen.

[c] *Absolutè*.

Negende Hooftdeel.

Daar is niets, 't welk meer met de natuur van enig ding kan overëenkomen, als d'andere [d]ondeeligen van de zelfde[e]soort; en dieshalven (*volgens het zevende Hooftdeel*) is 'er niets nutter voor de mensch, om [f]zijn wezen te behouden, en een redelijk leven te genieten,

[d] *Individua*.
[e] *Species*.
[f] *Suum esse*.

als de mensch, die door de reden geleid word. Wijders, dewijl wy onder de bezondere dingen niets kennen, dat voortreffelijker is, dan de mensch, die door de reden geleid word, zo kan yder door geen ding meer tonen hoe veel hy door kunst en vernuft vermag, als in de menschen in dier voegen op te voeden, dat zy eindelijk naar 't eige gebied der reden leven.

Tiende hooftdeel.

Voor zo veel de menschen door [g]nijt, of door enige andere [h]hartstocht van haat gedreven worden, voor zo veel zijn zy tegen malkander strijdig, en by gevolg zo veel meer te vrezen, als zy meer vermogen, dan d'andere [i]ondeeligen der natuur.

[g] *Invidia*.
[h] *Affectus*.
[i] *Individua*.

Elfde Hooftdeel.

De [k]gemoeden worden echter niet door de wapenen, maar door [l]liefde en [m] edelmoedigheit verwonnen.

[k] *Animi*.
[l] *Amor*.
[m] *Generositas*.

Twaalfde Hooftdeel.

Dieshalven is voor de menschen ten hoogsten nut zich door [n]gemeenschap te zamen te voegen, en zich zelven met die banden te binden, door de welken zy alle tot een konnen worden, en [o]volstrektelijk die dingen werken, de welken dienstig zijn om vrientschap te bevestigen.

[n] *Consuetudo*.
[o] *Absolutè*.

Dartiende Hooftdeel.

Maar hier toc word [p]kunst en [q]wakkerheit verëischt: want de menschen zijn verscheiden, (dewijl'er weinig zijn, die naar 't voorschrift van de reden leven) en echter deurgaans nijdig, en meer tot wraak, dan tot barmhertigheit genegen. Dieshalven word 'er een bezonder vermogen van 't gemoed verëischt om yder naar zijn [r]vernuft te dragen, en zich ondertusschen t'onthouden van hun [s]hartstochten na te volgen. Maar in tegendeel, de genen, die de menschen weten te berispen, en de gebreken beter te verwijten, dan de deuchden t' onderwijzen, en de gemoeden der menschen

[p] *Ars*.
[q] *Vigilantia*.
[r] *Ingenium*.
[s] *Affectus*.

niet te bevestigen, maar te breken, zijn aan zich zelven, en aan anderen lastig. Hier uit spruit het dat'er veel zijn, die, uit al te grote ongeduldigheit des gemoeds, en door een valsche betrachting van godsdienst, liever onder de beesten, dan onder de menschen zouden willen leven: gelijk de jongens, of jongelingen, die, het gekijf der ouders niet gelijkmoediglijk verdragen konnende, zich in de krijg begeven, en d' ongemakken van d' oorlog, en het gebied van een dwingelant boven de huisselijke gemakken, en de vaderlijke vermaningen verkiezen, en lijden dat hen alle lasten opgelegt worden, zo zy zich slechs aan hun ouders konnen wreken.

Veertiende Hooftdeel.

Hoewel dan de menschen deurgaans alles naar hun lust en believen bestieren, zo volgt echter uit hun gemene gezelligheit veel meer voordeel, dan schade. Dieshalven is 't beter dat wy alle ongelijk gelijkmoediglijk verdragen, en vlijt tot die dingen aanwenden, de welken dienstig zijn tot eendracht en vrientschap te verkrijgen.

Vyftiende Hooftdeel.

Die dingen, die tot de gerechtigheit, billijkheit en eerbaarheit betrokken en toegepast worden, brengen eendracht voort. Want de menschen konnen, behalven het geen, dat ongerechtig en onbillijk is, ook zwarelijk dit, dat schandelijk geacht word, verdragen, gelijk ook dat iemant de zeden en gewoonten, in een Staat aangenomen, versmaad. Maar om de liefde te verkrijgen, zijn voornamelijk die dingen nootzakelijk, de welken hun opzicht op de godsdienst en godvruchtigheit hebben. *Bezie hier af het eerste en tweede* [t]*Byvoegsel van de zevenëndartigste* [u]*Voorstelling, en het Byvoegsel van de zesenveertigste Voorstelling, en het Byvoegsel van de drieënzeventigste Voorstelling in 't vierde deel.*

[t]*Scholium.*
[u]*Propositio.*

Zestiende Hooftdeel.

D'eendracht koomt ook dikwijls uit vrees voort, maar zonder getrouheit. Voeg hier by dat de vrees uit onvermogen des gemoeds rijst, en dieshalven niet tot redensgebruik behoort; gelijk ook niet het medelijden, hoewel het de schijn van godvruchtigheit schijnt te vertonen.

Zeventiende Hooftdeel.

De menschen worden ook door miltheit verwonnen, voornamelijk de genen, die geen middelen hebben om die dingen, de welken tot onderhouding van 't leven nootzakelijk zijn, te verkrijgen. Doch aan yder behoeftig mensch onderstant en hulp te bewijzen; dit gaat de krachten en middelen van een bezonder man verre te boven: want de rijkdom van een bezonder man is veel te zwak om dit uit te staan. Wijders, de bequaamheit van een enig man is al t' engelijk bepaalt, om alle menschen door vrientschap aan zich te konnen verbinden; en dieshalven behoort de bezorging der armen tot de gehele gemeenschap, en heeft alleenlijk haar opzicht op de gemene middelen.

Achtiende Hooftdeel.

In weldaden t'ontfangen, en dankbaarheit te bewijzen word gantschelijk een andere bezorging verëischt. *Bezie hier af het* [w]*Byvoegsel van de zeventigste* [x]*Voorstelling, en het Byvoegsel van d' eenënzeventigste Voorstelling in 't vierde deel.*

[w] *Scholium.*
[x] *Propositio.*

Negentiende Hooftdeel.

Wijders, d' onkuische liefde, dat is de lust van voort tetelen, die uit de gestalte en schoonheit spruit, en [y]volstrektelijk alle liefde, die enige andere oorzaak, als de vryheit des gemoeds, erkent, verändert lichtelijk in haat, 't en zy zy, 't welk erger is, zeker slach van [z]sporeloosheit is;

[y] *Absolutè.*
[z] *Delirium.*

en dan zal zy meer door twist, dan door enigheit gevoed worden. *Bezie de* [a] *Toegift van d' eenëndartigste* [b] *Voorstelling in het darde deel.*

[a] *Corollarium.*
[b] *Propositio.*

Twintigste Hooftdeel.

Wat het huwelijk aangaat, 't is zeker dat het met de reden overëenkoomt, zo de begeerte van de lighamen te zamente mengen niet alleenlijk uit de gestalte en schoonheit, maar ook uit liefde van kinderen te telen, en hen wijsselijk op te voeden voortkoomt, en wijders zo hun beider liefde, te weten van de man en zijn gemalin, niet alleenlijk de gestalte en schoonheit, maar voornamentlijk de vryheit des gemoeds tot oorzaak heeft.

Eenentwintigste Hooftdeel.

Het gevlei baart ook eendracht, maar door een vuile zonde van dienstbaarheit, of door ongetrouheit. En zeker, geen anderen worden meer door gevlei verstrikt, dan de verwaanden, die d' eersten en voornaamsten willen wezen, en niet zijn.

Tweeentwintigste Hooftdeel.

In de [c] nederslachtigheit is een valsche schijn van godvruchtigheit en godsdienst: en hoewel de nederslachtigheit rechtstrijdig tegen de [d] verwaantheit is, zo is echter de nederslachtige naast aan de verwaande. *Bezie het* [e] *Byvoegsel van de zevenënvijftigste* [f] *Voorstelling in 't vierde deel.*

[c] *Abjectio.*
[d] *Superbia.*
[e] *Scholium.*
[f] *Propositio.*

Drieentwintigste Hooftdeel.

Wijders, [g] de schaamte is ook behulpsaam tot d' eendracht, maar alleenlijk in die dingen, de welken niet konnen bedekt of geheim gehouden worden. Wijders, dewijl de schaamte zelve zeker [h] slach van droefheit is, zo behoort zy niet tot het gebruik der reden.

[g] *Pudor.*
[h] *Species.*

Vierentwintigste Hooftdeel.

D' andere [i]hartstochten van droefheit tegens de menschen worden [k]regelrecht tegen de gerechtigheit, billijkheit, eerbaarheit, godvruchtigheit en godsdienst gestelt. En hoewel [l]d'euvelneming een schijn van billijkheit schijnt te vertonen, zo leeft men echter zonder wet in die plaats, daar aan yder geöorloft is van eens anders werken t' oordeelen, en zijn eige, of eens anders recht te verdedigen.

[i] *Affectus*.
[k] *Directè*.
[l] *Indignatio*.

Vyfentwintigste Hooftdeel.

De [m]zedigheit, dat is de begeerte van den menschen te behagen, de welke door de reden word bepaalt, word tot de godvruchtigheit betrokken en toegepast; *gelijk wy in het eerste* [n]*Byvoegsel van de zevenëndartigste* [o]*Voorstelling in het vierde deel gezegt hebben*. Maar indien zy uit [p]hartstocht voortkoomt, zo is zy [q] Roemzucht, of een [r]begeerte, door de welke de menschen deurgaans, door een valsche vertoning van godvruchtigheit, tweedracht en beroerten verwekken. Want de geen, die d' anderen met raat of daat begeert te helpen, om gezamentlijk het opperste goet te genieten, zal eerder trachten dat zy hem beminnen, dan dat zy zich over hem verwonderen. Hy zal ook niet trachten dat zijn wetenschap naar hem genoemt word, of uit hem haar [s]benaming heeft, noch ook [t]volstrektelijk enige oorzaken tot Nijt geven. Wijders, in de gemene redenen zal hy zich hoeden van de gebreken der menschen te vertonen, en betrachten dat hy niet, dan schaarschelijk, van 't menschelijk onvermogen spreekt; maar bredelijk van de menschelijke deucht, van 't menschelijk vermogen, en door welke middel men kan uitwerken dat de menschen dus niet uit vrees, of uit afkeer, maar, door de [u]hartstocht van blijschap alleen bewogen, naar 't voorschrift van de reden, zo veel als hen mogelijk is, zullen pogen te leven.

[m] *Scholium*.
[n] *Scholium*.
[o] *Propositio*.
[p] *Affectus*.
[q] *Ambitio*.
[r] *Cupiditas*.
[s] *Vocabulum*.
[t] *Absolutè*.
[u] *Affectus*.

Zesentwintigste Hooftdeel.

Behalven de menschen kennen wy niets bezonder in de natuur, met welks geest wy ons konnen verblijden, en dat wy door vrientschap, of door zeker [w]slach van gemeenschap aan ons voegen. Dieshalven, de reden van onze nuttigheit verëischt niet dat wy al 't geen, 't welk, behalven de menschen, in de natuur is, bewaren; maar leert aan ons het zelfde, naar zijn verscheide gebruik, te behouden, te vernietigen, of op alderhande wijzen tot onz gebruik bequaam te maken.

[w] *Genus*.

Zevenentwintigste Hooftdeel.

De voornaamste nuttigheit, die wy uit de dingen krijgen, de welken buiten ons zijn, is, behalven d'ervarentheit, en kennis, die wy hier uit verkrijgen, dat wy de zelfden waarneemen, en uit deze in andere vormen veränderen, de behouding van 't lighaam: en om deze oorzaak zijn voornamelijk die dingen nut, de welken het lighaam in dier voegen konnen voeden en onderhouden, dat alle des zelfs delen hun plicht recht en wel konnen waarneemen. Want hoe het lighaam bequamer is om op veelderhande wijzen aangedaan te konnen worden, en d'uitterlijke dingen op veelderhande wijzen aan te doen, hoe de ziel ook bequamer is om te denken. *Bezie d'acht- en negenëndartigste* [x] *Voorstelling van 't vierde deel*. Maar van deze slach schijnen 'er zeer weinig dingen in de natuur te wezen. Dieshalven, om het lighaam, gelijk verëischt is, te voeden, is het nootzakelijk veel voedselen van verscheide natuur te gebruiken. Want het menschelijk lighaam is uit veel delen van verscheide natuur te zamen gezet, die gedurig en verscheide voedsel behoeven, op dat het geheel lighaam even bequaam tot alle de dingen zou zijn, die uit zijn natuur konnen volgen, en by gevolg op dat de ziel ook even bequaam zou wezen om veel dingen te bevatten.

[x] *Propositio*.

Achtentwintigste Hooftdeel.

Maarom deze dingen te verkrijgen, zijn naauwelijks yders krachten genoechsaam, 't en zy de menschen aan malkander behulpsaam zijn. Doch het gelt heeft het gerijf van alle dingen ingebracht; en hier uit is 't gesproten dat des zelfs beeltenis de geest van 't gemeen volk gemenelijk meest inneemt: dewijl men naauwelijks enig slach van blijschap kan inbeelden, 't en zy het [y]denkbeelt van 't gelt, als d'oorzaak, daar by verzelt is.

[y] *Idea.*

Negenentwintigste Hooftdeel.

Doch dit is alleenlijk een zonde van de genen, die niet uit behoefte, noch uit nootzakelijkheit, maar om dat zy de gewinkunsten geleert hebben, door de welken zy zich heerlijk vertonen, naar gelt trachten. Voorts, zy voeden het lighaam volgens de gewoonte, maar schaarschelijk, om dat zy menen dat zy zo veel van hun goederen verliezen, als zy tot behoudenis van hun lighaam besteden. Maar de genen, die 't waar gebruik van 't gelt kennen, en de maat der rijkdommen alleenlijk naar de behoefte meten, leven met weinig vernoegt.

Dartigste Hooftdeel.

Dewijl dan die dingen, de welken tot dienst van de delen des lighaams strekken, op dat zy hun ampt zouden uitvoeren, goet zijn, en de blijschap hier in bestaat, dat het vermogen van de mensch, voor zo veel hy uit ziel en lighaam te zamen gezet is, geholpen, of vermeerdert word; zo zijn alle die dingen goet, de welken blijschap aanbrengen. Doch dewijl de dingen, in tegendeel, niet met dit ooggemerk werken, op dat zy ons met blijschap zouden aandoen, en ook niet op dat der zelfder vermogen van te werken naar onze nuttigheit gematigt zou worden, en eindelijk, dewijl de blijschap

deurgaans voornamelijk op een enig gedeelte des lighaams betrokken en toegepast word, zo hebben deurgaans ('t en zy 'er de reden en wakkerheit bykomen) de [z] hartstochten van blijschap [a]overmaat, gelijk ook by gevolg de [b]begeerten, die daar uit voortkomen: daar noch bykoomt, dat wy volgens onze hartstocht, dat voornamentlijk achten, 't welk tegenwoordiglijk zoet is, en d'aanstaande dingen niet met gelijke hartstocht konnen schatten. *Bezie het [c]Byvoegsel van de vierënveertigste, en het Byvoegsel van de zestigste [d]Voorstellingen in 't vierde deel*.

[z]*Affectus*.
[a]*Excessus*.
[b]*Cupiditates*.
[c]*Scholium*.
[d]*Propositiones*.

Eenendartigste Hooftdeel.

Het [e]waangeloof, in tegendeel, schijnt het geen, dat droefheit aanbrengt, voor goet te stellen, en dat voor quaat, 't welk blijschap meêbrengt. Maar, gelijk wy alreê gezegt hebben, (*bezie het [f]Byvoegsel van de vijfënveertigste Voorstelling in 't vierde deel*) niemant, dan de nijdige, verheugt zich over mijn onvermogen, en ongemak. Want hoe wy van grooter blijschap aangedaan worden, hoe wy tot groter volmaaktheit overgaan, en by gevolg zo veel te meer aan de goddelijke natuur deelachtig zijn. De blijschap, die door de ware reden van onze nuttigheit gematigt word, kan ook nooit quaat wezen. In tegendeel, de geen, die door vrees geleid word, en het goede doet, om het quade te schuwen, word niet door reden geleid.

[e]*Superstitio*.
[f]*Scholium*.

Tweeendartigste Hooftdeel.

Maar het menschelijk vermogen is zeer engelijk [g]bepaalt, en word van 't vermogen der uitwendige oorzaken onëindiglijk overtroffen: en dieshalven hebben wy geen [h]volstrekte macht om de dingen, die buiten ons zijn, tot onz gebruik te schikken. En echter zullen wy de dingen, die ons tegen 't geen overkomen, 't welk de reden

[g]*Limitata*.
[h]*Potestus absoluta*.

van onze nuttigheit verëischt, gelijkmoediglijk verdragen, zo wy meêwustig zijn dat wy onze plicht hebben voltrokken, en dat het vermogen, 't welk wy hebben, zich niet zo wijt heeft konnen uitstrekken, dat wy hen konden schuwen, en eindelijk dat wy een deel van de gehele natnur zijn, welker ordening wy volgen. Indien wy dit klarelijk en onderscheidelijk verstaan, zo zal dat deel van ons, 't welk door [i]'t verstant bepaalt word, dat is het beste deel van ons, gantschelijk daar in gerust wezen, en in deze gerustheit pogen te blijven. Want voor zo veel als wy verstaan niets te begeren dan 't geen, dat nootzakelijk is, en ook niet volstrektelijk, dan in 't ware, gerust konnen zijn, en dieshalven, voor zo veel als wy deze dingen recht verstaan, voor zo veel koomt de poging van onz beste deel met d' ordening van de gehele natuur overëen.

[i] *Intelligentia*.

Einde van 't vierde Deel.

Vijfde Deel Der zedekunst.
Van 't vermogen des Verstants, of *Van de menschelijke* vryheyt.

Voorreeden.

IK ga eindelijk tot het ander deel van de [a]Zedekunstover, 't welk is van de middel, of weg, die tot de Vryheit leid. Ik zal dan hier in van 't vermogen der reden handelen, en tonen wat de reden zelve over de [b]hartstochten vermag; en daar na wat de vryheit der ziel, of de zaligheit is: daar uit wy zien zullen hoe veel beter de wijze is, dan d' onkundige. Doch op welke wijze, en door welke middel het verstant volmaakt moet worden, en door welk beleit men daar na het lighaam moet bezorgen, op dat het zijn ampt recht en wel zou konnen uitvoeren; dit behoort niet hier toe: want het leste heeft zijn op zicht op de [c]Geneeskunde, en 't eerste op de [d] Redenkunst. Ik zal hier dan, gelijk ik gezegt heb, alleenlijk van 't vermogen der ziel, of der reden handelen, en vooräf tonen hoe grote en hoedanige heerschappy zy over de

[a]*Ethica.*
[b]*Affectus.*
[c]*Medicinu.*
[d]*Logica.*

[e]hartstochten heeft, om de zelfden in te tomen, en te bestieren: want wy hebben hier voor alreê getoont, dat wy geen volkome heerschappy over hen hebben. De Stoïschen hebben echter geacht, dat zy [f]volstrektelijk van onze wil afhingen en dat wy volstrektelijk daar over konden gebieden. En echter zijn zy door d' ervarentheit, daar tegen zijnde, maar niet door hun beginselen, gedwongen te belijden dat'er geen kleine oeffening en vlijt, om hen in te tomen, en te regelen, verëischt word: 't welk iemant door het voorbeelt vantwee honden, (*zo ik wel onthouden heb*) *namelijk van een huishont, en van een jachthont, heeft gepoogt te tonen, om dat hy eindelijk heeft konnen uitwerken dat hy de huishont tot de jacht, en de jachthont tot zich van 't najagen der hazen t' onthouden gewende. Deskartes is niet weinig tot dit gevoelen genegen. Want hy stelt dat de [g]ziel, of de [h]geest voornamelijk met zeker deel van de harssenen, de [i]pijnäppelklier genoemt, verëenigt, is door welks behulp de [k]geest alle de bewegingen, die in het lighaam verwekt worden, en ook d' uitterlijke [l]voorwerpen gevoelt, en die van de geest, alleenlijk hier om, dat hy wil, verscheidelijk kan worden bewogen. Hy stelt dat deze [m]klier in dier voegen in 't midden der harssenen geplaatst is, dat hy door de minste beweging der [n]dierelijke geesten bewogen kan worden. Wijders stelt hy dat deze [o]klier op zo veel verscheide wijzen in 't midden der [p]harssenen is geplaatst, als de dierelijke geesten op verscheide wijzen daar tegen stoten, en dat vorders zo veel verscheide [q]merkteekenen daar in ingedrukt worden, als*

[e]*Affectus*.
[f]*Absolutè*.
[g]*Anima*.
[h]*Mens*.
[i]*Glandula pinalis*.
[k]*Mens*.
[l]*Objecta*.
[m]*Glans*.
[n]*Spiritus animales*.
[o]*Glans*.
[p]*Cerebrum*.
[q]*Vestiga*.

verscheide uitterlijke [r]voorwerpen de dierelijke geesten naar de zelfde drijven. En hier uit spruit het dat, indien de [s]klier namaals van de wil der ziel, deze klier verscheidelijk bewegende op deze of die wijze geschikt word, daar in zy eenmaal van de [u]geesten, op deze of die wijze bewogen, [w]geschikt is; dat, zeg ik, de [x]klier zelf de dierelijke geesten zelven op de zelfde wijze voort zal drijven, en bepalen, als zy te voren van gelijke [y]gesteltheit des kliers weêröm gestoten waren. Hy stelt wijders, dat yder wil van de [z]ziel van natuur met zekere beweging van de klier verëenigt is. Tot een voorbeelt, indien iemant de wil heeft om een afgelege [a] voorwerp t' aanschouwen, zo zal deze wil maken dat d' oogäppel zich uitbreid: maar indien hy alleenlijk denkt op d' oogäppel uit te breiden, zo zal 't hem niet baten de wil daar toe te hebben; om dat de natuur de beweging van de [b]klier, die dienstig is om de geesten naar de [c]gezichtzeenuw te drijven, namelijk op een bequame maat van d' oogäppel uit te breiden, of in te trekken, niet met de wil van de zelfde uit te breiden, of in te trekken, maar met de wil van d' afgelege, of nabygelege [d]voorwerpen t' aanschouwen te zamen gevoegt heeft. Eindelijk stelt hy, dat, schoon yder beweging van deze [e]klier door de natuur, van 't begin onzes levens af, aan yder van onze gedachten verknocht schijnt te wezen, hy echter door gewoonte en gebruik aan anderen gevoegt kan worden; 't welk hy in 't vijftigste [f]Lid van 't eerste deel der [g]Lijdingen van de ziel poogt te

[r] *Objecta.*
[s] *Glans.*
[u] *Spiritus.*
[w] *Suspensa.*
[x] *Glans.*
[y] *Suspensis.*
[z] *Mens.*
[a] *Objectum.*
[b] *Glans.*
[c] *Nervus opticus.*
[d] *Objecta.*
[e] *Glans.*
[f] *Articulus.*
[g] *Passiones.*

bewijzen. Hy besluit dan hier uit, dat 'er geen ziel zo zwak is, die, wel bestiert zijnde, niet een volkome macht over haar lijdingen zou konnen verkrijgen: want zy, gelijk zy van hem bepaalt worden, zijn [h]*bemerkingen, of* [i]*gevoelingen, of* [k]*ontroeringen van de ziel, die bezonderlijk op haar worden toegepast, en die*, (*merk*) *door enige beweging der* [l]*geesten voortgebracht, onderhouden en versterkt worden*. Bezie het zevenentwintigste [m]Lid van 't eerste deel der [n]Lijdingen. *Maar dewijl wy aan yder wil yder beweging des* [o]*kliers, en by gevolg der* [p]*geesten konnen voegen, en dewijl de* [q]*Bepaling des wils van onze macht alleen af hangt, zo zullen wy een volkome heerschappy op onze* [r]*lijdingen verkrijgen, indien wy, onze wil op zekere en bestandige oordeelen, naar de welken wy de* [s]*doeningen onzes leven willen stieren, bepalen, en de bewegingen der lijdingen, die wy willen hebben, by deze oordeelen voegen. Dit is het gevoelen van deze vermaartste Man*, (*voor zo veel ik uit zijn woorden kan begrijpen*) '*t welk ik naauwelijks zou konnen geloven van zo groot een Man voortgebracht te wezen, zo het niet zo scherpzinig had geweest. Zeker, ik kan my niet genoech verwonderen van dat zulk een groot* [t]*Wijsbegerige, die vast gestelt heeft dat men niets moet afleiden, dan van* [u]*beginselen, die uit zich zelven bekent zijn, en niets bevestigen, dan dat men klarelijk en onderscheidelijk bevat, en die de* [w]*Schoolsgezinden zo dikwijls berispt van dat zy duistere dingen door verborge* [x]*hoedanigheden wilden verklaren; dat, zeg ik, deze een* [y]*onderstelling neemt, die duisterder*,

[h] *Perceptiones*.
[i] *Sensus*.
[k] *Commotiones*.
[l] *Spiritus*.
[m] *Articulus*.
[n] *Passiones*.
[o] *Glans*.
[p] *Spiritus*.
[q] *Determinatio*.
[r] *Passiones*.
[s] *Actiones*.
[t] *Philosophus*.
[u] *Principia*.
[w] *Scholastici*.
[x] *Qualitates*.
[y] *Hypothesis*.

dan alle hoedanigheden is. Want, ik bid u, wat verstaat hy by [z]verëeniging van [a] geest en lighaam? Wat klare en onderscheide [b]bevatting, zeg ik, heeft hy van een [c]denking, eer engelijk aan zeker deeltje der [d]hoegrootheit verëenigt? zeker, ik wilde wel dat hy deze [e]verëeniging door haar naaste oorzaak verklaart had. Maar hy had de [f]geest in dier voegen van 't lighaam onderscheiden bevat, dat hy geen bezondere oorzaak van deze verëeniging, noch van zijn geest heeft konnen aanwijzen: in voegen dat hy gedwongen heeft geweest zijn toevlucht tot d'oorzaak van [g]'t Heeläl, dat is tot God, te nemen. Wijders, ik zou wel willen weten hoe veel trappen van beweging de [h]geest aan deze [i]pijnäppelklier kan toevoegen, en met hoe grote kracht hy de zelfde [k]geschorst kan houden: want ik weet niet of deze klier langsamelijker, of gezwindelijker van de [l]ziel omgedreven word, dan van de [m]dierelijke geesten, en of de bewegingen der [n]lijdingen, die wy door kunst aan de bestandige oordeelen gevoegt hebben, niet door de zelfden weder van de lighamelijke oorzaken gescheiden konnen worden. Hier uit volgt dat, schoon de ziel vastelijk voorgenomen had de gevarelijkheden tegen te gaan, en de beweging der stoutheit by dit besluit gevoegt had, de [o]klier, als men echter het gevaar zag, zo gestuit zou konnen worden, dat de ziel nergens anders op, dan op de vlucht, zou konnen denken. Enzeker, dewijl'er geen [p]reden van de wil tot de beweging gestelt word, zo word'er ook geen vergelijking tusschen het vermogen, of de krachten der ziel en des lighaams ge-

[z] *Unio*.
[a] *Mens*.
[b] *Conceptus*.
[c] *Cogitatio*.
[d] *Quantias*.
[e] *Unio*.
[f] *Mens*.
[g] *Universus*.
[h] *Mens*.
[i] *Glandula pinealis*.
[k] *Suspensa*.
[l] *Mens*.
[m] *Spiritus animales*.
[n] *Passiones*.
[o] *Glans*.
[p] *Ratio*.

stelt; en by gevolg konnen de krachten van deze leste geensins door de krachten van d'eerste bepaalt worden. Voeg hier by, dat deze [q]klier niet in dier voegen in 't midden der harssenen geplaatst word gevonden, dat hy zo lichtelijk, en op zo veel wijzen omgevoert kan worden, en ook dat niet alle de [r]zenuwen zich tot aan de [s]holligheden der harssenen uitstrekken. Eindelijk, ik ga al 't geen voorby, 't welk hy van de wil, en van des zelfs vryheit zegt; vermits ik genoech, en meer dan genoech getoont heb, dat deze dingen valsch zijn. Dieshalven, dewijl het vermogen van de ziel, gelijk ik hier voor heb aangewezen, door 't verstant alleen bepaalt word, zo zullen wy de [t]hulpmiddelen der [u]hartstochten, die (gelijk ik geloof) van alle menschen wel beproeft, maar niet naaukeuriglijk waargenomen, noch onderscheidelijk gezien worden, alleenlijk door de kennis der ziel bepalen, en van daar alle die dingen, de welken tot haar zaligheit behoren, afleiden.

[q]*Glans.*
[r]*Nervi.*
[s]*Concavitates.*
[t]*Remedia.*
[u]*Affectus.*

[w]Kundigheden.

[w]*Axiomata.*

I. Indien in een zelfde [x]onderwerp twee strijdige [y]doeningen verwekt worden, zo zal nootzakelijk, of in beide, of in een van beide, verändering geschieden, tot dat zy ophouden strijdig te wezen.

II. 't Vermogen van [z]'t gewrocht word door 't vermogen van d'oorzaak zelve bepaalt, voor zo veel des zelfs [a]wezentheit door de wezentheit van d'oorzaak zelve verklaart, of bepaalt word.

[x]*Subjectum.*
[y]*Actiones.*
[z]*Effectus.*
[a]*Essentia.*

Deze [b]Kundigheit blijk uit de zevende [c]Voorstelling van 't darde deel.

[b]*Axioma.*
[c]*Propositio.*

Eerste [a]Voorstelling.

[a]*Propositio.*

Gelijk de [b]denkingen, en de [c]denkbeelden der dingen in de ziel geschikt, en te zamen geschakelt worden; zo worden [d]d'aandoeningen des lighaams, of de beelden der dingen [e]naaukeuriglijk in 't lighaam geschikt, en te zamen geschakelt.

[b]*Cogitationes.*
[c]*Ideae.*
[d]*Affectiones.*
[e]*Adamussim.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

[g]D' ordening en [h]samenknoping der [i]denkbeelden is de zelfde, (*volgens de zevende [k]Voorstelling van het tweede deel*) als d'ordening en samenknoping der dingen: en wederom, d'ordening en samenknoping der dingen is de zelfde, (*volgens de [l]Toegift van de zeste en zevende Voorstellingen in het tweede deel*) als d'ordening en samenknoping der denkbeelden. Dieshalven, gelijk d'ordening en samenknoping der denkbeelden in de ziel geschied, naar d'ordening en samenschakeling der [m]aandoeningen des lighaams, (*volgens d'achtiende Voorstelling van het tweede deel*) zo geschied, van d'andere zijde, (*volgens de tweede Voorstelling van 't darde deel*) d'ordening en samenknoping der aandoeningen des lighaams, naar dat de [n]denkingen, en [o]denkbeelden der dingen in de ziel geschikt en te zamengeschakelt worden; *gelijk te betogen stond.*

[g]*Orde.*
[h]*Connexio.*
[i]*Ideae.*
[k]*Propositio.*
[l]*Corollarium.*
[m]*Actiones.*
[n]*Cogitationes.*
[o]*Ideae.*

Tweede [p]Voorstelling.

[p]*Propositio.*

Indien wy de [q]bewegingen des gemoeds, of de [r]hartstochten van de [s]denking van d'uitterlijke oorzaak afweeren, en by andere denkingen voegen, zo zal de liefde, of haat tot d'uitterlijke oorzaak, gelijk ook de [t]vlotheden des gemoeds, die uit deze hartstochten spruiten, vernietigt worden.

[q]*Commotiones.*
[r]*Affectus.*
[s]*Cogitatio.*
[t]*Fluctuationes.*

[u]Betoging.

[u]*Demonstratio.*

Want dit, 't welk de [w]vorm van liefde, of van haat stelt, is blijschap, of droefheit, van [x]'t denkbeelt van d'uitterlijke oorzaak verzelt; *volgens de zeste en zevende [y]Bepalingen der [z]hartstochten.* Indien men dan dit wechneemt, zo word ook de vorm van liefde, of haat gelijkelijk wechgenomen: en dieshalven worden deze hartstochten, en de genen, die hier uit spruiten, vernietigt; *gelijk te betogen stond.*

[w]*Forma.*
[x]*Idea.*
[y]*Definitio.*
[z]*Affectus.*

Darde [a]Voorstelling.

[a]*Propositio.*

De [b]hartstocht, die een [c]lijding is, houd op lijding te wezen, zo haast als wy der zelfder klaar en onderscheide [d]denkbeelt [e]vormen.

[b]*Affectus.*
[c]*Passio.*
[d]*Idea.*
[e]*Formare.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

De [g]hartstocht, die een [h]lijding is, is een verward [i]denkbeelt; *volgens d'algemene [k]Bepaling der hartstochten*. Indien wy dan een klaar en onderscheide denkbeelt van de hartstocht zelf vormen, zo zal dit denkbeelt niet, dan door de reden, van de hartstocht zelf, voor zo veel het tot de ziel alleen toegepast word, onderscheiden worden; *volgens de tweeëntwintigste [l]Voorstelling van het tweede deel*: en dieshalven (*volgens de darde Voorstelling van 't darde deel*) houd de hartstocht op een lijding te wezen; *gelijk te betogen stond*.

[g]*Affectus.*
[h]*Passio.*
[i]*Idea.*
[k]*Definitio.*
[l]*Propositio.*

[n]Toegift.

[n]*Corollarium.*

De [o]hartstocht dan is zo veel te meer in onze macht, en de ziel lijd zo veel te minder daar af, als hy meer aan ons bekent is.

[o]*Affectus.*

Vierde [p]Voorstelling.

[p]*Propositio.*

Daar is geen [q]aandoening des lighaams, van de welke wy niet enige klare en onderscheide [r]bevatting konnen [s]vormen.

[q]*Actiones.*
[r]*Conceptus.*
[s]*Formare.*

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio.*

Het geen, dat aan alle dingen gemeen is, kan niet, dan [u]evenmatiglijk, bevat worden; *volgens d'achtëndartigste [w]Voorstelling van het tweede deel:* en dieshalven, (*volgens de twaalfde Voorstelling, en het tweede [x]Voorbewijs, 't welk achter het [y]Byvoegsel van de dartiende Voorstelling in het tweede deel staat*) daar is geen [z]aandoening des lighaams, van de welke wy niet enige klare en onderscheide [a]bevatting konnen [b]vormen, *gelijk wy voorstelden*.

[u]*Adaequate.*
[w]*Propositio.*
[x]*Lemma.*
[y]*Scholium.*
[z]*Affectio.*
[a]*Conceptus.*
[b]*Formare.*

[c]Toegift.

[c]*Corollarium.*

Hier uit volgt dat'er geen [d]hartstocht is, van de welk wy niet enige klare en onderscheide [e]bevatting konnen vormen: want een hartstocht is het [f]denkbeelt der [g]aandoening van 't lighaam, (*volgens de* [h]*Bepaling der algemene hartstochten*) 't welk dieshalven (*volgens de voorgaande* [i]*Voorstelling*) enige klare en onderscheide bevatting moet insluiten.

[d] *Affectus*.
[e] *Conceptus*.
[f] *Idea*.
[g] *Affectio*.
[h] *Definitio*.
[i] *Propositio*.

[k]Byvoegsel.

Dewijl 'er niets is, uit het welk niet enig [l]gewrocht volgt, (*volgens de zesendartigste [m]Voorstelling van 't eerste deel*) en dewijl wy al 't geen, 't welk uit het [n]denkbeelt volgt, dat in ons [o]evenmatig is, klarelijk en onderscheidelijk verstaan; *volgens de veertigste Voorstelling van het tweede deel*: zo volgt hier uit, dat yder macht heeft om zich zelf en zijn [p]hartstochten, is 't niet volkomentlijk, ten minsten ten deel, klarelijk en onderscheidelijk te verstaan, en by gevolg te maken dat hy minder van hen lijd. Wy moeten dan voornamelijk vlijt en naerstigheit hier toe aanwenden, dat wy yder hartstocht, zo veel als 't mogelijk is, klarelijk en onderscheidelijk kennen; op dat de ziel dus uit [q]hartstocht bepaalt zou worden tot die dingen te denken, de welken zy klarelijk en onderscheidelijk bevat, en op de welken zy warelijk gerust is, en op dat dieshalven de hartstocht zelf van de [r]denking'der uitwendige oorzaak afgescheiden, en aan de ware denkingen gevoegt zou worden: en hier uit zal voortkomen dat niet alleenlijk de liefde, haat, enz. vernietigt zullen worden; *volgens de tweede [s]Voorstelling van dit deel*: maar dat ook de [t]lusten of begeerten, die gemenelijk uit zodanige hartstochten spruiten, geen [u]overmaat zullen konnen hebben; *volgens de tweeënzestigste Voorstelling van 't vierde deel*. Want men heeft voornamelijk aan te merken dat het een en de zelfde [w]lust is, door de welk de mensch, gelijk men zegt, zo wel doet, als lijd. Tot een voorbeelt; wy hebben getoont dat het met de menschelijke natuur zodanig gestelt is, dat yder wenscht en begeert dat d' anderen naar zijn verstant en zin leven; *bezie het [x]Byvoegsel van d' eenëndartigste [y]Voorstelling in 't darde deel*: en deze [z]lust in de mensch, die niet door reden geleid word, is een [a]lijding, de welke [b]roemzucht word genoemt, en niet veel van de [c]verwaantheit verschilt. In tegendeel in de mensch, die naar het [d]voorschrift der reden leeft, is hy een [e]doening of [f]deucht, die [g]godvruchtigheit word geheten; *bezie het eerste [h]Byvoegsel van de zevenëndartigste [i]Voorstelling in 't vierde deel, en de tweede [k]Betoging van die zelfde Voorstelling.* En op deze wijze zijn alle [l]lusten, of begeerten alleenlijk voor zo veel [m]lijdingen, als zy uit [n] onëevenmatige denkbeelden voortkomen. De zelfden worden aan de deucht toegerekent, als zy van evenmatige denkbeelden verwekt worden, of voortkomen. Want alle [o]begeerten, door de welken wy bepaalt worden tot iets te werken, konnen zo wel uit [p]evenmatige, als uit [q]onëevenmatige denkbeelden spruiten; *bezie de negenenvijftigste [r]Voorstelling van 't vierde*

[k]*Scholium*.
[l]*Effectus*.
[m]*Propositio*.
[n]*Idea*.
[o]*Adaequata*.
[p]*Affectus*.
[q]*Affectus*.
[r]*Cogitatio*.
[s]*Propositio*.
[t]*Appetitus, sive Cupiditates*.
[u]*Excessus*.
[w]*Appetitus*.
[x]*Scholium*.
[y]*Propositio*.
[z]*Appetitus*.
[a]*Passio*.
[b]*Ambitio*.
[c]*Superbia*.
[d]*Dictamen*.
[e]*Actio*.
[f]*Virtus*.
[g]*Pietas*.
[h]*Scholium*.
[i]*Propositio*.
[k]*Demonstratio*.
[l]*Appetitus sive cupiditates*.
[m]*Passiones*.
[n]*Ideae inadaequatae*.
[o]*Cupiditates*.
[p]*Adaequatae*.
[q]*Inadaequatae Ideae*.
[r]*Propositio*.

deel: en daar kan (om weêr tot het geen te keren, daar af ik begonnen heb) geen andere voortreffelijker [s]hulpmiddel, die in onze macht is, bedacht worden, als deze hulpmiddel tegen de [t]hartstochten, namelijk die in der zelfder ware kennis bestaat; dewijl 'er geen ander vermogen van de ziel is, dan die van te denken, en [u] evenmatige denkbeelden te vormen; gelijk wy hier voor (*in de darde Voorstelling van 't darde deel*) getoont hebben.

[s]*Remedium*.
[t]*Affectus*.
[u]*Ideae adaequatae*.

Vyfde [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

De [x]Hartstocht tot een zaak, die wy ons [y]enkelijk, en niet als [z]nootzakelijk, noch als [a]mogelijk, noch als [b]gebeurelijk inbeelden, is, als d' andere dingen gelijk zijn, de grootste van allen.

[x]*Affectus*.
[y]*Simpliciter*.
[z]*Necessaria*.
[a]*Possibilis*.
[b]*Contingens*.

[c]Betoging.

[c]*Demonstratio*.

De [d]hartstocht tot een ding, dat wy ons inbeelden vry te zijn, is groter, dan tot een ander, dat nootzakelijk is: (*volgens de negenenveertigste [e]Voorstelling van 't darde deel*) en by gevolg noch groter dan tot dat, 't welk wy ons als [f]mogelijk, of [g]gebeurelijk inbeelden; *volgens d' elfde Voorstelling van 't vierde deel* Maar enig ding als vry in te beelden kan niets anders zijn, dan dat wy ons het zelfde [h] enkelijk inbeelden, terwijl wy van d' oorzaken, door de welken het tot werken bepaalt heeft geweest, onkundig zijn; *volgens het geen, dat wy in [i]'t Byvoegsel van de vijfëndartigste Voorstelling in het tweede deel getoont hebben*: Dieshalven, de [k]hartstocht tot een ding, 't welk wy ons[l]enkelijk inbeelden, is, als d' andere dingen gelijk zijn, groter dan tot het [m]nootzakelijk, [n]mogelijk, of [o]gebeurelijk, en by gevolg de grootste; *'t welk te betogen stond*.

[d]*Affectus*.
[e]*Propositio*.
[f]*Possibile*.
[g]*Contingens*.
[h]*Simpliciter*.
[i]*Scholium*.
[k]*Affectus*.
[l]*Simpliciter*.
[m]*Necessarium*.
[n]*Possibile*.
[o]*Contingens*.

Zeste [p]Voorstelling.

[p]*Propositio*.

Voor zo veel als de ziel alle dingen als nootzakelijk verstaat, voor zo veel heeft zy groter vermogen op de [q]hartstochten, of lijd minder van hen.

[q]*Affectus*.

[r]Betoging.

[r]*Demonstratio*.

De [s]ziel verstaat alle dingen nootzakelijk te wezen, (*volgens de negenëntwintigste [t]Voorstelling van 't eerste de deel*) en door een oneindige [u]samenknoping van

[s]*Mens*.
[t]*Propositio*.
[u]*Nexus*.

oorzaken tot [w]wezentlijk te zijn, en tot werken bepaalt te worden; *volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel*: en maakt dieshalven (*volgens de voorgaande*

[w]*Existere*.

Voorstelling) dat zy van de [x]hartstochten, die daar uit spruiten, minder lijd, en (*volgens d' achtënveertigste Voorstelling van 't darde deel*) minder tegens de zelfden aangedaan word; *gelijk te betogen stond*.

[x]*Affectus*.

[y]Byvoegsel.

[y]*Scholium*.

Hoe deze kennis, namentlijk dat de dingen nootzakelijk zijn, meer omtrent de bezondere dingen, die wy ons onderscheidelijker en levendiger inbeelden, verkeert, hoe dit vermogen van de ziel over de [z]hartstochten groter is; 't welk ook d' ervarentheit zelve betuigt. Want wy zien dat deze droefheit over enig goet, 't welk verloren is, verzacht word, zo haast de mensch, die dit verloren heeft, aanmerkt dat dit goet door geen middelen bewaart kon worden. Dus zien wy ook dat niemant deernis met een jong kint heeft, om dat het niet kan spreken, wandelen, redeneren, en eindelijk om dat het zo veel jaren als onkundig van zich zelf leeft. Maar indien zy ten meestendeel [a]volwassen, en alleenlijk een of twee [b]kinderen wierden geboren, zo zou yder erbarmenis met deze kinderen hebben: dewijl men dan de kintsheit zelve niet als een naturelijk en nootzakelijk ding, maar als een gebrek der natuur, of zonde zou aanmerken: en op deze wijze zouden wy meer andere dingen konnen tonen.

[z]*Affectus*.

[a]*Adulti*.

[b]*Infantes*.

Zevende [c]Voorstelling.

[c]*Propositia*.

De [d]hartstochten, die uit de reden spruiten, of verwekt worden, zijn, zo men achting op de tijt heeft, machtiger dan de genen, die tot bezondere dingen toegepast worden, de welken wy als [e]afweezig beschouwen.

[d]*Affectus*.

[e]*Absentes*.

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio*.

Wy beschouwen enig ding als afweezig, niet uit die [g]hartstocht, daar meê wy ons het zelfde inbeelden; maar hier uit, dat het lighaam door een andere hartstocht aangedaan word, die de [h]wezentlijkheit van het zelfde ding uitsluit; *volgens de zeventiende [i]Voorstelling van het tweede deel*. Dieshalven, de hartstocht, die tot de zaak toegepast word, de welke wy als afweezig beschouwen, is niet van die natuur, dat hy d' andere [k]doeningen van de mensch, en zijn vermogen overtreft; *bezie hier af de zeste Voorstelling van 't vierde deel*: maar in tegendeel van zodanige natuur, dat hy van die [l]aandoeningen, die de [m]wezentlijkheit van des zelfs uitterlijke oorzaak uitsluiten, enigsins bedwongen en ingetoomt kan worden; *volgens de negende [n]Voorstelling van 't viede deel*. Maar de [o]hartstocht, die uit de re-

[g]*Affectus*.

[h]*Existentia*.

[i]*Propositio*.

[k]*Actiones*.

[l]*Affectiones*.

[m]*Existentia*.

[n]*Propositio*.

[o]*Affectus*.

den spruit, word nootzakelijk op de gemene [p]eigenschappen der dingen toegepast, (*bezie de* [q]*Bepaling van de reden in het tweede* [r]*Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) die wy altijt als tegenwoordig aanschouwen, (want daar kan niets wezen, 't welk der zelfder tegenwoordige [s]wezentlijkheit uitsluit) en die wy ons altijt op de zelfde wijze inbeelden; *volgens d' achtëndartigste Voorstelling van het tweede deel*. Dieshalven, zodanige hartstocht blijft altijt de zelfde; en by gevolg (*volgens d' eerste* [t]*Kundigheit van dit deel*) zullen de [u] hartstochten, die tegen de zelfde strijden, en die van hun uitterlijke oorzaken niet gevoed worden, zich meer en meer naar de zelfde moeten schikken en voegen, tot dat zy niet langer strijdig zijn; en dus verre is de hartstocht, die uit de reden spruit, machtiger; *'t welk te betogen stond*.

[p]*Proprietates*.
[q]*Definitio*.
[r]*Scholium*.
[s]*Existere*.
[t]*Axioma*.
[u]*Affectus*.

Achtste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio*.

Hoe enige [x]*hartstocht van meer te zamenkomende oorzaken verwekt word, hoe hy groter is*.

[x]*Affectus*.

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio*.

Veel oorzaken te gelijk vermogen meer, dan of'er weiniger in getal waren; *volgens de zevende Voorstelling van 't darde deel:* en dieshalven, (*volgens de vijfde Voorstelling van 't vierde deel*) hoe enige [z]hartstocht van meer oorzaken te gelijk verwekt word, hoe hy sterker is; *'t welk te betogen stond*.

[z]*Affectus*.

[a]Byvoegsel.

[a]*Scholium*.

Deze Voorstelling blijkt ook uit de tweede [b]Kundigheit van dit deel.

[b]*Axioma*.

Negende [c]Voorstelling.

[c]*Propositio*.

De. [d]*hartstocht, die tot meer en verscheide oorzaken toegepast word, de welken met de hartstocht zelf te gelijk van de ziel aangeschout worden, is minder schadelijk*, (*wy lijden ook daar door te minder, en worden minder tot yder oorzaak aangedaan*) *dan een ander even grote hartstocht, die tot een enige, of tot weiniger oorzaken toegepast word*.

[d]*Affectus*.

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio*.

De [f]hartstocht is alleenlijk voor zo veel quaat, of schadelijk, als de [g]ziel daar door belet word in te konnen denken; *volgens de zes-*

[f] *Affectus*.
[g] *Mens*.

en zevenëntwintigste [h] *Voorstellingen van 't vierde deel*: dieshalven die hartstocht, door de welk de ziel bepaalt word tot veel [i] voorwerpen te gelijk t'aanschouwen, is minder schadelijk dan een andere even grote hartstocht, die de ziel in d'enige [k] aanschouwing van een enig, of weinig voorwerpen in dier voegen weêrhoud, dat hy niet op d'anderen kan denken; *'t welk het eerste was*. Wijders dewijl de [l] wezentheit van de ziel, dat is, (*volgens de zevende Voorstelling van 't darde deel*) haar [m] vermogen, in d'enige [n] denking bestaat; *volgens d'elfde Voorstelling van 't darde deel:* zo lijd de ziel door de hartstocht, door de welk zy bepaalt word tot meer dingen te gelijk t' aanschouwen, minder, dan door een even grote hartstocht, die de ziel in d'enige [o] aanschouwing van een enig, of van weinig [p] voorwerpen bezich houd; *'t welk het tweede was*. Eindelijk, deze [q] hartstocht (*volgens d' achtënveertigste Voorstelling van 't darde deel*) voor zo veel hy tot veel uitterlijke oorzaken toegepast word, is ook minder tot yder oorzaak; *'t welk te betogen stond*.

[h] *Propositiones*.
[i] *Objecta*.
[k] *Contemplatio*.
[l] *Essentia*.
[m] *Potentia*.
[n] *Cogitatio*.
[o] *Contemplatio*.
[p] *Objecta*.
[q] *Affectus*.

Tiende [r] Voorstelling.

[r] *Propositio*.

Zo lang wy van de [s] *hartstochten, die tegen onze natuur strijden, niet bestreden worden, zo lang hebben wy macht om* [t] *d' aandoeningen des lighaams te schikken, en te zamen te schakelen, volgens d' ordening van het verstant*.

[s] *Affectus*.
[t] *Affectiones*.

[u] Betoging.

[u] *Demonstratio*.

De [w] hartstochten, die tegen onze natuur strijden, dat is, (*volgens de dartigste* [x] *Voorstelling van 't vierde deel*) die quaat zijn, zijn voor zo veel quaat, als zy beletten dat de ziel verstaat; *volgens de zevenëndartigste Voorstelling van 't vierde deel*. Zo lang als wy dan van de hartstochten, die tegen onze natuur strijden, niet bestreden worden, zo lang word het vermogen van de ziel, daar door zy poogt de zaken te verstaan, (*volgens de zesentwintigste voorstelling van 't vierde deel*) niet belet: en dieshalven heeft zy lange tijt macht van klare en onderscheide [y] denkbeelden te [z] vormen, en anderen van anderen af te leiden; *bezie het tweede* [a] *Byvoegsel van de veertigste Voorstelling, en het Byvoegsel, van de zevenënveertigste Voorstelling in het tweede deel:* en by gevolg, (*volgens d' eerste Voorstelling van dit deel*) zo lang hebben wy macht van [b] d'aandoeningen des lighaams te schikken, en te zamen te schakelen, volgens d'ordening van het verstant; *'t welk te betogen stond*.

[w] *Affectus*.
[x] *Propositio*.
[y] *Ideae*.
[z] *Formare*.
[a] *Scholium*.
[b] *Affectiones*.

[c]Byvoegsel.

Door deze macht, van [d]d'aandoeningen des lighaams wel en recht te schikken, en te zamen te schakelen, konnen wy [e]uitwerken dat wy niet lichtelijk van de quade [f]hartstochten aangedaan zullen worden. Want (*volgens de zevende* [g] *Voorstelling van dit deel*) daar word groter kracht verëischt om de hartstochten, die volgens d'ordening van 't verstant geschikt, en te zamen geschakelt zijn, dan om de genen, die onzeeker zijn, en zich in 't wilde verspreiden, te bedwingen. Het beste dan, dat wy doen konnen, zo lang wy geen volmaakte kennis van onze hartstochten hebben, is een rechte [h]middel en wijze van te leven, of zekere [i] leerstukken des levens te [k]bevatten, en de zelfden in geheugenis te houden, en hen geduriglijk tot de bezondere dingen, die deurgaans in 't leven voorkomen, toe te passen; op dat zy over-vloediglijk plaats in onze [l]inbeelding zouden krijgen, en wy hen altijt gereet hebben. Tot een voorbeelt, onder de [m]leerstukken des levens hebben wy gestelt, (*bezie de zesenveertigste* [n] *Voorstelling van 't vierde deel, met der zelfder* [o] *Bjvoegsel*) dat men de haat door [p]liefde, of door [q] edelmoedigheit moet verwinnen, en niet met onderlinge haat vergelden. Doch op dat wy dit [r]voorschrift van de reden altijt, daar het nodig is, in handen zouden hebben, zo moeten wy de gemene [s]ongelijken en onbillijkheden der menschen bedenken, en dikwijls overwegen, en hoe, en op welke wijze wy hen best door [t] edelmoedigheit zullen verdrijven. Want dus zullen wy het [u]beelt van 't ongelijk met [w]d'inbeelding van dit [x]leerstuk te zamen voegen; en dus zullen wy 't (*volgens d'achtiende* [y] *Voorstelling van het tweede deel*) altijt vaerdig hebben, daar ons ongelijk aangedaan zal worden. Indien wy ook de reden van onz ware nut, en daar beneffens van 't goet, 't welk uit d'onderlinge vrientschap, en gemene gezelligheit volgt, vaerdig en by der hant hebben; gelijk ook dit, dat uit de rechte [z]wijze en middel van te lerven d'opperste gerustheit des gemoeds voortkoomt, (*volgens de tweeënvijftigste Voorstelling van het tweede deel*) en dat de menschen, gelijk d'andere dingen, uit nootzakelijkheit der natuur werken: zo zal het ongelijk, of de haat, die gemenelijk uit het ongelijk rijft, het minste deel van [a] d'inbeelding beslaan, en lichtelijk overwonnen worden: of indien de gramschap, die gemenelijk uit de grootste [b]ongelijken spruit, niet zo lichtelijk verwonnen word, zo zal zy echter, hoewel niet zonder enige [c]vlotheit des gemoeds, in veel korter tijt verwonnen worden, dan als wy deze dingen niet

[c] *Scholium*.
[d] *Affectiones*.
[e] *Efficere*.
[f] *Affectus*.
[g] *Propositio*.
[h] *Ratio*.
[i] *Dogmata*.
[k] *Concipere*.
[l] *Imaginatio*.
[m] *Dogmata*.
[n] *Propositio*.
[o] *Scholium*.
[p] *Amor*.
[q] *Generositas*.
[r] *Praescriptum*.
[s] *Injuriae*.
[t] *Generositas*.
[u] *Imago*.
[w] *Imaginatio*.
[x] *Dogma*.
[y] *Propositio*.
[z] *Ratio*.
[a] *Imaginatio*.
[b] *Injuriae*.
[c] *Fluctuatio animi*.

zo voorbedacht hadden; *gelijk uit de zeste, zevende en achtste* [d] *Voorstellingen van dit deel blijkt*. Om de vrees te verdrijven, moet men op gelijke wijze de gedachten op de [e]kloekmoedigheit vester: dat is, men moet de gevarelijkheden van 't gemeen leven optellen, en hen zich dikwijls inbeelden, en hoe zy door [f]kloekhartigheit en [g]vroomheit best gemijd en verwonnen konnen worden. Maar hier staat aan te merken, dat wy, in onze [h]denkingen en [i]beelden te schikken, altijt (*volgens de* [k] *Toegift van de drieënzestigste* [l] *Voorstelling in 't vierde deel, en de negenënvyftigste Voorstelling van 't darde deel*) op die dingen moeten letten, die in yder ding goet zijn, om dus altijt door de [m]hartstocht van blijschap tot werken bepaalt te worden. Tot een voorbeelt, indien iemant ziet dat hy naar al te grote roem tracht, zo moet hy des zelfs recht gebruik bedenken, en tot welk einde de zelfde betracht, en door welke middelen verkregen kan worden, en niet op des zelfs misbruik en ydelheit denken, gelijk ook niet op de wispelturigheit der menschen, of op andere diergelijke middelen, daar op niemant denkt, dan uit zwakheit des gemoeds: want de genen, die meest roemzuchtig zijn, pijnigen zich meest met zodanige [n]denkingen, als zy wanhopen in d'eer, daar zy naar trachten, te verkrijgen, en als zy, terwijl zy hun gramschap uitbraken, wijs willen schijnen. 't Is dan zeker dat de genen meest naar roem trachten, die meest tegen des zelfs misbruik, en tegen d'ydelheit des werrelts roepen. Dit is niet alleenlijk de [o]roemzuchtigen eigen, maar gemeen aan alle de genen, die in tegenspoet zijn, en zich zelven niet konnen bestieren. Want d'arme zelf, gierig zijnde, houd niet op van 't misbruik van 't gelt, en van de gebreken der rijken te spreken; daar meê hy niets anders uitricht, dan dat hy zich zelf pijnigt, en aan anderen toont, dat hy niet alleenlijk zijn eige armoede, maar ook de rijkdommen der anderen onverduldiglijk draagt. In dezer voegen denken ook de genen, die van hun vrijster qualijk onthaalt zijn, nergens anders op, dan op d'ongestadigheit en bedriegelijkheit der vrouwen, en op hun andere gebreken, die dus uitgekreten worden; doch zy vergeten hen alle terstont, zo haast zy van hun vrijster weêr aangenomen zijn. De geen dan, die zijn [p] hartstochten en [q]begeerlijkheden alleenlijk naar de liefde tot de vryheit tracht te matigen, en te stieren, zal, zo veel als hem mogelijk is, pogen de deuchden, en hun oorzaken te kennen, en zijn ziel met [r]vreucht, die uit hun ware kennis spruit, te vervullen, en geensins de gebreken der menschen t'aanschouwen, de menschen te lasteren, noch zich met de valsche schijn van vryheit

[d] *Propositiones*.
[e] *Animositas*.
[f] *Praesentia animi*.
[g] *Fortitudo*.
[h] *Cogitationes*.
[i] *Imagines*.
[k] *Corollarium*.
[l] *Propositio*.
[m] *Affectus*.
[n] *Cogitationes*.
[o] *Ambitiosi*.
[p] *Affectus*.
[q] *Appetitus*.
[r] *Gaudium*.

te verheugen. De geen dan, die deze dingen naerstiglijk zal waarneemen, (want zy zijn niet zwaar) en oeffenen, zal zekerlijk binnen korten tijt zijn doeningen deurgaans naar 't gebied van de reden konnen stieren.

Elfde [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

Hoe enig beelt op meer dingen toegepast word, hoe het geduriger is, of meermaals voorkoomt, en de ziel meer bezich houd.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio*.

Want hoe het [u]beelt, of de [w]hartstocht tot meer dingen toegepast word, hoe 'er meer oorzaken zijn, van de welken hy verwekt en gevoed kan worden; alle de welken de ziel (*volgens d'onderstelling*) door de hartstocht gelijkelijk aanschout; en dieshalven is de hartstocht zo veel te [x]geduriger, of koomt meermaals voor, en (*volgens d'achtste Voorstelling van dit deel*) houd de ziel meer bezich; *'t welk te betogen stond*.

[u]*Imago*.
[w]*Affectus*.
[x]*Frequentior*.

Twaalfde [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

De [z]beelden der dingen worden lichtelijker aan de beelden, die tot dingen toegepast worden, de welken wy klarelijk en onderscheidelijk verstaan, te zamen gevoegt, dan aan d'anderen.

[z]*Imagines*.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio*.

De dingen, die wy klarelijk en onderscheidelijk verstaan, zijn of gemene [b] eigenschappen der dingen, of zodanigen, die daar van afgeleid worden; *bezie de [c]Bepaling van de reden in het tweede [d]Byvoegsel van de veertigste [e] Voorstelling in het tweede deel*: en worden by gevolg (*volgens de voorgaande Voorstelling*) meermaals in ons verwekt: en dieshalven kan lichtelijker gebeuren, dat wy andere dingen, gezamentlijk met dezen, dan met anderen, aanschouwen; en by gevolg (*volgens d'achtiende Voorstelling in het tweede deel*) dat zy lichtelijker met dezen, dan met d'anderen, te zamen gevoegt worden.

[b]*Proprietates*.
[c]*Definitio*.
[d]*Scholium*.
[e]*Propositio*.

Dartiende [f]Voorstelling.

[f]*Propositio*.

Hoe enig beelt aan meer anderen gevoegt is, hoe het meermaals voorkoomt.

[g]Betoging.

Want hoe enig beelt aan meer anderen gevoegt is, hoe 'er (*volgens d'achtiende Voorstelling van het tweede deel*) meer oorzaken zijn, van de welken het opgewekt kan worden.

[g]*Demonstratio.*

Veertiende [h]Voorstelling.

[h]*Propofitio.*

De ziel kan maken dat alle [i]d' aandoeningen des lighaams, of de [k]beelden der dingen tot Gods [l]denkbeelt toegepast worden.

[i]*Affectiones.*
[k]*Imagines.*
[l]*Idea.*

[m]Betoging.

Daar is geen [n]aandoening des lighaams, van de welk de ziel niet enige klare en onderscheide [o]bevatting kan [p]vormen; *volgens de vierde [q]Voorstelling van dit deel*: en dieshalven kan zy maken (*volgens de vijftiende Voorstelling van 't eerste deel*) dat zy alle tot Gods [r]denkbeelt toegepast worden; *'t welk te betogen stond.*

[m]*Demonstratio.*
[n]*Affectio.*
[o]*Conceptus.*
[p]*Formare.*
[q]*Propositio.*
[r]*Idea.*

Vyftiende [s]Voorstelling.

[s]*Propositio.*

De geen, die zich zelf, en zijn [t]hartstochten klarelijk en onderscheidelijk verstaat, bemint God, en zo veel te meer, als hy zich zelf, en zijn hartstochten beter verstaat.

[t]*Affectus.*

[u]Betoging.

De geen, die zich zelf, en zijn [w]hartstochten klarelijk en onderscheidelijk verstaat, verblijd zich; (*volgens de drieënvyftigste Voorstelling van het darde deel*) en dit met Gods [x]denkbeelt verzelt; *volgens de voorgaande Voorstelling*: en dieshalven (*volgens de zelfde [y]Bepaling der hartstochten*) bemint hy God, en (volgens de zelfde reden) zo veel te meer, als hy zich zelf, en zijn hartstochten beter verstaat; *'t welk te betogen stond.*

[u]*Demonstratio.*
[w]*Affectus.*
[x]*Idea.*
[y]*Definitio.*

Zestiende [z]Voorstelling.

[z]*Propositio.*

Deze liefde tot God moet de ziel meest bezich houden.

[a]Betoging.

Want deze liefde is aan alle [b]aandoeningen des lighaams gevoegt, (*volgens de veertiende Voorstelling van dit deel*) van alle de welken zy gevoed word; *volgens de vijftiende Voorstelling in dit deel*: en dieshalven (*volgens d' elfde Voorstelling van dit deel*) moet zy de ziel meest bezich houden: *'t welk te betogen stond*.

[a] *Demonstratio*.

[b] *Affectiones*.

Zeventiende [c]Voorstelling.

[c]*Propositio.*

God is zonder [d]lijdingen, en word van geen [e]hartstocht van blijschap, of van droefheit aangedaan.

[d]*Passiones.*
[e]*Affectus.*

[f]Betoging.

[f]*Demonstratio.*

Alle [g]denkbeelden, voor zo veel zy tot God betrokken en toegepast worden, zijn [h]waar, (*volgens de tweeëndartigste [i]Voorstelling van het tweede deel*) dat is (*volgens de vierde [k]Bepaling van het tweede deel*) [l]evenmatig; en dieshalven, (*volgens [m]d' algemene Bepaling der [n]hartstochten*) God is zonder [o]lijdingen. Wijders, God kan tot noch meerder, noch tot minder volmaaktheit overgaan; *volgens de tweede [p]Toegift van de twintigste [q]Voorstelling in 't eerste deel*: en word dieshalven (*volgens de tweede en darde [r]Bepaling der [s]hartstochten*) door geen hartstocht van blijschap, of van droefheit aangedaan: *'t welk te betogen stond.*

[g]*Ideae.*
[h]*Verae.*
[i]*Propositio.*
[k]*Definitio.*
[l]*Adaequatae.*
[m]*Definitio generalis.*
[n]*Affectus.*
[o]*Passiones.*
[p]*Corollarium.*
[q]*Propositio.*
[r]*Definitio.*
[s]*Affectus.*

[t]Toegift.

[t]*Corollarium.*

God, om eigentlijk te spreken, bemint en haat niemant. Want God (*volgens de voorgaande Voorstelling*) word van geen [u]hartstocht van blijschap, noch van droef heit aangedaan; en by gevolg (*volgens de zeste en zevende [w]Bepalingen der hartstochten*) bemint en haat niemant.

[u]*Affectus.*
[w]*Definitiones.*

Achtiende [x]Voorstelling,

[x]*Propositio.*

Niemant kan God haten.

[y]Betoging.

[y]*Demonstratio.*

Gods [k]denkbeelt, twelk wy in ons hebben, is [l]evenmatig, en volmaakt; *volgens de zes- en zevenënveertigste [m]Voorstellingen van het tweede deel*: dieshalven, voor zo veel wy God [n]aanschouwen, voor zo veel [o]werken wy; *volgens de darde Voorstelling van 't darde deel:* en by gevolg (*volgens de negenënvijftigste Voorstelling van het darde deel*) kan 'er geen droef heit, in 't gezelschap van Gods [p]denkbeelt wezen; dat is, (*volgens de zevende [q]Bepaling der [r]Hartstochten*) niemant kan God haten*; 't welk te betogenstond.*

[k]*Idea.*
[l]*Adaequata.*
[m]*Propositiones.*
[n]*Contemplari.*
[o]*Agere.*
[p]*Idea.*
[q]*Definitio.*
[r]*Affectus.*

[s]Toegift.

[s]*Corollarium.*

De liefde tot God kan niet in haat veränderen.

[t]Byvoegsel.

[t]*Scholium.*

Men kan hier tegenwerpen, dat, dewijl wy God d'oorzaak aller dingen verstaan te wezen, wy daar door zelf God voor d'oorzaak

van de droefheit aanmerken. Maar ik antwoord hier op, dat, voor zo veel wy d' oorzaken der droefheit verstaan, de droefheit zo verre (*volgens de darde* [u] *Voorstelling van dit deel*) ophoud een [w] lijding te wezen; dat is, (*volgens de negenënvijftigste Voorstelling van het darde deel*) voor zo veel houd zy op droef heit te zijn: en dieshalven, voor zo veel wy God verstaan d' oorzaak van droefheit te wezen, voor zo veel verblijden wy ons.

[u] *Propositio.*
[w] *Passio.*

Negentiende [x] Voorstelling.

[x] *Propositio.*

De geen, die God bemint, kan niet pogen dat God hem ook zal beminnen.

[y] Betoging.

[y] *Demonstratio.*

Indien de mensch hier naar trachtte, zo zou hy begeren (*volgens de* [z] *Toegift van de zeventiende Voorstelling in dit deel*) dat God, die hy bemint, geen God was, en by gevolg (*volgens de negentiende Voorstelling van 't darde deel*) begeren dat hy droevig wierd; 't welk (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't darde deel*) ongerijmt is.

[z] *Corollarium.*

Twintigste [a] Voorstelling.

[a] *Propositio.*

De liefde tot God kan door geen [b] *hartstocht van* [c] *nijt, noch* [d] *yverzucht besmet worden; maar word zo veel te meer aangevoed, als wy ons inbeelden dat 'er meer menschen met de zelfde bant van liefde met God te zamen gevoegt zijn.*

[b] *Affectus.*
[c] *Invidia.*
[d] *Zelotypiae.*

[e] Betoging.

[e] *Demonstratio.*

Deze liefde tot God is het opperste goet, 't welk wy, volgens het [f] Voorschrift van de reden, konnen begeren; *volgens d' achtëntwintigste* [g] *Voorstelling van 't vierde deel*: en dat aan alle menschen gemeen is; *volgens de zesëndartigste Voorstelling van 't vierde deel*: en 't welk wy begeren en wenschen dat alle menschen het zelfde mogen genieten; *volgens de zevenëndartigste Voorstelling van 't vierde deel*: en dat dieshalven (*volgens de drieëntwintigste* [h] *Bepaling der* [i] *hartstochten*) niet door de hartstocht van [k] nijt besmet kan worden, noch ook (*volgens d' achtiende Voorstelling van dit deel, en de Bepaling der* [l] *yverzucht, die in* [m] *'t Byvoegsel van de vijfëndartigste Voorstelling in 't darde deel te zien is*) door de hartstocht van yverzucht: maar dat, in tegendeel, (*volgens d' eenëndartigste Voorstelling van 't darde deel*) zo veel te meer gevoed moet wor-

[f] *Dictamen.*
[g] *Propositio.*
[h] *Definitio.*
[i] *Affectus.*
[k] *Invidia.*
[l] *Zelotypia.*
[m] *Scholium.*

den, als wy ons inbeelden dat meer menschen het zelfde genieten; *'t welk te betogen stond*.

[n]Byvoegsel.

[n]*Scholium*.

Wy konnen dan op de zelfde wijze tonen, dat 'er geen [o]hartstocht is, die rechtstrijdig tegen deze liefde is, van de welk deze liefde zelf vernietigt kan worden: en dieshalven konnen wy besluiten dat deze liefde tot God de stantvastigste van alle is, en ook, voor zo veel zy tot het lighaam toegepast word, niet vernietigt kan worden, dan met het lighaam zelf. Maar van welke natuur zy is, voor zo veel zy tot de ziel alleen toegepast word; wy zullen dit hier na zien. En hier in heb ik alle [p]hulpmiddelen der [q]hartstochten, of al 't geen, 't welk de ziel, in zich alleen aangemerkt, tegen de hartstochten vermag, begrepen; uit het welk blijkt, dat het vermogen van de ziel over de hartstochten bestaat; eerstelijk in de kennis zelve der hartstochten; *bezie het [r]Byvoegsel van de vierde [s]Voorstelling in dit deel:* ten tweeden hier in, dat zy de hartstochten van de [t]denking der uitterlijke oorzaak, die wy ons verwardelijk inbeelden, afscheid; *bezie de tweede Voorstelling, met het zelfde [u]Byvoegsel van de vierde Voorstelling in dit deel:* ten darden in de tijt, daar in [w]d' aandoeningen, de welken tot het geen toegepast worden, dat wy verstaan, die dingen overtreffen, de welken tot het geen toegepast worden, dat wy verwardelijk, of op een verminkte wijze bevatten; (*bezie de zevende Voorstelling van dit deel*: ten vierden in de menigte der oorzaken, van de welken [x]d' aandoeningen, die men tot de gemene [y]eigenschappen der dingen, of tot God toepast, gevoed en gesterkt worden; *bezie de negendeen elfde [z] Voorstellingen van dit deel*: ten vijfden, en eindelijk in [a]d' ordening, daar door de ziel haar [b]hartstochten schikken, en onderling samenschakelen kan. *Bezie het [c] Bjvoegsel van de tiende Voorstelling, en daarënboven de twaalfde, dartiende en veertiende Voorstellingen van dit deel*. Maar op dat men dit vermogen der ziel over de [d]hartstochten te beter zou verstaan, zo staat voornamelijk aan te merken, dat wy de hartstochten groot noemen, als wy de hartstocht van een enig mensch met die van een ander vergelijken, en zien dat d' een meer, dan d' ander, van een zelfde hartstocht word bestreden, of als wy de hartstochten van een en de zelfde mensch onderling vergelijken, en bevinden, dat de zelfde meer van d'een, dan van d' ander, aangedaan, of bewogen word. Want, *(volgens de vijfde Voorstelling van 't vierde deel*) de kracht van yder

[o]*Affectus*.
[p]*Remedia*.
[q]*Affectus*.
[r]*Scholium*.
[s]*Propositio*.
[t]*Cogitatio*.
[u]*Scholium*.
[w]*Affectiones*.
[x]*Affectiones*.
[y]*Proprietates*.
[z]*Propositiones*.
[a]*Ordo*.
[b]*Affectiones*.
[c]*Scholium*.
[d]*Affectus*.

hartstocht word door 't vermogen van d'uitterlijke oorzaak, met het onze vergeleken, bepaalt. Maar het [e]vermogen der ziel word door de kennis alleen bepaalt; en [f]'t onvermogen, of de [g]lijding word alleenlijk van de [h]derving der kennis, dat is van 't geen, door 't welk de [i]denkbeelden [k]onëvenmatig gezegt worden, geschat. Hier uit volgt, dat die ziel meezt lijd, welker grootste deel uit onevenmatige denkbeelden bestaat; in voegen dat zy meer door het geen, dat zy lijd, dan door 't geen, dat zy doet, onderkent word: en in tegendeel, dat deze ziel meest werkt, welks grootste deel uit [l]evenmatige denkbeelden bestaat; in voegen dat deze, schoon zy zo veel [m]onëvenmatige denkbeelden, als d'andere, in zich heeft, echter meer door de genen, die aan de menschelijke deucht toegeëigent worden, dan door dezen, die 't menschelijk onvermogen aanwijzen, onderkent of gekent word. Wijders staat aan te merken, dat de qualen des gemoeds, en d'ongelukken voornamelijk hun oorsprong uit d' al te grote liefde tot een zaak trekken, die veel veränderingen onderworpen is, en die wy nooit machtig konnen worden. Want niemant is ooit voor enige zaak bekommert, en beängst, dan voor de gene, die hy bemint. [n]D'ongelijken, [o]achterdenkingen, vijantichappen, enz. spruiten ook nooit, dan uit liefde tot zaken, die niemant warelijk bezit. Hier uit dan bevatten wy lichtelijk wat een klare en onderscheide kennis, en voornamelijk deze darde [p] slach van kennis, (*bezie hier af het* [q]*Byvoegsel van de zevenënveertigste* [r] *Voorstelling in het tweede deel*) van 't welk de kennis zelve van God de grontvest is, over de [s]hartstochten vermag: want indien zy hen, namelijk voor zo veel zy [t] lijdingen zijn, niet gantschelijk wechneemt, (*bezie de darde Voorstelling, met het* [q]*Byvoegsel van de vierde Voorstelling in dit deel*) ten minsten maakt zy dat zy het minste deel van de ziel uitmaken. *Bezie de veertiende Voorstelling van dit deel*. Wijders, zy brengt een liefde tot een onveränderlijke en eeuwige zaak voort; *bezie de vijftiende* [r]*Voorstelling van dit deel*: en die wy warelijk genieten; *bezie de vijfënveertigste Voorstelling van het tweede deel*. Zy kan dieshalven door geen gebreken, die in de gemene liefde plaats hebben, besmet, maar altijt groter en groter worden; *volgens de vijftiende Voorstelling van dit deel:* en het grootste deel van de ziel beslaan, (*volgens de zestiende Voorstelling in dit deel*) en bredelijk aandoen. Hier meê heb ik alle de dingen, die tot dit tegenwoordig leven behoren, afgehandelt. Want wat het geen betreft, welk ik in 't begin van dit [s]Byvoegsel gezegt heb, namelijk dat ik in dit weinige aile de [t]hulpmid-

[e] *Potentia*.
[f] *Impotentia*.
[g] *Passio*.
[h] *Privatio*.
[i] *Ideae*.
[k] *Inadaequatae*.
[l] *Ideae adaequatae*.
[m] *Ideae Inadaequatae*.
[n] *Injuriae*.
[o] *Suspiciones*.
[p] *Genus*.
[q] *Scholium*.
[r] *Propositio*.
[s] *Affectus*.
[t] *Passiones*.
[q] *Scholium*.
[r] *Propositio*.
[s] *Scholium*.
[t] *Remedia*.

delen der [u]hartstochten heb begrepen, yder zal dit lichtelijk konnen zien, die op deze dingen merkt, de welken wy in dit [w]Byvoegsel gezegt hebben, gelijk ook op de [x] Bepalingen der ziel, en der zelfder hartstochten, en eindelijk op d'eerste en darde [y]Voorstellingen van 't darde deel. 't Is dieshalven nu tijt dat ik tot die dingen overga, de welken tot de during der ziel, zonder [z]betrekking tot het lighaam, behoren.

[u] *Affectus*.
[w] *Scholium*.
[x] *Definitiones*.
[y] *Propositiones*.
[z] *Relatio*.

Eenentwintigste [a]Voorstelling.

[a] *Propositio*.

De ziel kan zich niets inbeelden, noch aan de verlede dingen gedenken, dan terwijl het lighaam duurt.

[b]Betoging.

[b] *Demonstratio*.

De ziel drukt niet de [c]dadelijke wezentlijkheit van haar lighaam uit, en bevat ook niet [d]d'aandoeningen des lighaams als [e]dadelijk, dan terwijl het lighaam duurt; *volgens de [f]Toegift van d'achtste [g]Voorstelling in het tweede deel:* en bevat by gevolg *(volgens de zesentwintigste Voorstelling van het tweede deel*) geen lighaam, als [h]in der daat wezentlijk, dan terwijl haar lighaam duurt: en kan dieshalven niets inbeelden; *bezie de [i]Bepaling van [k]d'inbeelding in [l]'t Byvoegsel van de zeventiende [m]Voorstelling in het tweede deel*: noch aan de verlede dingen gedenken, dan terwijl het lighaam duurt; *bezie de [n]Bepaling van de [o]geheugenis in [p]'t Byvoegsel van d'achtiende Voorstelling in het tweede deel*: *'t welk te betogen stond*.

[c] *Existentia actualis*.
[d] *Affectiones*.
[e] *Actuales*.
[f] *Corollarium*.
[g] *Propositio*.
[h] *Actu existens*.
[i] *Definitio*.
[k] *Imaginatio*.
[l] *Scholium*.
[m] *Propositio*.
[n] *Definitio*.
[o] *Memoria*.
[p] *Scholium*.

Tweeentwintigste [q]Voorstelling.

[q] *Propositio*.

In God is echter nootzakelijk het [r]denkbeelt, 't welk de [s]wezentheit van dit en dat menschelijk lighaam, onder de [t]gedaante van eeuwigheit, uitdrukt.

[r] *Ideae*.
[s] *Essentia*.
[t] *Species*.

[u]Betoging.

[u] *Demonstratio*.

God is niet alleenlijk d'oorzaak van de [w]wezentlijkheit van dit, of van dat menschelijk lighaam, maar ook van de [x]wezentheit; *volgens de vijfëntwintigste [y] Voorstelling van 't eerste deel*: de welke dieshalven door Gods [z]wezentheit zelve nootzakelijk bevat moet worden; *volgens de vierde [a]Kundigheit van 't eerste deel:* en dit door zekere eeuwige nootzakelijkheit; *volgens de zestiende Voorstelling van 't eerste deel*: welke [b]bevatting nootzakelijk in God moet wezen; *volgens de darde Voorstelling van het tweede deel: 't welk te betogen stond*.

[w] *Existentia*.
[x] *Essentia*.
[y] *Propositio*.
[z] *Essentia*.
[a] *Axioma*.
[b] *Conceptus*.

Drieentwintigste [c]Voorstelling.

[c]*Propositio.*

De menschelijke ziel kan niet gantschelijk met het lighaam vernietigt worden: maar daar blijft iets van de zelfde, dat eeuwig is.

[d]Betoging.

[d]*Demonstratio.*

In God is nootzakelijk zekere [e]bevatting, of [f]denkbeelt, 't welk de [g]wezentheit van 't menschelijk lighaam uitdrukt, (*volgens de voorgaande* [h]*Voorstelling*) de welke daaröm nootzakelijk iets is, dat tot de [i]wezentheit van de menschelijke ziel behoort; *volgens de dartiende Voorstelling van het tweede deel*. Maar wy eigenen aan de menschelijke ziel geen [k]during toe, die door de tijt bepaalt kan worden, dan voor zo veel zy de [l]dadelijke wezentlijkheit van 't lighaam, die door de during verklaart word, en door de tijt bepaalt kan worden, uitdrukt: dat is, (*volgens de* [m]*Toegift van d'achtste* [n]*Voorstelling in het tweede deel*) wy eigenen daar aan geen [o]during toe, dan terwijl het lighaam duurt. Dewijl 't echter iets is, 't welk wy door zekere eeuwige nootzakelijkheit door Gods [p]wezentheit zelve bevatten, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zo zal nootzakelijk dit iets, 't welk tot de wezentheit der ziel behoort, eeuwig zijn: *'t welk te betogen stond*.

[e]*Conceptus.*
[f]*Idea.*
[g]*Essentia.*
[h]*Propositio.*
[i]*Essentia.*
[k]*Duratio.*
[l]*Existentia actualis.*
[m]*Corollarium.*
[n]*Propositio.*
[o]*Duratio.*
[p]*Essentia.*

[q]Byvoegsel.

[q]*Scholium.*

Dit [r]denkbeelt, 't welk de [s]wezentheit des lighaams, onder de [t]gedaante der eeuwigheit, uitdrukt, is, gelijk wy gezegt hebben, zekere [u]wijze van denken, die tot de wezentheit van de ziel behoort, en die nootzakelijk eeuwig is. En echter kan 't ons niet heugen dat wy, voor het lighaam, [w]wezentlijk geweest hebben; dewijl 'er noch in 't lighaam enige [x]voetstappen of speuren van die zaak zijn, noch d'eeuwigheit door de tijt bepaalt kan worden, noch enige [y]betrekking tot de tijt hebben. Wy gevoelen en bevinden nochtans dat wy eeuwig zijn: want de ziel gevoelt niet minder die dingen, de welken zy met te verstaan [z]bevat, als die zy in de geheugenis heeft; dewijl d'ogen der ziel, met de welken zy de dingen ziet en waarneemt, de [a]betogingen zelven zijn. Dieshalven, hoewel ons niet heugt dat wy voor het lighaam [b]wezentlijk geweest hebben, zo gevoelen wy echter dat onze ziel, voor zo veel zy de [c]wezentheit des lighaams onder de [d]gedaante van eeuwigheit insluit, eeuwig is, en dat deze haar [e]wezentlijkheit niet door de tijt bepaalt, noch door de [f]during verklaart kan worden. Onze ziel dan kan alleenlijk voor

[r]*Idea.*
[s]*Essentia.*
[t]*Species.*
[u]*Modus cogitandi.*
[w]*Extitisse.*
[x]*Vestigia.*
[y]*Relatio.*
[z]*Concipere.*

[a]*Demonstrationes.*
[b]*Extitisse.*
[c]*Essentia.*
[d]*Species.*
[e]*Existentia.*
[f]*Duratio.*

zo veel gezegt worden [g]te duren, en haar [h]wezentlijkheit door zekere tijt bepaalt te worden, als zy de [i]dadelijke wezentlijkheit des lighaams insluit; en voor zo veel heeft zy alleenlijk [k]vermogen van de [l]wezentheit der dingen door de tijt te bepalen, en onder de [m]during te bevatten.

[g] *Durare*.
[h] *Existentia*.
[i] *Existentia actualis*.
[k] *Potentia*.
[l] *Existentia*.
[m] *Duratio*.

Vierentwintigste [n]Voorstelling.

[n] *Propositio*.

Hoe wy de bezondere dingen meer verstaan, hoe wy ook God meer verstaan, of meer verstant van God hebben.

Betoging.

Deze Voorstelling blijkt uit de [o]Toegift van de vijfëntwintigste Voorstelling in 't eerste deel.

[o] *Corollarium*.

Vyfentwintigste [p]Voorstelling.

[p] *Propositio*.

D' opperste [q]poging der ziel, en d'opperste deucht is, de zaken door de darde [r]slach van kennis te verstaan.

[q] *Conaetus*.
[r] *Genus*.

[s]Betoging.

[s] *Demonstratio*.

De darde [t]slach van kennis spruit uit een [u]evenmatig denkbeelt van enigen van Gods [w]toeëigeningen, en gaat voort tot een [x]evenmatige kennis van de [y]wezentheit der dingen; *bezie de [z]Bepaling hier af in het tweede [a]Byvoegsel van de veertigste [b]Voorstelling in het tweede deel*: en hoe wy op deze wijze de zaken meer verstaan, hoe wy (*volgens de voorgaande Voorstelling*) God ook meer verstaan: dieshalven, (*volgens d' achtëntwintigste Voorstelling van 't vierde deel*) d'opperste deucht van de ziel, dat is, (*volgens d'achtste [c]Bepaling in 't vierde deel*) het [o]vermogen der ziel, of de natuur, of (*volgens de zevende Voorstelling van 't darde deel*) d'opperste [p]poging is, de dingen door de darde [q]slach van kennis te verstaan; *'t welk te betogenstond*.

[t] *Genus*.
[u] *Idea adaequata*.
[w] *Attributa*.
[x] *Cognitio adaequata*.
[y] *Essentia*.
[z] *Definitio*.
[a] *Scholium*.
[b] *Propositio*.
[c] *Definitio*.
[o] *Potentia*.
[p] *Conatus*.
[q] *Genns*.

Zesentwintigste [r]Voorstelling.

[r] *Propositio*.

Hoe de ziel bequamer is tot de dingen door de darde [s]slach van kennis te verstaan, hoe zy meer begeert de dingen door deze zelfde slach van kennis te verstaan.

[s] *Genus.*

[t]Betoging.

[t] *Demonstratio.*

De Betoging blijkt. Want voor zo veel als wy bevatten dat de ziel bequaam is tot de dingen door deze darde [u]slach van kennis te verstaan, voor zo veel bevatten wy de zelfde bepaalt tot de dingen

[u] *Genus.*

door de zelfde van kennis te verstaan; en by gevolg (*volgens d' eerste* [w]*Bepaling der* [x]*hartstochten*) hoe de ziel hier toe bequamer is, hoe zy dit ook meer begeert; *'t welk te betogen stond*.

[w]*Definitio*.
[x]*Affectus*.

Zevenentwintigste [y]Voorstelling.

[y]*Propositio*.

Uit deze darde [z]*slach van kennis spruit d' opperste* [a]*gerustheit der ziel, die 'er wezen kan*.

[z]*Genus*.
[a]*Acquiescentia*.

[b]Betoging.

[b]*Demonstratio*.

D' opperste deucht van de ziel is, God te kennen; *volgens d' achtentwintigste* [c] *Voorstelling van't vierde deel*: of de dingen door de darde [d]slach van kennis te verstaan; *volgens de vijfëntwintigste Voorstelling van dit deel:* welke deucht zo veel te groter is, als de ziel door deze darde slach van kennis de dingen meer kent; *volgens de vierëntwintigste Voorstelling van dit deel*. Dieshalven, de geen, die de dingen door deze slach van kennis kent, gaat tot d' opperste menschelijke volmaaktheit over, en word by gevolg (*volgens de tweede* [e]*Bepaling der* [f]*hartstochten*) van d' opperste blijschap aangedaan; en dit (*volgens de drieënveertigste* [g] *Voorstelling van het tweede deel*) in 't gezelschap van zijn [h]denkbeelt, en van zijn eige deucht: en dieshalven, (*volgens de vijfëntwintigste* [i]*Bepaling der* [k] *Hartstochten*) uit deze [l]slach van kennis spruit d' opperste [m]gerustheit, die 'er wezen kan; *'t welk te betogen stond*.

[c]*Propositio*.
[d]*Genus*.
[e]*Definitio*.
[f]*Affectus*.
[g]*Propositio*.
[h]*Idea*.
[i]*Definitio*.
[k]*Affectus*.
[l]*Genus*.
[m]*Acquiescentia*.

Achtentwingste [n]Voorstelling.

[n]*Propositio*.

De [o]*poging, of de* [p]*begeerte van de dingen door de darde* [q]*slach van kennis te kennen kan niet uit d' eerste, maar wel uit de tweede slach van kennis spruiten*.

[o]*Conatus*.
[p]*Cupiditas*.
[q]*Genus*.

[r]Betoging.

[r]*Demonstratio*.

Deze Voorstelling blijkt uit zich zelve. Want al 't geen, dat wy klarelijk en onderscheidelijk verstaan, verstaan wy door zich zelf, of door iets anders, 't welk door zich bevat word: dat is, de [s]denkbeelden, die in ons klaar en onderscheiden zijn, of die tot de darde [t]slach van kennis betrokken en toegepast worden, (*bezie het tweede* [u]*Byvoegsel van de veertigste* [w]*Voorstelling in het tweede deel*) konnen

[s]*Ideae*.
[t]*Genus*.
[u]*Scholium*.
[w]*Propositio*.

niet uit [x]verminkte en [y]verwarde [z]denkbeelden volgen, de welken (*volgens het zelfde* [a]*Byvoegsel*) tot d' eerste slack van kennis toegepast worden: maar uit [b]evenmatige denkbeelden, of (*volgens het zelfde Byvoegsel*) uit de tweede en darde slach van kennis;

[x]*Mutilatae*.
[y]*Confusae*.
[z]*Ideae*.
[a]*Scholium*.
[b]*Ideae adaequatae*.

en dieshalven, (*volgens d' eerste* [c]*Bepaling der* [d]*hartstochten*) de [e]begeerte van de dingen door de darde slach van kennis te kennen kan niet uit d' eerste, maar wel uit de tweede slach van kennis spruiten; *gelijk voorgestelt is*.

[c]*Definitio*.
[d]*Affectus*.
[e]*Cupiditas*.

Negenentwintigste [f]Voorstelling.

[f]*Propositio*.

Al 't geen, dat de ziel onder de [g]*gedaante van eeuwigheit verstaat, verstaat zy niet hier uit, dat zy de* [h]*tegenwoordige dadelijke wezentlijkheit des lighaams bevat, maar hier uit, dat zy de* [i]*wezentheit des lighaams onder de* [k]*gedaante van eeuwigheit bevat*.

[g]*Species*.
[h]*Existentia actua is praesius*.
[i]*Essentia*.
[k]*Species*.

[l]Betoging.

[l]*Demonstratio*.

Voor zo veel als de ziel de [m]tegenwoordige wezentlijkheit van haar lighaam bevat, voor zo veel bevat zy de [n]during, die door de tijt bepaalt kan worden, en voor zo veel alleen heeft zy vermogen van de dingen, met [o]betrekking tot de tijt, te [p] bevatten; *volgens d' eenëntwintigste* [q]*Voorstelling van dit, en de zesentwintigste Voorstelling van het tweede deel*: maar [r]d' eeuwigheit kan niet door de [s]during verklaart worden; *volgens d'achtste* [t]*Bepaling van't eerste deel, en der zelfder verklaring*: dieshalven, de ziel heeft niet voor zo veel de macht van de dingen onder de [u]gedaante van d' eeuwigheit te bevatten. Maar dewijl het tot de natuur der reden behoort, de zaken onder de gedaante van eeuwigheit te bevatten, (*volgens de tweede* [w]*Toegift van de vierënveertigste* [x]*Voorstelling in het tweede deel*) en tot de natuur van de ziel ook behoort de [y]wezentheit des lighaams onder de [z]gedaante van d' eeuwigheit te bevatten; *volgens de drieëntwintigste Voorstelling van dit deel*: en dewijl 'er, behalven deze twee dingen, niets anders is, dat tot de [a]wezentheit der ziel behoort; (*volgens de dartiende Voorstelling van het tweede deel*) zo behoort dit [b]vermogen, van de dingen, onder de [c]gedaante van d' eeuwigheit te bevatten, niet tot de ziel, dan voor zo veel zy de wezentheit des lighaams onder de gedaante van d'eeuwigheit bevat: *'t welk te betogen stond*.

[m]*Existentia praesens*.
[n]*Duratio*.
[o]*Relatie*.
[p]*Concipere*.
[q]*Propositio*.
[r]*AEternitas*.
[s]*Duratio*.
[t]*Definitio*.
[u]*Species*.
[w]*Corollarium*.
[x]*Propositio*.
[y]*Essentia*.
[z]*Species*.
[a]*Essentia*.
[b]*Potentia*.
[c]*Species*.

[d]Byvoegsel.

[d]*Scholium*.

Wy [e]bevatten de dingen op twee [f]wijzen als [g]dadelijk, of voor zo veel de zelfden, met [g]betrekking tot zekere tijt en plaats, [i]wezentlijk zijn, of voor zo veel wy hen bevatten in God begrepen te wezen, en uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur te volgen. Maar de dingen, die op deze tweede wijze als [k]waar, of [l]zake-

[e]*Concipere*.
[f]*Modi*.
[g]*Actuales*.
[g]*Relatio*.
[i]*Existere*.
[k]*Verae*.
[l]*Reales*.

lijk bevat worden, bevatten wy onder de [m]gedaante van d' eeuwigheit; en der zelfder [n]denkbeelden sluiten Gods eeuwige en onëindige [o]wezentheit in; gelijk wy, *in de vijfënveertigste* [p] *Voorstelling van het tweede deel*, getoont hebben, daar af men ook het [q]By voegsel te bezien heeft.

[m] *Species*.
[n] *Ideae*.
[o] *Essentia*.
[p] *Propositio*.
[q] *Scholium*.

Dartigste [r]Voorstelling.

[r] *Propositio*.

Onze ziel, voor zo veel als zy zith zelve, en 't lighaam onder de [s] *gedaante van d' eeuwigheit, kent, heeft ook voor zo veel nootzakelijk Gods kennis, en weet dat zy in God is, en door God bevat word*.

[s] *Species*.

[t]Betoging.

[t] *Demonstratio*.

[u]D' eeuwigheit is Gods [w]wezentheit zelve; voor zo veel deze leste nootzakelijke [x]wezentlijkheit insluit; *volgens d' achtste* [y] *Bepaling van't eerste deel*. Dieshalven, de zaken onder de [z]gedaante van eeuwigheit te bevatten, is de zaken te bevatten voor zo veel zy, door Gods [a]wezentheit, als [b]zakelijke wezenden, bevat worden, of voor zo veel zy, door Gods [c]wezentheit, [d]wezentlijkheit insluiten: in voegen dat onze [e]ziel, voor zo veel zy zich zelve, en het lighaam onder de [f]gedaante van eeuwigheit bevat, ook nootzakelijk voor zo veel Gods kennis heeft, en weet, enz. *gelijk te betogen stond*.

[u] *AEternitaes*.
[w] *Essentia*.
[x] *Existentis*.
[y] *Definitio*.
[z] *Species*.
[a] *Essentia*.
[b] *Entia realia*.
[c] *Essentia*.
[d] *Existentia*.
[e] *Mens*.
[f] *Species*.

Eenendartigste [g]Voorstelling.

[g] *Propositio*.

De darde [h] *slach van kennis hangt af van de ziel, als van de* [i] *vormelijke oorzaak, voor zo veel de ziel zelve eeuwig is*.

[h] *Genus*.
[i] *Causa formalis*.

[k]Betoging.

[k] *Demonstratio*.

De ziel bevat niets onder de [l]gedaante van eeuwigheit, dan voor zo veel zy de [m] wezentheit van haar lighaam onder gedaante van eeuwigheit bevat; (*volgens de negenëntwintigste* [n] *Voorstelling van dit deel*) dat is (*volgens d' een- en drieëntwintigste Voorstelling van dit deel*) dan voor zo veel zy eeuwig is: en dieshalven, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) voor zo veel zy eeuwig is, heeft zy Gods kennis; welke kennis nootzakelijk [o]evenmatig is; *volgens de zesënveertigste Voorstelling van het tweede deel:* in voegen dat de ziel, voor zo veel zy eeuwig is, bequaam is tot alle die dingen te kennen, de welken uit deze [p]gestelde kennis

[l] *Species*.
[m] *Essentia*.
[n] *Propositio*.
[o] *Adaequate*.
[p] *Data Cognitio*.

van God konnen volgen; *volgens de veertigste* [q]*Voorstelling van het tweede deel*: dat is, tot de zaken door de darde [r]slach van kennis te kennen, (*bezie de* [s]*Bepaling hier af*

[q]*Propositio*.
[r]*Genus*.
[s]*Definitio*.

in het tweede [t]*Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) van 't welk, om deze oorzaak, (*volgens d' eerste Bepaling van het darde deel*) de ziel, voor zo veel zy eeuwig is, [u]d' evenmatige, of vormelijke oorzaak is; *'t welk te betogen stond*.

[t]*Scholium*.

[u]*Causa adaequata, sive formalis*.

[w]Byvoegsel.

[w]*Scholium*.

Hoe dan yder meer van deze darde [x]slach van kennis heeft, hoe hy beter van zich zelf, en van God bewust is: dat is, hy is zo veel te volmaakter en zaliger; 't welk noch klarelijker uit het volgende zal blijken. Maar hier staat aan te merken dat, hoewel wy alreê hier af zeker zijn, dat de ziel eeuwig is, voor zo veel zy de zaken onder de [y]gedaante van eeuwigheit bevat, wy echter (om het geen, dat wy tonen willen, gemakkelijker te verklaren, en beter te doen verstaan) haar zullen aanmerken, gelijk wy tot noch toe hebben gedaan, als of zy nu begon te zijn, en de zaken onder de [z]gedaante van eeuwigheit te bevatten; 't welk wy, zonder enig gevaar van doling, konnen doen, zo wy wel toezien dat wy niets, dan uit zeer klare [a]vooräfgaanden, besluiten.

[x]*Genus*.

[y]*Species*.

[z]*Species*.

[a]*Praemissa*.

Tweeendartigste [b]Voorstelling.

[b]*Propositio*.

Wy verheugën ons met het geen, dat wy door deze darde [c]*slach van kennis verstaan*; *en dit in 't gezelschap van Gods* [d]*denkbeelt, als d' oorzaak*.

[c]*Genus*.
[d]*Idea*.

[e]Betoging.

[e]*Demonstratio*.

Uit deze [f]slach van kennis spruit d' opperste gerustheit der ziel, die 'er wezen kan; dat is, (*volgens de vijfentwintigste* [g]*Bepaling der* [h]*hartstochten*) blijschap, en die van zijns zelfs [i]denkbeelt verzelt, (*volgens de zevenëntwintigste* [k]*Voorstelling van dit deel*) en by gevolg (*volgens de dartigste Voorstelling van dit deel*) ook in 't gezelschap van Gods [l]denkbeelt, als d' oorzaak; *'t welk te betogen stond*.

[f]*Genus*.
[g]*Definitio*.
[h]*Affectus*.
[i]*Idea*.
[k]*Propositio*.
[l]*Idea*.

[m]Toegift.

[m]*Corollarium*.

Uit de darde [n]slach van kennis spruit nootzakelijk Gods [o]verstandelijke liefde: want uit deze slach van kennis rijst (*volgens de voorgaande* [p]*Voorstelling*) blijschap, verzelt van Gods [q]denkbeelt, als van d' oorzaak: dat is, (*volgens de zeste* [r]*Bepaling der* [t]*hartstochten*) Gods liefde, niet voor zo veel als wy ons de zelfde als tegenwoordig inbeelden; *volgens de negenentwintigste Voorstelling*

[n]*Genus*.
[o]*Amor intellectualis*.
[p]*Propositio*.
[q]*Idea*.
[r]*Definitio*.
[t]*Affectus*.

van dit deel: maar voor zo veel wy verstaan dat God eeuwig is; en dit is het geen,
't welk ik Gods [u]verstandelijke liefde noem.

[u] *Amor intellectualis*.

Drieendartigste [w]Voorstelling.

[w]*Propositio.*

Gods [x]verstandelijke liefde, die uit de darde [y]slach van kennis spruit, is eeuwig.

[x]*Amor intellectualis.*
[y]*Genus.*

[z]Betoging.

[z]*Demonstratio.*

Want de darde [a]slach van kennis is (*volgens d' eenëndartigste [b]Voorstelling van dit deel, en volgens de darde [c]Kundigheit van het eerste deel*) eeuwig: en dieshalven (*volgens de zelfde darde Kundigheit van 't eerste deel*) is de liefde, die uit de zelfde spruit, ook nootzakelijk eeuwig; *gelijk te betogen stond.*

[a]*Genus.*
[b]*Propositio.*
[c]*Axioma.*

[d]Byvoegsel.

[d]*Scholium.*

Hoewel deze liefde tot God geen begin heeft gehad, (*volgens de voorgaande [e]Voorstelling*) zo heeft zy echter alle volmaaktheden der liefde, even als of zy gesproten en voortgekomen was; gelijk wy, *in de [f]Toegift van de voorgaande Voorstelling* gestelt hebben. Hier is ook geen onderscheit, dan dat de ziel de zelfde volmaaktheden, die, gelijk wy gestelt hebben, nu daar by komen, eeuwig heeft gehad; en dit in 't gezelschap van Gods [g]denkbeelt, als d'eeuwige oorzaak. Indien dan de [h]blijschap in [i]d'overganing tot groter volmaaktheden bestaat, zo moet warelijk de zaligheir hier in bestaan, dat de ziel met de volmaaktheit zelve begaaft is.

[e]*Propositio.*
[f]*Corollarium.*
[g]*Idea.*
[h]*Laetitia.*
[i]*Transitio.*

Vierendartigste [k]Voorstelling.

[k]*Propositio.*

De ziel is geen hartstochten, die lijdingen zijn, onderworpen, dan terwijl het lighaam duurt.

Betoging.

[l]Inbeelding is een [m]denkbeelt, door 't welk de ziel enig ding als tegenwoordig aanschout, (*bezie der zelfder [n]Bepaling in [o]'t Byvoegsel van de zeventiende Voorstelling in het tweede deel*) de welke echter meer de tegenwoordige [p] gesteltheit van het menschelijk lighaam, dan de natuur van d' uitterlijke zaak, aanwijst; *volgens de tweede [q]Toegift van de zestiende [r]Voorstelling in het tweede deel.* [s]D'inbeelding dan is een [t]hartstocht, (*volgens d'algemene [u]Bepaling der*

[l]*Imaginatio.*
[m]*Idea.*
[n]*Definitio.*
[o]*Scholium.*
[p]*Constitutio.*
[q]*Corollarium.*
[r]*Propositio.*
[s]*Imaginatio.*
[t]*Affectus.*
[u]*Definitio.*

hartstochten) voor zo veel zy de tegenwoordige [w]gesteltheit van 't lighaam aanwijst; en dieshalven is (*volgens d'eenëntwintigste* [x]*Voorstelling van dit deel*) de ziel niet, dan terwijl het lighaam duurt, de [y]hartstochten, die tot de [z]lijdingen toegepast worden, onderworpen; *'t welk te betogen stond*.

[w]*Constitutio*.
[x]*Propositio*.
[y]*Affectus*.
[z]*Passiones*.

[a]Toegift.

Hier uit volgt dat geen andere, dan de [b]verstandelijke liefde, eeuwig is.

[a]*Corollarium*.

[b]*Amor intellectualis*.

[c]Byvoegsel.

Indien wy op 't gemeen gevoelen der menschen merken, zo zullen wy zien dat zy wel van d'eeuwigheit van hun ziel bewust zijn; maar dat zy de zelfde met de [d] during vermengen, en aan [e]d'inbeelding, of [f]geheugenis toevoegen, die gelijk zy geloven, na de doot blijft.

[c]*Scholium*.

[d]*Duratio*.
[e]*Imaginatio*.
[f]*Memoria*.

Vyfendartigste [g]Voorstelling.

God bemint zich zelf met een onëindige [h]verstandelijke liefde.

[g]*Propositio*.

[h]*Amor intellectualis*.

[i]Betoging.

God is [k]volstrektelijk [l]onëindig; (*volgens de zeste [m]Bepaling van 't eerste deel*) dat is, (*volgens de zeste Bepaling van het tweede deel*) Gods natuur geniet zich in een onëindige volmaaktheit, en dit (*volgens de darde [n]Voorstelling van het tweede deel*) in 't gezelschap van zijn [o]denkbeelt, dat is, (*volgens d'elfde Voorstelling, en eerste [p]Kundigheit van't eerste deels*) van't denkbeelt van zijn oorzaak: en dit is het geen, 't welk wy, *in de [q]Toegift van de tweeendartigste Voorstelling in dit deel*, [r]verstandelijke liefde hebben gezegt te wezen.

[i]*Demonstratio*.

[k]*Absolutè*.
[l]*Infinitus*.
[m]*Definitio*.
[n]*Propositio*.
[o]*Idea*.
[p]*Axioma*.
[q]*Corollarium*.
[r]*Amor intellectualis*.

Zesendartigste [s]Voorstelling.

De [t]verstandelijke liefde tot God is Gods liefde zelve, daar meê God zich zelf lief heeft: *niet voor zo veel hy [u]onëindig is*; *maar voor zo veel hy door de [w]wezentheit van de menschelijke ziel, onder de [x]gedaante van eeuwigheit aangemerkt, verklaart kan worden: dat is, de [y]verstandelijke liefde van de ziel tot God is een deel van [z]d'onëindige liefde, daar meê God zich zelf lief heeft*.

[s]*Propositio*.

[t]*Amor intellectualis*.
[u]*Infinitus*.
[w]*Essentia*.
[x]*Species*.
[y]*Amor intellectualis*.
[z]*Amor infinitus*.

[a]Betoging.

[a]*Demonstratio*.

Deze [b]liefde der ziel moet tot de [c]doeningen der ziel toegepast worden, (*volgens de [d]Toegift van de tweeëndartigste [e]Voorstelling in dit deel, en de darde Voorstelling van't darde deel*) die dieshalven een [f]doening is, door de welke de ziel zich zelve aanschout, in 't gezelschap van Gods [g]denkbeelt, als d'oorzaak; (*volgens de*

[b] *Amor mentis*.
[c] *Actiones*.
[d] *Corollarium*.
[e] *Propositio*.
[f] *Actio*.
[g] *Idea*.

tweeëndartigste Voorstelling van dit deel, en der zelfder [h]*Toegift*) dat is, (*volgens de Toegift van de vijfëntwintigste Voorstelling in het eerste deel, en de Toegift van d'elfde Voorstelling in het tweede deel*) de [i]doening, daar door God, voor zo veel hy door de menschelijke ziel verklaart kan worden, zich zelf aanschout in 't gezelfchap van zijn [k]denkbeelt: dieshalven, (*volgens de voorgaande Voorstelling*) deze liefde der ziel is een deel van d'onëindige liefde, daar door God zich zelf lieft; *gelijk te betogen stond*.

[h]*Corollarium*.

[i]*Actio*.

[k]*Idea*.

[l]Toegift.

Hier uit volgt dat God, voor zo veel hy zich zelf lieft, ook de menschen lieft, en by gevolg dat Gods liefde tot de menschen, en de [m]verstandelijke liefde der ziel tot God een en de zelfde is.

[l]*Corollarium*.

[m]*Amor intellectualis*.

[n]Byvoegsel.

Hier uit verstaan wy klarelijk, waar in onze [o]welstant, of [p]zaligheit, of [q]vryheit bestaat; namelijk in een bestandige en eeuwige liefde tot God, of in Gods liefde tot de menschen. Deze [r]liefde, of [s]zaligheit word in de heilige Schrift [t]heerlijkheit genoemt; en niet t'onrecht. Want het zy deze liefde tot God, of tot de ziel betrokken en toegepast word, zy mag met recht [u]gerustheit des gemoeds genoemt worden, die warelijk (*volgens de vijfëntwintigste en dartigste* [w]*Bepaling der* [x]*hartstochten*) niet van de [y]heerlijkheit onderscheiden word. Want voor zo veel zy tot God betrokken en toegepastword, is zy (*volgens de vijfëndartigse* [z]*Voorstelling van dit deel*) een [a]blijschap, (het zy my geöorloft deze [b]benaming te gebruiken van zijn [c]denkbeelt verzelt; gelijk ook voor zo veel zy tot de ziel toegepast word; *volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*. Wijders, dewijl de [d] wezentheit van onze ziel alleenlijk in de [e]kennis bestaat, van de welke God het [f]beginsel, en de [g]grontvest is; *volgens de vyftiende* [h]*Voorstelling van't eerste deel, en het* [i]*Byvoegsel van de zevenënveertigste Voorstelling in het tweede deel*: zo blijkt hier uit klarelijk aan ons, op wat wijze, en door welke middel onze ziel, volgens de [k]wezentheit en [l]wezentlijkheit, uit de goddelijke natuur volgt, en geduriglijk van God afhangt. Ik heb dienstig geächt dit hier aan te tekenen, om door dit voorbeelt te tonen, hoe veel de kennis der bezondere dingen, die ik [m] zienig, of van de darde [n]slach genoemt heb, (*bezie het tweede* [o]*Byvoegsel van de veertigste Voorstelling in het tweede deel*) vermag, en beter is dan [p]d'algemene kennis, die ik gezegt heb van de tweede [q]slach te wezen. Want hoewel ik in 't eerste deel in 't algemeen getoont heb,

[n]*Scholium*.

[o]*Salus*.
[p]*Beatitudo*.
[q]*Libertas*.
[r]*Amor*.
[s]*Beatitudo*.
[t]*Gloria*.
[u]*Acquiescentia animi*.
[w]*Definitio*.
[x]*Affectus*.
[y]*Gloria*.
[z]*Propositio*.
[a]*Laetitia*.
[b]*Vocabulum*.
[c]*Idea sui*.
[d]*Essentia*.
[e]*Cognitio*.
[f]*Principium*.
[g]*Fundamentum*.
[h]*Propositio*.
[i]*Scholium*.
[k]*Essentia*.
[l]*Existentia*.
[m]*Intuitiva*.
[n]*Genus*.
[o]*Scholium*.
[p]*Cognitio universalis*.
[q]*Genus*.

dat alle dingen, en by gevolg ook de menschelijke ziel, volgens hun [r]wezentheit en [s]wezentlijkheid, van God afhangen, zo treft echter die [t]Betoging, schoon wettig, en buiten twijffeling, onze ziel niet in dier voegen, dan als dit zelfde uit de wezentheit zelve van yder bezonder ding, 't welk wy gezegt hebben van God af te hangen, besloten word.

[r] *Essentia*.
[s] *Existentia*.
[t] *Demonstratio*.

Zevenendartigste [u]Voorstelling.

[u] *Propositio*.

In de natuur is niets, 't welk tegen deze [w]verstandelijke liefde strijd, of 't welk de zelfde kan wechneemen.

[w] *Amor intellectualis*.

[x]Betoging.

[x] *Demonstratio*.

Deze [y]verstandelijke liefde volgt nootzakelijk uit de natuur van de ziel, voor zo veel zy, als een eeuwige waarheit, door Gods natuur aangemerkt word; *volgens de drieëndartigste en negenëntwintigste [z]Voorstellingen van dit deel*. Indien 'er dan iets was, 't welk tegen deze liefde streed, zo zou dit tegen de waarheit strijden; en by gevolg zou dit, 't welk deze liefde zou konnen wechneemen, te weegbrengen dat het geen, 't welk waar is, valsch zou wezen; 't welk (gelijk uit zich zelf blijkt) ongerijmt is.

[y] *Amor intellectualis*.
[z] *Propositiones*.

[a]Byvoegsel.

[a] *Scholium*.

De [b]Kundigheit van 't vierde deel heeft haar opzicht op de bezondere dingen, voor zo veel zy met [c]betrekking tot zekere tijt en plaats aangemerkt worden, daar aan, gelijk ik geloof, niemant twijffelt.

[b] *Axioma*.
[c] *Relatio*.

Achtendartigste [d]Voorstelling.

[d] *Propositio*.

Hoe de ziel meer dingen door de tweede en darde [e]slach van kennis verstaat, hoe zy minder van de [f]hartstochten, die quaat zijn, lijd, en de doot minder vreest.

[e] *Genus*.
[f] *Affectus*.

[g]Betoging.

[g] *Demonstratio*.

De [h]wezentheit van de ziel bestaat in [i]kennis; *volgens d'elfde* [k]*Voorstelling van het tweede deel*. Hoe de ziel dan meer dingen door de tweede en darde [l]slach van kennis kent, hoe'er groter deel van haar blijft; *volgens de negenëntwintigste en drieëntwintigste* [m]*Voorstellingen van dit deel:* en by gevolg word (*volgens de voorgaande Voorstelling*) zo veel te groter deel van haar niet aangeroert van de [n]hartstochten, die tegen onze natuur, dat is, (*volgens de dartigste Voorstelling van't vierde deel*) die quaat zijn. Dieshalven, hoe de ziel, door de tweede en darde [o]slach van kennis, meer dingen ver-

[h]*Essentia*.
[i]*Cognitio*.
[k]*Propositio*.
[l]*Genus*.
[m]*Propositiones*.
[n]*Affectus*.
[o]*Genus*.

staat, hoe haar ongequetst deel groter blijft, en by gevolg minder van de hartstochten lijd, enz. *gelijk te betogen stond*.

[p]Byvoegsel.

[p]*Scholium*.

Wy verstaan hier uit het geen, dat ik, *in 't Byvoegsel van de negenëndartigste* [q] *Voorstelling in 't vierde deel*, heb aangeraakt, en belooft in dit deel te verklaren; namelijk, dat de doot zo veel te minder hinderlijk is, hoe de klare en onderscheide kennis van de ziel groter is, en by gevolg hoe de ziel God meer bemint. Wijders, dewijl (*volgens de zevenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) uit de darde [r]slach van kennis d' opperste gerustheit rijst, die 'er wezen kan, zo volgt hier uit, dat de menschelijke ziel van zodanige natuur kan wezen, dat dit, 't welk daar af, met het lighaam, vergaat, gelijk wy getoont hebben, (*bezie d' eenëntwintigste Voorstelling in dit deel*) ten opzicht van 't geen, dat van haar blijft, van geen belang is. Maar hier af terstont breder.

[q]*Propositio*.

[r]*Genus*.

Negenendartigste [s]Voorstelling.

[s]*Propositio*.

De geen, die een lighaam heeft, dat tot zeer veel dingen bequaam is, heeft ook een ziel, daar af het grootste deel eeuwig is.

[t]Betoging.

[t]*Demonstratio*.

De geen, die een lighaam heeft, dat bequaam is om veel dingen te doen, word minst van de [u]hartstochten, die quaat zijn, bestreden; (*volgens d' achtëndartigste* [w] *Voorstelling van 't vierde deel*) dat is, (*volgens de dartigste Voorstelling van 't vierde deel*) van de hartstochten, die tegen onze natuur strijden; en heeft dieshalven (*volgens de tiende Voosteelling van dit deel*) macht om [x]d' aandoeningen des lighaams, naar [y]d' ordening van het verstant, te schikken) en te zamen te schakelen, en by gevolg te weeg te brengen, (*volgens de veertiende Voorstelling van dit deel*) dat alle d' aandoeningen des lighaams tot Gods [z] denkbeelt betrokken en toegepast worden: daar uit (*volgens de vijftiende Voorstelling van dit deel*) gebeuren zal dat hy tot God met een liefde aangedaan zal worden, de welke (*volgens de zestiende* [a] *Voorstelling van dit deel*) het grootste deel van de ziel moet [b]beslaan, of [c]uitmaken: en dieshalven heeft hy (*volgens de drieëndartigste Voorstelling in dit deel*) een ziel, daar af het grootste deel eeuwig is; *'t welk te betogen stond*.

[u]*Affectus*.
[w]*Propositio*.
[x]*Affectiones*.
[y]*Orde*.
[z]*Idea*.
[a]*Propositio*.
[b]*Occupare*.
[c]*Constituere*.

[d]Byvoegsel.

[d]*Scholium*.

Dewijl de menschelijke lighamen tot zeer veel dingen bequaam

zijn, zo is 'er niet aan te twijffelen, of zy konnen van zodanige natuur wezen, dat zy tot zielen toegepast worden, die grote kennis van zich, en van God hebben, en welker grootste, of voornaamste deel eeuwig is, en dat zy dieshalven de doot naauwelijks vrezen. Maar op dat wy dit klarelijker zouden verstaan, zo staat ons hier aan te merken, dat wy in gedurige verändering leven, en, naar dat wy tot beter, of tot erger veränderen, gelukkig of ongelukkig genoemt worden. Want de geen, die van een kint, of jongen tot een lijk overgaat, word ongelukkig genoemt. In tegendeel, dit word aan 't geluk toegeëigent, dat wy de gehele tijt onzes levens met goed verstant in een gezont lighaam hebben konnen overbrengen. En zeker, de geen, die, gelijk een kint, of jongen, een lighaam heeft, dat tot zeer weinig dingen bequaam is, en ten hoogsten van d'uitterlijke oorzaken af hangt, heeft een ziel, die, in zich alleen aangemerkt, byna niet van zich zelve, van God, noch van de dingen bewust is. In tegendeel, de geen, die een lighaam heeft, dat tot zeer veel dingen bequaam is, heeft een ziel, die, in zich alleen aangemerkt, grotelijks van zich zelve, van God, en van de dingen meêwustig is. Wy pogen dan voornamelijk in dit leven, dat het lighaam der kintsheit in een ander, voor zo veel des zelfs natuur lijd, en voor zo veel het voor 't zelfde dienstig is, zal veränderen, 't welk tot zeer veel dingen bequaam zal wezen, en tot de ziel toegepast worden, de welke van zich zelve, van God, en van zeer veel dingen meêwustig zal zijn; namelijk in dier voegen, dat dit alles, 't welk tot haar geheugenis, of inbeelding betrokken en toegepast word, ten opzicht van het verstant, naauwelijks van enig belang zou wezen; *gelijk ik in het* [e] *Byvoegsel van de voorgaande Voorstelling alreê gezegt heb*.

[e] *Scholium*.

Veertigste [f] Voorstelling.

[f] *Propositio*.

Hoe yder ding meer volmaaktheit heeft, hoe het ook meer [g] *werkt, en minder* [h] *lijd: in tegendeel, hoe het meer werkt, hoe het volmaakter is*.

[g] *Agere*.
[h] *Pati*.

[i] Betoging.

[i] *Demonstratio*.

Hoe yder ding volmaakter is, hoe het meer [k] zakelijkheit heeft, (*volgens de zeste* [l] *Kundigheit van het tweede deel*) en by gevolg (*volgens de darde* [m] *Voorstelling van't darde deel, met der zelfder* [n] *Byvoegsel*) hoe het meer [o] werkt, en minder [p] lijd. Deze [q] Betoging gaat met een [r] omgekeerde ordening, op de zelfde wijze voort, uit de welke volgt dat een ding daarëntegen zo veel te volmaakter is, als het meer werkt: *gelijk te betogen stond*.

[k] *Realitas*.
[l] *Axioma*.
[m] *Propositio*.
[n] *Scholium*.
[o] *Agere*.
[p] *Pati*.
[q] *Demonstratio*.
[r] *Inverso ardine*.

[s]Toegift.

Hier uit volgt dat het deel der ziel, 't welk blijft, hoedanig het ook is, volmaakter is dan 't ander. Want het eeuwig deel van de ziel (*volgens de drie- en negenëntwintigste* [t]*Voorstelling van dit deel*) is het verstant, door 't welk alleen wy gezegt worden te werken; *volgens de darde Voorstelling van't darde deel*. Maar dat deel, 't welk, gelijk wy getoont hebben, vergaat, is [u]d' inbeelding zelve, (*volgens d' eenëntwintigste Voorstelling van dit deel*) door de welke wy gezegt worden te lijden; *volgens de darde Voorstelling van't darde deel, en d' algemene* [w]*Bepaling der* [x]*hartstochten*: en dieshalven (*volgens de voorgaande* [y]*Voorstelling*) is het eerste, hoedanig het ook is, volmaakter dan het leste; *'t welk te betogen stond*.

[s]*Corollarium*.

[t]*Propositio*.

[u]*Imaginatio*.

[w]*Definitio*.

[x]*Affectus*.

[y]*Propositio*.

[z]Byvoegsel.

Dit is het geen, 't welk ik voorgenomen had van de [a]zier, voor zo veel zy zonder de [b]betrekking tot de [c]wezentlijkheid van 't lighaam aangemerkt word, te tonen: daar uit, gelijk ook uit d' eenëntwintigste Voorstelling van 't eerste deel, en uit anderen, blijkt, dat onze ziel, voor zo veel zy verstaat, een [d]eeuwige wijze van denken is, die van een andere eeuwige wijze van denken bepaalt word, en deze weêr van een andere, en dus tot aan 't onëindig: in voegen dat alle te gelijk Gods eeuwig en onëindig [e]verstant [f]uitmaken.

[z]*Scholium*.

[a]*Mens*.

[b]*Relatio*.

[c]*Existentia*.

[d]*Modus AEternus cogitandi*.

[e]*Intellectus*.

[f]*Constituere*.

Eenenveertigste [g]Voorstelling.

[g]*Propositio*.

Schoon wy niet wisten dat onze ziel eeuwig is, zo zou men echter voornamelijk te letten hebben op de godvruchtigheid, en Godsdienst, en [h]*volstrektelijk op alle die dingen, de welken*, (gelijk wy in 't vierde deel getoont hebben) *tot de* [i] *kloekmoedigheid en* [k]*edelmoedigheid toegepast worden*.

[h]*Absolutè*.

[i]*Animositas*.

[k]*Generositas*.

[l]Betoging.

De voornaamste en enige [m]grontvest van de deucht, of van de rechte [n]middel van te leven, (*volgens de* [o]*Toegift van de tweeëntwintigste* [p]*Voorstelling, en volgens de vierëntwintigste Voorstelling van 't vierde deel*) is, zijn eige nut te zoeken. Maar om die dingen te [q]bepalen, de welken de reden [r]voorschrijft nut te zijn, hebben wy geen [s]opzicht op d' eeuwigheid der ziel gehad, die wy eindelijk in dit vijfde deel kennen. Hoewel wy dan in die tijt hier af onkundig

[l]*Demonstratio*.

[m]*Fundamentum*.

[n]*Ratio*.

[o]*Corollarium*.

[p]*Propositio*.

[q]*Determinare*.

[r]*Dictare*.

[s]*Ratio*.

hebben geweest, dat de ziel eeuwig is, zo hebben wy echter die dingen, de welken wy getoont hebben, tot de [t]stoutmoedigheit en [u]edelmoedigheit toegepast te worden, de voornaamsten geacht; en dieshalven, schoon wy noch hier af onkundig waren, zo zouden wy echter de zelfde [w]voorschriften der reden de voornaamsten achten; *gelijk te betogen stond*.

[t]*Animositas*.
[u]*Generositas*.
[w]*Praescripta*.

[x]Byvoegsel.

[x]*Scholium*.

[y]'t Gevoelen van 't gemeen volk schijnt anders te wezen: want zy schijnen ten meestendeel te geloven, dat zy zo verre vry zijn, als zy hun lusten mogen volgen, en zo verre van hun recht afstaan, als zy gehouden zijn naar [z]'t voorschrift van de goddelijke wet te leven. Zy geloven dan dat de godvruchtigheit, en de godsdienst, en [n]volstrektelijk alle de dingen, die tot de [o]vroomheit des gemoeds toegepast worden, een last zijn, die zy verhopen na de doot af te leggen, na de welk zy ook hopen vergelding en loon van de dienstbaarheit, dat is van de [p] godvruchtigheit en [q]godsdienst, t' ontfangen. Zy worden mede, niet alleenlijk door de hoop, maar ook, en voornamelijk, door de vrees, te weten van dat zy, na de doot, met gruwelijke straffen gestraft zullen worden, bewogen om naar het voorschrift van de goddelijke wet, voor zo veel hun armhartigheit en zwakmoedigheit bereiken kan, te leven. En zeker, indien zy deze hoop en vrees niet hadden, en geloofden dat de zielen met de lighamen vergaan, en dat 'er voor deze elendigen, door de last der godvruchtigheit afgemat, geen langer leven overig was, zo zouden zy weêr tot hun eige zinnelijkheit keren, en alles naar hun lust bestieren, en liever onder 't geval, dan onder zich zelven willen staan. Deze dingen schijnen my niet minder ongerijmt, dan of iemant daaröm, dat hy niet gelooft dat hy zijn lighaam voor eeuwig met goede voedselen zal konnen voeden, zich liever met vergiften, en dodelijke spijzen wilde verzaden, of, om dat hy ziet dat de ziel niet eeuwig, of onsterffelijk is, daaröm liever zielloos wil zijn, en zonder reden leven; 't welk zo ongerijmt is, dat het naauwelijks waerdig is bygebracht te worden.

[y]*Persuasio*.
[z]*Praescriptum*.
[n]*Absolutè*.
[o]*Fortitudo animi*.
[p]*Pietas*.
[q]*Religio*.

Tweeenveertigste [r]Voorstelling.

[r]*Propositio*.

De zaligheit is niet de vergelding des deuchts, maar de deucht zelve, en wy genieten niet de zelfde, om dat wy de

lusten intomen: maar in tegendeel, wy konnen de lusten intomen, om dat wy de deucht genieten.

[s]Betoging.

De [t]zaligheit bestaat in de liefde tot God, (*volgens de zesendartigste Voorstelling van dit deel, en der zelfder Byvoegsel*) die uit de darde [u]slach van kennis spruit; *volgens de* [w]*Toegift van de tweeëndartigste* [x]*Voorstelling:* in voegen dat deze liefde (*volgens de negenënvijftigste en darde Voorstellingen van het darde deel*) tot de ziel, voor zo veel zy werkt, toegepast moet worden; en is dieshalven (*volgens d' achtste* [y]*Bepaling van 't vierde deel*) de deucht zelve; 't welk het eerste was. Wijders, hoe de ziel deze goddelijke liefde, of zaligheit meer geniet, hoe zy meer verstaat; *volgens de tweeëndartigste Voorstelling van dit deel:* dat is, (*volgens de* [z]*Toegift van de darde Voorstelling in dit deel*) hoe zy groter vermogen over de [a]hartstochten heeft, en (*volgens d' achtendartigste* [b]*Voorstelling van dit deel*) hoe zy minder van de [c]hartstochten, die quaat zijn, lijd: en dieshalven, om dat de ziel deze goddelijke liefde, of zaligheit geniet, zo heeft zy macht om de lusten te bedwingen: en dewijl het menschelijk vermogen om de hartstochten te bedwingen in 't verstant alleen bestaat, zo geniet niemant de zaligheit, om dat hy de hartstochten heeft bedwongen: maar in tegendeel, de macht van de lusten te bedwingen spruit uit de zaligheit zelve; *'t welk te betogen stond*.

[s]*Demonstratio*.
[t]*Beatitudo*.
[u]*Genns*.
[w]*Corollarium*.
[x]*Propositio*.
[y]*Definitio*.
[z]*Corollarium*.
[a]*Affectus*.
[b]*Propositio*.
[c]*Affectus*.

[d]Byvoegsel.

Hier meê heb ik al 't geen afgedaan, 't welk ik van 't vermogen der ziel over de [e] hartstochten, en van de vryheit des gemoeds heb willen tonen: uit het welk blijkt hoe veel de Wijze vermag, en hoe veel beter hy is dan d'onkundige, die door de [f]lust alleen gedreven word. Want behalven dat d'onkundige door d'uitterlijke oorzaken op veelderhande wijzen bewogen word, en nooit de ware gerustheit des gemoeds geniet, zo leeft hy ook byna onkundig van zich zelf, van God, en van de dingen, en houd ook op van te wezen, zo haast als hy ophoud van te lijden. De Wijze in tegendeel, voor zo veel hy als zodanig aangemerkt word, word naauwelijks in zijn gemoed bewogen, maar, door

[d]*Scholium*.
[e]*Affectus*.
[f]*Libide*.

zekere eeuwige nootzakelijkheit, van zich zelf, van God, en van de dingen bewust, houd nooit op van te wezen, maar geniet altijt de ware gerustheit des gemoeds. Indien de weg, die, gelijk ik getoont heb, hier toe geleid, zeer zwaar schijnt, zo kan zy echter gevonden worden. En zeker, het geen, dat zo zelden gevonden word, moet zwaar wezen. Want hoe zou het konnen zijn dat de zaligheit, zo zy zo naby was, en zonder grote arbeit gevonden kon worden, byna van alle menschen verächt zou worden? Maar alle heerlijke dingen zijn zo zwaar, als ongemeen.

Einde van 't vijfde en Leste Deel.

Staatkundige verhandeling;

Daar in getoont word hoe een Staat, in de welk *d' Eenhoofdige Heerschappy* plaats heeft, gelijk ook de geen, daar in *de Voornaamsten* 't gezach hebben, ingestelt moet worden, op dat de zelfde in geen Tyrannie zou vervallen, en de Vrede en Veiligheit der Burgeren daar in ongeschouden blijven.

Brief van de Schrijver aan een van zijn vrienden, die bequamelijk tot een Voorreeden van deze Staatkundige Verhandeling kan dienen.

W*aarde vrient, uw aangename Brief is my gisteren ter hant gekomen. Ik bedank u van harten voor de goede zorg, die gy voor my draagt. Ik zou niet nalaten deze gelegentheit enz. waar te nemen, indien ik niet iets onderhanden had, dat ik nutter oordeel te wezen, en daar in gy, gelijk ik geloof, meer behagen zult vinden, namelijk de Staatkundige Verhandeling, die ik voor enige tijt, en of uw aanrading begonnen heb*; *daar af alreê zes Hooftdeelen gedaan zijn: van de welken* het eerste *als een Inleiding van't Werk is*, het tweede, *van't naturelijk Recht*, het darde, *van 't Recht der Oppermachten*, het vierde, *welke zaken van Staat alleenlijk van de bestiering der Oppermachten afhangen*, het vijfde, *wat het uitterste is, dat een Staat kan betrachten, en* het zeste, *hoe een Monarchale Regering ingestelt moet worden, om tot geen Tyrannie te vervallen. Tegenwoordig ben ik met* het zevende *bezich, in 't welk ik alle de Leden van 't voorgaande zeste Hooftdeel, de order van een welgestelde Monarchie betreffende, ordentelijk bewijs. Daar na zal ik voortgaan tot de* Aristocratische *en* Populare Regeringen, *en eindelijk tot de Wetten en andere bezondere Questien, de Staatkunde rakende. Hier meê enz*.

Men ziet hier het geen, dat d'Autheur in dit Geschrift voorgehad heeft: maar hy, door ziekte verhindert, en door de doot wechgerukt, heeft dit Werk niet verder konnen brengen, als ten einde van de Aristocratische Regering, gelijk de Lezer, het zelve lezende, zal bevinden.

STAATKUNDIGE VERHANDELING;

Daar in getoont word hoe een Staat, in de welk *d' Eenhoofdige Heerschappy* plaats heeft, gelijk ook de geen, daar in de *Voornaamsten* 't gezach hebben, ingestelt moet worden, op dat de zelfde in geen Tyrannie zou vervallen, en de Vrede en Veiligheit der Burgeren daar in ongeschonden blijven.

Eerste Hooftdeel.

I. **D**E [a]Wijsbegerigen bevatten de [b]hartstochten, van de welken wy bestreden worden, gelijk zonden, daar in de menschen door hun eige schult vallen, die zy dieshalven gewent zijn te belachen, bewenen, bestraffen, of, indien zy heiliger willen schijnen, te verfoejen. In dezer voegen dan geloven zy dat zy een goddelijke zaak verrichten, en de top der wijsheit bereiken, als zy een menschelijke natuur, de welke nergen is, weten te prijzen, en die natuur, de welke warelijk is, met woorden te tergen. Want de menschen bevatten de hartstochten niet gelijk zy zijn, maar gelijk zy hen willen. Hier uit spruit het dat zy deurgaans, in plaats van een [c]Zedekunst, een [d]Hekelwerk hebben geschreven, en dat zy nooit een [e]Staatreegeling, die tot gebruik aangewent kan worden, begrepen hebben; maar die voor een [f]Verdichtsel gehouden moet worden, of die men in een Utopia, of in de goude eeuw der Dichters, te weten daar zy geensins nodig was, zou konnen oprechten. Dewijl men dan gelooft dat de [g]bespiegeling van alle wetenschappen, die gebruik hebben, en voornamelijk die van de [h]Staatreegeling van der zelfder [i]oeffening verschillen, zo word niemant minder bequaam geacht, dan de [k]Beschouwers, of [l] Wijsbegerigen, om een Staat te bestieren.

II. Maar men gelooft, in tegendeel, dat de [m]Staatkundigen eerder de menschen belagen, dan ten besten raden, en eerder loos en listig, dan wijs geächt worden: want d' ervarentheit heeft aan hen geleert, dat 'er zo lang zonden zullen zijn, als 'er menschen zullen

[a] *Philosophi.*
[b] *Affectus.*
[c] *Ethicas.*
[d] *Satyra.*
[e] *Politica.*
[f] *Chymera.*
[g] *Theoria.*
[h] *Politica.*
[i] *Praxis.*
[k] *Theoretici.*
[l] *Philosophi.*
[m] *Politici.*

wezen. Dewijl zy dan trachten de menschelijke boosheit te voorkomen, en dit door middelen, de welken d' ervarentheit door een lang gebruik aan hen heeft geleert, en die van de menschen, meer door vrees, dan door reden geleid, gemenelijk aangewent worden, zo schijnen zy tegen de Godsdienst gekant te wezen, en voornamelijk tegen de [n]Godgeleerden, de welken geloven dat d' oppermachten de zaken van 't gemeen naar die regelen van godvruchtigheit, aan de welken een onbeampt man verplicht is, behoren te verhandelen. Men kan echter niet hier aan twijffelen, dat de [o]Staatkundigen zelven veel gelukkiglijker van de [p]Staatkundige dingen hebben geschreven, dan de [q]Wijsbegerigen: want dewijl zy d' ervarentheit tot hun meesteres hebben gehad, zo hebben zy niets onderwezen, 't welk vreemt van 't gebruik was.

[n] *Theologi*.
[o] *Politici*.
[p] *Res politicae*.
[q] *Philosophi*.

III. En zeker, ik [r]overreed my volkomelijk dat d' ervarentheit alderhande [s]burgerlijke Staten, die men bedenken kan, getoont, en ook de middelen, daar door de menigte bestiert, of door de welken zy binnen zekere palen gehouden moet worden, aangewezen heeft: in voegen dat ik niet geloof dat wy iets, 't welk niet vreemt van d' ervarentheit, of ondervinding is, van deze zaak met de gedachten konnen bereiken, 't welk noch niet beproeft en ondervonden is. Want de menschen zijn zodanig gestelt, dat zy niet buiten enig gemeen recht konnen leven, en de gemene rechten, en de zaken van het gemeen zijn van zeer scherpzinnige, of schrandere, of loze mannen ingestelt, en verhandelt: en dieshalven is 't naauwelijks te geloven dat wy iets, 't welk aan de gemene [t]Staat dienstig kan zijn, konnen bevatten, dat niet alreê van de [u]gelegentheit, of van [w]'t geval voorgedragen is, en 't welk niet van de menschen, met de gemene handelingen bezich, en hun zekerheitbevorderende, gezien is.

[r] *Persuadere*.
[s] *Civitates*.
[t] *Societas*.
[u] *Occasio*.
[w] *Casus*..

IV. Dewijl ik dan mijn geest tot de [x]Staatreegeling heb toegepast, zo heb ik getracht niets, dat nieu, of ongehoort is, maar alleenlijk die dingen, de welken Best met [y]d' oeffening en bewerking overeenkomen, door een zekere en ontwijffelbare middel te betogen, en van de [z]gesteltheit van de menschelijke natuur zelve af te leiden. En op dat ik die dingen, de welken tot deze wetenschap behoren, met een zelfde vrymoedigheit, gelijk men gemenelijk de [a]Wiskundige dingen doet, zou onderzoeken, zo heb ik ernstiglijk waar genomen en bevlijtigt, de menschelijke [b]doeningen, of werkingen niet te belachen, niet te bewenen, noch te verfoejen, maar te verstaan: en dieshalven heb ik de menschelijke [c] hartstochten, als liefde, haat, gramschap, nijt, roem, erbarmenis, en d' andere [d] bewegingen des

[x] *Politica*.
[y] *Praxis*.
[z] *Conditio*.
[a] *Mathematica*.
[b] *Actiones*.
[c] *Affectus*.
[d] *Commetiones*.

gemoeds niet als zonden, of gebreken van de menschelijke natuur, maar als [e] eigenschappen aangeschout, die daar toe in dier voegen behoren, gelijk hitte, koude, onweêr, donder en andere diergelijke dingen tot de natuur van de lucht; en deze dingen, hoewel ongemakkelijk en hinderlijk, zijn echter nootzakelijk, en hebben zekere oorzaken, door de welken wy hun natuur pogen te verstaan; en de geest schept zo groot vermaak in der zelfder ware [f]aanschouwing, als in de kennis van die dingen, de welken aan de zinnen aangenaam zijn.

[e] *Proprietates*.

[f] *Contemplatio*.

V. Want dit is zeker, (gelijk wy 't ook in onze [g]Zedekunst betoogt hebben waarächtig te wezen) dat de menschen nootzakelijk de [h]hartstochten onderworpen, en in dier voegen gestélt zijn, dat zy zich over de genen, die in een quade staat staan, erbarmen, en de genen, dien 't wel gaat, benijden, en dat zy meer tot wraak, dan tot erbarmenis zijn genegen; en dieshalven willen en begeren dat d' anderen naar hun zin en neiging zullen leven, en 't geen, dat van hen goetgekeurt word, ook goedkeuren, en 't geen, dat van hen word verworpen, mede verwerpen. Hier uit spruit het dat zy, dewijl zy alle trachten de voornaamsten te wezen, in twist en stribbeling vervallen, en zo veel, als hen mogelijk is, malkander pogen te verdrukken, en dat de geen, die d' overhant verkrijgt, meer roemt dat hy aan d' ander hinderlijk, dan aan zich zelf voordeelig heeft geweest. En hoewel zy alle overreed zijn dat de Godsdienst daarëntegen leert, dat yder zijn naaste, gelijk zich zelf, zal beminnen, dat is eens anders recht, even als het zijne, verdedigen, zo hebben wy echter getoont dat deze [i]overreding weinig op de [k]hartstochten vermag. Dit is wel krachtig als men de doot op de lippen heeft, te weten als de ziekte de hartstochten zelven overwint, en als de mensch legt te zieltogen, of in de kerken, daar de menschen geen koophandel plegen; maar geensins op de markt, of in 't hof, daar zulks echter meest nootzakelijk zou wezen. Wy hebben ook getoont dat de reden wel veel vermag om de hartstochten te bedwingen, en te matigen: maar wy hebben met enen gezien dat de middel, die van de reden zelve aangewezen word, zeer zwaar is: in voegen dat de genen, die zich overreden dat men de menigte, of de zodanigen, die door de gemene zaken afgetrokken worden, kan bewegen om alleenlijk naar 't voorschrift van de reden te leven, van de goude eeuw der Dichters, of van fabelen dromen.

[g] *Ethica*.

[h] *Affectus*.

[i] *Persuasio*.

[k] *Affectus*.

VI. De Heerschappy dan, welker heil en welstant van iemants getrouheit afhangt, en welker zaken niet recht bevordert konnen worden, 't en zy de genen, die de zelfde handelen, getrouwelijk

daar mede willen omgaan, zal geensins vast en bestandig wezen. Maar op dat de zelfde in staat zou konnen blijven, zo moet men der zelfder gemene zaken in dier voegen schikken, dat men de genen, die de zelfden bedienen, 't zy dat zy door reden, of door hartstocht geleid worden, niet kan bewegen ongetrou te zijn, of qualijk te doen. Daar is ook voor de veiligheit van de Heerschappy niet aangelegen, door welk gemoed de menschen bewogen worden tot de zaken recht en wel te bedienen, zo de zaken slechs recht en wel bedient worden: want de [l]vryheit des gemoeds, of de [m]vroomheit is een bezondere deucht; maar de [n]veiligheit is een deucht van de Heerschappy.

VII. Eindelijk, dewijl alle menschen, 't zy [o]woesten onbeschaaft, of [p]geregelt en beschaaft, overäl hun gewoonten te zamen voegen, en enige [q]burgerlijke Staat vormen, zo moeten d' oorzaken en naturelijke grontvesten van de heerschappy niet uit de [r]leerstukken van de reden gehaalt, maar van de gemene natuur, of [s]gesteltheit der menschen afgeleid worden; 't welk ik voorgenomen heb in 't volgend Hooftdeel te doen.

[l] *Libertas animi*.
[m] *Fortttudo*.
[n] *Securitas*.
[o] *Barbari*.
[p] *Culti*.
[q] *Status civilis*.
[r] *Documenta*.
[s] *Conditio*.

Tweede Hooftdeel.

I. **I**N onze [n]Godgeleertstaatkundige Verhandeling hebben wy van het naturelijk en burgerlijk recht gehandelt, en in onze [o]Zedekunst verklaart, wat zonde, wat verdienste, wat gerechtigheit, wat ongerechtigheit, en eindelijk wat menschelijke vryheit is. Maar op dat de genen, die deze [p]Verhandeling lezen, niet zouden behoeven het geen, dat voornamelijk tot deze Verhandeling behoort, elders op te zoeken, zo heb ik voorgenomen het zelfde hier weder te verklaren, en [q]op een betogende wijze te [r]betogen.

II. Yder naturelijk ding, 't zy het [s]wezentlijk, of niet wezentlijk is; kan [t] evenmatiglijk begrepen worden. Gelijk dan het [u]beginsel van de [w]wezentlijkheit der naturelijke dingen, zo kan ook der zelfder [x]volharding in wezentlijk te zijn niet uit der zelfder [y]bepaling besloten worden: want der zelfder [z]denkbeeldige wezentheit, na dat zy hebben begonnen [k]wezentlijk te zijn, is de zelfde, als zy was eer de zelfden wezentlijk waren. Gelijk dan der zelfder [l]beginsel van wezentlijk te zijn uit der zelfder [m]wezentheit niet kan volgen; zo ook niet der zelfder [n] volharding in wezentlijk te wezen: maar zy behoeven, om in wezentlijkheit voort te gaan, het zelfde [o]vermogen, dat zy behoeven om te beginnen wezentlijk te zijn. Uit het welk volgt dat het vermogen der naturelijke dingen, daar door

[n] *Tractatus Theologico-Politicus*.
[o] *Ethica*.
[p] *Tractatus*.
[q] *Apodicticè*.
[r] *Demonstratio*.
[s] *Existere*.
[t] *Adaequatè*.
[u] *Principium*.
[w] *Existentia*.
[x] *Perseverantia*.
[y] *Definitio*.
[z] *Essentia idealis*.
[k] *Existere*.
[l] *Principium existendi*.
[m] *Essentia*.
[n] *Perseverantia*.
[o] *Potentia*.

zy wezentlijk zijn, en by gevolg werken, geen ander kan wezen, dan Gods eeuwig vermogen zelf: want indien 'er enig ander was geschapen, zo zou het niet zich zelf, en by gevolg ook niet de naturelijke dingen konnen bewaren: maar het zelfde zou ook, om in wezentlijk te zijn te volharden, het zelfde vermogen behoeven, 't welk het behoeft om geschapen te worden.

III. Hier uit dan, namentlijk dat het vermogen der naturelijke dingen, daar door zy wezentlijk zijn, en werken, Gods vermogen zelf is, verstaan wy lichtelijk wat het recht der natuur is. Want dewijl God recht tot alles heeft, en Gods recht niets anders is, dan Gods vermogen zelf, voor zo veel dat [p]volstrektelijk vry aangemerkt word, zo volgt hier uit dat yder naturelijk ding zo veel recht uit de natuur heeft, als het macht heeft om wezentlijk te zijn, en om te werken: vermits het vermogen van yder naturelijk ding, daar door het wezentlijk is, en werkt, geen ander is, dan Gods vermogen zelf, 't welk volstrektelijk vry is.

[p] *Absolutè.*

IV. Ik versta dan by 't recht der natuur de wetten der natuur zelven, of de regelen, volgens de welken alles gedaan word, dat is het vermogen zelfs der natuur, en dat dieshalven het naturelijk recht van de gehele natuur, en by gevolg van yder [q]ondeelig zich zo verre, als zijn vermogen, uitstrekt; en by gevolg, dat yder mensch al 't geen, dat hy volgens de wetten van zijn natuur doet, naar 't hoogste recht der natuur werkt, en zo veel recht op de natuur heeft, als zijn vermogen vermag.

[q] *Individuum.*

V. Indien het dan met de menschelijke natuur in dier voegen gestelt was, dat de menschen alleenlijk naar 't voorschrift der reden leefden, en nergens anders naar poogden, zo zou het recht der natuur, voor zo veel het aangemerkt word het [r]eigen van 't menschelijk geslacht te zijn, door 't vermogen van de reden alleen bepaalt worden. Maar de menschen worden meerder door blinde begeerte, dan door reden geleid; en dieshalven moet het naturelijk vermogen der menschen, of het recht niet naar de reden, maar naar yder begeerte, door de welke hy tot werken bepaalt word, en daar door hy poogt zich zelf te bewaren, beschreven worden. Ik beken wel dat die begeerten, de welken niet uit reden spruiten, niet zo zeer menschelijke [s]doeningen, als wel [t]lijdingen zijn: maar dewijl wy hier van 't algemeen vermogen, of van 't recht der natuur handelen, zo konnen wy hier geen onderscheit tusschen die begeerten, de welken uit reden spruiten, en tusschen de genen, die uit andere oorzaken in ons voortgebracht worden, bemerken: vermits zo wel deze, als

[r] *Proprium.*

[s] *Actiones.*

[t] *Passiones.*

die begeerten [u]uitwerkselen der natuur zijn, en de naturelijke macht verklaren, door de welke de mensch poogt in zijn [w]wezen te volharden. Want de mensch, hy zy wijs of dwaas, is een gedeelte van de natuur; en dit alles, uit het welk yder tot werken bepaalt word, moet tot het vermogen der natuur toegepast worden, namentlijk voor zo veel men dit door de natuur van deze, of die mensch kan bepalen. Want de mensch, 't zy door de reden, of door de begeerte alleen geleid, doet niets, dan volgens de wetten en regelen der natuur, dat is, (*volgens het vierde Lid van dit Hooftdeel*) volgens het recht der natuur.

[u] *Effectus*.
[w] *Esse*.

VI. Maar veel geloven dat d'onkundigen eerder de natuur meer verwarren, dan volgen, en bevatten de menschen in de natuur, gelijk d'een heerschappy in d'ander: want zy stellen dat de menschelijke ziel van geen naturelijke oorzaken voortgebracht, maar [x]onmiddelijk, zonder van andere dingen af te [y]hangen, van God geschapen word: in voegen dat zy volkome macht van zich te bepalen, en de reden recht en wel te gebruiken heeft. Maar d'ervarentheit leert aan ons meer dan genoech, dat een gezonde geest te hebben niet meer in onze macht is, dan met een gezont lighaam begaaft te wezen. Wijders, dewijl yder ding poogt, zo veel als het in zijn macht is, zijn [z]wezen te bewaren, zo konnen wy geensins twijffelen dat 'er, indien het gelijkelijk in onze macht was, zo wel naar 't voorschrift van de reden te leven, als van de blinde begeerte geleid te worden, niemant zou zijn, die niet van de reden geleid zou worden, en zijn leven niet wijsselijk zou aanstellen: 't welk geensins geschied; want yder word van zijn wellust getrokken. De [a]Godgeleerden nemen ook deze zwarigheit niet wech; namentlijk de genen, die stellen dat het gebrek van de menschelijke natuur, of de zonde, die haar oorsprong uit de Val van onze eerste Ouders genomen zou hebben, d'oorzaak van deze onmacht is. Want indien het ook in de macht van d'eerste mensch heeft geweest zo wel te staan, als te vallen, en indien hy zich zelf machtig, en volkomen van natuur was, hoe kon 't dan mogelijk geweest hebben dat hy, willens en wetende, zou zijn gevallen? Hy wierd, zeggen zy, van de duivel bedrogen. Maar wie was de geen, die de duivel zelf bedroog? Wie, zeg ik, heeft hem, de voortreffelijkste van alle verstandelijke schepselen, zo dwaas gemaakt, dat hy groter dan God wilde wezen? Want poogde hy, die een gezont verstant had, niet zich zelf, en zijn wezen, zo veel in hem was, te bewaren? Wijders, hoe was het mogelijk dat d'eerste mensch zelf, die zijn ziel machtig,

[x] *Immediatè*.
[y] *Independens*.
[z] *Esse*.
[a] *Theologi*.

en een heer van zijn wil was, verleid zou worden, en lijden dat hy van verstant berooft wierd? Want indien hy macht had om de reden recht en wel te gebruiken, zo kon hy niet bedrogen worden; dewijl hy, voor zo veel in hem was, nootzakelijk gepoogt heeft zijn wezen, en zijn gezonde ziel te bewaren; en nochtans onderstelt men dat hy dit in zijn macht heeft gehad. Hy heeft dan nootzakelijk zijn ziel gezont bewaart, en niet bedrogen konnen worden; 't welk uit zijn historie valsch blijkt te wezen: en dieshalven moet men belijden dat het ook niet in de macht van d'eerste mensch heeft geweest de reden recht en wel te gebruiken, maar dat hy, gelijk wy, de [b] hartstochten onderworpen geweest heeft.

[b] *Affectus*.

VII. Wat aangaat dat de mensch, gelijk d'andere [c] ondeeligen, poogt, zo veel als in hem is, [d] zijn wezen te bewaren, niemant kan dit loghenen: want indien men hier enig onderscheit kon bevatten, zo zou hier uit volgen dat de mensch een vrije wil had. Maar hoe wy de mensch met groter vrijheit bevatten, hoe wy meer gedwongen worden te stellen, dat hy nootzakelijk zich zelf moet bewaren, en dat hy zijn ziel machtig is: 't welk alle de genen, die de vrijheit niet met de [e] gebeurelijkheit verwarren, lichtelijk aan my zullen toestaan. Want de vrijheit is een deucht, of volmaaktheit. Al 't geen dan, dat de mensch van onmacht overtuigt, kan niet tot zijn vrijheit toegepast worden. De mensch kan dieshalven geensins daaröm vry gezegt worden, om dat hy kan [f] niet wezentlijk zijn, of de reden niet gebruiken; maar alleenlijk voor zo veel hy macht heeft om [g] wezentlijk te zijn, en naar de wetten van de menschelijke natuur te werken. Hoe wy dan de mensch meer aanmerken vry te wezen, hoe wy minder konnen zeggen dat hy de reden niet kan gebruiken, en 't quade voor 't goede verkiezen. Dieshalven God, die [h] volstrektelijk vry is, verstaat en werkt, is ook nootzakelijk wezentlijk, verstaat, en werkt, te weten uit de nootzakelijkheit van zijn natuur: want men heeft hier aan niet te twijffelen, dat God met de zelfde vrijheit, daar meê hy [i] wezentlijk is, werkt. Gelijk hy dan uit de nootzakelijkheit van zijn natuur wezentlijk is, zo werkt hy ook uit de nootzakelijkheit van zijn natuur, dat is [k] volstrektelijk vrijelijk.

[c] *Individua*.
[d] *Suum esse*.
[e] *Contingentia*.
[f] *Non existere*.
[g] *Existere*.
[h] *Absolutè*.
[i] *Existere*.

VIII. Wy besluiten dan dat het niet in de macht van yder mensch is de reden altijt te gebruiken, en op de hoogste top van de menschelijke vrijheit te wezen, en dat echter yder altijt, zo veel als hem mogelijk is, poogt [l] zijn wezen te bewaren, en dat (dewijl yder zo veel recht heeft, als zijn macht groot is) yder, 't zy wijs,

[k] *Liberè absolutè*.
[l] *Suum esse*.

't zy dwaas, al 't geen, dat hy poogt en werkt, met het grootste recht der natuur poogt en werkt. Uit het welk volgt dat het recht, en d'instelling der natuur, onder de welken alle menschen geboren worden, en ten meestendeel leven, niets verbieden, dan 't geen, dat niemant begeert, en dat niemant vermag; en dat zy geen afkeer van twisten, haat, gramschap en bedroch, en volstrektelijk van iets hebben, dat de begeerte aanraad. Geen wonder; want de natuur word niet door de wetten van de menschelijke reden, die alleenlijk op 't ware nut der menschen, en op hun behoudenis zien, verhindert, maar door ontellijke andere dingen, die hun opzicht op d'eeuwige [m]ordening van de gehele natuur hebben, van de welke de mensch een [n]deeltje is, uit welker ordenings nootzakelijkheit alleen alle [o]ondeeligen op zekere wijze tot [p]wezentlijk te zijn, en tot te werken bepaalt worden. Indien 'er dan in de natuur iets is, 't welk aan ons belachelijk, ongerijmt, of quaat schijnt, zo spruit dit hier uit, dat wy de dingen alleenlijk ten deel kennen, en ten meestendeel van d'ordening en samenhanging der gehele natuur onkundig zijn, en dat wy willen dat alles naar het voorschrift van onze reden geschikt zou worden, hoewel echter het geen, 't welk van de reden gezegt word quaat te zijn, niet quaat is ten opzicht van d'ordening, en der wetten van de gehele natuur, maar alleenlijk ten opzicht der wetten van onze natuur.

[m] *Ordo*.
[n] *Particula*.
[o] *Individua*.
[p] *Existere*.

IX. Wijders volgt dat yder zo lang onder eens anders recht is, als hy onder eens anders macht staat, en zo verre onder zijn eige recht is, als hy alle gewelt kan afweeren, de schade, hem aangedaan, naar zijn believen wreken, en [q]volstrektelijk naar zijn zinnelijkheit leven.

[q] *Absolutè*.

X. Deze heeft een ander onder zijn macht, die hy gebonden houd, of die hy van de wapenen, om zich te verdedigen, of wech te geraken, heeft berooft, of dien hy vrees heeft aangejaagt, of in dier voegen met weldaat verwonnen, dat hy liever hem, dan zich zelf, wil gehoorzamen, en liever naar des zelfs zin en believen, dan naar zijn eige leven. De geen, die op d'eerste, of op de tweede wijze een ander in zijn macht houd, heeft alleenlijk zijn lighaam, niet zijn ziel: maar op de darde of vierde wijze heeft hy zo wel zijn ziel, als zijn lighaam onder zijn macht gebracht, doch niet langer, dan de vrees of hoop duurt: want als deze, of die wechgenomen is, zo staat d'ander onder zijn eige macht.

XI. De macht van t'oordeelen kan ook zo verre onder een anders recht staan, als de ziel door een ander bedrogen kan worden.

Uit het welk volgt dat de ziel gantschelijk zo verre onder haar eige macht staat, als zy de reden recht en wel kan gebruiken. Ja dewijl het menschelijk vermogen niet zo zeer naar de sterkte des lighaams, als wel naar de kracht der ziel geschat moet worden, zo volgt hier uit, dat de genen meest onder hun eige recht en macht staan, die de machtigste van reden zijn, en die meest door haar geleid worden. En dieshalven noem ik een mensch zo verre warelijk vry, als hy door reden geleid word; om dat hy dus verre uit oorzaken, die door zijn natuur alleen [p]evenmatiglijk verstaan konnen worden, tot werken bepaalt word. Want de vrijheit (*gelijk wy in het zevende Lid van dit Hooftdeel getoont hebben*) neemt de nootzakelijkheit van te werken niet wech, maar stelt de zelfde.

[p] *Adaequatè.*

XII. De [q]Belofte, aan iemant gegeven, daar door iemant met woorden alleen belooft heeft dat hy dit, of dat zal doen, 't welk hy volgens zijn recht of macht nalaten, of doen kon, blijft zo lang bondig, als de wil van de geen, die de belofte gedaan heeft, niet verändert. Want de geen, die macht heeft om de belofte te voldoen, heeft warelijk zijn recht of macht niet afgestaan, maar alleenlijk woorden gegeven. Indien hy dan, die, volgens 't recht der natuur, zijns zelfs recht is, oordeelt, of met recht, of t' onrecht, (want dolen is menschelijk) dat uit de gegeve belofte meer schade, dan nuttigheit, zal volgen, oordeelt, volgens 't gevoelen van zijn ziel, dat hy van zijn belofte ontslagen moet worden; zo ontslaat hy zich daar af naar 't recht der natuur; *volgens het negende Lid van dit Hooftdeel*.

[q] *Fides.*

XIII. Indien twee te zamen verdragen, en hun krachten by malkander voegen, zo vermogen zy meer te zamen, en hebben by gevolg gezamentlijk meer recht over de natuur, dan yder alleen; en hoe in dezer voegen zich meer te zamen voegen en verbinden, hoe zy alle te gelijk meer recht zullen hebben.

XIV. Voor zo veel de menschen van gramschap, nijt, of van enige [r]hartstocht van haat aangetast en bestreden worden, voor zo veel worden zy verscheidelijk getrokken, en zijn tegen malkander, en dieshalven zo veel te meer te vrezen, als zy meer vermogen hebben, en listiger en schalker zijn, dan d' andere dieren. En dewijl de menschen ten meestendeel (*gelijk wy in 't vijfde Lid van 't voorgaande hooftdeel gezegt hebben*) van natuur deze hartstochten zijn onderworpen, zo zijn ook de menschen van natuur vijanden. Want de geen is my de grootste vijant, die ik meest heb te vrezen, en van de welk ik my meest moet waehten.

[r] *Affectus.*

XV. Maar dewijl (*volgens het negende lid van dit Hooftdeel*)

yder in de naturelijke stant zo lang onder zijn eige recht staat, als hy kan weren dat hy van een ander verdrukt word, en dewijl een alleen te vergeefs poogt zich van alle d' anderen te beschutten, zo volgt hier uit, dat 'er zo lang, als het menschelijk naturelijk recht door yders vermogen bepaalt word, en yders is, dat 'er, zeg ik, zo lang geen recht is; maar dat het meer in de waan, dan in de zaak bestaat, vermits 'er geen veiligheit is om dat te verwerven: en 't is zeker dat yder zo veel te minder vermag, en by gevolg zo veel te minder recht heeft, als hy groter oorzaak van te vrezen heeft. Hier koomt by dat de menschen naauwelijks zonder onderling behulp hun leven konnen onderhouden, en hun geest oeffenen. En dieshalven besluiten wy dat het recht der natuur, 't welk het eigen van 't menschelijk geslacht is, naauwelijks bevat en begrepen kan worden, dan daar gemene rechten by de menschen zijn, die gezamentlijk de landen, de welken zy konnen bewonen en bouwen, voor zich zelven konnen beschermen, zich verzorgen, alle gewelt afweeren, en naar 't gemeen gevoelen van alle leven. Want (*volgens het dartiende Lid van dit Hooftdeel*) hoe in dezer voegen meer te zamen komen, hoe zy alle te zamen meer recht hebben; en indien de [s]Schoolsgezinden om deze oorzaak, dat de menschen in de naturelijke stant naauwelijks hun eige recht konnen hebben, de mensch een [t]gezellig dier willen noemen, ik zal hen hier in niet tegenspreken.

[s]*Scholastici*.

[t]*Animal sociale*.

XVI. 't Is zeker, (*volgens het dartiende Lid van dit Hooftdeel*) dat ter plaats, daar de menschen gemene rechten hebben, en alle als van een geest geleid worden, yder van hen zo veel te minder recht heeft, als d'anderen gezamentlijk zo veel machtiger zijn dan hy; dat is, dat hy warelijk geen recht over de natuur heeft, behalven dit, 't welk het gemeen recht aan hem toestaat: en voorts dat hy gehouden is al 't geen, dat uit gemene toestemming aan hem bevolen word, uit te voeren, of (*volgens het vierde Lid van dit Hooftdeel*) met recht daar toe word gedwongen.

XVII. Dit recht, 't welk men door 't vermogen van de menigte bepaalt, word gemenelijk [u]Heerschappy genoemt. En dit is volstrektelijk by de geen, die met gemene toestemming de bezorging van de gemene Staat in handen heeft, namentlijk Rechten in te stellen, te verklaren, en te vernietigen, Steden te versterken, tot Oorlog en Vrede te besluiten, enz. Indien deze bezorging aan een vergadering behoort, die uit een gemene menigte bestaat, zo word de Heerschappy [w]Volkbestiering genoemt. Maar indien zy alleenlijk uit enige uitgekozenen te zamen is gezet, zo voert zy de naam van

[u]*Imperium*.

[w]*Democratio*.

[x]Bestiering der Voortreffelijksten. Eindelijk, indien de bezorging van de gemene Staat, en by gevolg de heerschappy, by een alleen is, zo word de Heerschappy [y]Eenhoofdig geheten.

[x]*Aristocratia*.

[y]*Monarchia*.

XVIII. Uit het geen, 't welk wy in dit [z]Hooftdeel getoont hebben, blijkt klarelijk aan ons dat in de naturelijke stant de zonde geen plaats heeft, of dat, indien iemant zondigt, hy voor zich zelf, niet voor een ander, zondigt: dewijl niemant, volgens 't recht der natuur, gehouden is een ander, 't en zy hy wil, onderdanig te zijn, noch iets goed of quaad te hebben, dan 't geen, dat hy zelf, volgens zijn verstant, besluit goed of quaad te wezen, en niets, volgens 't recht der natuur, [a]volstrektelijk verboden word, dan dat niemant vermag; *bezie het vijfde en achtste Lid van dit Hooftdeel*. Maar de zonde is een [b]doening, die niet met recht gedaan kan worden. Doch indien de menschen, volgens [c]d'instelling der natuur, gehouden zijn door de reden geleid te worden, zo zullen zy alle nootzakelijk door de reden geleid worden. Want d'instellingen der natuur zijn Gods instellingen, (*volgens het tweede en darde Lid van dit Hooftdeel*) de welken van God met de zelfde vrijheit, daar meê hy [d]wezentlijk is, ingestelt zijn, en die dieshalven uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur volgen, (*bezie het zevende Lid van dit Hooftdeel*) en by gevolg eeuwig zijn, en niet geschonden noch vernietigt konnen worden. Maar de menschen worden meest door de [e]begeerten, zonder reden, geleid. Zy verwarren echter niet d'ordening der natuur, maar volgen haar nootzakelijk: en dieshalven is een [f]achteloze, en die zich zelf niet kan bestieren, niet meer, volgens 't recht der natuur, gehouden zijn leven wijsselijk in te stellen, dan een zieke gehouden is gezond van lighaam te wezen.

[z]*Caput*.

[a]*Absolutè*.

[b]*Actio*.

[c]*Institutio*.

[d]*Existere*.

[e]*Appetitus*.

[f]*Ignavus*.

XIX. De zonde kan dieshalven niet, dan in een [g]Heerschappy, bevat worden, te weten daar met gemeen recht van de gehele heerschappy bestemt word, wat goed, en wat quaat is, en daar niemant (*volgens het zestiende Lid van dit Hooftdeel*) met recht iets doet, dan het geen, dat hy uit gemeen besluit, of uit gemene toestemming doet: want (*gelijk wy in 't voorgaande Lid gezegt hebben*) dit is zonde, 't welk niet met recht gedaan kan worden, of dat met recht verboden is. Maar de [h] gehoorzaamheit is een bestandige wil van het geen uit te voeren, 't welk naar recht goet is, en met gemeen besluit uitgevoert moet worden.

[g]*Imperium*.

[h]*Obsequium*.

XX. Wy zijn echter gewent dit ook zonde te noemen, 't welk tegen het [i]voorschrift van de gezonde reden gedaan word; gelijk

[i]*Dictamen*.

wy ook gemenelijk de [k]bestandige wil van de [l]begeerte naar het [m]voorschrift van de reden te matigen gehoorzaamheit, of [n]onderdanigheit noemen: 't welk ik gantschelijk zou toestemmen, zo de menschelijke vryheit in de [o]toegeeving der begeerte, en de [p]dienstbaarheit in de [q]heerschappy van de reden bestond. Maar dewijl de menschelijke vryheit zo veel te groter is, als zy meer door reden geleid word, en de begeerten meer kan matigen, zo konnen wy niet, dan zeer onëigentlijk, het redelijk leven een [r]onderdanigheit, en het geen, dat warelijk onmacht van 't gemoed is, zonde noemem. Maar de [s]toegeeving, en het geen, daar door de mensch eerder dienstbaar, dan vry gezegt kan worden, is niet tegen zich zelve. *Bezie het zevende en elfde lid van dit Hooftdeel*.

[k] *Voluntas constans*.
[l] *Appetitus*.
[m] *Praescriptum*
[n] *Obsequium*.
[o] *Licentia*.
[p] *Servitus*.
[q] *Imperium*.
[r] *Obsequium*.
[s] *Licentia*.

XXI. Maar dewijl de reden onderwijst godvruchtigheit t' oeffenen, en goed, en gerust van gemoed te wezen, 't welk niet, dan in een Heerschappy, kan geschieden: en wijders, dewijl het niet kan wezen dat de menigte als van een enige ziel word geleid, gelijk in een heerschappy verëischt word, 't en zy zy rechten heeft, die naar [t]'t voorschrift der reden ingestelt zijn; zo noemen de menschen dieshalven, die gewent zijn in een heerschappy te leven, dit niet onëigentlijk zonde, 't welk tegen het [u]voorschrift der reden geschied; dewijl de rechten van de beste heerschappy (*bezie het achtiende Lid van dit Hooftdeel*) naar het voorschrift van de reden behoren ingestelt te worden. Maar waaröm ik (*in 't achtiende Lid van dit Hooftdeel*) gezegt heb dat de mensch in de naturelijke stant, zo hy zondigt, voor zich zelf zondigt; bezie hier af het vierde en vijfde Lid van het vierde Hooftdeel, daar getoont word in welke zin wy zeggen mogen dat de geen, die de heerschappy heeft, en 't recht der Natuur bezit, aan de wetten is verbonden, en kan zondigen.

[t] *Praescriptum*.
[u] *Dictamen*.

XXII. Maar wat de [w]godsdienst aangaat, 't is ook zeker dat de mensch zo veel te meer vry, en zich zelf meest onderdanig is, als hy God meer lief heeft, en oprechter van gemoed is. Doch voor zo veel wy niet op d' ordening der natuur, daar af wy onkundig zijn, maar alleenlijk op de [x]voorspellingen der reden, die tot de godsdienst behoren, merken, en te gelijk overwegen dat de zelfden van God, als in ons zelven sprekende, aan ons geopenbaart worden, of ook gelijk rechten door de Profeten geöpenbaart zijn; voor zo veel zeggen wy, om op een menschelijke wijze te spreken, dat de mensch, die God met een oprecht gemoed lief heeft, aan hem onderdanig is, en in tegendeel, dat de geen zondigt, die van een blinde begeerte geleid word. Ondertusschen moeten wy gedachtig wezen dat wy in

[w] *Religio*.
[x] *Dictamen*.

Gods macht zijn, gelijk de klai in de macht van de Pottebakker, die uit een zelfde klomp enige vaten ter eren, en enigen ter onëer maakt; en dieshalven dat de mensch wel tegen deze besluiten van God, voor zo veel zy in onze, of in der Profeten geest, gelijk Rechten, ingeschreven waren, kan doen, maar niet tegen Gods eeuwig besluit, 't welk in d'algemene natuur ingeschreven is, en dat zijn opzicht op d'ordening van de gehele natuur heeft.

XXIII. Gelijk dan de zonde en [y]onderdanigheit, striktelijk genomen, zo kan ook de gerechtigheit en ongerechtigheit niet, dan in een Heerschappy, bevat worden. Want daar is niet in de natuur, 't welk met recht gezegt kan worden aan deze, en niet aan een ander te behoren: maar alles behoort aan allen; dat is die macht hebben om de zelfden aan zich eigen te maken. Maar in een Heerschappy, daar in met gemeen recht bestemt word wat aan deze, en wat aan die behoort, word de geen gerechtig genoemt, die een bestandige wil heeft om aan yder het zijne toe te voegen, en in tegendeel de geen ongerechtig, de welk poogt het geen, dat eens anders is, het zijne te maken.

[y] *Obsequium*.

XXIV. Voorts, in onze [z]Zedekunst hebben wy verklaart, dat het [a]lof, en de [b]laster hartstochten van blijschap en droefheit zijn, de welken van het [c]denkbeelt van deucht, of van menschelijke onmacht, gelijk d'oorzaak, verzelt worden.

[z] *Ethica*.
[a] *Laus*.
[b] *Vituperium*.
[c] *Idea*.

Darde Hooftdeel.

I. **D**E [d]stant van yder Heerschappy word [e]Burgerlijk genoemt. Maar het geheel lighaam van een [f]Heerschappy voert de naam van [g]Burgerschap, en de gemene [h]handelingen der Heerschappy, de welken van de bestiering des geens afhangen, die de Heerschappy in handen heeft, [i]gemene Staat. Wijders, de menschen, voor zo veel zy, uit kracht van 't burgerlijk recht, alle de nuttigheden van de [k] Burgerschap genieten, worden [l]Burgers, en voor zo veel zy gehouden zijn [m] d'inzettingen, of [n]wetten van de [o]Burgerschap te gehoorzamen, [p]Onderzaten geheten. Eindelijk, de [q]burgerlijke Stant word driederhande genoemt, te weten [r] Volkelijk, [s]Adelijk en [t]Eenhoofdiglijk; *gelijk wy in 't zeventiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben*. Maar eer ik van yder bezonderlijk zal beginnen te handelen, zo zal ik eerst die dingen betogen, de welken tot de [u] burgerlijke Stant in 't algemeen behoren, daar in voor alle dingen het opperste Recht der [w]Burgerschap, of der [g]opperste machten staat aan te merken.

[d] *Status*.
[e] *Civilis*.
[f] *Imperium*.
[g] *Civitas*.
[h] *Negotia*.
[i] *Respublica*.
[k] *Civitas*.
[l] *Cives*.
[m] *Instituta*.
[n] *Leges*.
[o] *Civitas*.
[p] *Subditi*.
[q] *Status civilis*.
[r] *Democraticus*.
[s] *Aristocraticus*.
[t] *Monarchicus*.
[u] *Status civilis*.
[w] *Civitas*.
[g] *Summae potestates*.

II. Uit het vijftiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel blijkt, dat het recht der Heerschappy, of der opperste machten niets anders is, dan het Recht der natuur zelf, 't welk door [x]'t vermogen, niet van yder in 't bezonder, maar van de menigte, de welke men als door een eenige geest leid, [y]bepaalt word; dat is, gelijk yder in de naturelijke stant, zo heeft ook het geheel lighaam, en de ziel van de Heerschappy zo veel recht, als het macht heeft; en dieshalven heeft yder Burger, of Onderdaan zo veel te minder recht, als de [z]Burgerschap machtiger is dan hy; *bezie het zestiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*: en by gevolg heeft yder Burger geen ander recht, dan 't geen, 't welk hy met gemeen besluit van de [a] Burgerschap kan verdedigen.

[x] *Potentia*.
[y] *Determinare*.
[z] *Civitas*.
[a] *Civitas*.

III. Indien de [b]Burgerschap aan iemant het recht, en by gevolg de macht (want anders, *volgens het twaalfde Lid van 't voorgaande Hooftdeel*, heeft zy alleenlijk woorden gegeven) van naar zijn eige believen te leven toestaat, zo wijkt zy daar door zelve van haar recht af, en stelt dat in handen van de geen, aan de welk zy zodanige macht gegeven heeft. Maar indien zy deze macht aan twee, of meer overgeeft, te weten dat yder naar zijn eige zin en believen zou leven, zo verdeelt zy daar door de [c]Heerschappy, en eindelijk, indien zy deze zelfde macht aan yder der Burgers geeft, zo verwoest en vernietigt zy daar door zich zelve, en blijft niet langer [d]Burgerschap; maar alles keert weder tot zijn naturelijke stant. Dit alles blijkt zeer klarelijk uit het voorgaande; en dieshalven volgt dat men met geen reden kan begrijpen dat, volgens [e]d'instelling van de [f]Burgerschap, aan yder Burger vry staat naar zijn believen te leven; en by gevolg houd in de [g]Burgerlijke stant dit naturelijk recht, te weten dat yder zijn eige Rechter is, nootzakelijk op. Ik zeg uitdrukkelijk volgens d'instelling van de Burgerschap: want yders recht der natuur, zo wy de zaak recht overwegen, houd in de burgerlijke Stant niet op; dewijl de mensch, zo wel in de naturelijke, als in de burgerlijke stant, volgens de wetten van zijn natuur werkt, en zijn nuttigheit bevordert. De mensch, zeg ik, word in de beide [h]standen door hoop, of door vrees geleid, om dit, of dat te doen, of te laten. Maar het voornaamste onderscheit tusschen de beide standen is, dat zy alle in de [i]burgerlijke stant het zelfde vrezen, en dat zy alle een en de zelfde oorzaak van veiligheit, en middel van te leven hebben; 't welk warelijk yders [k]vermogen van t'oordeelen niet wechneemt. Want de geen, die voorneemt alle de bevelen van de [l]Burgerschap te gehoorzamen, of om dat hy der zelfder

[b] *Civitas*.
[c] *Imperinm*.
[d] *Civitas*.
[e] *Institutum*.
[f] *Civitas*.
[g] *Status civilis*.
[h] *Status*.
[i] *Status civilis*.
[k] *Facultas*.
[l] *Civitas*.

macht vreest, of om dat hy de gerustheit lief heeft, bevordert warelijk, volgens zijn verstant, zijn veiligheit en nuttigheit.

IV. Wijders, wy konnen ook niet bevatten dat aan yder Burger vrijstaat de besluiten, of de rechten der [m]Burgerschap te verklaren. Want indien dit aan yder vrijstond, zo zou hy daar door zijn eige Rechter zijn: dewijl yder, zonder enige moeite, zijn bedrijf onder de schijn van recht zou konnen veröntschuldigen, of optojen, en by gevolg zijn leven naar zijn believen aanstellen; 't welk (*volgens het voorgaande Lid*) ongerijmt is.

[m] *Civitas*.

V. Wy zien dan dat yder [n]Burger niet zijn eige recht heeft, maar onder dat van de [o]Burgerschap staat, welker bevelen hy alle gehouden is uit te voeren, zonder enig recht te hebben om t' onderscheiden wat billijk, wat onbillijk, wat godvruchtig, of wat goddeloos is. In tegendeel, dewijl het lighaam der Heerschappy als van een enige geest geleid moet worden, en men by gevolg de wil van de [p]Burgerschap voor die van alle in 't gemeen moet houden, zo moet het geen, 't welk van de Burgerschap gerechtig en goet geöordeelt is, geächt worden van yder zodanig geöordeelt te wezen; en dieshalven, hoewel d'Onderzaat oordeelt dat de besluiten der Burgerschap onbillijk zijn, zo is hy echter gehouden de zelfden uit te voeren.

[n] *Civis*.
[o] *Civitas*.
[p] *Civitas*.

VI. Hier zou tegengeworpen konnen worden, of het niet tegen het [q]voorschrift der reden is, zich eens anders oordeel gantschelijk t'onderwerpen, en by gevolg, of de [r]burgerlijke Stant niet tegen de reden strijd; uit het welk zou volgen dat de burgerlijke Stant onredelijk is, en niet opgerecht zou konnen worden, dan van menschen, die van reden berooft zijn, en geensins van de genen, die door reden geleid worden. Maar dewijl de reden niets tegen de natuur leert, zo kan de gezonde reden niet [s]voorschrijven dat yder zijn eige recht behoud, zo lang de menschen de [t]hartstochten onderworpen zijn, (*volgens het vijftiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) dat is, (*volgens het vijfde Lid van 't eerste Hooftdeel*) de reden zegt dat dit niet kan geschieden. Voeg hier by dat de reden gantschelijk leert de vrede te zoeken, de welke warelijk niet verkregen kan worden, 't en zy de gemene rechten der [u]Burgerschap ongeschonden bewaart worden. Dieshalven, hoe de mensch meer door de reden geleid word, dat is (*volgens het elfde Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) hoe hy meer vry is, hoe hy de rechten der Burgerschap stantvastiglijker zal bewaren, en de bevelen van d'opperste macht, daar af hy een Onderzaat is, bestandiglijker uitvoeren. Hier koomt noch by, dat de [w]burgerlijke Stant naturelijk ingestelt

[q] *Dictamen*.
[r] *Status civilis*.
[s] *Dictare*.
[t] *Affectus*.
[u] *Civitas*.
[w] *Status civilis*.

en opgerecht word om de gemene vrees wech te nemen, en de gemene elenden te verlichten; en dieshalven meest naar het geen tracht, daar naar yder, die van de reden geleid word, in de naturelijke stant, doch te vergeefs, zou trachten; *volgens het vijftiende Lid van het voorgaande Haoftdeel*. Indien dan de mensch, die door de reden geleid word, somtijts, volgens het bevel der [x]Burgerschap, het geen moet doen, 't welk hy weet dat tegen de reden strijd, zo word deze schade zeer wel door 't goet, dat hy uit de burgerlijke Stant zelve schept, vergolden: want dit is ook de wet der reden, dat men van twee quaden het minste moet verkiezen. Wy konnen dan besluiten, dat niemant iets tegen het [y]voorschrift van zijn reden doet, voor zo veel hy het geen doet, 't welk hy volgens 't recht der [z]Burgerschap doen moet: 't welk yder lichtelijker aan ons zal toestaan, na dat wy verklaart zullen hebben hoe verre het vermogen der Burgerschap, en by gevolg het recht, zich uitstrekt.

[x] *Civitas*.

[y] *Praescriptum*.

[z] *Civitas*.

VII. Want voorëerst staat aan te merken, dat, gelijk in de [a]naturelijke stant (*volgens het elfde Lid van het voorgaande Hooftdeel*) die mensch meest vermag, en meest zijn eige recht heeft, die door de reden geleid word, zo ook die [b]Burgerschap meest machtig zal zijn, en meest haar eige recht hebben, de welke op de reden gegrontvest is, en daar door bestiert word: dewijl het recht der burgerschap door het vermogen der menigte, als van een enige ziel geleid, [c]bepaalt word. En deze verëeniging der gemoeden zou door geen reden bevat konnen worden, zo de [d] Burgerschap niet hier op voornamelijk haar ooggemerk had, 't welk de gezonde reden aan alle menschen leert nut en vorderlijk te wezen.

[a] *Status naturalis*.

[b] *Civitas*.

[c] *Determinare*.

[d] *Civitas*.

VIII. Ten tweeden staat ook aan te merken dat d' onderzaten voor zo veel niet voor hen zelven, maar voor de [e]Burgerschap zijn, voor zo veel zy der zelfder macht, of dreigingen vrezen, of voor zo veel zy de [f]burgerlijke Stant liefhebben; *volgens het tiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*. Uit het welk volgt, dat alle de dingen, tot welker uitvoering niemant door vergeldingen, of door dreigingen bewogen kan worden, niet tot de rechten der Burgerschap behoren. Tot een voorbeelt, niemant kan de macht van t'oordeelen overgeven: want door welke vergeldingen, of dreigingen kan een mensch bewogen worden te geloven dat het geheel niet groter, dan zijn deel is, of dat God niet [g]wezentlijk is, of dat het lighaam, 't welk hy [h]eindig ziet, een [i]onëindig wezend is, of dat hy [k]volstrektelijk iets tegen het geen, dat hy gevoelt, of denkt, zou geloven? Desgelijks, door welke vergeldingen of dreigingen kan

[e] *Civitas*.

[f] *Status civilis*.

[g] *Existere*.

[h] *Finitum*.

[i] *Infinitum ens*.

[k] *Absolutè*.

de mensch bewogen worden om de geen, die hy haat, te beminnen, of de geen, die hy bemint, te haten? Hier toe moeten ook die dingen toegepast worden, van de welken de menschelijke natuur zodanig een afkeer heeft, dat zy hen erger, dan alle quaat acht: te weten, dat de mensch tegen zich zelf zou getuigen, zich zelf zou pijnigen, zijn ouders doden, dat hy niet zou pogen de doot te schuwen, en diergelijke dingen, tot de welken niemant door vergeldingen, noch dreigingen bewogen kan worden. Indien wy echter willen zeggen dat de [l]Burgerschap recht, of macht heeft om zodanige dingen te gebieden, zo zouden wy dit met geen andere mening konnen bevatten, dan daar meê iemant zou zeggen dat de mensch met recht kan zinneloos en sporeloos wezen. Want wat anders, als sporeloosheit, zou dit recht zijn, tot het welk niemant overgegeven kan wezen. Ik spreek hier uitdrukkelijk van die dingen, die niet tot het recht der Burgerschap konnen behoren, en van de welken de menschelijke natuur deurgaans een af keer heeft. Want hoewel de dwazen, of ontzinnigen door geen vergeldingen noch dreigingen bewogen konnen worden tot de bevelen uit te voeren, en dat d' een of d' ander, om dat hy zich aan deze, of die godsdienst overgegeven heeft, de rechten van de Heerschappy erger dan alle quaden oordeelt, zo zijn echter de rechten der Burgerschap niet te vergeefs, dewijl de Burgers ten meestendeel daar in begrepen worden. En dieshalven, dewijl de genen, die niets vrezen, noch verhopen, voor zo veel zy onder hun eige recht en macht staan; *volgens het tiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel:* zo zijn zy (*volgens het veertiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) vijanden van de Heerschappy, die men met recht kan dwingen.

[l] *Civitas.*

IX. Ten darden staat eindelijk t' aanmerken dat deze dingen, de welken aan zeer veel aanstotelijk zijn, geensins tot het recht der [m]Burgerschap behoren. Want het is zeker dat de menschen, door het beleit der natuur, zich te zamen verëenigen, of uit oorzaak van de gemene vrees, of uit begeerte van enige gemene schade te wreken: en dewijl het recht der Burgerschap door het gemeen vermogen der menigte bepaalt word, zo is het zeker dat het [n]vermogen der Burgerschap, en het recht zo veel afneemt, als zy zelve oorzaak geeft dat veel zich te zamen voegen. Zeker, de [o]Burgerschap heeft enige dingen, voor de welken zy te vrezen heeft: en gelijk yder Burger, of mensch in de [p]naturelijke Stant, zo heeft ook de Burgerschap zo veel te minder eige recht en macht, als zy groter oorzaak van te vrezen heeft. Dit zy van 't recht der opperste machten over d' onderdanen gezegt. Maar eer ik van der zelfder Recht over anderen handel,

[m] *Civitas.*

[n] *Potentia.*

[o] *Civitas.*

[p] *Status naturalis.*

dunkt my dienstig te zijn het geschil, 't welk gemenelijk van de godsdienst bygebracht word, op te lossen.

X. Want men kan ons tegenwerpen, of de [q]burgerlijke Stant, en d' onderdanigheit der onderzaten, gelijk wy getoont hebben dat de Zelfde in de burgerlijke Stant verëischt word, niet de [r]godsdienst wechneemen, door de welk wy gehouden zijn God te dienen en t' eren. Zeker, indien wy de zaak zelve overwegen, wy zullen niets vinden, dat enige [s]schroom, of zwarigheit kan voortbrengen. Want de [t]ziel, voor zo veel zy reden gebruikt, staat niet onder de macht en 't recht der opperste machten, maar van zich zelf; *volgens het elfde Lid van 't voorgaande Hooftdeel:* in voegen dat Gods ware kennis en liefde niemants Heerschappy onderworpen kan worden; gelijk ook niet de liefde tot zijn naaste; *volgens 't achtste Lid van dit Hooftdeel*. En indien wy wijders aanmerken dat het geen, 't welk dienstig is om de vrede te verdedigen, en d' eendracht te verkrijgen, de hoogste oeffening der liefde is, zo zullen wy niet twijffelen dat de geen warelijk zijn plicht heeft voldaan, die aan yder zo veel hulp en onderstant bewijst, als de rechten der [u]Burgerschap, dat is d' eendracht en rust, toelaten. Wat d' uitterlijke diensten aangaat, 't is zeker dat zy tot Gods ware kennis en liefde, die nootzakelijk daar uit volgt, gantschelijk niets konnen helpen, noch hinderen, en dat zy dieshalven niet zo hoog geächt moeten worden, dat zy waerdig zijn dat men om hen de vrede en gemene rust zou steuren. Voorts, 't is zeker dat ik, naar 't recht der natuur, dat is (*volgens het darde voorgaande Lid*) door 't goddelijk besluit geen [w]Verdediger van de godsdienst ben; want ik heb niet, gelijk eertijts Christus Leerlingen, de macht van d' onreine geesten uit te werpen, en [x]wonderdaden te doen; welke macht warelijk zo nootzakelijk is om de godsdienst in die plaatsen, daar zy verboden is, voort te planten, dat men zonder de zelfde niet alleenlijk, gelijk men zegt, verlore kosten en moeiten doet, maar dat daar uit ook veel moejelijkheden rijzen, daar af men in alle eeuwen zeer droevige voorbeelden heeft gezien. Yder dan kan, waar hy ook is, God met een ware Godsdienst eren, en voor zich zelf zorgen; 't welk het ampt van een onbeampt man is. Doch de zorg van de voortplanting der godsdienst moet men aan God bevelen, of aan d' opperste machten, aan de welken alleen het toestaat voor de gemene Staat te zorgen. Maar ik keer weêr tot mijn voorgestelde zaak.

[q] *Status civilis*.

[r] *Religio*.

[s] *Scrupulus*.

[t] *Mens*.

[u] *Civitas*.

[w] *Vindex*.

[x] *Miracula*.

XI. Na dat ik het Recht der opperste machten over de Burgers, en de plicht der Onderzaten verklaart heb, zo is noch overig dat wy

der zelfder recht in d' overige dingen aanmerken; 't welk uit het geen, dat alreê gezegt is, lichtelijk gekent word. Want dewijl (*volgens het tweede Lid van dit Hooftdeel*) het recht van d' opperste macht niets is, dan 't reeht der natuur zelf, zo volgt dat twee Heerschappijen zich tot malkander hebben, gelijk twee menschen in de [y]naturelijke stant, uitgezondert hier in, dat de [z]Burgerschap hier in kan verzorgen, dat zy niet van een andere verdrukt word; 't welk van een mensch in de naturelijke stant niet gedaan kan worden: namelijk van de geen, die dagelijks van slaap, dikwijls van ziekte, of ongezontheit des gemoeds, en eindelijk van ouderdom belast word, en behalven dit noch van andere dingen, van de welken de Burgerschap zich veilig kan maken.

[y] *Status naturalis*.
[z] *Civitas*.

XII. De [a]Burgerschap dan staat zo verre onder haar eige recht en macht, als zy voor zich zelve kan zorgen, en zich zelve beschutten, dat zy niet van anderen verdrukt word; *volgens het negende en vijftiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel:* en is (*volgens het tiende en vijftiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) zo verre onder eens anders recht en macht, als zy de macht van eens anders Burgerschap vreest, of voor zo veel als zy daar af belet word in het geen, dat zy wil, uit te voeren, of eindelijk voor zo veel als aan haar hulp tot haar behoudenis of aan was ontbreekt. Want wy konnen geensins twijffelen dat twee Burgerschappen, zo zy onderlinge bystant aan malkander willen bewijzen, gezamentlijk meer vermogen, en by gevolg meer macht hebben, dan yder alleen, *Bezie het dartiende Lid van het voorgaande Hooftdeel*.

[a] *Civitas*.

XIII. Doch deze dingen konnen klarelijker verstaan worden, zo wy aanmerken dat twee [b]Burgerschappen van natuur vijanden zijn: want de menschen (*volgens het veertiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) zijn malkanders vijanden in de [c] naturelijke stant. De genen dan, die 't recht der natuur buiten de Burgerschap behouden, blijven vijanden. Indien dieshalven d' een Burgerschap oorlog tegen d' ander voert, en d' uitterste middelen aanwend, om de zelfde onder haar macht te brengen, zo staat aan haar vry zulks met recht te verzoeken; dewijl 't aan haar genoech is de wil daar af te hebben, om oorlog te voeren. Maar wat de vrede aangaat, niets kan daar af vast gestelt worden, dan met het believen des wils van d' andere Burgerschap. Hier uit volgt dan dat yder Burgerschap haar eige rechten van oorlog heeft; doch dat de rechten der vrede niet aan een enige Burgerschap, maar ten minsten aan twee Burgerschappen behoren, die om deze oorzaak [d] Verbonden genoemt worden.

[b] *Civitas*.
[c] *Status naturalis*.
[d] *Confederatae*.

XIV. Dit [e]verbont blijft zo lang vast en bondig, als d'oorzaak van 't verbont te maken; te weten zo lang de vrees van schade, of de hoop van winst voor ogen staat. Maar als d' oorzaak, of het verbont van een der beide [f]Burgerschappen wechgenomen is, zo blijft zy zelve onder haar eige recht en macht; *volgens het tiende Lid van het voorgaande Hooftdeel*: en de bant, daar meê de Burgerschappen aan malkander verbonden waren, gaat van zelfs los. En dieshalven heeft yder Burgerschap volkome recht om 't verbont, zo dikwijls als 't haar lust, te vernietigen. Men kan ook niet zeggen dat zy bedrieghelijk, of meinëediglijk handelt, om dat zy zich van de trou en belofte ontslaat, zo haast d' oorzaak van de vrees, of van de hoop wechgenomen is; dewijl deze [g]voorwaarde aan yder der [h] onderhandelaars gelijk was, te weten dat de geen, die d' eerste buiten vrees zou konnen wezen, onder zijn eige recht en macht zou staan, en het zelfde naar de mening van zijn gemoed gebruiken, en wijders dewijl niemant voor 't aanstaande handelt, 't en zy de tegenwoordige [i]omstandigheden plaats behouden. Maar als de zelfden verändert zijn, zo verändert ook de reden van de gehele [k]Stant. En om deze oorzaak behoud yder der [l]verbonde Burgerschappen het recht van voor zich zelve te zorgen; en dieshalven poogt yder zo veel, als hem mogelijk is, buiten vrees, en by gevolg onder zijn eige recht en macht te zijn, en te beletten dat een ander machtiger word. Indien dan enige Burgerschap klaagt dat zy bedrogen is, zo vermag de zelfde niet d' oprechtigheit van de verbonde Burgerschap, maar alleenlijk haar eige dwaasheit te verdoemen, te weten dat zy haar welstant aan een ander, die zijn eige recht en macht heeft, en aan de welke de welstant van haar Heerschappy d' opperste wet is, vertrout heeft.

[e] *Faedus*.
[f] *Civitates*.
[g] *Conditio*.
[h] *Contrahentes*.
[i] *Circumstantiae*.
[k] *Status*.
[l] *Civitates confoederatae*.

XV. Aan de [m]Burgerschappen, die gezamentlijk vrede gemaakt hebben, past het het recht van de geschillen te beslechten, die uit de voorwaarden van de vrede, of uit de wetten, met de welken zy zich aan malkander hebben verbonden, konnen te voorschijn komen: dewijl de rechten der vrede niet aan een enige Burgerschap, maar gelijkelijk aan [n]d' onderhandelaars behoren; *volgens het dartiende Lid van dit Hooftdeel*. En indien zy daar in niet met malkander konnen verdragen, zo neemt men daar door terstont zijn toevlucht weêr tot d' oorlog.

[m] *Civitates*.
[n] *Contrahentes*.

XVI. Hoe meer [o]Burgerschappen gezamentlijk vrede maken, hoe yder van hen d' anderen minder heeft te vrezen, of hoe yder minder macht heeft om oorlog aan te doen, maar zo veel te meer ge-

[o] *Civitates*.

houden is de voorwaarden van de vrede t' onderhouden; dat is (*volgens het dartiende Lid van dit Hooftdeel*) zo veel te minder onder zijn eige recht en macht staat, maar zo veel te meer gehouden is zich naar de gemene wil der [p]Bontgenoten te voegen.

XVII. Voorts, de belofte, die, gelijk de gezonde [q]reden, en de [r]godsdienst leert, bewaart moet worden, word hier geensins wechgenomen: want de reden en de Schrift onderwijzen niet dat men alle gegeve belofte moet onderhouden; dewijl ik, om een voorbeelt by te brengen, niet gehouden ben aan de geen, aan de welk ik belooft heb het gelt, dat hy aan my heimelijk vertrout heeft, om het zelfde te bewaren, getrou te zijn, zo haast ik verstaan heb, of meen te weten dat het geen, 't welk hy aan my te bewaren heeft gegeven, gestolen is: maar ik zal beter doen, zo ik bevorder dat het aan zijn eigenaar herstelt word. Desgelijks, indien d'opperste macht aan een ander belooft heeft iets te zullen doen, 't welk, gelijk de tijt, of de reden namaals heeft aangewezen, of scheen aan te wijzen, aan de gemene welstant der onderzaten schadelijk is, zo ben ik warelijk gehouden mijn belofte niet te voldoen. Dewijl dan de Schrift niet, dan in 't algemeen, leert, de belofte te bewaren, en de bezondere gevallen, die uit te zonderen zijn, aan yders oordeel laat, zo leert zy niets, 't welk tegen het geen strijd, dat wy nu getoont hebben.

[p] *Confaederati*.
[q] *Ratio*.
[r] *Religio*.

XVIII. Maar op dat ik niet zo dikwijls gehouden zou wezen de draat van mijn reden af te breken, en namaals gelijke [s]tegenwerpingen [t]op te lossen, zo wil ik hier vermaant hebben, dat ik alle deze dingen uit de nootzakelijkheit van de menschelijke natuur, op welke wijze ook aangemerkt, betoogt heb; te weten uit aller menschen algemene [u]poging van zich zelfte bewaren, welke poging in alle menschen is, 't zy zy onkundig of wijs zijn. Dieshalven, op hoedanige wijze de menschen ook aangemerkt worden: 't zy door [w]hartstocht, of door [x]reden geleid, de zaak zal de zelfde zijn, om dat, gelijk wy gezegt hebben, de [y]Betoging [z]algemeen is.

[s] *Objectioner*.
[t] *Solvere*.
[u] *Conatus*.
[w] *Affectus*.
[x] *Ratio*.
[y] *Demonstratio*.
[z] *Universalis*.

Vierde Hooftdeel.

I. **W**Y hebben in 't voorgaande Hooftdeel het recht dër opperste Machten, 't welk door hun vermogen bepaalt word, getoont, en gezien dat het voornamelijk hier in bestaat; te weten, dat de Heerschappijen gelijk een [a]ziel, of een geest zijn, daar door alle menschen geleid moeten worden, en dieshalven alleen recht hebben

[a] *Mens*.

om t'onderscheiden, en t'oordeelen wat goet, wat quaat, wat billijk, en wat onbillijk is; dat is, wat van yder in 't bezonder, of van alle te gelijk gedaan, of gelaten moet worden. Wy hebben dan gezien, dat aan hen alleen het recht om wetten te maken behoort, en de zelfden, als 'er geschil over rijst, in yder bezonder geval te verklaren, en t'onderscheiden, en t'oordeelen of het gestelt geval tegen, of volgens het recht is; *bezie het darde, vierde en vijfde Lid van 't voorgaande Hooftdeel*: en daar na om oorlog aan te doen, of voorwaarden van vrede te stellen, en aan te bieden, of, aangeboden zijnde, aan te nemen; *bezie het twaalfde en dartiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*.

II. Dewijl alle deze dingen, en ook de middelen, die verëischt worden om de zelfden te bereiken, [b]handelingen zijn, die tot het geheel lighaam van de [c]Heerschappy, dat is, die tot de [d]gemene Staat behoren, zo volgt dat de gemene Staat alleenlijk van de bestiering des geens afhangt, die d'opperste heerschappy heeft. En dieshalven volgt dat het een recht van d'opperste macht alleen is, van yders werken t'oordeelen, reden van yders werken t' eisschen, de misdadigen te straffen, en de geschillen tusschen de Burgers naar rechten te verëffenen, of Rechtsgeleerden te stellen, die, in plaats van hem, deze dingen bedienen: wijders, alle middelen tot oorlog en vrede aan te wenden, en te schikken, te weten Steden te bouwen, en te versterken, krijgslieden te geleiden, krijgsampten uit te delen, en het geen, dat hy gedaan wil hebben, te bevelen, en, om vrede te bevorderen, Gezanten te zenden, en te verhoren, en eindelijk om de kosten tot dit alles te vorderen.

[b] *Negotia*.
[c] *Imperium*.
[d] *Respublica*.

III. Dewijl 't dan het recht van d'opperste Macht alleen is, de gemene zaken te verhandelen, of bedienaars daar toe te verkiezen, zo volgt dat d' onderzaat, die naar zijn eige believen alleen, zonder kennis van d' opperste Raat, enige gemene handeling aanvangt, naar de Heerschappy tracht, hoewel hy gelooft dat het geen, 't welk hy aangevangen heeft te verhandelen, ten besten van de [e]Burgerschap zal strekken.

[e] *Civitas*.

IV. Doch men vraagt gemenelijk, of d'opperste Macht aan wetten is gebonden, en by gevolg of zy zondigen kan. Maar dewijl de namen van wet en zonde niet alleenlijk deurgaans hun opzicht op de rechten der Burgerschap, maar ook op de gemene regelen aller naturelijke dingen, en voornamelijk der reden hebben, zo konnen wy niet [f]volstrektelijk zeggen dat de [g]Burgerschap aan geen wetten gebonden is, of niet kan zondigen. Want indien de Burgerschap

[f] *Absolutè*.
[g] *Civitas*.

aan geen wetten, of regelen, zonder de welken de Burgerschap geen Burgerschap zou wezen, gebonden was, zo zou de Burgerschap niet als een naturelijk ding, maar als een [h]verdichtsel, aangeschout moeten worden. De [i]Burgerschap zondigt dieshalven, als zy die dingen doet, of lijd dat zy gedaan worden, de welken oorzaak van haar ondergang konnen wezen; en wy zeggen dat zy dan in een zelfde zin zondigt, als de [k]Wijsbegerigen, of [l]Geneeskundigen zeggen dat de natuur zondigt. In deze zin konnen wy zeggen dat de Burgerschap zondigt, als zy iets tegen het [m]voorschrift der reden doet. Want de [n]Burgerschap bestaat dan meest op zich zelve, als zy volgens het [o]voorschrift der reden werkt; *volgens het zevende Lid van 't voorgaand Hooftdeel*. Voor zo veel zy dan tegen de reden doet, voor zo veel wijkt zy van zich zelve af, of zondigt. Deze dingen zullen klarelijker verstaan worden, zo wy aanmerken dat, als wy zeggen dat yder met het geen, dat het zijne is, het geen, dat hem belieft, mag doen, deze macht niet naar 't vermogen alleen van de [p]doender, maar ook naar de bequaamheit van de [q]lijder zelf bepaalt moet worden. Indien ik dan, tot een voorbeelt, zeg dat ik met recht met deze tafel het geen, dat my belieft, mag doen, zo versta ik warelijk niet dat ik recht en macht heb om te maken dat deze tafel gras eet. In dezer voegen ook, schoon wy zeggen dat de menschen niet onder zich zelven, maar onder de Burgerschap staan, verstaan wy niet dat de menschen de menschelijke natuur verliezen, en een andere aandoen, en dat dieshalven de [r]Burgerschap recht heeft om te maken dat de menschen vliegen, of, 't welk even onmogelijk is, dat zy met eerbewijs die dingen aanschouwen, die gelach, of walging verwekken: maar dat 'er enige [s]omstandigheden voorkomen, door welker stelling d'eerbiedigheit en vrees der onderdanen tot de Burgerschap gestelt, en door welker wechneeming de vrees en eerbiedigheit, en daar beneffens gezamentlijk de Burgerschap, wechgenomen worden. De [t]Burgerschap dan, om op haar eige recht te staan, is gehouden d'oorzaken van vrees en eerbiedigheit te bewaren; andersins houd zy op van Burgerschap te wezen. Want aan de genen, of aan de geen, die de heerschappy in handen heeft, is het even onmogelijk dronken, of naakt zijnde met openbare hoeren langs de straten te lopen, de tonneelspeelder te maken, de wetten, die hy zelf gemaakt heeft, opentlijk te breken, ofte verächten, en daar beneffens zijn achtbaarheit te behouden, als het onmogelijk is gelijkelijk te zijn, en niet te zijn. Wijders, d'onderdanen te doden, en te beroven, de machden wech te voeren,

[h] *Chimera*.
[i] *Civitas*.
[k] *Philosophi*.
[l] *Medici*.
[m] *Dictamen*.
[n] *Civitas*.
[o] *Dictamen*.
[p] *Agens*.
[q] *Patiens*.
[r] *Civitas*.
[s] *Circumstantiae*.
[t] *Civitas*.

en diergelijke dingen veränderen de vrees in gramschap, en by gevolg de burgerlijke Staat in een staat van vijantschap.

V. Wy zien dan in welke zin wy konnen zeggen dat de [u]Burgerschap aan de wetten is gebonden, en zondigen kan. Maar indien wy by wet het [w]burgerlijk recht verstaan, 't welk door het burgerlijk recht zelf verdedigt kan worden, en by zonde het geen, dat door het burgerlijk recht verboden is, dat is, indien deze namen in hun ware zin genomen worden, zo konnen wy met geen reden zeggen dat de Burgerschap aan de wetten is gebonden, of kan zondigen. Want de regelen, en oorzaken van vrees en eerbiedigheit, die de Burgerschap om haar zelfs wij gehouden is te bewaren, hebben hun opzicht niet op de burgerlijke rechten, maar op het naturelijk recht: dewijl zy (*volgens het voorgaande Lid*) niet door het burgerlijk recht, maar door dat van d'oorlog, verdedigt konnen worden; en de [x]Burgerschap is door geen andere reden daar aan gehouden, dan dat een mensch in de naturelijke stant, om onder zijn eige macht te staan, of om aan zich zelf geen vijant te wezen, niet zich zelf dood; welke verhoeding warelijk geen gehoorzaamheit, maar vrijheit van de menschelijke natuur is. Maar de bugerlijke rechten hangen alleenlijk van 't besluit der Burgerschap af, de welke niet gehouden is iemant anders, als zich zelve, te weten op dat zy vry zou blijven, te gehoorzamen, noch iets anders voor goet, of quaat t' achten, dan dat zy zelve besluit dat het goet of quaat voor haar is. Zy heeft dieshalven niet alleenlijk recht van zich zelve te verdedigen, wetten te maken, en hen te verklaren, maar ook van hen af te schaffen, en aan yder misdadige, met volkome macht, zijn misdrijf te vergeven:

[u]*Civitas*.
[w]*Jus civile*.
[x]*Civitas*.

VI. Men heeft niet te twijffelen dat het verdrach, of de wetten, door de welke de menigte haar recht op een enige vergadering, of op een enig mensch overdraagt, gebroken moeten worden, als tot welstant van 't gemeen strekt dat zy gebroken worden. Doch niemant in 't bezonder, maar alleenlijk de geen, die de heerschappy in handen heeft, kan met recht (*volgens het darde Lid van dit Hooftdeel*) van deze zaak oordeelen, te weten, of het tot welstant van 't gemeen strekt dat zy gebroken worden, of niet. Zo blijft dan, volgens het burgerlijk recht, deze alleen, die de heerschappy in handen heeft, verklaarder en uitlegger van deze wetten. Hier koomt noch by, dat niemant, die onbeämpt is, hen met recht kan verdedigen, en dat zy dieshalven niet de geen, die de heerschappy heeft, warelijk verplichten. Maar indien zy echter van zodanige

natuur zijn, dat zy niet gebroken konnen worden, 't en zy gelijkelijk de kracht en sterkte der [y]Burgerschap losgemaakt en ontbonden word, dat is, 't en zy gelijkelijk de gemene burgerlijke vrees van byna alle in gramschap verändert, zo word daar door de Burgerschap losgemaakt, en ontbonden, en het verdrach houd op, 't welk daaröm niet door 't burgerlijk recht, maar door dat van d' oorlog, verdedigt word. En dieshalven is de geen, die de heerschappy in handen heeft, om geen andere oorzaak gehouden de voorwaarden van 't verdrach t' onderhouden, dan een mensch in de naturelijke stant, om aan zich zelf geen vijant te zijn, gehouden is wel toe te zien dat hy niet zich zelf dood; gelijk wy in 't voorgaande Lid gezegt hebben.

[y] *Civitas*.

Vyfde Hooftdeel.

I. **I**N 't elfde Lid van het tweede Hooftdeel hebben wy getoont, dat de mensch dan voornamelijk onder zijn eige recht en macht staat, als hy voornamelijk door de reden geleid word; en by gevolg (*bezie het zevende Lid van het darde Hooftdeel*) dat die [z]Burgerschap, de welke door reden gesticht, en daar door bestierd word, voornamelijk machtig is, en bezonderlijk onder haar eige recht staat. Maar dewijl de beste wijze van te leven, om zich zelf zo veel, als mogelijk is, te bewaren, de gene is, die naar 't voorschrift van de reden ingestelt word, zo volgt dat dit alles best is, 't welk van de mensch, of van de Burgerschap, voor zo veel hy, of zy voornamelijk onder zijn, of haar recht staat, gedaan word: want wy verzekeren niet dat al 't geen, 't welk wy zeggen met recht te geschieden, best gedaan word; dewijl het iets anders is een akker met recht te bouwen, en iets anders een akker zeer wel te bouwen. 't Is, zeg ik, iets anders, zich zelf met recht te verdedigen, te behoeden, te vonnissen, enz. en iets anders zich zelf zeer wel te verdedigen, te behoeden, en zeer wel te vonnissen: en by gevolg is 't iets anders met recht te heerschen, en de [a]gemene Staat te bezorgen, en iets anders zeer wel te heerschen, en de gemene Staat zeer wel te bestieren. Na dat wy dan van 't recht van yder [b]Burgerschap in 't algemeen gehandelt hebben, zo is het tijt om van de beste stant van yder heerschappy te handelen.

[z] *Civitas*.

[a] *Respublica*.

[b] *Civitas*.

II. Maar hoedanige stant van yder Heerschappy de beste is, word lichtelijk uit het einde en ooggemerk van de [c]burgerlijke Stant gekent; te weten, die niets anders is, dan vrede, en veiligheit des levens. En dieshalven is deze Heerschappy de beste, daar de menschen hun leven in eendracht overbrengen, en welker rechten ongeschon-

[c] *Status civilis*.

den bewaart worden. Want het is zeker dat de beroerten, oorlogen, en versmading, of verbreking der wetten niet zo zeer aan de boosheit der onderzaten, als wel aan de bedorve stant der Heerschappy toegeëigent moeten worden. Want de menschen worden niet [d]burgerlijk geboren, maar zodanig gemaakt. Wijders, de naturelijke [e] hartstochten der menschen zijn overäl de zelfden. Indien dan in zeker [f] Burgerschap de boosheit meer heerscht, en daar in meer zonden bedreven worden, dan in een ander, zo is 't zeker dat dit hier uitspruit, dat zodanige Burgerschap niet genoech in d' eendracht verzorgt, noch de rechten niet voorzichtiglijk genoech ingestelt, en by gevolg geen volstrekt recht van Burgerschap bekomen heeft. Want de [g]burgerlijke Stant, die d' oorzaken der burgerlijke beroerten niet heeft wechgenomen, daar men geduriglijk voor oorlog heeft te vrezen, en eindelijk daar de wetten dikwijls gebroken worden, verschilt niet veel van de [h] naturelijke stant, daar in yder, met groot gevaar van zijn leven, naar zijn eige zin en believen leeft.

[d] *Civiles*.
[e] *Affectus*.
[f] *Civitas*.
[g] *Status civilis*.
[h] *Status naturalis*.

III. Maar gelijk de gebreken der onderdanen, en hun al te groot [i]verlof, en hun hardnekkigheit aan de [k]Burgerschap aangetijgt moet worden, zo moet men in tegendeel hun deucht, en volstandige onderhouding der wetten voornamelijk aan de deucht, en aan 't volstrekt recht der burgerschap toepassen; *gelijk uit het vijftiende Lid van het tweede Hooftdeel blijkt:* in voegen dat met recht aan Hannibal voor zeer grote deucht toegeëigent word, dat 'er in zijn heir nooit enige beroerte is gerezen.

[i] *Licentia*.
[k] *Civitas*.

IV. Van de Burgerschap, welker onderzaten, door vrees verschrikt, niet de wapen aantasten, moet eerder gezegt worden dat zy zonder oorlog is, dan dat zy vrede heeft: dewijl de vrede geen [l]ontbeering van d' oorlog is, maar een deucht, die uit kloekmoedigheit rijst. Want de gehoorzaamheit (*volgens het negentiende Lid van het tweede Hooftdeel*) is een bestandige wil van het geen uit te voeren, 't welk volgens het gemeen besluit van de burgerschap gedaan moet worden. Wijders, die burgerschap, welker vrede van d' achteloosheit der onderdanen afhangt, te weten die gelijk het vee geleid worden, op dat zy eindelijk zouden leren dienstbaar te zijn, kan met meerder recht een [m]eensaamheit of woestheit, dan [n]burgerschap, genoemt worden.

[l] *Privatio*.
[m] *Solitudo*.
[n] *Civitas*.

V. Als wy dan zeggen dat die heerschappy de beste is, in de welken de menschen eendrachtiglijk hun leven overbrengen, zo versta ik daar by een menschelijk leven, 't welk niet alleenlijk door [o]d' omloop van 't bloet, en door d' andere dingen, die aan alle dieren ge-

[o] *Circulatio*.

meen zijn, maar 't welk voornamelijk door de ware reden, door de deucht, en door 't leven des gemoeds bepaalt word.

VI. Voorts staat aan te merken, dat ik by [p]Heerschappy, de welke ik tot dit einde en ooggemerk heb gezegt opgerecht te zijn, zodanig een versta, de welke van een [q]vrije menigte opgerecht is, en niet de gene, die door 't recht des oorlogs op de menigte word verkregen: want een vrije menigte word door groter hoop, dan vrees, en een ondergebrachte menigte door groter vrees, dan hoop geleid; om dat d' eerste tracht te leven, en d' ander alleenlijk de doot te mijden. D' eerste, zeg ik, tracht voor zich zelve te leven, en de leste word gedwongen des verwinners eigen te wezen; 't welk oorzaak is van dat wy zeggen dat de leste dienstbaar, en d' eerste vry is. Dieshalven, 't einde van de heerschappy, de welke iemant door 't recht des oorlogs verkrijgt, is te heerschen, en eerder slaven, dan onderdanen te hebben. En hoewel 'er tusschen de heerschappy, die van een vrije menigte opgerecht word, en de gene, die door het recht des oorlogs word verkregen, geen wezentlijk onderscheit is, zo wy op 't recht van beide in 't algemeen zien, zo hebben zy echter, gelijk wy alreê getoont hebben, een einde, dat zeer verscheiden is, gelijk ook zeer verscheide middelen, door de welken yder bewaart moet worden.

[p] *Imperium.*

[q] *Multitude libera.*

VII. Maar welke middelen een Vorst, die alleenlijk van begeerte tot heerschen gedreven word, moet gebruiken, om zijn heerschappy te bevestigen, en te behouden, de schranderste Macchiavellus heeft dit zeer breet en wijt getoont: doch tot welk einde en ooggemerk schijnt niet zeker te blijken. Indien hy echter enig goed ooggemerk heeft gehad, gelijk men van een wijs man heeft te geloven, zo schijnt het dit geweest te hebben, dat hy tonen zou hoe onvoorzichtiglijk veel menschen pogen een [r]dwingelant van kant te helpen, schoon echter d' oorzaken, om de welken de Vorst een dwingelant is, niet konnen wechgenomen, maar in tegendeel zo veel te meer gestelt worden, als men groter oorzaak van te vrezen aan de Vorst geeft; 't welk dan geschied, als de menigte voorbeelden tegen de Vorst voortbrengt, en op de Vorstenmoort, als op een welgedane zaak, roemt. Hy heeft ook misschien willen tonen hoe zeer een vrije menigte moet toezien dat zy haar welstant niet volstrektelijk aan een enige vertrout, die, 't en zy hy dwaas is, en acht dat hy aan alle kan behagen, dagelijks de belagingen moet vrezen, en dieshalven gedwongen word eerder zich zelf te beschutten, en in tegendeel meer de menigte te belagen, dan voor haar te zorgen.

[r] *Tyrannus.*

Zeste Hooftdeel.

I. **O**M dat, gelijk wy gezegt hebben, de menschen meer door [s]hartstocht, dan door reden geleid worden, zo volgt dat de menigte niet door 't beleit der reden uit enige gemene hartstocht naturelijk te zamen wil komen, en als van een geest geleid worden: maar, (*gelijk wy in 't negende Lid van het darde Hooftdeel gezegt hebben*) of door gemene hoop, of vrees, of door een gemene begeerte van enige schade te wreken. Maar dewijl de vrees van eenzaamheit alle menschen ingeplant is, vermits niemant in d' eenzaamheit krachten heeft om zich zelf te verdedigen, en de dingen, die tot het leven nootzakelijk zijn, te verkrijgen, zo volgt dat de menschen van natuur de [t]burgerlijke Stant begeren, en dat het onmogelijk is dat zy de zelfde ooit gantschelijk ontknopen en vernietigen.

[s] *Affectus*.

[t] *Status civilis*.

II. Dieshalven, uit de tweedracht en beroerten, die dikwijls in een [u]Burgerschap verwekt worden, gebeurt nooit dat de Burgers de Burgerschap [w]ontknopen en vernietigen, gelijk in d'andere [x]gemeenschappen dikwijls voorkoomt; maar wel dat zy der zelfder vorm in een andere veränderen, te weten zo men, de [y]gedaante van Burgerschap behoudende, de twisten en onëenigheden niet kan stillen. Ik versta dan by de middelen, die, gelijk ik gezegt heb, verëischt worden om een heerschappy te bewaren, de genen, de welken nootzakelijk zijn om de vorm van een heerschappy, zonder enige merkelijke verändering daar af, te behouden.

[u] *Civitas*.

[w] *Dissolvere*.

[x] *Societates*.

[y] *Facies*.

III. Indien het met de menschelijke natuur in dier voegen gestelt was, dat de menschen het geen, dat meest nut is, meest begeerden, zo zou 'er geen kunst tot d' eendracht en trou nodig wezen: maar dewijl het blijkt dat de menschelijke natuur in een geheel andere stant staat, zo moet nootzakelijk de heerschappy in dier voegen ingestelt worden, dat zy alle, zo wel de genen, die heerschen, als die beheerscht worden, het zy zy willen, of niet, echter het geen bewerken, dat tot de gemene welstant dienstig is, te weten dat zy alle, of vrywilliglijk, of door gewelt, of door nootzakelijkheit, gedwongen zijn naar [z]voorschrift der reden leven; 't welk dan geschied, als de Stant van de heerschappy in dier voegen word geschikt, dat niets van 't geen, 't welk tot de gemene welstant behoort, [a]volstrektelijk aan iemants getrouheit word bevolen. Want niemant is zo wakker, die niet somtijts sluimert, en niemant zo machtig en oprecht van gemoed, die somtijts, en voornamelijk als men de vroomheit meest van

[z] *Prascriptum*.

[a] *Absolutė*.

node heeft, niet gekreukt zou konnen worden, en lijden dat hy verwonnen wierd. En zeker, 't is zotheit van een ander het geen t' eisschen, dat niemant van zich zelf kan verwerven; te weten dat hy liever voor een ander, dan voor zich zelf zou waken, dat hy niet gierig, niet nijdig, en niet eerzuchtig zou wezen, enz. voornamelijk de geen, die dagelijks de grootste aanprikkelingen van alle [b]hartstochten heeft.

IV. Maar d' ervarentheit, in tegendeel, schijnt aan te wijzen, dat het tot nut van de vrede en eendracht strekt, dat alle de macht aan een alleen opgedragen word. Want geen heerschappy heeft, zonder enige merkelijke verändering, zo lang gestaan, als die van de Turken. In tegendeel, geen [c]heerschappy heeft ongeduriger geweest, dan [d]die van 't volk; en ook is 'er geen, daar in zo veel beroerten rijzen. Maar indien de [e]dienstbaarheit, [f]woestheit en [g]eenzaamheit vrede genoemt moeten worden, zo is 'er voor de menschen niets elendiger, dan de vrede, en niets minder te wenschen. En zeker, daar rijzen gemenelijk meer en heftiger twisten tusschen d' ouders en kinderen, dan tusschen de meesters en slaven; en echter is 't voor de [h]huishouding niet dienstig het vaderlijk recht in [i]meesterschap te veränderen, en de kinderen even als slaven te houden. 't Is dan [k]'t eige belang van de dienstbaarheit, niet van de vrede, alle de macht aan een alleen op te dragen: want de vrede, gelijk wy alreê gezegt hebben, bestaat niet in de [l]derving van d'oorlog, maar in d'enigheit, of eendracht der gemoeden.

[b] *Affectus*.
[c] *Imperium*.
[d] *Popularis*.
[e] *Servitium*.
[f] *Barbaries*.
[g] *Solitudo*.
[h] *Occonomia*.
[i] *Dominium*.
[k] *Interest*.
[l] *Privatio*.

V. En zeker, de genen, die geloven, dat het mogelijk is dat een alleen het opperste recht van een [m]Burgerschap in handen heeft, zijn verre verdoolt. Want het recht word naar 't vermogen alleen bepaalt; gelijk wy in het tweede Hooftdeel getoont hebben. Maar het vermogen van een enig mensch is veel te zwak om zulk een grote last te dragen. Hier uit spruit het dat de geen, die van de menigte tot Koning verkozen is, [n]Veltöversten, of [o]Raatslieden, of vrienden voor zich zoekt, aan de welken hy zijn, en aller welstant beveelt: in voegen dat de [p]Heerschappy, die [q]volstrektelijk [r]Eenhoofdig geacht word, warelijk in 't gebruik [s]uit de Voornaamsten bestaat, wel niet in 't openbaar, maar in 't heimelijk, en dieshalven op 't ergste. Hier koomt noch by, dat een Koning, die een kint, ziek, of van ouderdom overladen is, alleenlijk [t]Koning met de naam is, en dat warelijk de genen, die d'opperste zaken van de heerschappy bedienen, of die de naasten aan de Koning zijn, d'opperste macht in handen hebben. Ik zwijg noch dat de Koning, d'ontucht en on-

[m] *Civitas*.
[n] *Imperatores*.
[o] *Consiliarii*.
[p] *Imperium*.
[q] *Absolutè*.
[r] *Monarchicum*.
[s] *Aristoraticum*.
[t] *Precario Rex*.

kuisheit onderworpen, dikwijls alles naar de lust en baldadigheit van d'een of d'ander hoer, of buggerling regelt. *Ik heb gehoort*, zegt Orsines, *dat de vrouwen eertijts in Asia geheerscht hebben*: *maar dat een gelubde heerscht, dit is wat nieus*. Curcius, *in zijn tiende boek, in 't eerste Hooftdeel*.

VI. Wijders is dit zeker, dat de [u]Burgerschap altijt in groter gevaar van wegen haar Burgers, dan van wegen haar vijanden is. De goeden zijn 'er weinig. Hier uit volgt, dat de geen, aan de welk al het recht van de heerschappy opgedragen is, altijt meer de Burgers, dan de vijanden, zal vrezen, en by gevolg pogen voor zich zelf op zijn hoede wezen, en niet voor d'onderzaten te zorgen, maar hen te belagen, en voornamelijk de genen, die door hun wijsheit vermaart, of door hun rijkdom machtig zijn.

[u] *Civitas*.

VII. Hier koomt noch by, dat de Koningen ook hun zonen meer vrezen, dan beminnen, en dit zo veel te meer, als zy in de kunsten van de vrede en oorlog meer geoeffent, en om hun deuchden by d'onderdanen aangenamer zijn. Hier uit spruit het dat zy trachten hen in dier voegen op te voeden, dat zy geen oorzaak van hen te vrezen hebben: in welke zaak [w]d' amptenaars hun Koning zeer vaerdiglijk gehoorzamen, en hun grootste naerstigheit aanwenden om een ruw en ongeleert Koning, die zy door kunst zullen konnen handelen, tot navolger in de heerschappy te hebben.

[w] *Officiarii*.

VIII. Uit dit alles volgt, dat de Koning zo veel te minder onder zijn eige macht staat, en dat de stant der onderzaten zo veel t'elendiger is, als het recht der [x]Burgerschap [y]volstrektelijker aan de zelfde word opgedragen. Dieshalven, om een [z]eenhoofdige Heerschappy wel en behorelijk op te rechten, is nootzakelijk vaste grontvesten, daar zy op gebout kan worden, te leggen, uit de welken veiligheit voor [a] d'eenhoofdige Vorst, en vrede voor de [b]menigte volgen, en dieshalven dat [c] d'eenhoofdige Vorst dan voornamelijk onder zijn eige macht staat, als hy voornamelijk de welstant van de menigte bevordert. Maar voorëerst zal ik kortelijk voorstellen welken deze [d]grontvesten van [e]d'eenhoofdige Heerschappy zijn, en daar na zulks in ordening tonen.

[x] *Civitas*.
[y] *Magis absolutè*.
[z] *Imperium monarchicum*.
[a] *Monarcha*.
[b] *Multitudo*.
[c] *Monarcha*.
[d] *Fundamenta*.
[e] *Imperium monarchicum*.

IX. Een enige Stat, of meer te bouwen, en te versterken, van de welken alle de Burgers, 't zy zy binnen de wallen wonen, of daar buiten, uit oorzaak van de lantbouwing, het zelfde recht van [f]Burgerschap genieten, doch echter op deze voorwaarden, dat yder Stat zeker getal van burgeren tot haar, en tot de gemene verdediging houd. Maar de genen, die dit niet willen doen, moeten op andere voorwaarden in 't gebied gehouden worden.

[f] *Civitas*.

X. [g]Krijgsvolk uit de Burgers alleen, zonder iemant uit te zonderen, en uit geen anderen, op te rechten: in voegen dat zy alle gehouden zullen zijn van wapenen verzien te wezen; en niemant in 't getal der burgeren aan te nemen, dan na dat hy de [h]krijgsoeffening heeft geleert, en belooft dat hy de zelfde in zekere tijden van 't jaar zal oeffenen. Wijders, na dat het krijgsvolk van yder [i]gezin in [k]benden en [l] drommen is verdeelt, geen overste over enige bende te verkiezen, dan die de [m] Krijgsboukunst verstaat. Voorts, d'oversten der benden en drommen wel voor hun leven lang, maar de geen, die over alle het krijgsvolk van een enig [n]geslacht zal gebieden, alleenlijk in d'oorlog te verkiezen, en de [o]Heerschappy ten hoogsten niet langer, dan een jaar, te behouden, zonder in de heerschappy verlangt, of namaals daar toe weêr verkozen te konnen worden. En dusdanigen moeten uit des Konings [p]Raatslieden, (van 't welk in 't vijftiende Lid, en in de volgenden gesproken zal worden) of uit de genen, die dit ampt van Raatsman bedient hebben, verkozen worden.

[g] *Militia*.
[h] *Exercitium militare*.
[i] *Familia*.
[k] *Cohortes*.
[l] *Legiones*.
[m] *Architectura militaris*.
[n] *Familia*.
[o] *Imperium*.
[p] *Consiliarii*.

XI. D' inwoonders en lantbouwers, dat is alle de Burgers van alle de steden, moeten in [q]geslachten verdeelt worden, die men met de naam, en met enig bezonder teken onderscheid; en alle de genen, die uit enige van deze geslachten gesproten zijn, moeten in 't getal der Burgers aangenomen, en hun namen in de rijg der zelfder geslachten aangetekent worden, zo haast als zy tot die jaren zijn gekomen, dat zy de wapenen konnen voeren, en hun plicht kennen: doch met uitzondering van de genen, die om enige schelmery onëerlijk, of die stom, of zot zijn, of die met enig dienstbaar ampt hun leven onderhouden.

[q] *Familia*.

XII. Dat de landen, en alle gronden, en, indien het mogelijk is, ook de huizen, aan 't gemeen behoren, namelijk aan dat van de geen, die 't recht van de [r]Burgerschap heeft, van de welk zy voor een jarelijksche prijs aan de Burgers, of aan de stedelingen en lantbouwers, verhuurt worden. Wijders, dat zy alle, in tijt van vrede, van alle schattingen vry en ontslagen zijn: en dat men dieshalven het een deel daar af tot de versterkingen der steden, en 't ander tot het huisselijk gebruik van de Koning moet toeëigenen. Want het is nootzakelijk in tijt van vrede de steden als ten oorlog te versterken, en ook schepen, en d'andere krijgsrustingen ten oorlog vaerdig te hebben.

[r] *Civitas*.

XIII. Als men een Koning uit enig [s]geslacht verkozen heeft, geen anderen voor edel te houden, dan die van de Koning zijn ge-

[s] *Familia*.

sproten, de welken dieshalven met koninklijke wapenen van zijn, en van d'andere geslachten onderscheiden moeten worden.

XIV. Dat men aan de mannelijke edelen van het koninklijk maagschap, de welken den geen, die heerscht, tot op de darde of vierde trap van maagschap bestaan, moet beletten een gemalin te trouwen, en, indien zy kinderen telen, de zelfden voor onwettig houden, en tot alle waerdigheit onwaerdig achten, zonder voor erfgenamen van hun ouders erkent te worden, welker goederen weêr tot de Koning moeten keren.

XV. Wijders, dat des Konings [g]Raatslieden, die hem de naasten, of in waerdigheit de tweeden zijn, veel moeten wezen, en niet, dan uit de burgeren, verkozen worden, te weten uit yder [t]geslacht drie, of vier, of vijf, (zo de geslachten niet meer dan zeshondert groot zijn) die gezamentlijk een lid van deze vergadering zullen uitmaken: niet voor hun geheel leven; maar voor drie, of vier, of vijf jaren: in voegen dat in yder jaar een darde, vierde, of vijfde deel daar af van nieus verkozen word: in 't welk echter voornamelijk staat waar te nemen, dat uit yder geslacht ten minsten een [u]Rechtsgeleerde tot Raatsman verkozen moet worden.

[g] *Consiliarii.*

[t] *Familia.*

XVI. Deze verkiezing moet van de Koning zelf gedaan worden, aan de welk, ter gestelde tijt van 't jaar, te weten daar in de nieuwe Raatslieden te verkiezen zijn, yder [w]geslacht de namen van alle zijn burgers, die het vijftigste jaar van hun ouderdom bereikt hebben, en die behorelijk tot [x]verzoekers van dit ampt gevordert zijn, zal overleveren; daar uit de Koning de geen, die 't hem belieft, zal verkiezen. Maar in dat jaar, daar in de [y]Rechtsgeleerde van enig geslacht op d' ander moet volgen, moeten alleenlijk de namen der Rechtsgeleerden aan de Koning gelevert worden. De Raatslieden, die in de gestelde tijt dit ampt bedient hebben, moet men daar in niet verlangen, noch in de tijt van vijf jaren, of langer weêr op de [z]rol, om op nieus verkozen te worden, stellen. D'oorzaak, om de welke het nodig is jarelijks uit yder [a]geslacht een te verkiezen, is op dat de Raatvergadering nu niet uit onbedreve nieuwelingen, en dan uit oude en ervare lieden zou bestaan; 't welk nootzakelijk zou moeten geschieden, zo zy alle gezamentlijk afgingen, en zo 'er alle nieuwen in hun plaats quamen. Maar indien 'er jarelijks uit yder geslacht een word verkozen, zo zal de vergadering te gelijk niet dan uit een vijfde, vierde, of ten hoogsten uit een darde deel van nieuwelingen bestaan. Wijders, indien de Koning, door andere bezigheden verhindert, of om enige andere oorzaak, enige tijt

[u] *Jurisperitus.*

[w] *Familia.*

[x] *Candidati.*

[y] *Jurisperitus.*

[z] *Catologus.*

[a] *Familia.*

lang niet op deze verkiezing kon passen, zo zouden dan de Raatslieden zelven voor die tijt verkiezen, tot dat de Koning zelf of anderen verkiest, of de genen, die van de Raatvergadering verkozen zijn, goedkeurt.

XVII. Het voornaamste ampt van deze vergadering is, de [b]grontwetten van de heerschappy te verdedigen, en bericht tot verhandeling van zaken te geven, op dat de Koning zou weten wat hy ten besten van 't gemeen te besluiten heeft: in voegen dat het den Koning niet geöorloft zy iets van enige zaak vast testellen, 't en zy hy te voren de mening van deze Raatvergadering verstaan heeft. Doch indien, gelijk dikwijls gebeurt, deze Raatvergadering niet eenparig van mening is, maar verscheide gevoelens heeft, zelfs na dat men twee, of drie malen onderzoek op deze zaak gedaan heeft, zo moet men de zaak niet langer uitstellen, maar de [c] verschillende gevoelens den Koning opdragen, *gelijk wy in het vijfëntwintigste Lid van dit Hooftdeel zullen aanwijzen*.

[b] *Jura fundamentalia*.

[c] *Sententiae discreptantes*.

XVIII. Het ampt van deze Raatvergadering is ook des Konings inzettingen, of bevelen af te kondigen, en 't geen, dat tot de gemene staat besloten is, te bevorderen, en, gelijk des Konings plaatshouder, zorg voor de bediening van de gehele heerschappy te dragen.

XIX. De Burgers moeten geen toegang tot de Koning hebben, dan door middel van deze Raatvergadering, aan de welke men alle beden en verzoekingen moet overleveren, om hen den Koning voor te dragen. De Gezanten der andere steden zullen ook niet vermogen, dan door middel van deze Raatvergadering, verlof van de Koning aan te spreken te verwerven. Wijders, de brieven, die men uit andere plaatsen aan de Koning zend, zullen door deze Raatvergadering overgelevert worden. Kort, de Koning moet geacht zijn gelijk de [e]ziel van de [f]Burgerschap, en deze Raatvergadering gelijk d' uitterlijke zinnen van de ziel, of als het lighaam der Burgerschap,

[e] *Mens*.

[f] *Civitas*.

daar door de ziel de Stant van de Burgerschap bevat, en het geen doet, dat zy besluit best voor haar te wezen.

XX. Aan deze Raatvergadering behoort ook de zorg van des Konings zonen op te voeden, gelijk ook de voochdyschap, zo de Koning in zijn sterven een nazaat, die een kint, of onmondig is, nalaat. Maar op dat de Raatvergadering ondertusschen niet zonder Koning zou zijn, zo moet men uit de menigte der Edelen een der oudsten verkiezen, die des Konings plaats zo lang zal vervullen, tot dat de wettige navolger tot die ouderdom zal zijn gekomen, daar in hy de last van de heerschappy zal konnen dragen.

XXI. Zodanigen, die de bestiering, grontvesten en stant, of gelegentheit van de [g] Burgerschap, daar af zy onderzaten zijn, wel kennen, zullen het ampt van deze Raatvergadering verzoeken. Doch de [h]Rechtsgeleerde, die daar naar tracht, moet, behalven de bestiering en Stant van de [i]Burgerschap, daar af hy een onderzaat is, ook die van andere Burgerschappen weten, met de welken men iets te handelen heeft. Maar geen anderen, dan de genen, die tot het vijftigste jaar van hun ouderdom zijn gekomen, zonder van enig misdrijf overtuigt te wezen, moeten op de [k]rol der gener, daar uit men verkiezen zal, gestelt worden.

[g] *Civitas*.

[h] *Jurisperitus*.

[i] *Civitas*.

XXII. In deze Raatvergadering moet niets, dat de zaken van de Heerschappy aangaat, toegestaan worden, dan in tegenwoordigheit van alle de Leden. Doch indien iemant, uit oorzaak van ziekte, of om iets anders, niet daar by kan wezen, zo moet hy iemant van het zelfde [l]geslacht, die het zelfde ampt heeft bedient, of die op de rol der gener gebracht is, die te verkiezen staan, in zijn plaats zenden. Maar indien hy dit ook niet gedaan zal hebben, en deze Raatvergadering, uit oorzaak van zijn afwezigheit, de berading van enige zaak voor een dag heeft moeten uitstellen, zo zal hy een merkelijke somme gelts tot boete betalen. Doch dit moet verstaan worden, als men van een zaak zal spreken, die de gehele Heerschappy aangaat, te weten van oorlog en vrede, van enige wetten af te schaffen, of in te stellen, van de koophandel, enz. Maar indien men van zaken zal handelen, die tot d' een of d' andere stat behoren, van verzoekschriften, enz. zo zal 't genoech wezen als het grootste deel van de Raatvergadering tegenwoordig is.

[k] *Catalogus*.

[l] *Familia*.

XXIII. Op dat onder de geslachten gelijkheit in alle dingen, en ordening in zitten, voor te stellen, en te spreken gehouden zou worden, zo moet men in dier voegen beurten houden, dat yder in de bezondere zittingen de voorzitting houd, en dat de geen, die in de leste zitting de voorzitting gehad heeft, in de volgende de leste zy. Maar onder de genen, die van een zelfde [m]geslacht zijn, moet de geen, die eerst verkozen is, d' eerste wezen.

[m] *Familia*.

XXIV. Deze Raat vergadering moet ten minsten viermalen in 't jaar te zamen geroepen worden, op dat zy de [z]bedienaars rekening van de bediening der heerschappy zou afvorderen, kennis van de stant der zaken nemen, en bezien of 'er iets meer te besluiten is. Want het schijnt onmogelijk te zijn, dat zulk een groot getal van Burgers geduriglijk met de handeling der gemene zaken bezich zou wezen. Maar dewijl de gemene zaken ondertusschen echter waargenomen

[z] *Ministri*.

moeten worden, zo moet men uit deze Raatvergadering vijftig, of meer verkiezen, die, als de Raatvergadering gescheiden is, der zelfder plaats bekleden, en die dagelijks te zamen moeten komen, namelijk in een kamer, die naast aan des Konings is, en die dieshalven dagelijks voor de schatkist, voor de vestingen der steden, voor d' opvoeding van des Konings zoon, en volstrektelijk voor alle d' ampten van de grote Raatvergadering, die wy nu opgetelt hebben, zullen zorgen; behalven noch het geen, daar in zy, zo veel de voorkomende dingen aangaan, van de welken noch iets besloten is, geen overleg konnen maken.

XXV. Als de [n]Raatvergadering te zamen gekomen is, zo zullen, eer daar in iets voorgestelt word, vijf, of zes, of meer Rechtsgeleerden uit de [o]geslachten, de welken in die zitting d' eerste plaatsen zullen bekleden, by de Koning gaan, om de verzoekschriften, of brieven, zo zy enigen hebben, over te leveren, om de stant der zaken aan te wijzen, en eindelijk om uit hem te verstaan wat hy beveelt dat zy in zijn Raatvergadering zullen voorstellen. Zy dan, zijn wil verstaan hebbende, zullen weêr tot de Raatvergadering keren; en de geen, die in ordening van de plaats d' eerste is, zal de zaak voordragen, om beraat daar op te nemen. Men zal ook niet terstont de stemmen over enige zaak opneemen, die by enigen van enig belang schijnt te wezen, maar daar in zo lang tijt nemen, als de nootwendigheit van de zaak toelaat. Als dan de Raatvergadering voor die gestelde tijt gescheiden is, zo zullen ondertusschen de Raatsheeren van yder geslacht bezonderlijk van deze zaak met malkander mogen spreken, en, indien de zaak aan hen van groot belang schijnt, aan anderen, die 't zelfde ampt bedient hebben, of die naar diergelijk ampt trachten, daar over raat vragen; en indien zy binnen de gestelde tijt niet met malkander konnen verdragen, zo zal dat [p]geslacht buiten stemming blijven; want yder geslacht zal niet meer dan een enige stem konnen geven. Andersins zal de [q]Rechtsgeleerde van dat geslacht met dat gevoelen verzien, 't welk zy best hebben geöordeelt te wezen, het zelfde in de Raatvergadering brengen; en dus ook d' anderen. En indien het grootste deel goet vind, na dat men de redenen van yders gevoelen gehoort heeft, de zaak weêr t' overwegen, zo zal de Raatvergadering weêr voor een tijt gescheiden worden, tot dat yder geslacht zal uitspreeken wat zijn leste gevoelen van deze zaak is; en dan zal eindelijk, na dat men in tegenwoordigheit van de volle Raatvergadering de stemmen opgenomen heeft, dat gevoelen, 't welk ten minsten geen hondert stemmen ge-

[n] *Concilium*.
[o] *Familae*.
[p] *Familia*.
[q] *Jurisperitus*.

had heeft, vruchteloos en van geender waerden verklaart worden. Maar d' anderen zullen van alle de Rechtsgeleerden, die by de Raatvergadering geweest hebben, tot de Koning gebracht worden, op dat hy daar uit, na dat hy de reden van yder kant verstaan zal hebben, dat gevoelen, 't welk hy begeert, zou verkiezen; en zy, van daar gekeert, zullen weêr tot de Raatvergadering komen, daar zy alle de Koning in die tijt, die hy zelf gestelt heeft, zullen verwachten; op dat zy alle zouden horen wat gevoelen hy oordeelt dat men uit de genen, die hem voorgedragen zijn, moet verkiezen, en wat hy besluit dat men doen zal.

XXVI. Men zal een andere vergadering uit [r]Rechtsgeleerden alleen oprechten, om de gerechtigheit te bedienen, welker ampt zal zijn de geschillen te beslechten, en den misdoender straf af te vorderen: maar in dier voegen, dat alle de vonnissen, die zy gegeven hebben, van de genen, die plaats in de grote Raatvergadering bekleden, goet gekeurt moeten worden: te weten of zy, met behorelijke ordening in 't vonnissen te houden, en zonder eenzijdigheit gegeven zijn; op dat, zo de geen, die zijn recht verloren heeft, kon tonen dat iemant van de rechters door zijn tegenstrever met enig geschenk was gekreukt, of enige gemene oorzaak van vrientschap tot de zelfde, of van haat tot hem aanwijzen, of eindelijk dat de gemene ordening van te vonnissen niet waargenomen was, hy in zijn geheel herstelt zou worden.

[r] *Jurisperiti.*

XXVII. Het getal dezer rechters moet groot, en ook ongelijk zijn, te weten eenënzestig, of eenënvijftig ten minsten: en uit yder geslacht moet niet meer, dan een enige, verkozen worden; ook niet voor hun geheel leven: maar enig deel daar af moet jarelijks afgaan, en weêr zo veel anderen, die uit andere geslachten zijn, en d' ouderdom van vijftig jaren bereikt hebben, in der zelfder plaats verkozen worden.

XXVIII. In deze vergadering zal ook geen vonnis uitgesproken mogen worden, dan als alle de rechters tegenwoordig zijn. Indien iemant van hen, uit oorzaak van ziekte, of iets anders, in lange tijt niet in de vergadering zal konnen verschijnen, zo zal men voor die tijt een ander verkiezen, die des zelfs plaats zal vervullen. Doch in stemmen te geven zal yder zijn gevoelen niet opentlijk uitspreeken, maar met [s] steentjes zulks te kennen geven.

[s] *Calculi.*

XXIX. De [t]winsten en inkoomsten der [u]plaatshouders van deze en de voorgaande vergadering zullen zijn voorëerst de goederen der gener, die van hen ter doot zijn verwezen, en ook der gener,

[t] *Molimenta.*
[u] *Vicarii.*

die zekere somme gelts tot boete moeten betalen. Wijders, van yder vonnis, dat zy van burgerlijke zaken, die 't lijf niet aangaan, uitgesproken zullen hebben, zal die party, de welke haar geding verliest, naar beloop van de gehele somme, enig deel betalen, 't welk deze beide vergaderingen zullen genieten.

XXX. Onder deze vergaderingen zullen in yder stat anderen gevoegt worden, daar af men de [w]Leden ook niet voor hun leven lang moet stellen: maar men heeft jarelijks enig gedeelte te verkiezen, te weten alleenlijk uit die geslachten, de welken daar in wonen. Doch 't is niet nodig deze zaak wijder te vervolgen.

[w]*Membre*.

XXXI. In tijt van vrede zal men geen soldy aan de krijgsordening betalen: maar in tijt van oorlog allenlijk dagelijks soldy aan de genen geven, die met hun dagelijksche arbeit hun kost winnen. Doch de Beleiders, en d' andere bevelhebbers der benden moeten geen ander verval uit d' oorlog te verwachten hebben, dan de roof der vijanden.

XXXII. Indien enig vreemdeling de dochter van enig burger tot zijn gemalin heeft getrout, zo zullen des zelfs kinderen voor burgers geächt, en op de [x]rol van hun moeders geslacht aangetekent worden. Maar aan de genen, die van uitlandsche ouderen in de heerschappy zelve geboren en opgevoed zijn, zal vry staan voor zekere gestelde prijs het burgerrecht van d' overste van enig geslacht te kopen; en zy zullen in de rol van des zelfs geslacht ingevoert en geplaatst worden. En schoon d'oversten, uit oorzaak van 't gewin, enig vreemdeling voor minder prijs, dan 'er gestelt is, in 't getal der burgeren ontfingen, zo zou daar uitgeen schade, noch nadeel voor de heerschappy konnen rijzen. In tegendeel, men heeft middelen uit te vinden, door de welken het getal der burgers lichtelijker vergroot, en groter toevloejing van menschen veröorzaakt zou konnen worden. 't Is ook billijk dat de genen, die niet op de rol der burgeren aangetekent worden, ten minsten in tijt van oorlog hun rust met enige arbeit, of met enige schatting vergelden, en betalen.

[x]*Catalogus*.

XXXIII. De gezanten, die men in tijt van vrede aan andere Burgerschappen, om vrede te maken, of tot der zelfder onderhouding, zal zenden, moeten uit d' edelen alleen uitgekozen, en de kosten daar af uit de schatkist van de Burgerschap, en niet uit des Konings schatkist, aan hen verschaft worden. Maar men moet zodanige bespieders verkiezen, die aan de Koning bequaam zullen schijnen.

XXXIV. De genen, die in 't Hof verkeren, en des Konings huisgenoten zijn, en aan de welken hy uit zijn huisselijke schatkist loon betaalt, moeten van alle bedieningen, of ampten der Burgerschap uitgesloten worden. Ik zeg uitdrukkelijk, aan de welken de Koning uit zijn huisselijke schatkist loon betaalt, om zijn lijfwachters daar van uit te fluiten: want geen andere lijfwachters, dan burgers van de zelfde stat, moeten by beurten in 't Hof aan de deuren voor de Koning waken.

XXXV. D' oorlog moet niet, dan om vrede te bekomen, aangevangen en gevoert worden; op dat men, als de zelfde geëindigt is, de wapenen mag nederleggen. Voor de steden dan, die door oorlogsrecht gewonnen zijn, moeten, na dat de vijant ondergebracht is, zodanige voorwaarden van vrede ingestelt worden, dat men de gewonne steden met geen krijgsbezetting behoeft te bewaren: maar dat men of aan de vijant, na dat hy 't verbont van vrede aangenomen heeft, macht geeft om hen voor gelt weêr te kopen: of indien men, uit vrees van de plaats, altijt in schrik zou blijven, zo moet men de zelfde gantschelijk verdelgen, en dat volk in enige andere plaats voeren.

XXXVI. Aan de Koning moet geensins vrijstaan zich met een uitlandige in 't huwelijk te vervoegen: maar hy moet alleenlijk enige vrou van zijn maagschap, of uit de burgers tot zijn gemalin trouwen: doch echter op deze voorwaarde, dat, indien hy enige burgeres trout, de genen, die aan zijn gemalin de naasten in maagschap zijn, geen ampt van de [y]Burgerschap zullen mogen bedienen.

XXXVII. De heerschappy moet ondeelbaar wezen. Indien dan de Koning meer kinderen geteelt zal hebben, zo moet d' oudste van hen met recht in zijn plaats volgen: en men moet geensins toestaan dat de Heerschappy onder hen gedeelt, noch dat zy onverdeelt aan alle, of aan enigen overgedragen word; en veel minder dat het vrijstaat een deel van de Heerschappy tot een huwelijksgift aan de dochter te geven: want men moet geensins toestaan dat een dochter in d'erffenis van de heerschappy koomt.

[y] *Civitas.*

XXXVIII. Indien de Koning zonder mannelijke kinderen koomt te sterven, zo zal de geen, die hem naast in 't bloet bestaat, voor erfgenaam van de Heerschappy gehouden worden, 't en zy hy misschien een uitheemsche gemalin heeft getrout, die hy niet wil verstoten.

XXXIX. Wat de burgers aangaat, uit het vijfde Lid van het

darde Hooftdeel blijkt, dat yder burger alle de bevelen, of geboden des Konings, door de grote Raatvergadering afgekondigt (*bezie van deze voorwaarde het achtiende en negentiende Lid van dit Hooftdeel*) schoon hy gelooft dat zy zeer ongerijmt zijn, moet gehoorzamen, of met recht daar toe gedwongen worden. Dit zijn de grontvesten van [z]d'eenhoofdige Heerschappy, daar zy op gebout moet worden, om bestandig te wezen, gelijk wy in 't volgende Hooftdeel zullen betogen.

[z] *Imperium monarchicum.*

XL. Wat de godsdienst aangaat, men moet gantschelijk geen kerken op de kosten der steden bouwen, noch wetten wegens de gevoelens instellen, 't en zy zy tot oproer strekken, en de grontvesten van de Staat, omwerpen. De genen dan, aan de welken toegestaan word hun godsdienst opentlijk t' oeffenen, mogen, zo zy willen, een kerk op hun eige kosten bouwen. Doch dat de Koning in zijn Hof een eige kerk voor zich heb, om die godsdienst, tot de welke hy genegen is, t' oeffenen.

Zevende Hooftdeel.

I. **N**A dat ik de grontvesten van [a]d' eenhoofdige Heerschappy heb verklaart, heb ik aangevangen de zelfden hier by ordening te [b]betogen. Hier in staat voornamelijk aan te merken, dat het geensins tegen 't gebruik strijd, dat men zulke bestandige wetten instelt, die van de Koning zelf niet vernietigt konnen worden. Want de Persianen waren gewent hun Koningen onder de Goden zelven t' eren; en echter hadden de Koningen zelven geen macht om de wetten, die eens ingestelt waren, te wederroepen; gelijk uit Daniëls vijfde Hooftdeel blijkt. Ik weet ook niet dat ergens een Koning met zo volstrekte macht verkozen word, dat zulks zonder uitgedrukte voorwaarden geschied: ja het strijd ook niet tegen de reden, en tegen de volstrekte gehoorzaamheit, die men aan de Koning verplicht is. Want de grontvesten van de Heerschappy zijn gelijk eeuwige besluiten des Konings te houden: in voegen dat zijn bedienaars hem gantschelijk gehoorzamen, zo zy weigeren zijn bevelen uit te voeren, als hy iets beveelt, 't welk tegen de grontvesten van de Heerschappy strijd. Wy konnen dit klarelijk door 't voorbeelt van Ulysses tonen. Want Ulysses reisbroeders gehoorzaamden zijn bevel, toen zy hem, aan 't schip gebonden, en door de zang der Syrenen van verstant berooft, niet wilden losmaken, hoewel hy dit op veelderhande wijzen, met hen te dreigen, aan hen

[a] *Imperium monarchicum.*
[b] *Demonstrare.*

beval; ja het word aan zijn voorzichtigheit toegeschreven, dat hy sedert zijn reisbroeders bedankte van dat zy hem, naar zijn eerste mening, gehoorzaamt hadden. Volgens dit voorbeelt van Ulysses zijn de Koningen ook gewent aan de rechters te bevelen, dat zy recht en gerechtigheit zullen oeffenen, zonder opzicht op iemant te hebben, ja zelfs niet op de Koning, zo hy door enig bezonder geval iets zal bevelen, 't welk zy weten tegen 't ingestelt recht te wezen. Want de Koningen zijn geen goden, maar menschen, die dikwijls door 't gezang der Syrenen verrukt worden. Indien dan alles van d' onbestandige wil van een alleen afhing, zo zou 'er niets vast en bestandig wezen. En dieshalven moet een [c]eenhoofdige Heerschappy, om bestandig te zijn, in dier voegen ingestelt worden, dat alles wel door 't enig besluit des Konings gedaan word, dat is, dat des Konings verklaarde wil alle recht, maar niet dat yder wil des Koning een wet zy. *Bezie hier af het darde, vijfde en zeste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*.

[c] *Imperium monarchicum*.

II. Wijders staat aan te merken, dat men nootzakelijk, in de [d]grontvesten te leggen, voornamelijk de menschelijke hartstochten waarneemt. 't Is ook niet genoech dat men getoont heeft wat 'er gedaan moet worden; maar voornamelijk hoe 't mogelijk is dat de menschen, 't zy zy door [e]hartstocht, of door reden geleid worden, de rechten en wetten bondig en bestandig zullen houden. Want indien de rechten der Heerschappy, of de gemeene Vrijheit alleenlijk op een machteloze onderstant der wetten steunt, zo zullen de burgers niet alleenlijk geen veiligheit hebben, om het zelfde te verkrijgen; *gelijk wy in het darde Lid van 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben:* maar het zal ook tot hun ondergang strekken; dewijl het zeker is dat geen [f]Burgerschap elendiger is, dan die vande beste, welke begint uit te spatten, en los te zijgen, 't en zy zy met een sprong, en met een slag nedervalt, en in dienstbaarheit stort; 't welk warelijk onmogelijk schijnt te wezen. En dieshalven zou het voor d' onderzaten veel beter zijn hun recht gantschelijk aan een alleen over te dragen, dan onzekere en ydele, of vergeefsche voorwaarden van vrijheit te bedingen, en in dezer voegen voor de nakomelingen de weg tot een zeer wrede dienstbaarheit te banen. Maar indien ik toon dat de [g]grontvesten van [h]d' eenhoofdige Heerschappy, die ik in 't voorgaande Hooftdeel bygebracht heb, vast en bondig zijn, en niet wechgerukt konnen worden, dan met de gramschap van 't grootste deel der gewapende menigte, en dat daar uit vrede en veiligheit voor de Koning, en voor de menigte vol-

[d] *Fundamenta*.

[e] *Affectus*.

[f] *Civitas*.

[g] *Fundamenta*.

[h] *Imperium monarchicum*.

gen, en indien ik dit van de gemene natuur der menschen afleid, zo zal niemant konnen twijffelen dat dezen de besten en de waren zijn; *gelijk uit het negende Lid van het darde Hooftdeel, en uit het darde en achtste Lid van 't voorgaande Hooftdeel blijkt*: en dat zy van deze zelfde natuur zijn, zal ik met zo weinig woorden, als my mogelijk is, tonen.

III. Dat het ampt van de geen, die de heerschappy in handen heeft, is, altijt de [i] stant en gelegenheit van de [k]Heerschappy te kennen, en voor de gemene welstant van allen te waken, en al het geen uit te werken, dat voor het grootste deel der Onderzaten nut en dienstig is, word van alle beleden. Maar dewijl een alleen niet alles kan bezichtigen, noch zijn gemoed niet altijt tegenwoordig hebben, en met overweging bezich houden, en dikwijls door ziekte, of door ouderdom, of door andere zaken verhindert word in de gemene zaken bezich te zijn, zo is nootzakelijk dat [l]d' eenhoofdige Vorst Raatslieden heeft, die de stant der zaken kennen, en met hun raat aan de Koning behulpsaam zijn, en dikwijls zijn plaats bekleden, en dat in dezer voegen te weeg gebracht word dat de [m]Heerschappy, of de [n]Burgerschap altijt uit een en de zelfde geest en mening bestaat.

[i] *Status*.
[k] *Imperium*.
[l] *Monarcha*.
[m] *Imperium*.
[n] *Civitas*.

IV. Maar dewijl het met de menschelijke natuur in dier voegen is gestelt, dat yder zijn eige en bezonder nut met de grootste [o]hartstocht en genegentheit zoekt, en die wetten de billijksten oordeelt, die hy meent tot behoudenis en vermeerdering van zijn zaak nootzakelijk te wezen, en eens anders zaak zo verre verdedigt, als hy daar door acht zijn zaak vast te stellen; zo volgt hier uit, dat men nootzakelijk Raatslieden moet verkiezen, welker bezondere zaken en nuttigheit van de gemene welstant en vrede van alle afhangen. En dieshalven blijkt dat, zo men uit yder [p]geslacht van burgers, of uit yder [q]Ordening enigen verkiest, dit voor het grootste deel der onderzaten nut zal wezen, dat zy in deze Raatvergadering veel stemmen gehad hebben. En hoewel in deze Raatvergadering, die uit zulk een groot getal van burgeren bestaat, nootzakelijk veel ruwe en onbeschaafde vernuften plaats hebben, zo is echter dit zeker, dat yder in die zaken, die hy lange tijt met grote yver en genegentheit gehandelt heeft, schrander en loos genoech is. Dieshalven, indien men geen anderen verkiest, dan de genen, die tot aan hun vijftig jaren hun eige zaken zonder spot en schande beleid hebben, zo zullen zy bequaam genoech zijn dat zy raden, hun zaken aangaande, zouden konnen geven, inzonderheit zo men in zaken van groter gewicht

[o] *Affectus*.
[p] *Genus*.
[q] *Classis*.

aan hen tijt tot overwegen toestaat. Voeg hier by, dat het verre van daar is, dat in een Raatvergadering, uit een klein getal bestaande, ook niet zodanigen plaats zouden hebben. In tegendeel, het grootste deel daar af bestaat uit dusdanige menschen. Want yder poogt daar voornamelijk Jabroeders te hebben, die hem naar d' ogen zien; 't welk in grote Raatvergaderingen geen plaats heeft.

V. Wijders, 't is zeker dat yder liever wil bestieren, dan bestiert worden: en dieshalven blijkt dat de gehele menigte nooit haar recht aan weinigen, of aan een alleen zal overdragen, zo zy onder zich zelve kan verdragen, en zo zy niet uit de twisten en tegenstribbelingen, die deurgaans in grote Raatvergaderingen te voorschijn komen, tot beroerten uitbarst: in voegen dat de vrije menigte dit alleenlijk warelijk aan de Koning overgeeft, 't welk zy niet volstrektelijk in haar macht kan houden, dat is de beslechting en scheiding der geschillen, en de vaerdigheit in 't besluiten. Want dat men, gelijk dikwijls gebeurt, een Koning, uit oorzaak van d' oorlog, verkiest, te weten om dat d' oorlog veel gelukkiglijker van de Koningen word gevoert, warelijk, dit is onkunde, namelijk dat men, om gelukkiglijker oorlog te voeren, in vrede dienstbaar wil zijn, zo men anders vrede in de heerschappy kan bevatten, welker hoogste macht haar kracht, en het geen, dat zy alle in hem alleen hebben, voormelijk in d' oorlog kan tonen: daar, in tegendeel, de [r]volkelijke Heerschappy dit voornamelijk heeft, dat der zelfder kracht en vermogen veel meer in vrede, dan in oorlog, vermag. Maar de Koning, om welke oorzaak hy ook verkozen word, kan alleen, gelijk wy alreê gezegt hebben, niet weten wat nut voor de heerschappy is. Doch hier toe (*gelijk wy in 't voorgaande Lid getoont hebben*) is nootzakelijk dat hy veel burgers tot Raatslieden heeft. En dewijl wy geensins konnen bevatten dat men van d' overweging van enige zaak iets kan bedenken, 't welk zo groot een getal van menschen niet in de gedachten zou komen, zo volgt dat 'er, buiten alle de gevoelens en meningen van deze [f]Raatvergadering, die tot de Koning gebracht worden, geen bevat kan worden, die tot de welstant van 't volk bequaam en dienstig is. En dieshalven, dewijl de welstant van 't volk d' opperste wet, of het hoogste recht van de Koning is, zo volgt dat het des Konings recht is, een uit de gegeve gevoelens te verkiezen, en niet tegen de zin en mening van de gehele Raatvergaring iets te besluiten, of uit te spreken. *Bezie het vijfëntwintigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*. Wijders, indien alle de gevoelens, in de Raatvergadering voorgedragen, tot de Koning gebracht moes-

[r] *Imperium democraticum.*

[f] *Concilium.*

sten worden, zo zou het konnen gebeuren dat de Koning altijt de kleine steden, die weinig stemmen hebben, zou begunstigen. Want hoewel, volgens het recht van de Raatvergadering, vast gestelt is dat de gevoelens, zonder aanwijzing van der zelfder voortbrengers, voorgedragen zouden worden, zo zou men echter niet zo wel konnen toezien, dat 'er niet een ontsnapte; en dieshalven staat nootzakelijk vast te stellen dat dit gevoelen, 't welk ten minsten geen hondert stemmen gehad zal hebben, vruchteloos en vergeefs gehouden zal worden; welk recht de grootste steden uit hun uitterste vermogen zouden verdedigen.

VI. Ik zou hier, indien ik niet trachtte kort te wezen, d' andere grote nuttigheden van deze [g]Raatvergadering tonen. Ik zal echter een enige, die van zeer groot belang schijnt te wezen, bybrengen, namelijk dat 'er geen groter aanprikkeling tot deucht gegeven kan worden, dan deze gemene hoop van de hoogste eer te verkrijgen. Want wy alle worden meest van roem geleid, gelijk wy in onze [s]Zedekunst bredelijk getoont hebben.

[g] *Concilium*.

[s] *Ethica*.

VII. Dat het grootste deel van deze Raatvergadering nooit tot oorlog gezint, maar met groot verlangen en liefde tot vrede genegen zal wezen; hier aan kan niemant twijffelen. Want behalven dat zy altijt zullen vrezen dat zy door d' oorlog hun goederen, met hun vryheit, zullen verliezen, zo koomt hier by, dat 'er nieuwe kosten tot d' oorlog verëischt worden, die zy moeten verschaffen, en ook dat hun kinderen en maagschap, met huisselijke bezigheden bezich, gedwongen zullen worden hun yver en bezigheit tot de wapenen in d' oorlog toe te passen, en ten oorlog te trekken, daar uit zy niets, dan [t]lijkteekenen, van de welken zy geen betaling krijgen, zullen konnen meêbrengen: want, gelijk wy (*in 't dartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) gezegt hebben, men moet geen soldy aan 't krijgsvolk betalen, en het zelfde (*volgens het elfde Lid van het zelfde Hooftdeel*) uit de burgers alleen, en uit geen anderen, vormen.

[t] *Cicatrices*.

VIII. Wijders, by de vrede en eendracht koomt noch iets anders, 't welk ook van groot belang is, namelijk, dat geen burger enige vaste goederen zal hebben; *bezie het twaalfde Lid van het voorgaande Hooftdeel*: in voegen dat aan hen alle byna gelijk gevaar uit d' oorlog zal ontstaan. Want zy zullen alle, om winst te doen, koophandel plegen, of hun gelt aan malkander vertrouwen, indien men, gelijk eertijts t' Athenen, wettelijk verbied dat iemant zijn gelt aan anderen, als aan d' inwoonders, op woeker zal geven. En

dieshalven zullen zy zodanige handelingen en koopmanschap drijven, die of onderling ingewikkelt zijn, of die de zelfde middelen verëisschen, om voortgezet te worden: in voegen dat het grootste deel van deze [h]Raatvergadering deurgaans, omtrent de gemene zaken, en het beleit van de vrede, van een en de zelfde mening zal wezen; want (*gelijk wy in 't vierde Lid van dit Hooftdeel gezegt hebben*) yder verdedigt eens anders zaak zo verre, als hy daar door zijn eige zaak meent vast te stellen.

[h]*Concilium.*

IX. Men heeft niet te twijffelen, dat iemant ooit in zijn gemoed voor zal nemen deze Raatvergadering door giften en geschenken te [u]kreuken: want schoon iemant al een of twee uit zulk een groot getal van menschen aan zijn zijde trok, hy zou echter warelijk niets vorderen; dewijl, gelijk wy gezegt hebben, dat gevoelen, 't welk ten minsten geen hondert stemmen had, vergeefs en vruchteloos zou wezen.

[u]*Corrumpere.*

X. Wjjders, indien wy de gemene [w]hartstochten der menschen aanmerken, zo zullen wy lichtelijk bevinden, dat de leden van deze [m]Raatvergadering, eens opgericht zijnde, tot geen minder getal gebracht zouden konnen worden. Want alle menschen worden voornamelijk door roem geleid: en men vind niemant, die gezont van lighaam is, of hy verhoopt dat hy zijn leven tot een hoge ouderdom zal uitstrekken. Indien wy dan de rekening der gener maken, die het vijftigste en zestigste jaar van hun leven bereiken, en wijders op het groot getal van deze Raatvergadering zien, 't welk jarelijks verkozen word, zo zullen wy bevinden dat men naauwelijks een der gener, die de wapenen voeren, zal konnen aanwijzen, de welk niet van grote hoop, om tot deze waerdigheit op te klimmen, ingenomen is; en dieshalven zullen zy alle het recht van deze Raatvergadering, zo veel als in hun macht is, verdedigen. Want men heeft aan te merken, dat de [x]kreuking en omkoping, zo zy niet allengs insluipen, lichtelijk voorgekomen en gestuit kan worden. Maar dewijl men lichtelijker kan bevatten, en dewijl met minder nijt kan geschieden, dat uit yder [y]geslacht, dan dat uit weinigen, een minder getal word verkozen, of dat het een, of 't ander geslacht buiten gesloten word, zo kan (*volgens het veertiende Lid van het voorgaande Hooftdeel*) het getal der [r]Raatslieden tot geen ander, dat minder is, gebracht worden, 't en zy gelijkelijk een darde, vierde, of vijfde deel daar af wechgenomen word; welke verändering warelijk zeer groot, en by gevolg gantschelijk vreemt van 't gemeen gebruik is. Men heeft ook voor geen verwijling, noch voor onächtsaamheit in te ver-

[w]*Affectus.*
[m]*Concilium.*
[x]*Corruptio.*
[y]*Familia.*
[r]*Consiliarii.*

kiezen te vrezen, dewijl zulks van de [s]Raatvergadering zelve goed gemaakt en uitgevoert zal worden. *Bezie het zestiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*.

[s]*Concilium*.

XI. De Koning dan, of uit vrees van de menigte bewogen, of om het grootste deel van de gewapende menigte aan zich te verbinden, of door edelmoedigheit geleid, te weten om het gemeen nut te bevorderen, zal altijt dat [z]gevoelen, 't welk de meeste stemmen gehad heeft, dat is, (*volgens het vijfde Lid van dit Hooftdeel*) 't welk nutst voor het grootste deel van de Heerschappy is, bevestigen, of de verschillende gevoelens, die tot hem gebracht zijn, pogen, indien het mogelijk is, te verëenigen, om hen alle aan zich te trekken; daar toe hy alle zijn krachten zal inspannen, op dat zy, zo wel in vrede, als in oorlog, zouden bevinden wat zy aan hem allen hebben: en in dezer voegen zal dan de grootste macht en heerschappy by hem wezen, als hy meest voor de gemene welstant van de menigte zal zorgen.

[z]*Sententia*.

XII. Want de Koning allen kan hen alle niet in vrees houden. Maar zijn vermogen, gelijk wy gezegt hebben, word naar 't getal der krijgslieden gemeten, en voornamelijk naar der zelfder deucht en getrouheit, die onder de menschen altijt zo lang bestandig is, als zy door zekere gemene behoeftigheit, 't zy de zelfde eerlijk, of schandelijk is, te zamen gevoegt zijn. Hier uit spruit het dat de Koningen, de krijgslieden meermaals aanprikkelen, dan bedwingen, en gemenelijk meer hun gebreken, dan hun deuchden, verbergen, en deurgaans, om de besten te verdrukken, d'onächtsamen, en de genen zoeken, die door ontucht verdorven zijn, hen goetkeuren, met gelt, of met hun gunst helpen, hen by de handen vatten, kussen, en, uit oorzaak van de heerschappy, alle dienstbaarheit aan hen bewijzen. Op dat dan de burgers boven alle anderen van de Koning gekent zouden worden, en zo veel de [g]burgerlijke Stant, of de billijkheit toelaat, hun eige macht behouden, zo is nootzakelijk dat het krijgsheir uit burgeren alleen bestaat, en dat zy zijn Raatslieden zijn; en in tegendeel, dat zy gantschelijk ondergebracht zijn, en de [a]grontvesten van een eeuwige oorlog leggen, zo haast als zy lijden dat men [f]hulpbenden aanneemt, welker koophandel oorlog is, en diein onëenigheden en beroerten zeer grote macht hebben.

[g]*Status civilis*.

[a]*Fundamenta*.

[f]*Milites auxiliares*.

XIII. Dat des Konings [g]Raatslieden niet voor hun leven lang, maar voor drie, vier, of vijf jaren ten langsten, verkozen moeten worden; dit blijkt zo wel uit het tiende Lid van dit Hooftdeel, als

[g]*Consiliarii*.

uit het geen, dat wy ook in het negende Lid van dit Hooftdeel gezegt hebben. Want indien zy voor hun leven lang verkozen wierden, zo zouden zy, behalven dat het grootste deel der burgeren naauwelijks enige hoop van die eer te verkrijgen zou konnen scheppen, 't welk grote ongelijkheit onder de burgeren zou veröorzaken, daar uit nijt, en gedurige [b]geruchten, en eindelijk beroerten zouden rijzen, die warelijk aan de Koningen, de welken gratig om te heerschen zijn, niet onäangenaam zouden wezen; zo zouden zy, zeg ik, te weten als de vrees voor hun navolgers wechgenomen was, groot [c]verlof tot alles aan zich nemen, zonder dat de Koning hen op het minste tegen zou wezen. Want hoe zy meer van de burgers gehaat worden, hoe zy de Koning meer zullen aanhangen, en meer genegen zijn om hem te vleiden. Ja de tijt van vijf jaren schijnt hier toe noch al te lang; om dat het in dat begrip van tijt niet onmogelijk schijnt dat een zeer groot deel van de Raatvergadering, hoewel zy groot is, door geschenken, of door gunstbewijs [d]gekreukt en omgekocht zou worden. En dieshalven zal het veel veiliger wezen, zo uit yder [e]geslacht jarelijks twee afgaan, en even zo veel op hen volgen, (te weten, zo men uit yder geslacht vijf Raatslieden moet hebben) behalven in dat jaar, daar in de [f]Rechtsgeleerde van enig geslacht afgaat, en een nieuwe in zijn plaats word verkozen.

[b] *Rumores*.

[c] *Licentia*.

[d] *Corrumpere*.

[e] *Familia*.

[f] *Jurisprudens*.

XIV. Wijders, geen Koning kan ergens aan zich zelf groter zekerheit beloven, dan die in dusdanige [m]Burgerschap heerscht. Want behalven dat hy eindelijk vergaat, indien zijn krijgslieden niet willen dat hy behouden blijft, zo is het zeker dat de Koningen altijt in groot gevaar van de genen staan, die de naasten aan hen zijn. Hoe dan de [n]Raatslieden weiniger in getal, en by gevolg machtiger zijn, hoe de Koning ook by hen groter gevaar loopt van dat zy de Heerschappy aan een ander zullen overdragen. En zeker, daar was niets, 't welk David meer verschrikte, dan dat zijn Raatsheer, Achitofel, Absolons zijde had gekozen. Hier koomt noch by, dat, zo alle de macht [o]volstrektelijk aan een alleen opgedragen word, zy dan zeer gemakkelijk van d'een aan d'ander overgevoert kan worden. Want twee [g] rotgezellen hebben aangevangen de Romainsche Heerschappy van d'een opdander over te dragen, en zulks ook uitgevoert. *Bezie het eerste Boek van Tacitus Historien*. Ik zwijg noch van de listen en deursleepe schalkheden der [b] Raatslieden, van de welken zy zich zelven moeten behoeden, om niet aan de nijt opgeoffert te worden; dewijl de zelfden al te wel bekent zijn. En de

[m] *Civitas*.

[n] *Consiliarii*.

[o] *Absolutè*.

[g] *Manipulares*.

[b] *Consiliarii*.

geen, die de Historien leest, kan hier in niet onkundig zijn, dat de Raatslieden dikwijls door hun getrouheit ondergegaan zijn, en dat zy dieshalven, om zich zelven te behoeden, loos, maar niet getrou moeten wezen. Doch indien het getal der Raatslieden zo groot is, dat zy niet in een zelfde schelmstuk konnen overëenkomen, en alle met malkander gelijk zijn, en dit ampt niet langer, dan vier jaren, bedienen, zo konnen zy niet verschrikkelijk aan de Koning wezen, 't en waar hy onderstond hen van de vrijheit te beroven, daar door hy alle burgers te gelijk zou quetsen. Want (gelijk Antonius Peresius zeer wel aanmerkt) een [h]volstrekte heerschappy te gebruiken is zeer gevarelijk voor de Vorst, zeer gehaat by d' onderzaten, en strijdig zo wel tegen de goddelijke, als tegen de menschelijke inzettingen; gelijk ontellijke voorbeelden aanwijzen.

[h] *Imperium absolutum.*

XV. Behalven dezen hebben wy noch andere [i]grontvesten in 't voorgaande Hooftdeel gelegt, daar uit voor de Koning een grote veiligheit in de Heerschappy, en voor de burgers een grote zekerheit in de vrijheit, en in vrede te verwerven, ontstaat; gelijk wy op zijn plaats zullen tonen: want ik heb vooreërst en vooräl die dingen, de welken tot [u]d'opperste Raatsvergadering behoren, willen [k]betogen; en nu zal ik het overige in die zelfde ordening, die ik my voorgestelt heb, vervolgen.

[i] *Fundamenta.*

[u] *Concilium supremum.*

[k] *Demonstrare.*

XVI. Dat de burgers zo veel te machtiger zijn, en by gevolg meer recht bezitten, hoe zy groter en sterker steden hebben; hier aan heeft men geensins te twijffelen: want hoe de plaats, daar zy in zijn, veiliger is, hoe zy hun vrijheit beter konnen verdedigen, en d'uitwendige, of inwendige vijant minder hebben te vrezen, en 't is zeker dat de menschen van natuur zo veel te meer voor hun veiligheit zorgen, als zy machtiger in rijkdom zijn. Doch die steden, de welken eens anders macht behoeven, om behouden te blijven, hebben geen gelijk recht hier meê; maar staan zo verre onder een ander, als zy eens anders macht behoeven. Want wy hebben, *in het tweede Hooftdeel*, getoont, dat het recht door 't vermogen alleen bepaalt word.

XVII. Om deze zelfde oorzaak, te weten op dat de burgers hun recht zouden behouden, en hun vrijheit verdedigen, moet ook het krijgsheir uit de burgeren alleen, zonder iemant uit te zonderen, bestaan: want een gewapent man staat meer, dan een ongewapende, onder zijn eige recht; *bezie het twaalfde Lid van dit Hooftdeel:* en deze Burgers dragen hun recht [l]volstrektelijk aan een ander over, en vertrouwen zich gantschelijk aan d'oprechtigheit

[l] *Absolutè.*

van de geen, aan de welken zy de wapenen overgegeven, en de vestingen der steden vertrout hebben. Hier koomt noch de menschelijke gierigheit by, door de welke de menschen ten meestendeel voornamelijk geleid worden: want het is niet mogelijk dat de hulpbenden zonder grote kosten aangenomen, en gehouden worden; en de burgers konnen naauwelijks de schattingen dragen, die vereischt zijn om de ledige krijgslieden te voeden. Voorts, wat aangaat dat men niemant, die over de gehele krijgsmacht, of over een groot deel daar af zal gebieden, langer, dan voor een jaar ten hoogsten, moet verkiezen, als de noot zulks verëischt; dit is by alle de genen bekent, die de historien, zo wel de gewijden, als d' ongewijden, gelezen hebben. Daar is ook niets, 't welk klarelijker van de reden geleert word. Want zeker, de kracht van de Heerschappy word gantschelijk aan de geen vertrout, aan de welk tijts genoech toegestaan word om krijgsroem te verkrijgen, en zijn naam boven die van de Koning te verheffen, of om het heir voor zich getrou te maken, namelijk door gedienstigheit, door weldadigheit, en door d'andere middelen, die gemenelijk van de krijgsoversten gebruikt worden, door de welken zy anderen trachten dienstbaar te maken, en zich zelven tot de Heerschappy te verheffen. Eindelijk heb ik 'er, tot groter verzekertheit van de gehele Heerschappy, bygevoegt, dat, indien men [m] Veltöversten voor 't heir heeft te verkiezen, de zelfden uit des Konings [g] Raatslieden, of uit de genen, die dit ampt bedient hebben, verkozen moeten worden, dat is uit mannen, de welken tot die jaren zijn gekomen, daar in de menschen ten meestendeel liever het oude en veilige, dan het nieuwe en gevarelijke, willen.

[m] *Imperatores*.

[g] *Consiliarii*.

XVIII. Ik heb gezegt dat de burgers onder malkander in [n] geslachten verdeelt moeten worden, en dat men uit yder geslacht een gelijk getal van [a] Raatslieden moet verkiezen, op dat de grote steden meer Raatslieden, naar 't getal der burgeren, zouden hebben, en, gelijk billijk is, meer stemmen zouden konnen aanbrengen, en inleeveren. Want de macht van de Heerschappy, en by gevolg het recht daar af, moet naar 't getal der burgers geschat worden. Ik geloof ook niet dat 'er, om deze gelijkheit onder de burgers te bewaren, enige andere bequamer middel, dan deze, bedacht kan worden; om dat wy alle van natuur in dier voegen gestelt zijn, dat yder aan zijn [o] geslacht toegevoegt wil wezen, en in afkoomst van d'anderen onderscheiden worden.

[n] *Familia*.

[a] *Consiliarii*.

[o] *Genus*.

XIX. Wijders, in de [p] naturelijke stant kan yder niets minder

[p] *Status naturalis*.

voor zich bewaren, en zijn eige maken, dan de gront, en al 't geen, 't welk in dier voegen tot de gront behoort, en daar aan vast is, dat hy dit nergens kan verbergen, noch ter plaats dragen, daar hy wil. De gront dan, en al 't geen, dat in dier voegen, als wy gezegt hebben, daar aan vast is, staat bezonderlijk onder 't gemeen recht van de [q]Burgerschap, namelijk van alle de genen, die met samengevoegde krachten, of van de geen, aan de welk zy alle deze macht hebben gegeven, daar door hy dit voor zich zou konnen beschermen. En dieshalven moet de gront, en al 't geen, dat daar aan vast is, by de burgers zo veel waerdig zijn, als het nootzakelijk is dat zy de voet in die plaats vast zullen konnen zetten, en het gemeen recht, of de vryheit verdedigen. Voorts, wy hebben (*in 't achtste Lid van dit Hooftdeel*) de nuttigheden getoont, de welken de Burgerschap nootzakelijk hier uit moet trekken.

[q]*Civitas.*

XX. Op dat de burgers, zo veel als 't mogelijk is, gelijk zouden wezen, 't welk in de [r]Burgerschap ten hoogsten nootzakelijk is, zo moeten geen anderen, dan de genen, die van de Koning gesproten zijn, voor [s]edel gehouden worden. Maar indien aan alle de genen, die van de Koning gesproten zijn, toegelaten wierd een gemalin te trouwen, of kinderen voort te brengen, zo zouden zy by gevolg van tijt tot een zeer groot getal aanwassen, en aan de Koning, en aan alle d' anderen niet alleenlijk tot een last, maar ook zeer verschrikkelijk wezen. Want de menschen, die overvloedigheit van ledige tijt hebben, bedenken deurgaans schelmstukken: daar uit dan voortkoomt dat de Koningen, voornamelijk ter believen van d' Edelen, bewogen worden oorlog te voeren; om dat de Koningen, van d' Edelen bestuwt, groter veiligheit en rust uit d'oorlog, dan uit de vrede bekomen. Maar ik zal van deze dingen, als genoech bekent zijnde, afscheiden, gelijk ook van 't geen, dat ik van 't vijftiende tot aan het zevenëntwintigste Lid in 't voorgaande Hooftdeel gezegt heb: want de voornaamsten zijn in dit Hooftdeel betoogt; en d' overigen uit zich zelven klaar en openbaar.

[r]*Civitas.*
[s]*Nobiles.*

XXI. Aan allen is ook genoegsamelijk bekent dat de [c]Rechters in zo groot getal moeten wezen, dat een bezonder man geen groot deel daar afdoor geschenken kan [d]kreuken en bekopen; gelijk ook dat de stemmen niet in 't openbaar, maar in 't heimelijk moeten worden gegeven, en dat zy loon voor hun bezigheit genieten. Maar zy zijn overäl gewent jaargelt te krijgen; en hier uit spruit het dat zy zich niet zeer spoeden met de [t]gedingen te vonnissen, en dat men somtijts geen einde in de zelfden kan bekomen. Wijders, ter

[c]*Judices.*
[d]*Corrumpere.*
[t]*Aires.*

plaats, daar de verbeurtmaking der goederen tot verval aan de Koningen verstrekt, word dikwijls niet op het recht, en op de waarheit in kennis te nemen, maar op de grootheit der rijkdommen, en deurgaans op d' aanklachten gezien, en de rijksten ten roof overgeven; welke dingen, zwaar en onverdragelijk, en in de nootzakelijkheit der wapenen verschonelijk, ook in de vrede hun plaats behouden. Maar de gierigheit der rechters, te weten die men ten hoogsten voor twee of drie jaren verkiest, word door de vrees der gener, die op hen volgen, gematigt: ik zwijg noch dat de rechters geen vaste goederen mogen hebben; maar dat zy hun gelt, om winst te doen, aan hun medeburgers moeten vertrouwen, en dieshalven gedwongen zijn meer voor hen te zorgen, dan hen te belagen, inzonderheit indien, gelijk wy gezegt hebben, de rechters in groot getal zijn.

XXII. Wy hebben ook gezegt, dat men aan de krijgslieden geen soldy moet toewijzen: want de vryheit is de hoogste vergelding van d' oorlog; dewijl in de [t] naturelijke stant yder alleenlijk om de vryheit poogt, zo veel als hem mogelijk is, zich zelf te verdedigen, en van zijn oorlogsdapperheit geen andere vergelding verwacht, dan op dat hy de zijne zou wezen. Doch in de [u]burgerlijke Stant moeten alle de burgers gezamentlijk aangemerkt worden, even als een mensch in de naturelijke stant, de welken dieshalven, terwijl zy alle voor die stant strijden, voor zich zelven zorgen, en bezich zijn. Maar de [w]Raatslieden, [x]Rechters, [y]Schouten enz. zijn meer voor anderen, dan voor zich zelven bezich; en dieshalven is het billijk dat aan hen vergelding van hun bezigheit toegewezen word. Hier koomt by, dat 'er in d' oorlog geen eerlijker, noch groter aanprikkeling van de verwinning kan wezen, dan het beelt van de vryheit. Maar indien daarëntegen enig deel der burgeren tot d' oorlog word toegewezen, om welke oorzaak het ook nootzakelijk zal zijn zekere soldy aan hen toe te wijzen; zo zal de Koning nootzakelijk dezen meer, dan d' andere kennen *gelijk wy in het twaalfde Lid van dit Hooftdeelgetoont hebben:* te weten, die menschen, die alleenlijk kennis van de krijgskunsten hebben, en in vrede, uit oorzaak van dat zy te veel ledige tijt hebben, door overdaat bedorven worden, en eindelijk, uit gebrek van levensmiddelen, niets anders, dan op roverijen, burgerlijke onëenigheden en oorlogen denken. Wy mogen dan zekerlijk zeggen dat dusdanige [w]eenhoofdige Heerschappy warelijk een stant van oorlog is, en dat het krijgsvolk alleen de vryheit geniet, en dat d' anderen dienstbaar zijn.

[t] *Status naturalis.*

[u] *Status civilis.*

[w] *Consilarii.*
[x] *Judices.*
[y] *Pratores.*

[w] *Imperium Monarchicum.*

XXIII. Wat het geen aangaat, 't welk wy (*in het tweeëndar-*

tigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel) van het ontfangen en aanneemen der wreemdelingen in 't getal der burgeren gezegt hebben, ik acht dat het door zich bekent is. Wijders, ik geloof dat niemant hier aan twijffelt, te weten dat de genen, die den Koning naast van maachschap bestaan, verre van hem moeten zijn, en niet met de zaken van d' oorlog, maar van de vrede, daar uit eer en glans voor hen, en rust voor de heerschappy volgt, bezich wezen: hoewel dit zelfs niet veilig genoech voor de dwingelanden der Turken schijnt, de welken dieshalven alle hun vlijt aanwenden om alle hun broederen te doden. Geen wonder; want hoe het recht van de Heerschappy [x]volstrektelijker aan een alleen opgedragen is, hoe de Heerschappy zelve, gelijk wy (*in 't veertiende Lid van dit Hooftdeel*) met een voorbeelt getoont hebben, lichtelijker van d' een tot d' ander overgevoert kan worden. Maar [y]d' eenhoofdige Heerschappy, gelijk wy de zelfde hier begrijpen, te weten in de welke geen gehuurde krijgslieden zijn, zal zonder twijffel op deze wijze, die wy verhaalt hebben, voor de welstant van de Koning zorgen.

[x] *Magis absolutè.*

[y] *Imperium Monarchicum.*

XXIV. Van die dingen, de welken wy (*in 't vierëndartigste en vijfendartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) gezegt hebben, kan niemant twijffelen. Maar wat aangaat dat de Koning geen vreemde gemalin moet trouwen, dit kan lichtelijk betoogt worden: want behalven dat twee [z]Burgerschappen, hoewel door verbont te zamen verëenigt, echter in [a]Stant van vijantschap zijn, *volgens het veertiende Lid van het darde Hooftdeel*; zo moet men voornamelijk wel toezien dat 'er geen oorlogen om des Konings huisselijke zaken rijzen: en dewijl de verschillen en onëenigheden uit de [b]gemeenschap, voornamelijk die in 't huwelijk bestaat, te voorschijn komen, en dewijl de geschillen, die tusschen twee [c]Burgerschappen ontstaan, deurgaans naar het recht des oorlogs beslecht worden; zo volgt hier uit, dat het tot d' ondergang van een Heerschappy strekt, met een andere een enge [d]gemeenschap aan te gaan. Wy lezen van deze zaak een droevig voorbeelt in de Schrift. Want toen Salomon, die de dochter des Konings vao Egipten tot zijn gemalin had genomen, gestorven was, voerde zijn zoon Reghabeam zeer rampspoediglijk oorlog tegen Susak, Koning der Egiptenaars, van de welken hy gantschelijk ondergebracht wierd. Wijders, het huwelijk van Lodewijk de veertiende, Koning van Frankrijk, met de dochter van Filippus de vierde, Koning van Spanjen, was het zaat van een nieuwe oorlog; behalven dat wy zeer veel voorbeelden hier af in de historien lezen.

[z] *Civitates.*

[a] *Status.*

[b] *Societas.*

[c] *Civitates.*

[d] *Societas.*

XXV. De [e]gedaante van de [f]Heerschappy moet in een en de

[e] *Facies.*

[f] *Imperium.*

zelfde Stant, en by gevolg een enig Koning, en van 't zelfde geslacht, en de Heerschappy ondeelbaar gehouden worden. Wat aangaat dat ik gezegt heb dat des Konings oudste zoon, volgens het vaderlijk recht, zal erven, of, indien 'er geen kinderen zijn, de geen, die de Koning naast in maagschap bestaat, dit blijkt, zo uit het dartiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel, als om dat des Konings verkiezing, die van de menigte gedaan word, eeuwig moet wezen, indien het mogelijk is: andersins zal nootzakelijk gebeuren dat d' opperste macht van de heerschappy dikwijls tot de [m]menigte zal overgaan; 't welk de hoogste, en by gevolg de gevarelijkste verändering is. Maar de genen, die stellen dat de Koning hieröm, dat hy Heer van de [g]heerschappy is, en de zelfde met recht bezit, de zelfde aan de genen, dien 't hem zal believen, mag overleveren, en de geen, die hy wil, tot navolger verkiezen, en dat dieshalven des Konings zoon met recht erfgenaam van de heerschappy is; warelijk, de zodanigen bedriegen zich: want des Konings wil heeft zo lang macht van recht, als hy het zwaert der [h]Burgerschap in handen heeft; dewijl het recht van de [i]Heerschappy door [k]'t vermogen alleen bepaalt word. De Koning dan kan wel van 't Koninkrijk afstaan; maar de Heerschappy niet aan een ander overgeven, dan met toestemming van de menigte, of van der zelfder machtigste deel: en om dit klarelijker te verstaan, zo staat aan te merken, dat de kinderen niet naar [l]'t naturelijk, maar naar het [n]burgerlijk recht erfgenamen van hun ouders zijn: want het vermogen der [n]Burgerschap alleen maakt dat yder Heer van zekere goederen is. Dieshalven, het zelfde vermogen, of recht, 't welk maakt dat iemants wil, die hy van zijn goederen gestelt heeft, bondig is, maakt ook dat de zelfde wil, zelfs na zijn doot, bondig is, zo lang de Burgerschap duurt; en om deze oorzaak verkrijgt yder in de [o]burgerlijke Stant, zelfs na zijn doot, het zelfde recht, 't welk hy heeft terwijl hy leeft: om dat hy, gelijk wy gezegt hebben, niet zo zeer volgens zijn eige vermogen, als volgens dat van de Burgerschap, 't welk eeuwig is, van zijn goederen mag schikken. Doch met de zaak van de Koning is 't geheel anders gestelt: want des Konings wil is het [p]burgerlijk recht zelf, en de Koning de [q]burgerschap zelve. Dieshalven, als de Koning sterft, zo sterft ook enigsins de Burgerschap; en de burgerlijke Stant keert weêr tot de [r]naturelijke, en by gevolg d'opperste macht tot de [s]menigte, de welk om deze oorzaak met recht nieuwe wetten mag maken, en d' ouden afschaffen en vernietigen. In dezer voegen blijkt dat niemant de Koning met recht mag volgen, dan de geen, de welk de menigte daar toe

[m] *Multitude*.
[g] *Imperium*.
[h] *Civitas*.
[i] *Imperium*.
[k] *Potentia*.
[l] *Naturale*.
[n] *Jus civile*.
[n] *Civitas*.
[o] *Status civilis*.
[p] *Jus civile*.
[q] *Civitas*.
[r] *Naturale*.
[s] *Multitude*.

belieft te verkiezen, of in de [t]goddelijke heerschappy, gelijk eertijts de [u]Burgerschap der Hebreen heeft geweest, de geen, die van God door de Profeet wierd verkozen. Wy zouden dit ook hier van konnen afleiden, dat des Konings zwaert, of recht warelijk de wil van de menigte zelve, of van der zelfder machtigste deel is: of ook hier af, dat de menschen, met reden begaaft, nooit in dier voegen van hun recht afstaan, dat zy ophouden menschen te zijn, en even als het vee gehouden worden. Maar 't is niet nodig hier wijder af te spreken.

[t] *Theocratia*.
[u] *Civitas*.

XXVI. Voorts, niemant kan het recht van de Godsdienst, of van God te dienen aan een ander overdragen. Maar wy hebben in de twee leste Hooftdeelen van onze [w]godgeleerde staatkundige Handeling bredelijk hier af gesproken; en dieshalven is het overtollig het zelfde hier te herhalen. En hier mede meen ik de [x]grontvesten van [y]d' eenhoofdige Heerschappy zeer wel, hoewel kortelijk, betoogt te hebben. Maar wat de [z]samenhanging, of de [a]gelijkvormigheit van de Heerschappy aangaat, de geen, die de zelfde te gelijk met enige opmerking wil aanschouwen, zal haar lichtelijk bemerken. Ik heb alleenlijk te vermanen dat ik hier de [b]bevatting van een [c]eenhoofdige Heerschappy heb, die van een vrije menigte ingestelt word, aan de welke deze alleenlijk ten dienst kan strekken: want de menigte, die tot een andere vorm van heerschappy is gewent, zou d' aangenome [d]grontvesten niet zonder groot gevaar van de nederstorting der gehele Heerschappy konnen verwerpen, en het gebou van de gehele heerschappy veränderen.

[w] *Tractatus Theologico-politicus*.
[x] *Fundamenta*.
[y] *Imperium monarchicum*.
[z] *Cohaerentia*.
[a] *Analogia*.
[b] *Conceptus*.
[c] *Imperium monarchicum*.
[d] *Fundamenta*.

XXVII. Doch deze dingen, die wy hier beschreven hebben, zullen misschien van de genen uitgelachen worden, die de gebreken, de welken in alle menschen plaats hebben, op het [e]stechte volk alleen toepassen; te weten dat het gemeen volk niets ontziet, 't en zy het vervaert is, en dat het, of slaafächtiglijk dient, of verwaandelijk heerscht, en dat by hen geen waarheit, of oordeel is, enz. Zeker, de natuur van alle menschen is een en de zelfde. Maar wy worden door de macht, en door de glans bedrogen. Hier uit spruit het dat, als twee het zelfde doen, wy dikwijls zeggen dat dit wel aan d'een, maar niet aan d'ander veröorloft is, niet om dat de zaak, maar om dat de geen, die zulks doet, ongelijk is. De verwaantheit is eigen aan de genen, die heerschen. De menschen verhovaerdigen zich op het het geen, dat hen voor een jaar toegewezen is. Wat dan d'Edelen, die voor eeuwig d' ampten bedienen? Maarde verwaantheit van deze lesten word door trotsheit, pracht, quisting en zekere overëenstemming van gebreken, en door kunstige dwaasheit,

[e] *Plebs*.

en verçiering van lelijkheit opgetooit: in voegen dat de gebreken; van de welken yder in 't bezonder, bezonderlijk aangemerkt, om dat zy dan meest uitmunten, lelijk en schandelijk zijn, aan d'onërvarenen en onbedrevenen eerlijk en çierelijk schijnen. Wijders, het gemeen vreest niets, dat middelmatig is, zo het niet vervaert is. Want de vrijheit en dienstbaarheit konnen zeer zwarelijk te zamen gemengt worden. Eindelijk, 't is geen wonder dat het [f]slechte volk geen waarheit, noch oordeel heeft, dewijl de voornaamste zaken van de Heerschappy buiten hun weten verhandelt worden, en dewijl zy geen gissing konnen maken, dan uit enige weinige dingen, die men niet kan verbergen: want het oordeel te schorssen is een wonderlijke deucht. Alles dan buiten weten van de burgers te willen handelen, en te maken dat zy geen bedorve oordeel daar af geven, en ook dat men de zaken niet verkeerdelijk zal uitleggen; dit is grootste onkunde. Want indien het [g]slechte volk zich zelf kon matigen, en zijn oordeel in de dingen, die weinig bekent zijn, schorssen, of uit het weinige, dat men te voren weet, recht oordeelen, zo zou het warelijk waerdiger zijn om te bestieren, dan om bestiert te worden. Maar, gelijk wy gezegt hebben, de natuur is aan alle menschen de zelfde; zy zijn alle verwaant op de Heerschappy: zy zijn ontzaghelijk, zo zy zelven niet vrezen. De waarheit word overäl deurgaans van de genen, die haar haten, of van d'onderworpelingen gequetst, voornamelijk daar een of twee heerschen, die in kuntschap te nemen niet op 't recht, of op de waarheit, maar op de grootheit der rijkdommen zien.

[f] *Plebs.*

[g] *Plebs.*

XXVIII. Wijders, de krijgslieden, die om soldy dienen, te weten de genen, die tot de krijgsoeffening gewent zijn, en de koude en 't gebrek konnen verdragen, verächten gemenelijk de menigte der burgers, als de genen, die nergens na zo bequaam zijn in wallen te bestormen, of in 't ope velt te strijden. Maar dat de Heerschappy om deze oorzaak ongelukkiger, of minder bestandig is; dit zal van niemant, die gezont van harssenen is, bevestigt worden. In tegendeel, yder billijk [h]schatter der zaken zal niet ontkennen dat deze Heerschappy de bestandigste van allen is, die alleenlijk het verkregen kan bewaren, en naar geen andere trachten, en die dieshalven door alle middelen d' oorlog poogt t' ontgaan, en met de grootste vlijt de vrede te verdedigen.

[h] *AEslimator.*

XXIX. Voorts, ik beken wel dat de [i]beradingen van deze Heerschappy naauwelijks verborgen konnen blijven. Maar yder zal ook met my belijden, dat het veel beter is dat de rechte en ware be-

[i] *Consilia.*

radingen van de Heerschappy aan de vijanden blijken, dan dat men quade heimelijke beradingen der [k]dwingelanden, buiten kennis der burgers, houd. De genen, die de zaken van de Heerschappy heimelijk konnen verhandelen, hebben [l]volstrektelijk in hun macht dat zy zo wel de burgers in vrede, als de vijant in d' oorlog, konnen belagen. Niemant kan ontkennen dat de [m]Heerschappy dikwijls groot nut uit het zwijgen, en uit de verborgentheit krijgt; maar niemant zal ooit konnen tonen dat de zelfde Heerschappy zonder het zelfde niet zou konnen bestaan. In tegendeel, 't is geensins mogelijk dat men de [n]gemene Staat volstrektelijk aan iemant vertrout, en te gelijk de vrijheit behoud; zo groot is d'onkunde, dat men een weinig schade met het hoogste quaat wil mijden. Maar dit heeft altijt d' enige voorwending der gener geweest, die de [o]volstrekte Heerschappy voor zich zelven begeren, te weten, dat het ten hoogsten dienstig voor de [p]Burgerschap is, dat haar zaken in 't heimelijk verhandelt worden, en andere diergelijke dingen, die, hoe zy meer onder de dekmantel van nuttigheit bedekt worden, hoe zy tot lastiger dienstbaarheit uitbarsten.

[k] *Tyranni.*
[l] *Absolutè.*
[m] *Imperium.*
[n] *Respublica.*
[o] *Imperium absolutum.*
[p] *Civitas.*

XXX. Eindelijk, hoewel 'er, by mijn weten, nooit enige Heerschappy op alle deze [q]voorwaarden, die wy gezegt hebben, opgerecht heeft geweest, zo zouden wy echter, zelfs door d'ervarentheit, konnen tonen dat deze [r]vorm van [s]een hoofdige Heerschappy de beste is, indien wy d'oorzaken der bewarenis van yder Heerschappy, die niet woest en onbeschaaft is, en ook die van der zelfder ondergang, wilden aan merken. Maar ik zou dit hier niet zonder grote walging van de lezer konnen doen. Ik wil echter een enig voorbeelt, dat gedenkwaerdig schijnt, niet met zwijgen voorbygaan; te weten de Heerschappy der Arragonners, die, met een zonderlinge getrouheit tot hun Koningen, en met gelijke stanvastigheit aangedaan, d' inzettingen van 't Koninkrijk onverbrekelijk bewaart en onderhouden hebben. Want zy, zo haast als zy het dienstbaar juk der Moren van hun halzen afgeworpen hadden, besloten een Koning voor zichte verkiezen. Zy konden echter in de voorwaarden niet wel overëenkomen, en besloten om deze oorzaak aan de Paus van Romen over deze zaak om raat te vragen. Deze, zich warelijk in deze zaak Christus Stedehouder tonende, bestrafte hen van dat zy, door 't voorbeelt der Hebreen niet genoech vermaant, dus hardnekkiglijk een Koning hadden begeert. Doch indien zy echter niet van mening wilden veränderen, zo ried hy hen, dat zy geen Koning zouden verkiezen, voor dat zy wetten en in-

[q] *Conditiones.*
[r] *Forma.*
[s] *Imperium monarchicum.*

zettingen, die billijk zouden zijn, en met de zeden van de [t]landaart overëenkomen, ingestelt zouden hebben, en voornamelijk dat zy zekere [u]opperste Raat zouden oprechten, die, gelijk d' Eforen der Lacedemoniers, tegen de Koningen gestelt zou worden, en volkome recht hebben om de geschillen, de welken tusschen de Koning en burgers zouden rijzen, te beslechten. Zy dan, deze raat volgende, stelden rechten en wetten in, die hen de billijksten van allen schenen, van de welken niet de Koning, maar de Raat, die uit zeventien bestaat, en welker [w]voorzitter het [x]Gerecht word genoemt, de [y]verklaarder, en by gevolg d'opperste rechter is. Dit Gerecht dan, en deze zeventien, door geen stemmen, maar by loting voor hun geheel leven verkozen, hebben volkome recht van alle vonnissen, van andere [z]raden, zo [a]burgerlijken, als [b]kerkelijken, ja van de Koning zelf, tegen enig burger gegeven, te wederroepen, en te verwijzen: in voegen dat yder burger recht had om de Koning zelf voor deze Raatvergadering te beroepen. Wijders, zy hadden eertijts ook recht om de Koning te verkiezen, en daar beneffens om hem van zijn macht af te zetten. Maar na verloop van veel jaren bracht de Koning, Don Pedro, die de bijnaam van [c]Pook voerde, met verzoeken, schenken, beloven, en met alderhande gedienstigheden, eindelijk zo veel te weeg, dat dit recht vernietigtwierd, (en zo haast als hy dit verkregen had, sneed hy, in tegenwoordigheit van allen, zijn hant af, of, 't welk ik lichtelijker zou geloven, quetste de zelfde; daar hy bijvoegde, dat het niet zonder verlies van koninklijk bloet aan d' onderzaten geöorloft kon zijn een Koning te verkiezen.) doch echter op deze voorwaarde; *Dat zy zouden vermogen, en vermogten de wapenen tegen alle gewelt aan te grijpen, daar meê iemant de Heerschappy, tot der zelfder nadeel, zou willen aantasen, ja tegen de Koning zelf, en tegen zijn erfgenaam, die hun Vorst zou worden, indien hy in dezer voegen* in (de Heerschappy) *trad.* En zeker, door deze [d]voorwaarde schaften zy dit recht niet zo zeer af, als zy het wel verbeterden. Want (*gelijk wy in 't vijfde en zeste Lid van 't vierde Hooftdeel getoont hebben*) de Koning kan niet door het [e]burgerlijk recht, maar door het [f]recht des oorlogs van de macht van te heerschen berooft worden; of anders staat het aan d' onderzaten vry zijn gewelt alleenlijk door gewelt af te weren. Daar wierden, behalven dezen, noch andere voorwaarden bedongen, die niet tot onz ooggemerk dienen. Deze [g]wetten en gewoonten, volgens hun aller goetvinding opgerecht, wierden een ongelooffelijke tijt lang, altijt met gelijke getrouheit der Konin-

[t] *Gens.*
[u] *Concilium supremum.*
[w] *Praesis.*
[x] *Justitia.*
[y] *Interpres.*
[z] *Consilia.*
[a] *Politica.*
[b] *Ecclesiastica.*
[c] *Pugio.*
[d] *Conditio.*
[e] *Jus civile.*
[f] *Jus belli.*
[g] *Ritus.*

gen tot d' onderzaten, als der onderzaten tot de Koning, onderhouden. Maar na dat het Koninkrijk van Kastilien aan Ferdinandus, die d'eerste van allen Katolijk genoemt wierd, by erffenis overging, begon deze vryheit der Arragonners van de Kastilianen gehaat te worden, de welken dieshalven niet ophielden van Ferdinandus zelf t' overreden, dat hy deze wetten zou vernietigen. Doch hy, noch niet tot de [h]volstrek te heerschappy gewent, en niets aanvangen darrende, gaf aan de Raatsheeren dit tot antwoort, *Dat, behalven dat hy op die voorwaarden, de welken zy wisten, het Koninkrijk van Arragon aangenomen had, en dat hy had gezworen de zelfden zeer heiliglijk t' onderhouden, en behalven dat het onmenschelijk is de gegeve belofte te breken, hier noch byquam dat hy zich overreed had dat zijn Koninkrijk bestandig zou zijn, zo lang de maat van veiligheit niet groter voor de Koning, dan voor d' onderzaten, was: in voegen dat de Koning niet machtiger dan d' onderzaten, en in tegendeel d' onderzaten niet machtiger dan de Koning, wierden: want indien d' een van deze beiden machtiger wierd, zo zou het zwakker deel niet alleenlijk pogen de voorgaande [i]gelijkheit weêr te bekomen, maar door smarte van de gelede schade het ander deel ook schade aan te doen*; *daar uit of d' ondergang van d' een, of van beide zou volgen*. Zeker, ik zou my over deze wijze woorden niet genoech konnen verwonderen, zo zy van een Koning voortgebracht waren, die gewent was over slaven, niet over vrije menschen, te gebieden. D' Arragonners dan behielden, na Ferdinandus, de vryheit, niet volgens hun recht, maar door de gunst der machtiger Koningen, tot aan Filippus de tweede, die hen onderdrukte, wel met gelukkiger uitgang, maar met geen minder dienstbaarheit, dan de Verëenigde Nederlanden. En hoewel Filippus de darde alles scheen in zijn geheel te herstellen, zo hebben echter d' Arragonners, van de welken veel, door begeerte van de machtigen te believen, gedreven wierden, (dewijl het dwaasheit is met de hielen tegen de sporen te slaan) en d' anderen van vrees verschrikt en ingenomen waren, niets anders behouden, dan de schone [k]benamingen van vrijheit, en de vruchteloze [l]plechtelijkheden en gewoonten.

XXXI. Wy besluiten dan dat de [m]menigte grote vryheit genoech onder de Koning kan behouden, zo zy slechs maakt dat des Konings macht alleenlijk door die van de menigte bepaalt, en door behulp en onderstant van de menigte zelve behouden word. Dit is d' enige regel geweest, die ik, in de [n]grontvesten van [o]d' eenhoofdige heerschappy te leggen, gevolgt heb.

[h] *Imperium absolutum*.

[i] *AEqualitar*.

[k] *Vocabula*.

[l] *Ritus*.

[m] *Multitudo*.

[n] *Fundamenta*.

[o] *Imperium Monarchicum*.

Achtste Hooftdeel.

Dat de Heerschappy der Voornaamsten uit een groot getal van Keurraden moet bestaan: van der zelfder voortreffelijkheit, en dat zy nader aan de volstrekte, dan aan d' eenhoofdige Heerschappy koomt, en om deze oorzaak bequamer is om de vryheit te bewaren.

I. **D**Us verre hebben wy van [p]d' eenhoofdige Heerschappy gehandelt. Nu zullen wy spreken op welke wijze de [q]Heerschappy der Voornaamsten, om bestandig te wezen, ingestelt moet worden. Wy zeggen dan dit een Heerschappy der Voornaamsten is, die niet in de macht van een alleen, maar van enigen, uit de [r] menigte verkozen, bestaat, de welken wy voortäan [s]Keurraden zullen noemen. Indien 'er niet meer dan twee van zodanigen zijn, zo zal d' een trachten boven d' ander te wezen; en de [t]Heerschappy zal lichtelijk, om yders al te groot vermogen, in twee delen gedeelt worden, of in drie, vier, of vijf, zo 'er drie, of vier, of vijf zijn, die deze Heerschappy in handen hebben. Maar de delen zullen zo veel te zwakker zijn, als de Heerschappy zelve aan groter getal opgedragen word. Hier uit volgt dat men in de [u]Heerschappy der Voornaamsten, op dat de zelfde bestandig zou zijn, nootzakelijk inzicht op de grootheit van de Heerschappy moet hebben, om 't minste getal der [w]Keurraden te [x]bepalen.

[p] *Imperium Monarchicum.*
[q] *Imperium Aristocraticum.*
[r] *Multitudo.*
[s] *Patricii.*
[t] *Imperium.*
[u] *Imperium Aristocraticum.*

II. Men stel dan dat het voor een matige Heerschappy genoech is, dat 'er hondert van de beste mannen zijn, aan de welken d'opperste macht van de Heerschappy opgedragen is, en aan de welken, by gevolg, het recht toekoomt om [y]Keurradelijke Amptgenoten in de Raat te verkiezen, als iemant van hen door de doot wechgerukt word. Dezen zullen zekerlijk op alle wijzen pogen dat hun kinderen, of de genen, die hen in maagschap naast bestaan, op hen volgen. Dit zal dan veröorzaken dat d' opperste Macht van de Heerschappy altijt in handen van de genen zal zijn, de welken het geval tot kinderen, of maagschap aan de [z]Keurraden heeft gegeven. En dewijl 'er uit hondert menschen, die door 't geval tot eer en staat opklimmen, naauwelijks drie gevonden worden, die schrander en verstandig zijn, zo zal dit veröorzaken dat de macht van de [a]Heerschappy niet in handen van hondert, maar alleenlijk van twee, of drie zal wezen, die in kracht van gemoed uitsteeken, en die alles

[w] *Patricii.*
[x] *Determiuare.*
[y] *Collegae Patricii.*
[z] *Patricii.*
[a] *Imperium.*

lichtelijk tot zich zullen konnen trekken; en yder zal, volgens de gewoonte van de menschelijke begeerte, de weg tot [b]d'Eenhoofdigheit konnen banen. Dieshalven, indien wy rechte rekening willen maken, zo is 't nootzakelijk dat d' opperste Macht van de Heerschappy, de welke zo groot is, dat zy ten minsten hondert der [c] Voornaamsten verëischt, ten minsten aan vijf duizent [d]Keurraden opgedragen word. Want door deze middel zal het nooit ontbreeken, of men zal 'er hondert vinden, die in kracht des gemoeds uitsteeken; te weten, zo men stelt dat uit vijftig, die naar [e]ampten trachten, en de zelfden verkrijgen, altijt een gevonden zal worden, die niet minder, dan de beste is: behalven noch d' anderen, die de deuchden der besten [f]nayveren, en die dieshalven ook waerdig zijn dat zy heerschen.

III. De [g]Keurraden zijn gemenelijk [h]burgers van een enige [i]Stat, die [k]hooft van de gehele [l]Heerschappy is: in voegen dat de [m]Burgerschap, of de [n]gemene Staat daar uit de benaming heeft; gelijk eertijts de Romainsche, en heden de Veneciaansche, enz. Maar de gemene Staat der Hollanders heeft de naam van 't geheel [o]Lantschap: daar uit het spruit dat d' onderzaten van deze Heerschappy groter vryheit genieten. Voorts, eer wy de [e]grontvesten, op de welken deze [f] Heerschappy der Voornaamsten moet steunen, konnen [g]bepalen, staat het onderscheit tusschen de Heerschappy, die in een alleen, en de gene, die aan een [r]Raatvergadering, die groot genoech is, opgedragen word, aan te merken; 't welk warelijk zeer groot is. Want voorëerst, de macht van een enig mensch is (*gelijk wy in 't vijfde Lid van 't zeste Hooftdeel gezegt hebben*) zeer ongelijk, en te zwak om de gehele [h]Heerschappy te dragen; 't welk niemant zonder openbare ongerijmtheit, van een Raatvergadering, die groot genoech is, kan zeggen: want de geen, die zegt dat een [i]Raatvergadering groot genoech is, zegt met enen dat de zelfde machtig is om de heerschappy te dragen. De Koning dan behoeft nootzakelijk [k]Raatslieden: maar dusdanige [l]Raatvergadering gantschelijk geen. Wijders, de Koningen zijn sterffelijk; in tegendeel, de [m]Raatvergaderingen eeuwig. Dieshalven, het vermogen van de Heerschappy, 't welk men eens aan een Raatvergadering, die groot genoech is, opgedragen heeft, keert nooit weêr tot de [n]menigte; 't welk in [o]d' eenhoofdige Heerschappy geen plaats heeft; *gelijk wy in 't vijfëntwintigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben*. Ten darden, des Konings heerschappy bestaat dikwijls [p]te leen, en by gunst, of uit oorzaak van zijn kintsheit, ziekte, ouderdom, of om

[b] *Monarchia*.
[c] *Optimates*.
[d] *Patricii*.
[e] *Honores*.
[f] *AEmulari*.
[g] *Patricii*.
[h] *Cives*.
[i] *Urbs*.
[k] *Caput*.
[l] *Imperium*.
[m] *Civitas*.
[n] *Respublica*.
[o] *Provincia*.
[e] *Fundamenta*.
[f] *Imperium aristocraticum*.
[g] *Determinare*.
[r] *Concilium*.
[h] *Imperium*.
[i] *Concilium*.
[k] *Consiliarii*.
[l] *Concilium*.
[m] *Concilia*.
[n] *Multitudo*.
[o] *Imperium Monarchicum*.
[p] *Precariò*.

andere oorzaken: in tegendeel, het vermogen van dusdanige [q]Raatvergadering blijft altijt een en de zelfde. Ten vierden, de wil van een enig mensch is zeer verscheiden, en onbestandig: en om deze oorzaak is wel des Konings [r]verklaarde wil alle recht van [s]d' eenhoofdige Heerschappy; *gelijk wy in 't eerste Lid van 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben*: maar alle des Konings wil moet geen recht wezen: 't welk niet van de wil van een [t]Raatvergadering, die groot genoech is, gezegt kan worden: want dewijl de Raatveraadering zelve (gelijk wy nu getoont hebben) geen [u]Raatslieden behoeft, zo moet nootzakelijk der zelfder verklaarde wil het recht wezen. En dieshalven besluiten wy dat de Heerschappy, die op een Raatvergadering, de welke groot genoech is, overgedragen word, [w]volkomen en volstrekt is, of zeer na daar aan koomt. Want indien 'er enige [x]volstrekte Heerschappy plaats heeft, zo is zy warelijk de gene, die in handen van de gehele menigte is.

[q]*Concilium*.
[r]*Voluntas explicata*.
[s]*Imperium Monarchicum*.
[t]*Concilium*.
[u]*Consiliarii*.
[w]*Absolutum*.
[x]*Imperium absolutum*.

IV. Doch voor zo veel deze [y]Heerschappy der Voornaamsten nooit, gelijk wy nu getoont hebben, tot de [z]menigte weêrkeert, en de menigte geen berading daar in heeft, maar alle de wil van de zelfde [a]Raatvergadering [b]volstrektelijk [c]recht is, zo moet zy als volstrekt aangemerkt worden: en by gevolg moeten der zelfder [d] grontvesten alleen op de wil, en op 't oordeel van de zelfde [e]Raatvergadering steunen, en niet op de wakkerheit en naerstigheit van de [f]menigte, dewijl de zelfde zo wel van de [p]beradingen, als [q]van stem te geven afgehouden word. Daar kan dieshalven geen andere oorzaak wezen, van dat er in de daat zelve geen [g] volstrekte heerschappy is, dan om dat de menigte aan de genen, die gebieden, verschrikkelijk is, de welke daaröm enige vryheit voor zich behoud, die zy voor zich verkrijgt en bezit, is 't niet met een uitgedrukte wet, ten minste met stilzwijgen.

[y]*Imperium Aristocracicum*.
[z]*Multitudo*.
[a]*Concilium*.
[b]*Absolutè*.
[c]*Jus*.
[d]*Fundamenta*.
[e]*Concilium*.
[f]*Multitudo*.
[p]*Consilia*.
[q]*A suffragiis ferendis*.
[g]*Imperium absolutum*.

V. Het blijkt dan dat de [h]stant van deze Heerschappy de beste zou wezen, in dien zy in dier voegen ingestelt wierd, dat zy de [i]volstrekte Heerschappy naast quam; dat is dat de menigte, zo veel als het mogelijk is, minder was te vrezen, en geen vryheit behield, dan de gene, die, volgens de [k]gesteltenis der Heerschappy zelve, aan haar nootzakelijk moet volgen, en de welke dieshalven niet zo zeer een recht van de [l]menigte, als wel van de gehele Heerschappy is, 't welk van de [m]besten alleen, als het hunne, verdedigt en bewaart word. Want op deze wijze zal [n]d' oeffening met de [o]bespiegeling naast overëenkomen; gelijk uit het voorgaande Lid blijkt, en uit zich zelf ook openbaar is. Want wy konnen niet twijffelen dat de Heer-

[h]*Conditio*.
[i]*Imperium absolutum*.
[k]*Constitutio*.
[l]*Multitudo*.
[m]*Optimates*.
[n]*Praxis*.
[o]*Theorio*.

schappy zo veel te minder by de [p]Keurraden is, als het [q]slechte volk meer rechts voor zich behoud; gelijk in Nederduitslant de Vergaderingen der werkliedén, deurgaans Gilden genoemt, gemenelijk hebben.

VI. Het [r]slechte volk heeft ook hier uit, dat de [s]Heerschappy [t]volstrektelijk aan de [u]Raatvergadering opgedragen is, van de zelfde geen gevaar van lastige dienstbaarheit te vrezen. Want de wil van zulk een grote Raatvergadering kan niet zo zeer van de [w]lust, als wel van de [x]reden, [y]bepaalt worden: om dat de menschen door een quade [z]hartstocht verscheidelijk getrokken, en niet als van een [a]geest geleid konnen worden, dan voor zo veel zy het eerlijke begeren, of ten minsten die dingen, de welken de schijn van eerlijk hebben.

VII. Dieshalven, in de [b]grontvesten van de [c]Heerschappy der Voornaamsten te bepalen, staat voornamelijk waar te nemen, dat de zelfden op d'enige wil, en op 't enig vermogen van der zelfder opperste [d]Raatvergadering moeten steunen: in voegen dat de Raatvergadering zelve, voor zo veel als mogelijk is, onder haar eige macht moet staan, en geen gevaar van de [e]menigte te verwachten hebben. Maar laat ons, om deze [f]grontvesten te bepalen, te weten, die op d' enige wil en macht van d' opperste Raatvergadering steunen, de grontvesten der vrede, die aan [g]d'eenhoofdige Heerschappy eigen, en van deze Heerschappy vreemt zijn, aanschouwen. Want indien wy, in plaats van dezen, andere grontvesten stellen, die even groot vermogen hebben, en tot de [h]Heerschappy der Voornaamsten bequaam zijn, en d'anderen, gelijk zy alreê gelegt zijn, laten, zo zullen zonder twijffel d' oorzaken der beroerten wechgenomen, of ten minsten deze Heerschappy niet minder, dan die van [i]d' eenhoofdige, veilig wezen. In tegendeel, zy zal zo veel te groter, en haar [k]stant zo veel te beter zijn, als zy, zonder nadeel van de vrede en vrijheit, (*bezie het darde en zeste Lid van dit Hooftdeel*) de [l]volstrekte nader koomt, dan [m]d' eenhoofdige doet: want hoe het recht van d' opperste macht groter is, hoe de [n]vorm van de Heerschappy meer met de [o]voorspelling der reden overëenkoomt, (*volgens het vijfde Lid van het darde Hooftdeel*,) en by gevolg bequamer is om de vrede en vrijheit te behouden. Laat ons dan het geen deurlopen, dat wy in 't zeste Hooftdeel uit het negende Lid gezegt hebben, om het geen, dat vreemt hier af is, te verwerpen, en het geen, dat 'er meê overëenkoomt, te bezien.

[p] *Patricii*.
[q] *Plebs*.
[r] *Plebs*.
[s] *Imperium*.
[t] *Absolutè*.
[u] *Concilium*.
[w] *Libido*.
[x] *Ratio*.
[y] *Determinare*.
[z] *Affectus*.
[a] *Mens*.
[b] *Fundamenta*.
[c] *Imperium astocraticum*.
[d] *Concilium*.
[e] *Multitudo*.
[f] *Fundamenta*.
[g] *Imperium monarchicum*.
[h] *Imperium aristocraticum*.
[i] *Monarchicum*.
[k] *Conditio*.
[l] *Absolutum*.
[m] *Monarchicum*.
[n] *Forma*.
[o] *Dictamen*.

VIII. Dat het voorëerst nootzakelijk is een enige stat, of meer steden te stichten, en sterk te maken, hier aan heeft niemant te twijffelen. Maar men heeft voornamelijk die stat sterk te maken, de welke het Hooft van de gehele Heerschappy is, en ook de genen, die op de grenzen van de Heerschappy leggen. Want de gene, die de hooftstat van de gehele Heerschappy is, heeft het opperste recht, en moet machtiger dan alle d' anderen wezen. Voorts, in deze Heerschappy is het gantschelijk overtollig, dat alle [p]d'inwoonders in [q]geslachten verdeelt worden.

IX. Wat de [r]krijgsordening aangaat, dewijl in deze [s]Heerschappy niet onder allen, maar alleenlijk onder de [t]Keurraden, gelijkheit is, en voornamelijk dat de macht der Keurraden groter is, dan die van [u]'t slechte volk, zo is 't zeker dat het tot de wetten, als [w]grontrechten van deze Heerschappy, behoort dat de [x] krijgsordening uit geen anderen, dan uit d' eige onderzaten, opgerecht zou worden. Maar dit is voornamelijk nootzakelijk, dat niemant in 't getal der [y]Keurraden aangenomen word, dan de geen, die volkome kennis van de krijgskunst heeft. Doch d' onderdanen buiten de krijgsordening te houden, gelijk enigen willen, is warelijk onkunde. Want behalven dat de soldy, die aan d' onderzaten betaalt word, in 't Rijk zelf blijft, daar, in tegendeel, al 't geen, 't welk aan d'uitheemsche krijgsman betaalt word, verloren gaat; zo koomt hier noch by dat de grootste kracht van de Heerschappy hier door verzwakt word; dewijl het zeker is dat de genen, die voor hun huizen en goederen vechten, met een bezondere dapperheit strijden. Hier uit blijkt ook dat de genen niet minder dolen, die vaststellen dat men de Veltöversten, Kolonellen, Hooftmannen en anderen alleenlijk uit [z]Keurraden moet verkiezen. Want met wat dapperheit zullen die krijgslieden strijden, de welken men van alle hoop, om eer en ampten te verkrijgen, beroost heeft? In tegendeel, een wet te maken, dat het aan niemant van de [a]Keurraden vry zal staan uitheemsch krijgsvolk te werven, als de zaak zulks verëischt, of tot verdediging van zich zelf, en om beroerten te stillen, of om alle andere oorzaken; behalven dat dit roekeloos zou zijn, zo zou het ook tegen 't recht der [b]Keurraden strijden. *Bezie hier af het darde, vierde en vijfde Lid van dit Hooftdeel*. Voorts, men moet in d' oorlog niet meer, dan een [c] Veltheer van een enig heir, of van de gehele [d]Krijgsordening verkiezen; en deze noch uit de [e]Keurraden alleen, die d'opperste Heerschappy voor een jaar bezit, en niet in het gebied verlangt, noch namaals verkozen mag worden:

[p] *Incolae*.
[q] *Familiae*.
[r] *Militia*.
[s] *Imperium*.
[t] *Patricii*.
[u] *Plebs*.
[w] *Jura fundamentalia*.
[x] *Militia*.
[y] *Patricii*.
[z] *Patricii*.
[a] *Patricii*.
[b] *Patricii*.
[c] *Dux*.
[d] *Militia*.
[e] *Patricii*.

welk recht in [f]d'eenhoofdige, en voornamelijk in deze [g]Heerschappy nootzakelijk is. Want hoewel, gelijk wy alreê hier voor gezegt hebben, de Heerschappy veel lichtelijker van d'een op d'ander, dan van een vrije [h]Raatvergadering op een mensch alleen, overgevoert kan worden, zo gebeurt het echter dikwijls dat de [i] Keurraden van hun [k]Krijgsoversten ondergedrukt worden; en dit tot veel groter nadeel van de [l]gemene Staat. Want als [m]d' eenhoofdige Vorst verdelgt word, zoverändert men niet van [n]Heerschappy, maar alleenlijk van [o]dwingelant. Doch dit kan in een [p]Heerschappy der Voornaamsten niet geschieden, zonder d' ondergang van de Heerschappy, en verdelging der voornaamste mannen; van 't welk Romen zeer droevige voorbeelden aan ons gelevert heeft. Voorts, de reden, om de welke, gelijk wy gezegt hebben, de [q]krijgsordening in een [r] eenhoofdige Heerschappy zonder soldy behoort te dienen, heeft in dusdanige Heerschappy geen plaats. Want dewijl d'onderdanen zo wel van de beradingen, als van hun stemmen te geven, afgehouden worden, zo zijn zy even als vreemdelingen t'achten, de welken dieshalven op geen onbillijker voorwaarde, dan de vreemdelingen, in de krijgsordening aangenomen moeten worden. Men heeft hier niet te vrezen dat zy van de [s]Raatvergadering boven d'anderen erkent zullen worden. Dat meer is, op dat yder geen onbillijk schatter zijner daden zou zijn, gelijk gemenelijk gebeurt, zo is het dienstiger dat de Keurraden aan de krijgslieden zekere loon voor hun dienst toewijzen.

[f] *Monarchicum.*
[g] *Imperium.*
[h] *Concilium.*
[i] *Patricii.*
[k] *Duces.*
[l] *Respublica.*
[m] *Monarcha.*
[n] *Imperium.*
[o] *Tyrannus.*
[p] *Imperium Aristocraticum.*
[q] *Militia.*
[r] *Imperium monarchicum.*
[s] *Concilium.*

X. Wijders, om deze oorzaak, dat zy alle, behalven de [t]Keurraden, vreemdelingen zijn, zo kan het niet zonder gevaar van de gehele Heerschappy geschieden, dat de landen en huizen, en de gehele gront gemeen gemaakt, en voor een jarelijksche prijs aan d'inwoonders verhuurt worden. Want d'onderzaten, die geen deel in de Heerschappy hebben, zullen in tegenspoet lichtelijk de steden verlaten, indien zy de goederen, die zy bezitten, ter plaats, daar zy willen, konnen voeren. Men moet dieshalven de landen en gronden van deze Heerschappy niet aan d' onderzaten verhuren, maar verkopen, doch echter op deze voorwaarde, dat zy uit de jarelijksche inkoomst enig deei jarelijks zullen tellen, enz. gelijk in Hollant geschied.

[t] *Patricii.*

XI. Wy dan, deze dingen overwogen hebbende, zullen tot de [u]grontvesten, op de welken deze [w]Raatvergadering moet steunen, en bevestigt worden, toetreeden. De [x]Leden van deze [y]Raatvergadering moeten (*gelijk wy in het tweede Lid van dit*

[u] *Fundamenta.*
[w] *Concilium.*
[x] *Membra.*
[y] *Concilium.*

Hooftdeel getoont hebben) in een matige heerschappy omtrent vijf duizent in getal wezen. En dieshalven moet men naar zodanige middel trachten, dat de macht niet allengs in de handen van weinigen valt; maar dat men, in tegendeel, naar mate van d'aanwas dezer Heerschappy, het getal daar af vermeerdert: wijders, dat men, zo veel, als 't mogelijk is, onder de [z]Keurraden de [a]gelijkheit onderhoud; dat men ook in de [b]Raatvergaderingen de zaken vaerdiglijk africht, dat men voor de gemene welstant zorgt, en eindelijk dat het vermogen der Keurraden of der Raatvergadering groter is, dan dat van de menigte: doch echter in dier voegen, dat de menigte geen schade daar door lijd.

[z]*Patricii*.
[a]*AEqualitas*.
[b]*Concilia*.

XII. Maar daar ontstaat grote zwarigheit uit de nijt, zo veel de verkrijging van 't eerste aangaat. Want de menschen zijn, gelijk wy gezegt hebben, van natuur vijanden: in voegen dat zy, schoon zy door de wetten te zamen gekoppelt en verbonden worden, echter hun natuur behouden. En hier uit spruit het, gelijk ik acht, dat de [c]volkelijke Heerschappijen in [d]Heerschappijen der Voornaamsten, en dezen eindelijk in [e]eenhoofdigen veränderen. Want ik overreed my volkomelijk dat veel [f]Heerschappijen der Voornaamsten te voren [g]volkelijk hebben geweest; namelijk dat zekere menigte, nieuwe woningen zoekende, en de zelfden gevonden en bewoont hebbende, gelijk recht van te heerschen volkomentlijk heeft behouden; om dat niemant vrijwilliglijk de Heerschappy aan een ander overgeeft. Maar hoewel yder van hen billijk oordeelt te zijn, dat hy het zelfde recht, 't welk een ander over hem heeft, ook over een ander heeft, zo acht hy 't echter onbillijk te wezen dat de vreemdelingen, die zich by hen vervoegen, gelijk recht met hen in die Heerschappy zullen hebben, de welken zy met kommer voor zich gezocht, en met verlies van hun bloet verkregen hebben: 't welk de vreemdelingen zelven niet ontkennen, te weten de genen, die derwaarts verhuizen, niet om te heerschen, maar om hun bezondere zaken te bevorderen, en de welken achten dat het genoech is dat men aan hen vrijheit geeft om hun zaken in veiligheit uit te voeren. Maar ondertusschen word de menigte groter door de toevloejing der vreemdelingen, die allengs de zeden van dat volk aanneemen, tot dat zy eindelijk door geen andere verscheidenheit onderkent worden, dan alleenlijk hier door, dat zy 't recht van ampten te verkrijgen derven: terwijl het getal dezer lesten dagelijks groter word, en in tegendeel, dat van de burgers om veel oorzaken afneemt, om dat de geslachten dikwijls ondergaan, anderen om hun misdaden

[c]*Imperium democratica*.
[d]*Imperia aristocratica*.
[e]*Monarchiea*.
[f]*Imperia aristocratica*.
[g]*Democratica*.

uitgesloten, en veel om de schaarsheit van middelen de gemene zaak verwarelozen, terwijl de machtigen ondertusschen anders nergens naar trachten, dan om alleen te heerschen; en dus geraakt de heerschappy allengs aan weinigen, en eindelijk, door de [h]samenspanningen, aan een alleen. Wy zouden hier noch andere oorzaken, die dusdanige [i]Heerschappen vernietigen, konnen by voegen. Maar dewijl zy genoech bekent zijn, zo zal ik hier van aflaten, en vervolgens de wetten tonen, door de welken deze Heerschappy, daar af wy handelen, bewaart en onderhouden kan worden.

[h] *Factiones.*
[i] *Imperia.*

XIII. De wet, daar door men de maat van 't getal der [k]Keurraden naar de menigte bepaalt, moet de voornaamste van deze Heerschappy wezen. Want men moet maat tusschen de menigte, en de Keurraden houden; *volgens het eerste Lid van dit Hooftdeel:* in voegen dat, naar d' aanwas der menigte, het getal der Keurraden ook vergroot moet worden. En dit moet (*volgens het geen, dat wy in het tweede Lid van dit Hooftdeel gezegt hebben*) omtrent gelijk een tot vijftig zijn: dat is, dat 'er nooit groter ongelijkheit van 't getal der Keurraden tot de menigte moet wezen. Want (*volgens het eerste Lid van dit Hooftdeel*) het getal der [l]Keurraden kan, met behoudenis van de vorm der Heerschappy, veel groter zijn, naar het getal van de menigte. Maar in hun klein getal alleen is gevaar. Doch op welke wijze men verzorgen moet dat men deze wet onverbrekelijk koud; dit zal namaals op zijn plaats getoont worden.

[k] *Patricii.*
[l] *Patricii.*

XIV. De [m]Keurraden worden in enige plaatsen alleenlijk uit zekere [n]geslachten verkozen. Maar dit volgens uitgedrukte wetten vast te stellen is zeer schadelijk. Want behalven dat de geslachten dikwijls ondergaan, en dat d' anderen nooit zonder smaat en schande buitengesloten worden, zo koomt hier noch by, dat de [o]Keurradelijke waerdigheit ('t welk tegen de [p]vorm van deze Heerschappy strijd) [q] erffelijk is; *volgens 't eerste Lid van dit Hooftdeel*. Maar de [r]Heerschappy zou door deze middel eerder [s]volkelijk schijnen, gelijk wy haar, *in het twaalfde Lid van dit Hooftdeel*, beschreven hebben, te weten de welke van zeer weinig burgers bezeten word. Doch daarëntegen te bezorgen dat de [t]Keurraden niet hun kinderen en bloetverwanten zouden verkiezen, en dat, by gevolg, het recht van te heerschen niet in enige geslachten zou blijven; dit is onmogelijk, en ongerijmt, gelijk wy, *in 't negenëndartigste Lid van dit Hooftdeel* zullen tonen. Maar indien zy dit met geen uitgedrukte wet verkrijgen, en indien d' anderen, te weten de genen, die in Heerschappy zijn geboren, en de moedertaal gebruiken, en geen uitlant-

[m] *Patricii.*
[n] *Familiae.*
[o] *Dignitas patricia.*
[p] *Forma.*
[q] *Hareditaria.*
[r] *Imperium.*
[s] *Democraticum.*
[t] *Patricii.*

sche gemalin hebben, en niet onëerlijk noch dienstbaar zijn, en eindelijk niet van enige dienstbare diensten leven, (daar onder men ook de kroeghouders, tappers en andere diergelijken moet tellen) niet uitgesloten worden, zo zal men echter de vorm der [w]Heerschappy behouden; en men zal de maat en regel tusschen de [x] Keurraden en [y]menigte altijt konnen onderhouden en bewaren.

XV. Voorts, indien men door wetten vaststelt dat men geen jongen zal verkiezen, zo zullen nooit enige weinige geslachten het recht van te heerschen behouden: en dieshalven heeft men by wetten vast te stellen dat men niemant, dan de geen, die tot zijn dartigste jaar is gekomen, op de lijst, om verkozen te konnen worden, zal mogen brengen.

XVI. Ten darden moet men ook vaststellen, dat alle [o]Keurraraden in zekere plaats van de stat, by zekere gestelde tijden, te zamen moeten komen, en dat de geen, die niet in de [p]Raatvergadering verschijnt, met zekere gevoelige boete gestraft zal worden, 't en zy hy door ziekte, of door enige gemene bediening verhindert word: want indien men hier toe niet koomt, zo zullen veel de bevordering van de gemene zaak, om die van hun eige, verwarelozen.

XVII. Het ampt van deze Raatvergadering is, wetten te maken, en te vernietigen, [q]amptgenoten, van keurradelijk geslacht zijnde, en alle de [r]bedienaars van de Heerschappy te verkiezen. Want het is niet mogelijk dat de geen, die 't opperste recht heeft, gelijk wy stellen dat deze [s]Raatvergadering heeft, aan iemant de macht van wetten te maken, en te vernietigen geeft, dat hy niet te gelijk van zijn recht afgaat, en het zelfde aan de geen, aan de welk hy die macht geeft, opdraagt: dewijl de geen, die slechs voor een enige dag macht van wetten te maken, en te vernietigen heeft, de gehele [t]vorm van de [u]Heerschappy kan veränderen. Men kan echter de bediening van de dagelijksche handel der Heerschappy voor zekere tijt, volgens de bestemde voorwaarden, aan anderen overdragen, doch met het opperste recht voor zich te behouden. Wijders, indien de bedienaars van de Heerschappy van anderen, dan van deze [w]Raatvergadering, verkozen wierden, zo zouden de Leden van deze Raatvergadering eerder [x]wezen, dan [y]Keurraden genoemt mogen worden.

XVIII. Enigen zijn gewent een [z]Bestierder, of [a]Vorst over deze [b]Raatvergadering te stellen, of voor zijn geheel leven, gelijk de Venecianen, of voor zekere tijt, gelijk de Genuënsen; maar met

[u] *Forma.*
[w] *Imperium.*
[x] *Patricii.*
[y] *Multitudo.*
[o] *Patricii.*
[p] *Concilium.*
[q] *Collegae.*
[r] *Ministri.*
[s] *Concilium.*
[t] *Forma.*
[u] *Imperium.*
[w] *Concilium.*
[x] *Pupilli.*
[y] *Patricii.*
[z] *Rector.*
[a] *Princeps.*
[b] *Concilium.*

zo grote [c]voorzorg en achterhoede, dat klarelijk genoech blijkt dat dit niet zonder groot gevaar van de Heerschappy gedaan word. En zeker, wy konnen niet twijffelen, of de [d]Heerschappy nadert door deze middel [e]d' eenhoofdige Bestiering: en dit is, voor zo veel wy uit hun historien konnen gissen, nergens anders om gedaan, dan om dat zy, voor d' oprechting van deze [f]Raatvergadering, of onder een [g]Bestierder, of [h]Hertog, gelijk onder een Koning, hebben geweest; in voegen dat de verkiezing van een Bestierder wel een nootzakelijk verëisch van de [i]landäart is, maar niet van de [k]Heerschappy der Voornaamsten, [l]volstrektelijk aangemerkt.

[c]*Cautio*.
[d]*Imperium*.
[e]*Monarchia*.
[f]*Concilium*.
[g]*Rector*.
[h]*Dux*.
[i]*Gens*.
[k]*Imperium Aristocraticum*.
[l]*Absolutè*.

XIX. Doch dewijl d' opperste macht van deze Heerschappy by deze algemene [m]Raatvergadering, en niet by yder Lid van de zelfde is; want andersins zou het een Raatvergadering van een wanschikkelijke menigte zijn: zo is 't nootzakelijk dat alle de [n]Keurraden door de wetten in dier voegen worden verbonden, dat zy als een lighaam, 't welk door een [o]geest bestiert word, uitmaken. Maar de wetten zijn door zich alleen krachteloos, en worden lichtelijk gebroken, daar der zelfder [p]Wetverdedigers de genen zelven zijn, die zondigen mogen, en die alleen een voorbeelt uit de straf moeten nemen, en hun [q]amptgenoten om die oorzaak straffen, op dat zy hun lust door de vrees van de zelfde straf zouden intomen; 't welk zeer ongerijmt is. En dieshalven heeft men naar een middelweg te zoeken, daar door d' ordening van deze opperste Raatvergadering, en de wetten van de Heerschappy ongeschonden bewaart worden; doch in dier voegen, dat 'er gelijkheit, voor zo veel de zelfde dus genoemt mag worden, onder de Keurraden zy.

[m]*Concilium*.
[n]*Patricii*.
[o]*Mens*.
[p]*Syndici*.
[q]*Collegae*.

XX. Maar dewijl uit een enig [r]Bestierder, of [s]Vorst, die in de [t]Raatvergaderingen ook zijn stem kan geven, nootzakelijk grote ongelijkheit moet rijzen, voornamelijk om de macht, die nootzakelijk aan hem toegestaan moet worden, op dat hy zijn ampt veiliglijk zou konnen bedienen, zo kan men, indien men alles wel overweegt, niets nutter voor de gemene welstant instellen, dan dat men een andere Raatvergadering uit enige Raatsheeren onder deze opperste Raatvergadering stelt, welker ampt alleenlijk zal zijn, dat de rechten van de Heerschappy, die de Raatvergaderingen, en de bedienaars van de Heerschappy aangaan, ongequetst bewaart worden; de welken dieshalven macht zullen hebben om yder bedienaar van de Heerschappy, te weten, die tegen de wetten gezondigt heeft, de welken zijn bediening aangaan, voor zijn rechter te roepen, en volgens de gestelde rechten te veröordeelen: wy zullen deze voortäan [w]Wetverdedigers noemen.

[r]*Rector*.
[s]*Princeps*.
[t]*Concilium*.
[w]*Syndici*.

XXI. En dezen moeten voor hun geheel leven verkozen worden. Want indien men hen voor zekere tijt verkiest, in dier voegen, dat zy sedert tot andere ampten van de Heerschappy beroepen konnen worden, zo zullen wy in die ongerijmtheit vervallen, de welke wy, *in 't negentiende Lid van dit Hooftdeel*, alreê getoont hebben. Maar op dat zy, uit oorzaak van de lange Heerschappy, niet al te verwaant zouden worden, zo moet men hier toe geen anderen verkiezen, dan de genen, die alreê tot aan het zestigste jaar van hun ouderdom, of tot hoger jaren, zijn gekomen, en het [x]Staatsradelijk ampt (van 't welk wy hier na zullen spreken) bedient hebben.

XXII. Wijders, wy zullen het getal der zodanigen lichtelijk konnen bepalen, zo wy aanmerken dat deze [y]Wetverdedigers zich tot de [z]Keurraden hebben, gelijk alle de Keurraden te zamen tot de menigte, die zy niet konnen bestieren, als zy weiniger in getal zijn, dan daar toe verëischt word. En dieshalven behoort het getal der [a]Wetverdedigers tot dat van de [b]Keurraden te zijn, gelijk het getal der Keurraden tot dat van de menigte, dat is (*volgens het dartiende Lid van dit Hooftdeel*) gelijk een tot vijftig.

[x]*Officium senatorium*.
[y]*Syndici*.
[z]*Patricii*.
[a]*Syndici*.
[b]*Patricii*.

XXIII. Wijders, op dat deze [c]Vergadering haar ampt veiliglijk zou konnen bedienen, zo moet men een deel van de [d]krijgsordening aan haar opdragen, daar aan zy het geen, dat haar belieft, mag bevelen.

[c]*Concilium*.
[d]*Militia*.

XXIV. Aan de [e]Wetverdedigers, of aan alle andere bedienaars van staat moet geen [f]vast gelt toegewezen worden, maar alleenlijk zodanige [g]kanssen en vervallen, dat zy niet zonder hun grote schade de [r]gemene Staat qualijk konnen bedienen. Want wy hebben hier aan niet te twijffelen, dat het billijk is aan de bedienaars van deze Heerschappy vergelding voor hun bezigheit toe te wijzen; om dat het [h]slechte volk het grootste deel van deze Heerschap uitmaakt, voor welks veiligheit de [i]Keurraden waken, terwijl het slechte volk geen zorg voor de gemene Staat draagt, maar alleenlijk voor zich in het bezonder zorgt. Maar dewijl, in tegendeel, niemant (*gelijk wy in 't vierde Lid van 't zevende Hooftdeel gezegt hebben*) eens anders zaak verdedigt, dan voor zo veel hy gelooft dat hy daar door zijn eige zaak bevestigt, zo moet men nootzakelijk de zaken in dier voegen schikken, dat de [k]Bedienaars, die voor de gemene zaak zorg dragen, voornamelijk dan voor zich zelven zorgen, als zy meest voor de gemene welstant waken.

[e]*Syndici*.
[f]*Stipendium*.
[g]*Emolumenta*.
[r]*Respublica*.
[h]*Plebs*.
[i]*Patricii*.
[k]*Ministri*.

XXV. Aan de [l]Wetverdedigers dan, Welker ampt is, gelijk wy gezegt hebben, waar te nemen dat de wetten en rechten van de

[l]*Syndici*.

Heerschappy ongeschonden onderhouden worden, zijn deze [m]kanssen en vervallen toe te wijzen; te weten dat yder [n]huisvader, die in enige plaats van de Heerschappy woont, jarelijks gehouden zy een stuk gelts van weinig waarde, namelijk het vierde deel van een onçe zilver, aan de [o]Wetverdedigers te betalen; op dat zy daar door het getal der inwoonders zouden konnen weten, en dieshalven bemerken het hoeveelste deel daar af de [p]Keurraden uitmaken. Wijders, dat yder Keurraat, zo haast als hy verkozen is, gehouden zy zekere grote somme gelts, te weten twintig, of vijfëntwintig ponden zilvers, aan de [q]Wetverdedigers te tellen. Dat meer is, dat gelt, daar in d' afwezige Keurraden (te weten die niet ter vergadering zijn verschenen, toen de Raat beroepen wierd) verwezen worden, moet men ook aan de Wetverdedigers toewijzen. Daarënboven, een gedeelte van de goederen der [r]bedienaars, die hun ampt misbruiken, en gehouden zijn onder d'uitspraak van hun vonnis te staan, en met zekere somme gelts gestraft, of welker goederen verbeurt gemaakt worden, moet men aan hen toepassen. Doch niet aan alle, maar alleenlijk aan de genen, die dagelijks zitten, en welker ampt het is de vergadering der [s]Wetverdedigers te beroepen: *bezie hier af het achtëntwintigste Lid van dit Hooftdeel*. Maar op dat de vergadering der Wetverdedigers altijt uit haar gestelt getal zou bestaan, zo moet in [t]d' opperste Raatvergadering, ter gewonelijke tijt beroepen, onderzoek daar op gedaan worden. Doch indien de [u] Wetverdedigers hier in onächtsaam waren, zo moet de geen, die de [w]voorzitting in de Raat heeft, (van 't welk wy terstont zullen spreken) dit aan d' opperste Raatvergadering voordragen, en van de [x]voorzitter onder de verdedigers naar d' oorzaak, waaröm dit verzwegen is, vragen, en onderzoeken wat het gevoelen van [y]d' opperste Raatvergadering over deze zaak is. En indien deze ook heeft gezwegen, zo moet de zaak van de geen, die [z]voorzitter in 't opperste vonnis is, of, indien deze ook zwijgt, van enig ander Keurraat opgenomen worden, die zo wel van de [a]Voorzitter der Wetverdedigers, als van die van de Raat, en der rechters reden van hun zwijging moet eisschen. Eindelijk, op dat men deze wet, daar door de [b]jongelingen uitgesloten worden, naaukeuriglijk zou onderhouden, zo moet men [c]vast stellen dat alle de genen, die het dartigste jaar van hun ouderdom bereikt hebben, en die niet door een uitgedrukte wet van de bestiering uitgesloten worden, voor de [d]Wetverdedigers hun naam in de [e]naamtafel moeten doen inschrijven, en voor zeker gestelt gelt het bewijs van d' ontfange eer van hen ontfangen,

[m] *Emolumenta*.
[n] *Pater familias*.
[o] *Syndici*.
[p] *Patricii*.
[q] *Syndici*.
[r] *Ministri*.
[s] *Syndici*.
[t] *Concilium supremum*.
[u] *Syndici*.
[w] *Praesidentia*.
[x] *Praesis*.
[y] *Concilium supremum*.
[z] *Praesis*.
[a] *Praesis Syndicorum*.
[b] *Juniores*.
[c] *Statuere*.
[d] *Syndici*.
[e] *Catalogus*.

op dat het aan hen vry zou staan zekere verçiering, alleenlijk aan hen veröorloft, aan te doen, om daar door onderkent, en boven d'anderen geëert te worden. Ondertusschen moet, volgens recht, vastgestelt zijn, dat het aan geen [f]Keurraat geöorloft zy iemant te noemen, 't en zy zijn naam in de gemene [g]naamtafel ingeschreven is, en dit op zware straf; en ook op dat het aan niemant geöorloft zou zijn, het ampt, of de bediening, tot welks uitvoering hy verkozen word, te weigeren. Eindelijk, op dat alle de rechten van de [h]Heerschappy, die [i]volstrektelijk [k]grontwetten zijn, eeuwig zouden wezen, zo moet men vaststellen dat, zo iemant in [l]d' opperste Raat iets tegen enige grontwet voorstelt, te weten van de heerschappy van enig Veltöverste te verlangen, of van 't getal der Keurraden te verminderen, of van andere diergelijke dingen, hy als van [m]gequetste hoogheit aangeklaagt, en niet alleenlijk ter doot verwezen, en zijn goederen verbeurt gemaakt moeten worden, maar dat 'er ook enig teken van zijn straf, tot een eeuwige geheugenis, in 't openbaar ten toon moet blijven. Voorts, wat de vaststelling van d' andere gemene wetten der [n]Heerschappy aangaat, 't is genoech zo men [o] vaststelt dat men geen wet kan vernietigen, noch nieuwe maken, 't en zy te voren de vergadering der [p]Wetverdedigers, en daar na de drie vierde, of de vier vijfde delen van [q]d'opperste Raatvergadering daar op vergadert geweest hebben.

[f] *Patricius*.
[g] *Catalogus*.
[h] *Imperium*.
[i] *Absolutè*.
[k] *Jura fundamentalia*.
[l] *Concilium supremum*.
[m] *Crimen laesae majestatis*.
[n] *Imperium*.
[o] *Statuere*.
[p] *Syndici*.
[q] *Concilium supremum*.

XXVI. Wijders, het recht van d'opperste Raatvergadering te beroepen, en van de beslechting en uitspraak der zaken daar in voor te stellen, moet by de [r] Wetverdedigers zijn, aan de welken ook d' eerste plaats in de [s]Raatvergadering toegestaan moet worden, maar zonder recht van te stemmen. Doch eer zy zich tot zitten begeven, moeten zy, by de welstant van die opperste Raat, en by de gemene Vrijheit, zweren dat zy met de grootste naerstigheit zullen pogen te weeg te brengen dat men de vaderlijke wetten zal onderhouden, en de gemene welstant bezorgen. Als dit gedaan is, zullen zy toetreeden om de zaken by ordening voor te stellen, namelijk door de bedienaar, die by hen het ampt van [m]Geheimschrijver bekleed.

[r] *Syndici*.
[s] *Concilium*.
[m] *Secretarius*.

XXVII. Maar op dat 'er, in 't stemmen, en in de bedienaars van de Heerschappy te verkiezen gelijke macht aan alle de [t]Keurraden zou zijn, en in alle dingen een vaerdige [u]afrechting zou gegeven worden, zo is gantschelijk die ordening te prijzen, de welke van de Veneciänen onderhouden word, die, om [w]bedienaars van de Heerschappy ter benaming te brengen, met het lot enigen uit de

[t] *Patricii*.
[u] *Expeditio*.
[w] *Ministri*.

Raat verkiezen: en yder Raatsheer geeft over deze genoemde bedienaars, die by ordening te verkiezen staan, zijn mening te kennen, daar meê hy de verkiezing van de voorgestelde bedienaar of goetkeurt, of verwerpt, en dit met steentjes; in voegen dat men namaals niet weet wie dit, of dat gestemt heeft. Dit veröorzaakt niet alleenlijk dat in te stemmen het gezach van alle de Raatsheeren gelijk is, en dat de handelingen vaerdiglijk afgericht worden, maar ook dat ('t welk in [x]Raatvergaderingen voornamelijk nootzakelijk is) yder volkome vrijheit heeft om zijn mening, zonder enig gevaar van nijt, uit te drukken.

[x] *Concilia*.

XXVIII. In de vergadering der [y]Wetverdedigers, en in d'andere vergaderingen moet deze ordening ook onderhouden worden, te weten, dat men de stemmen met steentjes geeft. Maar het recht der Wetverdedigers van de Raatvergadering te beroepen, en van die zaken voor te stellen, de welken daar in afgehandelt zullen worden, moet by hun [z]Voorzitter zijn, die dagelijks, met tien of meer wetverdedigers, zitting moet nemen, om de klachten van [a]'t slechte volk over de [b]bedienaars, en de heimelijke beschuldigingen te horen, en, indien de zaak zulks verëischt, de beschuldigden te beschutten, en de [c]Raatvergadering te beroepen, zelfs voor de gestelde tijt, daar in zy gemenelijk vergadert, zo iemant van hen oordeelt dat 'er gevaar in de verwijling is. Maar deze [d]Voorzitter, en de genen, die dagelijks met hem te zamen komen, moeten van d' opperste Raat, en noch uit het getal der [e] Wetverdedigers, verkozen worden, niet voor hun leven lang, maar voor zes maanden, zonder in hun ampt verlangt te worden, en het zelfde weêr te konnen bedienen, dan na verloop van drie of vier jaren: en de verbeurtgemaakte goederen, en de geltboeten, of enig deel daar af, moeten, gelijk wy hier voor gezegt hebben, aan dezen toegepast worden. Wy zullen 't overige, dat aan de Wetverdedigers behoort, op zijn plaats vertonen.

[y] *Syndici*.

[z] *Praesis*.

[a] *Plebs*.

[b] *Ministri*.

[c] *Concilium*.

[d] *Praesis*.

[e] *Syndici*.

XXIX. De tweede vergadering, die onder d'opperste Raatvergadering gestelt moet worden, zullen wy de [f]Staatsraat noemen, welks ampt is de gemene zaken te verhandelen, tot een voorbeelt, de rechten van de Heerschappy te verkondigen, de vestingen der steden, volgens de wetten, te schikken, [g]bestellingen aan de krijgsordening te geven, den onderdanen schattingen op te leggen, en de zelfden te besteden, aan d' uitheemsche [h]Gezanten antwoort te geven, en uit te spreken werwaarts men gezanten zal zenden. Maar de gezanten zelven te verkiezen is 't ampt van [i]d'opperste Raat zelf.

[f] *Senatus*.

[g] *Diplomata*.

[h] *Legati*.

[i] *Concilium supremum*.

Want men moet voornamelijk hier op merken, dat geen [k]Keurraat tot enige [l]bediening van de [m]Heerschappy beroepen kan worden, dan door d' opperste Raat zelf, op dat de Keurraden zelven niet zouden trachten de gunst van de [o]Staatsraat te verkrijgen. Wijders, alle deze dingen moeten aan [p]d'opperste Raat opgedragen worden, te weten de zodanigen, die de tegenwoordige stant der dingen enigsins veränderen, gelijk de [q]besluiten van vrede en oorlog. Dieshalven moeten de besluiten van vrede en oorlog, om bondig te zijn, door 't gezach van d'opperste Raat bevestigt worden: en om deze oorzaak zou ik geloven dat d' oplegging van nieuwe schattingen aan d' opperste Raat alleen, en niet aan de [r]Staatsraat behoort.

[k] *Patricius*.
[l] *Ministerium*.
[m] *Imperium*.
[o] *Senatus*.
[p] *Concilium supremum*.
[q] *Dacreta*.

XXX. Om het getal der [s]Staatsraden te bepalen, staan deze dingen t' aanmerken: dat alle Keurraden even grote hoop hebben, om het ampt van Staatsraat te verkrijgen: wijders, dat echter de zelfde [t]Staatsraden, welker tijt, daar toe zy verkozen waren, verlopen is, na verloop van korte tijt weêr verkozen mogen worden, op dat in dezer voegen de [u]Heerschappy altijt door schrandere en ervare mannen bestiert zou worden, en eindelijk op dat men onder de Staatsraden veel zou vinden, die door hun wijsheit en deucht bekent zijn. Doch om alle deze [w]voorwaarden te verkrijgen, kan men niets anders bedenken, dan dat men door zekere wet instelt, dat niemant, dan de geen, die het vijftigste jaar van zijn ouderdom heeft bereikt, tot de staat van [x]Staatsraat ontfangen zal worden, en dat men vierhondert, dat is dat men omtrent een twaalfde gedeelte der [y] Keurraden voor een jaar zal verkiezen, op voorwaarde dat zy, hun jaar ten einde gedient hebbende, na verloop van twee jaren weêr verkozen mogen worden. Door deze middel zal omtrent een vierde deel der Keurraden altijt, alleenlijk met een korte ophouding tusschen beiden, het ampt van [z]Staatsraat bekomen; welk getal warelijk, gezamentlijk met dat, 't welk van de [a]Wetverdedigers uitgemaakt word, niet verre van 't getal der [b]Keurraden, die het vijftigste jaar van hun ouderdom bereikt hebben, overtroffen zal worden: en in dezer voegen zullen alle Keurraden altijt grote hoop hebben om tot de staat van [c]Staatsraat, of van [d] Wetverdedigers te geraken, terwijl de zelfde [e]Keurraden altijt, alleenlijk met een korte ophouding tusschen beiden, gelijk wy gezegt hebben, de staat van [f] Staatsraat zullen bezitten: en volgens het geen, dat wy, *in het tweede Lid van dit Hooftdeel*, gezegt hebben, zullen 'er nooit zeer voortreffelijke mannen, die in raat-

[r] *Senatus*.
[s] *Senatores*.
[t] *Senatores*.
[u] *Imperium*.
[w] *Conditiones*.
[x] *Senator*.
[y] *Patricii*.
[z] *Senator*.
[a] *Syndici*.
[b] *Patricii*.
[c] *Senator*.
[d] *Syndicus*.
[e] *Patricii*.
[f] *Senator*.

geeving en schranderheit uitsteeken, in de [g]Staatsraat ontbreeken. En dewijl deze wet niet zonder grote lastering en haat van veel [h]Keurraden gebroken kan worden, zo is, om de zelfde bondig en bestandig te maken, geen andere [i]voorzorg daar toe nodig, dan dat yder [k]Keurraat, de welk tot die ouderdom, daar af wy gesproken hebben, gekomen is, getuigenis van die zaak aan de [l]Wetverdedigers toont, de welken zijn naam in de [m]naamtafel der gener, die geschikt worden tot d' ampten van [n]Staatsraat te verkrijgen zullen inschrijven, en in [o]d' opperste Raatvergadering lezen, op dat hy in deze opperste Raatvergadering de plaats, aan zijns gelijken toegeeigent, en de welke de naaste aan die van [p]Staatsraat is, met d' anderen van de zelfde ordening, zou inneemen.

[g] *Senatus*.
[h] *Patricii*.
[i] *Cautio*.
[k] *Patricius*.
[l] *Syndici*.
[m] *Catalogus*.
[n] *Senator*.
[o] *Concilium supremum*.
[p] *Senator*.

XXXI. [q]D' inkoomsten en vervallen der [r]Staatsraden moeten zodanig zijn, dat zy groter nuttigheit en winst uit de vrede, dan uit d' oorlog trekken. Dat men dieshalven uit de waren, die uit de Heerschappy naar andere landen, of uit andere landen in de Heerschappy gevoert worden, een hondertste, of vijftigste deel aan hen toewijs. Want wy hebben niet te twijffelen of zy zullen om deze reden, zo veel, als hen mogelijk is, de vrede verdedigen, en nooit trachten d' oorlog te verlangen. De [s]Staatsraden zelve, indien enigen van hen kooplieden zijn, moeten niet van deze schatting te betalen vrygesproken worden: want zodanige vryheit en uitzondering kan niet zonder groot nadeel van de koophandel toegestaan worden, daar af, gelijk ik geloof, niemant onkundig is. Voorts moet men, in tegendeel, door wetten vaststellen, dat enig [t]Staatsraat, of die het ampt van Staatsraat bedient heeft, geen krijgsampt zal mogen bedienen; en wijders, dat men geen Veltöverste of Krijgsopperste, de welken, gelijk wy, *in 't negende Lid van dit Hoeftdeel*; gezegt hebben, alleenlijk in tijt van oorlog over 't heir gestelt moeten worden, weêr uit de genen zal mogen verkiezen, welker vader, of grootvader [t]Staatsraat is, of het [u]ampt van Staatsraat binnen twee jaren bedient heeft. Wy hebben hier aan niet te twijffelen, dat de [w]Keurraden, die buiten de [x]Staatsraat zijn, dit recht met alle kracht zullen verdedigen: en hier uit zal voortkomen dat de [y]Staatsraden altijt groter winst en verval uit de vrede, dan uit d' oorlog zullen hebben, de welken dieshalven nooit tot oorlog zullen raden, dan als de hoogste nootzakelijkheit van de Heerschappy hen daar toe parst. Men kan ons hier tegenwerpen, dat door deze middel, te weten indien men aan de [z]Wetverdedigers en [a]Staatsraden zo grote [b] winsten en vervallen moet toewijzen, de [c]Heerschappy der Voornaamsten aan d' on-

[q] *Emolumenta*.
[r] *Senatores*.
[s] *Senatores*.
[t] *Senator*.
[t] *Senator*.
[u] *Dignitas Senatoria*.
[w] *Patricii*.
[x] *Senatus*.
[y] *Senatores*.
[z] *Syndici*.
[a] *Senatores*.
[b] *Emolumenta*.
[c] *Imperium Aristocraticum*

derzaten niet minder lastig zal zijn, dan yder [d]eenhoofdige Heerschappy. Maar behalven dat de koninklijke hoven groter kosten vereisschen, de welken echter zich niet genegen tonen om de vrede te verdedigen, en behalven dat de vrede nooit al te dier gekocht kan worden; zo koomt hier by, voorëerst, dat dit alles, 't welk in een [e]eenhoofdige Heerschappy op een enige, of op zeer weinige toegebracht word, in deze Heerschappy aan zeer veel te deel valt. Wijders, de Koningen, en hun bedienaars dragen de lasten van de heerschappy niet met hun onderzaten; 't welk in deze Heerschappy recht anders gebeurt: want de [f]Keurraden, die altijt uit de rijksten verkozen worden, maken het grootste deel van de [g]gemene Staat. Eindelijk, de lasten van [h]d' eenhoofdige Heerschappy spruiten niet zo zeer uit de koninklijke kosten, als wel uit haar [i]geheime streken. Want de lasten van de heerschappy, die men tot verdediging van de vrede en vryheit de burgeren oplegt, worden echter, hoewel zy groot zijn, geleden, en om de nuttigheit van de vrede gedragen. Wat volk heeft ooit zo veel, en zo zware belastingen moeten betalen, als de Hollanders? en echter is dit volk niet alleenlijk niet uitgeput, maar in tegendeel zo machtig in rijkdom geweest, dat alle anderen hun voorspoed benijd hebben. Indien dan de belastingen van [k]d' eenhoofdige Heerschappy om de vrede opgestelt wierden, zo zouden zy de burgers niet drukken. Maar, gelijk ik gezegt heb, uit de geheime streken van dusdanige Heerschappy spruit, dat d' onderdanen onder de last gedrukt worden; te weten om dat de Koningen machtiger in oorlog, dan in vrede zijn, en om dat de genen, die alleen willen heerschen, ten hoogsten moeten pogen behoeftige onderzaten te hebben. Ik zwijg noch van d' andere dingen, die van de schranderste Nederlander, V.H. eertijts aangetekent zijn; om dat dit niet tot mijn ooggemerk behoort, 't welk alleenlijk is, de beste Stant van yder Heerschappy te beschrijven.

[d] *Imperium Monarchicum.*

[e] *Imperium Monarchicum.*

[f] *Patricii.*

[g] *Respublica.*

[h] *Imperium Monarchicum.*

[i] *Arcana.*

[k] *Imperium Monarchicum.*

XXXII. Enigen uit de [l]Wetverdedigers, door [m]d' opperste Raat verkozen, moeten in [n]d' opperste Raatvergadering zitten, doch zonder recht van stemming te hebben, te weten om waar te nemen, of de rechten, die tot deze [o]Raatvergadering behoren, wel bewaart worden, en om te bevorderen dat [p]d' opperste Raatvergadering te zamen word geroepen, als 'er uit de [q]Staatsraat tot d' opperste Raatvergadering zelve iets overgebracht moet worden. Want het recht van deze opperste Raatvergadering te beroepen, en van de zaken, die men daar in besluiten zal, voor te stellen, behoort aan de [r]Wetverdedigers, gelijk wy alreê gezegt hebben. Maar eer men de

[l] *Syndici.*

[m] *Concilium supremum.*

[n] *Senatus.*

[o] *Concilium.*

[p] *Concilium supremum.*

[q] *Senatus.*

[r] *Syndici.*

stemmen van diergelijke dingen vergadert, zal de geen, die dan de [s]Voorzitting in de [t]Staatsraat heeft, de staat der zaken vertonen, en met enen aanwijzen wat het gevoelen van de Staatsraat zelf in de voorgestelde zaak is, en om welke oorzaken. En als men dit gedaan heeft, zal men de stemmen, volgens de gewone ordening, vergaderen.

[s] *Praesidentia*.
[t] *Senatus*.

XXXIII. De gehele [u]Staatsraat moet niet dagelijks vergaderen, maar, gelijk alle grote Vergaderingen, in zekere gestelde tijden. Doch dewijl de bezigheden van de [w]Heerschappy ondertusschen waargenomen moeten worden, zo moet men enig deel der [x]Staatsraden, verkiezen, dat, als de [y]Staatsraat gescheiden is, des zelfs plaats vervult, welks ampt zal zijn de Staatsraat te beroepen, als 't nootzakelijk is, des zelfs [a]besluiten, de gemene Staat aangaande, uit te voeren, de brieven, aan de [b]Staatsraat en [c]opperste Raatvergadering geschreven, te lezen, en eindelijk de zaken, die in de [d]Staatsraat voorgestelt zullen worden, te bevorderen. Doch op dat dit alles, en d' ordening van deze algemene Raatvergadering te lichtelijker begrepen zou worden, zo zal ik de gehele zaak naaukeuriglijker beschrijven.

[u] *Senatus*.
[w] *Imperium*.
[x] *Senatores*.
[y] *Senatus*.
[a] *Decreta*.
[b] *Senatus*.
[c] *Concilium supremum*.
[d] *Senatus*.

XXXIV. De [e]Staatsraden, die men, gelijk wy alreê gezegt hebben, voor een jaar moet verkiezen, moeten in vier, of in zes [f]ordeningen verdeelt worden, van de welken d' eerste ordening de drie, of twee eerste maanden in de [g]Staatsraat zal zitten. En als deze tijt verlopen is, zo zal de tweede [h]ordening d' eerste plaats bekleden; en dus vervolgens, daar in yder ordening even veel tijt de voorzitting zal behouden: in voegen dat d' ordening, die in d' eerste maanden d' eerste is, in de tweede maanden de leste zal wezen. Wijders, zo veel [i]ordeningen, als 'er zijn, zo veel [k]Voorzitters, en zo veel van der zelfder [l]plaatsbeklerders, die, als het nootzakelijk is, de plaats der Voorzitters bekleden, moeten 'er verkozen worden: dat is dat men uit yder ordening twee moet verkiezen, van de welken d' een de [l]Voorzitter, en d' ander des zelfs [m]plaatsbekleder van de zelfde ordening zal wezen. De geen, die Voorzitter van d' eerste ordening is, moet ook in d' eerste maanden in de [n]Staatsraat de [o]voorzitting hebben, of indien hy niet tegenwoordig is, zo zal zijn [p]stedehouder zijn plaats bekleden; en dus ook met d' anderen, daar in men de voorgedachte ordening moet bewaren. Wijders, uit d' eerste [q]ordening moeten enigen of by [r]loting, of by [s]stemming verkozen worden, die, met de [t] Voorzitter, en met de [u]plaatshouder van de zelfde ordening,

[e] *Senatores*.
[f] *Ordines*.
[g] *Senatus*.
[h] *Ordo*.
[i] *Ordines*.
[k] *Praesides*.
[l] *Vicarii*.
[l] *Praesis*.
[m] *Vicarius*.
[n] *Senatus*.
[o] *Praesidentia*.
[p] *Vicarius*.
[q] *Ordo*.
[r] *Sors*.
[s] *Suffragium*.
[t] *Praesis*.
[u] *Vicarius*.

De plaats van de [w]Staatsraat, na dat de zelfde gescheiden zal zijn, vervullen, en dit in de zelfde beloop van tijt, daar in hun zelfde [x]ordening d' eerste plaats in de [y] Staatsraat bezit: want na verloop van deze tijt moeten weêr zo veel uit de tweede ordening, of by loting, of by stemming verkozen worden, die, met hun [z]Voorzitter, en zijn [a]plaatshouder, de plaats van d' eerste ordening zullen inneemen, en de plaats van de [b]Staatsraat vervullen; en dus vervolgens. 't Is ook niet nodig dat dezen, die, gelijk ik gezegt heb, by loting, of door stemming alle twee of drie maanden moeten verkozen worden, en de welken wy voortäan [c]Hoofden van de Staatsraat zullen noemen, van [d]d' opperste Raat verkozen worden. Want de reden, die wy, (*in 't negenëntwintigste Lid van dit Hooftdeel*) bygebracht hebben, heeft hier geen plaats, en veel minder het zeventiende Lid. Het zal dieshalven genoech zijn dat zy van de [e]Staatsraat, en van de [f]Wetverdedigers, die tegenwoordig zijn, verkozen worden.

[w]*Senatus*.
[x]*Ordo*.
[y]*Senatus*.
[z]*Praesis*.
[a]*Vicarius*.
[b]*Senatus*.
[c]*Consules*.
[d]*Concilium supremum*.
[e]*Senatus*.
[f]*Syndici*.

XXXV. Wat hun getal aangaat, ik kan het zelfde niet zo naaukeuriglijk bepalen. Dit is echter zeker, dat 'er zo veel moeten wezen, dat zy niet lichtelijk omgekocht konnen worden. Want hoewel zy, zo veel de [g]gemene Staat aangaat, niets alleen besluiten, zo konnen zy echter de [h]Staatsraat verwijlen, of, 't welk het ergste is, de zelfde [i]uitstrijken, met zodanige dingen, die van geen belang zijn, voor te stellen, en met het geen, dat van groot belang zou wezen, te zwijgen. Ik verzwijg noch dat, indien zy al te weinig waren, het afweezen van een of twee [k]verwijling in de gemene zaken zou konnen maken. Maar dewijl, in tegendeel, dezen tot [l] Hoofden van de Staatsraat verkozen zullen worden, om dat de [m]grote Raatvergaringen dagelijks niet in de gemene zaken bezich konnen zijn, zo moet hier nootzakelijk een middel gezocht, en het gebrek van 't getal door de kortheit des tijts vervult worden. Dieshalven, indien men alleenlijk dartig, of daar omtrent voor twee of drie maanden verkiest, zo zullen 'er te veel zijn om in deze korte tijt te konnen omgekocht worden. Om deze oorzaak zal het ook dienstig zijn dat de genen, die in hun plaats volgen, geensins verkozen worden, dan in die tijt, daar in zy volgen, en d' anderen vertrekken.

[g]*Respublica*.
[h]*Senatus*.
[i]*Deludere*.
[k]*Mora*.
[l]*Consules*.
[m]*Magna concilia*.

XXXVI. Wijders hebben wy gezegt, dat het ampt van dezen is, de [n]Staatsraat te beroepen, als enigen van hen, hoewel zy weinig zijn, oordeelen dat zulks nodig is, de zaken, die daar in besloten zullen worden, voor te stellen, de [o]Staatsraat te doen scheiden, en des zelfs [p]besluiten van de gemene zaken uit te voeren. Maar op wat wijze dit zal geschieden, zal ik met weinig woorden

[n]*Senatus*.
[o]*Senatus*.
[p]*Decreta*.

vertonen, op dat de zaken niet door onnutte geschillen te leur gestelt zouden worden. De [q]Hoofden van de Staatsraat zullen de zaak, die in de [r]Staatsraat voorgestelt zal worden, en wat nootzakelijk te doen staat, overwegen; en indien zy hier in alle van een mening en verstant zijn, zo zullen zy de [s]Staatsraat beroepen, en, de zaak in ordening verklaart hebbende, te kennen geven wat hun gevoelen is, en, zonder eens anders [t]zinüiting te verwachten, de stemmen by ordening vergaderen. Maar indien de [u]Hoofden van de Staatsraat meer dan een gevoelen beweert hebben, zo zal men in de [w]Staatsraat dat gevoelen van het voorgestelt geschil eerst vertonen, 't welk van het grootste getal der Hoofden van de Staatsraat verdedigt wierd: en indien het zelfde van het grootste deel des [x]Staatsraats, en der [y]Hoofden van de Staatsraat niet goet gekeurt wierd, maar het getal der twijffelaars en ontkenners te gelijk groter was; 't welk, gelijk wy alreê vermaant hebben, uit de [z]steentjes moet blijken: zo zullen zy het ander gevoelen, 't welk onder de [a]Hoofden van de Staatsraat weiniger [b]stemmen gehad heeft, dan het eerste, te voorschijn brengen, en dus ook d' anderen. Doch indien 'er geen van het grootste deel van de gehele [c]Staatsraat goetgekeurt hadden geweest, zo zal men de Staatsraat tot aan de volgende dag, of voor een korte tijt scheiden; op dat de [d]Hoofden van de Staatsraat ondertusschen zouden zien of zy geen andere middelen, die aangenamer zouden konnen wezen, konnen vinden. Maar indien zy geen anderen vinden, of indien de genen, die zy gevonden hebben, van 't grootste deel des [e]Staatsraats niet goetgekeurt worden, zo moet men de mening van yder [f]Staatsraat horen. Doch indien het grootste deel van de [g]Staatsraat hier toe ook niet overgaat, zo zal men van yder gevoelen weêr de stemmen afvorderen. Hier moeten niet alleenlijk de steentjes der gener, die bevestigen, gelijk tot hier toe is geschied, maar ook der twijffelenden en ontkennenden getelt worden; en indien men meer vind, die bevestigen, dan die twijffelen, of ontkennen, zo moet het [h]gevoelen bondig blijven, en in tegendeel vruchteloos en vergeefs, zo 'er meer gevonden worden, die ontkennen, dan die twijffelen, of bevestigen. Maar indien van alle de gevoelens het getal der gener, die twijffelen, groter heeft gcweest, dan die ontkennen, of bevestigen, zo zal men de [i]vergadering der [k]Wetverdedigers by de [l]Staatsraat voegen, die, gezamentlijk met de [m]Staatsraden, hun stemmen zullen geven, doch alleenlijk met [n]steentjes, die bevestigen, of weigeren, zonder de genen te mogen gebruiken,

[q] *Consules.*
[r] *Senatus.*
[s] *Senatus.*
[t] *Sententia.*
[u] *Consules.*
[w] *Senatus.*
[x] *Senatus.*
[y] *Consules.*
[z] *Calculi.*
[a] *Consules.*
[b] *Suffragia.*
[c] *Senatus.*
[d] *Consules.*
[e] *Senatus.*
[f] *Senator.*
[g] *Senatus.*
[h] *Sententia.*
[i] *Concilium.*
[k] *Syndici.*
[l] *Senatus.*
[m] *Senatores.*
[n] *Calculi.*

die hun twijffelächtig gemoed te kennen geven. De zelfde ordening moet ook omtrent die dingen gehouden worden, de welken van de [o]Staatsraat aan [p]d'opperste Raatvergadering opgedragen worden. Dit zy van de [q]Staatsraat gezegt.

XXXVII. Wat de [r]Rechtbank, of [s]pleitbank aangaat, hy kan niet op de zelfde [t] grontvesten steunen, als de geen, die onder een [u]eenhoofdige Vorst is; gelijk wy dit, *in 't zeste Hooftdeel, in 't zesentwintigste en in de volgende Leden*, beschreven hebben. Want hy koomt (*volgens het veertiende Lid van dit Hooftdeel*) niet met de grontvesten van deze Heerschappy overëen, te weten hier in, dat men daar in enige opzicht op de geslachten, of afkoomsten zou houden. Wijders, de Rechters, uit de [w]Keurraden alleen verkozen, zouden wel door de vrees der volgende Keurraden gedwongen konnen worden geen onrechtvaerdig vonnis tegen iemant van hen uit te spreken, misschien op dat zy niet naar verdiensten gestraft zouden worden; maar echter tegen de genen van de gemene hoop alles darren bestaan, en de rijken van hen dagelijks ten roof leveren. Ik weet dat, om deze oorzaak, de [x] Raatvergadering der Genuënsen van veel goetgekeurt word, te weten hier in, dat zy hun [y]Rechters niet uit hun [z]Raatsheeren, maar uit de vreemden verkiezen. Maar dit schijnt my, de zaak afzonderlijk aanmerkende, een vreemde instelling te zijn, namelijk dat men de vreemden, en niet de Raatsheeren tot de verklaring der wetten zal roepen. Want wat zijn de Rechters anders, als verklaarders der wetten? Ik overreed my dieshalven dat de Genuënsen in deze zaak ook meer op d' aart van hun volk, dan het volk op de natuur van deze Heerschappy, gezien heeft. Wy dan, de zaak afzonderlijk overwegende, hebben middelen uit te vinden, die best met de [a]vorm van deze [b]Heerschappy overëenkomen.

XXXVIII. Voorts, wat het getal der Rechters aangaat, de reden van deze Staat verëischt geen bezonder. Maar gelijk in [c]d'eenhoofdige Heerschappy, zo moet men ook in deze voornamelijk waarneemen, dat hun getal zo groot zy, dat zy niet van een bezonder man omgekocht konnen worden. Want hun ampt is alleenlijk, te bezorgen dat niemant in 't bezonder aan een ander enig ongelijk zal doen, en dieshalven de geschillen, tusschen de bezondere lieden gerezen, 't zy dat zy van Keurradelijk geslacht, of van de [e]gemene hoop zijn, te beslechten, en den misdoenders straf af te vorderen, zelfs van de [f]Keurraden, [g]Wetverdedigers en [h]Staatsraden, voor zo veel zy tegen de rechten, aan de welken zy alle gebon-

[o] *Senatus*.
[p] *Concilium supremum*.
[q] *Senatus*.
[r] *Forum*.
[s] *Tribunal*.
[t] *Fundamenta*.
[u] *Monarcha*.
[w] *Patricii*.
[x] *Concilium*.
[y] *Judices*.
[z] *Patricii*.
[a] *Forma*.
[b] *Imperium*.
[c] *Imperium monarchicum*.
[e] *Plebs*.
[f] *Patricii*.
[g] *Syndici*.
[h] *Senatores*.

den zijn, misdaan hebben. Maar de geschillen, die tusschen de steden, onder een [i]Heerschappy staande, konnen rijzen, moeten in [k]d'opperste Raat beslecht worden.

XXXIX. Wat de tijt aangaat, voor de welk zy verkozen moeten worden, de reden hier af is in alle Heerschappijen de zelfde; gelijk ook dat jarelijks enig deel van hen afgaat. Eindelijk, hoewel het niet nootzakelijk is dat yder van hen uit een verscheide geslacht is, zo is het echter nodig dat twee, malkander zeer na in maagschap bestaande, niet in het [l]gestoelte gezamentlijk plaats bekleden: 't welk in d'andere [m]Raatvergaderingen waargenomen moet worden, behalven in [n] opperste Raat, in de welk het genoech is dat men in de verkiezingen, door instelling van wetten, verzorgt dat niemant de geen, die hem van naby bestaat, mag noemen, noch, zo hy van een ander genoemt en opgebracht is, zijn stem aan hem geven: en wijders, dat geen twee namagen, om iemant tot bedienaar van de Heerschappy te noemen, het lot uit de kas nemen. Dit, zeg ik, is genoech in een [o]Raatvergadering, die uit zulk een groot getal van menschen bestaat, en aan de welke geen bezondere [p]winsten en vervallen toegepast worden: en dieshalven lijd de Heerschappy daar door geen schade; om dat het ongerijmt is een wet te maken, daar door de namagen van alle [q]Keurraden van [r]opperste Raat uitgesloten zouden worden; *gelijk wy in 't veertiende Lid van dit Hooftdeel gezegt hebben*. Voorts, het blijkt dat dit ongerijmt zou zijn. Want de [s]Keurraden zelven zouden deze wet niet konnen instellen, zonder daar door alle zo verre [t]volstrektelijk van hun recht af te staan; en dieshalven zouden niet de Keurraden zelven, maar de [u]genen van 't gemeen volk [w]verdedigers van het zelfde recht wezen: 't welk regelrecht tegen het geen strijd, dat wy, *in 't vijfde en zeste Lid van dit Hooftdeel*, getoont hebben. Maar die wet van de Heerschappy, door de welke vastgestelt word dat men een en de zelfde reden tusschen het getal der Keurraden, en der menigte zal onderhouden, ziet voornamelijk hier op, dat men het recht, en 't vermogen der Keurraden zou bewaren, te weten dat hun getal niet te weinig zou zijn om de menigte te konnen bestieren.

[i] *Imperium*.
[k] *Concilium supremum*.
[l] *Subsellae*.
[m] *Concilia*.
[n] *Concilium supremum*.
[o] *Concilium*.
[p] *Emolumenta*.
[q] *Patricii*.
[r] *Concilium supremum*.
[s] *Patricii*.
[t] *Absolutè*.
[u] *Plebeji*.
[w] *Vindices*.

XL. Voorts, de [x]Rechters moeten door [y]d' opperste Raatvergadering zelve uit de [z]Keurraden, dat is (*volgens het zeventiende Lid van dit Hooftdeel*) uit de stichters zelven der wetten, verkozen worden; en de vonnissen, die zy gegeven hebben, zo over zaken, die de goederen aangaan, als die het lijf betreffen,

[x] *Judices*.
[y] *Concilium supremum*.
[z] *Patricii*.

bondig verklaart worden, zo zy naar behorelijke ordening, en zonder eenzijdigheit uitgesproken zijn, in welke zaak het, volgens de wetten, aan de [a]Wetverdedigers geöorloft zal wezen t' onderzoeken, t' oordeelen en vast te stellen.

[a] *Syndici.*

XLI. [b]D' inkoomsten en vervallen der [c]Rechters moeten de zelfden zijn, van de welken wy, *in 't negenëntwintigste Lid van 't zeste Hooftdeel*, gesproken hebben; te weten dat zy van yder vonnis, 't welk zy van zaken, die de goederen aangaan, uitgesproken hebben, van de geen, die 't geding verliest, naar beloop van de gehele somme, enig deel zullen ontfangen. Maar in vonnissen over zaken, die het lijf aangaan, moet hier dit onderscheit alleen wezen, dat men de goederen, door hen verbeurt gemaakt, en alle de breuken, daar meê de mindere misdaden gestraft worden, aan hen alleen toewijst; doch op deze voorwaarde, dat het nooit aan hen veröorloft zy door pijning iemant te dwingen tot iets te belijden. Door deze middel zal genoech verzorgt zijn dat zy niet onrechtvaerdig tegen [d]de genen van de gemene hoop zullen wezen, en dat zy zich, uit vrees, niet al te gunstig tot de [e]Keurraden zullen tonen. Want behalven dat hier de vrees door de gierigheit alleen, van de schone naam van gerechtigheit beschaduwt, gematigt zal worden, zo koomt hier noch by dat zy groot in getal zijn, en dat de stemmen niet opentlijk, maar met [f] steentjes gegeven worden: in voegen dat, zo iemant om zijn verweze zaak t' onvreden is, hy echter niets heeft, 't welk hy aan een alleen kan aantijgen. Wijders, d'eerbiedigheit der [g]Wetverdedigers zal verhinderen dat zy enig onrechtvaerdig, of ten minsten enig ongerijmt vonnis zullen uitspreeken, of dat iemant van hen iets door bedroch zal doen; behalven dat in zulk een groot getal van rechters altijt d' een of d' ander gevonden zal worden, die de gerechtigheit bemint, en voor de welk zy ontsach zullen hebben. Eindelijk, wat [h]de genen aangaat, die van 't gemeen volk zijn, men zal voor hen genoech zorgen, zo 't aan hen geöorloft zal zijn zich op de [i]Wetverdedigers te beroepen, aan de welken, gelijk ik gezegt heb, by recht toegelaten zal wezen de zaken der [k]Rechters t' onderzoeken, t' oordeelen, en besluit daar over te maken. Want het is zeker dat de [l]Wetverdedigers de haat der [m]Keurraden niet zullen konnen mijden, en in tegendeel altijt zeer aangenaam aan [n]'t gemeen volk wezen, en, zo veel als hen mogelijk is, naar de toejuighing van de menigte trachten; tot welk einde zy, gelegentheit bekomen hebbende, niet nalaten zullen de [o]vonnissen, tegen de wetten van de pleitbank

[b] *Emolumenta.*
[c] *Judices.*
[d] *Plebeji.*
[e] *Patricii.*
[f] *Calculi.*
[g] *Syndici.*
[h] *Plebeji.*
[i] *Syndici.*
[k] *Judices.*
[l] *Syndici.*
[m] *Patricii.*
[n] *Plebs.*
[o] *Sententia.*

uitgesproken, te weêrroepen, en onderzoek op yder der rechters te doen, en d' ongerechtige rechters [p]boeten af te vorderen: want daar is niets, 't welk het gemoed van de [q]menigte meer beweegt. Het hindert ook niet dat 'er zelden gelijke [r] voorbeelden voorvallen; maar is ten hoogsten dienstig: want behalven dat die [s] Burgerschap in een quade stant staat, daar dagelijks voorbeelden van misdoenders ten toon gestelt worden; *gelijk wy in het tweede Lid van het vijfde Hooftdeel getoont hebben:* zo moeten warelijk de genen, die van 't gerucht meest verbreid worden, zeer zelden voorkomen.

[p] *Panae*.
[q] *Plebs*.
[r] *Exempla*.
[s] *Civitas*.

XLII. De genen, die naar steden of lantschappen tot Stedehouders gezonden worden, zullen uit de Staat der [t]Staatsraden moeten wezen; om dat 'et het ampt der Staatsraden is, voor de vestingen der steden, voor de schat, voor de krijgsordening, enz. te zorgen. Maar de genen, die naar gewesten, verre af gelegen, gezonden zullen worden, zullen niet gewonelijk in de [u]Staatsraat konnen verschijnen: en dieshalven moeten alleenlijk de genen uit de [w]Staatsraat beroepen worden, die men tot de steden schikt, de welken in 't Vaderlant zelf leggen. Maar de genen, die men naar veerder afgelege plaatsen wil zenden, moeten uit de genen verkozen worden, welker ouderdom niet van die van de [x]staatsradelijke Stant verschilt. Ik acht echter dat de vrede niet veilig genoech voor de gehele [y] Heerschappy zal wezen, te weten indien men de geburige steden gantschelijk van 't recht van te stemmen uitsluit, 't en zy dat zy alle zo onmachtig zijn, dat men hen opentlijk zou konnen verächten; 't welk warelijk niet bedacht kan worden. 't Is dan nootzakelijk dat men het recht van de Burgerschap aan de geburige steden geeft, en uit yder twintig, dartig, of veertig burgers (want het getal moet of groter, of kleinder zijn, naar dat de stat groot of klein is) in 't getal der [z]Keurraden inschrijft, uit de welken jarelijks drie, vier, of vijf verkozen moeten worden, die tot de [a] Staatsraat behoren, en een [b]Wetverdediger voor zijn leven lang: en dezen, die uit de [c]Staatsraat zijn, zal men tot Stedehouders, gezamentlijk met de [d] Wetverdediger, naar de stat zenden, daar uit zy verkozen zijn.

[t] *Senatores*.
[u] *Senatus*.
[w] *Senatus*.
[x] *Gradus Senatorius*.
[y] *Imperium*.
[z] *Patricii*.
[a] *Senatus*.
[b] *Syndicus*.
[c] *Senatus*.
[d] *Syndicus*.

XLIII. Voorts, de [e]Rechters, die men in yder stat moet stellen, moeten uit de [f] Keurraden van de zelfde stat verkozen worden. Doch ik oordeel dat het niet nodig is hier af bredelijker te handelen, om dat het niet tot de [g]grontvesten van deze bezondere [h]Heerschappy behoort.

[e] *Judices*.
[f] *Patricii*.
[g] *Fundamenta*.
[h] *Imperium*.

XLIV. De [i]Geheimschrijvers, en andere diergelijke [k]bedie-

[i] *Secretarii*.
[k] *Directio*.

naars moeten uit het gemeen volk verkozen worden, om dar zy geen recht van te stemmen hebben. Maar dewijl dezen door de lang durige handeling der zaken de grootste kennis van 't beleit der dingen hebben, zo gebeurt het dikwijls dat men meer, dan billijk is, aan hun raat toeëigent, en dat de stant van de gehele Heerschappy voornamelijk van hun [k]stiering af hangt; 't welk aan de Hollanders zeer schadelijk heeft geweest. Want dit kan niet zonder grote haat en nijt van veel der [l]voortreffelijksten geschieden. En zeker, wy konnen niet twijffelen dat de [m] Staatsraat, welks schranderheit niet van de raat der [n]Staatsraden, maar der [o] bedienaars afgeleid word, meest van d' onkundigen bezocht zal worden. En dat de stant van de Heerschappy niet veel beter zal zijn, dan die van [p]d' eenhoofdige Heerschappy, die van enige weinige Raatslieden des Konings bestiert word. *Bezie hier af het vijfde, zeste en zevende Lid van 't zeste Hooftdeel*. Maar de Heerschappy zal dit quaat of meer of min onderworpen zijn, naar dat zy wel, of qualijk ingestelt en opgerecht is. Want de vryheit der Heerschappy, welker grontvesten niet vast genoech zijn, zal nooit zonder gevaar verdedigt worden; en op dat de [q]Keurraden dit gevaar niet onderworpen zouden wezen, zo verkiezen zy [r]bedienaars uit het [s]gemeen volk, die begerig naar roem zijn, en de welken daar na, als de zaken een keer nemen, als slachtoffers geslacht worden, om de gramschap der gener, die de vryheit belagen, te verzoenen. Maar ter plaats, daar de [t]grontvesten der vryheit bestandig genoech zijn, begeren de [u]Keurraden zelven d'eer, van deze vryheit te verdedigen, voor zich zelven, en pogen de schranderheit in 't beleit der zaken alleenlijk van hun raat af te leiden. Welke twee dingen wy, in de [w]grontvesten van de [x]Heerschappy te leggen, voornamelijk zullen waarneemen, te weten dat het [y]gemeen volk zo wel van de [z]beradingen, als van [a]stem te geven, afgehouden zal worden; *bezie het darde en vierde Lid van dit Hooftdeel:* op dat in dezer voegen d' opperste macht van de Heerschappy by alle de [b]Keurraden, maar het [c]gezach en d' achtbaarheit by de [d]Wetverdedigers en [e]Staatsraat, en eindelijk het recht van de Staatsraat te beroepen, en van de zaken, tot de gemene welstant behorende, daar in voor te stellen, en daar af te spreken en te handelen by de [f]Hoofden van de Staatsraat, uit de [g]Staatsraat zelf verkozen, zou wezen. Voorts, indien men vaststelt, dat de [h]Geheimschrijver in de [i]Staatsraat, of in d' andere [k]Raatvergaderingen ten hoogsten voor vier of vijf jaren verkozen, en hem een tweede by gevoegt zal worden, die voor de zelfde tijt tot Geheimschrijver is aangestelt,

[k] *Directio*.
[l] *Optimi*.
[m] *Senatus*.
[n] *Senatores*.
[o] *Ministri*.
[p] *Imperium Monarchicum*.
[q] *Patricii*.
[r] *Ministri*.
[s] *Plebs*.
[t] *Fundamenta*.
[u] *Patricii*.
[w] *Fundamenta*.
[x] *Imperium*.
[y] *Plebs*.
[z] *Consilia*.
[a] *Suffragia serenda*.
[b] *Patricii*.
[c] *Autoritas*.
[d] *Syndici*.
[e] *Senatus*.
[f] *Censules*.
[g] *Senatus*.
[h] *Secretarius*.
[i] *Senatus*.
[k] *Concilia*.

en ondertusschen een deel van d' arbeit op zich neemt, of indien 'er in de [l]Staatsraat niet een, maar veel Geheimschrijvers zijn, van de welken d' een tot deze, en d' ander tot die bezigheden geschikt word, zo zal de macht der [m]Bedienaars nooit van enig belang wezen.

XLV. De [n]Schatmeesters, of Ontfangers moeten ook uit het [p]gemeen volk verkozen worden, die gehouden zullen wezen niet alleenlijk aan de [q]Staatsraat, maar ook aan de [r]Wetverdedigers, rekening van hun ampt te geven.

XLVI. Wat de dingen aangaat, die tot de [s]Godsdienst behoren, wy hebben de zelfden bredelijk genoech in onze [t]Godgeleerde staatkundige Verhandeling getoont; doch echter enige dingen daar in achtergelaten, van de welken daar niet te handelen stond: te weten dat alle [u]Keurraden van een zelfde godsdienst, namelijk van d' eenvoudigste en meest algemene, gelijk wy de zelfde in die Verhandeling beschreven hebben, moeten wezen. Want men moet voornamelijk wel toezien dat de [w]Keurraden zelven niet in [x]aanhangen gedeelt worden, en dat de sommigen niet aan dezen, en d' anderen aan anderen groter gunst toedragen, en wijders dat zy, door waangeloof vervoert, niet trachten d' onderzaten van de vryheit van 't geen te zeggen, dat zy gevoelen, te beroven. Eindelijk, hoewel men aan yder vryheit van 't geen te zeggen, dat hy gevoelt, moet geven, zo moet men echter de grote samenkoomsten verbieden. En dieshalven moet men aan de genen, die zich tot een andere godsdienst overgegeven hebben, wel toestaan zo veel kerken, als zy begeren, te bouwen: doch zy moeten klein, en van zekere maat zijn, en in plaatsen, enigsins van malkander gelegen. Maar daar is veel aangelegen dat de kerken, die aan de vaderlijke godsdienst opgedragen worden, groot en heerlijk zijn, en dat de [y]Keurraden alleen, of de [z]Staatsraden de hant aan des zelfs voorname dienst mogen slaan; ja zo verre, dat het aan de [a]Keurraden alleen vry zal staan te dopen, 't huwelijk te bevestigen, de handen op te leggen, en volstrektelijk dat zy als voor priesters der kerken, en [b]beschermers en verklaarders van de vaderlijke godsdienst erkent worden. Doch om te prediken, en de schat van de kerk, en der zelfder dagelijksche bezigheden waar te nemen, moet de [c]Staatsraat zelf enigen uit het [d]gemeen volk verkiezen, die als plaatshouders van de [e] Staatsraat zullen zijn, aan de welk zy dieshalven gehouden zullen wezen reden van alles te geven.

XLVII. Dit zijn dan die dingen, die tot de [f]grontvesten

[l] *Senatus*.
[m] *Ministri*.
[n] *Tribuni AErarii*.
[p] *Plebs*.
[q] *Senatus*.
[r] *Syndici*.
[s] *Religio*.
[t] *Tractatus Theologico-politicus*.
[u] *Patricii*.
[w] *Patricii*.
[x] *Soctae*.
[y] *Patricii*.
[z] *Senatores*.
[a] *Patricii*.
[b] *Vindices*.
[c] *Senatus*.
[d] *Plebs*.
[e] *Senatus*.
[f] *Fundamenta*.

van deze [g]Heerschappy behoren; daar ik enige anderen zal by voegen, die wel niet zo voornaam, maar echter van groot belang zijn: te weten, dat de [h]Keurraden met zekere bezondere kleding, daar door zy onderkent zullen worden, gaan, en met zekere bezondere naam gegroet worden, en dat yder van [i]'t gemeen volk plaats voor hen moet maken. Gelijk ook dat, zo enig [k]Keurraat zijn goederen door enig ongeluk, 't welk hy niet kon mijden, verloren heeft, en dit klarelijk kan aanwijzen, hy uit de gemene goederen in zijn geheel herstelt zal worden: maar dat, zo in tegendeel blijkt, dat hy door quisting, door overdaat, door dobbelen, door hoerery, enz. de zelfden heeft verloren, of indien hy volstrektelijk meer schuldig is, dan hy betalen kan, hy van zijn waerdigheit zal moeten afstaan, en tot alle ampten en staten onwaerdig gehouden worden. Want de geen, die zich zelf, en zijn eige goederen niet kan bestieren, zal te minder voor de gemene goederen konnen zorgen.

[g] *Imperium*.
[h] *Patricii*.
[i] *Plebs*.
[k] *Patricius*.

XLVIII. De genen, die door de wet gedwongen worden te zweren, zullen zich veeel meer van meinëedigheit wachten, zo men hen beveelt by de welstant van 't Vaderlant, by de Vryheit, en by d' opperste Raat te zweren, dan by God: want de geen, die by God zweert, stelt zijn eige en bezonder goet daar tusschen, van 't welk hy zelf de schatter is. Maar de geen, die, in zijn eed te doen, de vryheit, en de welstant van 't Vaderlant daar tusschen stelt, zweert by 't gemeen goet van alle, daar af hy niet de schatter is; en indien hy meinëedig is, zo verklaart hy zich daar door vijant van 't Vaderlant.

XLIX. De [l]hoge Scholen, die men op de kosten van de gemene Staat sticht, worden niet zo zeer opgerecht om de geest t' oeffenen, en te beschaven, als om de zelfde te bedwingen. Maar in een vrije [m]gemene Staat zullen de wetenschappen en kunsten best geoeffent worden, zo aan yder, verlof verzoekende, toegestaan word opentlijk t' onderwijzen, en dit op zijn eige kosten, en gevaar van eige achting. Maar ik bewaar deze en diergelijke dingen tot een andere plaats: want ik heb voorgenomen hier alleenlijk van die dingen te handelen, de welken tot de Heerschappy der Voornaamsten alleen behoren.

[l] *Academia*.
[m] *Respublica*.

Negende Hooftdeel.

I. **T**ot hier toe hebben wy deze [a]Heerschappy aangemerkt, voor zo veel zy van een enige [b]Stat, die 't Hooft van de gehele Heerschappy is, de naam heeft. Nu is het tijt dat wy van die Heerschappy handelen, die in meer [c]Steden bestaat, en die ik acht dat boven de voorgaande gestelt moet worden. Doch op dat wy het onderscheit, en de voortreffelijkheit van beide zouden kennen, zo zullen wy de bezondere [d]grontvesten van de voorgaande Heerschappy bezichtigen, en de genen, die hier niet toe behoren, verwerpen, en anderen, op de welken zy steunen moet, in hun plaats leggen.

[a] *Imperium*.
[b] *Urbs*.
[c] *Urbes*.
[d] *Fundamenta*.

II. De [e]steden dan, die 't recht van [f]Burgerschap genieten, moeten in dier voegen gesticht en bevestigt zijn, dat yder alleen niet alleenlijk zonder d'anderen kan bestaan, maar ook in tegendeel niet van d' anderen kan afvallen, zonder grote schade van de gehele [g]Heerschappy. Want door deze middel zullen zy altijt vereenigt blijven: en de genen, die in dier voegen zijn gestelt, dat zy noch zich zelven konnen bewaren, noch aan d' anderen tot een schrik wezen, staan warelijk niet onder hun eige macht, maar [h]volstrektelijk onder die van d'anderen.

[e] *Urbes*.
[f] *Civitas*.
[g] *Imperium*.
[h] *Absolutè*.

III. Voorts, de dingen, die wy, *in het negende en tiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel*, getoont hebben, worden uit de gemene natuur van de [m]Heerschappy der Voornaamsten afgeleid; gelijk ook de maat van 't getal der [n]Keurraden naar 't getal der menigte, en hoedanig hun ouderdom en staat moet zijn, die tot Keurraden verkoren konnen worden; in voegen dat 'er omtrent deze dingen geen verschil kan wezen, 't zy dat deze [o]Heerschappy een enige, of meer steden onder zich heeft. Maar hier moet een andere regel van [p]d' opperste Raat wezen. Want indien enige Stat van de Heerschappy geschikt wierd, om daar deze opperste Raat te vergaderen, zo zou hy warelijk het hooft van de Heerschappy zelve wezen; en dieshalven zou men of beurten moeten houden, of zodanige plaats tot deze Raatvergadering aanwijzen, die geen [h]statsrechten heeft, en die tot alle even na is. Maar gelijk dit beide zeer gemakkelijk om te zeggen is, zo is het zeer zwarelijk om uit te voeren, te weten dat zo veel duizent menschen dikwijls buiten de steden zullen gaan, of dat zy nu in deze, en dan in die stat te zamen zullen komen.

[m] *Imperium Aristocraticum*.
[n] *Patricii*.
[o] *Imperium*.
[p] *Concilium supremum*.
[h] *Jura Civitasis*.

IV. Maar om uit de natuur en staat van deze Heerschappy wel en recht te konnen besluiten wat in deze zaak gedaan, en op welke wijze deze [q]Raatvergaderingen te zamen geroepen moeten worden, zo moet men hier in aanmerken, dat yder stat zo veel te groter recht heeft, dan een bezonder man, als zy machtiger is, dan een bezonder man; *volgens het vierde Lid van het tweede Hooftdeel:* en by gevolg dat yder Stat van deze Heerschappy (*bezie het tweede Lid van dit Hooftdeel*) zo veel recht binnen haar wallen, of binnen de grenzen van haar gebied heeft, als haar mogelijk is: wijders, dat alle de steden niet gelijk [r]te zamen verbonden, maar, als een Heerschappy uitmakende, onderling te [s]zamen gevoegt en [t]verëenigt zijn; doch in dier voegen, dat yder stat zo veel te groter recht, dan d'anderen, in de Heerschappy verkrijgt, als hy machtiger is. Want de geen, die onder d' ongelijken gelijkheit zoekt, tracht naar iets, dat ongerijmt is. De burgers worden echter met recht gelijk geächt, om dat yders macht, met de macht van de gehele Heerschappy vergeleken, van geen belang is, en in geen aanmerking kan komen. Maar de macht van yder Stat maakt een groot deel des machts van de Heerschappy zelve, en zo veel te groter, als de Stat zelve groter is. Men kan dieshalven alle de steden niet gelijk achten: maar men moet zo wel het recht van yder Stat, als haar macht, naar haar grootheit achten. Doch de banden, daar meê zy te zamen gebonden moeten worden, om een enige Heerschappy uit te maken, zijn voornamelijk de [u]Staatsraat, en de [w]Rechtbank. Maar hoe alle dezen met deze banden in dier voegen te zamen gevoegt konnen worden, dat yder van hen echter, zo veel als mogelijk is, haar eige recht behoud, zal ik hier kortelijk tonen.

[q]*Concilia*.
[r]*Consaederatae*.
[s]*Sociatae*.
[t]*Unitae*.
[u]*Senatus*.
[w]*Forum*.

V. Ik begrijp dat de [x]Keurraden van yder Stat, die, (*volgens het darde Lid van dit Hoofdeel*) naar de grootheit van de stat, groter of kleinder in getal moeten wezen, het opperste recht in hun stat moeten hebben, en in de [y]Raatvergadering, de welke d' opperste in die stat is, d'opperste macht bezitten om de stat te versterken, haar wallen uit te zetten, schattingen in te stellen, wetten te maken, en te vernietigen, en volstrektelijk alles te doen, dat zy tot behoudenis en aanwas van hun Stat nootzakelijk oordeelen. Doch om de gemene zaken van de Heerschappy te verhandelen, moet men een [z]Staatsraat oprechten, en echter op die voorwaarden, de welken wy in 't voorgaande Hooftdeel bijgebracht hebben: in voegen dat 'er tusschen deze en die [a]Staatsraat geen onderscheit

[x]*Patricii*.
[y]*Concilium*.
[z]*Senatus*.
[a]*Senatus*.

zal zijn, dan dat deze ook macht zal hebben om de geschillen, die tusschen de steden konnen rijzen, te beslechten. Want in deze Heerschappy, daar in geen Stat het hooft is, kan dit niet anders, dan van d' opperste Raatvergadering, gedaan worden. *Bezie het achtëndartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*.

VI. Voorts, [b]d' opperste Raatvergadering moet in deze Heerschappy niet te zamen geroepen worden, 't en zy het nodig is de Heerschappy zelve te verbeteren, of in enige zware handeling, tot welker verhandeling de [c]Staatsraden zelven zich onmachtig oordelen: en in dezer voegen zullen alle de [d]Keurraden zeer zelden ter vergadering beroepen worden. Want het voornaamste ampt van [e]d' opperste Raatvergadering is, (*gelijk wy in 't zeventiende Lid van 't voorgaande Hooftdeel gezegt hebben*) wetten te maken, en te vernietigen; en daar na [f]Bedienaars van de Heerschappy te verkiezen. Maar de wetten, of de gemene rechten van de gehele Heerschappy moeten niet zo haast, als zy ingestelt zijn, verändert worden. Doch indien de tijt en gelegentheit meêbrengt, dat men enig nieu recht moet oprechten, of het geen, dat alreê opgerecht is, veränderen, zo kan daar op eerst onderzoek in de [g]Staatsraat gedaan worden; en als de Staatsraat daar in enig geworden is, zo zal de Staatsraat zelf gezanten aan de steden zenden, die het [k]besluit van de [l]Staatsraat aan de [m]Raatsheeren van yder Stat zullen bekent maken: en indien eindelijk het grootste deel der steden het [n]besluit van de [o] Staatsraat toestemt, zo zal het besluit bondig, en anders krachteloos, geacht worden. Men moet deze zelfde ordening ook in Krijgsoversten te verkiezen, in Gezanten naar andere Rijken te zenden, gelijk ook in de [f]besluiten van oorlog te voeren, en voorwaarden van vrede aan te nemen, houden. Maar in de verkiezing der andere Bedienaars van de Heerschappy moet men nootzakelijk deze volgende ordening onderhouden; dewijl (*gelijk wy in 't vierde Lid van dit Hooftdeel getoont hebben*) yder stat, zo veel als mogelijk is, haar recht moet behouden, en in yder heerschappy zo veel te groter recht verkrijgt, als zy machtiger dan d'anderen is: te weten dat de [g]Staatsraden door de [p]Keurraden van yder stat verkozen moeten worden: namelijk, de Keurraden van een enige Stat zullen in hun [r]Raatvergadering zeker getal van [s]Staatsraden uit hun medeburgers verkiezen, die (*gelijk wy in 't dartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben*) met het getal der [t] Keurraden van de zelfde stat overëenkomen zullen, gelijk een tot twaalf. Zy zullen ook aanwijzen welken zy willen dat van d' eerste,

[b] *Concilium supremum*.
[c] *Senatores*.
[d] *Patricii*.
[e] *Concilium supremum*.
[f] *Ministri*.
[g] *Senatus*.
[k] *Sententia*.
[l] *Senatus*.
[m] *Patricii*.
[n] *Sententia*.
[o] *Senatus*.
[f] *Decreta*.
[g] *Senatores*.
[p] *Patricii*.
[r] *Concilium*.
[s] *Senatores*.
[t] *Patricii*.

tweede, darde enz. ordening zullen wezen. En in dezer voegen zullen de [u]Keurraden der andere steden, naar de grootheit van hun getal, of meerder, of minder [w] Staatsraden verkiezen, en in zo veel ordeningen verdeelen, als wy (*in 't vierëndartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) gezegt hebben dat de [x]Staatsraat gedeelt moet worden. Hier uit zal voortkomen dat in yder [y]ordening van Staatsraden, naar de grootheit van yder stat, meerder of minder [z]Staatsraden van de zelfde stat gevonden zullen worden. Maar de [a]Voorzitters der [b]ordeningen, en hun [c]plaatshouders, welker getal minder is, dan het getal der steden, moeten van de [d]Staatsraat, uit de verkoze [e]Hoofden van de Staatsraat, met het lot, uitgekozen worden. Wijders, in de verkiezing van opperste rechters voor de [f] Heerschappy moet men de zelfde ordening houden; te weten dat de [g]Keurraden van yder stat uit hun [h]medegenoten, naar de grootheit van hun getal, of meer of minder [i]rechters verkiezen; en hier uit zal voortkomen dat yder stat, in haar [k] bedienaars te verkiezen, haar eige recht, zo veel als mogelijk is, zal hebben, en dat yder, hoe zy machtiger is, ook zo veel te meer recht zal genieten, zo in de [l] Staatsraat, als in de [m]rechtbank; te weten, als men stelt dat d' ordening van de [n]Staatsraat, en van de [o]rechtbank, in de zaken van de Heerschappy te verhandelen, en de geschillen te beslechten, even zodanig is, als wy haar, *in 't drie- en vierëndartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*, beschreven hebben.

[u] *Patricii.*
[w] *Senatores.*
[x] *Senatus.*
[y] *Ordo Senatorum.*
[z] *Senatores.*
[a] *Praesides.*
[b] *Ordines.*
[c] *Vicarii.*
[d] *Senatus.*
[e] *Consules.*
[f] *Imperium.*
[g] *Patricii.*
[h] *Collegae.*
[i] *Judices.*
[k] *Ministri.*
[l] *Senatus.*
[m] *Forum.*
[n] *Senatus.*
[o] *Forum.*

VII. Wijders, de Krijgsoppersten, Kolonellen en Ritmeesters moeten ook van de [p]Keurraden verkozen worden. Want dewijl het billijk is dat yder stat, naar maat van haar grootheit, gehouden is zeker getal van krijgslieden tot gemene veiligheit van de gehele Heerschappy t' onderhouden, zo is 't ook billijk dat de [q]Keurraden van yder stat, naar 't getal der krijgsbenden, die zy onderhouden moeten, zo veel Kolonellen, Hopmannen, Vaandragers enz. mogen verkiezen, als tot dat deel van de krijgsordening, 't welk zy voor de Heerschappy opbrengen, verëischt word.

[p] *Patricii.*
[q] *Patricii.*

VIII. De [r]Staatsraat moet ook d' onderdanen geen [s]tollen noch belastingen opleggen. Maar wat de kosten aangaat, die, tot uitvoering der gemene zaken, volgens het besluit van de [t]Staatsraat, verëischt worden, de Staatsraat moet niet d' onderdanen, maar de steden tot opbrenging beroepen; in voegen dat yder stat, naar maat van haar grootheit, gehouden zy een groter, of kleinder deel van de kosten te dragen: welk gedeelte de [u]Keurraden van de

[r] *Senatus.*
[s] *Vecligalia.*
[t] *Senatus.*
[u] *Patricii.*

zelfde stat door zodanige middel, als hen goet dunkt, van hun stedelingen zullen eisschen; te weten met hen naar hun middelen te schatten, of, 't welk veel billijker is, met hen [w]tollen en pachten op te leggen.

IX. Wijders, hoewel alle de steden van deze Heerschappy geen zeesteden zijn, en de [x]Staatsraden uit de zeesteden niet alleen geroepen worden, zo kan echter aan hen de zelfde [y]winsten, daar af wy, *in 't eenëndartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*, gesproken hebben, toegelegt worden: tot welk einde men, naar de gesteltenis van de Heerschappy, middelen kan uitvinden, door de welken de steden onderling engelijker te zamen verbonden worden. Voorts, men kan d'andere dingen, tot de [z]Staatsraat en rechtbank, en volstrektelijk tot d' algemene Heerschappy behorende, (daar af ik in 't voorgaande Hooftdeel gesproken heb) ook tot deze Heerschappy toepassen: en in dezer voegen zien wy dat het in een Heerschappy, daar in veel steden zijn, niet nootzakelijk is zekere tijt of plaats tot de Vergadering van [a]d' opperste Raat aan te wijzen: maar dat men voor de [b]Staatsraat, en [c]rechtbank plaats in een dorp, of stat moet stellen, die geen recht van stemming heeft. Ik keer weêr tot die dingen, de welken tot de bezondere steden behoren.

X. D' ordening van [d]d' opperste Raat in enige stat in de bedienaars van de Heerschappy te verkiezen, en in besluit van zaken te nemen, moet de zelfde wezen, die ik, *in 't zevenëntwintigste en zesëndartigste Lid van 't voorgaande Hooftdeel*, aangewezen heb. Want de zelfde reden, die daar waargenomen moet worden, heeft ook hier plaats. Wijders, de [e]vergadering der [f]Wetverdedigers moet onder deze gestelt worden, die zich tot de statsvergadering heeft, gelijk die van de Wetverdedigers van het voorgaande Hooftdeel tot de vergadering van de gehele heerschappy, en welks ampt binnen de palen van de statsrechtspraak ook de zelfde moet wezen, en de zelfde [g]winsten en vervallen genieten. Maar indien de stat, en by gevolg het getal der [h]Keurraden zo klein is, dat zy niet meer, dan een of twee [i]Wetverdedigers konnen verkiezen, welke twee geen [k]Raatvergadering konnen maken; zo moet, naar dat de zaak voorvalt, [l]d' opperste Raat van de stat rechters aan de Wetverdedigers in het onderzoek toewijzen, of het geschil aan d' opperste Raat der Wetverdedigers opgedragen worden. Want men moet ook enigen uit de Wetverdedigers uit yder stat naar de plaats zenden, daar de [m]Staatsraat zijn verblijf heeft, om te verzorgen dat de rechten van de gehele Heerschappy ongekreukt bewaart worden, en die zonder enig recht van stemming in de Staatsraat zitten.

[w] *Vecligalia*.
[x] *Senatores*.
[y] *Emolumenta*.
[z] *Senatus*.
[a] *Concilium supremum*.
[b] *Senatus*.
[c] *Forum*.
[d] *Concilium supremum*.
[e] *Concilium*.
[f] *Syndici*.
[g] *Emolumenta*.
[h] *Patricii*.
[i] *Syndici*.
[k] *Concilium*.
[l] *Concilium supremum*.
[m] *Senatus*.

XI. De [o]Hoofden van de Staatsraat der steden moeten ook van de [p]Keurraden der zelfde stat verkozen worden, de welken als de [q]Staatsraat van die stat uitmaken. Ik kan echter het getal van dezen niet bepalen; en ik acht het ook niet nootzakelijk: om dat de zaken van de zelfde stat, die van groot belang zijn, van der zelfder [r] opperste Raatvergadering, en de genen, die tot d' algemene Heerschappy behoren, van de grote [s]Staatsraat verhandelt worden. Voorts, indien zy weinig zijn, zo zal 't nootzakelijk wezen dat zy in hun vergadering opentlijk stemmen, niet met steentjes, gelijk in de grote Raatvergaderingen. Want in kleine vergaderingen, daar de stemmen heimelijk gegeven worden, kan de geen, die in schalkheit d' anderen overtreft, lichtelijk de gever van yder stem weten, en de genen, die niet al te deursleepen zijn, op veelderhande wijzen uitstrijken.

[o] *Consules*.
[p] *Patricii*.
[q] *Senatus*.
[r] *Concilium supremum*.
[s] *Senatus*.

XII. Wijders, [t]d' opperste Raat van yder stat moet in de zelfde Rechters stellen, van welker vonnis men zich echter op 't opperste vonnis van de Heerschappy mag beroepen, uitgezondert de geen, die van zijn misdrijf opentlijk overtuigt is, en zich schuldig bekent. Maar 't is nodeloos dit wijders te vervolgen.

[t] *Concilium supremum*.

XIII. Daar is dan noch overig dat wy van de steden, die niet onder hun eige recht zijn, spreken. Indien dezen in 't Lantschap, of gewest van de Heerschappy gesticht, en der zelfder inwoonders van de zelfde landäart en taal zijn, zo moeten zy nootzakelijk dorpen, of gelijk gedeelten der geburige steden geacht worden; in voegen dat yder van hen onder de bestiering van deze, of van die stat, die zijn eige recht heeft, moet wezen. De reden hier af is, om dat de [u]Keurraden niet van d' opperste Raat van deze Heerschappy, maar van d' opperste Raat van yder stat verkozen worden, de welken in yder stat, naar 't getal der inwoonders, binnen de palen van de [w]rechtspreeking der zelfde stat, meer of minder zijn; *volgens het vijfde Lid van dit Hooftdeel*. En dieshalven is nootzakelijk dat de menigte der stat, die haar eige recht niet heeft, tot de schatting van een andere menigte, die zijn eige recht heeft, toegepast word, en van der zelfder bestiering afhangt. Maar de steden, volgens oorlogsrecht gewonnen, en die by de Heerschappy gevoegt zijn, moeten als medegenoten van de Heerschappy, en als door weldoen verwonnen geacht worden, of men moet 'er voorgeplante steden, die het statsrecht genieten, af maken, en het volk elders zenden, of de plaatsen gantschelijk uitroejen.

[u] *Patricii*.
[w] *Jurisdictio*.

XIV. Dit zijn de dingen, die tot de [x]grontvesten van deze

[x] *Fundamenta*.

[y]Heerschappy behoren. Doch dat de stant van deze beter is, dan de geen van die, de welke de naam van een enige ftat heeft, besluit ik hicr uit, dat de [z]Keurraden van yder stat, volgens de gewoonte van de menschelijke begeerte, zullen trachten, zo wel in de stat, als in de [a]Staatsraat, hun recht te behouden, en, indien het mogelijk is, te vermeerderen, en dieshalven zo veel, als zy zullen konnen, pogen de menigte tot zich te trekken, en by gevolg de Heerschappy meer door weldaden, dan door vrees te drijven, en hun getal te vermeerderen; want hoe zy groter in getal zijn, hoe 'er meer zullen wezen, (*volgens het zeste Lid van dit Hooftdeel*) die uit hun [b]Raatvergadering tot [c]Staatsraden verkozen zullen worden, en by gevolg (*volgens het zeste Lid*) meer recht in de Heerschappy verkrijgen. Het hindert niet dat, terwijl yder stat voor zich zelve zorgt, en d' anderen benijd, zy dikwijls onder malkander twisten, en de tijt met stribbelen deurbrengen. Want hoewel, terwijl de Romainen zich beraatslagen, Saguntus verloren gaat; zo gaat, in tegendeel, terwijl enige weinigen, volgens hun eige drift, alles besluiten, de vryheit onder, en de gemene welstant te niet. Want de menschelijke vernusten zijn te plomp om terstont alles te deurdringen: maar zy worden door raat te vragen, door horen, en door redeneren gescherpt, en, terwijl zy alle middelen verzoeken, komen eindelijk tot de genen, die zy willen, die van alle geprezen worden, en op de welken te voren niemant gedacht had; daar af wy in Hollant veel voorbeelden gezien hebben. Doch indien iemant tegenwierp, dat deze Heerschappy der Hollanders niet lang zonder Graaf, of Stathouder, die de plaats van de Graaf bekleed, gestaan heeft, aan de zelfde zal ik dit tot antwoort toevoegen, dat de Hollanders, om de vryheit te verkrijgen, voor zich genoech geacht hebben hun Graaf te verlaten, en het lighaam van de Heerschappy van 't hooft te beroven, zonder te denken op deze Heerschappy te verbeteren. Maar zy hebben alle des zelfs Leden, gelijk zy te voren bestonden, gelaten; in voegen dat Hollant een Graafschap zonder Graaf, gelijk een lighaam zonder hooft, en de Heerschappy zelve zonder naam gebleven is. 't Is dieshalven geensins te verwonderen dat d' onderdanen ten meestendeel niet geweten hebben, by wie d' opperste macht van de Heerschappy was. En hoewel dit geen plaats had, zo waren echter de genen, die warelijk de Heerschappy in handen hadden, veel te weinig om de menigte te konnen bestieren, en de machtige tegenstrevers te verdrukken. Hier uit is gesproten dat deze lesten dikwijls, zonder gestraft te worden, d' eersten hebben konnen belagen, en eindelijk onderdrukken. De

[y] *Imperium*.
[z] *Patricii*.
[a] *Senatus*.
[b] *Concilium*.
[c] *Senatores*.

haastige omwerping van de zelfde [m]gemene Staat is dieshalven niet hier uit gesproten, dat de tijt onnuttelijk in beradingen deurgebracht wierd, maar uit de wanstaltige stant van de zelfde Heerschappy, en uit het klein getal der Bestierders.

[m] *Respublica*.

XV. Voorts, deze [d]Heerschappy der Voornaamsten, die veel steden onder zich heeft, is boven d' ander te stellen; dewijl men niet, (*gelijk in 't voorgaande Lid gezegt is*) behoeft te vrezen dat der zelfder algemene [e]opperste Raatvergadering door een schichtig gewelt ondergedrukt zal worden; vermits, (*volgens het negende Lid van dit Hooftdeel*) geen tijt noch plaats tot de zelfde te beroepen aangewezen word. Wijders, de machtige burgers zijn in deze Heerschappy ook minder te vrezen. Want ter plaats, daar meer steden de vryheit genieten, is het voor de geen, die de weg tot de Heerschappy tracht te banen, niet genoech een enige stat in te nemen, om de Heerschappy over d' anderen te bekomen. Eindelijk, in deze Heerschappy is de vryheit ook aan meer menschen gemeen. Want ter plaats, daar een enige stat de Heerschappy voert, bevordert men zo verre de welstant der anderen, als het dienstig voor de genen is, die deze stat bestieren.

[d] *Imperium Aristocraticum*.

[e] *Concilium supremum*.

Tiende Hooftdeel.

I. **N**A dat wy de grontvesten van deze beide [a]Heerschappijen der Voornaamsten verklaart en getoont hebben, zo staat ons noch t'onderzoeken of zy om enige oorzaak, uit eige gebrek ontstaan, vernietigt, of in een andere vorm verändert konnen worden. De voornaamste oorzaak, door de welke dusdanige Heerschappijen vernietigt worden, is deze, die van de schranderste Florentyn, in d' eerste Redenering van zijn darde boek over Titus Livius, waargenomen word: te weten, *dat 'er aan een Heerschappy, gelijk aan een menschelijk lighaam, dagelijks iets bykoomt, 't welk somtijts genezing vereischt*. En dieshalven, zegt hy, is nootzakelijk dat 'er somtijts iets toevalt, daar door de Heerschappy weêr tot haar beginsel, in 't welk zy begonnen wierd opgerecht te worden, gebracht word; en indien dit niet binnen de verëischte tijt gebeurt, zo nemen de gebreken in dier voegen toe, dat zy niet wechgenomen konnen worden, dan met de Heerschappy zelve. En dit, zegt hy, kan of by geval, of door berading, of door voorzichtigheit der wetten, of door de schranderheit van een man, die in deucht uitmunt, gebeuren. Wy hebben hier aan niet te twijffelen, dat deze zaak van zeer groot be-

[a] *Imperia Aristocratica*.

lang is, en dat ter plaats, daar men niet in dit ongemak verzorgt, de heerschappy niet door haar eige kracht, maar door 't geval alleen, zal konnen bestaan, en dat, in tegendeel, ter plaats, daar men bequame hulpmiddel tegen dit quaat gebruikt, zy niet door haar gebrek, maar alleenlijk door enig onvermijdelijk nootlot, zal konnen vallen; gelijk wy terstont klarelijker zullen aanwijzen. D'eerste hulpmiddel, die tegen dit quaat voorquam, was in de bezondere tijden enig [b]opperste Oppervoocht voor een maant, voor een jaar, of voor twee jaren te verkiezen, welks ampt was de werken der [c]Raatsheeren, en van yder bedienaar t' onderzoeken, daar af te vonnissen, en te besluiten, en by gevolg de Heerschappy weêr tot haar beginsel te brengen. Maar de genen, die pogen d'ongemakken der Heerschappy te mijden, moeten zodanige hulpmiddelen aanwenden, die met de natuur van de Heerschappy overëenkomen, en die van der zelfder grontvesten afgeleid konnen worden: andersins zullen zy, om een kleinder quaat te schuwen, in een groter vallen. Dit is wel waar, dat alle de genen, zo wel die heerschen, als die beheerscht worden, door vrees van straf, of van schade moeten worden gedwongen, op dat het niet geoorloft zou zijn ongestraft, of met winst te zondigen. Maar in tegendeel is 't ook zeker, dat, zo deze vrees aan de goeden en quaden gemeen is, de Heerschappy nootzakelijk in 't grootste gevaar zal wezen. Dewijl dan [d]d' oppervoochdelijke Macht volkomen en volstrekt is, zo moet de zelfde nootzakelijk aan alle ontzaghelijk wezen, voornamelijk zo [e]d' Oppervoocht voor een gestelde tijt, gelijk nootzakelijk is, verkozen word; vermits dan yder, die naar roem begerig is, met de grootste yver naar deze eer zal trachten. En 't is zeker dat men, in tijt van vrede, niet zo zeer op de deucht, als wel op de pracht der rijkdommen ziet; in voegen dat, hoe iemant verwaander is, hoe hy lichtelijker eerampten verkrijgt. En misschien om deze oorzaak waren de Romainen gewent niet in enige gestelde tijt, maar door zekere gevallige nootzakelijkheit geparst, een [f]Oppervoocht te maken. En echter was d'opgeblazentheit van d'Oppervoocht, (om Ciceroos woorden te behouden) onäangenaam aan de goeden. En zeker, dewijl deze [g]macht van Oppervoocht volkomentlijk koninklijk is, zo kan de Heerschappy somtijts niet, dan met groot gevaar van de gemene staat, in [h]eenhoofdige Heerschappy verändert worden, hoewel dit voor zulk een korte tijt geschied, als men begeert. Voeg hier by, dat men, zo 'er geen zekere tijt tot de verkiezing van een [i]Oppervoocht gestelt is, dan geen opzicht op de tijt tusschen beiden van

[b] *Dictater supremus.*

[c] *Senatores.*

[d] *Potestas dictatoria.*

[e] *Dictator.*

[f] *Dictator.*

[g] *Potestas dictatoria.*

[h] *Imperium monarchicum.*

[i] *Dictator.*

d'een op d'ander, daar op men voornamelijk te zien had, gelijk wy gezegt hebben, zal nemen, en dat de zaak zeer wijt en wilt zal lopen, en lichtelijk verwareloost worden. Hoewel dan deze [i]oppervoochdelijke Macht niet eeuwig en bestandig is, om dat zy, met de vorm van de Heerschappy te behouden, niet aan een alleen opgedragen kan worden, zo zal echter zy zelve, en by gevolg de welstant en behoudenis van de [k]gemene Staat, zeer onzeeker wezen.

[i] *Petestas dictatoria.*

[k] *Respublica.*

II. In tegendeel, wy konnen (*valgens het darde Lid van 't zeste Hooftdeel*) geensins twijffelen dat, indien, met de vorm van de heerschappy te behouden, het [l]zwaert van d' Oppervoocht eeuwig, en alleenlijk aan de bozen tot een schrik kon wezen, de gebreken nooit zo verre krachtig zouden konnen worden, dat men hen niet zou konnen wechneemen, of verbeteren. Op dat wy dan alle deze voorwaarden zouden verkrijgen, zo hebben wy gezegt dat men een [m]vergadering van [n]Wetverdedigers onder [o]d'opperste Raatvergadering moest verkiezen, te weten op dat 'er dit [p]opperhoofdelijk zwaert eeuwiglijk zou wezen, niet by enig man alleen, maar by verscheiden te zamen, welks leden te veel zijn om de Heerschappy onder zich te konnen verdeelen, (*volgens het eerste en tweede Lid van 't voorgaande Hooftdeel*) of in enig schelmstuk overëenkomen. Hier koomt noch by, dat zy belet worden d' andere ampten van de Heerschappy te bedienen, dat zy geen soldy aan de krijgslieden betalen, en eindelijk, dat zy van zodanige ouderdom zijn, dat zy liever de tegenwoordige en veilige, dan nieuwe en gevarelijke dingen begeren. De Heerschappy heeft dan geen gevaar van hen te verwachten; en dieshalven konnen zy niet aan de goeden, maar alleenlijk aan de quaden tot een schrik zijn, gelijk zy warelijk zullen wezen. Want gelijk zy zwakker zijn in schelmstukken uit te voeren, zo zijn zy machtiger in de boosheit te bedwingen: dewijl zy, behalven dat zy de beginselen konnen tegenstaan, (om dat de [q]vergadering eeuwig is) ook groot genoech in getal zijn, om, zonder vrees van nijt, d'een of d'ander machtige te darren aanklagen, en te veröordeelen: voornamelijk om dat de stemmen met steentjes worden gegeven, en het vonnis uit de naam van de gehele [r]vergadering uitgesproken.

[l] *Gladius dictatorius.*

[m] *Concilium.*

[n] *Syndici.*

[o] *Concilium supremum.*

[p] *Gladius dictatorius.*

[q] *Concilium.*

[r] *Concilium.*

III. Te Romen waren de [s]Volkverdedigers eeuwig, maar ook onmachtig om de macht van een enige Scipio te drukken. Wijders, zy moesten het geen, 't welk zy oordeelden heilsaam te zijn, aan de [t]Raat zelf voordragen, van de welk zy ook dikwijls uitgestreken wierden, te weten, met te maken dat het [u]gemeen volk de geen

[s] *Tribuni plebis.*

[t] *Senatus.*

[u] *Plebs.*

meer begunstigde, die van de [w]Raatsheeren zelven minder gevreest wierd. Hier quam noch by, dat het gezach der [x]Volkverdedigers tegen de [y]Raatsheeren door de gunst van [z]'t gemeen volk verdedigt wierd, en dat zy, zo dikwijls als zy het gemeen volk beriepen, eerder beroerte schenen te verwekken, dan de [a] Raatvergadering te beroepen: welke ongemakken warelijk in een Heerschappy, die wy in de voorgaande Hooftdeelen beschreven hebben, geen plaats heeft.

[w] *Senatores*.
[x] *Tribuni*.
[y] *Patricii*.
[z] *Plebs*.
[a] *Concilium*.

IV. Maar dit gezach der [b]Wetverdedigers zou niets anders, dan dit, konnen uitwerken, dat de vorm van de Heerschappy bewaart word, en dieshalven verhinderen dat men de wetten zou dwingen, en dat niemant met winst zou konnen zondigen: maar het zou geensins konnen uitwerken dat de gebreken, die niet door de wetten belet konnen worden, niet insluipen; gelijk dezen zijn, daar toe de menschen, overvloet van ledigheit hebbende, vervallen, en uit de welken dikwijls d' ondergang van de Heerschappy volgt. Want de menschen, in vrede de vrees afgelegt hebbende, worden allengs, in plaats van woest en onbezuist, burgerlijk en menschelijk, en van menschelijk traag en lui: en d'een tracht d' ander niet in deucht, maar in pracht en overdaat t' overtreffen: daar uit dan spruit dat zy de vaderlijke zeden beginnen te verächten, en daar af te walgen, en de vreemden aan te wennen, dat is dienstbaar te wezen.

[b] *Syndici*.

V. Veel dan, om deze quaden te mijden, hebben gepoogt wetten tegen de pracht op te rechten; maar te vergeefs. Want alle wetten, die zonder enig ongelijk van een ander geschonden konnen worden, verstrekken tot spot: en 't is 'er zo verre af dat zy de lusten en begeerlijkheden der menschen zouden breidelen, dat zy, in tegendeel, tegen de zelfden aanspannen: want wy trachten altijt naar 't geen, dat verboden is, en begeren dat, 't welk aan ons geweigert word. Aan de ledige menschen ontbreekt ook nooit vernuft, om die wetten te leur te stellen, die van dingen opgerecht worden, de welken men niet volstrektelijk kan beletten; gelijk 'er zijn de maaltijden, spelen, verçieringen, en andere diergelijke dingen, daar af d' overdaat alleen quaat is, en die naar yders staat en middelen geacht moeten worden: in voegen dat men zulks door geen algemene wet kan bepalen.

VI. Ik besluit dan dat men deze gemene gebreken der vrede, van de welken wy hier spreken, nooit regelrecht, maar zijdelings moet verbieden; te weten met zodanige grontvesten van de Heer-

schappy te leggen, door de welken uitgewerkt word dat zy ten meestendeel niet trachten wijsselijk te leven; want dit is onmogelijk: maar dat zy van zodanige driften gedreven worden, daar uit de gemene Staat de grootste nuttigheit verkrijgt. En dieshalven staat voornamelijk hier naar te trachten, dat de rijken, zo zy niet spaarsaam konnen wezen, echter gierig zijn. Want men heeft hier aan niet te twijffelen dat, zo deze drift en hartstocht van gierigheit, die algemeen en bestandig is, door begeerte van roem aangequeekt word, zy ten meestendeel hun uitterste vlijt zullen aanwenden, om zonder laster en schande hun middelen te vermeerderen, daar door zy eerämpten zullen verkrijgen, en de grootste schande vermijden.

VII. Indien wy dan op de [b]grontvesten van deze beide [c]Heerschappijen der Voornaamsten, die ik in de twee voorgaande Hooftdeelen verklaart heb, merken, wy zullen zien dat dit zelfde daar uit zal volgen. Want het getal der Bestierders is in beide zo groot, dat de toegang tot de bestiering, en de verkrijging der ampten van de Heerschappy voor 't grootste deel der rijken open zullen staan. Wijders, indien men (*gelijk wy in 't zevenënveertigste Lid van 't achtste Hooftdeel gezegt hebben*) vaststelt dat de [d]Keurraden, die meer schuldig zijn, dan zy konnen betalen, uit de stant der Keurraden gezet, en de genen, die by ongeval hun goederen verloren hebben, in hun geheel herstelt zullen worden, zo heeft men niet te twijffelen of zy zullen alle, zo veel als hen mogelijk is, trachten hun goederen te bewaren. Voorts, zy zullen nooit de vreemde kleding begeren, noch van hun eige kleding de walg hebben, zo men door een wet vaststelt dat de Keurraden, en de genen, die naar ampten trachten, met een bezonder kleet gekent worden. *Bezie hier af het vijfëntwintigste en zevenënveertigste Lid van 't achtste Hooftdeel*. Men kan behalven dit noch andere dingen in yder Heerschappy, die met de natuur van de plaats, en d' aart van 't volk overëenkomen, uitvinden, en voornamelijk hier op merken, dat d' onderdanen, meer vrijwillig, dan door de wet gedwongen, hun ampt uitvoeren.

[b]*Fundamenta*.
[c]*Imperia Aristocratica*.
[d]*Patricii*.

VIII. Want de [e]Heerschappy, die nergens anders opzicht op heeft, dan dat de menschen door vrees geleid zouden worden, zal meer zonder gebreken, dan met deucht zijn. Doch men moet de menschen in dier voegen leiden, dat hen dunkt dat men hen niet leid, maar dat zy naar hun eige zin en vrije wil leven; en in dier voegen, dat zy door de liefde der vrijheit alleen, en door d'yver van hun middelen te vermeerderen, en door de hoop van d'ampten der Heerschappy te verkrijgen, weêrhouden worden. Voorts, de beel-

[e]*Imperium*.

den, de zegepralen, en d'andere aanprikkelingen ter deucht en dapperheit zijn meer tekenen van dienstbaarheit, dan van vrijheit. Want aan de slaven, en niet aan de vrijgeborenen, worden vergeldingen van hun deucht toegewezen. Ik beken wel dat de menschen door deze aanprikkelingen meest aangeprikkelt worden. Maar gelijk deze dingen in 't begin aan de grote mannen toegewezen wierden, zo zijn zy daar na, door aanwas van de nijt, met grote smaat van alle de goeden, aan de bloden, en aan de genen, die door de grootheit van hun rijkdommen opgeblazen zijn, opgedragen. Wijders, de genen, die op de zegepralen en beelden van hun ouders roemen, menen dat hen ongelijk aangedaan word, zo zy niet boven d' anderen gestelt worden. Eindelijk, om d'andere dingen te verzwijgen, dit is zeker, dat de gelijkheit, door welkers verdrijving de vrijheit nootzakelijk verloren moet gaan, geensins bewaart kan worden, zo haast men aan een enig man door deucht vermaart, de bezondere ampten, volgens het gemeen recht, toewijst.

IX. Laat ons, deze dingen gestelt hebbende, nu bezien of dusdanige Heerschappijen, uit oorzaak van enig eige gebrek, vernietigt konnen worden. Zeker, indien enige Heerschappy eeuwig kan wezen, zo zal 't nootzakelijk deze zijn, welker wetten, eens wel en recht ingestelt zijnde, ongeschonden blijven. Want de wetten zijn de ziel van de Heerschappy: en dieshalven, zo lang de zelfden bewaart en onderhouden worden, blijft ook nootzakelijk de Heerschappy in staat. Maar de wetten konnen niet onverwonnen, en in hun geheel blijven, zo zy niet door de reden, en door de gemene [f]hartstocht der menschen beschermt en verdedigt worden; andersins, te weten zo zy op d' onderstant van de reden alleen steunen, zullen zy warelijk krachteloos zijn, en lichtelijk te verwinnen wezen. Dewijl wy dan getoont hebben dat de grontwetten van deze beide [g]Heerschappijen der Voornaamsten met de reden, en met de gemene hartstocht der menschen overëenkomen, zo konnen wy bevestigen dat, zo enige heerschapijen eeuwig zijn, deze nootzakelijk zodanig moet wezen, of dat zy, niet uit oorzaak van enig eige gebrek, maar alleenlijk door enig [h]onvermijdelijk nootlot, kan ondergaan.

[f] *Affectus*.

[g] *Imperia Aristocratica*.

[h] *Fatum inevitabile*.

X. Men kan ons noch tegenwerpen dat, hoewel de wetten van de [i]Heerschappy, hier voren getoont, door de reden, en door de gemene [k]hartstocht der menschen verdedigt worden, echter zy somtijts te verwinnen zijn. Want daar is geen hartstocht, die niet somtijts van een sterker en strijdige hartstocht verwonnen word: dewijl wy zien dat hy, door vrees van de doot, dikwijls van de begeerte van

[i] *Imperium*.

[k] *Affectus*.

enig vreemd ding word verwonnen. De genen, die, van vrees verschrikt, voor de vijant vluchten, konnen niet door de vrees van enig ander ding weêrhouden worden; maar storten zich in vloeden, of werpen zich in 't vuur, om het staal der vijanden t'ontvluchten. Dieshalven, hoewel een [l]Burgerschap wel geregelt, en met de beste wetten verzien is, alle de [m]burgers zullen echter, in de grootste benaautheden van de Heerschappy, als zy alle van zekere ingebeelde schrik (gelijk somtijts gebeurt) ingenomen zijn, dit alleen [n]goetkeuren, 't welk de tegenwoordige vrees hen aanraad, zonder enige opzicht op het toekomende, of op de wetten te hebben. Alle ogen keren zich naar de geen, die door verwinningen vermaart is, ontslaan hem van de wetten, en verlangen hem (tot een zeer quaad voorbeelt) in de Heerschappy, en dragen de gehele [o]gemene Staat aan zijn getrouheit op: 't welk warelijk d' oorzaak van d' ondergang der Romainsche Heerschappy heeft geweest. Doch ik, om op deze [p]tegenwerping t' antwoorden, zeg voorëerst, dat in een gemene Staat, die wel ingestelt is, diergelijke schrik niet rijst, dan uit een gerechtige oorzaak; en dieshalven, deze schrik, en de verwarring, daar uit gesproten, kan aan geen oorzaak, die men door menschelijke voorzichtigheit kan mijden, toegeëigent worden. Wijders staat aan te merken, dat in een [q]gemene Staat, gelijk wy de zelfde in 't voorgaande beschreven hebben, niet kan gebeuren, (*volgens het negende en vijfëntwintigste Lid van 't achtste Hooftdeel*) dat d'een of d'ander in achting van deucht en dapperheit zo verre zal uitmunten, dat hy d'ogen van alle de burgers op zich zal trekken: maar hy moet nootzakelijk veel. [r]nayveraars hebben, die van veel anderen begunstigt worden. Hoewel dan enige verwarring uit schrik in een gemene Staat kan rijzen, zo zal echter niemant de wetten konnen te leur stellen, noch aan iemant, tegen de wetten, het ampt van Krijgsoverste opdragen, of daar zal terstont twist tusschen anderen, die meê daar naar trachten, rijzen: en om deze twist te beslechten, zal eindelijk nootzakelijk zijn dat men weêr zijn toevlucht tot de wetten neemt, die eens vastgestelt, en van alle goetgekeurt zijn, en dat men de zaken van de [s]Heerschappy naar de gemaakte wetten regelt. Ik mag dan [t]volstrektelijk bevestigen, dat die Heerschappy, de welke in een enige [u]Stat bestaat, en voornamelijk de gene, die veel steden onder zich heeft, eeuwig is, of van geen innerlijke oorzaak vernietigt kan worden, of in een andere vorm veränderen.

[l] *Civitas*.
[m] *Cives*.
[n] *Probare*.
[o] *Respublica*.
[p] *Objectio*.
[q] *Respublica*.
[r] *AEmuli*.
[s] *Imperium*.
[t] *Absolutè*.
[u] *Urbs*.

Elfde Hooftdeel.

I. IK ga eindelijk tot de darde [a]Heerschappy voort, die gantschelijk [b]volstrekt is, en die wy [c]Volkelijk noemen. Wy hebben gezegt dat het [d]onderscheit van deze Heerschappy van die der [e]Voornaamsten voornamentlijk hier in bestaat, dat van d' enige wil, en vrije verkiezing van [f]d' opperste Raatvergadering afhangt, dat deze of die tot [g]Keurraad word verkozen; in voegen dat niemant het [h]recht van stemming, en [i]d' ampten van de Heerschappy erffelijk aan te vaerden heeft, en niemant met recht dit recht voor zich mag eisschen; gelijk in deze Heerschappy, van de welke wy handelen, geschied. Want alle de genen, die van Burgers zijn voortgekomen, of die in d' omtrek van dat Vaderlant geboren zijn, of grote diensten aan de [k]gemene Staat gedaan hebben, of om andere oorzaken, om de welken de wetten bevelen het burgerrecht aan iemant te geven; alle dezen, zeg ik, eisschen met recht voor zich recht van stemming in [l]d'opperste Raat, en d' ampten van de Heerschappy aan te vaerden, zonder dat men de zelfden anders aan hen mag weigeren, dan om misdrijf, of laster en schande.

[a] *Imperium.*
[b] *Absolutum.*
[c] *Democraticum.*
[d] *Differentia.*
[e] *Aristocraticum.*
[f] *Concilium supremum.*
[g] *Patritius.*
[h] *Jus Suffragii.*
[i] *Munera.*
[k] *Respublica.*
[l] *Concilium supremum.*

II. Indien men dan met recht ingestelt heeft, dat alleenlijk de [m]bedaagde lieden, die tot zeker jaar van hun ouderdom zijn gekomen, of dat [n]d' eerstgeborenen alleen, zo haast hun jaren zulks toelaten, of om dat zy zekere hoop gelts aan de [o]gemene Staat verschaffen, [p]recht van stemming in [q]d' opperste Raatvergadering, en om de zaken van de [r]Heerschappy te verhandelen hebben; hoewel door deze middel zal konnen gebeuren dat d' opperste Raat uit een kleinder getal van burgers zou bestaan, dan die van de [s]Voornaamsten, van de welke wy hier voren gehandelt hebben: zo zullen echter dusdanige [t]Heerschappijen [u]Volkelijk genoemt moeten worden, om dat hun burgers, die men tot de bestiering van de gemene Staat schikt, niet van d' opperste Raat, als de besten, maar volgens de wet daar toe geschikt worden. En hoewel door deze middel dusdanige Heerschappijen, te weten in de welken niet de [w]besten, maar de genen, die misschien rijk, of [x] eerstgeboren zijn, tot de bestiering geschikt worden, voor de [y]Heerschappy der Voornaamsten schijnen te wijken, zo zal echter de zaak, indien men op het gebruik, of op de gemene staat der menschen ziet, op een en het zelfde uitkomen. Want aan de [z]Keurraden zullen de genen altijt best schijnen, die rijk, of de naasten in maachschap, of door vrient-

[m] *Seniores.*
[n] *Primogeniti.*
[o] *Respublica.*
[p] *Jus suffragii.*
[q] *Concilium supremum.*
[r] *Imperium.*
[s] *Aristocraticum.*
[t] *Imperia.*
[u] *Democratica.*
[w] *Optimi.*
[x] *Primogeniti.*
[y] *Imperium Aristocraticum.*
[z] *Patricii.*

schap aan hen te zamen gevoegt zijn. En zeker, indien 't met de Raatsheeren zodanig gestelt was, dat zy, vry van alle [a]hartstochten, en door d' enige [b]betrachting van de [c]gemene welstant bewogen, [d]Keurradelijke Amptgenoten verkozen, zo zou 'er geen [e]Heerschappy by die van de [f]Voornaamsten te gelijken zijn. Maar d' ervarentheit zelve wijst genoech, en meer dan genoech, aan dat het geheel anders met de zaak gelegen is, voornamelijk in de [g]Heerschappijen der weinigen, daar de wil der [h]Keurraden, uit oorzaak van 't gebrek der [i]nayveraars, meest van de wet ontslagen is. Want de [k]Raatsheeren pogen daar de [l]besten uit de [m] Raatvergadering te drijven, en trachten in de Raatvergadering voor zich naar zodanige [n]medegenoten, die gantschelijk met hen overëenstemmen: in voegen dat in zodanige Heerschappy de zaken in elendiger staat staan, om dat de verkiezing der Raatsheeren van de [o]volstrekte vrije wil van enigen, die van alle wetten ontslagen zijn, af hangt. Maar ik keer weêr tot het geen, dat ik aangevangen heb.

III. Uit het geen, dat in 't voorgaande Lid gezegt is, blijkt dat wy verscheide [p] geslachten van de [q]volkelijke Heerschappy konnen bevatten. Doch mijn voorneemen is niet van yder in 't bezonder te handelen, maar alleenlijk van de gene, daar in alle de genen, die alleenlijk door de wetten van 't Vaderlant verbonden zijn, en wijders, die onder hun eige macht staan, en eerlijk leven, [r]recht van stemming in [s]d' opperste Raatvergadering, en in [t]d'ampten van de Heerschappy aan te vaerden, hebben. Ik zeg uitdrukkelijk, *die alleenlijk door de wetten van 't Vaderlant verbonden zijn*, om de vreemden uit te sluiten, die onder eens anders heerschappy geacht worden. Ik heb 'er wijder bygevoegt, *dat zy, behalven dat zy door de wetten van de Heerschappy verbonden zijn, in 't overige onder hun eige macht staan*, om de wijven en dienstknechten uit te sluiten, die onder de macht van hun mannen en meesters zijn, gelijk ook de kinderen en wezen, zo lang zy onder de macht van hun ouders en voochden staan. Ik heb eindelijk gezegt, *en eerlijk leven*, om voornamelijk de genen uit te sluiten, die, uit oorzaak van hun misdrijf, om enig schandelijk leven onëerlijk zijn.

IV. Maar iemant zal misschien vragen, of de wijven uit de natuur, dan of zy uit [u] instelling onder de macht der mannen staan. Want indien dit volgens d' instelling is geschied, zo heeft geen reden ons gedwongen de wijven van de bestiering uit te sluiten. Doch indien wy met d' ervarentheit zelve te raat gaan, zo zullen wy bevinden dat dit uit hun zwakheit spruit: want men heeft nergens gezien

[a] *Affectus*.
[b] *Studium*.
[c] *Salus publica*.
[d] *Collegae Patricii*.
[e] *Imperium*.
[f] *Aristocraticum*.
[g] *Imperium Oligarchicum*.
[h] *patritii*.
[i] *AEmulantes*.
[k] *Patritii*.
[l] *Optimi*.
[m] *Concilium*.
[n] *Socii*.
[o] *Voluntas absoluta libera*.
[p] *Genera*.
[q] *Imperium Democraticum*.
[r] *Jus suffragii*.
[s] *Concilium supremum*.
[t] *Munera Imperis*.
[u] *Institutio*.

dat mannen en wijven te gelijk geheerscht hebben. Maar overäl, daar men mannen en wijven vind, ziet men dat de mannen bestieren, en de wijven bestiert worden, en dat deze beide geslachten op deze wijze eendrachtiglijk leven. In tegendeel, d' Amazonen, die, gelijk het gerucht te kennen heeft gegeven, eertijts hebben geheerscht, leden niet dat 'er mannen in hun Vaderlant woonden, maar voedden allenlijk het geen op, dat wijvelijk was, en doodden het mannelijk, 't welk zy baarden. Indien de wijven uit de natuur met de mannen gelijk waren, en in vroomheit van gemoed, en in vernuft, daar in voornamelijk het menschelijk vermogen, en by gevolg het recht bestaat, even machtig waren, zo zou men warelijk, onder zo veel en verscheide volken, enigen vinden, daar beide deze [w]geslachten gezamentlijk zouden heerschen, en enigen, daar de mannen van de wijven bestiert, en dus opgevoed zouden worden, dat zy minder in vernuft zouden vermogen. Doch dewijl dit nergens geschied is, zo mag men gantschelijk verzekeren en bevestigen, dat de wijven uit de natuur geen gelijk recht met de mannen hebben, maar dat zy nootzakelijk voor de mannen moeten wijken; en dat het dieshalven niet kan wezen dat deze beide geslachten gezamentlijk heerschen, en veel minder dat de mannen van de wijven bestiert worden. Voorts, indien wy de menschelijke [x]hartstochten aanmerken, te weten dat de mannen ten meestendeel de wijven uit de hartstocht van geilheit en ontucht beminnen, en hun vernuft en wijsheit zo hoog achten, als zy in schoonheit vermogen, en wijders, dat de mannen zeer zwarelijk konnen verdragen, dat de wijven, die zy beminnen, aan anderen enige gunst bewijzen, en meer andere diergelijke dingen, zo zullen wy met kleine moeite zien, dat de mannen en wijven, niet zonder groot nadeel van de vrede, gezamentlijk konnen heerschen. Maar al genoech hier af.

[w] *Genera*.

[x] *Affectus*.

Het overige ontbreekt.

Handeling *Van de* verbetering *Van* 't verstant; En te gelijk van de Middel om het zelfde volmaakt te maken.

Bericht *Aan de* lezer.

W*aarde Lezer, deze Verhandeling*, van de Verbetering van 't Verstant, *enz. 't welk wy hier onvolmaakt en gebrekkelijk aan u vertonen, is alreê over veel jaren van der zelfder Schrijver geschreven geweest. Zijn voorneemen was altijt, dit werk op te maken, en te voltojen. Doch hy, door andere bezigheden verhindert, en eindelijk van de doot wechgerukt, heeft het niet tot het gewenscht einde konnen brengen. Maar dewijl daar in veel voortreffelijke en nutte dingen zijn begrepen, die, gelijk wy vastelijk vertrouwen, aan d' oprechte Naspeurder niet weinig dienstig zullen wezen, zo hebben wy u daar af niet willen beroven. En op dat gy ook veel duisterheden, die daar in noch ruw en onbeschaaft hier en daar voorkomen, deur de vingeren zoud zien, zo hebben wy u hier af willen berichten, om niet onkundig daar in te wezen. Vaar wel*.

Handeling *Van de* Verbetering *Van* 't Verstant; En te gelijk van de Middel om het zelfde volmaakt te maken.

NA dat [a]d' ervarentheit aan my geleert heeft, dat alles, 't welk in 't gemeen leven dikwijls voorkoomt, ydel en beuzelächtig is; dewijl ik zag dat alle de dingen, voor de welken, en die ik vreesde, niets goet, noch quaat in zich hebben, dan voor zo veel mijn gemoed daar af bewogen word: heb ik eindelijk besloten t' onderzoeken of 'er iets was, 't welk het [b]waar mededeelbaar goet is, en daar af alleen, met verwerping van al 't ander, het [c]gemoed aangedaan word, ja of 'er niet iets was, dat, gevonden en verkregen zijnde, my voor eeuwig een gedurige en opperste blijschap zou doen genieten. Ik zeg dat ik eindelijk dit besloten heb: want het scheen [d]ten eerste opzicht ongeraden, om een zaak, die toen onzeeker was, een zekere te willen verliezen. Warelijk, ik zag de [e]gemakken en voordeelen, die uit d' eer en rijkdom verkregen worden, en dat ik my van der zelfder betrachting zou moeten onthouden, zo ik my ernstiglijk tot enige andere nieuwe zaak wilde bevlijtigen, en, zo misschien het opperste geluk daar in bestond, dat ik dit geluk zou moeten derven, en indien 't daar in niet bestond, en ik alleenlijk daar naar trachtte, het zelfde ook zou moeten derven. Ik overwoog dieshalven in mijn gemoed, of het mogelijk zou zijn om tot dit nieu ooggemerk, of ten minsten tot de zekerheit daar af, te geraken, zonder d' ordening en gemene gesteltenis des levens te veränderen; 't welk ik dikwijls te vergeefs gepoogt heb. Want de dingen, die gemenelijk in 't leven voorkomen, en die by de menschen, gelijk men uit hun werken kan bespeuren, voor 't opperste goet geacht zijn, worden tot deze drie betrokken; te weten [f]rijdom, [g]eer en

[a] *Experientia*.

[b] *Bonum verum communicabile*.

[c] *Animus*.

[d] *Primo intuito*.

[e] *Commoda*.

[f] *Divitiae*.

[g] *Honores*.

[h]wellust; en de [m]geest word van deze drie zo afgetrokken, dat hy geensins op enig ander goet kan denken. Want wat de wellust aangaat, het gemoed word daar in zodanig opgehouden, als of het op enig goet rustte; 't welk meest aan 't zelfde hinderlijk is om op iets anders te denken: en na de genieting van de zelfde volgt de grootste droefheit, die, zo zy de geest niet ophoud, hem echter verbijstert, en stomp maakt.

[h] *Libido.*
[m] *Mens.*

De [i]geest word ook niet weinig, in d' eer en rijkdom na te jagen, opgehouden en afgetrokken, voornamelijk* als de rijkdom niet, dan om zich zelve, gezocht word: om dat men haar dan onderstelt het [k]opperste goet te wezen. Maar de geest word noch veel meer door d' eer afgetrokken en vervoert: want men onderstelt dat zy altijt uit zich zelve goet is, en als 't uitterste einde, naar 't welk alles gestiert word. Wijders, in d' eer en rijkdom heeft het [l]berou geen plaats, gelijk in de [m]wellust; maar hoe men meer van deze beide bezit, hoe de blijschap groter word: en dieshalven worden wy meer en meer aangeprikkelt tot deze beide, namelijk de rijkdom en eer, te vermeerderen. Doch indien wy, in enig geval, van onze hoop versteken blijven, zo rijst daar uit de grootste droefheit.

[i] *Mens.*
[k] *Summum bonum.*
[l] *Paenitentia.*
[m] *Libido.*

Eindelijk, d' eer strekt tot een grote verhindering, om dat wy, om de zelfde te verkrijgen, onz leven nootzakelijk naar de [n]bevatting der menschen moeten stieren, te weten met het geen te schuwen, dat gemenelijk van de menschen geschuwt word, en met dat te zoeken, 't welk gemenelijk van hen gezocht word.

[n] *Captus.*

Ik dan, ziende dat dit alles in dier voegen belette, om in dit [o]nieu ooggemerk t' arbeiden, ja zo zeer daar tegenstreed, dat ik nootzakelijk van een van beide zou moeten afstaan, wierd gedwongen t' onderzoeken wat nutter aan my zou wezen: namelijk, my docht, gelijk ik gezegt heb, dat ik het zeker goet voor 't onzeker wilde verliezen. Maar na dat ik deze zaak enige tijt overwogen had, vond ik, voorëerst dat, zo ik, dit achterlatende, my tot dit nieu ooggemerk begaf, ik een goet, 't welk uit zijn natuur onzeeker is, (gelijk wy lichtelijk uit het voorverhaalde konnen verstaan) voor

[o] *Novum institutum.*

* *Ik zou de rijkdom bredelijker en onderscheidelijker konnen verklaren, te weten met hem dus t' onderscheiden: rijkdom, die of om zich zelf, of om d' eer, of om de wellust, of om de gezontheit en vermeerdering van wetenschappen en kunsten word verkregen. Maar deze dingen zullen op hun plaats verhaalt worden; dewijl het naaukeurig onderzoek daar af eigentlijk hier niet past.*

een onzeeker, (doch niet uit zijn natuur; want ik zocht een bestandig goet, maar ik was alleenlijk hier in onzeeker, te weten in des zelfs verkrijging) zou achterlaten. Ik ben door gedurige overdenking zo verre geraakt, dat ik zag dat ik, zo ik my gantschelijk kon beraden, zekere quaden, in plaats van zeker goet, zou achterlaten. Want ik zag dat ik in 't grootste gevaar was, en dat ik gedwongen wierd, uit alle mijn vermogen naar een [p]hulpmiddel, hoewel onzeeker, te zoeken: gelijk een zieke, in dodelijke krankheit leggende, die, een zekere doot voorziende, zo hy geen hulpmiddel gebruikt, gedwongen zal zijn de zelfde, hoewel onzeeker, uit alle zijn vermogen te zoeken, dewijl alle zijn hoop daar in bestaat. Doch alle die dingen, naar de welken wy gemenelijk trachten, geven niet alleenlijk geen hulpmiddel om onz [q]wezen te bewaren, maar zijn noch daar in hinderlijk, en gemenelijk d'oorzaak van d'ondergang der bezitters, (indien men dus mag spreken) en altijt van de genen, die van de rijkdom bezeten worden. Want daar zijn‡ zeer veel voorbeelden van de genen, die om hun schatten vervolging, ja ter doot toe, geleden hebben: gelijk ook van de genen, die, om rijkdom te verkrijgen, zich voor zo veel gevarelijkheden bloot gestelt hebben, dat zy eindelijk, met verlies van hun leven, de boete van hun dwaasheit hebben moeten betalen. Men vind geen minder getal van voorbeelden der gener, die, om eer te verkrijgen, of de zelfde te verdedigen, veel ellenden hebben geleden. Eindelijk, daar is een ontellijk getal van voorbeelden, die door al te grote wellust de doot op hun hals gehaalt hebben. Wijders, deze dingen schenen hier uit quaat te zijn, dat al 't geluk, of ongeluk hier in is gelegen, te weten in de [r]hoedanigheit van [s]'t voorwerp, aan 't welk wy door liefde hangen. Want om 't geen, dat men niet bemint, rijzen nooit twisten en geschillen; en men is niet bedroeft, zo men het verliest, en niet nijdig, schoon het van een ander bezeten word. Het veröorzaakt geen vrees, geen haat, en, om met een enig woort te spreken, geen [t]ontroerenissen des gemoeds: al 't welk in de liefde tot die dingen gebeurt, de welken vergaan konnen; gelijk dit alles, van 't welk wy terstont gesproken hebben. Maar de liefde tot [u]d'eeuwige en onëindige zaak voed de [w] geest met blijschap alleen, en is van alle droefheit uitgesloten; 't welk grotelijks te begeren, en uit alle krachten te betrachten is. Maar ik heb niet zonder reden deze woorden gebruikt, *zo ik my gantschelijk kon beraden*. Want hoewel ik dit quaat met de geest klarelijk bemerkte,

[p] *Remedium*.

[q] *Esse*.

[r] *Qualitas*.

[s] *Objectum*.

[t] *Commotiones animi*.

[u] *Res aeterne & infinita*.

[w] *Mens*.

‡. *Dit staat naaukeuriglijker te betogen*.

zo kon ik echter alle gierigheit, wellust en roemzucht niet aflegen. Ik zag echter dit enige, dat de geest, zo lang hy met deze denkingen bezich was, van d' anderen afgekeert wierd, en zich ernstiglijk op het [x]nieu ooggemerk vestte; 't welk aan my tot een grote troost verstrekte. Want ik zag dat die quaden niet van zodanige stant waren, dat zy niet voor de hulpmiddelen zouden willen wijken. En hoewel in het begin deze [y]invallen zeer zelden voorquamen, en zeer korte tijt duurden, zo quamen zy echter, na dat het ware goet meer en meer aan my bekent wierd, meermaals te voorschijn, en duurden langer tijt, voornamelijk na dat ik zag dat de verkrijging van 't gelt, en d' andere wellust, en eer zo lang hinderlijk waren, als zy om zich zelven, en niet, gelijk middelen tot andere dingen, gezocht wierden. Indien men hen als middelen zoekt, zo zullen zy maat hebben, en geensins hinderlijk zijn; maar in tegendeel tot het einde, om 't welk men hen zoekt, grotelijks behulpsaam wezen; gelijk wy in zijn plaats zullen tonen. Ik zal hier alleenlijk in 't kort zeggen, wat ik by [z]'t ware goet versta, en gezamentlijk wat het [a]opperste goet is. Om dit wel en recht te verstaan, zo staat aan te merken, dat goet en quaat niet dan [b]opzichtelijk gezegt worden: in voegen dat men een en de zelfde zaak, naar verscheide [c] opzichten, goed en quaat kan noemen; op de zelfde wijze als [d]volmaakt. Want niets, in zijn natuur aangemerkt, kan volmaakt, of onvolmaakt gezegt worden; voornamelijk na dat wy geweten hebben dat alles, 't welk geschied, volgens d' eeuwige ordening, en volgens zekere wetten der Natuur geschied. Maar dewijl de zwakke mensch die ordening niet met zijn denking bereikt, en ondertusschen enige menschelijke natuur bevat, die veel bestandiger is, dan de zijne, en te gelijk niets ziet, 't welk belet dat hy zodanige natuur niet zou konnen verkrijgen, zo word hy aangeprikkelt tot de middelen te zoeken, die hem tot zodanige volmaaktheit konnen leiden: en al 't geen, 't welk een middel kan zijn, om daar toe te geraken, word het [e]ware goet genoemt; doch [f]'t opperste goet is, daar toe te komen, dat hy, met d' andere ondeeligen, zo 't mogelijk is, zodanige natuur mag genieten. Maar hoedanig deze natuur is, zullen wy op zijn plaats tonen: namelijk dat zy in de [*] [g] kennis der [h]verëeniging bestaat, die de [i]geest met de gehele natuur heeft. Dit is dan het einde, daar ik naar tracht, te weten zodanige natuur te verkrijgen, en dat veel menschen neffens my pogen de zelfde te bekomen: dat is, tot mijn gelukzaligheit behoort, dat ik bevlijtig dat veel anderen het zelfde, gelijk ik, verstaan; op dat

[x] *Novum institutum.*
[y] *Intermittentia.*
[z] *Verum bonum.*
[a] *Summum bonum.*
[b] *Relativè.*
[c] *Respectus.*
[d] *Perfecta.*
[e] *Verum bonum.*
[f] *Summum bonum.*
[g] *Cognitio.*
[h] *Unio.*
[i] *Mens.*

* *Dit zal bredelijker op zijn plaats verklaart worden.*

hun [k]verstant en [l]begeerte gantschelijk met mijn verstant en begeerte overëen zouden komen. En op dat dit zou geschieden, zo is‡ nootzakelijk: *Vooreërst* zo veel van de natuur te verstaan, als genoech is om zodanige natuur te verkrijgen; *daar na*, zodanige [m]gezelligheit op te rechten, als men zou konnen begeren, op dat zeer veel menschen zeer lichtelijk en veiliglijk daar toe zouden geraken: Wijders, *ten darden*, dat men in de [n]zedige Wijsbegeerte, en in de [o]lering, en in 't onderwijs van d' opvoeding der kinderen bezich is: en dewijl de gezontheit geen kleine middel is om dit einde en ooggemerk te verkrijgen, zo moet men, *ten vierden*, een gehele [p]Geneeskunde toestellen. Wijders, dewijl veel dingen, die zwaar zijn, door kunst licht en gemakkelijk gemaakt worden, en wy veel tijt en gemak daar door konnen winnen, zo moet men, *ten vijfden*, geensins de [q]Werkdaat verächten. Maar vooräl moet men een middel, om het [r]verstant te verbeteren, bedenken, en het zelfde, voor zo veel men kan, in 't begin [s]zuiveren, op dat het, zonder doling, de zaken gelukkiglijk en zeer wel zou verstaan. Hier uit dan kan yder zien dat ik alle de [t]wetenschappen tot een* enig einde en ooggemerk tracht te stieren; te weten, op dat men tot [u]d' opperste menschelijke volmaaktheit, gelijk wy gezegt hebben, zou geraken, en dus al 't geen, dat in de wetenschappen ons niet tot onz [w]einde en ooggemerk vordert, als onnut verwerpen; dat is, om met weinig woorden te zeggen, alle onze [x]werkingen, gelijk ook alle onze [y]denkingen moeten naar dit einde en ooggemerk geregelt worden. Maar dewijl het, terwijl wy hier naar trachten, en ons bevlijtigen het verstant op de rechte weg te brengen, nootzakelijk is dat wy leven, zo zijn wy genootzaakt voor alle dingen enige regelen van te leven als goet t' onderstellen; te weten dezen.

[k] *Intellectus*.
[l] *Cupiditas*.
[m] *Societas*.
[n] *Philosophia moralis*.
[o] *Doctrina*.
[p] *Medicina*.
[q] *Mechanica*.
[r] *Intellectus*.
[s] *Expurgare*.
[t] *Scientiae*.
[u] *Summa perfectio humana*.
[w] *Finis & Scopus*.
[x] *Operationes*.
[y] *Cogitationes*.

I. Naar de [z]bevatting van [a]'t gemeen te spreken, en alle die dingen te [b]bewerken, die geen beletsel bybrengen, om onz ooggemerk te bereiken: want wy konnen daar door groot voordeel hier uit verkrijgen, dat wy aan des zelfs bevatting zo veel, als mogelijk is, toegeeven: voeg hier by dat wy door zodanige middel d' oren gunstig zullen maken, om de waarheit te horen.

[z] *Captus*.
[a] *Vulgus*.
[b] *Operari*.

‡ *Men heeft aan te merken dat ik hier alleenlijk die wetenschappen tracht op te tellen, de welken tot onz oogwit dienstig zijn, schoon ik geen ooggemerk op hun ordening heb.*

* *In de Wetenschappen is een enig einde en ooggemerk, naar 't welk alle de wetenschappen geschikt moeten worden.*

II. De [c]geneuchten zo veel te genieten, als tot behouding en bewaring der gezontheit genoech is.

III. Eindelijk, zo veel gelt, of andere dingen te zoeken, als tot d' onderhouding van 't leven, van de gezontheit, en van de [d]zeden der burgerschap, die niet tegen onz ooggemerk strijden, genoech is.

Ik dan, deze dingen dus gestelt hebbende, zal my tot het eerste, 't welk vooräl gedaan moet worden, begeven, te weten, om het verstant te zuiveren, en het zelfde bequaam te maken tot de zaken op zodanige wijze te verstaan, als nodig is, om onz [e]einde en ooggemerk te bereiken. En op dat dit zou geschieden, zo verëischt [f] d' ordening, die wy naturelijk hebben, dat ik hier alle de [g]wijzen van begrijpen, die ik tot hier toe gehad heb, om iets ontwijffelijk te bevestigen, of t' ontkennen, ophaal, op dat ik de beste van alle zou verkiezen, en te gelijk mijn krachten, en de natuur, die ik begeer volmaakt te maken, beginnen te kennen.

Zy konnen alle, indien ik [h]naaukeuriglijk opmerk, voornamelijk tot drie gebracht worden.

I. De [i]bevatting, die wy uit het gehoor, of uit enig teken, naar believen hebben, gelijk men 't noemt.

II. De bevatting, die wy van een [k]losse ervarentheit hebben, dat is van een ervarentheit, die niet van [l]'t verstant [m]bepaalt word, maar alleenlijk deze naam heeft, om dat zy by geval dus voorkoomt, en wy geen [n]ondervinding hebben, die hier tegenstrijd, en die wy dieshalven als [o]onverwaggelijk houden.

III. Als de [p]wezentheit van een zaak uit een andere zaak, doch niet [q] evenmatiglijk, word besloten: 't welk gebeurt, of als men* uit enig [r]gewrocht [s]d' oorzaak besluit, of als men d' oorzaak uit enig [t]algemeen besluit; 't welk altijt van enige [u]eigenschap verzelt is.

[c] *Deliciae.*
[d] *Mores civitatis.*
[e] *Finis.*
[f] *Ordo.*
[g] *Modi percipiendi.*
[h] *Accaeratè.*
[i] *Perceptio.*
[k] *Experentia.*
[l] *Intellectus.*
[m] *Determinari.*
[n] *Experimentum.*
[o] *Inconcussum.*
[p] *Essentia.*
[q] *Adaequatè.*
[r] *Effectus.*
[s] *Causa.*
[t] *Universalis.*
[u] *Proprietas.*

* *Als dit gebeurt, verstaan wy niets van d' oorzaak, behalven dit, dat wy in 't gewrocht aanmerken: 't welk hier uit genoech blijkt, dat dan d' oorzaak niet, dan met zeer algemene bewoordingen, verklaart word, te weten met dezen. Daar is dan iets; daar is dan enige macht, enz. of ook hier uit, dat men hen ontkenniglijk uitdrukt: daar is dan niet dit, of dat, enz. In het tweede geval word iets aan d' oorzaak toegeëigent, om 't gewrocht, dat klarelijk bevat word, gelijk wy in een voorbeelt zullen tonen: maar niets, dan behalven eige, doch niet de wezentheit van een bezondere zaak.*

IV. Eindelijk, als de zaak uit haar [w]wezentheit alleen, of uit de [x]kennis van haar naaste oorzaak begrepen word. Ik zal dit alles met [y]voorbeelden verklaren. Ik weet uit het gehoor alleen mijn geboortedag, en dat ik zodanige ouders heb gehad, en diergelijke dingen, van de welken ik nooit getwijffelt heb. Uit de [z]losse ervarentheit weet ik dat ik sterven zal: want ik bevestig dit, om dat ik gezien heb dat anderen, my gelijk, de doot gestorven zijn: hoewel zy niet alle even lang hebben geleeft, noch van een zelfde ziekte zijn gestorven. Wijders, ik weet ook uit de losse ervarentheit, dat d' olie een bequaam voedsel is om de vlam te voeden, en 't water om de brant te blusschen: gelijk ook dat de hont een [a]bassend, en de mensch een [b]redelijk [c]dier is. En dus weet ik bijna alle dingen, die tot gebruik van 't leven dienen. Maar uit een andere zaak redeneren wy op deze wijze: na dat wy klarelijk begrijpen dat wy zodanig lighaam, en geen ander gevoelen, hier uit besluiten wy klarelijk dat de [d]ziel met het [e]lighaam‡ [f]verëenigt is; welke verëeniging d' oorzaak van zodanige [l]gevoeling is. Maar* hoedanig deze gevoeling en verëeniging is; wy konnen dit niet volstrektelijk hier uit verstaan.

Of na dat ik de natuur van [m]'t gezicht heb gekent, en daar beneffens dat het zodanige [n]eigenschap heeft, dat wy een en het zelf-

[w] *Essentia*.
[x] *Cognitio*.
[y] *Exempla*.
[z] *Experientia vaga*.
[a] *Latrans*.
[b] *Rationale*.
[c] *Animal*.
[d] *Anima*.
[e] *Corpus*.
[g] ....
[f] *Unita*.
[l] *Sensatio*.
[m] *Visus*.
[n] *Proprietas*.

‡ *Uit dit voorbeelt kan men klarelijk het geen zien, dat ik nu aangetekent heb. Want by deze [g]verëeniging verstaan wy niets anders, dan de [h]voeling zelve, te weten het [i]gewrocht, uit het welk wy [k]d' oorzaak, van de welke wy niets verstaan, besloten hebben.*

* *Zodanig besluit, hoewel zeker, is echter niet veilig, dan voor de genen, die meest op hun hoede zijn. Want indien men niet zeer wel op zijn hoede is, zo zal men terstont in doling vallen. Want als men de zaken dus afgetrokken, en niet door hun ware wezentheit bevat, zo worden zy terstont van d' inbeelding verwart: dewijl de menschen het geen, 't welk in zich een en enig is, zich inbeelden veelvoudig te wezen, en aan de dingen, die zy afgetrokken, bezonderlijk en verwardelijk bevatten, namen geven, die zy tot andere dingen te betekenen, de welken gemeenzamer by hen zijn, gebruiken: daar door het gebeurt dat zy zich deze dingen op de zelfde wijze inbeelden, als zy gewent zijn Zich die dingen in te beelden, aan de welken zy eerst deze namen hebben gegeven.*

de ding op een grote [o]afstant kleinder zien, dan als wy 't van naby aanschouwen; zo besluiten wy hier uit dat de zon groter is, dan zy schijnt te wezen, en meer andere diergelijke dingen.

Eindelijk, de zaak word uit de [p]wezentheit van de zaak alleen bevat: gelijk hier uit, dat ik iets ken, weet ik wat dit is, iets te kennen: en hier uit, dat ik de wezentheit van de ziel ken, weet ik dat zy met het lighaam [q]verëenigt is. Met de zelfde kennis weten wy dat twee en drie, te zamen gevoegt, vijf is, en dat twee [r]lijnen, zo zy met een darde [s]gelijkwijdig zijn, ook met malkander gelijkwijdig moeten wezen, enz. Maar die dingen, de welken ik dus verre met zodanige kennis heb konnen verstaan, zijn zeer weinig geweest.

Doch op dat dit alles te beter verstaan zou worden, zo zal ik een enig [t]voorbeelt gebruiken, namelijk dit: Daar zijn drie getallen. Iemant vraagt naar een vierde, 't welk tot het darde is, gelijk het tweede tot het eerste. De Kooplieden weten te zeggen wat men hier doen moet, om het vierde getal te vinden; dewijl zy deze [u] werking, die zy eenvoudiglijk van hun meesters, zonder enige [w]betoging, hebben geleert, noch niet vergeten hebben. Maar anderen maken van een [x]ervarentheit der [y]enkelden een [z]algemene kundigheit, te weten, daar het vierde getal door zich blijkt: gelijk in deze getallen; 2, 4, 3, 6. Men bevind hier dat, als men het tweede met het darde vermenigvuldigt, en daar na [a]'t uitbrengsel door 't eerste deelt, het [b]hoeveelde 6 zal worden: en als zy zien dat 'er dit getal uit voortkoomt, 't welk zy, zonder deze [c]werking, kenden [d]evenredig te wezen; zo besluiten zy daar uit dat de werking goet is, om altijt het vierde [e]evenredig getal te vinden. Maar de [f]Wiskundigen weten, uit de kracht der [g]Betoging van de negentiende [h] Voorstelling in Euklides zevende boek, welke [i]getallen [k]evenredig tot malkander zijn, te weten uit de natuur van [l]d'evenredigheit, en uit der zelfder [m]eigenschap; namelijk dat het getal, 't welk uit het eerste en vierde word, gelijk met het getal is, dat uit het tweede en darde voortkoomt. Zy zien echter niet [n]d' evenmatige evenredigheit der [o]gestelde getallen; en indien zy haar zien, zy zien haar echter niet uit de kracht van die [p]voorstelling, maar [q]inzieniglijk, of zonder enige [r]werking te doen. Doch om hier uit de beste [s]wijze van te begrijpen te verkiezen, zo word verëischt dat wy kortelijk optellen, welken de nootzakelijke [t]middelen zijn, om onz [u]einde en ooggemerk te bereiken; namelijk dezen:

I. Onze natuur, die wy volmaakt begeren te maken, naaukeu-

[o] *Distantia*.
[p] *Essentia*.
[q] *Unita*.
[r] *Lineae*.
[s] *Parallelae*.
[t] *Exemplum*.
[u] *Operatio*.
[w] *Demonstratio*.
[x] *Experientia*.
[y] *Simplicia*.
[z] *Axioma universale*.
[a] *Productum*.
[b] *Quotiens*.
[c] *Operatio*.
[d] *Proportionalis*.
[e] *Numerus proportionalis*.
[f] *Mathematici*.
[g] *Demonstratio*.
[h] *Propositio*.
[i] *Numeri*.
[k] *Proportionales*.
[l] *Proportionalitas*.
[m] *Proprietas*.
[n] *Proportionalitas adaequata*.
[o] *Numeri dati*.
[p] *Propositio*.
[q] *Intuitivè*.
[r] *Operatio*.
[s] *Modus percipiensi*.
[t] *Media*.
[u] *Finis*.

riglijk te kennen, en te gelijk zo veel van de natuur der dingen, als nootzakelijk, is te begrijpen.

II. Om daar uit de [w]verscheidenheden, [x]overëenkomingen en [y]strijdigheden recht te besluiten.

III. Op dat men recht zou bevatten wat zy konnen lijden, en wat niet.

IV. Dat men dit met de natuur, en met het vermogen van de mensch zou vergelijken. En hier uit zal lichtelijk [z]d'opperste volmaaktheit, tot de welke de mensch kan komen, blijken.

Laat ons, deze dingen dus overwogen hebbende, bezien wat [a]wijze van te begrijpen wy verkiezen moeten.

Wat d' eerste wijze aangaat, uit zich zelfs blijkt dat wy uit het [b]gehoor, behalven dat het een zeer onzeeker ding is, geen [c]wezentheit van enige zaak begrijpen, gelijk uit onz voorbeelt volgt. En dewijl men de [d]bezondere wezentlijkheit van enige zaak niet kent, 't en zy men de wezentheit kent, gelijk wy namaals zullen zien; zo besluiten wy hier uit klarelijk, dat men alle de zekerheit, die wy uit het gehoor hebben, buiten de [e]wetenschappen moet sluiten. Want niemant kan ooit van 't gehoor alleen [f]aangedaan worden, zo 'er geen [g]eige verstant voorgegaan is.

[*]Wat de tweede wijze aangaat, men kan van niemant zeggen, dat hy het [h] denkbeelt van enige [i]evenredigheit heeft, die hy zoekt. Behalven dat dit een zeer onzeekere zaak is, die geen einde heeft, zo zal niemant ooit op deze wijze iets in de naturelijke dingen begrijpen, dan [k]toevallen, die men nooit klarelijk verstaat, 't en zy men de [l]wezentheden te voren kent: en daaröm moet men ook deze buitensluiten.

Doch van de geen, die de darde heeft, kan enigsins gezegt worden, dat hy een [m]denkbeelt van de zaak heeft; wijders, dat hy ook zonder gevaar van doling kan besluiten: maar dit zal echter uit zich geen [n]middel zijn, om onze [o]volmaaktheit te bereiken.

De vierde [p]wijze alleen begrijpt [q]d' evenmatige wezentheit van de zaak, en is zonder gevaar van doling, en dieshalven meest te gebruiken. Wy zullen trachten te verklaren hoe zy gebruikt moet worden, op dat wy d' onbekende dingen met zodanige kennis, en met enen zeer beknoptelijk zouden verstaan: dat is, na dat wy weten welke kennis aan ons nootzakelijk is, moet men de [r]middel en

[w] *Differentiae.*
[x] *Convenientiae.*
[y] *Oppugnantiae.*
[z] *Perfectio summa.*
[a] *Modis percipiendi.*
[b] *Auditus.*
[c] *Essentia.*
[d] *Existentia singularis.*
[e] *Scientiae.*
[f] *Affici.*
[g] *Intellectus proprius.*
[h] *Idea.*
[i] *Proportio.*
[k] *Accidentia.*
[l] *Essentiae.*
[m] *Idea.*
[n] *Medium.*
[o] *Perfectio.*
[p] *Modus.*
[q] *Essentia adaequata.*
[r] *Methodus.*

* *Ik zal hier een weinig bredelijker van d' ervarentheit handelen, en de middel in de voortgang der Empyrischen, die alles door ervarentheit willen doen, en der nieuwe Wijsbegerigen, onderzoeken.*

[s]weg aanwijzen, door de welk wy de dingen, die men kennen moet, met zodanige kennis zullen kennen. En op dat dit zou geschieden, zo staat eerst aan te merken, dat hier geen onderzoek tot in 't onëindig plaats zal hebben, te weten dat men, om de beste middel van de waarheit te vinden, een ander middel behoeft, om de middel van 't ware te vinden op te speuren: en dat men, om de tweede middel op te speuren, een darde middel nodig heeft, en dus tot aan 't oneindig; want op deze wijze zal men nooit tot de kennis der waarheit, ja gantschelijk tot geen kennis, komen. 't Is hier meê op de zelfde wijze gestelt, als met de [t]lighamelijke werktuigen, daar in men op de zelfde wijze kan redeneren. Want om 't yzer te smeden is de hamer nodig; en om een hamer te hebben is nootzakelijk dat hy gemaakt word; daar toe een andere hamer, en andere werktuigen, nodig zijn; en om deze werktuigen te hebben, zijn weêr andere werktuigen nodig, en dus tot aan 't onëindig: en op deze wijze zal iemant te vergeefs pogen te bewijzen dat de menschen geen macht hebben om 't yzer te smeden. Maar gelijk de menschen in 't begin met de werktuigen, met de welken zy geboren zijn, enige zeer gemakkelijke dingen, hoewel zeer kommerlijk, en onvolmaaktelijk, hebben konnen maken, en, na dat die gemaakt waren, anderen, zwaarder zijnde, met minder arbeit, en met meer volmaaktheit hebben voltrokken, en dus by trappen van d' enkelste werken tot de werktuigen, en, van de werktuigen tot andere werken en werktuigen voortgaande, zo verre zijn gekomen, dat zy zo veel en zo zware dingen met weinig arbeit uitvoeren: zo maakt ook het [u]verstant, door zijn† ingebore kracht, voor zich [w]verstandelijke werktuigen, door de welken het andere krachten tot andere verstandelijke* werken verkrijgt, en uit die werken andere werktuigen, of de macht van wijder op te speuren; en gaat dus [x]by trappen voort, tot dat het tot de top der wijsheit opgeklommen is. Voorts dat het met het verstant dus gestelt is, zal lichtelijk te zien wezen, zo men verstaat wat de [y]middel van 't ware op te speuren is, en welken die [z]ingebore werktuigen zijn, die 't alleenlijk behoeft, om andere werktuigen daar af te maken tot wijders voort te gaan. Ik zal dan, om die te tonen, dus voortvaren.

[s] *Via*.

[t] *Instrumenta corporea*.

[u] *Intellectus*.

[w] *Instrumenta intellectualia*.

[x] *Gradatim*.

[y] *Methodus*.

[z] *Instrumenta innata*.

† *By ingebore kracht versta ik 't geen, dat in ons door uitterlijke oorzaken veröorzaakt word, en dat wy namaals in de Wijsbegeerte zullen verklaren.*

* *Men noemt hen hier werken: wat zy zijn, zal in de Wijsbegeerte verklaart worden.*

*Het [a]waar denkbeelt (dewijl wy een waar denkbeelt hebben) is [b]iets verscheiden van zijn [c]gedenkbeelde: want de [d]kring is iets anders, dan het [e]denkbeelt van de kring; dewijl het denkbeelt van de kring niet iets is, 't welk [f]omtrek en [g]middelpunt heeft, gelijk de [h]kring. Het denkbeelt van 't lighaam is ook niet het lighaam zelf: en dewijl het [i]iets verscheiden van zijn [k]gedenkbeelde is, zo zal het ook door zich [l]verstanelijk wezen: dat is, het [m]denkbeelt, voor zo veel zijn [n]vormelijke wezentheit aangaat, kan het [o]voorwerp van een ander [p]voorwerpige wezentheit wezen; en deze andere voorwerpige wezentheit zal ook, in zich zelve aangeschout, [q]iets zakelijk en verstanelijk zijn; en dus [r]onbepaaldelijk voort. Tot een voorbeelt; Pieter is [s]iets zakelijk: maar Pieters [t]waar denkbeelt is Pieters [u]voorwerpige wezentheit, en in zich iets zakelijk, en gantschelijk van Pieter zelf [w]verscheiden. Dewijl dan Pieters denkbeelt iets zakelijk is, dat zijn [x]bezondere wezentheit heeft, zo zal het ook [y]iets verstanelijk wezen; dat is, het [z]voorwerp van een ander [a]denkbeelt, 't welk in zich al 't geen, dat Pieters denkbeelt [b]vormelijk heeft, [c]voorwerpelijk zal hebben: en desgelijks het denkbeelt, 't welk het denkbeelt van Pieters denkbeelt is, heeft weêr zijn [d]wezentheit, die ook het voorwerp van een ander denkbeelt kan zijn, en dus [e]onbepaaldelijk voort. Yder kan dit ondervinden, als hy begrijpt dat hy weet wat Pieter is, en ook weet dat hy 't weet, en wederöm dat hy weet, dat hy weet, dat hy 't weet, enz. Hier uit blijkt dat hy, om Pieters wezentheit te verstaan, niet Pieters denkbeelt behoeft te verstaan, en veel minder het denkbeelt van Pieters denkbeelt: 't welk het zelfde is, als of ik zeide dat het niet nodig is dat ik weet, dat ik weet, dat ik 't weet, en veel minder nodig te zijn, dat ik weet, dat ik weet, dat ik 't weet; ja zo weinig, als het, om de [f]wezentheit van de [g]driehoek te verstaan, nodig is de wezentheit van de [h]kring te verstaan. ‡Maar in deze [i] denkbeelden is 't recht anders gestelt:

[a] *Idea vera.*
[b] *Diversum quid.*
[c] *Ideatum.*
[d] *Circulus.*
[e] *Idea circuli.*
[f] *Peripheria.*
[g] *Centrum*
[h] *Circulus.*
[i] *Quid diversum.*
[k] *Ideatum.*
[l] *Intelligibile.*
[m] *Idea.*
[n] *Essentia formalis.*
[o] *Objectum.*
[p] *Essentia objectiva.*
[q] *Quid reale & intelligibilo.*
[r] *Indefinitè.*
[s] *Quid reale.*
[t] *Idea vera.*
[u] *Essentia objectiva.*
[w] *Diversum.*
[x] *Essentia peculiaris.*
[y] *Quid intelligibile.*
[z] *Objectum.*
[a] *Idea.*
[b] *Formaliter.*
[c] *Objectivè.*
[d] *Essentia.*
[e] *Indefinitè.*
[f] *Essentia.*
[g] *Triangulus.*
[h] *Circulus.*
[i] *Ideae.*

* *Men heeft aan te merken, dat wy hier niet alleenlijk het geen, 't welk ik onlangs gezegt heb, zullen pogen te tonen; maar ook dat wy dus verre recht en wel voortgegaan zijn, en te gelijk meer andere wetenswaerdige dingen.*

‡ *Men heeft aan te merken, dat wy hier niet onderzoeken hoe d'eerste voorwerpige wezentheit ons ingeboren is: want dit behoort tot de naspeuring der natuur, daar deze dingen bredelijker verklaart worden, en daar men met enen toont dat 'er, behalven het denkbeelt, geen bevestiging, noch ontkenning, noch enige wil is.*

want om te weten dat ik weet moet ik nootzakelijk eerst weten. Hier uit blijkt datde [k]zekerheit niets is, dan de [l]voorwerpige wezentheit zelve: dat is, de zekerheit zelve is de [m]wijze, op de welke wy de [n]vormelijke wezentheit gevoelen: uit het welk men weêr ziet dat 'er tot de zekerheit der waarheit geen ander teken nodig is, dan een [o]waar denkbeelt te hebben. Want, gelijk wy getoont hebben, 't is niet nodig dat ik weet, dat ik weet, dat ik weet. Uit het welk weêr blijkt, dat niemant kan weten wat [p]d' opperste zekerheit is, dan die een [q]evenmatig denkbeelt, of de[r]voorwerpige wezentheit van enige zaak heeft; te weten, om dat de [s]zekerheit, en de voorwerpige wezentheit het zelfde is. Dewijl dan de waarheit geen [t]teken behoeft, maar dewijl 't voor haar genoech is de voorwerpige wezentheden der zaken, of, 't welk het zelfde is, [u]denkbeelden te hebben, om alle twijffeling wech te nemen: zo volgt hier uit, dat de ware [w]middel niet is, na de verkrijging der denkbeelden het teken der waarheit te zoeken; maar dat de ware middel de [x]weg is om de waarheit zelve, of de voorwerpige wezentheden der dingen, of de denkbeelden (want dit alles betekent het zelfde) in een behorelijke ordening te zoeken*. Wijders, de middel moet nootzakelijk van [y]redenering, of van [z]verstaning spreken: dat is, [a]de middel is niet het [b]redeneren zelf, om [c]d' oorzaken der dingen te verstaan, en veel minder het [d]verstaan van d' oorzaken der dingen; maar te verstaan wat een waar [e]denkbeelt is, en, het zelfde van d' andere [f]begrijpingen onderscheidende, en des zelfs natuur naspeurende, om daar uit onz [g]vermogen van te verstaan te kennen, de [h]geest in dier voegen te bepalen, dat hy alles, 't welk te verstaan is, naar die regel, en naar dat [i]rechtsnoer verstaat; met zekere regelen, als hulpmiddelen, aan te wijzen, en odk met te maken dat de geest niet door onnutte dingen vermoeit en afgemat word. Daar uit men besluiten kan, dat de [k]middel niets anders is dan een [l]weêrkeerige kennis, of een [m]denkbeelt van een denkbeelt. En dewijl 'er geen denkbeelt van een denkbeelt is, 't en zy men eerst een denkbeelt heeft; zo zal 'er ook geen middel zijn, 't en zy 'er eerst een denkbeelt is. Hier uit volgt dat dit een goede middel zal zijn, de welk aanwijet hoe de [n]geest naar het [o]richtsnoer van 't gestelde [p]ware denkbeelt gestiert moet worden. Wijders, dewijl de reden, die tusschen twee denkbeelden is, de zelfde is als de reden, die tusschen de [q]vormelijke wezentheden de-

[k] *Certitudo.*
[l] *Essentia objectiva.*
[m] *Modus.*
[n] *Essentia formalis.*
[o] *Idea vera.*
[p] *Certitudo summa.*
[q] *Idea adaequata.*
[r] *Essentia objectiva.*
[s] *Certitudo.*
[t] *Signum.*
[u] *Ideae.*
[w] *Methodus.*
[x] *Via.*
[y] *Ratiocinatio.*
[z] *Intellectio.*
[a] *Methodus.*
[b] *Ratiocinari.*
[c] *Causae.*
[d] *Intelligere.*
[e] *Idea.*
[f] *Perceptiones.*
[g] *Potentia intelligendi.*
[h] *Mens.*
[i] *Norma.*
[k] *Methodus.*
[l] *Cognitio reflexiva.*
[m] *Idea Ideae.*
[n] *Mens.*
[o] *Norma.*
[p] *Idea vera.*
[q] *Essentia formales.*

* *Wat zoeken in de ziel is, zal in de Wijsbegeerte verklaart worden.*

zer denkbeelden is, zo volgt hier uit, dat de [r]weêrkeerige kennis, die men van het [s] denkbeelt van 't volmaaktste [t]wezend heeft, voortreffelijker zal zijn, dan de weêrkeerige kennis der andere denkbeelden: dat is, dat dit de volmaaktste [u]middel zal zijn, de welk naar het [w]richtsnoer van 't gestelt denkbeelt van 't volmaaktste [x]wezend toont, hoe de [y]geest gestiert moet worden.

Hier uit word lichtelijk verstaan hoe de geest, met meer te verstaan, te gelijk andere [z]werktuigen verkrijgt, daar door zy lichtelijker met te verstaan voortgaat: want, gelijk men uit het geen, dat alreê gezegt is, kan verstaan, in ons moet voor alle dingen een [a]waar denkbeelt, als een [b]ingebore werktuig, wezen, door 't welk, verstaan zijnde, gezamentlijk het onderscheit, dat tusschen zodanige [c]begrijping, en alle d' anderen is, verstaan word. In deze zaak bestaat een deel van de [d] middel. En dewijl het door zich klaar is, dat de [e]geest zich zo veel te beter verstaat, hoe hy meer verstant van de natuur heeft; zo blijkt hier uit dat dit deel van de middel zo veel te volmaakter zal worden, als de geest meer zaken verstaat, en dan volmaaktst zal wezen, als de geest op de kennis van [f]'t volmaaktste wezend merkt, of zijn gedachten daar op heeft. Wijders, hoe de geest meer zaken kent, hoe hy ook beter zijn krachten, en d'ordening der natuur verstaat; en hoe hy beter zijn krachten verstaat, hoe hy ook zich zelf lichtelijker kan bestieren, en aan zich zelf [g]regelen [h]voorstellen; en hoe hy [i]d' ordening der natuur beter verstaat, hoe hy zich lichtelijker van d'onnutte dingen kan afhouden: daar in, gelijk wy gezegt hebben, de gehele [k]middel bestaat. Voeg hier by dat het [l]denkbeelt op de zelfde [m]wijze [n]voorwerpelijk is, gelijk des zelfs [o]gedenkbeelde, of gedachte zaak [p]zakelijk is. Indien 'er dan in de natuur iets was, 't welk met d' andere dingen geen [q] gemeenschap heeft, zo zou ook des zelfs [r]voorwerpige wezentheit, die gantschelijk met de [s]vormelijke zou moeten overëenkomen, geen [*]gemeenschap met d'andere [t]denkbeelden hebben; dat is, wy zullen niets daar af konnen verstaan, noch besluiten. In tegendeel, die zaken, de welken gemeenschap met andere dingen hebben, gelijk alles is, dat men in de natuur vind, worden verstaan; en hun [u] voorwerpige wezentheden zullen ook de zelfde [w]gemeenschap hebben; dat is, dat 'er andere [x]denkbeelden van afgeleid zullen worden, die weêr met anderen gemeen-

[r] *Cognitio reflexiva.*
[s] *Idea.*
[t] *Ens.*
[u] *Methodus.*
[w] *Norma.*
[x] *Ens.*
[y] *Mens.*
[z] *Instrumenta.*

[a] *Idea vera.*
[b] *Instrumentum innatum.*
[c] *Perceptio.*
[d] *Methodus.*
[e] *Mens.*

[f] *Ens perfectissimum.*

[g] *Regulae.*
[h] *Proponere.*
[i] *Ordo.*
[k] *Methodus.*
[l] *Idea.*
[m] *Modus.*
[n] *Objectivè.*
[o] *Ideatum.*
[p] *Realiter.*
[q] *Commercium.*
[r] *Essentia objectiva.*
[s] *Formalis.*
[t] *Ideae.*
[u] *Essentiae objectivae.*
[w] *Commercium.*
[x] *Ideae.*

* *Gemeenschap met andere dingen te hebben, is, van anderen voortgebracht te worden, of anderen voort te brengen.*

schap zullen hebben; en dus zullen de [y]werktuigen, om wijder voort te gaan, vermeerderen: 't welk wy poogden te bewijzen. Voorts, uit dit leste, 't welk wy gezegt hebben, te weten dat het denkbeelt gantschelijk met zijn [z]vormelijke wezentheit moet overëenkomen, blijkt weêr, dat de [a]geest, gelijk hy gantschelijk het af beeltsel der natuur vertoont, alle zijn denkbeelden van dat denkbeelt moet voortbrengen, dat de bron en oorsprong van de gehele natuur vertoont, op dat het zelfde ook de [b]bron der andere [c]denkbeelden zou wezen.

Misschien zal iemant zich hier over verwonderen, dat wy, daar wy gezegt hebben dat dit een goede [d]middel is, de welk toont hoe de ziel naar het richtsnoer van [e]'t waar gestelt denkbeelt gestiert moet worden; dat wy, zeg ik, dit [f]met redeneren bewijzen; 't welk schijnt te tonen dat dit niet door zich zelf bekent is. Doch hier staat te vragen, of wy wel [g]redeneren. Indien wy wel redeneren, zo moeten wy van [h]'t gestelt denkbeelt beginnen: en dewijl van het gestelt denkbeelt te beginnen [i]betoging behoeft, zo moeten wy weêr onze [k]redenering bewijzen, en dan weêr de vorige; en dus tot in 't onëindig. Ik antwoord hier op, dat, indien iemant door zeker nootlot, met de natuur na te speuren, zo verre koomt, te weten, dat hy het [l]richtsnoer van [m]'t gestelt waar denkbeelt op een andere wijze, dan volgens de behorelijke ordening, had verkregen, hy nooit aan zijn waarheit zou twijffeien, [*]om dat, gelijk wy getoont hebben, de waarheit zich zelve openbaar maakt, en ook om dat alles van zelfs hem toegevloeit is. Maar dewijl dit nooit, of zelden gebeurt, zo ben ik gedwongen geweest dit dus te stellen, dat wy 't geen, 't welk wy niet door 't nootlot konnen bekomen, echter door voorbedachte raat zouden verkrijgen; en op dat met enen zou blijken dat wy, om de waarheit en goede [n] redenering te bewijzen, geen [o]werktuigen behoeven, dan de waarheit zelve, en de goede redenering: want ik heb de goede redenering met wel te [p]redeneren bewezen, en poog haar noch te bewijzen. Voeg hier by dat de menschen zich ook door deze middel tot hun [q]innerlijke overdenkingen gewennen. De reden, waaröm het, in d'onderzoeking der natuur, zelden gebeurt dat zy in de behorelijke ordening nagespeurt word, zijn de [r]vooröordeelen, welker [s]oorzaken wy namaals in onze [t]Wijsbegeerte zullen verklaren; als ook om dat daar toe een grote en naaukeurige [u]onderscheiding (gelijk wy namaals zullen tonen) nodig is, 't welk zeer kommerlijk valt; en wijders

[y] *Instrumenta*.
[z] *Essentia formalis*.
[a] *Mens*.
[b] *Font*.
[c] *Ideae*.
[d] *Methodus*.
[e] *Idea vera data*.
[f] *Ratiocinando*.
[g] *Ratiocinari*.
[h] *Idea data*.
[i] *Demonstratio*.
[k] *Ratiocinium*.
[l] *Norma*.
[m] *Idea vera data*.
[n] *Ratiocinium*.
[o] *Instrumenta*.
[p] *Ratiocinando*.
[q] *Meditationes internae*.
[r] *Praejudicia*.
[s] *Causae*.
[t] *Philosophia*.
[u] *Distinctio*.

* *Gelijk wy ook hier niet van onze waarheit twijffelen*.

uit oorzaak van de stant der menschelijke zaken, die, gelijk wy alreê getoont hebben, gantschelijk veränderlijk is; behalven noch verscheide andere dingen, die wy niet onderzoeken. Indien iemant misschien vraagt, waaröm ik zelf terstont voor alle andere dingen de [w]waarheden der natuur in deze ordening vertoon, dewijl de waarheit zich zelve openbaar maakt; ik antwoord aan hem, en vermaan hem met enen, dat hy haar, uit oorzaak van de [x]wonderspreuken, die daar in misschien deurgaans zullen voorkomen, niet als valsch moet verwerpen, maar eerst gelief d' ordening te zien, volgens de welke wy haar bewijzen; en dan zal hy zeker worden van dat wy de waarheit bereikt hebben: 't welk d'oorzaak heeft geweest van deze dingen vooräf te laten gaan. Indien misschien namaals noch enig [y]Twijffelaar, zo wel van d' eerste waarheit zelve, als van alle de dingen, die wy tot het [z]richtsnoer van d' eerste zullen afleiden, in twijffel blijft; zeker, deze zal of tegen zijn geweten spreken, of wy zullen bekennen dat 'er menschen gevonden worden, die van hun geboorte af, of door hun [a]vooröordeelen, dat is door enig geval, van buiten komende, gantschelijk van gemoed verblind zijn; want zy gevoelen zich zelven niet. Indien zy iets [b]bevestigen, of daar aan [c]twijffelen; zy weten niet dat zy twijffelen, of bevestigen. Zy zeggen dat zy niets weten; en voegen 'er noch by, dat zy zelfs niet weten dat zy niets weten; en zeggen dit zelfde noch niet [d] volstrektelijk. Want zy vrezen te belijden dat zy [e]wezentlijk zijn, zo lang zy niet weten; in voegen dat zy ten lesten moeten zwijgen, uit vrees van iets [f] t'onderstellen, dat de waarheit zou openbaren. Eindelijk, men kan met hen niet spreken, namelijk van de [g]wetenschappen. Doch wat de gewoonte van leven, en het gebruik van de [h]gezelligheit aangaat, de noot dwingt hen dat zy zich onderstellen te wezen, en dat zy hun nut zoeken, en veel dingen met eed bevestigen en ontkennen: want indien men iets aan hen bewijst, zy weten niet of de [i]bewijzing bewijst, of gebrekkelijk is. Indien zy [k]ontkennen, [l]toestaan, of [m] tegenspreken; zy weten niet dat zy ontkennen, toestaan, of tegenspreken. Men moet hen dieshalven houden gelijk [n]zelfsbeweegbaren, die gantschelijk zonder ziel zijn. Laat ons nu weêr tot onz voorgestelde keren.

Wy hebben tot hier toe *voorëerst* het [o]einde en ooggemerk, naar 't welk wy trachten alle onze [p]denkingen te stieren. *Ten tweeden*, wy weten welk de beste [q]bevatting is, door welks behulp wy tot onze volmaakt heit konnen geraken. *Ten darden*, wy weten welk

[w] *Veritates*.
[x] *Paradoxa*.
[y] *Scepticus*.
[z] *Norma*.
[a] *Praejudicia*.
[b] *Affirmare*.
[c] *Dubitare*.
[d] *Absolutè*.
[e] *Existere*.
[f] *Supponere*.
[g] *Scientiae*.
[h] *Societas*.
[i] *Argumentatio*.
[k] *Negare*.
[l] *Concedere*.
[m] *Opponere*.
[n] *Automata*.
[o] *Finis*.
[p] *Cogitationes*.
[q] *Perceptio*.

d'eerste weg is, die de geest moet ingaan, om wel te beginnen, dat is dat hy, naar 't richtsnoer van yder gestelt [r]waar denkbeelt, voortgaat naar zekere wetten t' onderzoeken. En op dat dit wel en recht zou geschieden, zo moet deze [s]middel te weechbrengen; *Vooreerst*, dat het waar denkbeelt van alle d' andere [t] bevattingen onderscheiden, en dat de geest van d' andere bevattingen afgehouden word. *Ten tweeden*, dat men regelen aanwijst, op dat d'onbekende dingen naar zodanig [u]richtsnoer bevat worden: *ten darden* en eindelijk, dat men [w]ordening beraamt om niet met d' onnutte dingen vermoeit en afgemat te worden. Wy dan, deze [x] middel kennende, zien, *ten vierden*, dat deze middel de volmaaktste zal zijn, als wy het [y]denkbeelt van [z]'t volmaaktste wezend verkregen zullen hebben. En dieshalven zal in 't begin dit meest waar te nemen zijn, dat wy op 't spoedigste tot de kennis van zodanig wezend geraken.

[r] *Idea vera*.
[s] *Methodus*.
[t] *Percepesones*.
[u] *Norma*.
[w] *Ordo*.
[x] *Methodus*.
[y] *Idea*.
[z] *Ens perfectissimum*.

Laat ons dan van 't eerste deel van deze [a]middel beginnen, de welk is, gelijk wy gezegt hebben, het [b]waar denkbeelt van d' andere [c]bevattingen [d]t' onderscheiden, en de geest te beletten dat hy de valsche, verdichte en twijffelächtige met de ware denkbeelden verwart; 't welk ik voorgenomen heb hier bredelijk te verklaren, om de lezers in de [e]denking van zulk een nootzakelijke zaak te houden; en ook om dat 'er veel zijn, die zelfs van 't ware twijffelen, namelijk hieröm, dat zy geen gemerk op d' onderscheiding hebben genomen, die tusschen de ware [f]bevatting, en alle anderen is; in voegen dat zy gelijk zodanige menschen zijn, die, toen zy waakten, niet twijffelden dat zy waakten; maar die, na dat zy eens (gelijk dikwijls gebeurt) in hun droom geacht hebben dat zy zekerlijk waakten, 't welk zy sedert bevonden valsch te wezen, ook aan hun waken twijffelden: 't welk gebeurt om dat zy nooit onderscheit tusschen dromen en waken gemaakt hebben. Ik wil ondertusschen de Lezer vermaant hebben, dat ik hier niet de [g]wezentheit van yder [h]bevatting, en dat door haar [i]eerste oorzaak, zal verklaren; om dat dit tot de [k]Wijsbegeerte behoort: maar dat ik alleenlijk het geen zal aanwijzen, 't welk de [l] middel verëischt; dat is omtrent welke dingen de verdichte, valsche en twijffelächtige bevatting verkeert; en hoe wy van yder verlost en ontslagen zullen worden. Dat dan het eerste onderzoek omtrent het [y]verdicht denkbeelt zy.

[a] *Methodus*.
[b] *Idea vera*.
[c] *Perceptiones*.
[d] *Distinguere*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Perceptio*.
[g] *Essentia*.
[h] *Perceptio*.
[i] *Causa prima*.
[k] *Philosophia*.
[l] *Methodus*.
[y] *Idea ficta*.

Dewijl alle [z]bevatting is of van een zaak, als [a]wezentlijk aangemerkt, of van de [b]wezentheit alleen, en dewijl de [c]verdichtselen gemenelijkst omtrent dingen, als wezentlijk aangemerkt,

[z] *Perceptio*.
[a] *Existens*.
[b] *Essentia*.
[c] *Fictiones*.

gebeuren, zo zal ik eerst van deze leste bevatting spreken, te weten daar men de [d]wezentlijkheit alleen verdicht, en de zaak, die in zodanig bedrijf verdicht word, verstaat, of daar men [e]onderstelt dat men haar verstaat. Tot een voorbeelt; Ik verdicht dat Pieter, die ik ken, naar huis gaat, dat hy my koomt bezoeken, en diergelijke dingen. ‡Als ik onderzoek omtrent welke dingen zodanig [f]denkbeelt verkeert, zo zie ik dat het omtrent de [g]mogelijke, niet omtrent de [h]nootzakelijke, of omtrent [i]d' onmogelijke dingen verkeert, en gebeurt. Ik noem dat een onmogelijk ding, welks natuur, [k]in wezentlijk te zijn, [l]tegenzeggelijkheit [m]insluit: dat nootzakelijk, welks natuur, in niet wezentlijk te zijn, tegenzeggelijkheit insluit; en dat mogelijk, welks [n]wezentlijkheit, uit zijn natuur zelve, geen tegenzeggelijkheit insluit om [o]wezentlijk, of niet wezentlijk te wezen; maar welks [p]wezentlijkheits [q] nootzakelijkheit, of [r]mogelijkheit van [s]oorzaken afhangt, die onbekent aan ons zijn, zo lang wy des zelfs wezentlijkheit verdichten. Dieshalven, indien hun nootzakelijkheit, of mogelijkheit, die van uitterlijke oorzaken afhangt, aan ons bekent was, zo zouden wy ook niets hebben konnen verdichten. Hier uit volgt dat, zo 'er enig God, of [t]iets alweetend is, hy gantschelijk niets kan verdichten. Want wat ons aangaat, na dat ik weet dat ik [u]wezentlijk ben, [*]zo kan ik niet [w] verdichten dat ik wezentlijk, of niet wezentlijk ben. Ik kan ook geen elefant, deur 't oog van een naalt gaande, verdichten; gelijk ook niet dat God, na dat ik hem ken, wezentlijk, of niet wezentlijk is. †Het zelfde

[d] *Existentia*.
[e] *Supponere*.
[f] *Idea*.
[g] *Possibilia*.
[h] *Necessaria*.
[i] *Impossibilia*.
[k] *In existendo*.
[l] *Contradictio*.
[m] *Involvere*.
[n] *Existentia*.
[o] *Existere*.
[p] *Existentia*.
[q] *Necessitas*.
[r] *Possibilitas*.
[s] *Causae*.
[t] *Aliquid omniscium*.
[u] *Existere*.
[w] *Fingere*.

‡ *Bezie wijders het geen, dat wy van d' onderstellingen, die wy klarelijk verstaan, zullen aanteekenen: maar de verdichting bestaat hier in, dat wy zeggen dat zy in de hemelsche lighamen zodanig zijn.*

* *Om dat de zaak, zo zy verstaan word, zich zelve openbaart, zo behoeven wy alleenlijk een voorbeelt, zonder andere betoging. Desgelijks zal 't met de tegenzeggelijke zaak hier af wezen, om welker valsheit te tonen men niets anders behoeft, dan haar over te zien, gelijk terstont zal blijken, als wy van de verdichting omtrent de wezentheit zullen spreken.*

† *Hier staat aan te merken, dat, hoewel veel zeggen dat zy twijffelen of God wezentlijk is, zy echter niets anders, dan de naam hebben, of iets verdichten, dat zy God noemen; 't welk niet met Gods natuur overëenkoomt: gelijk ik hier na op zijn plaats zal tonen.*

is ook van [x]'t gedrocht te verstaan, welks natuur strijdigheit van [y]wezentlijk te wezen [z]insluit. Hier uit blijkt het geen, dat ik gezegt heb, te weten dat de [a]Verdichting, van de welke wy hier spreken, niet omtrent [b]d' eeuwige waarheden voorvalt. [*]Maar eer ik wijder voortga, zo staat hier in 't voorbygaan aan te merken, dat dit [c]onderscheit, 't welk tusschen de [d]wezentheit van d' een zaak, en de wezentheit van d' ander is, ook tusschen de [e]dadelijkheit, of [f]wezentlijkheit van de zelfde zaak, en tusschen de dadelijkheit, of wezentlijkheit van d' andere zaak is: in voegen dat, indien wy, tot een voorbeelt, Adams wezentlijkheit alleenlijk door [i]d' algemene wezentlijkheit willen [k]bevatten, dit even het zelfde zal wezen, als of wy, om zijn [l]wezentheit te bevatten, op de natuur van [m]'t wezend merkten, op dat wy eindelijk zouden [n]bepalen, dat Adam een wezend is. Dieshalven, hoe de [o] wezentlijkheit [p]algemenelijker bevat word, hoe men haar ook [q]verwardelijker bevat, en zy lichtelijker aan yder ding kan verdicht worden. In tegendeel, als men haar [r]bezonderlijker bevat, zo verstaat men haar ook klarelijker; en kan zwarelijker aan iets anders, dan aan de zaak zelve, als men niet op d' ordening der natuur merkt, verdicht worden: 't welk aanmerkenswaerdig is.

Hier staan nu die dingen t' aanmerken, die gemenelijk verdicht gezegt worden, schoon wy klarelijk verstaan dat het niet met de zaak zodanig, als wy haar verdichten, gestelt is. Tot een voorbeelt; schoon ik weet dat d' aarde [s]ront is, zo belet dit echter niet dat ik aan iemant zeg, dat d' aarde een [t]halve bol is, en gelijk een halve oranje appel in een schuttel, of dat de zon rontöm d' aarde bewogen word, en diergelijke dingen. Indien wy hier op merken, zo zullen wy niets zien, 't welk niet met het voorgedachte te zamenhangt; indien wy vooräf aanmerken dat wy somtijts hebben konnen dolen, en dat wy van onze dolingen meêwustig zijn: wijders, dat wy konnen [u]verdichten, of ten minsten menen, dat andere menschen in de zelfde doling zijn, of daar in, gelijk wy te voren, konnen vallen. Wy konnen, zeg ik, dit zo lang verdichten, als wy geen [w]onmogelijkheit, en geen [x] nootzakelijkheit zien.

[x] *Chimera*.
[y] *Existere*.
[z] *Involvere*.
[a] *Fictio*.
[b] *Veritates aternae*.
[c] *Differentia*.
[d] *Essentia*.
[e] *Actualitas*.
[f] *Existentia*.
[i] *Existentia generalis*.
[k] *Concipere*.
[l] *Essentia*.
[m] *Ens*.
[n] *Definire*.
[o] *Existentia*.
[p] *Generalius*.
[q] *Confusius*.
[r] *Particularius*.
[s] *Rotunda*.
[t] *Medius globus*.
[u] *Fingere*.
[w] *Impossibilitas*.
[x] *Necessitas*

* *By eeuwige waarheit versta ik zodanige, die, zo zy bevestigig is, nooit ontkennig zal konnen wezen. Dus is d'eerste en eeuwige waarheit*, dat God is; *maar* dat Adam denkt, *dit is geen eeuwige waarheit*. Dat 'er geen Chimera is; *dit is een eeuwige waarheit, maar niet* dat Adam niet denkt.

Als ik dan tot iemant zeg, dat d' aarde niet ront is, enz. zo doe ik niets anders, dan dat ik de doling, die ik misschien gehad heb, of daar in ik heb konnen vallen, weêr voor mijn [y]geheugenis breng; en daar na verdicht ik, of meen ik dat de geen, tot de welk ik dit zeg, noch in deze doling is, of daar in kan vallen. Ik verdicht dit, gelijk ik gezegt heb, zo lang, als ik geen onmogelijkheit, en geen nootzakelijkheit zie: maar indien ik die had verstaan, zo had ik gantschelijk niets konnen verdichten; en men zou alleenlijk gezegt moeten hebben, dat ik iets gewrocht had.

[y] *Memoria*.

Nu is noch overig dat wy ook die dingen aanmerken, de welken in de [z]geschillen [a]onderstelt worden; 't welk ook deurgaans omtrent [b]d' onmogelijke dingen gebeurt. Tot een voorbeelt, als wy zeggen: Laat ons onderstellen dat deze brandende kaers nu niet brand, of laat ons onderstellen dat hy in enige [c]inbeeldige ruimte, of daar geen [d]lighamen zijn, brand, gelijk diergelijke dingen deurgaans onderstelt worden, hoewel men klarelijk verstaat dat dit leste onmogelijk is. Maar als dit gebeurt, zo is 'er gantschelijk geen [e]verdichting. Want *in 't eerste* heb ik niets anders gedaan, dan dat ik een andere kaers, die niet brand, of die ik zonder vlam bevat heb, *in mijn geheugenis heb gebracht:* [*]en dit zelfde, dat ik omtrent de kaers denk, versta ik ook van de zelfde kaers, zo lang ik niet op de vlam merk.

[z] *Quaestiones*.
[a] *Supponi*.
[b] *Impossibilia*.
[c] *Spatium imanarium*.
[d] *Corpora*.
[e] *Fictio*.

In het tweede geschied niets anders, dan de [f]denkingen van de [g]lighamen, die 'er omtrent zijn, af te houden, op dat de geest zich tot d' enige [h]aanschouwing van de kaers, in zich alleen aangemerkt, zou keren, om daar na te besluiten dat de kaers geen [i]oorzaak tot haar zelfs [k]vernietiging heeft: in voegen dat, zo 'er geen lighamen omtrent waren, deze kaers, en ook de vlam onveränderlijk zouden

[f] *Cogitationes*.
[g] *Corpora circumjacentia*.
[h] *Contemplatio*.
[i] *Causa*.
[k] *Destructio*.

* *Namaals, als wy van de verdichting zullen spreken, die omtrent de wezentheden verkeren, zal klarelijk blijken dat de verdichting nooit iets nieu doet, of aan de geest vertoont: maar dat alleenlijk die dingen, die in de harssenen, of in d' inbeelding zijn, voor de geheugenis gebracht worden, en dat de geest verwardelijk op alles te gelijk merkt. Dat men, tot een voorbeelt, de spraak, en de boom in geheugenis breng; de geest, zonder onderscheiding opmerkende, acht dat de boom spreekt. Het zelfde word ook van de wezentlijkheit verstaan. Voornameliijk, gelijk wy gezegt hebben, als zy zo algemenelijk, als het wezend, bevat word; om dat zy dan lichtelijk tot alle die dingen toegepast word, die gezamentlijk in de geheugenis voorkomen: 't welk zeer aanmerkenswaerdig is.*

blijven, of diergelijke dingen. Hier is dan geen [l]verdichting, maar [*]ware en zuivere [m] bevestigingen.

Laat ons nu tot de [n]verdichtingen voortgaan, die omtrent de [o]wezentheden alleen, of met enige [p]dadelijkheid, of [q]wezentlijkheid te gelijk, plaats hebben. Hier omtrent staat dit voornamelijk aan te merken, dat de [r]geest, hoe zy minder verstaat, en echter meer dingen begrijpt, zo veel te groter [s]vermogen heeft om te verdichten, en dat, hoe zy meer dingen verstaat, hoe dit vermogen van te verdichten meer vermindert. Tot een voorbeelt, op de zelfde wijze, gelijk wy hier voor gezien hebben, dat wy niet konnen verdichten, zo lang als wy denken dat wy denken, en dat wy niet denken: zo konnen wy ook niet, na dat wy de natuur van 't lighaam kennen, een [t]oneindige vlieg verdichten; of, na dat wy de natuur der [‡u]ziel kennen, zo konnen wy niet verdichten dat zy [w]vierkant is, schoon wy alle dingen met woorden konnen uitspreeken. Maar, gelijk wy gezegt hebben, hoe de menschen de natuur minder kennen, hoe zy lichtelijker veel dingen konnen [x] verdichten; gelijk dat de bomen spreken, dat de menschen in een ogenblik tijts in stenen, en in bronnen veränderen, dat de spoken zich in spiegels vertonen, dat 'er niets tot iets overgaat, dat ook de goden in menschen en beesten veränderen, en meer andére diergelijke dingen.

Iemant zal misschien achten dat de verdichting van de [y]verdichting, en niet van de [z]verstaning, [a]bepaalt word: dat is, na dat ik iets heb [b]verdicht, en met zekere vrijwilligheit willen toestemmen

[l] *Fictio.*
[m] *Assertiones.*
[n] *Fictiones.*
[o] *Essentiae.*
[p] *Actualitas.*
[q] *Existentia.*
[r] *Mens.*
[s] *Potentia fingendi.*
[t] *Musca infinita.*
[u] *Anima.*
[w] *Quadrata.*
[x] *Fingere.*
[y] *Fictio.*
[z] *Intellectio.*
[a] *Determinari.*
[b] *Fingere.*

* *Het zelfde is ook van d'onderstellingen te verstaan, die gemaakt worden om zekere bewegingen te verklaren, de welken met de verschijnselen der hemelen overëenkomen; behalven dat men, zo men hen tot de hemelsche bewegingen toepast, daar uit de natuur der hemelen besluit, die echter anders kan wezen, voornamelijk dewijl men veel andere oorzaken kan bevatten, om zodanige bewegingen te verklaren.*

‡ *Hier staat aan te merken, dat het dikwijls gebeurt dat de mensch deze benaming van ziel voor zijn geheugenis brengt, en te gelijk enig lighamelijk beelt vormt. Als deze twee dingen hem te gelijk voorkomen, zo meent hy dat hy zich lichtelijk inbeeld en verdicht dat de ziel lighamelijk is, om dat hy de naam niet van de zaak zelve onderscheid.*
Ik verzoek hier van de Lezers, dat zy zich niet zullen verhaasten met dit te wederleggen; 't welk zy, gelijk ik verhoop, niet Zullen doen, zo zy naaukeuriglijk op de voorbeelden merken; en gezamentlijk ook op die dingen, de welken volgen.

dat dit dus in de natuur der dingen [c]wezentlijk is, zo brengt dit zo veel te weeg, dat wy het namaals op geen andere wijze zouden konnen denken. Tot een voorbeelt, na dat ik (om met hen te spreken) zodanig een natuur van lighaam verdicht heb, en my door mijn [d]vrijheit heb willen [e]overreden dat de zelfde zakelijk zodanig is, zo kan ik niet meer een [f]onëindige vlieg [g]verdichten; en na dat ik de [h]wezentheit van de [i]ziel heb verdicht, zo kan ik haar niet langer [k]vierkant verdichten, enz. Maar dit staat t' onderzoeken, Voorëerst, of men ontkent, of men staat toe dat wy iets konnen [l]verstaan. Indien men 't toestaat, zo zal nootzakelijk dit zelfde, 't welk van de [m]verdichting gezegt word, ook van de [n]verstaning gezegt moeten worden. Maar indien men 't ontkent, zo laat ons, die weten dat wy iets weten, bezien wat 'er gezegt word; te weten dit, dat de [o]ziel [p]gevoelen, en op veel [q]wijzen [r]bevatten kan, niet zich zelve, noch de dingen, die [s]wezentlijk zijn, maar alleenlijk de genen, die niet in zich, noch nergens zijn: dat is, de ziel kan, uit haar eige kracht alleen [t]gevoelingen, of [u]denkbeelden van dingen, die niet zijn, maken; in voegen dat zy ten deel als God aangemerkt word: wijders, dat wy, of onze ziel, zodanige vrijheit hebben, dat zy ons zelven, of zich zelve, ja haar eige vrijheit dwingt. Want na dat zy iets [w]verdicht, en haar [x]toestemming gegeven heeft, zo kan zy dit op geen andere wijze denken, noch verdichten: ja zy word ook door deze [y]verdichting gedwongen dit op zodanige wijze te denken, dat het niet tegen de verdichting strijd: gelijk men hier ook gedwongen word [z]d'ongerijmtheden, die ik hier optel, toe te laten, uit oorzaak van de verdichting; en wy zullen, om de zelfden te vernietigen, ons met geen [a]betogingen vermoejen, maar, met hen in hun [a]sporeloosheden te laten, bevorderen dat wy uit de woorden, die wy met hen gehad hebben, iets, dat waar is, tot onze zaak trekken; [*]te weten dit,

[c] *Existere*.
[d] *Libertas*.
[e] *Persuadere*.
[f] *Musca infinita*.
[g] *Fingere*.
[h] *Essentia*.
[i] *Aalma*.
[k] *Quadrata*.
[l] *Intelligere*.
[m] *Fictio*.
[n] *Intellectio*.
[o] *Anima*.
[p] *Sentire*.
[q] *Modi*.
[r] *Percipere*.
[s] *Existere*.
[t] *Sensationes*.
[u] *Ideae*.
[w] *Fingere*.
[x] *Assensus*.
[y] *Fictio*.
[z] *Absurda*.
[a] *Demonstrationes*.

* *Hoewel ik dit met d' ervarentheit schijn te besluiten, en dat 'er gezegt word dat dit niets is, om dat'er de betoging ontbreekt, zo zal ik echter de zelfde aan de geen, die haar begeert, verschaffen, te weten op deze wijze. Dewijl 'er in de natuur niets kan zijn, dat tegen haar wetten strijd, maar dewijl alles naar zekere wetten der natuur geschied, om naar zekere wetten haar zekere gewrochten uit te werken; zo volgt hier uit met een onbreekelijke samenschakeling, dat de ziel, als zy de zaak warelijk bevat, voortvaart met voorwerpiglijk zelf de gewrochten te vormen. Bezie hier na, ter plaats, daar ik van het valsch denkbeelt spreek.*

dat de [c]ziel, als zy op een [d]verdichte zaak, en die uit haar natuur valsch is, merkt, de zelfde naerstiglijk overweegt, en verstaat, en de dingen, die daar van af te leiden zijn, in een goede ordening afleid; dat de ziel, zeg ik, lichtelijk de [e]valsheit zal ontdekken. En indien de verdichte zaak uit haar natuur waar is, zo zal de ziel, als zy daar op merkt, om haar te verstaan, en met een goede ordening te beginnen daar van af te leiden, gelukkelijk, zonder enige [f]afbreeking, voortvaren: gelijk wy gezien hebben dat uit de [g]valsche verdichting, terstont bygebracht, het [h]verstant zich voort vertoont heeft om [i]d' ongerijmtheden daar af, en d'anderen, die daar van afgeleid zijn, te tonen.

Men heeft dan geensins te vrezen dat men iets zal verdichten, zo men de zaak [k]klarelijk en onderscheidelijk verstaat. Want indien men misschien zegt, dat de menschen in een ogenblik tijts in beesten veränderen, zo word dit zeer algemeen gesproken: in voegen dat men in de [l]geest geen [m]bevatting, of [n]denkbeelt, noch [o]samenhanging van [p]'t onderwerp, en van [q]'t gezeg daar af heeft. Want indien 'er enige [r]bevatting af was, zo zou de [s]geest gezamentlijk de middel en oorzaken, hoe en waaröm iets gedaan word, konnen zien: behalven dat ook niet op de natuur van 't onderwerp, en van 't gezeg gemerkt word.

Voorts, indien het eerste [t]denkbeelt slechs niet [u]verdicht is, en d'anderen daar van afgeleid worden, zo zal allengs de [w]verhaasting van te verdichten verdwijnen. Wijders, dewijl het [x]verdicht denkbeelt niet [y]klaar en onderscheiden, maar alleenlijk [z]verwart kan zijn, en dewijl alle [a]verwarring hier uit voortkoomt, dat de [b]geest de gehele zaak, of die uit veel delen te zamen gezet is, alleenlijk ten deel kent, en het bekende niet van 't onbekende onderscheid, en daar beneffens op veel dingen, die in yder zaak begrepen zijn, te gelijk merkt, zonder enig onderscheit te maken; zo volgt daar uit, *voorëerst*, dat, het [c]denkbeelt, zo 't van een [d]zeer enkelde zaak is, niet anders, dan klaar en onderscheiden, kan wezen; *ten tweeden*, dat, indien men de zaak, die uit veel te zamen gezet is, door middel van de [e]denking in delen, die alle zeer enkelt zijn, verdeelt, en op yder deel bezonderlijk merkt, alle verwarring verdwijnen zal; *ten darden*, dat de [f]verdichting niet [g]enkelt kan zijn, maar dat zy uit de [h]samenzetting van verscheide [i]verwarde denkbeelden van verscheide zaken en [k]doeningen, die in de natuur [l]wezentlijk zijn, gemaakt word; of liever dat zy uit een gezament-

[c] *Anima*.
[d] *Res ficta*.
[e] *Falsitas*.
[f] *Interruptio*.
[g] *Falsa fictio*.
[h] *Intellectus*.
[i] *Absurditates*.
[k] *Clarè & distinctè*.
[l] *Mens*.
[m] *Conceptus*.
[n] *Idea*.
[o] *Coharentia*.
[p] *Subjectum*.
[q] *Praedicatum*.
[r] *Conceptus*.
[s] *Mens*.
[t] *Idea*.
[u] *Ficta*.
[w] *Praecipitantia*.
[x] *Idea ficta*.
[y] *Clara & distincta*.
[z] *Confusa*.
[a] *Confusio*.
[b] *Mens*.
[c] *Idea*.
[d] *Res simplicissima*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Fictio*.
[g] *Simplex*.
[h] *Compositio*.
[i] *Ideae confusae*.
[k] *Actiones*.
[l] *Existere*.

lijke *[m]opmerking, zonder [n]toestemming tot zodanige verscheide [o]denkbeelden, voortkoomt. Want indien zy enkelt was, zo zou zy klaar en onderscheiden, en by gevolg [p]waar zijn: en indien zy uit de [q]samenzetting van [r]onderscheide denkbeelden bestond, zo zou ook der zelf der samenzetting klaar en onderscheiden, en dieshalven waar wezen. Tot een voorbeelt; na dat wy de natuur van de [s]kring, en ook van [t]'t vierkant kennen, zo konnen wy deze twee niet te zamenvoegen, en een [u]vierkantige kring, of een [w]vierkantige ziel, en diergelijke dingen, maken.

Laat ons dan kortelijk van 't begin af besluiten, en bezien hoe men niet behoeft te vrezen dat de [x]verdichting zich enigsins met de [y]ware denkbeelden zal vermengen. Want wat het eerste denkbeelt aangaat, van 't welk wy eerst gesproken hebben, te weten daar de zaak klarelijk bevat word; wy hebben gezien dat, zo deze zaak, die men klarelijk bevat, en ook haar [z]wezentlijkheit, door zich een [a]eeuwige waarheit is, wy omtrent de zelfde niets konnen [b]verdichten. Doch indien de [c]wezentlijkheit van de [d]bevatte zaak niet een eeuwige waarheit is, zo heeft men alleenlijk te bezorgen dat de wezentlijkheit van de zaak met der zelfder [e]wezentheit vergeleken word, en dat men gelijkelijk op [f]d'ordening der natuur merkt. Wat de tweede [g]verdichting betreft, van de welke wy gezegt hebben dat zy een gezamentlijke [h]opmerking zonder [i]toestemming van verscheide [k]verwarde denkbeelden van verscheide zaken en [l]doeningen is, die in de natuur [m]wezentlijk zijn. Wy hebben ook gezien dat een [n]zeer enkelde zaak niet [o]verdicht, maar [p] verstaan kan worden, gelijk ook een [q]samengezette zaak, zo wy slechs op d'enkelste delen, uit de welken zy te zamengezet is, merken: ja dat wy ook uit hen geen [r]doeningen, die niet waar zijn, konnen verdichten; want wy worden te gelijk gedwongen t' aanmerken, hoe en waaröm iets zodanig geschied.

Laat ons, dit dus verstaan hebbende, tot [s]d'onderzoeking van

[m] *Attentio*.
[n] *Assensus*.
[o] *Ideae*.
[p] *Vera*.
[q] *Compositio*.
[r] *Ideae distincta*.
[s] *Circulas*.
[t] *Quadratum*.
[u] *Circulus quadratus*.
[w] *Anima quadrata*.
[x] *Fictio*.
[y] *Ideae verae*.
[z] *Existentia*.
[a] *Veritas aeterna*.
[b] *Fingere*.
[c] *Existentia*.
[d] *Res concepta*.
[e] *Essentia*.
[f] *Ordo*.
[g] *Fictio*.
[h] *Attentio*.
[i] *Assensus*.
[k] *Ideae confusae*.
[l] *Actiones*.
[m] *Existere*.
[n] *Res simplicissima*.
[o] *Fingi*.
[p] *Intelligi*.
[q] *Res compositas*.
[r] *Actiones*.
[s] *Imquisitio*.

* *Hier staat aan te merken, dat de verdichting, in zich aangemerkt niet veel van de droom verschilt; behalven dat in de dromen d' oorzaken niet voorkomen, die zich voor de genen, de welken wakker zijn, door behulp der zinnen, vertonen. Daar uit men besluit dat deze vertoningen in die tijt niet van de dingen, buiten zich gestelt, vertoont worden. Maar de doling (gelijk terstont zal blijken) bestaat hier in, dat men, wakker zijnde, droomt; en indien dit zeer openbaar is, zo word het suffing genoemt.*

het [t]valsch denkbeelt voortgaan, om te zien omtrent welke dingen het plaats heeft, en hoe wy ons zullen konnen wachten van in [u]valsche begrippen te vallen. Dit beide zal niet zwaar aan ons zijn, na dat wy onderzoek omtrent het [w]verdicht denkbeelt gedaan hebben. Want tusschen beide is geen ander [x]onderscheit, dan dat dit leste [y]toestemming [z]onderstelt; dat is (gelijk wy alreê aangemerkt hebben) dat 'er geen [a]oorzaken voorkomen, terwijl de [b]vertoningen aan hem verschijnen, door de welken hy, gelijk de [c]verdichter, kan besluiten dat zy niet van dingen buiten hem voortkomen, en 't welk bijna niets anders is, dan met ope ogen, of al wakker zijnde, te dromen. Het [d]valsch denkbeelt dan heeft plaats in, of (om, beter te zeggen) word toegepast aan de [e]wezentlijkheit van een zaak, daar af men de [f]wezentheit kent, of omtrent de wezentheit, op de zelfde wijze, als het verdicht denkbeelt. Dat denkbeelt, 't welk men op de wezentlijkheit toepast, word op de zelfde wijze, als de [g]verdichting, verbetert. Want indien de natuur van de bekende zaak [h]nootzakelijke wezentlijkheit [i]onderstelt, zo is 't onmogelijk dat wy omtrent de wezentlijkheit dolen. Maar indien de wezentlijkheit niet een [k]eeuwige waarheit is, gelijk der zelfder [l]wezentheit; maar indien de [m]nootzakelijkheit, of [n] onmogelijkheeft van wezentlijk te zijn van [o]uitterlijke oorzaken afhangt, zo heeft men alles op de zelfde wijze te verstaan, als wy gezegt hebben, toen wy van de [p]verdichting spraken, dewijl zy op de zelfde wijze verbetert word.

Wat het ander [q]denkbeelt aangaat, 't welk tot de [r]wezentheden, of ook tot de [s]doeningen toegepast word, zodanige [t]bevattingen zijn nootzakelijk altijt [u] verwardelijk uit veischeide verwarde bevattingen van dingen, die in de natuur [w] wezentlijk zijn, te zamen gezet; gelijk dan, als de menschen zich vroedmaken dat 'er [x]godheden in de bosschen, in de beelden, in de beesten, enz. tegenwoordig zijn; dat 'er lighamen zijn, uit welker [y]samenzetting alleen het [z]verstant word; dat dode lighamen redeneren, wandelen en spreken; dat God bedrogen kan worden, en diergelijke dingen. Maar [a]denkbeelden, die [b]klaar en onderscheiden zijn, konnen nooit valsch wezen. Want de denkbeelden der dingen, die [c]klarelijk en onderscheidelijk [d]bevat worden, zijn of zeer [e]enkelt, of uit zeer enkelde denkbeelden te zamengezet, dat is van zeer enkelde denkbeelden afgeleid. Voorts, dat een [f]zeer enkelt denkbeelt niet valsch kan zijn, dit zal van yder gezien konnen worden, zo hy weet wat[g]waar, of wat [h]verstant, en ook wat [i]valsch is.

[t] *Idea falsa*.
[u] *Perceptiones falsae*.
[w] *Idea ficta*.
[x] *Differentia*.
[y] *Assensus*.
[z] *Supponere*.
[a] *Causae*.
[b] *Repraesentamina*.
[c] *Fingens*.
[d] *Idea falsa*.
[e] *Existentia*.
[f] *Essentia*.
[g] *Fictio*.
[h] *Existentia necessaria*.
[i] *Supponere*.
[k] *Veritas aeterna*.
[l] *Essentia*.
[m] *Necessitas*.
[n] *Impossibilitas existendi*.
[o] *Causae externae*.
[p] *Fictio*.
[q] *Idea*.
[r] *Essentiae*.
[s] *Actiones*.
[t] *Perceptiones*.
[u] *Confusè*.
[w] *Existere*.
[x] *Numina*.
[y] *Compositio*.
[z] *Intellectus*.
[a] *Ideae*.
[b] *Clarae & distinctae*.
[c] *Clarè & distinctè*.
[d] *Concipi*.
[e] *Simplicissimae*.
[f] *Idea simplicissima*.
[g] *Verum*.
[h] *Intellectus*.
[i] *Falsum*.

Want wat dit aangaat, dat de vorm van 't ware stelt; 't is zeker dat de [a]ware denking van de valsche onderscheiden word, niet alleenlijk door [b]d'uitterlijke, maar voornamelijk door [c]d'innerlijke afnoeming. Want indien enig [d]bouwmeester by ordening enig gebou heeft bevat, hoewel zodanig gebou nooit [e]wezentlijk geweest heeft, en ook nooit wezentlijk zal zijn, zo is echter zijn denking waar; en de denking is de zelfde, 't zy het gebou wezentlijk is, of niet. In tegendeel, iemant zegt, tot een voorbeelt, dat Pieter [f]wezentlijk is, en weet echter niet dat Pieter wezentlijk is; deze [g]denking is, ten opzicht van hem, valsch, of liever niet waar; hoewel Pieter warelijk wezentlijk is; en deze uitspraak, Pieter is wezentlijk, is niet waar, dan ten opzicht van de geen, die zekerlijk wee dat Pieter wezentlijk is. Hier uit volgt dat in de [h]denkbeelden iets [i]zakelijk is, door het welk de ware en valsche denkbeelden onderscheiden worden: 't welk nu t' onderzoeken zal zijn, op dat wy het beste [k] richtsnoer der waarheit zouden hebben, (want wy hebben gezegt dat wy onze [l] denkingen naar het gestelde richtsnoer van het waar denkbeelt moeten bepalen, en dat de [m]middel een [n]weêrkeerige kennis is) en op dat wy [o]d' eigenschappen van [p]'t verstant zouden kennen. Men heeft niet te zegen dat dit [q]onderscheit hier uit spruit, dat de zaken door hun eerste [r]oorzaken te kennen de [s]ware denking is; daar in zy zeer veel van de valsche denking verschilt; gelijk wy de zelfde hier voor verklaart hebben. Want de denking, die de [t]wezentheit van enig [u]beginsel [w]voorwerpiglijk [x]insluit, word ook [y]ware denking genoemt, om dat zy geen [z]oorzaak heeft, en door zich, en in zich gekent word. En dieshalven moet de [a]vorm van de ware [b]kennis in de zelfde [c]denking, zonder [d]betrekking tot anderen, bestaan, noch het [e]voorwerp, als [f]d' oorzaak kennen, maar van [g]'t vermogen, en van de natuur des verstants zelve [h]afhangen. Want indien wy [i]onderstellen dat het [k]verstant enig nieu [l]wezen had [m]bevat, 't welk nooit [n]wezentlijk geweest heeft, gelijk anderen Gods verstant bevatten, eer hy de werrelt schiep, (welke [o]bevatting warelijk uit geen [p]voorwerp heeft konnen voortkomen) en uit zodanige [q]bevatting anderen [r] op een behorelijke wijze afleidde, zo zouden alle die [s]denkingen waar, en van geen uitterlijk voorwerp bepaalt zijn; maar alleenlijk van 't vermogen, en van de natuur van 't verstant afhangen: in voegen dat het geen, 't welk de [t]vorm van de [u]ware denking stelt, in de zelfde denking gezocht, en van de natuur van 't verstant

[a] *Cogitatio vera*.
[b] *Denominatio extrinseca*.
[c] *Intrinseca*.
[d] *Faber*.
[e] *Existere*.
[f] *Existere*.
[g] *Cogitatio*.
[h] *Ideae*.
[i] *Reale*.
[k] *Norma*.
[l] *Cogitationes*.
[m] *Methodus*.
[n] *Cognitio reflexiva*.
[o] *Proprietates*.
[p] *Intellectus*.
[q] *Differentia*.
[r] *Causae*.
[s] *Cogitatio vera*.
[t] *Essentia*.
[u] *Principium*.
[w] *Objectivè*.
[x] *Involvere*.
[y] *Cogitatio vera*.
[z] *Causa*.
[a] *Forma*.
[b] *Cognitio*.
[c] *Cogitatio*.
[d] *Relatio*.
[e] *Objectum*.
[f] *Causa*.
[g] *Potentia*.
[h] *Dependere*.
[i] *Supponere*.
[k] *Iutellectus*.
[l] *Ens*.
[m] *Concipere*.
[n] *Existere*.
[o] *Perceptio*.
[p] *Objectum*.
[q] *Perceptio*.
[r] *Legitimè*.
[s] *Cogitationes*.
[t] *Forma*.
[u] *Cogitatio vera*..

afgeleid moet worden. En op dat men dit zou naspeuren, zo laat ons enig [w]waar denkbeelt voor

[w] *Idea vera*.

ogen stellen, van welks [x]voorwerp wy ten hoogsten verzekert zijn dat het van onz [y] vermogen van te denken afhangt, en geen voorwerp in de natuur heeft: want in zodanig denkbeelt, gelijk uit het geen blijkt, dat alreê gezegt is, zullen wy lichtelijker het geen, dat wy begeren, [z]opspeuren. Tot een voorbeelt, om de [a] bevatting van een [b]bol te maken, [c]verdicht ik [d]d' oorzaak naar mijn believen, te weten dat men een [e]halve kring rontöm het [f]middelpunt draait, en dat de bol als uit deze [g]drajing voortkoomt. Dit [h]denkbeelt is waar; en hoewel wy weten dat 'er nooit op deze wijze enige [i]bol in de natuur voortgekomen is, zo is echter dit [k] begrip waar, en een zeer gemakkelijke [l]wijze om de [m]bevatting van een bol te [n] vormen. Nu staat aan te merken, dat dit begrip bevestigt dat de [o]halve kring draait: welke verzekering valsch zou zijn, zo zy niet aan de [p]bevatting van de bol, of van d' oorzaak, zodanige [q]beweging [r]bepalende, of [s]volstrektelijk, zo deze [t] bevestiging bloot is, gevoegt was; want dan zou de [u]geest alleenlijk pogen om niets anders, dan de beweging van de [w]halve kring te bevestigen, die niet in de [x]bevatting van de halve kring begrepen word, noch uit d' oorzaak, die de beweging bepaalt, voortkoomt. De valsheit dan bestaat alleenlijk hier in, dat men van enige zaak iets bevestigt, 't welk in der zelfder bevatting, die wy vormen, niet begrepen is, gelijk de [y]beweging of [z]rust van de halve kring. Uit het welk volgt, dat [a]d' enkelde denkingen niet anders, dan waar, konnen wezen, gelijk het [b]enkelt denkbeelt van de [c]halve kring, van de beweging, en van de [d]hoegrootheit, enz. Wat [e]bevestiging dan deze [f]denkbeelden begrijpen, zy maakt der zelfder [g]bevatting gelijk; en dieshalven is 't aan ons geöorlost, zonder enige schroom van doling, [h]enkelde denkbeelden te [i]vormen. Daar is dieshalven niets anders overig, dan t'onderzoeken met welk vermogen onze [k]geest hen kan vormen, en hoe verre dit vermogen zich uitstrekt: want wy, dit gevonden hebbende, zullen lichtelijk het [l]begrip van 't geen zien, tot de welke wy onze kennis konnen brengen; dewijl het zeker is dat deze macht daar af zich niet tot in [m]'t onëindig uitstrekt. Want als wy iets van enig ding bevestigen, 't welk in de [n]bevatting, die wy daar of vormen, niet begrepen is, zo wijst dit het gebrek van onz [o]begrip aan, of dat wy als [p] verminkte en verwarde denkingen, of [q]denkbeelden hebben; vermits wy gezien hebben dat de [r]beweging van de [s]halve kring valsch is, als zy bloot in de geest

[x] *Objectum*.
[y] *Vis cogitandi*.

[z] *Investigare*.
[a] *Conceptus*.
[b] *Globus*.
[c] *Fingere*.
[d] *Causa*.
[e] *Semicirculus*.
[f] *Centrum*.
[g] *Rotatio*.
[h] *Idea*.
[i] *Globus*.
[k] *Perceptio*.
[l] *Modus*.
[m] *Conceptus*.
[n] *Formare*.
[o] *Simicirculus*.
[p] *Conceptus*.
[q] *Motus*.
[r] *Determinare*.
[s] *Absolutè*.
[t] *Affirmatio*.
[u] *Mens*.
[w] *Semicirculus*.
[x] *Conceptus*.
[y] *Motus*.
[z] *Quies*.
[a] *Cogitationes simplices*.
[b] *Idea simplex*.
[c] *Semicirculus*.
[d] *Quantitas*.
[e] *Affirmatio*.
[f] *Ideae*.
[g] *Conceptus*.
[h] *Ideae simplices*.
[i] *Formare*.
[k] *Mens*.
[l] *Summa*.
[m] *Infinitum*.
[n] *Conceptus*.
[o] *Perceptio*.
[p] *Cogitationes mutilatae & truncatae*.
[q] *Ideae*.
[r] *Motus*.
[s] *Semicirculus*.

is, maar waar, zo men haar by de bevatting van de [t]bol, of by de [u]bevatting van enige oorzaak voegt, die zodanige beweging [w]bepaalt. Doch in-

[t] *Globus*.
[u] *Conceptus*.
[w] *Determinare*.

dien dit tot de natuur van enig [x]denkend wezend behoort, gelijk het in 't eerst schijnt; namelijk, [y]ware, of [z]evenmatige denkingen te vormen: zo is 't zeker dat [a]d' onëvenmatige denkbeelden alleenlijk hier uit in ons hun oorsprong hebben, dat wy een deel van enig denkend wezend zijn, van 't welk enige [b]denkingen gantschelijk, en enigen alleenlijk ten deel onze ziel stellen.

Maar het geen, dat noch t' aanmerken staat, en 't welk omtrent de verdichting niet de moeite waardig was aan te merken, daar in echter zeer groot bedroch plaats heeft, is, dat, als het gebeurt dat enige dingen, die in [r]d' inbeelding voorkomen, ook in [s]'t verstant zijn, dat is, dat zy [t]klarelijk en onderscheidelijk [u]bevat worden; dat, zeg ik, zo lang het [w]klare niet van 't [x]verwarde [y]onderscheiden word, de [z]zekerheit, dat is het [a]waar denkbeelt met de dingen, die niet onderscheiden zijn, vermengt word. Tot een voorbeelt, enigen der Stoïschen hebben misschien de naam van [b]ziel gehoort, en ook dat zy onsterffelijk is; al 't welk zy alleenlijk zich [c]verwardelijk inbeeldden. Zy beeldden zich ook met enen in, en verstonden dat zekere [d]zeer fijne lighamen alle d' anderen deurdrongen, en van geen lighamen deurgedrongen wierden. Als zy alle deze dingen zich te gelijk [e]inbeeldden, met bygaande verzekertheit van deze [f]kundigheit, zo wierden zy terstont verzekert dat de [g]geest zulk een zeer [h]fijn lighaam was, en dat de fijnste lighamen niet [i]gedeelt wierden, enz. Maar wy konnen ook hier af ontslagen worden, als wy naar [k]'t richtsnoer van een [l]waar voorgestelt denkbeelt pogen alle onze [m]begrippen te regelen, met, gelijk wy in 't begin gezegt hebben, ons van die dingen te wachten, die wy uit het gehoor, of uit de [n]losse ervarentheit hebben. Voeg 'er by, dat zodanig bedroch hier uit spruit, dat men de dingen al [o]t' afgetrokken bevat: want uit zich zelf is klaar genoech, dat ik dit, 't welk ik in zijn [p]waar voorwerp [q]bevat, niet aan een ander kan toepassen. Eindelijk spruit het ook hier uit, dat men d' eerste [r]beginselen van de gehele natuur niet verstaat; daar door men, zonder ordening voortgaande, en de natuur met [s]afgetrokke dingen, schoon zy ware [t]kundigheden zijn, verwarrende, zich zelf verwart, en d' ordening der natuur omkeert. Doch wy, indien wy niet al [u]t' afgetrokken voortgaan, en indien wy van d' eerste beginselen, dat is van de bron en oorsprong der natuur, zo haast als 't mogelijk is, beginnen, hebben geensins voor zodanig bedroch te vrezen.

Voorts, wat de [w]kennis van d' oorsprong der natuur aangaat, men heeft gantschelijk niet te vrezen dat wy de zelfde met [x]d'afge-

[x] *Ens cogitans*.
[y] *Vera*.
[z] *Adaequatae Ideae*.
[a] *Ideae inadaequatae*.
[b] *Cogitationes*.
[r] *Imaginatio*.
[s] *Intellectus*.
[t] *Clarè & distrinctè*.
[u] *Concipi*.
[w] *Distinctum*.
[x] *Confusum*.
[y] *Distingui*.
[z] *Certitudo*.
[a] *Idea vera*.
[b] *Anima*.
[c] *Confusè*.
[d] *Corpora subtilissima*.
[e] *Imaginari*.
[f] *Axioma*.
[g] *Mens*.
[h] *Corpus suptilissimum*.
[i] *Dividi*.
[k] *Norma*.
[l] *Idea verae data*.
[m] *Perceptiones*.
[n] *Experientia vaega*.
[o] *Abstractè*.
[p] *Objectium verum*.
[q] *Concipere*.
[r] *Elementa*.
[s] *Abstracta*.
[t] *Axiomata*.
[u] *Abstractè*.
[w] *Cognitio*.
[x] *Abstractè*.

trokke dingen zullen vermengen. Want als men iets [y]afgetrokken [z]bevat, gelijk alle [a]algemenen zijn, zo worden zy altijt bredelijker in [b]'t verstant [c]begrepen, dan hun [d]bezonderen warelijk in de natuur [e]wezentlijk konnen wezen. Wijders, dewijl 'er in de natuur veel dingen zijn, welker [f]onderscheit zeer klein is, en naauwelijks verstaan kan worden, zo kan (indien men hen [g]afgetrokken bevat) lichtelijk gebeuren dat zy verwart worden. Maar dewijl men [h]d' oorsprong van de natuur (gelijk men namaals zal zien) niet [i]afgetrokkelijk, noch [k]algemenelijk kan bevatten, noch bredelijker in 't verstant uitstrekken, dan zy warelijk is, en zy geen gelijkheit met de veränderlijke dingen heeft; zo heeft men omtrent des zelfs [l]denkbeelt voor geen [m]verwarring te vrezen, zo wy slechs het [n]richtsnoer der waarheit, hier voor alreê getoont, volgen. Want dit is een enig en [*]onëindig [o]wezend, dat is alle [p] wezen en buiten 't welk geen [†]wezen is.

Tot hier toe hebben wy van [q]'t valsch denkbeelt gesproken. Nu is noch overig het [r]twijffelächtig denkbeelt t' onderzoeken: dat is t' onderzoeken welke dingen het zijn, die ons in twijffel konnen trekken; en met enen hoe de [f]twijffeling wechgenomen zal worden. Ik spreek van de ware twijffeling in de [g]geest, en niet van de gene, daar af wy deurgaans horen, als iemant met de woorden zegt dat hy twijffelt, schoon het [h]gemoed buiten alle twijffeling is: want dit te [i]verbeteren behoort niet tot de [k]middel, maar eerder tot het [l]onderzoek van [m]hardnekkigheit, en van der zelfder [n]verbetering. In de geest dan rijst geen [o]twijffeling door de zaak zelve, aan de welke getwijffelt word; dat is indien in de [p]geest niet meer, dan een enig [q]denkbeelt, 't zy waar, of valsch is, zo zal 'er geen twijffeling wezen, noch ook zekerheit, maar alleenlijk zulke gevoeling en gewaarwording: want zy is niets anders, dan zodanige [r]gevoeling, of gewaarwording. Maar de twijffeling zal door een ander denkbeelt zijn, 't welk niet zo [s]klaar en onderscheiden is, dat wy daar uit iets zeker omtrent de zaak, van de welke men twijffelt, konnen besluiten: dat is, het [t]denkbeelt, 't welk ons in twijf-

[y] *Abstractè.*
[z] *Concipere.*
[a] *Universalia.*
[b] *Intellectum.*
[c] *Comprehendi.*
[d] *Singularia.*
[e] *Existere.*
[f] *Differentia.*
[g] *Abstractè.*
[h] *Origo.*
[i] *Abstractè.*
[k] *Universaliter.*
[l] *Idea.*
[m] *Confusio.*
[n] *Norma.*
[o] *Ens.*
[p] *Esse.*
[q] *Idea falsa.*
[r] *Idea dubia.*
[f] *Dubitatio.*
[g] *Mens.*
[h] *Animus.*
[i] *Emendare.*
[k] *Methodus.*
[l] *Inquisitio.*
[m] *Pertinacia.*
[n] *Emendatio.*
[o] *Dubitatio.*
[p] *Mens.*
[q] *Idea.*
[r] *Sensatio.*
[s] *Clara & distincta.*
[t] *Idea.*

* *Dit zijn geen toeëigeningen van God, die zijn wezentheit tonen; gelijk ik in de Wijsbegeerte zal aanwijzen.*

† *Dit is hier alreê betoogt. Want indien zodanig wezend niet wezentlijk is, zo zou het nooit voortgebracht konnen worden; en dieshalven zou de geest meer konnen verstaan, dan de natuur uitwerken: 't welk, gelijk wy hier voor getoont hebben, valsch is.*

feling brengt, is niet klaar en onderscheiden. Tot een voorbeelt, indien niemant ooit op de [w]bedriegelijkheit der [x]zinnen, of op d' ervarentheit, of op iets, wat het ook is, gedacht heeft, hy zal nooit twijffelen of de Zon groter, of kleinder is, dan zy schijnt. De boeren verwonderen zich ook deurgaans, als zy horen dat de Zon veel groter is, dan d' aardbodem. Maar de [y]twijffeling rijst hier uit, dat men op de [z] bedriegelijkheit der [a]zinnen denkt; dat is, men weet dat de zinnen ons somtijts bedrogen hebben; maar men weet dit alleenlijk verwardelijk; want men weet niet hoe de zinnen bedriegen. En indien iemant, na de twijffeling, de ware kennis heeft verkregen, en hoe, door der zelfder [b]werktuigen, de dingen zich op hun [c] tusschenwijtte vertonen; zo word de twijffeling weêr wechgenomen. Hier uit volgt dan dat wy, schoon misschien enig bedrieger God was, die ons, zelfs in de zekerste dingen, bedroog, de [d]ware denkbeelden niet in twijffel konnen trekken, dan zo lang, als wy geen [e]klare en onderscheide denkbeelt van God hebben: dat is, indien wy op de kennis merken, die wy van d'oorsprong aller dingen hebben, en niets vinden, 't welk ons leert en aanwijst dat hy geen bedrieger is, te weten met die kennis, daar meê wy, als wy op de natuur van de [f]driehoek merken, bevinden dat zijn drie [g]hoeken met twee [h]rechte hoeken [i]gelijk zijn, zo blijst de twijffeling. Maar indien wy zodanige kennis van God, als wy van de driehoek hebben, zo word alle twijffeling wechgenomen: en op de zelfde wijze, daar door wy tot zodanige kennis van de driehoek konnen komen, hoewel wy niet verzekert zijn of enig opperste bedrieger ons bedriegt; op de zelfde konnen wy ook tot zodanige kennis van God komen, schoon wy niet zekerlijk weten of 'er een opperste bedrieger is. Indien wy deze kennis hebben, zy zal, gelijk ik zeg, genoech zijn om alle [k] twijffeling, die wy van de [l]klare en onderscheide denkbeelden konnen hebben, wech te nemen. Wijders, indien iemant langs de rechte weg gaat, met t' onderzoeken wat eerst t' onderzoeken staat, zonder de [m]samenschakeling der dingen af te breken, en indien hy weet hoe men de [n]geschillen moet [o]bepalen, eer men zich tot der zelfder naspeuring begeeft, zo zal hy nooit andere, dan de [p]zekerste, dat is [q]klare en onderscheide denkbeelden hebben. Want de [r]twijffeling is niets anders, dan een [s]schorssing van [t]gemoed omtrent enige [u]bevestiging, of [w]ontkenning van 't geen, 't welk het zou bevestigen, of ontkennen, zo 'er niet iets voorquam, door welks onkunde de kennis van de zaak onvolmaakt moet wezen: daar uit men besluiten kan dat de

[w] *Fallacia*.
[x] *Sensus*.
[y] *Dubitatio*.
[z] *Fallacia*.
[a] *Sensus*.
[b] *Instrumenta*.
[c] *Distantia*.
[d] *Ideae verae*.
[e] *Idea clara & distincta*.
[f] *Triangulus*.
[g] *Anguli*.
[h] *Anguli recti*.
[i] *AEquales*.
[k] *Dubitatio*.
[l] *Ideae clarae & distinctae*.
[m] *Concatenatio*.
[n] *Quaestiones*.
[o] *Determinare*.
[p] *Certissimae*.
[q] *Clara & distinctae Ideae*.
[r] *Dubitatio*.
[s] *Suspensio*.
[t] *Animus*.
[u] *Affirmatio*.
[w] *Negatio*.

twijffeling altijt hier uit spruit, dat de dingen zonder ordening onderzocht en nagespeurt worden.

Dit zijn de dingen, die ik belooft heb in dit eerste deel van de [x]middel te geven. Maar om niets van 't geen achter te laten, dat tot de kennis van 't verstant, en van des zelfs krachten dienstig kan zijn, zo zal ik hier noch enige weinige dingen van de [y]geheugenis en [z]vergeeting bijvoegen: in 't welk dit voornamelijk staat aan te merken, dat de geheugenis door, en ook zonder behulp van [a]'t verstant versterkt word. Want, wat het eerste aangaat, hoe een zaak [b]verstanelijker is, hoe zy ook lichtelijker word onthouden; in tegendeel, hoe zy min verstanelijk is, hoe zy lichtelijker uit de geheugenis geraakt. Tot een voorbeelt, indien men aan iemant een menigte van [c]losse woorden geeft, die niet aan malkander hangen, hy zal de zelfden veel zwarelijker konnen onthouden, dan of men hen als een verhaal aan hem gaf. Zy word ook zonder behulp van [d]'t verstant versterkt, te weten door zekere kracht, door de welk [e]d' inbeelding, of het geen, dat men de [f]gemene zin noemt, van enig bezonder [g]lighamelijk ding aangedaan word. Ik zeg [h]bezonder; want d' inbeelding word allenlijk van de bezondere dingen [i]aangedaan. Tot een voorbeelt, indien iemant een enig [k]toonneelspel van liefde gelezen heeft, hy zal het zelfde zeer wel onthouden, zo lang hy niet veel andere diergelijken leest; om dat het zelfde alleen in [l]d' inbeelding krachtig is. Maar indien 'er veel diergelijken zijn, zo [m]beeldden wy hen alle te gelijk in, en verwarren hen lichtelijk. Ik zeg ook [n]lighamelijk, om dat d' inbeelding alleenlijk van de lighamen aangedaan word. Dewijl dan de [o]geheugenis door het [p]verstant, en ook zonder 't verstant gesterkt word, zo besluit men daar uit dat de zelfde iets [q]verscheiden van 't verstant is, en dat omtrent het verstant, in zich zelf aangeschout, de geheugenis en [r] vergeeting geen plaats heeft. Wat zal dan de geheugenis wezen? Niets anders, dan een [s]gevoeling der [t]indrukkingen van de harssenen, gezamentlijk met de [u] denking tot de [w]bepaalde [*]during

[x] *Methodus*.
[y] *Memoria*.
[z] *Oblivio*.
[a] *Intellectus*.
[b] *Magis intelligibilis*.
[c] *Verba soluta*.
[d] *Intellectus*.
[e] *Imaginatio*.
[f] *Sensus communis*.
[g] *Res corporea*.
[h] *Singularis*.
[i] *Affici*.
[k] *Comaedia*.
[l] *Imaginatio*.
[m] *Imaginari*.
[n] *Corporea*.
[o] *Memoria*.
[p] *Intellectus*.
[q] *Diversum*.
[r] *Oblivio*.
[s] *Sensatio*.
[t] *Impressiones*.
[u] *Cogitatio*.
[w] *Duratio determinata*.

* *Maar indien de during een onbepaalde geheugenis van dat ding is, zo is zy onvolmaakt; 't welk yder ook van de natuur schijnt geleert te hebben. Want om iemant in 't geen, dat hy zegt, beter te geloven, zo vragen wy dikwijls wanneer, en waar het gebeurt is. Hoewel de denkbeelden zelven ook hun during in de ziel hebben, echter, om dat wy gewent zijn de during door behulp van enige maat van beweging te bepalen, 't welk ook door behulp van d'inbeelding geschied, zo merken wy tot noch toe op geen geheugenis, die gantschelijk tot de ziel behoort.*

der gevoeling; 't welk ook van de [x]herdenking getoont word: want de [y]ziel denkt daar aan die gevoeling, maar niet onder een [z]gedurige en verknochte during. In dezer voegen dan is het [a]denkbeelt van deze [b]gevoeling niet de [c]during zelve van de gevoeling, te weten de [d]geheugenis zelve. Doch of de denkbeelden zelven enige [e]kreuking, of verderf lijden; wy zullen dit in de [f]Verhandeling der [g]Wijsbegeerte zien. Maar indien dit aan iemant zeer ongerijmt scheen, zo zal het tot onz ooggemerk genoech zijn dat hy gedenkt dat, hoe een zaak [h]bezonderer is, hoe zy lichtelijker onthouden word, gelijk uit het voorbeelt van het [i]toonneelspel, terstont bijgebracht, blijkt. Wijders, hoe een zaak [k]verstanelijker is, hoe men haar ook lichtelijker kan onthouden: in voegen dat wy een zaak, die [l]meest bezonder en verstanelijk is, nootzakelijk moeten onthouden.

Op deze wijze hebben wy [m]onderscheit tusschen het [n]waar denkbeelt, en d' andere [o]begrippen gemaakt, en getoont dat de [p]verdichte, valsche en d' andere denkbeelden hun oorsprong van [q]d' inbeelding hebben, dat is van enige [r]gevallige, en (om zo te spreken) losse gevoelingen, die niet uit het [s]vermogen van de [t]ziel, maar uit [u]uitterlijke oorzaken spruiten, naar dat het lighaam, 't zy in het dromen, of in 't waken, verscheide [w]bewegingen ontfangt. Neem hier, zo 't u belieft, voor inbeelding alles, dat gy begeert, zo het slechs van 't verstant verscheiden is, en zo de ziel gantschelijk daar af lijd. Niemant heeft dieshalven zich hier te verwonderen dat ik hier, daar ik noch niet bewezen heb dat 'er lighaam is, en andere nootzakelijke dingen, echter van inbeelding, van lighaam, en van des zelfs gesteltenis spreek, te weten, gelijk ik gezegt heb, dat het is als iets, dat ik begrijp, na dat ik weet dat'er iets los en onbewust is, en van 't welk de ziel gantschelijk lijd, en te gelijk weet hoe wy, door behulp van 't verstant, daar af verlost en ontslagen worden.

Wy hebben getoont dat het [x]waar denkbeelt [y]enkelt, of uit enkelden te zamen gezet is, en 't welk toont hoe, en waaröm iets is, of gemaakt word, en dat des zelfs [z]voorwerpige gewrochten in de [a]ziel voortkomen naar [b]mate van de [c] vormelijkheit van des zelfs [d]voorwerp; 't welk het zelfde is, als dat d'Ouden gezegt hebben, te weten dat de ware [e]wetenschap van [f]d'oorzaak tot de [g]gewrochten voortgaat; behalven dat zy, by mijn weten, nooit, gelijk wy hier, hebben begrepen dat de ziel, volgens zekere wetten, werkt, en als zeker [h]geestelijk zelfsbeweegsel is. Daar uit wy, voor zo veel in 't begin mogelijk is geweest, [i]kennis van ons

[x] *Reminiscentia*.
[y] *Anima*.
[z] *Duratio continua*.
[a] *Idea*.
[b] *Sensatio*.
[c] *Duratio*.
[d] *Memoria*.
[e] *Corruptio*.
[f] *Tractatus*.
[g] *Philosophia*.
[h] Singularior
[i] *Comaedia*.
[k] *Intelligibilior*.
[l] *Maximè singularis*.
[m] *Distinctio*.
[n] *Idea vera*.
[o] *Perceptiones*.
[p] *Fictae, falsae & aliae Ideae*.
[q] *Imaginatio*.
[r] *Sensationes fortuitae, & soluta.*
[s] *Potentia*.
[t] *Anima*.
[u] *Causae externae*.
[w] *Motus*.

[x] *Idea vera*.
[y] *Simplex*.
[z] *Effectus objectivi*.
[a] *Anima*.
[b] *Ratio*.
[c] *Formalitas*.
[d] *Subjectum*.
[e] *Scientia*.
[f] *Causa*.
[g] *Effectus*.
[h] *Automa spirituale*.
[i] *Notitia*.

[k]verstant, en zodanig [l]richtsnoer van 't waar [m]denkbeelt hebben verkregen, dat wy nu niet vrezen, dat wy de dingen, die waar zijn, met de valschen, of verdichten zullen vermengen en verwarren. Wy zullen ons ook geensins verwonderen waaröm wy enige dingen [n]verstaan, die niet onder [o]d' inbeelding vallen, en waaröm anderen in d' inbeelding zijn, die gantschelijk tegen 't verstant strijden, en eindelijk anderen met het verstant overëenkomen, dewijl wy weten dat de [p]werkingen, van de welken d' inbeeldingen voortgebracht worden, volgens andere wetten geschieden, die gantschelijk van de [q]wetten des [r]verstants verscheiden zijn, en dat de ziel omtrent d' inbeelding alleenlijk als [s]lijdende is. Hier uit blijkt ook hoe lichtelijk de genen, die geen [t]naaukeurig onderscheit tusschen [u]d' inbeelding en [w]verstaning maken, in grote dolingen konnen vallen; gelijk, tot een voorbeelt, in dezen, dat [x]d' uitgestrektheit in een plaats moet zijn, dat zy [y]eindig moet wezen, dat haar delen [z]zakelijk van malkander worden onderscheiden, dat zy d' eerste en enige grontvest aller dingen is, en in d' een tijt groter plaats beslaat, dan in d' ander, en veel andere diergelijke dingen, die alle gantschelijk tegen de waarheit strijden, gelijk wy in zijn plaats zullen tonen.

Wijders, dewijl de [a]woorden een deel van [b]d' inbeelding zijn, dat is dat wy, naar dat zy, gelijk [c]los, uit enige [d]gesteltheit des lighaams in de [e]geheugenis te zamengezet worden, veel [f]bevattingen [g]verdichten; zo heeft men niet te twijffelen of de woorden konnen, zo wel als d' inbeelding, oorzaak van veel en grote [h] dolingen zijn, zo wy ons niet ten hoogsten daar af wachten. Voeg hier by, dat zy naar de [i]lust en 't believen van 't gemeen te zamen zijn gestelt: in voegen dat zy niets anders zijn, dan tekenen van dingen, voor zo veel de zelfden in [k]d' inbeelding, en niet voor zo veel zy in [l]'t verstant plaats hebben. Dit blijkt klarelijk hier uit, dat men aan alle de dingen, die in 't verstant, en niet in d' inbeelding zijn, dikwijls [m] ontkennige namen heeft gegeven, gelijk [n]onlighamelijk, [o]oneindig, enz. en ook dat men veel dingen, die warelijk [p]bevestiglijk zijn, [q]ontkenniglijk uitdrukt: en weêr recht anders; gelijk ongeschapen, onäfhangende, onëindig, onsterftelijk, enz. te weten om dat men de [r]tegengestelden daar af veel lichtelijker inbeeld, en dieshalven aan d' eerste menschen eerder zijn voorgekomen, en [s]stellige namen hebben verkregen. [*]Voorts, wy mijden een andere grote

[k] *Intellectus*.
[l] *Norma*.
[m] *Idea*.
[n] *Intelligere*.
[o] *Imaginatio*.
[p] *Operationes*.

[q] *Leges*.
[r] *Intellectus*.
[s] *Patiens*.
[t] *Distinctio accurata*.
[u] *Imaginatio*.
[w] *Intellectio*.
[x] *Extensio*.
[y] *Finita*.
[z] *Realiter*.

[a] *Verba*.
[b] *Imaginatio*.
[c] *Vaga*.
[d] *Dispositio*.
[e] *Memoria*.
[f] *Conceptus*.
[g] *Fingere*.
[h] *Errores*.
[i] *Ad libitum & captum*.
[k] *Imaginatio*.
[l] *Intellectus*.
[m] *Nomina negativa*.
[n] *Incorporeum*.
[o] *Infinitum*.
[p] *Affirmativa*.
[q] *Negativè*.
[r] *Contraria*.
[s] *Nomina affirmativa*.

* *Wy bevestigen en ontkennen veel dingen, om dat de natuur der woorden lijd dat men dit bevestigt en ontkent, doch niet de natuur der dingen: in voegen dat wy, hier af onkundig, lichtelijk iets, dat valsch is, voor waar aanneemen.*

oorzaak van verwarring, en de welke maakt dat het verstant niet weêr tot zich keert; te weten, als wy geen [t]onderscheit tusschen [u]inbeelding en [w]verstaning maken, zo menen wy dat de dingen, die wy ons lichtelijker inbeelden, klaarder aan ons zijn; en wy menen dat wy 't geen, 't welk wy [x]verstaan, [y]inbeelden. Daar uit dan spruit dat wy de dingen, die men [z]na stellen moest, [a]eerst stelt, en dus de ware ordening van voort te gaan verkeert, en niets [b]wettiglijk besluit.

Voorts, [‡]om eindelijk tot het tweede deel van deze [c]middel te komen, zo zal ik eerst onz [d]ooggemerk in deze [e]middel voorstellen, en daar na de [f]middelen, om daar toe te geraken. [g]'t Ooggemerk, dan is, [h]klare en onderscheide denkbeelden te hebben; te weten zodanigen, die uit de [i]zuivere geest, en niet uit de [k]gevallige bewegingen des lighaams gemaakt zijn. Wijders, wy zullen pogen alle denkbeelden tot een enig te brengen; te weten met hen op zodanige wijze te zamen te schakelen, en te schikken, dat onze geest, zo veel als mogelijk is, [l] voorwerpiglijk de [m]vormelijkheit van de natuur, voor zo veel het geheel, en voor zo veel haar delen aangaat, vertoont.

Wat het eerste aangaat, tot onz uitterste [n]einde en ooggemerk, gelijk wy alreê gezegt hebben, word verëischt dat men de zaak van haar [o]wezentheit alleen, of uit haar [p]naaste oorzaak bevat: te weten, indien de zaak in zich is, of, gelijk men gemenelijk zegt, [q]d'oorzaak van zich, zo moet zy uit haar wezentheit alleen verstaan worden: doch indien de zaak niet in zich is, maar [r]oorzaak om wezentlijk te zijn verëischt, zo moet men haar door haar naaste oorzaak verstaan. Want warelijk [*]de [s]kennis van [t]'t gewrocht is niets anders, dan volmaakter kennis van d' oorzaak te verkrijgen. Dieshalven, zo lang wy van [u]'t onderzoek der dingen handelen, zullen wy nooit iets uit [w]d' afgetrokke dingen konnen besluiten; en wy zullen ons ten hoogsten moeten wachten van de dingen, die alleenlijk

[t] *Distinctio*.
[u] *Imaginatio*.
[w] *Intellectio*.
[x] *Intelligere*.
[y] *Imaginari*.
[z] *Postponenda*.
[a] *Anteponere*.
[b] *Legitimè*.
[c] *Methodus*.
[d] *Scopus*.
[e] *Methodus*.
[f] *Media*.
[g] *Scopus*.
[h] *Clarè & distinctae ideae*.
[i] *Mens pura*.
[k] *Motus fortuiti*.
[l] *Objectivè*.
[m] *Formalitas*.
[n] *Finis*.
[o] *Essentia*.
[p] *Causa proxima*.
[q] *Causa sui*.
[r] *Causa existendi*.
[s] *Cognitio*.
[t] *Effectus*.
[u] *Inquisitio*.
[w] *Abstracta*.

‡ *De voornaamste regel van dit deel is, gelijk uit het eerste deel volgt, alle de denkbeelden, die wy uit het zuiver verstant in ons gevonden hebben, weér over te zien, om hen van de genen, die wy ons inbeelden, t' onderscheiden; 't welk uit d' eigenschappen van yder, te weten van d' inbeelding, en van 't verstant, gehaalt zal moeten worden.*

* *Men heeft aan te merken, dat hier uit blijkt dat wy niets van de natuur wettelijk, of behorelijk konnen verstaan, of wy maken te gelijk de kennis van d' eerste oorzaak, of van God groter en ruimer.*

in 't verstant gevonden worden, met de genen, die in de zaak zijn, te vermengen. Maar het beste [x]besluit zal uit enige [y]bezondere bevestiglijke wezentheit, of uit de [z]ware en wettige bepaling gehaalt moeten worden. Want het [a]verstant kan niet van [b]d' algemene kundigheden alleen tot de [c]bezonderen afdalen; dewijl de kundigheden zich tot aan [d]d' onëindigen uitstrekken, en het verstant niet meer bepalen tot het een, dan tot het ander bezonder t'aanschouwen. Dieshalven, de rechte middel van te vinden is uit enige [e]gestelde bepaling de denkingen te [f] vormen: 't welk zo veel te gelukkiglijker en gemakkelijker zal voortgaan, naar dat wy enige zaak beter zullen bepaalt hebben: in voegen dat de grontvest van het tweede van deze [g]middel, hier alleen op steunt, namelijk de [h]voorwaarden van een [i]goede bepaling te kennen, en daar na in de [k]wijze van hen te vinden. Ik zal dan eerst van de voorwaarden der bepaling handelen. De bepaling dan, om volmaakt genoemt te worden, zal [l]d' innerlijke wezentheit van de zaak moeten verklaren, en wel verzorgen dat men niet in der zelfder plaats enige eigen gebruikt. Om andere [m]voorbeelden achter te laten, op dat het niet zou schijnen dat ik de dolingen van anderen wil ondekken, zo zal ik, om dit te verklaren, alleenlijk een voorbeelt van enige [n]afgetrokke zaak bybrengen, van 't welk het even veel is hoe zy [o]bepaalt word; te weten van een [p]kring: want indien men de zelfde bepaalt een [q]gestalte te zijn, welker [r]lijnen, van het [s]middelpunt, tot [t]d' omtrek getrokken, [u]gelijk en even groot zijn, zo zal yder wel zien dat zodanige bepaling geensins de [w]wezentheit van de [x]kring, maar alleenlijk enige [y]eigenschap daar af uitdrukt: en hoewel, gelijk ik gezegt heb, dit omtrent de [z]gestalte, en omtrent de [a]wezenden der reden van weinig belang is, zo is het echter van groot gewicht omtrent de [b] naturelijke en zakelijke wezenden: te weten om dat men [c]d' eigenschappen der dingen niet verstaat, terwijl men in der zelfder wezentheden onkundig is. Indien wy dezen willen voorbygaan, zo zullen wy nootzakelijk de [d]samenschakeling van 't verstant, de welke die van de natuur moet vertonen, omkeeren, en gantschelijk van onz ooggemerk afdwalen. Om dan van dit quaat verlost en ontslagen te worden, zo zullen in de bepaling deze dingen waar te nemen zijn.

1. Indien de zaak geschapen is, zo zal, gelijk wy gezegt hebben, de [e]bepaling de [f]naaste oorzaak moeten begrijpen: te weten, de [g]kring zal, volgens deze wet, dus bepaalt moeten worden, dat hy een [h]gestalte is, de welke van zeker [i]lijn getrokken word, van de welke

[x] *Conclusio*.
[y] *Essentia affirmativa singularis*.
[z] *Vera & legitima definitio*.
[a] *Intellectus*.
[b] *Axiomata universalia*.
[c] *Singularia*.
[d] *Infinita*.
[e] *Data definitio*.
[f] *Formare*.
[g] *Methodus*.
[h] *Conditiones*.
[i] *Definitio bona*.
[k] *Modus*.
[l] *Essentia interna*.
[m] *Exempla*.
[n] *Res abstracta*.
[o] *Definire*.
[p] *Circulus*.
[q] *Figura*.
[r] *Lineae*.
[s] *Centrum*.
[t] *Circumferentia*.
[u] *AEquales*.
[w] *Essentia*.
[x] *Circulas*.
[y] *Proprietas*.
[z] *Figura*.
[a] *Entia rationis*.
[b] *Entia Physica & rationis*.
[c] *Proprietas*.
[d] *Concatenatio*.
[e] *Definitio*.
[f] *Causa proxima*.
[g] *Circulus*.
[h] *Figura*.

't een [k]uitterste [l]vast, en 't ander [m]bewegelijk is; welke bepaling klarelijk de naaste oorzaak begrijpt.

2. Zodanige [n]bevatting van een zaak, of [o]bepaling word vereischt, dat alle [p]d' eigenschappen van de zaak, als zy alleen, en niet met anderen te zamen gevoegt, aangeschout word, daar uit besloten konnen worden; gelijk in deze bepaling van de kring te zien is: want men kan daar uit lichtelijk besluiten, dat alle de [q]lijnen, van het [r]middelpunt tot [s]d' omtrek getrokken, [t]gelijk en even groot zijn. Voorts, dat zulks in een [u]bepaling nootzakelijk verëischt word, dit blijkt zo klarelijk aan de geen, die wel opmerkt, dat het niet de moeite waerdig schijnt om in des zelfs [w]betoging langer te blijven; noch ook uit het tweede [x]verëischte te tonen dat alle [y]bepaling [z]bevestiglijk moet zijn. Ik spreek van een [a]verstanige bevestiging, en bekreun my weinig met de [b]woordelijke, die, uit oorzaak van de schaarsheit der woorden, somtijts misschien [c]ontkenniglijk uitgedrukt zou konnen worden, schoon de zelfde [d]bevestiglijk verstaan word.

Doch deze dingen worden tot de [e]bepaling van een [f]ongeschape zaak verëischt.

1. Dat de bepaling alle [g]oorzaak [h]uitsluit; dat is, dat het [i]voorwerp, tot zijn verklaring, geen ander, dan zijn eige [k]wezen behoeft.

2. Dat 'er, als men de bepaling van deze zaak gegeven heeft, geen geschil, van *of zy is*, overblijft.

3. Dat zy, zo veel de [l]geest aangaat, geen [m]zelfstandigen heeft, die in byvoeghelijken verändert konnen worden: dat is, dat men men haar door geen [o]afgetrokkenen moet verklaren.

4. En eindelijk (hoewel het niet zeer nootzakelijk is dit aan te merken) word verëischt, dat uit der zelfder [p]bepaling alle haar [q]eigenschappen verklaart worden: alle welke dingen klaar en openbaar voor de geen zijn, die [r]naaukeuriglijk daar op merkt.

Ik heb ook gezegt, dat het [s]beste besluit uit enige [t]bezondere bevestiglijke wezentheit gehaalt zal moeten worden. Want hoe het [u]denkbeelt [w]bezonderer is, hoe het [x]onderscheidelijker, en dieshalven ook [y]klaarder is; en om deze oorzaak staat ons meest naar de kennis der bezondere dingen te trachten.

Wat [z]d' ordening aangaat, en op dat' alle onze [a]begrijpingen geschikt en verëenigt zouden worden; hier toe word verëischt dat wy, zo haast als 't mogelijk is, en de reden het verëischt, onderzoeken of 'er enig [b]wezend, en te gelijk hoedanig het, is, welk d' oorzaak

[k] *Extremitas*.
[l] *Fixa*.
[m] *Mobilis*.
[n] *Conceptus*.
[o] *Definitio*.
[p] *Proprietates*.
[q] *Lineae*.
[r] *Centrum*.
[s] *Circumferentia*.
[t] *AEquales*.
[u] *Definitio*.
[w] *Demonstratio*.
[x] *Requisitum*.
[y] *Definitio*.
[z] *Affirmativa*.
[a] *Affirmatio intellectiva*.
[b] *Verbalis*.
[c] *Negativè*.
[d] *Affirmativè*.
[e] *Definitio*.
[f] *Res increata*.
[g] *Causa*.
[h] *Secludere*.
[i] *Objectum*.
[k] *Esse*.
[l] *Mens*.
[m] *Substantiva*.
[o] *Abstracta*.
[p] *Definitio*.
[q] *Proprietates*.
[r] *Accuratè*.
[s] *Conclusio optima*.
[t] *Essentia particularis affirmativa*.
[u] *Idea*.
[w] *Specialior*.
[x] *Distinctior*.
[y] *Clarior*.
[z] *Ordo*.
[a] *Perceptiones*.
[b] *Ens*.

van alle dingen is: in voegen dat des zelfs [c]voorwerpige wezentheit ook [d]d' oorzaak van alle onze [e]denkbeelden is; en dan zou onze [f]geest, gelijk wy gezegt hebben, de natuur ten hoogsten vertonen en afbeelden: want zy zal der zelfder [g]wezentheit en [h]ordening, en de [i]verëniging [k]voorwerpiglijk hebben. Wy konnen dan hier uit zien, hoe nodig het aan ons is, dat wy altijt alle onze [l]denkbeelden van de [m] naturelijke dingen, of van de [n]zakelijke wezenden, zo veel als mogelijk is, afleiden, met, volgens de [o]rijg der [p]oorzaken, van 't een [q]zakelijk wezend tot het ander zakelijk wezend, zonder tot [r]afgetrokke en algemene dingen, voort te gaan; of uit hen iets [s]zakelijk te besluiten, of op dat zy uit iets zakelijk besloten zouden worden: want zy beide breken de ware [t]voortgang van 't verstant af. Doch men heeft aan te merken dat ik hier by de [u]rijg der oorzaken, en der [w]zakelijke wezenden niet de rijg der bezondere veränderlijke dingen versta, maar alleenlijk de rijg der bestandige en eeuwige dingen: want het zou voor de menschelijke zwakheit onmogelijk wezen de rijg der bezondere veranderlijke dingen te bereiken, zo om der zelfder veelheit, die alle getal overtreft, als om der zelfder [x]onëindige omstandigheden in een en de zelfde zaak, van de welken yder [y]oorzaak, van dat de zaak [z]wezentlijk, of niet wezentlijk is, kan wezen; dewijl hun [a]wezentlijkheit geen [b]samenknoping met hun [c]wezentheit heeft, of, gelijk wy alreê gezegt hebben, geen [d]eeuwige waarheit is. 't Is ook niet nodig dat men der zelfder rijg verstaat; dewijl de wezentheden der bezondere veränderlijke dingen niet uit der zelfder [e] rijg, of ordening van wezentlijk te zijn gehaalt moeten worden, om dat dit niets anders aan ons geeft, dan [f]d' uitterlijke afnoemingen, [g]betrekkingen, of ten hoogsten [h]d' omstandigheden, die alle verre van [i]d'innerlijke wezentheit der dingen af zijn. Maar deze wezentheit moet alleenlijk uit de bestandige en eeuwige dingen gehaalt worden; gelijk ook uit de wetten, die in die dingen, als in hun ware wetboeken, ingeschreven zijn, volgens de welken alle bezondere dingen voortkomen, en geschikt worden. Ja deze bezondere veränderlijke dingen hangen zo [k]innerlijk, en zo [l]wezentlijk (om dus te spreken) van die bestandige dingen af, dat zy zonder de zelfden niet konnen zijn, noch bevat worden: in voegen dat deze bestandige en eeuwige dingen, hoewel zy bezonder zijn, echter om hun overältegenwoordigheit, en zeer uitgestrekt vermogen, aan ons als [m]algemenen, of [n]geslachten van de [o]bepalingen der bezondere veränderlijke dingen, en [p]naaste oorzaken aller dingen zullen wezen.

[c] *Essentia objectiva*.
[d] *Causa*.
[e] *Idea*.
[f] *Mens*.
[g] *Essentia*.
[h] *Ordo*.
[i] *Unio*.
[k] *Objectivè*.
[l] *Idea*.
[m] *Res physica*.
[n] *Entia realia*.
[o] *Series*.
[p] *Causae*.
[q] *Ens reale*.
[r] *Abstracta & universalia*.
[s] *Reale*.
[t] *Progressus intellectus*.
[u] *Series causarum*.
[w] *Entia realia*.
[x] *Circumstantiae*.
[y] *Causa*.
[z] *Existere*.
[a] *Existentia*.
[b] *Connexio*.
[c] *Essentia*.
[d] *Veritas aterna*.
[e] *Series sive ordo existendi*.
[f] *Denominationes extrinsecae*.
[g] *Relationes*.
[h] *Circumstantia*.
[i] *Essentia intima*.
[k] *Intimè*.
[l] *Essentialiter*.
[m] *Universalia*.
[n] *Genera*.
[o] *Definitiones*.
[p] *Causa proxima*.

Maar dewijl dit dusdanig is gelegen, zo schijnt 'er niet weinig zwarigheit onder te wezen, om tot de [q]kennis van deze [r]bezonderen te konnen komen. Want hen alle te gelijk te [s]bevatten, is verre boven de krachten van 't menschelijk verstant. Doch [t]d'ordening, om 't een voor 't ander te verstaan, moet, gelijk wy gezegt hebben, niet uit der zelfder [u]rijg en gevolg van wezentlijk te zijn, noch ook uit [w]d' eeuwige dingen, gehaalt worden: want daar zijn alle deze dingen te gelijk van natuur. Men moet dieshalven nootzakelijk andere [x]hulpmiddelen zoeken, dan de genen, die wy gebruiken om d' eeuwige dingen, en der zelfder wetten te verstaan. Doch dit is de plaats niet, om de zelfden hier by te brengen. Het is ook niet nootzakelijk, dan na dat wy genoechsame kennis van d'eeuwige dingen, en van der zelfder onfailbare wetten hebben verkregen, en na dat de natuur van onze [y]zinnen aan ons bekent is geworden.

[q] *Cognitio*.
[r] *Singularia*.
[s] *Concipere*.
[t] *Ordo*.
[u] *Series existendi*.
[w] *Res aterna*.
[x] *Auxilia*.
[y] *Sensus*.

Eer wy ons dan tot de kennis der [z]bezonderen begeven, zal het tijt zijn om die [a]hulpmiddelen aan te wijzen, die alle derwaarts strekken, dat wy onze [b]zinnen zouden konnen gebruiken, en volgens zekere wetten en ordening [c]ondervindingen bekomen, die genoechsaam zullen zijn om de zaak, die men zoekt, te [d]bepalen, op dat wy eindelijk daar uit zouden besluiten volgens welke wetten der eeuwige dingen zy gemaakt zijn, en op dat hun innerlijke natuur aam ons bekent zou worden; gelijk ik in zijn plaats zal tonen. Ik zal dan, om weêr tot het [e]voorgestelde te keren, hier alleenlijk pogen die dingen by te brengen, de welken nootzakelijk schijnen om tot kennis der eeuwige dingen te konnen geraken, en der zelfder [f] bepalingen op de [g]voorwaarden, die hier te voren gestelt zijn, te [h]vormen. En om hier toe te komen, moet men weêr aan 't geen gedenken, 't welk wy te voren gezegt hebben; te weten, dat de [k]geest, als zy op enige [l]denking merkt, de zelfde moet overwegen, en in een goede ordening de dingen daar van afleiden, die behorelijk daar van afgeleid konnen worden, en, indien zy valsch is, de valsheit daar af openbaren, of, zo zy waar is, dan gelukkiglijk, zonder enige afbreeking, voortgaan in de ware dingen daar van af te leiden; dit zeg ik, word tot onze zaak verëischt: want onze [m]denkingen konnen uit geen andere [n]grontvest [o]bepaalt worden. Indien wy dan d'eerste zaak van alle willen naspeuren en onderzoeken, zo moet 'er nootzakelijk enige [p]grontvest zijn, die onze denkingen derwaarts stiert. Wijders, dewijl de [q]wederkerige kennis zelve de [r]middel is, zo kan deze grontvest, die onze denkingen moet stieren, geen andere wezen, dan de kennis van 't geen, 't welk de

[z] *Singularia*.
[a] *Auxilia*.
[b] *Sensus*.
[c] *Experimenta*.
[d] *Determinare*.
[e] *Propositum*.
[f] *Definitiones*.
[g] *Conditionis*.
[h] *Formare*.
[k] *Mens*.
[l] *Cogitatio*.
[m] *Cogitationes*.
[n] *Fundamentum*.
[o] *Determinari*.
[p] *Fundamentum*.
[q] *Cognitio reflexiva*.
[r] *Methodus*.

[s]vorm der waarheit stelt, en de kennis van 't verstant, en zijner [t]eigenschappen en [u]krachten. Wy dan, deze kennis verkregen hebbende, zullen de grontvest hebben, van de welk wy onze [w]denkingen zullen [x]afleiden, en ook de weg, langs de welk het [y]verstant, naar dat zijn [z]bequaamheit meêbrengt, tot de kennis der eeuwige dingen zal konnen geraken, te weten, met opzicht op de krachten van 't verstant te hebben. Maar indien [c]ware denkbeelden te [d]vormen tot de natuur van de denking behoort, gelijk in 't eerste deel getoont is; zo staat hier t'onderzoeken, wat wy by vermogen van 't verstant verstaan. Doch dewijl de krachten van 't verstant, en des zelfs natuur te kennen het voornaamste deel van onze [i]middel is, zo worden wy door het geen, 't welk ik in dit tweede deel verhaalt heb, nootzakelijk gedwongen dit uit de [k]bepaling zelve van de [l]denking, en van [m]'t verstant [n]af te leiden. Maar wy hebben tot noch toe geen [o]regelen van [p]bepalingen te vinden gehad; en dewijl wy de zelfden niet konnen geven, zonder de natuur, of de bepaling van [q]'t verstant, en des zelfs vermogen te kennen, zo volgt hier uit, dat of de bepaling van 't verstant uit zich klaar moet wezen, of dat wy niets konnen verstaan. De bepaling van 't verstant is echter niet [r]volstrektelijk klaar door zich: doch dewijl des zelfs [s]eigenschappen, gelijk alle andere dingen, die wy uit het verstant hebben, niet [t]klarelijk en onderscheidelijk bevat konnen worden, 't en zy hun natuur bekent is; zo blijkt de [u]bepaling van 't verstant door zich, als wy op des zelfs eigenschappen, die wy klarelijk en onderscheidelijk verstaan, merken. Wy zullen dan [w]d' eigenschappen van 't verstant hier optellen, en overwegen, en van onze [x]ingebore werktuigen beginnen te handelen.

[y]D' eigenschappen van 't verstant, die ik voornamelijk aangemerkt heb, en klarelijk versta, zijn:

1. Dat het [z]zekerheit [a]insluit; dat is, dat het weet dat de dingen dus [b]vormelijk zijn, gelijk zy [c]voorwerpelijk daar in zijn begrepen.

2. Dat het enige dingen [d]begrijpt, of enige [e]denkbeelden [f]volstrektelijk, en enigen uit anderen [g]vormt. Want het vormt het denkbeelt van [h]hoegrootheit volstrektelijk, zonder op andere [i]denkingen te merken; maar de denkbeelden van [k]beweging niet anders, dan met op het denkbeelt van hoegrootheit te letten.

3. De genen, die het [l]volstrektelijk vormt, drukken [m]onëindigheit uit: maar het vormt de [n]bepaalde denkbeelden uit anderen.

[s] *Forma*.
[t] *Proprietates*.
[u] *Vires*.
[w] *Cogitationes*.
[x] *Deducere*.
[y] *Intellectus*.
[z] *Capacitas*.
[c] *Ideae verae*.
[d] *Formare*.
[i] *Methodus*.

[k] *Definitio*.
[l] *Cogitatio*.
[m] *Intellectus*.
[n] *Deducere*.
[o] *Regulae*.
[p] *Definitiones*.
[q] *Intellectus*.
[r] *Absolutè*.
[s] *Proprietates*.
[t] *Clarè & distinctè*.
[u] *Definitio intellectus*.
[w] *Proprietates intellectus*.
[x] *Instrumenta inmata*.
[y] *Proprietates intellectus*.

[z] *Certitudo*.
[a] *Involvere*.
[b] *Formaliter*.
[c] *Objectivè*.
[d] *Percipere*.
[e] *Ideae*.
[f] *Absolutè*.
[g] *Formare*.
[h] *Quantitas*.
[i] *Cogitationes*.
[k] *Motus*.
[l] *Absolutè*.
[m] *Infinitas*.
[n] *Ideae determinatae*.

Want indien 't het denkbeelt van [o]hoegrootheit door d' oorzaak begrijpt, zo bepaalt het het zelfde door de hoegrootheit: gelijk dan als het begrijpt dat uit de [p]beweging van enig [q]plat het [r]lighaam, uit de beweging van de [s]lijn, het plat, en eindelijk uit de beweging van een [t]punt de lijn voortkoomt; welke [u]begrijpingen niet dienstig zijn om de [w]hoegrootheit te [x]verstaan, maar alleenlijk om de zelfde te [y]bepalen. Dit blijkt hier uit, dat wy hen bevatten als uit de [z]beweging voort te komen; hoewel men echter de beweging niet begrijpt, dan als men de [a]hoegrootheit bevat heeft. Wy konnen ook in de beweging om een lijn te maken tot in 't onëindig voortvaren; 't welk wy geensins zouden konnen doen, zo wy niet het [b]denkbeelt van een [c] onëindige hoegrootheit hadden.

4. Het [d]vormt eerder de [e]stellige, dan [f]d'ontkennige denkbeelden.

5. Het begrijpt de dingen niet zo zeer onder de [g]during, als onder zekere [h] gedaante van [i]eeuwigheit, en in een [k]onëindig getal: of liever, het merkt, om de dingen te begrijpen, niet op 't getal, noch op de during: maar als het de dingen zich [l]inbeeld, zo begrijpt het hen onder zeker getal, [m]bepaalde during, en [n] hoegrootheit.

6. De [o]klare en onderscheide denkbeelden, die wy [p]vormen, schijnen dus uit d' enige nootzakelijkheit van onze natuur te volgen, dat zy [q]volstrektelijk alleenlijk van onz vermogen schijnen [r]af te hangen; en de [s]verwarde denkbeelden recht anders: want zy worden dikwijls tegen onze wil en dank gevormt.

7. De [t]geest kan de [u]denkbeelden der dingen, die van [w]'t verstant uit anderen gevormt worden, op veel [x]wijzen [y]bepalen: gelijk hy, tot een voorbeelt, om het [z] plat van een langwerpig ront te bepalen, verdicht dat 'er een [a]priem, door een tou bepaalt, rontöm twee [b]middelpunten word bewogen; of [c]onëindige punten bevat, die altijt de zelfde en zekere [d]reden tot zekere gestelde lijn hebben, of een [e]kegel, door zeker [f]scheef plat in dier voegen gesneden, dat de [g]hoek der buiging groter is, dan de [h]tophoek van de kegel; of op onëindige andere wijzen.

8. Hoe de [i]denkbeelden meer [k]volmaaktheit van enig [l]voorwerp uitdrukken, hoe zy volmaakter zijn. Want wy zijn over de [m]Boumeester, die enige Kapell bedacht heeft, niet zo zeer verwondert, als over de geen, die enig voortreffelijke Kerk heeft bedacht. Ik zal my niet met d'andere dingen verletten, die tot de [n] denking toegepast worden, gelijk liefde, blijschap, enz. want zy zijn

[o] *Quantitas*.
[p] *Motus*.
[q] *Planum*.
[r] *Corpus*.
[s] *Linea*.
[t] *Punctum*.
[u] *Perceptiones*.
[w] *Quantitas*.
[x] *Intelligere*.
[y] *Determinare*.
[z] *Motus*.
[a] *Quantitas*.
[b] *Idea*.
[c] *Quantitas infinita*.
[d] *Formare*.
[e] *Positivae*.
[f] *Negativae Ideae*.
[g] *Duratio*.
[h] *Species*.
[i] *AEternitas*.
[k] *Numerus infinitus*.
[l] *Imaginari*.
[m] *Duratio determinata*.
[n] *Quantitas*.
[o] *Ideae clarae & distinctae*.
[p] *Formare*.
[q] *Absolutè*.
[r] *Dependere*.
[s] *Ideae confusae*.
[t] *Mens*.
[u] *Ideae*.
[w] *Intellectus*.
[x] *Modi*.
[y] *Determinare*.
[z] *Planum elipseos*.
[a] *Stylus*.
[b] *Centra*.
[c] *Puncta infinita*.
[d] *Ratio*.
[e] *Conus*.
[f] *Planum obliquum*.
[g] *Angulus inclinationis*.
[h] *Angulus verticis*.
[i] *Ideae*.
[k] *Perfectio*.
[l] *Objectum*.
[m] *Faber*.
[n] *Cogitatio*.

tot onz tegenwoordig [o]ooggemerk niet dienstig, en konnen ook niet, zonder dat het [p]verstant begrepen is, bevat worden; dewijl zy alle, als het [q]begrijp gantschelijk wechgenomen is, ook wechgenomen worden.

De [r]valsche en verdichte denkbeelden hebben (gelijk wy overvloediglijk getoont hebben) niets [s]stellig, om 't welk zy valsch of verdicht gezegt worden; maar worden, alleenlijk uit gebrek van [t]denking, als zodanig aangemerkt. De valsche en verdichte denkbeelden dan, konnen, voor zo veel zy zodanig zijn, niets van de [u]wezentheit der [w]denking aan ons leren. Maar deze moet uit de [x]stellige eigenschappen, die wy onlangs opgetelt hebben, gehaalt worden: dat is, men moet nu iets gemeen stellen, daar uit deze eigenschappen nootzakelijk volgen, of die, als men dit stelt, ook nootzakelijk gestelt, of die alle, als men dit wechneemt, ook wechgenomen worden.

[o] *Institutum*.
[p] *Intellectus*.
[q] *Perceptio*.
[r] *Ideae falsae & ficta*.
[s] *Positivum*.
[t] *Cogitatio*.
[u] *Essentia*.
[w] *Cogitatio*.
[x] *Proprietates positivae*.

Het overige ontbreekt.

Brieven Van verscheide geleerde Mannen *Aan* B.d.S.

Met des zelfs Antwoort;
Grotelijks tot Verklaring van des zelfs andere Werken dienende.

BRIEVEN Van verscheide geleerde Mannen *Aan* B.D.S.
Met des zelfs Antwoort;

Eerste Brief
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK wierd onlangs, toen ik in uw vertrek te Rijnsburg by u was, zo ongemakkelijk van uw zijde afgerukt, dat ik, zo haast ik weêr in Engelant ben gekomen, my weêr tracht met u, zo veel als het mogelijk is, ten minsten door wisseling van brieven, te verëenigen. De wetenschap van bondige zaken, met heusheit en voortreffelijkheit van zeden verzelt, met alle de welken gy door natuur en naerstigheit grotelijks verrijkt zijt, hebben in zich zelven zodanige aanlokselen, dat zy alle oprechte menschen, die eerlijk opgevoed zijn, tot hun liefde trekken. Wel aan dan, waarde Heer, laat ons onze gemoeden met oprechte en onbeveinsde liefde te zamen voegen, en de zelfde ernstiglijk met alderhande vlijt en gedienstigheit onderhouden. Al 't geen, dat van mijn geringheit kan voortkomen, hebt gy voor 't uwe t' achten. Laat toe dat ik de gaven van uw vernuft, die gy bezit, aan my trek, dewijl dit zonder uw schade kan geschieden.

Wy spraken te Rijnsburg van [a]God, van [b]d' Uitgestrektheit, van [c]d'onëindige Denking, van [d]'t Onderscheit en [e]d'Overëenkoming dezer [f]toeëigeningen, van de [g]Wijze der [h]verëeniging van de menschelijke [i]ziel met het lighaam; wijders van de [k]Beginselen der Kartesiaansche en Bakoniaansche [l]Wijsbegeerte. Maar dewijl wy toen alleenlijk als in 't voorbygaan, en ter loop van zaken van zo groot gewicht spraken, en ondertusschen alle deze dingen een grote

[a] *Deur*.
[b] *Extensio*.
[c] *Cogitatio infinita*.
[d] *Discrimen*.
[e] *Convenientia*.
[f] *Attributa*.
[g] *Ratio*.
[h] *Unio*.
[i] *Anima*.
[k] *Principia*.
[l] *Philosophia*.

prikkel in mijn ziel maken, zo zal ik nu beginnen, volgens 't recht van de vrientschap, tusschen ons gemaakt, te handelen, en zeer vriendelijk van u te verzoeken, dat gy in de voorgedachte zaken uw [l]bevattingen iets bredelijker aan my belieft te verklaren, en my voornamelijk in deze twee dingen t' onderrichten, te weten *vooreerst*, waar in gy het waar [m]onderscheit van [n]denking en [o]uitgestrektheit stelt; *ten tweeden*, welke gebreken gy in Deskartes en Bakons Wijsbegeerte hebt waargenomen, en op welke wijze gy oordeelt dat dezelfden wechgenomen, en anderen, die bondiger zijn, in hun plaats gestelt zouden konnen worden. Hoe gy openhartiglijker van deze en diergelijke dingen aan my zult schrijven, hoe gy my engelijker aan u zult verbinden, en my krachtiglijk verplichten tot desgelijks, zo zulks in mijn vermogen is, aan u te doen. Hier zijn onder de pars zekere [p]natuurkundige Oeffeningen, van zeker Engelsch Edelman, een man van uitsteekende geleertheit, geschreven. Zy handelen van [q]d' aart des luchts, en van de [r]voortparssende eigenschap, door drieënveertig [s]ondervindingen bevestigt: van de [t]Vloedigheit, gelijk ook van de [u]Vastigheit, en van diergelijke dingen. Ik zal maken dat zy, zo haaft als zy uitgegeven worden, door zeker vrient, die misschien over zee derwaarts zal trekken, aan u gelevert worden. Vaar wel ondertusschen, en gedenk aan uw Vrient,die is

[l] *Conceptus*.
[m] *Discrimen*.
[n] *Cogitatio*.
[o] *Extensio*.
[p] *Exercitationes Physiologicae*.
[q] *Indolis aeris*.
[r] *Proprietas elastica*.
[s] *Experimenta*.
[t] *Fluiditas*.
[u] *Firmitudo*.

Uw toegenege
HENR. OLDENBURG.
In Londen 16/26 Aug. 1661.

Tweede Brief.
Aantwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

HOe aangenaam uw vrientschap aan my is, zult gy zelf konnen oordeelen, zo gy te gelijk van uw beleeftheit kont verwerven dat gy u keert tot de deuchden, van de welken gy overvloeit, t' aanschouwen. En hoewel ik, zo lang ik hen beschou, niet weinig my schijn te verhovaerdigen, te weten om dat ik zo stout ben, dat ik met u vrientschap maak, voornamelijk dewijl ik gedenk dat de vrienden alle dingen, inzonderheit de geestelijke goederen, gemeen behoren te hebben: zo zal men echter dit eerder aan uw be-

leeftheit, gelijk ook aan uw goetgunstigheit, dan aan my, moeten toegeeven, en ten goede houden. Want gy hebt, door de grootheit van d'eerste, u zo willen vernederen, en door d' overvloet van de leste my in dier voegen verrijken, dat ik niet zal schromen een enge vrientschap, die gy volstandiglijk aan my toezegt, en, met u zelf te vernederen, weêrkeeriglijk van my eischt, aan te gaan. Ik zal naerstiglijk pogen dat de zelfde ernstiglijk onderhouden word. Wat de gaven van mijn vernuft aangaan, ik sta zeer gaerne toe dat gy hen, zo ik enigen heb, aan u toevoegt, schoon ik weet dat dit niet zonder mijn grote schade zal geschieden. Maar op dat het niet zou schijnen dat ik aan u het geen, dat gy volgens 't recht van vrientschap van my begeert, wil weigeren, zo zal ik pogen het geen te verklaren, 't welk ik van die dingen, daar af wy spraken, gevoel; hoewel ik niet acht dat, zo uw beleeftheit daar niet by quam, dit de middel zou zijn om u engelijker aan my te verbinden.

Ik zal dan beginnen kortelijk van God te spreken, die ik [a]bepaal, een [b]wezend, uit [c]onëindige toeëigeningen bestaande, van de welken yder onëindig, of ten [d] hoogsten volmaakt in haar geslacht is. Hier staat aan te merken, dat ik by toeëigening al 't geen versta, dat door zich, en in zich [e]bevat word; in voegen dat der zelfder [f]bevatting niet de bevatting van iets anders [g]insluit. Tot een voorbeelt, [h]d'uitgestrektheit word door zich, en in zich bevat: maar niet desgelijks de [i] beweging, die in iets anders bevat word; en haar bevatting sluit d'uitgestrektheit in. Voorts, dat dit de ware [k]bepaling van God is, blijkt hier uit, dat wy by God een [l]wezend verstaan, 't welk ten [m]oppersten volmaakt, en [n]volstrektelijk [o]onëindig is. En dat zodanig wezend wezentlijk is, kan uit deze bepaling lichtelijk betoogt worden. Doch dewijl dit de plaats niet is, zo zal ik deze [p]betoging voorbijgaan. Maar 't geen, dat ik hier moet [q]betogen, om op uw eerste [r]vraag te voldoen, is dit volgende: I. Dat in de natuur geen twee [s]zelfstandigheden [t]wezentlijk konnen wezen, zonder in de gehele [u]wezentheit te verschillen. II. Dat de zelfstandigheit niet voorgebracht kan worden; maar dat tot der zelfder wezentheit behoort wezentlijk te zijn. III. Dat alle zelfstandigheit [w]onëindig, of [x]ten hoogsten volmaakt in haar geslacht moet wezen. Als deze dingen betoogt zijn, zult gy lichtelijk konnen zien waar ik naar doel, zo gy slechs op de [y]bepaling van God merkt; in voegen dat het niet nootzakelijk is opentlijker van deze dingen te spreken; en om de zelfden klarelijk en kortelijk te betogen, kan ik niets beter uitvinden, dan dat ik

[a] *Definire*.
[b] *Ens*.
[c] *Attributa infinita*.
[d] *Summè perfectum*.
[e] *Concipi*.
[f] *Conceptus*.
[g] *Involvere*.
[h] *Extensio*.
[i] *Motus*.
[k] *Definitio*.
[l] *Ens*.
[m] *Summè perfectum*.
[n] *Absolutè*.
[o] *Infinitum*.
[p] *Demonstratio*.
[q] *Demonstrare*.
[r] *Quaestio*.
[s] *Substantiae*.
[t] *Existere*.
[u] *Essentia*.
[w] *Infinita*.
[x] *Summè perfecta*.
[y] *Definitio*.

hen, op de [z]meetkundige wijze bewezen, voor 't onderzoek van[+]uw vernuft ten toon stel. Ik zend dieshalven hen hier bezonderlijk, en zal uw oordeel daar over verwachten.

Ten tweeden verzoekt gy van my, welke dolingen ik in Deskartes en Bakons Wijsbegeerte vind. Hoewel 't mijn gewoonte niet is de dolingen der anderen t'openbaren, zo zal ik echter hier in ook aan u gehoorzaam wezen. D'eerste en grootste dan is, dat zy verre van de kennis van d'eerste [a]oorzaak, en [b]oorsprong afgedwaalt zijn: de tweede, dat zy de ware natuur van de [c]menschelijke ziel niet gekent hebben: de darde, dat zy de ware oorzaak van de doling nooit hebben opgespeurt. En hoe nootzakelijk de ware kennis van deze drie dingen is; dit is alleenlijk by de genen onbekent, die gantschelijk van alle [d]oeffening en [e]onderwijzing ontbloot zijn. Voorts, dat zy van de kennis van [f]d'eerste oorzaak, en [g]menschelijke ziel afgedwaalt zijn; dit word lichtelijk uit de waarheit der drie [h]voorstellingen, hier voorgedacht, besloten; en dieshalven zal ik my keren tot alleenlijk de darde doling te tonen. Van Bakon zal ik weinig zeggen, om dat hy van deze zaak zeer verwardelijk spreekt,

en bijna niets bewijst, maar alleenlijk verhaalt. Want hy onderstelt *vooreërst* dat het [i]menschelijk verstant, behalven het [k]bedroch der [l]zinnen, door zijn natuur alleen bedrogen word, en verdicht alles uit de [m]gelijkvormigheit van zijn natuur, en niet uit de gelijkvormigheit van [n]'t Heeläl: in voegen dat hy gelijk een [o]onëffe en ongelijke spiegel tot de [p]stralen der dingen is, die zijn natuur met de natuur der dingen vermengt: *ten tweeden* [q]onderstelt hy dat het menschelijk verstant, door zijn eige natuur, tot het [r]afgetrokke gedreven word, en verdicht die dingen, de welken [s]vloedig zijn, [t]vast en bestandig te wezen, enz. *Ten darden*, dat het [u] menschelijk verstant aanwast, en niet bestandig noch gerust kan wezen. En alle d'andere [w]oorzaken, die hy noch aanwijft, konnen lichtelijk tot deze enige van Deskartes gebracht worden, te weten, om dat de [x]menschelijke wil vry is, en zich wijder uitstrekt, dan [y]'t verstant; of, gelijk Verulamius (Aphor. 49) verwardelijk [+] zegt, om dat het verstant niet van een droog licht is, maar van de wil [z]instorting ontfangt. Hier staat aan te merken dat Verulamius dikwijls het [a]verstant in plaats van de [b]geest neemt; daar in hy van Deskartes verschilt. Ik dan, my met d' andere oorzaken, als zonder zin zijnde, weinig bemoejende, zal tonen dat deze [c]oorzaak valsch is; 't welk zy zelven ook lichtelijk gezien zouden hebben, zo zy hier op gemerkt hadden, te weten, dat de [d]wu van deze en die

[z] *Mos Geomegricus*.
[+] *Bezie het eerste deel der Zedekunst, van 't begin, tot aan de vierde Voorstelling*.
[a] *Causa*.
[b] *Origo*.
[c] *Mens humana*.
[d] *Studium*.
[e] *Disciplina*.
[f] *Causa prima*.
[g] *Mens humana*.
[h] *Propositiones*.
[i] *Intellectus humanus*.
[k] *Fallacia*.
[l] *Sensus*.
[m] *Analogia*.
[n] *Universum*.
[o] *Speculum inaequalis*.
[p] *Radit*.
[q] *Supponere*.
[r] *Abstracta*.
[s] *Fluida*.
[t] *Constantia*.
[u] *Intellectus humanus*.
[w] *Causae*.
[x] *Voluntas humana*.
[y] *Intellectus*.
[+] Verulam. nov. Org. Aphor. 49.
[z] *Insusio*.
[a] *Intellectus*.
[b] *Mens*.
[c] *Causa*.
[d] *Voluntas*.

[e]willing verschilt, op de zelfde wijze gelijk de [f]witheit van dit en dat [g]wit, of de [h] menschelijkheit van deze, of die [i]mensch verschilt: in voegen dat het even onmogelijk is te [k]bevatten dat de [l]wil oorzaak van deze, of die [m]willing is, als dat de menschelijkheit oorzaak van Pieter en Jan is. Dewijl dan de wil niets anders is, als een [n]wezend van reden, en niet [o]d'oorzaak van deze, of die willing gezegt moet worden, en de bezondere willingen, om dat zy, om [p]wezentlijk te zijn, oorzaak behoeven, niet [q]vry zijn, maar nootzakelijk zodanig moeten wezen, als zy van hun oorzaken bepaalt worden, en eindelijk, dewijl, volgens Deskartes, de [r]dolingen zelven bezondere [s]willingenzijn, zo volgt hier uit nootzakelijk, dat de dolingen, dat is de bezondere willingen, niet vry zijn, maar van hun [t]uitterlijke oorzaken [u] bepaalt worden, en geen van de wil: 't welk ik belooft heb te [w]betogen.

[e]*Volitio*.
[f]*Albedo*.
[g]*Album*.
[h]*Humanitas*.
[i]*Homo*.
[k]*Concipere*.
[l]*Voluntas*.
[m]*Volitio*.
[n]*Ens rationis*.
[o]*Causa*.
[p]*Existere*.
[q]*Liberae*.
[r]*Cerbores*.
[s]*Volitiones*.
[t]*Causae externa*.
[u]*Determinari*.
[w]*Demonstrare*.

Darde Brief.
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

UW geleerde brief is my behandigt; en ik heb de zelfde met groot vermaak deurgelezen. Ik prijs ten hoogsten uw [a]meetkundige wijze van te [b]bewijzen, maar beklaag met enen mijn [c]plompheit van dat ik 't geen, 't welk gy zo [d]naaukeuriglijk aanwijst, niet zo vaerdiglijk kan begrijpen. Lijd dan, ik bid u, dat ik de [e]blijken van deze mijn traagheit aan u vertoon, terwijl ik de volgende [f]geschillen op de baan breng, en [g]d'oplossing daar af van u verzoek. D'eerste hier af is, of gy klarelijk en ontwijftelijk verstaat, dat uit deze enige [h]bepaling, die gy van God geeft, [i]betoogt word dat zodanig [k]wezend [l]wezentlijk is. Warelijk, ik, by my zelf overwegende dat de [m]bepalingen niets anders, dan [n]bevattingen van onze [o]ziel, [p]begrijpen, en dat onze ziel veel dingen [q]bevat, die niet [r]wezentlijk zijn, en dat zy in de vermenigvuldiging en vergroting der dingen, die eens bevat zijn, zeer vruchtbaar is, zie noch niet hoe ik uit deze bevatting, die ik van God heb, [s]Gods wezentlijkheit kan in voeren. Warelijk, ik kan uit een [t]samenhoping van aile [u]volmaaktheden, die ik in de menschen, beesten, gewassen, mijnstoffen, enz. in mijn geest begrijp, wel

[a]*Mos Geometricus*.
[b]*Probare*.
[c]*Hebitudo*.
[d]*Accuratè*.
[e]*Documenta*.
[f]*Quaestiones*.
[g]*Solutio*.
[h]*Definitio*.
[i]*Demonstrari*.
[k]*Ens*.
[l]*Existere*.
[m]*Definitiones*.
[n]*Conceptus*.
[o]*Mens*.
[p]*Continere*.
[q]*Concipere*.
[r]*Existere*.
[s]*Dei existentia*.
[t]*Congeries*.
[u]*Perfectiones*.

een enige [w]zelfstandigheit, de welke alle die deuchden warelijk bezit, bevatten en vormen; ja mijn ziel is machtig om de zelfden tot in 't onëindig te vermenigvuldigen, en te vergroten, en in dezer voegen zeker [x]volmaaktst en voortreffelijkst wezend by zich te [y]verbeelden, hoewel echter de [z]wezentlijkheit van dusdanig [a]wezend geensins daar uit [b]besloten kan worden.

Het tweede [c]geschil is, of gy zekerlijk weet dat het [d]lighaam niet door de [e] denking, en de denking niet door het lighaam [f]bepaalt word: dewijl noch niet buiten geschil is wat de denking is, of zy een [g]lighamelijke beweging, of zeker [h] geestelijk bedrijf, gantschelijk tegen het lighamelijk tegenönderscheiden.

Het darde is, of gy die [i]Kundigheden, de welken gy aan my gemeen gemaakt hebt, voor [k]onbetoogbare beginselen houd, en die door 't licht der natuur bekent zijn, en geen [l]bewijs behoeven. D'eerste [m]Kundigheit is misschien zodanig: maar ik zie niet hoe de drie anderen tot het getal van zodanigen gebracht konnen worden. Want de tweede [n]onderstelt dat 'er in de natuur der dingen niets [o] wezentlijk is, dan de [p]zelfstandigheden en [q]toevallen; hoewel veel echter vaststellen dat de tijt en plaats [r]opzicht op geen van beide hebben. Uw darde [s] Kundigheit, te wetten, *dat de dingen, die verscheide [t]toeëigeningen hebben, niets onder malkander gemeen hebben*, is zo verre van daar, dat ik klarelijk bevat, dat eerder het tegendeel daar af de gehele [u]algemeenheit der dingen schijnt t' overtuigen. Want alle de dingen, die aan ons bekent zijn, verschillen in enigen, en komen in enigen overëen. Ten vierden, eindelijk, *dat van de dingen, die onder malkander niets gemeen hebben, het een niet d'oorzaak van 't ander kan zijn*, is niet zo klaarblijkelijk aan mijn nevelig veratant, dat het niet met enig licht overstraalt behoeft te worden. Want God heeft [w]vormelijk niets met de geschape dingen gemeen, en word echter van bijna ons alle voor d' oorzaak van de zelfden gehouden,

Dewijl dan deze [x]Kundigheden by my niet buiten alle [y]twijffeling gestelt schijnen, zo kont gy lichtelijk vermoeden dat uw [z]voorstellingen, daar op gebout, niet anders, dan wankelbaar, konnen wezen; en hoe ik meer daar op merk, hoe ik van meer [a]twijffelingen over de zelfden overstolpt word. Want wat d' eerste voorstelling aangaat, ik overweeg dat twee menschen twee [b]zelfstandigheden, en van een zelfde [c]toeëigening zijn; dewijl zy beide [d]reden konnen gebruiken: daar uit ik besluit dat 'er twee zelfstandigheden van een zelfde toeëigening zijn. Omtrent de tweede [c]voorstelling

[w] *Substantia*.

[x] *Ens perfectissimum & excellentissimun*.
[y] *Effigiare*.
[z] *Existentia*.
[a] *Ens*.
[b] *Concludi*.
[c] *Quaestio*.
[d] *Corpus*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Determinari*.
[g] *Motus corporeus*.
[h] *Actus spiritualis*.
[i] *Axiomata*.
[k] *Principia indemonstrabilia*.
[l] *Probatio*.
[m] *Axioma*.
[n] *Supponere*.
[o] *Existere*.
[p] *Substantiae*.
[q] *Accidentia*.
[r] *Ratio*.
[s] *Axioma*.
[t] *Attributa*.
[u] *Universalitas*.
[w] *Formaliter*.
[x] *Axiomata*.
[y] *Dubitatio*.
[z] *Propositiones*.
[a] *Dubitationes*.
[b] *Substantiae*.
[c] *Attributum*.
[d] *Ratione valere*.
[c] *Prepositio*.

aanmerk ik, dat, dewijl niets d' oorzaak vaa zich zelf kan wezen, het naauwelijks in onze gedachten kan komen, hoe het waar kan zijn *dat een* [f]*zelfstandigheit niet kan voortgebracht worden*, ja ook niet van een andere zelfstandigheit, hoedanig zy is. Want deze voorstelling stelt alle zelfstandigheden [g]oorzaken van zich zelven, en alle de zelfden, en yder in 't bezonder van malkander [h]onäf hangelijk, en maakt zo veel goden, en ontkent op deze wijze d' eerste oorzaak van alle dingen. Ik beken gaerne dat ik dit niet begrijp, zo gy deze gunst niet aan my bewijst, dat gy uw mening, deze hoogwichtige zaak aangaande, wat opentlijker en klarelijker aan my vertoont, en my leert en aanwijst wat [i]oorsprong en [k]voortbrenging van [l] zelfstandigheden, en wat [m]af hangelijkheit der dingen van malkander, en onderlinge [n]onderschikking dat 'er is.

Ik bezweer u by die vrientschap, de welke wy gemaakt hebben, dat gy in deze zaak openhartiglijk en onbeveinsdelijk met my handelt, en verzoek zeer ernstiglijk van u, dat gy u ten hoogsten verzekert houd dat ik alle de dingen, die 't u zal believen aan my mede te delen, wel zal bewaren, en wel zal bezorgen dat ik niets hier af tot uw nadeel, of schade zal openbaar maken. In onze Philosoophsche Vergadering staan wy aan d' ondervindigen en waarneemingen, die met grote vlijt gedaan worden, zo veel toe, als 't aan ons mogelijk is; en wy zijn bezich met de historie der [o]werkdadige kunsten toe te stellen; en achten voor zeker, dat men uit de [p]werkdadige beginselen de [q]vormen en [r]hoedanigheden der dingen best kan verklaren, en door de [s]beweging, [t]gestalte, [u]samenzetting en verscheide [w] samenvoegingen dezer beginselen alle de [x]gewrochten der natuur te voorschijn brengen, zonder dat het nodig is dat wy onze toevlucht tot [y]onöplosselijke vormen, en [z]verborge hoedanigheden, als een schuilplaats van d' onweetenheit, nemen.

Ik zal 't boek, 't welk ik belooft heb, aan u overzenden, zo haast uw Nederlantsche Gezanten, die hier zijn, enige bode (gelijk dikwijls gebeurt) naar 's Gravenhage afvaerdigen, of zo haast enig ander vrient, aan de welk ik het zekerlijk mag vertrouwen, derwaarts trekt.

Ik verzoek dat gy mijn wijtlopigheit en vrymoedigheit ten goede houd, en bid ernstiglijk dat gy 't geen, 't welk ik, zonder enige bewimpeling, en hoofsche çierlijkheit, vrymoediglijk geantwoord heb, my ten besten houd, gelijk vrienden gewent zijn, en dat gy gelooft dat ik, zonder list en bedrog, ben,

Uw toegenegenste
HENR. OLDENBURG.
In Londen 27. Sept. 1661

[f] *Substantia*.
[g] *Causae*.
[h] *Independentes*.
[i] *Origo*.
[k] *Productio*.
[l] *Substatiae*.
[m] *Dependentia*.
[n] *Subordinatia*.
[o] *Artes mechanicae*.
[p] *Principia mechanica*.
[q] *Formae*.
[r] *Qualitates*.
[s] *Motus*.
[t] *Figura*.
[u] *Textura*.
[w] *Complicationes*.
[x] *Effecta*.
[y] *Formae inexplicabiles*.
[z] *Qualitas occulta*.

Vierde Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

TErwijl ik my vaerdig maakte om naar Amsterdam te trekken, en daar een of twee weken te blijven, ontfing ik uw brief, die zeer aangenaam aan my was. Ik heb uw drie [a]Tegenwerpingen op de drie [b]Voorstellingen, die ik aan u gezonden heb, gezien, op de welken alleen ik, d' andere dingen voorbygaande, uit oorzaak van de kortheit des tijts, zal trachten te voldoen.

Op d' eerste dan zeg ik, dat niet uit de [c]bepaling van yder zaak de [d]wezentlijkheit van de [e]bepaalde zaak volgt: maar alleenlijk (gelijk ik in [f]'t Byvoegsel, by de drie [g]Voorstellingen gevoegt, [h]betoogt heb) dat zy uit de [i]bepaling, of uit het [k]denkbeelt van zekere [l]toeëigening volgt, dat is (gelijk ik klarelijk omtrent de bepaling van God verklaart heb) van een zaak, die door zich, en in zich [m]bevat word. En ik heb, in 't voorgedacht [n]Byvoegsel, de reden van dit onderscheit klarelijk genoech (zo ik my niet vergis) inzonderheit aan een [o]Wijsbegerige, voorgestelt. Want men [p]onderstelt dat men niet onkundig is van [q]'t onderscheit, 't welk tusschen een [r] verdichtsel, en een [s]klare en onderscheide bevatting is, gelijk ook niet van de waarheit van deze [t]Kundigheit: te weten, dat alle [u]Bepaling, of klaar en onderscheide [w]denkbeelt waar is. Indien men wel op deze dingen merkt, zo zie ik niet wat men, tot [x]d' oplossing van d' eerste [y]vraag, wijder zou begeren.

Ik ga dieshalven tot [z]d' oplossing van de tweede voort, daar gy schijnt te besluiten dat, zo de [a]denking niet tot de [b]natuur van [c]d' uitgestrektheit behoort, d' uitgestrektheit dan niet door de denking bepaalt zal worden, te weten, dewijl gy alleenlijk aan 't voorbeelt twijffelt. Maar aanmerk, ik bid u, indien iemant zegt dat d' uitgestrektheit niet door d' uitgestrektheit, maar door de denking bepaalt word, of de zelfde niet zegt dat [d]d'uitgestrektheit niet volstrektelijk [e]onëindig is, maar alleenlijk voor zo veel zy uitgestrektheit is.

Maar, zegt gy, de [f]denking is misschien een [g]lighamelijk bedrijf. 't Zy zo, hoewel ik zulks niet toesta. Doch dit enige zult gy niet [h]ontkennen, dat [i]d' uitgestrektheit, als uitgestrektheit, geen den-

[a] *Objectiones*.
[b] *Propositiones*.
[c] *Definitio*.
[d] *Existentia*.
[e] *Res definita*.
[f] *Scholium*.
[g] *Propositiones*.
[h] *Demonstrare*.
[i] *Definitio*.
[k] *Idea*.
[l] *Attributum*.
[m] *Concipi*.
[n] *Scholium*.
[o] *Philosophus*.
[p] *Supponere*.
[q] *Differentia*.
[r] *Fictio*.
[s] *Conceptus clarus & distinctus*.
[t] *Axioma*.
[u] *Defininio*.
[w] *Idea*.
[x] *Solutio*.
[y] *Quastio*.
[z] *Solutio*.
[a] *Cogitatio*.
[b] *Natura*.
[c] *Extensio*.
[d] *Absolutè*.
[e] *Infinita*.
[f] *Cogitatio*.
[g] *Actus corporeus*.
[h] *Nogare*.
[i] *Extensio*.

king is; 't welk genoech is om mijn [k]bepaling te verklaren, en tot de darde [l]Voorstelling te [m]betogen. Gy gaat ten darden voort met tegen die dingen, de welken ik voorgestelt heb, [n]tegen te werpen, dat de [o]Kundigheden niet onder de [p]gemene kennissen getelt moeten worden. Ik heb hier over geen strijd. Maar gy twijffelt ook aan der zelfder waarheit, ja gyschijnt te willen tonen dat het tegendeel daar af waarschijnelijker is. Merk, ik bid u, op de [q]Bepaling, die ik van de [r] zelfstandigheit, en van het [s]toeval gegeven heb, daar uit dit alles besloten word. Want dewijl ik by zelfstandigheit het geen versta, 't welk door zich is, en in zich bevat word, dat is, welks [t]bevatting niet de bevatting van een andere zaak [u]insluit; en by [w]wijziging, of [x]toeval het geen, dat in iets anders is, en door 't geen, daar 't in is, [y]bevat word: zo blijkt hier uit klarelijk; *vooreërst*, dat de [z]zelfstandigheit van natuur [a]eerder is, dan haar [b]toevallen, vermits deze lesten zonder d'eerste niet [c]wezentlijk konnen zijn, noch [d]bevat worden. *Ten tweeden*, dat 'er, behalven de [e]zelfstandigheden en [f]toevallen, niets [g]zakelijk, ofbuiten 't verstant is: want al 't geen, dat 'er is, word door zich, ofdoor iets anders begrepen; en de [h]bevatting daar afsluit of de bevatting van een andere zaak in, of niet. *Ten darden*, dat de zaken, die verscheide [i]toeëigeningen hebben, niets onder malkander gemeen hebben: want by toeëigening heb ik het geen verklaart, welks [k]bevatting niet de bevatting van iets anders [l]insluit. *Ten vierden*, eindelijk, de zaken, die niets gemeen met malkander hebben, konnen d' een niet [m]d' oorzaak van d' andere wezen: want dewijl 'er in [n]'t gewrocht niets met [o]d' oorzaak gemeen is, zo heeft het al 't geen, 't welk het heeft, van [p]'t niets.

Wat dit aangaat, 't welk gy bybrengt, te weten dat God [q]vormelijk niets gemeen met de [r]geschape dingen heeft, enz. ik heb in mijn [s]Bepaling gantschelijk her tegendeel gestelt. Want ik heb gezegt dat God een [t]wezend is, uit [u]onëindige toeëigeningen bestaande, van de welken yder in zijn [w]geslacht [x]onëindig, of [y]ten oppersten volmaakt is. Wijders, wat het geen betreft, 't welk gy op d' eerste [z] Voorstelling bybrengt, ik bid u, mijn vrient, dat gy aanmerkt dat de menschen niet [a]geschapen, maar alleenlijk [b]voortgeteelt worden, en dat hun lighamen alreê te voren [c]wezentlijk waren, hoewel op een andere [d]wijze [e]gevormt. Maar dit word'er uit besloten, ('t weik ik ook gaerne beken) te weten, dat, zo 'er een [f]deel van de [g]stoffe [h]vernietigt word, gezamentlijk ook de gehele [i]uit-

[k] *Definitio*.
[l] *Propositio*.
[m] *Demonstrare*.
[n] *Objicere*.
[o] *Axiomata*.
[p] *Notiones communes*.
[q] *Definitio*.
[r] *Substantia*.
[s] *Accidens*.
[t] *Conceptus*.
[u] *Involvere*.
[w] *Modificatio*.
[x] *Accidens*.
[y] *Concipi*.
[z] *Substantia*.
[a] *Prior*.
[b] *Accindentiae*.
[c] *Existere*.
[d] *Concipi*.
[e] *Substantiae*.
[f] *Accidentiae*.
[g] *Realiter*.
[h] *Conceptus*.
[i] *Attributa*.
[k] *Conceptus*.
[l] *Involvere*.
[m] *Causa*.
[n] *Effectus*.
[o] *Causa*.
[p] *Nihilum*.
[q] *Formaliter*.
[r] *Res creatae*.
[s] *Definitio*.
[t] *Ens*.
[u] *Attributa infinita*.
[w] *Genus*.
[x] *Infinitum*.
[y] *Summè perfectum*.
[z] *Propositio*.
[a] *Creari*.
[b] *Generari*.
[c] *Existere*.
[d] *Modus*.
[e] *Formata*.
[f] *Pars*.
[g] *Materia*.
[h] *Annihilare*.
[i] *Extensio*.

gestrektheit verdwijnt. De tweede [k]Voorstelling maakt, of stelt niet veel goden, maar alleenlijk een enig God; te weten, die uit [l]onëindige toeëigeningen bestaat, enz.

[k] *Propositio*.
[l] *Attributa infinita*.

Vyfde Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

ONtfang het boekje, dat ik aan u belooft had; en schrijf aan my weêr uw [a]oordeel daar af, en voornamelijk van de [b]proeven, die hy van de [c]salpeter, en van de [d] vloedigheit en [e]vastigheit daar in gevoegt heeft. Ik bedank u ten hoogsten voor uw geleerde tweede Brief, die ik gister ontfangen heb. Ik beklaag my echter dat uw Amsterdamsche reis hinderlijk heeft geweest om op alle mijn twijffelingen t' antwoorden. Ik verzoek dat gy 't geen, 't welk toen nagelaten is, zo spoediglijk, als de tijt aan u zal toelaten, afvaerdigt. Gy hebt, in deze leste Brief, my met veel licht overstort; doch niet met zo veel, dat alle duisternis verdreven is, die, gelijk ik vertrou, dan gelukkiglijk verdreven zal worden, als gy my [f]klarelijk en onderscheidelijk van de [g]ware en eerste oorzaak der dingen onderwezen zult hebben. Want zo lang als aan my noch niet klaar is, van welke oorzaak, en op welke wijze de dingen hebben beginnen te zijn, en met welke [h]samenknoping alle de dingen, die ik hoor, en die ik lees, van d' eerste oorzaak, indien 'er een zodanige is, afhangen, zo schijnen zy my onnut, en nietig te wezen. Doch, zeer geleerde Heer, ik verzoek ernstiglijk dat gy, gelijk een fakkel in deze zaak, my voorgaat, en van mijn oprechtigheit en dankbaarheit niet twijffelt. Ik ben

[a] *Judicium*.
[b] *Specimina*.
[c] *Nitrum*.
[d] *Fluiditas*.
[e] *Firmitas*.
[f] *Clarè & distinctè*.
[g] *Causa vera & prima*.
[h] *Nexus*.

Uw toegenegenste
HENR. OLDENBURG.

Te Londen, de 11/21 van October, 1661.

Zeste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

Aanteekeningen op het boek van Robert Boyle, *inzonderheit daar van de* Salpeter, *van de* Vloedigheit, *en van de Vastigheit gehandelt word*.

MYN HEER,

IK heb het boek van de zeer schrandere *Boyle* ontfangen, en het zelfde zo veel, als de tijt kon lijden, deurgeblaad. Ik bedank u ten hoogsten voor deze gift: want ik zie dat ik te voren, toen gy dit boek aan my belooft had, geen quade gissing heb gemaakt: te weten dat gy u met geen andere dingen, dan die van groot belang zijn, zoud bemoejen. Gy begeert ondertusschen, geleertste Heer, dat ik mijn gering oordeel van die dingen, de welken hy schrijft, aan u zal zenden; 't welk ik, volgens de kleinheit mijner gave, zal doen; te weten met enige dingen aan te tekenen, die my duister, of niet wel [a]betoogt schijnen. Ik heb, uit oorzaak mijner bezigheden, noch niet alles konnen deurlopen, en veel minder onderzoeken. Ontfang dan in deze volgende bladen die dingen, de welken ik omtrent het Salpeter aantekenenswaerdig gevonden heb.

Voorëerst besluit hy, uit zijn [b]ondervinding van de [c]herstelling des Salpeters, dat de Salpeter iets [d]anderslachtig is, uit [e]vaste en vluchtige delen bestaande, welks natuur echter, (immers zo veel de [f]verschijnselen aangaat) veel van de natuur der delen, uit de welken hy te zamen gezet word, verschilt, hoewel hy uit de zuivere [g]vermenging dezer delen alleen te voorschijn koomt. Ik zeg dan dat dit [h] besluit, om goet gezegt te worden, naar mijn oordeel noch enige [i]ondervinding schijnt te verëisschen, door de welke men zal tonen dat de [k]geest van de Salpeter warelijk geen Salpeter is, noch zonder behulp van het [l]loogächtig zout weêr tot [m]bestandigheit gebracht, noch kristallig gemaakt worden: of ten minsten word verëischt dat men onderzoekt, of de [n]hoeveelheit van [o]'t vast zout, dat in de smeltkroes blijft, altijt de zelfde uit de zelfde hoeveelheit, en uit meerder hoeveelheit van de Salpeter, volgens [p]d'evenredigheit, gevonden word. En wat dit aangaat, dat de

[a] *Demonstratae*.
[b] *Experimentum*.
[c] *Redintegratio*.
[d] *Heterogenum*.
[e] *Partes fixae & volatiles*.
[f] *Phaenomena*.
[g] *Mixtura*.
[h] *Conclusio*.
[i] *Experimentum*.
[k] *Spiritum*.
[l] *Sal lixiviosum*.
[m] *Consistentia*.
[n] *Quantitas*.
[o] *Sal fixum*.
[p] *Proportio*.

Schrijver (Sect. 9.) zegt, dat hy, met behulp van een schaaltje, dit bevonden heeft, en ook dat de [q]verschijnselen van de [r]geest van 't zout zo verscheiden, ja ook enigen strijdig met die van 't zout zijn; my dunkt dat zy niet dienstig konnen wezen om zijn besluit te bevestigen. En op dat dit zou blijken, zo zal ik met weinig woorden het [s]eenvoudigste, dat voorkoomt, om dit [t]verschijnsel van de [u]herstelling van de Salpeter te verklaren, vertonen, en met enen twee of drie [w]ondervindingen, die zeer gemakkelijk zijn, daar bijvoegen, door de welken deze verklaring enigsins bevestigt en versterkt zal worden. Om dan dit [x]verschijnsel [y]op 't eenvoudigste te verklaren, zo zal ik geen ander [z]onderscheit tusschen de [a]geest van de Salpeter, en de Salpeter stelf stellen, dan de geen, die klarelijk genoech bekent is; te weten dit, dat de [b]deeltjes van de leste [c]rusten, en die van d'eerste, niet weinig bewogen zijnde, onder malkander gedreven worden. Wat het [d]vast zout aangaat, ik zal [e] onderstellen dat dit niets doet, om de [f]wezentheit van de Salpeter te [g]stellen; maar ik zal het zelfde als de [h]moer en droezem van de Salpeter aanmerken, van 't welk ook de [i]geest van de Salpeter, gelijk ik [k]bevind, niet ontslagen noch bevrijd word; maar daar op, hoewel klein genoech gewreven, in overvloet drijft. Dit [l]zout, of deze [m]droezem heeft [n]pijpjes, of [o]openingen, die naar de maat der [p]deeltjes van de Salpeter uitgeholt zijn. Maar enigen zijn door de kracht van t vuur, terwijl de salpeterige deeltjes uit hen gedreven wierden, enger geworden; en by gevolg waren anderen genootzaakt zich wijder uit te zetten. En de [q]zelfstandigheit zelve, of de [r]zijden dezer [s]openingen wierden [t]stijf, en te gelijk zeer broosch: in voegen dat, toen de [u]geest van de Salpeter daar [w]indroop, enigen van des zelfs [x]deeltjes zich met kracht in deze enge openingen begonnen in te schikken; en dewijl de dikte dezer deeltjes (gelijk zulks niet qualijk van Deskartes betoogt word) ongelijk is, zo bogen zy deze [y]stijve zijden, gelijk een boog, eer zy hen braken. Maar toen zy hen braken, dwongen zy deze [z]stukken en brokken weêr te rug te springen, en bleven met de [a]beweging, die zy hadden, te behouden, even onbequaam, als te voren, om tot [b]bestandigheit gebracht, en kristallig gemaakt te worden. Maar de [c]deeltjes van de Salpeter, zich deur de ruimer [d]openingen inschikkende, om dat zy hun [e]zijden niet raakten, wierden nootzakelijk van enige zeer fijne [f]stoffe omringt; en daar af, op de zelfde wijze, als de delen van 't hout door de vlam, of door de hitte omhoog gedreven; en zy vlogen tot rook wech: maar indien zy [g] over-

[q]*Phaenomena*.
[r]*Spiritus salis*.
[s]*Simplicissimum*.
[t]*Phaenomenon*.
[u]*Redintegratio*.
[w]*Experimenta*.
[x]*Phaenomenon*.
[y]*Quam simplicissimè*.
[z]*Differentia*.
[a]*Spiritus*.
[b]*Particulae*.
[c]*Quiescere*.
[d]*Sal fixum*.
[e]*Supponere*.
[f]*Essentia*.
[g]*Constituere*.
[h]*Fax*.
[i]*Spiritus*.
[k]*Reperire*.
[l]*Sal*.
[m]*Fax*.
[n]*Pori*.
[o]*Meatus*.
[p]*Particulae*.
[q]*Substantia*.
[r]*Parietes*.
[s]*Meatus*.
[t]*Rigidae*.
[u]*Spiritus*.
[w]*Instillare*.
[x]*Particulae*.
[y]*Parietes rigidae*.
[z]*Fragmenta*.
[a]*Motus*.
[b]*Consistere*.
[c]*Particulae*.
[d]*Meatus*.
[e]*Parietes*.
[f]*Materia*.
[g]*Copiosae*.

vloedig genoech waren, of dat zy, toen zy, met de [h]stukken en brokken der zijden, en met de [i]deeltjes, deur d'enger [k]openingen intredende, te zamen vergaderden, maakten zy dropjes uit, die om hoog vlogen. Maar indien dit [l]vast zout* met behulp van 't water, of van de lucht [m]los en [n]slapper gemaakt word, zo word het bequaam genoech om de [o]drift der deeltjes van de Salpeter te beletten, en hen te dwingen die [p]beweging, de welke zy hadden, te verlaten, en weêr [q]bestandig te worden; op de zelfde wijze gelijk de koegel uit een grof geschut, als hy in het zant, of in de slijk ingedreven word. De herstelling van de salpeter bestaat alleenlijk in de [f] bestandigheit der [g]deeltjes van de [h]salpetergeest: en om dit uit te werken, word het [i]vast zout, gelijk uit deze verklaring blijkt, als een [k]werktuig gebruikt.

Dus verre hebben wy van de [r]herstelling des Salpeters gesproken. Laat ons nu, zo 't u belieft, bezien 1. Waaröm de [s]geest van de Salpeter, en de Salpeter zelf zo veel van malkander in smaak verschillen. 2. Waaröm de Salpeter in brant gesteken kan worden, en de geest van de Salpeter niet.

Om het eerste te verstaan, heeft men aan te merken, dat de [t]lighamen, die in [u]beweging zijn, nooit andere lighamen met hun breedste [w]vlakten ontmoeten: maar de [x]rustende lighamen legeen met hun breedste vlakten op d' anderen. Indien men dan de [y]deeltjes van de Salpeter, als zy [z]rusten, op de tong legt, zo leggen zy met hun breedste [a]vlakten daar op; en door deze middel stoppen zy de [b]pijpjes, of openingen van de tong; 't welk d' oorzaak van de koude is. Voeg hier by, dat de Salpeter niet door het speeksel in zo kleine [c]deeltjes ontbonden kan worden. Maar indien men hen, terwijl deze gedreve deeltjes bewogen worden, op de tong legt, zo zullen zy scherper [d]vlakten ontmoeten, en zich deur des zelf spijpjes [e]invlijen; en hoe zy gezwindelijker bewogen worden, hoe zy ook scherper op de tong bijten, op de zelfde wijze, als een naalt, die, zo hy de tong met het scherp raakt, of in de langte daar op legt, verscheide gevoelingen zal maken.

Maar d' oorzaak, om de welke men de [f]salpeter in brant kan steken, en de [g] geest niet, is, dat, als de [h]deeltjes van de salpeter [i]rusten, zy zwarelijker door 't vuur om hoog gedreven konnen

[h] *Fragmenta*.
[i] *Particulae*.
[k] *Meatus*.
[l] *Sal fixum*.
[m] *Laxare*.
[n] *Languidius*.
[o] *Impetus*.
[p] *Motus*.
[q] *Consistere*.
[f] *Consistentia*.
[g] *Particula*.
[h] *Spiritus nitri*.
[i] *Sal fixum*.
[k] *Instrumentum*.
[r] *Redintegratio*.
[s] *Spiritus*.
[t] *Corpora*.
[u] *Motus*.
[w] *Superficies*.
[x] *Corpora quiescentia*.
[y] *Particulae*.
[z] *Quiescere*.
[a] *Superficies*.
[b] *Pori*.
[c] *Particulae*.
[d] *Superficies*.
[e] *Insinuare*.

[f] *Nitrum*.
[g] *Spiritus*.
[h] *Particulae*.
[i] *Quiescere*.

* *Indien gy vraagt waaröm uit d' indruiping van de salpetergeest in 't ontbonde vast zout d' opkoking rijst, zo lees d' Aantekeningen op de vierentwintigste Afdeeling.*

worden, dan als zy hun eige [k]beweging naar alle delen hebben, en dieshalven, als zy rusten, het vuur zo lang tegenstaan, tot dat het vuur hen van malkander scheid, en hen van alle zijden omringt. Doch als het hen omringt, voert het hen met zich herwaarts en derwaarts, tot dat zy hun eige beweging verkrijgen, en tot rook om hoog vliegen, en wechgaan. Maar de deeltjes van de geest des salpeters, alreê in beweging, en van malkander gescheiden zijnde, worden van een kleine hitte des vuurs aan alle zijden in een groter kring intgebreid: en op deze wijze verdwijnen enigen in rook, en anderen vlijen zich in door de stoffe, die 't vuur verschaft, eer zy gantschelijk van de vlam omringt zijn, en blusschen dieshalven eerder de brant, dan zy hem voeden.

[k] *Motus*.

Ik zal nu tot [l]d' ondervindingen voortgaan, die deze verklaring schijnen te [m]bewijzen, en te bevestigen. 1. Om dat ik bevind dat de [n]deeltjes van de salpeter, die, terwijl zy gedruis maken, tot rook wechgaan en verdwijnen, zuivere salpeter zijn. Want terwijl ik de salpeter eens en andermaal [o]smolt, tot dat de smeltkroes gloejend genoech was geworden, en met een gloejende kool aanstak, ontfing ik de rook daar af in een koude glaze kelk, tot dat de zelfde daar af bevochtigt wierd. Daar na heb ik de kelk met d'adem van mijn mont wijder nat gemaakt, en hem eindelijk voor de koude lucht* bloot gestelt, op dat hy droog zou worden. Toen dit gedaan was, quamen weêr enige [p]kegeltjes van de salpeter in de kelk te voorschijn. En op dat ik niet zou vermoeden dat dit niet uit de [q]vluchtige deeltjes alleen geschiedde, maar dat misschien de vlam de gehele delen van de salpeter (om volgens het gevoelen van de vermaarde

[l] *Experimenta*.
[m] *Comprobare*.
[n] *Particulae*.
[o] *Liquefacere*.
[p] *Striolae*.
[q] *Particulae volatiles*.

Heer te spreken) met zich voerde, en gezamentlijk de vaste met de vluchtige delen uitdreef, eer zy ontbonden wierden: op dat ik, zeg ik, dit niet zou vermoeden, zo deê ik de rook deur een [r]buis van meer dan een voet lang, gelijk dit bijgesteld [s]afbeeltsel aanwijst, als deur een schoorsteen opklimmen, op dat de zwaarder delen aan de buis zouden blijven hangen, en op dat ik de vluchtigste delen alleen, deur d' enge hals uitgaande, zou ontfangen; en de zaak volgde, gelijk ik gezegt heb.

[r] *Tubus*.
[s] *Figura*.

Ik heb 't hier niet by willen laten, maar nam, om de zaak wijder t' onderzoeken, een groter menigte

* *Toen ik de proef hier af nam, was de lucht zeer helder.*

van salpeter, 't welk ik smolt, en met een gloejende kool in brant stak, en, gelijk te voren, de [u]buis A op het kroesje zette. Ik hield ook, zo lang de brant duurde aan het gat B, een stuk van een spiegel, daar enige [w]stoffe aan bleef hangen, die, in de lucht bloot gestelt, smolt; en hoewel ik enige dagen daar op merkte, zo heb ik echter geen [x]gewrocht van de salpeter konnen vernemen: maar na dat ik de [y] geest van de salpeter daar by goot, veränderde hy in salpeter. Daar uit ik, gelijk my dunkt, kan besluiten, 1. Dat de [z]vaste delen in 't smelten zich van de [a]vluchtige delen afscheiden, en dat de vlam hen, van malkander gescheiden, om hoog drijft. 2. Dat, na dat de vaste delen met gedruis van de vluchtigen gescheiden zijn, zy niet weêr te zamen verëenigt konnen worden: daar uit besloten word, 3. Dat de delen, die aan de kelk bleven hangen, en tot [b]kegeltjes te zamen gegroeit zijn, niet vast, maar alleenlijk vluchtig geweest hebben.

[u] *Tubus*.
[w] *Materia*.
[x] *Effectus*.
[y] *Spiritus*.
[z] *Partes fixae*.
[a] *Partes volatiles*.
[b] *Striolae*.

De tweede [c]ondervinding, en 't welk schijnt te tonen dat de [d]vaste delen niet dan de [e]droezem van de salpeter zijn, is, dat ik bevind

[c] *Experimentum*.
[d] *Partes fixae*.
[e] *Fax*.

dat de salpeter, hoe hy meer van zijn droezem gezuivert is, hoe hy [f]vluchtiger, en bequamer tot te kristallen is. Want toen ik de kristallen van de [g]gezuiverde, of [h] deurgezijgde salpeter in de glaze kroes, gelijk A is, deê, en een weinig kout water daar in stortte, bleven, zo haast dit koud water ten deel uitgewaassemt was, deze [i]vluchtige deeltjes boven aan de lippen van 't glas, en groeiden daar tot [k]kegeltjes.

[f] *Volatilius*.
[g] *Defaecatum*.
[h] *Filtratum nitrum*.
[i] *Particulae volatiles*.
[k] *Striolae*.

De darde [l]ondervinding, de welke schijnt aan te wijzen dat de [m]deeltjes van de [n]geest des salpeters, als zy hun [o]beweging verliezen, in brant gesteken konnen worden, is, dat ik de druppelen van de geest des salpeters in een vochtig papiere omslag heb [p]ingedropen, en daar na zant daar in geworpen, in welks [q]openingen de geest van de salpeter geduriglijk [r]indrong: en na dat het zant alle, of byna alle de geest van de salpeter ingedronken had, heb ik het zelfde in de zelfde omslag op het vuur behorelijk doen drogen. Toen ik dit gedaan had, heb ik 't zant uit het papier gedaan, en 't papier aan de gloejende kolen gelegt. Dit papier, zo haast het de vlam gevat had, gaf op de zelfde wijze vonken, gelijk het gemenelijk vonkt, als het salpeter ingedronken heeft. Ik zou, zo ik gelegentheit van wijder voort te gaan had gehad, noch andere dingen hier bygevoegt hebben, die misschien de zaak gantschelijk zouden aanwijzen. Maar

[l] *Experimentum*.
[m] *Particulae*.
[n] *Spiritus*.
[o] *Motus*.
[p] *Destillare*.
[q] *Meatus*.
[r] *Insinuare*.

dewijl ik door andere zaken grotelijks weêrhouden ben, zo zal ik, met uw verlof, dit tot aan een andere gelegentheit uitstellen, en voortgaan tot andere dingen aan te tekenen.

Vyfde Afdeeling.

In deze [s]Afdeeling, daar deze vermaarde Heer in 't voorbygaan van de [t]gestalte der [u]deeltjes van de salpeter handelt, berispt hy de nieuwe Schrijvers, en zegt dat zy de zelfde qualijk vertoont hebben; zonder dat ik weet of hy Deskartes ook hier onder meent. Indien hy hem meent, zo berispt hy hem misschien volgens 't geen, dat hy van anderen gehoort heeft: want Deskartes spreekt niet van zodanige [w] deeltjes, die men met d' ogen kan aanschouwen. Ik acht ook niet dat deze vermaarde Heer te verstaan wil geven, dat, zo de [x]kegeltjes van de salpeter zo verre [y]afgeschraapt wierden, tot dat zy in een [z]evenwijtgrondige, of in een andere gestalte veränderden, zy ophouden zouden salpeter te wezen. Maar misschien dat hy enige andere [a]Stofscheiders meent, die niets anders toelaten, dan dat zy met d' ogen konnen zien, en met de handen tasten.

[s] *Sectio.*
[t] *Figura.*
[u] *Particulae.*
[w] *Particulae.*
[x] *Striolae.*
[y] *Radiare.*
[z] *Figura parallelipipedum.*
[a] *Chymici.*

Negende [b]Afdeeling.

[b] *Sectio.*

Indien men deze [c]ondervinding [d]naaukeuriglijk had konnen voltrekken, zy zou gantschelijk het geen bevestigen, 't welk ik uit de voorgedachte eerste ondervinding wilde besluiten.

Voorts, de vermaarde Heer poogt, *van de dartiende tot d' achtiende* [y] *Afdeeling*, te tonen, dat alle [z]raakbare hoedanigheden alleenlijk van de [a]beweging der [b] gestalte, en van d' andere [c]werkdadige aandoeningen afhangen. Doch men behoeft niet t' onderzoeken, of deze [d]betogingen gantschelijk overtuigen, dewijl zy van de vermaarde Heer niet als [e]wiskunstig bygebracht worden. Maar ondertusschen weet ik niet waaröm deze vermaarde Heer dit zo zorgvuldiglijk uit deze zijn [f]ondervinding poogt te besluiten, dewijl dit alreê van Verulamius, en daar na van Deskartes genoech, en meer dan genoech [g]betoogt is.

Ik zie ook niet dat deze [f]ondervinding klaarder [g]blijken aan ons geeft, dan andere ondervindingen, die genoech voorkomen. Want wat het eerste van de hitte aangaat, blijkt de zelfde niet even klarelijk hier uit, dat men, zo men twee houten, hoewel kout, tegen malkander wrijft, vlam daar uit, te weten door de [h] beweging alleen, zal maken? en dat de kalk, daar men water instort, heet word? Wat de [i]klank aangaat, ik zie niet dat in deze [k]ondervinding iets

[c] *Experimentum.*
[d] *Accuratè.*
[y] *Sectio.*
[z] *Qualitates tactiles.*
[a] *Motus.*
[b] *Figura.*
[c] *Affectiones mechanicae.*
[d] *Demonstrationes.*
[e] *Mathematicae.*
[f] *Experimentum.*
[g] *Demonstratum.*
[f] *Experimentum.*
[g] *Indicia.*
[h] *Motus.*
[i] *Sonus.*
[k] *Experimentum.*

aanmerkelijker gevonden word, dan men in de [l]opkoking van 't gemeen water, en in veel andere dingen vind. Maar wat de verwe aangaat, (om alleenlijk [m]bewijsbare dingen by te brengen) ik zal de zelfde niets anders noemen, dan dat wy alle groene kruiden in zo veel, en zo verscheide verwe zien veränderen. Wijders, de lighamen, die een vuile reuk afgeeven, zullen, zo zy bewogen worden, noch vuilder lucht van zich geven, en voornamelijk zo zy een weinig warm gemaakt worden. Eindelijk, de zoete wijn verändert in edik; en dus veel andere dingen. Ik zou dieshalven dit alles (*zo 't geoorloft is*[+] *de Wijsbegerige vryheit te gebruiken*) overtollig oordeelen. *Ik zeg dit om dat ik vrees dat anderen, die de vermaarde Heer minder beminnen, dan behorelijk is, qualijk van hem zullen oordeelen*.

[l] *Ebullitis*.
[m] *Probabilia*.
[+] In de brief, die ik gezonden heb, heb ik dit, in andere letter uitgedrukt, met voordacht achter gelaten.

Vierentwintigste [n]Afdeeling.

[n] *Sectio*.

Ik heb van [o]d' oorzaak van dit [p]verschijnsel alreê gesproken, en zal 'er alleenlijk dit byvoegen, dat ik ook door [q]ervarentheit bevonden heb, dat de [r]deeltjes van [s]'t vast zout op deze zoutdruppelen drijven: want toen zy om hoog vlogen, ontmoetten zy een plat glas, dat ik daar toe vaerdig gemaakt had, 't welk ik enigsins warm maakte, op dat het [t]vluchtige, dat aan 't glas hing, wech zou vliegen. Toen dit gedaan was, aanschoude ik de witächtige [u]dikke stofre, die hier en daar aan 't glas hing.

[o] *Causa*.
[p] *Phaenomenon*.
[q] *Experientia*.
[r] *Particulae*.
[s] *Sal Fixum*.
[t] *Volatile*.
[u] *Matericrassa*.

Vyfentwintigste Afdeeling.

In deze [w]Afdeeling schijnt de vermaarde Heer te willen tonen dat de [x]delen van 't glaszout door de [y]drift der [z]zoutdeeltjes hier en daar gevoert worden, doch dat de zoutdeeltjes door hun eige drift zich zelven in de lucht opheffen: en ik heb, in de verklaring van [a]'t verschijnsel, gezegt dat de [b]deeltjes van de [c]geest des salpeters hier uit heftiger beweging verkrijgen, dat zy, als zy in ruimer [d]openingen intreeden, nootzakelijk van enige zeer fijne [e]stoffe omringt moeten worden, en dat zy daar af, gelijk de deeltjes van 't hout, door 't vuur om hoog worden gedreven. Maar de [f]deeltjes van 't glas hadden hun [g]beweging van de [h]drift der deeltjes van de geest des salpeters, die zich deur d' enger openingen invlijdden, ontfangen. Ik voeg hier by, dat het [m]zuiver water niet zo lichtelijk de [n]vaste delen kan [o]ontbinden en los maken. 't Is dieshalven geen wonder dat uit de [p]bystorting van de [q]geest des salpeters tot [r]d' ontbinding van dit [s]vast zout, in water

[w] *Sectio*.
[x] *Partes alcalisatae*.
[y] *Impetus*.
[z] *Particulae salina*.
[a] *Phaenomenon*.
[b] *Particulae*.
[c] *Spiritus*.
[d] *Meatus*.
[e] *Materia*.
[f] *Particulae alcalisatae*.
[g] *Motus*.
[h] *Impetus*.
[m] *Aqua mera*.
[n] *Partes fixae*.
[o] *Dissolvere*.
[p] *Affusio*.
[q] *Spiritus*.
[r] *Solutio*.
[s] *Sol fixum*.

ontbonden, zodanige [t]opkoking rijst, als deze vermaarde Heer, in zijn vierëntwintigste [u]Afdeeling, ver-

[t] *Ebullitio*.

[u] *Sectio*.

haalt. Ja ik acht dat deze opkoking noch groter zal worden, dan of de geest van de salpeter in het vast zout, dat noch niet aangeroert is, [w]ingedropen weird: want in 't water word hy in zeer kleine [x]stofjes [y]ontbonden, die lichtelijker [z]gedeelt en gescheidèn, en onbekommertlijker bewogen konnen worden, dan als alle de delen op malkander leggen, en vast aan elkänder zijn.

[w] *Distillare*.
[x] *Moleculae*.
[y] *Dissolvere*.
[z] *Derimere*.

Zesentwintigste [a]Afdeeling.

[a] *Sectio*.

Ik heb alreê van de [b]smaak van de [c]zure geest gesproken; en dieshalven is 'er niets overig, dan van [d]'t glaszout alleen te spreken. Toen ik dit op de tong lag, gevoelde ik zeker hitte, die van [e]stekende dingen gevolgt wierd: 't welk aan my aanwijst dat het zeker slach van kalk is. Want op de zelfde wijze, als de kalk door behulp van 't water, word dit [f]zout door behulp van speeksel, van zweet, van salpetergeest, en misschien ook van de koude lucht heet gemaakt.

[b] *Sapor*.
[c] *Spiritus acius*.
[d] *Alcali*.
[e] *Pangentia*.
[f] *Sal*.

Zevenentwintigste [g]Afdeeling.

[g] *Sectio*.

Het volgt niet terstont dat enig [h]deeltje van de [i]stoffe hieröm, dat het aan een ander gevoegt word, een nieuwe [k]gestalte verkrijgt. Maar dit volgt alleenlijk, dat het groter word; en dit is genoech, om het geen uit te [l]werken, 't welk in deze Afdeeling door deze vermaarde Heer gevraagt word.

[h] *Particula*.
[i] *Materia*.
[k] *Figura*.
[l] *Efficere*.

Drieendartigste Afdeeling.

Wat ik van de [m]middel van te Filosoferen van deze vermaarde Heer gevoel, zal ik zeggen, als ik die [n]Redenering gezien zal hebben, van de welke hier, en in de [o] Voorreedelijke Handeling gewach gemaakt word.

[m] *Ratio Philosophandi*.
[n] *Dissertatio*.
[o] *Commentatio proamialis*.

Van de [a]vloedigheit.
Eerste [b]Afdeeling.

[a] *Fluiditas*.
[b] *Sectio*.

Blijkt genoech dat zy by [c]d' aandoeningen, die [d]algemeenst zijn, getelt moeten worden, enz. Ik zou geensins achten dat de [e]Kundigheden, die uit het [f]gebruik, en naar de gewoonte van 't gemeen gemaakt zijn, of die de natuur verklaren, niet gelijk zy in zich is, maar naar dat zy op de menschelijke [g]zin en mening [h]

[c] *Affectiones*.
[d] *Maximè generales*.
[e] *Notiones*.
[f] *Usus*.
[g] *Sensus*.
[h] *Referee*.

betrokken en toegepast word, onder [i]d' opperste geslachten getelt, noch met de [k] zuivere en oprechte Kundigheden, die de natuur verklaren gelijk

[i] *Summa genera*.
[k] *Notiones castae*.

zy in zich is, gemengt (ik zwijg verwart) moeten worden. Van dit leste [l]geslacht zijn de [m]beweging, [n]rust, en der zelfder wetten: maar die van 't eerste geslacht het [o] zienelijke, [p]'t onzienelijke, het [q]heet, het [r]kout, en, gelijk ik terstont zal zeggen, ook het [s]vloedige, en het [t]bestandige, enz.

[l] *Genus*.
[m] *Motus*.
[n] *Quies*.
[o] *Visibile*.
[p] *Invisibile*.
[q] *Calidum*.
[r] *Frigidum*.
[s] *Fluidum*.
[t] *Consistens*.

Vyfde [u]Afdeeling.

[u] *Sectio*.

D' eerste is de [w]kleinheit der [x]samenzettende lighamen tot groter, enz. Hoewel de lighamen klein zijn, zo hebben zy echter (of konnen hebben) [y]ongelijke vlakten, en [z]scherpigheden, of ruwigheden. Dieshalven, indien de grote lighamen met zodanig [a]evenredigheit bewogen worden, dat hun beweging tot hun [b]grootheit is, gelijk de beweging der kleine lighamen tot hun grootheit, zo zouden zy ook [c] vloedig gezegt mogen worden, als de naam van vloedig niet [d]iets uitterlijk betekende, en, volgens het [e]gebruik, en de gewoonte van 't gemeen, alleenlijk gebruikt wierd om die [f]bewoge lighamen aan te wijzen, die zo klein, en zo dicht aan malkander zijn, dat de menschelijke gevoeling niets daar af kan bemerken. Het zal dieshalven even veel zijn de lighamen in [g]vloedigen en [h]bestandigen, als in [i]zienelijken en [k]onzienelijken te delen.

[w] *Parvitas*.
[x] *Corpora componentia*.
[y] *Superficies inaequales*.
[z] *Asperitates*.
[a] *Proportio*.
[b] *Moles*.
[c] *Fluida*.
[d] *Quid extrin. secum*.
[e] *U sus*.
[f] *Corpora mota*.
[g] *Fluida*.
[h] *Consistentia*.
[i] *Visibilia*.
[k] *Invisibilia*.

De zelfde Afdeeling.

't En zy wy dit met [a]stofscheidige ondervindingen konnen bewijzen. Niemant zal dit ooit met stofscheidige, noch met andere ondervindingen konnen bewijzen, dan door [b]betoging, en [c]uitreekening. Want wy delen de lighamen tot in 't onëindig door rekening, en by gevolg ook de krachten, die verëischt worden, om de zelfden te bewegen. Maar wy zullen dit nooit door ondervindingen konnen uitwerken.

[a] *Experimenta*.
[b] *Demonstratio*.
[c] *Computus*.

Zeste [l]Afdeeling.

[l] *Sectio*.

De grote lighamen al t' onbequaam zijn om [m]vloedigen te maken, enz. 't Zy men by vloedig het geen verstaat, 't welk ik terstont gezegt heb, of niet; de zaak is echter door zich klaar en openbaar. Maar ik zie niet hoe deze vermaarde Heer door [n] d'ondervindingen, in deze [o]Afdeeling bijgebracht, dit zal bewijzen. Want (dewijl wy van een zekere zaak willen twijffelen) hoewel het gebeente, om [p]gijl, en diergelijke [q]vloedige dingen te maken, onbequaam is, zo zal het misschien bequaam genoech zijn om zeker nieu [r]slach van vloedig te maken.

[m] *Fluida*.
[n] *Experimenta*.
[o] *Sectio*.
[p] *Chylus*.
[q] *Fluida*.
[r] *Genus*.

Tiende [s]Afdeeling.

[s]*Sectio.*

En dit terwijl hy hen minder [u]buigsaam, dan te voren, maakt, enz. Zonder enige [u] verändering der [w]delen, maar alleenlijk hier uit, dat de delen, in een [x]ontfangvat gedreven, van d'anderen afgescheiden wierden, konden zy tot een ander lighaam, [y]vaster en bestandiger dan olie, te zamen [z]stremmen. Want de lighamen zijn of lichter, of zwaarder, naar de [a]maat der [b]vloedige dingen, in de welken zy gedompelt worden. In dezer voegen maken de [c]butterdeeltjes, als zy in de melk drijven, een deel van de [d]vocht. Maar na dat de melk, uit oorzaak van de [e]roering, nieuwe [f]beweging verkrijgt, naar de welke alle de delen, in de welken de melk bestaat, zich niet even wel konnen schikken, zo veröorzaakt dit enige, dat sommigen zwaarder worden, die de lichter delen om hoog drijven. Doch dewijl deze lichter delen zwaarder zijn dan de lucht, om met de zelfde de vocht te konnen [g]uitmaken, zo worden zy van hen nederwaarts gedreven. En dewijl zy onbequaam tot beweging zijn, zo konnen zy alleen ook de vocht niet uitmaken; maar zy leggen op, en hangen aan malkander. [h]D'uitdampingen, als zy zich van de lucht scheiden, veranderen ook in water, 't welk, ten opzicht van de lucht, bestandig gezegt mag worden.

[u]*Flexibiles.*
[u]*Mutatio.*
[w]*Partes.*
[x]*Resipiens.*
[y]*Solidius.*
[z]*Coagulare.*
[a]*Ratio.*
[b]*Fluida.*
[c]*Particulae butyri.*
[d]*Liquor.*
[e]*Agitatio.*
[f]*Motus.*
[g]*Componere.*
[h]*Vapores.*

Dartiende [i]Afdeeling.

[i]*Sectio.*

En ik neem liever het voorbeelt van een blaas, door water uitgespannen, dan van een blaas, die vol lucht is, enz. Dewijl de [k]waterdeeltjes altijt geduriglijk naar alle zijden bewogen worden, zo is klaarblijkelijk dat de blaas, indien hy niet van de lighamen, die hem omringen, belet word, zich ook naar alle zijden zal uitspannen.

[k]*Particulae aquae.*

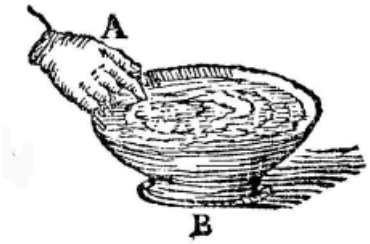

Voorts, ik beken dat ik noch niet kan begrijpen waar toe de blaas vol water dienstig is om de [l]mening van de [m]kleine tusschenwijtten te bevestigen. Want de reden, om de welke de [n]waterdeeltjes ter zijden van de blaas, met de vinger geparst, niet wijken, gelijk zy andersins, zo zy niet bedwongen waren, zouden doen, is om dat 'er geen [o]gelijkwichtigheit, of [p]omloping is, gelijk 'er dan is, als enig lighaam, tot een voorbeelt onze vinger, van [q]iets vloedig, of van 't water omringt word. Maar hoe groot een menigte van water ook in de blaas geparst word, zo zullen echter des zelfs deeltjes voor een steen, in de blaas besloten, wijken, op de zelfde wijze, als zy gemenelijk buiten de blaas doen.

[l]*Sententia.*
[m]*Spatiola.*
[n]*Particulae aquae.*
[o]*AEquilibrium.*
[p]*Circulatio.*
[q]*Fluidum quid.*

De zelfde [r]Afdeeling.

[r]*Sectio*.

Of'er niet enig [s]gedeelte van de [t]stoffe is. Men moet het [u]bevestigende vaststellen 't en zy wy liever een [w]voortgang tot in 't oneindig willen zoeken, of ('t welk ongerijmst van allen is) toestaan dat 'er [x]ydel is.

[s]*Portio*.
[t]*Materia*.
[u]*Affirmative*.
[w]*Progressus*.
[x]*Vacuum*.

Negentiende [y]Afdeeling.

[y]*Sectio*.

Dat de [z]deeltjes van de vocht ingang in die [a]pijpjes vinden, en daar weêrhouden worden. Dit moet niet [b]volstrektelijk van alle de

[z]*Particulae liquoris*.
[a]*Pori*.
[b]*Absolutè*.

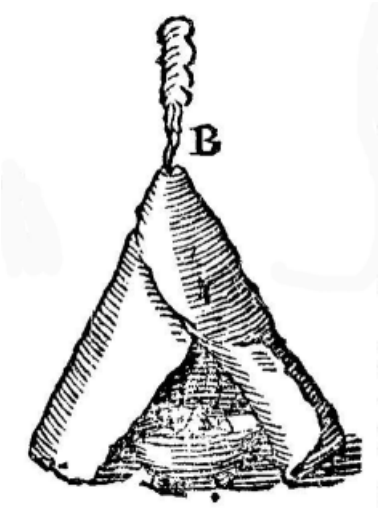

vochten, die ingang in de pijpjes der anderen vinden, gezegt worden. Want de [c] deeltjes van de [d]geest des salpeters, indien zy in de pijpjes van wit papier intreeden, maken het zelfde [e]hard en [f]brosch, gelijk men kan beproeven, als men enige druppelen in een gloejend yzer vat, gelijk A, stort, en maakt dat de rook deur een papiere huisje by B opklimt. Wijders, de geest zelf van de Salpeter zal het leer zelf week, maar niet vochtig maken; en in tegendeel het leer te zamen trekken, gelijk ook het vuur doet.

[c]*Particulae*.
[d]*Spiritus*.
[e]*Rigida*.
[f]*Friabilis*.

De zelfde [g]Afdeeling.

[g]*Sectio*.

Die, dewijl de natuur hen tot vliegen, en tot zwemmen geschikt heeft, enz. Hy haalt d' oorzaak uit het einde.

Drieentwintigste Afdeeling.

Hoewel hun [h]*beweging zelden van ons gezien word. Neem dieshalven, enz*. De zaak blijkt genoech zonder deze [i]ondervinding, en zonder enige kosten te doen, namelijk hier uit, dat men d'adem van de mont, daar af men in de winter de beweging genoech ziet, in de zomertijt, of in de stoven niet kan zien. Wijders, zo in de zomertijt de lucht schichtelijk kout word, vergaderen de [k]dampen, uit het water opklimmende, in zo grote overvloet beneden op de [l]vlakte van 't water, dat wy hen bequamelijk genoech konnen zien, vermits zy, uit oorzaak van de nieuwe dikte des luchts, niet door de zelfde verstrooit konnen worden, gelijk te voren, eer het kout wierd. Voorts, de beweging is dikwijls te traag, om van ons gezien te worden, gelijk wy uit de [m]wijzer, en uit de schaduw der zon konnen besluiten; en zeer dikwijls is zy al te gezwind, om van ons gezien te worden: gelijk men in een [n]aangeste-

[h] *Motus*.

[i] *Experimentum*.

[k] *Vapores*.

[l] *Superficies*.

[m] *Gnomon*.

[n] *Fomentum ignitum*.

ke lont ziet, terwijl het met enige gezwintheit [o]kringswijze word bewogen. Want wy beelden ons daar in, dat het vurige deel in alle plaatsen van [p]d'omtrek, die het met zijn beweging beschrijft, rust; van welke dingen ik hier d'oorzaken zou verhalen, zo ik niet oordeelde dat dit overtollig zou wezen. Eindelijk, (op dat ik dit in 't voorbijgaan zeg) om de natuur van [q]'t vloedige in 't algemeen te verstaan, is genoech dat men weet, dat wy onze hant met een [r]geëvenredigde vloedige beweging, zonder enige tegenstant, naar alle zijden konnen bewegen; gelijk dat kenbaar genoech is voor de genen, die wel op die [s]Kundigheden merken, de welken de natuur, gelijk zy in zich is, en niet tot het menschelijk [t]gevoel [u]betrokken, verklaren. Ik verächt dieshalven niet deze historien als onnut: maar, in tegendeel, indien dit van yder [w]vocht zeer naaukeuriglijk, en met de grootste getrouheit gedaan wierd, ik zou de zelfde zeer nut oordeelen, om der zelfder bezondere [x] onderscheiden te verstaan, en zich daar naar te regelen, welke zaak, als ten hoogsten nootzakelijk, van alle [y]Wijsbegerigen op 't hoogste te wenschen is.

[o] *Circulariter*.
[p] *Peripheria*.
[q] *Fluidum*.
[r] *Motus fluidus proportionatus*.
[s] *Notiones*.
[t] *Sensus*.
[u] *Relatae*.
[w] *Liquor*.
[x] *Differentiae*.
[y] *Philosophi*.

Van de [a]vastigheit.
Zevende [b]Afdeeling.

[a] *Firmitas*.
[b] *Sectio*.

Met d'algemene wetten der natuur overëen te komen. Dit is Deskartes [c]betoging. Ik zie ook niet dat deze vermaarde Heer enige ware betoging, van [d] d'ondervindingen, of [e]waarneemingen genomen, te voorschijn brengt.

Ik had hier, en in 't volgende veel dingen aangetekent: maar ik heb sedert gezien dat de vermaarde Heer zelf hen verbetert.

[c] *Demonstratio*.
[d] *Experimenta*.
[e] *Observationes*.

Zestiende [f]Afdeeling.

[f] *Sectio*.

En eens vierhondert tweeëndartig onçen. Indien men 't met het gewicht van 't quikzilver, in een [g]buis besloten, vergelijkt, zo zal het ten naaste by op een gewicht uitkomen. Maar ik acht het de moeite waerdig deze dingen, zo veel als mogelijk is, t' onderzoeken, om gezamentlijk die [h]reden tusschen de [i]drijving des luchts van ter zijden, of volgens de lijn, die [k]gelijkwijdig met de [l]gezichtëinder is, en die, de welke volgens de lijn, die [m]lootlijnig met de zichtëinder is, te hebben: en ik acht dat dit op deze wijze kan geschieden.

[g] *Tubus*.
[h] *Ratio*.
[i] *Impulsio*.
[k] *Parallela*.
[l] *Horizon*.
[m] *Perpendicularis*.

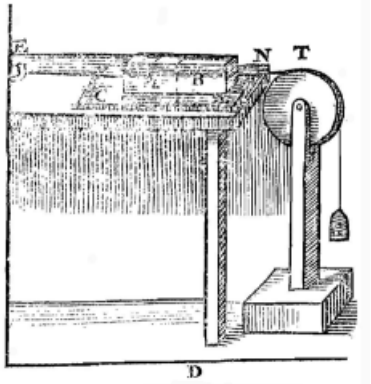

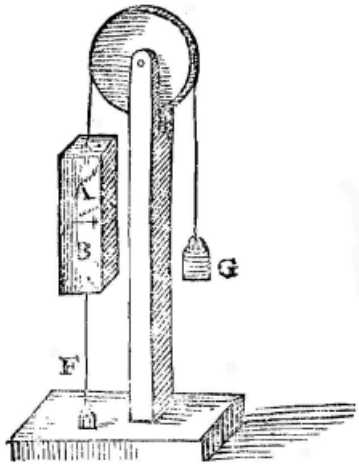

Dat in d' eerste [n]afbeelding C D een [o]platte spiegel zy, die zeer glad geslepen is, daar de marmers A B plat opleggen. Dat het marmer A aan de haak E zy gebonden; en het marmer B aan het tou N. T is het rad, en G 't gewicht, 't welk de kracht toont, die verëischt word om 't marmer B van 't marmer A, volgens de lijn, die met de [p]zichtëinder [q]gelijkwijdig is, af te trekken.

Dat, in de tweede [r]afbeelding, F de zijde draat zy, die sterk genoech is, daar meê het marmer B aan de vloer is gebonden; D het rad, G het gewicht, 't welk de kracht zal tonen, die verëischt word om 't marmer A van 't marmer B, volgens de lijn, die met [s]zichtëinder [t]lootlijnig is, af te trekken.

't Overige ontbreekt.

[n] *Figura.*
[o] *Speculum planum.*
[p] *Horizon.*
[q] *Parallela.*
[r] *Figura.*
[s] *Horizon.*
[t] *Perpendicularis.*

Zevende Brief. H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK heb over veel weken uw aangename brief, met de geleerde [a]Aanteekeningen op Boyles boek, ontfangen. De [b]Schrijver zelf bedankt u, neffens my, ten hoogsten voor uw [c]overwegingen, die gy gezonden hebt, en zou dit eerder aan u bekent gemaakt hebben, zo de hoop, van binnen korte tijt van de last der bezigheden, met de welken hy belast is, verlicht te worden, hem niet opgehouden had,

[a] *Notae.*
[b] *Author.*
[c] *Meditationes.*

om, gezamentlijk met zijn dankbewijs, ook zijn antwoort met de zelfde vlijt weêr over te konnen zenden. Maar hy gevoelt zich tot noch toe van zijn hoop versteken; en hy word, zo door de gemene, als door de bezondere bezigheden in dier voegen afgetrokken en verhindert, dat hy voor deze maal noch niets, dan zijn dankbaar gemoed, aan u kan betuigen, en genootzaakt is zijn [d]mening en gevoelen van uw [e]Aanteekeningen tot in een andere tijt uit te stellen. Hier koomt by, dat twee gedrukte schriften van zijn tegenstrever hem aangetast hebben; en hy acht zich verbonden om op het spoedigste daar op t' antwoorden. Deze geschriften hebben 't niet op zijn [f]Verhandeling van de salpeter gemunt, maar op een van zijn andere boeken, die de [g]geestkundige Ondervindingen, de [h]parssing van de [i]lucht bewijzende, begrijpen. Zo haast hy zich van deze arbeit heeft ontslagen, zal hy ook zijn [k]mening van uw [l]uitzonderingen openbaren; en ondertusschen verzoekt hy van u, dat gy deze [m]verwijling niet averechts bedied.

Deze [n]Vergadering der Philosofeerders, van 't welk ik by u gewach heb gemaakt, is nu, door de gunst van onze Koning, in een [o]koninlijke Societeit, of Gemeenschap verändert, en met een openbare machtbrief verzien, die aan de zelfde grote [p]voorrechten toestaat, en met enen hoop geeft van dat de zelfde met nodige inkoomsten verzorgt zal worden.

Ik zou u gantschelijk raden dat gy het geen, 't welk gy, volgens de schranderheit van uw vernuft, geleerdelijk, zo in de [q]Wijsbegeerte, als in de [r]Godgeleertheit te zamen gestelt hebt, den geleerden niet zoud benijden, maar door de druk in 't licht laten komen, wat [s]d' onnosele Godgeleerden ook daar tegen zouden mogen morren. Uw [t]gemene Staat is zeer vry, en geest zeer grote vryheit om daar in te Philosoferen. Uw eige voorzichtigheit zal u ondertusschen ingeeven, dat gy uw [u]bevattingen, en uw [w]meningop de zedigste wijze, die u mogelijk is, zult voortbrengen. Wat het overige aangaat, beveel d' uitgang aan 't nootlot. Wel aan dan, waarde Heer, ontlast u van alle vrees van de menschjes van onze tijt te vergrammen. Al lang genoech voor d' onkunde en beuzelen geweken. Laat ons met volle zeilen onze streek naar de ware wetenschap, nemen, en [x]d'ingewanden der natuur grondelijker, dan tot noch toe geschied is, deursnuffelen. Ik acht dat uw [y]Overwegingen zonder hinder in uw lant uitgegeven konnen worden; en gy hebt niet te vrezen dat zy enige aanstoot aan de [z]wijzen zullen geven. Indien gy dan dezen tot voorstaanders en begunstigers hebt, gelijk ik vastelijk aan

[d] *Sententia*.
[e] *Notae*.
[f] *Tractatus de nitro*.
[g] *Experimenta pneumatica*.
[h] *Elaterium*.
[i] *Aer*.
[k] *Mens*.
[l] *Exceptiones*.
[m] *Mora*.
[n] *Collegium Philosophantium*.
[o] *Societas regia*.
[p] *Privilegia*.
[q] *Philosophia*.
[r] *Theologia*.
[s] *Theologastri*.
[t] *Respublica*.
[u] *Conceptus*.
[w] *Sententia*.
[x] *Aorta*.
[y] *Meditationes*.
[z] *Sapientes*.

u toezeg dat gy hen zodanig vinden zult; wat hebt gy voor een onverstandige Momus te vrezen. Ik zal, waarde vrient, u niet in vreden laten, voor dat ik dit van u verworven heb. Ik zal, zo veel in my is, nooit toelaten dat uw [a]gedachten, die van zo groot gewicht zijn, van een eeuwig zwijgen gedrukt worden. Ik bid u ten hoogsten dat het u niet verveelt, wat raat gy ook over deze zaak zult nemen, zulks zo spoedig, als bequamelijk geschieden kan, aan my bekent te maken. Hier zullen misschien zodanige dingen voorvallen, die waerdig zullen zijn dat gy hen weet. Want de voorgedachte [b]Vergadering zal nu in haar voorgenome werk heftiger aandringen, en misschien, zo 'er slechs vrede in deze gewesten blijft, de [c]gemene Staat der geletterden op een bovengewone wijze verçieren. Vaar wel, voortreffelijke vrient, en hou dat ik ben uw enz.

[a] *Cogiterae*.

[b] *Societas*.

[c] *Respublica*.

HENR. OLDENBURG

Achtste Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK zou veel dingen konnen bybrengen, die mijn langdurig zwijgen by u zouden konnen veröntschuldigen: maar ik zal d' oorzaken daar af tot twee voornamen brengen, te weten d' ongezontheit van de Heer Boyle, en de menigte mijner bezigheden. D' eerste heeft verhindert dat de Heer Boyle spoediglijker op uw Aanmerkingen op de Salpeter heeft willen antwoorden, en de leste heeft my zeer veel maanden lang zo gebonden gehouden, dat ik naauwelijks mijn eige meester was: en dieshalven heb ik deze plicht niet konnen volvoeren; om 't welk ik my aan u verbonden belijd. Mijn geest is verblijd dat deze beide hinderpalen ten minsten voor enige tijt verdwenen zijn, op dat ik mijn gemeenschap en samenhandeling met zo groot een vrient zou konnen vernieuwen; 't welk ik nu met het grootste vermaak doe; en ik ben gezint om, onder Gods toelating, zo veel, als mogelijk is, voortäan te verzorgen dat onze gemeensaamheit door brieven onderhouden, en niet voor zo lange tijt afgebroken word.

Voorts, eer ik met u van die dingen handel, de welken u en my bezonderlijk aangaan, zo zal ik het geen afvaerdigen, 't welk ik uit de naam van de Heer Boyle aan u zal voordragen.

Hy heeft [a]d' Aanteekeningen, die gy op zijn [b]Stofscheidige naturelijke Handeling toegestelt hebt, volgens zijn gewone beleeftheit ontfangen, en bedankt u ten hoogsten voor uw [c]onderzoek. Hy begeert ondertusschen dat gy bericht zijt, dat zijn ooggemerk niet zo zeer geweeft heeft, te tonen dat dit warelijk de Philosofische en volmaakte [d]ontbinding van de Salpeter is, als wel te verklaren, dat de gemene [e]Leer van de [f]zelfstandige vormen, en van de [g]hoedanigheden, in de Scholen aangenomen, op een zwakke grontvest steunt, en dat men de [h] gedaantmakende verscheidenheden der dingen, gelijk men hen noemt, tot de [i] grootheit der delen [k]beweging, [l]rust en [m]stant mag brengen.

De Schrijver, dit te voren aangemerkt hebbende, zegt wijders dat zijn [n] ondervinding van de salpeter genoech, en meer dan genoech aanwijst dat het [o] algemeen lighaam van de Salpeter door de [p]stofscheidige ontbinding in delen, van malkander, en ook van 't geheel verschillende, vertrokken, en daar na weêr in dier voegen uit de zelfde delen te zamen gegroeit, en herstelt zijn, dat 'er weinig van 't voorgaande gewicht ontbrak. Hy voegt 'er by, dat hy getoont heeft dat het dus met de zaak gestelt is; doch dat hy van de [q]wijze van de zaak, daar naar gy schijnt te raden, niet gehandelt, noch iets daar af, als buiten zijn ooggemerk zijnde, bepaalt heeft. Wat ondertusschen het geen aangaat, 't welk gy van de wijze [r]onderstelt, en dat gy het [s]vast zout van de [t]salpeter gelijk zijn [u]droezems aanmerkt, en andere diergelijke dingen; hy acht dat gy dit te vergeefs zegt, zonder dat gy 't bewezen hebt: en dat gy bybrengt dat deze droezems, of dit [w]vast zout [x]openingen heeft, naar maat van de [y]salpeterdelen [z]uitgeholt; onze [a]Schrijver tekent hier op aan, dat het zout van de [b]potäsch met de [c]salpetergeest zo wel de salpeter uitmaken, als de salpetergeest met zijn eige vast zout: daar uit hy acht te blijken dat 'er gelijke [d]pijpjes in dusdanige lighamen gevonden worden, uit de welken men de [e]salpeterige geesten niet kan uitparssen. De Schrijver ziet ook niet dat die nootzakelijkheit van de [f]fijnste stoffe, die gy toestelt, uit enige [g] verschijnselen is bewezen, maar dat zy uit d' enige [h]onderstelling van dit [i]ydels onmogelijkheit genomen is.

De dingen, die gy van [k]d' oorzaken van [l]'t onderscheit des [m]smaaks tusschen de [n]salpetergeest, en de salpeter zelf by brengt; de Schrijver zegt dat dit hem niet raakt. Maar 't geen, dat gy van de [o]branding van de salpeter, en van [p]d' onbrandelijkheit des salpetergeests verhaalt; hy zegt dat Deskartes [q]Leer van 't vuur

[a] *Notae*.
[b] *Tractatus Chimico-Physicus*.
[c] *Examen*.
[d] *Analysis*.
[e] *Doctrina*.
[f] *Formae substantiales*.
[g] *Qualitates*.
[h] *Differentiae specificae*.
[i] *Magnitudo partum*.
[k] *Motus*.
[l] *Quies*.
[m] *Positus*.
[n] *Experimentum*.
[o] *Corpus universum*.
[p] *Analysis chymica*.
[q] *Modus*.

[r] *Supponere*.
[s] *Sal fixum*.
[t] *Nitrum*.
[u] *Faeces*.
[w] *Sal fixum*.
[x] *Meatus*.
[y] *Particulae nitri*.
[z] *Excavatae*.
[a] *Author*.
[b] *Cineras clovellatorum*.
[c] *Spiritus nitri*.
[d] *Pori*.
[e] *Spiritus nitrosi*.
[f] *Materia subtilissima*.
[g] *Phanomena*.
[h] *Suppositio*.
[i] *Vacuum*.
[k] *Causae*.
[l] *Differentia*.
[m] *Sapor*.
[n] *Spiritus nitri*.
[o] *Inflammobilitas*.
[p] *Aphlogia*.
[q] *Doctrino*.

dit [r]onderstelt, die, gelijk hy getuigt, hem noch niet voldaan heeft.

Wat [s]d'ondervindingen betreft, met de welken gy uw verklaring van de [t] verschijning meent te bewijzen, de Schrijver antwoord hier op: Voorëerst dat de [u]salpetergeest wel [w]stoffelijk de salpeter is, maar geensins [x]vormelijk; dewijl zy in [y]hoedanigheden en [z]krachten zeer veel verschillen, te weten in smaak, reuk, [a]vluchtigheit, en in [b]'t vermogen van de metalen [c]t'ontbinden, en de verwen der [d]groejende dingen te veränderen, enz. Ten tweeden, dat gy zegt dat enige [e] deeltjes, om hoog gevoert, tot [f]salpeterkristal te zamenkomen, hy stelt dat dit hier uit voortkoomt, dat de [g]salpeterdeeltjes, gezamentlijk met de [h]salpetergeest, deur 't vuur heen gestuwt en gedreven worden, gelijk in [i]'t roet gebeurt. Ten darden, op 't geen, dat gy van [k]'t gewrocht van [l]'t ontdroezemen en zuiveren bijbrengt; de Schrijver antwoord hier op, dat de salpeter deurgaans door dit ontdroezemen van zeker [m]zout, het gemeen zout vertonende, ontlast word: maar dat het [n] d'opklimming tot [o]kegeltjes met d' andere [p]zouten gemeen heeft, en dat het door de parssing van de lucht, en van enige andere oorzaken, die elders te verhalen zijn, en niet tot het tegenwoordig [q]geschil behoren, afhangt. Ten vierden, wat dit aangaat, 't welk gy van uw darde [r]ondervinding verhaalt, de Schrijver zegt, dat dit ook met enige andere [s]zouten gebeurt, en doet 'er by dat de [t]stijve en vaste deeltjes, die 't zout uitmaken, het papier, dadelijk aangesteken, schudden en bewegen, en daar aan door deze middel flikkering veröorzaken.

Voorts, dat gy, in de vijfde [u]Afdeeling, acht dat deze Schrijver de voortreffelijke Deskartes berispt; hy meent dat gy zelf hier in te berispen zijt, en zegt dat hy geensins Deskartes aangewezen heeft; maar Gassendus, en anderen, die aan de [w]salpeterdeeltjes een [x]gestalte, de welke rontpijlarig is, toeschrijven, hoewel deze gestalte warelijk naar die van een [y]kantige pylaar gelijkt; en wijders, dat hy van geen andere gestalten spreekt, dan van de genen, die zichtbaar zijn.

Op de dingen, die gy van de dartiende tot aan d' achtiende [z]Afdeeling aanmerkt, antwoord hy dit alleenlijk, dat hy dit voornamelijk geschreven heeft, op dat hy het gebruik van de [a]stofscheiding tot bevestiging der [b]werkdadige beginselen van de [c]Wijsbegeerte zou tonen, en dat hy verzekert dat hy deze dingen niet by anderen zo klarelijk aangewezen en verhandelt heeft gevonden. Onze

[r] *Supponere*.
[s] *Experimenta*.
[t] *Phaenomenon*.
[u] *Spiritus nitri*.
[w] *Materialiter*.
[x] *Formaliter*.
[y] *Qualitates*.
[z] *Virtutes*.
[a] *Volatilitas*.
[b] *Potentia*.
[c] *Dissolvere*.
[d] *Vegetabilia*.
[e] *Particulae*.
[f] *Chrystallum nitri*.
[g] *Particulae nitri*.
[h] *Spiritus nitri*.
[i] *Fuligo*.
[k] *Effectus*.
[l] *Defaecatio*.
[m] *Sal*.
[n] *Ascensus*.
[o] *Striolae*.
[p] *Salia*.
[q] *Quaestio*.
[r] *Experimentum*.
[s] *Salia*.
[t] *Particulae rigida & solida*.
[u] *Sectio*.
[w] *Particulae nitri*.
[x] *Figura cylindrica*.
[y] *Prisma*.
[z] *Sectio*.
[a] *Chymia*.
[b] *Principia mechanica*.
[c] *Philosophia*.

Boyle is van 't getal der gener, die niet zo zeer op hun reden vertrouwen, dat zy niet willen dat de [d]verschijnselen met de [e]reden overeenkomen. Hy zegt wijders, dat 'er groot [f]verschil is tusschen de [g]voorkomende ondervindingen, omtrent de welken wy niet weten wat de natuur daar toebrengt, en wat daar tusschenkoomt, en tusschen de genen, van de welken zekerlijk blijkt wat daar toe bijgebracht word. Het hout is een lighaam, veel meer te [h]zamengezet, dan [i]'t onderwerp, van 't welk onze Schrijver handelt: en in de [k]opkoking van 't water word het uitterlijk vuur daar bijgevoegt; 't welk in de voortbrenging van onze [l]klank niet gebruikt word. Voorts, dat de [m]groene kruiden in zo veel, en verscheide verwen veränderen; naar des zelfs oorzaak word gevraagt: doch dat zulks uit de verändering der delen voortkoomt, word door deze [n]ondervinding aangewezen, uit het welk blijkt dat de verwe uit de [o]bijstorting van de [p]salpetergeest verändert is. Eindelijk, hy zegt dat de [q]salpeter noch lelijke, noch zoete reuk heeft; maar dat hy uit [r] d'ontbinding alleen een zware reuk krijgt, die hy in zijn [s]weêrsamenknoping verliest.

Wat het geen aangaat, dat gy op de vijfëntwintigste [t]Afdeeling aanteekent; (want hy zegt dat d' anderen hem niet raken) hy antwoord daar op, dat hy [u]d' Epikurische Beginselen heeft gebruikt, de welken willen dat 'er een aangebore [x] beweging in de deeltjes is: dewijl hy enige [y]onderstelling tot de verklaring van [z]'t verschijnsel moest gebruiken. Hy maakt echter daaröm deze onderstelling niet de zijne; maar hy brengt haar by, om zijn [a]mening en gevoelen tegen de [b] Stofscheiders en Scholen te verdedigen, en toont alleenlijk dat de zaak uit de gedachte onderstelling wel verklaart kan worden. Dat gy'er, ter zelfde plaats, bijvoegt, van d'onbequaamheit van 't zuiver water, om de [d]vaste delen [e]t'ontbinden; onze Boyle antwoord daar op, dat de Stofscheiders deurgaans waarneemen en verzekeren, dat het zuiver water eerder de [f]glaszouten, dan anderen, ontbind.

Wat het geen betreft, 't welk gy omtrent de [g]vloedigheit en [h]vastigheit aangetekent hebt; de Schrijver heeft noch geen tijt gehad om dat t'overwegen. Ik zend aan u het geen, dat ik aangetekent heb, op dat ik niet langer van de [i] letterlijke gemeenschap en samenspraak versteken zou wezen.

Ik verzoek zeer ernstiglijk van u, dat gy die dingen, de welken ik zo ter loop en verminktelijk aan u antwoord, ten goede neemt, en dat gy hen eerder aan mijn verhaasting, dan aan 't vernuft van de

[d] *Phaenomena*.
[e] *Ratio*.
[f] *Discrimen*.
[g] *Experimenta obvia*.
[h] *Compositum*.
[i] *Subjectum*.
[k] *Ebullitio*.
[l] *Sonus*.
[m] *Virentia*.
[n] *Experimentum*.
[o] *Affusio*.
[p] *Spiritus nitri*.
[q] *Nitrum*.
[r] *Dissolutio*.
[s] *Reconjunctio*.
[t] *Sectio*.
[u] *Principia*.
[x] *Motus*.
[y] *Hypothesis*.
[z] *Phaenomenon*.
[a] *Sententia*.
[b] *Chymisi*.
[d] *Partes fixae*.
[e] *Solvere*.
[f] *Sala alcalizata*.
[g] *Fluiditas*.
[h] *Firmitas*.
[i] *Commercium literale*.

vermaarde Boyle toeschrijft: want ik heb hen eerder uit de gemeensame samenspraak met hem, dit [k]onderwerp aangaande, dan uit enige [l]voorgeschreve en leermiddelige antwoort van hem te zamengebracht; 't welk, zonder twijffel, veröorzaakt heeft dat ik veel van zijn woorden, die misschien bondiger en çierelijker zijn, dan de genen, die ik hier gedacht heb, achtergelaten en vergeten zal hebben. Ik neem dieshalven alle de schult op my, en ontsla de Schrijver gantschelijk daar af.

[k] *Subjectum*.
[l] *Responsio praescripta & mechodica*.

Ik ga nu tot die dingen over, die tusschen u en my zijn. Dat het my hier van 't begin af geöorloft zy te vragen, of gy dit uw werkje van zo groot gewicht, in 't welk gy van [m]d'oorsprong der dingen, en hun [n]afhanging van d'eerste oorzaak, gelijk ook van de [o]Verbetering van onz verstant handelt, niet opgemaakt hebt. Zeker, waardste vrient, ik geloof dat 'er niets te voorschijn zal konnen komen, 't welk aan de genen, die warelijk geleert en schrander zijn, aangenamer en behagelijker zal wezen, dan dusdanige [p]verhandeling. Aan een man van uw aart en vernuft zal dit eerder passen, dan die dingen, de welken aan de [q]Godgeleerden van onze eeuw, en van onze zeden behagen: zy zien niet zo zeer op de waarheit, als op hun nuttigheden. Ik vermaan u dieshalven by 't verbont van onze vrientschap, en by alle rechten van de waarheit te vermeerderen, en gemeen te maken, dat gy dusdanige schriften ons niet benijd, noch aan ons weigert. Indien 'er echter iets van groter gewicht is, dan ik voorzie, 't welk u weêrhoud in dit werk uit te geven, zo bid ik ten hoogsten dat het niet lastig aan u zy een kort begrip daar af schriftelijk over te zenden. Gy zult voor deze dienst een vrient aan my hebben, en my dankbaar bevinden. Binnen korte tijt zullen andere dingen te voorschijn komen, die van de geleerde Boyle uitgegeven zullen worden, en die ik tot erkentenis aan u zal overzenden, daar ik ook die dingen zal bijvoegen, die 't geheel [r]ooggemerk van onze [s]koninklijke Vergadering, van 't welk ik, neffens twintig anderen, [t]Raat, en, neffens noch een ander, [u]Geheimschrijver ben, zullen vertonen. Ik word, door de schaarsheit van tijt, voor deze maal verhindert my tot andere dingen uit te breiden. Ik beloof aan u alle getrouheit, die uit een eerlijk gemoed kan voortkomen, en alle vaerdigheit tot alle gedienstigheden, die mijn geringheit kan betonen. Ik blijf dan, enz.

[m] *Primordium rerwa*.
[n] *Dependentia*.
[o] *Emendatio intellectus*.
[p] *Tractatur*.
[q] *Theologi*.
[r] *Institutum*.
[s] *Sorietas regia*.
[t] *Consilio*.
[u] *Secresio*.

HENR. OLDENBURG.

Londen, 3 April. 1663.

Negende Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

IK heb eindelijk uw brief, naar de welk ik lange tijt verlangt heb, ontfangen. Maar eer ik hier toe treed, zal ik met weinig woorden het geen zeggen, 't welk my belet heeft, voor dezen aan u weêr te schrijven. Na dat ik in April mijn huisgewand herwaarts gevoert had, ben ik naar Amsterdam gereist, daar enigen van mijn vrienden van my verzochten, dat ik aan hen zekere [a]Verhandeling zou mededelen, te weten het tweede deel van Deskartes [b]Beginselen, [c]op de meetkundige wijze [d]betoogt, en in 't kort de voornaamste dingen begrijpende, die in [e]d'Overnatuurkunde verhandelt werden, 't welk ik eertijts zeker Jongeling, aan de welk ik mijn gevoelens niet opentlijk wilde [f]leren, voorgelezen had. Daar na verzochten zy dat ik, zo spoedig, als mogelijk was, ook het eerste deel, op de zelfde wijze zou toestellen. Ik, om mijn vrienden niet tegen te streven, begaf my voort aan 't werk, en heb het in de tijt van twee weken opgemaakt, en voltooit, en aan mijn vrienden gelevert, die eindelijk van my verzochten dat zy dit alles door de druk in 't licht zouden mogen geven: 't welk zy lichtelijk verkregen, doch op deze voorwaarde, dat iemant van hen in mijn tegenwoordigheit dit werk in een çierelijker stijl zou stellen, en een kleine voorreeden daar aan voegen, daar in hy de lezers zou vermanen, dat ik niet alles, 't welk in deze [g]Verhandeling begrepen was, voor 't mijne erkende; *dewijl* [+]*ik niet weinig daar in had geschreven, van 't welk ik geheel anders gevoelde*; en dat hy dit met een, of twee voorbeelden zou tonen: al 't welk zeker vrient, aan de welk de toezicht over d'uitgeeving van dit boekje bevolen is, belooft heeft te doen; en om deze oorzaak ben ik enige tijt t' Amsterdam gebleven. Sedert die tijt, dat ik in dit dorp, in 't welk ik nu mijn woning heb, weêrgekeert ben, heb ik naauwelijks voor my zelf konnen wezen, uit oorzaak van mijn vrienden, die my beliefden te bezoeken. Eindelijk heb ik, mijn aangenaamste vrient, enige tijt verkregen, in de welk ik dit aan u zal mededelen, en met enen reden geven waaröm ik toelaat

[a] *Tractatus*.
[b] *Principia*.
[c] *More Geometrica*.
[d] *Demonstratum*.
[e] *Metaphysica*.
[f] *Docere*.

[g] *Tractatus*.
[+] Ik heb dit met een ander letter uitgedrukt, in de gezonde brief achtergelaten, gelijk ook al 't ander, dat met een andere letter uitgedrukt word.

dat deze [h]Verhandeling in 't licht zal komen: te weten, dat by deze gelegentheit misschien enigen, die in mijn Vaderlant van de Voornaamsten zijn, gevonden zullen worden, die verlangen zullen d' andere dingen, de welken ik geschreven heb, en voor de mijnen ken, te zien, en dieshalven maken dat ik hen, zonder enig gevaar van ongemak, in 't licht zal mogen geven. Indien dit gebeurt, zo twijffel ik niet of ik zal terstont enige dingen door de druk gemeen maken. Maar indien het anders uitvalt, zo zal ik liever zwijgen, dan mijn gevoelens, tegen wil van mijn Vaderlant, den menschen opdringen, en hen hatelijk tegen my maken. Ik bid u dieshalven, eerwaardige vrient, dat het u belieft zo lang te wachten; want dan zult gy of de [i]Verhandeling zelve, gedrukt zijnde, of een kort begrip, gelijk gy van my verzoekt, bekomen. En indien gy ondertusschen een, of twee [k]afdruksels van 't geen, dat alreê onder de pars is, begeert, ik zal u, zo haast ik dit verstaan zal, en te gelijk de middel weet, om hen aan u te zenden, uw believen hier in volgen.

[h] *Tractatus*.
[i] *Tractatus*.
[k] *Exemplaria*.

Ik keer weêr tot uw brief. Ik bedank u, en ook de vermaarde Heer Boyle, voor uw klaarblijkelijke gunst tot my, en voor uw goetgunstigheit. Want zo veel bezigheden, en die van zo groot belang en gewicht zijn, en daar meê gy bezich zijt, hebben niet konnen uitwerken dat gy uw vriend zoud vergeten: ja gy belooft gulhartiglijk dat gy op alle wijzen bezorgen zult, dat onze gemeenschap van brieven voortäan niet zo lang afgebroken zal worden. Ik bedank ook ten hoogsten de geleertste Heer Boyle, dat hy my waerdig gekent heeft om op mijn [l]Aanteekeningen, hoewel als in 't voorbygaan, en byna als iets anders doende, t' antwoorden. Zeker, ik beken dat zy niet van zo groot gewicht zijn, dat een zeer geleert man, met de zelfden te beantwoorden, de tijt, die hy in hoger gedachten kan besteden, daar in zou verslijten. Want ik heb niet gemeent, ja my ook niet konnen overreeden, dat deze geleertste Heer, in zijn [m]Verhandeling van de Salpeter, zich niets anders voorgestelt zou hebben, dan alleenlijk te tonen dat die kinderlijke en beuzelächtige [n]lering vande [o]zelfstandige vormen, en [p]hoedanigheden, enz. op een zwakke grontvest steunen. Maar dewijl ik my ingebeeld heb, dat deze vermaarde Heer de natuur van de Salpeter aan ons heeft willen verklaren, te weten dat hy een [q]anderslachtig lighaam is, uit [r]vaste en vluchtige delen [s]bestaande; zo heb ik door mijn verklaring willen tonen, ('t welk ik acht genoech, en meer genoech getoont te hebben) dat wy alle de [t]verschijnselen van de Salpeter, immers de genen, die ik ken, zeer lichtelijk konnen verklaren: hoewel wy niet

[l] *Notae*.
[m] *Tractatus*.
[n] *Doctrina*.
[o] *Forma substantiales*.
[p] *Qualitates*.
[q] *Corpus heterogeneum*.
[r] *Fixae & volatiles partes*.
[s] *Constans*.
[t] *Phaenomena*.

toestaan dat de Salpeter een [u]anderslachtig, maar een [w]gelijkslachtig lighaam is. Dieshalven stond niet aan my, te tonen dat het [x]vast zout de [y]droezem van de Salpeter is, maar alleenlijk [z]t' onderstellen; op dat ik zien zou hoe deze vermaarde Heer aan my zou konnen tonen, dat dit zout geen droezem is, maar gantschelijk nootwendig om de [a]wezentheit van de salpeter te stellen, zonder de welke hy niet bevat kan worden: om dat ik, gelijk ik gezegt heb, achtte dat deze vermaarde Heer dit heeft willen tonen. Ik heb wel gezegt dat het [b]vast zout [c]openingen heeft, naar de maat der [d]salpeterdeeltjes [e]uitgeholt: maar dit was niet nodig om de [f] herstelling van de salpeter te verklaren. Want uit het geen, dat ik gezegt heb, namelijk dat de herstelling van de salpeter alleenlijk in de [g]bestandigheit van des zelfs [h]geest bestaat, blijkt klarelijk dat alle kalk, welks [i]openingen zo eng zijn, dat zy de salpeter deeltjes niet konnen bevatten, en welker [k]zijden [l]slap zijn, bequaam is om de [m]beweging van de [n]deeltjes des salpeters [o]te stuiten, en dieshalven om, volgens mijn [p]onderstelling, de salpeter zelf te [q]herstellen. 't Is dan geen wonder dat men ander [r]zout vind, te weten dat van [s]wijnsteen en van [t]potäsch, door 't welk de salpeter herstelt kan worden. Maar ik heb daaröm alleenlijk gezegt dat het [u]vast zout van de salpeter [w]openingen heeft, naar mate van de salpeter deeltjes uitgeholt, om reden te geven waaröm het vast zout van de salpeter bequamer is tot de salpeter in dier voegen te herstellen, dat hy weinig van zijn voorgaande gewicht verschilt. Ja hier uit, dat men andere [x]zouten vind, met de welken de salpeter [y]herstelt kan worden, meende ik te tonen dat de kalk van de salpeter niet verëischt wierd om de [z]wezentheit van de salpeter te [a]stellen, zo deze vermaarde Heer niet gezegt had dat 'er geen [b]zout is, 't welk [c]algemeender is, dan dit, te weten de salpeter; en dat hy dieshalven mogt zeggen dat het in [d] de wijnsteen, en in [e]de potäsch verborgen kon wezen.

Voorts, dat ik gezegt heb dat de [f]salpeterdeeltjes in groter [g]openingen van fijner [h]stoffe omringt worden; ik heb dit, gelijk de vermaarde Heer aanteekent, uit [i]d' onmogelijkheit van [k]'t ydel besloten. Maar ik weet niet waaröm hy d' onmogelijkheit van 't ydel een [l]onderstelling noemt, dewijl het klarelijk hier uit volgt, dat 'er geen [m]eigenschappen van [n]'t niets zijn. Ik ben verwondert van dat de vermaarde Heer hier aan twijffelt, dewijl hy vast schijnt te stellen dat 'er geen [o]zakelijke toevallen zijn. Zou 'er, ik bid u, een zakelijke toeval wezen, zo 'er [p]hoegrootheit zonder [q] zelfstandigheit was?

[u] *Heterogeneum*.
[w] *Homogoneum*.
[x] *Sal fixum*.
[y] *Fax*.
[z] *Supponere*.
[a] *Essentia*.
[b] *Sal fixum*.
[c] *Meatus*.
[d] *Particulae*.
[e] *Excavati*.
[f] *Redintegratio*.
[g] *Consistentia*.
[h] *Spiritus*.
[i] *Meatus*.
[k] *Parietes*.
[l] *Languidi*.
[m] *Motus*.
[n] *Particulae*.
[o] *Sistere*.
[p] *Hypotheses*.
[q] *Redintegrare*.
[r] *Sal*.
[s] *Tartarus*.
[t] *Cineres clavellatarum*.
[u] *Sal fixum*.
[w] *Meatus*.
[x] *Salia*.
[y] *Redintegrari*.
[z] *Essentia*.
[a] *Constituere*.
[b] *Sal*.
[c] *Magis catholicum*.
[d] *Tartarus*.
[e] *Cineres clavellatorum*.
[f] *Particulae nitri*.
[g] *Meatus*.
[h] *Materia*.
[i] *Impossibilitas*.
[k] *Vacuum*.
[l] *Hypothesis*.
[m] *Proprietates*.
[n] *Nihilum*.
[o] *Accidentia realia*.
[p] *Quantitas*.
[q] *Substantia*.

Wat d' oorzaken van [r]'t onderscheit des smaaks van de [s]salpetergeest, en van de [u] salpeter zelf aangaat, ik moest hen [w]voorstellen, om te tonen hoe ik, uit het onderscheit alleen, 't welk ik alleenlijk tusschen de geest van de salpeter, en de salpeter zelf heb willen toelaten, zonder enige opzicht op het [x]vast zout te hebben, zeer lichtelijk des zelfs [y]verschijnselen kan verklaren. Voorts, het geen, dat ik van de [z]branding van de salpeter, en van [a]d' onbrandelijkheit van de [b]geest des salpeters gezegt heb; dit [c]onderstelt niets anders, dan dat 'er, om in enig lighaam vlam t' ontsteeken, [d]stoffe verëischt word, die de delen van dat lighaam van malkander scheid en beweegt; en ik acht dat deze twee dingen door de dagelijksche [e]ervarentheit genoech geleert en aangewezen worden.

Ik ga tot [f]d' ondervindingen voort, die ik bygebracht heb, niet om dat ik [g] volstrektelijk, maar op dat ik, gelijk ik [h]uitdrukkelijk gezegt heb, enigsins mijn verklaring zou bevestigen. De vermaarde Heer dan brengt tegen d' eerste [i] ondervinding, die ik bygebracht heb, niets anders in, dan dat ik zelf met zeer uitgedrukte woorden aangetekent heb, zonder gantschelijk iets van d' andere dingen te zeggen, die ik ook ondervonden heb, om minder achterdocht in het geen te hebben, 't welk de vermaarde Heer met my aanteekent. Dat hy wijders op de tweede ondervinding inbrengt, namelijk dat de salpeter deurgaans door zeker [k] zout, het gemeen zout gelijkende, van deze [l]droezeming ontslagen word; hy zegt dit alleenlijk, zonder het te bewijzen. Want ik heb, gelijk ik alreê uitdrukkelijk heb gezegt, dit niet bygebracht, om daar door die dingen, de welken ik gezegt heb, te bevestigen, maar alleenlijk om dat zy die [m]ondervindingen, van de welken ik heb gesproken, en die, gelijk ik getoont heb, met de reden overëenkomen, enigsins schenen te bevestigen. Voorts, dat hy zegt dat de salpeter [n]d' opklimming tot [o] kegeltjes met andere [p]zouten gemeen heeft; ik weet niet wat dit ter zaak doet. Want ik sta toe dat andere zouten ook [q]droezems hebben, die, zo men hen daar af ontslaat, [r]vluchtiger worden. Ik zie ook dat 'er tegen de darde [s]ondervinding niets bygebracht word, 't welk my raakt. Ik heb geächt dat deze edele Schrijver, in de vijfde [t]Afdeeling. Deskartes berispt; 't welk hy ook in andere plaatsen, volgens de vryheit van te philosoferen, die aan yder toegestaan is, zonder nadeel van d' edelheit van een van beide, gedaan heeft: 't welk misschien anderen, die Deskartes [u]Beginselen gelezen hadden, en aan de welken ik ook zijn brief heb getoont, na dat ik hem ontfangen had, geächt hebben. Ik zie noch niet dat de ver-

[r] *Differentia*.
[s] *Spiritus nitri*.
[u] *Nitrum*.
[w] *Proponere*.
[x] *Sal fixum*.
[y] *Phaenomena*.
[z] *Inflammabilitas*.
[a] *Aphlogia*.
[b] *Spiritus*.
[c] *Supponere*.
[d] *Materia*.
[e] *Experientia*.
[f] *Experimenta*.
[g] *Absolutè*.
[h] *Expressè*.
[i] *Experimentum*.
[k] *Sal*.
[l] *Defaecatio*.
[m] *Experimenta*.
[n] *Ascensus*.
[o] *Striolae*.
[p] *Salia*.
[q] *Faeces*.
[r] *Volatiliora*.
[s] *Experimentum*.
[t] *Sectio*.
[u] *Principia*.

maarde Heer zijn [w]mening opentlijk verklaart: want hy zegt noch niet, of de salpeter ophoud salpeter te wezen, zo des zelfs [x]zichtbare kegeltjes, van de welken hy alleenlijk spreekt, gelijk hy zeet, [y]afgeschraapt wierden, tot dat zy in een [z] evenwijtgrondige, of in een andere gestalte veränderden. Doch ik scheid hier af, en ga tot het geen voort, 't welk de vermaarde Heer op die dingen antwoord, de welken ik van de dartiende tot aan d' achtiende [a]Afdeeling aangemerkt heb. Ik antwoort hier op, dat ik openhartiglijk belijd, dat deze [b]ondervinding van de salpeter wel zeer treffelijk in zich is, om de natuur van de salpeter op te speuren, na dat wy de [c]werkdadige beginselen van de [d]Wijsbegeerte kennen, en ook na dat wy te voren bevonden hebben, dat alle [e]veränderingen der lighamen naar de wetten van de [f]werkdaat geschieden. Maar ik ontken dat dit klarelijker en opentlijker uit deze gezeide ondervinding volgt, dan uit veel andere ondervindingen, die dagelijks voorkomen, *uit de welken dit echter niet betoogt word*. Voorts, dat de vermaarde Heer zegt dat hy deze zijn ondervinding niet zo klarelijk by anderen aangewezen en verhandelt heeft gevonden; hy heeft misschien iets tegen Verulamius en Deskartes redenen, (hoewel ik zulks niet kan zien) daar meê hy meent dat hy hen wederleggen kan. Ik zal hun [g]redenen hier niet bybrengen, om dat ik acht dat deze vermaarde Heer niet onkundig daar af is. Ik zal echter dit zeggen, dat zy gewilt hebben dat de [h]verschijnselen met hun reden zouden overëenkomen. Indien zy nochtans in enige dingen gedoolt hebben; zy waren menschen: en ik acht dat hen alles, dat menschelijk is, overkomen kon. Hy zegt wijders, dat 'er groot [i] verschil is tusschen die dingen (te weten de [k]voorkomende en twijffelächtige ondervindingen, die ik bygebracht heb) van de welken wy niet weten wat de natuur daar toe bybrengt, en die 'er tusschenkomen, en tusschen de genen, van de welken zekerlijk blijkt wat daar toe bygebracht word. Maar ik zie noch niet dat de vermaarde Heer de natuur van die dingen, die in dit [l]onderwerp bygebracht worden, verklaart heeft; te weten van de [m]kalk des salpeters, en ook van de [n] geest van deze leste: in voegen dat deze twee dingen niet minder duister schijnen, dan de genen, die ik bygebracht heb, te weten de gemene kalk, en 't regenwater, uit welker samenmenging hitte voortkoomt. Wat het hout aangaat, ik sta toe dat het een [o]lighaam is, 't welk meer te [p]zamengezet is, dan de salpeter. Maar zo lang ik de natuur van beide niet ken, en niet weet op wat wijze de hitte in beide voortkoomt; wat zal dit tot de zaak doen? Wijders, ik weet niet hoe de vermaarde

[w] *Mens*.
[x] *Striolae visibiles*.
[y] *Radiare*.
[z] *Parallelipipeda figura*.
[a] *Sectio*.
[b] *Experimentum*.
[c] *Principia mechanica*.
[d] *Philosophia*.
[e] *Variationes*.
[f] *Mechanica*.
[g] *Rationes*.
[h] *Phaenomena*.
[i] *Discrimen*.
[k] *Experimenta obvia & dubia*.
[l] *Subjectum*.
[m] *Calx nitri*.
[n] *Spiritus*.
[o] *Corpus*.
[p] *Compositum*.

Heer dart verzekeren dat hy weet wat de natuur in dit [q]onderwerp, van 't welk wy spreken, bijbrengt. *Met welke reden, ik bid u, zal hy aan ons konnen tonen dat deze hitte niet uit enige [r]zeer fijne stoffe voortgekomen is*. Hy kan, naar mijn oordeel, hier uit, dat 'er aan 't voorgaande gewicht weinig ontbroken heeft, niets besluiten; ja zelfs niet schoon 'er niets aan ontbroken had. Want wy zien hoe lichtelijk enige dingen, door bijvoeging van enige weinige stoffe, deurgeverwt konnen worden, zonder dat zy daaröm zwaarder, of lichter zijn, zo veel 't gevoel aangaat. Ik kan dieshalven niet zonder reden twijffelen of 'er niet misschien enige dingen te [g]zamen gelopen zijn, die men geensins met de [h]zinnen heeft konnen bemerken; voornamelijk zo lang als men niet weet hoe alle deze [i]veränderingen, die de vermaarde Heer in zijn [k]ondervinden waargenomen heeft, uit de gezeide lighamen hebben konnen geschieden. Ja ik hou voor zeker en gewis dat de [l]hitte en [m] opkoking, die van de vermaarde Heer verhaalt word, uit een [n]bijkomende stoffe gesproten is. Wijders, ik acht dat lichtelijker uit de [o]d' opkoking van 't water (ik zwijg nu van de [p]roering) besloten kan worden, dat de [q]beweging des luchts d' oorzaak is, daar uit de [r]klank voortkoomt, dan uit deze [s]ondervinding, daar in men van de natuur der dingen, die te [t]zamenlopen, onkundig is, en daar in men ook de [u]hitte waarneemt, van de welke men niet weet hoe, of van welke oorzaken zy gesproten is. Eindelijk, daar zijn veel dingen, die gantschelijk geen reuk afgeeven, welker delen echter, zo zy enigsins bewogen, en warm worden, zich terstont doen rieken, en, zo men hen weêr doet kout worden, geen reuk meer hebben; immers voor zo veel men met de menschelijke [w]zinnen bemerkt: gelijk, tot een voorbeelt, de Barnsteen, en andere dingen, van de welken ik niet weet of zy meer te [x]zamengezet zijn, dan de salpeter.

De dingen, die ik op de vierëntwintigste [y]Afdeeling aangetekent heb, tonen dat de [z]salpetergeest geen [a]zuivere geest is, maar overvloet van [b]salpeterkalk, en van andere dingen heeft; en dat ik dieshalven twijffel of de vermaarde Heer dit, 't welk hy zegt door behulp van een schaaltje bevonden te hebben, (te weten dat het gewicht van de salpetergeest, die hy [c]ingedropen heeft, omtrent gelijk was met het gewicht van 't geen, dat [d]met gedruis verloren was) zorgvuldiglijk genoech heeft konnen waarneemen.

Eindelijk, hoewel het [e]zuiver water, zo veel het oog aangaat, de [f]glaszouten eerder zou konnen [g]ontbinden, zo kan het, dewijl 't eerder een [h]anderslachtig lighaam, dan lucht is, niet zo veel

[q] *Subjectum*.
[r] *Materia subtilissima*.
[g] *Concurrere*.
[h] *Sensus*.
[i] *Variationes*.
[k] *Experiri*.
[l] *Calor*.
[m] *Esservescentia*.
[n] *Materia adventitia*.
[o] *Ebullitio*.
[p] *Agitatio*.
[q] *Concitatio*.
[r] *Sonus*.
[s] *Experimentum*.
[t] *Concurrere*.
[u] *Calor*.
[w] *Sensus*.
[x] *Composita*.
[y] *Sectio*.
[z] *Spiritus nitri*.
[a] *Spiritus purus*.
[b] *Calx nitri*.
[c] *Instillere*.
[d] *Inter detonandum*.
[e] *Aqua pura*.
[f] *Salia alkalisata*.
[g] *Solvere*.
[h] *Corpus heterogeneum*.

[i]geslachten van [k]lighaamtjes hebben, als de lucht, welker lighaamtjes zich deur alle de [l]pijpjes van de kalk konnen [m]invlijen. Dieshalven, dewijl het water voornamelijk uit zekere [n]deeltjes van een enig [o]geslacht bestaat, die de [p]kalk tot aan zekere [q] paal konnen [r]ontbinden; ('t welk de lucht niet kan doen) zo volgt hier uit, dat het water veel gezwindelijker, dan de lucht, de kalk tot die paal zal ontbinden. Maar dewijl, in tegendeel, de lucht uit [s]dikker, en ook uit veel [t]fijnder, en uit alderhande [u]deeltjes bestaat, die deur veel enger [w]pijpjes, dan daar de deeltjes van 't water konnen deurdringen, zich op veel wijzen konnen invlijen; zo volgt hier uit dat de lucht, hoewel niet zo gezwindelijk, als het water, te weten om dat het niet uit zo veel deeltjes van [x]alle geslachten bestaat, echter veel beter en fijnder de [y]kalk van de salpeter kan [z]ontbinden, en de zelfde [a]zwakker, en dieshalven bequamer maken, om de [b]beweging der deeltjes van de [c]salpetergeest stil te doen staan. Want [d]d'ondervindingen dwingen my noch veel groter onderscheit tusschen de salpetergeest, en de [e]salpeter zelf t'erkennen, dan deze, dat de [f]salpeterdeeltjes rusten, en die van de salpetergeest met grote drift onder malkander gedreven worden: in voegen dat 'er een zelfde [g]onderscheit tusschen de salpeter, en des zelfs geest, als tusschen 't ys en 't water is. Maar ik dar u niet langer met deze dingen ophouden. Ik vrees dat ik al te langwijlig geweest zal hebben, hoewel ik getracht heb zo kort te zijn, als 't mogelijk is. Indien ik echter lastig ben geweest, zo verzoek ik dat gy my dit ten goede houd; gelijk ook dat het u belieft het geen, dat van een vrient openhartiglijk en oprechtiglijk gezegt is, ten besten uit te leggen. Want ik heb ongeraden geöordeelt hier af gantschelijk te zwijgen, als ik weêr aan u zou schrijven. De dingen echter, die my niet aanstaan, voor u te prijzen, zou enkel gevlei zijn; 't welk ik het gevarelijkste en verfoejelijkste in alle vrientschap acht. Ik heb dieshalven besloten mijn [h]mening zo veel, als my mogelijk was, te verklaren, en geöordeelt dat 'er aan [i]Wijsbegerigen niets aangenamer zou wezen. Indien gy ondertusschen meer geraden vind deze gedachten eerder in 't vuur te werpen, dan aan de geleertste Heer Boyle te behandigen; zy zijn in uw handen: doe zo, als 't u belieft, zo gy slechs gelooft dat ik op het meeste tot u, en tot de vermaartste Heer Boyle genegen ben, en hen ten hoogsten bemin. Ik beklaag my dat ik, uit oorzaak van mijn geringheit, dit niet, dan met woorden, kan tonen. enz.

[i] *Genera*.
[k] *Corpuscula*.
[l] *Peri*.
[m] *Insinuare*.
[n] *Particulae*.
[o] *Genus*.
[p] *Calx*.
[q] *Terminus*.
[r] *Dissolvere*.
[s] *Crassiores*.
[t] *Subtiliores*.
[u] *Particulae*.
[w] *Pori*.
[x] *Omnia genera*.
[y] *Calx nitri*.
[z] *Dissolvere*.
[a] *Languidiores*.
[b] *Motus*.
[c] *Spiritus nitri*.
[d] *Experimenta*.
[e] *Nitrum*.
[f] *Particulae nitri*.
[g] *Differentia*.
[h] *Mens*.
[i] *Philosophi*.

Tiende Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK acht de vernieuwing onzer gemeenschap door brieven voor een groot deel van onz geluk. Weet dan dat ik uw brief, aan my de 17/27 van Julius gedagtekent, met grote blijschap ontfangen heb; voornamelijk om twee redenen, zo om dat gy uw gezontheit aan my bekent maakte, als om dat hy my van de stantvastigheit uwer vrientschap tot my verzekerde. Hier koomt tot ophoping noch by, dat gy aan my bericht, dat gy 't eerste en tweede deel van Deskartes [a]Beginselen, [b]op de meetkundige wijze betoogt, doet drukken, en zeer mildelijk my een of twee afdruksels aanbied. Ik neem de gift zeer gaerne aan, en verzoek dat gy, zo 't u belieft, dit werk, nu onder de pars zijnde, voor my aan Pieter Serrarius, t'Amsterdam wonende, zend. Ik heb aan hem bevolen dusdanig pakje t' ontfangen, en aan my door een vrient, herwaerts trekkende, over te zenden.

[a] *Principia*.
[b] *More Geometrico demonstrata*.

Voorts, zult gy (ik moet het u zeggen) toelaten dat ik ongeduldiglijk verdraag dat gy noch die schriften, de welken gy voor d' uwen kent, by u houd, en onderdrukt? inzonderheit in een gemene Staat, die zo vry is, dat men daar het geen, dat men wil, mag gevoelen, en 't geen, dat men gevoelt, te voorschijn brengen. Ik wilde wel dat gy deur deze verhindernissen heen braakt, voornamelijk dewijl gy uw naam daar af kont houden, en door deze middel buiten alle gevaar blijven.

De vermaarde Boyle is op 't lant vertrokken. Ik zal, zo haast hy weêr in de stat gekeert is, dat deel van uw geleertste brief, 't welk hem aangaat, aan hem gemeen maken, en, zo haast als ik hem gevonden zal hebben, zijn gevoelen van uw [c] bevattingen aan u weêr overschrijven. Ik acht dat gy alreê zijn [d]Twijffelächtige Stofscheider gezien hebt, die, over enige tijt in de Latijnsche taal uitgegeven, en in de buitengewesten verspreid is, en, veel [e]Wonderspreuken, die tot de Stofscheidige natuurkunde behoren, begrijpende, [f]d'onderstandige beginselen der stofscheiders onder een streng [g]onderzoek brengt.

[c] *Conceptus*.
[d] *Chymista Scepticus*.
[e] *Paradoxa Chymico physica*.
[f] *Principia hypostatica Spagyricorum*.
[g] *Examen*.

Hy heeft onlangs een ander boekje uitgegeven, 't welk misschien

noch niet onder uw Boekverbopers verspreid is, en dat ik dieshalven in dit omslag aan u zend; en ik verzoek al voort dat gy deze kleine gift in 't goede neemt. Dit boekje, gelijk gy zien zult, begrijpt in zich een [h]verdediging van de kracht des [i] parssende luchts, tegen zeker Françiskus Linus, die met zeker [k]koortje, 't welk men noch verstaan noch zien kan, de [l]verschijnselen, in de nieuwe [m]naturelijke werkdadige ondervindingen, van de Heer Boyle verhaalt, poogt te verklaren. Lees en overweeg het boekje, en maak uw gevoelen daar af aan my bekent.

Onze [n]koninklijke Vergadering vervolgt naerstiglijk, naar haar vermogen, haar voorneemen en ooggemerk, doch houd zich binnen de palen der [o]ondervindingen en [p]waarneemingen, en schuwt alle omweegen van [q]strijdreedenen.

[h] *Desensio*.
[i] *Aer elastica*.
[k] *Finiculus*.
[l] *Phoenomena*.
[m] *Experimenta Physico-Mechanica*.
[n] *Societas regia*.
[o] *Experimenta*.
[p] *Observationes*.
[q] *Disputationes*.

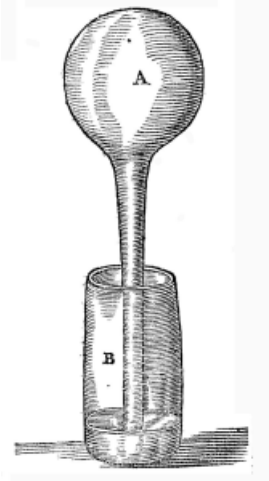

Men heeft onlangs een voortreffelijke [r]ondervinding genomen, die de [s]beweerders van 't ydel pijnigt, en den [t]genen, die het tegendeel beweren, zeer wel aanstaat. De zelfde is dusdanig. Dat men de glaze vles A, tot boven toe met water gevult, in 't glaze vat B, daar water in is, met de mont om laeg, en in dit [u]ontfangvat, (een nieuwe [w]toestel van de Heer Boyle, tot de geestkunde behorende,) zet. Dat men [x]lucht voort uit het [y]ontfangvat trek. Men zal de [z]bobbels in grote menigte uit het water naar de vlesch A zien opklimmen, en al 't water van daar naar 't vat B, beneden de [a]bovenvlakte van 't water, dat daar in is, drijven. Dat men deze twee vaten een of anderhalve dag in deze staat laat, terwijl de lucht ook uit het gezeide [b]ontfangvat, door gedurige [c]optrekkingen, uitgeput word. Dat men dan hen uit het ontfangvat neem, en de vlesch A weêr met dit water, daar de lucht uitgetrokken is, vul, en weêr met de mont naar 't vat B keer, en van nieus de beide vaten in [d] 't ontfang-

[r] *Experientia*.
[s] *Vacuistae*.
[t] *Plenistae*.
[u] *Recipiens*.
[w] *Machina pneumatica*.
[x] *Aer*.
[y] *Recipiens*.
[z] *Bullae*.
[a] *Superficies*.
[b] *Recipiens*.
[c] *Exantlationes*.
[d] *Recipiens*.

vat besluit. Als het ontfangvat B, door de behoorlijke [e]optrekkingen weêr uitgeput is, zal men misschien enige [f]bobbeltjes uit de hals van de vlesch A zien opklimmen, die, tot de [g]top opstijgende, en door de gedurige optrekking zich uitspreidende, al 't water uit de [h]vlesch, gelijk te voren, weêr nederwaarts zal drijven. Dat men dan de vlesch weêr uit het [i]ontfangvat neem, en met het water, daar de lucht uitgetrokken is, tot boven toe vol, en, gelijk te voren de vlesch omgekeert hebbende, hem weêr in 't ontfangvat zet, 't welk dan gantschelijk leeg van lucht zal worden; en als het vat geheel leeg van lucht is, zal het water in dier voegen in de vlesch blijven hangen, dat het geensins naar beneden zal zakken.

[e] *Exantlationes*.
[f] *Bullulae*.
[g] *Summitas*.
[h] *Phiala*.
[i] *Recipiens*.

In deze [k]ondervinding schijnt d' oorzaak, de welke, volgens Boyle, in d' ondervinding van Toricellus, gestelt word het water om hoog te houden, (te weten dat de [l]lucht op 't water in 't vat B legt) gantschelijk wechgenomen te zijn, zonder dat echter het water in de [m]vlesch nederdaalt.

[k] *Experimentum*.
[l] *Aer*.
[m] *Phiala*.

Ik had voorgenomen hier meer by te voegen: maar mijn vrienden en bezigheden beletten my. Ik zal 'er alleenlijk dit noch bydoen, dat, indien 't u belieft de dingen, die gy doet drukken, aan my te zenden, gy 't opschrift uwer brieven en pakjes op deze volgende wijze stelt, enz.

Ik kan deze brief niet sluiten, zonder u van nieus [h]d' uitgeeving van die dingen, die gy overwogen hebt, in te boezemen. Ik zal nooit aflaten van u aan te manen, tot dat gy mijn verzoek voldaan hebt. Ondertusschen, indien 't u belieft enige [o] hooftdeelen van het geen, dat daar in begrepen is, my mede te delen! ô hoe lief zou ik u hebben! hoe grotelijks zou ik my aan u verplicht achten! Vaar wel, in grote voorspoet, en vaar voort met my te begunstigen, gelijk gy doet.

[h] *Publicatio*.
[o] *Capita*.

Uw toegenegenste en goetgunstigste

HENR. OLDENBURG.

In Londen 10. Aug. 1663.

Elfde Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

DAar zijn naauwelijks drie of vier dagen verlopen, toen ik de brief, aan u geschreven, met de gewone bode afzond. Ik gedenk daar in aan zeker boekje, van de Heer Boyle geschreven, en 't welk ik aan u zou zenden. Daar was toen geen hoop van zo spoedig een vrient te vinden, die het meê zou nemen. Sedert die tijt is 'er iemant voorgekomen, spoediglijker, dan ik gedacht had. Ontfang dan nu het geen, 't welk ik toen niet kon zenden, en met enen de wensch van welstant van de Heer Boyle, die nu van het lant weêr in de stat gekeert is. Hy verzoekt dat gy met de voorreeden over zijn [a]Ondervinding, zo veel de salpeter aangaat, te raat zult gaan, en zegt dat gy daar uit het ware einde en ooggemerk, 't welk hy zich in dit werk voorgestelt had, zult verstaan: dat is, te tonen dat de [b]besluiten van een [c]bondiger Wijsbegeerte, die nu weêr te voorschijn koomt, door klare [d]ondervindingen verklaart, en best zonder de [e]vormen, [f]hoedanigheden en beuzelächtige [g] beginselen der Scholen uitgelegt konnen worden: maar dat hy geensins voorgenomen heeft de natuur van de salpeter aan te wijzen, noch ook de dingen te verwerpen, de welken iemant van de [h]gelijkslachtigheit der [i]stoffe, en van de verscheidenheit der lighamen, uit de [k]beweging en [l]gestalte, alleenlijk aan [m] d'ondervinders, kan bekent maken. Hy zegt dat dit alleenlijk zijn ooggemerk heeft geweest, dat de verscheide [n]samenzettingen der lighamen hun verscheide [o] onderscheiden inbrengen, dat daar uit zeer verscheide [p]gewrochten voortkomen, en dat de [q]Wijsbegerigen en anderen, zo lang men [r]d' ontbinding niet op [s]d' eerste stoffe gedaan heeft, met recht enige [t]anderslachtigheit daar uit besluiten. Ik acht ook niet dat 'er in de zaak zelve enig [u]verschil tusschen u en de Heer Boyle is.

Voorts, dat gy zegt, dat alle de [w]kalk, welks [x]openingen t' eng zijn om de [y] salpeterdeeltjes te konnen behouden, en welker [z]zijden [a]slap zijn, bequaam is tot de [b]beweging dersalpeterdeeltjes te stuiten, en dieshalven dienstig om de [c] salpeter zelf te herstellen; de Heer Boyle antwoord hier op, dat, zo hy met d' andere kal-

[a] *Experimenta*.
[b] *Placita*.
[c] *Philosophia solidior*.
[d] *Experimenta*.
[e] *Formae*.
[f] *Qualitates*.
[g] *Elementa*.
[h] *Homogeneitis*.
[i] *Materia*.
[k] *Motus*.
[l] *Figura*.
[m] *Experientes*.
[n] *Texturae*.
[o] *Discrimina*.
[p] *Effectus*.
[q] *Philosophi*.
[r] *Resolutio*.
[s] *Materia prima*.
[t] *Heterogeneisas*.
[u] *Discrimen*.
[w] *Calx*.
[x] *Meatus*.
[y] *Particulae nitri*.
[z] *Parjetes*.
[a] *Languidi*.
[b] *Motus*.
[c] *Nitrum*.

ken van de [d]salpetergeest vermengt word, echter met hen niet alle de salpeter te zamen gezet zal worden.

Wat de [e]redenering aangaat, die gy gebruikt, om [f]'t ydel om verre te werpen, Boyle zegt dat hy de zelfde kent, en te voren gezien heeft; maar dat hy geensins daar op gerust is; met toezegging dat 'er elders gelegentheit zal voorkomen, om daar af te spreken.

Hy verzoekt ook, dat ik aan u zou vragen, of men aan hem een [g]voorbeelt kan verschaffen, in 't welk twee sterkruikende lighamen, tot een gemaakt, een lighaam, dat gantschelijk zonder reuk is, (te weten de [h]salpeter) kan uitmaken. Hy zegt dat de salpeter zodanig is, dewijl des zelfs [i]geest een zeer lelijke reuk afgeeft, en de [k]vaste salpeter niet zonder reuk is.

Hy verzoekt wijders, dat gy wel zult overwegen of gy een bequame [l]vergelijking tusschen 't ys en 't water met de [m]salpeter, en des zelfs [n]geest stelt: dewijl het geheel ys alleenlijk tot water [o]ontbonden word, en 't ys, zonder reuk zijnde, weêr tot water geworden, reukeloos blijft: maar men vind verscheide [p]hoedanigheden tusschen de [q]salpeter geest, en het [r]vast zout van de salpeter, gelijk zijn gedrukte [s]Verhandeling genoech aanwijst.

Ik verstond van onze deurluchtige Schrijver, terwijl ik met hem van deze zaak redeneerde, deze en diergelijke dingen, daar af ik verzekert ben dat ik hen, uit oorzaak van de zwakheit mijner geheugenis, niet kan herhalen, zonder hem in zijn achting te verkorten.

Dewijl gy 't voornaamste van de zaak toestemt, zo wil ik my hier niet wijder uitbreiden. Ik zou eerder raden dat gy beide uw verstanden te zamen voegde, om u uit strijt in de [u]ware en bondige Wijsbegeerte t' oeffenen. Dat het aan my geöorloft zy u voornamelijk te vermanen voort te varen in de [w]beginselen der dingen, volgens de schranderheit van uw vernuft in de [x]Wiskunde, weêr te zamen te voegen; gelijk ik, zonder ophouden, mijn vrient Boyle aanmaan, dat hy de Wijsbegeerte door [y]ondervindingen en [z]waarneemingen, veelmaal en [a] naaukeuriglijk genomen, zal bevestigen en verklaren. Gy ziet, waardste vrient, waar ik naar tracht, en wat ik begeer. Ik weet dat onze [b]Wijsbegerigen in dit Rijk geensins in hun [c]ondervindelijke dienst zullen ontbreeken: en ik heb my niet minder overreed dat gy ook uw ampt naerstiglijk zult uitvoeren, wat de gemene [d]Wijsbegerigen, of [e]Godgeleerden daar tegen prevelen, of uitvaren. Ik heb in mijn voorgaande brieven u alreê door veel woorden hier toe aangemaant, en zal dieshalven nu zwijgen, om geen walging in u te veröorzaken. Ik verzoek ten minsten dit wij-

[d] *Spiritus nitri.*
[e] *Ratiocinium.*
[f] *Vacuum.*
[g] *Exemplum.*
[h] *Nitrum.*
[i] *Spiritus.*
[k] *Nitrum fixum.*
[l] *Comparatio.*
[m] *Nitrum.*
[n] *Spiritus.*
[o] *Resolvi.*
[p] *Qualitates.*
[q] *Spiritus nitri.*
[r] *Salfixum.*
[s] *Tractatus.*
[u] *Philosophia genuina & solida.*
[w] *Princopia.*
[x] *Mathematica.*
[y] *Experimenta.*
[z] *Observationes.*
[a] *Accuratè.*
[b] *Philosophi.*
[c] *Munus experimentale.*
[d] *Philosophi.*
[e] *Theologi.*

ders van u, dat gy, zo gy iets aan de druk bevolen hebt, 't welk gy over Deskartes geschreven, of uit d' eige schatkisten van uw verstant gehaalt hebt, het zelfde door de Heer Serrarius op het spoedigste aan my belieft te zenden. Gy zult my zo veel t' engelijker aan u verplicht houden, en verstaan dat ik, in alle voorkomende gelegentheden, ben

Uw toegenegenste

HENR. OLDENBURG.

In Londen 4/14 Aug. 1663.

Twaalfde Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK was grotelijks verblijd, toen ik uit de brief van de Heer Serrarius, onlangs geschreven, verstond dat gy noch in 't leven, en gezont waart, en aan uw Oldenburg gedacht. Maar ik beschuldigde met enen zeer zwarelijk mijn ongeluk, (indien 't my geöorloft is deze benaming te gebruiken) door 't welk ik zo veel maanden lang van deze zoetste gemeenschap, die ik te voren met u onderhield, berooft geweest heb. Zo wel de veelheit mijner bezigheden, als de grootheit mijner huisselijke rampen zijn te beschuldigen. Mijn zeer grote toegenegentheit, en mijn getrouwe vrientschap tot u zullen altijt op vaste voeten staan, en onbeweegbaar blijven. De Heer Boile en ik kouten dikwijls van u, van uw geleertheit, en van uw diepe [a]bedenkingen. Wy wilden wel dat de vrucht van uw vernuft te voorschijn quam, en in de handen der geleerden geraakte; en wy vertrouwen dat gy in deze zaak onz vertrouwen zult voldoen. De [b]Verhandeling van de Salpeter van de Heer Boile, en van de [c]Vastigheit en [d]Vloedigheit behoeft tot uwent niet gedrukt te worden: want het is alreê hier in de Latijnsche taal uitgegeven; en daar ontbreekt niets, dan gelegentheit, en [e] afdruksels daar af aan u over te zenden. Ik verzoek dieshalven dat gy niet toelaat dat iemant van uw drukkers iets zodanig aanvangt. De zelfde Boile heeft een voortreffelijke [f]Handeling [g]van de verwen in d'Engelsche, en in de Latijnsche taal uitgegeven; gelijk ook een historie der [h]ondervindingen van de koude,

[a] *Meditationes*.
[b] *Tractatus*.
[c] *Firmitas*.
[d] *Fluiditas*.
[e] *Exemplaria*.
[f] *Tractatus*.
[g] *De Coleribus*.
[h] *Experimenta*.

en van de [i]weerglazen, enz. daar in veel voortreffelijke, en veel nieuwe dingen zijn. Niets, dan deze rampzalige oorlog, verhindert dat deze boeken aan u gezonden worden. Daar is ook zekere voortreffelijke Handeling van zestig [k]Waarneemingen van de vergrootglaasjes uitgekomen, daar in [l]stoutelijk, doch op [m]de wijze der Wijsbegerigen, en echter naar de [n]beginselen van de Werkdaat, veel dingen verhandelt worden. Ik hoop dat onze boekverkopers een middel zullen vinden, om d'afdruksels van alle deze boeken aan u over te zenden. Ik wensch dat ik 't geen, 't welk gy onlangs gemaakt, of dat gy noch onderhanden hebt, van uw eigehant mag ontfangen, en blijf enz.

[i] *Thermometre*.
[k] *Observationes*.
[l] *Audacter*.
[m] *Philosophieè*.
[n] *Principia mechanica*.

HENR. OLDENBURG.

Londen, 28 April. 1665.

Dartiende Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

IK heb, weinig dagen geleden, uw brief van d'achtëntwintigste van April, uit handen van een vrient ontfangen, de welk zeide dat hy van een Amsterdamsch Boekverkoper, die hem zonder twijffel van uw Ed. ontfangen zal hebben, in zijn handen gelevert was. Ik ben ten hoogsten verblijd, om dat ik eindelijk uit u zelf heb konnen verstaan, dat gy welvaart, en dat gy my noch een zelfde toegenegentheit, als in voortijden, toedraagt. Warelijk, zo dikwijls, als my gelegentheit voorgekomen is, heb ik, en de Heer Chr. Huigens, die ook tot my gezegt had dat hy u kende, niet nagelaten naar u, en naar uw gezontheit te vragen. Ik heb van de zelfde Heer, Chr. Huigens, ook verstaan, dat de geleertste Heer Boyle noch leeft, en die voortreffelijke [a]Handeling van de Verwen in d'Engelsche taal in 't licht heeft gegeven; 't welk hy aan my geleent zou hebben, indien ik die Taal verstaan had. Ik ben dieshalven verblijd dat ik uit u verstaan heb dat deze Handeling, gezamentlijk met deze andere van de [b]Koude, en van de [c]Weerglazen, van de welken ik noch niet gehoort had, in de Latijnsche taal ook door de druk in 't licht zijn gegeven. Het boek van de [d]waarneemingen der vergrootglaas-

[a] *Tractatus de Coleribus*.
[b] *Frigor*.
[c] *Thermometrae*.
[d] *Observationes*.

jes is ook by de Heer Huigens, doch in d'Engelsche taal, zo ik niet mis. Hy heeft aan my wonderlijke dingen van deze [e]vergrootglaasjes verhaalt, gelijk ook van enige [f]verrekijkers, in Italien gemaakt, met de welken men de [g]verduisteringen in Jupiter, door de [h]tusschenkoomst van zijn [i]lopers veröorzaakt, heeft konnen waarneemen; en daar beneffens enige [k]schaduw in Saturnus, als uit een [l]ring voortgekomen. Ik heb my, by deze gelegentheit, niet genoech over de [m]voorbarigheit van Deskartes konnen verwonderen, de welk zegt dat dit [n]d' oorzaak kan zijn, om de welke de [o]dwaalstarren by Saturnus (want hy acht zijn [p]oren, of hantvatsels dwaalstarren te wezen) nooit bewogen worden, (misschien om dat hy nooit [q] waargenomen heeft dat zy Saturnus raakten) en dat Saturnus niet rontöm zijn eige [r]as draait; hoewel dit met zijn [s]beginselen zeer weinig overëenkoomt, gelijk ook om dat hy uit zijn beginselen zeer lichtelijk d' oorzaak der [t]oren, of hantvatsels van Saturnus had konnen verklaren, zo hy niet in [u]vooröordeel had gesteken.

[e] *Microscopia*.
[f] *Telescopia*.
[g] *Eclipses*.
[h] *Interpositio*.
[i] *Satellites*.
[k] *Umbra*.
[l] *Annulus*.
[m] *Praecipitantia*.
[n] *Causa*.
[o] *Planetae*.
[p] *Ansae*.
[q] *Observare*.
[r] *Axis*.
[s] *Principia*.
[t] *Ansae*.
[u] *Projudicium*.

Veertiende Brief.
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

GY doet gelijk aan een oprecht man, en [a]Wijsbegerige betaamt, dat gy de vrome lieden bemint. Gy hebt ook hier aan niet te twijffelen, dat zy u weêr beminnen, en uw verdiensten, gelijk redelijk is, hoog achten. De Heer Boyle, gelijk ook ik, wenschen u veel heil toe, en manen u aan om ernstelijk en naaukeuriglijk in uw [c] betrachting der Wijsbegeerte voort te gaan. En voornamelijk verzoeken wy zeer vriendelijk aan u, dat, zo enig licht aan u verschenen is, in 't onderzoek van deze stoffe, die hier meê bezich is, dat men zou kennen hoe yder deel van de natuur met zijn geheel overeenkoomt, en op welke wijze het met d'anderen samenhangt, gy dit aan ons mededeelt. Ik keur gantschelijk d'oorzaken goet, die gy verhaalt, als aanprikkelingen, om de verhandeling van de Schrift toe te stellen; en ik ben zeer begerig om met mijn eige ogen te zien wat gy daar over geschreven hebt. De Heer Serrarius zal misschien binnen korte tijt enig pakje aan my overzenden, aan de welk gy, indien gy 't goet vind, het geen, dat gy daar af alreê te zamen gestelt

[a] *Philosophus*.
[c] *Philosophari*.

hebt, veiliglijk zult mogen bevelen, en aan u zelf een onderlinge vaerdigheit van onze plichten beloven.

Ik heb *Kircherus* [d]*Onderaardsche werrelt* ten deel deurgeblaad; en hoewel zijn [e] redeneringen en [f]bespiegelingen zijn vernuft en schranderheit niet aanprijzen, zo maken echter zijn [g]waarneemingen en [h]ondervindingen, hier aan ons overgelevert, de naerstigheit en wakkerheit van de [i]Schrijver, en zijn wil, die zo veel aan de [k]gemene Staat der Wijsbegerigen verdient, prijsselijk. Gy ziet dan dat ik zeer grote godvruchtigheit aan hem toeschrijf, en onderkent lichtelijk de geeft der gener, die hem met dit wijwater besprengen.

Als gy van Huigens [l]Verhandeling van de Beweging spreekt, geeft gy te kennen dat bijna alle de regelen van Deskartes, de [m]beweging aangaande, valsch zijn. Ik heb het boek niet by der hant, 't welk gy voor dezen van Deskartes [n]Beginselen, [o]op de meetkundige wijze betoogt, uitgegeven hebt. My heugt niet of gy daar deze valsheit toont, dan of gy Deskartes, ten believen van anderen, van stuk tot stuk gevolgt hebt.

Ik wensch dat gy eindelijk de vrucht van uw verstant te voorschijn brengt, en de zelfde aan de [q]Wijsbegerige werrelt te queken, en op te voeden geeft. My heugt dat gy ergens veel van die dingen aangewezen hebt, van de welken Deskartes zelf zeide, dat zy de menschelijke [r]bevatting overtroffen, ja dat'er veel hoger en scherpzinniger dingen klaarblijkelijk van de menschen verstaan, en zeer klarelijk verklaart konnen worden. Wat toeft gy dan? mijn vrient: waarom vreest gy? Treê toe, proef, volvoer de plicht van zo groot gewicht; en gy zult zien dat de gehele menigte der gener, die warelijk de wijsheit betrachten, u zullen beschutten. Ik dar mijn trou verplichten; 't welk ik niet zou doen, zo ik enigsins twijffelde dat ik het niet zou konnen voltrekken. Ik geloof niet dat gy enigsins in uw gemoed hebt, iets tegen Gods [s]wezentlijkheit, en [u]voorzienigheit aan te vangen. De godsdienst, als deze grontvest bestandig is, steunt op vaste voeten, en alle [w]Wijsbegerige beschouwingen konnen lichtelijk of verdedigt, of veröntschuldigt worden. Worstel dan deur dit marren heen, en lijd niet dat deze regenmantel gescheurt word.

Ik acht dat gy binnen korte tijt zult verstaan wat men van deze [x]staertstarren, die men onlangs heeft gezien, vast te stellen heeft. Hevelius van Dantsik, en Auzoutus de Franschman, beide geleerde mannen en [y]Wiskundigen, verschillen van malkander in de

[d] *Mundus subterraneus*.
[e] *Ratiocinium*.
[f] *Theoria*.
[g] *Observationes*.
[h] *Experimenta*.
[i] *Author*.
[k] *Republica philosophica*.
[l] *Tractatus de motu*.
[m] *Motus*.
[n] *Principia*.
[o] *More Geometrico*.
[q] *Orbis philosophicus*.
[r] *Captus*.
[s] *Existentia*.
[u] *Providentia*.
[w] *Contemplationes philosophicae*.
[x] *Cometa*.
[y] *Mathematici*.

[z]waarneemingen, die zy gedaan hebben. Het geschil word in deze zelfde tijt overwogen; en de gehele zaak zal, gelijk ik geloof, als het vonnis uitgesproken is, aan my geöpenbaart worden, gelijk ik ook aan u zal doen. Ik kan alreê dit verzekeren, dat alle de [a]Starrekundigen, die aan my bekent zijn, oordeelen dat'er niet een, maar twee Staertstarren geweest hebben, en dat ik tot noch toe niemant heb gevonden, die gepoogt heeft de [b]verschijnselen daar af naar Deskartes [c] onderstelling te verklaren.

Ik verzoek van u dat gy, zo gy wijders iets van d' oeffeningen en bezigheden van de Heer Huigens, en van zijn gevolg der [d]slingerüurwerken, in 't stuk van de [e]Langte te vinden, verstaat, gelijk ook van zijn vertrek naar Frankryk, de moeite belieft te nemen van zulks voort aan my bekent te maken. Ik verzoek dat gy 'er het geen bijvoegt, 't welk misschien tot uwent van de Vredehandeling, van het Sweedsche Heir, naar Duitslant overgevoert, en van de raatslagen, en vordering des Bisschops van Munster gezegt word. Ik geloof dat geheel Europa in de volgende zomer in oorlogen ingewikkelt zal worden; en alles schijnt tot een ongewone verändering te strekken. Laat ons God met een kuisch en oprecht gemoed dienen, en de ware, bondige en nutte [f]Wijsbegeerte oeffenen. Enigen van onze [g] Wijsbegerigen, die de Koning naar Oxfort gevolgt zijn, komen daar dikwijls by malkander, en zijn zeer bezich met d'oeffeningen van de naturelijke dingen voort te zetten. Zy hebben, onder andere dingen, onlangs begonnen de natuur der [h] klanken t'onderzoeken. Ik geloof dat zy [i]ondervindingen zullen nemen, om t'onderzoeken met welke [k]evenredigheit de gewichten vermeerdert moeten worden, om zonder enige andere kracht de [l]snaar uit te strekken, tot des zelfs inspanning van dusdanige scherper [m]noot, die d'aangeweze [n]samenluiding met de voorgaande klank zal maken. Doch hier af meerder in een ander tijt. Vaar wel.

[z]*Observationes*.
[a]*Astronomi*.
[b]*Phaenomena*.
[c]*Hypothesis*.
[d]*Penduli*.
[e]*Longitudines*.
[f]*Philosophia*.
[g]*Philosophi*.
[h]*Soni*.
[i]*Experimenta*.
[k]*Proportio*.
[l]*Chorda*.
[m]*Nota acutior*.
[n]*Consonantia*.

HENR. OLDENBURG.

Te Londen, 12. Octob. 1665.

Vyftiende Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

IK bedank u ten hoogsten van dat gy, en de Heer Boyle my zo aangenamelijk aanmaant [a]tot wijsheit te betrachten. Ik van mijn zijde zal, naar de geringheit van mijn verstant, voortgaan, zo veel als my mogelijk is, zonder ondertusschen aan uw onderstant en goetgunstigheit te twijffelen. Als gy vraagt wat ik van die zaak gevoel, de welke hier in bestaat, *dat men zou kennen hoe yder deel van de natuur met zijn geheel overëenkoomt, en op welke wijze het met d'anderen te zamenhangt*: zo acht ik dat gy naar de redenen vraagt, door de welken wy overreed worden dat yder deel van de natuur met zijn geheel overëenkoomt, en met d'anderen te zamenhangt. Want te kennen hoe zy warelijk te zamenhangen, en yder deel met zijn geheel overëenkoomt; ik heb alreê in mijn voorgaande brief gezegt, dat ik hier in onkundig ben, dewijl, om dit te kennen, verëischt zou worden dat men de gehele natuur, en alle haar delen kent. Ik zal dan pogen de reden te tonen, die my dwingt dit te bevestigen. Doch eerst zal ik vermanen dat ik noch [b]schoonheit, noch [c]lelijkheit, noch [d]ordening noch [e]verwarring aan de natuur toeëigen. Want de dingen konnen niet, dan ten [f]opzicht van onze [g]inbeelding, schoon, of lelijk, in ordening, of verwart, gezegt worden. By zamenhanging der delen dan versta ik niets anders, dan dat de wetten, of de natuur van een deel zich in dier voegen naar de wetten, of natuur van 't ander schikt en voegt, dat zy op het minste tegen malkander strijden. Omtrent het [h]geheel en de [i]delen aanmerk ik de dingen als delen van enig geheel, voor zo veel hun natuur zich onderling in dier voegen schikt, dat zy, zo veel als mogelijk is, met malkander overëenkomen: maar voor zo veel zy van elkänder verschillen, vormt yder een [k]denkbeelt, van d'anderen verscheiden, in onze [l]ziel, en word dieshalven als een geheel, niet als een deel, aangemerkt. Tot een voorbeelt, gelijk de [m]bewegingen der bezondere delen van 't water, van de gijl, enz. zich naar hun [n]grootheit en [o]gestalte onderling in dier voegen schikken, dat

[a] *Ad philosophandum*.
[b] *Pulchritudo*.
[c] *Deformitas*.
[d] *Ordo*.
[e] *Confusio*.
[f] *Respectus*.
[g] *Imaginatio*.
[h] *Totum*.
[i] *Partes*.
[k] *Idea*.
[l] *Mens*.
[m] *Motus particularum*.
[n] *Magnitudo*.
[o] *Figura*.

zy gantschelijk met malkander overëenkomen, en alle een [p]vloedig lighaam maken; en dus verre worden het gijl, het water, enz. alleenlijk als delen van 't bloet aangemerkt. Maar voor zo veel wy de waterdeeltjes naar reden van hun gestalte en beweging bevatten van de deeltjes van 't gijl te verschillen, voor zo veel aanmerken wy hen als een [q]geheel, en niet als een [r]deel. Laat ons, zo 't u belieft, verdichten dat 'er een wormtje in 't bloet leeft, 't welk machtig is om met zijn gezicht de deeltjes van 't bloet, van 't water, enz. t'onderscheiden, en dat verstant heeft om waar te nemen hoe yder deeltje, door d'ontmoeting van een ander, of te rug springt, of een deel van zijn beweging daar aan meêdeelt, enz. Dit wormtje zou in dit bloet, gelijk wy in dit deel van [s]'t Heeläl, leven, en yder deeltje van 't bloet als een [t]geheel, en niet als een [u]deel, aanmerken, en niet konnen weten hoe alle de delen van de gehele natuur van 't bloet gematigt, en, naar dat de gehele natuur van 't bloet verëischt, gedwongen worden zich te schikken, om naar zekere reden met malkander overëen te komen. Want indien wy verdichten dat 'er geen [w] oorzaken buiten 't bloet zijn, die nieuwe [x]bewegingen aan 't bloet mededelen, en dat 'er geen [y]ruimte buiten 't bloet is, noch ook enige andere lighamen, in de welken de [z]deeltjes van 't bloet hun beweging zouden konnen overvoeren; 't is zeker dat het bloet altijt in zijn stant zal blijven, en dat des zelfs deeltjes geen andere [a]veranderingen zullen lijden, dan de genen, die men uit de gestelde reden der beweging van 't bloet tot het water, gijl, enz. bevatten kan, hoewel het bloet altijt als een [b]geheel, niet als een [c]deel, aangemerkt moest worden. Maar om dat 'er zeer veel andere oorzaken zijn, die de wetten der natuur van 't bloet op zekere [d]wijze matigen, en dewijl d'eersten weêr van 't bloet gematigt worden, zo spruit hier uit dat 'er andere bewegingen, en andere veränderingen in 't bloet rijzen, die niet uit d'enige reden der beweging van zijn delen tot malkander volgen; maar ook van de reden der beweging, als die van het bloet, en der [e]uitterlijke oorzaken te gelijk tot malkander. In dezer voegen zal het bloet de reden van een deel, en niet van 't geheel hebben. Ik heb nu van [f]'t geheel, en van het [g]deel gesproken. Voorts, dewijl alle de lighamen der natuur op een zelfde wijze konnen en moeten bevat worden, gelijk wy hier het bloet bevat hebben; om dat alle lighamen van anderen omringt, en van malkander bepaalt worden tot [h]wezentlijk te zijn, en naar [i]zekere en bepaalde reden [k]te werken, mits dat men altijt in alle te gelijk, dat is in [l]'t Heeläl, de zelfde reden van [m]beweging

[p] *Finidum.*
[q] *Totum.*
[r] *Pars.*
[s] *Universus.*
[t] *Totum.*
[u] *Pars.*
[w] *Causae.*
[x] *Motus.*
[y] *Spatium.*
[z] *Parlicula.*
[a] *Variationes.*
[b] *Totum.*
[c] *Pars.*
[d] *Ratio.*
[e] *Causae externae.*
[f] *Totum.*
[g] *Pars.*
[h] *Existendum.*
[i] *Ratio certa & determinata.*
[k] *Operandum.*
[l] *Universus.*
[m] *Motus.*

en [n]rust behoud: zo volgt hier uit, dat yder lighaam, voor zo veel het op zekere wijze [o]gewijzigt is, als een deel van [p]'t Heeläl, aangemerkt moet worden met zijn geheel overëen te komen, en met d'anderen te zamen te hangen. En dewijl de natuur van 't Heeläl niet, gelijk de natuur van 't bloet, [q]bepaalt, maar [r]volstrektelijk [s] onëindig is, zo worden des zelfs delen door deze natuur van 't oneindig [t]vermogen op onëindige wijzen gematigt, en gedwongen onëindige veränderingen te lijden. Maar ik bevat dat, [u]ten opzicht van de zelfstandigheit, yder [w]deel een [x]enger verëeniging met zijn [y]geheel heeft. Want, gelijk ik voor dezen, in mijn eerste brief, die ik, noch te Rijnsburg wonende, aan u geschreven heb, gepoogt heb te [z] betogen, dat, dewijl [a]onëindig te zijn tot de natuur van de [b]zelfstandigheit behoort, dan volgt dat yder deel tot de natuur van de [c]lighamelijke zelfstandigheit behoort, en niet zonder het zelfde kan zijn, of [d]bevat worden. Gy ziet dan in welke opzicht, en om welke [e]reden ik het [f]menschelijk lighaam een [g]deel van de natuur acht te wezen. Voorts, wat de [h]menschelijke ziel aangaat, ik acht de zelfde ook een deel van de natuur te zijn: te weten om dat ik vaststel dat 'er ook in de natuur een [i] onëindige macht van te denken is, die, voor zo veel zy onëindig is, de gehele natuur [k]voorwerpelijk in zich begrijpt, en welks [l]denkingen op de zelfde wijze, als de natuur, voortgaan, namelijk het [m]gedenkbeelde of gedachte. Wijders, ik stel de [n]menschelijke ziel dit zelfde [o]vermogen te wezen, niet voor zo veel als zy [p] onëindig is, en de gehele natuur begrijpt, maar voor zo veel zy [q]eindig is, te weten voor zo veel zy alleenlijk het menschelijk lighaam begrijpt; en op deze wijze stel ik de menschelijke ziel een deel van zeker [r]onëindig verstant te wezen. Doch dit alles, en 't geen, dat hier aan vast is, hier naaukeuriglijk te [s]verklaren, en te [t] betogen; deze zaak zou van al te grote omslag wezen; en ik acht niet dat gy dit heden van my verwacht: ja ik twijffel of ik uw mening wel bevat heb, en dat ik iets anders antwoord, dan gy verzoekt; 't welk ik uit u begeer te verstaan. Dat gy daar na schrijft dat ik te kennen heb gegeven dat byna alle de [u]regelen van Deskartes, de [w]beweging aangaande, valsch zijn: ik heb, zo my wel heugt, gezegt dat Huigens van dit gevoelen is. Ik heb niet gezegt dat 'er enige andere regel van Deskartes valsch is, dan de zeste, in de welke, gelijk ik gezegt heb, ik acht dat Huigens ook doolt. By deze gelegentheit heb ik verzocht dat gy [x]d'ondervinding, die gy, volgens deze [y]onderstelling, in uw [z]koninklijke Vergadering beproeft hebt, aan my zoud mededelen. Maar ik oor-

[n] *Quiet*.
[o] *Modificatum*.
[p] *Universus*.
[q] *Limitata*.
[r] *Absolutè*.
[s] *Infinita*.
[t] *Potentia*.
[u] *Ratione substantiae*.
[w] *Pars*.
[x] *Unio arctier*.
[y] *Totum*.
[z] *Demonstrare*.
[a] *Infinita*.
[b] *Substantia*.
[c] *Substentie corporea*.
[d] *Concipi*.
[e] *Ratio*.
[f] *Corpus humanum*.
[g] *Pars naturae*.
[h] *Mens humana*.
[i] *Potentia infinita cogitandi*.
[k] *Objectivè*.
[l] *Cogitationes*.
[m] *Ideatum*.
[n] *Mens humana*.
[o] *Potentia*.
[p] *Infinita*.
[q] *Finita*.
[r] *Intellectus infinitus*.
[s] *Explicare*.
[t] *Demonstrare*.
[u] *Regulae*.
[w] *Motus*.
[x] *Experimentum*.
[y] *Hypothesis*.
[z] *Societas regia*.

deel dat dit niet aan u geöorloft is, om dat ik geen antwoort hier op van u bekoom. De voorgedachte Huigens heeft geheel bezich geweest en is noch bezich in de glazen van de [a]Verregezichtkunde te slijpen: tot welk einde hy dit [b]gereetschap, in 't welk hy de [c]schuttels kan drajen, toegestelt en gemaakt heeft; zeker, een zeer zuiver en net werk. Maar wat hy hier meê gevordert heeft; ik weet het noch niet, en tracht 'er, om de waarheit te zeggen, niet zeer naar. Want d' ervarentheit heeft my genoech geleert, dat zy in [d]klootsche schuttels, met een [e]onbedwonge hant, veiliglijker en beter geslepen worden, dan in enig ander gereetschap. Wat het gevolg der [f]slingerüurwerken, en de tijt van zijn vertrek naar Frankryk aangaat, ik kan noch niets, dat zeker is, daar af schrijven.

[a] *Dioptrica*.
[b] *Machina*.
[c] *Patinae*.
[d] *Patinae sphericae*.
[e] *Libera manus*.
[f] *Penduli*.

Zestiende Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S

MYN HEER,

IK schep groot vermaak in de dingen, die gy van [a]d' overëenkoming en [b] samenknoping der [c]delen van de natuur met het [d]geheel philosofeert, hoewel ik niet klarelijk genoech versta hoe wy [e]d' ordening en [f]overëenkoming van de natuur konnen afscheiden, gelijk gy schijnt te doen: voornamelijk dewijl gy zelf bekent dat alle haar lighamen van anderen omringt, en van malkander, volgens een zekere en bestandige reden, zo [g]tot wezentlijk te zijn, als [h]tot te werken, [i]bepaalt worden, met altijt in alles gezamentlijk een zelfde [k]reden van [l]beweging en [m]rust te houden; 't welk de [n]vormelijke reden van de ware ordening zelve schijnt te wezen. Maar misschien dat ik u hier ook niet wel begrijp, ja zo weinig, als in 't geen, dat gy voor dezen van Deskartes [o]regelen had geschreven. Ik wensch dat gy de moeite belieft te doen om my t' onderwijzen, waar in gy oordeelt dat zo wel Deskartes, als Huigens, in de regelen van de beweging gedoolt hebben. Gy zoud warelijk, met deze plicht uit te voeren, een zeer aangename dienst aan my doen, die ik ook naar mijn vermogen zou trachten te vergelden.

Ik was niet tegenwoordig, toen de Heer Huigens [p]d'ondervindingen, zijn [q] onderstelling bevestigende, hier te Londen gedaan heeft. Ik heb ondertusschen verstaan dat iemant, onder andere din-

[a] *Consensus*.
[b] *Nexus*.
[c] *Partes*.
[d] *Totum*.
[e] *Ordo*.
[f] *Symmetria*.
[g] *Ad existendum*.
[h] *Ad operandum*.
[i] *Determinari*.
[k] *Ratio*.
[l] *Motus*.
[m] *Quies*.
[n] *Formalis*.
[o] *Regulae*.
[p] *Experimenta*.
[q] *Hypothesis*.

gen, een bal, van een pont zwaar, gelijk een slingerbal opgehangen heeft, die, nedervallende, een ander, op een zelfde wijze opgehangen, maar een half pont zwaar, uit een hoek van veertig [r]trappen heeft getroffen; en dat Huigens, een kleine rekening uit de [s]Stelreegel gemaakt hebbende, voorzeide wat het [t]gewrocht zou zijn, en dat het gewrocht naaukeuriglijk met de voorzegging overeenquam. Daar is zeker voortreffelijk man, doch nu niet tegenwoordig, die veel diergelijke [u] ondervindingen voorgestelt had, de welken, gelijk men zegt, van Huigens opgelost zijn. Zo haast ik hem zal konnen spreken, zal ik misschien deze zaak bredelijker en naaukeuriglijker aan u verklaren. Ik verzoek ondertusschen weêr van nieus, dat gy mijn voorgaand verzoek niet weigert. Indien gy terwijl iets van d'uitgang van het slijpen van Huigens Verregezichtglazen verneemt, zo belief zulks aan my bekent te maken. Ik hoop dat onze [w]koninklijke Vergadering, dewijl door Gods genade de pest nu grotelijks afneemt, binnen korte tijt weêr naar Londen zal keren, en haar wekelijke samenkomsten weêr oprechten. De dingen, die daar zullen voorvallen, en wetenswaerdig zijn; daar af zal ik u zekerlijk konnen berichten. Ik had te voren van [x]d'ontleedkundige waarneemingen gewach gemaakt. De Heer Boyle, die u beleefdelijk doet groeten, heeft onlangs aan my geschreven, dat uitsteekende [y] Ontleedkundigen van Oxfort aan hem verzekert hebben, dat zy de [z]strotäder van enigen, zo schapen, als ossen, vol [a]gras hebben gevonden, en dat, enige weinige weken geleden, de gedachte [b]Ontleedkundigen genodigt wierden om een os te zien, die twee of drie dagen lang zijn hals stijf en uitgerekt had gehouden, en van een ziekte, by d'eigenaars onbekent, gestorven was, daar in de genen, die de delen van de [c]hals en [d]strot openden, met grote verwondering de strot, tot op de gront, vol gras, als of iemant het met gewelt daar in gestampt had, gevonden hebben. Dit verschaft gerechtige oorzaak om t' onderzoeken, hoe zulk een grote menigte van gras daar gekomen is, als ook hoe dit beest, toen het gras daar was, noch zo lang heeft konnen leven.

[r] *Gradus*.
[s] *Algebra*.
[t] *Effectus*.
[u] *Experimenta*.
[w] *Societas regie*.
[x] *Observationes anatomicae*.
[y] *Anatomici*.
[z] *Arteria aspera*.
[a] *Gramen*.
[b] *Anatomici*.
[c] *Collum*.
[d] *Jugulum*.

De zelfde vrient heeft ook aan my bekent gemaakt, dat zeker naaukeurige [e] Geneesmeester, ook van Oxfort, melk in 't menschelijke bloet heeft gevonden. Want hy verhaalt dat zeker meisje, des uchtens te zeven uren een hartig ontbijt gedaan hebbende, t' elf uren in de zelfde dag op de voet wierd gelaten, dat het [f] bloet eerst in een schuttel wierd gedaan, en, na verloop van weinig tijt, in [g]wit veränderde; eindelijk, dat men een deel van dit bloet in

[e] *Medicus*.
[f] *Sanguis*.
[g] *Albor*.

een kleinder vat dee, 't welk, zo ik niet mis, een kroesje genoemt word, en dat dit wel haast in de gestalte van een [h]melkvlade veränderde: dat, toen de Geneesmeester, na verloop van vijf of zes uren, weêrgekeert was, hy dit bloet, zo in 't kroesje, als in de schuttel, bezag, en bevond dat het geen, 't welk in de schuttel was gebleven, half bloet, en, half [i]gijl was, en dat het gijl in 't bloet dreef, gelijk de [k]wai in de [l]melk; doch dat het bloet in 't kroesje gantschelijk gijl was, zonder enige gedaante van bloet te vertonen: dat, toen men 't beide, doch yder in 't bezonder, warm maakte, de beide vochten hard wierden: dat het meisje gezont en wel te pas was, en zich niet had doen laten, dan om dat zy nooit haar stonden had gehad, hoewel zy frisch en gezont was, en een vaste verwe vertoonde.

[h] *Placenta lactea.*
[i] *Chylus.*
[k] *Serum.*
[l] *Lac.*

Ik keer my nu tot het burgerlijke. Hier is in yders mont een sterk gerucht van de weêrkeering der Israëliten naar hun Vaderlant, na dat zy meer dan tweeduizent jaren verstrooit hebben geweest. Dit word hier van weinigen gelooft, maar van veel gewenscht. Ik verzoek dat gy het geen, dat gy van deze zaak hoort, en daar af gevoelt, aan uw vrient bekent maakt. Wat my aangaat, zo lang deze tijdingen niet van geloofwaerdige lieden uit de stat Konstantinopolen, die 'er ten hoogsten aangelegen is, overgeschreven worden, kan ik niets daar af geloven. Ik wensch wel te weten wat de Joden t'Amsterdam van deze zaak gehoort hebben, en hoe zy zich in zulk een tijding aanstellen, die, indien zy waarächtig is, warelijk, gelijk het schijnt, het einde van alle dingen in de werrelt zal meêbrengen.

Daar verschijnt noch geen hoop van Vrede tusschen Engelant en Nederlant.

Schrijf my, zo gy kont, wat de Sweed en Brandenburger nu aanvangen, en geloof dat ik ben, enz.

HENR. OLDENBURG.

Londen, 8. Decemb. 1665.

Ik zal, zo 't God belieft, in korte tijt aan u bekent maken wat onze Wijsbegerigen van de Staertstarren, die onlangs geschenen hebben, vaststellen.

d' Antwoort op deze brief word gemist.

Zeventiende Brief.
H. Oldenburg. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK heb deze bequame gelegentheit, die de zeer geleerde Heer Bourgeois, Geneesmeester van Kaen, en van de gereformeerde Godsdienst, nu naar Nederlant trekkende, my aanbied, niet willen laten voorbijgaan, om door deze middel aan u bekent te maken dat ik al voor enige weken mijn dankbaar gemoed voor uw [a] Verhandelingen, aan my overgezonden, hoewel nooit aan my gelevert, aan u getoont heb: doch ik twijffel of deze mijn brief al wel in uw handen is gekomen. Ik had daar in mijn vonnis van die Verhandeling aangewezen, 't welk ik, de zaak sedert van nader by ingezien en overwogen hebbende, nu acht al t'ontijdig geweest te hebben. Enige dingen schenen my toen tot nadeel van de Godsdienst te strekken, terwijl ik de zelfde naar die voet mat, die de Godgeleerden in 't gemeen, en de belijdenissen van 't aangenome gebruik, de welken al te grote eenzijdigheit schijnen te tonen, verschaffen. Maar als ik de gehele zaak grondelijker overweeg, komen my veel dingen voor, die my overreden dat gy zo verre af zijt van te trachten iets tot nadeel van de ware [b]Godsdienst, en [c]bondige Wijsbegeerte te doen, dat gy, in tegendeel, arbeid om het ware einde van de Christelijke Godsdienst, en de goddelijke voortreffelijkheit en uitsteekentheit van de vruchtbare Wijsbegeerte aan te bevelen, en vast te stellen. Dewijl ik dan geloof dat dit in uw ziel plaats gegrepen heeft, zo verzoek ik uit alle mijn vermogen aan u, dat het u belief het geen, 't welk gy tot dit einde toestelt en overweegt, aan uw oude en oprechte vrient, die naar een zeer gelukkige uitgang van zulk een goddelijk voorneemen verlangt, door veel brieven mede te delen. Ik beloof heiliglijk aan u, dat ik niets hier af aan enig mensch zal openbaren, zo gy aan my beveelt zulks verbogen te houden; terwijl ik alleenlijk zal pogen om de geesten der goede en schrandere lieden allengs tot d'omhelzing van die waarheden, aan de welk gy t' enige tijt ruimer lucht zult geven, te schikken, en de [d]vooröordeelen, tegen uw [e]overdenkingen gevat, wech te nemen. My dunkt, indien ik my niet grotelijks bedrieg, dat gy de natuur en krachten van de

[a] *Tractatusi*.

[b] *Religio*.
[c] *Philosophiae solida*.

[d] *Praejudicio*.
[e] *Meditationes*.

menschelijke ziel deurziet, en grondige kennis van der zelfder vereeniging met het lighaam hebt. Ik verzoek ernstelijk dat het u belief uw gedachten van deze zaak aan my bekent te maken, enz.

HENR. OLDENBURG.

Te Londen, 8. van Jun. 1675.

Achtiende Brief.
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

DEwijl onze wisseling van brieven dus gelukkiglijk herstelt is, zo wil ik, met ophouding van de zelfden, in de plicht van vrient niet gebrekkelijk wezen. En vermits ik uit uw antwoort aan my, op de vijfde van Julius gedagtekent, verstaan heb dat uw voorneemen strekt om toe te laten dat dit uw boek, uit vijf delen bestaande, door de druk gemeen gemaakt zou worden, zo bid en vermaan ik u, uit oprechte genegentheit tot my, dat gy 'er niets inmengt, 't welk enigsins d' oeffening van de godsdienstige deucht kan verzwakken, voornamelijk dewijl deze verbasterde en boosäardige eeuw niets gratiglijker najaagt, dan dusdanige leerstukken, door welker besluitingen men de gebreken, die in zwang zijn, schijnt te verdedigen.

Wat het overige aangaat, ik zal niet weigeren enige afdruksels van 't gezeide werk t' ontfangen. Ik verzoek alleenlijk dit van u, dat zy tot zijner tijt aan zeker Nederlantsch Koopman, te Londen wonende, gezonden mogen worden, die hen daar na aan my zal leveren. Men behoeft hier af geen woorden te maken, te weten dat dusdanige boeken aan my gezonden zijn geweest. Indien zy slechs veiliglijk aan my gelevert worden, zo twijffel ik geensins, of ik zal wel gelegentheit bekomen om hen aan mijn vrienden hier en daar om te delen, en de rechte prijs daar voor te krijgen. Vaar wel, en schrijf wederöm, als gy tijt hebt.

Uw Toegenege

HENR. OLDENBURG.
Londen, 22. Jul. 1673.

Negentiende Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. Aan H. Oldenburg.

MYN HEER,

IN de zelfde tijt, daar in ik uw brief van de tweeëntwintigste van Julius ontfangen heb, ben ik naar Amsterdam gereist, met voorneemen van dat boek, van 't welk ik aan u geschreven had, in druk af te vaerdigen. Terwijl ik hier meê bezich was, wierd overäl een gerucht verspreid, dat 'er van my zeker boek onder de pars was, en dat ik daar in poogde te tonen dat 'er geen God is. Dit gerucht wierd van zeer veel aangenomen; en dieshalven hebben enige Godgeleerden, misschien d' uitstrojers van dit gerucht, gelegentheit genomen om aan de Prins en Overigheit over my te klagen: ja de dwaze *Kartesianen*, om dit vermoeden, van dat zy my begunstigen, van zich af te weren, hielden niet op van mijn gevoelens en geschriften te verfoejen, en houden noch niet op. Dewijl ik dit van geloofwaerdige lieden heb verstaan, die met enen aan my verzekerden, dat ik van de Godgeleerden belaagt wierd, heb ik besloten het drukken van dat boek, 't welk ik vaerdig had, uit te stellen, tot dat ik zien zou waar 't met de zaak heen wilde; en ik heb voorgenomen aan u bekent te maken wat raat ik dan zal volgen. Maar de zaak schijnt dagelijks erger te worden; en ik weet echter niet wat ik doen zal. Ik heb ondertusschen mijn antwoort op uw brief niet langer willen uitstellen; en voorëerst bedank ik u ten hoogsten voor uw getrouste vermaning, van de welke ik echter breder verklaring verzoek, om te weten welken gy die leerstukken acht te wezen, die d' oeffening van de godsdienstige deucht schijnen te verzwakken. Want ik geloof dat de dingen, die my met de reden schijnen overëen te komen, ook meest ter deucht strekken. Wijders, ik wilde wel, indien 't u niet lastig viel, dat gy my de plaatsen van de Godgeleerde Staatkundige Verhandeling aanweest, die zwarigheit in de geleerden veröorzaakt hebben. Want ik ben gezint deze Handeling met enige Aanteekeningen te verklaren, en de vooröordeelen, die men daar af gevat heeft, wech te nemen. Vaar wel.

Twintigste Brief.
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

VOor zo veel ik, uit uw leste brief, bevind dat d' uitgeeving van uw boek, 't welk gy tot de druk geschikt hebt, gevarelijk is, zo moet ik uw voorneemen goetkeuren, door 't welk gy aanwijst dat gy het geen wilt verklaren en verzachten, 't welk in de [a] godgeleerde Staatkundige Verhandeling zwarigheit in de lezers heeft veröorzaakt. Ik acht dit voornamelijk het geen te wezen, 't welk daar in twijffelachtiglijk van God, en van de natuur verhaalt schijnt: welke twee dingen, gelijk zeer veel lieden menen, van u vermengt en te zamen gesmolten worden. Wijders, veel menen dat gy de [b]geloofwaerdigheit en kracht der [c]wonderdaden wechneemt, op de welken alleen, gelijk byna alle Christenen zich inbeelden, de zekerheit der goddelijke openbaring gebout kan worden. Dat meer is, zy zeggen dat gy uw gevoelen van Jesus Christus, de Verlosser des werrelts, en d' enige Middelaar der menschen, en zijn Vleeschwording en Voldoening verzwijgt; en zy eisschen dat gy van deze drie Hooftstukken uw mening klarelijk zult openbaren. Indien gy dit doet, en daar in die Christenen, de welken verstandig zijn, en by de welken de reden geld, belieft, zo vertrou ik dat uw zaken veilig zullen wezen. Dit weinige heb ik aan u bekent willen maken. Vaar wel.

[a] *Tractatus Theologico-politicus*.

[b] *Authoritas*.

[c] *Miracula*.

15. Novemb. 1675.

HENR. OLDENBURG.

Eenentwintigste Brief.
Aantwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

IK heb uw zeer korte brief, op zaterdag, de vijftiende van November gedagteekent, ontfangen, daar in gy alleenlijk die dingen aanwijst, de welken in mijn [a]Godgeleerde Staatkundige Verhande-

[a] *Tractatus Theologico-politicus*.

ling aan de lezers enige zwarigheit veröorzaakt hebben. Ik had verhoopt dat ik daar uit ook verstaan zou hebben welke die [b]gevoelens waren, die [c]d' oeffening van de [d]godsdienstige deucht schijnen te verzwakken, daar af gy te voren aan my had geschreven.

Maar om van de drie [e]hooftstukken, die gy aanteekent, mijn [f]mening aan u t' openbaren, zo zal ik, het eerste aangaande, zeggen, dat ik van God, en van de natuur een geheel ander [g]gevoelen heb, dan 't geen, dat van de [h]hedendaagsche Christenen gemenelijk verdedigt word. Want ik stel dat God [i]d' inblijvende oorzaak aller dingen, (gelijk men zegt) en niet [k]d' overgaande is. Ik zeg, en bevestig met Paulus, en misschien ook met alle d' oude [l]Wijsbegerigen, hoewel op een andere wijze, ja ik zou ook darren zeggen, met alle d' oude Hebreen, voor zo veel men uit enige [m]overleveringen, hoewel op veel wijzen vervalscht, kan bevatten; dat alle dingen in God zijn, en in God bewogen worden. Voorts, dat enigen achten dat mijn [n]Godgeleerde Staatkundige Verhandeling alleenlijk hier op steunt, dat God, en de Natuur (by de welke zy zekere [o]klomp, of [p]lighamelijke stoffe verstaan) een en de zelfde zou zijn, zy dwalen gantschelijk van de weg af.

Wijders, wat de [q]wonderdaden aangaat, ik heb my, in tegendeel, overreed dat de [r]zekerheit der [s]goddelijke openbaring alleenlijk op de [t]wijsheit der lering, en niet op de wonderdaden, dat is op [u]d' onkunde, gebout kan worden; 't welk ik bredelijk genoech in 't zeste Hooftdeel van de Wonderdaden getoont heb. Ik zal alleenlijk dit hier by voegen, dat ik tusschen de [w]Godsdienst en [x]'t waangeloof dit voor het voornaamste [y]onderscheit ken, dat dit leste [z]d' onkunde, maar het eerste de [a]wijsheit tot [b]grontvest heeft: en ik geloof dat dit d' oorzaak is, om de welke de Christenen niet door 't geloof, noch door de liefde, noch door d' andere vruchten van de heilige Geest, maar door de [c]waan alleen van d' anderen [d]onderkent worden; te weten, om dat zy, gelijk alle anderen, zich met de [e]wonderdaden alleen, dat is met [f]d' onkunde, die d' oorsprong van alle boosheit is, verdedigen, en in dezer voegen het [g]geloof, schoon waar, in [h]waangeloof veränderen. Doch ik twijffel ten hoogsten of de Koningen zullen toelaten dat'er ooit enige [i]hulpmiddel tot dit quaat bygebracht word.

Eindelijk, om van het darde hooftstuk ook mijn mening klarelijker t' openbaren, zo zeg ik dat het gantschelijk niet ter zaligheit nootzakelijk is, Christus naar het vleesch te kennen: maar dat men van die eeuwige Zoon van God, dat is, Gods eeuwige wijsheit, die

[b] *Opiniones*.
[c] *Praxis*.
[d] *Virtus religiosa*.
[e] *Capita*.
[f] *Mens*.
[g] *Sententia*.
[h] *Christiani neoterici*.
[i] *Causa immenens*.
[k] *Transiens*.
[l] *Philosophi*.
[m] *Traditiones*.
[n] *Tractatus Theologico-politicus*.
[o] *Massa*.
[p] *Materia corporea*.
[q] *Miracula*.
[r] *Certitudo*.
[s] *Revelatia divina*.
[t] *Sapientiae doctrinae*.
[u] *Ignorantiae*.
[w] *Religio*.
[x] *Superstitio*.
[y] *Differentia*.
[z] *Ignorantia*.
[a] *Sapientia*.
[b] *Fundamentum*.
[c] *Opinio*.
[d] *Dignosci*.
[e] *Miracula*.
[f] *Ignooantia*.
[g] *Fides*.
[h] *Superstitio*.
[i] *Remedium*.

zich in alle dingen, en voornamelijk in de menschelijke ziel, en meest van allen in Jesus Christus geopenbaart heeft, geheel anders moet gevoelen. Want niemant kan zonder deze Wijsheit tot de staat der zaligheit geraken, als de welke alleen leert en aanwijst wat waar en valsch, wat goet en quaat is. En dewijl, gelijk ik gezegt heb, deze wijsheit voornamentlijk door Jesus Christus geopenbaart is, zo hebben zijn Leerlingen de zelfde, voor zo veel zy van hem aan hen geopenbaart was, verkondigt, en getoont dat zy zich met die geest van Christus, boven d'anderen, mogten beroemen. Voorts, het geen, dat van enige Kerken daar by gedaan word, te weten, dat God de menschelijke natuur aangenomen heeft; ik heb uitdrukkelijk vermaant dat ik niet weet wat zy zeggen, ja dat, om de waarheit te belijden, zy my niet minder ongerijmt schijnen te spreken, dan of iemant tot my zeide, dat de [k]kring de natuur van [l]'t vierkant aangenomen had.

[k] *Circulus*.

[l] *Quadratum*.

Ik acht dat dit genoech zal zijn om te verklaren wat ik van deze drie hooftstukken gevoel: maar of het aan de Christenen, die gy kent, behagen zal; gy kont dit beter weten, dan ik. Vaar wel.

Tweentwintigste Brief.
H. Oldenburg. *ann* B.d.S.

MYN HEER,

DEwijl gy my over mijn al te grote kortheit schijnt te beschuldigen, zo zal ik voor deze maal die schult met een al te grote lankheit uitwisschen. Gy had, gelijk ik zie, het verhaal van die gevoelens in uw geschriften verwacht, de welken aan de genen, die uw geschriften lezen, d'oeffening van de godsdienstige deucht schijnen neder te werpen. Ik zal zeggen wat het geen is, daar over zy voornamelijk bekommert zijn. Gy schijnt een [a]nootschikkelijke nootzakelijkheit van alle dingen en [b]werkingen vast te stellen: en zy menen dat men, als men dit toestaat, en vaststelt, de zenuwen van alle wetten, en van alle deucht en godsdienst afsnijd, en dat alle vergeldingen en straffingen ydel, en te vergeefs zijn. Zy achten dat al 't geen, 't welk dwingt, of nootzaakelijkheit inbrengt, te verschonen is, en menen dieshalven dat niemant voor Gods aanschouwing onverschonelijk zal wezen. Zy konnen ook niet overëenbrengen waar in schult en

[a] *Necessitas fatalis*.

[b] *Actiones*.

straffe plaats zal hebben, zo wy van [c]'t nootlot gedreven worden, en zo alles, door een strenge hant omgevoert, langs een zeker en onvermijdelijk pad gaat. Men kan zeer zwarelijk zeggen wat middel dat'er is om deze knoop los te maken. Ik zou gaerne weten en verstaan wat raat gy in deze zaak zult konnen verschaffen.

[c] *Fats*.

Wat deze uw mening aangaat, die 't u belieft heeft uit de drie hooftstukken, die ik aangemerkt heb, aan my t' openbaren, hier in staan deze dingen t'onderzoeken: voorëerst, in welke zin gy de [d]Wonderdaden en [e]Onkunde voor [f]gelijknamige en [g] gelijkvermogende dingen houd; gelijk gy in uw leste brief schijnt te gevoelen: dewijl Lazarus opwekking van de doot, en Christus opstanding uit het graf alle vermogen van de geschape natuur schijnen t'overtreffen, en alleenlijk aan het goddelijk vermogen te behoren. Dit wijst ook geen beschuldiglijke onkunde aan, dat nootzakelijk de palen van een eindig verstant, en 't welk binnen zeker perk besloten is, te buiten gaat. Acht gy dat het niet met de geschape ziel, en met de wetenschap overëenkoomt, zodanige wetenschap en vermogen van een ongeschape ziel, en van een opperste Godheit t'erkennen, de welke die dingen kan deurdringen en uitwerken, van de welken wy menschjes geen reden en middel konnen geven, noch uitdrukken? Wy zijn menschen: wy moeten, gelijk het schijnt, niet achten dat'er iets, 't welk menschelijk is, buiten ons is.

[d] *Miracula*.
[e] *Ignorantia*.
[f] *Synonyma*.
[g] *AEquipollentia*.

Wijders, dewijl gy belijd dat gy niet kont begrijpen dat God warelijk de menschelijke natuur aangenomen heeft, zo sta dan toe dat men u afvraag, hoe gy deze plaatsen van onz Euangelium, en van de Brief, aan de Hebreen geschreven, verstaat, van de welken d'eerste verzekert, *dat het Woort vleesch is geworden*, en de leste *dat Gods Zoon niet d'Engelen, maar Abrahams zaat aangenomen heeft*. Ik acht dat d'inhout van 't geheel Euangelium dit aanwijst, dat Gods enige gebore Zoon, (*Logos, 't Woort*, dat God, en by God was) zich in 't vleesch heeft vertoont, en voor ons zondaren door zijn lijden en doot de prijs der verlossing betaalt heeft. Ik zou gaerne willen verstaan wat gy van deze en diergelijke dingen zult zeggen, op dat de waarheit met het Euangelium, en met de Christelijke godsdienst, dien gy gunst toedraagt, gelijk ik acht, zou bestaan.

Ik had gedacht meer te schrijven, maar ik word daar in door mijn vrienden belet, die my bezoeken, en dien ik ongeoorloft acht deze plichten van beleeftheit te weigeren. Doch deze dingen, die ik in

deze brief te zamengebracht heb, zullen ook genoech zijn, en misschien walging genoech aan u, in d' oeffening der Wijsheit, ververwekken. Vaar wel dan, en geloof dat ik altijt een eerbewijzer van uw geleertheit en wetenschap zal zijn.

Londen, 16. Decemb. 1675.

Drieentwintigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

IK zie eindelijk wat het geweest heeft, dat gy van my verzocht dat ik niet zou gemeenmaken. Maar dewijl dit zelfde de voornaamste [a]grontvest van alle die dingen is, de welken in die [b]Verhandeling begrepen zijn, die ik voorgenomen had uit te geven, zo zal ik hier met weinig woorden verklaren, op welke wijze ik een [c] nootschikkelijke nootzakelijkheit aller dingen en [d]werkingen stel.

Ik [e]onderwerp God geensins het [f]nootlot, maar ik [g]bevat dat alle dingen, door een [h]onvermijdelijke nootzakelijkheit, uit Gods natuur volgen, op de zelfde wijze als zy alle bevatten dat uit de natuur van God zelf volgt, dat God [i]zich zelf verstaat. Warelijk, niemant ontkent dat dit nootzakelijk uit de goddelijke natuur volgt: en echter bevat niemant dat God door enig nootlot gedwongen, maar dat hy gantsch [k]vrijelijk, hoewel [l]nootzakelijk, zich zelf verstaat. Wijders, deze onvermijdelijke nootzakelijkheit der dingen neemt noch de goddelijke, noch de menschelijke wetten wech. Want zelfs de [m]zedige leerstukken, 't zy dat zy de [n]vorm van wet, of van recht van God ontfangen, of niet, zijn echter goddelijk en heilsaam: en 't zy wy het goet, 't welk uit de deucht, en goddelijke liefde volgt, van God, als de rechter, ontfangen, of dat het uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur uitvloeit; het zal daaröm niet meer of min te begeren zijn. In tegendeel, het quaat, 't welk uit [o]bedorve werkingen en [p]hartstochten volgt, zal daaröm, om dat het nootzakelijk uit de zelfden volgt, niet minder zijn te vrezen. Eindelijk, 't zy wy de dingen, die wy doen, [q]nootzakelijk, of [r]gebeurelijk doen, wy worden echter door hoop,

[a] *Fundamentum*.
[b] *Tractatus*.
[c] *Necessitas fatalis*.
[d] *Actiones*.
[e] *Subjicere*.
[f] *Fatum*.
[g] *Concipere*.
[h] *Necessitas inevitabilis*.
[i] *Seipsum intelligere*.
[k] *Liberè*.
[l] *Necessariò*.
[m] *Documento moralia*.
[n] *Forma*.
[o] *Actiones pravae*.
[p] *Affectus*.
[q] *Necessariò*.
[r] *Contingenter*.

en vrees geleid. Voorts, de menschen zijn voor God op geen andere wijze niet te veröntschuldigen, dan om dat zy in Gods macht zijn, gelijk de klai in die van de pottebakker, die uit een zelfde klomp vaten maakt, sommigen ter eren, en sommigen ter onëeren. Indien gy op deze weinige woorden enigsins wilt merken, zo twijffel ik niet of gy zult met weinig moeite op alle de dingen, die gemenelijk tegen dit gevoelen tegengeworpen worden, konnen antwoorden, gelijk veel met my alreê beproeft hebben.

Ik heb de [s]Wonderdaden, en [t]d' onkunde, als voor [u]gelijkvermogende dingen genemen: om dat de genen, die Gods [w]wezentlijkheit, en de [x]godsdienst met wonderdaden pogen te bewijzen, een duistere zaak door een andere, die duisterder is, en daar af zy gantschelijk onkundig zijn, willen tonen, en dus een nieu [y]slach van bewijzen invoeren, te weten met niet tot het [z]onmogelijke, gelijk men zegt, maar tot [a]d'onkunde, te brengen.

Wat mijn [b]gevoelen van de [c]Wonderdaden aangaat, ik heb (zo ik my niet bedrieg) het zelfde genoech in mijn [d]Godgeleerde Staatkundige Verhandeling verklaart. Ik zal hier alleenlijk dit bijvoegen, dat gy, zo gy hier op merkt, te weten, dat Christus niet aan de [e]Raat, noch aan Pilatus, noch aan iemant der ongelovigen, maar alleenlijk aan de [f]Heiligen is verschenen; dat God noch rechte, noch slinke hant heeft, noch in enige plaats, maar, volgens zijn [g]wezentheit, overäl is; dat de [h]stoffe overäl de zelfde is; dat God zich niet buiten de werrelt, in een [i]inbeeldige plaats, die zy verdichten, openbaart; en eindelijk, dat de [k] samenstelling van 't menschelijk lighaam binnen de behorelijke palen, alleenlijk door de zwaartte van de lucht, bedwongen word: dat gy, zeg ik, lichtelijk zult zien dat deze [l]verschijning van Christus niet ongelijk met de gene is, door de welke God aan Abraham verscheen, toen hy drie mannen zag, die hy nodigde om met hem maaltijt' te houden. Maar gy zult zeggen, dat alle d'Apostelen gantschelijk gelooft hebben dat Christus van de doden verrezen, en warelijk ten hemel opgevaren is; 't welk ik niet ontken. Want Abraham zelf geloofde ook dat God by hem maaltijt had gehouden; gelijk ook alle d'Israëliten geloofden dat God, met vuur omringt, uit de hemel op de berg Sinai afgedaalt was, en [m]onmiddelijk met hen gelproken had: hoewel deze en meer andere [n]verschijningen, of [o]openbaringen, naar de [p] bevattingen, en naar de [q]gevoelens van die menschen geschikt geweest hebben, door de welken God zijn [r]mening aan hen heeft willen openbaren. Ik besluit dan dat Christus opstanding uit de do-

[s] *Miracula*.
[t] *Ignorantia*.
[u] *AEquipollentia*.
[w] *Existentia*.
[x] *Religio*.
[y] *Genus argumentandi*.
[z] *Impossibile*.
[a] *Ignorantia*.
[b] *Sententia*.
[c] *Miracula*.
[d] *Tractatus Thologico-politicus*.
[e] *Senatores*.
[f] *Sancti*.
[g] *Essentia*.
[h] *Materia*.
[i] *Spatium imaginarium*.
[k] *Compages*.
[l] *Apparitio*.
[m] *Immediatè*.
[n] *Apparitiones*.
[o] *Revelationes*.
[p] *Captus*.
[q] *Opiniones*.
[r] *Mens*.

den warelijk geestelijk, en alleenlijk aan de gelovigen, naar hun bevatting, geöpenbaart heeft geweest; te weten dat Christus met d'eeuwigheit is beschonken, en dat hy van de doden (doden versta ik hier in de zelfde mening, daar in Christus zeide, Laat de doden hun doden begraven) opgestaan is, na dat hy door zijn leven en doot een voorbeelt van bezondere heiligheit heeft gegeven; en dus verre wekt hy zijn Leerlingen van de doden op, als zy dit voorbeelt van zijn leven en doot volgen. Het zou niet zwaar zijn de gehele [s]Leer des Euangeliums naar deze [t]onderstelling te verklaren: ja het vijftiende Hooftdeel van d'eerste Brief aan de Korinthers kan volgens deze onderstelling alleen verklaart, en Paulus [u]Bewijzen verstaan worden: daar zy anders, met de gemene onderstelling te volgen, zwak zouden schijnen, en lichtelijk wederlegt konnen worden. Ik zwijg noch dat de Christenen alle de dingen, die van de Joden [w]vleesschelijk verklaart zijn, [x]geestelijk uitgelegt hebben.

[s]*Doctrina*.
[t]*Hypothesis*.
[u]*Argumenta*.

Ik beken met u de menschelijke zwakheit. Maar dat het, in tegendeel, aan my geöorloft zy u te vragen, of wy [y]menschjes zo grote kennis van de natuur hebben, dat wy konnen bepalen hoe verre haar kracht en vermogen zich uitstrekt, en wat boven haar vermogen is? en dewijl niemant, zonder verwaantheit, dit kan [z]menen, zo is 't geöorloft zonder roem de [a]Wonderdaden door naturelijke oorzaken, zo veel als 't mogelijk is, te verklaren: en 't zal beter zijn dat wy van de genen, die wy niet konnen verklaren, noch ook [b]betogen dat zy ongerijmt zijn, onz oordeel schorssen, en de godsdienst, gelijk ik gezegt heb, alleenlijk door de [c]wijsheit der lering bewijzen.

[w]*Carnaliter*.
[x]*Spiritualiter*.
[y]*Homunciones*.
[z]*Praesumere*.
[a]*Miracula*.
[b]*Demonstrare*.
[c]*Sapientia doctrinae*.

Eindelijk, gy meent dat de plaatsen van Johannes Euangelium, en van de Brief aan de Hebreen tegen de dingen, die ik gezegt heb, strijden, om dat gy de [d] spreekwijzen der Oostersche talen naar de wijzen van spreken in Europa meet; en hoewel Johannes zijn Euangelium in de Grieksche taal mogt geschreven hebben, zo volgt hy echter de [e]spreekwijzen der Hebreen. Doch dit zy zo 't is, gelooft gy dat, als de Schrift zegt dat God zich in een wolk heeft geöpenbaart, of dat hy in de Tabernakel, en in de Tempel gewoont heeft, God zelf de natuur van een wolk, van de Tabernakel, en van de Tempel aangenomen heeft? Maar dit is 't voornaamste hier af, 't welk Christus van zich zelf zegt, te weten, dat hy Gods Tempel is, namelijk om dat, gelijk ik in mijn voorgaanden gezegt heb, God zich voortreffelijk in Christus geöpenbaart heeft, van 't welk Johannes, om zulks krachtiglijker uit te drukken, gezegt heeft, dat het Woort Vleesch geworden is. Maar hier af genoech.

[d]*Phrases*.
[e]*Hebraizare*.

Vierentwintigste Brief.
H. Oldenburg *aan* B.d.S.

MYN HEER,

GY hebt het wel geraden, als gy d'oorzaak bevat, om de welke ik niet gaerne zou willen dat men deze [a]nootschikkelijke nootzakelijkheit aller dingen gemeen zou maken, te weten op dat d' oeffening des deuchts daar door niet gestuit, en de vergeldingen en straffen gering zouden worden. Het geen, dat gy in uw leste brief hier toe bygebracht hebt, schijnt deze zaak noch niet af te doen, noch de [b] menschelijke ziel gerust te maken. Want indien wy menschen, in alle onze zo wel [c]zedelijke, als [d]naturelijke doeningen, in dier voegen in Gods macht zijn, als de klai in de hant van de pottebakker; op wat wijze, ik bid u, kan iemant van d' onzen beschuldigt worden, dat hy iets op deze, of die wijze gedaan heeft, als aan hem gantschelijk onmogelijk heeft geweest anders te doen? Zouden wy niet alle, niemant uitgezondert, God konnen tegenwerpen: uw [e]onbuighelijk nootlot, en uw onwederstandelijke macht heeft ons zo verre gedwongen, dat wy dus moesten, en niet anders konden werken: waaröm dan, en met wat recht zult gy ons met afgrijsselijke straffen straffen, te weten om dingen, die wy geensins hebben konnen mijden, terwijl gy alles door de hoogste nootzakelijkheit, naar uw believen en welgevallen, werkt en stiert? Als gy zegt dat de menschen voor God om geen andere oorzaak niet te veröntschuldigen zijn, dan om dat zy in Gods macht zijn, zo zou ik dit bewijs gantschelijk omkeeren; en ik zou, gelijk het schijnt, met meerder reden zeggen, dat de menschen daaröm gantschelijk te verschonen zijn, om dat zy in Gods macht staan. Want deze tegenwerping is by allen vaerdig: O God, men kan uw macht niet ontworstelen, en dieshalven schijn ik met recht te moeten verschoont worden, dat ik niet anders gedaan heb.

[a] *Necessitas fatalis*.
[b] *Mens humana*.
[c] *Morales*.
[d] *Actiones naturales*.
[e] *Fatum inevitabile*.

Wijders, dat gy de [i]Wonderdaden en [k]onkunde voor [l]gelijkmachtigen tot noch toe neemt, gy schijnt de macht van God, en die van de menschen, ja zelf der scherpzinnigste menschen, in de zelfde palen te besluiten; als of God niets kon doen, of voortbrengen, daar af de menschen geen reden zouden konnen geven, zo zy

[i] *Miracula*.
[k] *Ignorantia*.
[l] *AEquipollentia*.

alle de krachten van 't vernuft inspannen. Voorts, de historie van Christus lijden, doot, begraffenis en verrijzen is schijnt met zo levendige en naturelijke verwen afgeschildert, dat ik my op uw geweten zelf zou darren beroepen; of gy gelooft dat de zelfde eerder [m]byspreukelijk, dan [n]letterlijk genomen moet worden, zo gy slechs van de waarheit der Historie overreed waart. [o]D' omstandigheden, die van d' Euangelisten van die zaak zo klarelijk beschreven zijn, schijnen grondelijk te parssen, dat deze Historie naar de letter genomen moet worden. Ik heb dienstig geacht deze dingen met weinig woorden op deze zaak aan te merken; en ik verzoek ernstiglijk dat gy dit verschoont, en, volgens uw oprechtigheit, daar op vriendelijk antwoord.

[m] *Allegoricè*.
[n] *Literaliter*.
[o] *Circumstantiae*.

HENR. OLDENBURG.

Londen, 14 Januar. 1676.

Vyfentwintigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* H. Oldenburg.

MYN HEER,

HEt geen, welk ik in mijn voorgaande brief gezegt heb, te weten dat wy daarom niet te veröntschuldigen zijn, om dat wy in Gods macht staan, gelijk de klai in de hant van de pottebakker, wil ik in deze zin verstaan hebben, namelijk, dat niemant God kan berispen van dat hy een zwakke natuur, of een onvermogende [a]geest hem heeft gegeven. Want gelijk het ongerijmt zou zijn dat de [b]kring klaagde dat God aan hem niet [c]d' eigenschappen van een [d]bol had gegeven, of dat een kint, 't welk van de steen gepijnigt word, zich misnoegt toonde, om dat het van God niet met een gezont lighaam was begaaft; op gelijke wijze kan ook een mensch, die zwak van geest is, klagen dat God de vroomheit, en de ware kennis van God zelf, en de liefde aan hem heeft geweigert, en een zo zwakke natuur aan hem gegeven heeft, dat hy zijn [e]begeerlijkheden niet kan bedwingen, noch matigen. Want tot de natuur van yder ding behoort niets anders, dan 't geen, dat uit des zelfs gestelde oorzaak nootzakelijk volgt. Maar dat het niet tot de natuur van yder mensch behoort, sterk van gemoed te zijn, en dat het niet meer in onze

[a] *Animus*.
[b] *Circulus*.
[c] *Proprietares*.
[d] *Globus*.
[e] *Cupiditates*.

Macht is, een gezond lighaam, als een gezonde ziel te hebben; dit kan van niemant geloghent worden, dan van de geen, die zo wel d' ervarentheit, als de reden zou willen loghenen. Maar, zegt gy wijders, indien de menschen uit nootzakelijkheit der natuur zondigen, zo zijn zy te veröntschuldigen, zonder dat gy verklaart wat gy daar uit wilt besluiten, te weten, of God zich niet tegen hen kan vergrammen, dan of zy de zaligheit, dat is de kennis van God, en van zijn liefde, waerdig zijn, Indien gy 't eerste meent, zo sta ik gantschelijk toe dat God niet vergramt word, maar dat alles naar zijn [f]zin en mening geschied. Maar ik ontken dat daaröm alle menschen zalig behoorden te wezen. Want de menschen konnen wel te veröntschuldigen zijn, en echter de zaligheit derven, en op veel wijzen gepijnigt worden. Want een paert is te veröntschuldigen van dat het een paert, en geen mensch is; en echter moet het een paert, en geen mensch wezen. De geen, die door de beet van een hont dul is geworden, is wel te veröntschuldigen, maar word echter met recht gesmoort en verstikt. Eindelijk, de geen, die zijn begeerlijkheden niet kan bestieren, en hen niet door vrees der wetten intomen, kan echter niet, hoewel hy om zijn zwakheit te veröntschuldigen is, de gerustheit van zijn gemoed, noch Gods kennis en liefde genieten, maar moet nootzakelijk vergaan. Ik acht het hier niet nootzakelijk te zijn, te vermanen dat, als de Schrift zegt, dat God zich tegen de zondaars vergramt, dat hy een rechter is, die de werkingen der menschen onderzoekt, overweegt en oordeelt; dat zy, zeg ik, op een menschelijke wijze, en volgens d' aangenome gevoelens van 't gemeen spreekt, om dat haar ooggemerk niet is de [g]Wijsbegeerte te leren, noch de menschen geleert, maar gehoorzaam te maken. Wijders, ik zie niet op wat wijze ik hier uit, dat ik de [h]Wonderdaden en [i]onkunde voor [k]evenmachtig heb genomen, Gods vermogen, en der menschen wetenschap binnen de zelfde palen schijn te besluiten. Voorts, ik versta met u Christus lijden, doot en begraving [l] letterlijk; doch zijn verrijzenis in een [m]geestelijke zin. Ik beken wel dat deze leste ook van d'Euangelisten met die [n]omstandigheden verhaalt word, dat wy niet konnen loghenen dat d'Euangelisten zelven gelooft hebben dat Christus lighaam verrezen, en ten hemel opgeklommen is, dat hy aan Gods rechte hant zit; en dat hy ook van d'ongelovigen zou hebben konnen gezien worden, zo zy met hem in die plaatsen hadden geweest, in de welken Christus zelf aan zijn [o]Leerlingen is verschenen: daar in zy echter, [p]zonder krenking van de Leer des Euangeliums, hebben konnen misleid we-

[f] *Sententia*.

[g] *Philosophia*.

[h] *Miracula*.

[i] *Ignorantia*.

[k] *AEquipollentia*.

[l] *Literaliter*.

[m] *Allegoricè*.

[n] *Circumstantiae*.

[o] *Discipuli*.

[p] *Salva doctrina Euangelii*.

zen; gelijk ook aan andere Profeten gebeurt is, van 't welk wy in 't voorgaande voorbeelden hebben bijgebracht. Immers Paulus, aan de welk Christus ook namaals is verschenen, roemt dat hy Christus niet naar 't vleesch, maar naar de geest gekent heeft. Vaar wel.

Zesentwintigste Brief.
S.d.V. *aan* B.d.S.

WAARDSTE VRIENT,

IK heb al overlang gewenscht by u te wezen: maar de tijt, en de lange winter hebben my niet gunstig genoech geweest. Hoewel ik met het lighaam zo verre van u ben gescheiden, zo zijt gy echter zeer dikwijls met het gemoed by my; voornamelijk als ik in uw geschriften bezich ben, en daar meê handel. Doch dewijl zy alle, zo veel de [a]Bepalingen aangaat, niet klaar aan my zijn, zo heb ik, aan u gedenkende, mijn geest aangeport tot deze Brief aan u te schrijven. Ik ben hier over met de Heer Borellus, een schrander [b]Wiskundige, te raat gegaan, die van deze dingen dus schrijft: *De [c]Bepalingen worden gelijk [d]Vooräfgezondenen in de [e]Betoging bijgebracht. 't Is dieshalven nootzakelijk dat zy klarelijk bekent zijn; andersins kan men geen [f]bekentmakende, of zeer [g]klaarblijkelijke kennis daar uit verkrijgen*. En ergens anders; *De [h]reden van de [i]zamenstelling, of d' eerste en bekentste [k] wezentlijke lijding van enig [l]onderwerp moet niet roekelozelijk maar met de grootste omzichtigheit verkozen worden. Want indien de [m]samenzetting, en de genoemde [n]lijding onmogelijk is, zo zal 'er geen [o]bekentmakende bepaling uitgewerkt worden: gelijk indien iemant zeide; Twee [p]rechte lijnen*, *[q]ruimte of plaats begrijpende, zullen [r]gestaltig genoemt worden*; *zo zouden dit [s]bepalingen der niet wezenden, en onmogelijke bepalingen wezen: en dieshalven zou men eerder [t]d'onkunde, dan de [u]wetenschap daar van [w]afleiden. Wijders, indien de [x] samenzetting, of de genoemde [y]lijding wel [z]mogelijk en waar, maar aan ons [a] onbekent of twijffelächtig is, zo zal de [b]bepaling niet goet zijn: want de [c]besluiten, uit het onbekende en twijffelächtige gesproten, zullen ook onzeeker en twijsselächtig wezen, en dieshalven [d]vermoeden en [e]waan, maar geen zekere [f] wetenschap aanbrengen*. Tacquet schijnt echter van dit gevoelen te verschillen: want hy

[a] *Defitiones*.
[b] *Mathematicus*.
[c] *Definitiones*.
[d] *Pramissae*.
[e] *Demonstratio*.
[f] *Scientifica*.
[g] *Evidentissima cognitio*.
[h] *Ratio*.
[i] *Structura*.
[k] *Passio essentialis*.
[l] *Subjectum*.
[m] *Constructio*.
[n] *Passio*.
[o] *Definitio pecifica*.
[p] *Linea rectae*.
[q] *Spatium*.
[r] *Figurales*.
[s] *Definitiones non entium*.
[t] *Ignorantia*.
[u] *Scientia*.
[w] *Deducere*.
[x] *Constructio*.
[y] *Passio*.
[z] *Possibilis & vera*.
[a] *Ignota & dubia*.
[b] *Definitio*.
[c] *Conclusiones*.
[d] *Suspitio*.
[e] *Opinio*.
[f] *Scientia*.

acht dat men van een [g]valsche uitspraak [h]regelrecht tot het [i]waar besluit kan voortgaan, gelijk gy weet. Maar Klavius, welks [k]gevoelen hy ook invoert, gevoelt dus: *De [l]Bepalingen*, zegt hy, *zijn [m]Kunstnamen; en men behoeft geen reden bt te brengen, waarom enige zaak op deze, of die wijze bepaalt word: maar 't is genoech dat men verzekert dat de [n]bepaalde zaak nooit met enige andere overëenkoomt, 't en zy men te voren [o]betoogt dat de [p]gegeve bepaling met de zelfde overëenkoomt*. In voegen dat Borellus wil dat de [q]bepaling van enig [r] onderwerp uit d'eerste [s]wezentlijke, aan ons [t]bekentste en [u]ware lijding, of [w] samenstelling moet bestaan. Maar Klavius, geheel anders gaande, zegt, dat 'er niet aangelegen is of zy d' eerste, of de bekentste, of de ware is, of niet, zo men slechs [x]betoogt dat de [y]bepaling, die men gegeven heeft, niet met enige andere overëenkoomt. Ik, wat my aangaat, wil liever Borellus toestemmen, schoon ik niet wel weet wie gy toestemt. Dewijl 'er dan zodanige [z]verschillen van de natuur der bepaling, die men onder de [a]beginselen der [b]betoging telt, rijzen, en mijn [c] geest niet vry van deze zwarigheden is, gelijk ook niet van de genen, die daar van [d]afgeleid worden, zo wensch en verzoek ik ten hoogsten, dat het u belief, zo uw [e]bezigheden zulks toelaten, uw [f]gevoelen hier over aan my te schrijven, en met enen aan te wijzen wat [g]onderscheit tusschen de [h]Kundigheden en [i] Bepalingen is. Borellus stelt geen ander waar onderscheit, dan zo veel de naam aangaat: maar ik geloof dat gy een ander stelt. Wijders, ik versta niet de darde [k]bepaling. My heugt dat gy in den Haag tot my gezegt hebt, dat men de zaak op twee wijzer kan aanmerken; of naar dat zy in zich is, of naar dat zy [l]opzicht op iets anders heeft; gelijk het [m]verstant, 't welk men ook of onder de [n]denking, of als uit [o]denkbeelden [p]bestaande, kan aanmerken. Maar ik zie niet wel welk dit [q] onderscheit is. Want ik acht dat men de [r]denking, zo ik haar wel bevat, onder de [s]denkbeelden moet begrijpen; om dat de denking, als men alle denkbeelden daar af wechneemt, nootzakelijk vernietigt moet worden. Doch dewijl ik van deze zaak geen [t]voorbeelt heb, dat klaar genoech is, zo blijft de zaak enigsins duister, en behoeft wijder verklaring. Eindelijk, in [u]'t Bijvoegsel van de tiende [w]Voorstelling staat dus: *Hier uit blijkt dat, hoewel men twee [x]toeëigeningen*, [y]*zakelijk* [z] *onderscheiden,* [a]*bevat, dat is d'een zonder hulp van d'andere, wy echter daar uit niet konnen besluiten dat zy twee* [b]*wezenden, of twee verscheide* [c] *zelfstandigheden maken. Want tot de natuur van de zelfstandigheit behoort, dat yder van haar toeëige-*

[g]*Pronanciatum falsum*.
[h]*Directè*.
[i]*Conclusio vera*.
[k]*Sententia*.
[l]*Definitiones*.
[m]*Vocabula artis*.
[n]*Res definita*.
[o]*Demonstrare*.
[p]*Definitio tradita*.
[q]*Definitio*.
[r]*Subjectum*.
[s]*Essentialis*.
[t]*Notissima*.
[u]*Vera passio*.
[w]*Structura*.
[x]*Demonstrare*.
[y]*Definitio*.
[z]*Disceptationes*.
[a]*Principia*.
[b]*Demonstratio*.
[c]*Animus*.
[d]*Deducere*.
[e]*Negotia*.
[f]*Sententia*.
[g]*Distinctio*.
[h]*Axiomata*.
[i]*Definitiones*.
[k]*Definitio*.
[l]*Respectus*.
[m]*Intellectus*.
[n]*Cogitatio*.
[o]*Ideae*.
[p]*Constare*.
[q]*Distinctio*.
[r]*Cogitatio*.
[s]*Ideae*.
[t]*Exemplum*.
[u]*Scholium*.
[w]*Propositio*.
[x]*Attributa*.
[y]*Realiter*.
[z]*Distincta*.
[a]*Concipere*.
[b]*Entia*.
[c]*Substantiae*.

ningen door zich bevat word, en dat alle de toeëigeningen, die zy heeft, te gelijk in haar geweest hebben. In dezer voegen schijnt gy [d]t'onderstellen dat de natuur van de [e]zelfstandigheit zodanig gestelt is, dat zy veel [f]toeëigeningen kan hebben; 't welk noch niet [g]betoogt is, 't en zy gy uw [h]opzicht hebt op de zeste [i]bepaling van de [k]zelfstandigheit, [l]volstrektelijk onëindig, of van God. Andersins, indien ik zeg dat yder zelfstandigheit alleenlijk een enige toeëigening heeft, en indien ik het [m] denkbeelt van twee toeëigeningen had, zo zou ik met recht konnen besluiten dat ter plaats, daar twee verscheide toeëigeningen zijn, ook twee verscheide zelfstandigheden moeten wezen. Ik verzoek hier af ook nader verklaring van u. Ik laat het hier by, waarde vrient, en verwacht met d'eerste gelegentheit antwoort hier op. Vaar wel.

[d] *Supponere*.
[e] *Substantia*.
[f] *Attributa*.
[g] *Demonstratum*.
[h] *Respicere*.
[i] *Definitio*.
[k] *Substantia*.
[l] *Absolutè infinita*.
[m] *Idea*.

Uw Toegenege

S.D.V.

In Amsterdam, 24. Febr. 1663.

Zevenentwintigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* S.d.V.
Van de Natuur der [a]Bepaling, en [h]gemene Kundigheit.

[a] *Definitio*.
[h] *Axioma*.

WAARDE VRIENT,

WAt de [c]geschillen aangaat, die van u voorgestelt zijn, ik zie dat gy hier door opgehouden word, dat gy geen onderscheit tusschen de [d]geslachten van [e] bepalingen maakt: te weten tusschen de bepaling, die gegeven word, om de zaak, gelijk zy in zich is, buiten 't verstant, te verklaren, en tusschen de bepaling, die de zaak alleenlijk verklaart, naar dat zy van ons bevat word, of bevat kan worden. Want d'eerste moet waar wezen, en verschilt niet van de [f]gemene Kundigheit, of [g]Voorstelling, dan dat de [h]bepaling alleenlijk omtrent de [i] wezentheden der dingen, en die van [k]d'aandoeningen der dingen verkeert; maar de gemene Kundigheden, en de voorstellingen strekken zich wijder uit, namelijk tot [l]d'eeuwige waarheden. Maar de leste verëischt niets, dan dat zy [m]volstrektelijk bevat word, en niet als een [n]gemene kundigheit, en [o]voorstelling onder de reden van 't ware. Tot een voorbeelt, als ie-

[c] *Quaestiones*.
[d] *Genera*.
[e] *Definitiones*.
[f] *Axioma*.
[g] *Propositio*.
[h] *Definitio*.
[i] *Essentiae*.
[k] *Affectiones*.
[l] *Veritates aeternae*.
[m] *Absolutè*.
[n] *Axioma*.
[o] *Propositio*.

mant my naar de [p]beschrijving van Salomons Tempel vraagt, zo moet ik aan hem de ware beschrijving van de tempel, gelijk hy geweest heeft, overleveren, zo ik niet wil rellen en beuzelen. Maar indien ik enige tempel, die ik wil bouwen, in de geest toegestelt heb, uit welks beschrijving ik besluit dat ik zodanige gront, en zo veel duizent stenen, en andere boustoffen moet kopen, zal iemant, die wel by zijn zinnen is, tot my zeggen dat ik een quaad besluit heb gemaakt, om dat ik misschien een valsche [q]bepaling bijgebracht heb? zal iemant tot my zeggen dat ik mijn bepaling zal bewijzen? Want indien hy dit zeide, zo zou hy niets anders zeggen, dan dat ik het geen, 't welk ik [r]bevat heb, niet heb bevat, of van my eisschen dat ik bewijzen zou dat ik 't geen, 't welk ik bevat heb, bevat heb; 't welk warelijk beuzelen is. Dieshalven, die quade [s]bepaling, de welke geen [t]bevatting uitdrukt, zal quaat wezen: 't welk ik, op dat het wel verstaan zou worden, met het voorbeelt van Borellus zal verklaren; te weten, zo iemant zeide dat twee [u]rechte lijnen, plaats [x]begrijpende [y]gestaltig genoemt wierden; indien [w]deze by [z]rechte lijn het geen verstaat, 't welk van alle by de kromme lijn verstaan word, zo zal de [a]bepaling goet wezen: want by die bepaling zou een gestalte, als (), of diergelijke verstaan worden: maar indien hy by rechte lijn de gemene [b]bevatting daar af verstaat, zo zal de zaak gantschelijk [c]onbevattelijk zijn, en dieshalven geenbepaling wezen. Deze dingenschijnen van Borrellus, tot welks gevoelen aan te nemen gy genegen zijt, gantschelijk verwart te worden. Zie hier een ander voorbeelt, namelijk dit, 't welk gy in 't einde bybrengt: indien ik zeg dat yder [d]zelfstandigheit niet meer, dan een enige [e]toeëigening heeft, zo is dit een ware [f]voorstelling, en behoeft [g]betoging? Maar indien ik zeg dat ik by zelfstandigheit het geen versta, 't welk alleenlijk uit een enige toeëigening bestaat, zo zal dit een goede [h]bepaling zijn, als daar na de [i]wezenden, uit veel toeëigeningen bestaande, met een andere naam, van de zelfstandigheit verscheiden, aangewezen worden.

Voorts, dat gy zegt dat ik niet [k]betoogt heb, dat de [l]zelfstandigheit, of het [m] wezend veel [n]toeëigeningen kan hebben, zo hebt gy misschien niet op de [o] betoging gemerkt: want ik heb 'er twee bygebracht, van de welken *d' eerste* is, dat 'er aan ons niets klaarblijkelijker is, dan dat wy yder [p]wezend onder enige [m] toeëigening [r]bevatten; en hoe enig wezend meer [s]zakelijkheit, of [t]wezen heeft, hoe ook meer toeëigeningen daar aan toegevoegt moeten worden; in voegen dat men een wezend, [u]volstrektelijk [w]onëindig, moest [x]be-

[p] *Descriptio*.
[q] *Definitio*.
[r] *Concipere*.
[s] *Definitio*.
[t] *Conceptus*.
[u] *Lineae rectae*.
[x] *Comprehendere*.
[y] *Figurales*.
[w] *Spatium*.
[z] *Linea recta*.
[a] *Definitio*.
[b] *Conceptus*.
[c] *Inconceptibilis*.
[d] *Substantia*.
[e] *Attributum*.
[f] *Propositio*.
[g] *Demonstratio*.
[h] *Definitio*.
[i] *Entia*.
[k] *Substantia*.
[l] *Demonstrare*.
[m] *Ens*.
[n] *Attributa*.
[o] *Demonstratio*.
[p] *Ens*.
[m] *Attributum*.
[r] *Concipere*.
[s] *Realitas*.
[t] *Esse*.
[u] *Absolutè*.
[w] *Infinitum*.
[x] *Definiendum*.

palen enz. *De tweede*, en die ik de voornaamste acht, is deze: hoe ik meer [y] toeëigeningen aan enig [z]wezend toeëigen, hoe ik ook gedwongen ben meer [a] wezentlijkheit daar aan toe t' eigenen; dat is, hoe ik het zelfde te meer onder de reden van 't ware bevat: 't welk warelijk niet zou wezen, zo ik een [b]verdichtsel, of iets diergelijk verdicht had.

Dat gy wijders zegt, dat gy de [c]denking niet, dan onder [d]denk-beelden, [e]bevat; en dit om dat gy, als de denkbeelden wech zijn, de denking vernietigt: ik geloof dat dit aan u gebeurt, om dat gy, een [f]denkende zaak zijnde, alle uw [g]denkingen en [h]bevattingen ter zijden stelt. 't Is dieshalven geen wonder dat gy, als gy alle uw denkingen ter zijden gestelt hebt, niets overbehoud, om namaals te denken. Maar wat de zaak aangaat, ik acht dat ik genoech, en meer dan genoech [i]betoogt heb, dat het [k]verstant, hoewel [l]onëindig, tot de [m]genatuurde, en niet tot de [n] naturende natuur behoort.

Maar de darde [o]bepaling, zo ik recht heb, luid dus: By [p]zelf-standigheit versta ik 't geen, dat in zich is, en door zich [q]bevat word: dat is, welks [r]bevatting niet de bevatting van iets anders [s]insluit. By toeëigening versta ik het zelfde; behalven dat het [t]toeëigening gezegt wordten opzicht van [u]'t verstant, 't welk zekere zodanige natuur aan de zelfstandigheit toeëigent. Deze [w]bepaling, zeg ik, drukt klarelijk genoech uit wat ik by [x]zelfstandigheit, of by [y]toeëigening verstaanwil. Gy wilt echter, hoewel het geensins nodig is, dat ik met een voorbeelt zal verklaren hoe een en de zelfde zaak met twee namen aangewezen kan worden. Ik zal dan, om niet karig te schijnen, twee voorbeelden geven. *Vooreerst* zeg ik dat ik by Israël de darde [z]Aartsvader, en dat ik by Jakob de zelfde versta: maar de naam van Jakob wierd aan hem gegeven, om dat hy zijns broeders hiel had gegrepen. *Ten tweeden*, by [a]plat wil ik dit verstaan, 't welk alle stralen van 't licht, zonder enige verändering, weêrkaatst. By wit [b]versta ik het zelfde, behalven dat wit gezegt word ten opzicht van de mensch, die op het plat ziet.

Ik acht dat ik hier meê op uw [c]vragen voldaan heb. Ondertusschen zal ik wachten uw oordeel te horen; en indien 'er noch iets is, van 't welk gy oordeelt dat het niet wel, of klarelijk genoech [d]betoogt is, schroom niet om my dit aan te wijzen, enz.

[y] *Attributa*.
[z] *Ens*.
[a] *Existentia*.
[b] *Chymera*.
[c] *Cogitatio*.
[d] *Ideae*.
[e] *Concipere*.
[f] *Res cogitans*.
[g] *Cogitationes*.
[h] *Conceptus*.
[i] *Demonstrare*.
[k] *Intellectus*.
[l] *Infinitus*.
[m] *Naturata*.
[n] *Natura naturans*.
[o] *Definitio*.
[p] *Substantia*.
[q] *Concipi*.
[r] *Conceptus*.
[s] *Involvere*.
[t] *Attributum*.
[u] *Intellectus*.
[w] *Definitio*.
[x] *Substantia*.
[y] *Attributum*.
[z] *Patriarcha*.
[a] *Planum*.
[b] *Reflectere*.
[c] *Quaestiones*.
[d] *Demonstrare*.

Achtentwintigste Brief.
B.d.S. *aan de zelfde*.

WAARDE VRIENT,

Gy vraagt aan my, of wy [a]ervarentheit behoeven om te weten of de [b]bepaling van enig ding waar is. Ik antwoord hier op, dat wy nooit ervarentheit behoeven, dan tot die dingen, de welken uit de bepaling van de zaak niet besloten konnen worden; gelijk tot een voorbeelt, de [c]wezentlijkheit der [d]wijzen; want deze kan uit de [e]bepaling van de zaak niet besloten worden: maar niet tot die dingen, welker [f]wezentlijkheit niet van hun [g]wezentheit [h]onderscheiden, en dieshalven uit hun [i] bepaling besloten word. Ja geen [k]ervarentheit zal ons dit ooit konnen leren en aanwijzen. Want d' ervarentheit wijst geen [l]wezentheden van zaken aan: maar 't hoogste, dat zy doen kan, is onze [m]ziel te [n]bepalen dat zy omtrent zekere wezentheden van zaken denkt. Dieshalven, dewijl de [o]wezentlijkheit der [p] toeëigeningen niet van hun [q]wezentheit verschilt, zo zullen wy de zelfde door geen [r]ervarentheit konnen bekomen.

Dat gy wijders aan my vraagt, of de [s]zaken, of [t]d' aandoeningen der zaken [u] eeuwige waarheden zijn. Ik zeg volkomelijk ja. Indien gy weêr voorwerpt, waaröm ik hen geen eeuwige waarheden noem: ik antwoord, om hen, gelijk alle anderen gewent zijn, van die dingen t'onderscheiden, die geen zaak, of aandoening van zaak verklaren; gelijk, tot een voorbeelt, van [w]niets word niets: deze en diergelijke [x]voorstellingen, zeg ik, worden [y]volstrektelijk eeuwige waarheden genoemt, met het welk zy niets anders willen aanwijzen, dan dat zodanige dingen geen plaats buiten de [z]ziel hebben, enz.

[a] *Experientia*.
[b] *Definitio*.
[c] *Existentia*.
[d] *Modi*.
[e] *Difinitio*.
[f] *Existentia*.
[g] *Essentia*.
[h] *Distinguere*.
[i] *Definitio*.
[k] *Experientia*.
[l] *Essentiae*.
[m] *Mens*.
[n] *Determinare*
[o] *Existentia*.
[p] *Attributa*.
[q] *Essentia*.
[r] *Experientia*.
[s] *Res*.
[t] *Affectiones rerum*.
[u] *Veritates aeternae*.
[w] *Nihil*.
[x] *Propositiones*.
[y] *Absolutè*.
[z] *Mens*.

Negenentwintigste Brief.
B.d.S. *aan* L.M.
Van de Natuur *van* 't Onëindig.

MYN HEER,

IK heb twee brieven van u ontfangen, d' eerste op d' elfde van Januarius, 1663. gedagteekent, en van onze vrient N.N. aan my behandigt, en d' ander van de zesentwintigste van Maert, 1663, en door zeker vrient, ik weet niet wie, van Leiden aan my gezonden. Zy waren beide zeer aangenaam aan my, inzonderheit toen ik daar uit uw gezontheit verstond, gelijk ook dat gy dikwijls aan my gedenkt. Voorts, ik bedank u ten hoogsten, gelijk behorelijk is, voor uw gunst tot my, en voor d' eer, die 't u altijt belieft heeft aan my te bewijzen: en ik bid u met enen te vertrouwen dat ik niet minder tot u ben genegen; 't welk ik altijt, in alle gelegensheden, voor zo veel mijn geringe gaven konnen toelaten, zal pogen te tonen; en om hier af een begin te maken, zal ik trachten op het geen, dat gy in uw brieven van my verzoekt, t'antwoorden. Uw verzoek is, dat ik 't geen, 't welk ik van het [a]Onëindig uitgevonden heb, aan u zal mededelen. Ik zal dit zeer gaerne doen.

Het [b]Geschil van [c]'t Onëindig heeft altijt aan alle zeer moejelijk, ja [d]onöplosselijk geschenen, om dat zy geen [e]onderscheit tusschen het geen gemaakt hebben, 't welk uit zijn natuur, of uit de kracht van zijn [f]bepaling volgt onëindig te wezen, en dat, 't welk geen [g]einden heeft, wel niet uit kracht van zijn [h]wezentheit, maar uit kracht van zijn [i]oorzaak: en ook om dat zy geen onderscheit tusschen dit gemaakt hebben, 't welk [g]onëindig gezegt word, om dat het geen einden heeft, en dit, van 't welk, schoon het [h]bepaalt is, of schoon wy het grootste en kleinste daar af hebben, wy echter de [i]delen met geen getal konnen [k]bepalen, of uitdrukken; en eindelijk om dat zy geen onderscheit tusschen 't geen gemaakt hebben, dat wy alleenlijk konnen [l]verstaan, maar niet [m]inbeelden, en 't geen, 't welk wy ook konnen inbeelden. Indien zy, zeg ik, hier op gemerkt hadden, zy zouden nooit, gelijk uit het geen zal blijken, 't welk ik terstont zal zeggen, van zulk een grote menigte

[a] *Infinitum*.

[b] *Quaestio*.
[c] *Infinitum*.
[d] *Inextricabilis*.
[e] *Distinctio*.
[f] *Definitio*.
[g] *Fines*.
[h] *Essentia*.
[i] *Causa*.
[g] *Infinitum*.
[h] *Determinatum*.
[i] *Partes*.
[k] *Determinare*.
[l] *Intelligere*.
[m] *Imaginari*.

van zwarigheden overvallen zijn. Want zy zouden dan klarelijk begrijpen, *hoedanig* [n]*onëindig* in geen [o]delen gedeelt kan worden, of geen delen hebben, en *hoedanig onëindig*, zonder tegen zegging, in delen gedeelt kan wezen. Wijders, zy zouden verstaan hebben [q]*hoedanig onëindig*, zonder enige [r]ingewikkeltheit, groter dan een ander *onëindig*, en ook *hoedanig* niet zodanig bevat kan worden. En op dat dit te lichtelijker zou geschieden, zo zal ik eerst deze vier, te weten [s] *Zelfstandigheit*, [t]*Eeuwigheit*, [u]*Wijze* en [w]*During* met weinig woorden verklaren. Het geen, dat ik omtrent de [x]*zelfstandigheit* aangemerkt wil hebben, is,

I. Dat de [y]wezentlijkheit tot der zelfder [z]wezentheit behoort: dat is dat uit der zelfder wezentheit en [a]bepaling alleen volgt, dat zy [b]wezentlijk is; 't welk, zo ik my niet bedrieg, ik voor dezen mondelings, zonder behulp van andere [c] Voorstellingen, aan u heb [d]betoogt,
II. En dat uit dit eerste volgt, dat de [e]zelfstandigheit niet [f]veel-voudig, maar alleenlijk enig van de zelfde natuur [g]wezentlijk is.
III. Dat eindelijk alle zelfstandigheit niet anders, dan [h]onëindig verstaan kan worden.

Ik noem [i]d' aandoeningen van de [k]zelfstandigheit [l]Wijzen. De [m]bepaling daar af, voor zo veel zy niet de bepaling van de zelfstandigheit zelve is, kan geen [n] wezentlijkheit [o]insluiten. Dies-halven konnen wy hen, hoewel zy [w]wezentlijk zijn, als niet wezentlijk bevatten. Hier uit volgt weêr dat wy, als wy op de [x]wezentheit der [y]wijzen alleen, en niet op [z]d'ordening van de gehele natuur merken, hier uit, dat zy nu wezentlijk zijn, niet konnen besluiten dat zy namaals wezentlijk zullen wezen, of niet wezen, geweest hebben, of niet geweest hebben. Uit het welk klarelijk blijkt dat wy de wezentheit der [a]*zelfstandigheit* van de wezentlijkheit der [b]*wijzen* gantschelijk verscheiden [c]bevatten; daar uit het [d]onderscheit tusschen [e] *eeuwigheit* en [f]*during* rijst. Want door de *during* konnen wy alleenlijk de [g] wezentlijkheit der *wijzen* verklaren; maar die van de *zelfstandigheit* door *d' eeuwigheit*, dat is een onëindige *genieting van wezentlijk te zijn*, of *van te wezen*. Hier uit bltjkt klarelijk, dat wy, als wy (gelijk zeer dikwijls gebeurt) alleenlijk op de [h]wezentheit der [i]wijzen, en niet op [k]d'ordening der natuur merken, hun wezentlijkheit en during naar onz believen konnen bepalen, groter en kleinder, naar dat het ons lust, bevatten, en in delen delen, zonder dat wy echter de [l] bevatting, die wy daar af hebben, vernietigen: Maar dat[m]d'eeuwigheit en [n]zelf-

[n] *Infinitum*.
[o] *Partes*.
[q] *Quale infinitum*.
[r] *Implicantia*.
[s] *Substantia*.
[t] *AEternitas*.
[u] *Modus*.
[w] *Duratio*.
[x] *Substantia*.
[y] *Existentia*.
[z] *Essentia*.
[a] *Definitio*.
[b] *Existere*.
[c] *Propositiones*.
[d] *Demonstrare*.
[e] *Substantia*.
[f] *Multiplex*.
[g] *Existere*.
[h] *Infinita*.
[i] *Affectiones*.
[k] *Substantia*.
[l] *Modi*.
[m] *Definitio*.
[n] *Existentia*.
[o] *Involvere*.
[w] *Existere*.
[x] *Essentia*.
[y] *Modi*.
[z] *Ordo*.
[a] *Substantia*.
[b] *Modi*.
[c] *Concipere*.
[d] *Differentia*.
[e] *AEternitas*.
[f] *Duratio*.
[g] *Existentia*.
[h] *Essentia*.
[i] *Modi*.
[k] *Ordo*.
[l] *Conceptus*.
[m] *AEternitas*.
[n] *Substantia*.

standigheit, dewijl wy hen niet, dan [o]onëindig, konnen bevatten, niets daar af kan lijden, 't en zy wy te gelijk hun bevatting vernietigen. De genen dan beuzelen gantschelijk, (om van sporeloosheit te zwijgen) die achten dat [p]d' uitgestrekte zelfstandigheit uit [q]delen, of uit lighamen, [r]zakelijk van malkander onderscheiden, te zamen gesmeed worden. Want dit is even het zelfde, als of iemant, alleenlijk uit de zamenvoeging en verzameling van veel [s]kringen, een [t]vierkant, of een [u] driehoek, of iets anders, van [w]wezentheit gantschelijk verscheiden, tracht te smeden. Dieshalven, dit geheel [x]samenmengsel van [y]bewijsreedenen, door de welken zy pogen te tonen dat de [z]lighamelijke zelfstandigheit [a]eindig is, valt van zelfs neder. Want alle deze bewijsreedenen [b]onderstellen dat de lighamelijke zelfstandigheit uit delen te zamengezet is. Gelijk ook anderen, die, zich overreed hebbende dat de [c]lijn uit [d]punten te [e]zamengezet word, veel bewijsreedenen hebben konnen vinden, om te tonen dat een lijn niet in 't onëindig gedeelt kan worden. Indien gy echter vraagt waaröm wy door drift der natuur zo genegen zijn tot [f]d'uitgestrekte zelfstandigheit te [g]delen, zo antwoord ik hier op, dat wyde [h] hoegrootheit op twee [i]wijzen [k]bevatten: te weten [l]*afgetrokkelijk*, of [m]*oppervlakkelijk*, naar dat wy, door behulp van de zinnen, haar in [n]d' inbeelding hebben; of als [o] zelfstandigheit, 't welk van [p]'t verstant alleen geschied. Dieshalven, indien wy op de hoegrootheit, naar dat zy in d'inbeelding is, merken, 't welk zeer dikwijls, en lichtelijker geschied, zo zal zy [q]eindig, [r]deelbaar, [s]veelvoudig, en uit delen te zamengezet bevonden worden. Maar indien wy alleenlijk op 't verstant merken, en de zaak, gelijk zy is, bevatten, 't welk zeer zwarelijk geschied, zo zullen wy haar [t]*onëindig*, [u]*ondeelbaar*, en [w]*enig* bevinden, gelijk ik, zo ik my niet vergis, alreê genoech [x]betoogt heb. Wijders, hier uit, dat wy de [y]during en [z]hoegrootheit naar onz believen konnen [a]bepalen, (te weten als wy de leste van haar [b] zelfstandigheit [c]afgetrokken bevatten, en d'eerste van de [d]wijze, door de welke zy van d'eeuwige dingen afvloeit, afscheiden): spruit [e]*tijt* en [f]*maat*: namelijk de tijt om de during, en de maat om de hoegrootheit op zodanige wijze te bepalen, dat wy, zo veel als 't mogelijk is, hen lichtelijk konnen inbeelden. Voorts, hier uit, dat wy [g]d'aandoeningen der [h]zelfstandigheit van de zelfstandigheit zelve afscheiden, en tot [i]benden brengen, om hen, zo veel als 't mogelijk is, [k]in te

[o]*Infinitae*.

[p]*Substantia extensa*.
[q]*Partes*.
[r]*Realiter*.
[s]*Circuli*.
[t]*Quadratum*.
[u]*Triangulus*.
[w]*Essentia*.
[x]*Farrago*.
[y]*Argumenta*.
[z]*Substantia corporea*.
[a]*Finita*.
[b]*Supponere*.
[c]*Linea*.
[d]*Puncta*.
[e]*Composita*.
[f]*Substantia extensa*.
[g]*Dividers*.
[h]*Quatitas*,
[i]*Modi*.
[k]*Concipere*.
[l]*Abstractè*.
[m]*Superficialiter*.
[n]*Imaginatio*.
[o]*Substantia*.
[p]*Intellectus*.
[q]*Finita*.
[r]*Divisibilis*.
[s]*Multiplex*.
[t]*Infinita*.
[u]*Indivisibilis*.
[w]*Unica*.
[x]*Demonstrare*.
[y]*Duratio*.
[z]*Quantitat*.
[a]*Determinare*.
[b]*Substantia*.
[c]*Abstracta*.
[d]*Modus*.
[e]*Tempus*.
[f]*Mensura*.
[g]*Affectiones*.
[h]*Substantia*.
[i]*Classes*.
[k]*Imaginari*.

beelden, spruit het [l]getal, om hen te bepalen. Uit het welk lichtelijk te zien is, dat [m] *maat*, [n]*tijt* en [o]*getal* niets anders zijn, dan

[l]*Numerus*.
[m]*Mensura*.
[n]*Tempus*.
[o]*Numerus*.

[p]wijzen van denken, of eerder van [q]in te beelden. 't Is dieshalven geen wonder dat alle de genen, die met diergelijke [r]Kundigheden, en hoe qualijk ook verstaan, gepoogt hebben de [s]voortgang der natuur te kennen, zo wonderlijk belemmert en verwart zijn geworden, dat zy zich niet daar uit hebben konnen redden, dan met deur alles heen te breken, en zich van geen doling, hoe schandelijk ook, te wachten. Want dewijl 'er veel dingen zijn, de welken wy deur geen [t]inbeelding, maar alleenlijk door [u]'t verstant, konnen bereiken, gelijk [w]zelfstandigheit, [x]eeuwigheit, enz. indien iemant zodanige dingen door diergelijke [y]kundigheden, die alleenlijk hulp-middelen van d'inbeelding zijn, begeert te verklaren, zo doet hy niets anders, dan of hy zijn vlijt aanwendde om met zijn inbeelding buiten 't spoor te hollen. Wijders, de [z]wijzen zelven van de zelfstandigheit zullen, zo men hen met diergelijke [a]wezenden van reden, of hulpmiddelen van d'inbeelding verwart, nooit recht verstaan konnen worden. Want als wy dit doen, zo scheiden wy hen af van de [b]zelfstandigheit, en van de [c]wijze, volgens de welke zy uit [d]d'eeuwigheit afvloejen, zonder de welken zy echter niet recht verstaan konnen worden. En om dit klarelijk te zien, zo merk op dit volgende voorbeelt: te weten, indien iemant de [e]during, met de tijt te verwarren, in delen begint te delen, en de zelfde [f] afgetrokkelijk bevat, zo zal hy nooit konnen weten hoe, tot een voorbeelt, een uur voorby kan gaan. Want indien een uur voorby zal gaan, zo is nootzakelijk dat de helft daar af eerst voorbijgaat, en daar na de helft van 't overige, en vervolgens de helft van dit; en dus zal hy, met [g]onbepaaldelijk de helft van 't overige te trekken, nooit ten einde van d' uur konnen geraken. In dezer voegen hebben veel, die niet gewent zijn de [h]wezenden der reden van de [i]zakelijke wezenden t'onderscheiden, darren bevestigen dat de [k]*during* uit ogenblikken te zamen gezet word, en, begerende Charybdes te mijden, zijn in Scylla, dat is van quaat tot erger, vervallen: want de during uit ogenblikken te zamen te zetten, is even het zelfde, als een getal uit ophoping van nullen te maken. Wijders, dewijl uit het geen, dat alreê gezegt is, genoech blijkt dat het [l]*getal*, de [m]*maat* en [n]*tijt*, dewijl zy niets anders zijn, dan hulpmiddelen van [o]d'inbeelding, niet [p]onëindig konnen wezen; want anders zou het *getal* geen *getal*, de *maat* geen *maat*, en de *tijt* geen *tijt* konnen zijn: zo kan men hier uit klarelijk zien, waaröm veel, die deze drie met de dingen verwarden, om dat zy van de ware natuur der dingen onkundig waren, het onëindig warelijk geloghent heb-

[p]*Modi cogitandi*.
[q]*Imaginandi*.
[r]*Notiones*.
[s]*Progressus*.
[t]*Imaginatio*.
[u]*Intellectus*.
[w]*Substantia*.
[x]*AEternitas*.
[y]*Notiones*.
[z]*Modi*.
[a]*Entia rationis*.
[b]*Substantia*.
[c]*Modus*.
[d]*AEternitas*.
[e]*Duratio*.
[f]*Abstractè*.
[g]*Indeterminatè*.
[h]*Entia rationis*.
[i]*Entia realia*.
[k]*Duratio*.
[l]*Numerus*.
[m]*Mensura*.
[n]*Tempus*.
[o]*Imaginatio*.
[p]*Infiniti*.

ben. Doch hoe elendiglijk zy [q]geredeneert hebben, zullen de [r]Wiskundigen oordeelen, die, toen zy de zaak [s]klarelijk en onderscheidelijk begrepen, zich van dusdanige [t]bewijsreedenen geensins hebben laten weêrhouden. Want behalven dat zy veel dingen hebben gevonden, die door geen getal konnen verklaart worden; 't welk genoech het gebrek der getallen toont om alles te bepalen: zo hebben zy ook veel dingen, die met geen getal gelijkgemaakt konnen worden, maar die alle getallen, de welken men geven kan, overtreffen. Zy besluiten dit echter niet uit de menigte der delen, maar hier uit, dat de natuur van de zaak geen getal, zonder klaarblijkelijke [u]tegenzeggelijkheit, kan lijden. Gelijk, tot een voorbeelt, dat alle

[q]*Ratiocinari*.
[r]*Mathematics*.
[s]*Clarè & distinctè*.
[t]*Argumenta*.
[u]*Contradictio*.

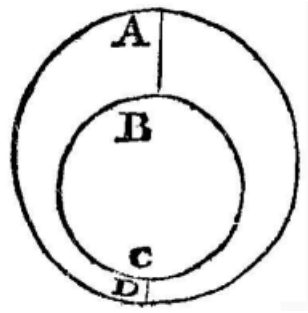

[w]d'ongelijkheden van de [x]ruimte, tusschen de twee [y]kringen A B gestelt, en alle de [z]veränderingen, die de [a]stoffe, de welke daar in bewogen word, moet lijden, alle getal overtreffen: 't welk niet uit d'al te grote [b]tusschenwijtte besloten word; want hoe klein een deel wy ook daar af nemen, des zelfs ongelijkheden zullen echter alle getal overtreffen. Het word ook hieröm niet besloten, om dat, gelijk omtrent andere dingen gebeurt, wy het [c]grootste en kleinste niet hebben: want wy hebben 't beide in dit onz voorbeelt; dewijl de grootste [d]ruimte A B, en de kleinste C D is. Maar men besluit het alleenlijk hier uit, dat de natuur van de ruimte, tusschen twee [e]kringen, die verscheide [f]middelpunten hebben, niets zodanig kan lijden. Dieshalven, indien iemant alle die [g]ongelijkheden met enig zeker getal wil [h] bepalen, zo zal hy met enen moeten maken, dat de kring geen kring is. Zo ook, om weêr tot onz voorneemen te keren, indien iemant alle de [i]bewegingen van de [k]stoffe, die tot noch toe geweest hebben, wilbepalen, te weten met hen, en hun [l]during tot zeker getal en tijt te brengen; hy zoekt niets anders, dan de [l] lighamelijke zelfstandigheit, die wy niets anders, dan [m]wezentlijk, konnen verstaan, van haar [n]aandoeningen te [o]beroven, en dat zy de natuur, die zy heeft, niet zou hebben; 't welk ik hier zeer lichtelijk zou konnen [p]betogen, gelijk ook d'andere dingen, die ik in deze briefaangeroert heb, zo ik zulks niet overtollig oordeelde.

Uit al 't welk klarelijk te zien is dat enige dingen uit hun natuur [q]onëindig zijn, en geensins [r]eindig bevat konnen worden, en dat enigen, uit [s]kracht van hun oorzaak, daar zy in zijn, als men hen [t]afgetrokkelijk bevat, in [u]delen gedeelt, en eindig aangemerkt konnen worden; eindelijk, dat enigen [w]onëindig, of, indien gy

[w]*Inaequalitates*.
[x]*Spatium*.
[y]*Circuli*.
[z]*Variationes*.
[a]*Materia*.
[b]*Spatium interpositum*.
[c]*Maximum & minimum*.
[d]*Spatium*.
[e]*Circuli*.
[f]*Centra*.
[g]*Inaequalitates*.
[h]*Terminare*.
[i]*Motus*.
[k]*Materia*.
[l]*Duratio*.
[l]*Substantia corporea*.
[m]*Existens*.
[n]*Affectiones*.
[o]*Privare*.
[p]*Demonstrare*.
[q]*Infinita*.
[r]*Finita*.
[s]*Vi suae cause*.
[t]*Abstractè*.
[u]*Partes*.
[w]*Infinita*.

liever dus wilt, [x]onbepaalt gezegt worden, te weten hieröm, dat zy met ge'en getal bepaalt konnen worden, de welken men echter groter en kleinder kan bevatten: om dat daaröm niet volgt dat die dingen, die met geen getal bepaalt konnen worden, nootzakelijk [y]even groot zijn, gelijk uit het bygebrachte voorbeelt, en uit veel anderen klarelijk genoech blijkt. Eindelijk, ik heb d' oorzaken der dolingen en verwarringen, die omtrent het [z]geschil van [a]'t Onëindig gerezen zijn, kortelijk aangewezen, en de zelfden, zo ik my niet bedrieg, afgehandelt: in voegen dat ik acht dat 'er geen geschil van 't Onëindig is, 't welk ik hier niet aangeroert heb, of 't welk niet zeer lichtelijk uit het geen, dat gezegt is, [b]opgelost kan worden. Ik oordeel het dieshalven niet de moeite waerdig te zijn, om u hier meê langer op te houden.

[x] *Indefinita*.
[y] *AEqualia*.
[z] *Quaestio*.
[a] *Infinita*.
[b] *Dissolvi*.

Maar ik wil in 't voorbygaan hier aanmerken dat de Peripatetischen, gelijk ik acht, de [c]betoging der Ouden, door de welken zy Gods [d]wezentlijkheit poogden te tonen, qualijk verstaan hebben. Want volgens 't geen, dat ik by zeker Jood, Rab Gasdai genoemt, bevind, luid de zelfde heel anders; dewijl hy dus bewijst: Indien men een [e]voortgang van [f]oorzaken tot in 't onëindig stelt, zo is ook al 't geen, dat 'er is, [g]veröorzaakt: maar tot iets, dat veröorzaakt is, behoort niet dat het, uit kracht van zijn natuur, nootzakelijk [h]wezentlijk is: zo is 'er niets in de natuur, tot welks natuur behoort wezentlijk te wezen. Maar dit is ongerijmt, en dieshalven ook het ander. De kracht van 't bewijs is dan hier in niet gelegen, dat het onmogelijk is, dat 'er [i]dadelijk een onëindig, of een voortgang van oorzaken tot in 't onëindig is; maar alleenlijk hier in, dat men [k]onderstelt, dat de dingen, die uit hun natuur niet nootzakelijk wezentlijk zijn, van een zaak, die uit haar natuur nootzakelijk wezentlijk is, en die [l]oorzaak, geen [m]veröorzaakte is, niet [n]bepaalt worden [o]tot wezentlijk te wezen.

[c] *Demonstratio*.
[d] *Existentia*.
[e] *Progressus*.
[f] *Causae*.
[g] *Causatum*.
[h] *Existere*.
[i] *Actu infinitum*.
[k] *Supponere*.
[l] *Causa*.
[m] *Causata*.
[n] *Determinata*.
[o] *Ad existendum*.

Ik zou nu, om dat de tijt my dwingt dat ik my haasten zal, tot uw tweede brief overgaan. Maar op die dingen, de welken daar in begrepen zijn, zal ik bequamelijker konnen antwoorden, als gy my belieft d' eer aan te doen van my te komen bezoeken, enz. Vaar wel,

Te Rijnsburg, 20 April. 1663.

Dartigste Brief.
B.d.S. *aan* P.B.

WAARDE VRIENT,

UW leste brief van de zesentwintigste der verlede maant, zo ik my niet vergis, is my wel ter hant gekomen. Ik heb daar door geen kleine droef heit en bekommernis ontfangen, hoewel de zelfde grotelijks vermindert, als ik uw wijsheit en kloekmoedigheit overweeg, door de welken gy d' ongemakken van 't geval, of liever van de waan, in die tijt, als zy u met haar sterkste wapenen koomt bestrijden, weet te verächten. Mijn bekommernis neemt echter dagelijks toe; en dieshalven bid en smeek ik u, by onze vrientschap, dat het u niet verveel in het brede aan my te schrijven.

Wat de voorspoken aangaat, daar as gy gewach maakt, te weten dat gy uw kint, toen het noch gezont, en wel te pas was, even in dier voegen hebt horen zuchten, als toen het ziek geworden was, en weinig tijts daar na overleed; mijn gevoelen is dat dit geen waar zuchten, maar enkelde inbeelding is geweest; dewijl gy zegt dat gy, toen gy u oprichtte, en u stelde om daar naar te luisteren, zulks niet zo klarelijk hoorde, als te voren, of daar na, toen gy weêr in slaap waart gevallen. Warelijk, dit toont dat die zuchten niets anders hebben geweest, dan enkelde [a]inbeelding, die, los en vry zijnde, zekere zuchten zich krachtiglijker en levendiger heeft konnen [b]verbeelden, dan in die tijt, toen gy u oprichtte, om naar zekere plaats te luisteren. Ik kan het geen, dat ik hier zeg, met een ander voorval, in de verlede winter te Rijnsburg aan my gebeurt, bevestigen, en met enen verklaren. Toen ik, in zekere uchtent, alreê dag zijnde, uit een zeer zware droomt ontwaakte, bleven de [c]beelden, die my in mijn droom voorgekomen waren, zolevendig voor d' ogen, als of zy ware dingen hadden geweest, en voornamentlijk dat van een zwarte schurfde Brasiliaan, die ik nooit te voren gezien had. Dit beelt verdween ten meestendeel, als ik, om my met iets anderste vermaken, mijn gezicht op enig boek, of op iets anders vestte: maar zo haast als ik mijn ogen van zodanig [d]voorwerp afwendde, zonder met aandacht ergens op te zien, zo verscheen het beelt van de zelfde Zwart weêr met die zelfde levendigheit, en dit by beurten, tot dat hy allengs aan 't hooft verdween. Ik zeg dat dit

[a] *Imaginatio*.

[b] *Imaginari*.

[c] *Imagines*.

[d] *Objectum*.

zelfde, 't welk aan my in d'innerlijke zin van 't gezicht voorgekomen is, aan u in 't gehoor is voorgekomen. Maar dewijl d'oorzaak zeer verscheiden is geweest, zo is uw voorval een voorspook geweest, en 't mijne niet.. Men zal dit klarelijk uit het geen bemerken, dat ik nu zal verhalen. [e]D' uitwerkingen der [f]verbeelding spruiten uit de gesteltheit, of van 't lighaam, of van de ziel. Ik bewijs dit, om alle langwijligheit te schuwen, tegenwoordiglijk met [g]d'ondervinding alleen. Wy bevinden dat de koortsen, en andere lighamelijke [h]ontsteltenissen [i]sporeloosheden veröorzaken, en dat de genen, die taai bloet hebben, zich niets anders, als krakkeelen, sterven, ongeneuchten, en diergelijke dingen inbeelden. Wy zien ook dat d'inbeelding alleenlijk van de gesteltheit der ziel word [k]bepaalt; vermits zy, gelijk wy ondervinden, in alles de voetstappen van het [l]verstant volgt, en haar [m]beelden en woorden vervolgens te zamenhecht, en aan elkänder knoopt, gelijk het verstant zijn [n]betogingen; in voegen dat wy bijna niets konnen verstaan, daar af [o] d'inbeelding niet terstont enig beelt vormt. Dewijl dit dus is, zo zeg ik dat alle [p] uitwerkingen der inbeelding, die van lighamelijke oorzaken voortkomen, nooit voorspoken van toekomende dingen konnen wezen; om dat der zelfder oorzaken geen toekomende dingen insluiten. Maar d'uitwerkingen der inbeelding, of de beelden, die hun oorsprong van de gesteltheit der ziel hebben, konnen voorspoken van iets zijn, dat toekomend is; omdat de ziel iets, dat toekomend is, [q]verwardelijk gewaar kan worden. Zy kan dieshalven het zelfde zich zo vastelijk en levendig inbeelden, als of zodanige zaak tegenwoordig was; te weten, een vader (om een voorbeelt te stellen, dat het uwe gelijkt) bemint zijn zoon in dier voegen, dat hy, en de beminde zoon als een en de zelfde zijn. En dewijl (volgens het geen, dat ik by andere gelegentheit getoont heb) van des zoons [r]wezentheit, [s]aandoeningen en [t] gevolgen nootzakelijk een denkbeelt in de denking moet wezen, en de vader, uit oorzaak van de verëeniging, die hy met zijn zoon heeft, een deel van de gedachte zoon is, zo moet nootzakelijk de ziel van de vader ook aan de denkbeeldige [u] wezentheit van de zoon, en aan des zelfs aandoeningen, en gevolgen deelächtig wezen; gelijk ik elders bredelijker heb bewezen. Wijders, dewijl des vaders [w]ziel denkbeeldelijk aan de [x]gevolgen van de wezentheit des beminde zoons deelächtig is, zo kan hy (gelijk ik gezegt heb) somtijts een van des zelfs gevolgen met zulke levendigheit inbeelden, als of hy de zelfde voor zich tegenwoordig had, te weten als de volgende [y]voorwaarden te zamen

[e] *Effetus*.
[f] *Imaginatio*.
[g] *Experientia*.
[h] *Alterationes*.
[i] *Deliria*.
[k] *Determinare*.
[l] *Intellectus*.
[m] *Imagines*.
[n] *Demonstrationes*.
[o] *Imaginatio*.
[p] *Effectus*.
[q] *Confuse*.
[r] *Essentia*.
[s] *Affectiones*.
[t] *Progressus*.
[u] *Essentia*.
[w] *Anima*.
[x] *Progressus*.
[y] *Conditiones*.

komen. I. Indien het voorval, dat aan de zoon in 't gevolg van zijn leven gebeuren zal, aanmerkelijk zal wezen. II. Indien 't een zal zijn, dat men zeer lichtelijk kan inbeelden. III. Indien de tijt, daar in dit voorval zal gebeuren, niet zeer verre is. IV. En ten lesten, indien het lighaam wel gestelt is: niet alleenlijk voor zo veel de gezontheit aangaat; maar ook dat het vry en onbelemmert is van alle bekommeringen en zaken, die van buiten de zinnen ontroeren. Hier toe kan ook dienstig zijn dat men op dingen denkt, die gemenelijk diergelijke denkbeelden verwekken. Tot een voorbeelt; Indien men, met d'een, of d'ander sprekende, zuchten hoort, zo zal het gemenelijk gebeuren dat, als men weêr op die persoon denkt, die zuchten, de welken men hoorde, toen men met hem sprak, weêr in gedachten zullen komen. Dit is, waarde Vrient, het geen, dat ik gevoel, zo veel uw vraag aangaat. Ik heb, ik beken 't, zeer kort geweest: maar 't is met voordacht, om aan u stoffe te geven van eerstdaags weêr aan my te schrijven, enz.

In Voorburg, 20. Jul. 1664.

Eenendartiste Brief.
W.v.B. *aan* B.d.S.

MYN HEER *en onbekende Vrient*,

UL. Tractaetje, als oock den Appendix nu onlanghs, door den druck gemeen gemaeckt, hebbe ick mijn selve nu al dickmaels de eer gegeven van met attentie te doorbladen, de over groote soliditeyt die ik daer ingevonden, ende de vergenoeginge die ik daer door ontfangen hebbe, sal mijn beter pafsen aan een ander als aen U E. te seggen; dit evenwel en kan ick niet verswijgen, hoe ick het meermale met attentie door loope, hoe het mijn meer behaeght, en hoe ick daar al geduerigh uyt in observere dat ick te voren niet aangemerckt en hebbe, doch ick wil mijn in dese brief, (op dat ick geen flatteur soude schijnen) over den Autheur niet al te veel verwonderen: 'k weet dat de Goden alle dingen voor moeyten verkoopen. Maar op dat ick U E. niet al te lange in verwonderinge houde, wie het is en hoe het by-komt, dat een onbekende sulcke vrymoedigheyt derft nemen om aan U E. te schrijven, soo antwoorde ick dat het sulcke een is, die niet anders als gedreven door een sucht tot loutere

waerheyt in dit kort en verganckelijk leven, sijn voeten van kennisse so veel ons menschelijk verstant toe laet, poogt vast te setten: en die om de waerheyt na te spooren geen ander eynde en heeft als de waerheyt, die door wetenschap noch staet, noch profijten, maer alleen waerheit, en gerustheyt als een effect van waerheyt soeckt te bezeylen, en die onder alle waerheden en wetenschappen in geenen meerder vermaeckt en neemt, als in die vande *Metaphysica*, soo niet in 't geheel ten minste in sommige deelen des selfs, en die al 't vermaeck van sijn leven stelt om sijn ledige uren die hem overfchieten, daar in te besteden: maer niet yder is soo geluckich, of niet yder leyt soo veel vlijt aen als ik mijn inbeelde in de uwe geschiet te sijn, en daerom en verkrijcht niet yder dien trap van volmaecktheyt, die ik alreede in U E. werck bespeure: met een woort, 't is die, die U E. nader sult konnen kennen, indien mijn soo veel belieft te obligeren, van mijn stuytende gedachten te helpen openen en doordringen. Maer op dat ick weder tot U E. Tractaet kome, gelijk ik daer veel dingen in gevonden hebbe, die mijn seer smaeckelijck vielen, soo hebbe ik 'er ook eenige ontmoet, die mijn mage niet al te wel en konde verteeren, welcke mijn, als U E. niet kennende, soude passen, soo op te werpen, te meer dewijl ick van de aengenaem-of onaengenaemheyt in defen niet bewust ben, en daerom dit vooraffende, met versoeck soo U E. in dese wintersche avonden tijt en lust hebt om mijn soo verde te verplichten, van op mijn swaricheden, die mijn in U E. Boeck noch overschieten, te antwoorden, dat ick U E. wel enige der selve sal toesenden, nochtans onder die protestatie, dat daer door noch in noodiger noch aengenamer saeck mocht verhindert worden, alsoo ick nergens meer als na de belofte, die in U E. Boeck gedaen worde van U E. meeninge breeder uyt te geven, en verlange. Ick soude dit, dat ick eyndelijk mijn pen vertrouwe, mondelingh in U E. te komen begroeten gedaen hebben, maer alsoo in de beginsfelen mijn U E. wooninge, en daer na de besmettelijcke sieckten, en eyndelijk mijn beroep verletten, is dit van tijt tot tijt uytgestelt geweest.

Doch evenwel om dese brief niet t' eenemael ledich te laten wesen, en op hoop dat het U E. aengenaem sal sijn, so sal ick alleen maer dit eenige hier voorstellen: namentlijck, dat U E. doorgaens soo inde *Principia* als *Cogit. Metaph*: stelt, 't sy als U E. eygen meeninge, 't sy om Monsieur Descartes, wiens Philosophye ghy leerde, te verklaren: dat scheppen en onderhouden is een en het selfde, (dat in sich soo klaer is voor die geene, die haere gedachten herwaerts

heen gewent hebben, dat het een eerste kennis is,) en dat God niet alleen de selfstandicheden, maer oock de bewegingen in de selfstandicheden heeft geschapen: dat is, dat God niet alleen de selfstandicheden in haar stant door een gedurige scheppinge onderhout, maer oock des selfs beweginge en pooginge onderhout: by voorbeelt, dat God niet alleen de Ziel door sijn immediaet willen of wercken (soo als men dat gelieft te noemen) doet langer sijn, en in sijn stant volharden: maer dat hy sich oock op sulck een wijse heeft tot de beweginge van de Ziel, dat is, gelijck het gedurich scheppen van God de dingen doet langer sijn, alsoo geschiet ook in de dingen de pooginge of de beweginge van de dinge door de selve oorsaeck, aengesien daer buyten God geen oorsaeck van beweginge is, en soo volcht dan dat God niet alleen oorsaeck van de selfstandigheit van de Ziel is, maer oock van ydere Beweginge of pooginge van de Ziel, welcwy wille noemen, gelijck U E. overal doorgaens stelt. Uyt welcke stellinge dan oock nootsaeckelijk schijnt te volgen, of datter geen quaet in 't bewegen of wille van de Ziel is, of dat God selfs dat quaet immediatelijk doet: want oock die dingen, diewy quaet noemen, geschiet door de Ziel, en by gevolch door soo een immediate invloeyinge en medewerkinge Gods: by voorbeelt, de Ziel van Adam wil eten van de verboden vrucht; volgens het bovengestelde soo geschiet die wil van Adam door Gods invloeyinge, niet alleen dat hy wil, maer oock dat hy alsoo wil, gelijk dadelijk getoont sal werden: soo dat die verbode daet van Adam of geen quaet is in haer selfs, voor soo veel God niet alleen sijn wil beweegde, maar oock voor soo veel hy die oock soodanich beweegde, of God schijnt selfs dat te doen dat wy quaet noemen, en mijn dunck niet dat U E. noch Monsieur Descartes dese saeck solveert met te seggen dat quaet is *non ens*, daer Godt niet mede samenloopt: want waer quam dan de wil van te eten of de wil van de Duyvelen tot hooverdije van daen, want dewijl de wil (gelijk U E. recht aenmerckt, niet wat anders is als de Ziel) maer is dus of soodanige beweginge of pooginge van de Ziel, soo heeft sy soo wel tot de een als tot de andere Gods medewerkinge van nooden. Nu Godts medewerkinge, gelijk ick uyt U E. schrifte versta, en is anders niet als de saeck door sijn wil dus of soo te determineren, en soo volcht dat God soo wel met de quade voor soo veel hy quaet is, als met de goede wil samenloopt, dat is, determineert; want sijn wil die een absoluyte oorsaeck is van al het geene, dat is, soo wel in de selfstandigheit als in de pooginge, schijnt dan oock een eerste oorsaeck te wesen van de quade wil, voor soo veel

hy quaet is, ten andere soo en geschiet in ons geen determinatie van de wil, of God heeft die van eeuwicheit geweten, of wy stellen in God een onvolmaecktheit: maer hoe weet God die? anders als uyt sijn besluyten, ergo sijn besluyten sijn oorsaecken van onse determinatien, en soo schijnt dan al weder te volgen dat of de quade wil geen quaet is, of dat God dat quaet immediatelijck veroorsaeckt: en hier geld niet, de distinctie der Godgeleerde van het onderscheit tusschen de daet, en quaet dat de daet aenkleeft, want God heeft niet alleen de daet, maer oock de wijfe van de daet beslooten: dat is, God heeft niet alleen beslooten dat Adam eten sal, maar oock nootsaeckelijk teen het gebodt; soo dat al weder schijnt te volgen, of dat het eten van Adam tegen het gebod geen quaet is, of dat God selfs dat veroorsaeckt.

Waerde Heer, dit alleen voor het tegenwoordige, in welcke ick in U E. Tractaet niet en kan doorsien: want de uyterste aen beyde sijde hart om te stellen vallen; maer ick wil van U E. doorsichtich oordeel en neersticheyt een sulcke antwoord verwachten, die mijn sullen vergenoeginge geven, en wat obligatie ick daer door sal ontfangen, hope ick in het toekomende aen U E. te toonen. Waerde Heer, weest versekert dat ick nergens anders om vrage als om een lust tot de waerheyt, alsoo mijne Intresten nergens leggen, maer een vry persoon ben, die nergens aen eenige professie dependeren, maer door eerlijcke Coopmanschappen mijn genere, en mijn overige tijt in dese materye besteden. Ick bidde oock gedienstelijck dat mijn fwaricheden U E. aengenaem mochten sijn, en wanneer antwoorde gelieft te schrijven, dat ick met een seer verlangent herte sal te gemoet sien, soo gelieft te schrijyen aen W.v.B. enz. onderwijle sal ick sijn en blijven,

MYN HEER,

U E. Dienstwillige Dienaer

W.v.B.

Dordrecht, desen 12. December. 1664.

Tweendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* W.v.B.

WAARDSTE VRIENT,

UW Brief, detwaalfde van December gedagtekent, en in een ander van d' eenëntwintigste des zelfde maants ingesloten, is eerst de zesentwintigste van de gedachte maant in mijn handen gekomen. Ik heb daar uit uw grote liefde tot de waarheit verstaan, gelijk ook dat zy alleen het ooggemerk en doelwit van alle uw genegentheden is. Dit heeft my, die ook geen andere beöging heb, doen besluiten niet alleenlijk uw verzoek (te weten van de vragen, die gy nu zend, en namaals zenden zult, volgens de bereiking van mijn verstant, te beäntwoorden) volkomentlijk toe te staan; maar ook van mijn zijde alles by te brengen, dat tot meerder kennis, en oprechte vrientschap zal konnen strekken. Want wat my aangaat, van alle die dingen, de welken buiten mijn macht zijn, is niets, 't welk ik hoger acht, als die eer te genieten, dat ik met lieden, die de waarheit oprechtelijk lief hebben, in verbintenis van vrientschap mag treden, om dat ik acht dat wy niets van 't geen, dat buiten onze macht is, gerustelijk konnen beminnen, dan zodanige menschen: dewijl de liefde, die de zodanigen malkander toedragen, als op die liefde gegront, de welke yder tot de kennis der waarheit heeft, zo weinig gescheiden kan worden, als men nalaten kan de waarheit, eens bevat en verstaan zijnde, t'omhelzen. Hier koomt noch by dat deze liefde de grootste en aangenaamste is, die men tot de dingen, de welken buiten onze macht zijn, kan hebben; vermits 'er niets anders is, dan de waarheit, die de zinnen en gemoeden te zamen kan verëenigen. Ik zwijg noch van d' overgrote nuttigheden, die 'er uit volgen, om u niet langer met dingen, die gy zelf zonder twijffel wel weet, op te houden; 't welk ik echter dus verre gedaan heb, om te beter te tonen hoe aangenaam het heden aan my is, en in 't aanstaande zal wezen, gelegentheit verkregen te hebben, om mijn dienst te konnen tonen.

Om dan deze gelegentheit waar te nemen, zal ik aanvangen uw vraag te beantwoorden, die voornamelijk hier in bestaat, te weten:

Dat zo wel uit Gods voorzienigheit, die niet van zijn wil verschilt, als uit Gods medewerking, en uit de gedurige herschepping der dingen klarelijk schijnt te volgen, of dat 'er geen zonde, noch quaat is, of dat God die zonde, en dat quaat doet. Doch gy verklaert niet wat gy met quaat meent; en volgens het geen, dat ik uit het voorbeelt van Adams bepaalde wil kan zien, schijnt gy by quaat de wil zelf te verstaan, voor zo veel men begrijpt de zelfde zodanig bepaalt te wezen, of voor zo veel hy tegen Gods gebod zou strijden. Gy acht het dieshalven een grote ongerijmtheit (gelijk ik meê zou toestaan, indien 't zo was) een van deze twee zaken vast te stellen, te weten dat God dingen, die tegen zijn wil waren, veröorzaakt zou hebben, of dat zy goet zouden zijn, schoon zy tegen Gods wil waren. Wat my aangaat, ik zou niet konnen toestaan dat zonden en quaat [a]iets stellig is, en veel minder dat 'er iets tegen Gods wil zou zijn, of gebeuren: in tegendeel, ik zeg niet alleenlijk dat de zonde niet iets stellig is, maar ook dat men niet, dan [b]onëigentlijk, of op een menschelijke wijze kan zeggen dat men tegen God zondigt, even gelijk men zegt dat de menschen God vertoornen. Want wat het eerste belangt, men weet wel dat alles, dat 'er is, in zich, en zonder op iets anders, aangemerkt, [d]volmaaktheit [e]insluit, die zich altijt in yder ding zo verre, als des zelfs [f]wezentheit, dewijl het niets anders is, uitstrekt. Tot een voorbeelt; ik acht dat Adams besluit, of bepaalde wil, om van de verbode vrucht 't eten, in zich alleen aangemerkt, zo veel volmaaktheit insluit, als dat besluit, of die wil [g]wezentheit uitdrukt: 't welk men hier uit kan verstaan, dat men geen onvolmaaktheit kan bevatten, zo men niet op andere dingen merkt, die meer wezentheit hebben. Men zal dieshalven in Adams besluit, als men het zelfde in zich aanmerkt, zonder het met d' andere dingen, die volmaakter zijn, af volmaakter stant vertonen, te vergelijken, geen onvolmaaktheit konnen vinden. Ja men kan het met ontellijke andere dingen vergelijken, die, ten opzicht van dit, veel volmaakter zijn, gelijk stenen, blokken, enz. 't welk van yder ook warelijk toegestemt word. Want de zelfde dingen, die men in de menschen verfoeit, en met afkeer aanziet, worden in de beesten met verwondering aangeschout: gelijk tot een voorbeelt, het oorlogen in de byjen, en de belgziekte in de duiven, enz. Want hoewel men deze dingen in de menschen verfoeit, zo worden echter de beesten daar door volmaakter geöordeelt. Indien dit dus is, zo volgt klarelijk, dat de zonden, dewijl zy niets anders, dan onvolmaaktheit betekenen, niet in iets, dat [k]wezen uitdrukt, gelijk Adams besluit, of d' uitvoering daar af, bestaan konnen.

[a] *Aliquid positivum.*

[b] *Improprie.*

[d] *Perfectio.*

[e] *Involvere.*

[f] *Essentia.*

[g] *Essentia.*

[k] *Esse.*

Wijders, men kan ook niet zeggen dat Adams wil tegen Gods wil streed, en daaröm quaat was, om dat zy aan God onäangenaam zou wezen. Want behalven dat dit een grote onvolmaaktheit in God zou stellen, te weten dat 'er iets tegen zijn wil zou geschieden, dat hy iets zou wenschen, zonder het zelfde te verkrijgen, en dat zijn natuur zodanig bepaalt zou wezen, dat hy, gelijk de schepselen, tot enige dingen [l] trek en toegenegentheit, en van anderen [m]afkeer zou hebben; zo zou het ook gantschelijk tegen Gods [n]wil strijden. Want dewijl Gods wil niet van zijn [o]verstant verschilt, zo is 't niet min onmogelijk dat 'er iets tegen zijn wil, als tegen zijn verstant, zou geschieden: dat is, het geen, 't welk tegen zijn wil zou geschieden, moest van natuur zodanig zijn, dat het tegen het verstant streed; gelijk, by voorbeelt, een [p]vierkantig ront. Dewijl dan Adams wil, of besluit, in zich aangemerkt, geen quaat, en, om eigentlijk te spreken, niet tegen Gods wil was; zo volgt dat God [q]d' oorzaak daar af kan, ja, volgens de reden, die gy aanmerkt, moet wezen, doch niet voor zo veel zulks quaat was: want het quaat daar in was niets, dan een [r]derving van een volmaakter stant, die Adam door [s]dat werk gederft heeft. En zeker, derving is niet iets stellig; en deze naam word slechs gezegt ten opzicht van onz verstant, en niet ten opzicht van dat van God: 't welk hier uit spruit, dat wy alle de [t]bezonderen van een [u]geslacht, (gelijk, tot een voorbeelt, alle de genen, die uitterlijk de gestalte van menschen hebben) met een en de zelfde [w]bepaling uitdrukken. Wy oordeelen dieshalven alle de zodanigen even bequaam tot de grootste volmaaktheit, die men daar van kan afleiden: en indien men iemant vind, diens werken tegen deze volmaaktheit strijden, zo oordeelen wy dat de zelfde deze volmaaktheit derft, en als van zijn natuur afdwaalt: 't welk wy echter niet doen zouden, indien wy hem niet onder zulk een [x]bepaling gebracht, en zulk een natuur opgedicht hadden. Maar dewijl God de dingen niet [y]afgetrokkelijk kent, en geen zodanige [z]algemene bepaling maakt, en aan de dingen geen meer [h]wezentheit behoort, als het goddelijk verstant en vermogen daar aan toeschikt, en dadelijk geeft; zo volgt klarelijk dat die [a]derving alleenlijk ten opzicht van onz verstant, en niet ten opzicht van God kan gezegt worden.

Ik acht dat ik hier meê uw [b]vraag [c]opgelost heb. Doch om de baan glad te maken, en alle aanstoot wech te nemen, zo is het dienstig dat ik noch op deze twee volgende [d]vragen antwoord: te weten, Voorëerst, waaröm de Schrift zegt dat God begeert dat de godde-

[l] *Sympathia*.
[m] *Antipathia*.
[n] *Voluntas*.
[o] *Intellectus*.
[p] *Circulus quadratus*.
[q] *Causa*.
[r] *Privatio*.
[s] *Aliquid positivum*.
[t] *Singularia*.
[u] *Genus*.
[w] *Definitio*.
[x] *Definitio*.
[y] *Abstractè*.
[z] *Definitio generalis*.
[h] *Essentia*.
[a] *Privatio*.
[b] *Quaestio*.
[c] *Solvere*.
[d] *Quaestiones*.

lozen zich bekeren, en met enen waaröm hy aan Adam verboden heeft van de boom t' eten; dewijl hy het tegendeel had besloten: Ten tweeden, dat uit mijn redenen schijnt te volgen, dat de goddelozen met hun hovaerdy, gierigheit, wanhoop, enz. God zo wel dienen, als de vromen met hun edelmoedigheit, gedult, liefde, enz. vermits zy ook Gods wil uitvoeren. Om dan op het eerste t'antwoorden, zo zeg ik dat de Schrift, om dat zy voornamelijk voor 't gemeen volk dient, geduriglijk volgens menschelijke wijze spreekt; om dat het volk onbequaam is tot hoge dingen te verstaan. Ik geloof dieshalven dat alle die dingen, de welken God aan de Profeten geopenbaart heeft tot de zaligheit nootzakelijk te zijn, op een wettelijke wijze zijn geschreven. In dezer voegen hebben de Profeten gehele gelijkenissen gedicht. Want vooërëerst hebben zy God, om dat hy de middelen tot de zaligheit en verdoemenis geopenbaart had, en daar af hy oorzaak was, als een Koning en Wetgeever afgebeeld, de middelen, die niet dan oorzaken zijn, wetten genoemt, en op een wettelijke wijze geschreven; de zaligheit en verdoemenis, die alleenlijk gewrochten zijn, de welken nootzakelijk uit de middelen volgen, als loon en straf voorgestelt, en alle hun woorden meer naar deze gelijkenis, dan naar de waarheit geschikt, en deurgaans God afgebeeld gelijk een mensch, die nu toornig, en dan barmhartig is, die nu naar het toekomende verlangt, en dan met belgziekte en achterdocht bevangen, ja zelfs van de duivel bedrogen is: in voegen dat de [e] Wijsbegerigen, en alle de genen, die boven de Wet zijn, dat is, die de deucht niet als een Wet, maar uit liefde, en om dat dit best is, volgen, zich niet aan zodanige woorden behoeven te keren. Het verbod aan Adam dan bestond alleenlijk hier in, dat God aan Adam openbaarde dat d' eting van die boom de doot veröorzaakte; gelijk God ook door 't naturelijk verstant aan ons openbaart dat het vergift dodelijk voor ons is. Indien gy vraagt tot wat einde God dit aan hem openbaarde; ik antwoord, om hem zo veel volmaakter in kennis te maken. Aan God dan te vragen waarom hy ook geen volmaakter wil aan hem heeft gegeven, is even ongerijmt, als aan hem te vragen, waaröm hy aan het [f]ront niet alle [g]d' eigenschappen van de [h]bol heeft gegeven; gelijk uit het voorgedachte klarelijk volgt, en gelijk ik in [i]'t Byvoegsel van de vijftiende [k]Voorstelling van 't eerjste deel over Deskartes Beginselen getoont heb.

Wat de tweede zwarigheit betreft: 't is wel waar dat de goddelozen naar hun mate, Gods wil uitdrukken; doch zy zijn echter

[e] *Philosophi*.

[f] *Circulus*.
[g] *Proprietares*.
[h] *Globus*.
[i] *Scholium*.
[k] *Propositio*.

daaröm niet by de vromen te vergelijken. Want hoe iets meer volmaaktheit heeft, hoe het ook meer goddelijkheit heeft, en Gods volmaaktheit meer uitdrukt. En dewijl de vromen weêrgadelozelijk meer volmaaktheit hebben, dan de goddelozen, zo is hun deucht by die van de goddelozen niet te vergelijken: in voegen dat de goddelozen de goddelijke liefde, die uit de kennis van God spruit, en daar door wy alleenlijk naar onz menschelijk verstant gezegt worden Gods dienaars te zijn, derven; ja dewijl zy God niet kennen, zo zijn zy niets anders, dan een werktuig, dat onwetende dient, en al dienende verslijt, in de hant van de meester. In tegendeel, de vromen dienen al wetende, en worden al dienende volmaakter.

Drieenbartigste Brief.
W.v.B. *aan* B.d.S.

MYN HEER *en waarde Vrient*,

WAnneer ick U E. Briefe erst kreeg, en ter loops overlas, meende ick niet alleen terstont te antwoorden, maer ook veel dingen te reprocheren, doch hoe ick meer las, hoe ick daer minder materien van objectien in vont: en soo grooten verlangen als ick had om hem te sien, soo grooten vermaeck heb ick gehad in hem te lesen: maer eer ick toe treede tot het versoeck van noch eenige gemaeckte swarigheden op te lossen, soo dient voor af geweten,

Dat ick twee generale regelen hebbe, na welcke ick gaern altijt wilde blijven Philofopheren: het eene is het klaer en distinct begrip van mijn verstant, het ander is het geopenbaerde Woort, of de wil van God: na het eenen trachte ick een beminner van de waerheyt te zijn, maer na beyde tracht ick een Christelijck Philosooph te zijn; en wanneer het na een langh ondersoeck mocht gebeuren, dat mijn natuerlijcke kennis, of scheen te strijden met dit Woort, of niet al te wel daer mede kon over een gebracht werden, soo heeft dit Woort soo veel aensien by mijn, dat de begrippen die ick mijn inbeeld klaer te zijn, liever suspecteer, als die te stellen boven en tegen die waerheyt, die ick mijn in dat boeck meen voorgeschreven te vinden. En wat wonder, want ick wil stantvastigh blijven gelooven, dat dat Woort het Woort van God is; dat is dat het is voortgekomen van den opperste en volmaecktste God, die veel meerder volmaecktheden insluyt, als

ick kan begrijpen, en misschien oock gewilt heeft van hem selve en van sijn werckinge meerder volmaecktheden seggen, als ick met mijn eyndich verstant op hede, ick segge op hede, kan begrijpen: want het is mogelijck dat ick door mijn doen mijn van meerder volmaektheyt berooft hebbe; en daerom, dat indien ick misschien die volmaektheyt hadde, van welcke ick door mijn eygen doen berooft ben, ick soude konnen begrijpen, dat al het geen ons in dat Woort gestelt en geleert wort, met de gesontste begrippen van mijn geest overeenstemmen. Maar dewijl ick mijn selve nu suspecteer, of ick niet door gedurige doolinge mijn selve berooft hebbe van een beter stant; en gelijck U E. stelt, *Princ. p.* 1. *pr.* 15. dat onse kennis op het alderklaerste genomen, noch onvolmaecktheit insluyt, soo helle ick liever selfs sondef reden tot dat Woort; alleen op die gront, dat het van de volmaektste is afgekomen, (want dat presupponeer ick nu, dewijl des selfs bewijs hier niet te passe komt, of al te lang soude vallen) en daerom by mijn moet aengenomen werden. Indien ick nu van U E. brief soude oordeelen, alleen op het geleyde van mijnen eerste regel, met uytsluytinge van de tweede, als of ick hem niet en hadde, of dat hy daer niet en was, soo soude ick seer veele dingen moeten toestaen, gelijck ick oock doe, en mijn over U E. doorsichtige Concepte admireren; maer de tweede regel doet mijn meerder van U E. verschelen; doch na de mate van een brief sal ick die op het geleyde van de een en ander eens wat breeder examineren.

En vooreerst na den eerstgestelden regel: ick hadde gevraecht, dewijl volgens U E. stellinge, scheppen en onderhouden een en het selfde was, en dat God niet alleen de saecken, maer oock de bewewinge en wijse der saecken in haren stant dede volharden: dat is met de selve samenliep, of dat niet en scheen te volgen, *datter geen quaet en is*, of *dat God self quaet doet*, steunende op dien regel, dat geen saeck tegen Gods wil en kan geschieden, of dat het een onvolmaektheit in wickelen soude, of dat de dingen, die God doet (onder welcke oock de saecke schijnen begrepen te sijn, die wy quaet noemen) oock quaet mosten wesen: maer alsoo dat oock een Contradictie insluyt, en hoe ick dat wende ick mijn niet van een Contradictie te maeken konde onthouden, en daerom toevlucht tot U E. nam, die de beste uytlegger van sijn eyge Concepte soude sijn, en U E. segt in de antwoorde, en blijft by dat eerst geprefspponeerde, namentlijck dat 'er niet geschiet tegen Godts wil, noch oock kan geschieden: maer alsoo dan op die swaricheyt most geantwoort

worden, of God dan oock geen quaet en doet, *soo secht U E. dat sonde niet iet stellig is, maer ook dat men niet als seer oneygentlijk kan gesecht worden tegen God te sondigen. En Append. p.* 1. *c.* 6. *malum autem absolutum nullum datur, ut per se est manifestum: want al watter is, in sich aengemerckt, sonder opsicht tot eenig ander ding, volmaecktheyt insluyt, die sich altijt even soo verre uytstreckt in yder ding, als des selfs wesen, en daerom klaerlijck volcht dat sonde, overmits die niet anders dan onvolmaektheden beteyckenen, niet konnen bestaen, in iet dat wesen uytdruckt*. Indien de sonde, quaet, doolinge, of wat naem men dat gelieft te geven, niet anders is als te verliesen, of beroost te worden van een volmaeckter stant, soo schijnt immers te volgen dat wesentlijck te sijn wel geen quaet noch onvolmaektheit is; maer wel datter iet quaets in dat wesentlijck ding kan werden: want het volmaekte en sal niet door een gelijk volmaekte daet, verliesen de beroovinge van een volmaekterstant; maer wel daer door, dat wy tot iet onvolmaeckts hellen, om dat wy niet genoeg ons gegeve kracht besteden. Dit schijnt U E. *geen quaet, maer alleen een minder goet te noemen, om dat de dingen in sich aengemerckt volmaektheyt insluyten*: *ten anderen, om dat de dingen soo U E. secht geen meerder wesen toebehoort, als het goddeliyck verstant en macht hem toegeschikt, en in der daet geeft, en daerom oock niet meerder wesentlijkheyt in haer doen konnen vertoonen, als sy wesen ontfangen hebben*. Want soo ick noch meerder noch minder wercken kan uytleveren, als ick wesentlijckheyt ontfangen hebbe, soo en kander geen beroovinge van een volmaekter stant bedacht werden: want indiender niet tegen Godts wil geschiet, en indien der maer net soo veel geschiet, als daer wesen gegeven is, op wat bedenckelijcker wijse kander dan een quaet sijn, dat U E. beroovinge van een beter stant noemt? Hoe kan imant door sulck een geconstitueert en dependent werck de berooving van een volmaekter stant verliesen? Soo dat mijn dunckt, dat U E. niet anders als een van twee moet stellen, of datter een quaet is, of indiender geen quaet en is, datter dan geen beroovinge van een beter stant kan fijn: want geen quaet te sijn, en berooft van een beter stant te werden, dunckt mijn Contradict te sijn. Maer sal U E. seggen, wy vervallen door het berooven van een volmaeckter stant wel tot een minder goet, maer niet tot een absoluyt quaet: maer U E. hebt mijn al geleert (Append. p. 1. cap. 3.) datmen om geen woorden moet twisten, en daerom, of dat een absoluyt quaet mach genoemt worden of niet, disputeer ick nu niet; maer alleen, of af te vallen van

een beter tot een erger stant niet by ons genoemt wert, en ook met recht genoemt mach worden, een quader stant, of een stant die quaet is. Maer sal U E. seggen dien quaden stant behelst noch veel goet; ick vraeg of echter die mensch, die door sijn onvoorsichtige daet, heeft veroorsaeckt de beroovinge van een volmaekter stant, en by gevolch nu minder is als hy te vooren was, niet quaet mach genoemt werden?

Maer om dese bovenstaende Redecavelinge te ontgaen, alsoo U E. noch eenige swaricheden dies aengaende schijnt te hebben, soo secht U E. *datter wel een quaet is, en datter wel quaet in Adam was, maer dat het niet iet stelligs is, en alleen maer geseyt wert ten opsicht van ons verstant, en niet ten opsicht van Godts verstant, en dat die ten aensien van ons privatio* (*sed tantum quatenus eo optimâ libertate, quae ad nostram naturam spectat, & in nostra potestate est, nos nosmet privamus*) *maer ten aensien van God negatio is*. Maer laet ons hier nu eens examineren, of dit, dat U E. quaet noemt. Indien het alleen ten onse respecte was, geen quaet soude wesen: ten andere, of het quaet, genomen gelijck het U E. stelt, ten aensien van God alleen, negatio moet genoemt worden. Op het eerste dunckt mijn hier boven eenigsins geantwoort te hebben, en schoon ick toeliet dat minder volmaeckt te sijn als een ander wesen, in mijn geen quaet kan stellen, om dat ick van den Schepper geen beter stant kan afvorderen, en dat het mijn maer gradibus doet verscheelen, soo en sal ick daerom niet konnen toelaten, dat indien ick nu onvolmaeckter ben als ick geweest hebbe, en ick hebbe dat door mijn eyge misdrijf op den hals gehaelt, of ick sal moeten bekennen, dat ick voor soo veel quader ben, ick segge, soo ick mijn selve considereer, eer ick oit tot onvolmaecktheit was vervallen, en mijn dan by andere vergelijck, die meerder volmaektheyt hebben als ick, soo is die minder volmaektheyt geen quaet, maer een minder goet gradibus: maer soo ick mijn selve vergelijk, na dat ick van een volmaekter stant ben afgevallen, en berooft door mijn eyge onvoorsichtigheyt by mijn eerste formeersel, gelijck ick uyt de hant van mijn Schepper afgedaelt ben, en volmaekter was, soo moet ick mijn oordeelen quader te wesen, als voor desen: want niet heeft mijn den Schepper, maer ick mijn selve daer toe gebracht; want ick hadde krachts genoech, gelijck U E. ook bekent, om mijn van doolinge te onthouden.

Op het tweede, namentlijck of het quaet, gelijck het by U E. gestelt wert te bestaen in de beroovinge van een beter stant, die niet

alleen Adam, maar oock wy alle verliesen, door een al te haeftige en onordentelijcke daet, of dat ten aensien van God alleen, maer een negatie is. Maer op dat wy dit eens gesont mogen examineren, staet ons in te sien, hoe U E. de mensch stelt en dependent maeckt aen God voor alle doolinge, en hoe dien selve mensch gestelt wert na de doolinge. Voor de doolingen beschrijft U E. hem, dat hem geen meer wesen toebehoort, als het geen het goddelijck verstant en macht hem toeschickt, en in der daet geeft, dat is, (ten waer ick in U E. meeninge dwaelde) dat den mensch noch meer noch minder volmaecktheyt kan uytleveren, als God wesen in hem gestelt heeft, en dat is den mensch op sulck een wijs dependent aen God maken, gelijck de Elementen, steenen, kruyden, enz. Maer indien dit U E. meeninge soo is, dan kan ick niet verstaen wat het te seggen is, *Princ. p.* 1. *pr.* 15. *Cum autem voluntas libera sit ad se determinandum*: *sequitur nos potestatem habere facultatem assentiendi intra limites intellectus continendi, ac proinde efficiendi, ne in errorem incidamus*. Schijnt dit niet een Contradictie, de wil soo vry te maeken, dat hy sich van doolinge kan onthouden, en met eenen hem soo dependent aen God te maeken, dat hy noch meer noch min volmaektheyt kan uytleveren, als God wesen in hem heeft gegeven? Op het ander, namentlijck hoe U E. den mensch stelt nade doolinge, daer op secht U E. dat den mensch door een te haestigen daet, namentlijck, van sijn wil niet binnen de palen van sijn verstant te houden, hem selve berooft van een volmaekter stant: maer mijn dunckt dat U E. hier als oock in de *Principia* beyde de uyterste van dese beroovinge wat nader had dienen aen te wijsen, wat hy voor de beroovinge besat, en wat hy na het verliesen van dien volmaekte stant (gelijck het U E. noemt) bleef behouden. Daer wort wel gesecht wat wy verlooren hebben, maer niet wat wy bleven behouden, *Princ. p.* 1. *pr.* 15. *tota igitur imperfectio erroris in sola optima libertatis privatione consistet, quae error vocatur*. Laet ons beyde dit geseyde, soo als het by U E. gestelt wordt, eens examineren. U E. en wilt niet alleen, dat sulcken verscheide wijse van dencken in ons zijn, die wy sommige willende en andere verstaende noemen, maer oock datter tusschen dese sulck een ordre is, dat wy niet de dingen moeten willen, sonder haer eerst klaer verstaen te hebben; en indien wy onse wil binnen de palen van ons verstant houden, wy dan nimmer en sullen doolen, en eyndelijk dat het in onse macht staet, de wil binnen de palen van het verstant te konnen houden. Als ick dit ernstigh overdenck, seker een van twee moet waer wesen; of alle dit gestelde is verçiert, of Godt heeft ons

die ordre selver ingedruckt: maer soo ons God die ordre heeft ingedruckt, was het niet geheel buyten propoost te seggen, dat het sonder eynde soude geschiet zijn, en dat God niet en soude begeren dat wy die orde moste observeren en na komen; want dat soude een contradictie in God stellen; en indien wy die ordre in ons gestelt, moeten practiseren, hoe konnen wy dan so dependent aan God zijn, en blijven: want indien niemant noch meer noch min volmaektheyt uyt levert, als hy wesen heeft ontfangen, en dat dese krachte uyt de effecte moeten bekent worden, soo en heeft hy, die sijn wil buyten de palen van het verstant laet gaen, niet soo veel kracht van God ontfangen, of anders soude hy die oock uytwercken, en by gevolgh soo moet hy, die doolt, de volmaecktheyt van niet te konnen doolen, van God niet ontfangen hebben, of hy soude nimmer doolen: want volgens U E. stellingh daer uyt soo veel wesen gegeven is, als 'er volmaecktheyt uytgewerckt wert. Ten anderen soo ons God soo veel wesen gegeven heeft, dat wy die ordre konnen onderhouden, gelijck U E. stelt, dat wy onderhouden konnen: en wercken wy altijt soo veel volmaecktheyt uyt, als wy wesen hebben, hoe komt dat wy die ordre overstappen, hoe komt dat wy die overstappen konnen, en dat wy de wil niet altijt binnen de palen van het verstant en houden. Ten derden, indien ick soo dependent aen God ben, gelijck ick boven getoont hebbe, dat U E. stelt, dat ick de wil noch binnen noch buyten het verstant kan houden, ten sy God mijn eerst net soo veel wesen geeft, en door sijn wil eerst een van twee gedetermineert heeft, hoe kan mijn dan de vryheit van de wil te passe komen, soo wy dit inwendigh aenmercken. Ja schijnt het in God niet een contradictie te stellen, ons een ordre te geven, van onse wil binnen de palen van ons verstant te houden, en ons niet soo veel wesen, of volmaecktheden te geven, dat wy dat konnen uytwercken, en soo hy ons sooveel volmaecktheyt na U E. stellingh heeft gegeven, seker wy souden nimmer doolen konnen: want soo veel wesen wy hebben, soo veel volmaecktheden moet hy uytwercken, en altijt die gegeven kracht in onse wercken vertoonen: maar onse doolingen zijn een bewijs, dat wy sulck een kracht, die soo dependent aen God is, (gelijck U E. wilt) niet en hebben; soo dat een van twee moet waer wesen, of dat wy niet soo dependent aan God en zijn, of dat wy niet in ons hebben het vermogen van niet te konnen doolen, maer wy hebben het vermogen van niet te doolen, volgens U E. stellinge; ergo, wy en konnen niet soo dependent zijn.

Uyt dit geseyde dunckt mijn nu klaer te blijcken, dat het onmoge-

lijck is, dat quaet, ofte berooft te werden van een beter stant, ten aensien van God negatio soude zijn. Want wat is dat geseyt, berooft te werden, of een volmaeckter stant verliesen, is dat niet van meer tot min volmaecktheyt, en by gevolgh van meer tot min wesentlijckheyt over gaen: en van God in een seker maet van volmaecktheyt en wesen gestelt te werden; is dat niet te willen, dat wy geen andere stant buyten sijn volmaeckte kennis konnen krijgen, ten sy hy anders beslooten en gewilt hadde; is dat nu wel mogelijck, dat dat schepsel van dat Alwetende en Volmaeckt Wesen voortgebracht, en gewilt heeft dat het soo een staet van wesen behout, ja met welcke God om het te blijven behouden, in dat wesen geduerigh samen loopt, dat het in wesen soude declineren, dat is, in volmaecktheyt minder werden, buyten Gods kennisse; 't schijnt mijn toe als of dat een ongerijmtheyt insloot. En is het niet ongerijmt te seggen, dat Adam een volmaeckter stant verloor, en by gevolgh onbequaem was tot die ordre die God in sijn ziel gestelt hadde, en dat God van dat verlies en van die onvolmaecktheyt geen kennis soude hebben, hoe verre en hoe veel volmaecktheyt Adam verlooren hadde. Is het wel begrijpelijck dat God een wesen soude stellen, dat soo dependent soude zijn, dat het niet anders als sulck een werck soude afleveren, en dat het dan door dat werck een volmaeckter stant soude verliesen, (behalven dat hy daer een absolute oorsaeck afsoude wesen,) en dat God daar geen kennis af en soude hebben? Datter een onderscheyt is, tusschen de daet en het quaet, dat de daet aenkleeft, sta ick toe, *sed malum respectu Dei est Negatio*. Dat kan ick niet begrijpen, dat God de daet soude kennen, de selve determineren, en met die samenloopen, en het quaet dat in die daet is, dat hy dat niet soude kennen, noch weten wat uytgangen dat het soude hebben, dunckt mijn in God onmogelijk te zijn. Merckt eens met mijn, dat God samenloopt in de daet van voortteelen met mijn vrou, want het is stelligh, en by gevolgh heeft God daer een klare kennis af, maer voor soo veel ick die daet misbruyck, en met een ander vrou tegen mijn beloste en eet, soo loopt nevens die daet een quaet samen, wat soude hier nu ten aensien van God negative zijn? niet dat ick die actie van voorteelinge doe, want voor soo veel dat *ut positive* is, loopt God met de selve samen: soo moet dan het quaat dat met die daet samen loopt, alleen maer wesen dat ick tegen mijn eygen verbont, of anders Gods verbodt, het doe met sulck een vrou, daer ick mijn niet mede mach vermengen. Maer is dat nu wel begrijpelijk, dat God onse actien soude weten, dat hy met onse actien samenloopt, en niet

aen wien wy die actien plegen, te meer dewijl God oock samenloopt met de daet van die vrou, met het welcke ick mijn verliep; mijn dunckt dat het hart van God te gevoelen is: let eens op de daet van doot slaen; voor soo veel het een positive daet is, loopt God met die samen, maer het effect van die daet, namentlijck het oplossen van een wesen, en het breecken van Gods schepsel soude hy niet weten, als of God sijn eygen gewrochte niet en kende. (ick vreese dat ick hier U E. meeninge niet wel moet verstaen, want U E. concepte sijn my te doorsichtigh om soo grove misslagh te begaen) Maer misschien sal U E. hier tegen seggen, dat die daden, gelijck ick die daer stelle, al enckel goet zijn, en datter selfs geen quaet mede samen loopt: maer dan kan ick niet begrijpen wat het is, dat ghy quaet noemt, daer de beroovinge van een volmaeckter stant op volght: oock wert de geheele werelt dan geset in een eeuwige en geduerige verwarringe, en wy menschen worden de beesten gelijck gemaeckt; siet eens wat profijt sulck een gevoelen de werelt soude toebrengen.

U E. en wilt oock niet de gemeene beschrijvinge van mensch, maer ghy wilt yder mensch maer soo veel volmaecktheyt van wercken toeschrijven, als God hem in der daet uyt te wercken geeft; maer dan en kan ick niet anders sien, of de godloose dienen God met haer doen soo wel als de godsalige: waeromme? om dat sy beyde geen volmaeckter wercken konnen afleveren, als haer beyde wesen gegeven is, en als sy door haer effecte toonen; en mijn dunckt niet dat U E. dese questien in de tweede antwoorde voldoet, met te seggen: *hoe een dingh meer volmaecktheyt heeft, hoe het oock meerder van de goddelijckheyt heeft, en Gods volmaecktheyt meer uytdruckt*: *de vroomen dan onwaerdeerlijck meer volmaecktheyt hebbende, als de godloosen, soo is haer deucht by die van de godloosen niet te vergelijcken*; *want de eenen als een tuygh in de hant van den meester, dat onwetende dient, en al dienende versleten wert, maer de vroomen daer en tegen wetende dienen, en dienende versleten werden*. Dit is echter in beyde waer, dat sy niet meerder en konnen uytwercken; want soo veel meer volmaecktheyt als de eenen uytwerckt boven de andere, soo veel meer wesen heeft de eenen ontfangen boven de ander. Dienen dan de godloosen met haer weynige volmaecktheyt, God soo wel niet als de godsaljge? want na U E. stellinge en wil God van de godloose niet meer, of anders soude hy haer meer wesen gegeven hebben; maer hy en heeft haer niet meer wesen gegeven, gelijck uyt de gewrochten blijckt; ergo, wil hy van haer niet meer: en als yder dan in sijn specie doet, dat God wil en noch meer noch min, waer-

om soude die geene, die weyniger doet, maer evenveel soo veel doet als God van hem begeert, God niet soo wel behagen als de godsalige. Daer en boven gelijck wy door het quaet, dat met de daet samen loopt, door ons onvoorsichtigheyt na U E. stellinge verliesen een volmaeckter stant, alsoo schijnt U E. hier oock te willen stellen, dat met onsen wil binnen de palen van ons verstant te houden, wy niet alleen soo volmaeckt blijven als wy zijn, maar dat wy oock al dienende volmaeckter worden; welck mijn dunckt een contradictie in te sluyten; indien wy anders soo dependent zijn aen God, dat wy noch meerder noch minder volmaecktheyt konnen uytwercken, als wy wesen ontfangen hebben, dat is, als God gewilt heeft, dat wy dan door onvoorsichtigheyt erger, of door voorsichtigheyt konnen beter worden: soo dat ick niet anders kan sien, indien den mensch soo was als U E. hem beschrijft, of de godloose dienen God met haer doen soo wel, als de godsalige met haer doen; en soo doende, werden wy soo dependent aen God gemaeckt, als de elementen, kruyden, steenen, enz. Waer toe sal dan ons verstant dienen? waer toe dat vermogen van onse wil binnen de palen van ons verstant te konnen houden? waerom is ons die ordre ingedruckt? En siet eens aan de ander kant, wat wy ons selve al benemen, namentlijk, al die anxtige en ernstige overlegginge, om ons doch na den regel van Gods volmaecktheyt, en nadre ordre die hy ons ingedruckt heeft volmaeckt te maecken: wy benemen ons selve het gebed, en de suchtinge tot God, daer door wy soo menighmael gevoelt hebben, dat wy extraordinare versterckinge verkregen: wy benemen ons selve den gantsche Godsdienst, en al die hoope, al die vergenoeginge die ons uyt de gebeden en Godsdienst te wachten staen. Want seker soo God geen kennis van het quade heeft, veel min is het te gelooven dat hy het quade sal straffen. Wat reden zijnder dan, dat ick niet alle schelmstucken (als ick maer buyten opspraeck van den Rechter kan blijven) vierighlijck bedrijve. Maer waerom mijn selven niet door grouwelijcke middelen verrijckt? waerom sonder onderscheyt niet al gedaen dat ons lust, en daer ons het vleesch henen leyt? Maer sal U E. seggen, om dat wy de deucht om haer selfs wil moeten beminnen. Maer hoe kan ick deucht beminnen? in mijn is niet soo veel wesen en volmaecktheyt gegeven; en indien ick soo veel vergenoeginge uyt het eenen als uyt het ander kan trecken, waerom forsse gedaen, om mijn wil binnen de palen van 't verstant te houden? waerom niet dat gedaen, daer mijn tochte mijn heenen leyden? waerom niet dien mensch, die my ergens in den wech is, heymelijck gedoot, enz.

Siet wat voet wy alle godloose en godloosheyt geven; wy maeken ons selven blocken gelijck, en al ons doen niet anders als een uurwerckx beweginge.

Uyt dit geseyde dunckt mijn dat het seer hart is, dat wy maer oneygentlijck konnen geseyt werden tegen God te sondigen: want wat beduyt dan aen ons de gegeve kracht om onse wil binnen de palen van ons verstant te konnen houden, en dat, soo wy die overtreden, sondigen tegen die ordre? Maer sal U E. misschien seggen, dat is geen sondigen tegen God, maer iet alleen voor ons selven: want soo wy eygentlijk gesegt wierden tegen God te sondigen, soo soude men ook moeten seggen datter iet tegen Godts wil geschiede: maer dat is onmogelijk na U E. meeninge; ergo ook het sondigen. Maer echter moet een van twee waer wesen, of dat God wil, of dat hy het niet en wil; indien God het wil, hoe kan het quaet ten onse respecte wesen? en indien hy het niet en wilde, soo soude het na U E. meeninge niet geschieden: maer schoon dit eenig na U E meeninge eenige absurditeyt insloot, daerom alle die voornoemde ongerijmtheden te admitteren, dunckt mijn seer gevaerlijck. Wie weet als wy veel meditatie besteden, of daer by ons niet een expedient soude gevonden worden, om dit eeniger mate te reconsilieren?

En hier mede sal ick het examen van U E. brief op het geleyde van mijne eerste generale regel laten aflopen; maer eer ick toe trede tot het examineren na den tweede regel, soo sal ick hier noch twee dingen stellen, die tot dit Concept van U E. brief tenderen, beyde by U E. gestelt in U E. *Princ. p.* 1. *pr.* 15. Het eerste, *affirmas, nos potestatem volendi & judicandi, intra limites intellectus retinere posse*; daer ick noch niet absoluyt in kan consenteren. Want indien dat waer was, daer soude immers wel een mensch uyt soo veel ontelbare gevonden worden, die door de effecten betoonen soude dat hy die macht hadde: oock kan yder wel klaer in sich bevinden, wat krachte hy ook te werck leyt, hy dat eynde niet en kan bereycken: en soo daer imant aen twijffelt, hy examinere sich selfs, hoe dickwils in weerwil van sijn eygen verstant sijn passie meester sijn over sijn reden, selfs dan wanneer hy tracht de meeste forsse daer toe te doen. Maer sal U E. seggen, dat wy dat niet en doen, is niet om dat het ons onmogelijck is, maer om dat wy geen genoegsame vlijt aen en wenden; ick antwoorde wederom, dat indien dat mogelijk was, daersouder immers een uyt soo veel duysenden gevonde worden: maer van alle menschen is daer niet een geweest, of is, die sich soude derven beroemen van niet in doolinge gevallen te sijn;

en wat sekerder bewijs konnen wy van dese saeken trecken, als de exempelen? Indiender noch weynige waren dan wasser eenig, maar nu daer niet een is, en isser oock geen bewijs. Maer U E. sult een instantie konnen doen, en seggen; indien het mogelijck is, dat ick door het opschorten van oordeel en mijn wil binnen de palen van mijn verstant te houden, eens kan uytwercken dat ick niet en dool, waerom en soude ick, wanneer ick de selfde neersticheyt gebruyck, dat effect niet altijt konnen hebben? ick antwoord dat ick niet kan sien dat wy op heden soo veel krachts hebben, om dat altijt te konnen continueren; ick kan in een uur wanneer ick al mijn kracht te werck legge, wel eens twee mijlen gaen, maer ick kan dat niet altijt doen: alsoo kan ick mijn wel eens door groote neersticheyt van doolinge onthouden: maer ick hebbe niet soo veel kracht om dat altijt te konnen doen. Het schijnt mijn klaer toe dat den eerste mensch, afkomende uyt de hant van dien volmaekte Werckmeester, die krachte wel gehad heeft, maer (en daer in stemme ick met U E. overeen) dat hy die kracht niet genoeg gebruyckende, of misbruyckende, daer door verlooren heeft dien volmaekten stant, van te konnen doen, dat wel voor dese in sijne macht was; daer toe ick verscheyde redenen soude konnen bijbrengen om te bevestigen, soo ick niet te lang en soude vallen. En hier in dunckt mijn dat het geheele wesen van de H. Schriftuur bestaet, en daerom by ons seer moet in achtinge wesen, alsoo sy ons dat geene leert dat soo klaer met ons natuurlijck verstant wert bevesticht: namentlijck, eenen afval van onse eerste volmaecktheyt, hier gekomen en veroorsaekt door onse onvoorsichticheyt. En wat isser dan noodiger als dien afval soo veel mogelijck is, te reformeren? en dat is ook het eenigste eynde van de H. Schriftuur, om dien vervallen mensch weder tot God te brengen.

Het tweede *Princ. p.* 1. *pr.* 15. *quod affirmans res clarè & distinctè intelligere, repugnare naturae hominis:* en eyndelijck besluyt U E. daer uyt, dat het veel beter is de dingen schoon verwart toe te stemmen en vry te sijn, als altijt indifferent, dat is op den laegsten trap van vrijheyt te blijven; welcke toe te staen ick niet klaer in mijn bevinde: want ons oordeel op te schorten, blijft ons behouden in dien stant daer wy van den Schepper in geschapen sijn; maer de dingen verwart toe te stemmen, is dat geene toe te stemmen, dat wy niet en verstaen, en soo doende soo licht het valsche als het ware toe te stemmen; en indien (gelijck ons Monsieur Descartes ergens leert) wy niet die ordre in het toestemmen gebruycken, die God

tusschen ons verstant en wil gegeven heeft, namentlijck, van niet toe te stemmen, als dat wy klaer verstaen, schoon wy dan by geval het ware verkrijgen, wy echter sondigen, om dat wy het ware niet met die ordre omhelsen, met welcke God gewilt heeft, dat wy het omhelsen sullen. En by gevolch, gelijck ons het niet toestemmen blijft behouden indien stant van God gestelt, soo doet het verwart toe te stemmen ons van erger conditien maeken als wy zijn: want het leyt de gront van doolinge, waer door wy daer na verliesen onsen volmaekten stant. Maer ick hoor U E. seggen, is het niet beter ons volmaekter te maeken, met de dingen schoon verwart toe te stemmen, als niet toestemmende ons altijt in den laegsten trap van volmaektheyt en vrijheyt te behouden? Maer behalven dat wy dat ontkennen, en eeniger maten getoont hebben, dat wy ons niet beter, maer erger gemaeckt hebben; soo schijnt het ons oock onmogelijck en als een contradictie, dat God de kennis der dingen, die hy selfs gedetermineert hadde, sich verder soude uytstrecken als die kennis die hy aen ons gegeven hadde, ja dat God dan een absoluyte oorsaek van onse doolinge soude insluyten. En hier en doet niet tegen, dat wy God niet en konnen beschuldigen van meer aen ons te moeten geven, als hy aen ons gegeven hadde, om dat hy daer in niet was gehouden. 't Is wel waer dat God aen ons niet meer verschult was te geven als hy gaf; maer Godts opperste volmaektheyt stelt oock, dat het schepsel dat van hem voortkomt geen contradictie mach insluiten, gelijck dan soude schijnen te volgen: want wy vinden in de geschape natuur nergens kennis als in ons verstant. Waer toe kan ons dat anders gegeven sijn, als om Godts wercken te beschouwen en te kennen? en wat schijnter dan oock evidenter te volgen, als datter een overeenkomst moet wesen, tusschen de dingen die gekent moeten worden, en tusschen ons verstant?

Maer indien ick U E. brief op het geleyde van mijnen tweede generale regel soude examineren, soo souden wy meerder moeten verscheelen als met den eersten: want mijn dunckt (doch soo ick dwaal gelieft mijn te onderrichten) dat U E. aen de H. Schrifture niet die onfeylbare waerheyt en goddelijckheyt toe en schrijft, die ick in de selve geloove te wesen. Wel is waer dat U E. secht te gelooven, dat God de dingen van de H. Schriftuur aen de Propheten geopenbaert heeft, maer op sulck een defecte wijs, dat indien 't soo geschiet is, als U E. stelt, een contradictie in God soude insluyten: want soo God sijn Woort en wil aen de menschen geopenbaert heeft, soo heeft hy haer dat tot een seker eynde geopenbaert, en dat klaer;

indien nu de Propheten van dat woort, dat sy ontfangen hebben, een parabel gedicht hadden, soo moest God dat ook gewilt, of niet gewilt hebben. Indien het God gewilt hadde dat sy een parabel van sijn Woort souden gedicht hebben, dat is afvallen van sijn meeninge, soo was God immers oorsaek van die doolinge, en God wilde dan iet tegenstelligs: indien God het niet gewilt hadde, soo was het onmogelijck dat de Propheten daer een parabel af souden hebben konnen dichten; daerenboven soo schijnt het gelooffelijck, indien gepresupponeert wort dat God sijn Woort aen de Profeten heeft gegeven, dat hy het haer soo gegeven heeft, dat sy in dat te ontfangen niet en souden gedoolt hebben: want God most in het geven van sijn Woort een seker eynde hebben; maer Godts eynden en konnen niet wesen, om den mensch daer door in doolinge te brengen; want dat een contradictie in God soude wesen, oock en konde de mensche niet dwalen tegen Godts wil: want dat na U E. meeninge onmogelijck is; en boven dit alles en is niet van dien volmaektste God te gelooven, dat hy soude toelaten dat sijn Woort, selfs aen de Profeten gegeven, om het gemeene volck te verklaren, van de Profeten eenen andere sin soude gegeven worden, als God gewilt hadde: want als wy stellen dat God de Profeten sijn Woort gaf, soo stellen wy met eenen dat God op een extraordinaire wijse de Profeten verscheen, of met haer sprack. Indien nu de Profeten van dat gegeven Woort een parabel dichten, dat is, het een andere meeninge gaven, als God gewilt heeft dat sy geven souden, God soude haer daer van immers onderricht hebben: oock is het soo wel ten aensien van de Profeten onmogelijck, als ten aensien van God een contradictie, dat de Profeten een andere meeninge konden hebben, als God gewilt hadde, dat sy soude hebben.

Ick sie oock seer weynigh bewijs, dat God sijn woort soo soude geopenbaert hebben als U E. stelt, namentlijck dat hy alleen soude geopenbaert hebben, de saligheyt en verdervinge, dat hy daer toe oock sekere middelen beraemt heeft, en dat de saligheyt en verdervinge, niet anders als gewrochte zijn van die beraemde middelen. Want seker, indien de Propheten het Woort Gods in dien sin ontfangen hadden, wat reden souden sy gehad hebben, om het eenen andere sin te geven? Maer ick sie U E. oock niet een eenigh bewijs by brengen, om ons te konnen overtuygen, dat dese meninge soude moeten gestelt werden boven de meeninge der Propheten: maer soo U E. meent dat dat het bewijs is, om dat anders dat Woort veel onvolmaecktheden en tegenstellinge soude insluyten, soo segge ick dat

dat maer geseyt en niet bewesen is? En wie weet soo beyde gevoelens eens te berde quamen, wien min onvolmaecktheden soude insluyten? Eyndelijck soo wist dat Aldervolmaecktste Wesen wel, hoe verde dat het gemeene volck konde verstaen, en daerom welcke de beste wyse was, na welcke het gemeene volck moest onderrecht werden.

Op het tweede Lit van U E. eerste Vrage? soo vraegt U E. aen hem selven, waerom God aen Adam had verboden van den boom niet te eten, daer hy het tegendeel beslooten had; en U E. antwoort, het verbod aen Adam bestont hier alleen in: namentlijck, dat God Adam geopenbaert heeft, dat het eten van dien boom de doot veroorsaeckte, gelijck hy ons door het natuerlijck verstant openbaert dat het vergift ons doodelijck is. Indien vast gestelt is, dat God aen Adam iet verboden heeft, wat reden zijnder dat ick meer de wijse van verbiedinge als U E. die stelt, soude moeten gelooven, als die van de Propheten, aen welcke God dese wijse van verbiedinge selfs geopenbaert heeft? Maer U E. sult seggen, mijn wijse van verbiedinge is natuerlijcker, en daerom de waerheyt meer gelijck, en God beter passende. Maer ick ontkenne dat alles; ick kan oock niet begrijpen, dat God ons door het natuerlijck verstant geopenbaert heeft, dat vergift doodelijck is; en ick sie geen reden, waer door ick ooyt soude weten, datter iet vergiftighs is; indien ick geen quade effecten van 't vergift in andere gesien of gehoort hadde; dat leert ons de dagelijckse ervarentheyt noch, hoe veel menschen, om datse het vergift niet en kennen, onwetende eten en sterven. Maer U E. sult seggen: indien de lieden wisten dat het vergift was, sy soude weten dat het quaet is: maer ick antwoorde, dat niemant vergift kent, of kan kennen, als die gesien en gehoort heeft, dat yemant door dat te gebruycken hem selven beschadight heeft; en soo wy stelden, dat wy op heden nooyt gehoort noch gesien en hadden, dat yemant door 't gebruyck van die specie beschadight was, wy souden het alleen nu oock niet kennen, maer self sonder vrees het gebruycken tot ons schade: gelijck sulcke waerheden ons alle dagen geleert werden.

Wat kan een rechtschapen verstant meer vermaeck in dit leven geven, als de bespiegelinge van die volmaeckte Godheyt? Want gelijckse verkeert ontrent het Volmaecktste, oock het Volmaecktste moet in sich sluyten, dat in ons eyndigh verstant kan vallen. Ick hebbe oock niet in mijn leven, dat ick voor dat vermaeck soude willen verwisselen. Hier in kan ick met een hemelsche lust veel tijt besteden; maer met eenen, hier kan ick oock hertelijck bedroeft zijn,

siende dat mijn eyndigh verstant soo veel ontbreeckt: maer die droefheyt paeye ick met die hoop die ick hebbe, die mijn noch liever is, dan het leven, dat ick noch eens in wesen sal zijn en blijven, en dese Godheyt met meer volmaecktheyt sal beschouwen, als ick hede doe: als ick aenmerck dit kort en voorby vliegent leven, in welcke ick alle oogenblicken mijn doot te gemoet sie, en dat ick soude moeten gelooven dat ick een eynde soude hebben, en dat ick soude afgesneden zijn van die heylige en heerlijcke bespiegelinge, seker dan was ick de elendighste van alle Creatueren, die geen kennis hebben, dat sy sullen eyndigen: want voor mijn doot soude de vrees van de doot mijn ongeluckig maecken, en na mijn doot geheel niet; en by gevolch ongeluckig sijn, om dat ick soude afgescheyden wesen van die goddelijcke bespiegelingen: en hier heen schijnen mijn U E. gevoelens te leyden, dat als ick hier eyndig, ick dan voor eeuwich een eynde hebben sal: daer in tegendeel mijn dat Woort, en de wil van God versterckt met sijn inwendige getuygenisse in mijn ziele, dat ick mijn na dit leven eens in een volmaekter stant sal verlustigen, in 't aenschouwen van die aldervolmaektste Godtheyt. Seker indien die hoop eyndelijk al eens vals bevonden wiert, soo maekt sy mijn geluckig, dewijl ick hope. Dit is het eenigste, dat ick van God begeere, en met gebeden, suchtinge en ernstige wenschinge, (en ach of ick daer iet meer toe konde contribueren) sal begeeren, soo lange daer adem in dit lichaem is, dat hy mijn door sijn Goetheyt gelieve soo geluckigh te maecken, dat wanneer als dit lichaem resolveert, dat ick dan noch mocht een verstandigh wesen blijven, om die volmaeckte Godheyt te blijven beschouwen: en als ick maer dat verkrijge, hoemen hier gelooft, wat men hier malkanderen wijs maeckt, en of 'er iet op ons natuerlijck verstant gefondeert is, en begrepen kan werden, of niet, is mijn indifferent: dat, en dat alleen is mijn wensch, mijn begeerte, en mijn geduerige gebeden, dat God mijn die versekeringe maer doet bevestigen in mijn ziel: en als ick dat hebbe, (en ach soo ick dat niet verkrijge, soo ben ick de elendighste,) soo roepe mijn ziel van verlangen uyt, gelijck een hert schreeuwt na versche beecken, soo verlanght mijn ziel na u, na u den levendigen God: ach! wanneer sal den dagh komen dat ick by u sal zijn, en u aenschouwe: en als ick dat maer erlange, dan hebbe ick al de eynde, en begeerte van mijn ziele: maer die hoop en schijnt mijn niet toe in U E. stellinge, om dat onse dienst God niet aengenaem is, en ick oock niet begrijpen kan, indien God (soo ick anders soo menschelijck van hem mach spreecken) geen vermaeck

in onse dienst en! of schiep, dat hy ons soude voortbrengen en onderhouden; doch soo ick in dese U E. meeninge quam te doolen, soo wenschte ick U E. verklaringe daer over: maer ick hebbe mijn selve, en misschien U E. oock hier te lange verlet, en sie dat mijn tijt en papier ontbreeckt; ick sal eyndigen. Dit is het dat ick noch gaern in U E. brief sach opgelost; ick sal misschien hier en daer eenige conclusie uyt U E. schrift getrocken hebben, dat by geval U E. meeninge niet sal zijn, maer daer sal ick U E. verklaringe gaern over hooren.

Ick hebbe mijn onlanghs onthouden met het bedencken van sommige *attributa Dei*, daer U E. Appendix mijn geen kleyn behulp ingegeven heeft, en hebbe in effect maer U E. meeninge geparaphraseert, welcke mijn duncken by u niet anders als Demonstrationes te wesen, en daerom mijn ten hooghsten verwondert, dat *L. Meyer* in de Voorreeden seyt, dat dit noch U E. gevoelen niet en is, maer dat U E. verplicht waert, om het soo aen U E. leerlingen te leeren, die ghy belooft hadde de Philosophie van Deskartes te leeren. Maer dat U E. noch een heele andere meeninge hadde, soo van God, als van de Ziel; en in 't bysonder van de Wil van de Ziel; oock sie ick dat in die Voorreden geseyt wort, dat U E. dese *Cogitata Metaphyfica* in 't korte breeder soude uytgeven, na welcks beyde ick seer groot verlangen hebbe: want ick daer wat bysonder af verwachte; doch mijn gewoonte is niet yemant aen sich selve met loftuyterye te bejegenen.

Dit geschiet in oprechte vrientschap, volgens versoeck van U E. brief, en om dat de waerheyt mochte uytgevonde werden: verschoont mijn dat ick boven vermoede soo lange gevalle ben. Indien ick hier op mach antwoort krijgen, sult mijn ten hoogsten obligeren: wat belanght van te mogen schrijven in die Tael, waer in opgebrocht ben, en kan U E. niet weygeren, soo het anders Latijn of François is: maer ick versoecke noch dese antwoorde in dese eyge Tael te mogen ontfangen, alsoo ick U E. meeninge daer heel wel in verstont, en misschien in 't Latijn soo klaer niet en soude verstaen. Dit doende, sult mijn soo obligere, dat ick sal zijn en blijve

MYN HEER, *U E. Dienstw. Dienaer*.

W.V. BLYENBERGH.

Dordrecht 16. Januar. 1665.

In antwoorde wenschte wel wat breeder onderricht te worden, wat eygentlijck verstaet by een Negatie in God.

Vierendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* W.v. Blyenberg.

TOen ik uw eerste brief las, meende ik niet anders, dan dat onze gevoelens zeer na overëenquamen: maar uit de tweede, die ik op d' eenëntwintigste van deze maant ontfangen heb, versta ik gantschelijk het tegendeel, en bemerk dat wy niet alleenlijk in die dingen verschillen, die uit d' eerste [a]beginselen te halen zijn, maar ook in de beginselen zelven; ja zo verre, dat ik naauwelijks geloven kan dat wy malkander wijders met brieven zullen konnen onderrichten.

[a] *Principia.*

Want ik zie dat geen [b]Betoging, hoe vast die ook volgens de wetten van betoging is, by u kan gelden, zo zy niet met d'uitlegging overëenkoomt, die gy, of andere [c]Godgeleerden, die by u bekent zijn, over de heilige Schrift maken. Doch indien gy bevind dat God door de heilige Schrift klarelijker en krachtiglijker tot u spreekt, dan door het licht van 't naturelijk verstant, 't welk God ook aan ons gegeven heeft, en geduriglijk door zijn goddelijke wijsheit bestandiglijk en onvervalschtelijk onderhoud: zo hebt gy grote reden om het verstant onder 't gevoelen, 't welk gy aan de heilige Schrift toeeigent, te doen buigen; ja gy zult ook niet anders konnen doen. Wat my aangaat, dewijl ik rondelijk beken dat ik de heilige Schrift niet versta, schoon ik veel jaren daar toe besteed heb, en dewijl ik weet dat ik, een vaste [d]betoging hebbende, geen gedachten kan krijgen van ooit daar aan te konnen twijsselen; zo rust ik gantschelijk op het geen, 't welk het verstant my aanwijst, zonder enigsins beducht te wezen dat ik 'er in bedrogen ben, of dat de heilige Schrift, schoon ik haar niet onderzoek, daar tegen kan spreken: om dat d'een waarheit niet tegen d'ander kan zijn, gelijk ik alreê in mijn [e]Aanhangsel over Deskartes Beginselen (ik weet niet in wat [f]Hooftdeel, om dat ik heden het boek niet by my heb) klarelijk te kennen heb gegeven. En indien het geen, dat ik alreê van 't naturelijk verstant heb, eens valsch bevonden wierd, zo maakt het my echter gelukkig terwijl ik 't geniet, en mijn leven niet met tranen en zuchten, maar gerustiglijk, blijdelijk en vrolijk deurbreng, en te met een trapje hoger klim, en ondertusschen ('t welk noch de grootste ver-

[b] *Demonstratio.*

[c] *Theologi.*

[d] *Demonstratio.*

[e] *Appendix.*

[f] *Caput.*

noeging aan my geeft) ken dat alles door kracht van [g]'t opperste volmaakt wezend, en zijn onveränderlijk besluit geschied.

[g] *Ens summè perfectum.*

Maar om weêr tot uw Brief te keren; ik zeg, dat ik u hartelijk bedank van dat gy my intijts uw [h]wijze van Filosoferen geopenbaart hebt. Doch dat gy my zodanige dingen, als gy zeggen wilt dat gy uit mijn brief getrokken hebt, opdicht, ik weet u daar voor geen dank. Wat stoffe, ik bid u, heeft mijn brief aan u gegeven, om my dit gevoelen toe t' eigenen, te weten, dat de menschen gelijk de beesten sterven, dat onze diensten aan God niet aangenaam zijn, enz. hoewel wy in dit leste grotelijks verschillen? dewijl ik niet anders kan bemerken, of gy verstaat dat God, als tot zijn einde geraakt zijnde, in onz bedrijf vermaak schept, om dat de zaak wel uitgevallen is. Wat my aangaat, ik heb immers klarelijk gezegt, dat de vromen God dienen, en, al dienende, geduriglijker volmaakter worden, en dat zy God liefhebben. Is dit hen met de beesten gelijkmaken? of dat zy, gelijk de beesten, vergaan? Of eindelijk dat hun diensten niet by God aangenaam zijn? Indien gy mijn brief met aandacht had gelezen, gy zoud klarelijk gezien hebben dat onz [i]verschil alleenlijk hier in bestond, te weten, of God de volmaaktheden, die de vromen hier verkrijgen, aan hen mededeelt als *God*, gelijk ik versta, dat is [k]volstrektelijk, zonder enige menschelijke [l]toeëigeningen aan hem toe t'eigenen, of als Rechter; van 't welk het leste uw mening is. En dieshalven beweert gy dat de goddelozen, indien zy alles doen, dat zy konnen, volgens Gods besluit, God zo wel zouden dienen, als de vromen. Maar volgens mijn redenen is 't geheel anders; dewijl ik God niet als een Rechter invoer. Ik schat dieshalven de diensten naar de [m]hoedanigheit van 't werk, en niet naar de macht van de werker; en het loon, 't welk daar op volgt, volgt zo nootzakelijk op dat werk, als uit de natuur van de [n]driehoek, dat zijn drie [o]hoeken met twee [p]rechte hoeken [q]gelijk moeten wezen. Dit zal van yder verstaan worden, zo hy slechs aanmerkt dat onze hoogste gelukzaligheit in de liefde tot God bestaat, en dat die liefde nootzakelijk uit zijn kennis volgt, die ten hoogsten ons aanbevolen word. Men kan dit zeer lichtelijk in 't algemeen betogen, als men slechs op de natuur van Gods besluit merkt, gelijk ik in mijn Aanhangsel verklaart heb. Ik beken echter dat alle de genen, die de goddelijke met de menschelijke natuur verwarren, zeer onbequaam zijn om dit te konnen verstaan.

[h] *Modus Philosophandi.*

[i] *Differentia.*

[k] *Absolutè.*

[l] *Attributa.*

[m] *Qualitas.*

[n] *Triangulus.*

[o] *Anguli.*

[p] *Anguli recti.*

[q] *AEquales.*

Ik had voorgenomen hier mede deze Brief te sluiten, om u niet langer met dingen moejelijk te vallen, die (gelijk uit het Byvoeg-

sel, aan 't einde van uw Brief gevoegt) slechs tot vermaak, en niet tot nut aan u konnen strekken. Maar om uw verzoek niet gantschelijk te weigeren, zo zal ik noch tot de verklaring der [r]benamingen van *Negatio*, of *ontkenning*, en *privatio*, of *derving*, toetreeden; en ook kortelijk tot het geen, dat nootzakelijk is, om de zin van mijn voorgaande brief te verklaren. Voorëerst dan zeg ik, dat *privatio* niet enige [s]daat van beroving is, maar alleenlijk de *derving*, of *ontbeering*, die in zich niets is: want dit is niets anders, dan een [t]wezend van reden, of [u]wijze van denken, die wy [w] vormen, als wy de dingen met malkander vergelijken. Tot een voorbeelt, wy zeggen dat een blind man van 't gezicht [x]berooft is, om dat wy hem als ziende [y] inbeelden; 't zy dat deze [z]inbeelding hier uit spruit, dat wy hem met d'anderen, die zien, of dat wy zijn tegenwoordige stant met zijn voorgaande, toen hy zag, vergelijken: en als wy de stant van deze man met die van anderen, of met zijn voorgaande vergelijken, zo zeggen wy dat het gezicht tot zijn natuur behoort, en dat hy dieshalven daar af berooft is. Maar als men, van d'andere zijde, op Gods besluit, en op des zelfs natuur denkt, zo kan men van deze man zo weinig, als van een steen, zeggen, dat hy van zijn gezicht berooft is, om dat in die tijt, zonder enige [a]tegenzegging, het gezicht zo weinig aan die man, als aan de steen, behoort; dewijl aan die man niet meer kan toebehoren, dan Gods verstant en wil aan hem toeschikt. En dieshalven is God zo weinig oorzaak van zijn nietzien, als van 't nietzien van een steen; 't welk een zuivere [b]ontkenning is. Desgelijks, als wy op de natuur van een man merken, die begeerte tot wellust krijgt, en zijn tegenwoordige begeerte met die van de vromen, of met de gene, die hy zelf t'andere tijden gehad heeft, vergelijken, zo zegt men dat die man van een beter begeerte berooft is, om dat wy dan oordeelen dat de begeerte van deucht aan hem behoort; 't welk wy niet konnen doen, zo wy op de natuur van Gods besluit en verstant acht nemen: want ten opzicht van dit behoort deze beter begeerte zo weinig tot de natuur van die man in die tijt, als tot de natuur van de duivel, of van een steen. De beter begeerte dan in dat lighaam is geen *privatio*, of *beroving*, maar een *negatio*, of *ontkenning:* in voegen dat *privatio*, of *beroving niets anders is, als iets van een zaak t'ontkennen, 't welk wy oordeelen tot de natuur van die zaak te behoren*; en *negatio*, of *ontkenning, van een zaak iets t'ontkennen, om dat het niet tot de natuur van die zaak behoort*. Hier uit blijkt dan waaröm Adams begeerte tot d'aardsche dingen alleenlijk ten opzicht van onz verstant,

[r] *Vocabula*.
[s] *Actio privationis*.
[t] *Ens rationis*.
[u] *Modus cogitandi*.
[w] *Formare*.
[x] *Privatus*.
[y] *Imaginari*.
[z] *Imaginatio*.
[a] *Contradictio*.
[b] *Negatio*.

en niet ten opzicht van Gods verstant, quaat was. Want hoewel God de voorgaande en tegenwoordige stant van Adam kende, zo verstond God daaröm niet dat Adam van de voorgaande berooft was; dat is dat de voorgaande tot zijn tegenwoordige natuur behoorde: dewijl God dan iets tegen zijn wil, dat is tegen zijn verstant, zou verstaan. Indien gy dit wel en behorelijk had gevat, en met enen begrepen dat ik die vrijheit, de welke Deskartes aan de ziel toeschrijft, niet toesta; gelijk D. Meyer in zijn voorreeden uit mijn naam betuigt heeft: zo zoud gy in mijn reden niet de minste [c]tegenzeggelijkheit vinden. Maar ik bemerk wel dat ik veel beter gedaan zou hebben, zo ik in mijn eerste brief met Deskartes had geantwoord, daar hy zegt dat wy niet konnen weten hoe onze vrijheit, en alles, dat daar aan behoort, met Gods voorzienigheit en wil overëenkoomt, gelijk ik in mijn [d]Aanhangsel over Deskartes [e]Beginselen, in verscheide plaatsen, gedaan heb: in voegen dat men uit Gods herschepping in onze vrijheit geen [f]tegenzeggelijkheit kan tonen: om dat wy niet verstaan konnen hoe God de dingen geschapen heeft, en, 't welk het zelfde is, hoe hy hen onderhoud. Maar ik vertroude dat gy de Voorreeden van D. Meyer had gelezen, en dat ik, zo ik niet volgens mijn gemoed antwoordde, de plicht van vrientschap, die ik u van harten aanbood, overgetreden zou hebben. Doch dit zy zo 't is. Maar dewijl ik zie dat gy Deskartes mening noch niet wel verstaan hebt, zo verzoek ik aan u, dat gy op deze twee dingen gelieft te merken: voorëerst, dat Deskartes en ik nooit gezegt hebben dat onze wil binnen de palen van onz verstant te houden tot onze natuur behoort; maar alleenlijk dit, dat God aan ons een bepaalt verstant, en een onbepaalde wil heeft gegeven, zonder dat wy nochtans weten tot welk einde hy ons dus geschapen heeft. Voorts, dat zulk een onbepaalde, of volmaakte wil ons niet alleenlijk volmaakter maakt, maar ook, gelijk ik noch zal verhalen, zeer nootzakelijk aan ons is. Ten tweeden, dat onze vrijheit niet in enige [g]gebeurlijkheit, of [h]onverschillentheit bestaat, maar in de [i]wijze van bevestigen en ontkennen: in dier voegen dat, hoe wy een ding min [k]onverschillend [l]bevestigen, of [m]ontkennen, hoe wy meer vry zijn. Tot een voorbeelt, als Gods natuur aan ons bekent is, zo volgt uit onze natuur zo nootzakelijk te bevestigen dat God [n]wezentlijk is, als uit de natuur van de [o]driehoek volgt, dat zijn drie [p]hoeken met twee [q]rechte hoeken [r]gelijk moeten wezen: en echter zijn wy nooit vrijer, dan als wy een zaak op dusdanige wijze bevestigen. En dewijl deze nootzakelijkheit niets anders is, dan Gods

[c] *Contradictio*.
[d] *Appendix*.
[e] *Principia*.
[f] *Contradictio*.
[g] *Contingentia*.
[h] *Indifferentia*.
[i] *Modus affirmandi & negandi*.
[k] *Indifferens*.
[l] *Affirmare*.
[m] *Negare*.
[n] *Existere*.
[o] *Triangulus*.
[p] *Anguli*.
[q] *Anguli recti*.
[r] *AEquales*.

besluit, gelijk ik in mijn [s]Aanhangsel over Deskartes [t]Beginselen getoont heb, zo kan men hier uit enigsins verstaan hoe men iets vrijwilliglijk doet, en daar af d' oorzaak is, schoon men zulks nootzakelijk, en uit Gods besluit doet: men kan, zeg ik, dit enigsins verstaan, als men iets [u]bevestigt, dat men klarelijk en onderscheidelijk verstaat. Maar als men iets bevestigt, 't welk men niet klarelijk en onderscheidelijk verstaat, dat is dat wy onze wil buiten de palen van onz verstant laten gaan; dan kan men deze nootzakelijkheit, en Gods besluit niet zo wel zien; maar wel onze vrijheit, die onze wil altijt insluit, in welks opzicht alleen onze werken goet of quaat gezegt worden. En als men tracht onze vrijheit met Gods besluit, en gedurige herschepping te verëenigen, dan verwart men het geen, 't welk wy klarelijk en onderscheidelijk verstaan, met dat, 't welk wy niet verstaan: in voegen dat wy 'er te vergeefs naar trachten. 't Is ons dan genoech, dat wy weten dat wy vry zijn, en dat wy zodanig konnen wezen, zonder dat Gods besluit daar tegen is; als ook, dat wy oorzaak van 't quaat zijn, vermits geen daat quaat genoemt kan worden, dan alleenlijk ten opzicht van onze vrijheit. Dit is voor zo veel Deskartes aangaat, om te tonen dat zijn redenen, zo veel die zaak betreft, geen [w]tegenzeggelijkheit insluiten.

[s]*Appendix*.
[t]*Principia*.
[u]*Affirmare*.
[w]*Contradictio*.

Ik zal my nu tot het geen keren, dat my alleen raakt, en voorëerst kortelijk het nut vertonen, dat uit mijn bewering volgt, 't welk voornamelijk hier in bestaat, namelijk dat onz verstant, buiten alle [x]waangeloof, lighaam en ziel aan God opdraagt. Ik ontken niet dat de gebeden zeer nut aan ons zijn: want mijn verstant is te klein tot alle de middelen te bepalen, die God heeft om de menschen tot zijn liefde, dat is tot hun zaligheit, te brengen. 't Is dan zo verre van daar, dat dit gevoelen schadelijk zou wezen, dat het, in tegendeel, voor de genen, die niet van [y] vooröordeelen, en van kinderlijk [z]waangeloof ingenomen zijn, d' enige middel is om hen tot de hoogste trap van gelukzaligheit te brengen. Voorts, dat gy zegt dat ik, met de menschen zo [a]afhangig van God te maken, hen daar door met de [b]hooftstoffen, kruiden en stenen gelijk maak; dit toont genoech dat gy mijn gevoelen gantschelijk verkeert opneemt, en dat gy de dingen van [c]'t verstant t'enemaal met die van [d]d'inbeelding verwart. Want indien gy met uw verstant zuiverlijk had begrepen, wat het is van God [e]af te hangen, gy zoud warelijk niet denken dat de dingen, voor zo veel zy van God af hangen, (wie heeft ooit zo gering van het [f]volmaakt wezend darren spreken?) lighamelijk en onvolmaakt zijn: maar, in tegen deel, gy zoud verstaan dat zy daar

[x]*Superstitio*.
[y]*Praejudicia*.
[z]*Superstitio*.
[a]*Dependens*.
[b]*Elementa*.
[c]*Intellectus*.
[d]*Imaginatio*.
[e]*Dependere*.
[f]*Ens perfectum*.

door, en voor zo veel zy van God af hangen, volmaakt zijn: in voegen dat wy deze [g]af hangelijkheit, en het nootzakelijk werken door Gods besluit op het beste verstaan, als wy niet op blokken en kruiden; maar op de verstandelijkste en volmaaktste geschape dingen merken: gelijk wy klarelijk uit het tweede van Deskartes, hier voor gedacht, bevinden; 't welk gy behoorde overwogen te hebben. Ik kan ook niet zwijgen dat ik hier over ten hoogsten verwondert ben, te weten, dat gy zegt: Indien God het quaat niet zou straffen, (dat is als rechter met een straf, die het quaat zelf niet medebrengt, 't welk alleen onz verschil is) wat redenen zijn'er, dat ik alle schelmstukken niet vieriglijk zou bedrijven? Zeker, de geen, die dit alleenlijk uit vrees van de straf laat, ('t welk ik van u niet wil verhopen) werkt gantschelijk niet uit liefde, en heeft zeer weinig smaak in de deucht. Wat my aangaat, ik laat dusdanige dingen, of tracht hen te laten, om dat zy uitdrukkelijk tegen mijn bezondere natuur zouden strijden, en my van de goddelijke kennis en liefde doen afdwalen. Voorts, indien gy op de menschelijke natuur had gemerkt, en de natuur van Gods besluit, gelijk ik haar in mijn voorgedacht [h]Aanhangsel verklaart heb, verstaan, en eindelijk geweten, hoe men iets moet [i]afleiden, eer men tot besluit koomt; zo zoud gy zo roekelozelijk niet zeggen, dat dit gevoelen ons zelven met de blokken gelijkmaakt, enz. en niet zo veel [k]ongerijmtheden, als gy u inbeeld, aan dit gevoelen opdichten.

[g] *Dependentia*.

[h] *Appendix*.

[i] *Deducere*.

Wat de twee dingen aangaat, van de welken gy zegt, eer gy tot uw tweede regel toetreed, dat gy hen niet kont aanneemen: ik zeg dat Deskartes gehoech is, om besluit daar op te maken: te weten dat hy, als hy slechs op zijn natuur merkt, bevind dat hy zijn oordeel kan [l]schorssen. En indien gy zegt dat gy in u zelf niet kont zien dat wy heden zo veel kracht hebben, dat wy altijt daar in konnen volharden; dit zou voor Deskartes even het zelfde zijn, als of wy zeiden dat wy heden niet konnen zien dat wy altijt, zo lang wy [m]wezentlijk zijn, een [n]denkende zaak zullen wezen, of de natuur van de denkende zaak behouden; 't welk warelijk [o] tegenzeggelijkheit [p]insluit.

[k] *Absurditates*.

[l] *Suspendere*.

[m] *Existere*.

[n] *Res cogitants*.

[o] *Contradictio*.

[p] *Involvere*.

Wat het tweede betreft, ik zeg hier op met Deskartes, dat wy, zo wy onze wil niet buiten de palen van onz eng bepaalt verstant konden uitstrekken, zeer elendig zouden wezen, en geen macht hebben om een stuk broots t' eten, of een treê voort te treden, noch om te blijven staan; dewijl alles onzeeker, en vol gevaar is.

Ik ga nu tot uw tweede regel voort, en zeg dat ik wel geloof dat ik

die waarheit, die gy in de heilige Schrift meent te zien, niet daar in bemerk: en echter vertrou ik dat ik niet minder geloofwaerdigheit daar aan geef; en dat ik my met groter omzichtigheit, dan anderen, wacht van enige kinderlijke en ongerijmde gevoelens daar aan op te dichten: 't welk van niemant wel en behorelijk gedaen kan worden, zo hy de [q]Wijsbegeerte niet wel verstaat, of zo hy geen goddelijke openbaringen heeft. Ik bekreun my dieshalven zeer weinig met d' uitlegging, die de gemene [r] Godgeleerden over de Schrift maken, inzonderheit als zy van de genen zijn, die de Schrift altijt naar de letter, en naar d' uitterlijke zin nemen. Ik heb nooit zulk een grove Godgeleerde (buiten de Socinianen) gezien, die niet verstaat dat de heilige Schrift zeer dikwijls op een menschelijke wijze van God spreekt, en haar zin en mening door parabelen, of gelijkenissen openbaart. Wat de [s]tegenzeggelijkheit aangaat, die gy te vergeefs (immers naar mijn oordeel) tracht te tonen; ik geloof dat gy by parabel, of gelijkenis gantschelijk iets anders verstaat, dan gemenelijk daar by verstaan word. Want wie heeft ooit gehoort dat iemant, die zijn [t]bevattingen door parabelen, of gelijkenissen uitdrukt, van zijn zin en mening afdwaalt? Toen Micha aan de Koning Achab zeide, dat hy God op zijn troon zittende, en de hemelsche schare neffens hem, aan zijn rechte en slinke hant staande, gezien had, en toen God aan hen vraagde, wie Achab zou gaan bedriegen: dit was zekerlijk een parabel, of gelijkenis, daar door de Profeet het voornaamste, 't welk hy in die gelegentheit (die niet was om hoge zaken van Godgeleertheit te leren) in Gods naam moest openbaren, genoech samelijk uitdrukte: in voegen dat hy daar door geensins van zijn zin en mening afdwaalde. D' andere Profeten hebben ook door Gods bevel Gods Woort aan het volk op zulk een wijze geopenbaert, als de beste middel zijnde, om het volk, doch alleeenlijk de genen, die God wilde hebben, tot het voornaamste ooggemerk van de Schrift te brengen, 't welk, volgens de redenen van Christus zelf, hier in bestond, te weten in God lief te hebben boven alle dingen, en zijn naaste als hem zelf. Wat de hoge [u]bespiegelingen aangaat; ik acht dat de zelfden de Schrift gantschelijk niet raken; en ik heb, zo veel my betreft, geen van Gods eeuwige [w]eigenschappen uit de Schrift geleert, en ook niet konnen leren. Wat het [x]bewijs belangt van dat de Profeten Gods Woort op zulk een wijze geöpenbaart zouden hebben; dewijl d'een waarheit niet tegen d'ander strijd, zo ontbreekt 'er niet meer, (gelijk yder, die verstant van [y]betogen heeft,

[q] *Philosophia*.
[r] *Theologi*.
[s] *Contradictio*.
[t] *Conceptus*.
[u] *Speculationes*.
[w] *Proprietates*.
[x] *Demonstratio*.
[y] *Demonstrare*.

kan oordeelen) dan dat ik noch moest bewijzen dat de Schrift, gelijk zy daar legt, Gods waarächtig gepenbaart Woort is; van 't welk ik noch geen [z]wiskundig bewijs kan hebben, 't en waar door goddelijke [a]openbaring. Ik heb dieshalven gezegt, dat ik geloof, maar niet [b]wiskundiglijk weet, dat de Profeten enz. om dat ik vastelijk geloof, maar niet wiskundiglijk weet, dat de Profeten Gods geheime Raden, en getrouwe Gezanten geweest hebben: in voegen dat in al 't geen, 't welk ik gestelt heb, gantschelijck geen [c]tegenzeggelijkheit is, hoewel'er, in tegendeel, aan d'andere zijde niet weinig is. Het overige van uw brief, te weten dit: Eindelijk wist dat aldervolmaaktste wezen wel hoe verre het gemeen volk kan verstaan, enz. Wijders, dat gy tegen het voorbeelt van 't vergift hebt, en eindelijck dat [e]Aanhangsel, 't welk daar op volgt; ik zeg dat deze dingen dit tegenwoordig [f]geschil niet raken. Wat L.M. Voorreeden belangt, hy heeft immers met enen getoont, wat Deskartes noch moest bewijzen, om een volkome [g]betoging van de vrije Wii te maken, en daar by gezegt, dat ik het tegendeel beweerde, en op welcke wijze; 't welck ik misschien namaals zal bekent maken, schoon ik heden anders van voorneemen ben.

[z] *Demonstratio mathematica*.
[a] *Revelatio*.
[b] *Mathematicè*.
[c] *Contradictio*.
[e] *Appendix*.
[f] *Quaestio*.
[g] *Demonstratio*.

Wat mijn werk over Deskartes aangaat, ik heb 'er my niet wijder meê bemoeit, noch mijn gedachten daar over laten gaan, sedert dat het in de Nederlantsche Taal uitgegeven is; en dit niet zonder reden, daar af het verhaal hier te lang zou wezen: in voegen dat ik tegenwoordiglijk niets anders te zeggen heb, dan dat ik blijf enz.

Vyfendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. W.v. Blyenberg *aan* B.d.S.

MYN HEER *en waarde Vrient*,

UE. brief van den 28. Januar. op sijn tijt bekomen, maer andere besicheden als die van Studien hebben mijn belet, van daer eerder op te antwoorder, en alsoo U E. brief hier en daer met seer sensibile correctien doorspeckt was, en wist ick naaulijcks wat ick daer van soude oordeelen, want in U E. eersten van den 5. Januar. was mijn soo resolutelijck U E. vrientschap van harten aengeboden, met een protestatie, dat niet alleen mijn brief van dien tijt, maer oock de volgende U E. seer aengenaem soude wesen. Ja ick wiert vrien-

delijck versocht, indien ick noch eenige swarigheden konden moveren, vryelijck te objiceren, welcke ick in den mijnen van den 16. Januar. wat breeder hebbe gedaen, waer op ick een vriendelijcke en onderrichtende antwoorde volgens U E. eygen versoeck en belofte meende te bekomen, maer in tegendeel eenen, die niet na al te groote vrientschap ruyckt, hebbe ontfangen; van dat geen demonstratien hoe klaer die zijn by mijn en gelden, dat ick de meeninge Cartesii niet en versta, dat ick de lighamelijcke dingen met de geestelijcke te veel vermenge, &c. ja soo dat wy malkanderen met brieven niet langer soude konnen onderrichten, waer op ick seer vriendelijck antwoorde, dat ick sekerlijck geloof dat U E. die boven verhaelde dingen beter verstaet als ick, en dat U E. meerder gewent zijt de lighamelijcke dingen van de geestelijcke te onderscheyden, want ghy in Metaphysica daer ick in beginnen, al een hooge trap beklommen hebt, en daerom mijn socht in U E. gunste te insinuere om onderrichtinge te bekomen, maer nooyt hadde ick gedacht door vrymoedige objectien occasie van offensie te geven, ick bedanck U E. hartelijck voor de genomen moeyten van beyde brieven, en voornamentlijck van den tweeden, in welcke ick U E. meeninge klaerder hebbe begrepen, als in den eersten, maer echter kan noch in de selve niet consenteren, ten sy mijn die swarigheden wechgenomen worden die ick als noch daer in meenen te vinden, en dat mach noch kan U E. geen reden van aanstoot geven, want dat is een groot defect in ons verstant, waerheyt toe te stemmen, sonder die gronde van toestemmige te hebben, die nootsaeckelijck zijn, schoon dat U E. concepte waerheyt waren, soo mach ick die niet toestaen, soo langh in mijn noch eenige reden van duysterheyt of twijffelinge overblijven, schoon die twijffelinge niet uyt U E. voorgestelde saeck, maer uyt de onvolmaecktheyt van mijn verstant, ontstonden. En dewijl U E. dit overvloedigh weet, soo mach mijn niet qualijck afgenomen werden, indien ick al weder eenige tegenwerpinge formere, gelijck ick ben gehoude te doen, soo lange ick de saeck niet klaer en kan begrijpen, want het geschiet nergens om, dan om waerheyt uyt te vinden, en niet uyt intensie om U E. meeninge tegen des selfs gevoelen te verdrayen en daerom versoecke op dit weynige een vriendelijck antwoort.

U E. secht, dat geen dingh meer wesen heeft, als hem de goddelucke wil en macht toeschickt en inder daet geeft, en als men op de natuur van een man die begeerte tot wellust krijcht, let, en wy sijn tegenwoordige begeerten, met die van de vroomen of met die geenen die

hy selfs op een ander tijt gehad heeft, vergelijcken, soo sechtmen die man van een beter berooft te sijn, om dat wy als dan de begeerte tot de deucht hem oordeele toe te behooren, dat wy niet doen en konnen, indien wy op de natuur van Godts besluyt, en verstant, letten. Want ten opsicht van dat, hoort die beter begeerten tot de natuur van die man, dies tijts, niet meer, als tot de natuur van de duyvel of van een steen &c. Want hoewel God de voorgaende en tegenwoordigen stant van Adam kenden, daerom verstont God niet, dat Adam van de voorgaende berooft was, dat is, dat de voorgaende tot sijn tegenwoordige natuur behoorde &c. Uyt welcke woorde mijn duncken klaer te volgen doch onder correctien, dat na U E. meeninge, niet anders tot een wesen behoort, als het op dat oogenblick heeft wanneer het begrepen wert, dat is, indien ick begeerte tot wellust hebbe, soo behoort die begeerte tot mijn wesen van die tijt, en als ick begeerte tot geen wellust hebbe, soo behoort dat niet begeeren tot mijn wesen van die tijt, als ick niet begeeren, en oock by gevolch, onfeylbaer moet volgen, dat ick ten respecte van God soo wel volmaecktheyt (alleen gradibus verscheelen) in mijn wercken insluyt, wanneer ick begeerte tot wellust hebben, als wanneer ick geen begeerte tot wellust hebben, wanneer ick alle schelmstucken gebruycken, als dan wanneer ick deucht en rechtveerdicheyt oeffenen. Want tot mijn wesen op die tijt, behoort maer soo veel als ick uytwercken, want ick kan na U E. stellinge noch meer noch min uytwercken als ick inder daet wesen ontfangen hebben, want dewijl de begeerte tot wellusten, en schelmstucken behoort tot mijn wesen op die tijt, als ick die uytwercken: en ick ontfangen op die tijt, dat en geen meer wesen van de goddelijcke macht, soo wil immers de goddelijcke macht van mijn maer sulcken wercken. En soo dunckt mijn uyt U E. stellinge klaerlijck te volgen, dat God de schelmstucken op een en de selfde wijse begeert, als hy die dingen begeert, die ghy deucht noemt. Laet nu oock eens gestelt werden, dat God, als God, en niet, als Richter, de vromen en godloosen, sulck een, en maer soo veel wesen geeft, als hy wil dat sy sullen uytwercken, wat reden sijnder dan dat God het werck van den eenen niet op de selfde wijse begeert als van den anderen. Want dewijl God yder de qualiteyt tot sijn werck geeft, soo volcht immers dat dan die geenen daer God minder aen heeft gegeven, hy op de selve wijse maer oock soo veel van haer begeert, als van die geenen aen welcke hy meerder heeft gegeven, en by gevolch wil God ten respecte van sijn selven, de meer of min volmaecktheyt van onse wercken, de begeerte tot

wellust, en de begeerte tot deucht, op eenderley wijse, soo dat die geenen die schelmstucken bedrijft, nootsakelijck schelmstucken moet bedrijven om dat tot sijn wesen dies tijts niet anders en behoort, gelijck die geene die deucht pleegt, daerom deucht pleegt, om dat de goddelijcke macht heeft gewilt, dat tot sijn wesen dies tijts te behooren, soo kan ick al weder niet anders sien, of God wil soo wel, en op eenderley wijse de schelmstucken als de deugde, en voor soo veel hy die beyde wil, is hy oorsaek soo wel van de eenen als van de anderen, en moete hem voor soo veel ook beyde aengenaem sijn. dat mijn te hart is om van God te begrijpen.

Ick sie wel dat U E. secht dat de vromen God dienen, maer ick kan uyt U E. schriften niet anders begrijpen, of God te dienen is niet anders als sulcken wercken uytvoeren, als God gewilt heeft dat wy sullen uytvoeren, en dat schrijft U E. oock de godloose en wellustige toe, wat onderscheyt isser dan ten respecte Godts tusschen de dienst der vroomen, en godloose? U E. secht oock dat de vroomen God dienen, en al dienende gedurich volmaeckter worden, maer ick kan niet begrijpen wat U E. by volmaekter worden verstaet, oock niet wat het geseyt is, gedurich volmaekter worden. Want de godloose en vroomen ontfangen beyde haer wesen, en oock den voortganck of gedurige herscheppinge van haer wesen, van God, als God, en niet als Richter, en sy voeren beyde de wille van God op eenderley wijse uyt, namentlijck na Gods besluyt, wat onderscheyt kan dan tusschen die beyde wesen ten respecte Godts, want dat gedurich volmaekter werden, vloeit niet uyt het werck, maer uyt de wille Godts, soo dat indien de godloose door haer wercken onvolmaekter werden, en vloeit niet af van de wercken, maer alleen van de wille Godts, en sy voeren maer beyde den wille Godts uyt, soo kander geen onderscheyt in dese beyde wesen ten respecten Godts. Wat redenen sijnder dan dat den eenen door sijn werck geduriger volmaekter werden, en den andere al dienende verslijten. Maer U E. schijnt het onderscheyt van het werck des eenen boven die van den andere daer in te stellen, dat het eene werck meer volmacktheyt insluyt dan het anderen. Hier vertrouwe ick sekerlijk dat mijne of U E. dwalingen schuylt, want ick kan geen regel in U E. schriften vinden, na welcke een saeck meer of min volmaekt genoemt wert, als alleen in meer of min wesentlijckheyt te hebben. Indien dat nu den regel van volmaecktheyt is, soo sijn immers de schelmstucken ten aensien van Gods wil hem soo behaegelijck, als de wercken der vroomen, want God wil die, als God, dat is ten

aensien van hem selve op eenderley wijse, om dat sy beyde van sijn besluyt afvloejen. Indien dit alleen den regel van volmaecktheyt is soo en kan men niet anders als oneygentlijck doolingen noemen, maer inder daet sijnder geen doolingen inder daet sijnder geen schelmstucken, maer alles behelst maer dat, en sulck een wesen als God aen hem geeft, welcke altijt het sy oock hoe het sy noch volmaecktheyt insluyt. Ick beken dat ick dat niet klaer kan begrijpen, en U E. moet mijn vergeven dat ick vragen, of dootslaen God soo aengenaem is als aelmoesse geven, of steelen ten respecte Gods soo goet is als rechtveerdich te wesen, indien neen wat reden datter sijn, indien ja, wat redenen konnender by mijn wesen, waerom ick soude gemoveert worden, het eene werck dat U E. deucht noemt, meerder te doen als het ander, wat wet of regel verbiet mijn het eenen meerte laten als het ander. Indien U E. secht de wet van de deucht selfs; seker ick moet bekennen dat ick geen wet by U E. en sie, waer na de deucht te regelen of te bekennen staet. Want alles hanght onafscheydelijk af van de goddelijke wil, en by gevolch het eene soo deugdelijk als het ander. En daerom versta ick niet dat U E. secht, dat men uyt liefde tot de deucht moet wercken, daer ick niet begrijpen kan wat by U E. deucht, of de wet van de deucht is; U E. secht wel de ondeuchde of schelmstucken te verlaten, om dat die tegen U E. bysondere natuur strijden, en u van de goddelijcke kennis en liefde soude doen afdwalen. Maer ick sie in alle U E. schriften niet een eenige regel, of bewijs daer af. Ja verschoont mijn dat ick moet seggen dat het tegendeel uyt U E. schriften schijnt te volgen. Ghy laet die dingen die ick ondeuchde noem, om datse tegen u bijsondere natuur strijden, maer niet om datse ondeucht in haer behelsen, ghy laet die na te doen, gelijckmen die spijs na laet te eten daer onse natuur af walcht, seker die maer de quade dingen laet, alleen om dat sijn natuur daer af walcht, en heeft sich weynich over deucht te beroemen. Hier valt nu wederom de vrage, indiender een gemoet was, tegens wien bijsondere natuur het niet en street maer met de selfde overeen quam, om wellusten of schelmstucken te plegen, of daer een reden van deucht is die hem soude moeten bewegen om goet te doen en quaet te laten? Maer hoe is mogelijck dat een man de begeerte van wellust soude konnen nalaten, daer die begeerte op die tijt tot sijn wesen behoort, en hy die dadelijck van God ontfangen heeft, en niet kan nalaten. Ick kan oock dat gevolch in U E. schriften niet sien, dat die daden die ick schelmstucken noem, u van de goddelijcke kennis en liefde soude doen afdwalen. Want

ghy hebt maer dat gedaen, dat God wilde, en ghy en konde oock niet meer doen, om dat tot u wesen dies tijts niet meer van de goddelijcke macht en wil was gegeven: soo een geconstitueert en dependent werck, hoe kan dat U E. van de goddelijcke liefde doen afdwalen, afdwalen is verwart sijn, is niet dependent sijn, en dat is volgens U E. stellinge onmogelijk. Want of wy dit, of dat, meer of min volmaektheyt uytwercken, wy ontfangen dat tot ons wesen voor die tijt immediatelijk van God, hoe konnen wy dan afdwalen, of ick moet niet verstaen wat by afdwalinge te verstaen is, maer echter hier, en hier alleen moet d' oorsaek, van mijn of van U E. sijn misverstant schuylen.

Ick soude hier noch veel andere dinge seggen en vragen, I. Of de verstanelijcke selfstandicheden op een andere wijse van God afhangen dan de leventloosen, want vermits de verstanelijcke wesens meer wesentlijckheyt insluyten dan de leventloose, of sy echter niet beide Godt en Godts besluyt, tot haer beweginge in 't gemeen, en tot alsulcke beweginge in 't bijsonder hebben: en by gevolch voor soo veel sy dependent sijn, niet op een en de selfde wijse dependent sijn. II. Dewijl U E. niet aen de ziel toelaat die vrijheyt die haer Cartesius heeft toegeschreven, wat onderscheyt datter is tusschen de dependentie van de verstaenlijcke of zieloose zelfstandicheden, en indien sy geen vrijheyt van te wille heeft op wat wijse U E. de dependentie van God begrijpt, en hoe de ziel dependent aen God is. III. Soo onse ziel die vrijheit niet en heeft, of dan onse doeninge niet Godts doeninge en onse wil niet eygentlijck Godts wil is, en meer andere die ick soude vrage, maer ick derve U E. soo veel niet vergen. Maer op de voorgaende pagina, sal U E. antwoorde ten eerste verwachten, of ick door dat middel U E. meeninge wat beter konde verstaen, en dan dese saeck eens wat breeder by monde sullen af handelen. Want U E. antwoorde hebbende, sal in weynich weecken tot Leyden moeten wesen, en mijn selve dan de eer geven soo 't U E. anders aengenaem is in 't passant eens te begroeten, hier op mijn verlatende, segge ick na hartelijcke groetenisse dat ick blijve

U E. Dienstwillige Dienaer
W. V. BLYENBERG.
Dordrecht 19. Febr. 1665.

Door een alte grooten haest hebbe ick vergeten te doen invloeye die vrage, of wy met onse voorsichticheyt niets en konnen voorkomen, dat ons anders soude ontmoeten.

Zesendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* W.v. Blyenberg.

IK heb in deze week twee brieven van u ontfangen; d' een van de negende Maert, die slechs diende om my van d' ander van de negentiende van Februarius, die my van Schiedam gezonden is, te verwittigen. Ik zie dat gy in de leste hier over klaagt, dat ik gezegt heb, *dat geen betoging by u plaats kan hebben, enz*. als of ik dat ten opzicht van mijn redenen gezegt had, om dat zy ten eersten niet voldaan hadden; 't welk verre van mijn mening is. Maar ik had mijn ooggemerk op uw eige woorden, die dus luiden: *En wanneer na een lang onderzoek mogt gebeuren, dat mijn natuurlijke kennis of scheen te strijden met dit Woort, of niet alte wel* enz. *zo heeft dit Woort zo veel aanzien by mijn, dat de begrippen, die ik mijn inbeeld klaar te zien, liever suspecteer*, enz. In voegen dat ik uw eige redenen slechs kortelijk herhaalt heb, en dieshalven niet geloof, dat ik daar mede de minste reden van aanstoot heb gegeven; te meer om dat ik dit toen als reden bybracht, om onz groot verschil te tonen. Voorts, dewijl gy aan 't einde van uw tweede brief gezegt hebt dat uw wensch alleenlijk is in uw geloof en hoop te volharden, en dat het overige, 't welk wy aan malkander wijs maken, het naturelijk verstant aangaande, u [a]onverschillig is; zo dacht ik, gelijk ik noch denk, dat mijn geschrijf tot geen nut kan strekken, en dat my dieshalven raadsamer was mijn [b]oeffening, die ik anders zo lang moest achterlaten, niet te verzuimen, te weten om zaken, die geen nuttigheit konnen geven. Dit strijd niet tegen mijn eerste brief, dewijl ik u daar in als een ware [c] Wijsbegerige aanmerkte, die, gelijk veel toestaan, die zich Christenen achten te wezen, geen andere proefsteen van de waarheit heeft, als het naturelijk verstant, en niet de [d]Godgeleertheit. Doch gy onderrichtte my anders hier af, en toonde met enen dat de gront, daar op ik onze vrientschap meende te bouwen, niet zodanig lag, als ik dacht. Eindelijk, wat het overige aangaat, dit gebeurt gemenelijk dus in het disputeren, zonder dat men echter de palen van beleeftheit te buiten gaat. Dit is zo veel uw misnoeging belangt, om te tonen dat ik daar geen reden toe gegeven heb, veel minder om van my

[a] *Indifferens*.

[b] *Studium*.

[c] *Philosophus*.

[d] *Theologia*.

te denken dat ik geen tegenspreken kan lijden. Ik zal my nu tot de [e]tegenwerpingen keren, om hen weêr te beantwoorden.

[e] *Objectiones*.

Voorëerst dan zeg ik, dat God [f]volstrektelijk en [g]dadelijk d'oorzaak van alles is, dat [h]wezen heeft, wat het ook is. Kont gy nu tonen dat quaat, doling, schelmstukken, enz. iets is, dat wezen uitdrukt, zo zal ik u volkomentlijk toestaan dat God oorzaak van quaat, doling, schelmstukken, enz. is. Wat my aangaat, my dunkt dat ik genoegsamelijk getoont heb dat het geen, 't welk de gedaante van *quaat, doling, schelmstukken*, enz. stelt, niet in iets bestaat, 't welk wezen uitdrukt: en dieshalven kan men niet zegen dat God d' oorzaak daar af is. Tot een voorbeelt, Neroos moedermoort, voor zo veel de zelfde [i]iets stellig begreep, was geen schelmstuk. Want d'uitterlijke daat, en met enen d' inzicht om de moeder te vermoorden heeft ook in Orestes geweest, en echter word hy niet zo zeer, als Nero, beschuldigt. Wat was dan Neroos schelmstuk? niets anders, dan dat hy met die daat toon de, dat hy ondankbaar, onbarmhartig en ongehoorzaam was. 't Is zeker dat geen van deze dingen [k]wezen uitdrukken; en dieshalven is 'er God ook geen oorzaak af geweest; maar wel van Neroos daat en inzicht. Wijders wilde ik hier aangemerkt hebben, dat wy, [l]naar de wijze der Wijsbegerigen sprekende, niet de wijze van spreken in de [m]Godgeleertheit moesten gebruiken. Want dewijl de Godgeleertheit deurgaans, en niet zonder reden, God als een volmaakt mensch uitbeeld, en uitgebeeld heeft, zo past het wel in de Godgeleertheit dat men zegt, dat God iets begeert, dat hy verdriet in de werken der goddelozen heeft, en vermaak in die van de vromen schept. Maar in de [n]Wijsbegeerte, daar in men klarelijk verstaat dat men die [o]toeëigeningen, die een mensch volmaakt maken, zo qualijk aan God kan toepassen, als dat men de genen, die een elefant, of een ezel volmaakt maken, aan de mensch zou willen toepassen; daar in, zeg ik, hebben deze en diergelijke woorden geen plaats, en men kan hen daar in niet gebruiken, zonder onze [p]bevattingen grotelijks te verwarren. Dieshalven kan men, [q]naar de wijze der Wijsbegerigen sprekende, niet zeggen dat God van iemant iets begeert, of dat aan hem iets verdrietig, of aangenaam is; want deze alle zijn menschelijke [r] toeëigeningen, die in God geen plaats hebben. Eindelijk wilde ik aangemerkt hebben, dat, schoon de werken van de vromen, (dat is van de genen, die Gods [s]denkbeelt klarelijk hebben, naar 't welk alle hun werken en gedachten [t]bepaalt worden) en van de goddelozen (dat is van de genen, die Gods denkbeelt niet, maar alleenlijk [u]verwarde denk-

[f] *Absolutè*.
[g] *Effectivè*.
[h] *Essentia*.
[i] *Quid positivum*.
[k] *Essentia*.
[l] *Philosophicè*.
[m] *Theologia*.
[n] *Philosophia*.
[o] *Attributa*.
[p] *Conceptus*.
[q] *Philosophicè*.
[r] *Attributa*.
[s] *Idea*.
[t] *Determinari*.
[u] *Ideae confusae*.

beelden van aardsche dingen hebben, naar de welken alle hun werken en gedachten bepaalt worden) en eindelijk van alles, dat 'er is, uit Gods eeuwige wetten en besluit nootzakelijk volgen, en geduriglijk van God [w]afhangen; dat zy echter van malkander verschillen, niet alleenlijk in [x]trappen, maar ook [y]wezentlijk. Want hoewel een muis zo wel, als een engel, en de droef heit zo wel als de blijschap van God af hangen, zo kan echter daaröm een muis niet zeker slach van engel, noch de droef heit zeker slach van blijschap wezen.

[w] *Dependere*.
[x] *Gradus*.
[y] *Essentialiter*.

Hier mede meen ik op uw [z]tegenwerping geantwoord te hebben, zo ik haar wel verstaan heb: want ik twijffel somtijts of het [a]besluit, 't welk gy maakt, niet van de [b]voorstelling verschilt, die gy aanneemt te bewijzen. Doch dit zal beter blijken als ik, volgens deze gronden, op de vragen antwoord, die gy my voorstelt; als 1. of dootslaan zo *aangenaam* aan God is, als aalmoessen te geven. 2. Of stelen, *ten opzicht van God*, zo goet is, als rechtvaerdig te wezen. 3. Of'er, indien'er een gemoed was, tegen welks bezondere natuur wellusten en schelmstukken te plegen niet streed, maar daar meê overëenquam; of'er, word'er gevraagt, een reden van deucht is, die het zelfde zou moeten bewegen tot goet te doen, en 't quaat te laten.

[z] *Objectio*.
[a] *Conclusio*.
[b] *Propositio*.

Op d'eerste dan antwoord ik, [c]naar de wijze der Wijsbegerigen sprekende, dat ik niet weet wat gy by *aangenaamaan God* meent. Indien de vraag is, of God niet d' een haat, en d' ander lief heeft; en of d' een niet aan God een spijt gedaan, en d'ander aan hem een gunst bewezen heeft; zo antwoord ik neen. En indien de vraag is, of die mannen, die dootslaan, of die aalmoessen geven, niet even goet, of volmaakt zijn; ik zeg weêr neen. Wat de tweede vraag aangaat, ik antwoord daar op; indien *goet, ten opzicht van God*, betekent, dat de rechtvaerdige enig goet, en de dief enig quaat aan God doet; ik antwoord, zeg ik, dat de rechtvaerdige en de dief geen vermaak, noch verdriet in God konnen veröorzaken. Maar indien de vraag is, of die twee werken, voor zo veel zy [d]iets zakelijk zijn, en van God veröorzaakt worden, niet even volmaakt zijn; zo zeg ik, dat zy, indien men op de werken alleen, en op zulk een wijze merkt, beide wel even volmaakt konnen wezen. Indien gy vraagt, of dan de dief, en de rechtvaerdige niet even volmaakt, en zalig zijn; daar op antwoord ik neen. Want by een rechtvaerdige versta ik iemant, die begeert dat yder het zijne bezit; en ik toon in mijn [e]Zedekunst, die ik noch niet uitgegeven heb, dat deze begeerte nootzakelijk in de vromen

[c] *Philosophicè*.
[d] *Aliquid reale*.
[e] *Ethice*.

uit een klare kennis, die zy van zich zelven, en van God hebben, ontstaat. En dewijl de dief zodanige begeerte niet heeft, zo derft hy nootzakelijk de kennis van God, en van zich zelf; 't welk het voornaamste is, dat ons menschen maakt. Indien gy echter vraagt wat u zou bewegen tot het werk, dat ik deucht noem, meer te doen, dan 't ander; ik antwoord hier op, dat ik niet kan weten wat middel van onëindiglijken, die 'er zijn, God gebruikt om u tot zodanige werken te [f]bepalen. Het kan zijn dat God zijn denkbeelt klarelijk in u heeft geprent, en door zijn liefde u de werrelt doen vergeten, en u d'andere menschen, gelijk u zelf, doen beminnen. 't Is klaarblijkelijk dat zulk een [g]gesteltheit van gemoed tegen alle d'anderen, die men quaat noemt, strijdig is; en dieshalven konnen zy niet in een [h]onderwerp wezen. Wijders, dit is de plaats niet, om hier de gronden van de [i]Zedekunst te verklaren, noch om alles, dat ik zeg, te bewijzen, dewijl ik hier nergens anders meê bezich ben, dan met u [k]tegenwerpingen te beantwoorden, en de zelfden van my af te keren.

[f] *Determinare*.
[g] *Constitutio*.
[h] *Subjectum*.
[i] *Ethica*.

Eindelijk, wat de darde [l]vraag aangaat, de zelfde [m]onderstelt een [n] tegenzeggelijkheit: en zy schijnt my evenëens te zijn, als of iemant vraagde, of'er, indien 't met iemants natuur beter overëenquam dat hy zich ophing, reden zou zijn van zich niet op te hangen. Indien wy stellen dat'er zodanig een natuur kan wezen, zo zeg ik ('t zy ik de vrije wil toestem of niet) dat, indien hy aan de galg beter, dan aan zijn tafel, kan leven, hy dwaasselijk zou doen, zo hy zich niet ophing: en de geen, die klarelijk zag dat hy, met scheimstukken te plegen, warelijk een volmaakter en beter leven, of wezen zou genieten, dan met de deucht te volgen, zou ook een dwaas zijn, zo hy de schelmstukken niet pleegde, dewijl de zelfden, ten opzicht van zulk een verkeerde menschelijke natuur, deucht zoudn wezen.

[k] *Objectiones*.
[l] *Quaestio*.
[m] *Supponere*.
[n] *Contradictio*.

Wat d' andere vraag betreft, die gy aan 't einde van uw brief gevoegt heb; dewijl men dus wel hondert in een uur zou konnen doen, zonder dat men ooit tot besluit van enig ding zou komen, en dewijl gy zelf niet hard op d' antwoort aandringt, zo zal ik de zelfde onbeantwoord laten, en voor deze tijt niets anders zeggen, dan dat enz.

Zevenendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande W. van Blyenberg. *aan* B.d.S.

MYN HEER *en Vrient*,

WAnneer ick de eer had van by U E. te zijn, en liet mijn de tijt niet toe, langer daer in te continueren, en noch minder de memorie om al te konnen onthouden het geenen noch verhandelt wiert, niet tegenstaende ick immediatelijk op U E. afscheyt al mijn gedachten by een riep, om te mogen onthouden, het geen ick gehoort hadden: daerom ter naester plaets komende trachten ick U E. meeningen by mijn selve op 't papier te werpen, maer bevont doen dat ick inder daet geen een vierde part van 't verhandelde onthouden hadden; en daerom moet U E. mijn excuseren, indien ick noch eenmael moeyelijck vallen om wat te vragen. Ick wenschte dat ick U E. voor de moeyten weder eenige obligatie koste geven, waer in ick U E. meeninge niet klaer verstont, of die niet wel onthouden hadden. Ware

Eerstelijk, wanneer ick U E. *Principia & Cogitata Metaphysica* lesen, hoe ick sal konnen onderscheyden, welcke U E. na de meeninge Cartesii, en welcke na U E. eygen meeninge gestelt is.

Ten tweeden, of daer eygendijck doolinge is, en waer in die bestaet.

Ten derden, op wat wijse U E. de wil niet vry en stelt.

Ten vierden, op wat wijse U E. inde Voorreeden door L.M. laet seggen, *dat U E. wel toestaet datter inde natuur een denckende selfstandicheyt is*; *maer echter ontkent hy, dat dese de wesentheyt van de menschelijke ziel stelt: maer gevoelt, dat, op de selfde wijse, als de uytstrecking onbepaelt is, oock alsoo de denking niet bepaelt wert, en derhalve, gelijckerwijs het menschelijck lichaem niet volstrecktelijck, maer alleen op sekere wijs, volgens de wetten van de uytgestreckte natuur, door beweging en rust, is een bepaelde uytstrecking*; *dat oock alsoo de menschelijcke ziel niet volstrecktelijck, maer alleen volgens de wetten van de denckende natuur, door de denckbeelden, op sekere wijse, is een bepaelde dencking, die men besluyt dat nootsaekelijck sijn moet, soo haest het menschelijck lichaem wesentlijck*

begint te sijn. Uyt welcke woorden, mijn toeschijnt te volgen, dat gelijck het menschelijck lichaem, uyt duysent kleyne lichamen is samengestelt, dat oock alsoo de menschelijcke geest uyt duysent denckinge samengestelt is: en gelijck het menschelijck lichaem resolverende wederom keert en opgelost wert, in duysende van lichaemen daer het van samengestelt was, alsoo oock onse geest in het afscheyde van ons lichaem weder opgelost wert in die meenigvuldige denckingen, uyt welcken sy is samengestelt: en gelijck de opgeloste lichamen, van ons menschelijck lichaem niet meer met malkanderen verbonden blijven, maer andere lichaemen sich daer tusschen beyde voegen, alsoo oock schijnt te volgen, dat onse geest opgelost sijnde, die ontelbare denckingen, uyt welcke sy samengestelt was, nu niet meer gecombineert, maer gesepareert sijn: en gelijck ons lichaem resolverende wel lichamen blijven, maer geen menschelijcken, dat ook alsoo na de doot, ons denckende selfstandicheyt wel wert opgelost, dat het denckinge of denckende selfstandicheden blijven, maer niet soo gelijck haer wesen was, wanneer sy een menschelijcke geest genoemt wiert: uyt welcke het mijn blijft toeschijnen, als of U E. stelde, dat de denckende selfstandicheyt des menschen verandert en opgelost wert gelijck de lichamelijcken, ja sommige soodanich gelijck U E. (indien ick anders wel onthouden hebben) inde godloose stelden, dat sy geheel tot niet gaen, en geen denckinge meer over houden. En gelijck Descartes na L.M. segge. Maer praesupponeert dat de ziel een selfstandicheyt volstrecktelijck denckenden is, soo dunckt mijn oock dat U E. en L.M. in dese woorden oock ten grootsten deele maer praesuppoosten gebruyckt, waerom ick U E. meeninge hier in niet klaer begrijp.

Ten vijfden, soo stelde U E. soo in het discours als in den laetsten van den 13 Maert, dat het uyt de klare kennisse die wy van God en van ons selve hebben, ontstaet, dat wy stantvastich begeren, dat yder het sijnen blijft besitten, maer hier resteerde te verklaren, op wat wijse de kennisse Godts en ons selven, ons een stantvastige begeerte doet hebben, van dat elck het sijnen mocht besitten, dat is, op wat wijse dat van de kennisse Gods afvloeyt, of ons verplicht, deucht te beminnen, en die wercken na te laten, die wy ondeucht noemen, en waer van daen het komt (dewijle na U E. stellingen dootslaen en stelen soo wel iet positive in haer behelst als aelmoessen te geven) dat dootslaen niet soo veel volmaecktheyt, gelucksalicheyt, en vergenoeginge insluyt als aelmoesse te geven. Maer U E. sult misschien seggen, gelijck in U E. laetsten van den 13 Maert seght,

dat dese questie behoort tot de AEthica en dat sy daer in van U E. gemoveert wort, maer alsoo sonder verklaringe van dese questie als oock van de voorgaende vragen, ick U E. meeninge niet klaer en kan verstaen, of daer blijven in mijn altijt absurditeyten over, die ick niet kan reconsilieren, soo versoecken vriendelijck, mijn die wat breeder te beantwoorden, en voornamentlijck te stellen eenige van U E. voornaemste definitiones, postulata, & Axiomata, daer U E. AEthica, en voornamentlijck dese vraegh op rust, te verklaren, misschien sal U E. de moeyten doen afschricken, en excusere, maer ick versoecke noch dese reys, mijn bede, hier in genoech te doen alsoo ick sonder dese laetste vraegh nooyt U E. rechte meeninge sal konnen begrijpen. Ick wenschte dat ick U E. eenige recompense van obligatie konde toebrengen, derven U E. niet bepalen binnen een a twee weecken, alleen versoeckende, van voor U E. vertreck na Amsterdam hier antwoorde op te mogen hebben, dit doende sult mijn ten hoogsten obligeren, en ick sal thoonen dat ick sy en blijven

MYN HEER,

U E. Dienstwillige Dienaer

W. van BLYENBERG.
Dordrecht desen 27. Maert 1665.

Achtendartigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* W. van Blyenberg.

MYN HEER *en Vrient*,

TOen ik uw brief, de zevenëntwintigste van Maert gedagteekent, ontfing, stond ik gereet om naar Amsterdam te trekken. Ik liet dieshalven de zelfde half ongelezen t' huis leggen tot aan mijn wederkoomst, om dan daar op t'antwoorden; dewijl ik wel dacht, dat hy niets anders, dan [a]vragen, uw eerste geschil rakende, begreep. Maar ik, de zelfde namaals lezende, bevond hem van een heel andere inhout, en dat daer in niet alleenlijk het bewijs van die dingen verzocht wierd, die ik in de Voorreeden van mijn [b]Meetkun-

[a] *Quaestiones*.

[b] *Demonstrationes Geometritae*.

dige betogingen over Deskartes [c]Beginselen heb doen stellen, alleenlijk om aan yder mijn gevoelen te betuigen, en niet om deze dingen te bewijzen, nock aande menschen vroed te maken; maar ook een groot deel van de [d]Zedekunst, die, gelijk yder weet, op [e]d'Overnatuurkunde en [f]Natuurkunde gegront moet worden. Ik heb dieshalven niet konnen besluiten om uw vragen te voldoen, maar naar gelegentheit gewacht om op 't vriendelijkste mondeling aan u te verzoeken van uw verzoek af te staan, en om met enen reden van mijn weigering aan u te geven, en eindelijk om te tonen hoe die dingen tot [g]d'oplossing van d'eerste geschillen niet dienen, maar dat zy, in tegendeel, ten meestendeel van d'oplossing van dit geschil af hangen. 't Is dieshalven verre van daar, dat men mijn mening, de nootzakelijkheit der dingen aangaande, niet zonder die dingen zou konnen bevatten, dewijl men deze dingen niet warelijk kan begrijpen, zonder dit vooräf wel verstaan te hebben. Doch eer my gelegentheit om dit te doen voorviel, ontfing ik in deze week noch een brief, die enig misnoegen, door het lang wachten veröorzaakt, schijnt te tonen. En dieshalven bevind ik my genootzaakt deze weinige regels aan u te schrijven, om mijn voorneemen en besluit aan u bekent te maken, gelijk ik alreê gedaan heb. Ik verhoop dat gy, de zaak overwogen hebbende, gewilliglijk van uw verzoek zult afstaan, en echter uw goede genegentheit tot my behouden. Ik, van mijn zijde, zal in alles, dat in mijn macht is, tonen dat ik ben, enz.

[c] *Principia*.
[d] *Ethica*.
[e] *Metaphysica*.
[f] *Physica*.
[g] *Solutio*.

Negenendartigste Brief.
B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

DE [a]betoging van Gods [b]eenheit, te weten hier uit, dat zijn natuur nootzakelijke [c] wezentlijkheit [d]insluit, 't welk gy begeerde, en dat ik aannam, heb ik, uit oorzaak van zekere verhindering, niet eerder dan nu konnen zenden. Om dan daar toe te komen, zal ik vooräf stellen:

1. Dat de ware [e]bepaling van yder zaak niets anders, dan enkelijk de natuur van de [f]bepaalde zaak insluit. En hier uit volgt
2. Dat geen bepaling enige menigte, of enig zeker getal van [g]ondeeligen [h]insluit, of uitdrukt; dewijl zy niets anders, dan de na-

[a] *Demonstratio*.
[b] *Unitas*.
[c] *Existentia*.
[d] *Involvere*.
[e] *Definitio*.
[f] *Res definita*.
[g] *Individua*.
[h] *Involvere*.

tuur van de zaak, gelijk die in zich zelve is, insluit. Tot een voorbeelt; de [i] bepaling van de [k]driehoek sluit niets anders in, dan enkelijkde natuur van de driehoek; maar niet enig zeker getal van driehoeken: even gelijk de bepaling van de ziel, dat zy een [l]denkende zaak, of de bepaling van God, dat hy een [m]volmaakt wezend is, niet anders [n]insluit, dan de natuur van de ziel, en van God; maar niet die van een zeker getal van zielen, of van goden.

3. Dat van yder zaak, die [o]wezentlijk is, een [p]stellige oorzaak, daar door zy wezentlijk is, gegeven moet worden.
4. Dat deze [q]oorzaak of in de natuur, en in de [r]bepaling van de zelfde zaak, (te weten om dat tot haar natuur de [s]wezentlijkheit behoort, of haar nootzakelijk [t]insluit) of buiten de zaak gestelt moet worden.

Uit deze [u]vooronderstellingen volgt dat, zo 'er zekere menigte van [w]ondeeligen in de natuur [x]wezentlijk zijn, een of meer [y]oorzaken gestelt moeten worden, die even zo een getal van ondeeligen hebben konnen voortbrengen. Tot een voorbeelt, indien 'er in de natuur twintig menschen wezentlijk zijn, van de welken ik, om alle verwarring te mijden, [z]onderstellen zal dat zy gelijkelijk d' eersten in de natuur zijn: 't is niet genoech dat men d' oorzaak van de menschelijke natuur in 't algemeen zoekt, om daar mede reden te geven waaröm dat'er twintig menschen wezentlijk zijn; maar men moet ook de reden vinden, waaröm dat 'er niet meer noch minder dan twintig menschen [a]wezentlijk zijn: want (volgens de darde [b] onderstelling) men moet van yder mensch reden en oorzaak geven waaröm hy wezentlijk is. Maar deze oorzaak kan (volgens de tweede en darde onderstelling) niet in de natuur van de menich zelf gestelt worden: want de ware [c]bepaling van de mensch [d]sluit niet het getal van twintig menschen in. Dieshalven, (volgens de vierde [e]onderstelling) d' oorzaak der [f]wezentlijkheit van deze twintig menschen, en by gevolg van yder in 't bezonder, moet buiten hen gestelt worden. Men moet dieshalven [g]volstrektelijk [h]besluiten, dat alle die dingen, die men bevat veelvoudig in getal [i]wezentlijk te zijn, nootzakelijk van [k]uitterlijke oorzaken, en niet uitkracht van hun eige natuur, voortgebracht worden. En dewijl (volgens [l]d'onderstelling) de [m]nootzakelijke wezentlijkheit tot Gods natuur behoort, zo moet ook zijn [n]ware bepaling nootzakelijke wezentlijkheit [o]insluiten: en dieshalven moet uit zijn ware bepaling zijn nootzakelijke wezentlijkheit besloten worden. Maar men kan uit zijn ware bepaling (gelijk ik nu te voren uit de tweede en darde [p]onder-

[i] *Definitio*.
[k] *Triangulus*.
[l] *Res cogitans*.
[m] *Ens perfectum*.
[n] *Involvere*.
[o] *Existere*.
[p] *Causa positiva*.
[q] *Causa*.
[r] *Definitis*.
[s] *Existentia*.
[t] *Involvere*.
[u] *Praesuppositiones*.
[w] *Individua*.
[x] *Existere*.
[y] *Causae*.
[z] *Supponere*.
[a] *Existere*.
[b] *Suppositio*.
[c] *Definitio*.
[d] *Involvere*.
[e] *Hypothesis*.
[f] *Existentia*.
[g] *Absolutè*.
[h] *Concludere*.
[i] *Existere*.
[k] *Causae externae*.
[l] *Hypothesis*.
[m] *Existentie necessaria*.
[n] *Definitio vera*.
[o] *Involvere*.
[p] *Hypothesis*.

stelling [q]betoogt heb) niet de nootzakelijke wezentlijkheit van veel goden besluiten. Zo volgt dan alleenlijk de wezentlijkheit van een enig God; gelijk te betogen stond.

Dit is, mijn Heer, de middel, die ik tegenwoordiglijk de bequaamste geächt heb, om het voorgestelde te bewijzen. Ik heb voor dezen dit wel op een andere wijze [r] betoogt, met [s]d' onderscheiding van [t]wezenheit en [u]wezentlijkheit te gebruiken: maar dewijl ik op het geen merk, daar af gy my bericht hebt, zo heb ik deze [w] betoging liever aan u willen zenden. Ik wensch dan dat zy u voldoe; en zal uw oordeel daar over verwachten; en ondertusschen blijven,

[q] *Demonstrare*.
[r] *Demonstrare*.
[s] *Distinctio*.
[t] *Essentia*.
[u] *Existentia*.
[w] *Demonstratio*.

MYN HEER, enz.

Te Voorburg, 7. Januar. 1666.

Veertigste Brief.
B.d.S. *ann de zelfde*.

MYN HEER,

HEt geen, dat in uw brief van de tiende Febr. aan my enigsins duister was, hebt gy in uw leste, van de dartigste van Maert, zeer wel verklaert. Ik zal dan, dewijl ik eigentlijk uw mening weet, de [a]staat van 't geschil even zodanig stellen, als 't van u begrepen, of opgenomen is; te weten, of 'er niet meer, dan een [b]wezend is, dat door zijn eige genoechsaamheit, of kracht bestaat: 't welk ik niet alleen [c]bevestig; maar ook aanneem te [d]betogen, namelijk hier uit, dat des zelfs natuur nootzakelijke [e]wezentlijkheit [f]insluit; hoewel het zelfde zeer lichtelijk uit Gods [g]verstant, (gelijk ik in d' elfde [h]Voorstelling van mijn [i]Meetkundige Betogingen op Deskartes [k] Beginselen gedaan heb) of uit Gods andere [l]eigenschappen betoogt kan worden. Om dan ter zaak te komen, zal ik vooräf kortelijk vertonen wat eigenschappen een [m]wezend, dat nootzakelijke [n]wezentlijkheitinsluit, moet hebben: te weten

I. Dat het eeuwig is: want indien men daar aan een [o]bepaalde during toeschreef, zo zou men dat [p]wezend begrijpen als iets, dat buiten die bepaalde during niet [q]wezentlijk is, of geen [r]wezentlijkheit [s]insluit; 't welk tegen zijn [s]bepaling is.

II. Dat het [t]enkel, en niet van delen te zamen gezet is: want de

[a] *Status Quaestionis*.
[b] *Ens*.
[c] *Affirmare*.
[d] *Demonstrare*.
[e] *Existentia*.
[f] *Involvere*.
[g] *Intellectus*.
[h] *Propositio*.
[i] *Demonstrationes Geometricae*.
[k] *Principia*.
[l] *Proprietates*.
[m] *Ens*.
[n] *Existentia*.
[o] *Duratio determinata*.
[p] *Ens*.
[q] *Existere*.
[r] *Existentia*.
[s] *Involvere*.
[s] *Definitio*.
[t] *Simplex*.

[u]samenzettende delen moeten in natuur en kennis eerder zijn, dan het [w] zamengezette; 't welk in iets, dat uit zijn eige natuur eeuwig is, geen plaats heeft.

III. Dat het niet [x]bepaalt, maar alleenlijk onëindig begrepen kan worden: want indien de natuur van dit [m]wezend bepaalt was, en ook bepaalt begrepen wierd, zo zou men die natuur als iets, dat buiten die palen niet [n]wezentlijk was, bevatten: 't welk ook tegen de [o]bepaling is.

IV. Dat het [p]ondeelbaar is; want indien het [q]deelbaar was, zo zou het in [r]delen van de zelfde, of van een andere natuur, gedeelt konnen worden. Indien het eerste, zo zou men 't konnen vernietigen; en in dezer voegen zou het [s] niet wezentlijk zijn, 't welk tegen zijn [t]bepaling is. En indien het tweede, zo zou yder deel door zich nootzakelijke [u]wezentlijkheit [w]insluiten, en dus 't een zonder 't ander [x]wezentlijk konnen wezen, en by gevolg ook begrepen worden: en dieshalven zou men die natuur als [y]eindig konnen begrijpen; 't welk, volgens het voorgaande, ook tegen zijn [z]Bepaling is.

Men ziet dan dat, als men aan zodanig [a]wezend enige onvolmaaktheit wil toeëigenen, men terstont in [b]tegenzeggelijkheit valt. Want het zy dat d' onvolmaaktheit, die men aan zodanige natuur zou willen opdichten, in enig gebrek bestond, of in enige palen, die zodanige natuur zou hebben, of in enige verändering, die het van d' uitterlijke oorzaken, door gebrek van macht, zou konnen lijden: men zal altijt hier toe moeten komen, dat die natuur, de welke nootzakelijke [c]wezentlijkheit [d]insluit, [e]niet wezentlijk is, of niet nootzakelijk wezentlijk is. En dieshalven besluit ik ten

V. Dat al 't geen, 't welk nootzakelijke wezentlijkheit insluit, geen onvolmaaktheit in zich kan hebben, maar volmaaktheit alleenlijk moet uitdrukken.

VI. Wijders, dewijl 't alleenlijk uit volmaaktheit kan voortkokomen, dat een [f] wezend door zijn eige genoechsaamheit, of kracht wezentlijk is, zo volgt daar uit dat, indien men [g]vooränderstelt dat een wezend, 't welk niet alle volmaaktheden uitdrukt, nootzakelijk uit zijn natuur [h]wezentlijk is, men dan met enen vooränderstellen moet, dat ook dat [i]wezend, 't welk alle volmaaktheden in zich heeft, wezentlijk is. Want indien 'er een wezen van minder kracht door zijn eige genoechsaamheit wezentlijk is, hoe veel te meerder een ander van groter kracht.

[u] *Partes componentes*.
[w] *Compositum*.
[x] *Definitum*.
[m] *Ens*.
[n] *Existere*.
[o] *Definitio*.
[p] *Indivisibile*.
[q] *Divisibilo*.
[r] *Partes*.
[s] *Non existere*.
[t] *Definitie*.
[u] *Existentia*.
[w] *Involvere*.
[x] *Existere*.
[y] *Finita*.
[z] *Definitio*.
[a] *Ens*.
[b] *Contradictio*.
[c] *Existentia*.
[d] *Involvere*.
[e] *Non existere*.
[f] *Ens*.
[g] *Praesupponere*.
[h] *Existere*.
[i] *Ens*.

Om dan eindelijk tot de zaak te komen, zo zeg ik, dat 'er niet

meer dan een [k]wezend kan zijn, aan 't welk [l]wezentlijkheit tot zijn natuur behoort; te weten dat wezend alleen, 't welk alle volmaaktheden in zich heeft, en dat ik God zal noemen. Want indien men enig [m]wezend stelt, tot welks natuur de wezentlijkheit behoort, zo moet dat wezend geen onvolmaaktheit in zich hebben, maer alleenlijk volmaaktheit uitdrukken; volgens de de vijfde stelling. En dieshalven moet de natuur van dat wezen aan God, van de welk men ook (volgens de zeste stelling) stellen moet dat hy [o]wezentlijk is, behoren, dewijl hy alle volmaaktheden, en geen onvolmaaktheit, in zich heeft. Het kan niet buiten God wezentlijk zijn: want indien het ook buiten God wezentlijk was, zo zou een en de zelfde natuur, die nootzakelijke [p]wezentlijkheit [q]insluit, [r]tweevoudiglijk [s]wezentlijk zijn; 't welk, volgens het voorgaande bewijs, ongerijmt is. Dieshalven niets buiten God, maar God alleen is de geen, die nootzakelijke wezentlijkheit insluit: 't welk te bewijzen stond.

[k] *Ens.*
[l] *Existentia.*
[m] *Ens.*
[o] *Existere.*
[p] *Existentia.*
[q] *Involvere.*
[r] *Dupliciter.*
[s] *Existere.*

Dit is, mijn Heer, alles, dat ik tegenwoordiglijk tot bewijs van deze zaak kan bybrengen. Voorts wensch ik klarelijk te konnen tonen dat ik ben en blijf, enz.

Voorburg 10. April, 1666.

B.D.S.

Eenenveertigste Brief.
B.d.S. *aan de zelfde*.

MYN HEER,

IK heb, uit oorzaak van enige verhindering, op uw brief, de negentiende van Maimaant gedagteekent, niet eerder konnen antwoorden. En dewijl ik bemerk dat gy uw oordeel over de [a]betoging, die ik aan u gezonden heb, noch ten meestendeel opschort, (ik vertrou uit oorzaak van de duisterheit, die gy daarin vind) zo zal ik trachten de zin daar af hier nader te verklaren.

[a] *Demonstratio.*

Ik heb dan in 't eerste vier [b]eigenschappen opgetelt, die een [c]wezend, 't welk door eige genoechsaamheit, of kracht bestaat, moet hebben. Ik heb deze vier, en diergelijken, die 'er noch mogten wezen, in 't vijfde [d]vooräfgestelde tot een gebracht. Daar na

[b] *Proprietates.*
[c] *Ens.*
[d] *Propositum.*

heb ik, om alles, dat tot de [e]betoging nodig was, uit het gesteld alleen af te leiden, in 't zeste, uit de gestelde [f]onderstelling, Gods [g]wezentlijkheitwillen bewijzen, en daar uit eindelijk, zonder iets meer (gelijk bekent is) te [h]vooronderstellen, dan alleenlijk d'enkelde zin der woorden, het begeerde besloten.

Dit is in 't kort mijn voorneemen en ooggemerk geweest. Ik zal nu de zin van yder lid bezonderlijker verklaren, en eerst van de voorafgestelde [i]eigenschappen beginnen.

In *d'eerste* vind gy geen zwarigheit. Zy is ook niets anders, dan een [k]Kundigheit, gelijk ook *de tweede*. Want by [l]enkelt versta ik niets anders, dan 't geen, dat niet te [m]zamengezet is, 't zy van delen, die in natuur verschillen, of van anderen, die in natuur overëenkomen. Het bewijs is immers [n]algemeen.

Gy hebt de zin van *de darde* (zo veel dit aangaat, dat, indien het [o]wezen [p] denking is, het in denking, en zo [q]'t uitgestrektheit is, in uitgestrektheit niet [r]bepaalt, maar alleenlijk [s]onëindig begrepen kan worden,) wel gevat, schoon gy zegt dat gy het [t]besluit niet ziet; de welke echter hier op steunt, dat het een [u] tegenzeggelijkheit is, iets, welks [w]bepaling [x]wezentlijkheit [s]insluit, of (dat even het zelfde is) wezentlijkheit bevestigt, onder de [t]derving van wezentlijkheit te begrijpen. En dewijl [u]eindig niets stellig, maar alleenlijk een derving van wezentlijkheit van de zelfde natuur, die men eindig begrijpt, betekent; zo volgt dat het geen, welks bepaling wezentlijkheit bevestigt, niet eindig begrepen kan worden. Tot een voorbeelt, indien de benaming [w]uitgestrektheit [x]nootzakelijke wezentlijkheit [y]insluit, zo zal het even onmogelijk wezen [z]uitgestrektheit zonder wezentlijkheit, als uitgestrektheit zonder uitgestrektheit te begrijpen. Indien men dit dus stelt, zo zal 't ook onmogelijk zijn een [a]bepaalde uitgestrektheit te bevatten: Want indien men de zelfde bepaalt begreep, zo moest men haar met haar eige natuur bepalen, namelijk met uitgestrektheit: en deze uitgestrektheit, met de welke men haar zou bepalen, moest onder [b]ontkenning van [c]wezentlijkheit begrepen worden; 't welk, volgens het gestelde, een klaarblijkelijke [d] tegenzeggelijkheit is.

In *'t vierde* heb ik niets anders willen aanwijzen, dan dat zodanig [e]wezend niet kan gedeelt worden, noch in delen van de zelfde, noch van een andere natuur, 't zy die van een andere natuur [f]nootzakelijke wezentlijkheit [g]insluiten, of niet. Want indien, zeide ik, dit leste plaats had, zo zou het vernietigt konnen worden, dewijl een ding te vernietigen is, het zelfde in zodanige delen [h]t'ont-

[e] *Demonstratio*.
[f] *Hypothesis*.
[g] *Existentia*.
[h] *Praesupponere*.
[i] *Proprietates*.
[k] *Axioma*.
[l] *Simplex*.
[m] *Compositum*.
[n] *Universalis*.
[o] *Ens*.
[p] *Cogitatio*.
[q] *Extensio*.
[r] *Determinatum*.
[s] *Infinitum*.
[t] *Conclusio*.
[u] *Contradictio*.
[w] *Definitio*.
[x] *Existentia*.
[s] *Involvere*.
[t] *Privatio*.
[u] *Definitum*.
[w] *Extensio*.
[x] *Existentia necessaria*.
[y] *Involvere*.
[z] *Extensio*.
[a] *Extensio definita*.
[b] *Negatio*.
[c] *Existentia*.
[d] *Contradictio*.
[e] *Ens*.
[f] *Existentia necessaria*.
[g] *Involvere*.
[h] *Resolvere*.

binden, dat geen van hen alle de nataur van 't geheel uitdrukt: en indien het eerste plaats had, zo zou het tegen de drie [i]eigenschappen strijden, die ik alreê verklaart heb.

In *'t vijfde* heb ik slechs [k]vooronderstelt, dat volmaaktheit in [l]'t wezen, en d'onvolmaaktheit in de [m]derving van des zelfs [n]wezen bestaat. Ik zeg [o]derving; want hoewel [p]d'uitgestrektheit, tot een voorbeelt, [q]denking [r]ontkent, dit is in haar geen onvolmaaktheit. Maar dit zou in haar onvolmaaktheit aanwijzen, dat zy uitgestrektheit derfde, gelijk warelijk gebeuren zou, indien zy [s]eindig was; gelijk ook zo zy haar [t]during, [u]stant, enz. derfde.

Het zeste staat gy volkomentlijk toe; en echter zegt gy dat uw zwarigheit (te weten waaröm dat 'er niet veel [w]wezenden, door zich [x]wezentlijk zijnde, en in natuur verschillende, zouden konnen wezen, gelijk [y]denking en [z]uitgestrektheit verscheiden zijn, en mogelijk door hun eige genoechsaamheit bestaan konnen) noch geheel overblijft. Ik kan hier uit niet anders oordeelen, dan dat gy het zelfde in een geheel andere zin neemt, dan ik 't meen. Ik vertrou dat ik wel zie in welke mening gy dit begrijpt: doch ik zal, om geen tijt te spillen, de mijne alleen verklaren. Ik zeg dan, voor zo veel het zeste aangaat, dat, indien men stek dat iets, 't welk slechs [w]in zijn geslacht onëindig en volmaakt is, door zijn eige genoechsaamheit [x]wezentlijk is, men dan ook de [y]wezentlijkheit van een [z]wezend, 't welk [a] volstrektelijk [b]onëindig en volmaakt is, zal moeten toestaan; welk [c]wezend ik God zal noemen. Tot een voorbeelt, indien men stellen wil dat [d]d'uitgestrektheit, of de [e]denking (die yder slechs [f]in zijn geslacht, dat is in zeker slach van [g]wezen, volmaakt konnen zijn) door haar eige genoechsaamheit [h]wezentlijk is; zo zal men ook de [i]wezentlijkheit van God, die [k]volstrektelijk volmaakt is, dat is een [l]wezend, volstrektelijk oneindig, moeten toestaan. Hier wilde ik op 't geen gemerkt hebben, 't welk ik nu terstont aangeroert heb, voor zo veel de [m]benaming van onvolmaaktheit aangaat; te weten, dat zy betekent dat aan een zaak iets ontbreekt, 't welk echter tot haar eige natuur behoort. Tot een voorbeelt, [n] d'uitgestrektheit kan alleenlijk ten opzicht van haar [o]during, [p]stant en [q]hoegrootheit onvolmaakt gezegt worden; te weten, om dat zy niet langer duurt, dat zy haar stant niet behoud, of dat zy niet groter is. Maar men zal haar nooit onvolmaakt noemen, om dat zy niet denkt, dewijl haar natuur zulks niet vereischt, die slechs in [r]uitgestrektheit bestaat, dat is in zeker slach van [s]wezen: in welke opzicht alleen men haar eindig, of onëindig,

[i] *Proprietates*.

[k] *Praesupponere*.
[l] *To esse*.
[m] *Privatio*.
[n] *To esse*.
[o] *Privatio*.
[p] *Extensio*.
[q] *Cogitatio*.
[r] *Negare*.
[s] *Finita*.
[t] *Duratio*.
[u] *Situs*.
[w] *Entia*.
[x] *Existentia*.
[y] *Cogitatio*.
[z] *Extensio*.
[w] *In suo genere*.
[x] *Existere*.
[y] *Existentia*.
[z] *Ens*.
[a] *Absolutè*.
[b] *Infinitum & perfectum*.
[c] *Ens*.
[d] *Extensio*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *In suo genere*.
[g] *Esse*.
[h] *Existere*.
[i] *Existentia*.
[k] *Absolutè*.
[l] *Ens absolutè infinitum*.
[m] *Vocabulum*.
[n] *Extensio*.
[o] *Duratio*.
[p] *Situs*.
[q] *Quantitas*.
[r] *Extensio*.
[s] *Esse*.

onvolmaakt, of volmaakt kan noemen. En dewijl Gods natuur niet bestaat in zeker slach van [t]wezen, maar in een wezen, dat [u]volstrektelijk onëindig is, zo verëischt zijn natuur ook alles, dat volmaaktelijk [w]wezen uitdrukt; vermits zijn natuur andersins bepaalt en gebrekkelijk zou wezen. Dewijl dit dan dus is, zo volgt dat 'er niet meer, dan een [x]wezend kan zijn, te weten God, 't welk door zijn eige kracht [y]wezentlijk is. Want indien men, tot een voorbeelt, stelt dat [z]d'uitgestrektheit [a]wezentlijkheit [b]insluit, zo moet zy eeuwig en onëindig wezen, en [c]volstrektelijk geen onvolmaaktheit, maar volmaaktheit uitdrukken. En dieshalven zal [d] d'uitgestrektheit aan God behoren, of iets zijn, 't welk enigsins Gods natuur uitdrukt: om dat God een [e]wezend is, dat niet in zekere opzicht alleen, maar [f] volstrektelijk in [g]wezen onëindig en almachtig is. En dit, 't welk men (naar onz welgevallen) van [h]d'uitgestrektheit zegt, zat men ook van al 't geen, 't welk men zodanig zal willen stellen, moeten zeggen. Ik besluit dan, gelijk in mijn voorgaande brief, dat niets buiten God, maar dat het God alleen is, die door zijn eige genoechsaamheit bestaat. Ik vertrou dat dit genoech zal zijn, om de zin van mijn voorgaande brief te verklaren; doch gy zult hier af beter konnen oordeelen.

[t] *Esse*.
[u] *Absolutè infinitum*.
[w] *Esse*.
[x] *Ens*.
[y] *Existere*.
[z] *Extensio*.
[a] *Existentia*.
[b] *Involvere*.
[c] *Absolutè*.
[d] *Extensio*.
[e] *Ens*.
[f] *Absolutè*.
[g] *Esse*.
[h] *Extensio*.

Ik zou hier meê eindigen; maar dewijl ik voorgenomen heb nieuwe slijpschuttels te doen maken, zo wilde ik wel uw raat hier over horen. Ik kan niet zien wat men met de [k]bollige en holle glazen te slijpen uitwint. In tegendeel, de [l]bollige en platte glazen moeten, zo ik niet qualijk gerekent heb, beter wezen. Want als men de

[k] *Convexo-concavae*..
[l] *Convexo-planae*.

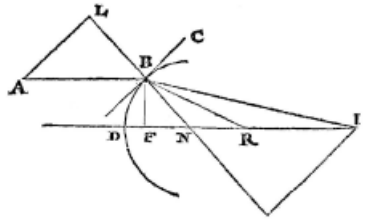

reden van de [m]wanschaduwing (gemakshalven) stelt gelijk 3 tegen 2, en in deze bijgestelde [n]afbeelding de letters plaatst, gelijk gy hen in uw kleine [o] Verregezichtkunde geplaatst hebt, en de [p]vergelijking [q]schikt, zo zal men vinden N I, die $z \between \sqrt{\frac{9}{4}zz - xx} - \sqrt{1 - xx}$ genoemt is: uit het welk volgt dat, indien $x \between 0$ is, zo zal $z \between 2$ wezen, die dan ook de langste is. En indien $x \between 3/5$ is, zo zal $z \between 43/25$ zijn, of een weinig meer: te weten, als men [r]vooronderstelt, dat de [s]straal B I geen tweede [t]wanschaduwing lijd, als hy uit het glas naar I deuraat. Maar laat ons nu

[m] *Refractio*.
[n] *Figura*.
[o] *Dioptrica*.
[p] *AEquatio*.
[q] *Ordinare*.
[r] *Praesupponere*.
[s] *Radius*.
[t] *Refractio*.

stellen dat hy, uit het glas komende, door de [u]platte vlakte BF weêr breekt, en, in plaats van naar I te gaan, zich naar R keert. Als dan de [w]lijnen BI en BR in een zelfde [x]reden tegen malkander staan, gelijk de [y]wanschaduwing, dat is, (gelijk hier [z]onderstelt word) als 3 tegen 2, en als men hier op de spoor van uw [a] vergelijking volgt, zo koomt voor NR ☉ $\sqrt{zz - xx} - \sqrt{1 - xx}$.

[u] *Superficies plana.*
[w] *Lineae.*
[x] *Ratio.*
[y] *Refractio.*
[z] *Supponere.*
[a] *AEquatio.*

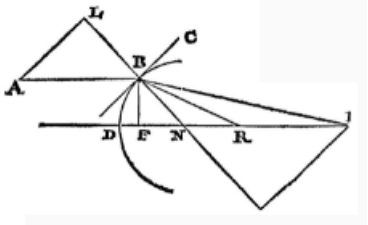

En als men dan eerst stelt, gelijk hier voren, *x* ☉ 0 te zijn, zo zal NR ☉ 1. wezen, dat is, gelijk de halve [b]middellijn. En indien *x* ☉ 3/5 is, zo zal NR ☉ 20/25 en noch 5/50 wezen: 't welk toont, dat dit [c]brantpunt kleinder is, dan 't ander was, schoon de Verrekijker een gehele halve [d]middellijn kleinder is: in voegen dat, indien men de Verrekijker even lang maakte, als DI, en daar by de halve middellijn ☉ 1 ½ maakt, en d' opening BF de zelfde laat, zo zal het [e]brantpunt veel kleinder wezen. Voorts, het geen, 't welk ik noch tegen de [f]bollige en holle glazen heb, is dat, behalven dat zy dubbelde moeiten en kosten verëisschen, de [g]stralen, vermits zy niet alle naar een en 't zelfde punt gaan, nooit [h]lootlijniglijk op de [i]holle vlakte vallen. Doch ik twijffel niet of gy hebt al overlang alle deze dingen overwogen, naaukeuriglijker uitgerekent, en eindelijk deze zaak by u bepaalt; en dieshalven verzoek ik uw raat ea oordeel hier over. enz.

[b] *Diameter.*
[c] *Focus.*
[d] *Diameter.*
[e] *Focus.*
[f] *Convexo-concavae.*
[g] *Radii.*
[h] *Perpendiculariter.*
[i] *Superficies contava.*

Tweeenveertigste Brief.
B.d.S. *aan* J.B.

MYN HEER,

IK heb op uw leste brief, overlang ontfangen, niet eerder konnen antwoorden, en ben door verscheide bezigheden en bekommernissen in dier voegen belemmert geweest, dat ik my naauwelijks daar uit heb konnen redden. Ik wil echter, dewijl ik gelegentheit heb om een weinig tijts adem te scheppen, in mijn plicht niet gebrekkelijk wezen; maar al voort aan u, voor uw liefde en gedienstigheit tot my, ten hoogsten dank bewijzen, dewijl gy de zelfde meermaals door daden, en nu ook door uw brief overvloediglijk hebt betuigt, enz.

Ik ga dan voort tot uw [a]vraag, die dus is, *of'er zodanig [b]middel is, of kan wezen, door het welk wy, [c]zonder verhindering, en zonder aanstoot, in de denking der voortreffelijkste dingen konnen voortgaan? en of onzje [d]zielen, gelijk onze [e] lighamen, de [f]gevallige dingen onderworpen zijn, en of onze denkingen meer door 't geval, dan door kunst, bestiert worden?* Ik acht dat ik hier op voldoen zal, zo ik toon dat'er nootzakelijk een [g]middel moet wezen, door de welk wy onze [h] klare en onderscheide bevattingen konnen schikken, en samenschakelen, en dat het verstant niet, gelijk het lighaam, de gevallige dingen onderworpen is. Dit blijkt uit dit enige, dat een enige klare en onderscheide bevatting, of veel te gelijk [i]volstrektelijk d' oorzaak van een andere klare en onderscheide bevatting konnen wezen. Ja alle klare en onderscheide bevattingen, die wy [k]vormen, konnen niet spruiten, dan uit andere klare en onderscheide bevattingen, die in ons zijn, zonder enige andere oorzaak buiten ons te kennen. Hier uit volgt dat alle de klare en onderscheide bevattingen, die wy vormen, van onze natuur alleen, en van haar zekere en vaste wetten [l]afhangen; dat is, van onz [m]volstrekt vermogen, maar niet van [n]'t geval: dat is van [o]oorzaken, die, hoewel zy ook naar zekere en vaste wetten [p]werken, echter aan ons onbekent, en van onze natuur en vermogen vreemt zijn. Wat d' andere [q]bevattingen aangaat, ik beken dat zy ten hoogsten van 't geval afhangen.

Hier uit blijkt dan klarelijk hoedanig de ware [r]middel moet wezen, en waar in hy voornamelijk bestaat; te weten in d' enige [s]kennis van [t]'t zuiver verstant; en vandes zelfs natuur en wetten, tot welker verkrijging boven alle dingen nootzakelijk is [u]onderscheit tusschen het verstant, en [w]d' inbeelding te maken, of anders tusschen de [x]ware denkbeelden, en d' anderen, te weten de [y]verdichten, [z]valschen, [a]twijffelächtigen, en [b]volstrektelijk alle de genen, die van de [c]geheugenis alleen [d]afhangen. Om deze dingen te verstaan, immers voor zo veel de [e]middel verëischt, is 't niet nodig de natuur van de ziel door haar eerste oorzaak te kennen: maar 't is genoech dat men op die wijze, de welke van Verulamius aangewezen word, een [f]klein verhaal van de [g]ziel, of van de [h]bevattingen [i]te zamenschakelt. Ik acht dat ik met dit weinige de ware middel verklaart en betoogt, en met enen de weg getoont heb, langs de welk wy tot de zelfde geraken. Daar is echter overig dat ik u vermaan dat tot dit alles een gedurige overweging, en een zeer

[a] *Quaestio*.
[b] *Methodus*.
[c] *Cogitatio*.
[d] *Mentes*.
[e] *Corpora*.
[f] *Casus*.
[g] *Motus*.
[h] *Perceptiones clarae & distinctae*.
[i] *Absolutè*.
[k] *Formare*.
[l] *Dependere*.
[m] *Potentia absoluta*.
[n] *Fortuna*.
[o] *Causae*.
[p] *Agere*.
[q] *Perceptiones*.
[r] *Methodus*.
[s] *Cognitio*.
[t] *Intellectus purus*.
[u] *Distinctio*.
[w] *Imaginatio*.
[x] *Ideae verae*.
[y] *Victae*.
[z] *Falsae*.
[a] *Dubiae*.
[b] *Absolutè*.
[c] *Memoria*.
[d] *Dependere*.
[e] *Methodus*.
[f] *Historiola*.
[g] *Mens*.
[h] *Perceptiones*.
[i] *Concatenare*.

stantvastig gemoed en voorneemen verëischt word: en om dit te hebben, is bezonderlijk nootzakelijk dat men zekere wijze en regel van te leven voorneemt, en zich enig zeker einde voorschrijft. Maar hier af heden genoech, enz.

Te Voorburg, 10. Jun. 1666.

Drieenveertigste Brief.
B.d.S. *aan* J.v.M.

MYN HEER,

TErwijl ik my hier in enigheit op 't lant bevind, heb ik mijn gedachten op dit geschil gevest, 't welk gy my voorgestelt hebt, en heb het zelfde zeer eenvoudig bevonden. Het algemeen bewijs daar af steunt hier op, dat dit een oprecht speelder is, die zijn kans van te winnen, of van te verliezen tegen zijn tegenstrever gelijk stelt. Deze *kans* bestaat in 't lot, en in 't gelt, 't welk de tegenstrevers inleggen en wagen: dat is, indien het lot aan wederzijden gelijk is, zo moet ook yder even veel gelt inleggen en wagen: maar indien het lot ongelijk is, zo moet d' een zo veel meer gelt inleggen en byzetten, als zijn lot groter is; en daar meê zal de kans aan wederzijden gelijk, en by gevolg het spel rechtvaerdig wezen. Want indien, tot een voorbeelt, A, tegen B spelende, twee loten om te winnen, en niet meer dan een om te verliezen, en, in tegendeel, B niet meer dan een lot om te winnen, en twee om te verliezen heeft, zo blijkt klarelijk dat A voor yder lot zo veel moet wagen, als B voor het zijne: dat is, A moet het dubbelt van B wagen. Om dit noch klarelijker te tonen, zullen wy stellen dat drie, A.B.C. met gelijke kans te zamen spelen, en dit yder even veel gelt inlegt. Het blijkt dat, dewijl yder even veel gelt inlegt, yder ook niet meer dan een darde deel waagt, om twee darde delen te winnen, en dat, dewijl yder tegen twee speelt, yder ook niet meer dan een lot, om daar meê te winnen, tegen twee, om daar aan te verliezen heeft. Indien men stelt dat een van deze drie, te weten C, uitscheid, eer men heeft begonnen te spelen, zo blijkt dat hy alleenlijk het geen, 't welk hy ingelegt heeft, dat is een darde deel, naar zich behoeft te nemen: en dat B, zo hy de kans van C wil kopen, en zijn plaats bekleden, zo veel zal moeten inleggen, als C weêr naar zich neemt: daar A niet tegen zal konnen; dewijl 't hem niet verschilt, of hy met een kans tegen twee kanssen van twee verscheide menschen, of van een mensch alleen moet aangaan. Indien

men dit vaststelt, zo volgt hier uit, dat, als iemant zijn hant uitsteekt, om aan een ander een van twee getallen te laten raden, en, indien hy 't raad, zekere somme gelts te winnen, of, indien hy 't niet raad, gelijke somme te verliezen; dat, zeg ik, de kans aan weêrzijden gelijk is, te weten zo wel voor de geen, die raden laat, als voor de geen, die raden moet. Wijders, indien hy zijn hant uitsteekt, om een ander met d' eerste maal een van drie getallen te laten raden, op dat de zelfde, het getal radende, zekere somme gelts zou winnen, of, indien hy 't niet raad, de helft daar af verliezen, zo zal de kans van wederzijden gelijk wezen: gelijk de kans van weêrzijden ook gelijk is, indien de geen, die zijn hant uitsteekt, aan d' ander twee malen te raden geeft, om, indien de zelfde het raad, zekere somme gelts te winnen, of, indien hy 't niet raad, het dubbelt te verliezen. De kans is ook gelijk, indien hy hem een van vier getallen in drie malen laat raden, om zekere somme te winnen, of in tegendeel driemaal zo veel te verliezen; of in vier malen een van vijf getallen, om een te winnen, of vier te verliezen, enz. Uit dit alles volgt dat het voor de geen, die zijn hant uitsteekt, en raden laat, even veel is dat een ander zo veel malen, als hy begeert, naar eert veelvoudig getal raad, als hy slechs voor die malen, die hy aanneemt te raden, ook zo veel tegen d' ander inlegt en waagt, als het getal van de malen, door de somme van de getallen gedeelt, bedraagt. Tot een voorbeelt, indien de getallen vijf zijn, en iemant niet meer, dan eenmaal moet raden, zo moet hy slechs een ⅕ tegen het ⁴⁄₅ van d' ander wagen: indien hy twee malen zal raden, zo moet hy het ⅕ tegen het ³⁄₅ van d' ander wagen: indien drie malen, het ³⁄₅ tegen het ²⁄₅ van d' ander, en zo voort ⁴⁄₅ tegen ⅕ en 5/5 tegen ²⁄₅. En by gevolg zal het voor de geen, die raden laat, indien hy, tot een voorbeelt, niet meer dan 2/6 van 't ingelegde waagt, om /6 te winnen, even veel zijn of een alleen vijf malen raad, of dat vijf menschen yder eens raden; gelijk uw geschil meêbrengt.

1. Octob. 1666.

Vierenveertigste Brief.
B.d.S. *aan* J.J.

WAARDE VRIENT,

VErscheide beletselen hebben my verhindert om eerder aan u t' antwoorden. Ik heb het geen nagezien, 't welk gy, zo veel Deskartes [a]Verregezichtkunde aangaat, aangetekent hebt. Hy aanmerkt geen andere [b]oorzaak, door de welke de [c]beelden in de [d]gront van 't oog groter, of kleinder [e]gevormt worden, dan de [f]kruissing der stralen, die uit verscheide punten van [g]'t voorwerp komen, te weten, naar dat zy zich nader aan, of verder van 't oog beginnen te [h]kruissen, zonder dat hy op de grootheit van de [i]hoek merkt, die deze [k]stralen maken, als zy zich op de [l]vlakte van 't oog kruissen. En hoewel deze leste oorzaak de voornaamste is, die in de [m]kijkers aangemerkt moet worden, zo schijnt het echter dat hy haar heeft willen verzwijgen, vermits hy, zo 't schijnt, geen middel wist om de [n]stralen, die [o] evenwijdig uit verscheide punten komen, in zo veel andere punten te vergaderen. En dieshalven heeft hy ook die hoek niet [p]wiskunstiglijk konnen [q]belapen: ja misschien heeft hy de zelfde verzwegen, om niet het [r]ront ergens in boven die [s] gestalten, de welken hy invoert, te stellen. Want het is zeker dat het ront hier in alle d' andere gestalten, die men uitvinden kan, overtreft; dewijl het ront, overäl het zelfde zijnde, overäl de zelfde [t]eigenschap

[a] *Dioptrica*.
[b] *Causa*.
[c] *Imaginés*.
[d] *Fundus*.
[e] *Formari*.
[f] *Decussaria*.
[g] *Objectum*.
[h] *Decussare*.
[i] *Angulus*.
[k] *Radii*.
[l] *Superficies*.
[m] *Telescopia*.
[n] *Radii*.
[o] *Paralleli*.
[p] *Mathematicè*.
[q] *Determinare*.
[r] *Circulus*.
[s] *Figurae*.
[t] *Proprietas*.

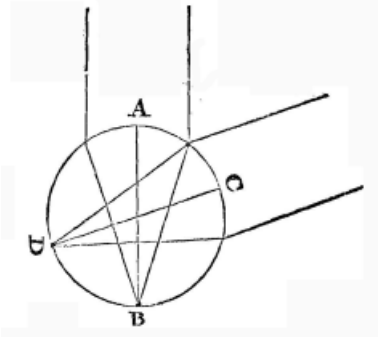

heeft. Tot ten voorbeelt, het ront A.B.C.D. heeft deze eigenschap, dat alle de [u]stralen, die [w]gelijkwijdig met [x]d'as A.B. van de zijde van A komen, op des zelfs [y]vlakte in dier voegen breken, dat zy daar na gezamentlijk in 't punt B vergaderen. Desgelijks, alle de stralen, die evenwijdig met d'as van de zijde van C komen, zullen ook op de vlakte in dier voegen breken, dat zy gezamentlijk in 't punt D te zamen zullen komen: 't welk

[u] *Radii*.
[w] *Paralleli*.
[x] *Axis*.
[y] *Superficies*.

van geen andere [z]gestalte gezegt kan worden, schoon de [a]wassende sneên, en de [b]langronden ook [c]onëindige middellijnen hebben. 't Is dan zodanig gestelt, gelijk gy schrijft; te weten, dat, indien men nergens anders op merkt, dan op de langte van 't oog, of van de Verrekijker, men zeer lange Verrekijkers zou moeten maken, eer men de dingen, die in de maan zijn, zo onderscheidelijk, als de genen, die men hier op aarde heeft, zou konnen zien. Maar, gelijk ik gezegt heb, het bestaat voornamelijk in de [d]grootheit van de [e]hoek, die van de [f]stralen, uit verscheide punten komende, op de [g]vlakte van 't oog, als zy zich daar [h]kruissen, gemaakt word; en deze hoek word ook groter, of kleinder, naar dat de [i]brantpunten der glazen, die in de [k]Kijker gezet worden, meer of min verschillen. Indien gy begerig zijt om de [l]betoging hier af te zien, wel aan, ik ben bereid om de zelfde, als 't u belieft, te zenden.

[z] *Figura*.
[a] *Hyperbole*.
[b] *Ellypses*.
[c] *Dimametri infinitae*.
[d] *Magnitudo*.
[e] *Angulus*.
[f] *Radii*.
[g] *Superficies*.
[h] *Decussari*.
[i] *Foci*.
[k] *Tubus opticus*.
[l] *Demonstratio*.

In Voorburg, 3. Maert 1667.

Vyfenveertigste Brief.
B.d.S. *aan de zelfde*.

WAARDE VRIENT,

IK heb uw leste brief van de veertiende dezes lopende maants wel ontfangen, doch om verscheide verhinderingen niet eerder konnen antwoorden.

Wat de zaak van Helvecius aangaat, ik heb daar af met de Heer Vossius gesproken, die (om niet alles in een brief te verhalen, dat wy met malkander gesproken hebben) daar grotelijks meê lachte, ja zich verwondert toonde van dat ik hem naar zo een beuzeling vraagde. Ik ging echter, zonder dit aan te zien, naar de Silversmit, Brechtelt genoemt, die het gout geproeft had. Maar deze, heel anders dan Vossius sprekende, zeide dat het gout in 't smelten en scheiden toegenomen had, en zo veel zwaarder was geworden, als het gewicht van 't zilver, dat hy tot scheiding in de smeltkroes gedaan had, bedroeg: in voegen dat hy vastelijk geloofde dat dit gout, 't welk zijn zilver in gout veränderde, iets ongemeen in zich had. Hy niet alleen heeft het dus bevonden, maar ook verscheide andere

Heren, die toen daar tegenwoordig waren. Ik ging daar na by Helvecius zelf, die het gout, en de smeltkroes, de welk van binnen noch vergult was, aan my toonde, en tot my zeide dat hy niet meer, dan schaars de grootheit van een vierëndeel van een korreltje van geers, of mostertzaat in 't gesmolte loot had geworpen. Hy voegde 'r by, dat hy binnen korte tijt het verhaal van de gehele zaak zou uitgeeven, en zeide voorts dat t'Amsterdam een man (en hy meende dat dit de zelfde was, die by hem geweest had) de zelfde werking had gedaan; daar af gy zonder twijffel gehoort zult hebben. Dit is 't al, dat ik van deze zaak heb konnen vernemen.

De Schrijver van het boekje, daar af gy schrijft, (in 't welk hy zich vermeet te tonen dat de [a]bewijzen van Deskartes darde en vijfde [b]bedenking, met de welken hy Gods [c]wezentlijkheit bewijst, valsch zijn) zal zekerlijk tegen zijn eige schaduw vechten, en meer aaa zich zelf, dan aan anderen, hinderlijk wezen. Deskartes [d]Kundigheit, ik beken 't, is enigsins duister en verwart, gelijk gy ook aangemerkt hebt en hy zou klarelijker en warelijker dus gesproken hebben; *Dat het [e]vermogen van te denken, om dingen te [f]bedenken, of te bevatten, niet groter is, dan het vermogen van de natuar om te [g]zijn, en te [h]werken*. Dit is een klare en ware [i]Kundigheit, uit de welke Gods [k]wezentlijkheit zeer klarelijk en krachtiglijk uit zijn [l]denkbeelt volgt. Het [m]bewijs van de gedachte Schrijver, 't welk gy verhaalt, toont klarelijk genoech dat hy de zaak noch niet verstaat. 't Is wel waar dat men tot [n]in 't onëindig mag [o]voortgaan, als men daar mede het [p]geschil in alle zijn delen [q]oplost: maar andersins is 't grote zotterny. Tot een voorbeelt, indien iemant vraagt waar door zulk een [r]bepaalt lighaam bewogen word; zo kan mert antwoorden dat het van een ander lighaam, en dit ook van een ander, en dus tot in 't onëindige, tot zulk een [s]beweging [t]bepaalt is. Men mag dit, zeg ik, antwoorden, om dat de [u]vraag alleenlijk over de beweging is, en wy, met t'elkens een ander lighaam te stellen, een genoechsame en eeuwige oorzaak van zodanige beweging geven. Maar indien ik een boek van treffelijke gedachten, en dat çierlijk geschreven is, in de handen van een gemeen man zie, en hem vraag van waar hy zulk een boek heeft; en hy daar op aan my antwoord, dat hy 't uit een ander boek van een ander gemeen man, die ook çierelijk kon schrijven, uitgeschreven had, en dus tot in 't onëindig: zo voldoet hy my niet; want ik vraag niet alleenlijk naar de [w]gestalte en ordening der letters, daar op alleen aan my antwoord, maar ook naar de gedachten en zin, die der zelfder [x]sa-

[a] *Argumenta*.
[b] *Meditatio*.
[c] *Existentia*.
[d] *Axioma*.
[e] *Potentia cogitandi*.
[f] *Excogitare*.
[g] *Existere*.
[h] *Agendi*.
[i] *Axioma*.
[k] *Existentia*.
[l] *Idea*.
[m] *Argumentum*.
[n] *Ad infinitum*.
[o] *Procedere*.
[p] *Quaestio*.
[q] *Solvere*.
[r] *Corpus definitum*.
[s] *Motus*.
[t] *Determinatum*.
[u] *Quaestio*.
[w] *Figura*.
[x] *Compositio*.

menzetting betekent: en hier op antwoord hy niet, met dus tot in 't onëindig voort te gaan. Hoe men dit op de [y]denkbeelden kan toepassen, kan lichtelijk uit het geen verstaan worden, 't welk ik in de negende [z]Kundigheit mijner meetkundige Betogingen van Deskartes Beginselen der Wijsbegeerte verklaart heb.

Ik ga nu voort tot de beantwoording van uw andere brief, de negende van Maert gedagteekent, daar in gy nader verklaring van 't geen begeert, 't welk ik in mijn voorgaande brief, de [a]kringsche gestalte aangaande, geschreven heb. Gy zult dit lichtelijk konnen begrijpen, zo gy slechs belieft aan te merken, dat alle de [b]stralen, die men [c]onderstelt [d]gelijkwijdig op het voorste glas van de [e]Verrekijker te vallen, warelijk niet evenwijdig zijn, dewijl zy alle uit een en 't zelfde punt komen. Maar men aanmerkt hen als zodanig, om dat het [f]voorwerp zo verre van ons af is, dat d'opening van de Verrekijker, ten opzicht van zijn [g]afstant, slechs als een punt aan te merken is. Wijders is het zeker dat wy, om een geheel voorwerp te zien, niet alleenlijk de [h]stralen, die uit een enig punt komen, behoeven, maar ook alle d'andere [i]kegels van stralen, die uit alle d'andere punten komen; en dieshalven is ook nodig dat zy in zo veel andere [k]brantpunten te zamenkomen, als zy door 't glas gaan. En hoewel 't met het oog zelf niet zo naaukeuriglijk gestelt is, dat alle de [l]stralen, die uit verscheide punten van [m]'t voorwerp komen, heel naaukeuriglijk in zo veel anderen in de [n]gront van 't oog vergaderen, zo is 't echter zeker dat die [o]gestalten, de welken dit konnen uitwerken, boven alle d'anderen gestelt moeten worden. En dewijl een bepaalt stuk van een [p]ront kan uitwerken, dat het alle de stralen, die uit een punt komen, in een andere punt van zijn [q] middellijn, naar d' ordening van de [r]werkdaat gesproken, te zamen brengt, zo zal het ook alle d'anderen, die uit d'andere punten van [s]'t voorwerp komen, in zo veel anderen te zamen brengen. Want men kan uit yder punt van 't voorwerp een [t]lijn trekken, die door [u]'t middelpunt van [w]'t ront gaat: hoewel men hier toe d'opening van de [x]Verrekijker veel kleinder moet maken, dan men haar anders zou maken, zo men niet meer, dan een enig [y]brantpunt, behoefde; gelijk gy lichtelijk zult konnen zien. Het geen, dat ik hier van het [z]ront zeg, kan niet van [a]'t langront, noch van de [b]wassende snee, veel minder van meer andere [c]te zamengezette gestalten, gezegt worden; om dat men slechs uit een enig punt van 't voorwerp een lijn, die deur de beide [d]brantpunten heengaat, kan trekken. Dit is het geen, 't welk ik in mijn eerste brief, deze zaak aan-

[y] *Ideae*.
[z] *Axioma*.
[a] *Figura circularis*.
[b] *Radii*.
[c] *Supponere*.
[d] *Paralleli*.
[e] *Telescopium*.
[f] *Objectum*.
[g] *Distantia*.
[h] *Radii*.
[i] *Coni*.
[k] *Foci*.
[l] *Radii*.
[m] *Objectum*.
[n] *Fundus*.
[o] *Figurae*.
[p] *Circulus*.
[q] *Diameter*.
[r] *Mechanica*.
[s] *Objectum*.
[t] *Linea*.
[u] *Centrum*.
[w] *Circulus*.
[x] *Telescopium*.
[y] *Focus*.
[z] *Circulus*.
[a] *Ellipsis*.
[b] *Hyperbola*.
[c] *Figurae compositae*.
[d] *Foci*.

gaande, heb willen zeggen. De [e]betoging van dat de [f]hoek, die de [g]stralen, uit verscheide punten komende, op de [h]vlakte van 't oog maken, groter, of kleinder word, naar dat de [i]brantpunten meerder, of minder verschillen, zult gy uit deze bijgestelde ingelege [k]gestalte konnen zien: in voegen dat ik, na hartelijke groetenis, enz.

[e] *Demonstratio*.
[f] *Angulus*.
[g] *Radii*.
[h] *Superficies*.
[i] *Foci*.
[k] *Figura*.

B.D.S.

Te Voorburg, 25. van Maart, 1667.

Zesenveertigste Brief.
B.d.S. *aan de zelfde*.

MYN HEER,

IK zal hier met korte woorden verhalen, wat ik van 't geen, dat gy eerst mondeling, en daar na schriftelijk van my hebt verzocht, by ervarentheit ondervonden heb; daar ik bijvoegen zal wat ik heden van de zaak oordeel. Ik heb een houte buis van tien voeten lang, en in zijn holligheit 1 ⅔ duim diep doen maken, daar ik drie lootrechtstaande buizen in heb doen zetten, even gelijk deze neffens gestelde afbeelding aanwijst.

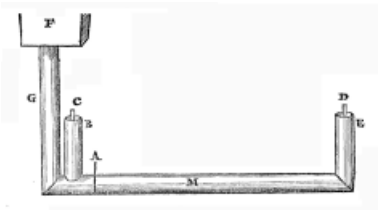

Om voorëerst te beproeven of de parssing van 't water omtrent het buisje B even groot is, als omtrent E, zo heb ik de buis M. omtrent A met een plankje, daar toe gemaakt, gestopt. Voorts

maakte ik de mont van B zo naau, dat'er een pijpje van glas, gegelijk C, deur kon. Ik dan, de buis deur de bak F met water gevult hebbende, merkte hoe hoog het zelfde deur het pijpje C sprong. Daar na stopte ik de buis B toe, en, het plankje A wechneemende, liet het water tot in de buis E lopen, die ik ook gelijk B toegestelt had; en na dat ik de gehele buis weêr met water had gevult, bevond ik dat het zelfde deur D even zo hoog opsprong, als deur C geschied was: 't welk my deê geloven dat de langte van de buis niet, of zeer weinig, hinderde. Doch om dit nader t' ondervinden, verzocht ik of ook de buis E in zo korte tijt, als die van B, een teerlings voet, die ik daar toe deê maken, zou konnen vullen. En om de tijt te meten, heb ik, om dat ik geen slingerüurwerk by de

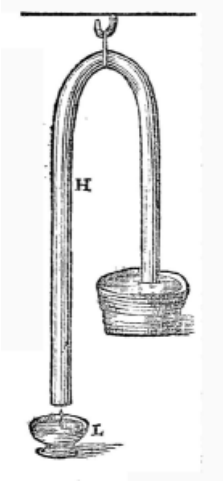

hant had, my met een kromme glaspijp, gelijk H, beholpen, van de welke de korste pijp in 't water, en de langste in d' ope lucht hing. Toen ik dit werk vaerdig had, liet ik het water eerst deur de buis B met zulk een dikke straal lopen, als de buis zelve is, tot dat de teerlings, voet vol was. Ik woog toen op een naaukeurige schaal hoe veel water ondertusschen in 't kommetje L was gelopen, en bevond het zelfde omtrent vier onçen zwaar. Ik stopte daar na de buis B, en deê deur de buis E het water met een straal, die even dik was, in de teerlingsvoet lopen. Toen deze vol was, woog ik, gelijk te voren, weêr het water, dat ondertusschen in het kommetje was gelopen, en bevond dat het zelfde geen halve onçe meer woog. Maar dewijl de stralen, zo wel uit B, als uit E, niet geduriglijk met de zelfde kracht hadden gelopen, zo hervatte ik het werk, en bracht eerst zo veel water, als wy, door ervarentheit van d' eerste maal, bevonden hadden van noden te hebben, by de hant. Wy waren met ons drien zo bezich, als wy konden, en werkten het voorgedachte naaukeuriglijker uit, dan te voren, doch niet zo naaukeurig, als ik wel wensch. Ik kreeg echter bescheit genoech, om enigsins een besluit van deze zaak te maken; dewijl ik het verschil voor de tweede maal omtrent evenëens bevond, als in d' eerste. Ik dan, op de zaak, en op deze ondervindingen merkende, vind my gedrongen te besluiten, dat het verschil, 't welk de langte van de

buis kan veröorzaken, alleenlijk in 't begin plaats heeft, dat is, als het water eerst zijn loop begint te krijgen: maar dat het, als 't een weinig gelopen heeft, met even grote kracht deur een zeer lange, als deur een korte buis zijn loop zal nemen. De reden hier af is, dat de parssing van 't hoog water altijt de zelfde kracht behoud, en dat het alle de beweging, die het overgeeft, geduriglijk door de zwaarte weêr ontfangt; en dieshalven deze beweging ook geduriglijk aan het water in de buis zal overgeven, tot dat het, voortgedreven zijnde, zo veel snelte heeft ontfangen, als het hoger water kracht van zwaarte daar aan kan geven. Want het is zeker dat, indien het water in de

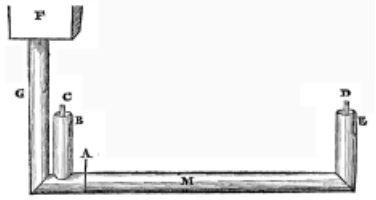

buis G in d' eerste ogenblik aan 't water in de lange buis M een graad snelte geeft, het in de tweede ogenblik, zo het zijn eerste kracht behoud, gelijk onderstelt word, vier graden snelte aan 't zelfde water zal geven, en zo vervolgens, tot dat het water van de lange buis M even zo veel snelte heeft verkregen, als de kracht van zwaarte aan 't hoger water van de buis G kan geven: in voegen dat het water, deur een buis lopende, die veertig duizent voeten lang is, na verloop van weinig tijts, alleenlijk door de parssing van 't hoger water, zo veel snelte zal bekomen, als of de buis M niet meer, dan een voet, lang was. Ik zou deze tijt, die 't water in de lange buis behoeft, om zo veel snelte t' ontfangen, bepaalt konnen hebben, zo ik naaukeuriger gereetschap had konnen bekomen. Ik acht echter dat zulks niet nodig zal wezen, vermits het voornaamste genoech bepaalt is. enz.

B.d.S.
Te Voorburg, de 5. Sept. 1669.

Zevenenveertigste Brief.
B.d.S. *aan de zelfde*.

WAARDE VRIENT,

DE [a]Hoogleeraar ..... my onlangs bezoekende, zeide, onder andere dingen, dat hy gehoort had dat mijn [b]Godgeleerde Staatkundige Verhandeling in de Nederlantsche taal vertaalt was, en dat iemant, zonder te weten wie, voorgenomen had de zelfde te doen drukken. Ik verzoek dieshalven zeer ernstiglijk van u dat gy hier naar belieft te vernemen, om, indien het mogelijk is, het drukken daar af te beletten. Dit is niet alleenlijk mijn verzoek, maar ook dat van veel mijner goede bekenden, die niet gaerne zouden zien dat men dit boek zou verbieden, gelijk zonder twijffel geschieden zal, zo het in de Nederlantsche Taal uitgegeven word. Ik vertrou vastelijk dat gy dit my en de zaak te geval zult doen.

[a] *Professor*.

[b] *Tractatus Theologico-politicus*.

Zeker vrient heeft, enige tijt geleden, my een boekje t' huis gezonden, *Homo Politicus*, of *Staatkundig Man* genoemt, van 't welk ik te voren veel gehoort had. Ik heb het uitgelezen, en het zelfde het schadelijkste boek, dat van menschen bedacht kan worden, bevonden. Het opperste goet van de geen, die 't gemaakt heeft, is het gelt, en d'eer, naar 't welk hy zijn leer schikt: en hy wijst de weg aan om daar toe te geraken; te weten met innerlijk alle Godsdienst te verwerpen, en uitterlijk zodanige aan te nemen, die meest tot zijn vordering kan dienen, en voorts aan niemant getrou te zijn, dan voor zo veel tot zijn voordeel strekt. Wat het overige aangaat, hy prijst ten hoogsten het veinzen, beloven zonder geven, liegen, valsche reden, en meer andere dingen. Ik, dit gelezen hebbende, kreeg gedachten, om van ter zijden hier tegen een boekje te schrijven, daar in ik van 't opperste goet zou handelen, en voorts d' ongeruste en elendige stant van de genen, die geltgierig en eerzuchtig zijn, tonen, en eindelijk met klare redenen, en veel voorbeelden aanwijzen dat de gemene Staten nootzakelijk door onverzadelijke eerzucht en geltgierigheit vergaan moeten, en vergaan zijn.

Warelijk, hoe veel beter en voortreffelijker de gedachten van Thales van Myletus waren, dan die van deze voorgedachte Schrijver, blijkt uit deze volgende redenering. Alle dingen, zeide hy, zijn

onder de vrienden gemeen: de wijzen zijn de vrienden der goden: dieshalven behoren alle dingen aan de wijzen. In dezer voegen heeft deze zeer wijze man zich zelf de rijkste gemaakt, meer met de rijkdom edelmoediglijk te verächten, dan met hem gratiglijk na te jagen. Hy toonde echter in een ander tijt, dat de wijzen niet uit noot, maar vry williglijk geen rijkdom bezaten. Want toen zijn vrienden zijn armoede aan hem verweten, gaf hy aan hen tot antwoort: wilt gy dat ik toon dat ik ook het geen, 't welk ik onwaerdig voor mijn arbeit acht, en daar gy zo gratiglijk naar tracht, kan verkrijgen? En toen zy ja hier op gezegt hadden, huurde hy alle de parssen van geheel Grieken: want hy, die in de loop der starren zeer ervaren was, had gezien dat 'er in dat jaar een grote overvloet van olyven, van de welken in de voorgaande jaren grote schaarsheit had geweest, zou wezen: in voegen dat hy deze parssen, die hy voor weinig gelt gehuurt had, tot een hoge prijs verhuurde, dewijl zy hen tot d' olie uit d' olijven te parssen moesten gebruiken: daar door hy in een jaar grote rijkdom voor zich verkreeg, die hy daar na zo mildelijk omdeelde, als hy hem schranderlijk had verkregen. Ik eindig, met te betuigen dat ik ben. enz.

's Gravenhage. 17. Febr. 1671.

Achtenveertigste Brief.
L.v.V. *aan* J.O.

MYN HEER,

IK, eindelijk enige ledige tijt bekomen hebbende, heb terstont mijn gemoed begeven tot uw wensch en begeerte te voldoen; en uw eisch was, dat ik aan u mijn gevoelen zou openbaren, en mijn oordeel zou geven van zeker boek, dat de naam van *Tractatus Theologico-politicus*, of *Godgeleerde staatkundige Verhandeling* voert; 't welk ik nu, naar gelegentheit des tijts, en naar mijn vermogen, voorgenomen heb te doen. Ik zal dit echter niet van stuk tot stuk verhandelen, maar de zin des Schrijvers, en zijn mening van de Godsdienst verklaren.

Van wat volk hy is, of wat regel van leven hy volgt, is my ontgaan; en ook is 'er my niets aangelegen, dat ik dit weet. D' inhoutvan zijn boek vertoont genoech, dat hy niet plomp van vernuft is, en dat hy

de [a]verschillen van de godsdienst, die in Europa onder de Christenen gedreven worden, niet onächtsamelijk, en als ter loop gehandelt en ingezien heeft. De Schrijver van dit boek heeft zich vroedgemaakt dat hy, in de [b]gevoelens t' onderzoeken, daar door de menschen tot [c]verdeeltheden uitbarsten, en d' een of d' ander zijde toevallen, gelukkiger zal wezen, zo hy de [d]vooröordeelen aflegt, en uittrekt. Hy heeft dieshalven meer dan genoech gearbeid, om zijn gemoed van alle [e]waangeloof t'ontslaan: en om zich vry daar af te tonen, heeft hy zich te veel naar de strijdige zijde overgebogen, en, om 't misdrijf van waangelovige te mijden, alle [f]godsdienst, gelijk my dunkt, afgelegt: immers hy stelt zich niet tegen de godsdienst der Deïsten, van de welken (dewijl de zeden van deze eeuw zeer erg en boos zijn) het getal overäl, en voornamelijk in Frankrijk, groot genoech is; tegen de welken Mersennus een [g]Handeling heeft uitgegeven, die ik, gelijk my heugt, eertijts gelezen heb. Maar ick acht dat naauwelijks iemant uit het getal der Deïsten met zulk een quaad gemoed, en zo erglistiglijk en schalkelijk voor deze snoodste zaak heeft gesproken, als de Schrijver van deze Verhandeling. Wijders, deze man (zo ik in mijn gissing niet bedrogen ben) besluit zich niet in de palen der Deïsten, en laat niet toe dat aan de menschen de minste delen van godsdienst overig zijn.

[a] *Controversia*.
[b] *Sententia*.
[c] *Factiones*.
[d] *Praejudicia*.
[e] *Superstitio*.
[f] *Religio*.
[g] *Tractatus*.

Hy erkent God, en belijd dat de zelfde de [h]Werker en [i]Stichter van [k]'t Heeläl is. Maar hy stelt dat de [l]vorm, [m]gedaante, en [n]ordening des werrelts gantschelijk nootzakelijk is; even als Gods natuur, en d'eeuwige waarheden, die hy wil dat buiten Gods [o]wil gestelt zijn: en dieshalven zegt hy ook klarelijk uit, dat alles naar een onverwinnelijke nootzakelijkheit, en onvermijdelijk [p]nootlot gebeurt. Hy stelt ook dat'er geen plaats voor de genen, die de zaken naar de geboden en bevelen recht wegen, gelaten word: maar dat d'onkunde der menschen te gelijk dusdanige namen ingevoert heeft; gelijk d'onbedreventheit van 't gemeen volk aan de [q]wijzen van spreken, door de welken [r]hartstochten aan God toegeëigent worden, plaats heeft gemaakt. God voegt zich dan ook naar de [s]bevatting van de mensch, als hy die eeuwige waarheden, en d'andere dingen, die nootzakelijk moeten gebeuren, volgens de vorm van 't gebod den menschen voorstelt. Hy leert ook dat het zo nootzakelijk is dat die dingen gebeuren, de welken door de wetten geboden worden, en die men acht dat de menschelijke wil onderworpen zijn, als de natuur van de driehoek nootzakelijk is, en dat dieshalven die dingen, de welken in de geboden begrepen zijn, niet

[h] *Opifex*.
[i] *Conditor*.
[k] *Universus*.
[l] *Forma*.
[m] *Species*.
[n] *Ordo*.
[o] *Arbierium*.
[p] *Fatum*.
[q] *Modi loquendi*.
[r] *Affectus*.
[s] *Captum*.

meer van de wil der menschen afhangen, of dat door der zelfder vermijding, of betrachting iets goet of quaat voor de menschen word bevordert, als dat men door gebeden Gods wil kan buigen, of zijn [t]eeuwige en volstrekte besluiten veränderen: dat'er dieshalven een zelfde reden der geboden en besluiten is, en dat zy hier in overëenkomen, dat d'onkunde en onweetenheit der menschen God bewogen hebben dat zy enig gebruik by de genen zouden hebben, die geen volmaakter gedachten van God konnen vormen, en die dusdanige elendige onderstanden behoeven, om de yver des deuchts, en de haat der zonden in zich te verwekken. En dieshalven kan men wel zien dat de Schrijver in zijn geschrift geen gewach van 't gebruik der gebeden maakt, gelijk ook niet van 't leven, en van de doot, noch van enige vergelding, of straf, die de menschen van de Rechter van [u]'t Heeläl zullen ontfangen.

[t] *Decreta aeterna & absoluta*.

[u] *Universus*.

En dit doet hy volgens zijn [w]Beginselen. Want wat plaats kan'er voor't leste Oordeel, of wat verwachting van loon of straf wezen, als alles aan [x]'t nootlot toegeschreven word? en als men stelt dat alles door een onvermijdelijke nootzakelijkheit van God uitvloeit? of liever, als men stelt dat dit [y]Heeläl God is? Want ik vrees dat onze Schrijver niet zeer vreemt van dit gevoelen is. Immers, dit verschilt niet veel daar af, dat men stelt dat alles nootzakelijk van Gods natuur uitvloeit, en dat het Heeläl zelf God is.

[w] *Principia*.

[x] *Fatum*.

[y] *Universus*.

Hy stelt echter [z]d'opperste wellust van de mensch in d' oeffening des deuchts, die, gelijk hy zegt, aan hem tot een vergelding en toonneel der heerlijkste dingen is. En dieshalven wil hy dat de mensch, de dingen recht verstaande, deucht moet betrachten: niet uit oorzaak van Gods geboden en Wet, of uit hoop van vergelding, of uit vrees van straf; maar door de schoonheit des deuchts, en door de blijschap des gemoeds aangelokt, die de mensch in d'oeffening des deuchts gewaar word.

[z] *Summa voluptas*.

Hy stelt dieshalven vast dat God door de Profeten, en door d'Openbaring, op hoop van vergelding, en uit vrees van straf, (welke twee altijt aan de Wet te zamen gevoegt zijn) de menschen alleenlijk door schijn ter deucht aanmaant, om dat het vernuft der gemene menschen in dier voegen is gestelt, en zo qualijk geschikt, dat zy niet, dan door [a]bewijzen, van de natuur der wetten, van de vrees van straf, en van de hoop van vergelding ontleent, tot d'oeffening des deuchts gedreven konnen worden: doch dat de menschen, de zaak naar waarheit schattende, verstaan dat geen waarheit, of kracht in deze bewijzen is.

[a] *Argumenta*.

Hy acht ook dat'er niets aangelegen is, hoewel het uit deze kundigheit volgt, dat de Profeten en heilige Leeraars (en dieshalven God zelf) door welker mont God tot de menschen heeft gesproken, [b]bewijzen, die uit zich klaar zijn, hebben gebruikt, die, zo zy naar hun natuur aangemerkt worden, valsch zijn. Want als het op 't gebruik aankoomt, zo belijd hy opentlijk, en zonder onderscheit, en boezemt krachtiglijk in, dat de heilige Schrift niet zodanig gestelt is, dat zy de waarheit, en natuur der dingen (van de welken in de zelfde gewach word gemaakt, en die zy tot haar gebruik aanwend, om de menschen ter deucht t'onderwijzen) leert; en hy ontkent dat de Profeten zo ervaren in de dingen hebben geweest, dat zy, in de bewijzen te maken, en in de redenen t'overwegen, daar door zy de menschen ter deucht opwekten, gantschelijk vry van de dolingen van 't gemeen volk geweest hebben, hoewel de natuur der zedelijke deuchden en zonden aan hen ten hoogsten bekent geweest is.

[b] *Argumenta*.

De Schrijver leert wijders, dat de Profeten ook in die tijt, toen zy de genen, aan de welken zy gezonden wierden, tot hun plicht vermaanden, niet vry van doling in hun oordeel waren, en dat echter hun heiligheit en geloofwaerdigheit daaröm niet te minder was: hoewel zy geen ware redenen en [c]bewijzen gebruikten, maar zodanigen, die naar de [d]voorbevatte gevoelens der gener, tot de welken sy spraken, geschikt waren, en daar door de menschen tot die deuchden opwekten, van de welken nooit iemant heeft getwijffelt, en daar af geen [e]strijt en verschil onder de menschen is; dewijl het einde en ooggemerk van de zending des Profeets was, d'oeffening van deucht in de menschen te vorderen, en niet de [f] lering der waarheit voort te planten. Hy acht derhalven dat die doling en onkunde van de Profeet niet schadelijk was voor de toehoorders, die hy ter deucht aanmaande; om dat hy acht dat'er weinig aangelegen is, door welke bewijzen wy ter deucht opgewekt worden, zo zy de zedige deucht, tot welks ontsteeking zy toegestelt, en van de Profeet te voorschijn gebracht zijn, niet omwerpen: om dat hy acht dat de waarheit der andere dingen, in 't gemoed bevat, van geen belang ter godvrachtigheit is, als de heiligheit der zeden niet dadelijk in die waarheit is begrepen. Hy acht ook dat de kennis der waarheit, en zelfs der geheimenissen zo veel te meer, of minder nootzakelijk is, als zy meer of min tot de godruchtigheit dienstig zijn.

[c] *Argumenta*.
[d] *Opiniones praeconcepta*.
[e] *Controversia*.
[f] *Doctrinas*.

Ik acht dat de Schrijver opzicht heeft op deze [g]kundigheit der Godgeleerden, die onderscheit maken tusschen de Profeet, die leert

[g] *Axioma*.

en onderwijst, en de geen, die iets blotelijk verhaalt: welke [h]onderscheiding, zo ik my niet vergis, van alle [i]Godgeleerden aanenomen is, en met welke [k]lering hy de zijne, doch met de grootste doling, acht overëen te komen.

En dieshalven acht hy dat alle de genen, die ontkennen dat de [l]Reden, en de Philosophia [m]d'uitlegster der Schrift is, hem zullen toestemmen. Want dewijl aan alle menschen blijkt dat in de Schrift onëindige dingen van God gezegt en verkondigt worden, die niet op God passen, maar naar de [n]bevatting der menschen zijn geschikt, op dat de menschen daar door bewogen zouden worden, en d'oeffening des deuchts daar in plegen; zo acht hy dat men vaststellen moet, dat de heilige [o]Leeraar door die [p]bewijzen, schoon niet waar, ter deucht heeft wilien onderwijzen, of dat aan yder, die de Schrift leest, deze vrijheit is toegestaan, dat hy uit de [q]beginselen van zijn reden van de zin en 't ooggemerk des heilige Leeraars oordeelt: welk gevoelen deze Schrijver gantschelijk veröordeelt en verwerpt, gezamentlijk met de genen, die met de [r]wonderspreukige Godgeleerde leren en onderwijzen, dat de [s]Reden [t]d'Uitlegster der Schrift is. Want hy acht dat de Schrift naar de [u]letterlijke zin verstaan moet worden, en dat aan de menschen niet die vrijheit toegestaan is, van naar hun believen, en naar de zin van de reden in dier voegen te verklaren, wat men by de woorden der Profeten verstaan moet, dat zy naar hun redenen en kennis, die zy van de dingen voor zich verkregen hebben, mogen onderzoeken wanneer de Profeten [w]eigentlijk, en wanneer zy [x]verbeeldelijk hebben gesproken. Maar wy zullen hier na middel hebben om daar af te spreken.

Maar om weêr tot het geen te keren, van 't welk ik iets afgeweken ben, de Schrijver, zich aan zijn [y]Beginselen van de nootschikkelijke nootzakelijkheit aller dingen houdende, [*]ontkent dat'er enige [z]Wonderdaden geschieden, die tegen de wetten der natuur strijden; om dat hy vastgestelt heeft, gelijk wy hier voor gedacht hebben, dat de naturen der dingen, en der zelfder ordening niet minder nootzakelijk zijn, dan Gods natuur, en d'eeuwige waarheden; en dieshalven leert hy dat het zo weinig mogelijk is dat iets van

[h] *Distinctio*.
[i] *Theologi*.
[k] *Doctrina*.
[l] *Ratio*.
[m] *Interpres*.
[n] *Captus*.
[o] *Doctor*.
[p] *Argumenta*.
[q] *Principia*.
[r] *Theologus paradoxus*.
[s] *Ratio*.
[t] *Interpres*.
[u] *Sensus literalis*.
[w] *Propriè*.
[x] *Figuratè*.
[y] *Principia*.
[z] *Miracula*.

* Aanteekening van B.D.S. op deze plaats: *Hy zegt dit t' onrecht: want ik heb uitdrukkelijk getoont dat de wonderdaden geen kennis van God geven*; *maar dat de zelfde veel beter uit de vaste ordening der natuur word gehaalt*.

de wetten der natuur zou afwijken, als het onmogelijk is dat in de [a]driehoek de drie [b]hoeken niet met twee rechte hoeken [c]gelijk zouden zijn, en dat God niet kan maken dat het gewicht, 't welk niet zo zwaar is, het geen, dat zwaarder is, opheft, of dat een lighaam, met twee [d]trappen van beweging bewogen, een lighaam, dat met vier graden van beweging bewogen word, kan achterhalen. Hy stelt dieshalven dat de wonderdaden onder de gemene wetten der natuur staan, die, gelijk hy leert, onveränderlijk zijn, even als de naturen der dingen; namelijk om dat de naturen zelven in de wetten der naturen begrepen worden. Hy staat ook geen andere macht van God toe, als de gewone en gemene macht, die volgens de wetten der natuur te voorschijn koomt; en acht dat men geen andere kan verdichten en toestellen, om dat zy de naturen der dingen zou vernietigen, en tegen zich zelve strijden.

[a] *Triangulus*.
[b] *Anguli*.
[c] *AEquales*.
[d] *Gradus*.

Dit dan is, volgens de mening van de Schrijver, [e]*wonderdaat, dat onverwacht overkoomt, en van welks oorzaak het gemeen volk onkundig is*. Gelijk ook het zelfde gemeen volk aan de krachten der geboden, en aan God bestiering toeëigent, als het meent dat men, na dat de gebeden behoorlijk gedaan zijn, enig dreigend quaad afgeweert, of enig goet, daar men naar trachtte, verkregen heeft, hoewel echter, volgens 't gevoelen van deze Schrijver, God van eeuwigheit af [f] volstrektelijk besloten heeft dat die dingen zouden gebeuren, die, gelijk het gemeen volk acht, door tusschenkoomst en kracht der gebeden geschied zijn; dewijl de gebeden niet d' oorzaak van 't besluit, maar het besluit d' oorzaak der gebeden zijn.

[e] *Miraculum*.
[f] *Absolutè*.

Dit alles van [g]'t nootloot, en van d' onverwinnelijke [h]nootzakelijkheit, zo wel 't geen de naturen aangaat, als 't geen, dat d'uitgang der dingen betreft, die dagelijks geschieden, versmelt hy in Gods natuur, of, om klarelijker te spreken, in de natuur van Gods wil en verstant; welke dingen wel verscheide van naam zijn, maar in God warelijk overëenkomen. Hy stelt dieshalven vast dat God dit [i]Heeläl, en al 't geen, dat vervolgens daar in gebeurt, zo nootzakelijk gewilt heeft, als hy nootzakelijk dit zelfde Heeläl kent. En indien God nootzakelijk dit Heeläl, en des zelfs wetten kent, gelijk ook d' eeuwige waarheden, in die wetten begrepen, zo besluit hy dat God zo weinig een ander Heeläl heeft konnen bouwen, als de naturen der dingen omkeeren en vernietigen, en maken dat tweemaal drie zeven is. Gelijk wy dan van dit Heeläl, en van des zelfs wetten, volgens de welken d' opgang en ondergang der dingen geschieden, niets anders konnen bevatten, en gelijk al 't geen, dat wy op deze

[g] *Fatum*.
[h] *Necessitas*.
[i] *Universus*.

wijze konnen verdichten, zich zelf omwerpt en vernietigt; zo leert hy dat de natuur van 't goddelijk verstant, en van 't Heeläl, en van der zelfder Wetten, volgens de welken de natuur werkt en voortgaat, zodanig gestelt is, dat God zo weinig door zijn verstant enige dingen buiten de genen, die nu verscheiden zijn, heeft konnen verstaan, dan het mogelijk zou zijn dat de dingen nu van zich zelven verscheiden zijn. Hy maakt dieshalven dat, gelijk God nu niet die dingen, die zich zelven omwerpen en vernietigen, kan maken, God ook geen naturen verscheiden van de genen, die nu zijn, kan maken, noch kennen; om dat de [k]bevatting en [l]verstaning van die naturen zo onmogelijk zijn, (vermits dit strijdigheit [m]insluit, volgens de mening van de Schrijver) als nu de voortbrenging van dingen onmogelijk is, die van de genen, de welken nu stant hebben, verscheiden zijn: om dat alle deze naturen, zo zy verscheiden van de genen, die nu zijn, begrepen worden, nootzakelijk ook tegen die dingen, die nu zijn, zouden strijden: want als zy aan de natuur der dingen, in dit [n]Heeläl begrepen, (volgens des Schrijvers mening) nootzakelijk zijn, zo konnen zy deze nootzakelijkheit niet uit zich hebben, maar uit Gods natuur, daar zy nootzakelijk uitvloejen. Want hy wil niet met Deskartes, welks [o]lering hy echter wil schijnen aangenomen te hebben, dat, gelijk de naturen van alle dingen van Gods natuur en [p]wezentheit verscheiden zijn, zo ook der zelfder [q]denkbeelden vrywilliglijk in de goddelijke geest zijn.

[k] *Comprehensio*.
[l] *Intellectio*.
[m] *Involvere*.
[n] *Universus*.
[o] *Doctrina*.
[p] *Essentia*.
[q] *Ideae*.

Door 't geen, van 't welk wy nu gesproken hebben, heeft de Schrijver voor zich een weg tot die dingen gebaant, die hy in 't einde van zijn boek verhaalt, en daar op alle de dingen, die in de voorgaande hooftdeelen geleert worden, hun ooggemerk en doelwit hebben. Want hy wil, volgens deze [r]kundigheit, de geest der Overigheit, en van alle menschen onderwijzen, dat aan [s]d' Overigheit het recht behoort, om de goddelijke dienst, die opentlijk in de [t]gemene Staat plaats moet hebben, in te stellen en op te rechten; wijders, dat het aan d' Overigheit geoorloft is aan hun burgers toe te laten, dat zy van de Godsdienst gevoelen en spreken, gelijk de [u] geest en [w]'t gemoed hen [x]voorspelt, en deze vryheit, ook voor zo veel het bedrijf van d' uitterlijke dienst aangaat, zo verre aan hun onderzaten toe te staan, als d' oeffening der [y]zedelijke deuchden, of de godvruchtigheit behouden en in stant kan blijven: want dewijl van die deuchden geen verschil kan zijn, en de kennis en 't gebruik der andere dingen geen zedige deucht begrijpen, zo besluit hy daar uit, dat het aan God niet onäangenaam kan zijn hoedanige

[r] *Axioma*.
[s] *Magistratus*.
[t] *Respublica*.
[u] *Mens*.
[w] *Animus*.
[x] *Dictare*.
[y] *Virtutes morales*.

[z]godsdiensten de menschen omhelzen; (De Schrijver spreekt echter van die godsdiensten, daar in de zedige deucht niet bestaat, en die daar toe niet behoren, en die niet tegen de deucht strijden, noch vreemt daar af zijn: maar die van de menschen aangenomen en beleden worden als steunselen der ware deuchden; op dat zy dus door d' oeffening van deze deuchden aan God behagelijk en aangenaam zouden konnen zijn.) om dat God niet versteurt word door d' oeffening en pleging van die deuchden, de welken, schoon zy middelmatig zijn, en niets tot de deuchden of zonden helpen, echter van de menschen tot gebruik van godvruchtigheit toegepast worden, en die zy als behulpselen tot d' oeffening des deuchts gebruiken.

[z] *Sacra*.

Doch de Schrijver, om de geesten der menschen te bereiden tot deze [a]wonderlijke redenen aan te nemen, stelt voor eerst vast, dat alle dienst, van God ingestelt, en aan de Joden, dat is aan de burgers van de gemene Israëlitische Staat, overgelevert, alleenlijk hierom ingestelt is, dat zy hun leven gelukkiglijk in hun [b] gemene Staat zouden verslijten: voorts, dat de Joden niet boven d' andere volken lief en aangenaam aan God hebben geweest, en dat God dit deurgaans door de Profeten aan de Joden heeft betuigt, als hy aan hen hun onkunde en doling verweet, dat zy in deze ingestelde dienst, en die van God zelf aan hen geboden was, heiligheit en godvruchtigheit stelden; dewijl de zelfde alleenlijk in d' oeffening der [c]zedige deuchden gestelt moet worden, namelijk in de liefde tot God, en tot de naasten.

[a] *Paradoxa*.
[b] *Respublica*.
[c] *Virtutes morales*.

En dewijl God het gemoed van alle volken met de [d]beginselen, en als met de zaden der deuchden in dier voegen gevormt en onderwegen heeft, dat zy van zelf, en byna zonder enig onderwijs, van 't onderscheit van goet en quaat oordeelen, zo besluit hy daar uit, dat God d' andere volken niet buiten die dingen, door de welken de ware gelukzaligheit verkregen kan worden, heeft gesloten; maar dat hy zich even weldoende aan alle volken heeft getoont. Voorts, hy, om in alle dingen, die enigsins tot behulp en nuttigheit konnen strekken tot de ware gelukzaligheit te verkrijgen, de Heidenen met de Joden gelijk te maken, stelt vast dat de Heidenen geen gebrek van ware Profeten hebben gehad, en poogt dit met voorbeelden te bewijzen: ja hy [e]boezemt in, dat God door de goede Engelen, die hy, volgens de gewoonte, in 't oude Testament gebruikelijk, goden noemt, d'andere volken bestiert heeft: en dat dieshalven de [f]godsdiensten der andere volken niet aan God hebben mishaagt, zo lang als zy, door [g]'t waangeloof der menschen, niet zodanig bedorven waren, dat zy

[d] *Principia*.
[e] *Insinuare*.
[f] *Sacra*.
[g] *Superstitio*.

de menschen van de ware heiligheit verwijderden, en hen niet dreven tot die dingen, die niet met de deucht overëenkomen, in de godsdienst te bedrijven: maar dat God, om bezondere redenen, en eigen aan de Joden, hen verboden heeft de goden der Heidenen t'eren, die, volgens Gods instelling en bevordering, met even groot recht van de Heidenen geëert wierden, als d' Engelen, tot bewaarders van de gemene Staat der Joden gestelt, van de Joden op hun wijze in 't getal der goden gehouden, en van hen met goddelijke eer geëert wierden.

En dewijl de Schrijver meent dat het klaarblijkelijk is, dat d' uitterlijke dienst uit zich zelf niet aangenaam aan God is, zo acht hy dat'er weinig aangelegen is met welke ceremonien en plechtelijkheden die uitterlijke dienst verricht word, indien deze dingen, die dus met God overëenkomen, slechs zodanig zijn, dat zy eerbiedigheit tot God in de geesten der menschen verwekken, en hen tot d' oeffening des deuchts aanporren. Wijders, dewijl hy acht dat het begrip van de gehele Godsdienst in d' oeffening des deuchts is begrepen, en dat alle de kennis der verborgentheden, die uit zich zelve niet bequaam is om de deucht te vorderen, overtollig is, en de gene, die 't grootste gewicht aanbrengt om de menschen ter deucht t' onderwijzen en t' ontsteeken, eerder en meerder nootzakelijk gehouden moet worden; zo besluit hy dat men alle de redenen en spreuken van God, van zijn dienst, en van alle die dingen, de welken tot de [h]Godsdienst behoren, moet goetkeuren, of ten minsten niet verwerpen, de welken by die menschen, die hen eren en onderhouden, waar zijn, en daar toe aangestelt, op dat d' oprechtigheit zou groejen en bloejen. En om dit [i]leerstuk vast te stellen, zo brengt hy de Profeten zelven tot voortbrengers en getuigen van zijn gevoelen by, de welken, onderwezen zijnde dat God zich niet bemoeit met wat gevoelen de menschen van de Godsdienst hebben, maar dat die dienst, en alle die gevoelens God aangenaam zijn, de welken uit begeerte ter deucht, en uit eerbiedigheit tot God voortgekomen zijn, aan zich zelven zo veel hebben toegegeven, dat zy ook zodanige bewijzen, door de welken de menschen tot deucht aangeprikkelt konnen worden, te voorschijn hebben gebracht, de welken wel in zich zelven niet waar waren, maar naar 't gevoelen der gener, tot de welken zy spraken, voor zodanig geächt wierden, en bequaam waren om aan hen tot een spoor te verstrekken, op dat zy zich vlijtiglijker tot d'oeffening des deuchts zouden begeven. Hy stelt dan dat God d' uitkiezing der [i]bewijzen aan de Profeten heeft toegelaten, op dat zy de

[h] *Religio*.

[i] *Dogma*.

[i] *Argumenta*.

genen zouden uitkiezen, die naar de tijden, en naar de gelegentheden der personen geschikt zouden zijn, en die zy, naar hun bevatting, goet en krachtig oordeelden.

Hy acht ook dat hier uit gesproten is, dat sommigen van de goddelijke [k]Leeraars andere bewijzen, en die dikwijls tegen malkander strijden, hebben gebruikt: dat Paulus geleert en onderwezen heeft, dat de mensch niet door de werken gerechtvaerdigt word, en dat Jakobus het tegendeel ingeboezemt heeft. Want Jakobus zag, gelijk de Schrijver meent, dat de Christenen de [l]lering van de rechtvaerdigmaking door 't geloof elders trokken; en dieshalven bewijst hy door veel redenen dat de mensch door 't geloof en de werken gerechtvaerdigt word. Want hy verstond dat het voor de Christenen van zijn tijt niet dienstig was, dat die lering van 't geloof, daar door de menschen gerustelijk op Gods barmhartigheit rustten, en bijna geen zorg voor de goede werken droegen, in dier voegen ingedrukt, en op die wijze voorgestelt wierd; gelijk Paulus had gedaan, die met de Joden te doen had, de welken door doling hun [m]rechtvaerdigmaking in de werken der Wet stelden, de welke van Moses bezonderlijk aan hen overgelevert was, en daar door zy, zich boven de Heidenen verheven, en de toegang tot de zaligheit voor hen alleen bereit achtende, de middel der zaligheit door 't geloof, door 't welk zy den Heidenen gelijk gemaakt, en naakt en bloot van alle [n]voorrechten gestelt wierden, verwierpen. Dewijl dan de beide [o]voorstellingen, zo van Paulus, als van Jakobus, naar de verscheide gelegentheden en voorkomingen der tijden zeer dienstig waren om de menschen op 't gemoed, en op de godvruchtigheit te doen merken, zo acht deze Schrijver dat nu deze, dan die voorstelling te gebruiken een Apostolische voorzichtigheit heeft geweest.

[k] *Doctores*.

[l] *Doctrina*.

[m] *Justificatio*.

[n] *Praevilegia*.

[o] *Propositiones*.

En dit is, onder veel anderen, d'oorzaak, om de welke de Schrijver acht dat het zeer verre en vreemt van de waarheit is, dat men de Schrift door de [p]Reden wil verklaren, en haar tot [q]Uitlegster van de heilige bladen stellen, of dat men d'een heilig Leeraar door d'ander wil uitleggen, als zy van gelijk gezach en achtbaarheit zijn, en hun woorden, die zy gebruikt hebben, naar de wijze van spreken, en naar [r]d'eigenschap der redenen, die aan deze Leeraars gemeenzaam waren, verklaart moeten worden; en dat men, in de naspeuring van de ware zin der Schrift, niet op de natuur van de zaak, maar alleenlijk op de letterlijke zin moet merken.

[p] *Ratio*.

[q] *Interpres*.

[r] *Proprietas*.

Dewijl dan Christus zelf, en d' andere Leeraars, op een godde-

lijke wijze gezonden, door hun voorbeelt en handel voorgegaan zijn, en getoont hebben dat de menschen alleenlijk door d' oeffening der deuchden tot de gelukzaligheid deurdringen, en dat men zich met het overige weinig moet bekommeren, zo wil onze Schrijver uitwerken, dat [s]d'Overigheid alleenlijk dit zal bezorgen, dat de gerechtigheid en oprechtigheid in de gemene Staat bloejen mag; en dat dit voor 't minste deel van haar ampt geacht zal worden, dat zy overweegt welke diensten, en wat [t]leringen meest met de waarheid overëenkomen; maar dat zy moet bezorgen dat niet zodanige dingen opgevat worden, die aan de deucht hinderlijk zijn, zelfs naar 't gevoelen der gener, die belijdenis daar af doen; en dat dieshalven d' Overigheid, zonder God te versteuren, lichtelijk verscheide godsdiensten in haar gemene Staat kan verdragen.

[s] *Magistratus*.

[t] *Doctrinae*.

En op dat hy dit zou vroed maken, zo gaat hy dus voort. Hy stelt dat de reden der [u]zedelijke deuchden, voor zo veel zy in de [w]samenwoningen gebruik hebben, en zich in d'uitterlijke werken bezich houden, zodanig zijn, dat niemant hen uit bezonder oordeel en believen mag oeffenen, maar dat d'oeffening, pleging en [x] wijziging der zelfder deuchden van 't gezach, en van 't gebied der Overigheid afhangen, zo om dat d'uitterlijke werken der deuchden hun natuur van [y] d'omstandigheden ontleenen, als ook om dat de plicht van de mensch, in dusdanige uitterlijke werken te bedrijven, naar 't voordeel, of naar de schade, de welke uit die werken voortkoomt, geschat word: in voegen dat deze uitterlijke werken, zo zy niet ter rechte tijt gepleegt worden, de natuur der deuchden uittrekken en afleggen, en in 't getal der deuchden, die daer tegen gestelt zijn, getelt moeten worden. De Schrijver meent dat'er een andere slach van deuchden is, en voor zo veel zy innerlijk in 't gemoed bestaan; die altijt hun natuur behouden, en niet van de veranderlijke stant der omstandigheden afhangen. 't Is nooit aan iemant geoorloft tot strafheit en wreetheit genegen te zijn, en niet zijn naaste, en de waarheit lief te hebben. Doch daar konnen tijden voorkomen, in de welken het wel niet geoorloft is het [z]voorstel en voorneemen des gemoeds, en d'oeffening der voorverhaalde deuchden na te laten; maar zich daar in, zo veel d'uitterlijke werken aangaat, of te matigen, of ook die dingen te doen, de welken, zo veel d'uitterlijke schijn betreft, gelijk men acht, tegen deze deuchden strijden: en in dezer voegen zal geschieden dat de waarheit te voorschijn te brengen, en met de mont, of schriftelijk de burgers aan die waarheit deelächtig te maken, en daar af met hen te spreken

[u] *Virtutes morales*.

[w] *Societates*.

[x] *Modificatio*.

[y] *Circumstantio*.

[z] *Propositum*.

niet langer 't ampt en de plicht van een vroom en oprecht man zal zijn, zo wy achten dat'er meer schade, dan voordeel, aan de burgers, uit die openbaring, zou voortkomen. En hoewel yder gehouden is alle menschen lief te hebben, en het nooit geoorloft is die genegentheit te verlaten, zo gebeurt het echter meermaals dat wy, zonder te zondigen, enigen hardelijk mogen handelen, als het blijkt dat uit de goedertierentheit, die wy aan hen willen betonen, groot quaat voor ons zou rijzen. In dezer voegen achten alle menschen, dat niet alle waarheden, 't zy dat zy tot de godsdienst, of tot het burgerlijk leven behoren, in alle tijden bequamelijk en tijdiglijk voorgestelt worden. En de geen, die leert dat men de rozen niet voor de varkens moet werpen, zo men vreest dat zy tegen de genen, die de zelfden aan hen voorhouden, woeden zullen, acht ook niet dat het de plicht van een goed man is, dat hy 't gemeen volk in enige hooftdeelen van de Godsdienst onderwijst, van de welken men, als zy te voorschijn gebracht, en onder 't gemeen volk verspreid zijn, te vrezen heeft dat zy de gemene Staat, of de Kerk in dier voegen, zullen ontroeren, dat daar uit meer schade dan voordeel voor de burgers en Heiligen zou rijzen.

En dewijl de [a]burgerlijke gemeenschappen, van de welken de heerschappy en achtbaarheit van wetten te maken niet afgescheiden konnen wezen, ook dit, behalven andere dingen, ingevoert hebben, dat niet aan 't believen der bezondere lieden gestelt en toegelaten moet worden, wat aan de menschen, in een burgerlijk leven te zamen groejende, nut zou zijn, maar dat zulks aan de genen, die 't gebied hebben, toegestaan is; zo bewijst de Schrijver hier uit, dat by [b]d'Overigheit het recht is van vast te stellen hoedanige en welke [c]leerstukken in de [d]gemene Staat opentlijk geleert moeten worden, en dat het de plicht der onderzaten is, zo veel d'uitterlijke belijdenis aangaat, zich zelven te matigen van de leerstukken voort te leren, en van de genen belijdenis te doen, van de welken men zwijgen moet, volgens de wetten, die d'Overigheit daar af gemaakt heeft: om dat God dit niet meer aan 't oordeel der bezondere lieden heeft toegelaten, dan hy aan de zelfden toegestaan heeft tegen de mening en 't besluit van d' Overigheit, of tegen 't vonnis der rechters die dingen te doen, door de welken de kracht der wetten te leur gestelt, en d'Overigheden van hun einde en ooggemerk versteken worden. Want de Schrijver acht dat de menschen in dusdanige dingen, die d'uitterlijke [e]oeffening, en der zelfder [f]belijdenis aangaan, te zamen mogen verdragen, en d' uitterlijke werken van

[a] *Societates esviles*.

[b] *Magistratus*.

[c] *Dogmata*.

[d] *Respublica*.

[e] *Cultus*.

[f] *Confessio*.

de goddelijke dienst zo veiliglijk aan 't oordeel van d'Overigheit bevelen, als aan de zelfde het recht, en de macht van 't ongelijk, dat de [g]Staat aangedaan is, te schatten, en 't zelfde door macht te wreken, toegestaan word. Want gelijk een bezonder man niet gehouden is zijn oordeel van 't ongelijk, dat de Staat aangedaan is, naar 't oordeel van d'Overigheit te schikken, maar echter zijn eige gevoelen mag hebben, hoewel hy (zo de zaak zulks meêbrengt) gehouden is zijn vlijt en naerstigheit mede aan te wenden, om 't oordeel van d'Overigheit uit te voeren; zo acht de Schrijver dat het wel 't ampt der bezondere lieden in een gemene Staat is, van de waarheit en valsheit, gelijk ook van de nootzakelijkheit van enig [h]leerstuk t'oordeelen, en dat een bezonder man niet door de wetten van de Staat gedwongen kan worden dat hy het zelfde van de Godsdienst gevoelt, schoon van 't oordeel der Overigheit afhangt wat leerstukken opentlijk voorgestelt moeten worden, en 't ampt der bezondere lieden is hun gevoelens van de godsdienst, van 't gevoelen der Overigheit verschillende, te zwijgen, en niets zodanig te plegen, daar door de wetten van de dienst, door d'Overigheit ingestelt, hun kracht niet konnen verkrijgen.

[g] *Status*.

[h] *Dogma*.

Maar dewijl gebeuren kan, dat d'Overigheit, in de [i]hooftdeelen van de [k]Godsdienst van veel uit de menigte verschillende, enige dingen geleert wil hebben, die vreemt van 't oordeel van 't gemene volk zijn, en d'Overigheit echter acht dat het de goddelijke eer betreft dat zodanige [l]leerstukken in haar [m]gemene Staat opentlijk beleden en geleert worden; zo ziet de Schrijver dat'er die zwarigheit overig is, daar door den burgers, uit oorzaak van 't oordeel der Overigheit, dat van 't oordeel van 't gemeen volk verscheiden zou zijn, zeer grote schade zou konnen overkomen: en dieshalven voegt de Schrijver by de voorgaande reden ook deze andere, daar door hy gezamentlijk het gemoed van d'Overigheit, en der onderzaten gerust maakt, en de vrijheit in de Godsdienst in staat en wezen houd: namelijk dat d'Overigheit niet voor Gods gramschap heeft te vrezen, schoon zy toelaat dat'er in haar gemene Staat [n]gewijde diensten, die naar haar oordeel bedorven zijn, gepleegt worden, zo zy slechs niet tegen de [o]zedige deuchden strijden, en de zelfden niet omwerpen. De reden van dit gevoelen kan u niet ontgaan zijn, dewijl ik in 't voorgaande de zelfde bredelijk genoech verhaalt heb: te weten, de Schrijver heeft vastgestelt dat het God niet verschilt, en dat hy zich niet bemoeit welke gevoelens de menschen in de Godsdienst queken, en in 't gemoed goedkeuren en voorstaan, en

[i] *Capita*.

[k] *Religio*.

[l] *Dogmata*.

[m] *Respublica*.

[n] *Sacra*.

[o] *Virtutes morales*.

welke gewijde diensten zy opentlijk betrachten; dewijl dit alles in 't getal der dingen, die geen gemeenschap met de deucht en zonde hebben, getelt moet worden; hoewel 't yders ampt is, zijn redenen in dier voegen aan te stellen, dat hy die [p]leerstukken, en die oeffening heeft, door de welken hy meent dat hy in de bezigheit des deuchts de grootste vordering kan doen.

[p] *Dogmata*.

Hier hebt gy, waarde Vrient, in 't kort d' inhout van de [q]lering van de [r]godgeleerde Staatkundige, de welke, naar mijn oordeel, alle oeffening en godsdienst wechneemt, en tot aan de gront omwerpt en uitroeit, heimelijk de [s]godverloghening invoert, of zodanig een God verdicht, door d' ering van welke Godheit de menschen niet geraakt worden, om dat hy zelf [t]'t nootlot onderworpen is, en om dat'er geen plaats voor de goddelijke [u]bestiering, of [w]voorzienigheit gelaten, en alle uitdeeling van straffen en vergeldingen wechgenomen word. Immers dit blijkt klarelijk uit het geschrift van de Schrijver, dat door zijn redenen en [x]bewijzen d'achtbaarheit en 't gezach van de gehele heilige Schrift gebroken word; en gy zegt dat'er by de Schrijver alleenlijk welstaanshalven gewach daar af gemaakt word. Gelijk uit zijn stellingen volgt, dat d' Alkoran ook naar Gods Woort volbracht en onderhouden moet worden. Want daar is niet een enig bewijs voor de Schrijver over, daar meê hy zou konnen bewijzen dat Mahomet geen waar Profeet heeft geweest, dewijl de Turken ook, naar 't voorschrift van hun Profeet, de [y]zedige deuchden, over de welken geen verschil onder de volken is, eren: en volgens de [z]lering van onze Schrijver is 't by God ook niet ongewoon, de Heidenen, aan de welken hy de [a]Godspraken niet heeft meêgedeelt, die hy aan de Joden en Christenen heeft bewezen, door andere [b]openbaringen in [c]d'omtrek der reden en gehoorzaamheit te brengen.

[q] *Doctrina*.
[r] *Theologo-politicus*.
[s] *Atheismus*.
[t] *Fatum*.
[u] *Gubernatio*.
[w] *Providentia*.
[x] *Argumenta*.
[y] *Virtutes morales*.
[z] *Doctrina*.
[a] *Oracula*.
[b] *Revelationes*.
[c] *Gyrus*.

Ik acht dan dat ik niet zeer verre van de waarheit afgedwaalt ben, en dat ik den Schrijver geen ongelijk aandoe, zo ik zeg dat hy door bedekte en loze bewijzen de loutere [d]godverlogening leert en onderwijst.

[d] *Atheismas*.

L.v.V.

t' Uitrecht 24. Januar. 1671. S.V.

Negenenveertigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* J.O.

GOEDE VRIENT,

GY zijt zonder twijffel verwondert van dat ik u zo lang heb doen wachten. Ik heb naauwelijks mijn gemoed hier toe konnen bewegen, dat ik op 't geschrift van die man, 't welk u belieft heeft aan my mede te delen, antwoorden zou; gelijk ik dit nu ook om geen andere oorzaak doe, dan om dat ik 't belooft heb. Maar om ook mijn gemoed, zo veel als 't mogelijk is, te voldoen, zo zal ik my met zo weinig woorden, als ik kan, ontlasten, en kortelijk tonen, hoe verkeerdelijk hy mijn mening bedied en verklaart heeft, zonder dat ik kan zeggen of hy zulks uit erglistigheit, of uit onkunde heeft gedaan. Maar nu ter zaak.

Voorëerst zegt hy *dat'er weinig aangelegen is, dat men weet van wat volk ik ben, of wat regel van leven ik volg*. En zeker, indien hy dit geweten had, hy zou zich niet zo lichtelijk vroedgemaakt hebben dat ik de [a]godverloghening voortleerde. Want de [b]Godverloghenaars zijn gewent staten en rijkdommen boven de maat te zoeken, die ik altijt verächt heb; gelijk alle de genen, die my kennen, weten. Voorts, hy, om de weg tot het geen, daar hy naar tracht, te banen, zegt dat ik niet plomp van vernuft ben, op dat hy lichtelijker zou konnen vroedmaken dat ik loosselijk en schalkelijk, en met een quaad gemoed voor de snoodste zaak der Deisten gesproken heb; 't welk klarelijk toont dat hy mijn redenen niet verstaan heeft. Want wie kan zo schalk van vernuft, en zo loos zijn, dat hy zo veel, en zo krachtige redenen voor een zaak, die hy valsch acht, heeft konnen geven? wie, zeg ik, zal hy namaals achten dat uit een waar gemoed heeft geschreven, zo hy gelooft dat zo wel de verdichte, als de ware en bondige dingen betoogt konnen worden? Maar ik ben nu hier over niet verwondert. Want dus is eertijts Deskartes, van Voetius gelastert; en dus worden deurgaans alle de beste lieden beklad.

[a] *Atheismus*.
[b] *Athei*.

Daar na gaat hy voort; *Hy heeft, gelijk my dunkt, alle* [c] *gods-*

[c] *Religio*.

dienst afgelegt, om't misdrijf van [d]*waangelovig te mijden*. Ik weet niet wat hy by godsdienst, en wat hy by [e]waangeloof verstaat. Heeft, ik bid u, de geen alle godsdienst afgelegt, die gestelt heeft dat men God voor 't opperste Goet moet erkennen, en met een vrywillig gemoed hem, als zodanig, lief hebben? en dat daar in onze hoogste gelukzaligheit, en onze opperste vryheit bestaat? wijders, dat de deucht zelf de vergelding des deuchts is, en dat de dwaasheit zelve de straf van de dwaasheit en baldadigheit is? en eindelijk, dat yder zijn naasten moet lief hebben, en de geboden van d' opperste Macht gehoorzamen? Ik heb dit niet alleenlijk uitdrukkelijk gezegt, maar ook, daarën boven met zeer bondige redenen [f]betoogt. Doch ik meen dat ik zie waar 't deze man hapert. Te weten, hy vind niets in de deucht, en in 't verstant zelf, 't welk hem behaagt; en hy zou liever naar de drift van zijn [g]hartstochten willen leven, zo dit enige hem niet belette, dat hy de straf vreest. Hy onthoud zich dan van de quade werken, gelijk een dienstknecht, gedwongen, en met een wankelbaar gemoed, en volbrengt ook dus Gods geboden, en verwacht voor deze dienst dat hy met gaven, die hem veel zoeter zijn dan de goddelijke liefde zelve, van God opgehoopt zal worden, en dit zo veel te meer als het goede, dat hy doet, hem tegen is, en hy 't zelfde ongewilliglijker doet. En hier uit spruit het dat hy gelooft dat alle de genen, die niet door vrees weêrhouden worden, tomeloos leven, en alle godsdienst afgelegt hebben.

[d] *Superstitiosus*.
[e] *Superstitio*.
[f] *Demonstrare*.
[g] *Affectus*.

Maar ik scheid hier af, en ga tot zijn vertoning en beleit voort, daar door hy tonen wil dat ik met bedekte en loze [h]bewijsreedenen de [i]godverloghening voortleer. De grontvest van zijn redenering rust hier op, dat hy acht dat ik Gods vrywilligheit wechneem, en hem [k]'t nootlot onderwerp; 't welk warelijk valsch is. Want ik stel op een zelfde wijze dat alles door een onvermijdelijke nootzakelijkheit uit Gods natuur volgt, als alle menschen stellen dat uit Gods natuur volgt, dat God zich zelf verstaat. Warelijk, daar is niemant, die ontkent dat dit nootzakelijk uit de goddelijke natuur volgt; en echter is 'er niemant, die meent dat God, door enig nootlot gedwongen, maar gantsch vrywilliglijk, hoewel nootzakelijk, zich zelf verstaat; en ik vind hier niets, 't welk niet van yder begrepen kan worden. Indien hy echter gelooft dat deze dingen met een quaad gemoed gezegt zijn, wat gevoelt hy dan van zijn Deskartes, de welk stelt dat wy niets doen, 't welk niet te voren van God geschikt is, ja dat wy in yder ogenblik van God als van nieus geschapen worden; en dat wy echter volgens de vryheit van onze wil werken: 't welk warelijk niemant begrijpen

[h] *Argumenta*.
[i] *Atheismus*.
[k] *Fatum*.

kan, gelijk Deskartes zelf belijd. Maar deze onvermijdelijke nootzakelijkheit der dingen neemt noch de goddelijke, noch de menschelijke wetten wech. Want de [l] zedelijke leerstukken, 't zy dat zy van God de vorm van wet ontfangen, of niet, zijn echter goddelijk, en heilsaam; en indien wy 't goet, dat uit de deucht, en goddelijke liefde volgt, van God, als de rechter, ontfangen, of indien 't geen, dat uit de nootzakelijkheit van de goddelijke natuur vloeit, niet daaröm te meer, of te min wenschelijk zal zijn; gelijk ook niet in tegendeel het quade, 't welk uit quade werken volgt, daaröm, om dat zy nootzakelijk daar uit volgen, niet minder te vrezen is; eindelijk, 't zy wy 't geen, dat wy doen, nootzakelijk, of vrywilliglijk doen, wy worden echter door hoop en vrees geleid. Hy zegt dieshalven t' onrecht, *dat ik stel dat 'er geen plaats voor de geboden en bevelen gelaten word*; of, gelijk hy daar na voortgaat, *dat 'er geen verwachting van loon of straf is, als alles aan* [m] *'t nootlot toegeschreven word, en als men stelt dat alles naar een onvermijdelijke nootzakelijkheit uit God uitvloeit*. Ik vraag nu hier niet waaröm 't het zelfde is, of niet veel verschilt, dat men vaststelt dat alles nootzakelijk van Gods natuur uitvloeit, en dat het [n] Heeläl zelf God is: maar ik wil dat gy die dingen aanmerkt, die hy 'er terstont op een niet min hatelijke wijze byvoegt; namelijk *dat ik wil dat de mensch de deucht zal betrachten, niet uit oorzaak van Gods geboden en wet, of op de hoop van vergelding, of uit vrees van straf*; *maar* enz. 't welk gy warelijk [o] in mijn Handeling nergens zult vinden. Maar in tegendeel, in 't vierde Hooftdeel van mijn *godgeleerde Staatkundige Verhandeling* heb ik uitdrukkelijk gezegt, dat het [p] begrip van de goddelijke wet, (die op een goddelijke wijze in onz gemoed ingeschreven is, gelijk ik in het twaalfde Hooftdeel gezegt heb) en het opperste gebod daar af is, God, als 't opperste goet, lief te hebben; namelijk niet uit vrees van enige straf, (want de liefde kan niet uit vrees spruiten) noch uit liefde tot enig ander ding, daar door wy begeren vermaakt te worden; want dan zouden wy niet zo zeer God liefhebben, als dit, dat wy begeren: en ik heb in 't zelfde Hooftdeel getoont dat God deze wet zelve door zijn Profeten heeft geopenbaart. En 't zy ik stel dat deze wet van God door God zelf de [q] vorm van recht heeft ontfangen, of 't zy ik de zelfde bevat gelijk Gods andere [r] besluiten, die eeuwige nootzakelijkheit en waarheit insluiten; Gods besluit, en heilsaam onderwijs zal echter blijven: en 't zy ik vrywilliglijk, of uit de nootzakelijkheit van Gods besluit God liefheb, ik zal echter God liefhebben, en zalig zijn. Ik kan dieshalven hier verzekeren

[l] *Dogmata moralia*.

[m] *Fatum*.

[n] *Universus*.

[o] *Tractatus Theologico-politicus*.

[p] *Summa*.

[q] *Forma*.

[r] *Decreta*.

dat deze mensch van 't geslacht der gener is, van de welken ik in 't einde van mijn voorreeden gezegt heb, dat ik liever wilde dat zy mijn boek gantschelijk voorbijgingen, dan dat zy, volgens hun gewoonte, het zelfde verkeerdelijk uitleggende, lastig zijn, en, aan zich zelf geen voordeel doende, aan anderen nadeel toebrengen. En hoewel ik meen dat dit genoech is tot het geen, dat ik wilde, te vertonen, zo heb ik echter dienstig geacht noch enige weinige dingen aan te tekenen; namelijk dat hy t'onrecht acht dat ik mijn opzicht op deze [s]Kundigheit der [t]Godgeleerden heb, die onderscheit maken tusschen de reden van de Profeet, die leert, of onderwijst, en die iets blotelijk verhaalt. Want indien hy door deze Kundigheit het geen verstaat, dat ik in 't vijftiende hooftdeel gezegt heb van zeker Rabbi Jchuda Alpakhar te zijn; op welke wijze heb ik konnen achten de mijne daar meê overëen te komen, dewijl ik in 't zelfde Hooftdeel het zelfde als valsch verworpen heb? Maar indien hy 't iets anders acht, zo beken ik dat ik dit noch niet weet, en dat ik dieshalven hier op geensins heb konnen zien. Wijders, ik zie ook niet waaröm hy zegt dat ik acht dat alle de genen my zullen toestemmen, die ontkennen dat de [u]Reden en de Philosophia [w]d'Uitlegster der Schrift is, dewijl ik zo wel 't gevoelen van dezen, als dat van Maimonedes, wederlegt heb.

[s] *Axioma.*
[t] *Theologi.*
[u] *Ratio.*
[w] *Interpres.*

't Zou te lankwijlig zijn, al 't geen op te tellen, daar door hy betoont dat hy gantschelijk met geen bezadigt gemoed van my geoordeelt heeft; en dieshalven ga ik tot zijn besluit voort, daar hy zegt, *dat 'er voor my geen bewijs overig is, daar meê ik zou konnen bewijzen dat Mahomet geen waar Profeet heeft geweest:* 't welk hy zelfs uit mijn redenen poogt te tonen: hoewel echter uit de zelfden klarelijk volgt dat hy een bedrieger heeft geweest; dewijl hy die vrijheit geheellijk wechneemt, de welke d'algemene Godsdienst (door 't naturelijk en prophetisch licht geopenbaart) toestaat, en die, gelijk ik getoont heb, gantschelijk behoort toegestaan te worden. En schoon dit niet was, ben ik, ik bid u, gehouden te tonen dat 'er enig valsch Profeet is? Warelijk, de Profeten daarëntegen waren verplicht te tonen dat zy waarächtig waren. Indien hy hier tegenwerpt dat Mahomet ook de goddelijke Wet heeft geleert en onderwezen, en zekere tekenen en blijken van zijn gezantschap gegeven, gelijk van d'andere Profeten gedaan is, zo zal hy warelijk geen reden en oorzaak hebben om te loghenen dat de zelfde een waar Profeet heeft geweest. Voorts, wat de Turken, en d'andere volken aangaat, indien zy, door d'oeffening van gerechtigheit, en door liefde tot hun naasten, God aan-

bidden, en indien zy Christus Geest hebben, zo geloof ik dat zy zalig zijn, wat zy zich ook, uit onkunde, van Mahomet, en van de [x]Godspraken ingebeeld en vroedgemaakt hebben.

[x]*Oracula*.

Daar ziet gy, waarde Vrient, dat deze man verre van de waarheit afdwaalt. En echter sta ik toe dat hy niet my, maar voornamelijk zich zelf ongelijk aendoet, als hy zich niet schaamt te zeggen, dat ik door bedekte en loze [y]bewijzen de [z] godverloghening leer en onderwijs. Voorts, ik acht niet dat gy hier iets zult vinden, 't welk gy al te hard tegen deze man gezegt zult konnen oordeelen. Doch indien u iets diergelijk voorkoomt, zo bid ik u dat gy 't zelfde of uitwischt, of, naar dat het u goet dunkt, verändert: want mijn voorneemen is niet hem, wie hy ook is, te tergen, en door mijn arbeit vijanden tegen my te verwekken; en dewijl dit dikwijls door diergelijke twistreedeningen geschied, zo kon ik naauwelijks van my verwerven dat ik tot antwoorden zou komen, en ik zou zulks niet hebben konnen verkrijgen, zo ik 't niet belooft had. Vaar wel. Ik beveel deze brief aan u voorzichtigheit, gelijk ook my zelf, die ben enz.

[y]*Argumenta*.
[z]*Atheismus*.

Vyftigstigste Brief.
B.d.S. *aan* .....

WAARDE VRIENT,

WAt de [a]Staatkunde aangaat, het [b]verschil tusschen Hobbes en my, daar gy naar vraagt, bestaat hier in, dat ik het naturelijk recht altijt in zijn geheel laat, en dat d' Oppermacht in een Stat niet meer recht over een onderzaat heeft, dan naar mate van de macht, daar in zy een onderzaat overtreft; 't welk in de naturelijke stant altijt plaats heeft.

[a]*Politica*.
[b]*Differentia*.

Voorts, wat de [c]betoging van 't geen betreft, dat ik in [d]'t Aanhangsel van mijn [e] Meetkundige Betogingen over Deskartes [f]Beginselen bevestig, te weten dat God niet, dan zeer onëigentlijk, een, of enig genoemt kan worden; ik antwoord hier op, dat een zaak alleenlijk ten opzicht van haar [g]wezentlijkheit, en niet van haar [h]wezentheit, gezegt word een, of enig te wezen: want wy begrijpen de dingen niet onder getallen, dan na dat zy onder een gemeen geslacht gebracht zijn. Tot een voorbeelt, de geen, die een stuiver, en een

[c]*Demonstratio*.
[d]*Appendix*.
[e]*Demonstrationes Geometricae*.
[f]*Principia*.
[g]*Existentia*.
[h]*Essentia*.

rijksdaalder in zijn hant heeft, zal niet op 't getal van twee denken, 't en zy hy deze stuiver en rijksdaalder met een zelfde naam kan noemen; te weten met de naam van stukken, of van munt: want dan kan hy zeggen dat hy twee stukken, of twee munten heeft; dewijl hy zo wel de stuiver, als de rijksdaalder, een stuk, of een munt noemt. Hier uit blijkt dan klarelijk, dat men geen zaak een, of enig noemt, dan na dat men een ander heeft bevat, die (gelijk verhaalt is) daar meê overëenkoomt. Maar dewijl Gods wezentlijkheit zijn wezentheit zelve is, en dewijl men van zijn wezentheit geen [i]algemeen denkbeelt kan [k]vormen, zo is 't zeker dat de geen, die God een, of enig noemt, geen waar denkbeelt van hem heeft, of onëigentlijk van hem spreekt.

Wat dit belangt, dat [l]gestalte een [m]ontkenning, en niet [n]iets stellig is; 't is klaarblijkelijk dat de gehele [o]stoffe, [p]onbepaaldelijk aangemerkt, geen gestalte kan hebben, en dat gestalte alleenlijk in [q]d'eindige en bepaalde lighamen plaats heeft. Want de geen, die zegt dat hy een gestalte bevat, wil daar meê niets anders te kennen geven, dan dat hy een bepaalt ding, en hoedanig het bepaalt is, bevat. Deze [r]bepaling dan behoort niet aan het ding naar zijn [s]wezen: maar in tegendeel, zy is het [t]nietweezen daar af. Dewijl dan [u]gestalte niets anders dan [w]bepaling, en bepaling [x]ontkenning is; zo kan zy, gelijk gezegt is, niets anders, dan ontkenning wezen.

Ik heb het boek, 't welk de [y]Hoogleeraer t'Uitrecht tegen het mijne geschreven heeft, en dat na zijn overlijden uitgekomen is, aan 't veinster van een Boekverkoper gezien: en uit het weinige, dat ik 'er toen in las, oordeelde ik dat het niet waerdig was om deurgelezen, veel minder om beantwoord te worden. Ik liet dieshalven het boek daar leggen, en de meester voor de geen blijven, die hy was. Ik overwoog al lachende by my zelf, hoe d'onweetenden deurgaans de stoutsten en vaerdigsten in 't schrijven zijn. My docht dat de ..... hun waren op een zelfde wijze veilen, als de Winkeliers, die altijt het slechtste eerst tonen. Zy zeggen dat de duivel een erge gast is: maar my dunkt dat hun geest hen verre in listigheit overtreft. Vaar wel.

's Gravenhage, 2. May. 1671.

[i] *Idea universalis*.
[k] *Formare*.

[l] *Figura*.
[m] *Negatio*.
[n] *Aliquid reale*.
[o] *Materia*.
[p] *Indefinitè*.
[q] *Corpora finita as definita*.
[r] *Definitio*.
[s] *Esse*.
[t] *Non esse*.
[u] *Figura*.
[w] *Definitio*.
[x] *Negatio*.
[y] *Professor*.

Eenenvyftigste Brief. Gottfr. Leibnits *aan* B.d.S.

WAARDE HEER,

ONder uw ander lof, 't welk het gerucht verkondigt heeft, versta ik dat gy ook ten hoogsten in de [a]Zichtkunde ervaren zijt. Dit heeft te weeggebracht dat ik mijn poging, hoedanig zy ook is, aan u heb willen schikken; dewijl ik niet lichtelijk in dusdanige bezigheit enig beter oordeelaar, als u, zal vinden. Ik heb dit [b]blaadje, 't welk ik zend, en dat ik de kennis van de [c]gevorderde Zichtkunde genoemt heb, daaröm uitgegeven, op dat ik het bequamelijker aan mijn vrienden, of aan de nieusgierigen zou konnen meêdeelen. Ik hoor dat de Heer ..... in deze kunst bloeit; en ik twijffel niet of hy zal wel bekent aan u wezen. Dieshalven, indien gy zijn oordeel en gunst voor my konde verwerven, gy zoud my te meer verplichten. Het [d]blaadje zelf wijst genoech aan wat het is.

[a] *Optica*.
[b] *Schedula*.
[c] *Optica promota*.
[d] *Schedula*.

Ik geloof dat de [e]Voorloper van Fr. Lana Jesuit, in d'Italiaansche taal geschreven, daar in hy ook enige voortreffelijke dingen van de [f]Verregezichtkunde voorstelt, in uw handen gekomen zal wezen. Joh. Olcius Helvecius, een jongeling, in deze dingen zeer geleert, heeft ook [g]naturelijke werkdadige gedachten van de [h]ziening uitgegeven, in de welken hy van d'een zijde zekere een voudige en algemene [i]toestel van alderhande glazen te slijpen belooft; en van d'andere zijde zegt, dat hy zekere middel gevonden heeft om alle de [k]stralen, van alle punten van [l]'t voorwerp komende, in zo veel andere [m]overëenkomende punten te vergaderen; doch alleenlijk in zekere [n]afstant en [o]gestalte van 't voorwerp.

[e] *Prodromus*.
[f] *Dioptrica*.
[g] *Cogitationes Physico-Mechanicae*.
[h] *Visio*.
[i] *Machina*.
[k] *Radii*.
[l] *Objectum*.
[m] *Puncta respondentia*.
[n] *Distantia*.
[o] *Figura*.

Voorts, het geen, dat ik voorgestelt heb, strekt niet hier toe, dat men de stralen van alle punten weêr zou vergaderen; want dit is onmogelijk in yder afstant, of gestalte van 't voorwerp, voor zo veel tot noch toe bekent is: maar op dat men de stralen der punten buiten d' as, en in d' as der Gezichtkunde gelijkelijk zou vergaderen, en dieshalven, zonder quetsing van d' onderscheide ziening, openingen der glazen, hoe groot zy ook zijn, maken. Maar dit staat tot onderzoek van uw scherpzinnigste oordeel. Vaar wel.

GOTTFRIDUS LEIBNITIUS,
Doctor der beide Rechten, en Raatsheer van Ments.
In Francofurt, 5. Octob. 1671. Stylo novo.

Tweeenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* Gottfr. Leibnits.

MYN HEER,

IK heb het [a]blaadje, 't welk u belieft heeft aan my te zenden, gelezen, en bedank u ten hoogsten van des zelfs medeling. Ik beklaag my dat ik uw mening, die gy echter, gelijk ik geloof, klarelijk genoech uitgedrukt hebt, niet klarelijk genoech kan bevatten: te weten, of gy gelooftdat 'er een andere oorzaak is, om de welken wy in [b]d' opening der glazen wat [c]schaars moeten wezen, om dat men de [d]stralen, die uit een punt komen, niet naaukeuriglijk in een ander punt, maar in enige [e] ruimte, die wy gemenelijk [f]werkdadig punt noemen, vergadert; welke ruimte, naar mate van [g]d' opening, groter of kleinder is. Wijders vraag ik of de [h]glazen van de kijkers, die gy *Pandochas* noemt, dit gebrek verbeteren, te weten dat het werkdadig punt, of de ruimte, in de welken men de stralen, die uit het zelfde punt komen, na de [i]wanschaduwing vergadert, naar maat van de grootheit altijt het zelfde blijft, 't zy d' opening groot of klein is. Want indien zy dit te weeg brengen, zo zal men hun opening naar believen konnen vergroten; en by gevolg zullen zy veel beter wezen, dan alle andere [k]gestalten, die aan my bekent zijn: andersins zie ik niet waaröm gy deze [l]glazen van de kijkers zo hoog boven d' andere gemenen prijst; want de [m]kringsche glazen der kijkers hebben overäl de zelfde [n]as: en dieshalven, als wy hen gebruiken, zo zijn alle de [o]punten van [p]'t voorwerp als in de [q]gezichtäs gestelt t' aanmerken. En hoewel alle de punten van 't voorwerp niet in een zelfde [r]afstant zijn t' aanmerken, zo kan echter het [s]verschil, dat daar uit spruit, niet [t]te gevoelen wezen, als de [u]voorwerpen verre af gelegen zijn, om dat dan de [w]stralen, die uit een zelfde punt komen, als [x]evenwijdig aangemerkt, deur 't glas zouden deurgaan. Ik geloof echter dat uw [y]glazen van de kijker dit konnen helpen, als wy veel voorwerpen met een enige aanschouwing willen begrijpen, gelijk dan gebeurt, als wy zeer grote omgekeerde [z]ronde glazen van de kijkers gebruiken, te weten op dat alles onderschei-

[a] *Schedula*.
[b] *Aperturara*.
[c] *Parci*.
[d] *Radii*.
[e] *Spatiolum*.
[f] *Punctum mechanicum*.
[g] *Apertura*.
[h] *Lentes*.
[i] *Refractio*.
[k] *Figura*.
[l] *Lentes*.
[m] *Lentes circulares*.
[n] *Axis*.
[o] *Puncta*.
[p] *Objectum*.
[q] *Axis opticus*.
[r] *Distantia*.
[s] *Differentia*.
[t] *Sensibilis*.
[u] *Objecta*.
[w] *Radii*.
[x] *Paeralleli*.
[y] *Lentes*.
[z] *Lentes circulares*.

delijker vertoont zou worden. Maar ik wil liever mijn oordeel over alle deze dingen schorssen, tot dat gy uw mening klarelijker uitgedrukt zult hebben, daar toe ik u ernstiglijk verzoek. Ik heb dit ander [a]afdruksel aan mijn Heer ..... gezonden, gelijk gy beveelt; en zijn antwoort was, dat hy toen geen tijt had om dit t' onderzoeken, maar dat hy echter verhoopte dat hy d' een, of d' ander week tijt zou hebben. Ik heb de [b]Voorloper van Franciskus Lana noch niet gezien, gelijk ook niet de [c] naturelijke werkdadige Gedachten van Joh. Olcius, en 't geen, dat ik meer beklaag, is dat uw [d]naturelijke Onderstelling niet tot mijn handen is gekomen, en hier in 's Gravenhage ook niet te koop is. De gift dan, die gy zo mildelijk aan my belooft, zal zeer aangenaam aan my wezen: en indien ik u in enige zaak kan dienen, gy zult my altijt vinden

[a] *Exemplar*.

[b] *Prodromus*.

[c] *Cogitationes Physico-Mechanicae*.

[d] *Hypothesis Physica*.

Uw. enz.

B.D.S.

Drieenvyftigste Brief.
J. Ludov. Fabritius. *aan* B.d.S.

Zeer vermaarde HEER,

DE deurluchtigste Keurvorst Paltsgraaf, mijn genadigste Heer, heeft aan my bevolen dat ik aan u, tot hier toe wel aan my onbekent, maar aan de deurluchtigste Vorst ten hoogsten aangeprezen, zou schrijven, en verzoeken, of 't u zou gelieven het ampt van gewoon Professor der Philosophie aan te nemen. Men zal zo veel jaargelt, als de gewone Professors heden genieten, aan u betalen. Gy zult nergens een Vorst vinden, die d' uitsteekende vernuften, onder de welken hy u in hoge achting heeft, meer gunst toedraagt. Gy zult zeer grote vryheit van te Philosopheren hebben, die gy, gelijk hy gelooft, niet zult misbruiken om de Godsdienst, die opentlijk vastgestelt is, t' ontroeren. Ik heb niet konnen nalaten het bevel van deze zeer wijze Vorst te gehoorzamen. En dieshalven verzoek ik zeer ernstiglijk aan u, dat gy op het spoedigste aan my aantwoord, en uw antwoort aan my in 's Gravenhage, aan de Resident van de deurluchtigste Keurvorst, de Heer Grotius, of aan de Heer Gilles van der Hek doet bestellen, op dat de zelfde in 't briefpakje, 't welk geme-

nelijk naar dit Hof gezonden word, aan my behandigt mag worden, of dat gy enige andere middel, die gy daar toe de bequaamste acht, moogt gebruiken. Ik voeg 'er noch dit by, dat gy, zo gy hier koomt, een leven, dat voor een Philosooph waerdig is, met vermaak zult leven, 't en zy 'er, tegen onze hoop en gevoelen, andere dingen toevallen. Vaar wel, en zy gegroet van

Uw toegenege
J. LUDOV. FABRITIUS,
Professor van d' Academie te Heidelberg, en Raatsheer van de Heer Paltsgraaf.

Te Heidelberg, de 16. van Febr. 1673.

Vierenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* J. Lodov. Fabritius.

MYN HEER,

INdien ik ooit begeerte had gehad om het ampt van Professor in enige Faculteit aan te nemen, zo zou ik dit alleen, 't welk my van de deurluchtigste Keurvorst Paltsgraaf door u aangeboden word, hebben konnen wenschen, voornamelijk om de vryheit van te Philosopheren, die deze goedertierentste Vorst belieft toe te staan: ik zwijg noch dat ik al overlang gewenscht heb onder de heerschappy van een Vorst te wezen, diens wijsheit een wonder by alle geleerden is. Maar dewijl ik nooit gezint ben geweest om in 't openbaar t' onderwijzen, zo kan ik noch niet bewogen worden om deze treffelijke gelegentheit waar te nemen, hoewel ik de zaak enige tijt by my overwogen heb. Want voorëerst overweeg ik, dat ik, zo ik my bezich wil houden met de jeucht t' onderwijzen, van de voortzetting der Philosophie zal moeten aflaten. Wijders overweeg ik, dat ik niet weet binnen welke palen deze vryheit van te Philosopheren ingesloten zal moeten wezen, op dat ik niet zou schijnen de godsdienst, die openlijk vastgestelt is, te willen ontroeren; dewijl de scheuringen niet zo zeer uit een brandende yver tot de Godsdienst spruiten, als wel

uit de verscheide hartstochten en driften der menschen, of uit begeerte van tegen te spreken; door 't welk men gewent is alles, hoewel recht en wel gezegt, qualijk te bedieden, en te veröordeelen. En dewijl ik dit alreê beproeft heb, terwijl ik onbeampt, en in eenzaamheit leef, zo zou zulks noch veel meer te vrezen zijn, na dat ik tot deze trap van waerdigheit opgeklommen zou wezen. Gy ziet dan, zeer waarde Heer, dat ik niet door de hoop van een beter staat weêrhouden word, maar dat ik my nu uit liefde van de gerustheit, die ik, gelijk ik geloof, door enige middel kan verkrijgen, van d' openbare lessen onthou. Ik verzoek dieshalven zeer ernstiglijk van u, dat gy zijn Keurvorstelijke Deurluchtigheit bid dat het aan my geoorloft zy my over deze zaak wijder te beraden, en dat gy wijders volhard met de gunst van deze goedertierentste Vorst voor zijn dienstwillige dienaar te bevorderen, op dat gy te meer aan u verbind de geen, die is en blijft, mijn Heer,

De geheel uwe

B.D.S.

In 's Gravenhage, de 30. van Maert, 1673.

Vyfenvyftigste Brief.
..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

D' Oorzaak, om de welke ik deze brief aan u schrijf, is dat ik verlang uw gevoelen, de verschijningen en nachtgeesten, of spoken aangaande, te weten, en, indien 'er zijn, wat u van hen dunkt, en hoe lang hun leven duurt; om dat sommigen hen onsterffelijk, en anderen sterffelijk achten. Ik zal in deze mijn twijffeling, te weten of gy toestaat dat 'er zijn, niet wijder voortgaan. Maar 't is zeker dat d' Ouden hen gelooft hebben. De hedendaagsche [a]Godgeleerden, en [b]Wijsbegerigen geloven noch dat 'er zodanige schepselen zijn, schoon zy in hun [c]wezentheit niet overëenkomen. Enigen zeggen dat zy van een zeer dunne fijne stoffe gemaakt, en anderen dat zy geestelijk zijn. Maar (gelijk ik alreê heb begonnen te zeggen) wy verschillen veel van malkander, om dat ik twijffel of gy toestaat dat 'er zijn; hoewel, gelijk gy weet, zo veel voorbeelden en geschiede-

[a] *Theologi.*
[b] *Philosophi.*
[c] *Essentia.*

hissen in de gehele Outheit daar af zijn, dat het warelijk een zware zaak zou zijn hen t' ontkennen, of in twijffel te trekken. Een zaak is zeker, te weten dat, zo gy niet ontkent dat zy 'er zijn, gy ook niet gelooft dat enigen van de zelfden zielen van gestorve menschen zijn, gelijk de Katolijken voorgeeven. Ik zal hier eindigen, en uw antwoort verwachten. Ik zeg niets van d' oorlog, gelijk ook niet van de nieuwe tijdingen, om dat wy heden die tijden beleven. enz. Vaar wel.

14. Septemb. 1674.

Zesenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* ....

MYN HEER,

UW brief, op gisteren ontfangen, is aan my zeer aangenaam geweest, zo om mijn verlangen naar enige tijding van u, als om dat ik zie dat gy my noch niet gantschelijk hebt vergeten. En hoewel anderen misschien voor een quaad voorteeken zouden achten dat nachtspoken, of geesten d'oorzaak van uw schrijven aan my zijn geweest; ik, in tegendeel, bemerk daar in iets, dat groter is; dewijl ik overweeg dat niet alleenlijk ware zaken, maar ook beuzelingen en inbeeldingen aan my tot voordeel konnen strekken.

Maar laat ons dit, te weten of 'er nachtspoken, grillen en inbeeldingen zijn, ter zijde stellen: dewijl dit by u een ongemene zaak schijnt, te weten niet alleenlijk t' ontkennen dat 'er enigen zijn, maar ook daar aan te twijffelen; als de geen, die van zo veel geschiedenissen, de welken ouden en jongen daar af verhalen, overtuigt is. De hoge achting, die ik u altijt toegedragen heb, en noch toedraag, laat my niet toe dat ik u tegenspreek, veel minder dat ik u vlei. De middelweg, die ik tusschen beide zal houden, is te verzoeken dat het u belief, van zo veel geschiedenissen, die gy van spoken gelezen hebt, een of twee uit te kiezen, aan de welken men minst kan twijffelen, en die klarelijkst bewijzen dat 'er nachtspoken zijn: want, om rechtüit te spreken, ik heb nooit een geloofwaerdig Schrijver gelezen, die klarelijk toonde dat zij 'er zijn. Ik weet ook tot noch toe niet wat zy zijn; en niemant heeft ooit zulks aan my konnen zegeen. 't Is echter zeker dat men van een ding, 't welk van

d'ondervinding zo klarelijk getoont word, nootzakelijk moet weten wat het is: andersins kan men zwarelijk uit enig verhaal besluiten dat 'er spoken zijn ; maar wel dit, dat 'er iets is, en dat echter niemant weet wat het is. Indien de [a]Wijsbegerigen die dingen, de welken men niet kent, spoken willen noemen, zo zal ik hen niet konnen ontkennen; dewijl 'er onëindige dingen zijn, daar af ik geen kennis heb.

[a] *Philosophi.*

Eindelijk, mijn Heer, ik bid u, eer ik my veerder in deze stoffe verklaar, dat gy aan myzegt, welke dingen deze spooken, of geesten zijn. Zijn 't Kinderen, zotten, of dullen? dewijl het geen, dat ik daar af gehoort heb, eer dingen van harssenloze, dan van verstandige menschen schijnen, en die, ten besten genomen, nergens beter naar gelijken, dan naar kinderspel, of tijtverdrijf van zotten. Ik dan, een einde hier af makende, zal u noch een zaak te gemoet voeren; dat is, dat die zucht, de welk de menschen gemenelijk hebben, om de dingen te vertellen, niet gelijk zy zijn, maar naar zy hen willen hebben, beter in de vertellingen van geesten en nachtspoken, dan in anderen, gekent word. De voornaamste oorzaak hier af is, gelijk ik geloof, dat, dewijl diergelijke geschiedenissen geen andere getuigen hebben dan de genen, die hen vertellen, de vinder daar af, naar zijn eige welgevallen, d'omstandigheden, de welken hem best schijnen, daar kan bijvoegen, of afneemen, zonder dat hy behoeft te schromen dat iemant hem zal tegenspreken, en bezonderlijk om de vrees, die hem over zijn dromen en grillen bevangen heeft, te rechtvaerdigen, of ook om zijn stoutheit, geloofen mening te bekrachtigen. Behalven dit heb ik noch andere redenen gevonden, die my bewegen om te twijffelen, is 't niet aan de geschiedenissen zelven, ten minsten aan d'omstandigheden, met de welken zy verhaalt worden, en die tot het besluit, 't welk men uit deze geschiedenissen tracht te trekken, meest dienstig zijn. Ik zal 't dan hier by laten, tot dat ik verstaan heb welken die geschiedenissen zijn, daar af gy in dier voegen overtuigt zijt, dat u dunkt dat zelfs daar aan te twijffelen een ongerijmde zaak is.

Zevenenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande ..... aan B.d.S.

MYN HEER,

IK verwachtte geen ander antwoort, dan gy aan my hebt gezonden, te weten van een Vrient, en van een ander gevoelen. Aan het leste is niet gelegen: want vrienden konnen in onverschillige zaken wel verschillen; 't welk altijt met behoudenis van de vrientschap geoorloft is.

Eer gy u verklaart, begeert gy dat ik aan u zeg welke dingen deze spoken, of geesten zijn: of zy kinderen, zotten of dullen zijn, enz. en dat al 't geen, 't welk gy daar af gehoort hebt, meer van harssenloze, dan van verstandige menschen schijnt voort te komen. 't Oud spreekwoort is waar, te weten, dat een voorïngenome waan het onderzoek der waarheit belet.

Ik zeg dan dat ik geloof dat 'er geesten zijn. De reden hier af is I. Om dat het tot de schoonheit en volmaaktheit van [a]'t Heeläl strekt dat 'er zijn. II. Dat het waarschijnelijk is dat de Schepper hen heeft geschapen, om dat zy meer, dan de [b]lighamelijke schepselen, hem gelijken. III. Dat 'er, gelijk 'er een lighaam zonder geest is, ook een [c]geest zonder lighaam is. IV. Eindelijk, dat ik denk dat 'er in de bovenste lucht, plaats of ruimte geen duister lighaam is, 't welk niet zijn inwoonders heeft; en by gevolg dat d'onmetelijke [d]wijtte, die tusschen ons en de starren is, niet leeg, maar vol van inwoonders is, die geesten zijn; de hoogsten en veersten misschien ware geesten, en de laegsten, in de benedenste lucht, misschien schepselen van een zeer sijne en dunne [e]zelfstandigheit, en daar beneffens [f] onzichtbaar. Ik acht dan dat 'er alderhande geeften zijn, doch misschien geen van 't vrouwelijk geslacht.

[a] *Universus*.
[b] *Creaturae corporea*.
[c] *Mens*.
[d] *Spatium*.
[e] *Substantio*.
[f] *Invisibiles*.

Deze redenering zal de genen, die verkeerdelijk menen dat de werrelt by geval gemaakt is, niet overtuigen. En behalven deze redenen toont de dagelijksche ondervinding dat 'er zijn; van de welken men veel geschiedenissen, zo wel ouden, als hedendaagschen, ja zelfs noch tegenwoordig vind. Men ziet het verhaal hier af in Plutarchus, in zijn boek van de deurluchtige mannen, en in zijn

andere werken: gelijk ook in Suetonius, in 't Leven der Kaizeren; desgelijks by Wïërius in zijn boeken van de Spoken, en ook by Lavaterus, die bredelijk van deze stoffe handelen, en zulks uit alle Schrijvers getrokken hebben. Kardanus, om zijn geleertheit zo vermaart, spreekt 'er ook af in zijn boek *de Subtilitate, de Varietate*, en van zijn eige Leven, daar hy d'ondervindingen in hem zelf, in zijn magen, en in zijn vrienden toont, aan de welken zy verschenen zijn. Melanthon, een waarheitlievend en verstandig man, en veel anderen getuigen van hun eige ondervindingen. Een Burgere meester van enz. een geleert en wijs man, die noch leeft, verhaaldeens aan my dat men in zijn moeders brouwery des nachts hoorde werken, gelijk des daags gebeurde, als men broude; en hy betuigde aan my dat zulks tot verscheide malen geschied was. Het zelfde is ook meer dan eens aan my zelf gebeurt, 't welk ik nooit zal vergeten; in voegen dat ik hïeröm, en om de gezeide redenen overtuigt ben dat 'er geesten zijn.

Wat de boze geesten aangaat, die d'arme menschen in dit leven, en daar na pijnigen, gelijk ook zo veel de tovery betreft; ik acht dat het fabelen zijn, die men daar af verhaalt. In de Verhandelingen van de geesten zult gy overvloet van omstandigheden vinden. Gy kont, behalven dezen, zo 't u belieft, Plinius Secundus, in 't zevende boek, in zijn brief aan Sura, nazien: gelijk ook Suetonius, in 't leven van Julius Cesar, het tweeëndartigste Hooftdeel; Valerius Maximus, in 't achtste Hooftdeel van zijn eerste boek, het zevende en achtste getal; en Alexander ab Alexandro in zijn werk, *Dies Geniales* genoemt; want ik vertrou dat gy deze boeken by u hebt. Ik spreek niet van Monikken en Geestelijken, die zo veel verschijningen en gezichten van zielen en boze geesten verhalen, en zo veel historien, of om beter te zeggen sabelen van spokerijen vertellen, dat zy verveelen, en dat men walgt van hen telezen. De Jesuit Thyraus, in zijn boek, van de Verschijningen der Geesten, handelt ook van dusdanige dingen. Maar de zodanigen doen zulks alleenlijk om hun voordeel, en om het vagevuur te bewijzen, 't welk een Mijn is, daar zy veel gout en zilver uit trekken. Doch dit heeft geen plaats in de voorgedachte, en in andere hedendaagsche Schrijvers, die buiten alle eenzijdigheit zijn, en dieshalven zo veel te meer gelooft moeten worden.

Tot antwoort op uw brief, daar gy van zotten, of harssenlozen spreekt, stel ik hier het besluit van de geleerde Lavaterus, daar meê hy het eerste boek van de spoken, of nachtgeesten eindigt, en d at dus

luid: *My dunkt dat de geen, die zo veel overëenstemmende getuige, zo wel ouden, als hedendaagschen, dart ontkennen, niet waerdig is dat men hem gelooft? als hy iets bevestigt: want gelijk het een kenteeken van licht vaerdigheit is, terstont alle de genen te geloven, die zeggen dat zy enige nacht spoken gezien hebben; zo zou 't, in tegendeel, een zeer grote onbe schaamtheit wezen, zo veel geloof waer dige Historieschrijvers, Outvaders, en anderen in hun groot gezach lichtvaerdiglijk, en zonder schaamte tegen te spreken, enz.*

21. Septemb. 1674.

Achtenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

IK, op het geen vertrouwende, dat gy in uw brief van d'eenëntwintigste in de verlede maant zegt, te weten dat vrienden in een [a]onverschillende zaak wel konnen verschillen, en echter vrienden blijven, zal klarelijk zeggen wat ik van de redenen en geschiedenissen gevoel, uit de welken gy besluit *dat 'er alderhande geesten zijn, doch misschien geen van 't vrouwelijk geslacht.* D' oorzaak, om de welke ik niet eerder geantwoord heb, is om dat ik die boeken, op de welken gy u beroept, niet in handen heb, en tot noch geen anderen, dan Plinius en Suetonius, heb gevonden. Maar deze twee zullen my van de moeite, om d' anderen op te zoeken, ontslaan; om dat ik geloof dat zy alle te zamen van een zelfde uitsporigheit zijn, namelijk liefhebbers van ongemene vertellingen en zaken, die de menschen verwondert en verbaast maken. Ik beken dat ik niet weinig verbaaft wierd, niet over de geschiedenissen, die men verhaalt, maar over de genen, die dezelfden beschrijven. Ik ben verwondert van dat mannen van verstant en oordeel hun welspreekentheit quisten en misbruiken om diergelijke beuzelingen aan ons wijste maken.

[a] *Res indifferens.*

Maar laat ons van de [b]Schrijvers scheiden, en tot de zaken zelven toetreeden: want ik zal voorëerst een weinig omtrent het besluit, dat gy maakt, redeneren. Laat ons bezien of ik, die niet stel

[b] *Authores.*

dat 'er spoken, of geesten zijn, daaröm te minder die Schrijvers versta, de welken daar af geschreven hebben, dan of gy, die stelt dat zy 'er zijn, deze Schrijvers niet hoger acht, dan zy verdienen. Dat gy van d'een zijde niet twijffelt dat 'er geesten van 't mannelijk, geslacht zijn, en van d' andere zijde twijffelt of 'er van 't vrouwelijk geslacht zijn; dit schijnt my eerder gril, dan een twijffeling te wezen: want indien dit uw mening was, dit zelfde zou my meer naar d'inbeelding van 't slecht volk, 't welk stelt dat God mannelijk, en niet vrouwelijk is, schijnen te gelijken. Ik ben verwondert van dat de genen, die de geesten naakt hebben gezien, d' ogen niet op hun teelleeden hebben gevest, misschien uit vrees, of als onkundig in dit onderscheit. Gy zult hier op antwoorden dat dit spotten, en niet redeneren is; en hier door zie ik dat uw redenen zo krachtig en wel gegront aan u schijnen, dat niemant hen (immers naar uw oordeel) kan tegenspreken: 't en waar iemant verkeerdelijk wilde denken, dat de werrelt by geval gemaakt is. Dit verplicht my om, eer ik uw voorgaande redenen onderzoek, hier kortelijk mijn gevoelen omtrent deze [c]stelling, of de werrelt by geval gemaakt is, te vertonen. Ik antwoord hier op dat, gelijk *by geval* en *nootzakelijk* twee strijdige dingen zijn, het ook zeker is dat de geen, die zegt dat de werrelt een [d]nootzakelijk gewrocht van de goddelijke natuur is, ook gantschelijk ontkent dat de werrelt by geval gemaakt is: maar dat de geen, die zegt dat God heeft konnen nalaten de werrelt te scheppen, bevestigt, schoon met andere woorden, dat de zelfde by geval gemaakt is; dewijl hy van een wil, die nalaten kan te zijn, voortgekomen is. En om dat deze mening, en dit gevoelen gantschelijk ongerijmt zijn, zo staan zy in 't gemeen gezamentlijk toe, dat de goddelijke wil eeuwig, en nooit [e]onverschillend is geweest: en dieshalven moeten zy (hier staat wel op te merken) ook nootzakelijk toestaan dat de werrelt een [f]nootzakelijk gewrocht van de goddelijke natuur is. Zy mogen dit wil, verstant, of alles noemen, dat zy begeren; zy zullen eindelijk hier toe komen, dat zy een en de zelfde zaak met verscheide woorden zullen uitdrukken. Want indien men hen vraagt, of de goddelijke wil niet van de menschelijke verschilt, zo antwoorden zy dat d'eerste niets, dan de naam, met de leste gemeen heeft: behalven dat zy gemenelijk noch toestaan dat Gods wil, verstant, wezen, of natuur een en de zelfde zaak is; gelijk ik ook, om de goddelijke natuur niet met de menschelijke te verwarren, aan God geen menschelijke [g]toeëigeningen, als wil, verstant, opmerking, gehoor, enz. toeschrijf. Ik zeg dan, gelijk ik alreê gezegt heb,

[c] *Positio*.

[d] *Effectus necessarius*.

[e] *Indifferens*.

[f] *Effectus necessarius*.

[g] *Artriluts*.

dat de werrelt een nootzakelijk gewrocht van de goddelijke natuur, en niet by geval gemaakt is.

Ik acht dat dit genoech zal zijn om u te doen geloven dat de mening van de genen, die zeggen (indien 'er echter enigen zodanigen zijn) dat de werrelt by geval gemaakt is, gantschelijk tegen de mijne strijd: en op deze [h]onderstelling ga ik voort tot het onderzoek van die redenen, uit de welken gy besluit dat 'er geesten van alderhande slach zijn. Het geen, dat ik hier af in 't algemeen kan zeggen, is dat zy meer gissingen, dan redenen schijnen, en dat ik zwarelijk kan geloven dat gy hen voor [i]betogige redenen acht. Doch laat ons, 't zy dat zy redenen, of gissingen zijn, bezien of men hen voor zo wel gegront kan aanneemen.

[h] *Suppositie*.

[i] *Rationes demonstrativae*.

Uw eerste reden is, dat het tot de schoonheit en volmaaktheit van [k]'t Heeläl behoort, dat zy 'er zijn. Schoonheit, mijn Heer, is niet zo zeer een [l]hoedanigheit van [m]'t voorwerp, 't welk men ziet, als wel een [n]gewrocht daar af in de geen, die ziet. Indien onze ogen langer, of korter, of onze [o]gesteltheit anders was, zo zouden de dingen, die wy nu schoon achten, lelijk, en de genen, die nu lelijk zijn, schoon aan ons schijnen. De schoonste hant, deur een [p]vergrootglas gezien, zal zich schrikkelijk vertonen. Enige dingen, van verre gezien, zijn schoon, en, als men hen van na by beziet, lelijk: in voegen dat de dingen, in zich zelven aangemerkt, of tot God betrokken, noch schoon, noch lelijk zijn. De geen dan, die zegt dat God de werrelt schoon gemaakt heeft, moet nootzakelijk een van deze beide [q]vaststellen; te weten, of dat God de werrelt naar de zinnelijkheit en ogen der menschen, of de zinnelijkheit en ogen der menschen naar de werrelt gemaakt heeft. Nu, het zy men 't eerste, of het leste vast stelt; ik zie niet waaröm God spoken en geesten heeft moeten scheppen, om een van deze twee dingen te bekomen. Volmaaktheit en on volmaaktheit zijn [r]bewoordingen, die niet veel van schoonheit en lelijkheit verschillen. Ik dan, om niet al te wijtlopig te zijn, vraag alleenlijk, wat meer tot de verçiering en volmaaktheit des werrelts doet, of dat 'er geesten, of dat 'er veelderhande gedrochten zijn, gelijk Centauren, Hydraas, Harpyen, Satyrs, Grijpyogels, Argussen, en meer diergelijke grillen? Zeker, de werrelt zou wel opgeschikt geweest hebben, zo God de zelfde naar de smaak van onze [s]verbeelding, en met dingen, die van yder lichtelijk verbeelt en gedroomt, maar van niemant ooit verstaan konnen worden, verçiert en opgeschikt had.

[k] *Universus*.

[l] *Qualitas*.

[m] *Objectum*.

[n] *Effectus*.

[o] *Temperamentum*.

[p] *Microscopium*.

[q] *Statuere*.

[r] *Termini*.

[s] *Phantasia*.

De tweede reden is dat, dewijl de geesten meer, dan d' andere

lighamelijke schepselen, naar God gelijken, het ook waarschijnelijk is dat God hen geschapen heeft. Warelijk, ik beken dat ik noch niet weet waar in de geeften meer, dan d'andere schepselen, naar God gelijken. Dit weet ik, dat tusschen [t]'t eindig en [u]onëindig geen [w]evenredenheit is: in voegen dat het onderscheit tusschen het grootste en uitsteekentste schepsel, en God geen ander onderscheit is, als tusschen het minste schepsel, en God. Dit doet dan niets ter zaak. Indien ik zulk een klaar [x]denkbeelt van nachtgeesten had, als ik van de [y]driehoek, of van de [z] kring heb, ik zou geensins schromen vast te stellen dat zy van God geschapen waren. Maar dewijl het denkbeelt,'t welk ik van hen heb, gantschelijk met de denkbeelden overëenkoomt, die ik van Harpijen, Grijpvogels, Hydraas, enz. in mijn [a]inbeelding vind, zo kan ik hen niet anders aanmerken, dan als de dromen, die zo ongelijk met God zijn, als het [b]wezend met het [c]niet weezend.

[t]*Finitum*.
[u]*Infinitum*.
[w]*Proportio*.
[x]*Idea*.
[y]*Triangulus*.
[z]*Circulus*.
[a]*Imaginatio*.
[b]*Ens*.
[c]*Non ens*.

De darde reden, (de welke is dat 'er, gelijk 'er een lighaam zonder geest is, ook een geest zonder lighaam moet wezen) schijnt my niet minderfporeloos. Ik bid u, zeg my, of het ook niet waarschijnelijk is dat 'er geheugenis, gehoor, gezicht, enz. zonder lighamen zijn, dewijl 'er lighamen zonder geheugenis, gehoor, gezicht, enz. gevonden worden? Of dat 'er een [d]bol zonder [e]kring is, om dat 'er een kring zonder bol is?

[d]*Globus*.
[e]*Circulus*.

De vierde en leste reden is de zelfde, als d'eerste: tot welker antwoort ik my gedraag. Ik zal alleenlijk hier aanmerken, dat ik niet weet wat die hogen en laegen zijn, die gy in een [f]onëindige stoffe begrijpt, 't en zy gy van gevoelen zijt dat d' aarde het [g]middelpunt van [h]'t Heeläl is: want indien de zon, of Saturnus het middelpunt van 't Heeläl is, zo zal de zon, of Saturnus, en niet d'aarde, de laege wezen. Ik dan, dit en 't overige voorbygaande, besluit dat deze en diergelijke redenen niemant anders zullen konnen doen geloven dat 'er spoken, of nachtgeesten van alderhande slach zijn, dan de genen, die, hun oren voor het verstant stoppende, zich van 't waangeloof laten vervoeren, 't welk zulk een vijant van de reden is, dat het liever, alleenlijkom d' achting der Wijsbegerigen te krenken, oude wijven wil geloven.

[f]*Materia infinita*.
[g]*Centrum*.
[h]*Universus*.

Wat de geschiedenissen aangaat, ik heb alreê in mijn eerste brief gezegt, dat ik hen niet gantschelijk loghen: maar ik ontken het besluit, dat 'er uit gemaakt word. Hier koomt noch by, dat ik hen niet zo geloofwaerdig hou, dat ik niet aan veel [i] omstandigheden twijffel, die zy dik wijls daar by voegen, meer tot verçiering, dan

[i]*Circumstantia*.

om de waarheit van de geschiedenis, of om het geen, dat zy 'er uit besloten willen hebben, te beter daar uit te besluiten. Ik had gehoopt dat gy, uit zo veel geschiedenissen, ten minsten een of twee bijgebracht zoud hebben, daar aan men minst kon twijfelen, en die klarelijkst toonden dat 'er geesten, of nachtspoken zijn. Dat de Heer ..... wil besluiten dat 'er zijn, om dat hy in de brouwery van zijn moeder heeft horen werken, gelijk hy gewent was by daag te horen; dit schijnt my een belachelijke zaak te wezen: gelijk het my ook te lang zou dunken hier alle de geschiedenissen, die van deze beuzelingen beschreven zijn, t'onderzoeken. Ik dan, om af te korten, gedraag my aan Julius Cesar, die, gelijk Suetonius getuigt, met duisdanige dingen spotte, en echter voorspoedig was, volgens het geen, dat Suetonius van die Vorst, in het negenënvijftigste Hoofdeel van zijn leven, verhaalt: gelijk ook alle de genen, die [k]d'uitwerkingen der menschelijke [l]inbeeldingen en [m] hartstochten overwegen, met diergelijke dingen moeten spotten; wat ook Lavaterus, en anderen, die met hem in deze zaak gedroomt hebben, daar tegen zeggen.

[k] *Effectus.*
[l] *Imaginationes.*
[m] *Affectus.*

Negenenvyftigste Brief.
Antwoort op de voorgaande ..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK antwoord op uw brief, doch spader, dan ik gedacht had, uit oorzaak van een kleine ziekte, die my de lust tot d' oeffeningen en bespiegelingen heeft benomen, en my belet aan u te schrijven. God dank; ik ben heden weêr gezont. Ik zal in mijn antwoort de voetstappen van uw brief volgen, en uw uitroeping tegen de genen, die van geesten schrijven, voorbijgaan.

Ik zeg dan, dat ik acht dat 'er onder hen geen vrouwelijk is, om dat ik de voortteeling der geesten ontken. Dat zy van zodanige gestalte en samenstelling zijn, als zy zijn; dewijl dit my niet aangaat. Men zegt dat iets by geval gemaakt is, als het buiten 't ooggemerk des werkers voortkoomt. Als men d'aarde omspit, om een wijngaart te planten, of daar in graaft, om een put, of graf te maken, en een schat vind, daar men, nooit op gedacht heeft, zo zegt men

dat dit by geval is. De geen, die uit zijn vrije wil in dier voegen werkt, dat hy werken, of niet werken kan; indien de zodanige werkt, zo zegt men nooit dat hy by geval werkt: want op deze wijze zouden alle menschelijke werkingen by geval zijn; 't welk een ongerijmde zaak zou wezen. Het nootzakelijke en vrijwillige zijn wel twee strijdige dingen, maar niet het geen, dat nootzakelijk, en dat by geval is. En hoewel de goddelijke wil eeuwig is, zo volgt echter daar uit niet dat de werrelt eeuwig is, om dat God van eeuwigheit heeft konnen bepalen in zekere tijt de werrelt te maken.

Gy ontkent wijders dat Gods [a]wil ooit [b]onverschillig is geweest: 't welk ik ontken; en 't is niet nodig hier zo naaukeuriglijk op te merken, als gy meent. Alle menschen zeggen ook niet dat Gods wil nootzakelijk is: want dit [c]sluit [d]nootzakelijkheit in; dewijl de geen, die aan iemant een wil toeschrijft, daar by verstaat dat hy, volgens zijn wil, werken, en niet werken kan. Maar indien men aan hem nootzakelijkheit toeschrijft, zo kan hy niet nalaten te werken.

[a] *Voluntas*.
[b] *Indifferens*.
[c] *Involvere*.
[d] *Necessitas*.

Eindelijk zegt gy, dat gy in God geen menschelijke [e]toeëigeningen toelaat, om niet de goddelijke met de menschelijke natuur te vermengen; 't welk dus verre goet is: want wy konnen niet begrijpen op welke wijze God werkt, noch ook op welke wijze hy wil, verstaat, bemerkt, ziet, hoort, enz. Doch indien gy deze [f]werkingen, en alle onze hoogste [g]bespiegelingen van God gantschelijk ontkent, en zegt dat de zelfden niet op een uitsteekende, en [h]overnatuurkundige wijze in God zijn; zo weet ik niet wat God gy hebt, of wat gy by dit woort God verstaat. Men moet het geen, dat men niet begrijpt, niet ontkennen. De [i]ziel, die een [k]geest, en [l] onlighamelijk is, kan niet, dan met zeer dunne lighamen, te weten de vochtigheden, werken. En wat [m]evenredigheit is 'er tusschen een [n]lighaam, en een [o]geest? Op welke wijze werkt de ziel met de lighamen? want zonder hen is zy stil: en indien zy ontroert zijn, werkt zy strijdig tegen 't geen, dat zy werken moest. Toon aan my op welke wijze dit geschied. Gy kont niet; en ik zo weinig als gy. Wy zien en gevoelen echter dat zy werkt: 't welk niet aflaat waarheit te zijn, schoon wy niet begrijpen op welke wijze deze werking geschied. Desgelijks, hoewel wy niet begrijpen op welke wijze God werkt, en wy hem de menschelijke werken niet willen toevoegen, zo moeten wy echter daaröm niet van hem ontkennen dat zy op een uitsteekende en onbegrijpelijke wijze met d'onzen overëenkomen, gelijk willen, verstaan, met verstant, doch zonder ogen, of oren,

[e] *Attributa*.
[f] *Actiones*.
[g] *Speculationes*.
[h] *Metaphysicè*.
[i] *Anima*.
[k] *Mens*.
[l] *Incorporea*.
[m] *Proportio*.
[n] *Corpus*.
[o] *Mens*.

zien en horen; gelijk de wint en lúcht lantschappen en bergen, zonder handen, or andere werktuigen, kan verdelgen en vernielen; 't welk echter aan de menschen zonder handen en [p]werktuigen onmogelijk is. Indien gy de [q]nootzakelijkheit aan God [r]toevoegt, en hem van de wil, of vrije verkiezing berooft, zo staat te bedenken, of gy hem, die een onëindig volmaakt [s]wezend is, niet als iets [t]gedrochtelijk afschildert, en ten toon stelt. Tot uw oogwit zullen andere redenen nodig zijn, om uw grontvest daar op te maken; dewijl, naar mijn oordeel, in deze reden, die gy voorgewend hebt, geen vastigheit is: en indien gy u daar aanhoud, daar zijn noch andere redenen, die misschien het gewicht van d'uwen zullen ophalen. Maar laat ons hier afscheiden, en voortgaan.

[p] *Machinae*.
[q] *Necessitas*.
[r] *Attribuere*.
[s] *Ens*.
[t] *Monstruosus*.

Gy begeert, tot bewijs van dat 'er geesten in de werrelt zijn, [u]betogige bewijzen, die 'er zeer weinig in de werrelt zijn; en buiten die van de [w]Wiskunde worden 'er geen zo zekere, als wy wel wenschen, gevonden: want wy ten meestendeel houden ons met [x]waarshijnelijke gissingen, en met het [y]waarschijnelijke vernoegt. Indien de redenen, door de welken de dingen bewezen worden, [z]betogingen waren, zo zou men geen anderen, dan zotte of hardnekkige menschen, vinden, die de zelfden zouden tegenspreken. Maar, waarde vrient, wy zijn niet zo gelukkig. In de werrelt neemt men 't niet zo effen: men gaat 'er enigsins by de tast; en in de redenen nemen wy het [a]waarschijnelijke aan, by gebrek van [b]betogingen. Dit zelfde is blijkbaar in alle zo goddelijke, als menschelijke wetenschappen, die van [c] geschillen en [d]twisten volgepropt zijn, om welker veelheit men ook zo veel verscheidenheden van gevoelens by yder vind. Om deze reden zijn 'er eertijts, gelijk gy weet, [e]Wijsbegerigen geweest, die *Sceptici* genoemt wierden, en van alle dingen twijffelden. Dezen twistreedenden voor en tegen, alleenlijk om het waarschijnelijke, by gebrek van ware redenen; en yder van hen geloofde het geen, dat aan hem bewijzelijkst scheen. De maan staat recht onder de zon; en dieshalven zal de zon in enige plaats ter werrelt duister worden: en indien de zon niet verduistert is, terwijl het dag is, zo staat de maan recht onder haar. Dit is een [f] betogig bewijs van [g]d'oorzaak tot het [h]gewrocht, en van 't gewrocht tot d'oorzaak. Zodanigen zijn 'er noch enigen, maar zeer weinig, die van niemant, zo hy hen slechs verstaat, tegengesproken konnen worden.

[u] *Probationes demonstrativae*.
[w] *Mathematica*.
[x] *Conjectura probabiles*.
[y] *Verisimile*.
[z] *Demonstrationes*.
[a] *Probabile*.
[b] *Demonstrationes*.
[c] *Quaestiones*.
[d] *Disputationes*.
[e] *Philosophi*.
[f] *Probatio demonstrativa*.
[g] *Causa*.
[h] *Effectus*.

Wat de schoonheit aangaat, daar zijn enige dingen, welker delen tegen d'anderen [i]evenredig, en van beter samenstelling zijn,

[i] *Proportionales*.

dan anderen: en God heeft aan 't verstant, en aan 't oordeel van de mensch een overëenkoming en overêenstemming met het geen, dat wel geëvenredigt is, en niet met het geen, daar in men geen [k]evenredigheit heeft, gegeven: gelijk in de samenstemmende en niet samenstemmende geluiden, daar in het gehoor d'overëenstemming en niet overëenstemming wel kan onderscheiden, dewijl d' een vermaak, en d' ander quelling veröorzaakt. De volmaaktheit van enig ding is ook schoon, voor zo veel niets daar aan ontbreekt. Hier af zijn veel voorbeelden, de welken ik achterlaat, om niet wijtlopiger te wezen. Laat ons alleenlijk de werrelt bezien, die een geheel, of [l]Heeläl genoemt word. Indien dit waar is, gelijk het warelijk waar is, zo word hy niet door d' onlighamelijke dingen verkort, of vermindert. Het geen, dat gy van de Centauren, Hydraas, Harpijen, enz. spreekt, heeft hier geen plaats: want wy spreken van d'algemeenste geslachten der dingen, en van der zelfder eerste trappen, die onder zich verscheide en ontellijke [m]gedaanten begrijpen; gelijk van eeuwig en tijtelijk, [n]oorzaak en [o]gewrocht, eindig en onëindig, bezielt en onbezielt, [p]zelfstandigheit en [q]toeval of [r]wijze, lighamelijk en geestelijk, enz. Ik zeg dat de geesten God gelijken, om dat hy ook een geest is. Gy eischt zulk een klaar [s]denkbeelt van de geesten, als van een driehoek. Dit is onmogelijk. Zeg my, ik bid u, wat denk beelt gy van God hebt, en of het voor uw verstant zo klaar is, als dat van de driehoek. Ik weet wel neen, en heb hier voren gezegt, dat wy zo gelukkig niet zijn, dat wy de dingen door [t]betogige bewijzen begrijpen, en dat het [u]waarschijnelijke ten meestendeel in deze werrelt d' overhant heeft. Ik zeg echter dat 'er, gelijk 'er een lighaam zonder [w]geheugenis is, enz. ook een geheugenis enz. zonder [x]lighaam is; en dat 'er, gelijk 'er een [y]kring zonder [z]bol is, ook een bol zonder kring is. Maar dit is ook van d'algemene [a]geslachten der dingen tot de bezondere [b]gedaanten af te treden, van 't welk deze redenering niet verstaan word. Ik zeg dat de zon het [c]middelpunt des werrelts is, en dat de vaste starren veerder van d' aarde af zijn, dan Saturnus, en deze veerder dan Jupiter, en deze dan Mars enz. in voegen dat in d'eindeloze lucht enige dingen veerder van, en enigen nader by ons zijn; 't welk wy hoger, of laeger noemen. De genen, die beweren dat 'er geesten zijn, stellen de [d]Wijsbegerigen niet buiten geloof: maar wel de genen, die zulks ontkennen: om dat alle Wijsbegerigen, zo wel ouden, als die van deze tijt, zich overtuigt houden dat zy 'er zijn. Plutarchus strekt hier af tot een getuig

[k] *Proportio*.
[l] *Universus*.
[m] *Species*.
[n] *Causa*.
[o] *Effectus*.
[p] *Substantia*.
[q] *Accidens*.
[r] *Modus*.
[s] *Idea*.
[t] *Probationes demonstrativae*.
[u] *Probabile*.
[w] *Memoria*.
[x] *Corpus*.
[y] *Circulus*.
[z] *Globus*.
[a] *Genera*.
[b] *Species*.
[c] *Centrum*.
[d] *Philosophi*.

in zijn Handelingen van de Gevoelens der Wijsbegerigen, en van Sokrates Geest: gelijk ook alle de Stoïschen, Pythagorischen, Platonisten, Peripatetischen, Empedokles, Maximus Tyrius, Apulejus, en anderen. Onder de genen van deze tijt is 'er niemant, die hen ontkent. Verwerp dan zo veel wijze en verstandig oog- en oorgetuigen, zo veel Wijsbegerigen, en zo veel Historieschrijvers, die zulks verhalen. Zeg dat zy alle, met de gemene hoop, zot en dwaas zijn: schoon uw antwoorden niet overreden, maar wel buitensporig zijn, en deurgaans het wit en ooggemerk van onz verschil niet treffen; en gy niet een enig bewijs voortbrengt, dat uw mening bevestigt. Caesar spot niet met de geesten, maar met de voorspookselen en voorzeggingen; gelijk ook Cicero, en Kato. En echter, had hy in die dag, toen hy gedoot wierd, niet met Spurina gespot, zijn vijanden zouden hem niet met zo veel steken gedoot hebben. Maar genoech voor deze maal, enz.

Zestigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

IK spoed my om op uw brief, die ik gisteren ontfangen heb, t'antwoorden; dewijl ik vrees dat ik, zo ik langer wachtte, genootzaakt zou wezen d' antwoort langer, dan ik zou willen, uit te stellen. Uw ongesteltheit zou my meer ontstelt hebben, zo ik niet met enen verstaan had dat het weêr beter met u is; en ik verhoop dat gy nu uw volkome vernoeging daar in zult hebben.

Hoe zwarelijk twee, die verscheide [a]beginselen volgen, in een [b]stoffe, die van veel anderen [c]afhangt, malkander konnen verstaan, en te zamen overëenkomen, zou, schoon de reden zulks niet aanwees, uit dit [d]geschil alleen, 't welk wy nu hebben, konnen blijken. Zeg my, ik bid u, of gy enige [e]Wijsbegerige gezien, of gelezen hebt, die gevoelt dat de werrelt by geval gemaakt is, te weten in die zin, daar in gy 't verstaat, namelijk, dat God, in de werrelt te scheppen, een ooggemerk heeft gehad, en gantschelijk buiten het zelfde, dat hy gedacht had, gegaan is. Ik weet niet dat zulks ooit in de gedachten van enig mensch is gekomen; gelijk ik ook niet weet

[a] *Principia*.
[b] *Materia*.
[c] *Dependere*.
[d] *Quaestio*.
[e] *Philosophus*.

met wat reden gy my wilt doen geloven, dat *by geval* en *nootzakelijk* geen strijdige dingen zijn. Zo haast ik bemerk dat de drie hoeken van een driehoek nootzakelijk met twee rechte hoeken gelijk zijn, zo ontken ik dat dit by geval is. Desgelijks, zo haast als ik bevind dat de warmte een nootzakelijk gewrocht van 't vuur is, zo ontken ik ook dat zulks by geval is. Dit, dat *het nootzakelijke* en *vrywillige*, twee strijdige dingen zijn, schijnt my niet minder uitsporig, en tegen de reden strijdig: want niemant kan ontkennen dat God zich zelf, en alle andere dingen vrywilliglijk kent; en echter staan zy alle met gemene overëenstemming toe, dat God niet kan nalaten, of ophouden zich zelf te kennen. My dunkt dieshalven dat gy geen onderscheit tusschen dwang, of gewelt, en nootzakelijkheit maakt. Dat een mensch wil leven, liefhebben, enz. is geen gedwonge werk, maar echter nootzakelijk, en noch veel meer dat God wil [f]zijn, kennen en [g]werken. Indien gy, behalven het geen, dat hier gezegt is, gedenkt dat [h]onverschillentheit niets anders is, dan [i]onkunde, of [k]twijffeling, en dat een wil, die altijt stantvastig, en in alles bepaalt is, een deucht, en nootzakelijke [l] eigenschap van 't verstant is; zo zult gy zien dat het geen, 't welk ik gezegt heb, gantschelijk met de waarheit overëenkoomt. Indien men zeggen wil dat God heeft konnen nalaten een zaak te willen, en de zelfde niet te verstaan; dit is verscheide vryheden aan God toe te schrijven, d' een [m]nootzakelijk, en d' andere [n] onverschillig: en dieshalven aanmerken zy Gods [o]wil [p]verscheiden van zijn [q] wezentheit, en van zijn verstant, en vallen dus van d' een in d' andere ongerijmtheit. D' opmerking, die ik in mijn voorgaande brief verëischt heb, heeft nodeloos aan u geschenen; en dit is oorzaak geweest van dat gy uw gedachten niet op het voornaamste hebt gevest, en dat gy het geen, 't welk meest ter zaak diende, voorby gestapt zijt. Voorts, als gy zegt dat, indien ik in God de werking van zien, horen, opmerken, willen enz. ontken, gelijk ook dat in God die dingen op een uitsteekende wijze zijn, gy niet weet hoedanig God ik heb: dit doet my vermoeden dat gy gelooft dat 'er geen groter volmaaktheit is, als de gene, die door de voorgedachte [r]toeëigeningen verklaart kan worden. Ik ben hier over niet verwondert; dewijl ik geloof dat de [s]driehoek, indien hy spreken kon, op de zelfde wijze zou zeggen dat God op een uitsteekende wijze [t]driehoekig is, en de [u]kring dat de goddelijke natuur op een uitsteekende wijze kringsront is: en dus zou yder zijn [w] toeëigeningen aan God toeschrijven, en zich met God gelijk maken; en al 't overige zou aan hem mismaaktheit schijnen.

[f] *Esse*.
[g] *Agere*.
[h] *Indifferentia*.
[i] *Ignorantia*.
[k] *Dubitatio*.
[l] *Proprietas*.
[m] *Necessaria*.
[n] *Indifferens*.
[o] *Voluntas*.
[p] *Diversa*.
[q] *Essentia*.
[r] *Attributa*.
[s] *Triangulus*.
[t] *Triangularis*.
[u] *Circulus*.
[w] *Attributa*.

De kleinheit van een brief, en de kortheit des tijts laten my niet toe dat ik mijn gevoelen omtrent de goddelijke natuur, en de vragen, die gy my voorstelt, verklaar; behalven dat zwarigheden voor te werpen niet is reden te geven. Dat wy in de werrelt by de tast gaan is waar, maar dat wy onze [p]bespiegelingen by de tast nemen, is niet waar. In de handel en wandel is men genootzaakt het waarschijnelijkste, maar in de bespiegeling de waarheit te volgen. De mensch zou van honger en dorst sterven, zo hy niet begeerde t' eten, en te drinken voor dat hy een volkome [q] betoging van 't geen had, daar in de spijs en drank voordeel aan hem zou doen: maar in de bespiegeling heeft zulks geen plaats. In tegendeel, wy moeten ons wachten iets voor waar aan te nemen, dat slechs waarschijnelijk is: want als men een valsheit toegestaan heeft, zo volgen 'er onëindigen. Wijders, hier uit, dat de goddelijke en menschelijke wetenschappen vol van twisten en krakkeelen zijn, kan men niet besluiten dat alles, 't welk in de zelfden verhandelt word, onzeeker is: dewijl 'er zeer veel geweest zijn, die zulke liefhebbers van tegenspreken waren, dat zy met de [r]wiskundige betogingen zelven gespot hebben. Sextus Empirikus, en d' andere twijffelaars, daar gy u aangedraagt, zeggen dat het valsch is, dat het geheel groter is, dan zijn deel; en zo voort van d' andere [s]Kundigheden.

Maar om dit over te slaan, en om toe te staan dat men, by gebrek van [t]betoging, met de [u]waarschijnelijkheden te vreden moet wezen, zo zeg ik dat de [w] waarschijnelijke betoging zodanig moet zijn, dat men de zelfde niet kan tegenspreken, schoon men daar aan kan twijffelen; om dat het geen, dat men tegenspreken kan, niet waarschijnelijk, maar valschijnelijk is. Tot een voorbeelt, indien ik zeg dat Pieter leeft, om dat ik hem gisteren gezont gezien heb, zo is zulks wel waarschijnelijk, voor zo veel my niemant kan tegenspreken: maar indien een ander koomt, en zegt, dat hy hem gisteren in onmacht heeft zien vallen, en dat hy gelooft dat Pieter daar af gestorven is, zo maakt deze dat het geen, 't welk ik gezegt heb, valsch schijnt. Dat uw gissingen, de nachtspoken, of geesten aangaande, valsch schijnt, en niet waarschijnelijk is; ik heb dit zo klarelijk getoont, dat ik in uw antwoord niets vind, 't welk aanmerkenswaerdig is. Op het geen, dat gy my vraagt, of ik van God zulk een klaar [x]denkbeelt heb, als van de driehoek; antwoord ik ja: maar indien gy my vraagt, of ik zulk een klaar [y]beelt van God heb, als van de [z] driehoek; zo zal ik neen antwoorden: want wy konnen God niet [a]inbeelden, maar wel [b]verstaan. Hier staat ook aan te

[p] *Speculationes*.

[q] *Demonstratio*.

[r] *Demonstrationes Geometricae*

[s] *Axiomata*.

[t] *Demonstratio*.

[u] *Verisimilitudines*.

[w] *Demonstratis Verisimilis*.

[x] *Ideae*.

[y] *Imago*.

[z] *Triangulus*.

[a] *Imaginari*.

[b] *Intelligere*.

merken dat ik niet zeg dat ik God gantschelijk ken, maar dat ik enige van zijn [c] toeëigeningen, en niet alle, noch ook het meeste deel versta; en 't is zeker dat van de meesten onkundig te zijn niet belet enigen te kennen. Toen ik my in Euklides [d]beginselen begon t' oeffenen, verstond ik eerst dat de drie [e]hoeken van een [f]driehoek met twee [g]rechte hoeken [h]gelijk waren; en deze [i]eigenschap van de driehoek verstond ik [k]klarelijk en onderscheidelijk, schoon ik in veel andere eigenschappen van de zelfde driehoek onkundig was.

Wat de nachtspoken, of geesten aangaat, ik heb daar af tot noch toe van geen eigenschap, die [l]verstanelijk is, gehoort, maar wel van [m]d' inbeeldingen, die niemant kan begrijpen. Als gy tot my zegt dat de nachtspoken, of geesten hier om laeg (ik volg uw eige stijl, hoewel ik niet weet dat de [n]stoffe hier om laeg van minder waarde is, dan om hoog) van een zeer dunne, ydele en fijne [o] zelfstandigheit zijn, zo schijnt gy van spinnewebben, lucht, of dampen te spreken. Te zeggen dat zy onzichtbaar zijn, dit is te seggen wat zy niet zijn, en niet wat zy zijn: 't en zy gy misschien wilt zeggen dat zy zich, als zy willen, nu zichtbaar, en dan onzichtbaar maken, en dat d' inbeelding hier in, gelijk ook in andere onmogelijkheden, geen zwarigheit zal vinden. D' achtbaarheit van Plato, Aristoteles en Sokrates geld by my niet veel. Ik zou verwondert geweest hebben, zo gy Epikurus, Demokritus, Lukrecius, of iemant van d' Atomisten, of stellers van onzichtbare deeltjes bygebracht had: want het is niet vreemt dat de genen, die [p]verborge hoedanigheden, [q]verbeeldige gedaanten, [r]zelfstandige vormen, en duizent andere beuzelingen uitgevonden hebben, nachtspoken en geesten bedacht, en geloof aan oude wijven gegeven hebben, om Demokritus zijn achting te doen verliezen, diens goede naam zy in dier voegen benijd hebben, dat zy alle zijn boeken, die hy met zulk een lof uitgegeven had, hebben doen verbranden. Indien gy aan hen geloof wilt geven, wat reden hebt gy om de [s]wonderdaden van onze lieve Vrou, en van alle de Heiligen t' ontkennen, die van zo veel beroemde [t]Wijsbegerigen, [u] Godgeleerden en Historieschrijvers zijn beschreven, dat ik wel hondert van dezen tegen een van d' anderen kan bybrengen? Eindelijk, mijn Heer, ik ben wijder gelopen, dan ik gedacht had; en ik wil u niet langer met zodanige zaken lastig vallen, die ik weet dat gy niet zult toestaan, om dat gy [w]beginselen volgt, die gantschelijk van de mijnen verscheiden zijn. enz.

[c] *Attributa*.
[d] *Elementa*.
[e] *Anguli*.
[f] *Triangulus*.
[g] *Rectanguli*.
[h] *AEquales*.
[i] *Proprietas*.
[k] *Clarè & distinctè*.
[l] *Intelligibilis*.
[m] *Phantasia*.
[n] *Materia*.
[o] *Substantia*.
[p] *Qualitates occultae*.
[q] *Species intentionales*.
[r] *Formae substantiales*.
[s] *Miracula*.
[t] *Philosophi*.
[u] *Theologi*.
[w] *Principia*.

Eenenzestigste Brief.
..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK ben ten minsten hier over verwondert, dat de [a]Wijsbegerigen door dit zelfde, door 't welk zy [b]betogen dat iets valsch is, op de zelfde wijze de waarheit daar af tonen. Want Deskartes acht, in de gedachte [c]Afdeeling, dat de zekerheit van 't verstant in alle menschen gelijk is; en in zijn [d]Bedenkingen betoogt hy, dat zy het zelfde bewijzen, die achten dat zy iets zeker in dezer voegen konnen betogen, dat het van alle menschen voor ontwijffelijk aangenomen word.

[a] *Philosophi*.
[b] *Demonstrare*.
[c] *Paragraphus*.
[d] *Meditationes*.

Maar ik, van deze dingen afscheidende, beroep my op [e]d' ervarentheit, en verzoek ootmoediglijk, dat gy naaukeuriglijk hier op merkt: want in dezer voegen zal men bevinden dat, zo een van twee iets [f]bevestigt, en d' ander zulks [g]ontkent, doch in dier voegen, dat zy in hun gesprek malkander verstaan, zy, schoon zy met de woorden tegen malkander schijnen te strijden, echter, als men hun [h]bevattingen overweegt, beide, yder naar zijn bevatting, de waarheit spreken. Ik verhaal dit, om dat het van onüitspreekelijke nuttigheit in 't gemeen leven is, en door 't welk alleen, als men 'er wel op merkt, ontellijke [i]verschillen, en veel [k]twisten, die daar uit volgen, geweert konnen worden; hoewel deze waarheit in de [l]bevatting niet altijt [m]volstrektelijk waar is, maar alleenlijk op de stelling van die dingen, de welken in 't verstant als waar onderstelt worden. Deze regel is zo algemeen, dat hy by alle menschen gevonden word, zelfs zonderd d'ontzinnigen, en de genen, die dromen, daar af uit te zonderen: want het geen, 't welk dezen zeggen te zien, (schoon het dus niet aan ons blijkt) of gezien te hebben; 't is zeer zeker dat het warelijk daar meê dus gestelt is. Dit word ook zeer klarelijk in het [n]voorgestelt geval, te weten van [o]de vrije wil, gezien. Want my dunkt dat zy beide, zo wel de geen, die daar voor, als die daar tegen spreekt, de waarheit spreken; namelijk naar dat yder de waarheit bevat. Deskartes noemt de wil vry, om dat hy van geen [p]oorzaak gedwongen word, en gy, in tegendeel, om dat hy van geen oorzaak tot iets [q] bepaalt word. Ik beken wel met u, dat wy

[e] *Experientia*.
[f] *Affirmare*.
[g] *Negare*.
[h] *Conceptus*.
[i] *Controversia*.
[k] *Contentiones*.
[l] *Conceptus*.
[m] *Absolutè*.
[n] *Casus prepositus*.
[o] *Arbitrium liberum*.
[p] *Causa*.
[q] *Determinare*.

in alle dingen, van zekere oorzaak tot iets bepaalt worden, en dat wy in dezer voegen geen vrije wil hebben: maar ik acht ook, in tegendeel, met Deskartes, dat wy in zekere dingen, (gelijk ik terstont zal tonen) geensins gedwongen worden, en dieshalven een vrije wil hebben. Ik zal het voorbeelt van het tegenwoordige vormen.

De [r]staat van 't geschil is driederhande: *Vooreerst*; of wy over de dingen, die buiten ons zijn, [s]volstrektelijk enige macht hebben; 't welk ontkent word. Tot een voorbeelt; Dat ik nu deze brief schrijf, is niet volstrektelijk in mijn macht, dewijl ik hem warelijk eerder geschreven zou hebben, zo ik niet door 't afweezen, of door de tegenwoordigheit mijner vrienden belet geweest had. *Ten tweeden*; of wy in de [t]bewegingen van onz lighaam, de welken volgen als de wil hen tot dit [u]bepaalt, [w] volstrektelijk macht hebben. Ik antwoord hier op [x]met bepaling, te weten, zo wy een gezont lighaam hebben. Want indien ik gezont ben, zo kan ik my altijt tot schrijven, of tot niet schrijven begeven. *Ten darden*; of ik het gebruik van mijn reden [y]vrywilliglijkst, dat is [z]volstrektelijk, kan gebruiken, als ik 't gebruik daar af kan hebben. Ik antwoord hier op ja: want wie zou, zonder zijn eige [a]geweten tegen te spreken, konnen [b]ontkennen, dat ik in mijn [c]gedachten denk dat ik wil, of niet wil schrijven; en ook wat de [d]werking betreft, om dat [e]d'uitterlijke oorzaken ('t welk tot het tweede [f]geval behoort) toelaten dat ik macht heb, zo wel om te schrijven, als om niet te schrijven. Ik beken wel met u, dat 'er oorzaken zijn, die my hier toe, dat ik nu schrijf, bepalen, te weten om dat gy eerst aan my hebt geschreven; 't welk verëischt heeft dat ik met d' eerste gelegentheit weêr aan u zou schrijven; en dewijl 'er tegenwoordiglijk gelegentheit is, zo zou ik de zelfde niet gaerne laten voorbijgaan. Ik bevestig ook, volgens de getuigenis van mijn geweten, voor zeker, met Deskartes, dat deze dingen my daaröm niet dwingen, en dat ik ('t welk, gelijk het schijnt, niet geloghent kan worden) niet tegenstaande deze redenen, die echter kan nalaten. En zeker, indien wy van d'uitterlijke dingen gedwongen wierden; wie zou de [g]hebbelijkheit des deuchts konnen verkrijgen? Ja indien men dit vaststelde, zo zou alle boosheit te veröntschuldigen wezen. Maar op hoe veel wijzen gebeurt dit niet, dat wy, zo wy van [h]uitterlijke dingen tot iets [i] bepaalt worden, echter met een vast en bestandig gemoed het zelfde tegenstaan?

Om dan een klaarder uitlegging van de voorgaande regel te ge-

[r] *Status quaestiones*.
[s] *Absolutè*.
[t] *Motus*.
[u] *Determinare*.
[w] *Absolutè*.
[x] *Limitando*.
[y] *Liberrimè*.
[z] *Absolutè*.
[a] *Conscientia*.
[b] *Negare*.
[c] *Cogitationes*.
[d] *Operatio*.
[e] *Causae externae*.
[f] *Casus*.
[g] *Habitus*.
[h] *Res externae*.
[i] *Determinare*.

ven; gy spreekt wel beide de waarheit, yder volgens zijn eige [k]bevatting. Maar indien wy op de [l]volstrekte waarheit zien, zo past de zelfde alleenlijk aan Deskartes mening. Want gy [m]onderstelt in uw bevatting als zeker, dat de [n]wezentheit der vrijheit hier in bestaat, dat wy van geen ding [o]bepaalt worden. Indien men dit dus stelt, zo zal het beide waar wezen. Maar dewijl echter de wezentheit van yder ding hier in bestaat, zonder 't welk het niet bevat kan worden, en dewijl men de vrijheit klarelijk bevat, schoon wy in onze werkingen door uitterlijke oorzaken tot iets bepaalt worden, of schoon 'er altijt oorzaken zijn, die ons aanprikkelen om onze werkingen op zodanige wijze te stieren; (hoewei zy echter dit niet gantschelijk doen) maar geensins, als men stelt dat wy gedwongen worden. Bezie wijders hier af Deskartes achtste en negende Brief in zijn eerste deel, gelijk ook in zijn tweede Brief van het tweede deel. Maar dit zy genoech. Ik verzoek dat gy op deze zwarigheden antwoord, en gy zult bevinden dat ik niet alleenlijk dankbaar zal zijn, maar ook, bygezontheit,

[k] *Conceptus*.
[l] *Veritas absoluta*.
[m] *Supponere*.
[n] *Essentia*.
[o] *Determinari*.

Uw Toegenegenste
N.N.

8. Octob. 1674.

Tweeenzestigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* ....

MYN HEER,

ONze Vrient ..... heeft de brief, die 't u belieft heeft aan my te schrijven, my toegezonden, beneffens 't oordeel van uw Vrient over mijn en Deskartes [a]gevoelen van de [b]vrije wil. Hy heeft zeer aangenaam aan my geweest. En hoewel ik tegenwoordiglijk door andere zaken zeer afgetrokken en verhindert word, behalven dat ik ook niet al te gezont ben; zo dwingt echter uw bezondere beleeftheit, of, 't welk ik het voornaamste acht, d' yver der waarheit, die gy hebt, my in dier voegen, dat ik uw begeerte, naar de kleinheit van mijn verstant, zal voldoen. Want ik weet niet wat uw vrient wil, eer hy zich op d' ervarentheit beroept, en een naaukeu-

[a] *Sententia*.
[b] *Liberum arbitrium*.

rige opmerking eischt. Dat hy 'er wijders bijvoegt; *als van twee menschen d'een iets van enige zaak bevestigt, en d'ander het zelfde ontkent, enz*. Dit is waar, zo hy verstaat dat deze twee, hoewel zy de zelf de [c]bewoordingen gebruiken, echter op verscheide zaken denken; en van deze zaak heb ik eertijts enige voorbeelden aan onze Vrient ..... gezonden, aan de welk ik nuschrijf, dat hy de zelfden aan u zal mededelen.

Ik ga dan voort tot die [d]bepaling der [e]vrijheit, die hy de mijne zegt te wezen: maar ik weet niet van waar hy dit gehaalt heeft. Ik zeg dat die zaak vry is, de welke uit d' enige nootzakelijkheit van haar natuur [f]wezentlijk is, en [g]werkt: maar dat die gedwongen is, dewelke van een ander [h]bepaalt word tot wezentlijk te zijn, en naar zekere en bepaalde wijze te werken. Tot een voorbeelt, hoewel God [i] nootzakelijk [k]wezentlijk is, zo is hy echter zulks [l]vrijwilliglijk; om dat hy uit d'enige nootzakelijkheit van zijn natuur wezentlijk is. In dezer voegen verstaat God vrijwilliglijk zich zelf, en [m]volstrektelijk alle dingen: om dat uit d' enige nootzakelijkheit van zijn natuur volgt dat hy alles verstaat. Gy ziet dan dat ik de [n]vrijheit niet in een [o]vrijwillig besluitstel, maar in een [p]vrijwillige nootzakelijkheit.

Maar laat ons de geschape dingen afdeelen, die alle van [q]uitterlijke oorzaken bepaalt worden tot [r]wezentlijk te zijn, en naar [s]zekere en bepaalde wijze te werken. Laat ons, om dit klarelijk te verstaan, een zeer eenvoudige zaak bevatten. Tot een voorbeelt, een steen ontfangt van zekere uitterlijke oorzaak, die hem drijft, zekere [t]hoegrootheit van beweging, door de welke hy daar na, schoon [u]d'aandrift van d'uitterlijke oorzaak ophoud, nootzakelijk voortgaat in bewogen te worden. Dit dan, dat de steen zijn beweging behoud, is gedwongen, niet om dat het nootzakelijk is, maar om dat het door d' aandrijving van d' uitterlijke oorzaak bepaalt moet worden. 't Geen, dat ik hier van de steen zeg, moet van yder bezonder ding, hoe zeer men dat ook te [w]zamengezet, en tot zeer veel dingen bequaam bevat, verstaan worden; te weten, dat yder ding nootzakelijk van enige [x]uitterlijke oorzaak [y]bepaalt word tot [z]wezentlijk te zijn, en op zekere en bepaalde wijze te [a]werken. Wijders, bevat nu, zo 't u belieft, dat de steen, terwijl hy voorvaart in bewogen te worden, denkt en weet, dat hy, zo veel hy kan, tracht om voort te gaan in bewogen te worden. Warelijk, deze steen, dewijl hy alleenlijk van zijn [b] poging bewust, en geensins [c]onverschillend is, zal geloven dat hy zeer vry is, en om geen andere oor-

[c] *Vocabula*.

[d] *Definitio*.
[e] *Libertas*.
[f] *Existere*.
[g] *Agere*.
[h] *Determinare*.
[i] *Necessariò*.
[k] *Existere*.
[l] *Liberè*.
[m] *Absolutè*.

[n] *Libertas*.
[o] *Decretum liberum*.
[p] *Necessitas libera*.
[q] *Causae externae*.
[r] *Existere*.
[s] *Ratio certa ac determinata*.
[t] *Quantitas*.
[u] *Impulsus*.

[w] *Composita*.

[x] *Causa externa*.
[y] *Determinari*.
[z] *Existere*.
[a] *Agere*.
[b] *Conatus*.
[c] *Indifferens*.

zaak in zijn beweging volhard, dan om dat hy wil. Dit is die menschelijke vryheit, die zy alle beroemen te hebben, en die alleenlijk hier in bestaat, dat de menschen van hun begeerten bewust zijn, en geen kennis van d' oorzaken hebben, van de welken zy bepaalt worden. Dus meent een kint, dat het [d]vrywilliglijk melk begeert, een toornige jongen dat hy wraak, en een blode dat hy de vlucht wil. Wijders, een dronke mensch gelooft dat hy uit een vrywillig besluit van zijn geest die dingen spreekt, die hy, nuchter zijnde, wel wilde gezwegen te hebben. Dus geloven d' uitzinnigen, klappers, en zeer veel diergelijke menschen, dat zy uit een [e]vrywillig besluit van de [f]geeft werken, en niet dat zy door drift gedreven worden. En dewijl dit [g]vooröordeel alle menschen ingeboren is, zo worden zy niet lichtelijk daar af ontslagen. Want hoewel d' ervarentheit genoech, en meer dan genoech leert, dat de menschen niets minder konnen, dan hun [h]begeerten matigen, en hoewel zy dikwijls, terwijl zy van strijdige [i]tochten bestreden worden, beter dingen zien, en erger dingen volgen, zo geloven zy echter dat zy vry zijn; en dit om dat zy enige dingen lichtelijk begeren, en welker begeerte lichtelijk uit de geheugenis van enig ander ding, daar aan wy dikwijls gedenken, ontstaat.

[d] *Liberè*.

[e] *Decretum liberum*.

[f] *Mens*.

[g] *Praejudicium*.

[h] *Appetitus*.

[i] *Affectus*.

Hier meê heb ik, zo ik my niet bedrieg, genoechsamelijk verklaart wat mijn mening van de [k]vrije en gedwonge nootzakelijkheit, en van de [l]verdichte menschelijke vryheit is; daar uit lichtelijk op de tegenwerpingen van uw vrient geantwoord kan worden. Want dat hy met Deskartes zegt, dat de zelfde vry is, die van geen [m]uitterlijke oorzaak gedwongen word; indien hy by een gedwonge mensch de geen verstaat, die iets onwillig doet, zo sta ik toe dat wy in enige dingen geensins gedwongen worden, en dat wy in deze opzicht een [n]vrije wil hebben: maar indien hy by gedwongen die mensch verstaat, die, hoewel niet onwillig, echter nootzakelijk werkt, gelijk ik hier voor verklaart heb; zo ontken ik dat wy in enig ding vry zijn. Maar uw vrient, in tegendeel zegt, *dat wy d' oeffening der reden* [o]*gantsch vrywilliglijk, dat is*, [p]*volstrektelijk, konnen gebruiken*: daar in hy stout, ja misschien al te stoutelijk spreekt. *Want wie anders*, zegt hy, *dan de geen, die zijn eige geweten tegenspreekt, zou ontkennen dat ik met mijn* [q]*denkingen kan denken, dat ik schrijven, en niet schrijven wil?* Ik zou wel willen weten van welk [r]geweten hy hier anders spreekt, als van het geen, 't welk ik hier voor, met het voorbeelt van de steen, verklaart heb. Ik, wat my aangaat, om mijn geweten, dat is de reden en ervarentheit niet tegen te spreken,

[k] *Libera & coacta necessitas*.

[l] *Ficta humano libertas*.

[m] *Causa externa*.

[n] *Liberum arbitrium*.

[o] *Liberrimè*.

[p] *Absolutè*.

[q] *Cogitationes*.

[r] *Conscientio*.

en de [s]vooröordeelen en onweetentheit niet te koesteren, ontken dat ik door enig [t] volstrekt vermogen van te denken kan denken, dat ik schrijven, of niet schrijven wil. Maar ik beroep my op zijn eige geweten, die zonder twijffel ondervonden heeft, dat hy in zijn slaap niet het vermogen van te denken heeft, dat hy schrijven, en niet schrijven wil: gelijk ook dat hy, als hy droomt dat hy schrijven wil, niet de macht heeft van niet te dromen dat hy schrijven wil. Ik acht ook dat hy niet minder ondervonden heeft, dat de [u]geest niet altijt even bequaam is om op een zelfde [w] voorwerp te denken: maar dat, naar dat het lighaam bequamer is om het [x]beelt van dit, of dat voorwerp daar in te [y]verwekken, de [z]geest ook in dezer voegen bequamer is om dit, of dat voorwerp t'aanschouwen. Als hy 'er wijders byvoegt, dat d' oorzaken, om de welken hy zijn geest tot het schrijven toegepast heeft, hem wel tot schrijven hebben bewogen, maar niet gedwongen, zo zegt hy niets anders, indien gy de zaak wel wilt overwegen, dan dat zijn [a]gemoed toen in dier voegen gestelt was, dat d' oorzaken, die hem t' andere tijden, te weten toen hy van enige grote [b]hartstocht bestreden wierd, hem toen niet, en nu gemakkelijk hebben konnen buigen: dat is, d' oorzaken, die hem t' andere tijden niet konden dwingen, hebben hem nu gedwongen, niet om onwillig te schrijven, maar om dat hy begerig zou zijn tot nootzakelijk te schrijven. Dat hy'er wijders byvoegt, dat, indien wy van [c]uitterlijke oorzaken gedwongen wierden, niemant de [d]hebbelijkheit van deucht zou konnen verkrijgen; ik weet niet wie tot hem gezegt heeft, dat niet uit zekere nootschikkelijke nootzakelijkheit, maar alleenlijk uit [e]vrywillig besluit van de geest kan gebeuren, dat wy stantvastig en bestandig van gemoed zijn. Voorts, dat hy'er bydoet, dat, als dit gestelt is, alle boosheit te veröntschuldigen zal zijn; wat volgt daar uit? Want de boze menschen zijn niet minder te vrezen, en niet min schadelijk, dan als zy nootzakelijk quaat zjn. Maar bezie hier af, zo 't u belieft, het achtste hooftdeel van het tweede deel in mijn [f]Aanhangsel over Deskartes [g] Beginselen. Eindelijk, ik zou wel willen dat uw vrient, die deze dingen my tegenwerpt, aan my antwoordde op wat wijze hy de menschelijke deucht, die uit een [h]vrywillig besluit van de [i]geest spruit, gezamentlijk met Gods [k]voorschikking, bevat. Indien hy met Deskartes belijd dat hy dit niet kan overëenbrengen, zo poogt hy de pijl, daar meê hy zich alreê gewond heeft, tegen my te schieten. Maar te vergeefs: want indien gy mijn gevoelen naerstiglijk gelieft t' onderzoeken, zo zult gy zien dat alles wel overëenkoomt, enz.

[s] *Praejudicia*.
[t] *Potentia absoluta*.
[u] *Mens*.
[w] *Objectum*.
[x] *Imago*.
[y] *Existere*.
[z] *Mens*.
[a] *Animus*.
[b] *Affectus*.
[c] *Causae externae*.
[d] *Habitus*.
[e] *Decretum liberum*.
[f] *Appendix*.
[g] *Principia*.
[h] *Decretum liberum*.
[i] *Mens*.
[k] *Praeordinatio*.

Drieenzestigste Brief.
..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

WAnneer zullen wy uw [a]middel, van de [b]reden wel en recht in de verkrijging van de kennis der onbekende waarheden te bestieren, gelijk ook [c]d' algemenen [d]in de naturelijke dingen, van u verwerven? Ik weet dat gy alreê grotelijks daar in gevordert zijt. 't Eerste is aan my kenbaar geworden; en het leste bemerkt men uit de [e]voorbewijzen, die aan het tweede deel der [f]Zedekunst bygevoegt zijn, door de welken veel zwarigheden in de naturelijke dingen lichtelijk opgelost worden. Ik verzoek, indien de tijt en gelegentheit het toelaat, ootmoediglijk van u de ware [g]bepaling der [h]beweging, gelijk ook de verklaring daar af, en [i]op welke wijze wy, als [k]d' uitgestrektheit, voor zo veel zy door zich [l]bevat word, [m]ondeelbaar, [n]onveränderlijk, enz. is, van 't voorgaande konnen afleiden dat 'er zo veel, en zo grote [o]verscheidentheden konnen ontstaan, en by gevolg de [p]wezentlijkheit der [q]gestalte in de [r]deeltjes van enig lighaam, die echter in yder lighaam verscheiden van de gestalten der delen zijn, de welken de vorm van een ander lighaam stellen. Gy hebt my, toen ik by u was, de [s]middel aangewezen, die gy in 't onderzoeken der waarheden, de welken noch niet bekent zijn, gebruikt. Ik bevind dat deze middel zeer voortreffelijk, en echter zeer gemakkelijk is, voor zo veel ik daar af bevat heb: en ik mag zeggen dat ik door deze enige [t]waarneeming grote [u] voortgangen in de [w]Wiskundige dingen heb gedaan. Ik zou dieshalven wel wenschen, dat gy de ware [x]bepaling van het [y]evenmatig, [z]zwaar, [a]valsch, [b]verdicht en [c]twijffelächtig denkbeelt aan my leerde.

Ik heb het [d]onderscheit tusschen het waar en evenmatig denkbeelt gezocht, en echter tot noch toe daar af niets anders konnen merken, dan dat, toen ik de zaak, en zekere [e]bevatting, of [f]denkbeelt onderzocht, dat ik, zeg ik, om wijders na te vorsschen of dit waar denkbeelt ook het evenmatig denkbeelt van enige zaak was, by my onderzocht wat d' oorzaak van dit denkbeelt, of van deze bevatting was. Ik dan, dit kennende, onderzocht weêr wat [g]d' oorzaak van deze [h]bevatting was, en ging dus, in altijt d' oorzaken van d' oor-

[a] *Methodus*.
[b] *Ratio*.
[c] *Generalia*.
[d] *In Physicis*.
[e] *Lemmata*.
[f] *Ethica*.
[g] *Definitio*.
[h] *Motus*.
[i] *Qua ratione*.
[k] *Extensio*.
[l] *Concipere*.
[m] *Indivisibilis*.
[n] *Immutabilis*.
[o] *Varietates*.
[p] *Existentia*.
[q] *Figura*.
[r] *Particulae*.
[s] *Methodus*.
[t] *Observatie*.
[u] *Progressus*.
[w] *Mathematica*.
[x] *Definitio*.
[y] *Adaequata*.
[z] *Vera*.
[a] *Falsa*.
[b] *Ficta*.
[c] *Dubia idea*.
[d] *Differentia*.
[e] *Conceptus*.
[f] *Idea*.
[g] *Causa*.
[h] *Conceptus*.

zaken der [j]denkbeelden t' onderzoeken, zo verre voort, tot dat ik zodanige oorzaak vond, van de welke ik weêr geen andere oorzaak kon zien, dan dat, onder alle de [k]mogelijke denkbeelden, die ik by my heb, dit enige ook daar uit [l]wezentlijk was. Tot een voorbeelt, indien wy onderzoeken waar in de ware [m]oorsprong onzer [n]dolingen bestaat, Deskartes zal antwoorden, om dat wy onze [o]toestemming aan dingen geven, die wy noch niet klarelijk bevat hebben. Maar hoewel dit het [p]waar denkbeelt van deze zaak is, zo zal ik echter niet alles, dat omtrent de zelfde nootzakelijk geweten moet worden, konnen [q]bepalen, zo ik ook niet een [r]evenmatig denkbeelt van deze zaak heb. En om dit te verkrijgen, zoek ik weêr naar d'oorzaak van deze [s]bevatting; te weten waaröm wy onze [t]toestemming aan dingen geven, die wy niet klarelijk verstaan: en ik antwoord dat dit uit gebrek van kennis geschied. Maar hier kan men weêr niet wijder onderzoeken, wat [u]d' oorzaak is, dat wy enige dingen niet weten; en dieshalven zie ik dat ik het evenmatig denkbeelt van onze dolingen ontdekt heb. Ik verzoek ondertusschen van u, of'er, om dat blijkt dat veel dingen, op onëindelijke wijzen uitgedrukt, hun evenmatig denkbeelt hebben, en dat men alle de dingen, die men van de zaak kan weten, uit yder evenmatig denkbeelt kan afleiden, hoewel zy lichtelijker uit het een, dan uit het ander denkbeelt uitgehaalt worden; of'er, zeg ik, een [w]middel is, daar uit men kan weten welk van beide boven d' ander gebruikt moet worden. In dezer voegen bestaat (tot een voorbeelt) het [x]evenmatig denkbeelt van de [y]kring in de [z]gelijkheit der [a]stralen. Het bestaat ook in [b]onëindige rechthoeken, met malkander [c]gelijk, en van de [d]delen van twee lijnen gemaakt; en dus heeft het wijders [e]onëindige uitdrukkingen, van de welken yder de natuur van de [f]kring uitdrukt. En hoewel uit yder van deze [g]denkbeelden alle d' anderen, die men van de kring kan weten, afgeleid konnen worden, zo geschied dit echter veel lichtelijker uit het een van dezen, dan uit het ander. Desgelijks, de geen, die de [h]toegepasten der kromme lijnen aanmerkt, zal veel dingen daar van afleiden, die tot der zelfder [k]meting behoren; maar met meerder gemak, zo wy de [l]raaklijnen aanmerken, enz. In dezer voegen heb ik willen aanwijzen hoe verre ik in dit onderzoek voortgegaan ben, van 't welk ik de volmaaktheit, of, zo ik ergens dool, de verbetering, en ook de begeerde [m]bepaling verwacht.

3. Januar. 1675.

[j] *Ideae*.
[k] *Idea possibiles*.
[l] *Existere*.
[m] *Origo*.
[n] *Errores*.
[o] *Assensus*.
[p] *Idea vera*.
[q] *Determinare*.
[r] *Idea adaequata*.
[s] *Conceptus*.
[t] *Assensus*.
[u] *Causa*.
[w] *Medium*.
[x] *Idea adaequata*.
[y] *Circulus*.
[z] *AEqualitas*.
[a] *Radii*.
[b] *Rectanguli infiniti*.
[c] *AEquales*.
[d] *Segmenta*.
[e] *Expressiones infinitae*.
[f] *Circulus*.
[g] *Idea*.
[h] *Applicatae curvarum*.
[k] *Dimensio*.
[l] *Tangentes*.

Vierenzestigste Brief.
Aantwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

TUsschen het [a]waar en [b]evenmatig denkbeelt ken ik geen ander [c]onderscheit, dan dat de naam van waar alleenlijk op [d]d' overeenkoming van het [e]denkbeelt met zijn [f]gedenkbeelde ziet, en de naam van evenmatig op de natuur van 't denkbeelt in zich zelf: in voegen dat 'er warelijk geen onderscheit tusschen het waar en evenmatig denkbeelt is, dan die innerlijke [g]betrekking. Voorts, op dat ik zou konnen weten uit welks [h]denkbeelt van een zaak onder veel anderen alle [i] d'eigenschappen van [k]'t onderwerp [l]afgeleid konnen worden, zo neem ik niet meer waar, dan dit enige, dat dit denkbeelt van de zaak, of de [m]bepaling [n] d'uitwerkende oorzaak uitdrukt. Tot een voorbeelt, om d' eigenschappen van een kring op te speuren, onderzoek ik, of ik uit dit denkbeelt van de kring, te weten dat hy uit onëindige rechthoeken bestaat, alle des zelfs eigenschappen kan afleiden; ik onderzoek, zeg ik, of dit denkbeelt d' uitwerkende oorzaak van de kring insluit; en dewijl dit niet geschied, zoek ik een ander; namelijk, dat de kring een ruimte is, die van een lijn beschreven word, van de welk het een punt vast staat, en 't ander beweeghelijk is. Dewijl deze bepaling d' uitwerkende oorzaak uitdrukt, zo weet ik dat ik alle d' eigenschappen van de kring daar van kan afleiden, enz. zo ook, als ik God bepaal een wezend te zijn, dat ten hoogsten volmaakt is, en dewijl die bepaling niet d'uitwerkende oorzaak uitdrukt; want ik versta d'uitwerkende oorzaak zo wel innerlijk, als uitterlijk: zo zal ik alle Gods eigenschappen niet daar af konnen te voorschijn brengen: maar wel als ik God bepaal te wezen een wezend, enz. *Bezie de zeste Bepaling van 't eerste deel van onze Zedekunst*.

Voorts, wat d' anderen aangaat, en die tot het beleet behoren, ik bewaar hen tot een andere gelegentheit, om dat zy noch niet in ordening zijn beschreven; en wat die dingen betreft, van de welken gy zegt dat de geen, die de toegepasten der krommelijnen aanmerkt, veel dingen daar van zal afleiden, die tot der zelfder meting beho-

[a] *Vera*.
[b] *Adaequ ata Idea*.
[c] *Differentia*.
[d] *Convenientia*.
[e] *Idea*.
[f] *Ideatum*.
[g] *Relatio*.
[h] *Idea*.
[i] *Proprietates*.
[k] *Subjectum*.
[l] *Deduci*.
[m] *Definitio*.
[n] *Causa efficiens*.

ren, maar met meerder gemak en lichtigheit, als men de raaklijnen aanmerkt, enz. Ik, in tegendeel, acht dat men, met de raaklijnen t'aanmerken, veel anderen zwarelijker daar van afleid, dan met de toegepasten der kromme lijnen in ordening t'aanmerken, en stel volstrektelijk vast, dat uit d'een eigenschappen van enige zaak, wat denkbeelt men ook stelt, enige dingen lichtelijker, en anderen zwarelijker, de welken echter alle tot de natuur van die zaak behoren, gevonden konnen worden. Maar ik acht dat men dit alleenlijk moet waarneemen, te weten, dat men naar zodanig denkbeelt moet zoeken, uit het welk, gelijk hier voor gezegt is, alles uit gehaalt kan worden. Want indien men van enige zaak alle mogelijke dingen zal afleiden, zo volgt nootzakelijk dat de lesten zwaarder, dan d'eersten, zullen wezen. enz.

Vyfenzestigste Brief.
..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

MYn ernstig verzoek aan u is dat het u belief de [a]twijffelingen, die ik hier aan u zal [b]voorstellen, [c]op te lossen, en uw antwoort daar op aan my over te zenden: voorëerst met een betogend bewijs, maar niet met een bewijs, dat tot het onmogelijk brengt, aan te wijzen, dat wy geen meer [d]toeëigeningen van God konnen kennen, dan [e]denking en [f]uitgestrektheit. Wijders, of daar uit volgt dat de [g]schepselen, die uit andere toeëigeningen bestaan, geen uitgestrektheit konnen bevatten, en dat 'er in dezer voegen zo veel [h]werrelden gestelt moeten worden, als'er toevoegingen van God zijn. Tot een voorbeelt, van zo grote [i]uitgestrektheit als onze [k]uitgestrekte werrelt is, om dus te spreken, van zo grote uitgestrektheit zouden ook de werrelden zijn, die uit andere [l]toeëigeningen bestaan: en gelijk wy, behalven de [m]denking, niets dan uitgestrektheit bevatten, zo zouden ook de [n]schepselen van die werrelden niets anders, dan de toeëigening van hun werrelt, en de denking bevatten.

Ten tweeden, dewijl Gods verstant zo wel in [o]wezentheit, als in [p]wezentlijkheit van onz verstant verschilt, zo zal het niets met het onze gemeen hebben; en dieshalven kan (*volgens de darde*

[a] *Dubitationes*.
[b] *Proponere*.
[c] *Solvere*.
[d] *Attributa*.
[e] *Cogitatio*.
[f] *Extensio*.
[g] *Creaturae*.
[h] *Mundi*.
[i] *Extensio*.
[k] *Mundus extensus*.
[l] *Attributa*.
[m] *Cogitatio*.
[n] *Creaturae*.
[o] *Essentia*.
[p] *Existentia*.

[q]*Voorstelling van 't eerste deel in uw* [r]*Zedekunst*) Gods verstant niet [s]d'oorzaak van onz verstant wezen.

Ten darden, in het [t]Bijvoegsel van de tiende Voorstelling van uw [u]Zedekunst zegt gy, dat 'er in de natuur niets klarelijker is, dan dat yder [w]wezend onder enige [x]toeëigening bevat moet worden; ('t welk ik zeer wel begrijp) en hoe 't meer [y] zakelijkheit, of [z]wezend heeft, hoe 'er meer toeëigeningen aan behoren. Hier uit schijnt te volgen dat'er wezenden zijn, die drie, vier, en meer toeeigeningen hebben, hoewel men echter uit het geen, dat betoogt is, heeft konnen verstaan dat yder wezend alleenlijk uit twee toeeigeningen bestaan, te weten uit enige zekere toeëigening van God, en uit het [a]denkbeelt van de zelfde toeëigening.

Ten vierden, ik zou wel de [b]voorbeelden der dingen begeren, die [c]onmiddelijk van God voortkomen, en die [d]door middel van enige onëindige wijziging voortgebracht worden. Hier af schijnen my de [e]denking en [f]uitgestrektheit van 'te eerste [g]geslacht, en het [h]verstant in de denking, en de [i]beweging in [k] d'uitgestrektheit van 't lest geslacht te wezen, enz.

Dit is 't geen, 't welk ik van u verzoek, zo gy enige tijt overig hebt. Vaar wel.

25. Jul. 1675.

[q]*Propositio*.
[r]*Ethica*.
[s]*Causa*.
[t]*Scholium*.
[u]*Ethica*.
[w]*Ens*.
[x]*Attributum*.
[y]*Realitas*.
[z]*Ens*.

[a]*Idea*.
[b]*Exempla*.
[c]*Immediatè*.
[d]*Mediante aliqua modificatione*.
[e]*Cogitatio*.
[f]*Extensio*.
[g]*Genus*.
[h]*Intellectus*.
[i]*Motus*.
[k]*Extensio*.

Zesenzestigste Brief.
B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

IK verblijd my van dat eindelijk aan u gelegentheit voorgekomen is om my door uw brieven, die altijt zeer aangenaam aan my zijn, te verheugen, en ik verzoek ernstiglijk dat gy zulks dikwijls doet, enz.

Doch ik, dit daar latende, ga voort tot uw [a]twijffelingen; en voorëerst zeg ik, dat de [b]menschelijke ziel alleenlijk die dingen kan kennen, de welken van het [d] denkbeelt des lighaams, [e]dadelijk wezentlijk zijnde, ingesloten worden, of 't welk men uit dit denkbeelt zelf besluiten kan. Want het [f]vermogen van yder ding word door der zelfder [g]wezentheit alleen bepaalt; *volgens de zevende* [h]*Voorstelling van 't darde deel van mijn Zedekunst*. Maar de wezentheit van de ziel (*volgens de dartiende Voorstelling van het tweede deel in mijn Zedekunst*) bestaat hier in alleen, dat zy het

[a]*Dubia*.
[b]*Mens humana*.
[d]*Idea corporis*.
[e]*Actu existens*.
[f]*Potentia*.
[g]*Essentia*.
[h]*Propositio*.

[i]denkbeelt van 't lighaam is, 't welk [k]dadelijk wezentlijk is; en dieshalven, der ziels vermogen van te verstaan strekt zich alleenlijk tot die dingen uit, de welken van dit [l]denkbeelt des lighaams in zich bevat worden, of die daar uit volgen. En dit denkbeelt des lighaams [m]sluit geen andere [n]toeëigeningen van God in, en drukt ook geen anderen uit, dan [o]d'uitgestrektheit en [p]denking. Want des zelfs [q] gedenkbeelde, ofgedachte zaak, namelijk het [r]lighaam (*volgens de zeste* [s] *Voorstelling van het tweede deel in mijn Zedekunst*) heeft God tot [t]oorzaak, voor zo veel zy onder de [u]toeëigening van [w]uitgestrektheit, en niet voor zo veel zy onder enige andere toeëigening aangemerkt word, en dieshalven (*volgens de zeste* [x]*Kundigheit van 't eerste deel in mijn Zedekunst*) dit [y]denkbeelt van 't lighaam [z]sluit [a]Gods kennis in, voor zo veel het onder de toeëigening van uitgestrektheit aangemerkt word. Wijders, dit denkbeelt, voor zo veel het een [b]wijze van denken is, heeft ook (*volgens de zelfde* [c]*Voorstelling*) God tot [d]oorzaak, voor zo veel hy een [e]denkende zaak is, en niet voor zo veel hy onder enige andere [f]toeëigening aangemerkt word: in voegen dat (*volgens de zelfde* [g]*Kundigheit*) het [h]denkbeelt van dit denkbeelt [i]Gods kennis [k]insluit, voor zo veel hy onder de toeëigening van [l]denking, en niet onder enige andere toeëigening aangemerkt word. Zo blijkt dan dat de [m]menschelijke ziel, of het [n]denkbeelt van 't menschelijk lighaam, geen andere [o]toeëigeningen van God, dan deze twee, [p]insluit, noch [q]uitdrukt. Voorts, uit deze twee toeëigeningen, of uit der zelfder [r]aandoeningen kan (*volgens de tiende* [s]*Voorstelling van 't eerste deel in mijn Zedekunst*) geen andere toeëigening van God [t]besloten, noch [u]bevat worden. Ik besluit dan dat de [w]menschelijke ziel geen [x]toeëigening van God, dan deze, kan kennen; *'t welk te bewijzen stond*. Dat gy'er bijvoegt, of'er dan zo veel [z]werrelden [a]gestelt moeten worden, als 'er [b] toeëigeningen zijn; bezie hier af het [c]Bijvoegsel van de zevende [d]Voorstelling in het tweede deel van mijn Zedekunst. Wijders, men zou deze Voorstelling lichtelijker konnen [e]betogen, met de zaak tot ongerijmtheit te brengen: en deze [f]slach van betogen verkies ik gemenelijk boven d'ander, als de Voorstelling [g] ontkennig is, om dat zy meer met de natuur van die [h]gelijke dingen overëenkoomt. Maar dewijl gy alleenlijk iets [i]stellig verëischt, treê ik tot het ander over; 't welk is, of een zaak van een andere voortgebracht kan worden, in de welke zo wel de

[i]*Idea*.
[k]*Actu existens*.
[l]*Idea corporis*.
[m]*Involvere*.
[n]*Attributa*.
[o]*Extensio*.
[p]*Cogitatio*.
[q]*Ideatum*.
[r]*Corpus*.
[s]*Propositio*.
[t]*Causa*.
[u]*Attributum*.
[w]*Extensio*.
[x]*Axioma*.
[y]*Idea*.
[z]*Involvere*.
[a]*Dei cognitio*.
[b]*Modus cogitandi*.
[c]*Propositio*.
[d]*Causa*.
[e]*Res cogitans*.
[f]*Attributum*.
[g]*Axioma*.
[h]*Idea*.
[i]*Dei cognitio*.
[k]*Involvere*.
[l]*Cogitatio*.
[m]*Mens humana*.
[n]*Idea corporis humani*.
[o]*Attributa*.
[p]*Involvere*.
[q]*Exprimere*.
[r]*Affectiones*.
[s]*Propositio*.
[t]*Concludere*.
[u]*Concipere*.
[w]*Mens humana*.
[x]*Attributum*.
[z]*Mundi*.
[a]*Constituendi*.
[b]*Attributa*.
[c]*Scholium*.
[d]*Propositio*.
[e]*Demonstrare*.
[f]*Genus demonstrandi*.
[g]*Negativa*.
[h]*Similia*.
[i]*Positivum*.

[k]wezentheit, als de [l]wezentlijkheid verschilt. Want de dingen, die dus van malkander verschillen, schijnen niets

[k]*Essentia*.
[l]*Existentia*.

gemeen te hebben. Doch dewijl alle [m]bezonderen, behalven de genen, die van huns gelijken voorgebracht worden, zo in wezentheit, als in wezentlijkheit, van hun [n] oorzaken verschillen, zo zie ik hier geen reden van te twijffelen. Maar in welke zin ik versta dat God [o]d' uitwerkende oorzaak, zo van de wezentheit, als van de wezentlijkheit der dingen is, ik geloof dat ik my genoech uitgedrukt en verklaart heb in [p]'t Bijvoegsel, en in de [q]Toegift van de vijfentwintigste [r]Voorstelling in 't eerste deel van mijn Zedekunst. Wy [u]vormen uit het [w]denkbeelt, 't welk wy van een [x]wezend hebben, dat [y]volstrektelijk onëindig is, de [z]Kundigheit van [a]'t Byvoegsel van de tiende [b]Voorstelling in 't eerste deel van onze [c]Zedekunst, gelijk ik in 't einde van het zelfde Byvoegsel aangewezen heb; en niet hier uit, dat'er [d] wezenden zijn, of konnen wezen, die, drie, vier, en meer [e]toeëigeningen hebben.

Eindelijk, de [b]voorbeelden, die gy eischt, zijn van 't eerste geslacht in de [c] denking, namelijk een [d]verstant, dat [e]volstrektelijk [f]onëindig is; maar in [g]d' uitgestrektheit de [h]beweging en rust: doch van het tweede geslacht zijn, de gedaante van [i]'t Heeläl, 't welk, hoewel het op onëindige wijzen verändert, echter altijt de zelfde blijft; *bezie hier af het* [k]*Byvoegsel van het zevende* [l]*voorbewijs voor de veertiende* [m]*Voorstelling in het tweede deel van mijn* [n]*Zedekunst*. Ik acht dat ik (waarde Heer) op uw [o]Tegenwerpingen, en op die van onze vrient geantwoord heb. Indien gy echter acht dat'er noch enige zwarigheit overig is, zo verzoek ik dat het u belief de zelfde aan my bekent te maken, om die, indien 't my mogelijk is, ook wech te nemen

Hage, 29. Jul. 1675.

Zevenenzestigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. ..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK verzoek ernstiglijk van u de [a]betoging van 't geen, dat gy zegt; te weten dat de [b]ziel geen meer [c]toeëigeningen van God, dan [d]d' uitgestrektheit en [e]denking, kan begrijpen. En hoewel ik dit klaarblijkelijk zie, zo dunkt my echter dat het tegendeel uit het

[m] *Particularia*.
[n] *Causae*.
[o] *Causa efficiens*.
[p] *Scholium*.
[q] *Corollarium*.
[r] *Propositio*.
[u] *Formare*.
[w] *Idea*.
[x] *Ens*.
[y] *Absolutè*.
[z] *Axioma*.
[a] *Scholium*.
[b] *Propositio*.
[c] *Ethica*.
[d] *Entia*.
[e] *Attributa*.
[b] *Exempla*.
[c] *Cogitatio*.
[d] *Intellectus*.
[e] *Absolutè*.
[f] *Infinitus*.
[g] *Extensio*.
[h] *Motus & quies*.
[i] *Universus*.
[k] *Scholium*.
[l] *Lemma*.
[m] *Propositio*.
[n] *Ethica*.
[o] *Objectiones*.
[a] *Demonstratio*.
[b] *Anima*.
[c] *Attributa*.
[d] *Extensio*.
[e] *Cogitatio*.

[f]Byvoegsel van de zevende [g]Voorstelling in het tweede deel van uw [h]Zedekunst afgeleid kan worden; misschien om geen andere oorzaak, dan om dat ik de zin en mening van dit [i]Byvoegsel niet wel en recht bevat. Ik heb dieshalven voorgenomen te verklaren hoe ik deze dingen afleid, met verzoek dat het u zal believen aan my ter plaats, daar ik uw mening niet wel tref, volgens uw gewone beleeftheit, te hulp te komen. 't Is dan hier meê dus gestelt, dat, hoewel ik daar uit versta dat de werrelt warelijk een en enig is, dit echter ook niet minder klaar is, dat hy op [k]onëindige wijzen uitgedrukt is, en dat dieshalven yder bezonder ding op onëindige wijze uitgedrukt word. Uit het welk schijnt te volgen, dat deze [k]wijziging, die mijn mening stelt, en deze wijziging, die mijn lighaam uitdrukt, hoewel zy een en de zelfde wijziging is, echter op onëindige wijzen uitgedrukt zijn; op d'een [l]wijze door [m]denking, op d'andere door [n]uitgestrektheit, op de darde door Gods [o] toeëigening, aan my onbekent, en dus voort tot in 't onëindig; om dat Gods toeëigeningen onëindig zijn, en d'ordening en samenknoping der wijzigingen in alle dingen een en de zelfde schijnt te wezen.

[f]*Scholium*.
[g]*Propositie*.
[h]*Ethica*.
[i]*Scholium*.
[k]*Modificatio*.
[l]*Modus*.
[m]*Cogitatio*.
[n]*Extensio*.
[o]*Attributum*.

Hier uit rijft nu deze [p]vraag, waaröm de [q]ziel, die zekere [r]wijziging vertoont, en welke zelfde wijziging niet alleenlijk door [s]d' uitgestrektheit, maar op [t]onëindige wijzen uitgedrukt is; waarom, zeg ik, zy alleenlijk die wijziging, door d' uitgestrektheit uitgedrukt, dat is het menschelijk lighaam, en geen andere [u] uitdrukking, door andere [w]toeëigeningen bevat. Maar de tijt laat my niet toe dat ik bredelijker hier af spreek. Alle deze dingen zullen misschien door gedurige [x] overdenkingen wechgenomen worden.

[p]*Quastio*.
[q]*Mens*.
[r]*Modificatio*.
[s]*Extensio*.
[t]*Modi infiniti*.
[u]*Expressio*.
[w]*Attributa*.
[x]*Meditationes*.

In Londen, 12. August. 1675.

Achtenzestigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

VOorts, om op uw [a]tegenwerping t' antwoorden, ik zeg dat, hoewel yder ding op [b] onëindige wijzen in Gods [c]onëindig ver-

[a]*Objectio*.
[b]*Modi infiniti*.
[c]*Intellectus infinitus*.

stant uitgedrukt is, echter deze [d]onëindige denkbeelden, met de welken het uitgedrukt word, niet een en de zelfde mening, maar onëindigen, van yder bezonder ding konnen stellen: dewijl yder van deze onëindige denkbeelden geen [e]samenknoping met malkander hebben: gelijk ik in het zelfde [f]Byvoegsel van de zevende [g] Voorstelling in het tweede deel van mijn [h]Zedekunst verklaart heb, en uit de tiende Voorstelling van 't eerste deel blijkt. Indien gy een weinig op deze dingen merkt, zo zult gy bevinden dat 'er geen zwarigheit overig is.

[d] *Idea infinita*.
[e] *Connexio*.
[f] *Scholium*.
[g] *Propositio*.
[h] *Ethica*.

Negenenzestigste Brief.
..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK kan zeer zwarelijk bevatten, hoe [a]van voren de [b]wezentlijkheit der lighamen, die [c]bewegingen en [d]gestalten hebben, betoogt word; dewijl in [e]d' uitgestrektheit, als men de zaak [f]volstrektelijk aanmerkt, niets zodanig voorvalt. Wijders, ik zou van u wel willen leren hoe het geen te verstaan is, daar aan gy in zekere brief van 't Onëindig met deze woorden gewach maakt: Zy besluiten echter niet uit de menigte der delen dat zodanige dingen alle getal overtreffen: maar warelijk, my dunkt dat alle [g]Wiskundigen omtrent zodanige [h]onëindigen altijt [i]betogen dat het getal der delen zo groot is, dat zy alle getal, 't welk men noemen kan, overtreffen, en in 't voorbeelt van de twee [k]kringen niet dit verklaren, 't welk gy echter aangevangen had. Want daar toont gy alleenlijk, dat zy dit zelfde niet uit d' al te grote grootheit van de tusschengestelde ruimten, besluiten; gelijk ook niet hier uit, dat wy des zelfs grootste en kleinste niet hebben; maar gy betoogt niet, gelijk gy wilde, dat zy dit niet uit de menigte der delen besluiten. Voorts, ik heb van mijn Heer Leibnits verstaan, dat de [l]Leermeester van de Dolfijn van Frankrijk, Huet genoemt, een man van uitsteekende geleertheit, van de waarheit der menschelijke Godsdienst zal schrijven, en uw [m]Godgeleerde Staatkundige Verhandeling wederleggen. Vaar wel.

[a] *a Priori*.
[b] *Existentia*.
[c] *Motus*.
[d] *Figurae*.
[e] *Extensio*.
[f] *Absolutè*.
[g] *Mathematici*.
[h] *Infinita*.
[i] *Demonstrare*.
[k] *Circuli*.
[l] *Praeceptor*.
[m] *Tractatus Theologico-politicus*.

2. May 1676.

Zeventigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* .....

MYN HEER,

DAt ik in een brief, aan L.M. geschreven, gezegt heb dat men [h]d' onëindigheit der [i] delen niet uit hun menigte kan besluiten; dit blijkt hier uit, dat wy, zo de zelfde uit der zelfder menigte besloten wierd, geen groter menigte van delen zouden konnen [k]bevatten; maar der zelfder menigte zou groter, dan yder gestelde, moeten wezen; 't welk valsch is. Want in de gehele [l]ruimte tusschen twee [m]kringen, die verscheide [n]middelpunten hebben, bevatten wy een menigte der delen, die twee malen groter is, dan in de helft daar af; en echter is 't getal der delen, zo van de halve, als van de gehele ruimte, groter, dan enig getal, dat men aanwijzen kan.

Wijders, uit [o]d' uitgestrektheit, gelijk Deskartes haar bevat, te weten een rustende [p]gevaart, kan men niet alleenlijk zwarelijk de [q]wezentlijkheit der [r]lighamen [s]betogen, gelijk gy zegt; maar 't is ook gantschelijk onmogelijk. Want de [t]rustende stoffe zal, zo veel in haar is, in haar [u]rust volharden, en niet tot [w]beweging aangedreven worden, dan van een [x]uitterlijke oorzaak, die machtiger is. En om deze oorzaak heb ik eertijts niet geschroomt te zeggen, dat Deskartes [y]Beginselen der naturelijke dingen onnut, ik zwijg [z]ongerijmt zijn.

Hage 5. May, 1676.

[h] *Infinitus*.
[i] *Partes*.
[k] *Concipere*.
[l] *Spatium*.
[m] *Circuli*.
[n] *Centra*.
[o] *Extensio*.
[p] *Moles*.
[q] *Existentia*.
[r] *Corpora*.
[s] *Demonstrare*.
[t] *Materia quiescens*.
[u] *Quies*.
[w] *Motus*.
[x] *Causa externa*.
[y] *Principia*.
[z] *Absurda*.

Eenenzeventigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. ..... *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK zou wel willen dat gy my in deze zaak beliefde, met my aan te wijzen hoe, uit de [a]bevatting der [b]uitgestrektheit, volgens uw

[a] *Conceptus*.
[b] *Extensio*.

[c]bedenkingen, de [d]verscheidentheit der dingen [e]van voren getoont kan worden, dewijl gy van Deskartes gevoelen verhaalt, daar in Deskartes gestelt heeft dat hy haar op geen andere wijze van d' uitgestrektheit kan afleiden, dan met [f]t' onderstellen dat door de [g]beweging, van God verwekt, dit in [h]d'uitgestrektheit gewrocht is. Hy leid dieshalven, volgens mijn gevoelen, de [i]wezentlijkheit der lighamen niet van de [k]rustende stoffe af; 't en waar gy misschien [l]d' onderstelling van dat God de [m]beweger is, niets achtte, dewijl gy niet getoont hebt hoe dit uit Gods [n]wezentheit [o]van voren nootzakelijk moet volgen; 't welk Deskartes, toen hy dit tonen zou, geloofde de menschelijke [p]bevatting t' overtreffen. Ik verzoek dan deze zaak van u, dewijl ik wel weet dat gy andere [q]gedachten hebt, 't en zy 'er misschien enige andere gewichtige oorzaak onder schuilt, om 't welk gy dit tot noch toe niet hebt willen openbaren, en zo dit, gelijk ik niet twijffel, niet nodig had geweest, gy zoud niets zodanig duisterlijk aanwijzen. Maar gy hebt u dit zekerlijk [r]t' overreden, dat, 't zy gy my oprechtelijk iets zult aanwijzen, of voor my verborgen houden, mijn [s]genegentheit echter tot u onverändert zal blijven. Doch de redenen, om de welken ik dit bezonderlijk verzoek, zijn dezen, dat ik in de [t] Wiskundige dingen altijt waargenomen heb, dat wy uit yder zaak, in zich aangemerkt, dat is uit de [u]bepaling van yder zaak, niet meer dan een enige [w] eigenschap konnen [x]afleiden: maar dat, indien wy meer [y]eigenschappen begeren, het nootzakelijk is dat wy de [z]bepaalde zaak tot andere dingen [a]betrekken; want dan zullen 'er uit de [b]samenvoeging der [c]bepalingen van deze dingen nieuwe eigenschappen voortkomen. Tot een voorbeelt, indien ik [d]d' omtrek van de [e]kring alleen aanmerk, zo kan ik niets anders besluiten, dan dat hy overäl met zich zelf gelijk, of [f]eenvormig is; door welke [g]eigenschap hy warelijk van alle andere [h] kromme lijnen [i]wezentlijk verschik; en ik zal 'er nooit anderen konnen van [k]afleiden. Maar indien ik deze [l]omtrek tot andere dingen [m]betrek, namelijk tot de [n]stralen, uit het [o]middelpunt getrokken, tot twee lijnen, die malkander snijden, of ook tot meer andere lijnen, zo zal ik meer [p]eigenschappen hier van konnen afleiden: 't welk enigsins tegen de zestiende [q]Voorstelling schijnt te strijden, die bijna de voornaamste van 't eerste boek van uw [r]Zedekunst is. Want in deze Voorstelling word als bekent aangenomen, dat men van de gestelde [s]bepaling van yder zaak meer [t]eigenschappen kan afleiden; 't welk my onmogelijk schijnt, zo wy de [u] bepaalde zaak niet tot andere dingen [w]betrekken. Dit heeft ook te weeg-

[c]*Meditationes*.
[d]*Varietas*.
[e]*A priori*.
[f]*Supponere*.
[g]*Motus*.
[h]*Extensio*.
[i]*Existentia corporum*.
[k]*Materia quiescens*.
[l]*Suppositio*.
[m]*Motor*.
[n]*Essentia*.
[o]*A priori*.
[p]*Captum*.
[q]*Cogitationes*.
[r]*Persuadere*.
[s]*Effectus*.
[t]*Mathematica*.

[u]*Definitio*.
[w]*Proprietas*.
[x]*Deducere*.
[y]*Proprietates*.
[z]*Res definita*.
[a]*Referre*.
[b]*Conjunctio*.
[c]*Definitiones*.
[d]*Peripheria*.
[e]*Circulus*.
[f]*Uniformis*.
[g]*Proprietas*.
[h]*Linea curvae*.
[i]*Essentialiter*.
[k]*Deducere*.
[l]*Peripheria*.
[m]*Referre*.
[n]*Radir*.
[o]*Centrum*.
[p]*Proprietates*.
[q]*Propositio*.
[r]*Ethica*.
[s]*Definitio*.
[t]*Proprietates*.
[u]*Res definita*.
[w]*Referre*.

gebracht, dat ik niet kan zien op wat wijze uit enige [x]toeëigening, alleen aangemerkt, tot een voorbeelt, uit [y]d'uitgestrektheit, een [z]onëindige verscheidenheit van lighamen zou konnen ontstaan. Immers, indien gy acht dat dit ook niet uit een enige toeëigening, alleen aangemerkt, maar uit alle, gezamentlijk genomen, besloten kan worden, zo wilde ik hier in wel van u onderwezen zijn, gelijk ook hoe men dit zou bevatten, enz.

[x] *Attributum*.
[y] *Extensio*.
[z] *Varietas infinita*.

23. Jun. 1676.

Tweeenzeventigste Brief.
Antwoort op de voorgaande B.d.S. *aan* ....

MYN HEER,

DAt gy verzoekt of uit de [a]bevatting van [b]d' uitgestrektheit alleen de [c]verscheidenheit der dingen [d]van voren [e]betoogt kan worden, ik acht dat ik alreê klarelijk genoech getoont heb, dat dit onmogelijk is, en dat dieshalven Deskartes de [f]stoffe qualijk door [g]d'uitgestrektheit [h]bepaalt; maar dat zy nootzakelijk door een [i]toeeigening, die d' eeuwige en onëindige [k]wezentheit uitdrukt, verklaart moet worden. Maar misschien zal ik, zo wy in 't leven blijven, met u eens klarelijker hier af handelen: want ik heb tot noch toe niets hier af in ordening konnen schikken. Doch dat gy'er bijvoegt, dat wy uit de [l]bepaling van yder zaak, in zich aangemerkt, niet meer dan een enige [m]eigenschap konnen [n]afleiden; dit heeft misschien plaats in [o]d' enkelste dingen, of in de [p]wezenden der reden, tot de welken ik ook de [q]gestalten betrek maar niet in de [r]zakelijke dingen. Want hier uit alleen, dat ik God [s]bepaal een [t]wezend te zijn, tot welks [u]wezentheit de [w]wezentlijkheit behoort, besluit ik veel van zijn [x]eigenschappen; te weten, dat hy nootzakelijk [y]wezentlijk is, dat hy [z]enig, [a]onveränderlijk, [b]onëindig, enz. is. Op deze wijze zou ik veel andere [c] voorbeelden konnen bijbrengen, die ik heden achterlaat. Eindelijk verzoek ik dat gy verneemt of de [d]Verhandeling van de Heer Huet (te weten tegen onze [e] Godgeleerde staatkundige Verhandeling) van de welke gy te voren geschreven hebt, alreê uitgegeven is, en of gy een. [f]afdruk-

[a] *Conceptus*.
[b] *Extensio*.
[c] *Varietas*.
[d] *A priori*.
[e] *Demonstrari*.
[f] *Materia*.
[g] *Extensio*.
[h] *Definire*.
[i] *Attributum*.
[k] *Essentia*.
[l] *Definitio*.
[m] *Proprietas*.
[n] *Deducere*.
[o] *Res simplicissima*.
[p] *Entia rationis*.
[q] *Figurae*.
[r] *Res reales*.
[s] *Definire*.
[t] *Ens*.
[u] *Essentia*.
[w] *Existentia*.
[x] *Proprietates*.
[y] *Existere*.
[z] *Unicus*.
[a] *Immutabilis*.
[b] *Infinitus*.
[c] *Exempla*.
[d] *Tractatus*.
[e] *Tractatus Theologico-politicus*.
[f] *Exemplar*.

sel aan ons kont overzenden: wijders, of gy nu weet wat die dingen zijn, die men onlangs van de [g]wanschaduwing gevonden heeft. Vaar wel, enz.

[g]*Refractio*.

d' Uwe B.D.S.

Hage, 15. Jul. 1676.

Drieenzeventigste Brief.
A.B. *aan* B.d.S.

MYN HEER,

IK heb, uit mijn Vaderlant vertrekkende, aan u helooft te schrijven, te weten zo my in mijn reis iets, dat zulks waerdig was, voorquam. En dewijl my deze gelegentheit, van groot gewicht zijnde, voorgekomen is, zo zal ik mijn schult voldoen, met aan u bekent te maken dat ik door Gods onëindige barmhartigheit weêr tot de Katolijke Kerk gebracht, en een lid daar af geworden ben. Doch hoe dit geschied is, zult gy uit het geschrift, 't welk ik aan de Heer Prof. van Kranen gezonden heb, bezonderlijker konnen verstaan; en nu zal ik met korte woorden de nuttigheit, die u betreft, daar by voegen.

Hoe ik te voren meer over u, wegens de schranderheit en scherpzinnigheit van uw vernuft, verwondert ben geweest, hoe ik u nu meer beklaag en beween: dewijl gy, die een zeer vernuftig mensch zijt, en van God een [a]geest, met zeer voortrffeflijke gaven verçiert, verkregen hebt, en u een liefhebber van de waarheit, ja zeer begerig daar naar toont, u echter van d' elendigste en verwaantste Vorst der boze geesten laat verleiden, en bedriegen. Want wat anders is uw gehele Philosophie, dan een ware [b]beguigheling en [c]verdichtsel? En echter beveelt gy aan hem niet alleenlijk de gerustheit van uw gemoed in dit leven, maar ook d' eeuwige zaligheit van uw ziel. Zie eens op hoe elendig een grontvest alle uw zaken steunen. Gy waant dat gy eindelijk de ware Philosophie hebt gevonden. Hoe weet gy dat uw Philosophie de beste onder alle de genen is, die men ooit in de werrelt geleert heeft, noch leert, of ooit namaals zal leren? Hebt gy (om van d'uitvinding van 't aanstaande te zwijgen) alle de philosophien, zo ouden, als nieuwen, die hier, en in Indiën, en in de gehele werrelt geleert worden, onderzocht? En schoon gy hen be-

[a]*Mens*.

[b]*Illusio*.

[c]*Chimera*.

horelijk onderzocht had, hoe weet gy dat gy de beste hebt verkozen? Mijn Philosophie, zult gy zeggen, koomt met de ware [d]reden overëen; d' anderen strijden daar tegen. Maar alle d' andere Philosophen, behalven uw [e]leerlingen, verschillen van u, en spreken, met het zelfde recht, van zich, en van hun Philosophie het zelfde, dat gy van d' uwe zegt, en beschuldigen u, gelijk gy hen, van valsheit en doling. 't Is dan klaarblijkelijk dat gy, om de waarheit van uw Philosophie te doen uitlichten, redenen moet voorstellen, die by d' andere Philosophen niet gemeen zijn; maar alleenlijk aan d' uwe toegepast konnen worden: of men moet belijden dat uw Philophie even onzeeker en beuzelächtig is, als alle d'anderen.

[d] *Ratio*.

[e] *Discipuli*.

Ik keer my nu tot uw boek, daar voor gy deze goddeloze naam hebt gestelt, en daar in gy uw Philosophie met uw Theologie te zamentrekt, verwart, of vermengt, om dat gy zelf warelijk hen verwart, en te zamenmengt, hoewel gy, door een duivelsche list, voorgeeft vast te stellen dat d' een van d' andere afgescheiden is, en verscheide [f]beginselen heeft. Ik ga dus wijder voort. Gy zult dan misschien zeggen: Anderen hebben de heilige Schrift niet zo dikwijls gelezen, als ik; en uit deze heilige Schrift zelve, welks erkentenis van [g]gezach en achtbaarheit het onderscheit tusschen de Christenen, en tusschen d'andere volken in de gehele werrelt maakt, bewijs ik mijn [h]leerstukken. Maar hoe? Ik verklaar de heilige Schrift, met klare texten op de duistere plaatsen toe te passen; en ik maak mijn leerstukken uit deze mijn verklaring, of bevestig daar meê de genen, die ik lang te voren in mijn harssenen gesmeed heb. Maar ik bid u dat gy het geen, 't welk gy zegt, ernstiglijk overweegt: want hoe weet gy dat gy deze gezeide [i]toepassing wel en behorelijk maakt? en wijders, dat deze toepassing, wel en behorelijk gedaan, tot de verklaring der heilige Schrift genoech is? en dat gy in dezer voegen een goede verklaring van de heilige Schrift maakt? Voornamelijk dewijl de Katolijken zeggen, ('t welk ook zeer waarächtig is) dat Gods algemeen Woort niet in de Schrift [k]overgelevert is, en dat dieshalven de heilige Schrift niet door de heilige Schrift alleen verklaart kan worden, ik zeg niet alleenlijk niet van een enig mensch, maar ook niet van de Kerk zelve, de welke alleen d' Uitlegster en Verklaarder der heilige Schrift is: want men moet ook met [l]d' overleveringen der A postelen te raat gaan; 't welk uit de heilige Schrift zelve, en uit de getuigenis der heilige Vaderen bewezen word, en met de ware reden, gelijk ook met d' ervarentheit overëenkoomt. Dieshalven, dewijl uw, [m]beginsel zeer valsch

[f] *Principia*.

[g] *Authoritas*.

[h] *Dogmata*.

[i] *Applicatio*.

[k] *Tradere*.

[l] *Traditiones*.

[m] *Principium*.

is, en tot ondergang leid, waar zal dan uw gehele [n]lering, die op deze valsche [o] grontvest steunt, en gebout is, blijven? Indien gy dan in de gekruiste Christus gelooft, zo erken uw snoodste kettery, bekeer u van de verkeertheit van uw natuur, en verzoen u weêr met de Kerk. Want op welke andere wijze bewijst gy 't uwe, dan alle ketters, die ooit uit Gods Kerk uitgegaan zijn, noch uitgaan, of ooit namaals zullen uitgaan, gedaan hebben, doen, of doen zullen? Want zy alle, gelijk gy ook, gebruiken een zelfde beginsel, te weten de heilige Schrift alleen, om hun [p] leerstukken te zamen te smeden, en op te rechten. Vlei u ook hier niet meê, dat misschien de Kalvinisten, anders Geresormeerden genoemt, de Luiterschen, de Mennisten, de Socinianen, en meer anderen, uw [q]lering niet konnen wederleggen: want alle dezen zijn, gelijk alreê gezegt is, even elendig als gy, en zitten, beneffens u, in de schaduw des doots. Indien gy niet in Christus gelooft, zo zijt gy elendiger, dan ik uitspreeken kan. De hulpmiddel is echter zeer licht.

[n] *Doctrina*.
[o] *Fundamentum*.
[p] *Dogmata*.
[q] *Doctrina*.

Gy dan, de verderffelijke verwaantheit van uw elendige en dwaze [r]redenering bemerkende, heb berou van uw zonden. Gy gelooft niet in Christus. Waaröm, om dat (zult gy zeggen) Christus lering en leven, en ook de lering der Christenen van Christus zelf geensis met mijn lering overëenkoomt. Ik zeg weder: Dart gy denken dat gy groter zijt, dan alle de genen, die ooit in Gods Gemeente, of Kerk opgerezen zijn, namelijk d' Aartsvaders, de Profeten, d' Apostelen, de Martelaren, de Leeraren, de Belijders, en Maachden, en ontellijke Heiligen, ja, door godslastering, dan de Heer Jesus Christus zels? Overtreft gy alleen hen alle in [s]lering, in wijze van te leven, en eindelijk in alle dingen? Gy, elendig menschje, snood aardwormtje, ja asch, en aas der wormen, dart gy, met een onuitspreekelijke godslastering, gelaat tonen dat gy de vleeschgeworde onëindige Wijsheit van d' eeuwige Vader overtreft? Zult gy alleen u zelf wijzer en groter achten, dan alle de genen, die ooit, van 't begin des werrelts af, in Gods Kerk hebben geweest, en die gelooft hebben, of noch geloven dat Christus komen zal, of alreê gekomen is? Op welke [t]grontvest steunt deze uw lichtvaerdige, dwaze, bewenelijke en versoejelijke verwaantheit? Gy ontkent dat Christus, de Zoon van de levendige God, het Woort van d'eeuwige Wijsheit des Vaders, in 't Vleesch geöpenbaart, en voor 't menschelijk geslacht geleden heest, en gekruist is. Waaröm? Om dat dit alles niet met uw [u]beginselen overëenkoomt.

[r] *Ratiocinium*.
[s] *Doctrina*.
[t] *Fundamentum*.
[u] *Principio*.

Maar behalven dat alreê getoont is dat gy geen ware, maar valsche,

lichtvaerdige en ongerijmde beginselen hebt, zal ik noch dit zeggen, dat, schoon gy op ware beginselen steunde, en al 't uwe daar op boude, gy echter daar door niet meer alle de dingen, die, men in de werrelt heeft, die gebeurt zijn, of gebeuren, zoud konnen verklaren, noch stoutelijk mogen verzekeren dat, als 'er iets tegen uw beginselen schijnt te strijden, dit daaröm warelijk onmogelijk, of valsch is. Want daar zijn zeer veel, ja ontellijke dingen, die gy, schoon men al iets zeker in de naturelijke dingen kon kennen, echter geensins zoud konnen verklaren, ja ook niet de klaarblijkelijke [w]tegenzeggelijkheit van zodanige [x]verschijnselen met uw verklaringen der andere dingen, die van u voor zeker gehouden worden, wechneemen. Gy zult door uw beginselen geen van die dingen verklaren, de welken in de betoveringen en bezweringen, door d' uitspraak van zekere woorden alleen, of door het enkel gebaar der woorden, of [y]merkletters, in alle zaken uitgedrukt, uitgevoert worden; noch ook der verwonderlijke verschijnselen, van de duivelen omringt, van alle de welken ik verscheide voorbeelden gezien, en zeer zekere dingen van zodanige verschijnselen, door de getuigenis van zeer veel geloofwaerdige lieden, uit een mont sprekende, [y]verstaan heb.

[w] *Contradictio*.
[x] *Phaenomena*.
[y] *Characteres*.

Wat zult gy van de [z]wezenthe den aller dingen konnen oordeelen, schoon men toestaat dat enige [a]denkbeelden, die gy in de ziel hebt, met de wezentheden dezer dingen, van de welken zy denkbeelden zijn, [b]evenmatiglijk overëenkomen? dewijl gy nooit kont zeker wezen, of de denkbeelden van alle geschape dingen naturelijk in de menschelijke ziel zijn, dan of veel van hen, ja misschien alle, van [c]d' uitterlijke voorwerpen, en ook door [d]d' ingeeving der goede of quade geesten, en door klaarblijkelijke goddelijke openbaring konnen voortgebracht, en ook warelijk voortgebracht worden. Hoe zult gy dan, zonder met de getuigenissen der andere menschen en d' ervarentheit der dingen te raat te gaan, ik zwijg noch van uw oordeel de goddelijke Almachtigheit t' onderwerpen, uit uw [e]beginselen [f] bestiptelijk de [g]dadelijke wezentheit, of niet wezentlijkheit, de [h]mogelijkheit, of onmogelijkheit van het wezentlijk zijn dezer volgende dingen konnen bepalen, en vaststellen, dat is, of zy [i]dadelijk zijn, of niet zijn, en of zy in de natuur konnen wezen, of niet konnen wezen? gelijk daar zijn de [k]proefrijsjes, om de metalen, en d' onderaardsche wateren t' ontdekken, de steen, die van de [l]Stosscheiders gezocht word, de kracht der woorden en [m]merkletters; de verschijningen van verscheide, zo goede, als quade geesten, en der zelfder macht, wetenschap en bezigheit; de vertoning der plan-

[z] *Essentiae*.
[a] *Ideae*.
[b] *Adaequatè*.
[c] *Objecta externa*.
[d] *Suggestio*.
[e] *Principia*.
[f] *Praecise*.
[g] *Existentiae*.
[h] *Possibilitas*.
[i] *Actualiter*.
[k] *Virgae Probatoriae*.
[l] *Alchimistae*.
[m] *Characteres*.

ten en bloemen in een glaze vlesch, na dat zy verbrand zijn, de [n] Kaboutermannetjes, die, gelijk men verhaalt, zich dikwijls in de bergwerken vertonen; de strijdigheit en overëenkoming van zeer veel dingen; d' ondeurdringelijkheit van 't menschelijk lighaam, en meer anderen. Warelijk, Philosooph, gy zoud, schoon gy met een vernust begaaft waart, 't welk duizent malen schranderer en scherpzinniger was, dan 't uwe is, geen van alle deze dingen, die nu gezegt zijn, konnen bepalen: en gelijk gy, in deze en diergelijke dingen t' oordeelen op uw verstant alleen vertrout, zo denkt gy warelijk op de zelfde wijze van die dingen, die aan u onbekent zijn, of die gy noch niet ondervonden hebt, en dieshalven by u voor onmogelijk gehouden worden, die echter in der daat alleenlijk zo lang onzeeker behoorden te schijnen, tot dat men door de getuigenis van zeer veel geloofwaerdige getuigen overtuigt wierd. Gelijk Julius Cesar, volgens mijn inbeelding, geoordeelt zou hebben, zo iemant tot hem gezegt had, dat men zeker pulver kan maken, en dat in de volgende eeuwen zeer gemeen zou worden, 't welk zo krachtig zou wezen, dat het burgten, gehele steden, ja bergen zelven in de lucht zou doen vliegen, en dat, in welke plaats het ook besloten zou zijn, zo haast het aangesteken zou worden, zich op een wonderlijke wijze zou uitzetten, en alles, 't welk zijn werking zou beletten, vermorsselen: want Julius Cesar zou dit geensins gelooft, maar luidkeels deze mensch uitgelachen hebben, als de geen, die aan hem iets wilde dietsmaken, dat, tegen zijn oordeel en ervarentheit, en opperste wetenschap in krijgszaken streed. Maar laat ons weêr ter zaak keren.

[n] *Homunculi.*

Indien gy dan dit voorgedachte niet weet, en niet kont oordeelen, wat zult gy, elendig mensch, door een duivelsche verwaantheit opgeblazen, roekelozelijk van d' ontzaghelijke [o] verborgentheden van Christus leven en lijden oordeelen, van 't welk de Katolijken zelven, als zy preken, zeggen dat het niet te begrijpen is? Wat zult gy, beuzelächtiglijk snappende, van ontellijke [p] wonderdaden en tekenen rellen, die, na Christus Hemelvaart, van zijn Apostelen en leerlingen, en namaals van enige duizent Heiligen, tot getuigenis en bevestiging, der waarheit van het Katolijk geloof, door Gods alvermogende kracht, bewezen zijn, en die door de zelfde alvermogende barmhartigheit en goetheit van God noch in onze dagen de gehele werrelt deur in ontellijke menigte geschieden? Indien gy deze dingen niet kont tegenspreken, gelijk gy warelijk geensins kont, waaröm maakt gy dan meer gedruis daar tegen? Beken, en heb berou van uw dolin-

[o] *Mysteria.*

[p] *Miracula.*

gen en zonden. Bekleê uw met ootmoedigheit, en word weêreboren.

Voorts, het lust my tot de waarheit van de zaak, gelijk de [q]grontvest van de Christelijke Godsdienst warelijk is, toe te treden. Voorëerst hoe zult gy, zo gy wel opmerkt, de kracht der overëenstemming van zo veel duizen den van menschen darren loghenen, van de welken enige duizenden in lering en geleertheit, in ware scherpzinnige bondigheit, en in volmaaktheit van leven u verre overtroffen hebben, en noch overtreffen, die alle eendrachtiglijk, en als uit een mont, bevestigen dat Christus, de Zoon van de levendige God, in 't vleesch is gekomen, geleden heeft, gekruist, en voor de zonden van 't menschelijk geslacht gestorven, en weêröpgestaan, en met een andere gestalte aangedaan is, dat hy in de hemelen heerscht, God met d' eeuwige Vader, in enigheit van de heilige Geest, en voort d' andere dingen, die hier toe behoren? dat de zelfde Heer Jesus, en sedert in zijn naam d' Apostelen, en d' andere Heiligen, door goddelijke en alvermogende kracht onteliijke [r]wonderdaden, niet alleenlijk de menschelijke bevatting overtreffende, maar ook tegen het gemeen gevoelen strijdig, in Gods Kerk hebben gedaan, (van de welken tot aan deze dag ontellijke [s]stoffelijke blijken, en [t]zichtbare bewijzen, wijt en breet over de gehele werrelt verspreid overig zijn) en noch doen? zou 't my niet op gelijke wijze geoorloft zijn t' ontkennen dat d' oude Romainen ooit in de werrelt geweest hebben, en dat de Kaizer Julius Cesar, de vryheit van de gemene Staat ondergedrukt hebbende, hun bestiering in [u]eenhoofdige heerschappy heeft verändert? te weten, zo ik my niet met zo veel biijken, die aan alle bekent zijn, en die de tijt, wegens de macht der Romainen, aan ons nagelaten heeft, bekreunde; gelijk ook tegen de getuigenis van die voortreffelijke Schrijvers, de welken de historien van de Romainsche gemene Staat, en van haar eenhoofdige heerschappy (daar in zy bezonderlijk zeer veel dingen van Julius Cesar verhalen) hebben beschreven, en tegen 't oordeel van zo veel duizent menschen, die de gezeide blijken of zelven hebben gezien, of de dingen, als de genen, die in wezen waren, gelijk van ontellijke menschen bevestigt word, gezamentlijk met de gezeide historien hebben gelooft, en ook noch geloven: op deze [w]grontvest, namelijk dat ik in de voorgaande nacht had gedroomt, dat de blijken en [x]geheugteekenen, die van de Romainen overig zijn gebleven, geen dadelijke dingen zijn, maar ware [y] guighelarijen; gelijk ook dat het geen, 't welk van de Romainen gezegt word, even zodanig is als die dingen, de welken deze

[q] *Fundamentum*.

[r] *Miracula*.

[s] *Indicia materialia*.

[t] *Signa visibilia*.

[u] *Monarchia*.

[w] *Fundamentum*.

[x] *Monumenta*.

[y] *Illusiones*.

boeken, die men *Romans*, of *Ridderboeken* noemt, beuzelächtiglijk van d' Amadis van Gaule, en van diergelijke Helden vertellen; desgelijks, dat Julius Cesar of nooit in de werrelt heeft geweest, of dat hy, zo hy 'er geweest heeft, een [z]naargeestig en mijmerig man heeft geweest, die niet warelijk de vrijheit der Romainen onder de voeten heeft getreden, met zich zelf op de troon van de kaizerlijke Majesteit te verheffen, maar die of door zijn eige dwaze inbeelding, of door de vroedmaking zijner vrienden, die hem vleidden, bewogen wierd te geloven dat hy deze grote dingen uitgewerkt had? zou 't my op de zelfde wijze ook niet geoorloft zijn gantschelijk t' ontkennen dat het Rijk van Sina van de Tartaren ingenomen is? dat Konstantinopolen de zetel van t' Kaizerrijk der Turken is, en ontellijke diergelijke dingen? Maar zou iemant my, als ik dit ontkende, van harssenloosheit, of van bewenelijke dwaasheit konnen vrijspreeken? dewijl alle deze dingen op de gemene toestemming van enige duizent menschen steunen, en dieshalven hun zekerheit zeer klaarblijkelijk is; om dat het onmogelijk is dat zy alle, dusdanige, ja zeer veel andere dingen verzeekerende, zich zelven hebben bedrogen, of, sedert het gevolg van zo veel eeuwen, ja in zeer veel dingen, van d' eerste jaren des werrelts af, tot aan deze tijt, anderen hebben willen bedriegen.

[z] *Homo atrabilarius*.

Overweeg, ten tweeden dat Gods Kerk, van 't begin des werrelts, tot aan deze dag, met een [a]onäfgebroke gevolg voortgeplant, onbewegelijk en vast is gebleven, terwijl alle andere heidensche of kettersche Godsdiensten ten minsten daar na hun begin, ja misschien ook hun einde hebben genomen, en dewijl het zelfde van de Vorstendommen der heerschappijen, en van de gevoelens aller Philosophen gezegt mag worden.

[a] *Successio non interrupta*.

Wijders, overweeg ten darden, dat Gods Kerk, door Christus koomst in 't vleesch van de dienst van 't oude, tot de dienst van 't nieuwe Testament overgebracht, en van Christus zelf, de Zoon van de levendige God, gesticht, sedert van d' Apostelen voortgeplant en uitgebreid is, gelijk ook van hun [b]leerlingen en navolgers, mannen, die naar de werrelt ongeleert waren, en echter alle de Philosophen beschaamt hebben; noewel zy de Christelijke Lering, die tegen het gemeen gevoelen strijd, en alle menschelijke [c]redenering overtreft, en te bovengaat, hebben geleert: mannen, zeg ik, die naar de werrelt onëedel, verächt en verworpen waren, en niet van de macht der Koningen, of aardsche Vorsten geholpen wierden; maar die, in tegendeel, van hen met alle qualen vervolgt zijn,

[b] *Discipuli*.

[c] *Ratiocinium*.

en d'andere tegenspoeden des werrelts geleden hebben, en welker werk, hoe de machtigste Romainsche Kaizers dit meer poogden te beletten, ja onder te drukken, met alderhande Christenen, zo veel als zy konden, te doden, zo veel te groter aan was heeft genomen: en dat in dezer voegen Christus Kerk binnen korte tijt over de gehele werrelt verspreid, en eindelijk de kerkelijke Heerschappy, na de bekering van de Romainsche Kaizer zelf, en van de Koningen en Vorsten van Europa tot die grote uitgestrektheit van macht aangegroeit is, daar over wy heden behoren verwondert te wezen: 't welk alles door liefde, lankmoedigheit, gedult, vertrouwen op God, en door d'andere Christelijke deuchden, niet door gedruis van wapenen, gewelt van talrijke heiren, en verwoesting van landen, (daar door de werreltsche Vorsten hun grenzen uitbreiden) te weeggebracht is, zonder dat de poorten der helle, gelijk Christus ook belooft had, iets daar tegen vermogt hebben. Overweeg hier beneffens de schrikkelijke en onüitsprekelijke strenge straf, daar meê de Joden tot d'uitterste trap van ramp en elende verdrukt zijn, om dat zy oorzaak, van dat Christus gekruist wierd, geweest hebben. Bezie, deurzie en deurblaad de Historien van alle tijden; en gy zult niet vinden, dat 'er iets diergelijk in enige andere gemeenschap van menschen, ja zelfs niet in de droom, gebeurt is.

Overweeg, ten vierden, dat deze dingen in de [+]wezentheit van de Katolijke Kerk ingesloten worden, en warelijke onäfscheidelijke eigenschappen van de zelfde Kerk zijn; namelijk, [e]d'Aalöutheit, door de welke zy, in de plaats van de Joodsche Godsdienst volgende, de welk in die tijt de ware was, haar [f]begin van Christus af, voor zestien eeuwen en een half, telt, daar door zy een gevolg van haar Harders, 't welk nooit afgebroken geweest heeft, afleid, en door de welke zy alleen de heilige en goddelijke boeken zuiver en onvervalscht heeft bewaart, en gezamentlijk d' overlevering van Gods ongeschreve Woort even zeker en onbesmet bezit: d'Onveranderlijkheit, door de welke haar lering, en de bediening der Sacramenten, gelijk zy van Christus zelf, en van zijn Apostelen ingestelt is, ongeschonden, en in haar kracht (gelijk behorelijk is) bewaart word: d' Onfailbaarheit, door de welke zy alle dingen, die tot het Geloof behoren, met de hoogste achtbaarheit, zekerheit en waarheit bepaalt en beslecht, volgens de macht, van Christus, aan haar tot dit einde geschonken, en volgens de bestiering van de heilige Geest, welks Bruit de Kerk is: [g]d'Onhervormelijkheit, die zy, gelijk blijkt, nooit behoeft, dewijl zy niet verdorven noch be-

[+] *Essentia*.

[e] *Antiquitas*.

[f] *Initium*.

[g] *Irreformabilitas*.

drogen kan worden, en zelve ook niet bedriegen: d'Enigheit, door de welke alle haar Leden het zelfde geloven, het zelfde leren, zo veel 't geloof aangaat, een en de zelfde altaar, en alle Sácramenten gemeen hebben, en eindelijk een en 't zelfde ademen, te weten een onderlinge gehoorzaamheit: wijders, d'onäfscheidelijk heit van enige ziel van haar af, onder welke schijn het ook is, zonder te gelijk in d'eeuwige verdoemenis te vallen, 't en zy zy voor de doot weêr door berou daar meê verëenigt heeft geweest; en hier door blijkt dat alle Ketterijen uit haar uitgegaan zijn, terwijl zy altijt aan zich zelve de zelfde, bestandig en vast, als een steen is gebleven: een zeer wijde uitgestrektheit, door de welke zy zich zichtbarelijk over de gehele werrelt verspreid; 't welk van geen andere Gemeente van scheurmakers, ketters, of heidenen, ja ook van geen [h]burgerlijke bestiering, of philosophische lering gezegt kan worden, gelijk ook geen uit de gezeide [i]eigenschappen van de katolijke Kerk met enige andere Gemeente past, of paffen kan: en eindelijk d' eeuwigheit tot aan des werrelts einde, daar af de weg zelf, de waarheit, en 't leven haar zeker maakt, en die door d'ervarentheit van alle de gezeide eigenschappen, en te gelijk van de zelfde Christus door de heilige Geest aan haar belooft en gegeven, ook opentlijk getoont word.

[h] *Regimen politicum.*
[i] *Proprietates.*

Aanschou, ten vijfden, dat de wonderlijke ordening, door de welke de Kerk, zulk een groot en zwaar lighaam, gestiert en geregelt word, opentlijk aanwijst dat zy op een zeer bezondere wijze van Gods voorzienigheit afhangt, en dat haar bediening wonderlijk van de heilige Geest geschikt, befchermt en bestiert word, gelijk d' overëenkoming, die in alle dingen van deze werrelt begrepen word, d'almachtigheit, wijsheit, en onëindige voorzienigheit, die alles geschapen heeft, en noch onderhoud, als met de vinger aanwijst; want in geen andere Gemeente word zodanige treffelijke en bepaalde ordening, zonder enige afbreeking, onderhouden.

Overweeg ten zesten, dat onder de Katolijken, behalven dat ontellijke van de beide geslachten, (van de welken noch veel overig zijn, en die ik zelf gezien en gekent heb) wonderlijk en zeer heiliglijk hebben geleeft, en door Gods almachtige kracht in Jesus Christus aanbiddelijke naam veel wonderdaden gedaan hebben, noch dagelijks veel spoedige bekeeringen geschieden, en van zeer boos in een beter, of Christelijk en heilig leven veränderen, en dat zy in 't algemeen, hoe zy tot groter heiligheit en volmaaktheit opklimmen, hoe zy ootmoediger schijnen, en zich zelven onwaerdiger

achten, en 't lof van een heiliger leven aan anderen overgeven, en dat zelfs de grootste zondaars echter altijt de behorelijke eerbiedigheit tot het heilige behouden, hun eige boosheit belijden, hun eige leven en onvolmaaktheden beschuldigen, en daar af verloft en beter begeren te worden: in voegen dat men zeggen mag dat de volmaaktste ketter, of philosoof, die 'er ooit geweest heeft, naauwelijks verdient onder d' onvolmaaktste Katolijken aangemerkt te worden. Uit het welk ook blijkt, en zeer klaarblijkelijk volgt, dat de Katolijke [k]Lering zeer geleert, en door haar diepheid wonderlijk is, en, met een woort gezegt, alle de Leringen van deze werrelt overtreffen, vermits zy de menschen beter maakt dan d' anderen, van welke Gemeente het ook is, en aan hen leert en onderwijst de zekere weg tot de gerustheit van gemoed in dit leven, en na het zelfde d' eeuwige zaligheit der zielen te verkrijgen.

[k] *Doctrina*.

Ten zevenden, neem ernstelijk acht op d' openbare belijdenis van veel ketters, die door hardnekkigheit verhard zijn, en op die van de deftigste philosophen; te weten dat zy, na dat zy het katolijk geloof weêr hebben aangenomen, gezien en gekent hebben dat zy elendig, blint, onweetende, ja dwaas en zinneloos geweest hebben, terwijl zy, door hoogmoed gezwollen, en door de wint van verwaantheit opgeblazen, zich zelven t' onrecht inbeeldden dat zy in lering, geleertheit en volmaaktheit des levens verre boven d' anderen uitstaken, en van de welken enigen daar na een zeer heilig leven geleeft, en de geheugenis van ontellijke [l]Wonderdaden nagelaten hebben: ja anderen zijn blijdelijk, en met de grootste vreucht de marteling te gemoet gegaan, en enigen, onder de welken ook Augustinus geweest is, zeer scherpzinnige, diepgeleerde, zeer wijze en dieshalven zeer nutte [m]Leeraars, ja als Pylers van de Kerk geworden. Eindelijk, en ten lesten, neem uw gemerk op het zeer elendig en ongerust leven der [n]godverloghenaars, schoon zy somtijts een grote vrolijkheit van gemoed voor zich vertonen, en willen schijnen hun leven in biijschap, en innerlijk met de grootste gerustheit van gemoed over te brengen. Maar aanschou voornamelijk hun zeer rampzalige en schrikkelijke doot, van de welken ik zelf enige voorbeelden heb gezien, en zeer veel, ja ontellijken uit het verhaal der anderen, en uit de Historien even zekerlijk weet. Leer dan door 't voorbeelt van de zodanigen intijts wijs te wezen.

[l] *Miracula*.

[m] *Doctores*.

[n] *Athei*.

In dezer voegen ziet gy, of ten minsten verhoop ik dat gy ziet, hoe roekelozelijk gy u aan de waan van uw harssenen beveelt: want

indien Christus te gelijk ware God en mensch is, gelijk zeer zeker is, zo zie waar toe gy gebracht zijt. Want indien gy in uw gruwelijke dolingen, en zeer zware zonden volhard, wat hebt gy anders te verwachten, als d' eeuwige verdoemenis? en hoe schrikkelijk dit is, hebt gy zelf t' overwegen. Bedenk hoe weinig bewijs gy hebt om de gehele werrelt, behalven uw elendige [o]aanbidders, uit te lachen, hoe dwaasselijk gy op d' overdenking van uw uitsteekend vernuft, en op d' ydelste verwondering van vw zeer valsche en goddeloze lering verwaant en opgeblazen word, hoe schandelijk gy u zelf elendiger dan de beesten maakt, met u zelf van de vrije wil te beroven; en zo gy de zelfde warelijk niet bevind, noch kent, hoe zult gy u zelf konnen bedriegen, met te denken dat uw lering het opperste lof, ja de naaukeurigste navolging waerdig is? Indien gy niet wilt ('t zy verre dat men zulks zou denken) dat God, of uw naaste medelijden met u heeft, zo heb ten minsten medelijden met uw eige elende, door de welke gy u zelf elendiger, dan gy nu zijt, of minder elendig, dan gy worden zult, indien gy dus voortvaart, tracht te maken. Bekeer u, Philosooph, beken uw wijze dwaasheit, en uw sporeloze wijsheit. Wort ootmoedig, in plaats van verwaant; en gy zult genezen zijn. Aanbid Christus in de heiligste Drieëenheit, op dat hy zich gewaerdig medelijden over uw elende te hebben, en u mag ontsangen. Lees de heilige Vaders, en de [p]Leeraars van de Kerk; en zy zullen u in die dingen onderwijzen, die gy te doen hebt, om niet te vergaan, maar 't eeuwig leven te hebben. Ga te rade met Katolijke menschen, die in hun geloof zeer wel onderwezen, en van een goed leven zijn, en zy zullen aan u veel dingen zeggen, die gy nooit geweten hebt, en van de welken gy verbaast zult wezen. Ik heb deze brief met een mening en inzicht, die warelijk Christelijk is, aan u geschreven, voorëerst op dat gy de liefde, die ik u toedraag, hoewel gy een Heiden zijt, zoud bekennen; en daar na om van u te verzoeken dat gy niet zoud voortvaren met ook anderen te verleiden. Ik zal dan dus besluiten, dat het God belief uw ziel, zo gy wilt, uit d' eeuwige verdoemenis te rukken: dat gy niet vertrekt met de Heer te gehoorzamen, die u zo dikwijls door anderen heeft geroepen, en die u nu weder, misschien voor de leste maal, door my roept, die, van Gods onuitsprekelijke barmhartigheit deze gunst verkregen hebbende, van gantscher harten de zelfde aan u toewenscht: dat gy niet weigert; want indien gy God, die u roept, nu niet wilt horen, zo zal de gramschap van de Heer zelf tegen u ontsteeken worden, en gy zult in gevaar zijn dat gy van zijn onëindige

[o] *Adoratores.*

[p] *Doctores.*

barmhartigheit zult missen, en dat gy een elendige slachtöffer van de goddelijke gcrechtigheit, die alles in haar gramschap verteert, zult worden.

D'almachtige God verhoê dit, tot groter heerlijkheit van zijn naam, en tot zaligheit van uw ziel, gelijk ook tot een heilgeevend en navolgelijk voorbeelt van veel uwer rampzalige afgodendienaars. Door onze Heer en Zaligmaker, Jesus Christus, die met d' eeuwige Vader leeft en heerscht, in enigheit van de heilige Geest, God in alle eeuwen. Amen.

Te Florence, d'elfde van September, 1675.

Vierenzeventigste Brief.
Antwoort op de voorgaande. B.d.S. *aan* A.B.

MYN HEER,

IK heb eindelijk uit uw brief het geen verstaan, 't welk ik naauwelijks kon geloven, toen 't van anderen aan my verhaalt wierd; namelijk, dat gy niet alleenlijk een lid van de Roomsche Kerk, gelijk gy zegt, maar ook een zeer heftig voorstander daar af zijt geworden, en alreê geleert hebt uw tegenstrevers te vervloeken, en baldadiglijk tegen hen uit te varen. Ik had voorgenomen niets hier op t' antwoorden, als verzekert dat gy nootzakelijker verloop van tijt, dan reden behoeft, om tot u zelf, en tot d'uwen weêr te keren. Ik verzwijg noch andere oorzaken, die gy eertijts goetkeurde, toen wy gezamentlijk van de HeerSteno spraken, welks voetstappen gy nu navolgt. Maar zekere vrienden, die, beneffens my, grote hoop uit uw voortreffelijk vernuft ontfangen hadden, hebben ernstiglijk aan my verzocht dat ik in de plicht van vrient niet gebrekkelijk zou wezen, en liever overwegen wat gy onlangs waart, niet wat gy nu zijt, en andere diergelijke dingen, door de welken ik eindelijk bewogen ben dit weinige aan u te schrijven, met ernstig verzoek dat gy u verwaerdigt het zelfde gelijkmoediglijk te lezen, en t' overwegen.

Ik zal hier niet de gebreken der Priesters en Pauzen verhalen, gelijk de gewoonte der tegenstrevers van de Roomsche Kerk is, om u

van hen af te trekken: want dezen worden gemenelijk uit een quade drift te voorschijn gebracht, en meer verhaalt om te vergrammen, dan om t' onderwijzen: ja ik sta toe dat 'er in de Roomsche Kerk meer mannen van grote geleertheit, en goetgekeurt leven gevonden worden, dan in enige andere christelijke Kerk, wie zy ook is; want dewijl 'er meer lieden van deze Kerk zijn, zo worden 'er in de zelfde ook meer mannen van alderhande staat gevonden. Dit zult gy echter geensins konnen loghenen, zo gy met de reden ook misschien de geheugenis niet verloren hebt; te weten, dat 'er in alle Kerken veel zeer eerlijke lieden zijn, die God in gerechtigheit en liefde dienen: want wy kennen veel zodanigen onder de Luiterschen, Gereforden, Mennonisten en Geestdrijvers; en, om van anderen te zwijgen, gy kent uw ouders, die in Albaas tijt, met gelijke stantvastigheit, als vryheit des gemoeds, alderhande pijnigingen om de godsdienst hebben geleden. Gy moet dieshalven toestaan dat de heiligheit des levens niet aan de Roomsche Kerk eigen, maar aan alle Kerken gemeen is. En dewijl wy hier door weten (om met d' Apostel Joannes te spreken) dat wy in God blijven, en dat God in ons blijft, zo volgt dat het geen, 't welk de Roomsche Kerk van d' anderen onderscheid, gantschelijk overtollig, en by gevolg uit [a]waangeloof alleen ingestelt is. Want (gelijk ik met d' Apostel Joannes gezegt heb) de gerechtigheit en liefde zijn d' enige en zekerste kenteekenen van het waar katolijk Geloof, en de ware vruchten van de heilige Geest; en ter plaats, daar dit gevonden word, is Christus warelijk, en ter plaats, daar dit niet is, ontbreekt Christus: want wy konnen door Christus Geest alleen tot het beminnen van gerechtigheit en liefde geleid worden. Indien gy dit wel en recht by u zelf had willen overwegen, gy zoud u zelf niet verloren, noch uw ouders, die nu uw ongeval erbarmelijk bewenen, in bittere droef heit gestort hebben.

[a] *Superstitio*.

Maar ik keer weêr tot uw brief, in de welk gy voorëerst beklaagt, dat ik lijd dat ik van de Vorst der boze geesten verleid word. Maar, ik bid u, wees wel gemoed. Keer weêr tot u zelf. Toen gy wel by uw verstant waart, bad gy, zo ik niet bedrogen ben, d' onëindige God aan, door welks kracht alle dingen [b]volstrektelijk gedaan en onderhouden worden. Maar nu droomt gy van een Vorst, Gods vijant, die, tegen wil en dank van God, de menschen ten meestendeel (want de goeden zijn 'er weinig) verleid, en bedriegt, de welken dieshalven van God aan deze meester der schelmstukken overgelevert worden, om voor eeuwig gepijnigt te wezen. Lijd dan de goddelijke gerechtigheit dat de duivel, zonder gestraft te worden, de

[b] *Absolutè*.

menschen bedriegt, en geensins dat de menschen, die elendiglijk van de duivel zelf bedrogen en verleid worden, ongestraft blijven?

Deze ongerijmtheden zouden noch te verdragen wezen, indien gy d'onëindige en eeuwige God aanbad, niet de geen, die van Chatillon in Tienen (een stat, van de Nederlanders dus genoemt) zonder straf te lijden, aan de paerden t'eten gegeven wierd. En gy, elendige, beklaagt gy my? En noemt gy mijn Philosophie, die gy nooit gezien hebt, een [c]verdichtsel? O jongeling, van verstant berooft! wie heeft u zo betovert, dat gy gelooft dat gy dit [m]opperste en eeuwig Wezend verslind, en in uw ingewant besluit? Gy schijnt echter reden te willen gebruiken, en vraagt my, hoe ik weet dat mijn Philosophie onder alle de genen, die men ooit in de werrelt onderwezen heeft, noch onderwijst of ooit namaals zal onderwijzen, de beste is? 't welk ik warelijk met beter recht aan u kan vragen. Want ik geef niet voor dat ik de beste Philosophie gevonden heb: maar ik weet dat ik de ware Philosophie versta.

[c] *Chymera*.

[m] *Ens summum & aternum*.

Indien gy aan my vraagt hoe ik dit weet, ik zal antwoorden, op de zelfde wijze, als gy weet dat de drie [d]hoeken van een [e]driehoek met twee rechte hoeken [f]gelijk zijn. Niemant, die gezont van harssenen is, zeggen zal dat dit niet genoech is, noch van onreine geesten dromen, die ons valsche [g]denkbeelden, met de waren gelijk, inblazen: want het ware wijst zich zelf, en het valsche aan. Maar gy, die voorgeeft dat gy eindelijk de beste godsdienst, of eerder de beste mannen hebt gevonden, aan de welken gy uw lichtgelovigheit toegeëigent hebt, *hoe weet gy dat zy de besten onder alle de genen zijn, die andere godsdiensten hebben onderwezen, noch onderwijzen, of in 't aanstaande zullen onderwijzen? Hebt gy alle die godsdiensten, zo ouden als nieuwen, die hier, en in Indiën, en over de gehele werrelt onderwezen worden, onderzocht? En schoon gy hen alle behorelijk onderzocht had, hoe weet gy dat gy de beste hebt verkozen?* dewijl gy geen reden van uw geloof kont geven. Doch gy zult zeggen dat gy op d' innerlijke getuigenis van Gods Geest gerust zijt, en dat d'anderen van de Vorst der boze geesten verleid en bedrogen worden. *Maar alle de genen, die buiten de Roomsche Kerk zjjn, zeggen met het zelfde recht het geen van hun geloof, 't welk gy van 't uwe zegt*.

[d] *Anguli*.

[e] *Triangulus*.

[f] *AEquales*.

[g] *Ideae*.

Voorts, het geen, dat gy van de gemene toestemming van veel duizenden van menschen zegt, en van [h]'t onäfgebroke gevolg der Kerk, enz. dit zelfde is het oude deuntje der Phariseen. Want dezen brengen met geen minder onbeteutertheit dan de genen, die tot de Roomsche Kerk overgegeven zijn, duizenden van getuigen te

voorschijn, de welken met gelijke hardnekkigheit, als de getuigen der Roomsche Kerk, het geen, dat zy gehoort hebben, als van hen zelven ondervonden, verhalen. Wijders, zy vertonen hun stam en afkoomst tot aan Adam, en roemen met gelijke verwaantheit dat hun Kerk tot aan deze dag voortgeplant, onbewogen, en vast, ondanks de vijandelijke haat der Heidenen en Christenen, blijft. Zy verdedigen zich meest met d' outheit van alles. Zy roepen eenpariglijk uit, dat zy [i]d'overleveringen van God zelf ontfangen hebben, en dat zy alleen Gods geschreve en ongeschreve Woort bewaren. Zeker, niemant kan ontkennen dat alle ketterijen uit hen uitgegaan zijn, en dat zy zelven enige duizent jaren lang, zonder enige dwang van heerschappy, en alleenlijk door de kracht van hun [k]waangeloof, gebleven zijn. De [l]Wonderdaden, die zy verhalen, om van de zaak zelve te zwijgen, zijn machtig om duizent klappers moede te maken. Maar 't geen, daar op zy zich meest verheffen, is dat zy meer martelaars, dan enig ander volk, tellen, en dagelijks het getal der gener vergroten, die voor 't geloof, 't welk zy belijden, met een bezondere stantvastigheit van gemoed het uitterste hebben geleden; en zeker, ook niet t'onrecht. Want ik zelf heb zeker Judas, die zy Getrou noemen, gekent, de welk in 't midden van de brant, toen men geloofde dat hy al doot was, de lofzang, de welk begint, *Aan u, mijn God, offer ik mijn ziel*, begon te zingen, en in 't midden van 't gezang de geest gaf. Ik beken, dat [q]d'ordening van de Roomsche Kerk; die gy zo hoog prijst, [m]staatkundig, en voor zeer veel vorderlijk is; en ik zou geloven dat 'er geen bequamer was om het gemeen volk te bedriegen, en de gemoeden der menschen te prangen, zo 'er niet d'ordening van de Mahometaansche Kerk was, die de zelfde verre overtreft: want sedert dat dit [n]waangeloof begin heeft genomen, zijn in hun Kerk geen scheuringen gerezen. Indien gy dan de rekening recht wilt maken, zo zult gy zien dat dit alleen, 't welk gy ten darden aanmerkt, voor de Christenen is; te weten, dat ongeleerde en ongeachte mannen bijna de gehele werrelt tot het Christelijk geloof hebben konnen bekeren. Doch deze reden dient niet alleenlijk voor de Roomsche Kerk, maar voor ons alle, die de Christelijke naam belijden.

[i] *Traditiones*.
[k] *Superstitio*.
[l] *Miracula*.
[q] *Orde*.
[m] *Politicus*.
[n] *Superstitio*.

Maar genomen dat alle de redenen, die gy bijbrengt, voor de Roomsche Kerk alleen waren; meent gy dat gy met de zelfden [o]d'achtbaarheit en 't gezach van de zelfde Kerk [p]wiskundiglijk zoud betogen? Dewijl dit verre daar af is, waaröm wilt gy dan dat ik geloven zal dat mijn betogingen van de Vorst der boze geesten,

[o] *Authoritas*.
[p] *Mathematicè*.

en d' uwen van God ingegeven zijn; voornamelijk om dat ik zie (gelijk uw brief ook klarelijk aanwijst) dat gy een slaaf van deze Kerk zijt geworden, niet zo zeer door 't beleid van Gods liefde, als wel door vrees van [q]d' onderäardschen, die d' enige oorzaak van [r]'t waangeloof is. Want ik bid u, is uw ootmoedigheit zodanig, dat gy niet u zelf, maar d' anderen, die van zeer veel veröordeelt worden, gelooft? Acht gy dit hoogmoed en verwaantheit, dat ik reden gebruik, en dat ik op dit waar Woort van God, 't welk in 't gemoed is, en dat nooit geschonden noch gekrenkt kan worden, gerust ben? Wech dan met dit verderffelijk waangeloof; en erken de reden, die God aan u gegeven heeft; eer en gebruik de zelfde, zo gy niet onder de beesten gestelt wilt worden. Hou op van d' ongerijmde dolingen verborgentheden te noemen. Vermeng niet schandelijk die dingen, de welken aan ons onbekent zijn, of die wy noch niet gevonden hebben, met de genen, die, gelijk men toont, ongerijmt zijn, gelijk d' afschuwelijke geheimenissen van deze Kerk, van de welken gy gelooft dat zy zo veel te meer het verstant te boven gaan, als zy meer tegen d' oprechte reden strijden.

[q] *Inferi*.
[r] *Superstitio*.

Voorts, de [s]grontvest van de [t]godgeleerde Staatkundige Handeling, te weten, dat de heilige Schrift door de heilige Schrift alleen uitgelegt moet worden, word niet alleenlijk [u]onderstelt, maar ook op een [w]betogende wijze [x]betoogt waar, vast en bondig te wezen; voornamelijk in 't vierde [y]Hooftdeel, daar ook de gevoelens der tegenstrevers wederlegt worden: voeg hier noch die dingen by, de welken in 't einde van 't vijftiende Hooftdeel betoogt worden. Indien gy op dit weinige wilt merken, en daarënboven de Historien van de Kerk (daar in gy, gelijk ik zie, zeer onkundig zijt) onderzoeken, om te zien hoe valschelijk de Pausgezinden zeer veel dingen overleveren, en by welk geval, en met welke listen de Roomsche Paus zelf, sedert zes hondert jaren na Christus geboorte, het Vorstendom van de Kerk heeft verkregen, ik twijffel niet of gy zult eindelijk weêr wijs worden; en ik wensch van gantscher harten dat dit mag geschieden. Vaar wel.

[s] *Fundamentum*.
[t] *Tractatus Theologica-politicus*.
[u] *Supponere*.
[w] *Apodicticè*.
[x] *Demonstrare*.
[y] *Caput*.

EINDE.

Misstellingen, in dit Werk ingeslopen:

Pag.	*reg.*	*staat*	*lees*
11	26	dit	deze
25	8	een denking	denking
26	16	wijze in iets anders is het geen,	wijze is het geen, dat in iets anders is,
49	4	en uitvinden	of bevatten
55	27	zaak:	zaak aangedaan:
82	32	en misschien bedrogen	en bedrogen
86	15	eindig	onëindig
88	40	dit	een
89	4	eerste tot het tweede	tweede tot het eerste
	17	de	der
108	24	bezonder	ten deel
110	13	ziel	zielen
135	4	zy	wy
154	27	En dit is de zelfde reden van	En de zelfde reden is 'er van
167	23	die	drie
181	10	gelijkt;	vergelijkt;
188	4	wzeen	wezen
198	25	tijt	tijt niet
228	23	een enig mensch, als veel,	veel menschen, als een enige,
247	26	bloden	onkundigen
	30	blode	onkundige
248	4 en 8	bloden	onkundigen
333	10	van een enig geslacht zal	van de Heerschappy zal
356	3	zijn	is
370	29	Heerschap	Heerschapyy
371	26	van	aan
464	24	beweging der gestalte,	beweging, gestalte
474	34	dit	des

480	38	een	geen
521	29	wezentheit	wezentlijkheit
576	32	door eige	door zijn eige
591	25	valsche reden	valsche eeden
611	36	2. Maij 1671.	2. Junij 1674.
617	3	zo gy niet ontkent	zo gy ontkent
636	21	Laat ons de geschape dingen afdeelen,	Laat ons tot de geschape dingen afdalen,
644	9 en 10	zy	hy
	13	het	hy

Misstellingen in d' aanwijzing op de Voorstellingen.

Pag.	*reg.*	*staat*	*lees*
12	38	*zeste*	*tiende*
67	31	*darde*	*achtste*
73	20	ook van	ook (*volgens d'elfde Voorstelling indit deel*) van *zesenveertigste*
95	26	*zevenenveertigste*	*zesenveertigste*
110	15	*zevenëndartigste*	*zesendartigste*
143	3	drieëndartigste Voorstelling	*dartiende Voorstelling, en drieën twintigste Voorstelling*
149	11	gevolgzich	gevolg (*volgens d' eenentwintigste Voorstelling van dit deel*) zich
194	20	dieshalven, de ziel	dieshalven (*volgens de twaalfde Voorstelling van het tweede deel*) de ziel
200	22	*bepaling*	*Voorstelling*
219	25	in het *tweede deel*	in het *darde deel*
220	7	zijn,	zijn, (*volgens de drieëndartigste Voorstelling van dit deel*)
245	28	dat is, te	dat is, (*volgens de drieëndartigste Voorstelling van dit deel*) te
275	27	*zevenëndartigste*	*Zevenëntwintigste*
279	23	zelfde	zeste